

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

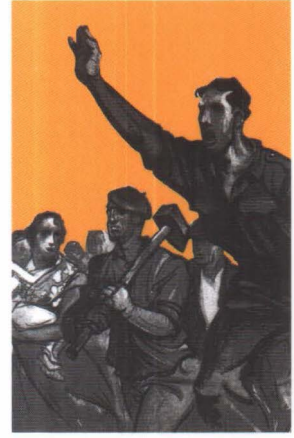
<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

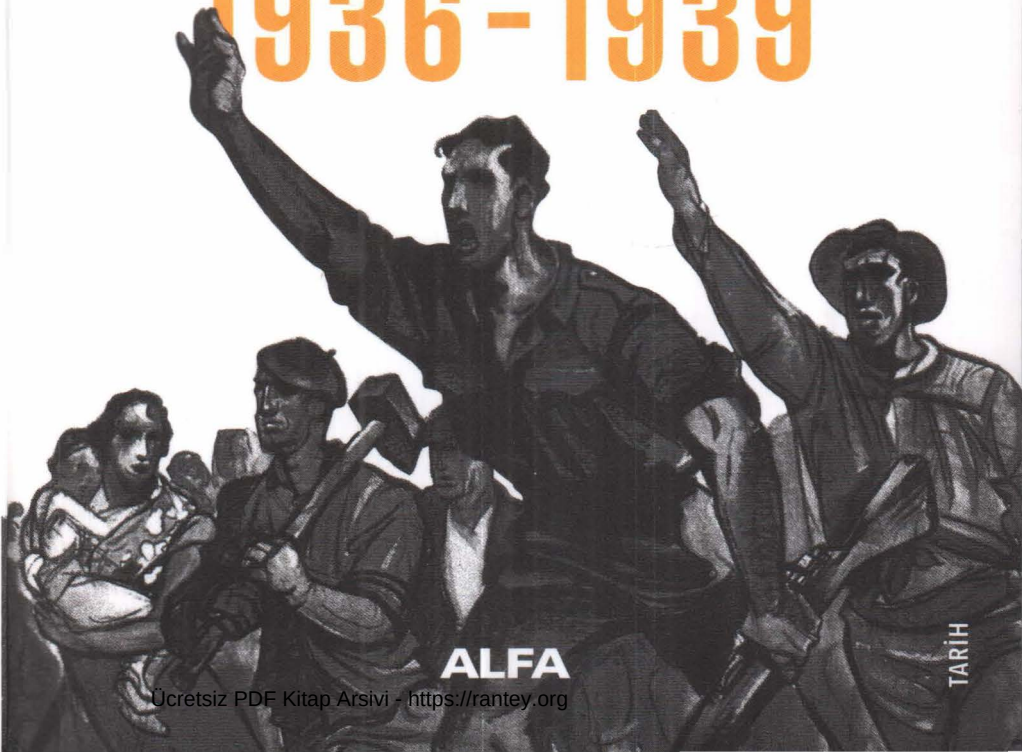
**ANTONY
BEEVOR**

**İSPANYA
İÇ SAVAŞI
1936 - 1939**

ANTONY BEEVOR

**İSPANYA
İÇ SAVAŞI
1936 - 1939**

ALFA

ALFA

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

TARİH

İSPANYA İÇ SAVAŞI: 1936-1939

ANTONY BEEVOR (14 Aralık 1946)

Londra'da dünyaya gelen Britanyalı tarihçi Antony Beevor, Winchester Koleji ve ünlü askerî tarihçi John Keegan'dan ders aldığı Sandhurst Kraliyet Askerî Akademisi'nde eğitim almıştır. 11. Süvari Birliği'nde beş yıl görev yapmasının ardından yazarlık kariyerine başlayıp bazı romanlar ve çok sayıda inceleme kitabı kaleme almıştır. 32 dilde yayımlanan eserleri 7 milyondan fazla satmıştır.

Runciman Ödülü alan *Crete: The Battle and the Resistance* (Girit: Savaş ve Direniş), eşiyle birlikte yazdıkları *Paris: After the Liberation, 1944-1949* (Kurtuluşun Sonra Paris, 1944-1949); Samuel Johnson Ödülü, Wolfson Tarih Ödülü ve Hawthornden Edebiyat Ödülü alan *Stalingrad* (*Stalingrad*, çev. Nurettin Elhüseyni, YKY, 2018); Longman-History Today Turstees Ödülü alan *Berlin: The Downfall 1945* (*Berlin'in Düşüşü*, 1945, çev. Nurettin Elhüseyni, YKY, 2015); *Inside the British Army* (Britanya Ordusunun İçinde), *The Mystery of Olga Chekhova* (Olga Çekova'nın Gizemi), *Ardenes 1944: Hitler's Last Gamble* (Ardenler 1944: Hitler'in Son Kumarı) yazdığı kitaplardan bazıdır. Lyuba Vinogradova'nın *Savaşta Bir Yazar: Vasili Grossman Kızıl Ordu'yla, 1941-1945* (çev. Sabri Gürses, Can, 2013) kitabını da yayıma hazırlamıştır. Kitapları İkinci Dünya Savaşı'yla ilgili belgesel filmlerde sıklıkla kaynak olarak kullanılan Beevor, Britanya İmparatorluk Nişanı, La Vanguardia Ödülü'nün yanı sıra Fransa'dan Sanat ve Edebiyat Şövalyesi Nişanı, Bath ve Kent Üniversiteleri Onursal Doktora Ödüllerinin de sahibidir. Yazar Artemis Cooper'la evli olan Beevor'ın Nella isminde bir kızı ve Adam isminde bir oğlu vardır.

ONUR İŞÇİ

2014 yılında Felsefe Bölümü'nden mezun oldu. 2019 yılında Siyaset Bilimi'nde yüksek lisansını tamamladı. Şu sıralarda Edinburgh Üniversitesi'nde Sosyoloji Bölümü doktora öğrencisidir ve milliyetçi hareketler üzerine çalışmaktadır. Daha önce çevirisini yaptığı kitaplar şunlardır: Samuel Alexander, *Parayı Tahrif Et* (Heretik, 2018), Eric Schliesser, *Felsefenin İhmal Edilmiş On Klasiği* (İlker Aksu ile birlikte, Heretik, 2019), Alan Macfarlane, *İngiliz Bireyseliğinin Kökenleri* (Vakıfbank Kültür, 2021), Joel S. Migdal, *Güçlü Toplamlar ve Zayıf Devletler* (Vakıfbank Kültür, 2021).

İspanya İç Savaşı: 1936-1939

© 2018, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

The Battle For Spain: The Spanish Civil War 1936-1939

© 2006, Ocito Ltd Limited

Kitabın Türkçe yayın hakları Anatoliaİt Ajansı aracılığıyla Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak

Genel Müdür Vedat Bayrak

Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu

Çeviren Onur İşci

Kitap Editörü Erkal Ünal

Kapak Tasarımı Füsün Turcan Elmasoğlu

Sayfa Tasarımı Mürüvet Durna

ISBN 978-625-449-334-8

ISBN 978-625-449-617-2 (ciltli)

1. Basım: Haziran 2022

Baskı ve Cilt

Melisa Matbaacılık

Çiftelhavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul

Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29

Sertifika no: 45099

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34110 Cağaloğlu-İstanbul

Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00

www.alfakitap.com - info@alfakitap.com

Sertifika no: 43949

ANTONY BEEVOR

İSPANYA

İÇ SAVAŞI

1936 - 1939

ÇEVİREN: ONUR İŞÇİ

ALFA

***Tüm yardımları için bütün minnettarlığımı
Gonzalo Pontón'a***

İÇİNDEKİLER

Görsel Malzeme Listesi, 8
Haritalar, 11
Teşekkür, 23
Türkçe Basım İçin Önsöz, 25
Giriş, 27
Siyasi Partiler, Gruplar ve Örgütler, 32
Kısaltmalar, 36

Birinci Kısım

ESKİ İSPANYA VE İKİNCİ CUMHURİYET, 39

1	Pek Muhterem Katolik Majesteleri	41
2	Krallıktan Çıkış	51
3	İkinci Cumhuriyet	64
4	Halk Cephesi	84
5	Ölümcül Paradoks	97

İkinci Kısım

İKİ İSPANYA'NIN SAVAŞI, 109

6	Generallerin Yükselişi	111
7	Kontrol Mücadelesi	131
8	Kızıl Terör	144
9	Beyaz Terör	154
10	Milliyetçilerin Bölgesi	165
11	Cumhuriyetçilerin Bölgesi	175
12	Afrika Ordusu ve Halk Milisleri	192

Üçüncü Kısım
**İÇ SAVAŞ ULUSLARARASI
BİR HAL ALIYOR, 219**

13	Silahlar ve Diplomatlar	221
14	Egemen Devletler	236
15	Sovyetler Birliği ve İspanya Cumhuriyeti	247
16	Uluslararası Tugaylar ve Sovyet Danışmanlar	258
17	Madrid Muharebesi	271

Dördüncü Kısım
VEKÂLETEN DÜNYA SAVAŞI, 297

18	Savaşın Başkalaşımı	299
19	Jarama ve Guadalajara Muharebeleri	323
20	Kuzeydeki Savaş	342
21	Propaganda Savaşı ve Entelektüeller	363

Beşinci Kısım
İÇ GERİLİMLER, 391

22	İktidar Mücadelesi	393
23	İç Savaş İçindeki İç Savaş	406
24	Brunete Muharebesi	421
25	Kuşatılmış Cumhuriyet	439
26	Aragón'daki Savaş	447
27	Kuzey Cephesinin ve Cumhuriyetçi İdealizmin İmhası	456

Altıncı Kısım
ÇÖKÜŞE GİDEN YOL, 469

28	Teruel Muharebesi ve Franco'nun "Muzaffer Kılıcı"	471
29	Barış Umudunun Yıkılışı	491
29	Arriba España!	508
31	Ebro Muharebesi	520
32	Avrupa Krizinde Cumhuriyet	535

33	Katalunya'nın Düşüşü	549
34	Cumhuriyetin Çöküşü	574

Yedinci Kısım

VAE VİCTİSİ, 593

35	Yeni İspanya ve Frankocu Gulag	595
36	Sürgünler ve İkinci Dünya Savaşı	607
37	Bitmemiş Savaş	619
38	Kaybedilmiş Davalar	626

Kaynakça, 636

Kaynaklar, 661

Dizin, 662

GÖRSEL MALZEME LİSTESİ

BİRİNCİ KISIM

- Halkını tanımaya çalışan genç Kral XIII. Alfonso'nun meşhur fotoğrafı (1)
- Kral XIII. Alfonso, 1923'te kendi izniyle iktidarı ele geçiren General Miguel Primo de Rivera ile birlikte (2)
- 14 Nisan 1931, Madrid'deki kalabalık Alfonso'nun tahttan çekilip İspanya'yı hepten terk edişini kutluyor (2)
- Lerroux, Cumhurbaşkanı Alcalá Zamora ve Gil Robles, 1934 (3)
- Sivil muhafızlar Madrid'de bir sosyalisti tutukluyor, Ekim 1934 (3).
- Sivil muhafızlar, Ekim 1934'teki başarısız Asturias devriminin ardından tutuklulara refakat ediyor (3)
- José Antonio Primo de Rivera (ortada) ve Falanjist takipçileri (3)
- Cumhurbaşkanı Azaña'yı öldürme girişiminden şüphelenilen bir sivil muhafızın cenaze töreni sırasında açılan ateş, Nisan 1936 (3)
- 18 Temmuz 1936'da, yani Fas'taki kalkışmanın ertesi günü Franco, Kanarya Adaları'ndan Ceuta'ya gelerek Afrika Ordusu komutasını alıyor (1)
- 19 Temmuz 1936. Karlosçu gönüllüler, General Mola'nın ana kuvvetinde yer almak için Pamplona meydanına akın ediyor (4)
- Hücum muhafızları ve CNT'nin anarko-sendikalist işçileri Barcelona'da ele geçirilen bir sahra topuyla birlikte (3)
- Barcelona'da Carlos Marx kışlasındaki POUM milisleri (3)
- Hitler'in gönderdiği Junkers 52, Sevilla'ya havadan yapılacak nakil sırasında Faslı *regulareler* ile birlikte, Temmuz 1936
- Yagüe kuzeye doğru ilerlediği sırada bir Yabancı Lejyon *banderası* köylüleri toplarken, Ağustos 1936 (3)
- Albay Varela'nın kuvvetleri Toledo'ya doğru ilerlerken, 28 Eylül 1936 (2)
- Albay Moscardó, Varela ve Franco Alcázar de Toledo'nun kurtuluşunu kutlarken (3)
- Alcázar'ın halaskârı Franco, milliyetçilerin tartışılmaz lideri oldu.

Yagüe (gözlüklü), Franco (selamlayan) ve hemen onun arkasında Serrano Súñer (3)
Heinkel He-45 bombardıman uçaklarıyla birlikte Luftwaffe pilotları (3)

İKİNCİ KISIM

14 Ekim 1936. "No pasaran!" sloganının mucidi Dolores Ibárruri, "La Pasionaria," bir konuşma yapıyor (2)
Sovyet gemi kaptanı (solda), Companys (ortada) ve Antonov-Ovseenko'yu (sağda) tarafından karşılanıyor (3)
Mihail Koltsov (sağda) ve Sovyet belgesel film yapımcısı Roman Karmen (solda) Madrid önündeki siperlerde (2)
Casa de Campo'daki çatışma, Kasım 1936 (3)
Mülteciler hava saldırısı esnasında Madrid metrosuna sığınmışken (3)
Uluslararası Tugay birlikleri Madrid'de yürürken (3)
"Chato"su ile birlikte bir Sovyet pilot, propaganda fotoğrafı (2)
Málaga'daki kadınlar milliyetçi hava saldırısının korkusu içinde (3)
Kuzeydeki savaş. Karlosçu *requeté*ler muharebeye gitmeden önce kutsanırken (3)
Albay Wolfram von Richthofen (sağ ortada, kameraya bakıyor) milliyetçi subaylar ve Kondor Lejyonu subaylarıyla birlikte (3)
El Campesino konuşma yaparken (3)
Juan García Oliver, Katalunya'daki Mayıs olayları esnasında sükûnet çağrısı yaparken (3)
6 Mayıs 1937. Düzeni sağlamak için getirilen hücum muhafızları Barcelona'da yürürken (2)
General Pozas ve komünist subaylar Katalan Savunma Konseyi'ni devralırken. Mayıs 1937 (3)
Brunete Muharebesi, Temmuz 1937. V. Kolordu'dan komünist kumandan Juan Modesto (2)
Arka planda, T-26 tankları ve ön planda, yaralanmış cumhuriyetçiler (2)

ÜÇÜNCÜ KISIM

Aralık 1937, Teruel'de kış çatışması (2)
Bir Uluslararası Tugay subayı, Teruel (2)
Prieto (sağdan üçüncü), Teruel'deki çatışmayı izliyor (2)
Milliyetçilerin Aragon'daki yıkıcı taarruzu, 1938. Milliyetçi

simgeyle görünen Kondor Lejyonu'nun Stukaları (2)

Mark Panzeri ilerliyor (3)

15 Nisan 1938. Vinaròs'ta denize ulaşan ve cumhuriyetçi bölgeyi
ikiye bölen milliyetçiler (2)

1938 yazı. Kondor Lejyonu'nun 88 mm'lik uçaksavarlarının
tanklara ve başka araçlara karşı da etkili olduğu ortaya
çıkıyordu (2)

Ebro Muharebesi esnasında bombalanan cumhuriyetçi askerler (2)

1938 Yazı. Ebro cephesinin arkasında hastane olarak kullanılan
bir cumhuriyetçi tren vagonu. (3)

General Rojo (sol), Juan Negrín (soldan ikinci) ve Líster (soldan
dördüncü) Ekim 1938'de Uluslararası Tugaylar için düzenlenen
bir uğurlama töreninde (3)

Mart 1939, savaşı sona erdiren anti-komünist darbe. Albay Casado
(sol), Julián Besteiro'yu Milli Savunma Konseyi'nin bildirisini
okurken dinliyor (5)

Ocak 1939, Fransa'nın Pireneler sınırındaki cumhuriyetçi
mülteciler (6)

Fransız gözaltı kampı Le Vernet'deki cumhuriyetçi mahkûmlar (3)

19 Mayıs 1939. Kondor Lejyonu zafer geçişinde Franco'yu
selamlıyor (2)

Cumhuriyetçi yetim çocuklara endoktrinasyonu (3)

Ekim 1940. Hitler ve Franco'nun La Hendaye'de görüşmesi
(sonradan yapılan bir fotomontaj) (2)

Rusya'da, Leningrad cephesindeki İspanyol Mavi Tümen'i (2)

*

(1) Arxiu Nacional de Catalunya

(2) Agencia EFE

(3) *The Battle for Spain* (*The Spanish Civil War*'un önceki basımı)

(4) *La Vanguardia*

(5) Archivo General de la Administración

(6) Getty Images

*Telif hakkı sahiplerinin izini sürmek için her çaba sarf
edilmekle birlikte, şayet herhangi bir husus kazara gözden
kaçırılmışsa, yayıncı bu eserin müstakbel basımlarında
düzelti veya ekleme yapmaktan memnuniyet duyacaktır.*

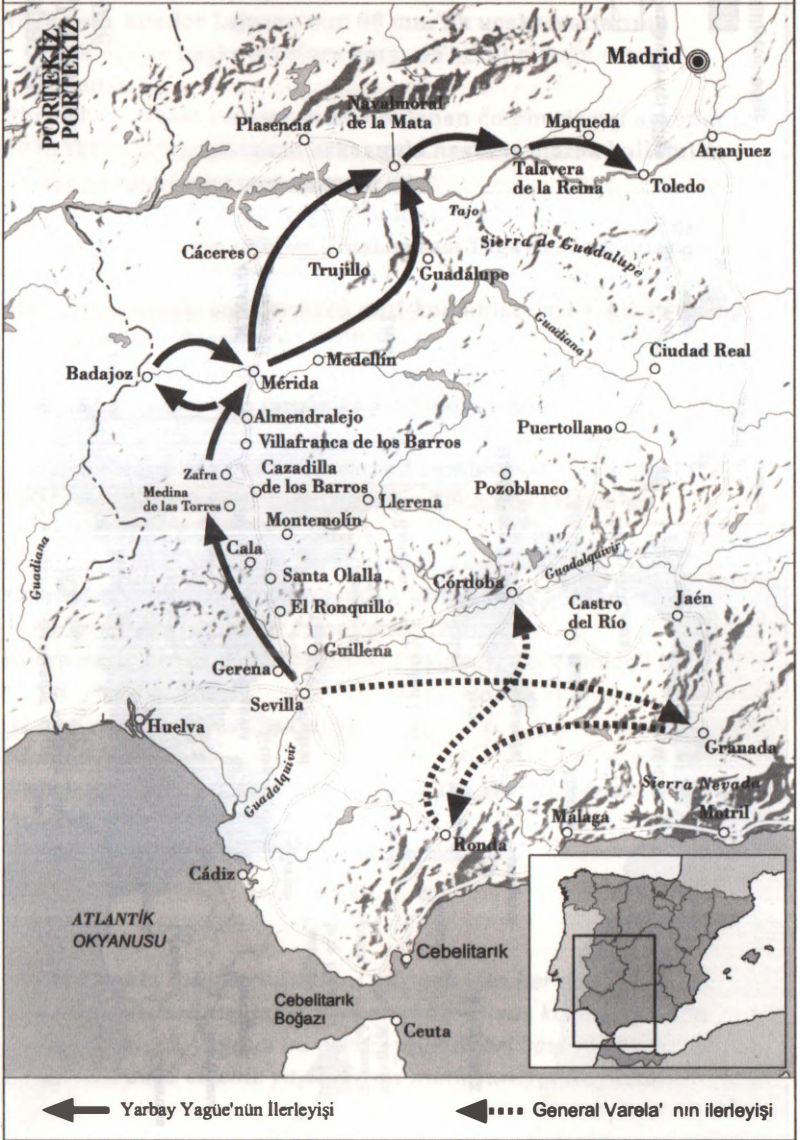
İspanya,
31 Temmuz
1936

□
Cumhuriyetçi Bölge

■
Milliyetçi Bölge

Afrika Ordusu'nun İlerleyişi, Ağustos – Ekim 1936

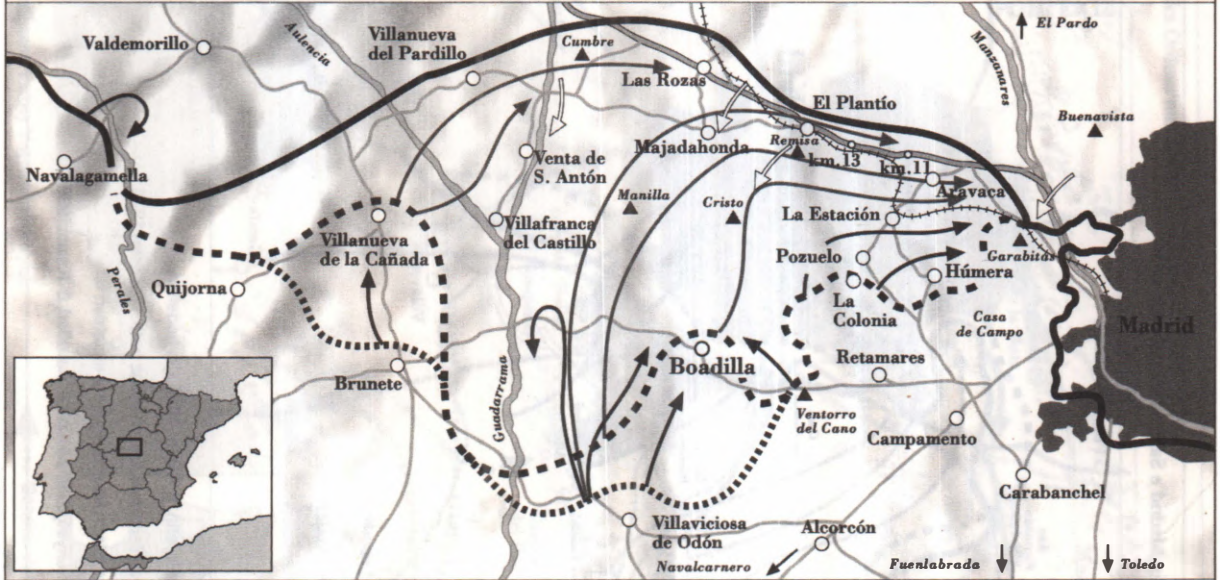

Milliyetçilerin Madrid'e Saldırı Planı, Kasım 1936

- Milliyetçilerin, 8 Kasım 1936 için hedefleri
- Milliyetçilerin maksimum nüfuz hattı, 16 Kasım 1936
- ← Milliyetçilerin Madrid saldırısı eksenleri
- Cumhuriyetçilerin savunma mevzileri, 6 Kasım 1936

Boadilla ve La Coruña Yolu Muharebeleri, Aralık 1936

Cephe hattı

..... 29 Kasım 1936

..... 19 Aralık 1936

————— 9 Ocak 1937

← İlk milliyetçi saldırılar

← Yolu kesmek için yapılan milliyetçi saldırılar

← Cumhuriyetçi karşı saldırılar

————— La Coruña Yolu

Jarama Muharebesi, Şubat 1937

←
Milliyetçi
saldırıları

←
Cumhuriyetçi
karşı saldırıları

Cephe hattı

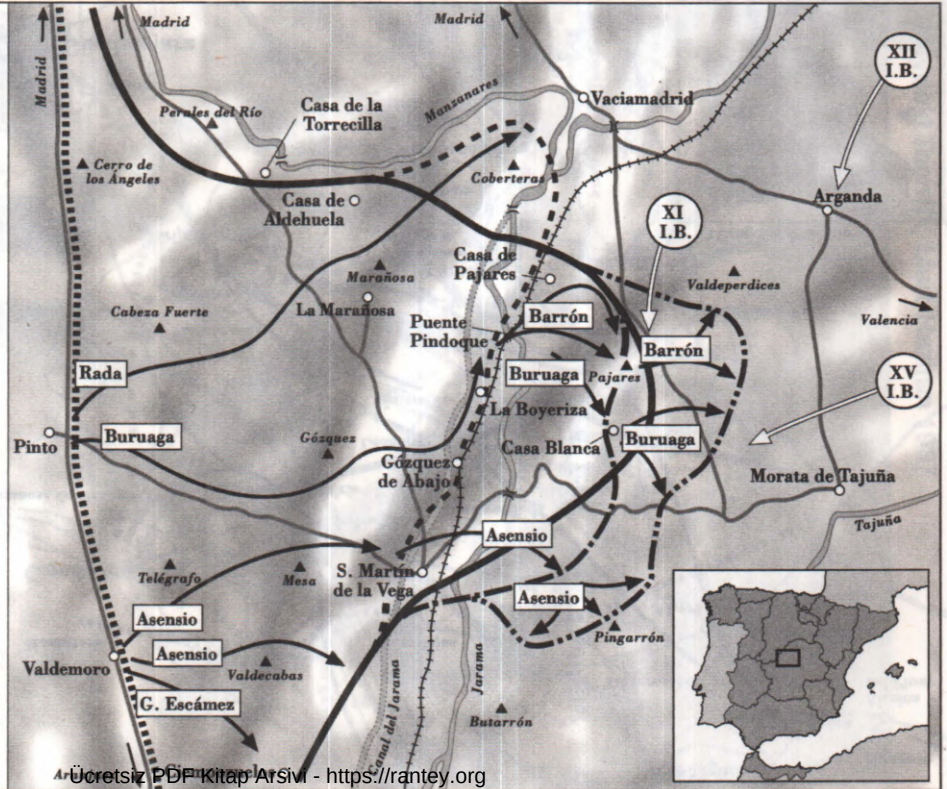
.....
1 Şubat

- - - - -
6-9 Şubat

- . - . -
11-12 Şubat

- . . -
13-16 Şubat

—————
Muharebenin sonu

Guadalajara Muharebesi, Mart 1937

←
Milliyetçi/İtalyan
saldırıları

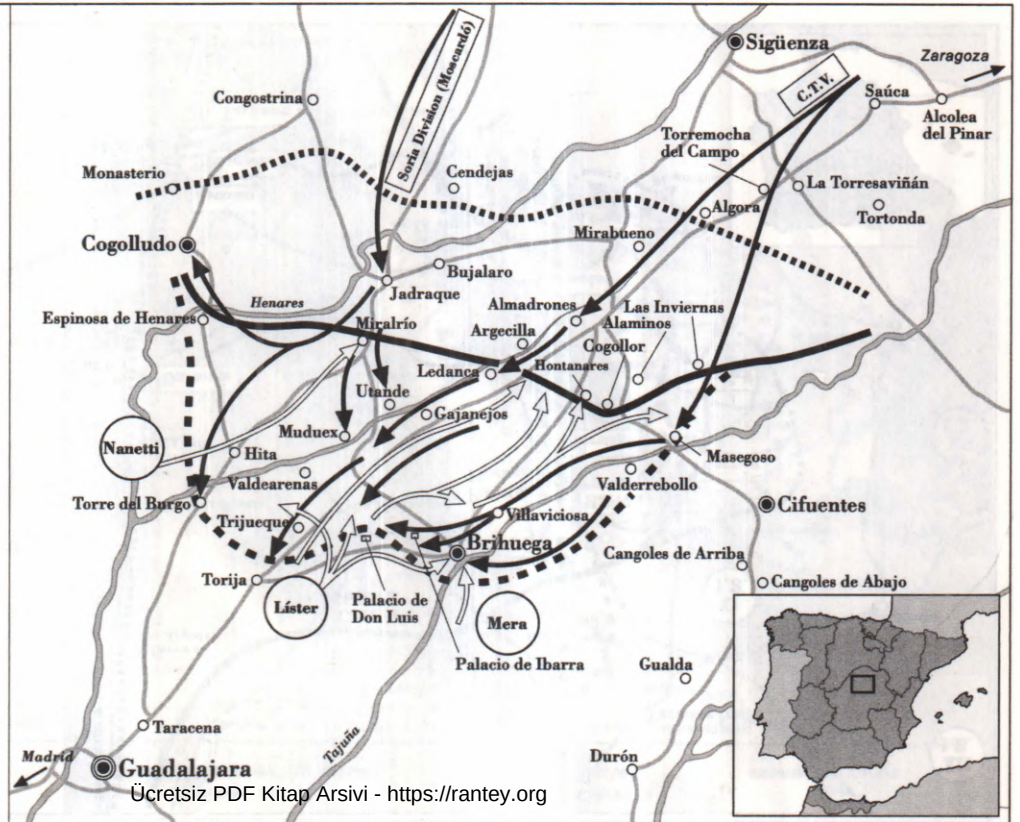
←
Cumhuriyetçi
karşı saldırılar

Cephe hattı

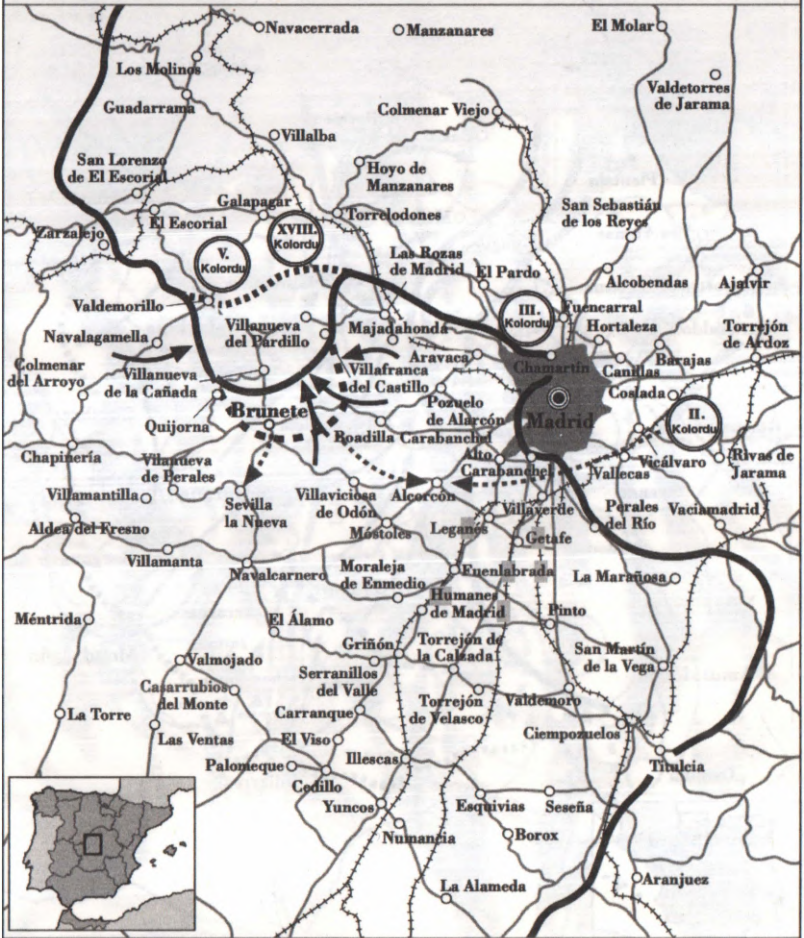
..... 8 Mart

■ ■ ■ 11 Mart

— 23 Mart

, Temmuz 1937

Cephe hattı

.....	6 Haziran 1937	←	Cumhuriyetçi saldırılar
... ..	12 Haziran 1937	←..	Planlanan cumhuriyetçi saldırılar
—	26 Haziran 1937	←	Milliyetçi karşı-saldırı

Savaşın
Gelişimi, Eylül
1937

ATLANTİK
OKYANUSU

PORTEKİZ

FRANSA

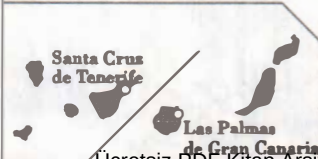
AKDENİZ

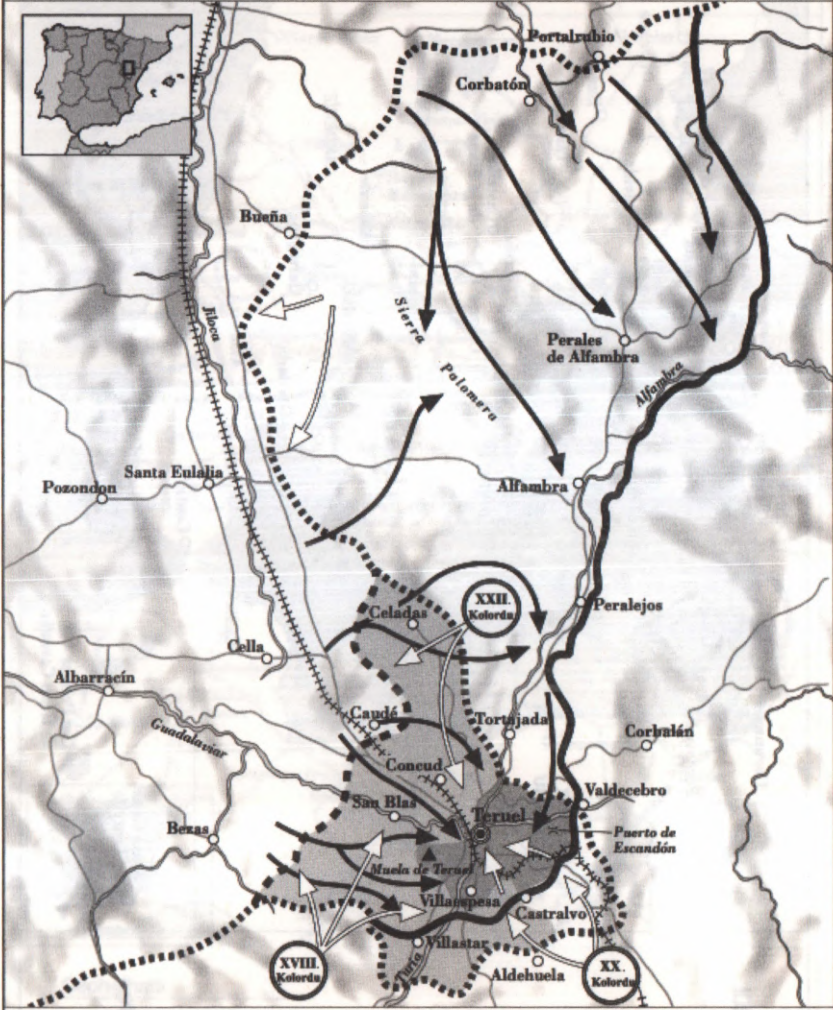
Cumhuriyetçi Bölge

Milliyetçi Bölge

Teruel Muharebesi, Aralık 1937 – Şubat 1938

Cephe hattı

- 14 Aralık 1937
- - - 28-29 Aralık 1937
- 22 Şubat 1938

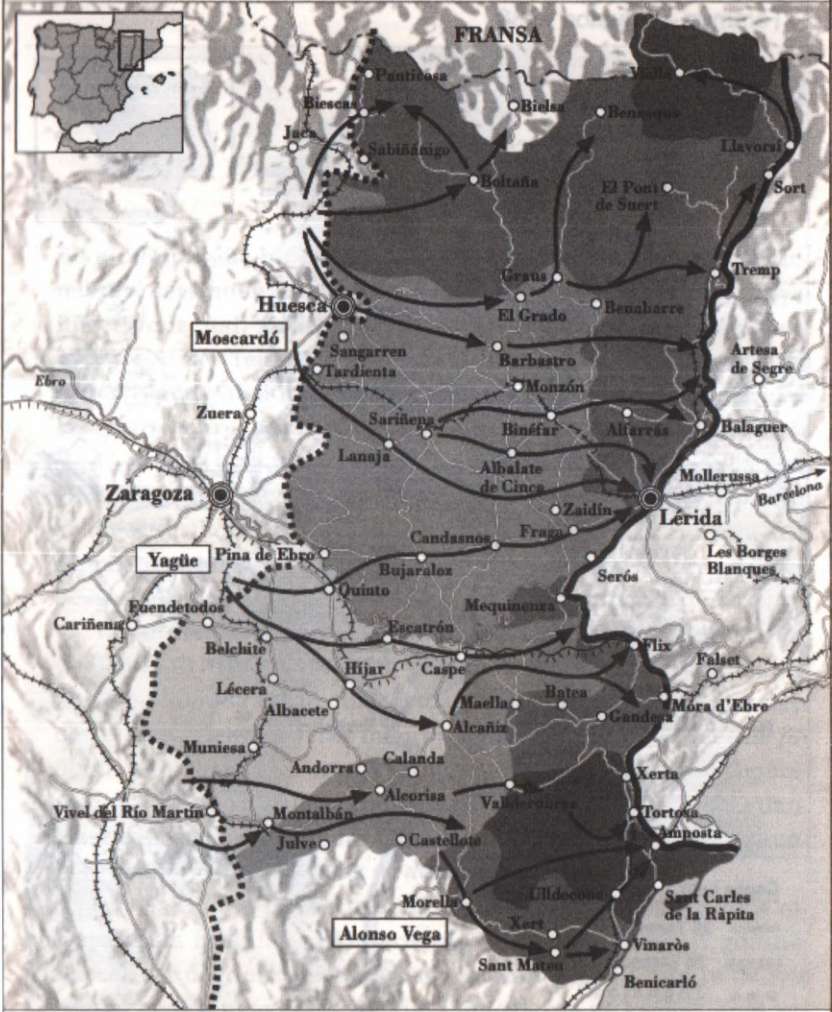
Teruel'deki Cumhuriyetçi İlerleyiş

- 15-18 Aralık 1937
- 22 Aralık 1937

← Cumhuriyetçi Saldırıları

→ Milliyetçi Saldırıları

Aragón Taarruzu, Mart – Nisan 1938

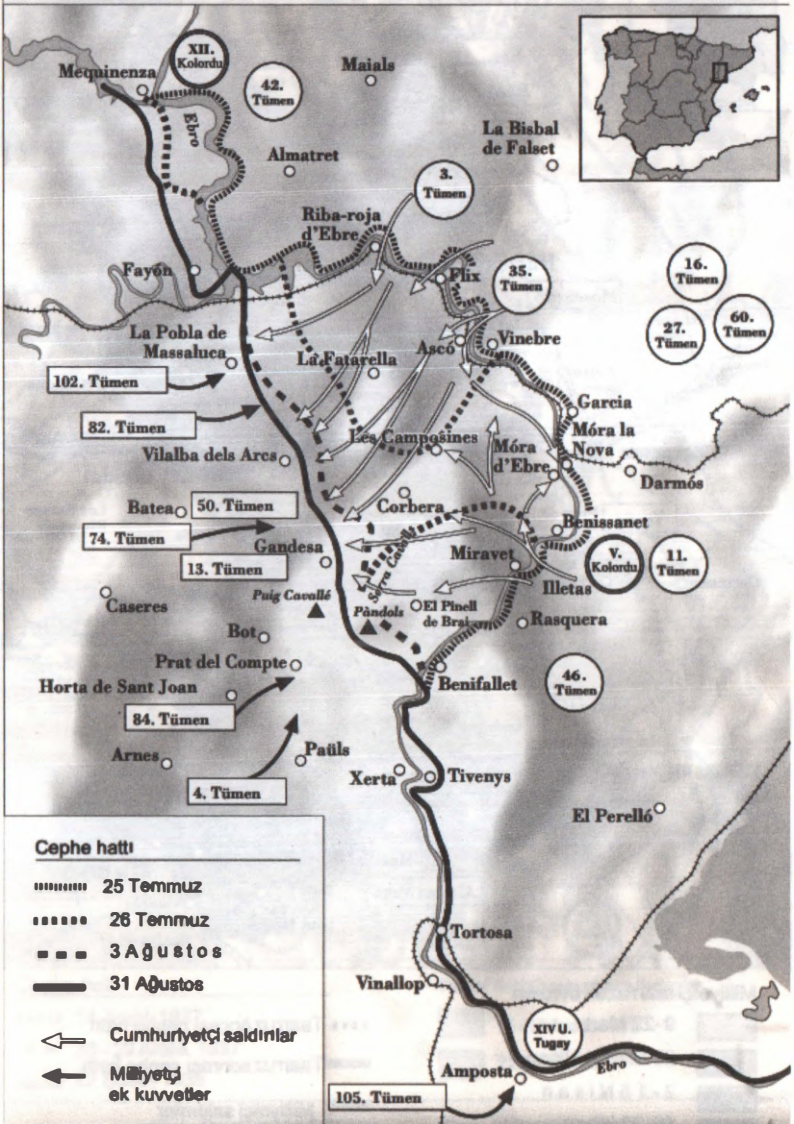

Milliyetçi taarruzun evreleri

- 9-22 Mart
- 23 Mart-1 Nisan
- 2-15 Nisan
- 16-20 Nisan

- Taarruz öncesi cephe hattı
- Taarruz sonrası cephe hattı
- ← Milliyetçi saldırılar

Ebro Muharebesi, Temmuz – Ağustos 1938

TEŞEKKÜR

Bu kitabın ilginç bir mazisi var. 1976'da, General Franco'nun ölümünün üzerinden çok geçmemişken, şimdi artık prototipi diyebileceğimiz hali üzerinde çalışmaya başlamıştım. Nihayetinde 1982'de Albay Tejero, Kral Juan Carlos'un yönetiminde yeşeren demokrasiyi yok etmek için Cortes'i silah zoruyla rehin aldıktan kısa süre sonra, dosyam *The Battle for Spain* adıyla yayımlandı. Dört yıl önce İspanyol yayıncım Gonzalo Pontón kitabı en baştan yazmam için ısrar etti. Amaç, yüzyılın son çeyreğinde İspanyol ve diğer tarihçilerin yürüttüğü tüm titiz araştırmaların yanı sıra Alman arşivlerinden, özellikle de zamanında erişilebilir olmayan Sovyet belgelerinden elde edilecek yeni materyalleri eklemektir.

Yakın dönem İspanyol tarihi üzerine en önemli kitapları yayımlamış Critica Yayınevi'nin kurucusu Gonzalo Pontón, son yıllarda bu konuda çıkan çok sayıdaki kitap ve akademik makaleyi derinlemesine inceleyerek bu projeyi mümkün kıldı. *The Battle for Spain* kitabı, fikri ilk ortaya attığında başta hiçbirimizin öngöremediği ölçüde genişleyen bu projeye dair tutkusu ve tamamlanması için yaptığı yardımlar olmadan asla gerçekleşemezdi. Onunla çalışmak büyük bir zevk ve ayrıcalıktı.

Okurlara kısa bir hatırlatma olması amacıyla İspanyolca olmayan tüm baskılara ülke tarihinin biraz fazla mekanik görünebilecek bir özetini ekledim. Ayrıca kitabın yapısı prototip haliyle hemen hemen aynı kaldı. Asıl fark detaylarda ve kaynaklarda yatıyor, ama ilginçtir ki günümüzde bilgide yaşanan muazzam artışın hayati soruları azaltmak yerine artırdığını fark ettim. Diğer yandan bu belki de, geçen yirmi dört yılın ardından, yazarın gençliğindeki tutkulu kesinlik duygusunu bir nebze kaybetmesinden kaynaklanıyordu.

Her halükârda, başka pek çok dostumun ve meslektaşımın büyük yardımları olmasa bu kitap tamamlanamazdı. Tavsiyeleri için Rusya'daki Profesör Anatoli Çernobayev'e ve en önemlisi de çok şey borçlu olduğum, uzun süredir araştırma asistanlığımı yürüten Dr. Luba Vinogradova'ya bir kez daha derinden teşekkür ederim. Sayısız arşivdeki personelin yanı sıra Moskova'daki "Hafıza" kütüphanesi personeline bilhassa minnettarım. Angelica von Hase bir kez daha Almanya'da bana çokça yardımda bulundu, özellikle de Freiburg'daki Bundesarchiv-Militärarchiv'de. İsveç'ten Björn Andersson ve Dr. Lars Erickson benim için İsveç Krigsarkivet'inden belgeler edindi ve Alan Crozier nezaket gösterip onları benim için tercüme etti.

Londra'da bir kez daha Ion Trewin ile çalıştığım için son derece şanslıydım ve her zaman olduğu gibi bir başka eski dostum Andrew Nurnberg'in temsilcim olmasından ziyadesiyle mutluyum. Bütün bunlar sayesinde, kitap yayımlamak endişeli ve stresli bir deneyimden işbirliğine dayanan keyifli bir deneyime dönüştü. Ve en büyük minnettarlığım, yine her zaman olduğu gibi, bu yıllara benimle birlikte katlanan eşim Artemis Cooper'a.

TÜRKÇE BASIM İÇİN ÖNSÖZ

İspanya İç Savaşı konusundaki ilgimin kökleri ta yazarlık hayatımın başına ve bir bütün olarak İkinci Dünya Savaşı konusunda çalışmaya başlamama kadar uzanıyor. İspanya İç Savaşı'nı anlamadan İkinci Dünya Savaşı'nı anlayamazsınız. Bu konuda, 1970'lerin sonlarında Franco'nun ölümünün ardından kaleme aldığım ilk kitabım 1982'de yayımlanmıştı. Fakat o günlerde pek çok önemli belgeye, en önemlisi de Sovyet arşivlerine erişilemiyordu. Beni bu meseleye yeniden eğilmeye ikna eden kişi, bu konuda en önemli kitapları basan Critica Yayınevi'nin kurucusu Gonzalo Pontón oldu. Onun olağanüstü yardımları olmasa bu yeni kitap yazılamazdı.

Seksen altı yıl önce Temmuz ayında başlayan İspanya İç Savaşı, bugün her yönüyle İkinci Dünya Savaşı'ndan bile daha çok tartışmaya yol açıyor. İspanyolların kitabıma nasıl tepki vereceği hususunda son derece gergindim, çünkü Anglo-Saksonların onların tarihlerini yazmasından bıktıklarından emindim. Özellikle, geçmişin hayaletlerinin hâlâ musallat olduğu İspanya'daki büyük sorunlardan biri, sağcı revizyonist tarihçilerin zamanın propagandanlarını yeniden canlandırmış ve bunun da insanları geçmişin eski muharebe hatlarına geri savurmuş olması.

Bırakın İkinci Dünya Savaşı'nda saçılan dehşeti, Soğuk Savaş'ı bile görmemiş bir kuşağa hitaben yazarken yaşadığım diğer sorunsa, totaliter ideolojiyle ayrışan bir dünyanın zihniyetini ve atmosferini aktarabilmektir. Yeni bir dünya çatışması olasılığıyla karşı karşıya olduğumuz bugün, o dönemdeki trajedileri ve tehlikeleri kavramak iki kat daha önemlidir. O dönem yapılan vahim hatalardan biri geçmişle yanlış paralellikler kurmaktır. Bu hata bugün yine feci etkiler doğurmakta olan yanıltıcı bir ayartıdır.

GİRİŞ

“İç savaş bir savaş değil, hastalıktır,” diye yazmıştı Antoine de Saint-Exupéry. “Düşman içeridedir. İnsan neredeyse kendisiyle savaşmaktadır.” Fakat İspanya’nın 1936 yılında içine düştüğü trajedi bundan çok daha büyüktü. Zira kendini, Bolşevik Devrimiyle birlikte başlayan uluslararası iç savaşın içinde bulmuştu.

Rusya’daki dehşet, Kıta Avrupa’sının bütününde demokratik merkeze zarar vermişti. Bunun sebebi, “kızılar” ile “beyazlar” arasındaki kutuplaşma sürecinin her iki aşırı politik ucun kendi düşmanlarının imgesini korkunç gösterecek şekilde manipüle ederek güçlenmelerine olanak sağlamasıydı. Radikal ikicilikten beslenen propagandaları her iki tarafı da palazlandırıyordu. Daha sonraları hem Stalin hem de Goebbels korku ve nefretin bu güçlü birleşimini şeytani bir ustalıklarla kullandı. Süreç, “hain” muhaliflerin yurttaşlık sıfatını olduğu kadar insan olma vasfını da söküp alıyordu. İşte bu yüzden İspanya İç Savaşı’nın “kardeş katli” diye tanımlanması yanlıştır. Yeni ideolojilerin bölücülüğü kardeşleri meçhul yabancılara, sendikacıları ya da dükkân sahiplerini ise sınıf düşmanlarına dönüştürebiliyordu. Normal insan içgüdüleri ortadan kalkmıştı. 1936’nın gergin baharında, filozof José Ortega y Gasset’in Madrid Üniversitesi’ne giden sadık öğrencisi Julián Marías, tren durduğu sırada kaldırımdan yola doğru bir adım atan iyi giyimli, güzel genç kadını izlerken vatmanın yüzünde beliren nefreti hiç unutmamıştı. “Buramıza kadar geldi,” diyordu Marías kendi kendine. “Marx hormonlardan daha tesirli olduğunda yapacak bir şey yoktur.”¹

¹ “Estamos perdidos. Cuando Marx puede más que las hormonas, no hay nada que hacer.” (Julián Marías, *Una Vida Presente Memorias I*, s. 188.)

İspanya İç Savaşı sıklıkla sağ-sol çatışması olarak resmedilir ama bu yanıltıcı bir basitleştirmedir. İki diğer çatışma eksenini daha ortaya çıkmıştı: Bölgesel bağımsızlığa karşı merkezî devletçilik ve bireyin özgürlüğüne karşı otoriterlik. Sağın milliyetçi kuvvetleri birbirlerine daha fazla kenetlenmişti, çünkü birkaç küçük istisna haricinde, birbiriyle uyumlu üç aşırı ucu birleştiriyordu. Aynı anda sağcı, merkezci ve otorite yanlısıydılar. Diğer yandan bölgecilerin ve özgürlükçülerin muhalefet ettiği merkezçiler ve otorite yanlılarını, özellikle de komünistleri barındıran Cumhuriyet, bir uyuşmazlıklar ve karşılıklı kuşkular kazanıyordu.

Yetmiş yıl önceki bu propaganda savaşlarının hayaleti bizlere musallat olmayı sürdürüyor. Yine de İspanya İç Savaşı, tarihi, kazananlardan ziyade kaybedenler tarafından daha etkili biçimde yazılan az sayıdaki modern çatışmadan biri olmaya devam ediyor. 1939 yılında cumhuriyetçilerin yenilgisinden sonra kötü bir şeyler olacağına dair ortaya çıkan uluslararası hissiyat hatırlandığında bu hiç de şaşırtıcı değil. 1945'ten sonra, Nazi Almanya'sının suçları gün ışığına çıktığı ve General Franco'nun mağlup cumhuriyetçilere karşı takındığı saplantılı kindarlık hiçbir azalma işareti göstermediğinde öfke iyice artmıştı.

O totaliter çatışma çağında hayatın nasıl olduğunu hayal etmek genç kuşaklar için kolay değildir. Günümüzde orduların, siyasi gençlik hareketlerinin ya da sendikaların kolektivist idealleri neredeyse tamamen ortadan kalktı. Öyle bir dönemin tutkuları ve nefretleri bugünün yurttaşlık haklarına dayalı sağlıklı ve güvenli medeni ortamından fersah fersah uzaktadır. Geçmiş gerçekten de "başka bir ülke"dir. İspanya onyıllar içinde baştan başa değişti. İç savaştan ve Franco döneminden çıkışı bütün Avrupa'daki en hayret verici ve etkileyici dönüşümlerden biridir. Belki de bu yüzden, yetmiş yıl öncesinin korkunç çatışmasını bugün normal diye kabul ettiğimiz liberal değerler ve tutumlarla yargılamak mantıksızdır. İster sağ cenahtaki milliyetçi, Katolik mitler ve Bolşevizm korkusu olsun isterse sol cenahtaki devrimin ve servetin zorla yeniden dağıtımının evrensel mutluluğu yaratacağına dair güçlü inanç olsun, dönemin inanç ve tutumlarını anlayabilmek için o günleri tasavvur etmeye çalışmamız çok önemlidir.

Babasının günlüklerini bana yolladığı için Javier Marías'a çok müteşekkirim.

Uğruna böyle tutkuyla mücadeleler verilen davalar, özellikle de savaşın kökenleri anlaşılacak istendiğinde, nesnel olmayı çok zorlaştırmıştır. Her iki taraf da savaşın diğerinin başlattığını kanıtlamak zorundadır. Bazen, Cumhuriyet'in başka yerlerde bir asır almış bir sosyal ve siyasal reform sürecini birkaç yıl içinde uygulamaya çalışıyor olması gibi nötr etkenler bile ihmal edilir.

Gelgelelim savaş sırasında uygulanan vahşet ve sonrasındaki zulmün ayrıntıları gibi gerçek olaylar, yerel arşivlerde ve mezarlıklarda araştırmalar yapan çok sayıda İspanyol tarihçinin muazzam ve titiz çalışmaları sayesinde şimdilerde ciddi bir tartışmanın ötesine geçmiş durumda. Cumhuriyetçi komutanlar arasındaki didişmeler dahil olmak üzere askerî detayların çoğu da, Rusya'da uzun yıllardır gizli duran dosyaların açılmasıyla netlik kazandı. İspanya'daki Sovyet politikasına dair de çok daha net bir fikrimiz var. Yine de birçok olgunun yorumu ister istemez şahsi kanaatlerle şekillenmiş; bilhassa da savaşa yol açan nedenler zinciri üzerine yürütülen tavuk mu yumurta mı tartışması böyledir. Toprak sahiplerinin "ölümcül bencilliği"yle mi, yoksa daha ılımlı sosyalist liderlerin uyardığı gibi, Bolşevizm korkularını alevlendirerek orta sınıfları "faşizmin kucağı"na iten "devrimci beden eğitimi" ve retorikle mi başlarsınız? Bu soruya kesin bir cevap vermek tarihçilerin gücünü aşar.

Bazıları İspanyol İç Savaşı'nın kaçınılmaz olduğunu düşünme eğilimindedir. Bu durum, meselelere her şey olup bittikten sonra baktığımız durumların haricinde, hiçbir şeyin kaçınılmaz olmadığı yolundaki gayriresmi ama önemli tarih kuralıyla çelişir. Diğer yandan, 1934 Ekiminde başarısızlığa uğrayan sol devrim girişiminin ardından elverişli bir uzlaşya nasıl erişileceğini tasavvur etmek gerçekten çok güç. Sağ cenah başka bir şiddetli devrim girişimini önlemek zorunda olduğuna kaniydi, giderek militanlaşan sol cenahsa sivil muhafızların ve sömürge askerlerinin zulmünü affedememişti.

Cevaplanması daha da zor başka sorular, sırf bizi meseleleri alışılmamış bakış açılarıyla ele almaya kışkırttıkları için bile olsa ehemmiyetini sürdürüyor. Hürriyet ve demokrasi idealleri Cumhuriyet'in İspanya dışında sürdürülen davasının temelini oluşturdu. Yine de sahadaki devrimci gerçekçilik, İspanyol Parla-

mentosunun acziyeti, Cortes ve her iki tarafın da hukukun üstünlüğünü hiçe sayışı dikkatle incelenmelidir.

Savaş sırasındaki cumhuriyetçi propaganda, mütemadiyen kendi hükümetinin Şubat 1936 seçimlerinin ardından yasal yoldan belirlenmiş hükümet olduğunu vurgulamıştır. Bu doğrudur doğru olmasına ama mühim bir soruyu sormakta da fayda var: Sağ koalisyon seçimi kazansaydı, sol bu meşru sonucu kabul edecek miydi? Bu ziyadesiyle kuşkuludur. Sosyalist lider Largo Caballero, seçimlerden önce açık bir biçimde tehditte bulunarak, eğer seçimi sağ kanat kazanırsa bunun bir dahili harbe yol açacağını söylemişti.

Milliyetçiler en başından beri yalnızca komünist bir darbeyi engellemek için ayaklandıklarını iddia ediyorlardı. Bu iddia kendi hareketlerine geçmişe dönük bir haklılık kazandırmayı amaçlayan uydurma bir hamleydi. Fakat solcuların, milliyetçilerin hiçbir kışkırtma olmadığı halde yasalara saygılı demokratlara karşı saldırıya geçtiği iddiası samimiyetten uzaktır. Sol, tıpkı sağ gibi, çoğu zaman demokratik sürece ve hukukun üstünlüğüne çok az saygı duymuştu. Elbette her iki taraf da eylemlerine, harekete geçmezlerse muhaliflerin gücü ele geçirerek onları ezeceğini ortaya sürerek haklılık kazandırıyor. Fakat bu durum, merkez zemin korku politikaları ve tehdit retoriklerinden daha fazla tahrip eden hiçbir şey olmadığını ortaya koyar sadece.

Bazıları sözcüklerin insanları öldüremeyeceğini savunur. Ama hepsi sorumsuzca atılan nutuklardan doğan karşılıklı kuşku ve nefret döngüsüne bakıldığında bu giderek daha az inandırıcı bir hal almaktadır. Aslına bakarsak, sağcı lider Calvo Sotelo, Cortes'te bile isteye yaptığı kışkırtıcı konuşmaları yüzünden suikasta kurban gitmişti. Ayrıca, imha retorikinin kendini gerçekleştirme eğiliminde bir kehanet olup olmadığını da dikkate almak gerekir. General Queipo de Llano, Sevilla'daki meşhur radyo yayınlarından birinde, milliyetçilerin öldürülen her destekçileri için on cumhuriyetçi öldürmeleri gerektiğini söyleyerek tehditte bulunmuştu. Nihayetinde olup bitenlerin aşağı yukarı buna yakın olduğu anlaşıldı.

Largo Caballero'nun sınıf savaşı olmayan bir cumhuriyet istediği, ama buna ulaşmak için bir siyasal sınıfın ortadan kalkması gerektiğine dair beyanı da unutulmamalıdır. Bu beyan Lenin'in

uıka ifade ettiği, burjuvaziyi yok etme niyetinin bir yansımasıydı. Peki, sol diyelim 1937’de ya da 1938’de zafer kazansaydı bu durum Franco dnemindekiyle kıyaslanabilecek ölçekte bir infaza ve mahkmiyete sebep olur muydu? Elbette bunu bilmek imkânsız ve sırf Rus İç Savaşı’na bakarak bir kestirimde bulunulamaz. Yine de bu soru bir çırpıda kenara atılamaz. Bazı tarihçilerin savunduğu gibi, iç savaşı kazanan taraf, korku ve nefret döngüsü nedeniyle daha çok öldürmek zorundadır.

Bütün bu karmaşıık ve birbiriyle ilişkili konular göstermektedir ki nedeni ve sonucu bilimsel bir kesinlikle birbirinden ayırmak imkânsızdır. Hakikat, sahiden de İspanya İç Savaşı’nın verdiği ilk zayıttı. Bu konu, olay yaşandıktan çok sonraları bile, İkinci Dünya Savaşı dahil herhangi bir modern atışmadakinden bile daha derin tartışma ve polemiklere maruz kalmıştır. Tarihi her ne kadar tamamen tarafsız olamasa da, her iki tarafın duygularını anlamaktan biraz daha fazlasını yapmaya, önceki varsayımları sorgulamaya ve bilginin sınırlarını genişletmeye çalışmalıdır. İnsani açıdan ne kadar mümkün oluyorsa, ahlaki hükümler okura bırakılmalıdır.

SİYASİ PARTİLER, GRUPLAR VE ÖRGÜTLER

MİLLİYETÇİLER

MONARŞİST (ALFONSOCU)

Acción Española

Renovación Española

Alfonsocu monarşistler VII. Fernando'nun oğlu Don Carlos'un değil, kızı Kraliçe II. Isabel'in vârislerini desteklemekteydiler. Bu yüzden yirminci yüzyıldaki monarşistler önce Kral XIII. Alfonso'nun ve daha sonra onun oğlu –günümüzdeki kral Juan Carlos'un- babası– Barcelona Kont'u Don Juan'ın arkasında durdular. Monarşist hizip muhafazakâr subaylar içinde güçlüydü ve kendini “Eski İspanya”nın doğal lideri olarak görüyordu. Halk desteği düşük seviyedeydi.

KARLOSÇU

Communi6n Tradicionalista

Requetés (Karlosçu milisler)

Pelayos (Karlosçu gençlik hareketi)

Margaritas (Karlosçu kadın kolu)

Karlosçular Don Carlos'a rakip Borb6n çizgisini desteklediler ve on dokuzuncu yüzyıl liberalizminin lekelediğine inandıkları Alfonsocu monarşizmin aksine geleneksel bir ultra-Katolik fikri savundular. Liderlik, özellikle de Rodezno Kontu meclis odaklı olma eğilimindeyken, esasen Navarralı küçük toprak sahiplerinin oluşturduğu taban popülistti.

Kitabın yazıldığı dönemde Juan Carlos kral olsa da günümüzdeki kral onun oğlu VI. Felipe'dir –çn.

FALANGE**Falange Española de las JONS**

Flechas (Falanjist gençlik hareketi)

Auxilio Social (Falanjist kadın kolu)

Falange, 1933 yılında José Antonio de Rivera tarafından kurulan küçük, faşist tarzda bir partiydi; daha sonra, 1934'te daha proleter yapıdaki JONS (Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista) ile birleşti. José Antonio'yu takip eden ve her şeyin ötesinde milliyetçi Eski İspanya fikirlerine inanan "modern gericiler" ile anti-kapitalist ideolojinin üstsınıf *señorito*lar tarafından çiğnenmesine içerleyen sosyalist kanat arasında gerilim vardı. "Solcu" hizip 1936 ve 1937'de harekete akan çok sayıdaki oportünist yüzünden daha da dezavantajlıydı. Franco, hareketi kurumsallaştırıp Karlosçularla birleştiren tesiri de kırılmış oldu.

Falange Española Tradicionalista y de las JONS (FET)

Başta Falanjistler ve Karlosçular olmak üzere, milliyetçi siyasi hareketlerin bu birleşiminin emrini Nisan 1937'de Franco verdi. Kendisi de lideri oldu. Hareketin üniforması Falange'nin koyu mavi gömleği ile Karlosçuların kırmızı beresinden oluşuyordu.

SAVAŞ ÖNCESİ SAĞ**Confederación Española de Derechas Autónomas (CEDA)**

Acción Popular (AP)

Juventudes del Acción Popular (JAP)

Popular Action Youth

Partido Agrario (ağırlıklı Kastilyalı toprak sahipleri)

CEDA, İspanyol Özerk Sağ Konfederasyonu, Gil Robles'in liderliğinde bir araya gelen, sağcı Katolik partilerin oluşturduğu bir siyasi ittifaktı. 1933 seçimlerini kazanmış olsa da Şubat 1936'daki başarısızlığı hızlı bir dağılmaya yol açtı. Gençlik hareketi JAP 1936 baharında toplu halde Falange'ye geçti.

Partido Republicano Radical (PRR)

Eski bir devrimci ve ruhban karşıtı olan, daha sonra da sağa kayan Alejandro Lerroux liderliğindeki parti, dönemin en yozlaşmış partisi olarak ünlenmişti. 1934'te partinin liberal kanadı Diego Martínez Barrio liderliğinde Unión Republicana'yı oluşturdu.

Derecha Liberal Republicana (DLR)

Monarşiye karşı konum alan Miguel Maura ve Niceto Alcalá Zamora gibi muhafazakârların Cumhuriyetçi Liberal Sağ partisi.

Lliaga Catala a (LC)

Katalan Birliği büyük burjuvazinin Katalan milliyetçi partisiydi ve Barcelonalı sanayicilerin Madrid'in merkezcililiğine ve vergilendirmesine karşı duydukları ho nutsuzluğu temsil ediyordu.

CUMHURİYETÇİLER**HALK CEPHESİ PARTİLERİ VE BAğLI ÖRGÜTLENMELER****Unión Republicana (UR)**

Martinez Barrio'nun Cumhuriyetçi Birliği (1934-35'te CE-DA'nın katılımıyla hükümet kuran) Lerroux'un Radikallerinden kopan bir merkez sağ partiydi. Böylece,  ubat 1936 seçimleri için toplanan Halk Cephesi ittifakında sağ kanadı temsil ettiler. Destegi ni serbest meslek erbabı ve i adamlarından alıyordu.

Izquierda Republicana (IR)

Aza a'nın Cumhuriyetçi Sol partisi, Nisan 1934'te kendi Cumhuriyetçi Hareketinin, Casares Quiroga'nun Galiçyalı  zerklik i partisinin ve radikal sosyalistlerin kayna masıyla ortaya  ıktı.

Esquerra Republicana de Catalu a

Llu s Companys'in Katalunya Cumhuriyetçi Sol Partisi, Aza a'nın Izquierda Republicana'sının Katalan muadiliydi.

Partido Socialista Obrero de Espa a (PSOE)** spanya Sosyalist İşçi Partisi**

Unión General de Trabajadores (UGT). Genel İ  i Sendikası, sosyalist partiyle ilişkili bir sendikaydı.

Juventudes Socialistas (JJSS). Sosyalist Gençlik, 1936 baharında Komünist Gençlik'le bir araya gelerek Birleşik Sosyalist Gençlik'i oluşturdu, ama daha sonra i  savaş başlayınca örgütün tamamı, lideri Santiago Carrio tarafından komünist kontrol altına sokuldu.

Partido Comunista de Espa a (PCE)** spanya Komünist Partisi**

Juventudes Socialistas Unificadas (JSU), Birleşik Sosyalist Gençlik.

Partido Socialista Unificado de Cataluña (PSUC). Katalunya Birleşik Sosyalist Partisi, 1936 baharında tamamıyla komünistlerin eline geçmiş Katalan sosyalist partilerin bir araya gelmesiyle ortaya çıktı.

Partido Obrero de Unificación Marxista (POUM)

Marksist Birleşik İşçi Partisi, Andreu Nin (Troçki'nin ilişkisi kestiği eski sekreteri) ve Joaquin Maurin önderliğindeki bir partiydi. Parti, Stalinistlerin iddia ettiği gibi "Troçkist" değildi ama Sovyetler Birliği'ndeki sol muhalefetle çok ortak noktası vardı.

HALK CEPHESİ'NİN MÜTTEFİKLERİ

Özgürlükçü Hareket (anarko-sendikalist ve anarşist)

Confederación Nacional de Trabajo (CNT). Ulusal Emek Konfederasyonu, anarko-sendikalist sendikaydı.

Federación Anarquista Ibérica (FAI)

Federación Ibérica de Juventudes Libertarias (FIJL)

Mujeres Libres (anarko-feminist örgütlenme)

Basklar

Partido Nacionalista Vasco (PNV)

Muhafazakâr Hristiyan Demokratların Bask Milliyetçi Partisi.

Acción Nacionalista Vasca (ANV)

Bask Milliyetçi Hareketi PNV'den kopmuş çok daha küçük bir sosyal demokrat örgüttü.

Solidaridad de Trabajadores Vascos (STV)

Bask İşçileri Dayanışması. Bask milliyetçisi Katolik sendika.

KISALTMALAR

- AC Acci3n Catalana: Katalunya Hareketi
AP Acci3n Popular: Halk Hareketi
AR Acci3n Republicana: Cumhuriyetçi Hareket
CEDA Confederaci3n Espa1ola de Derechas Aut3nomas: İspanya
Özerk Haklar Konfederasyonu
CNT Confederaci3n Nacional de Trabajo – anarko-sendikalist kon-
federasyon
CTV Corpo Truppe Volontarie – İtalyan Faşist Seferi Birliği
DEDIDE Departamento Especial de Informaci3n del Estado: Ulusal
İstihbarat Servisi
DLR Derecha Liberal Republicana: Cumhuriyetçi Liberal Sağ
FAI Federaci3n Anarquista Ibérica – anarşist püristler: İber Anar-
şist Federasyonu
FET Falange Espa1ola Tradicionalista y de las JONS
FRG Federaci3n Republicana Gallega: Galiçya Cumhuriyet Federas-
yonu
GRU Glavnoye Razvedyvatelnoye Upravleni (Sovyet Askerî İstihba-
ratı)
JAP Juventudes de Acci3n Popular – Halk Gençlik Hareketi
JONS Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista
NKVD Narodnyi Kommissariat Vnutrennich Del – İçişleri Halk Ko-
miserliği (Sovyet gizli polisi)
ORGA Organizaci3n Republicana Gallega Aut3noma: Özerk Galiçya
Cumhuriyetçi Örgütü
OVRA Opera Voluntaria de Repressione Antifascista (İtalyan faşist
gizli polisi)
PCE Partido Comunista de España – İspanya Komünist Partisi

- PNV Partido Nacionalista Vasco – Bask Milliyetçi Partisi
- POUM Partido Obrero de Unificación Marxista – Marksist Birleşik İşçi Partisi
- PRR Partido Republicano Radical: Radikal Cumhuriyetçi Parti
- PRRS Partido Republicano Radical-Socialista: Radikal Sosyalist Cumhuriyetçi Parti
- PSOE Partido Socialista Obrero Español – İspanyol Sosyalist İşçi Partisi
- PSUC Partit Socialista Unificat de Catalunya – Katalan Komünist Partisi
- RENFE Red Nacional de Ferrocarriles Españoles (İspanyol Ulusal Demiryolları Ağı)
- SIEP Servicio de Información Especial Periférico: Çevre Özel İstihbarat Servisi
- SIM Servicio de Inteligencia Militar (Cumhuriyetçi karşı-istihbarat teşkilatı)
- SIPM Servicio de Información y Policía Militar: Askerî Polis ve İstihbarat Servisi
- UGT Unión General de Trabajadores: Genel İşçi Sendikası
- UME Unión Militar Española: İspanyol Askerî Birliği
- UMRA Unión Militar Republicana Antifascista: Anti-Faşist Cumhuriyet Askerî Birliği

BİRİNCİ KISIM

**Eski İspanya ve
İkinci Cumhuriyet**

PEK MUHTEREM KATOLİK MAJESTELERİ

Endülüs ya da Ekstremadura'daki sathı bozuk bir yolda, İspanya'daki ilk otomobillerden biri bozuldu. Fotoğrafta, genç bir adam direksiyonu kavramış görünmektedir. Büyük bir burnu ve devasa kulaklarıyla pek yakışıklı biri değildir. Briyantınli saçları ikiye ayrılmış ve bir de bıyığı vardır. Arabanın şoförü, Kral XIII. Alfonso'dur.

Her iki tarafta da adamlar çamurluklara sertçe bastırıyorlar. Yüzleri güneşten kararmış, yakaları ya da kravatları yok, yani kılık kıyafetleri gösterişli sayılmaz. Didiniyorlar. Arka plandaysa takım elbiseli ve şapkalı üç ya da dört kişi olup biteni izliyor. Bir sürücü, belki de yerel bir toprak sahibi, atını dizginlemiş. Sağ tarafta iki atın çektiği bir lando' var, dizginleri üniformalı bir arabacı tarafından tutulmuş. Arabanın motoru tekrar çalışmazsa hükümdarı kurtarmak için hazırda bekliyor. Fotoğrafın altındaki yazıda, kralın en büyük isteğinin "halkıyla doğrudan iletişimi"ni sürdürmek olduğu belirtiliyor. İspanya'nın yirminci yüzyılın başlarındaki toplumsal ve ekonomik karşıtlıklarındaki aşırılıkları çok az sayıda görüntü bu kadar iyi betimleyebilir. Belki de fotoğrafın en vurucu yanı, köylülerin ve kralın, kendi ülkelerinde birbirlerine muhtemelen bu kadar yabancı görünmüş olmasıdır.

Madrid'den gelen sert yönetim geleneğiyle İspanya, o zamanlar hem kırsal kesimde hem de büyük şehirlerde giderek daha çalkantılı hale geliyordu. Yani doğru düzgün düşünenler bile daha sonraları İspanya İç Savaşı'nın basit biçimde, 1936 Temmuzunda

Üst kısmı açılabilen dört tekerlekli at arabası –çn.

“milliyetçi” generallerin cumhuriyetçi hükümete karşı isyan edişyle başladığını söyleyemezdi. O olay İspanya tarihine hâkim olmuş kuvvetlerin çatışması içindeki en büyük çatışmaydı. Bu düşmanlıklardan biri elbette sınıf çıkarları arasındaydı, ama diğer ikisi de daha az önemli değildi: Özgürlükçü insiyaklara karşı otoriter yönetim ve bölgeci emellere karşı merkezî yönetim.

Bu üç çatışma damarının ortaya çıkışı, İspanya’nın Mağriplilerin elinden alınarak *Reconquista*’ edilmesinin, ülkenin toplumsal yapısını şekillendirmesi ve Kastilyalı fatihlerin davranışlarını biçimlendirmesinde yatmaktadır. Mağriplilere karşı 8. yüzyılda Vizigot kumandanlarca başlatılıp aralıklarla devam eden mücadele, Kastilyalı Isabel ve kocası Aragónlu Fernando’nun zafer kazanarak Granada’ya girişleriyle, nihayetinde 1492’de sona ermişti. İspanyol gelenekçileri için bu olay hem uzun bir haçlı seferinin doruk noktasını hem de ülkenin medenileşmesinin başlangıcını işaret ediyordu. Bu fikir, sürekli bir biçimde Katolik hükümdarlar olan Fernando ve Isabel’in ihtişamını dillerinden düşürmeyen ve modern putperestler rolünü verdikleri liberaller, “kızılar” ve ayrılıkçılarla verdikleri mücadeleye ikinci *Reconquista* olarak atıfta bulunan 1946’nın milliyetçi ittifakına sirayet etmişti.

Devlet gücünün prototipini oluşturan feodal bir orduyla birlikte, monarşi ve savaşçı aristokrasi Mağriplilere karşı sürdürülen mücadelede arazi mülkiyetini tekrar ele aldı. *Reconquista*’ya devam edebilmek için aristokrasinin gıdaya değil paraya ihtiyacı vardı. Nakit sağlayacak tek ürün Merinos yünüydü. Koyun otlatılması için ortak arazi ele geçirilmişti, bu da hem köylülerin gıda tedariki üzerinde yıkıcı etkiler doğurdu hem de bir zamanlar “Roma İmparatorluğunun tahıl ambarı” diye bilinen toprağın erozyonuna, bozulmasına yol açtı. Koyun otlatmak için çok az insana ihtiyaç vardı ve açlığın tek alternatifi önce ordu, daha sonraysa imparatorluktu. Ortaçağ’da İspanya’nın tahminen yaklaşık 14 milyonluk bir nüfusu vardı. 18. yüzyılın sonundaysa bu nüfus 7 milyonun ancak birazcık üzerindeydi.

Kastilya otoriterliği feodal-askerî bir vurgudan, Kilise’nin kontrol ettiği bir siyasete doğru gelişti. *Reconquista*’nın yedi yüz-

(İsp.) Yeniden fetih. İber Yarımadası’nın Müslümanların elinden alınmasına verilen isim —çn.

yıllık düzensiz seyri boyunca Kilise'nin ana rolü askerî eylem için propaganda yapmak, hatta bu eylemlere katılmak oldu. Ardından, Isabel'in hükümdarlığı sırasında savaşçı başpiskoposun yerini kardinal devlet adamı aldı. Bununla beraber, dünyanın yarısını aşkın kısmında haçın kılıcın gölgesi olduğu dönemde, yani İspanyol imparatorluğu hızla büyürken, Kilise ile ordu arasındaki ilişki yine de yakın kaldı. Ordu fethediyor, ardından Kilise yeni toprakları Kastilya devletine entegre ediyordu.

Cehennem tehdidi ve onun Engizisyon biçiminde tecrübe edilen dünyevi biçimi, ahali üzerinde uygulanan gücü dayanılmaz bir kuvvet haline getirmişti. Tek bir ihbarcı, kıskanç bir düşmandan gelen tek bir fısıltı, Engizisyon Mahkemesi için çoğu kez yeterliydi ve auto-da-fé' öncesindeki aleni itiraflar totaliter devletin deyim yerindeyse ilk örneklerindendi. Buna ilaveten, Kilise eğitimin her yönünü kontrol ediyor; dinsel ve siyasal sapkınlığa yol açmalarını için bütün kitapları yakmak suretiyle, bütün nüfusu zihinsel bir koruyucu gözetim altına alıyordu. Ayrıca Kilise acıya dayanıklılık ve ölüm karşısındaki metanet gibi Kastilyalı özellikleriyle övünüyor. Bu durum şişman bir tüccar olmaksızın aç bir *caballero*' olmanın yeğ olduğu fikrini teşvik ediyordu.

Bu İspanyol Katolik püritenliği, Isabel tarafından çağın en güçlü devlet adamı olması için desteklenen sofu rahip Kardinal Ximénez de Cisneros tarafından yönlendirildi. Bu esasen bir iç reformasyondur. Papalık, çürümüşlüğü bahane edilerek reddediliyordu, dolayısıyla İspanya Avrupa'yı sapkınlıktan, Katolikliğiye kendi zayıflığından kurtarmalıydı. Neticede Kilise ricali affedicilik ve kardeşçe sevgi dışında ne dediyse hepsini yaptı ve bazen mülkiyetle ilgili, neredeyse asıl öğreti kadar yıkıcı olan bildiriler yayımladı. Yine de, Kilise, Kastilya toplumsal yapısının manen aklanmasını sağlamış ve onun pekişmesindeki en otoriter güç olmuştur.

Çatışmanın üçüncü damarı, yani merkezîyetçiliğe karşı bölgescilik de 15. ve 16. yüzyıllarda gelişmiştir. Birleşik krallıklara karşı ilk büyük isyanın açıkça bölgeci bir yanı vardı. 1520'de Isabel'in torunu İmparator V. Karl'a [Şarlken] karşı başlayan *comuneros*

Engizisyon kararının herkesin önündeki infazı –çn.
(İsp.) Beyefendi ya da şövalye –çn.

isyanı yalnızca ülkeyi kendi imparatorluğunun hazinesi olarak kullanmasından ya da Flaman saray mensuplarının küstahlığından değil, yerel hakları ve gelenekleri önemsememesinden de kaynaklanıyordu. Ülkenin büyük kısmı kraliyet evlilikleri aracılığıyla Kastilya Krallığı'na katılmıştı ve İspanyol Habsburgları, Kilise'yi o diyarın bağlayıcı gücü olarak hareket etmede serbest bırakmayı tercih etmişti.

Kastilya devletinin bu üç belirleyici özelliği, yani feodallığı, otoriterliği ve merkezciliği, güçlü biçimde birbiriyle bağlantılıydı. Bölge meselesine gelindiğinde bu özellikle doğruduydu. Kastilya İspanya'da merkezî bir otorite kurmuş ve imparatorluk inşa etmişti, ama yönetimi, feodal ekonomik ilişkilerin miadının dolmakta olduğunu katı biçimde reddetmişti. Kuzey Avrupa'daki savaşlar, İtalya'da Fransızlara karşı verilen mücadele ve Armada'nın yok edilmesi, iki nesilden daha az bir zamanda gelişen emperyal gücün doğrudan düşüşe geçmesine sebep olmuştu. Kastilya'da, malikânesindeki örümcek ağlarını ve çürümeyi görmeyi reddeden ve gençliğindeki ihtişamı kararlılıkla gözünde canlandırmaya devam eden yeni yoksullaşmış bir asilzadenin inatçı gururu vardı. Sadece neyi görmek istiyorsa onu görebilmesi yüzünden Kastilya'daki yönetim düzeni içe kapandı. Kiliselere Amerikalardan gelen hazinelerin kimseyi besleyemediğini ve mebzul miktardaki değerli ama lüzumsuz madenin ülkenin ekonomik altyapısını baltalamaktan başka bir şeye yaramadığını görmeyi reddetti.

Ortaçağ'da Aragón krallığının bir parçası haline gelen Katalunya yarımadasının geri kalanından çok farklıydı. Sürpriz olmayan bir biçimde, sürtüşme daha sonraları Madrid ile Barcelona arasında gelişti. Katalanların Akdeniz'de önemli büyüklükte bir gücü vardı. İmparatorluklarına Balear Adaları, Korsika, Sardinya, Sicilya ve Atina Dükahğı dahildi. Fakat Kolomb'u finanse eden kişi Aragónlu Fernando değil de Kastilyalı Isabel olduğu için, Amerikalara giden ticaret yollarına doğrudan erişimleri yoktu.

Katalunya ve Portekiz 1640'ta İspanya kralı IV. Felipe ve nazırı Olivares Kont-Dükü'ne karşı isyan ettiler. Portekiz bağımsızlığını kazandı ama Katalunya Fransa Kralı XIII. Louis'yi kral olarak kabul etti ve bu durum Barcelona 1652'de IV. Felipe yönetimine girene kadar devam etti. Ardından, 1700'de son İspanyol Habsburg'un ölmesiyle birlikte İspanya Veraset Savaşları başladı ve Katalunya,

XIV. Louis'nin torunu Anjou'lu Felipe'ye karşı İngiltere'nin yanında yer aldı. Katalanlar Utrecht Antlaşması'nda İngilizlerin ihanetine uğradılar ve Bourbon V. Felipe 1714'te, Katalanların daha önce azaltılan haklarını tamamen kaldırdı. Şehri baskı altında tutmak ve Katalanlara Madrid'in yönetimi altında olduklarını hatırlatmak için Montjuïc Kalesi inşa edildi. Bu başlangıçla birlikte Felipe, Güneş Kral dedesinin merkeziyetçi fikrini uygulamaya devam etti. Kilise'nin birleştirici güzü azalmıştı, dolayısıyla eğer monarşi Kastilyalı olmayanları kontrol edecekse, yeni bir merkezci güç gerekiyordu. Yirminci yüzyılın ayrılıkçı olmayan Bask filozofu Unamuno şöyle diyordu: "[A]maç birlikten başka bir şey değildi; en ufak bireyselliği ve farklılığı boğan birlik... Hükümdarın yanılmazlığı dogmasıdır bu." Ne var ki acımasızlıkla sorun çözülmüş olmadı; olsa olsa, gelecek için sıkıntılar birikti.

İspanyol ticaretinin 17. ve 18. yüzyıllardaki geri kalmışlığı esasen İspanyol Katolikliğinin Ortaçağ'a özgü tefecilik öğretisine sıkı sıkıya sarılarak anti-kapitalist bir çizgiyi sürdürmesinden kaynaklanıyordu. *Hidalgoların* (İspanyol soylusu) namusu onları genel olarak parayı ve özel olarak onun kazanılmasını küçümsemeye zorluyordu. 1788'deki nüfus sayımına göre, yetişkin erkeklerin neredeyse %50'si hiçbir üretici çalışma faaliyeti içinde değildi. Ordu, Kilise ve hepsinin ötesinde, çok sayıdaki soylular, nüfusun geri kalanı üzerinde ölü bir ağırlıktı. Belki de şu meşhur sözün söylenmesine bu istatistik yol açmıştı: "İspanya'nın yarısı yer ama çalışmaz, diğer yarısıysa çalışır ama yemez."

Ticari geri kalmışlık ve egemen düzenin katılığına karşı bir tepki olarak İspanya, Avrupa'nın çoğundan daha önce bir orta sınıf devrimi yaşayacaktı. Ülke, 18. yüzyılın ortalarında, Aydınlanmanın etkisinin hissedilmeye başlandığı III. Carlos'un hükümdarlığı sırasında zincirlerin gevşemesiyle kısa bir rahatlama yaşadı. Reformlar Kilise'nin ordu üzerindeki etkisini ciddi oranda azaltırken, birçok subay Hür Masonluğun cazibesine kapılıyordu. Bu ruhban karşıtı, dolayısıyla siyasi hareket, İspanya'nın çok küçük mesleki orta sınıfı arasında liberalizmin gelişmesiyle kopmaz biçimde bağlantılıydı. Liberalizm on dokuzuncu yüzyılın başlarında Napoléon'un ordularına karşı verilen "Kurtuluş Savaşı"nın sonucu olarak tanınır hale geldi. Yüreksiz IV. Carlos gözdesi Manuel de Godoy'un yolsuzlukları ve skandalları yüzün-

den ve Fransız ordusunun gelişiyle bir halk isyanında tahtından indirildi. Napoléon, vârisi VII. Fernando'yu tanımayı reddetti ve İspanyol aristokrasisinin büyük kısmı işgalci gücün tarafında yer aldı. Ardından, Joachim Murat'ın Madrid'deki infazları, 1808'de "Mayısın İkisi"nde kendiliğinden patlak veren, Fransız imparatorun Memluk süvarilerine bıçaklarla saldırıldığı halk isyanını tetikledi. İsyancıların "Napoléon'un ülseri" dedikleri olay, modern zamanların ilk büyük ölçekli gerilla savaşıydı ve 60.000 İspanyol, Zaragoza savunmasında öldü. Bazı liberal ordu subayları, özellikle de yerel savunma birliklerinde önemli bir rol üstlenseler de, esas direniş halk hareketinden doğmuştur.

1812'de merkez savunma birliği, orta sınıf liberal ilkelere dayanan Cádiz Anayasası'nı ilan ettiğinde geleneksel "Eski İspanya"nın yönetim yapısı ilk resmî bozulmasına uğradı. Monarşi ve Kilise'nin boğucu kısıtlamalarını dağıtma fırsatı doğunca, birçok şehir ve kasaba kendilerini bir İspanyol Federasyonu içindeki özerk kantonlar olarak ilan edebildi. Bu değişiklikler uzun sürmedi. Anayasa'yı kabul etmesi karşılığında VII. Fernando'nun dönmesine izin verildi ama Fernando sözünde durmayarak Kutsal İttifak'ı yardıma çağırdı. 1823'te Fransız Kralı XVIII. Louis, "St. Louis'nin Yüz Bin Oğlu" denilen bir orduyu, İspanyol liberalizmini ezmesi için yolladı. Fernando liberal orduyu dağıttı ve "korkunç düşünce deliliği"ni yok etmek için Engizisyon'u tekrar kurdu.

İspanya on dokuzuncu yüzyılda liberalizm ile gelenekçiler arasındaki çatışmanın sıkıntısını çekmeye devam etti. 1833'te Fernando'nun ölümünün ardından vârisi, genç Kraliçe II. Isabel oldu. Liberal ordu onun vârisliğini destekledi (ve daha sonraları âşıklarının çoğu liberal ordunun içinden çıktı). Fakat gelenekçiler Fernando'nun erkek kardeşi ve rakip talip Don Carlos etrafında toplandılar (bu yüzden bu kişiler Karlosçular olarak bilindi). Ana Karlosçu kuvvet Pireneler'deki, özellikle de Navarra'daki küçük toprak sahipleri arasındaydı ve bu destekçiler dinsel fanatizmleri ve moderniteyi şiddetle reddetmeleriyle ünlendiler. 1833-40 yılları arasındaki Birinci Karlist Savaşı'nda, düzenli subaylar tarafından yönetilen yaklaşık 10.000 kişilik bir Britanya Lejyonu liberal taraf için savaştı. Yüz yıl sonraki iç savaş da yabancı gönüllüleri çekecekti, fakat bu tarz idealist girişimlere dönük sempati Britanya'daki yönetim çevrelerinde ciddi ölçüde değişti. Ülke dışındaki

ayaklanmaları desteklemeye yönelik Byroncu hayranlık, sosyalizmin yükselişi ve savaşın saçtığı gerçek dehşetin anlaşılmasıyla birlikte 1918'den sonra kayboldu.

Yüzyılın başlarında giderek orta sınıflaşan İspanyol subaylara nüfuz eden hür düşünce liberalizmi düşüşe geçti. Liberaller kilise arazilerinin satışından kâr elde ettiler ve gerici bir büyük burjuvaziye dönüştüler. Madrid'deki yönetimler yozlaştı ve generaller onları devirmekten zevk almaya başladı. Bu dönem, generallerin kendi birliklerini kurdukları ve kendilerini ülkenin kurtarıcısı ve diktatörü olarak atamak üzere uzun nutuklar çektikleri *pronunciamiento*¹ çağıydı. 1814 ile 1874 arasında, 12'si başarılı olmak üzere 37 darbe girişimi oldu.¹ Kraliçe Isabel muhafız subaylarını görevlendirirken ülke sarsılmaya devam etti ve günden güne yoksullaştı. Nihayetinde, ordunun onaylamadığı bir sevgili seçtikten sonra 1868'de tahttan indirildi. İki yıl sonra Savoy Hanedanından I. Amadeo, Isabel'in vârisi olarak seçildi ama onun samimi iyi niyeti monarşiden gına getiren halkın desteğini almaya yetmedi. Onun 1873'te tahttan çekilmesini, cumhuriyet kurmak için Cortes'te yapılan bir oylama izledi.

Birinci Cumhuriyet kısa bir süre sonra askerî müdahaleyle yıkıldı. Federasyoncu programı, çok rağbet gören bir tedbir olan, zorunlu askerliğin kaldırılmasını da içeriyordu ama ilk seçimlerin birkaç haftası içinde tek tük baş gösteren Karlosçu isyanların tam ölçekli bir iç savaş şeklini almasıyla hükümet bu önemli vaadinden vazgeçmeye zorlandı. Hak iddia eden Karlosçuların etkili birlikleri, esasen Madrid'in yönetimini başından atmak için hararetli ayrılıkçı duygularla harekete geçen sadık Katolik Basklardı. İspanyol hükümdarları, bir *señorio*² teşkil eden ve hiçbir zaman yarımadanın diğer bölgeleri gibi merkezî yönetime tabi tutulmayan Bask illerinin lordları olurlardı yalnızca.

Generallere göre, özellikle de Amerikan imparatorluğunun kaybedilmesinden sonra, ordunun ana rolü İspanyol birliğini sağlamaktı. Kastilyalı merkezçiler olarak, ayrılıkçı Bask ve Katalan

Özellikle İspanya ve Latin Amerika'da sıkça vuku bulan bir askerî darbe ya da isyan biçimi –çn.

İspanya ordusundaki bu gelişme için bkz. Julio Busquets, *El Militar de Carrera en España*, Barcelona, 1971, s. 56-61.

İspanya malikâne sistemi –çn.

ulusların Pirene sınırını işgal etmeleri ihtimali karşısında dehşete düştüler. Ayrıca federalizme de son derece karşıydılar, dolayısıyla diğer alanlarda özyönetim kantonları ilan edildiğinde, tıpkı Karlosçular ve Basklar gibi, Madrid'den yönetilmeye karşı gelişen bu hareketi ezmede hiç tereddüt etmediler. Birinci Cumhuriyet yalnızca birkaç ay sürdü.

Muhafazakâr siyasetçi Cánovas del Castillo, Isabel'in düşüşünden bu yana Bourbon Hanedanını tekrar kurmayı planlıyordu. Ayrıca orduyu kışlasına geri gönderirken istikrarlı bir hükümet kurmak istiyordu. General Martínez Campos'un 1874'ün sonunda XII. Alfonso'yu kral ilan etmesiyle bu amaca ulaşıldı. Alfonso, Isabel'in oğluydu (dolayısıyla muhtemelen iyi bir askerî menşei vardı), ama nihayetinde yalnızca bir Sandhurst* öğrencisiydi.

Cánovas'ın yarım yüzyıl süren anayasası altında Kilise ve toprak sahipleri tekrar güçlendiler. Bu durumu devam ettirmeye bütünüyle niyetliydi ve seçimleri arsızca manipüle ettiler. Köylüler ve kiracılar arazi sahiplerinin isteği doğrultusunda oy kullanmaya zorlandılar, yoksa topraklarından atılmakla yüz yüze geleceklerdi. Oy avcılığı, *El Partido de la Porra* (Sopa Partisi) diye bilinen silahlı çeteleri gönderen siyasi patronlar olan şeflerden (*caciques*) oluşuyordu ve bu plan işlemezse, o zaman oy pusulaları ya yok edilecek ya da başkalarıyla değiştirilecekti. Siyasi ve ekonomik yolsuzluk, önceki yüzyıllarda bilinenlerin hepsini aşmış bir ölçekte Madrid'den yayılmıştı. Yargı, köy mahkemelerine varıncaya kadar bozulmuştu. Bu yüzden hiçbir yoksul, adaletin sağlanması şöyle dursun, kendi davasına bakılmasını bile beklemiyordu.

Taşrada liberaller ile muhafazakârlar arasında sık sık şiddetli çatışmalar çıksa da, başkentte liderler arasında gerçek anlamda bir centilmenlik anlaşması vardı. Her ne zaman rağbet görmeyen bir tedbir söz konusu olur, işte o zaman muhafazakârlar çekilir ve artık muhaliflerinden neredeyse ayırt edilemeyen liberaller devreye girerdi. Bu iki parti, rüzgârın ne yönden estiğini gösteriyordu adeta. Fakat ne kadar aristokratik olsa da yüksek değerleri benimseyen biri çıkıp da yozlaşmayı kınarsa bir hain olarak görülüp dışlanıyordu. Esasında imparatorluğu kuran ordu, monarşi ve Kilise üçlüsü, onun nihai yıkılışına da öncülük edecekti. 1898'de

* İngiltere'deki kraliyet askerî akademisi -çn.

İspanyol-Amerikan Savaşı'nda, ordunun içler acısı bozgununa ve Küba'nın, Filipinler'in ve Porto Riko'nun kaybedilişine tanık olundu. Askerlerin azıkları ve ve teçhizatının büyük kısmı subayları tarafından satılmıştı.

Reconquista vizyonunun Küba'da 1898'de yaşanan utanç verici sonu bile İspanya'nın yöneticilerini miyop kayıtsızlıklarından uyandırmadı. İmparatorluk saplantılarının ülkeyi mahvettiğini kabul edemiyorlardı. Bunu kabul etmek aristokrasi, Kilise ve ordu kurumlarını baltalamak olurdu. Gerçeklikle yüzleşmenin inkârı, giderek büyüyen ve on dokuzuncu yüzyılın başlarındaki liberalizmin aksine, yönetim yapısı içinde soğurulamayan yeni siyasi güçlere çatmaya başladı. "Ebedi İspanya"nın bu yeni siyasi hareketlerle bağdaşmazlığı, daha sonraları ülkeyi parçalara ayıracak çatışmayı körükledi.

Bozuk arabanın sürücüsü XIII. Alfonso 1902'de, 16 yaşındayken kral oldu. Yirminci yüzyılın başında yoksulluk o kadar artmıştı ki, sırf yüzyılın ilk on yılında 18,5 milyonluk nüfustan yarım milyonu aşkın kişi Yeni Dünya'ya göç etti. Ortalama yaşam süresi Fernando ve Isabel'in dönemiyle aynıydı, yani 35 yaş civarıydı. Okuma yazma bilmeyenlerin oranı bölgelere göre keskin biçimde değişmekle birlikte ortalama %64'tü. İspanya'nın aktif nüfusunun üçte ikisi hâlâ toprakta çalışıyordu. Yine de bu yalnızca mülkiyet hakları ve arazi sahipleri ile topraksız köylüler arasındaki gerilim sorunu değildi. Toplam 5 milyon çiftçi ve köylü arasında, bölgeden bölgeye değişen muazzam yaşam standardı ve teknik farkları vardı. Endülüs, Ekstremadura ve La Mancha'da çiftçilik ilkeldi ve pek etkili olmayan zahmetli emeklerle sürdürülüyordu. Galisya, León, Eski Kastilya, Katalunya ve kuzey gibi diğer birçok bölgede küçük arazi sahipleri bağımsızlık ateşiyle kendi topraklarını işliyor, Levante'nin zengin kıyı ovası ise belki de Avrupa'daki en iyi yoğun tarım örneğini temsil ediyordu.²

² Galisya'daki bütün mülkiyetin içinde 10 hektardan az mülke sahip olanların oranı %78,7 idi. Ölçeğin diğer ucunda ise Endülüs'te geniş çapta sahip olunan topraklar (100 hektardan fazla) toplam arazinin %52,4'üne tekabül ediyordu. Bkz. Edward Malefakis, *Reforma agraria y revolución campesina en la España del siglo XX*, Barcelona, 1971.

Sanayi ve madencilik mevcut işlerin yalnızca %18'ini sağlıyordu, yani ev içi ve diğer hizmetlerden sadece biraz fazlasını.³ İspanya'nın temel ihracat kaynağı, özellikle Valencia civarında bulunan verimli kıyı bölgesindeki tarım üretimi ve yalnızca belli miktardaki madencilikti. Ama imparatorluğun son kalıntıları'nın yıkılmasının ardından paranın ülkeye tekrar dönüşü ve Avrupa'dan, özellikle de Fransa'dan gelen yatırımları bugünün bazı büyük İspanyol bankalarının da kurulmasını sağlayan bir bankacılık patlaması izledi.⁴ Hükümet sanayi gelişimini sübvansetti ve özellikle de Katalunya'da büyük servetler edinildi.

Ülke Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kaldı. Böyle bir dönemdeki tarımsal ihracat, hammaddeler ve yükselen sanayi üretimi, binlerce yeni işletmeyle birlikte ekonomik mucize gibi görünen bir ortam yarattı. Yeni refah, yirmi yıl sonra 1930'ların ortasında etkisi hissedilecek biçimde doğum oranlarında önemli bir artışa yol açtı. İspanya'nın ödemeler dengesi o kadar iyi durumdaydı ki ülkenin altın rezervleri çarpıcı derecede arttı.⁵ Fakat savaş bittiğinde ekonomik mucize de ortadan kayboldu. Dönemin hükümetleri korumacılığa döndü. Beklentiler yükselmişti, ortaya çıkan işsizliği de hayal kırıklığı ve kızgınlık takip etti.

³ Bu istatistikler için bkz. Albert Carreras y Xavier Tafunell; *Historia económica de la España contemporánea*, Barcelona, 2004; Manuel Tuñón de Lara (ed.) *Historia de España*, VIII. cilt, *Revolución burguesa oligarquía y constitucionalismo (1843-1923)*, Barcelona, 1983; Jordi Palafox, *Atraso económico y democracia. La Segunda República y la economía española, 1892-1936*, Barcelona, 1991; ve Merce Vilanova ve Xavier Moreno, *Atlas de la evolución del analfabetismo en España de 1887 a 1981*, Ministerio de Educación y Ciencia, Madrid, 1992.

Bkz. Carreras ve Tafunell, *Historia económica de la España contemporánea*, s. 201-204. Bankalar sanayi firmalarını finanse etmekte o kadar aktif bir rol oynadılar ki, 1921'de İspanya'daki en büyük yedi banka, İspanya'daki tüm limited şirketlerin sermayesinin yarısını elde tutuyordu. Şirket kârları 4 milyar pesetaya ulaştı. Bu kârın büyük kısmı altına dönüştürülerek Banco de España rezervine katıldı. Bkz. Francisco Comín, *Historia de la hacienda pública, II (España 1808-1995)*, Barcelona, 1996, s. 81 ve 133.

KRALLIKTAN ÇIKIŞ

İspanya'da sendika benzeri bir kurumun oluşturulmasına yönelik ilk çalışma 1830'lar gibi erken bir tarihte gerçekleşmişti. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında da politik karakterde olmayan küçük dernekler bulunuyordu. Ardından Pireneler boyunca yayılan yeni siyasi fikirler gelip kök salmaya başladı. Önce anarşist ya da özgürlükçü denebilecek sosyalizm geldi ve bu akımın Marksist sosyalizmle temel anlaşmazlığının İspanya'da büyük yankıları olacaktı. Giuseppe Fanelli 1868'de İspanya'ya geldiğinde Proudhon Birinci Cumhuriyet'in başkanı olan Pi y Margall tarafından çoktan tercüme edilmişti. Fanelli, Marx'ın I. Enternasyonal'deki büyük rakibi Bakunin'in büyük bir hayranıydı. Madrid'e geldiğinde ne İspanyolca biliyordu ne de cebinde beş kuruşu vardı, ama "Fikir," zamanla bilindiği üzere, çok hevesli bir dinleyici kitlesi buldu. Dört yıl içinde çoğunluğu Endülüs'te olmak üzere, İspanya'da neredeyse 50.000 Bakuninci vardı.

Anarşizmin ilk zamanlarda İspanyol işçi sınıfı arasındaki en büyük güç olmasının birkaç sebebi vardı. Anarşizmin önerdiği yapı, yani özgürce bir araya gelebilen işbirliği toplulukları, derin kökleri bulunan yardımlaşma geleneklerine uygun düşüyor ve federalist örgütlenme, merkezîyetçilik karşıtı hislere hitap ediyordu. Ayrıca yozlaşmış siyasi sisteme ve riyakâr Kilise'ye karşı kuvvetli bir ahlaki alternatif sunuyordu. Birçok gözlemci, anarşizmin Endülüs'ün topraksız köylülerinde uyandırdığı iyimserliğe işaret etmiştir. Ayrıca anarşizmin çileci, neredeyse azizleri andıran karakterler aracılığıyla yayıldığına ve anarşizme intisap edenlerin tütün, alkol ve (resmî evliliği reddetseler de) zinayı bıraktığına

dair de çok şey söylenmiştir. Neticede anarşizm sıkça seküler bir din olarak tarif edilmiştir. Yine de bu erken anarşizmdeki yoğunluk, onu benimseyenleri, herkesin özgürlük ve yardımlaşmanın doğal yoldan düzenlenmiş bir toplumun tek temeli olduğunu düşünmesi gerektiği inancına yöneltti. Halkın gözünü açmak, iyi niyetin uçsuz bucaksız potansiyelini serbest bırakmak ve Bakunin'in "kitlelerin kendiliğinden yaratıcılığı" dediği şeyi ateşlemek için gerekli olan tek şey bir isyandı.

Başlangıçta "tarih mekanizmasının kilidini açma" konusunda yaşanan hüsrana, Rus yazar Victor Serge'nin tanımladığı gibi, 1890'larda siyasi şiddet odaklı bireysel eylemlere yol açtı. Anarşist dostlarının onlara taktığı isimle *tigres solitarios** ya başkalarının onlara öykünmesi umuduyla ya da gizli polis teşkilatı Brigada Social'in ayırım gözetmeyen vahşiliğine karşı misilleme yapmak için harekete geçti. En ünlü örnek, 1892'de Barcelona'daki Montjuïc Kalesi'nde birkaç anarşiste ölümüne işkence edilmesiydi. Bu durum uluslararası bir protestoya ve restorasyon döneminin organizatörü Cánovas del Castillo'nun suikastına yol açtı. Bunun ardındansa baskı ve intikamdan oluşan bir kısır döngü sökün etti.

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde, muhaliflerinin *los autoritarios* diye adlandırdığı sosyalizmin Marksist kanadı çok daha yavaş şekilde gelişti. 1871'in sonlarında Karl Marx'ın damadı Paul Lafargue, Paris Komünü'nün yıkılmasından sonra Madrid'e geldi ve bir yıl içinde İspanyol sosyalizminin temelleri Madrid'de atıldı. Marksistlerin görece başarısızlığı, kısmen merkezî devlete yaptıkları vurgudan kaynaklanıyordu. İspanyol Marksizminin lideri olarak arz-ı endam eden dizgici Pablo Iglesias'ın altında toplanan sosyalistler ihtiyatla ilerleyerek bir örgütlenme inşa etmeye yoğunlaştılar. Nihayetinde 1879'da İspanyol Sosyalist İşçi Partisi (PSOE), ardından 1888'de İşçilerin Genel Sendikası (UGT) kuruldu. Iglesias sınıf mücadelesinin ılımlı ve evrimsel yoldan ilerlemesi gerektiği konusunda hâlâ ısrarcıydı (PSOE, 1914'e kadar monarşiyi resmen reddetmedi). Sosyalistler anarşist rakiplerini "sorumsuz" olmakla suçladılar, ama onlar da fena halde bürokratik olmakla suçlandılar ve "İspanyol Prusyalılar" lakabını aldılar.

* (İsp.) "yalnız kaplanlar" -çn.

Sosyalistlerin ağırlıkla tarıma dayanan bir toplumda yavaş gelişmesinin bir diğer sebebiyse Marx'ın köylüleri ve "kırsal yaşamın ahmaklığı" dediği durumu hor görmesinden kaynaklanır. Ona göre kapitalizm yalnızca kendi yarattığı şey, yani sanayi proletaryası tarafından yıkılabilirdi. Bununla birlikte, İspanya'da sanayinin büyük bir kısmı, anarşizmin kalesi haline gelen Katalunya'da yoğunlaşmıştı. Sonuç olarak, "Kastilyalı" sosyalistler sanayi işçilerinin desteği için Bilbao'ya yönelmek zorunda kaldı. İspanya'nın merkez kitlesi ve kuzey kıyıları sosyalistlerin ana etki alanı olacaktı; Anarşistler ise Akdeniz kuşağında, bilhassa da Katalunya ve Endülüs'te çok iyi durumdaydı.

1890'lardan 1920'lerin ilk yıllarına kadar İspanya, özellikle de Birinci Dünya Savaşı'nın sonundaki Rus ve Alman devrimlerine denk gelen çok sayıda çalkantılı yıl geçirdi. Çatışmanın esas alanları geniş topraklı mülkler, Endülüs ve Ekstremadura'nın latifundiası,¹ Asturias ve Vizcaya'nın maden arazileri ve sanayileşmiş Katalunya'ydı. Yüzyıl dönemecinde Barcelona'da, yeni zengin fabrika sahipleri hem mimari hem sosyal açıdan muzaffer bir gösterişe tutulmuşlardı.

Sınai isyan ve baskı arasındaki şiddet döngüsü zaman zaman kaotik bir hal aldı. Gizli polis Brigada Social, kendi rolünü asayiş-i olağandışı yöntemlerle korumak olarak yorumluyor ve anarşist "pistoleros"u¹ ya da grev liderlerini alt etmek için gangsterleri işe koyuyordu. Bununla beraber, 1909 Temmuzunun sonunda yaşanan -Semana Trágica yani "Trajik Hafta" diye bilinen- ilk kentsel kargaşa patlamasının kaynağı Barcelona'daki sanayi tatışması değildi. Fas'taki sömürge savaşının bir yan ürünüydü. Rif kabileleri, XIII. Alfonso'nun danışmanlarından Kont de Romanones tarafından satın alınmış madencilik imtiyazlarını sağlama almak için gönderilen bir bölük askeri yok etmişti. Hükümet yedekleri göreve çağırırdı; yoksulların kendilerini askerliğin dışında tutmaya gücü yetmiyordu ve bu durumdan en çok etkilenenler evli işçilerdi.¹ Küba felaketini izleyen yıllarda güçlü bir anti-militarist

latifundia: ilkel yöntemlerle ve düşük verimle işletilen geniş tarım alanı -ed.n.

(İsp.) silahlı; tetikçi -ed.n.

Silahlı bir çatışmanın ardından Antonio Maura'nın muhafazakâr hükümeti yedekleri Fas'a göndermeye karar verdi. Bu karar Barcelona'da 26

atmosfer yükselmiş ve Barcelona'da Fas krizine yönelik olarak birdenbire yaygın bir tepki doğmuştu.

Radikal Parti lideri Alejandro Lerroux'u destekleyen "genç barbarlar" çıldırdılar ve onlara başkaları da katıldı. Kiliseler yakıldı ve bir işçinin mezarından çıkarılmış bir rahibeyle dans etmesi gibi kutsallığı hedef alan meşhur hadiseler yaşandı. Bu tür bir sembolik şiddet, yoğun batıl inançlarla travmaya uğramış bir toplumun tepkisiydi. İspanyol Katolik Kilisesi'nin öğretilerinin birçoğu Karanlık Çağ'ın mahsulüydü ve işte bu zihinsel baskıya dinsel otoritelerin oynadığı siyasi rol de eklenince, Kilise, sivil muhafızlarla birlikte isyanın ilk hedefi haline geldi. Kargaşa sırasında yarım düzine insan öldü, fakat ordu düzeni sağlamak için geldiğinde bir katliam yaşandı.

İçlerinde, özgürlükçü Modern Okul'un kurucusu Francisco Ferrer'in de bulunduğu yüzlerce kişi tutuklandı. Ferrer'in isyanla hiçbir alakası olmadığı belli olsa da Kilise'nin ileri gelenleri onun muhalif eğitim anlayışından ötürü mahkûm edilmesi için hükûmete baskı yaptı. Ferrer yalan olduğu apaçık olan bir şahitlikle ölüm cezasına çarptırıldı ve idamı gerek İspanya'da gerekse dünyanın dört bir yanında bir protesto dalgasına yol açtı.

1909'daki Barcelona ayaklanmasından sonra özgürlükçü hareketin içindeki bir çoğunluk yeni bir strateji geliştirdi. Bu yeni yönelim esasen Fransız sendikalist hareketinden etkilenmişti: Sendika temelli bir politikaları vardı ve bu politikanın nihai hedefi genel grev ve sonrasında özyönetimli sanayi ve tarıma dayanan bir toplum kurmaktı. Bunun sonucunda, bileşenleri zanaat değil, sanayi tarafından örgütlenecek anarko-sendikalist Ulusal Emek Konfederasyonu (CNT) kuruldu. Dolayısıyla İspanyol özgürlükçü hareketi temelde anarşist püristler ve anarko-sendikalistlerden oluşuyordu.

Birinci Dünya Savaşı sırasında, sanayiciler muazzam kâr elde ederken, işçiler yüksek enflasyon oranıyla -1913 ile 1918 arasında fiyatlar ikiye katlanmıştı- mücadele etmelerine rağmen maaşla-

Temmuzdan 1 Ağustos 1909'a kadar süren kendiliğinden protestolara ve bir genel greve yol açtı; bu sırada barikatlar kuruldu, 42 manastır ve kilise ya tahrip edildi ya da yok edildi. Bkz. Joan Connolly Ullman, *La Semana Trágica*, Barcelona, 1972.

rı yalnızca %25 yükselmişti.² Bunun sonucunda sendika üyeliği çarpıcı şekilde arttı. UGT üye sayısını 160.000'e çıkarırken, anarko-sendikalist CNT'nin üye sayısı 1919'un sonuna gelindiğinde 700.000'e kadar yükseldi. Tek başına sosyalist parti PSOE'nin eylemci sayısı 42.000'e dayandı. Önde gelen üyeleri arasında –sonraki yıllarda çok önemli figürler olacak– Francisco Largo Caballero, Indalecio Prieto, Fernando de los Ríos ve Julián Besteiro gibi isimler vardı. Bu sırada çok ılımlı Katolik sendika hareketi Confederación Nacional Católica Agraria Ulusal [Katolik Tarım Konfederasyonu (CONCA)] ağırlıklı olarak Kastilya ve León'un tarım merkezlerinde büyüdü. Sanayi merkezlerindeki tek umudu sofu Bask bölgesiydi.³

İspanya'da askeriye'nin yerleşik konumu aşamalı reform önünde büyük bir engel oldu. İspanyol ordusu, 12.000 subay ve 213 general tarafından yönetilen 160.000 kişilik bir kuvvetti.⁴ Bu şişkin ve yetersiz örgütlenme devletin sırtında büyük bir yükü. Görevi hiçbir zaman net olmadı. Her ne kadar temelde gerici olsa da, zaman zaman kendini yozlaşmış politikacılara karşı halkın bir müttefiki ve ulusal yenilenme için bir güç olarak gördü. İmparatorluğun kaybedilmesinden sonra il garnizonlarının varlığına indirgenmiş olan ordunun tek aktif harekât alanı, 1906'da Algericas Konferansı'nda Fransa'ya tanınandan çok daha küçük bir alan olan Fas'taki İspanyol protektorasıydı. Oradaki tek ekonomik çıkar fosfat madenlerinde yatmaktaydı; yöredeki Kabiliye halkı ise kendilerini Avrupa yönetiminden kurtarmak istiyordu. İkbal peşindeki subaylar için Fas'ta hizmette bulunmak anayurttaki sıkıcı kışla hayatından uzakta gerçek bir askerlik vaat ediyordu. Böylece ortaya çıkan *africanista* gizemi onları İspanyol silahlı kuvvetlerinin seçkinleri haline getirmiş ve onlara kibrin yanı sıra bir amaç duygusu vermişti.

² José Luis García Delgado ve Santos Juliá (ed.), *La España del siglo XX*, Madrid, 2003, s. 309-11.

Javier Tusell (ed.), *Historia de España. 2. La Edad Contemporánea*, Madrid, 1998, s. 252-3.

1915 rakamları, Julio Busquets, *El militar de carrera en España*, Barcelona, 1967, s. 37.

1917'de İspanya'da askerî ve siyasi bir kriz baş gösterdi. Juntas de Defensa diye bilinen birlikler, daha iyi koşullar talep etme amacıyla ordu içinde güçlendiler, ama hükümet bu birlikleri ortadan kaldırmayı denediğinde, liderleri ordunun içler acısı halini hedef alan bir manifesto yayımladı. Eduardo Dato'nun muhafazakâr yönetimi bir *pronunciamento* korkusuyla taleplerden bazılarını kabul etti. Fakat bu durum bazı politikacıları, en çok da Lliga Catalana lideri Francesc Cambó'yu, anayasal reformları kabul ettirmek için bu fırsatı kullanma düşüncesine teşvik etti. Bu sayede ülkenin modernleşeceğini ve gerçek demokrasinin kurulacağını umut ediyorlardı. Cambó, 19 Temmuzda Barcelona'da tamamen temsili bir meclis olan kurucu bir Cortes'e yönelik bir adım olarak siyasetçilere toplanma çağrısında bulundu.

Aynı dönemde sosyalist PSOE ve UGT, benzer yanılsamalar altında, cuntaların bir değişim şansı sunduğunu düşündüler. Kurucu bir Cortes için kendi taleplerini desteklemek üzere genel grev çağrısında bulundular. Dato meclisi kapattı ve anayasal güvenceleri askıya aldı. 13 Ağustosta Madrid, Barcelona, Bilbao, Zaragoza, Oviedo ve Asturias ile Endülüs'ün maden bölgelerinde grev başladı. Fakat Juntas de Defensa devrime katılmayı reddetmekle kalmadı, üyeleri grevleri ezmek için de harekete geçti. Bunun sonucunda 72 kişi öldü, 156 kişi yaralandı ve 2.000 kişi tutuklandı. Grevin bir ay sürdüğü Asturias'ta General Ricardo Burguete ve Francisco Franco isimli genç bir *africanista* binbaşı, işkencenin de dahil olduğu bir baskı sürecini yürüttü. 1934'te, General Franco'nun öncü bir rol oynayacağı çok daha ciddi karışıklıklarının bir provasıydı bu. Sosyalist liderler Cartagena'da ömür boyu hapis cezasına çarptırılırken Cambó'ya hiçbir şey olmadı.

Tek başına baskı, Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle artan toplumsal sorunlara bir çözüm değildi. Nüfus, çoğunlukla bebek ölümlerindeki düşüşe bağlı olarak artıyordu ve şehirler, daha yoksul kırsal bölgelerden erkeklerin ve kadınların işsizliğin alıp başını gittiği bir dönemde iş bulmak için göç etmeleriyle büyüyordu. Kilise eskiden olduğu gibi, nüfusu artık kontrol edemiyordu, ama zamanın siyasetçileri değişim ihtimalini kabul etmeyi reddediyordu. "Oligarşik liberalizmden kitle demokrasisine" nasıl geçi-

leceğini ya bilmiyorlar ya da dikkate almak istemiyorlardı.⁵ Bir yüzyıl önce VII. Fernando'nun İspanya'yı bir şampanya şişesine, kendini ise onun fıskırmasını önleyen mantara benzetmesinden beri nispeten çok az şey değişmişti.

Birinci Dünya Savaşı bittiğinde ve ihracat patlaması gevşediğinde işçiler daha da militanlaştılar. Ayrıca Rusya'dan gelen haberler solun umudunu yükseltti. İki yanındaki devrimlerle birlikte Avrupa'nın alev aldığı konuşuluyordu. Endülüs'teki isyanlar ve Barcelona'daki mücadeleyle geçen 1918-20 arasındaki dönem "Bolşevizmin üç yılı" diye bilinir. En kötü karışıklık dalgası anarko-sendikalist CNT'nin La Canadiense işçilerini greve çıkarmasıyla başladı.⁶ Katalan işverenler buna lokavtla karşılık verdi ve çökmüş bölgelerden işçi getirerek grev kırılcılığa girişti. Sendikalar, özellikle de CNT'den gelen şiddete karşılık olarak sendika liderlerini öldürmeleri için *pistoleroları* tuttular. XIII. Alfonso düzeni sağlaması için General Severiano Martínez Anido'yu vali olarak atadı. Onun polis şefi General Arlegui polis *pistolerolarını* yeniden düzenledi ve 21 sendika lideri kırk sekiz saatten az bir süre içinde ya evlerinde ya da sokakta öldürüldü. Bu amansızlık döngüsü, Eduardo Dato'nun 1921'de anarşistler tarafından öldürülmesine varacak kadar büyüdü.⁷

CNT'nin radikalleşmesi sosyalist UGT'nin ılımlı duruşuyla çatışıyordu. Anarko-sendikalistler sosyalistleri, işçi sınıfına hainlik yapanlar olarak değilse de reformist olarak görüyordu. İspanya Komünist Partisi 1921'de Andreu Nin ve Joaquín Maurín'in çağrılarına cevap veren militan sosyalistler ve anarşistlerle kuruldu. Bu üçüncü güç, hâlâ daha önemsiz olmasına rağmen, endüstriyel işçi sınıfının önderliği için mücadeleye girişti. Bu sırada kırsalda,

⁵ Santos Juliá (ed.), *La España del siglo XX*, Madrid, 2003, s. 18.

Bu şirket Barcelona'ya ve tramvaylara elektrik sağlıyordu. Aslında ismi Barcelona Traction Light & Power idi, ama orijinal ismiyle (La Canadiense) biliniyordu.

1921 ile 1923 arasında Barcelona'da yaklaşık 152 kişi öldürüldü. 1923 yılında işçi avukatı Francesc Layret ve anarko-sendikalist Salvador Seguí ve bunlara ilaveten Zaragoza Başpiskoposu Kardinal Soldevilla suikasta uğradı.

Endülüs'teki gündelik işçiler başarısızlığa mahkûm uzun *jacque-irelerini** sürdürüyorlardı. Kırsal işçilerin grevleri hızla birbirini takip etti. Sivil muhafızlar göreve çağrılacak ve sorun silah ve tutuklamalarla bastırılacaktı. Protestolar daha iyi koşullar ve kırsal sendikaların tanınması talepleriyle Córdoba'dan Jaén, Sevilla ve Cádiz'e sıçradı. Ne var ki Avrupa'nın diğer ucundan gelen haberler isyancıları cesaretlendirdi ve duvarlara "¡Vivan los soviets!"[†] gibi sloganlar yazdılar; bu da toprak sahiplerinin en ufak bir zayıflık gösterdiklerinde Rus toprak sahiplerinin korkunç kaderini paylaşıp paylaşacaklarına dair kuşkularını doğruluyordu.⁸ Madrid'deki siyasetçiler bile bir toprak reformu programının acilen yürürlüğe girmesi gerektiğini kabul etti ama çok az sayıda hükümet problemin ele alınabilmesine yetecek kadar iktidarda kaldı.⁹

Madrid'deki siyasetçiler çoğu zaman belirli bir statükoyu sürdürmüş olsa da, Temmuz 1921'de İspanyol ordusunun Fas'ta bozguna uğramasıyla çok daha derin bir kriz baş gösterdi. General Silvestre kumandasındaki bir tümen, 20 Temmuz 1921'de Annual'da, Abdülkerim Hattabi'nin emri altındaki Faslı aşiret üyeleri tarafından pusuya düşürüldü. Kral Alfonso'nun hava atmak için Aziz Yakup (İspanyol ordusunun koruyucu azizidir) bayramında duyurulacak şekilde muhteşem bir zafer istediği ve bu girişimde Silvestre'yi teşvik etmek için Savaş Bakanı'nın arkasından iş çevirmiş olduğu rivayet edilir.

Annual seferi ordunun yetersizliğinin klasik bir örneği idi: 10.000 asker öldü, 4.000'i esir düştü ve Silvestre intihar etti. Bir hafta sonra bir başka önemli mevzi kaybedildi, 7.000 asker daha katledildi ve bütün subaylar zincire vuruldu. İspanya'daki tepki o kadar sertti ki hükümet bir soruşturma komisyonu kurmak zorunda kaldı. Kral, komisyonun bulgularından dolayı defalarca

* Yazar, 14. yüzyılın ortasında Fransa'da gerçekleşen bir köylü ayaklanması olan Jacqueire Ayaklanması'na göndermede bulunuyor –çn. Yaşasın Sovyetler! –ed.n.

Juan Díaz del Moral, *Historia de las agitaciones campesinas andaluzas*, Madrid, 1973, s. 265 ve devamı.

1917 ile 1923 arasında 23 büyük hükümet krizi ve daha düşük düzeyde 30 aksaklık yaşandı.

eleştirildi ama raporun yayımlanmasından kısa süre önce Katalunya'nın yeni başkomutanı Miguel Primo de Rivera 13 Eylülde bir *pronunciamiento* yaparak kendini diktatör ilan etti, fakat Alfonso devletin başı olarak kalmaya devam edecekti. Diğer generaller ordunun ve kralın halk tarafından kınanmasının önüne geçmek için ona üstü kapalı destek verdi.

General Primo de Rivera, bütün karışıklıkları ve protestoları hemen durdurmak için ülke çapında savaş durumu ilan etti. Yine de Primo, iki dünya savaşı arası dönemin tipik bir diktatörü değildi. Bir bakıma, Regency dönemi İngiltere'sinin zor şartlar altında yaşayan, sıkıntılara göğüs geren beylerinin bir Endülüs versiyonuydu. Genç bir subayken orduda askerlerin yiyecek ve teçhizatının satılması gibi çürümüşlüklerden usanmıştı. Aynı zamanda siyasete karşı tehlikeli bir askerî tutumu vardı: Herkes, tıpkı ordunun kendisi gibi, tek bir partide bir araya gelebilseydi her şey daha iyi olurdu. Daha sonra, kendi örgütlenmesi olan Unión Patriótica'yı kurdu ama hiçbir zaman kitlesel destek kazanamadı. Hiç karşılık görmeyen espri anlayışıyla sıkça Süleyman'ı oynamaya çalışan Primo, adalet söz konusu olduğunda paşa gönlü nasıl isterse öyle tutum alıyordu. Gelgelelim onun diktatörlüğünde görece daha az polis devleti vahşeti yaşandı.

Primo'nun gücü eline alması ilk başlarda sanayiciler tarafından memnuniyetle karşılandı ve hiçbir şeyin geçen yıllardaki kargaşa ve katliamdan daha kötü olamayacağını düşünen liberal orta sınıflar tarafından kabul edildi. Diktatörün, her ne kadar aristokrasinin mensubu olsa da, toprak sahiplerinden oluşan bir hükümetin göz önüne bile almayacağı tarım reformlarını uygulayabileceğini umdular. Fakat Primo köylülere babacan bir şekilde halden anlar bir tavırla yaklaşırsa da, meseleyi çözmeye yönelik herhangi bir girişim onun için fazla radikal ve ona sırtını yaslayanların aklının almayacağı türde tedbirler gerektirirdi.

Yine de, Katalunya'daki sanayi savaşına son vermeye girişti. Ona göre, işçi örgütlerinin sürece katılması, işverenlerin de denetlenmesi gerekiyordu. Merkezîyetçi sosyalistler onun için açık bir tercihti ve UGT'nin sekreteri Francisco Largo Caballero'yu sınıai uzlaştırma kurulları kurması için hükümetine devlet müşaviri olarak kattı. Diğer ana sosyalist lider Indalecio Prieto, Primo'nun yönetimiyle birlikte çalışma fikrine şiddetle karşı çıktı. Anarşist-

ler de kendi örgütleri ve yayınları yasaklandığında Largo Caballero'yu arsız oportünizmle suçladılar.

Primo'nun göreve gelişini memnuniyetle karşılayan Katalan işverenler ise onun sendika liderleriyle kurdukları ilişkiler üzerindeki kontrolünden artık nefret ediyordu. Primo Katalan dili ve kültürünü bastırma girişimleriyle onların milliyetçiliğine saldırmaktan kindar bir zevk de alıyordu. Bütün aile reisleri gibi o da kendi iyi niyetinden sorgu sual etmiyordu. Büyük jestler yapıyor, küçük önlemler alıyor ve ne yapıp edeceği kestirilemiyordu. En büyük başarısı, doğru kararlardan ziyade şansa dayansa da, Fas'taki savaşa son vermesiydi. Nisan 1925'te büyük Rif reisi Abdülkerim, Fransız bölgesine vahşice saldırarak kendini altından kalkamayacağı bir duruma soktu. Bu da Fransa ile İspanya arasında hızlı bir askerî ittifaka yol açtı. 8 Eylülde Fransız ve İspanyol birlikleri Alhucemas'ta konuşlanıp Abdülkerim'in kuvvetlerini tuzağa düşürdü. Fas'taki isyan sonunda ezilmişti.

Primo Aralıkta subaylar ve sivillerden oluşan bir müdüriyet kurdu. Yine de İspanya'yı modernleştirme planları hem muhakemeden hem de talihten yoksundu. Hidroelektrik barajlar ve otayollar gibi, sonuçta büyük israfa sebebiyet veren kötü planlanmış ve fazla iddialı mühendislik projeleri hazırladılar.¹⁰ 1925 ile 1929 arasında hesap açığı ikiye katlandı ve genç Maliye Bakanı José Calvo Sotelo, pesetayı altın standardına sabitleyerek her şeyi daha da kötüleştirdi. Döviz spekülâtörleri hükümetin zarar görmesi pahasına büyük servetler edindi ve paranın değerinin düşmesini engellemeye yönelik girişimler hiç işe yaramadı. Ortada bir sermaye kaçıışı vardı ve 1931'de İkinci Cumhuriyet ilan edildiğinde peseta neredeyse %50 değer kaybetmişti.

Primo'nun yönetiminde klostrofobik bir öfke birikti. Bankacılar ve sanayiciler onun anlamadığı meselelere burnunu sokma-

¹⁰ Diktatörlük, Patronato del Circuito Nacional de Firms Especiales'i kullanarak iki bin beş yüz kilometrelik otoyolu iyileştirmişti. Hidroelektrik santral projeleri için Ebro, Duero, Segura, Guadalquivir ve Doğu Pireneler'de Confederaciones Sindicales Hidrográficas kuruldu; bununla birlikte yalnızca Ebro'daki çalışmalar mühendis Manuel Lorenzo Pardo'nun ve sorumlu bakan Kont de Guadalhorce'nin gözetimi altında ilerliyordu. Bkz. José Luis García Delgado ve Santos Juliá (ed.), *La España del siglo XX*, s. 319 ve devamı.

sından nefret ediyordu. Üniversitelere müdahale ettiğinde orta sınıflar tepki vermeye başladı. Mesleğinin ve geçmişinin gösterişli bir ürünü olarak, bu iyi niyetli aile reisi, kurtarmak için uğraştığı monarşinin omzunda bir yüke dönüşmüştü. XIII. Alfonso tahtı için korkmaya başladı. Geçen beş yılda diktatörlüğe karşı, sol-liberal ve entelektüel çevrelerde siyasi bir muhalefet gelişti. Alianza Republicana diye bilinen en önemli muhalefetin başını Manuel Azaña, Alejandro Lerroux, Marcelino Domingo ve diğer başka kişiler çekiyordu. Amaçları yalnızca diktatörlük değil, aynı zamanda monarşinin kaldırılmasıydı. Primo'yla işbirliği yapma fikrine muhalefet sosyalist saflarda da yükselişe geçmişti ve 1929'da Largo Caballero rejimle çalışmayı kabul etmesinin hata olduğunu kabul etmeye mecbur kaldı. UGT'nin üye sayısı 1923'te 211.000 iken 1930'da sosyalistler monarşiye ve diktatörlüğe karşı çıktıklarında 277.000'e yükseldi ve bu rakam sadece iki yıl sonra yarım milyonun üzerine ulaşacaktı.

Primo, tıpkı otoritesine meydan okunan sert ve duyarsız bir baba gibi kendi iradesini giderek daha fazla dayatmaya başladı. Takdir edilmemenin yarattığı acı ve kafa karışıklığıyla, kendine destekten emin olmak için orduyu göreve çağırdı. Böyle bir şey gerçekleşmedi, hal böyle olunca da Primo 28 Ocak 1930'da istifasını krala sundu ve sürgüne gitti. Birkaç hafta sonra Paris'te öldü.

Bizzat alenen çiğnediği Anayasa'ya artık başvuramayan XIII. Alfonso, 30 Ocakta hükümeti başka bir generale, Damaso Berenguer'e emanet etti. Bu karar, söz konusu görev için çok daha nitelikli olduğuna inanan sivil muhafızların müdürü General Sanjurjo'yu çılgına çevirdi. Alfonso'nun inatla generallere başvurması ve Berenguer'in Cortes'i çağırmak için neredeyse tam bir yıl beklemesi, ülke kararname ve sansürle yönetilirken halkın daha da öfkelenmesine sebep oldu. Niceto Alcalá Zamora ve Miguel Maura gibi eski monarşist siyasetçiler bile açıkça bir cumhuriyeti savunmaya başladılar.

Indalecio Prieto, önce kendi başına, daha sonrayssa sosyalist PSOE ve UGT'nin yürütme komitelerinin desteğiyle, gizli tertibe dahil oldu. Cumhuriyetçi ittifak, 27 Ağustos 1930'da, Bask'taki sahil beldesi San Sebastián'da resmen vücut buldu. Katalan cumhuriyetçiler Katalunya'nın özel bir statü kazanması şartıyla "San Sebastián Paktı"na katıldı. Bu cumhuriyetçi hareket bazı subay-

ların desteğiyle iyice güçlendi. Bu subayların arasında, 1936'daki askerî başkaldırı sonrasında General Franco'nun başlıca rakiplerinden olan CAK Gonzalo Queipo de Llano, milliyetçi liderin havacı kardeşi Ramón Franco ve iç savaşta cumhuriyetçi hava kuvvetlerinin komünist kumandanı olacak Ignacio Hidalgo de Cisneros gibi isimler vardı.

Aralıkta UGT, anarko-sendikalist CNT'nin de karşı çıkmadığı bir genel grev çağrısında bulundu. Bu sırada Alcalá Zamora devrimci bir komitenin başkanı seçildi, bu komite kendini göreve hazır bir hükümet olarak tayin etmişti. Üniversite öğrencileri ve işçiler monarşinin kaldırılması için açıkça kampanya düzenledi ve 12 Aralık için planlanan bir isyan üç gün ertelenmek zorunda kaldı. Ne yazık ki Jaca garnizonundan Yüzbaşı Fermín Galán ve García Hernández'i kimse uyarımadı. Bu ikili belirlenen günde sabah saat altıda isyana kalkıştı ama kendilerini bir başlarına bulup teslim olmak zorunda kaldılar. Askerî kalkışma suçlamasıyla mahkemeye çıkarılıp idam edildiler. Bu durum onları cumhuriyet davasının şehitlerine dönüştürdü. Emniyet teşkilatının müdür-generalı General Emilio Mola devrimci komitenin bulunabilen bütün üyelerini tutukladı ve kalkışma bastırıldı. Fakat bu hamle cumhuriyetçilerin hızını kesmek için pek yeterli değildi.

Bir sonraki ay, yani Ocak 1931'de, "Al servicio de la República" diye bilinen bir grubun öncülüğünde bir başka üniversite grevi başladı. Bu gruba İspanyol entelijansiyasının önemli isimleri de dahildi: José Ortega y Gasset, Gregorio Marañón, Ramón Pérez de Ayala ve başkanları, şair Antonio Machado. Çalkantılarla sarsılan kral 14 Şubat'ta Berenguer'in yerine Amiral Juan Bautista Aznar'ı getirdi ve 12 Nisan'da yerel seçimlerin yapılması için emir verdi. Böylelikle cumhuriyetçiler bu seçimi monarşinin kendisine dair bir plebisite çevirebildiler. 12 Nisan gecesi sonuçlar gelmeye başladı. Sosyalistler ve liberaller neredeyse bütün il başkentlerini kazanmıştı. Bu seçimlerin Cortes'le hiçbir ilgisi olmasa da, Madrid'de toplanan heyecanlı kalabalık Alcalá Zamora'nın gölge hükümetini hemen yeni hükümet ilan etti.¹¹

¹¹ Kesin sonuçlar net değildir. Bkz. M. Martínez Cuadrado, *Elecciones y partidos políticos en España, 1808-1931 içinde*, Madrid, 1969, II. cilt, s. 1000-1. Madrid'de cumhuriyetçiler monarşistlerden üç kat, Barcelona'da ise 4 kat daha fazla oy almıştı.

Savaş Bakanı olan General Berenguer, orduya halkın iradesine sadık kalması emrini verdi. Amiral Aznar'ın hükümetinin üyesi olan Romanones Kontu, cumhuriyetçi komiteyle anlaşma sağlama umuduyla beyhude bir denemeye girişti. Daha sonra, sivil muhafızların müdürü General Sanjurjo'ya, onun kuvvetine güvenip güvenemeyeceğini sordu. Evvelce gücenmiş olan General hayır diyerek intikamını aldı. Bütün Madrid "devrim havasına bürünmüş bir halk şenliği"ne dönüştü.¹² Aynı gece Amiral Aznar krala hükümetinin istifasını sundu.

14 Nisan 1931 günü sabah saat altıda Eibar'da cumhuriyet ilan edildi ve haber neredeyse hemen bütün İspanya'ya yayıldı. Romanones cumhuriyetçi lider Alcalá Zamora'yla buluştu ve Zamora ona kralın ve ailesinin öğleden sonra İspanya'yı terk etmesi gerektiğini söyledi. Bir bakanının, ordunun onu iktidarda tutabileceği fikrini reddeden Kral, Cartagena'ya gitmek üzere Madrid'i terk etti. Ayrılığı hiçbir karışıklık yaratmadı. "Yıkılmasından çok önce," diye yazıyordu Miguel Maura, "monarşi İspanyolların bilincinde buharlaşmıştı."¹³

¹² "Una fiesta popular que tomó el aire de una revolución," Santos Juliá (ed.), *La España del siglo XX*, Madrid, 2003, s. 15.

"Mucho, antes de su caída, la Monarquía se había evaporado en la conciencia de los españoles," Miguel Maura, *Así cayó Alfonso XIII*, Barcelona, 1966, s. 329.

İKİNCİ CUMHURİYET

14 Nisan 1931’de, başında Córdoba’lı Katolik ve toprak sahibi Niceto Alcalá Zamora’nın bulunduğu devrimci komite kendini geçici Cumhuriyet hükümetine dönüştürdü. Böylece Alcalá Zamora başkan ve devletin başı oldu.¹

Cumhuriyet’in bu liderleri İspanyol toplumunun derinlerine kök salmış büyük problemlerle karşılaştı: Tarım reformu, silahlı kuvvetlerin uzlaşmazlığı, Katalan ve Bask meseleleri ve Katolik Kilisesi ile devlet arasındaki ilişkiler sorunu. Ayrıca bir “yurttaşlar Cumhuriyeti” yaratma hedefleri doğrultusunda eğitim sisteminin eksikliklerini de çözmeleri icap ediyordu.

1929’de Wall Street’in çöküşünü takip eden uluslararası durum pek elverişli değildi. Dünyada yaşanan buhran İspanya’yı sanayileşmede önemli aşamalar kaydetmiş bazı ülkeler kadar etkilemese de ülkenin geleneksel ihracat fiyatları neredeyse yarı yarıya düştü.² Yaşam standartlarındaki düşüşe karşı yapılan pro-

¹ Geçici hükümet şu kişilerden oluşuyordu: Niceto Alcalá Zamora (DLR), Başkan; Miguel Maura (DLR), İçişleri Bakanı; Alejandro Lerroux (PRR), Devlet Bakanı; Diego Martínez Barrio (PRR), İletişim Bakanı; Manuel Azaña (AR), Savaş Bakanı; Santiago Casares Quiroga (FRG), Denizcilik Bakanı; Lluís Nicolau d’Olwer (PCR), Ekonomi Bakanı; Álvaro de Albornoz (PRRS), Kalkınma Bakanı; Marcelino Domingo (PRRS), Eğitim Bakanı; Fernando de los Ríos (PSOE), Adalet Bakanı; Indalecio Prieto (PSOE), Maliye Bakanı; Francisco Largo Caballero (PSOE), Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı.

1930 ile 1933 arasında ihracat neredeyse yarı yarıya, sınai üretimse %17 düşmüştü. Carreras ve Tafunell, *Historia económica de la España contemporánea*, s. 251-252.

testolar ve toplumsal huzursuzluk Avrupa'nın birçok yerinde Rusya'dakine benzer bir devrim olacağı korkusunu uyandırdı. Bu da bazı ülkelerde diktatoryal ya da otoriter rejimlerin kabulüne kapı araladı.³ Böyle bir iklimde, İspanya'da monarşinin yıkılması ve cumhuriyetin ilanı uluslararası bankacılar topluluğu nezdinde olumlu karşılanmadı. Morgan's Bank önceki yönetimle yaptığı 60 milyon dolarlık borcu hemen iptal etti.

Yeni hükümet, Primo de Rivera'nın diktatörlüğünde yapılan iktisadi hataların, kamu harcama projelerinden kalan büyük borçların ve pesetanın değerindeki çöküşün sonuçlarını da miras almıştı. Ayrıca artan vergilendirme ve ülke ekonomisinin daha da kötüleşmesi beklentisiyle büyük miktarda sermaye yurtdışına transfer edilmişti.⁴ Hükümetin muhtemel toplumsal programının mali etkilerinden korkan toprak sahipleri ve sanayiciler yatırımları derhal kesti. Bu korkular, bir sosyalist olan Indalecio Prieto'nun maliye bakanı ve bir diğeri Largo Caballero'nun çalışma bakanı olarak atanmalarından da etkilendi.⁵

Altı farklı partinin koalisyonuyla oluşan hükümet buna rağmen Cortes'i toplamak ve İkinci Cumhuriyet'e bir anayasa taslağı hazırlamak için yoluna devam etti. 1931'in Nisan, Mayıs ve Haziran ayları boyunca, toprak reformu sorunuyla ilgili kararnameler çıkarmaya devam ettiler. Bu kararnamelerle toprak sahiplerinin kiracıları kovmaları veya gündelik işçileri kendi belediyelerinin dışından almaları yasaklandı. Ve günlük sekiz saat çalışma da dahil olmak üzere, sanayi sektöründe kabul edilen çalışma haklarını tarım işçilerini kapsayacak şekilde genişlettiler. Hükümet 21 Mayıs'ta, bir Tarım Reformu Enstitüsü'nün kurulmasını öngören bir yasa taslağı çıkarması için Comisión Técnica Agraria'yı oluşturdu. Bu komisyon her yıl sayıları 60.000 ile 75.000 arasında değişen ailelerin yeniden yerleştirilmesi için bir program çıkardı,

³ Örneğin İtalya, Portekiz, Avusturya, Macaristan, Yugoslavya ve kısa süre sonra Almanya'da.

1 Nisan 1931 ile 30 Temmuz 1931 arasında bankalardaki mevduatın %13'ü transfer edildi. Peseta %20 değer kaybetti.

Prieto hisse anlaşmalarına vergi getirdi, sermaye kaçışlarını soruşturdu ve ABD petrol şirketleri yerine, Sovyetler Birliği'nden daha ucuz petrol alımı için anlaşma düzenledi (Gabriel Jackson, *La República española y la guerra civil*, Barcelona, 1976, s. 54).

ama bütçesi yalnızca 50 milyon pesetaydı ve bu meblağ söz konusu görev için tamamen yetersizdi.

Ertesi hafta yeni Savaş Bakanı Manuel Azaña askeriyede gereğinden fazla kişinin istihdam edilmesi sorununu çözmek için işe koyuldu. Generallere ve subaylara, tam maaş karşılığında yedek listeye geçme imkânını sundu. On altı albay-general sekiz "organik bölüm"e indirdi, korgeneral rütbesini kaldırdı, zorunlu askerliği bir yıla indirdi ve General Francisco Franco'nun komutasındaki Zaragoza Genel Askerlik Akademisi'nin kapatılması emrini verdi.⁶

Bu reformlar ordunun modernizasyonu veya etkinliğinde dişe dokunur bir gelişme sağlamadı. Bir işe yaradıysa, o da hoşnutsuz subaylara Cumhuriyet'e karşı kumpas kurmaları için zaman ve olanak sağlamasıydı. Hükümet General Sanjurjo'yu ölümcül baskı eylemleriyle ün salmış sivil muhafızların kumandanı olarak görevde tutarak da büyük bir hata yapmıştı.⁷ Hükümet eliyle, hücum muhafızları adıyla pek de umut vermeyen, yeni bir paramiliter kuvvet kuruldu. Bunlar *asaltos* diye biliniyordu; sivil muhafızlar kırsal bölgede güvenliği sağlarken, bunlarsa genellikle kasabalarda ve şehirlerde konuşlandırılıyordu.

Katalan özerkliği de ele alınacak meseleler listesinin üst sıralarındaydı. Bölgelere verilecek herhangi bir imtiyazı İspanya'nın bütünlüğü için tehdit olarak gören eski moda Kastilyalı merkezîyetçileri epey kaygılandıran bir meseleydi bu. Nisan seçimleri, esasında bir orta sınıf örgütlenmesi olan, Francesc Macià ve Lluís Companys'in başını çektiği Katalan sol partisi Esquerra Republicana de Catalunya için bir zafer oldu. Bu iki isim, 14 Nisanda, federal devlet içinde bir Katalan cumhuriyetinin kurulacağını ilan ettiler. San Sebastián Paktı'nda tam olarak müzakere edilen bir şey değildi bu, dolayısıyla üç gün sonra üç bakan, Macià ve Com-

⁶ "Azaña Yasası"ndan yararlananlar arasında 84 general ve 8.738 subay vardı. Plan, yeni ordunun yarımada 7.600 subay ve 105.000 asker ile Kuzey Afrika'da 1.700 subay ve 52.000 askerden oluşmasıydı (Michael Alpert, *La reforma militar de Azaña, 1931-1933*, Madrid, 1982). Ordu subaylarının komutasındaki 30.000 kişilik bu gücü oluşturan askerler hiçbir zaman kendi memleketlerine gönderilmedi. Yerel halkın arasına karışmaları yasaktı; yalnızca arazi sahiplerinin ve ruhban sınıfının çıkarlarını koruyan işgalci dış kuvvetler olarak görülüyorlardı.

panya ile Cortes'in bir özerklik statüsünü onaylaması için en iyi yolun ne olabileceğini ele almak üzere Madrid'den Barcelona'ya gitti. 21 Nisanda Macià –Ortaçağ'daki Katalan Topluluğu'nun adı olan– Katalunya Generalitat'ının başkanı ilan edildi.

1851 Muahedesi yürürlükte olduğu sürece yeni seküler cumhuriyet ile Katolik Kilisesi arasındaki ilişki basit olamazdı. Cumhuriyetin ilanının üzerinden 15 gün bile geçmemişti ki İspanya Başpiskoposu Kardinal Pedro Segura yeni yönetimin ibadet özgürlüğünü tesis etme ve Kilise ile devleti birbirinden ayırma niyetini kınayan bir mektup yayımladı. Kardinal, ona göre dini yok etmek isteyen yönetime gelecekteki seçimlerde oy verilmemesi çağrısında bulundu. Katolik basın da onun izinden gitti. Accion Católica'nın yayın organı *El Debate* kendini Kilise'nin ayrıcalıklarını savunmaya adanmış, monarşist günlük gazete *ABC* ise en gelenekçi konumlara hizalanmıştı.

İspanyol Kilisesi'nin en önemli figürünün isyanıyla karşı karşıya kalan cumhuriyetçi bakanlar, Kardinal Segura'nın ve bir diğer din adamı Vitoria Piskoposu Mateo Múgica'nın ülke dışına çıkarılması emrini verdi. İlginç hadiselerle geçen bir zaman zarfında Kardinal Segura Fransa'nın güneyine yerleşti ve İspanya'daki rahiplerine Kilise'nin mallarını, elde edecekleri parayı pesetaya çevirmeden satmaları talimatını verdi.⁸

Kilise'nin fanatik mistisizmi İspanya'da ruhban karşıtlığının epey bir kısmını, özellikle de 1930'larda şu "mucizeler" denen şeyi körükledi. Buna göre çoğu zaman bir "kızıl" sözümona kutsallığa saygısızlık eden bir eylem gerçekleştiriyor ve oracıkta geberip gidiyordu. Roman yazarı Ramón J. Sender solun kiliselere karşı vandalizmini, örneğin mumyalara karşı edilen hürmetsizliği, Kilise'nin azizlerin kemiklerini ve uzuvlarını öpme saplantısına at-

⁸ Kilise sahip olduğu mülklerin 224 milyon peseta değerinde olduğunu duyurmuştu, fakat gerçek servet bundan çok daha büyüktü. Kültür kurumları, medya kuruluşları, hayır kurumları, dernekler ve eğitim merkezlerinden oluşan iyi örgütlenmiş bir yapıya sahipti. İlköğretimi kontrol ediyordu, orta ve yükseköğretimin bir kısmını ise teknik okullar ve üniversiteler üzerinden kontrol altında tutuyordu. 1909 ile 1931 yılları arasında monarşi yönetiminin altında Kilise 11.128 ilkokul inşa etmişti. Cumhuriyet ise ilk yılında 9.600 ilkokul inşa etmişti (Jackson, *La República española...*, s. 74).

fediyordu. Tıpkı bir tarikat liderinin müritleri gibi rahiplerinin her sözüne itaat eden karalara bürünmüş dindar kadınlar olan *beatas*, ne kadar saçma olursa olsun her şeye inanırdı. İspanya'da dinsel sanrılardan kaynaklanan psikolojik bozukluklar diğer bozukluklardan daha fazlaydı. İlginçtir ki bu atmosfer inanmayanları bile etkilemişti. İşçiler rahibe manastırlarında işkence yapmak gibi dehşet verici fikirleri akıllarından geçirdiler ve nasıl ki Kilise Hür Masonları, Yahudileri ve komünistleri suçluyorsa, pek çok doğal afetin sebebi olarak Cizvitler gösterildi.

11 Mayıs'ta, Segura'nın mektubunun yayımlanmasından iki hafta sonra, bir taksi şoförünün Madrid'deki monarşist bir kulübün önünde "¡Viva la República!" [Yaşasın Cumhuriyet] diye bağırması için dövülmesiyle ciddi bir rahatsızlık baş gösterdi. Bunun üzerine kalabalıklar toplandı ve monarşizm yanlısı gazete ABC'nin binası ateşe verildi. Bir sonraki hedef Plaza de España'daki Karmelit Kilisesi oldu. Bunu iki gün boyunca başka kiliseler izledi. Bu sırada karmaşa Akdeniz sahiline, Endülüs'e yayıldı. Buna Alicante, Málaga, Cádiz ve Sevilla'daki kundaklamalar eşlik etti. Bu karışıklıklar isteksiz hükümeti en sonunda sıkıyönetim ilan etmek zorunda bıraktı. Gelgelelim sağ cenah, Azaña'nın tek bir cumhuriyetçinin kılına zarar gelmesinden bütünü kiliselerin yanmasını yeğleyeceği yönündeki meşum sözünü asla unutmayacaktı.

3 Haziranda İspanyol piskoposlar hükümet başkanına, Kilise ile devletin birbirinden ayrılmasını kınayan ve okullardaki zorunlu dinî eğitimin kaldırılmasını protesto eden toplu bir mektup gönderdiler.⁹ Fakat hükümete karşı bir başka baskı diğer tarafta, özellikle de özgürlükçü solda oluşmaktaydı. 6 Temmuzda anarko-sendikalist CNT İspanya çapında telefon çalışanlarının grevini duyurdu. Bu durum Barcelona ile Sevilla arasındaki hatları işlemez hale getirdi; ayrıca CNT üyeleri, Primo de Rivera'nın diktatörlüğü sırasında ITT'ye satılmış olan, Kuzey Amerika menşeli Telefónica ağına da sabotaj gerçekleştirdi. ABD büyükelçisi, güvenlik güçlerinin müdahale etmesini istedi ve Madrid hükümeti UGT'den grev kırıncılar getirdi.

CNT ulusal grev ilan etti ve Sevilla'da, bir grev kırıcı tarafından öldürülen bir işçinin cenaze töreni sivil muhafızlar tarafın-

⁹ Bkz. Miguel Maura, *Así cayó Alfonso XIII*, s. 293 ve devamı.

dan dağıtıldı. Bunu izleyen çatışmada, üçü sivil muhafız olmak üzere yedi kişi öldü. Madrid hükümeti 22 Temmuzda savaş hali ilan etti. Yasa ve düzenin geleneksel kuvvetleri olan ordu ve sivil muhafızlar bilindik gaddarlıklarıyla hareket etti. Hafif toplar kullanmakla kalmadılar, aynı zamanda *ley de fugas* uyguladılar, yani “kaçmaya kalkışan” mahkûmların vurulması mazur görüldü. 30 kişi daha öldü, 200 kişi yaralandı ve yüzlerce insan tutuklandı. Cumhuriyet’e büyük umut beslemiş İspanyol işçiler, onun da monarşi gibi baskıcı olduğu sonucuna vardılar. CNT açık savaş ilan etti ve niyetlerinin cumhuriyeti sosyal devrimle devirmek olduğunu açıkladı.

28 Temmuz seçimlerini izleyen günlerde Cumhuriyet Cortes’teki parlamento çalışmalarına başlayalı çok olmamıştı.¹⁰ İlk oturum, 14 Temmuzda sosyalist entelektüel Julián Besteiro’nun başkanlığında yapıldı. PSOE’nin sosyalistleri ilk defa birleşmişlerdi; Largo Caballero ile merkez-solun liberal cumhuriyetçilerle ittifakının yılmaz savunucusu Bilbaolu ılımlı Indalecio Prieto arasında nadir görünen bir uyum oluştu. Largo Caballero sosyalistlerin hükümete katılmasını kabul etti, çünkü bunun başlıca kaygısı olan UGT için en iyisi olduğu kanısındaydı. Kendi sendikası büyümekte olsa da, önceki yıl tekrar yasallaşan CNT tarafından geçilmişti (hükümetin verdiği rakamlara göre 1934’te UGT’nin 1.44 milyon, CNT’nin ise 1.58 milyon üyesi vardı).

Ağustosun sonunda, “İspanya, bütün sınıflardan işçilerin demokratik cumhuriyetidir” şeklindeki maddesi de dahil olmak üzere Anayasa’nın ilk taslağı tartışıldı. En ihtilaflı kısımlar, yani 26. ve 27. maddeler, dinsel yapılanmaların dağıtılmasını öngörüyordu. Bu ise tam krize sebep olacaktı ki Manuel Azaña’nın ikna kabiliyetiyle bunun önüne geçildi. Yalnızca Cizvit cemaati yasaklan-

Özellikle Meksika’da ve iç savaş döneminde İspanya’da kullanılan bir infaz yöntemi. Öldürülmek istenen tutukluya kaçma şansı verilerek, kaçtığı sırada öldürülmesi –çn.

Sosyalistler 117, Radikaller 94, Radikal Sosyalistler 58, Esquerra Republicana de Catalunya 26, Orga 21 sandalye kazandı. Sol ve merkez sol toplamda Cortes’teki 470 sandalyenin 400 tanesine sahipti (Nigel Townson, *The Crisis of Democracy in Spain*, Brighton, 2000, s. 57).

dı ve malları kamulaştırıldı.¹¹ Fakat 26. madde Kilise'ye yapılan devlet yardımlarının iki yıl içinde bitirilmesini şart koyuyordu. Kilise vahim bir sıkıntıyla karşı karşıyaydı. Kendini ilk defa, İspanya ile Kilise'nin aynı şey olduğu yolundaki geleneksel düşüncüyü reddeden bir yönetimle uğraşırken bulmuştu. İspanya'daki dinsel katılımın başka Hristiyan ülkelerdekine kıyasla en düşük seviyede olması, Kardinal Segura'nın İspanya'daki bir kişinin "ya Katolik ya da bir hiç" olduğunu söylemekten geri bırakmıyordu. İspanyolların %20'den az bir kısmı ayinlere katılıyordu. Guadarrama Dağları'nın güneyindeki kısımların çoğunda bu rakam %5'in altındaydı. Bu tarz istatistikler ne İspanya'da ne de Roma'da, Kilise'nin yetkili isimlerinin Cumhuriyet'in onlara eziyet etmeye kararlı olduğu yolundaki görüşünü zerre etkilemedi.¹²

Sosyalistlerce gündeme getirilen, "milli menfaat" adına toprakların kamulaştırılmasına ilişkin 44. madde konusundaki tartışma daha da büyük bir krize yol açtı ve bir kez daha (tıpkı 26. maddede olduğu gibi) Alcalá Zamora istifanın eşiğine geldi. Tarım reformu politikasının işleyebilmesi için bu güçlere ihtiyacı vardı ve topraksız işçilere yalnızca tarım yapılmayan araziler verilse bile, bu durum merkezde ve sağ cenahta bu tarz önlemlerin nerelere varabileceği konusunda derin şüpheler uyandırıyordu.¹³ Sonunda, 9 Aralıkta Anayasa oylandı. Niceto Alcalá Zamora resmen Cumhurbaşkanı seçildi ve 15 Aralıkta Azaña yeni bir hükümet kurdu.¹⁴

¹¹ İspanya'daki İsa Cemiyeti nihayetinde 24 Ocak 1932'de dağıtıldı. Ülke-
de yaklaşık 2.500 üyesi vardı ve mülk ve hisse olarak kayda değer bir
servete sahipti. Sahip olduklarının gerçek boyutunu yalnızca avukatları
biliyordu, ki Katolik siyasetçi Gil Robles bu kişilerden biriydi (Jackson,
La República española..., s. 71-72).

3 Haziran 1931'de Papa XI. Pius *Dilectissima nobis* isimli bir genelge
yayımladı; burada İspanya'daki durumu, Kilisenin Meksika ve Sovyetler
Birliği'nde yaşadığı eziyetle kıyaslıyordu (Callahan, *La Iglesia católica
en España*, s. 239).

Bkz. Pascual Carrión, *La reforma agraria de la Segunda República y la
situación actual de la agricultura española*, Barcelona, 1973.

Manuel Azaña (AR), Başbakan (bakanlar kurulu başkanı) ve Savaş Ba-
kanı; José Giral (AR), Denizcilik Bakanı; Luis Zulueta (bağımsız), Devlet
Bakanı; Jaume Carner (AC), Maliye Bakanı; Santiago Casares Quiroga
(ORGA), İçişleri Bakanı; Álvaro de Albornoz (PRRS), Adalet Bakanı; Mar-
celino Domingo (PRRS), Tarım, Sanayi ve Ticaret Bakanı; Fernando de los

En önde gelen liberal cumhuriyetçi olan Manuel Azaña, parlak zekâsı ve hüznü kötümserliğiyle güçlü bir ruhban sınıfı karşısı entelektüeldi. Kendini Cumhuriyet'in sert adamı olarak görüyordu ama böyle bir rol için gerekli olan tutarlılık ve dayanıklılıktan yoksundu. Desteğini çoğunlukla alt-orta sınıftan zanaatkârlar ve kâtiplerden, öğretmenler ve doktorlar gibi ilerici orta sınıf üyelerinden alıyordu.

Azaña'nın yerine hükümete liderlik edeceğini ummuş olan Radikal Parti lideri Alejandro Lerroux, sosyalistler tarafından veto edildi. Onun partisinin yozlaşmış olduğunu düşünmekte haklıydılar. O andan itibaren Lerroux sağ ile ittifak yapmak için uğraştı. Temel desteğini, Alfonso'yu sevmeyen ama monarşiye karşı kökleşmiş bir itirazı da olmayan muhafazakârlar ve işadamlarından alıyordu.

Cumhuriyet reformlarının muhalifleri, büyük toprak sahiplerinin, ruhban sınıfının ve ordunun destekçileri Cortes'te çok az sayıda sandalyeyle temsil ediliyorlardı ama bu durum onların geleneksel İspanya'yı savunmak için seferber olmalarını engellemedi.¹⁵ Faşizm bu aşamada göz ardı edilebilir durumdaydı; birkaç dergi ve bir avuç sağcı entelektüel, merhum diktatörün oğlu José Antonio Primo de Rivera etrafında toplanmıştı.¹⁶

Ríos (PSOE), Eğitim Bakanı; Indalecio Prieto (PSOE), Bayındırlık Bakanı ve Francisco Largo Caballero (PSOE), Çalışma Bakanı.

Ekim 1931'de başını Antonio Goicoechea'nın çektiği Alfonsocu monarşistler Acción Naccional'i (daha sonra Acción Popular olacaktı) kurdu. Sözcüleri Alfonso Carlos'u destekleyen Karlosçu monarşistler kendi örgütleri olan Traditionalist Communion'a mensuptu. Goicoechea daha sonraları, Ramiro de Maeztu, Pedro Sáinz Rodríguez ve José Maria Peman gibi başka monarşistlerle birlikte Renovación Española'yı kurdu. 1933 Martında Acción Nacional'den ayrılan Gil Robles, sağın en büyük parlamenter Katolik koalisyonunu, kısaca CEDA diye bilinen Confederación Española de Derechas Autónomas'ı kurdu.

İspanya'da faşizmin ilk tezahürleri iki değerlendirme yazısıyla oldu: Ernesto Gimenez'in editörlüğünü yaptığı *La Gaceta literaria* ve Ramiro Ledesma Ramos tarafından yönetilen ve Onésimo Redondo'nun kurduğu aşırı Katolik ve muhafazakâr Juntas Castellanas de Acción Hispanica'ya katılan bir grup tarafından basılan *La conquista del Estado*. Bu birliktelik Las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista'yı (JONS) meydana getirdi. Bir de Dr. José María Albiñana tarafından kurulan ve neredeyse ânında Calvo Sotelo'nun Bloque Nacional'ıyla birleşen, Katolik

Cumhuriyetin ilanının ardından anarşistler, sendikalist yani Ángel Pestaña ve Joan Peiró'nun içinde bulunduğu "treintistas"-ta' olduğu gibi sendika yolunu izleyenler ile FAI'ye (Federación Anarquista Ibérica) mensup olanlar olarak ikiye bölündü. Juan García Oliver ve Buenaventura Durruti'nin de dahil olduğu FAI'ciler *gimnasia revolucionaria*¹ dedikleri grev ve isyanlarla devlete karşı verilecek ve toplumsal devrimin gerçekleşmesini sağlayacak mücadeleye hararetle inanıyordu. Ne var ki hükümet için ilk büyük tehdide yol açacak şey kırsaldaki küçük bir olaydı.

Portekiz sınırına yakın Badajoz ilindeki bir köy olan Castilblanco'da, Aralık 1931'in son günlerinde grev başladı. Bir sivil muhafız müfrezesi düzeni sağlamak üzere köye geldi, içlerinden biri ateş açtı ve köylülerden birini öldürdü. Köylülerin buna tepkisi çok büyük oldu. Dört sivil muhafızı linç ettiler. Hemen bir şiddet sarmalı oluştu. Çok uzakta, Rioja'daki bir olayda sivil muhafızlar 11 kişiyi öldürüp 30 kişiyi yaralayarak Castilblanco'daki yoldaşlarının intikamını almış gibi oldular. Azaña, Sanjurjo'yu çağırdı; teşkilatının eylemlerinden dolayı onu azarlayıp görevinden aldı. Rütbesini yarı yarıya tenzil edip onu *carabineroların*² başmüfettişliğine atadı.¹⁷

Nisan ayında kralı desteklemeyi reddederek cumhuriyetin ilanına yardım etmiş olan General Sanjurjo kötü muamele gördüğünü hissetti. Bir *coup d'état* hazırlamak için başka kıdemli subaylarla iletişime geçmeye başladı. Hükümet neler olduğunun gayet farkındaydı ve Ağustos ayı geldiğinde Sanjurjo'nun darbesi feci bir başarısızlıkla sonuçlandı. Aslında darbe Sevilla'da anlık bir başarı elde etti, fakat Sanjurjo'nun ataleti ve CNT'nin çarçabuk

ve monarşist, Partido Nacionalista Español isimli tuhaf bir faşist parti vardı. José Antonio Primo de Rivera, Rafael Sanchez Mazas ve Julio Ruiz de Alda, 1933 Ekiminde Falange Española ismiyle tekrar kurulacak Movimiento Español Sindicalista'yı başlattı.

(İsp.) "otuzlar." Adını, 1931 Eylülünde CNT'deki otuz ılımlı liderin sendikada artan pürist anarşist etkiye karşı itirazlarını dile getirdiği "Otuzlar Manifesto"sundan alan hizip –ed.n.

(İsp.) devrimci jimnastik –ed.n.

İspanyol ulusal polis teşkilatının özellikle sınır muhafızı olarak çalışan birimine mensup olanlara verilen isim –ed.n.

Azaña, General Miguel Cabanellas'ı Sanjurjo'nun yerine sivil muhafızların başına atadı.

bir genel grev ilan etmesi buna son verdi. Sanjurjo Portekiz'e kaçmayı denediyse de Huelva'da yakalandı.¹⁸

Madrid'deki hükümet José Antonio Primo de Rivera ve Ramiro de Maeztu'nun dahil olduğu diğer tertipçileri de tutukladı ve 140 kişiyi Batı Sahra'daki Villa Cisneros'a gönderdi. Birçok sayıda aristokrat da bu işe karıştığı için, hükümet İspanya'nın asilzadelerinin arazilerine el konulmasına karar verdi; bu kapsamlı ve yasal olmayan önlem onların düşmanlıkları haliyle artırdı. Sanjurjo ölümüne mahkûm edildi ama hüküm hemen hafifletilerek hapis cezasına çevrildi. General hapishanede uzun süre kalmadı. Lerroux iktidara gelir gelmez onu affetti. Ardından Sanjurjo "İspanya'yı enkazdan ve onursuzluktan kurtaracak milli bir hareket örgütlemek" üzere Lizbon'a sürgüne gitti.

Sanjurjo'nun isyanının ilk etkisi, Cortes'te geçirilen yasaların daha da hızla çıkarılması oldu ki bu süreçte bir sonraki en ihtilafli kısım Katalunya'nın özerklik statüsü ve toprak reformuydu.¹⁹ Sağ, Katalunya'ya yetki verilmesine sertçe karşı çıktı, ama Azaña, kariyerinin en parlak konuşmalarından birini yaparak galip geldi. Kanun 9 Eylülde Sanjurjo'nun darbesinin başarısızlığa uğramasının da yardımıyla kabul edildi. 20 Kasım'da Katalan parlamentosu seçimleri yapıldı ve Lluís Companys liderliğindeki Esquerra Republicana de Catalunya seçimi kazandı.²⁰

1933 yılı Azaña'nın hükümeti için kötü başladı. Ocağın ilk günlerinde, Endülüs'teki tekrar eden isyanın bir parçası olarak, Cádiz'de bir şiddet dalgası baş gösterdi. Uzun bir anarşist geleneği olan Casas Viejas ismindeki küçük bir köy "o gün"e, yani özgürlükçü komünizmin başlangıcına tanık oldu. 11 Ocakta bir grup anarşist, sivil muhafız garnizonunu kuşattı ve silahlı çatışma

¹⁸ Emilio Esteban Infantes, *General Sanjurjo*, Barcelona, 1957, s. 235.

Tarım reformu yalnızca, 250 hektardan büyük mülklerin toplam arazinin yarısından fazlasını oluşturduğu Salamanca, Ekstremadura, La Mancha ve Endülüs'te uygulandı. Bu yavaş süreç her seferinde arazi sahiplerinin muhalefetiyle karşılaştı, topraksız köylüleri kızdırdı. 1934'ün sonunda en az 117.000 hektar arazi kamulaştırılmış ve 200.000 diye planlanmasına rağmen yalnızca 12.000 aile yeniden yerleştirilebilmişti (Carrión, *La reforma agraria...*, s. 129).

Manuel Azaña, *Discursos políticos*, Barcelona, 2004, s. 179-219.

başladı. Cádiz'den daha fazla sivil muhafız ve hücum muhafızı geldi ve içinde, hepsiyle çatışmaya giren "Seisdedos" yani "altı parmak" diye bilinen bir anarşistin bulunduğu evi kuşattılar. Emniyetin müdür-generalı, bir hücum muhafızı olan Yüzbaşı Manuel Rojas'a karışıklığa son vermesi emrini verdi. Rojas evi ateşe verdi ve alevlerden kaçan iki adam vuruldu. Rojas daha sonra, önceden tutuklanmış 11 anarşistin acımasızca öldürülmesi için adamlarına emir verdi. Casas Viejas'ta toplamda 22 köylü ve güvenlik kuvvetinden 3 kişi öldü.²¹

Defalarca düzeni sağlamak için sert önlemler alınması çağrısında bulunmuş olan sağ cenah, şimdi bu gaddarlıktan ötürü Azaña'ya yüklenmekteydi. Haksız yere, köylülerin öldürülmesi emrini vermekle suçlandı ve itibarı zarar gördü. Cortes'teki sağcı milletvekilleri Casas Viejas olaylarının, kırsal kesimdeki toplumsal değişimin "sürat"inin bir sorun olduğunu kanıtladığını savundular ve hükümetin sanayi sektöründeki sosyalist önlemlerine saldırdılar. Azaña'nın hükümeti Nisandaki yerel seçimlerde güç kaybetti ve sonbahara gelindiğinde onun ve takipçilerinin iyiden iyiye zayıfladığı aşikârdı. Bu şartlarda Alcalá Zamora, Lerroux'un bir meslektaşısı olan Martínez Barrio'ya, yeni seçim çağrısı yapacak bir kabine kurması görevini verdi.

Hükümeti mağlup etme olasılığı ortaya çıkınca, neredeyse bütün sağ gruplar 12 Ekimde Union de Derecha y Agrarios adını verdikleri bir koalisyonda bir araya geldi. Alejandro Lerroux'un Radikal Cumhuriyetçi Partisi kendini merkezdeki ılımlı güç olarak sundu. Sol ise seçime giderken bölünmüş durumdaydı. Sosyalistler cumhuriyetçi meslektaşlarının reformist ihtiyatından hoşnutsuzdu ve UGT tarafından Azaña hükümetinin gerici baskısı olarak gördükleri şeyi kınamaları için baskı görüyorlardı. Devlet karşıtı fikirlerine sadık olan ve sivil muhafızların katliamlarına öfke duyan anarşistlerse çekimser kalma çağrısında bulunmuştu.

Seçimler 19 Kasım 1933'te yapıldı. Cumhuriyetin yeni anayasası sayesinde İspanya'da kadınlar ilk kez oy kullandı ama yine de birçoğu en çok sandalyeyi kazanacak merkez sağa oy verdi.²²

²¹ Jerome R. Mintz, *Los anarquistas de Casas Viejas, Diputación Provincial, Cádiz*, 1994.

CEDA'nın oy oranı %24, Partido Republicano Radical'in oranıysa %22'ydi. Toplamda sağ 204, merkez 170 sandalye kazandı. Sol yalnızca

Alcalá Zamora başkan olarak Lerrooux'a hükümet kurması görevini verdi. Lerrooux'un tamamen Radikal Parti üyelerinden oluşan kabinesi, tabii kendi şartlarını ortaya koyan CEDA'nın (İspanya Özerk Sağ Konfederasyonu) desteğine ihtiyaç duyuyordu. CEDA'nın lideri José María Gil Robles birtakım hamlelerde ısrar ediyordu. Bunların içinde, önceki yönetimin yürürlüğe koyduğu bazı reformları geri çevirmek de vardı; örneğin, ilkokullarla ilgili değişiklikler, ruhban sınıfıyla ilgili alınan tedbirler, tarım reformu ve çalışma yasaları. Lerrooux ve Gil Robles, General Sanjurjo'nun darbe girişimine karşı olanlar için bir genel af çıkarma hususunda da anlaşmıştı.

Bu dönemdeki en tehlikeli gelişme Largo Caballero önderliğindeki sosyalistlerin Bolşevikleşmesi oldu. 3 Ocak 1924'te *El Socialista*'da şöyle dendi: "Uyum mu? Hayır! Sınıf Savaşı! Cani Burjuvaziye Nefret ve Ölüm!"²³ On gün sonra sosyalist yürütme komitesi yeni bir program derledi. En az sağ kadar merkezi de alarm durumuna geçiren noktalar arasında şunlar da vardı:

Arazilerin millileştirilmesi

Mülklerine el koyularak bütün dinsel yapılanmaların tasfiyesi

Yerine demokratik bir milis koyularak ordunun tasfiyesi

Sivil muhafızların tasfiyesi.²⁴

Seçim yenilgisini takip eden zamanda, daha ılımlı olan Indalecio Prieto, artık Largo Caballero'nun kontrolündeki PSOE'nin yürütme komitesinde kendini güç kaybeder halde buldu. Bu andan itibaren sosyalistlerin büyük kısmı radikalleşme sürecine girdi ve bir Alianza Obrera (İşçi İttifakı) kurmak gibi, Cortes dışındaki faaliyetlere odaklandılar. 3 Şubatta, hükümete karşı bir ayaklanma yaratmaya hazır bir devrimci komite kurdular. Bu komite, "iç savaşın ortaya çıkaracağı bütün özellikleri" kapsamalıydı ve "başarısı, menziline ve ürettiği şiddete bağlı olacak"tı.²⁵

93 sandalye kazanmıştı, bunun en büyük sebebi seçim kanununda ağırlığın koalisyonlara verilmesiydi (Julio Gil Pecharromán, *Historia de la Segunda República Española (1931-1936)*, Madrid, 2002, s. 179).

El Socialista, 3 Ocak 1934, aktaran Payne, *The Spanish Civil War, The Soviet Union and Communism*, Londra, 2004, s. 46.

Payne, a.g.y.

1933'te hem Portekiz'de Salazar hem de Avusturya'da Dollfuss, Katolik-

Largo Caballero, UGT'nin devrik lideri Julián Besteiro'nun, böyle bir politikanın "toplu delilik" anlamına geldiği ve proleteryanın diktatörlüğünü dayatma girişiminin "boş, çocukça bir yanılsama" olacağı yolundaki uyarısını görmezden geldi.²⁶ Ayrıca Manuel Azaña sosyalistleri, bir ayaklanma hazırlamanın orduya siyasete yeniden dahil olma ve işçileri ezme mazereti vereceği konusunda uyardı.²⁷ Largo Caballero bu tarz uyarılara kulak asmadı. Gazetesi *Claridad*'da Besteiro, Prieto ve diğer ılımlı sosyalistlere karşı yayımlanan saldırılar, "Gil Robles ya da diğer monarşistlere karşı yöneltilenlerden daha şiddetliydi."²⁸ Hiç mesuliyet duygusu taşımayan söylevler ve siyasi söylemin itibarsızlaştırılması, kızgınlığın alevlerini körükleyip bir korku iklimi doğurdu. Sosyalist gençlik, kuzeydoğudaki Karlosçular ve küçük Falange gibi silahlanıp gizlice eğitime başladı. Ortega y Gasset önceki Temmuzda, "İspanyol siyasetinde çocuksuluk ve dolayısıyla şiddetin ortaya çıkışı" konusunda uyarıda bulunmuştu.²⁹

Lerroux'un hükümeti toprak reformunu durdurmanın yanı sıra, Mayısta İspanya'nın asilzadelerinin topraklarına el konulması kararını iptal etti ve tarım işçilerine sanayi işçileriyle aynı korumayı sağlayan yasayı kaldırdı. Rivayete göre o günlerde arazi sahipleri iş arayan aç işçilere "Cumhuriyeti yiğün," diyordu. UGT'nin tarım alanındaki kuruluşu³⁰ genel grev çağrısı yaptı ama bu çağrı bu yalnızca Cáceres, Badajoz, Ciudad Real ve Endülüs'ün belli kısımlarında etkili oldu. Bu şartlarda herhangi bir parlamento desteği olmadan grev başlatmak hükümetin ekmeğine yağ sürdüğü için ciddi bir hataydı.

likten epey etkilenen ve sosyalist örgütlenmeleri bastıran korporatist rejimler üretti. Bu yüzden, PSOE'nin, o zamanlar revaçta olan bazı faşist tahayyülleri benimsemiş Gil Robles'in benzer niyetleri olup olmadığından şüphelenmesi şaşırtıcı değildi. Fakat Largo Caballero kendi partisindeki ılımlıların uyarılarını tamamen reddetti. Gil Robles en başta Hitler'den ve Almanya'daki Nasyonal Sosyalizmden etkilense de daha sonra hızla buna karşı çıktı.

A. Saborit, *Julián Besteiro*, Buenos Aires, 1967, s. 238-240.

Azaña, *Obras completas*, IV. cilt, Meksika, 1967, s. 652.

Marías, *Una vida presente*, s. 175.

"La aparición del juvenilismo, y por tanto de la violencia, en la política española." *A.g.y.*, s. 148.

La Federación Nacional de Trabajadores de la Tierra (FNTT).

1834 yazında Madrid hükümeti ile Katalunya Generalitat'ı arasında da bir çatışma yaşandı, zira Generalitat, üzüm bağlarında çalışan kiracı çiftçilerle ilgili toprak reformu süreci içindeydi. 2 Ekim 1934'te Lerroux'un müttefiki Ricardo Samper'in yeni hükümeti sağın uzlaşmazlığının baskısı altında bu karmaşanın zayıfatı haline geldi ve Samper istifa etti.

Cumhurbaşkanı Alcalá Zamora, sağcıların Cumhuriyet'i yok etmeye kararlı olduklarını ve yeni seçimlerin yapılmasını gerektiğini iddia eden solcuların öfkesi ve hükümette temsil edilmek isteyen sağcıların karşısında bu krizi idare etmek zorundaydı. Gil Robles CEDA üyeleri dahil edilmediği sürece hükümete meclisin arka sıralarından destek vermeyeceğini açıkladı.

Largo Caballero önceki yıl İspanya'da faşizm tehlikesi olmadığına kaniydi, ama 1934 yazında *caballerista* retoriği, yalandan imdat diye bağırarak faşistlerle aksi istikamete girdi ki bu, kendini gerçekleştirme riski bulunan bir taktikti. Asturias'taki sosyalistlere silah sevkiyatı yapılması üzerinden başlayan bir protestonun ardından CEDA lideri Gil Robles, "mevcut durumun devamına artık daha fazla katlanamayacakları"nı duyurdu.³¹ Cortes'teki en büyük parti olmasına rağmen CEDA hiçbir bakanlık almamıştı ve Gil Robles şimdi bir pay talep ediyordu. CEDA'nın Cumhuriyet'e bağlılığından şüphe duyan UGT ise (ki bunun temel sebebi Cumhuriyet Anayasa'sındaki ruhban karşıtı hükümlerdi) CEDA'nın "gelecekteki eylemlerine karşılık vermeyecekleri"ni açıkladı. Samper hükümetinin 4 Ekimde düşmesinin ardından kurulan yeni Alejandro Lerroux hükümetine üç CEDA üyesi de girmişti ama Gil Robles'in kendisi yoktu.

Militan retorikle ateşlenen ve hükümete karşı isyana hazırlanan sosyalist PSOE devrimci bir genel grev başlatmaya karar verdi. Cumhuriyet'in, düşmanlarının eline düşmesinden korkan diğer sol ve merkez sol partiler, bu andan itibaren yasallıktan koptuklarını ilan etti. Hükümet genel grevi yasaklamak ve İspanya'da savaş hali ilan etmek zorunda kaldı.

Genel grev 5 Ekimde başladı ve ülkenin çok büyük kısmında etkili oldu. Largo Caballero ve takipçileri, eylemlerinin sorumsuzluğunu daha da artırdılar. Hiçbir planlama yapmadan bir isyan

³¹ Hugh Thomas, *The Spanish Civil War*, Londra, 1977, s. 133.

başlattılar. Bu isyan, tam da Besteiro ve diğerlerinin uyardığı gibi, orta sınıflara dehşet saçmanın ve onları sağın kollarına koşmaya zorlamanın en açık yoluydu.

UGT Madrid'de genel grev ilan ettiğinde, 1917'de Petrograd'da olduğu gibi, 1934'te İspanya'nın başkentinde de askerlerin ve polis devrimine katılmalarını istedi. Largo Caballero kısa süre sonra bunun, umduğu gibi kitlelerin kendiliğinden gelişen devrimini üretmediğini kabul etmek zorunda kaldı. Grevciler İçişleri Bakanlığı'nı ve bazı askerî merkezleri işgal etmeye çalıştı, bazıları ateş açtı, ama çok geçmeden güvenlik güçlerince yakalandılar. 8 Ekim geldiğinde neredeyse bütün devrimci komite üyeleri tutuklanmıştı.³²

Sosyalistler ve cumhuriyetçilerce başlatılan bir devrimde dahil olmak istemeyen CNT'nin geri durmasına rağmen, genel grev Katalunya'da başarılı oldu. Katalan solu ise özerklik statüleri hususunda Madrid hükümetinin tavrından bıkmıştı ve genel grevi bağımsızlıklarını kazanma sürecinin hızlanması için bir fırsat olarak gördü. 6 Ekim akşamı saat sekizde Companys Generalitat'ın balkonuna çıkıp "İspanyol Federal Cumhuriyeti içinde bir Katalan devleti"ni ilan etti. İspanya'nın her yerinden "anti-faşistler"i, geçici bir hükümet kurmak üzere Barcelona'da toplanmaya davet etti. Lerroux, yerel askerî komutan General Domingo Batet'e savaş durumu ilan etmesini ve bu fitneyi sona erdirmesini emretti. İhtiyatlı biri olan Batet bir çift sahra silahını Plaza de Sant Jaume'de konuşlandırdı ve havaya ateş edilmesi emrini verdi. 7 Ekim sabahı saat altıda Companys teslim oldu. O ve takipçileri tutuklanıp yargılandılar. Companys otuz yıl hapse mahkûm edildi. O sıralarda tamamen şans eseri Barcelona'da bulunan Manuel Azaña tutuklandı ve bir hapishane gemisine kapatıldı. Katalunya'nın özerk statüsü hemen askıya alındı ve Manuel Portela Valladares, Katalunya vali-generalı olarak atandı.

Ülkenin kuzeyinde devrimci grev hızla León'un madencilik alanlarına, Santander'e ve Vizcaya'ya yayıldı. Bilbao'da güvenlik güç-

³² Santos Juliá, "Fracaso de una insurrección y derrota de una huelga: los hechos de octubre en Madrid," *Estudios de historia social* (1984) içinde, s. 40.

leriyle çatışma beş ya da altı gün sürdü, Eibar ve Mondragon'daysa kırk kişi öldürüldü. Fakat birliklerin gelmesi ve İspanyol hava kuvvetlerinin maden alanlarını bombalamasıyla isyan son buldu.

Asturias'ta olaylar çok farklıydı. İspanya'nın Mağriplilerden alınıp yeniden fethedilmesinin başlangıç noktası olarak görülmesi hasebiyle kutsal bir yer addedilen Covadonga'da CEDA'nın toplanmasına karşı bir ay önce bir genel grev yapılmıştı. Asturias aynı zamanda, CNT'nin İspanya'da devrimci Alianza Obrera koalisyonuna katıldığı ve komünistlerin ciddi sayıda takipçiye sahip olduğu tek yerdi. Devrimci komite sosyalist Ramón González Peña'nın liderliğindeydi ama daha sonraları komünistler isyanı kendilerinin yönettiğini söyleyerek böbürlendiler. Böylece merkezin ve sa-ğın en kötü korkuları haklı çıkmış ve daha sonra, Franco'nun "kıızıl komplo"dan dem vurmasına mazeret sunulmuş oldu.³³

Ayakanmada yer alan silahlı işçi sayısının 15.000 ile 30.000 arasında olduğu tahmin ediliyor. Tüfeklerin büyük kısmı parlamentodaki sosyalist partinin en ılımlı üyelerinden biri olduğu varsayılan Indalecio Prieto'nun sağladığı silah sevkiyatından geliyordu. Bu tüfekler Oviedo'nun kuzeydoğusundaki Pravia'da, *Turquesa* yatından indirilmişti.³⁴ Prieto tutuklanmamak için hemen Fransa'ya kaçtı. Diğer silahlar bölgedeki ele geçirilen silah fabrikalarından geliyordu. Madencilerin ayrıca "la artilleria de la revolución" diye bilinen dinamit patlatma bataryaları vardı.

5 Ekimde isyancıların ilk hamlesi şafak vaktinde sivil muhafız noktalarına ve kamu binalarına saldırmaktı. Mieres, Gijón, Avilés ve maden bölgesindeki bazı küçük kasabaları işgal ettiler. El koy-maları için Trubia, La Felguera ve Sama de Langreo'ya da bölükler gönderdiler. Ertesi gün, 1000 kişilik bir garnizonca müdafaa edilen Oviedo'ya hareket ettiler ve sokak sokak, ev ev savaşıarak orayı ele geçirdiler. Devrimciler bir komün kurup paranın yerine komi-

³³ Franco 1956'da şöyle yazdı: "La revolución de Asturias fue el primer paso para la implantación del comunismo en nuestra nación... La revolución había sido concienzudamente preparada por los agentes de Moscú" [Asturias devrimi komünizmin ulusumuza tatbiki için ilk adımdı... Devrim tamamen Moskova ajanları tarafından tertiplenmişti.] (Jesús Palacios, *La España totalitaria, Barcelona, 1999, s. 29*).

³⁴ Jackson, *La República española y la guerra civil, Barcelona, 1976, s. 141*. (İsp.) devrimin topçuları -ed.n.

te tarafından imzalanmış kuponları getirdiler. Trenlere ve ulaşım araçlarına el koyup binaları devraldılar. Çoğunluğunu zenginlerin ve bazı rahiplerin oluşturduğu yaklaşık kırk kişi öldürüldü. Bu bir bölgeyle sınırlanmış olsa da aslında tam ölçekli bir iç savaşı.

Ülkedeki sıkıyönetim yasasıyla birlikte Savaş Bakanı, General Franco'ya isyanı bastırması emrini verdi. 7 Ekimde General López Ochoa bir sefer kuvvetiyle birlikte Lugo'dan ayrıldı. Aynı gün *Libertad* kruvazörü iki hücumbot eşliğinde kıyıdaki madencileri bombaladıkları Gijón'a vardı. Ayrıca uçaklar kömür yataklarını ve Oviedo'yu bombaladı. 8 Ekimde Franco, Yarbay Yagüe komutasındaki İspanyol Yabancı Lejyonu'ndan iki *bandera* ve Faslı *regulares*lerden oluşan iki tabur gönderdi.³⁵ López Ochoa o günün sonraki saatlerinde Avilés'i ele geçirdi.

11 Ekime gelindiğinde Oviedo'daki devrimcilerin durumu umutsuzdu. Mühimmatları bitmişti ve İspanya'nın kalan kısmında isyanın çöktüğünü biliyorlardı. 12 Ekimde hava kararırken General López Ochoa'nın birlikleri kasabanın neredeyse tamamına hâkim oldu. Altı gün sonra, devrimci komitenin yeni önderi Belarmino Tomás, Mağripli birliklerin kasabalardan ve köylerden uzak tutulması şartıyla teslim olmayı teklif etti. Yine de 10 Ekimden itibaren lejyonerler ve *regulares* maden köylerini istila etti ve yağmalama, tecavüz ve mahkûmları olay yerinde idam etme suretiyle bu istila ettikleri yerlere düşman bölgesi gibi davrandı. Güvenlik güçleri bölgeye bir bütün olarak vahşi bir baskı uyguladı. Acımasızlığıyla en çok nam salan kişi sivil muhafızların komutanı Binbaşı Lisardo Doval'dı.

Asturias devrimi iki haftadan fazla sürmedi ama 1.000 civarında cana ve muazzam zarara mâl oldu. Binlerce işçi isyana katıldıkları gerekçesiyle işten çıkarıldı, birkaç bini hapsedildi (bunların birçoğu Ocak 1935'te savaş hali kaldırıldığında serbest kaldı). Toplamda 20 kişi idama mahkûm edilse de bu cezaların yalnızca ikisi infaz edildi. Stalin ya da Hitler rejimlerinin devrimci bir isyana vereceği tepki düşünüldüğünde bu karar o günler için fazla-

³⁵ İspanyol Yabancı Lejyonu (Tercio de Estranjeros), Fransızlarınkinden daha az sayıda yabancı içeriyordu. Temel birimi, hafif topçu silahları olan birkaç yüz askerden müteşekkil *bandera*ydı. Fas sömürge birliklerinde *regulares* biçiminde çalışan muadilleri ise *taburdu* (*tabor*) ve yalnızca 250 asker içeriyordu.

siyla yumuşaktı. Güvenlik güçlerinin sergilediği korkunç gaddarlığın sorumluları Madrid'deki siyasetçilerden ziyade komutanları, özellikle de Yagüe ve Franco'ydu. Azaña, Castilblanco konusunda haksız yere suçlanmıştı, ama bu farklı bir seviyedeydi. Asturias isyanı kaçınılmaz olarak daha sert önlemler gerektiriyordu ki bu da ordunun ve sivil muhafızların eylemleri üzerinde Madrid'in daha az kontrol imkânına sahip olması demekti.

Soldaki berrak zihinler bu isyanın feci bir yıkım olduğunu anladılar. Fakat militanlara, özellikle de Largo Caballero'ya göre bu isyan sarhoş edici bir devrim kokusu salmıştı. Sağcılar içinse, Calvo Sotelo'nun savunduğu gibi, ordunun –devletin omurgası– devrimci değişimlere karşı tek garanti olduğu görüldü. Ama her şeyin ötesinde, isyan bir bütün olarak ulus için büyük bir sarsıntı oldu ve İspanyol demokrasisine neredeyse ölümcül bir darbe indirdi. Böyle şiddetli bir ayaklanmanın aşırı sağ kadar merkezi de alarma geçirdiği şüphesizdir. Muhafazakârların, proletarya diktatörlüğünü kurmaya yönelik bir başka girişim söz konusu olursa bunu engellemek için her şeyin yapılması gerektiğine dair inançları tasdiklenmiş oldu; bilhassa da Largo Caballero, “[S]ınıf savaşı olmayan bir Cumhuriyet istiyorum ama bunun için bir sınıfın ortadan kalkması gerekiyor,” dediğinde.³⁶ Rus Devrimi sonrasındaki vahşetin ve Lenin'in burjuvaziyi yok etme kararlılığının onlara hatırlatılmasına ihtiyaçları yoktu.

Ekim Devriminin yenilmesi, Katalunya'nın özerklik statüsünün askıya alınması ve solcu kent meclislerinin dağıtılmasıyla birlikte Radikal-CEDA koalisyonu üstün görünüyordu. Ne var ki CEDA, Lerroux hükümetindeki varlığının parlamentodaki gücünün hakkını vermediği kanısındaydı. Gil Robles, Anayasa'nın Kilise'nin eğitimdeki rolünü sınırlayan maddelerin kaldırılması yönünde değiştirilmesini istediye de pek bir başarı sağlayamadı. Lerroux ve Radikallerin sıkı sıkıya bağlı oldukları en azından bir ilke vardı ki o da ruhban sınıfına karşıt oluşlarıydı. Bununla beraber, daha sonra patlak veren hükümet krizinin sebebi başkaydı. Cumhurbaşkanı Alcalá Zamora anayasal hakkını kullanıp González Peña'nın ölüm cezasını hafifletince CEDA liderleri buna

³⁶ Aktaran Bartolomé Bennassar, *La guerre d'Espagne et ses lendemains*, s. 51.

karşı çıktılar. Lerroux yeni bir hükümet kurmak ve bu sefer beş CEDA üyesini hükümete katmak zorunda kaldı. Gil Robles savaş bakanı olma konusunda ısrarcı oldu. General Fanjul'u müsteşar, Franco'yu genelkurmay başkanı olarak atadı.³⁷

Yeni hükümet, Cizvitlerin mülklerinin iade edilmesi ve arazileri kamulaştırılan asilzadelere zararlarının tazmin edilmesi gibi hamlelerle bazı konularda Cumhuriyet'in eylemlerini tersine çevirdi. Tarım reformunu ve kamusal eğitimi görmezden geliyordu. Cumhuriyetçi sol ise toplanmaya başladı. Aralık 1934'te Azaña Ekim olaylarına dahil olma suçlamasından aklandı ve serbest kaldı. Birkaç ay sonra sol ve üç merkez parti (Izquierda Republicana, Unión Republicana ve Partido Nacional Republicano) arasında bir anlaşma hazırlandı. Mart 1935'te Azaña tekrar Cortes'e çıktı ve ülke çapında kitlesel mitingler yapmaya başladı. Madrid'de mitinge 300.000'den fazla kişi gelmişti. Azaña buradaki konuşmasında, bir sonraki Şubat ayında zafer getirecek sol seçim ittifakının temellerini attı.

Diğer yandan sosyalistler derinden derine bölünmüş durumdaydı. Ekim Devrimi sonrasında hâlâ Paris'te sürgünde bulunan Prieto, Largo Caballero'nun takipçilerinden –*caballeristalar*– ayrıldı ve bir kez daha Azaña'yla ittifak kurmaya çalıştı. Largo Caballero Kasım ayında, hiç olmadığı kadar Bolşevikleşmiş şekilde hapisten çıktı. Hüccresinde nihayet Lenin'in eserlerini okumuş ve Fransız Komintern temsilcisi Jacques Duclos tarafından ziyaret edilmişti. Ayaklanmanın önderleri şaşkıncı biçimde yumuşak muamele gördüler.

CEDA ile Lerroux'un radikalleri arasındaki ittifak nihayetinde 1935'in sonunda siyasi skandallar yüzünden çöktü. Ekim ayında, cumhurbaşkanının Lerroux'un istifasını istemesine yol açan bir *estraperlo* kumar skandalı yaşandı.³⁸ Yeni bir hükümet kurması

³⁷ General Goded hava kuvvetlerinin başına getirildi, General Mola'ya ise Fas'taki ordunun komutanlığı verildi.

İki Hollandalı işadamı, Strauss ve Perl (bu iki isim yeni bir kelime olan "estra-perlo"yu ortaya çıkarmıştı) İspanya'ya sokmak istedikleri bir rulet oyununun patentini almıştı. Primo Rivera'nın diktatörlük döneminden beri şans oyunları yasak olduğundan, rüşvet vererek izin almaya çalıştılar. İşin içerisinde Sigfrido Blasco Ibáñez (yazar Vicente Blasco Ibáñez'in oğlu) ve Lerroux'un üvey oğlu Aurelio gibi Radikal Parti'nin yozlaşmış üyeleri de vardı.

için Joaquin Chapaprieta görevlendirildi, fakat ertesi ay yolsuzluk hakkında bir başka tartışma başladı, bu da bir bütün olarak Radikal Parti için bir *coup de grâce** demektir.³⁹

Gil Robles hükümeti ele geçirmek için zamanının geldiğini düşünerek Chapaprieta'dan desteğini çekti ama bu hamlesinde hatalıydı. Robles'ten hoşlanmayan ve büyük bir merkez parti kurmak isteyen cumhurbaşkanı Alcalá Zamora hükümet kurma görevini güvendiği bir adama, eski Katalunya Valisi Manuel Portela Valladares'e verdi. İspanya'daki demokrasinin kırılgan bir hale geldiğini göremeyen Alcalá Zamora cumhuriyetçi demokrasiyi son oyununa itmişti. Çok geçmeden ülkedeki uyuşmazlığın o kadar büyük olduğu anlaşıldı ki çatışmaya dahil olan güçler Cortes içinde bile zaptedilemedi.

* Ölümcül darbe –çn.

Bu skandal, devletten bir kontrat kapmış Antonio Tayá isimli müteşebbisin ödemelerini içeriyordu, ama bu sözleşmeye uyulmadı.

HALK CEPHESİ

Hükümetin yeni başkanı Manuel Portela Valladares 1 Ocak 1936'da bakanlar kurulunu topladığında, Cortes'in dağıtılmasını öngören kararname elindeydi. Yeni seçimlerin 16 Şubatta yapılacağı duyuruldu. Bu seçimler İspanya'nın kırk yıl boyunca göremeyeceği, son özgür seçimler olacaktı.

Kararname nihayetinde 7 Ocakta yayımlandı ve seçim kampanyası hızla başladı. Önceki seçimin sonuçları, seçim yasasının siyasi koalisyonlara verdiği pozitif ağırlığı belli etmişti. Bu durumun teşvikiyle hem solda hem de sağda ittifaklar yaratılması merkezin boşalmasına yol açtı.

Herhangi bir uzlaşma ihtimali solun devrimci isyanıyla ve ordu ile sivil muhafızların acımasız baskısıyla yok edildi. Her iki taraftaki duygu derinliği demokrasinin işlemesine imkân tanımayacak kadar güçlüydü. İki taraf da takipçilerinin beklentilerini siyasal değil şiddetli bir sonuca doğru aktaran bir kıyamet diline başvuruyordu. Largo Caballero, "seçimleri sağ kazanırsa açık bir iç savaşa gideriz," demişti.¹ Şaşırtıcı olmayan biçimde sağ da benzer bir tepki verdi. Onlara göre seçimlerde solun kazanacağı zafer Largo Caballero'nun vaat ettiği şiddetli devrime ve proletarya diktatörlüğüne yol açacaktı.

Sağdaki ana grup esasen CEDA'nın monarşistler ve Ulusal Blok'un Karlosçularıyla yaptığı ittifaktı. CEDA lideri José Maria Gil Robles buna "ulusal karşı-devrimci cephe" diyordu.² Görü-

¹ Aktaran Bennassar, s. 51.

José Maria Gil Robles, *No fue posible la paz*, Barcelona, 1968, s. 404. Ka-

nürde bazı faşist tezahürler edinmiş Katolik korporatizmiyle Gil Robles, kitlesel mitinglerde takipçilerinin onu “¡Jefe, jefe, jefe!” bağrıışları altında övmesine izin veriyordu (İspanyolca “şef” kelimesi, “Ducel” ya da “Führer!”in amatör bir taklidiydi). Kampanyası kapsamında yaptığı reklam, Madrid’in merkezindeki bir binanın ön yüzüne asılmış, şu cümlelerin yazılı olduğu bir afişi içeriyordu: “Bana mutlak çoğunluğu verin, size büyük İspanya’yı vereyim.” Dağıtılan milyonlarca broşürde solun kazanacağı bir zaferin “avamın silahlanmasına, bankaların ve insanların evlerinin yıkılmasına, mülkiyetin ve toprakların bölüştürülmesine, yağmaya ve kadınlarınızın paylaştırılmasına” yol açacağı yazıyordu.³ Bu kampanyanın finansmanını ise toprak sahipleri, büyük şirketler ve sağa verilen her oy İsa’ya verilmiştir fikriyle bu ittifakı kutsamaya koşan Katolik Kilisesi sağlıyordu.

Nisan 1931’de Cumhuriyet’in ilan edilmesinden bu yana, bunu izleyen kilise ve manastır kundaklamaları ve Anayasa’daki ruhban karşıtı hükümler karşısında, Katolik Kilisesi’nin tepedeki isimleri husumetini zaten göstermişti. Ne var ki Ekim 1934’teki isyanlar, şayet Kilise’nin çıkarlarını korumak gerekiyorsa, onu yasal yoldan kurulmuş bir hükümete karşı itaatsizliği savunmaya itmişti. Cumhuriyet Kilise’ye yapılan para yardımını kaldırdığında Kilise kendini bir anda yoksullaşmış buldu ve rahipler daha önce hiç olmadığı kadar cemaattekilerin yardımına bağımlı hale geldi.⁴

1936’da İspanya’da yaklaşık 30.000 rahip vardı; bunların çoğu yoksul, fazlasıyla eğitimsiz ve elinden başka hiçbir iş gelmez kişilerdi. Bununla birlikte Kilise’nin tepe kademesi, ayrıcalıklarını kıskançlıkla koruyordu. Kilise’nin finansal krizi karşısında Kardinal Vidal y Barraquer zengin piskoposlukların yoksullara yardım etmesini önerince piskoposların çoğu buna şiddetle karşı çıktı.⁵

talunya’da ittifak içinde Lliga, Acció Popular de Catalunya, Renovación Española, Karlosçular ve Radikallerin bulunduğu Front Català d’Ordre tarafından temsil ediliyordu.

“Armamento de la canalla, incendio de bancos y casas particulares, reparto de bienes y tierras, saqueos en forma, reparto de vuestras mujeres” (Paul Preston, *La destrucción de la democracia en España*, Madrid, 1978, s. 279).

William J. Callahan, *La Iglesia católica en España (1875-2002)*, Barcelona, 2002, s. 262 ve devamı.

A.g.y., s. 263-264.

15 Ocak 1936'da merkez sol ve sol partiler seçimlere tek bir parti olarak girmek için bir anlaşmaz imzaladı.⁶ Temelde tarım reformu, Katalunya'nın özerk statüsünün yeniden tesis edilmesi ve Ekim Devriminden sonra İspanya'da tutuklananlar için genel affa yoğunlaşan bir Halk Cephesi programı hazırlandı.⁷ Bankaların kamulaştırılması ya da toprakların bölüştürülmesiyle ilgili bir şey söylenmese de, sağ cenah bu anlaşmada gizli hükümler olduğunu iddia ediyordu.⁸ İçinde bulunulan şartlarda doğal bir kuşkuydu bu. Halk Cephesi'nin seçim manifestosu gerçekten de yumuşaktı, ama *caballerist*lar evvelce toprağın kamulaştırılması, ordunun, sivil muhafızların ve bütün dinî cemaatlerin mülklerine el konularak dağıtılması çağrısında bulunmuştu. Mayıs 1935'te Alianza Obrera'nın manifestosunda bir ekleme vardı: "Büyük endüstri, maliye, ulaşım ve iletişim araçlarına el konulup kamulaştırılması."⁹

Dönemin seçilmiş yasal hükümetine karşı şiddetli bir isyana katıldığı gerekçesiyle ceza alan herkesin serbest bırakılması tekli fi sağ elbette kışkırtacaktı. Aslında, solun 1934 ayaklanmasından dolayı hüküm giymiş tüm tutukluların serbest bırakılması yönündeki açık kararlılığı, hukukun üstünlüğü ve anayasal hükümete saygısı açısından pek bir güvence sayılmazdı. Halk Cephesi'nin Janusvari doğası seçimlerden bir hafta sonra kendini gösterdi.

⁶ Halk Cephesi'ne şu örgütler dahildi: Izquierda Republicana, Unión Republicana, Partido Socialista Obrero Español, Juventudes Socialistas, Partido Comunista de España, Partido Obrero de Unificación Marxista, Partido Sindicalista ve Unión General de Trabajadores. Katalunya'da, Esquerra Republicana, Acció Catalana Republicana, Partit Nacionalista Republicà Català, Unió Socialista de Catalunya, Unió de Rabassaires ve küçük komünist gruplar Front d'Esquerres'i [Sol Cephe] meydana getirmişlerdi. Ayrıca PNV, Vatikan'ın Bloque Nacional'e katılması için baskı yapmasına rağmen, katılma başvurusu yaptı. Galiçya'da, Partido Galequista, sağ kanadıyla kopuş yaşamadan Halk Cephesi'ne katıldı. Rakamlar şaşırtıcı derecede değişkendir. İspanya solu 30.000 olduğuna çoktan ikna olmuştu, ama Stanley Payne'in hesaplamasına göre bu sayı yaklaşık 15.000'di. Bkz. *La primera democracia española*, s. 305, n. 21. Diego Martínez Barrio, *Páginas para la historia del Frente Popular*, Madrid, 1937, s. 12.

Bkz. Payne, *The Spanish Civil War, the Soviet Union and Communism*, New Haven, 2004, s. 67-68.

Aynı gün Diego Martínez Barrio, Halk Cephesi'nin bir "muhafazakâr teşebbüs" olduğunu söyledi ve *El Socialista*'da şu yazıldı: "İspanya'da, Rusya'da yapılanları yapmaya kararlıyız. İspanyol sosyalizminin planı, Rus komünizmiyle aynıdır."¹⁰

İlkin sosyalistler ve sol cumhuriyetçilerce ileri sürülen seçim paktı, Asturias isyanında doğmuştu. Bu pakt Komintern'in Avrupa'daki yeni faşizm tehlikesine karşı komünistleri devrimci olmayan sol gruplarla ittifak yapmaya çağırان yeni politikasıyla aynı zamana denk geldi. Bu iki aşamalı bir plandı: İlk aşamada ılımlı, daha sonra uzun vadede devrimci.¹¹ Haziran 1936'da Komintern önderi Georgi Dimitrov İspanya'daki mevcut durum göz önüne alındığında, "İspanya'daki Komünist Parti'nin ve İspanyol proletaryasının temel ve acil görevi[nin], 'demokratik devrim'i tamamlayarak faşizm karşısında zafer kazanmak ve faşistleri, köylüler ve şehirli küçük burjuvalardan yalıtma olduğu"nu belirtti.¹²

Komintern yöneticileri orta sınıfları muhafaza etmekle pek de ilgilenmiyordu. Halk Cephesi'nin stratejisi iktidara ulaşmanın bir aracıydı. Daha sonra, 23 Temmuzda sağcılارın yükselişini ele almak için yapılan Komintern toplantısı bunun bir tasdikiydi. Dimitrov İspanyol komünistlerini "mevcut aşamada" proletarya diktatörlüğü kurmaya girişmemeleri gerektiği konusunda uyardı. "Bu ölümcül bir hata olur. O halde şunu söylemeliyiz: Cumhuriyet'in müdafaası bayrağı altında hareket edin... Diğer bir deyişle, yoldaşlar, mevcut beynelmilel durumda Halk Cephesi'ne bağılı hükümetlerin yönettiğı ve Komünist Parti'nin geniş imkânlarasahip olduğu bazı ülkelerde –İspanya, Fransa, Belçika, vb– kitleleri örgütleme, eğitme, birleştirme ve kendi vaziyetimizi güçlendirme fırsatını koruyacak bir politika yürütmenin avantajlı ve bizler için gerekli olduğuna inanıyoruz. Vaziyetimiz güçlendikten sonra daha ileriye gidebiliriz."¹³

¹⁰ A.g.y., s. 81.

Kevin McDermott ve Jeremy Agnew, *The Comintern*, New York, 1997, s. 132. "Decisión sobre la cuestión española," RTsKhIDNI 495/18, aktaran Daniel Kowalsky, *La Unión Soviética y la guerra civil española*, Barcelona, 2004, s. 23.

Komünist Enternasyonal Yürütme Komitesi Sekreterliğı, 23 Temmuz 1936, RGASPI 495/18/1101, s. 21-2.

İleriye gidilmesi, siyasi rakiplerin tasfiyesinin en baştan itibaren yüksek öncelik taşıdığı anlamına da geliyordu. 17 Temmuzda, tam da anarşistler Barcelona'daki generallerin isyanını yenilgiye uğratmak için hazırlanırken, Komintern İspanyol komünist politbürosuna şu "tavsiye"de bulundu: "Arkasında faşistlerin elinin gizlendiği anarşistlerin darbeci girişimlerine karşı son derece ivedilikle engelleyici önlemler alınmalıdır."¹⁴

İspanya Komünist Partisi, daha sonra Fransız Komintern temsilcisi André Marty'nin Moskova'ya bildirdiği gibi, neredeyse tamamen ("Medina" takma isimli) Vittorio Codovilla; Katalunya'daki PSUC ise bir başka Komintern temsilcisi olan Gerö (namıdığır "Singer" ya da "Pedro") tarafından yönetiliyordu. Marty daha sonraları İspanya Komünist Partisi politbürosunun çalışmalarını "berbat derecede ilkel" diyerek reddetmişti.¹⁵ José Díaz yetenekli olan tek üyeydi ama karaciğerinden o kadar rahatsızdı ki etki gösterebilecek hali yoktu.

Halk Cephesi'nin en büyük partisi Partido Socialista Obrero Español'du (PSOE). O günlerde altmış altı yaşında olan Francisco Largo Caballero partinin en radikal ve Bolşevikleşmiş önderi olmuştu. Manuel Azaña'nın Sol Cumhuriyetçileriyle geniş ittifaka güvenmiyor ve İspanya'daki bir başka Komintern temsilcisi olan Jacques Duclos'nun onu etkilemeye çalışmasına izin veriyordu. Duclos'ya göre Caballero İspanyol işçi sınıfının önderi olmaya en uygun kişiydi. Yalnızca *caballeristaların* gazetesi olan *Claridad* değil, Avrupa'nın komünist basını da bu eski sendikacıya "İspanyol Lenin" demeye başladı. Bununla beraber, kendi retorığının cezbisine kapılan Largo Caballero yeni komünist arkadaşlarını telaşa düşürmeye başladı. İspanya'nın dört bir yanındaki kitlesel mitinglerde yaptığı ateşli ve devrimci konuşmalarda, Dimitrov'un politikasının aksine, orta sınıfın ortadan kaldırılması çağrısında bulunuyordu. (O günlerde nükteli bir slogan ortaya çıkmıştı: "Komünistlere oy ver, İspanya'yı Marksizmden kurtar.") Caballero'nun konuşmaları ister devrimci sarhoşluğun bir ürünü isterse niyetlerinin dışavurumu olsun, sol tarafından yok edilme tehdidine karşı sağın karşılık vermeye hazırlanması pek sürpriz sayılmazdı.

¹⁴ Aktaran Radosh ve Habeck, *España traicionada* s. 8.

14 Ekim 1936, RGASPI 495/74/199, s. 63.

İspanya Komünist Partisi'nin etkisi, 1921'de kurulduğunda birkaç düzine militan üyesi bulunan bir örgüt olduğu düşünüldüğünde, kayda değer düzeydeydi. On yıl sonra monarşi çöktüğünde birkaç bin üyesi olmuştu. 1933 Kasımındaki seçimlerde 170.000 oy alarak Cortes'teki ilk sandalyesini kazandı. Gelgelelim 1936'nın ilk yarısında üye sayısı 30.000'den neredeyse 100.000'e dayanmıştı.¹⁶ Sol, bu derece yakın giden bir seçim savaşını kazanmak için anarşistlerin oyuna ihtiyaç duyuyordu. Bu kez anarşistler, ilkelerine aykırı olsa da oy vermeye hazırıldılar. Yoldaşlarının hapisneden çıkması için tek umutları Halk Cephesi'ydi.

16 Şubatta oy kullanma yerleri gergin ama sakin bir havada açıldı. Sağın ve solun koalisyonları kazanacaklarına inanmış durumdaydı. Daha sonraları General Franco'nun propagandacıları ortada ciddi usulsüzlükler olduğunu iddia etmeye çalışarak seçimlerin bir şekilde geçersiz olduğunu ima etti ama bu tamamen yalandı. Monarşist gazete ABC bile 17 Şubatta seçimlerin "herhangi bir grev, tehdit ve skandal olmadan" yapıldığını; "herkesin nasıl istiyorsa öyle, tamamen özgürce oy verdiği"ni yazdı.

Yerel seçim komisyonları nihayetinde 20 Şubatta kararını verdi: Halk Cephesi yalnızca 150.000 oy farkla seçimi kazandı. Koalisyonların lehine işleyen seçim kanunu, 1933'te sağ lehine işlediği gibi, şimdi de sol lehine işlemişti. Halk Cephesi %2'den daha az oy farkına rağmen Cortes'te mutlak çoğunluğu elde etti.¹⁷ Belki de

¹⁶ Sendika üyeliğine dair rakam tahminleri hayli değişkendir. Bazı tarihçiler UGT'nin 1,5 milyon, CNT'nin 1,8 milyon üyesi olduğunu söylerken, bazıları CNT'nin çok daha az ve UGT'nin çok daha fazla üyeye sahip olduğunu söyler. Örnek için bkz. Ramoñ Tamames, *La República, La era de Franco*, Historia de España, VII. cilt, Madrid, 1973, s. 29.

%72 katılımın gerçekleştiği ve 9.864.783 oyun kullanıldığı seçimde sonuçlar şöyledi:

Halk Cephesi: 4.654.116

Nacionalistas vascos: 125.714

Merkez: 400.901

Sağ: 4.503.524

Daha önemli partilerin kazandığı sandalyeler şöyledi: PSOE 99 sandalye, Izquierda Republicana (Acción Republicana, Partido Republicano Galeguista ve Marcelino Domingo'nun radikal-sosyalistlerinin birleşimi) 87 sandalye, Martinez Barrio'nun Unión Republicana'sı (Lerroux'un Radikal Partisi'nden çıkmıştı) 38 sandalye, İspanya Komünist Partisi 17

seçimdeki en çarpıcı rakam, José Antonio Primo de Rivera'nın Falanjistlerinin İspanya çapındaki yaklaşık 10 milyon oyun yalnızca 46.000'ini almasıydı: Şehir başına ortalama 1.000 oydan daha az. Bu, Largo Caballero'nun dile getirdiği faşist tehdide dair daha gerçekçi bir gösterge sunuyordu.

Sol, zaferi ucu ucuna kazandığını göz ardı ederek, devrimsel bir değişim için ezici bir yetki almış gibi hareket etti. Kalabalıkların bir genel affı bile beklemeden mahkûmları serbest bırakmak üzere hapishanelere hücum etmesi, tahmin edilebileceği üzere, sağ dehşete düşürdü. Neredeyse sonuçlar öğrenilir öğrenilmez bir grup monarşist Gil Robles'ten *coup d'état* liderliği yapmasını istediler, ama onun bizzat yapabileceği hiçbir şey yoktu. Bunun yerine Portela Valladares'ten devrimci kalabalıklar sokaklara hücum etmeden önce bir savaş hali ilan etmesini istedi. Yenilgiyle büyük bir düş kırıklığı yaşayan Gil Robles zenginlere, yani tam da kampanyasına destek ve mali kaynak verenlere beklenmedik ve riyakâr bir biçimde yüklendi ve vaktiyle maaşları düşürmüş oldukları için onları "intiharla eşanlamalı bir bencillik" sergilemekle suçladı.

Genelkurmay başkanı General Franco, sivil muhafızların müdür-generalı General Pozas'a bir elçi göndererek onu "İspanya'nın refahını ve düzeni korumak için alınması gereken kararlar"a katılmaya davet etti.¹⁸ Franco ayrıca Portela Valladares'ı, iktidarı Halk Cephesi'ne vermemesi için ikna etmeye çalıştı ve ordunun desteğini sundu. Franco'nun açık bir biçimde askerî müdahaleyi düşündüğü ilk seferdi bu. Sivil muhafızlar ve hücum muhafızlarının önemini tam olarak kavramıştı.

Bir darbenin başarılı olacağına henüz ikna olmayan Franco 19 Şubatta Portela'yı görmeye gitti. Ülkenin komünistleşmesine müsaade ederse tarih önünde büyük bir sorumluluk taşıyacağı-

sandalye ve Esquerra Republicana de Catalonia 21 sandalye kazandı. Sağda ise CEDA 88 sandalye tutmuş, Bloque Nacional'ın monarşistleri 12, Karlosçu Gelenekçiler 10, Catalan Lliga 12 ve Radikal Parti 5 sandalye kazanmıştı. Ortada ise Portela Valladares'in Merkezci Partisi 16, Bask Milliyetçi Partisi ise 10 sandalye kazanmıştı (Javier Tusell, *Las elecciones del Frente Popular*, Madrid, 1972, ii, s. 190 ve 243).

Miguel González, "La conjura del 36 contada por Franco," *El País*, Madrid, 9 Eylül 2001.

nı söyledi. Fakat Portela köşeye sıkışıp mahvolursa da –“hükümetin başı değil, bir hayalet izlenimi veriyordu,” diye yazmıştı Manuel Azaña– Franco’nun ahlaki şantajına boyun etmedi.¹⁹ O gün istifa etti. Cumhurbaşkanı Alcalá Zamora’nın, hükümeti kurma görevini, her ne kadar hoşlanmasa da, Azaña’ya vermekten başka bir seçeneği yoktu. Azaña kendi partisinin ve Unión Republicana’nın üyelerinden oluşan bir kabine toplamaya girişti. Hükümetine tek bir sosyalist eklemeyi düşünmedi. Yine de Largo Caballero, Prieto’nun Sol Cumhuriyetçilerle bir sosyal demokrat ittifak kurmasını engellemek için sosyalist partinin (PSOE) yeni yönetime katılımını veto etti.

Yeni kabinenin ılımlı yapısına rağmen, sağ, hükümeti Bolşevikler ele geçirmiş gibi tepki gösterdi. Halkın sokaklara dökülüp zafer kutlaması yapması ve mahkûmları salmak için hapishanelere hücum etmesi onları dehşete düşürdü. Kilise, Katolikliğin düşmanları “Yahudi-Masonik dünya komplosunun etkisi ve yönetimi altında, bizi bitirmek için savaş ilan ediyorlar,” diye uyarıda bulundu.²⁰ Sağ, kendi İspanya idealini korumak için parlamenter yolun artık bir seçenek olmadığına karar verdi, çünkü soldaki rakipleri hukukun üstünlüğünü görmezden gelme niyetini belli etmişti.

20 Şubatta Azaña hükümetinin ilk bakanlar kurulu, Azaña radyoda ulusa seslendikten sonra toplandı. Azaña adalet, hürriyet ve Anayasa’nın geçerliliğinden bahsetti. Cortes’in de onayıyla birlikte, “çalışma ve üretimi koruyan, bayındırlık işlerini teşvik eden ve şimdi iktidarda olan cumhuriyetçiler ile proletarya partilerini seferberliğe geçirmiş işsizlik sorununu ve diğer bütün hususları dikkate alan büyük bir milli yenilenme”ye koyulacaktı.²¹

Hükümetin karşılaştığı birçok sorun arasında belki de en acil olanı Burgos, Cartagena ve Valencia’da çıkan hapishane isyanlarının ardından genel affın ilan edilmesi idi. Hükümet Cortes’in toplanmasını bekleyemezdi. 23 Şubatta Katalunya Generalitat’ı ve 1934’teki Ekim Devriminden sonra kapatılan sosyalist konseyler tekrar kuruldu. Aynı zamanda Azaña, Cumhuriyet’e sadık generalleri kilit görevlere atayıp kumpas şüphelisi olanları Mad-

¹⁹ Manuel Azaña, *Diarios completos*, Barcelona, 2000, s. 933.
Teodoro Rodríguez, aktaran Callahan, a.g.y, s. 259.
Ahora, Madrid, 21 Şubat 1936.

rid'den uzağa göndererek ordu komutasını yeniden organize etmeye girişti.

Daha sonra hükümet, Tarım Bakanı Mariano Ruiz Funes'in Endülüs ve Ekstremadura'daki süreci bizzat denetlemeye başlamasıyla Instituto de Reforma Agraria'yı tekrar işler hale getirdi. Generalitat başkanı Lluís Companys, Puerto de Santa Maria Hapishanesi'nden çıktı ve Katalan parlamentosunu yeniden açarken Barcelona'da büyük bir nümayişle karşılandı. 16 Martta Azaña, Sanjurjo isyanına katılan aristokratlara ait arazilerin kamulaştırılmasının tekrar işleme konacağını duyurdu. Ayrıca Ekim Devrimine katıldıkları için işlerini kaybeden bütün işçiler yeniden işe alınacaktı.

Ekonominin durumu iyi değildi. Özel yatırım 1931'den beri düşüşteydi ve 1936'ya gelindiğinde, 1913'ün seviyesine düşmüştü. Beklendiği üzere, yeni hükümetin programıyla birlikte sermaye ülkeyi artan bir hızla terk etti. Tütün kaçakçılığı sayesinde muazzam bir servet sahibi olan Mallorcalı multimilyoner Juan March hapse düşmemek için İspanya'dan kaçtı. Ülke dışına çıktıktan sonra döviz piyasalarında pesetaya karşı spekülasyon yapmaya odaklandı. Los Andes Kontu'nun başkanlık ettiği Cumhuriyet karşıtı bir grubun topladığı 20 milyon pesetanın onda birini kendi cebinden sağladı.²²

March'ın finansal hilelerinden daha ciddi olan sorun, solun seçim zaferinin getirdiği ekonomik sonuçlardı. İşçiler, fabrika ya da çiftliklerin karşılayabileceğinin çok üzerinde bir maaş talebinde bulunuyordu. Grevler çoğaldı, işsizlik arttı ve döviz piyasalarında pesetanın değeri çakıldı. Azaña'nın merkez sol hükümetinin esas sorunu, bu hükümeti Rusya'daki Kerenski rejimiyle eşdeğer gören –ki bu sağın da paylaştığı bir görüştü– katı sol *caballeristas* ile yaptığı Faustvari anlaşmaydı. Bu liberal hükümet, şimdi devrimci bir seyir izleyen seçim müttefikleri üzerinde hiçbir etkisinin olmadığını ve takipçilerini yasalara uymaya ikna edemediğini anladı. *Claridad*'ın editörü ve sosyalistler ile UGT'nin içindeki Bolşevikleşen eğiliminin sözcüsü Luis Araquistáin seçim kampanyası sırasında İspanya'nın, tıpkı 1917'de Rusya'da olduğu

²² Pedro C. González Cuevas, *Acción española. Teología política y nacionalismo autoritario en España, 1913-1936*, Madrid, 1998, s. 172-174.

gibi, devrime hazır olduğunu ileri sürmüştü. UGT'nin eski lideri Julián Besteiro'nun fabrika işgalleri gibi devrimci eylemlerin orta sınıfı ürküteceği ve ekonomiyi parçalayacağına dair daha önceki uyarılarını reddetmişti. Her sol örgüt kendi milis kuvvetini oluşturmaya başladı; komünistlerinki en disiplinli ve etkili olanıydı. Ve artık eşi görülmemiş sayıda insan silahlı bir halde, rakiplerinin saldırısına karşı kendilerini savunmaya hazır şekilde etrafta dolanıyordu. Hukukun ve düzenin bozulduğu yolundaki genel intiba, demokratik olmayan sağın eline fırsat verdi. Sağcı basın kargaşalardan solu sorumlu tutarken sol da suçu sağa atıyordu. Sağ, demokrasinin işlemediği ve Cortes'in işlevsiz hale geldiğini vurguluyordu. Orta ve üst sınıflardan kadınlar sokaklarda subayları aşağılıyor, onlara korkaklıklarından hükümeti deviremediklerini söylüyordu.

Sağcılar arasında, düzensizliğe sebep olup askerî bir darbeyi kışkırtmak için en çok çabalayanlar Falanjistlerdi. Bir dizi kaynaktan destek alıyorlardı; Renovación Española'dan her ay 10.000 peseta, Banco de Vizcaya'dan ve daha sonra Juan March'tan nakit destek ve her ay Fransa'daki İtalyan büyükelçiliği aracılığıyla Mussolini'den 50.000 peseta geliyordu.²³ Gelgelelim Naziler onlara pek güvenmiyordu ve istedikleri milyonlarca markı onlara vermeyi reddettiler. Falange'nin paraya ihtiyacı vardı, çünkü büyük oranda Acción Popular'ın gençlik hareketinden gelen akış sayesinde –bunların yaklaşık 15.000 kadarı 1936 baharında, Falange'nin büyüklüğünü 30.000'e çıkarıp ikiye katlamıştı– inanılmaz derecede büyüüyordu.²⁴

Falange Española ya da İspanyol Falanksı, 29 Ekim 1933'te Madrid'deki Komedi Tiyatrosu'nda doğdu. Esmer, yakışıklı ve büyük bir cazibesi olduğu söylenen genç avukat José Antonio Primo de Rivera, yani diktatörün büyük oğlu tarafından kurulmuştu. Bir grup faşist entelektüeli kendine çekti ve öğrencilere seslendi, özellikle de zengin ailelerden gelenlere –*señoritolar*– ve toplumsal değişim dolayısıyla tehdit altında hisseden alt orta sınıftan çok sayıda kişiye. Falange'ye katılanlar arasında hayal kırıklığına

²³ Ismael Saz, *Mussolini contra la Sunda República*, s. 139 ve devamı.

²⁴ Sheelagh Ellwood, *Historia de Falange Española*, Barcelona, 2001, s. 65 ve devamı.

uğrayan monarşistler ve solun seçim zaferinin dehşete düşürdüğü muhafazakârların yanı sıra babasının on yıl önceki Vatansever Birlik örgütünden eski üyeler de vardı.

Falanjizm derin muhafazakâr doğasıyla Nazizm ve faşizmden farklıydı. Mussolini konuşmalarında sırf propaganda etkisi yaratabilmek için Roma sembollerini ve imparatorluk imgelerini kullanıyordu. Falange ise temelde gerici kalmakla birlikte modern ve devrimci bir dil tutturuyordu. Kilise, *Hispanidad*'ın (İspanyol-luğun) temeliydi. Yeni devlet "ilhamını İspanya'daki geleneksel Katolik dininin ruhu"ndan alacaktı. Sembolleri Fernando ve Isabel'in sembolleriydi: Otoriter devletin boyunduruğu ve sapkınlığı ortadan kaldırmaya yönelik imha okları. Bu sembolleri ödünç almakla kalmayıp Kastilya zihniyetini canlandırmayı da denediler. İdeal Falanjist, "yarı keşiş, yarı asker" olmalıydı.

Gelgelelim, hareket milliyetçi ve sosyalist unsurlar arasında bölünmüş bir kişilikten mustarıptı. José Antonio "kapitalizmin toplumsal çökmüşlüğü"ne saldırıyor, işçiler ile köylülerin yaşam şartlarını eleştiriyordu. Bununla birlikte Marksizmi bir ideoloji olarak iğrenç buluyordu, çünkü Marksizm İspanyol değildi ve sınıf mücadelesi milleti zayıflatıyordu. Ülke işverenin işçiyi sömürmediği bir sistemde birleşmeliydi. Bir ara José Antonio önce sosyalist Prieto, sonra da anarko-sendikalist CNT'yle yakınlık kurmaya çalıştı. Daha sonra Franco'ya, Oswald Spengler'in bir medeniyeti son çare olarak bir asker müfrezesi kurtarır sözünü hatırlattı. Fakat askerler tarafından kurtarılması gereken medeniyet, devrimci bir nasyonal sosyalizmden ziyade bir muhafazakâ- rın kafasındaki mükemmel dünyanın resmiydi.

Falange, sokak savaşları için devamlı daha fazla silah istiyordu ve José Antonio, Bulldog Drummond tarzı' dalaverelere önyak oluyordu. Monarşist ABC'nin Londra muhabiri Luis Bolín, Claridge's Hotel'de gizli bir tanıtma sinyali aracılığıyla önemli fakat meçhul bir İngilizle buluştu. Büyük miktarda hafif makineli tüfeklerin şampanya kutularına konarak Almanya'dan özel bir yatla gönderilmesini sağladılar. Aslında bu kutular zamanında gelme-

Hugh "Bulldog" Drummond, H. C. McNeile'in "Sapper" mahlasıyla yazdığı dedektif romanlarda yer alan, daha sonra öykülere, filmlere ve tiyatro oyunlarına da konu olan bir başkarakterdir -ed.n.

di, ama Bolín çok geçmeden Londra'da çok daha önemli bir sevkiyatı hazırlamaya başladı.

Falange'nin başka kaynaklardan edindiği silahları da vardı. 10 Martta Alberto Ortega liderliğindeki bir Falange ekibi, sosyalist milletvekili Profesör Luis Jiménez de Asúa'yı öldürmeye girişti, ama onun yerine koruma polisini öldürdüler. Dört gün sonra Falanjistler Largo Caballero'nun hayatına kastettiler. Aynı gün, 14 Martta, José Antonio, generalin kayınbiraderi Ramón Serrano Súñer'in evinde, Franco ile ortak bir eylem planını tartışmak için buluştu. Ertesi gün Falange, hükümet tarafından Largo Caballero'ya saldırmaktan ötürü yasadışı ilan edildi ve José Antonio yasadışı silaha sahip olma suçlamasıyla tutuklandı. José Antonio'nun meşhur cazibesini takipçilerinin vahşiliği ve Hotel Paris'te toplanan smokinli şürekâsının açık ırkçılığıyla bağdaştırmak zordur. Ne olursa olsun, José Antonio sorumluluktan kaçamazdı, çünkü müşkülpesent Endülüslünün nazarında şiddet hep soyut bir nicelik olsa da konuşmaları apaçık kışkırtıcıydı.

Geleneksel İspanya'yı savunma ideali aktif hazırlık gerektiriyordu, zira otoriter sağ parlamenter sistemi kullanmaya yönelik her türlü girişimi artık bir kenara bırakmıştı. Karlosçular Pireneler'de silahlanmaya ve *requeté* milislerini eğitmeye başladı; bu milisler on dokuzuncu yüzyıldaki Karlist savaşlarından bu yana giydikleri parlak kırmızı Bask bereleriyle tanınıyordu.

Karlosçu hareket saf bir biçimde proto-muhafazakârdı. Resmî ismi Gelenekçi Komünyon'du ve ruhani olmayan bir Cizvitlik formu olarak tanımlanır. "Yahudi-Marksist-Masoncu" bir gizli tertibin İspanya'yı Sovyetler Birliği'nin bir sömürgesi haline getireceğine inanıyorlardı.²⁵ Kilise'nin önde gelen şahsiyetleri gibi Karlosçular da liberalizmi bütün modern kötülüklerin kaynağı olarak görüyor ve Katolik kraliyet otokrasisini popülist bir biçim içinde ihya etmenin hayalini kuruyorlardı. Endülüs gibi diğer birçok bölgede destekçileri olsa da, Karlosçuların asıl gücü Pireneler'deydi. Karlosçular bölgeci emellerle ilgili eski duygudaşlıklarını artık sergilemiyorlardı. Bu duygudaşlık, kalelerinin eski Navarra Kral-

* Karlosçu Requête teşkilatının üyelerine verilen isim —ed.n.
Martin Blinkhorn, *Carlismo y contrarrevolución en España, 1931-1939*, Barcelona, 1979, s. 288.

lığı'nda bulunmasından kaynaklanıyordu ve on dokuzuncu yüzyıldaki Karlist savaşlar sırasında Bask ve Katalanların desteğini kazanmak için bir araç olmuştu. 1936'ya gelindiğindeyse Bask ve Katalan milliyetçiliğinden artık tiksiniyorlardı.

Karloşçu subayların bir kısmı Mussolini'nin yardımıyla İtalya'da eğitiliyor, liderleri Fal Conde ve Rodezno Kontu ise Almanya'dan silah alımını organize ediyordu. *Requeté*lerin tam gücünü hesaplamak zor ama 1936'da sırf Navarra'da 8.000'den fazla üyeleri vardı. Bütün ülkede 30.000 kadar üyeleri olduğu ileri sürülmüştür. Destekçilerinden biri olan José Luis Oriol'un Belçika'dan ayarladığı bir gemiyle 6.000 tüfek, 150 ağır makineli tüfek, 300 hafif makineli tüfek, 5 milyon mermilik mühimmat ve 10.000 el bombası gelmişti.²⁶

1936 ilkbaharında Prens Javier de Borbon-Parma ve Fal Conde tarafından, Fransız sınırının hemen yanı başında, Saint Jean de Luz'de Karloşçuların Yüksek Askerî Konseyi kuruldu. Bu konsey eski subaylardan oluşuyordu ve ordu içindeki sağcı subayların kurduğu gizli bir örgütlenme olan *Unión Militar Española*, Alfonsocu monarşistler ve Falange'yle birlikte bir isyan için plan yapmaya başladı. Bağlantıları, daha önce Pirene Dağları'nda Karloşçu *requeté*leri gizlice eğiten Albay José Varela'ydı (Varela daha sonra Franco'nun en önemli saha komutanlarından birisi olacaktı). Bu âna dek yapılan hazırlıklarla ilgili Azaña'nın Madrid'deki hükümetinin kulağına yalnızca belli belirsiz dedikodular gelmişti.

²⁶ A.g.y.

ÖLÜMCÜL PARADOKS

1936 ilkbaharındaki siyasi kargaşa, sanayi ve finansı felç eden bir belirsizlik yarattı. İthalat azalmıştı, fakat İspanya'nın portakal, badem, şarap ve yağ gibi temel ihracat kalemleri daha da çok azalmıştı.¹ Tarım reformunun en keskin ayrılık konularından biri olduğu bu dönemde ülkenin ödemeler dengesinin tarımsal üretime bağlı olması elbette işleri daha da kötüleştirdi. Fiyatların dünya çapındaki düşüşü ve İspanya'nın güneyi ile batısında dört ay boyunca neredeyse hiç kesilmeden yağan yağmurlar karşısında toprak sahipleri, tam da kıt kanaat geçinen emekçiler daha iyi yaşam şartları talep etmek için canhıraş mücadele ederken, kâr marjını korumaya çalışıyorlardı. Yüzyıllar değilse de onyıllardır süren toplumsal, teknolojik ve siyasi ataletin faturası, olabilecek en kötü anda çıkarılıyordu.

Instituto de Reforma Agraria yeniden düzenleme görevini olabildiğince yerine getirdi, fakat süreç toprak sahiplerinin açtığı davalardan ötürü çok yavaş ilerliyordu. Bu durum özellikle de Halk Cephesi'nin Şubat seçimlerindeki zaferi sayesinde şartları bizzat belirleyebileceklerini hisseden köylüleri çok kızdırdı. Son iki yıldaki işten çıkarmalara, yevmiyelerin düşmesine ve merkez sağ iktidardayken birçok toprak sahibinin kapıldığı zafer havasına karşı intikam arzusu içindeydiler.

Martin ilk iki haftasında topraksız *braceros* Madrid, Toledo ve Salamanca'daki malikâneleri işgal etmeye başladı. Ardından

¹ Francisco Comín, Mauro Hernández ve Enrique Llopis, a.g.y., s. 285. (İsp.) "El emeği sarf ederek çalışan işçiler; genellikle mevsimlik olarak ağır işler üstlenen tarım emekçileri –ed.n.

25 Martın şafağında, Badajoz'da 60.000 topraksız köylü topraklara el koyup işlemeye koyuldu. Müteakip birkaç haftada Cáceres, Jaén, Sevilla ve Córdoba'da da benzer eylemlere girişildi. Casas Viejas'ın hatırasıyla kendini zapteden güvenlik güçleri tereddütle hareket etti ama bu işe yaramadı. Yeste'de köylülerle yaşanan çatışmaların birinde bir sivil muhafız öldürüldü. Hayırhah bir dille ya da acı bir ironiyle Benemérita' diye bilinen sivil muhafızlar 17 gündelik işçiyi öldürüp daha başka pek çok insanı öldürerek karşılık verdi.² Her halükârda, Halk Cephesi yönetimi döneminde 200.000'den daha az köylü İspanya'da 756.000 hektarlık toprak üzerinde tekrar yerleştirildi; fakat bu yine de, Cumhuriyet tarihinin önceki tüm yönetimlerinde yapılandan daha fazlaydı.³ Ne var ki toprağa yerleşenlerin hiçbirinin tohum ya da alet edavat alacak parası yoktu. İlk verilen yasa teklifinde bu sorunu çözeceği düşünülen Banco Nacional Agrario hiçbir zaman kurulmadı.⁴

Sosyal demokratların aşamacı yöntemleri ne işçilerin ateşli emellerini tatmin ediyor ne de toprak sahiplerine özel mülkiyete saygı gösterileceğine dair güvence veriyordu. O bahardaki grevler belirli bir talep için değil, işçi sınıfının gücünü göstermek için başlatıldı. Ezilenlerin eski bir sözünün gerçekleşebileceği fikri onlara hiddetli bir tatmin hissi veriyordu: "Gökteki Tanrı adaletin değişmesini istediğinde / yoksullar ekmek yiyecek, zenginlerse zıkkımın kökünü."⁵

3 Nisanda Cortes yeniden toplandı. Indalecio Prieto cumhurbaşkanının görevi kötüye kullanmakla suçlanmasını önerdi. Prieto'nun ithamı Alcalá Zamora'nın, Anayasa'nın 81. Madde'sinin harfi harfine ve bağnaz bir yorumuyla parlamentoyu lüzumsuz

* (İsp.) meziyetli ya da övgüye değer –ed.n.

Bkz. M. Requena Gallego, *Los sucesos de Yeste*, Albacete, 1983.

Edward Malefakis, *Reforma agraria y revolución campesina en la España del siglo XX*, Barcelona, 1971, s. 434.

Bu dönemde İspanya'da işsizlik %17 civarındaydı, ama Endülüs'te %30'lara yaklaşıyordu. 1936 yazında 24 milyonluk toplam nüfusun 796.341 kişilik bölümü işsizdi ve bunların 522.079'u (%65) tarım işçisiydi (a.g.y., s. 331).

"Cuando querrá el Dios del cielo que la justicia se vuelva/y los pobres coman pan y los ricos coman mierda."

yere feshetmiş olduğu yönündeydi. Önergesi yalnızca 5 ret oyuna karşılık 238 oyla kabul edildi. Alcalá Zamora dört gün sonra görevden alındı. Bir aydan az bir süre sonra, 3 Mayıs'ta Manuel Azaña İspanya Cumhurbaşkanı seçildi. Prieto hükümetin liderliğini almayı umuyordu ama rakibi Largo Caballero herhangi bir sosyalistin hükümete katılmasına karşı durarak bunu önlemekte kararlıydı. Bunun üzerine Azaña Galiçyalı siyasetçi Santiago Casares Quiroga'yı başbakanın eşdeğeri olan bakanlar kurulu başkanlığına atadı.

Sonraki günlerde ülke bir dizi suikast girişimiyle sarsıldı. İlk kurban, solcu gazeteleri satan bir satıcıyı öldürmek suçundan bir Falanjisti otuz yıl hapse mahkûm eden hâkim Manuel Pedregal'dı. Bunu, Cumhuriyet'in beşinci yılını kutlamak için 14 Nisanda tertiplenen bir askerî geçit töreninde Cumhurbaşkanı'nın selamlama standının yanında patlayan bir bomba izledi. Hücum muhafızı korumalar, genç bir sivil muhafız subaya karşı yanlışlıkla ateş açtı. Bunun üzerine Falanjistler ile hücum muhafızları arasında başlayan uzun çatışmada çok fazla kişi öldü ve yaralandı. Falange, Santander'deki gazeteci Luciano Malumbres'in, San Sebastian'daki gazeteci Manuel Andrés'in ve Madrid'deki sosyalist Yüzbaşı Carlos Faraudo'nun ölümünü üstlendi. Falanjistler 16 Nisanda Madrid'in göbeğinde hafif makineli tüfeklerle işçilere ateş açtı; 3 kişiyi öldürüp 40 kişiyi yaraladılar.

Aynı sıralarda komünistler çok etkili paramiliter kolları olan Milicias Antifascistas Obreras y Campesinas'ı (MAOC) kurdu, sosyalistler de faşist mangalarla boy ölçüşmek için kendi bölükleri "Mororizada"yı örgütledi. Silah taşımak neredeyse vaka-i adiyedendi ve öyle bir raddeye gelindi ki Cortes üyelerinden parlamento'ya girerken silahlarını teslim etmeleri bile istendi. Madrid'den daha sakin olan Barcelona'da, Estat Català'nın önde gelen iki üyesi, Miquel ve Josep Badia kardeşler anarşist FAI'nın bir *pistolero*-su tarafından öldürüldü.

Largo Caballero'nun retoriği daha da sertleşti. "İstediğimiz devrime yalnızca şiddetle varılabilir" şeklindeki beyanı Sosyalist Gençlik tarafından Leninist strateji olarak yorumlandı. Ve o büyük 1 Mayıs günü, kortejler Madrid'in ana sokakları ve cadde-lerine akın ettiğinde, muhafazakârlar olan bitenleri balkon veya panjurlarının arkasından endişeyle izlediler. Kızıl bayraklar ve

pankartları; Lenin'in, Stalin'in ve Largo Caballero'nun devasa afişlerdeki portrelerini, kaygılarını tasdik eden gözlerle izlediler ve göstericilerin proleter bir hükümet ve halk ordusu kurulmasını talep eden sloganlarını dinlediler. Fakat onları dehşete düşüren tek şey siyasi sembol olduğu apaçık olan bu şeyler değildi. Sokaktaki işçiler yeni bir özgüvenle ya da onların nazarında, küstahlıkla kuşanmıştı. Dilenciler, Tanrı aşkına değil, devrimci dayanışma adına dilenmeye başlamışlardı. Özgürce gezinen kızlar geleneklerle dalga geçmeye başlamıştı. 4 Mayıs'ta José Antonio, Halk Cephesi aleyhine hapishaneden sert bir eleştiri yayımladı. Cephe'nin Moskova tarafından yönetildiğini, fuhuşu kışkırttığını ve aile kurumunu baltaladığını iddia etti. "Bugünlerde İspanyol kızlarının bağrıışlarını duymuyor musunuz: 'Çocuklara evet! Kocalara hayır!'"⁶

Prieto solun "devrimci çocuksuluğu"na saldırarak, sokaklardaki aşırılıkların ve kilise kundaklamalarının orta sınıfları askerî bir isyanı desteklemekten başka bir işe yaramadığı konusunda uyarıda bulundu. 1 Mayıs'ta Cuenca'daki büyük konuşmasının bir parçasıydı bu.⁷ Alcalá de Henares Üniversitesi'nde mantık profesörü olan bir diğer sosyalist lider Julián Besteiro, 1936'daki İspanya'nın, 1917'deki Rusya olmadığı gibi, İspanyol ordusunun da uzun ve korkunç savaşlardan bezen Çarlık kuvvetleri gibi isyan etmeyeceği konusunda partisini ikaz etmeye çalıştı. Haklıydı, ama 1934 Ekimindeki sol ayaklanmadan sonra her iki tarafın da parlamenter demokrasiye dönmesini beklemek için çok geç kalınmıştı.

Bu çalkantılı baharda, anarko-sendikalist CNT işsiz üyelerine iş bulmak için, sosyalist sendika UGT ile çekişme içindeydi. Fakat FAI'nin pürist anarşistlerine göre bu çaba bir reformizmdi. Onların nazarında, kapitalist toplumla herhangi bir şekilde iş tutmak yozlaşmışlık alametiydi. Yine de, askerî kalkışma tehdidi sendikalistler ve FAI'nin üyelerini birleştirmeye başladı. 1 Mayıs'ta CNT, "anarşizmin ikinci şehri" olan Zaragoza'da ulusal kongresini topladı. Kongre, herhangi bir siyasi partiyle anlaşma yapmama konu-

⁶ "¿No habéis oído gritar las muchachas españolas estos días '¡Hijos, sí; maridos, no!'" José Antonio Primo de Rivera, "Carta a los militares de España," *Obras completas içinde*, s. 669-674.

Indalecio Prieto, *Discursos fundamentales*, Madrid, 1976, s. 272-273.

sundaki geleneksel tutumu tasdik etti, ama Largo Caballero'nun UGT ve CNT arasında birlik kurma yönündeki argümanlarını dikkatle dinledi. Ne o ne de anarşistler bunun komünistlerin de gizli stratejisi olduğunun farkındaydı.

İtidalli militanlığına rağmen İspanya Komünist Partisi diğer partilere kıyasla daha iyi bir örgütlenmeye, disipline ve katı bir iradeye sahipti. İşçi sınıfı davasını desteklemenin tek yolu olması bakımından yeni üyelerin takdirini toplayan buydu. Halk Cephesi ittifakı komünistler için yetersizdi. Komünistler iktidarı ele geçirebilmek için bütün işçi sınıfı partilerinin ve sendikaların bütünleşmesini istiyordu. Yaratıcılıktan yoksun, tamamen kendi boyunu aşan işlere kalkışan Largo Caballero, çok güvendiği ve daha sonraları dışişleri bakanı olarak atadığı Álvarez del Vayo'nun, Komintern ajanı Vittorio Codovilla ile yakın ilişki içinde olduğundan habersizdi. Vayo ve Codovilla, Sosyalist Gençlik'i bir bütün halinde İspanyol Komünist Partisi'ne geçirmeyi planlıyor, bunu yaparken de iktidarın ele geçirileceği vaadinde bulunuyor, faşizmi defedecek profesyonelliğe ve uluslararası desteğe yalnızca komünistlerin sahip olduğunu ileri sürüyorlardı.

O sıralar İspanya'da çalışan, İtalya Komünist Partisi'nin önemli liderlerinden Ettore Vanni, komünist disiplinin zaman zaman onları insanlıktan çıkarsa da muazzam güçlerinin temelini oluşturan bir fanatizmle birlikte kabul edildiğini söylemişti. Determinist "bilimsel sosyalizm" fikri, genç militanları, hiçbir kuvvetin Marksizmin nihai zaferini engelleyemeyeceğine inandırmıştı. İktidarın mutlak kontrolünün ideallerine ulaşmak için tek yol olduğunu düşünüyorlardı. İspanyol komünistler daha iyi bir toplum olarak düşündükleri şeye ulaşmak için, romantik kahramanlık ile duygusallığın acımasızca reddinin harmanlanması olarak gördükleri Rus Devriminin kendi zihinlerindeki imgesinden kuvvetle etkilendiler. Kitleleri yalnızca kendilerinin doğru yönetebileceğini düşünüyorlardı. Bu konuda tereddüdü olan ya da bunu sorgulayan kişi, şayet uluslararası proletaryaya karşı bir hain değilse, aciz bir küçük burjuvaydı. Özgürlükçülerin iktidarın yozlaştırıcı etkisinden duyduğu korkuyla alay ediyorlardı; onlara göre bu korku, amansız bir düşmanla girişilecek savaşın arifesinde heveskârların koparacağı bir yaygaradan ibaretti. Komünizmin çağrısına karşılık verenler arasında Sosyalist Gençlik önderi San-

tiago Carrillo da vardı. Carrillo sosyalist ve komünist gençlik hareketlerinin birleşerek Juventud Socialista Unificada'ya evrilmesi sonucunda iyice güçlenmişti. Daha sonra iç savaş patladığında mücadelenin hengâmesi içinde dikkatlice gerçekleştirdiği manevralarla Carrillo örgütün 200.000 üyesinin tamamını komünistlerin kontrolüne geçirdi.

Katalunya'da komünistler, PSOE'nin Katalan kolu Unió Socialista ve Partit Catala Proletari ile birleşerek PSUC'yi (Katalunya Birleşik Sosyalist Partisi) kurdu ve bu parti de çok geçmeden komünistlerin kontrolüne girdi. Diğer yandan, Troçki'nin izinden giden komünistler 1935'te Joaquín Maurín önderliğinde POUM (Partit Obrer d'Unificació Marxista; Marksist Birleşik İşçi Partisi) çatısı altında bir araya geldi. Bask bölgesinde (Euskadi) özerklik statüsü nihayetinde kabul edildi, Galiçya'da ise 28 Haziranda özerklik statüsü büyük bir farkla onaylandı.⁸

1936 yazının ilk günlerinde Avrupa'da durum gergindi. Hitler, Versailles Antlaşması'nı alenen ihlal ederek Rhineland'ı yeniden silahlandırıyor. Avusturya'nın ilhakına hazırlık stratejisinin bir parçası olarak Avusturya Başbakanı Kurt von Schuschnigg üzerinde de baskı kuruyordu. Mussolini Habeşistan'ı işgal etmişti ve açık biçimde yeni imparatorluğunu Kuzey Afrika'da genişletme ihtimalini aklından geçiriyordu. Fransa'da Halk Cephesi seçimleri kazandı ve Léon Blum önderliğinde yeni hükümet kuruldu, fakat sağın tepkisi Fransa'nın siyasi hengâmeyle karşı karşıya kalabileceğini ortaya çıkardı.

Yazın başlamasıyla birlikte, İspanya'daki siyasi şiddet ve grevler yükselişe geçti. 1 Haziranda UGT ve CNT bütün inşaat işçilerine, makinistlere ve lift operatörlerine grev çağrısı yaptı. 70.000 işçinin gösterisi sırasında, eylemin düzenleyicileri silahlı Falanjistlerin saldırısına uğradı, grevciler dükkânları yağmaladı ve bunun üzerine güvenlik güçleri çağrıldı. Temmuzun başında UGT hakem usulüyle çözümünü kabul etti, ama CNT mücadeleye devam ediyordu. CNT üyeleri Falanjistlerin saldırısına aynı şekilde ce-

⁸ Alışık olunmadık bir biçimde %70'lik bir katılım gerçekleşti ve neredeyse 1 milyon kabul oyunun karşısında yalnızca 6.000'in biraz üzerinde bir ret oyu vardı.

vup vererek José Antonio'nun üç korumasını bir kafede öldürdü. Hükümet Madrid'deki CNT merkezlerini kapatarak grev önderleri David Antona ve Cipriano Mera'yı tutukladı. Mera daha sonra iç savaş esnasında en etkili anarşist komutanlardan biri olacaktı.

Haziranın ortasında Málaga'da anarşistler ve sosyalistler hem CNT hem de UGT önderleri tarafından kınanan mücadelelere dahil oldu, ki bu sırada kırsal bölgelerde 100.000 CNT üyesi emekçi grev kararı almıştı. 16 Haziranda Gil Robles Cortes'teki beyanında, 16 Şubattan bu yana 170 kilisenin yakıldığını, 269 kişinin öldürüldüğünü ve 1.287 kişinin yaralandığını açıkladı. Toplamda 133 genel, 216 yerel grev çağrısı yapılmıştı. Şunu belirtmek gerek ki Robles'in istatistikleri pek tarafsız bir kaynak sayılamayacak *El Debate*'den alınmıştı ama bu durum İspanya'nın yönetilemez hale geldiğine yönelik genel izlenimle çelişmiyordu.⁹

Calvo Sotelo elinde hükümete karşı suçlamalarla dolu bir listeyle onu destekledi ve vatansever askerlerin İspanya'yı anarşiden kurtaracaklarını belirtti. Hakaretleri kişisel bir hal almaya başladığında, Cortes'in başkanı sözlerini geri alması konusunda onu ikaz etti. Hiç şüphe yok ki Sotelo'nun niyeti yaygın kargaşa hissini artırmaktı. Her iki taraftan yöneltilecek hakaretlerin ve suçlamaların giderek artması, parlamenter hükümetin bir daha toplanamaz biçimde dağıldığını doğruluyor gibiydi.

Kara propagandaya şaşırtıcı derecede çok başvuruluyordu ve dolayısıyla zaman zaman neye inanılacağını bilmek çok zorlaşıyordu. Örneğin, sağcılar solcuları rahibelerin çocuklara zehirli şekerler dağıttığı dedikodusunu yaymakla suçlarken, solcular da bu dedikoduları sağcıların yaydığını, bu sayede ruhban karşıtı öfkeyi provoke ettiğini iddia ediyordu. Sağcı basın organları defalarca kez Azaña'yı Kerenski'ye benzetmiş ve José Antonio İspanyol ordusuna Çar taraftarı subayların kaderini hatırlatmıştı.¹⁰

⁹ Pedro Gómez Aparicio, *Historia del periodismo español*, Madrid, 1981, IV. cilt, s. 467. Gabriel Jackson'a göre yakılan kiliselerin sayısına dair ortaya konan rakamlar, kiliselerin betondan yapıldıkları düşünüldüğünde, fazlasıyla olanaksızdır. Bazı durumlarda halk bir jest olarak yalnızca merdivenlerde bir gazete yığını yakmıştı (Gabriel Jackson, *La República española y la guerra civil*, Barcelona, 1976, s. 202-3).

José Antonio Primo de Rivera, *Obras completas*, s. 645-53. Bu paralellikler tuhaf görünür, çünkü devamında, General Franco'nun, başarısız

1936'da İspanya ordusu yaklaşık 100.000 kişiden oluşuyordu. Bunların neredeyse 40.000'i Fas'ta konuşlanmış sert ve etkili askerlerdi, fakat kalan kısım pek işlevsel değildi. Bir tarihçinin işaret ettiği üzere, "İspanya'da (...) tek bir günlük savaş için bile yeterli mühimmat yoktu, askerî üretim karmaşa içindeydi ve neredeyse hiç zırhlı araç, tanksavar ve uçaksavar yoktu."¹¹ Binlerce asker üniforma bile almamıştı, daha fazla sayıda asker ise eğitim sırasında silah edinmemişti. Askere alınanlar genellikle subaylar tarafından ev içinde bedavaya çalıştırılıyordu.

Ordunun düşük askerî verimliliği geçmişteki *pronunciamientos*ları durduramamıştı ve Asturias'taki çatışmaya rağmen, isyan planlayan subaylar karşılaşabilecekleri muhalefete dair endişeli görünmüyordu.¹² Azaña'nın hükümeti olası bir tehdidin farkında olsa da bununla etkili biçimde mücadele etmemişti. Seçimlerin hemen ardından, şüpheli generalleri başkentten uzak bölgelere –General Franco'yu Kanarya Adaları'na, General Goded'i Balear Adaları'na– atamak gibi talihsiz bir önlem almıştı. Havacılık çağında, buralar tam bir sürgün adası sayılmazdı. Dahası, Las Palmas Fas'a, Mallorca ise Barcelona'ya yakındı. Kumpasın ana yöneticisi olan ve kendisine kod olarak "Yönetici" ismini alan General Emilio Mola, Karlosçuların yurdu Pamplona'ya askerî vali olarak gönderilmişti. Burada 8.000 *requeté* yürüyüşe geçmeye hazırды.¹³

coup d'état'ıyla Bolşevik Devriminin tetiklenmesine yol açan General Kornilov'dan biraz daha iyi olacağı iddia edilir.

Gabriel Cardona, "Las operaciones militares," M. Tuñón (ed.), *La guerra civil española 50 años después*, Barcelona, 1985, içinde, s. 205.

Kumpasların çoğu, 1933'te Yüzbaşı Barba Hernández (Casas Viejas meselesi üzerinden Azaña'yı suçlayanlardan biridir) ve Falanjist Yarbay Rodriguez Tarduchy tarafından kurulmuş Union Militar Española (UME) üyeleri tarafından düzenlenmişti. UME hem muvazzaf hem de emekli subaylardan oluşuyordu. Subayların %10'undan fazlasını temsil etmiyorlardı, ama Karlosçular, Renovación Española, Juventudes de Acción Popular, Falange ve kumpasçı generallerle mükemmel ilişkiler kurmuşlardı. UME, Albay Varela'nın 19 Nisanda düzenlediği saçma kumpastan uzak durmuştu. Bu kumpasın sonunda Varela Cádiz'de, onu destekleyen General Orgaz ise Las Palmas'ta mahkûm edildi (Carlos Blanco Escolá, *Falacias de la guerra civil. Un homenaje a la causa republicana*, Barcelona, 2005, s. 72).

Sanjurjo, şef ("el Jefe"), Valentin Galarza ise "Técnico" diye bilinecekti.

Fas'ta bulunan ve garnizonu isyana hazırlamakta olan Mola, yarımadaya döndü ve Pamplona'ya giderken Madrid'de durdu. 5-12 Mart arasında diğer kilit kumpasçı isimlerle –Orgaz, Goded, Ponte, Kindelán, Saliquet, Franco, Varela, Galarza, Fanjul ve Rodríguez del Barrio– toplantılar yaptı. Mola, Goded'e "evvela tertibi örgütlemek ve daha sonra muhtemel bir isyan için talimat ve direktifler" yazmakta olduğunu söyledi.¹⁴ İspanya Komünist Partisi genel sekreteri José Diaz bir açık oturumda kumpasçıların gizli planını okuyarak hükümeti önlem almaya zorladığı için Varela ve Orgaz'ı içeren ilk plan çöktü.

İhtiyatlılığıyla meslektaşlarını kolayca kızdırabilecek kadar dar görüşlü ve titiz bir kumandan olan Mola, 25 Mayıs'ta "Instrucción reservada no. 1"ini yolladı. Bu, darbe için silahlı kuvvetlerin ve davalarını destekleyen silahsız grupların birleşmesi gerektiğine işaret ediyordu. Bahsedilen grupların arasında elbette Falanjistler, *requeté*ler ve diğer sağcı partiler yer alıyordu. Kalkışmanın görünüşteki lideri, Abdülkerim Hattabi'nin yenilgisine yol açan 1925 yılındaki Al Hoceima çıkarmasından ötürü "Rif Aslanı" diye bilinen General José Sanjurjo olacaktı. On dokuzuncu yüzyılda liberallerle savaşan Karlosçu subayların soyundan olan Sanjurjo irikıyım ve epey kibirli bir adamdı.

Africanista diye bilinen sömürge subaylarının tartışmasız en yetkin ismi Francisco Franco Bahamonde onun kumandası altındaydı. Ferrol'deki bir bahriye veznedarının oğlu olan Franco, bahriyede açık kontenjan olmadığı için karacılara katılmıştı. Çalışkan bir öğrenciydi ama Piyade Akademisi'nde pek de parlak değildi; 312 aday arasında 251. olmuştu. Kuzey Afrika'daysa, Yabancı Lejyon'da hızlıca terfi olmuştu. Bu birlik Fransız muadili temel alınarak kurulmuştu. Kuvvetli askerlerinin aksine, Franco askerî bir görünüme sahip değildi. Kısa boylu, koca göbekli ve subay dostları arasında dalga konusu olmasına yol açan tiz bir sesi vardı. Ona küçültücü bir biçimde "comandantín" ya da "Franquito" diyorlardı.¹⁵ Genç general şüphesiz cesurdu ama planlamalarında

¹⁴ "Instrucciones y directivas para el arranque de la conspiración, primero, y de un posible alzamiento, después," Felix Maiz, *Mola, aquel hombre*, Barcelona, 1976, s. 62-64.

Franco'nun askerî kariyerine dair detaylar için bkz. Paul Preston, *Franco, caudillo de España*, Barcelona, 1994; ve son derece eleştirel bir ça-

fazlasıyla pimpirikliydi. Hatta 1936 baharındaki suskunluğu birçok meslektaşının onun kalkışmaya katılmayacağını düşünmeye teşvik etti, çünkü Asturias devrimini bastırmasının ardından sol ondan çok nefret ediyordu. Kesinlikle açıksözlü bir adam değildi, fikirlerini nadiren paylaşırdı. Ayrıca o sıralarda dinsel inançlarıyla tanınmıyor, kadınların peşinden koşmaya pek ilgi göstermemesiyle Lejyon'da dikkat çekiyordu. Yine de bir tutkusu vardı. Katıksız bir anti-komünistti ve kendini Bolşevik tehdidi üzerine dergiler okumaya adanmıştı.¹⁶

Sanjurjo, Mola ve Franco triumvirasında zıtlıklar herhalde ancak bu kadar çok olurdu. Daha sonra, son derece şaşırtıcı biçimde, çok egzantrik bir karakter olan General Queipo de Liano da onlara katıldı. Liano'nun inanmış bir Hür Mason ve cumhuriyetçi olduğu düşünülüyordu, çünkü 1930'da monarşiye karşı başarısız bir kumpasa katılmıştı.

Bu sırada sol, ordu içinde müttefikler aramaktaydı. Bunun için ordu içindeki gizli örgütleri olan Unión Militar Republicana Antifascista'yı (UMRA) kullanıyorlardı, ama bu yalnızca hücum muhafızları ve başkanlık korumalarına yoğunlaşmış bir örgütlenmeydi.¹⁷ Üyeleri ağırlıklı olarak sosyalist PSOE ile bağlantılıydı; fakat komünistler, Vicente Uribe ve Enrique Líster üzerinden örgüte sızmaya çalışıyordu. Temmuz 1936'nın başında, UMRA'nın 200 üyesinin oluşturduğu bir grup, "Operation Romerales" dedikleri harekâta hazırlanıyordu. Plan, Fas'taki darbe liderlerini kaçırmak ya da suikast düzenlemektir ama 8 Temmuzda proje ortaya çıkınca Casares Quiroga tarafından hemen durduruldu. UMRA liderleri, 16 Temmuz için hazırlanan askerî kumpas konusunda devlet başkanını uyarmak için onunla bir araya gelerek şu isimleri verdiler: Goded, Mola, Fanjul, Varela, Franco, Aranda, Alonso Vega, Yagüe ve García Valiño. Casares Quiroga en ufak bir kalkışma tehlikesinin olmadığı yanıtını verdi.¹⁸

ışma olarak bkz. Carlos Blanco Escolá, *La incompetencia militar de Franco*, Madrid, 2000, s. 21.

Ayrıca bkz. Juan Pablo Fusi, *Franco*, Madrid, 1985, s. 26; Herbert R. Southworth, *El lavado de cerebro de Francisco Franco*, Barcelona, 2000, s. 187 ve devamı.

Örgüt 1935'in sonlarında kurulmuştu ve öncüsü, daha sonra Mauthausen toplama kampında ölecek Yüzbaşı Díaz Tintero'ydu.

Julio Busquets ve Juan Carlos Losada, a.g.y., s. 63 ve devamı.

Solcu genç subayların politik dahiliyeti, kalkışma öncesindeki en önemli hadiseye yol açacaktı. 12 Temmuzda Falanjist bir terlikçi, UMRA'nın tanınan bir üyesi olan, hücum muhafızlarından Teğmen José Castillo Sería'yı öldürdü. Sería, öldürülen ikinci sosyalist subaydı. İçinde sivil muhafızlardan Yüzbaşı Fernando Condés ve sosyalist Victoriano Cuenca'nın da yer aldığı yoldaşları intikam almaya karar verdiler. Önce, monarşist Renovación Española'nın lideri Antonio Goicoechea'nın evine gittiler. Goicoechea kaçmıştı, bu sefer Gil Robles'in evini denediler, ama o da Biarritz'deydi. En sonunda, gecenin bir vakti, Calvo Sotelo'nun Calle de Velázquez'deki evine gittiler. Sotelo'ya giyinip kendileriyle gelmesini emrettiler. Sotelo arabanın içinde vuruldu ve cesedi şehrin doğu mezarlığının girişinin önüne atıldı.

Hükümetin cinayetle açıkça hiçbir ilgisi olmamasına rağmen sağcılar küplere bindi. Yakında kendilerine "milliyetçiler" diyecek olanlar, Calvo Sotelo suikastının bardağı taşıran son damla olduğu konusunda daima ısrarcı oldular. Fakat bu yanıltıcıydı. Olay Madrid'de vuku bulduğunda, Luca de Tena, Juan de la Cierva ve Luis Bolín gibi sivil kumpasçılar, Juan March'ın parasıyla, bir de Havilland Dragon Rapide' kiralamıştı. Bu uçak General Franco'yu Kasablanka'ya götürmek amacıyla onu almak üzere Las Palmas'a ve ardından Afrika Ordusu'na katılmak üzere Tetuán'a doğru yol almaktaydı. Dahası, Mola 10 ile 20 Temmuz arasında gerçekleşecek kalkışma için talimatlarla birlikte detaylı emirler göndermişti. Falanjistler isyancı subaylarla aylardır gizliden gizliye irtibat halindeydi; "Covadonga" şifresini -İspanya'nın Mağriplilerin elinden geri alınmasının başladığı yere işaret etmesiyle coşku veren bir şifreydi bu- aldıklarında kalkışmaya başlayacaklardı. Ve 29 Haziranda José Antonio hapisane hücrelerinden, Falange Española'nın mutlaka kalkışmaya katılması gerektiği yönünde haber uçurdu.

Diğer yandan milliyetçiler, muhalefet liderinin üniformalı polislerce öldürülmesinde hükümetin sorumluluğu olmasa da bunun pek önemi olmadığını iddia edebiliyordu. Seçilmiş hükümetten ziyade, Calvo Sotelo'nun cinayetinin çarpıcı bir şekilde gösterdiği gibi, topyekûn bir yönetim eksikliğine isyan ediyorlardı. Ve is-

yanın düzeneği çoktan harekete geçmiş olsa da, Calvo Sotelo'nun öldürülmesi başka şartlarda olabileceğinden daha fazla insanın kalkışmayı desteklemesine neden oldu.

Bu hazırlıklara dair fazlaca kanıta rağmen cumhuriyetçi liderler korkunç gerçeği kabul etmeye cesaret edemediler. Azaña ve Casares Quiroga, Hitler karşısındaki Chamberlain gibi hareket ettiler biraz. Cumhurbaşkanı bütün siyasi hislerini kaybetmiş gibiydi. Kâh mutluluktan uçuyor kâh depresyon anlarıyla cedelleşiyordu. Hem Azaña hem de Casares Quiroga, Cumhuriyet'e sadık generallerin, Prieto'nun uyarılarını ve hatta Casares Quiroga'yı Mola'nın Pamplona'daki hazırlıkları konusunda ikaz etmeye çalışan ("La Pasionaria" diye bilinen) komünist milletvekili Dolores Ibárruri'nin uyarılarını bile göz ardı etti. Hükümetin lideri bunun yerine "Mola, Cumhuriyet'e sadıktır," diyerek ısrar etti. Kendi hükümetiyle temsil edilen Liberal Cumhuriyet'in nihai paradoksu, onu seçmiş işçileri silahlandırarak kendini kendi ordusundan korumaya cüret edememesiydi.

Temmuzun üçüncü haftasında atmosfer hâlâ gergin olsa da hayat olağan akışında devam etme eğilimindeydi. Orta sınıflar için tatile gitme vaktiydi. Ne var ki bu sınıfa mensup olanların çok azı, hayatlarının tatil yeri seçimlerine ya da evde kalma kararlarına bağlı olacağını tahmin edebiliyordu.

İKİNCİ KISIM

İki İspanya'nın Savaşı

GENERALLERİN YÜKSELİŞİ

Generaller, İspanyol Fas'ında ve İspanya genelindeki bir kalkışmayı içeren bir *coup d'état* planlamıştı. Böyle bir hareketin başarısı sayıdan ziyade hız ve acımasızlığın psikolojik etkisine bağlıydı. İsyancı generaller kesin bir darbe başarısı gösteremeseler de Cumhuriyet, tüm savaşın en önemli dönemi olan, yani bütün bölgelerin kimin elinde olacağının belirlendiği ilk kırk sekiz saatte kalkışmayı ezemedi.

Cumhuriyetçi hükümetin hızla büyüyen bu krizdeki kararsızlığı ölümcül bir hataydı, çünkü en baştaki bu belirsizlik savunmacı bir bakış açısının doğmasına yol açmıştı. Başbakan UGT ve CNT'yi silahlandırmaya cüret edemedi. Kendi "omurgası" tarafından saldırıya uğrayan bir devlet her açıdan artık var olmasa da Anayasa'dan ayrılmayı reddetti. Silah dağıtımındaki gecikme askerî isyana karşı önleyici ya da karşı-saldırı açısından bir cesaret kırılmasına yol açmıştı. Sevillalı bir marangoz şöyle diyordu: "Cumhuriyetçi yöneticiler bizi silahlandırmaya hazır değildi (...) çünkü ordudan ziyade işçi sınıfından korkuyorlardı. Biz komünistler, hükümetin, kalkışmanın yirmi dört saat içinde biteceğine dair inancını paylaşmıyorduk."¹

Cumhuriyetçiler mecbur oldukları şeyi bir maharetmiş gibi gösterdiler. Daha sonraları bir slogan haline gelen "direnmek kazanmaktır" fikrini teşvik ettiler. Kalkışma sırasında komünist milletvekili La Pasionaria bu tehlikeli derecedeki çekici fikri "¡No

¹ Juan Campos, aktaran, Ronald Fraser, *Recuérdalo tú y recuérdalo a otros*, s. 49.

Pasaran!" (Geçit Yok!)" cümlesiyle ifade etmişti ki bu aslında Péta-in'ın Verdun Muharebesi'nde dile getirdiği sözden yaptığı meşhur bir intihaldi.

Askerî kumpasçılar kendi saflarında nadiren tam bir sürpriz yaşadılar, gelgelelim kuşku ve karmaşa kesinlikle onların lehineydi. Eğer işçiler yerel garnizonu isyana teşvik etmekten çekinen bir sivil valinin tavsiyesiyle geri dururlarsa kaybederlerdi. Bu kararsızlığı canlarıyla ödediler. Fakat daha en baştan kışlaya saldırmaya hazır olduklarını gösterebilirlerdi, o zaman paramiliter kuvvetlerin çoğu onlara katılır ve garnizon teslim olurdu.

General Mola'nın şifreli telgrafla gönderdiği nihai emirlere göre, Afrika Ordusu 18 Temmuzda sabah saat beşte isyana başlayacak, anakara İspanya'daki ordu ise yirmi dört saat sonra onu takip edecekti. Zamanlamadaki farkın sebebi Afrika Ordusu'nun önce İspanyol Fas'ında hâkimiyet kurmasını, ondan sonra da deniz kuvvetleri tarafından Endülüs sahiline taşınmasını sağlamaktı. İsyancı generaller bu kuvvete güvenebilirdi, çünkü alt kademe-deki askerler zorunlu askerler değildi; düzenli, ya da daha doğrusu, güvenilirliklerini Asturias'taki isyanı ezerek kanıtlamış paralı askerlerdi. Belki de sömürgeciler inandıkları şeylerin milli değerler olduğunu hep abarttıkları için, liberal duyarlılığı olan çok az subay vardı. İsyancı generaller siyasetçileri küçümsüyorlardı ve onların gözünde liberallerin yanı sıra sağcı bir diktatörlüğe karşı olanları da kapsayan bir terim olan "kızılar"ı a nefret kusuyorlardı. Bu, Mola'nın kalkışma için verdiği talimatlarda açık biçimde dile getirdiği bir tutumdur: "Ya bizdensiniz ya da bize karşı."

Seçkin ama aynı zamanda en içe kapalı birlik Yabancı Lejyon'du. Büyük kısmı kaçaklardan ve suçlulardan oluşuyordu, erleri erkeklik ve katliam kültürüyle eğitilmişti. Onlara öğretilen şey, "¡Viva la Muerta!" (Yaşasın Ölüm!) nidalarıyla faydalı intihar elemanları olmaktı. Lejyon *banderalar* şeklinde yapılandırılmıştı; hafif topçuları olan kompakt kıtalardı bunlar. Fas birlikleri ise her biri yaklaşık 250 askerden oluşan taburlara bölünmüştü. Bu *regulareler* [düzenliler], İspanyol subayların emrindeki Rif kabilesi üyeleri idi. Vahşi verimlilikleri, yüzyılın ilk çeyreğinde sömürge güçlerine direnişleriyle fazlasıyla kanıtlanmıştı. Muhtemelen en önemli kabiliyetleri, coğrafi şartları kullanarak arazide hareket edebilme yetenekleri idi. Böyle bir gizlilik İspanyolların apaçık

casaret fikrine göre kesin bir avantaja sahipti. Bu Faslılar, Fransız sömürge yöneticilerinin ödediklerinden daha yüksek maaş ve iki aylık ikramiye sözü aldılar. İspanyol Fas'ındaki yaygın işsizlik binlerce kişinin askere yazılmasına yol açtı.²

İsyancıların İspanyol Fas'ını ele geçirmekte başarısız olma ihtimali çok düşüktü. Cumhuriyet'e sadık olan bir avuç subay kalınca, lejyonerler kalkışmaya katılma emrine sorgusuz sualsiz uydu. lar ve *regularelere* Cumhuriyet'in Allah'ı ortadan kaldırmak istediği söylendi. Neredeyse hiç silahı ve yerel halkla ilişkisi olmayan İspanyol işçiler kendilerini tamamen yalıtılmış halde buldular.

17 Temmuz öğleye doğru, ertesi gün için oluşturulan plan Fas kasabası Melilla'da açığa çıkarıldı, ama "dört yüz İspanyol generalinin en şişmanı ve en kolay kandırılabilir olanlarından biri"³ olarak tarif edilen sadık cumhuriyetçi General Romerales ilgili subayları tutuklayıp tutuklamamaya karar veremedi. Albay Seguí diğer kumpasçılar hazır olmasa da bunu ertelemenin tehlikeli olacağına karar vererek daha hızlı davrandı ve generali tutukladı. Hücum muhafızları kalkışmaya katılmaları için ikna edildi ve şehirdeki kilit önemi haiz binalar hızlıca ele geçirildi. Yabancı Lejyon ve *regulareler*, sendikacıların sonuna kadar savaştıkları *casa del pueblo*'ya saldırdı. Geri kalan grupların üstesinden gelinirken, Seguí, General Romerales'i ve belediye başkanını tutuklattı.⁴ Ardından, Tetuán ve Ceuta'daki garnizonların başında olan Albay Sáenz de Buruaga ve Albay Yagüe'ye sinyal yolladı. Las Palmas'taki General Franco da vaktinden evvel başlayan bu eylem hakkında telgrafla bilgilendirildi.

Ertesi sabah saat 06:10'da Franco cevabını gönderdi: "Kahraman Afrika Ordusu'na şan olsun. İspanya her şeyin üstündedir. Bu tarihsel anlarda size katılan garnizonların ve Yarımadadaki diğer yoldaşların coşkulu selamlarını kabul ediniz. Zafere sonuna kadar inanınız. Onurunla çok yaşa İspanya!" Aynı mesaj anakardaki bütün birliklere, Balear Adaları'ndaki karargâhlara, süvari

² Gustau Nerín, *La guerra que vino de áfrica*, Barcelona, 2005, s. 178.

Hugh Thomas, *La guerra civil española*, Barcelona, 1976, i, s. 239.

(İsp.) "halkevi" -ed.n.

General Romerales "isyana teşvik" ve "vatan hainliği"yle suçlanarak 26 Ağustosta askerî mahkemede idam cezasına çarptırıldı (J. Casanova vd., *Morir, matar, sobrevivir*, Barcelona, 2002, s. 62).

birliklerinin ve donanma üslerinin komutanlarına da gönderildi.⁵ Las Palmas'ta Franco birliklerine sokağa çıkma emrini verdi, orada Falanjistler de onlara katıldılar ve teslim alınana değin hükümet binalarını kuşattılar. Daha sonra Franco Kanarya Adaları'nın komutasını General Orgaz'a teslim ederek deniz yoluyla havalimanına doğru hareket etti ve 18 Temmuzda öğleden sonra üçte oraya vardı.⁶

17 Temmuzda, İspanyol Fas'ına akşam karanlığı çökerken Lejyon'un ve *regularelerin* komutanları kuvvetlerini diğer garnizon kasabalarına intikal ettirdiler. İspanyol işçi sınıfı bölgeleri hızla işgal edildi ve önde gelen sendikacılar görüldükleri yerlerde vuruldu. Genel grev ilanı cesur bir jestten başka bir şey değildi zira Faslı *regularelerin* ipi serbest bırakılmıştı. Larache'de işçiler gece boyunca ellerinde bulunan çok az sayıda silahla umutsuzca savaştı; fakat Ceuta'da, Yagüe'nin lejyonierleri direnişi neredeyse iki saat içinde ezdiler ve belediye başkanını öldürdüler. Bütün bu olaylar olurken Fas'taki başkumandan General Gómez Morato kumar oynuyordu. Azaña'nın hükümet değişikliğini uyguladığı için asi subaylar ondan nefret ediyordu. Madrid'deki Casares Quiroga'dan ona gelen telefon araması kumarhaneye bağlanana kadar kalkışmayla ilgili hiçbir şey bilmiyordu. Durumu öğrenir öğrenmez Melilla'ya doğru bir uçakla hareket etti ve burada iner inmez tutuklandı.

18 Temmuzda Fas'ta hâlâ direnen merkezler, yüksek yetkililerin ikametgâhı ve Tetuán'daki hava üssüydü; her ikisi de topçularla tehdit edilince birkaç saat içinde teslim oldu. Bütün direnişçiler idam edildi; bunların içinde, kaderi birinci dereceden kuzeni General Franco tarafından onaylanan yüksek yetkili ve Binbaşı de la Pente Bahamonde de vardı. Sadece bir gecede isyancılar 189 kişiyi öldürmüştü.⁷

Arapça konuşabilen Albay Beigbeder, desteğini alabilmek için Halife Muley Hasan'la temas kurdu. Cumhuriyetçi hükümetin isyanı baltalamak için Fas'ın bağımsızlığını ilan edebileceği konusunda ikazda bulundu. Fas milliyetçiliğini cesaretlendirebilecek

⁵ Luis Romero, *Tres días de Julio*, Barcelona, 1967, s. 12.

José Millán Astray, *Franco el Caudillo*, Salamanca, 1939, s. 22-26.

J. Casanova vd., a.g.y., s. 62.

herhangi bir şey, sömürge güçleriyle işbirliğinden sonra onu tehlikeye sokabilirdi.

Madrid'de cumhuriyetçi hükümet 17 Temmuz gecesinden beri kalkışmanın farkındaydı. Ertesi sabah şu tebliği yayımladılar: "Hükümet, hareketin Protektora'daki belirli alanlarla sınırlı kaldığını ve anakaradaki hiç kimsenin, kesinlikle hiç kimsenin bu abes girişime katılmadığını bildirir." 18 Temmuzda öğleden sonra üçte Casares Quiroga CNT ve UGT'den gelen yardım tekliflerini kesin bir dille reddetti. Herkesin normal bir şekilde hayatlarına devam etmesini ve "devletin askerî güçlerine güvenmeleri"ni telkin etti. Hâlâ General Queipo de Llano'nun orta Endülüs'ü Cumhuriyet için koruyacağına inandığı için Sevilla'da kalkışmanın bastırıldığını iddia ediyordu. Gerçekte Queipo de Llano tam tersini yaptı. Casares Quiroga, "hükümetin aldığı erken önlemler sayesinde (...) geniş bir cumhuriyet karşıtı hareketin bastırıldığı"ni söyledi. Bununla birlikte bir kez daha işçilerin silahlandırılmasını reddetti ve "Benim onayım olmadan silah dağıtan herkes vurulacak," dedi.⁸

O gece CNT ve UGT Unión Radio üzerinden genel grev ilan etti. Seferberlik emrine en yakın şey buydu. Gelen haberler yönetimin açıklamalarının çelişki, yalan ve rehabetin bir karışımı olduğunu gösteriyordu. İşçiler Ekim 1934'teki Asturias olaylarında gizledikleri silahlarını ortaya çıkarmaya başladı ve her ne kadar Casares Quiroga hükümeti neyle karşı karşıya olduğunu nihayet anlamaya başlasa da temel tutumu değişmedi. Bir gözlemci şöyle söylüyordu: "[Quiroga'nın] bakanlar kurulu tam bir deliler evi (...) ve en delileri başbakanın kendisi. Ne uyuyor ne de yemek yiyor. Çılgınlar gibi bağırıp çığlıklar atıyor. Halkın silahlandığına dair hiçbir şey duymayacak ve bunu kendi inisiyatifıyla yapan herkesi vurmakla tehdit ediyor."⁹

Kalkışma bir kasabada başarıya ulaştığında genellikle evvela belediye binası gibi stratejik yerler ele geçirilirdi. Kasabada askerî bir garnizon yoksa bu durumda isyan kuvvetleri sivil muhafızlar, Falanjistler ve av tüfekleriyle donanmış sağcı destekçilerden olu-

⁸ Aktaran Manuel Tuñón de Lara, *La España del siglo XX*, Paris, 1966, s. 429.

⁹ Julián Zugazagoitia, *Guerra y vicisitudes de los españoles*, Barcelona, 1977, s. 58.

şurdu. Bunlar resmî tabirle bir savaş durumu ilan ediyordu ve bazı yerlerde kafası karışık kasaba halkı bu grupların Madrid hükümetinin emirlerini yerine getirdiğini düşünüyordu.

CNT ve UGT'nin tepkisi genel grev ilan etmek ve sivil valilikten silah talep etmek oldu. Onlara ya silah verilmedi ya da silah mevcut değildi. Hızlıca barikatlar inşa edildi, ama direnen işçiler katledildi ve validen tutun da en düşük dereceli sendikacıya kadar kurtulan bütün potansiyel muhalifler idam edildi. Diğer yandan birlikler kışlalarından gecikmeli ya da tereddütle çıkarlarsa ve işçiler hazır durumdaysa sonuç genellikle çok farklı olurdu. Ani bir saldırı ya da kışlanın kuşatılması isyancıların teslim olmaları için yeterliydi.

Çok önemli bir etken, zorunlu askerlerin oluşturduğu piyade birliklerine nazaran çok daha iyi eğitilmiş ve silahlandırılmış olan paramiliter kuvvetlerin kararıydı. Fakat onların hükümete bağlılığı ya da sadakatsizliğinin kritik faktör olduğunu söylemek yanlış olurdu. Tıpkı nüfusun geneli gibi onların kafası da genellikle karışık ve savaş daha en başta açıkça kaybedildiğinde yalnızca gerçekten adanmış olanlar savaşımaya devam ederdi. Çatışmaya girmeden önce işlerin genellikle ne yönde seyrettiğini görmek için geri dururlardı. İşçi örgütleri hızlı ve sert bir tepki gösterirse bu durumda, her ne kadar sivil muhafızlar renklerini daha sonra belli etseler de, sadık kalırlardı. İki birlik arasında hücum muhafızları, sivil muhafızlara nazaran hükümete daha sadıktı, ama daha sonra genellikle bir şehir gücü oldular ki büyük şehirlerde işçi sınıfı daha hazır durumdaydı.

Sevilla şehri, Madrid'e ilerlemek için bir merkez üs olması açısından isyancıların planlarında büyük stratejik öneme sahipti. Buradaki en kıdemli yönetici olan José Cuesta Monereo, *carabine-ro* sınır muhafızlarının komutanı General Queipo de Llano'yu, Endülüs'ün "genel valisi" olarak başa geçiren darbenin arkasındaki esas beyindi. Guipo ürkütücü bir mizah anlayışına sahip olan, saygısız, alaycı, tahmin edilemez biriydi. 18 Temmuz sabahının erken saatlerinde, yaveri ve üç diğer güvenilir subay eşliğinde, askerî bölgenin komutanı General José Fernández de Villa-Abrille'nin bürosuna doğru yürüyüşe geçti; hal böyle olunca, generalin bu ani davetsiz ziyarete karşılık verecek zamanı olmadı. Kalkışmanın yanında mı karşısında mı olacağına hemen karar vermesi

İntendiğinde Villa-Abrille'nin eli ayağı birbirine dolandı. Queipo onu tutukladı ve kapıya bir onbaşı dikerek ona odayı kim terk etmeye kalkarsa vurma emrini verdi.

Queipo'nun bir sonraki hamlesi, geçit törenine hazırlanmış, baştan aşağı silahlı 6. Alay'ı bulduğu San Hermenegildo piyade kışlasına gitmekti. Kalkışmaya katıldığı için tebrik etmek amacıyla doğrudan albayın yanına gitti. Fakat albay hükümetin yanında olduğunu söyledi. Queipo bu konuyu bürosunda konuşmalarını önerdi ve içeriye girer girmez onu da tutukladı. Ardından alaya liderlik edip edemeyeceklerini görmek için diğer subayları denedi, ama Sanjurjo'nun başarısızlığı zihinlerine net bir şekilde kazınmıştı. Nihayetinde Falanjist genç bir yüzbaşı gönüllü oldu ve diğer tüm subaylar içeriye atıldı.

Piyadeleri kendi yanına çeken Queipo, topçu alayını da kendisine katılmaya ikna etti. Yardıma gelen Falanjistlere cephanelikten silah dağıtıldı. Milliyetçi anlatıya göre, Queipo Sevilla'yı çok küçük bir birlikle ele geçirmişti, ama gerçekte takriben 4.000 askere sahipti.¹⁰ Topçu atışları, sivil valinin ve hücum muhafızlarının teslim olmasını sağladı. Ardından, Queipo teslim olanların canlarının bağışlanacağı sözünü vermesine rağmen hepsi öldürüldü. Emniyet amiri öldürülmeden hemen önce, ona işçi örgütleriyle ilgili gizli belgeleri vermesi halinde karısına tam maaş ödeneceği söylendi. Bunun üzerine emniyet amiri belgelerin nerede gizlendiğini açıkladı, ama dul kadın muhtemelen kocası öldürüldükten sonra hiçbir şey almadı.

Hücum muhafızlarının teslim olduğunu gördükten sonra sivil muhafızlar da asilerin safına katıldı. İşçiler ancak o zaman karışıklık vermeye başladı. Sevilla Radyosu aracılığıyla bir genel grev çağrısı yapıldı ve civardaki kırsal bölgelerde bulunan köylüler yardıma çağrıldı. Barikatlar canhıraş inşa edildi, ama anarşistler ile komünistler arasındaki kan davası etkili bir karşı-saldırı örgütlenmesini engelledi. İşçiler kendi savunmalarını hazırladıkları şehrin çeperindeki Triana ve La Macarena'ya çekildiler. Radyo istasyonu asiler tarafından ele geçirildi. Queipo bu radyo istasyonunu, ona direnenlere şiddet uygulanacağı tehdidini yaymak ve

¹⁰ Bkz. Francisco Espinosa, *La columna de la muerte. El avance del ejército franquista de Sevilla a Badajoz*, Barcelona, 2003, s. 4.

daha da önemlisi, hükümetin anakaradaki kalkışmanın ezildiğine dair iddialarını inkâr etmek için kullandı. 18 Temmuz 1936 kalkışması radyo istasyonlarının, telefon hatlarının ve hava meydanlarının büyük öneme sahip olduğu ilk modern darbeydi.

22 Temmuzda General Queipo de Llano radyo üzerinden, “siyaset oyunu çevirmediği”ni ve generallerin isteğinin “yabancı güçlerce altüst edilen düzeni yeniden sağlamak olduğu[nu]; ve Marksist işletmenin Cumhuriyet’in karakterini bozmuş olduğu”nu açıkladı. Ardından şunu ekledi: “Bir İspanyol olarak, ellerinde silahlarla bu kurtuluş hareketine karşı duranların dik başlılığına teessüf ediyorum. Bu durum beni cezalandırırken acımasız olmak mecburiyetinde bırakıyor.”¹¹

Málaga’da işçiler güçlüydü ama hiç silahları yoktu. Liderleri, güvenebilecekleri tek hükümet kuvveti olduğunu düşündükleri hücum muhafızlarıyla teması sürdürdüler. 17 Temmuz günü öğle vakti Melilla’daki kalkışmaya dair haberler henüz gelmişken, genç ve aceleci Yüzbaşı Agustín Huelin, birliğini şehrin merkezine doğru yönlendirmişti. Yolda hemen saldırıya geçen güçlü bir hücum muhafızları kuvvetiyle karşılaştılar. Askerler buradan mağlup oldu. Málaga’daki kıdemli subay General Paxtot, hemen hareket etmekten başka bir seçeneği olmadığını hissetmişti. Garnizonun geri kalanı hemen dışarı çıktı, ama komutanları fikir değiştirdiği için kışlaya geri döndüler. Sivil muhafızların başındaki albay, bu birliklerden beklenmeyecek biçimde, kalkışmayı ilan ettiği anda kendi adamları tarafından tutuklandı. Ardından işçiler kışlayı sarıp bazı binaları ateşe verdiler. Garnizon hemen teslim oldu.

Almería’daki sivil vali işçileri silahlandırmayı reddetti; gerekçesiye orduyu açık bir isyana teşvik etmeyi istememesiydi. Daha sonraları hiç silahı olmadığını iddia etmişti. Limanın Cumhuriyet’in hâkimiyetine geçmesi, ancak 21 Temmuzda Cumhuriyet’e sadık bir kaptanı olan *Lepanto* muhribinin gelişiyile olmuştu. Topları sivil muhafızların karargâhlarına yöneltildi ve bunun üzerine bu karargâhlar hemen teslim oldu. Bombalama tehdidi birçok şehirde güçlü bir etken olmuştu.

¹¹ *ABC de Sevilla*, 22 Temmuz 1936 tarihli özel eki.

Jaén'deki sivil vali daha pozitif bir yaklaşım benimsedi. Sivil muhafızları çağırdı ve Cumhuriyet'e sadık oldukları yolunda itirazda bulunmalarına rağmen onları silahlarını bırakmaya ikna etti. Ardından silahları dağıtmaları için UGT ve CNT'ye verdi, böylece şehirde güvenlik sağlanmış oldu. Şurası açık ki bu tarz bir yol izlenseydi birçok kasaba kurtarılabilirdi, fakat normal kanalların etkisizliğini kabul etmeye hazır az sayıda vali vardı.

Cádiz'deki donanma limanında, Albay Varela yerel garnizon tarafından hapisneden çıkarıldı ve oradaki kalkışmanın liderliğini ele aldı. Birlikleri, sivil vali ve doğaçlama kurulan bir işçi milisi üyeleri tarafından savunulan *comandanciaya*' saldırdılar. Belediye binası bir diğer direniş merkeziydi, ama topçular bunu durdurdu. Ardından bir sonraki günün, yani 19 Temmuzun ilk ışıklarıyla, *Churruca* muhribi Afrika Ordusu'ndan ilk ek kuvvetlerle birlikte şehre vardı. İsyancılar Endülüs kıyısındaki önemli bir donanma limanını ele geçirdi.

İsyancılar Algeciras, La Linea (Karlosçular burada 200 Hür Masonu öldürmüştü) ve Jeréz de dahil olmak üzere Portekiz sınırının büyük kısmını hâkimiyetlerine geçirdi. Baskı vahşiceydi. O günlerde on üç yaşında olan Profesör Carlos Castilla de Pino, doğduğu yer olan San Roque'de yaşanan ölümleri şöyle betimliyordu: "Oğulları okuldan arkadaşım olan bir anarşist çifti köyün yirmi beş kilometre uzağına götürüp oracıkta vurdular. Daha sonra, infaza şahit olan bir Falanjist bana kadının idam mangasındaki bütün Faslı askerlerin tecavüzüne uğradığını anlattı... Yaralı beş *carabinero* hastanedeki yataklarından sürüklenmişti. Mağripliler onları kollarından ve bacaklarından yakalayıp bir kamyonun arkasına attılar... Otoyol dışına çıktıklarında hastaların vurulmak için ayağa kalkacak halleri yoktu, bu yüzden Mağripliler onları süngüyle öldürdü."¹²

Huelva'da sol ilk birkaç gün kontrolü elde tuttu. Madrid'deki sivil muhafızlar komutanı yerel müfrezeyle Sevilla'ya saldırmaları emrini verdi, fakat bu müfreze oraya varır varmaz Queipo'nun kuvvetlerine katıldı.

(İsp.) kumandanlık –ed.n.

Aktaran. Fraser, *Recuérdalo tú...*, s. 205-206.

Başkentte ise Casares Quiroga, 19 Temmuz günü sabah dörtte başbakanlık görevinden istifa etti. Madrid'deki atmosfer gece boyunca çok gergindi. O kadar ki, bir arabanın geri tepmesi bile insanların Madrid'de de kalkışma başladığını düşünmesine sebep olurdu. Sıcak gece boyunca kafeler açık, sokaklar da gürültülüydü. Halkın hükümete karşı duyduğu hüsrân ve öfke, radyoda yayınlanan çelişkili haberlerle iyice artmıştı. UGT ve CNT bir ihanetten şüphelenmeye başlamıştı.

Casares Quiroga'nın istifasını vermesinin ardından Azaña, Cortes'in başkanı olan dostu Diego Martínez Barrio'dan hükümeti kurmasını istedi. Yeni kabine yalnızca cumhuriyetçi partilerden oluşuyordu ve Halk Cephesi'nin solcu bileşenleri kasten göz ardı edilmişti, çünkü yeni başbakan sağla uzlaşma sağlama niyetindeydi. Bu kriz ânı, Halk Cephesi'nin liberal hükümeti ile sol arasındaki hayati ayrımı ortaya koyuyordu.

Ne var ki Martínez Barrio'nun barış girişimi General Mola tarafından telefonda sertçe reddedildi. "Bu imkânsız, Senyör Martínez Barrio," diyordu Mola. "Sizin de benim de kendi halkımız var. Siz ve ben bir anlaşmaya varırsak hem ideallerimize hem de takipçilerimize ihanet etmiş oluruz."¹³ Asi bir generalin, göreve gelmesi için ona oy verenleri temsil eden bir başbakana bunu hatırlatması belki de ironikti. İşçiler hain değilse de düpedüz *fainéant* olarak gördükleri hükümete öfke doluydu. "Büyük gösteriler eşzamanlı düzenleniyor," diye yazmıştı bir tanık. "İşçiler bir çığ gibi içişleri ve harp bakanlıklarına doğru ilerliyorlar. Halk 'Hainler! Korkaklar!' diye bağırıyor. Militanlar ise, 'Arkamızdan vurulduk! Onları artık dışarı çıkarıp vursak daha iyi olur!' diye bağırıyordu."¹⁴

Martínez Barrio hükümeti ânında çöktü. Olayı kendisi şöyle anlatmıştı: "Siyasi gösteri birkaç dakika içinde hükümetimi viraneye çevirdi. Benden askerî ayaklanmaya karşı, otoritesi kalmamış ve gülünç bir biçimde hâlâ bakan sıfatıyla gezen safi gölgelerle birlikte mücadele etmemin beklenmesi anlamsızdı."¹⁵ Başbakanlığı sadece birkaç saat sürmüştü.

¹³ Aktaran Burnett Bolloten, *La Revolución española*, Barcelona, 1979, s. 205-206.

(Fr.) tembel, atıl -çn.

Eduardo de Guzmán, *Madrid rojo y negro*, Barcelona, 1938, s. 37.

Hoy, México, D. F., 27 Nisan 1940.

Azaña, hükümeti kurmasını yine bir arkadaşından istedi. Üniversitede profesör olan José Giral, cumhuriyetçi siyasetçilerin gerçekte yüzleşmekten daha fazla kaçamayacaklarını fark eden tek liberal siyasetçiydi. 19 Temmuz sabahı bir kararnameyle orduyu lağvederek silahların işçi örgütlerine verilmesini emretti. Nişanlısı Lolita'yla birlikte Puerta del Sol yakınlarındaki Carboneras Kilisesi'ndeki ayine giden Julián Marías, bunun Nisan 1939'a kadar orada katılacağı son ayın olacağını aklından geçirmemişti. Ayinden sonra sokağa çıktıklarında şehir, kilise ayini sırasında el değiştirmiş gibiydi. El koyulmuş, kızıl ya da kızıl-siyah bayraklarla süslenmiş araçlar, pencerelerinden sarkan silahlarla son sürat hareket halindeydi. Silahlar Calle del Correo yakınlarındaki hücum muhafızlarının kışlasından elde edilmişti.¹⁶

Yine de bu talimatı yerine getirmeyi reddeden valiler ve yetkililer vardı. Madrid'de, hükümet General Miaja'ya kesin olarak emre uyması için emir vermek zorunda kalmıştı. 60.000'den fazla tüfek kamyonlarla, ağır yağlarının parti gazeteleriyle temizlendiği UGT ve CNT merkezlerine teslim edildi. Sadece 5.000 tanesinde sürgü vardı; kalanlarıysa, kumpasçılardan biri olan Albay Serra'nın silahları teslim etmeyi reddettiği Montaña kışlasında depolandı.

David Antona, hükümetin daha birkaç hafta önce kapattığı CNT genel merkezindeki manzarayı şöyle anlatıyordu: "Dar bir karanlık oda. Zorlukla hareket edebiliyorduk. Laklaklar, bağrıış çağrıış, tüfekler; sürüsüne bereket tüfek. Telefon da hiç susmuyordu. Konuşurken kendini duymak imkânsızdı. Tüfekleri nasıl kullanacaklarını çabucak öğrenmek isteyen yoldaşların çıkardığı tüfek sürgüsü sesinden başka bir şey işitilmiyordu."¹⁷

Cumhuriyet'e sadık olanlar, Madrid'deki kumpasçılar arasında da kafa karışıklığı olduğu için şanslıydı. General Fanjul bu talihsiz sorumluluğu üstlenene dek kimse komutayı kimin alacağı konusunda emin değildi. Asi generaller Madrid'i tek seferde ele geçirmenin ne kadar zor olacağını biliyordu. Stratejilerinin Pamp-lona, Zaragoza ve Barcelona'dan takviye kuvvet gelene kadar beklemeye dayandığı düşünüldüğünde, kuşatma için şaşılacak derecede az hazırlık yapılmıştı.

¹⁶ Marías, *Una vida presente*, s. 190-191.

José Peirats, *La CNT en la Revolución española*, Paris, 1973, I. cilt, s. 182.

19 Temmuzda öğleden sonra geç vakitlerde Fanjul subaylara ve yardıma gelen Falanjistlere hitap ettiği Montana kışlasına gitti. Fakat dışarı çıkmayı denediklerinde oraya UGT ve CNT tarafından yönlendirilen *madrileños** tarafından kuşatıldıklarını fark ettiler. Karşılıklı ateş sonrasında birlikler kışlaya çekildi. İsyancıların eylemi bir askerî harekâttan ziyade bir ritüel havası taşıyordu. Dışarıda, La Pasionaria'nın radyoda direniş çağrısı yaptığı konuşması hoparlörlerle yeniden yayınlandı ve ardından kuşatmacılar sabahı beklemeye koyuldu.

18 Temmuzda öğleden sonra anakarada savaş yoğunlaşmışken, Londra'da Luis Bolín tarafından hazırlanan bir Dragon Rapide uçağı sivil kıyafetler içindeki General Franco'yu almaya gidiyordu. İngiliz pilotun elindeki yırtık iskambil kartının yarısını, yolcusunun eşyaları arasındaki muadiliyle eşleştirmesi gerekiyordu. Ama Franco, amatör komplo kokan böyle fuzuli bir şeyden vazgeçti; belki de bunu bir dava adamının haysiyetine yaraşmayacak bir şey olarak görmüştü. Sanjurjo görünüşte lider olarak kabul edilmiş olabilirdi, ama Franco'nun kendi yeteneklerinin isyancıların giriştiği bu büyük olayın başarısı açısından elzem olduğuna dair sarsılmaz bir inancı vardı.

Franco, Luis Bolín'in kendisini beklediği Fransız Fas'ındaki Kasablanca'ya uçuyordu, ama öncelikle Afrika Ordusu'nun durumu kontrol altında tuttuğundan emin olmalıydı. Larache'deki subaylara telefon etti ve subaylar da ona Tanca'ya inmemesini tavsiye etti. 19 Temmuzda şafak vakti, uçuşun ortasında üniformasını giydi ve Tetuán'a doğru yola koyuldu. Kıdemli isyancı subaylar hava meydanında onu bekliyordu. Bu bekleyenlerin içinde Yagüe, Solans, Seguí, Sáenz de Buruaga ve Beigbeder de vardı.¹⁸ Hemen uçağın yanı başında bir toplantı yapıldı. Franco kalkışmanın tamamen muvaffak olmadığını öğrendi ve Bolín'in "Marksist olmayan İspanya ordusu için (daha sonraları *La Cruzada* diye adlandırılacak kuvvetler için biraz basit bir tanımdı bu) uçak ve malzeme satın alma" yetkisiyle bir an önce oradan ayrılmasına karar verdi.

* (İsp.) Madridliler –çn.

Franco'nun ihtiyatlılıkla Fas'a ne kadar zamanda ulaştığı konusunda bkz. Carlos Blanco Escolá, *La incompetencia militar de Franco*, s. 216-218 ve ayrıca Paul Preston, *Franco*, s. 187-190.

Franco'nun o gün Tetuán'da aldığı ikinci karar, Cumhuriyet'e sadık olanların şehir yakınındaki bir toplama kampında ve Ceuta'daki El Hecho Kalesi'nde tutulmalarını emretmek oldu. Falanjestenler her sabah onları hızlıca gruplara ayırdıktan sonra vurdu.¹⁹

Anakaraya acilen ek birlikler gönderilmesi gerekiyordu, gelgelelim filodaki kalkışma başarısız olduğu için, Afrika Ordusu İspanya'ya uçaklarla taşınmalıydı. 22 Temmuzda Tetuán'daki Alman konsolos, İspanya'nın eski Berlin askerî ataşesi Beigbeder'in mesajını Wilhelmstrasse'ye iletti: "General Franco ve Yarbay Beigbeder, dostları olan saygıdeğer General Kühlental'e saygılarını iletir, onu yeni milliyetçi İspanyol hükümetiyle ilgili bilgilendirir ve özel Alman şirketleri aracılığıyla 10 adet, azami kapasitede asker taşıma uçağı göndermesini talep ederler. Alman mürettebat hava aracılığıyla İspanyol Fas'ındaki herhangi bir hava meydanına nakliye yapılabilir. Mukavele bilahare imzalanacaktır. Çok acil! General Franco ve İspanya'nın sözüyle."²⁰

İspanya'nın kuzey sahilindeki Santander Limanı, 23. Piyade Alayı kalkışmayı reddettiği için, 19 Temmuzda kan dökülmeden Cumhuriyet'in eline geçti. Fakat Oviedo'da sol, 1934'teki Asturias isyanında sergilediği güçten ötürü kendine çok güveniyordu. Yerel askerî kumandan Albay Aranda önceki birkaç ayda sivil valiyi ve işçi önderlerinin çoğunu, hükümete sadık olduğuna ikna etmeyi başarmıştı. Madrid'in emirlerine göre hareket ettiğini ileri süren Aranda silahları teslim etmeyi reddediyordu. Onun sadık olduğu yolundaki sözleriyle rahatlayan sivil vali, işçi önderlerine ondan sözünün eri biri olarak bahsediyordu. Aranda kendisi Oviedo'yu tutarken, madencilere de bir bölük oluşturup Madrid'e yardım gitmelerini önermişti. Fakat bu bölük şehri terk eder etmez kalkışmaya karar verdi. Sivil vali, sözüne güvendiği Aranda'nın birlikleri ve sivil muhafızlar şehri ele geçirir geçirmez ilk idam edilenlerden biri oldu. İşçiler Aranda'nın kendilerini kandırdığını anladıklarında şehri kuşattılar ve böylece sınırların harap olacağı uzun bir kuşatma başlamış oldu.

¹⁹ Carlos Blanco Escolá, *Falacias de la guerra civil*, s. 120.
Alman Dışişleri Bakanlığı'nın da bulunduğu cadde -çn.
DGFP, Wegener'den Dışişleri Bakanlığı'na, s. 3-4.

Gijón'da, kalkışma Albay Pinilla komutasındaki birliklerle çarpışan liman işçilerinin kararlı eylemi sayesinde başarısız oldu. Birlikler Simancas kışlasına geri çekildi ve orada bir ayı aşkın bir süre boyunca kuşatıldılar ama en sonunda *dinamiteros*^{*} oradaki binaları havaya uçurdu.

Karlosçu Pamplona şehrinde olaylar çok daha az dramatikti. 19 Temmuz sabahı, General Mola, yani "Müdür," kendi zaman çizelgesini titizlikle takip ederek Navarra'da savaş durumu ilan etti. Sıkça İspanyol Vendée'si[†] diye tarif edilen gelenekselciliğin bu kalesinde pek direniş olmadı. *Casa del puebloda* direnmeye çalışanlar katledildiler.²¹ Karlosçu çiftçiler gönüllü olmak için ana meydana bütün gün akın ettiler. Al rengi büyük berelerini takarak o eski savaş narasını haykırmaktaydılar: "¡Viva Cristo Rey!"[‡] Bir Fransız gözlemci bu sahneyi anlatırken, bu sırada sözümona sapkınları herkesin önünde cezalandırsalar buna şaşmayacağını söylüyordu. Toplamda 8.000 *requeté* şöyle haykırıyordu:

Ver bana beremi,
Ver bana tüfeğimi,
O kadar çok kızıl öldüreceğim ki
Gececek nisan ile mayısta açan çiçekleri.²²

Navarra, Cumhuriyet tarafından sunulan Bask özerklik statüsüne ret oyu verdi, yani Basklar Karlosçuların askerî kalkışmaya dahil olmasının yarattığı tehlikenin gayet farkındaydı. 19 Temmuzda milliyetçiler güneydeki Bask ili Álava'nın kalbi olan Vitoria şehrini de ele geçirdi, fakat Bilbao'da sivil vali Mola'nın askerî kumandana telefonunu engellemeyi başardı.²³ Vizcaya ili için bir savunma konseyi kuruldu, Basurto Kalesi kuşatıldı ve askerler silahsızlandırıldı.

Bask topraklarının doğusunda, inisiyatif neredeyse tamamen işçi sınıf örgütlerindendi; örneğin Eibar'da UGT ve San Sebas-

* (İsp.) Dinamitçiler veya dinamit patlatıcıları –ed.n.
Vendée İsyanı, Fransız devriminin ardından daha gelenekselci ve Kral'a bağlı Vendée bölgesinde vuku bulmuş bir isyandır. Yazar burada iki bölgenin de gelenekselliğini vurguluyor –çn.
Manuel Tuñón de Lara, *Historia de España*, XII. cilt, s. 456-9.
(İsp.) Yaşasın Kral İsa –ed.n.
"Dame la boina / dame el fusil/ que voy a matar más rojos / que flores tienen / mayo y abril."
Gabriel Jackson, *La República española...*, s. 215.

llán'da CNT. San Sebastián'daki olaylar, Oviedo'da yaşananları andırıyordu. Albay Carrasco hükümete sadık olduğunu bildirdi, dolayısıyla bir bölük Mondragón'a yardıma gönderilmişti. Albay niyetini nihayet belli ettiğinde askerleri María Cristina Hotel ve Gran Casino Club'de kuşatıldı. Yaz mevsiminin başkenti ve İspanya'da sahil kesiminin en gözde kıyısı olan San Sebastián'da çok sayıda sağcı destekçi vardı, ama işçilerin beklenmedik yırtıcı saldırısına karşı koyacak güçte değillerdi. María Cristina savunması esnasında isyancıların canlı rehineleri pencere önünde kum torbası gibi kullandıkları iddia edilmişti, ama bu muhtemelen o dönemin abartılı propaganda söylentilerine bir örnekti. Anarşistler, Bask Milliyetçi Partisi'nin kalkışmaya karşı duracağından emin olmadıkları için Loyola kışlasındaki silahlara el koymuştu. Bu ve bunu müteakiben hapis hanedeki bazı sağcıları öldürmeleri, PNV'deki Bask Katolik müttefikleriyle ilişkilerini kötüleştirdi.

Eski Kastilya'daki, askerlerin ve rahiplerin şehri olan Burgos, sonraları Vallelano Kontesi'nin Kızıl Haç'tan Doktor Junod'a söylediği gibi, "sapına kadar milliyetçi" idi.²⁴ Neredeyse hiç muhalefet yoktu ama bu durum polis merkezlerinden isimler ve adresler alınır alınmaz yaşanan kitlesel idamları azaltmaya yaramadı. Hükümete sadık kalanlar arasında yer alan General Batet ve General Mena ilk öldürülenler arasındaydı. Kumpas içinde yer alan başlıca sivil sağcılar –Sáinz Rodríguez, Goicoechea, Vallengano Kontu, Vegas Latapié, Yanguas, Zunzunegui ve Valdeiglesias Markisi– Burgos'ta General Sanjurjo'yu yeni devlet başkanı olarak karşılamak için toplanmışlardı toplanmasına ama bekleyişleri nafileydi. Portekiz'den kalkan uçağı düşmüş ve "Rif'in Aslanı" oracıkta ölmüş, enkazda üniforması ve madalyalarıyla birlikte yanmıştı.

José Antonio tarafından romantikleştirilen o sade ve süssüz Kastilya'nın kalbi olan Valladolid'de, hücum muhafızları sivil vali Luis Lavín'e karşı ayaklandı ve Valladolid Radyosu ile posta dairesini ele geçirdi. Vali tutuklandı ve onun tutsak etmiş olduğu isyancı subaylar serbest bırakıldı. General Saliquet ve General Ponte kalkışmanın kumandasını ele geçirmek üzere tabancalarıyla merkezlere girdi. General Nicolás Molero ve ona sadık olanlar direndiler ve karşılıklı ateş sırasında üç kişi öldü; aralarında bir-

²⁴ Marcel Junod, *Warrior without Weapons*, New York, 1951, s. 98.

kaç gün sonra idam edilecek Molero'nun da bulunduğu beş kişi yaralandı. Saliquet savaş durumu ilan ederek birliklerine sokağa çıkma emri verdi. UGT'nin demiryolu çalışanları cesurca savaş-salar da kısa sürede mağlup edildiler. *Casa del pueblo*ya sığınan 478 kişi hapsedildi.²⁵

Solun Aragón'un başkenti Zaragoza'daki yenilgisi, bilhassa anarşistler için büyük bir faciaydı. General Cabanellas'ın niyetle-rinden kuşku duyan hükümet, Cumhuriyet'e sadakatini tasdik et-mek için arkadaşı General Nuñez de Prado'yu gönderdi. Cabanellas kalkışmaya katıldığını bildirerek Nuñez de Prado'yu ve onun ya-verini öldürttü. Zaragoza'da yaklaşık 30.000 CNT üyesi vardı, ama önderler, kendilerine silah vermemesine rağmen, sivil valiyle bir-likte çalışmakta ısrar ediyorlardı. Albay Monasterio'nun emrindeki birlikle 19 Temmuzda şafak vaktinde sokağa indiler ve gerçek an-lamda savunmasız durumdaki işçilere feci bir katliam yaşattılar.

Askerî kumpasçılarının en kesin ele geçirilecek yer olarak görmesi-ne rağmen Barcelona aslında çok değişik bir hikâyeye sahne oldu. Sağcı ve Katalan karşıtı UME subaylarına dayanan milliyetçilerin, merkezde hâkimiyet sağlamak için kışlalarından şehir merkezine getirecekleri 12.000 askeri vardı. General Goded, adada güvenlik sağlandıktan sonra Mallorca'dan gelip komutayı almıştı. Bununla birlikte, kumpasçılar işçi örgütlerinin azmini hiç dikkate alma-dılar; hücum muhafızlarının, daha da ilginç sivil muhafızların, onlara karşı geleceğini tahmin etmediler.

18 Temmuz gecesi Katalan Generalitat'ın başkanı Companys, Fas ve Sevilla'daki olayların haberleri ulaşmasına ve Barcelo-na'daki kalkışma planına dair kanıt niteliğindeki belgeler ona ve-rilmesine rağmen, silahları CNT'ye vermeyi reddetti. Katalan po-lisi silah taşıyan anarşistleri tutuklasa da CNT bölge komitesinin düzenlediği etkili protestolardan sonra serbest bırakıldılar.

Ordu şehri ele geçirirse başlarına geleceklerin gayet farkın-da olan anarşistler kaderlerini siyasetçilerin eline bırakmamaya karar verdi. O gece boyunca CNT yerel savunma komiteleri tam bir savaş hazırlığı yaptı. Tecrit edilmiş cephanelikler ele geçiril-

²⁵ Ignacio Martín Jiménez, *La guerra civil en Valladolid, 1936-1939*, Valla-dolid, 2000, s. 47 ve devamı.

ılı (sempatizan uzman erbaşların aktif yardımıyla iki cephanelik) vı limandaki dört gemiden silahlar alındı. Nöbetçilerin silahla- rını almak için hapishane gemisi *Uruguay*'ın paslı hurdahına bılıle saldırıldı. UGT'ye bağlı liman işçileri, limanda bir dinamit mervkiyatı olduğunu biliyorlardı ve bu kargo ele geçirilir geçiril- mmez bütün gece ev yapımı el bombaları üretildi. Şehirdeki bütün ılılah dükkânları soyulmuştu. Arabalar ve kamyonlara el koyul- du, metal işçileri basit metal zırhlar yaparken kum torbaları da kamyonların kasalarına istiflendi. Araçlara, yanlarına ve tepele- rine yazılan büyük beyaz harflerle açık kimlikler verildi. Büyük çoğunluğu CNT-FAI gibi anarşist örgütlerin ismiydi, ama POUM ve PSUC isimleri de bulunuyordu. Bazıları, Asturias isyanındaki işçi ittifakının ortak şiarı olan UHP (Birleşik Proleter Kardeşlik) harflerini taşıyordu.

O sıcak gece gergin bir havayla yüklüydü. Halk Olimpiyatla- rı (Nazi Almanya'sındaki Olimpiyatları boykot için düzenlenmiş bir organizasyondur) ertesi sabah başlayacaktı. Tehditlerle dolu kriz durumunda bu etkinlik unutulup gitmişti; yabancı atletler otellerinde ve yurtlarında huzursuzca bekliyordu (birçoğu erte- si sabah işçilerle birlikte çarpıştı, iki yüz kadarı ise daha sonra milis bölüklerine katıldı). O an için lüzumsuz olduğunu düşünen Companys, tanınmamak için bir fötr şapkayı gözlerinin önüne düşürerek Ramblas'ta yürüyüşe çıktı. Sokaklar kalabalık ve gü- rültülüydü, ağaçlara bağlanmış hoparlörlerden çalınan müzik anonslarla kesiliyordu. Anarşistlerin gözde buluşma mekânı olan Café La Tranquilidad'da CNT üyeleri haberleri ve işçilerin silah- landırılmasıyla ilgili bildirileri duyabilmek için koşturuyorlardı. Buenaventura Durruti, Juan García Oliver ve Diego Abad de San- tillán gibi bölgesel komite üyeleri Companys'in kararına rağmen Generalitat'la yakın ilişkiyi sürdürdüler. Hatta bazı hücum muha- fızları Generalitat'ın emirlerine karşı gelerek kendi cephanelikle- rindeki silahları CNT üyelerine dağıttı.

19 Temmuz şafağının hemen öncesinde, Pedralbes kışlasındaki askerlere subayları tarafından karneyle içki dağıtıldı ve ardından Madrid'den bir anarşist kalkışmanın ezilmesi emri geldiği iletildi. Tuhaf birtakım üniformalar giymiş Falanjistler ve diğer destekçi- ler, Barcelona'nın en işlek caddelerinden biri olan Diagonal'dan

yola çıkmak üzere olan gruba katıldı.²⁶ Neredeyse ânında şehrin dört bir yanında fabrika sirenleri çalmaya başladı. Ayrıca sabah saat beş civarında, hafif zırhlı Montesa süvari alayı Tarragona'daki kışlasından çıkmıştı, ağır zırhlı Santiago süvari alayı da Travesera de Gràcia kışlasından çıktı ve 7. Hafif Toplu Alayı neredeyse 30.000 tüfeğin bulunduğu Sant Andreu kışlasından yola koyuldu.

Birliklerin sokaklara yayılması kötü koordine edilmişti. Santiago Süvari Alayı Cinc d'Oros'ta dağılmışken, Parque kışlasından gelen piyade alayı kuvvetli bir saldırıyla karşılaşmış ve kendi duvarlarının arkasına savaşıarak geri çekilmek zorunda kalmıştı. Bazı birlikler sokağa bile çıkamadı. Dışarı çıkmayı başaranlar Plaza de España ve Plaza de Cataluña yakınlarındaki stratejik binaları ele geçirmek için ilerledi. Hotel Colón, Ritz ve merkez telefon santralinde barika kurup mevzilendiler. Yolda saldırıya uğrayan müfrezeler kendilerini savunmak için barikatlar kurdu ama bunlar, intihar saldırılarında kullanılan ağır kamyonlardan yapılmıştı. Askerler çatılardan atılan el yapımı bombaların ve keskin nişancıların saldırısına uğruyordu. Merkeze doğru gitmelerini engellemek için yapılan barikatlar neredeyse tamamen, çatışmaya katılamayanlarca inşa edilmişti. 1909'da Semana Trágica sırasında vuku bulan sokak çatışmalarından işçilerin öğrendiği gibi, kaldırım taşlarından yapılan barikatlar, şayet taşlar doğru dizilirse, hafif topçu atışlarına dayanabilirdi.

Öğleden önce on bir sularında, General Goded bir deniz uçağıyla Mallorca'dan geldi. Ada kalkışma için kolayca ele geçirilmişti ama Mahon Limanı'nda bir denizaltı üssü bulunan Minorca, subaylarına karşı direnen askerler ve uzman erbaş sayesinde sol için kazanıldı. Goded hemen *capitaníaya*, yani albay-generalin karargâhına gidip sadık tümen komutanı Llano de la Encomienda'yı tutukladı. Gelgelelim şehir merkezinde isyancıların elinde bulunan tüm binaların kuşatılması uzun sürmedi. CNT-FAI'nin kızıl ve siyahın çaprazlamasına birleşmesinden oluşan bayrağı kışlalarda, kamyonlarda ve kamu binalarında dalgalanmaya başlamıştı. Sokaklardaki hoparlörler sıcak pazar günü boyunca ha-

²⁶ Bunlar çok fazla olamaz. Josep Fontana'ya göre Barcelona'da Cumhuriyet'e karşı ayaklanan sivillerin sayısı 346'dan fazla değildir (*Visions de guerra de rera Guardia*, Barcelona, 1977, prolog).

lmleri, talimatları ve uyarıları yayınlamaya devam etti. Kilise kul-
lmlerinden ateş edildiğinin (söylentilere göre bunlar rahip değildi,
lın Carmelitas ve Santa Madrona'nın çan kulelerini ele geçiren
mkerlerdi) bildirilmesi üzerine kiliseler ateşe verildi. Yargısız in-
fuzlar devam ediyordu ki bunlara Carmelita manastırının camla-
ından insanlara ateş ettiklerine dair yanlış bir suçlamaya maruz
kılan bir düzine rahip de dahildi.

Kuşatılmış binaları çevreleyen açık alanlara yapılan saldırılar
nğır zayıyata neden oldu. Daha sonra saat iki civarında, ordunun
lıı kadar azimli sayıda insanı yenemeyeceği belli olduğunda, Al-
lııy Escobar, Vía Layetana'dan Companys'in balkonunda beklediği
Anayış Komisyonu'na doğru yol alan 800 kişilik bir bölükle bir-
likte sivil muhafızlarını işçilerin yanına getirdi. Ramblas boyun-
ca ilerleyen bir süvari birliği sıkılı yumruklarıyla selam verirken
kulabalıklar tarafından coşkulu bir takdirle karşılandı. Bu para-
mliter kuvvet, sivil muhafızlara karşı içgüdüsel şüpheleri hâlâ
dınmemiş olan Barcelona işçileri tarafından ilk kez selamlanı-
yordu. Anarşistler telefon binasını bizzat ele geçirirler de sivil
muhafızların mükemmel nişancılığı Hotel Colón ve Ritz'e yapılan
saldırılarda büyük yardım sağladı.

Gerçek dönüm noktası, Avenia Icária'da, merkezde kuşatılmış
İsyancılara yardım etmek üzere ilerleyen süvarileri ve 1. Dağ Top-
çu Alayı'nı durdurmak için doğaçlama olarak devasa gazete ru-
lolarından barikatlar yapıldığında gerçekleşti. Çatışma sırasında
bir an, küçük bir işçi grubu ve bir hücum muhafızı, 75 mm'lik iki
topçusu olan bir isyancı topçu müfrezesine doğru koştu. Şaşkına
dönen askerlere doğru koşarlarken, saldırmadıklarını göstermek
için tüfeklerini başlarının üzerinde tutuyorlardı. Soluk soluğa,
subaylarının onları kandırmış olduğunu anlatarak askerlerin ne-
den kardeşlerine ateş açmaması gerektiğine dair hararetle konu-
şular. Silahlar ters çevrildi ve isyancı güçlere yöneltildi. O andan
itibaren gitgide daha fazla asker işçilerin ve hücum muhafızları-
nın saflarına katıldı.

Capitanía'daki General Goded'in teslim olmasını sağlayan şey
bir liman işçisi tarafından ele geçirilen bir topla gerçekleştirilen
atıştı. Birçok cumhuriyetçi bu kumpasçı elebaşısını olay yerinde

vurmak istedi, ama Troçki suikastçısının annesi, komünist Caridad Mercader tarafından kurtarıldı. Goded daha fazla kan dökülmesini önlemek için onu radyodan bir açıklama yayınlamaya ikna eden Companys'e götürüldü. "Bendeniz General Goded," dedi, "İspanyol halkına beyanımdır: Kader benden yana olmadı ve şu an bir tutsağım. Bunu söylüyorum ki hâlâ savaşmaya devam edenler bana karşı daha fazla sorumluluk hissetmek zorunda kalmasın."²⁷ Sözlerinin İspanya'nın diğer bölgelerindeki solcu güçlere çok yardımı oldu, özellikle de bu sözler Madrid'de Montaña kışlasını savunan isyancılara hoparlörlerle iletildiğinde. Ne var ki bu açıklamayı yapmayı kabul etmesi onu kurtarmadı. Ağustosta cumhuriyetçi subaylardan oluşan bir askerî mahkeme onu ayaklanma suçuyla idama mahkûm etti.

Akşam bastırıldığında, sadece Sant Andreu ve liman yakınındaki Atarazanas kışlaları direnmeye devam ediyordu. Kolomb anıtının etrafında mevzilenen makineli tüfekler akşamın erken saatlerinde susturulmuştu. Prat'taki hava meydanının komutasında sempati-zan subay Albay Díaz Sandino vardı. Onun uçaklarıyla anıta düzenlenen saldırı sayesinde, bir öbek işçi ve hücum muhafızı anıtı ele geçirdi. Montjuïc Kalesi'nde garnizon isyancı subayları vurdu ve daha sonra cephanedeki silahları CNT'ye teslim etti.

Ertesi sabah Atarazanas kışlasını kendilerinin ele geçirdiğinde ısrar eden anarşistler, paramiliter birliklere uzak durmalarını söyledi. Buenaventura Durruti toplu saldırı emrini verdi: "¡Adelante hombres de la CNT!" Bu taarruza silah arkadaşı Francisco Ascaso ile birlikte önderlik ediyordu ama Ascaso neredeyse hemen öldürüldü. Bu son çarpışma sonunda toplam zayıat 600 ölü ve 4.000 yaralı oldu. Bütün savaşlarda olduğu gibi, saldıranlar kendilerini feda ederek cesaret sergilediler. Zayıatın çoğunun, özellikle de son taarruzda anarşistlerin ağır silah ve hava desteği mevcutken gerçekleşenlerin önüne geçilebilirdi. Bu taarruzdaki yiğitlik anarşist folklorun bir parçasına dönüştü ama atılğanlık ve cesareti askerlik biliminin yerine koymanın tehlikeli bir şey olduğu gerçeğinin üzeri örtüldü.

²⁷ "Soy el general Goded. Declaro ante el pueblo español que la suerte me ha sido adversa. En adelante, aquellos que quieran continuar la lucha no deben ya contar conmigo," aktaran Tuñón, *La España del siglo XX*, s. 432. İsp. "CNT'liler, ileri!" -ed.n.

KONTROL MÜCADELESİ

Amerî kalkışma planında bahriyeye anahtar bir rol verilmişti. Afrika Ordusu donanmanın gemileriyle anakaraya nakledilecekti. Buna Kanarya Adaları yakınlarında yapılan filo tatbikatlarında General Franco ile yüksek kademedeki deniz subayları arasında önceden karar verilmişti. Kalkışma başladığı anda savaş gemileri tüm gaz İspanyol Fas'ına gidecekti.

16 Temmuzda General Queipo de Llano, Sevilla Radyosu üzerinden yaptığı boşboğaz konuşmaların ilkinde bu stratejiye duyduğu güveni ortaya koydu. Bunu yaparken da süreç içinde planlarını açık edebileceğini hiç umursamıyordu: "Ulusun kalp atışına her zaman sadık olan donanma toplu halde bize katıldı. Onun yardımıyla Fas'taki birliklerimiz hızlıca Yarımada'ya taşınacak, çok kısa sürede Afrika Ordumuzun şanlı bölüklerini Cádiz, Málaga ve Algeciras'ta göreceğiz ve bu bölükler hiç dinlenmeden Granada, Córdoba, Jaén, Ekstremadura, Toledo ve Madrid'e yürüyecek."¹

Gelgelelim, bu tür kapsamlı varsayımların altının boş olduğu ortaya çıktı. Donanmadaki subayların ezici çoğunluğu bu kalkışmayı kesinlikle destekliyordu. Çoğu Latin ülkesinde olduğu gibi İspanya'daki deniz subayları da ordunun diğer kısımlarına göre daha aristokrattı. İspanyol ordusu, on dokuzuncu yüzyılda orta sınıfa toplumda bir yükselme şansı sağlayacak liberal mevziler edinmişti. Diğer yandan İspanyol donanmasının subay salonları kuvvetli bir monarşist eğilim taşıyordu ve o sıralar ortalama subayın alt güvertedekilere yönelik tavırları pek de açık fikirlice değildi.

Ian Gibson, *Queipo de Llano*, Barcelona, 1986, s. 76.

18 Temmuz sabahı Madrid'deki Denizcilik Bakanlığı, Cartagena'daki üç muhribe Melilla'ya doğru gitmek için demir alma emrini verdi. Telsizden gelen emirler isyancı kasabayı bombalamalarını söylüyordu. Dolayısıyla gemideki memurlar kalkışmanın başlamış olduğunu biliyorlardı. Muhribin ikisindeki herkes güverteye çağrıldı ve burada kaptanları kalkışmanın hedeflerini anlattı. Subaylar coşkulu bir karşılık bekliyor olabilirdi ama hayal kırıklığına uğrayacaklardı.

Donanmadaki düşük rütbeliler, karacılarıdaki emsallerine nazaran çok daha iyi organize olmuşlardı. 13 Temmuzda El Ferrol'de gizli bir toplantı düzenleyerek, subayların hükümete isyan etmeleri halinde ne yapmaları gerektiğini tartışmışlardı. Madrid'de bir telgraf operatörü olan Benjamín Balboa, Tenerife'deki General Franco'nun aktardığı bir mesajı ele geçirmişti. Bunu hemen Denizcilik Bakanlığı'na bildirdi ve radyo bölümünden sorumlu, aynı zamanda kumpasın bir parçası olan Teğmen Castor Ibañez tutuklandı. Balboa, bakanlıktan aldığı emirlere dayanarak, filo-daki bütün sinyal operatörleriyle hemen iletişime geçerek onlara olan bitenleri anlattı ve "bir faşist çetesi olan subayları"nı gözlemelerini söyledi. Bu çabalarının sonucunda gemilerin büyük çoğunluğunun mürettebatı olaylardan haberdar edilmiş ve yalan yanlış hikâyelerle aldatılmamış oldu. Bunun üzerine, o sıra hâlâ denizcilik bakanı olan Giral, hükümetin emirlerini reddeden bütün subayların görevden alındığını belirten bir mesaj gönderdi.

Melilla açıklarındaki üç muhripten sadece *Churruca*'daki subaylar komutayı kaybetmedi. Bunun sebebi radyonun bozuk olmasıydı. *Almirante Valdés* ve *Sánchez Barcáiztegui*'deki (bu aynı zamanda Azaña'nın eskiden hapsedildiği gemiydi) mürettebat radyo operatörleri tarafından uyarılmıştı ve subaylarının üstüne atlayıp onları etkisiz hale getirmişti. Ardından bir gemi komitesi belirlediler, Melilla ve Ceuta'yı bombaladılar ve sonra Cartagena'da bulunan hükümete sadık donanma üssüne döndüler. Dolayısıyla, Afrika Ordusu'ndan yapılacak takviyelerin acilen ihtiyaç duyulan nakliyesi için, isyancıların elinde yalnızca bir muhrip ve *Dato* isimli bir gambot kalmıştı.

19 Temmuz sabahında hükümet müsait bütün savaş gemilerini, Afrika Ordusu'nun geçişini engellemek için Cebelitarık Boğazı'na demirlemeleri emrini verdi. Kalkışmaya katılmak isteyen su-

baylar haberlerin alt güverteye yayılmasını engelleyemedi. *Miguel de Cervantes* kruvazöründeki subaylar sonuna kadar direndiler, ama birçok gemide cephanelik gemi personeli tarafından ele geçirilince teslim oldular. Denize açılmaya elverişli tek muharebe gemisi olan *Jaime I* denizciler tarafından geri kazanıldı; *Libertad* kruvazörü ve hatta yarım tabur *regulareyi* Cádiz'de karaya çıkartmış olan *Churruca* muhribi de öyle. Daha sonra milliyetçiler "asi" denizcilerin subaylarına suikast düzenlediklerini iddia etti ve bunun sorumluluğunu Giral'e attılar.

Denizcilik Bakanlığı isyancı subayların komutadan alınmasıyla ilgili talimatları gönderdikten sonra şu meşhur mesajlaşma yaşandı: "*Jaime I* mürettebatından Denizcilik Bakanlığı'na. Gemi-de komutanlar ve subayların ciddi bir direnişiyle karşılaştık ve onları cebren zaptettik... Cesetler için acilen talimat istiyoruz." "Denizcilik Bakanlığı'ndan *Jaime I* mürettebatına. Cesetleri saygılı bir şekilde denize bırakın. Anlık durumunuz nedir?"²

Birleşik Krallık'ın Cebelitarık'taki Kraliyet Donanması'nın subayları olayları dikkatle izliyordu. Alt kademedekilerin böyle bir eyleme girişmesinin fikri bile tüylerini diken diken etmişti. 1931'deki Invergordon isyanı, aslında grevden sadece biraz daha fazlası olmasına rağmen, hafızalarındaki tazeliğini koruyordu; dahası, Karadeniz'deki Fransız filosunda vuku bulan daha ciddi isyanın üzerinden yalnızca on yedi yıl geçmişti.³ Kime yakın durduklarına dair şüphe yoktu ve bu durumun ileriki yıllarda hissedilir bir etkisi olacaktı. İspanya'daki Alman maslahatgüzar Voelckers Ekimde Wilhelmstrasse'ı şöyle bilgilendirmişti: "İngiltere'ye gelince, onların beyazlara Cebelitarık üzerinden mühimmat tedarik ettiği yönünde ilginç bir tespitte bulunduk ve son zamanlarda buradaki İngiliz kruvazörünün komutanı, kızıl hükümete yapılan Rus silahı sevkiyatı hakkında bize istihbarat sağlıyor ki bunu talimat almadan katiyen yapamaz."⁴

² Luis Romero, *Tres días de Julio*, s. 50.

1919'da, Rus İç Savaşı esnasında Beyaz Ordu'yu desteklemek için gönderilen bir Fransız filosundaki *France* ve *Jean Bart* gemilerindeki denizciler Bolşevikleri desteklemek için isyan etmişti. Fransız Komintern'in İspanya'daki temsilcisi André Marty bu olaydaki oynadığı rol sayesinde neredeyse mistik bir ün kazanmıştı.

Voelckels'ten Dışişleri Bakanlığı'na, Alicante, 16 Ekim 1936, DGFP, s. 112.

Gemilerin çoğunda kalkışmanın ezilmesiyle birlikte, Afrika Ordusu'nun anakaraya geçemeyeceğini gören isyancıların çoğu ölüme mahkûm olduklarını düşündü. Projelerinin başarısız olduğuna kani olan Mola, sadece başka hiçbir seçenek olmadığı için devam etti. Alman maslahatgûzar Wilhelmstrasse'ye, filonun taraf değiştirmesinin Franco'nun planlarını sarsabileceğini bildirdi. Bu durum büyük şehirlerdeki garnizonların feda edilmesi anlamına gelebilirdi.

Bu terslik milliyetçiler için bir felakete dönüşmedi, çünkü tarihteki ilk büyük havadan askerî nakli gerçekleştirdiler.⁵ Her ne kadar hava nakli İspanyol hava kuvvetlerine ait birkaç Breguet, Nieuport ve İtalyan Savoia ile hemen başlamış olsa da, esas katkı Hitler tarafından gönderilen Junkers 52'lerden geldi, ki zaten daha sonraları Hitler zafer elde edilmesi açısından son derece önemli olduğu için Franco'nun bu uçağın bir anıtını dikmesi gerektiğini söylemişti.⁶ Ama milliyetçiler yeni gemilerin komitele-
rindeki eşgüdümün iyi sağlanmamasından, böylelikle de cumhuriyetçi donanmanın etkililiğinin ciddi biçimde azalmasından da faydalandılar. Cumhuriyet donanmasının Afrika Ordusu'nu taşıyan gemilere saldırması da engellendi, zira Alman cep zırhlıları *Deutschland* ve *Admiral Scheer* onların önüne bir perde çekmişti. Bu sayede isyancılar, "zafer konvoyu" dedikleri, 2.500 asker ve çokça teçhizatın yanı sıra, havadan taşınamayacak ağır silahların bulunduğu konvoyu taşıyabildi.

Donanma içindeki en ateşli çatışma denizde değil, İspanya'nın kuzeybatı ucundaki El Ferol Limanı'nda gerçekleşti. 19 Temmuzda CNT ve UGT sicil valinin emirlere uyarak silahları teslim etmesini talep etti, ama donanma cephanesinin başındaki kişi bunu reddetti ve ardından kumpasçılar tarafından savaş hali ilan edildi. 29. Deniz Piyadeleri ve 3. Kıyı Topçu Alayı'ndan müfrezeler şehri isyancılar için temizlemişlerdi, fakat birçok işçi denizcilerle birleşerek cephaneliği ele geçirdi.

⁵ Daha önceleri de küçük birlikler havadan taşınmıştı, bunlara 1932'de Kıbrıs'tan Irak'a taşınan İngiliz askerleri de dahildi ama Franco'nun birliklerinin Cebelitarık Boğazı'nı geçmesi genellikle ilk büyük hava köprüsü olarak görülür.

H. R. Trevor-Roper (ed.), *Las conversaciones privadas de Hitler*, Barcelona, 2004.

Cumhuriyet'e sadık denizciler kuru havuzdaki *Almirante Cervera* kruvazörüne ve atıl haldeki muharebe gemisi *España*'ya yerleşmişlerdi. Bu iki gemi, subayları tarafından kalkışma için ele geçirilmiş *Velasco* muhribini batırmayı başardı; fakat rıhtımdaki tertibat yüzünden, ağır silahlarını karaya doğru kıyı bataryalarına geçiremediler. Böylesine kısıtlı bir alanda gerçekleşen büyük bir deniz muharebesinin yol açtığı yıkım devasa ölçekte oldu. Nihayetinde 21 Temmuzda, milliyetçi subaylar Denizcilik Bakanlığı'ndan gelmiş gibi, gemilerin teslim olarak daha fazla kan dökmekten kaçınmalarını belirten sahte bir mesaj yayınladılar. *Almirante Cervera*'nın sadık komutanı Yüzbaşı Sánchez Ferragut ve Tuğamiral Azarola idam edilmemeleri şartıyla teslim olmayı teklif etti. Bu hususta söz verilse de bu şart daha sonra reddedildi.

Galiçya'nın başka kısımlarındaki askerî kalkışma kısa bir gecikmenin ardından 20 Temmuzda başladı. Casares Quiroga'nın arkadaşı olan La Coruña'daki sivil vali Francisco Pérez Carballo silahları UGT ve CNT'ye teslim etmeyi reddetti. Askerî valinin, subaylarından kalkışmaya katılmayacaklarına dair ciddi bir söz aldığını söyleyerek işçilere güvence verdi. Fakat General Pita Romero daha sonra tutuklanıp vuruldu. Tümen Komutanı General Enrique Salcedo da vuruldu, tıpkı Pérez Carballo gibi. Hamile eşi Juana Capdevielle'nin akıbeti ise korkunçtu. Önce hapse atıldı, kocasının öldürüldüğünü duyduğundaysa düşük yaptı. Daha sonra serbest bırakılsa da Ağustosta Falanjistlerin tecavüzüne uğrayarak öldürüldü.⁷

Az sayıda silaha sahip olan işçi grupları, Manuel Hedilla'nın kumandasındaki birliklere ve Falange'nin büyük bir müfrezesine karşı savaşımaya devam ettiler. Sör John Moore'un mezarının yakınlarındaki son bir çarpışmada, tam da Noya'dan *dinamiterolar* ve silahlanmış madenciler desteğe geliyorken dağıldılar. Çok geç kaldıklarını ve güçlü karşı-saldırıların geldiğini gören destek bölüğü tepelere geri çekildi. Bölükten bazıları gerilla güçleri oluştururken, diğerleri doğuya, Bilbao'ya doğru yol aldılar.

Milliyetçilerin eline geçen bir başka yer olan Vigo'da Mérida Alayı'nın askerleri o kadar çok alkol almışlardı ki, şehir merkezi-

⁷ Santos Juliá (ed.), *Victimas de la guerra civil*, Madrid. 1999, s. 87-88.

ne yürüyen askerler yarı sarhoştı. Puerta del Sol'da komutadaki subay savaş hali ilan etti ve silahsız siviller protesto sloganları atmaya başlayınca askerlerine ateş emri verdi. Sarhoş askerler her yöne ateş etmeye başladılar.

20 Temmuz sabahının erken saatlerinde, Montaña kışlası civarındaki az silahlı Madridli yurttaşlara içinde kadınların da bulunduğu çokça katılım oldu. İki adet 75 mm'lik Schneider topu yerine oturtulmuştu. Emekli topçu Yüzbaşı Orad de la Torre bu topları kışladan yaklaşık beş yüz metre uzaktaki Calle Bailén'e yerleştirdi. Daha sonra Teğmen Vidal'in komutasındaki bir 155 mm'lik bir top hedeflerinin iki yüz metre yakınına getirildi.⁸

Binlerce insan Paseo de Rosales ve Kuzey İstasyonu boyunca kışlaları sardı. Emir almadan ilerleyip geri çekilen bir kitleydi bu. İçlerinde bulunan bir hukukçu sahneyi şöyle betimliyordu: "Kışla tarafından tüfek sesleri geliyordu. Plaza de España'nın köşesinde ve Calle de Ferraz'da bir grup hücum muhafızı duvara dayanıp tüfeklerini doldurmaktaydı. Bahçelerdeki ağaçların ve bankların arasında çok sayıda insan çömelmiş ve uzanmıştı." Kalkışmanın bir gün önce bastırıldığı Cuatro Vientos yakınlarındaki bir hava meydanından Cumhuriyet'e sadık birkaç uçak geldi. İlk başta askerleri teslim olmaya çağıran broşürler atıldılar. Daha sonra kışlaya bomba yağdırdıklarında binlerce sivil bunu coşkuyla kutladı, ama kışladaki makineli tüfekler bir kez daha ateş açtığında aralarından bazıları öldü. Genç İngiliz şair Jack Lindsay o günle ilgili bir şiir yazmıştı:

Garip bir silah bulduk,
Bira fabrikasından bir kamyonla taşıdık onu.
Koştuk Montaña kışlasına,
Birkaç eski tabanca ve çıplak ellerimizle,
Dönüp duran makineli atışlarının arasından.
Oradaydım ben.
Büzülmüş subaylar gördüm,
korkudan yüzleri beyaza kesmiş.⁹

⁸ Zugazagoitia, *Guerra y vicissitudes*, s. 70; Fraser, *Recuérdalo tú y recuérdalo a otros*, s. 80, 86-87.

Jack Lindsay, "On guard for Spain!", *Junta de Castilla y León*, Salamanca, 1986, s. 132.

'tuhmin edilebileceği üzere, duygular sağduyudan genellikle daha güçlüydü. Eski altıpatlarlar, silahı olan az sayıdaki ayrıcalıklı kişi tarafından kalın taş duvarlara doğru ateşlendi. Montaña kışlasına yapılan saldırı, kafa karışıklığı sonucunda ne gibi dehşetengiz şeylerin ortaya çıkabileceğini gösterecekti. Askerlerin çoğu teslim olmak istiyor ve pencerelerinden beyaz bayrak sallıyordu. Kala-balık neşeyle ileriye doğru atıldı, fakat subayların kontrolündeki makineler tekrar ateşlendi ve bunun sonucunda açık alandaki çok sayıda insan öldü. Bu olay birkaç kez yaşandı ve kitleler kışlayı bastığında deliye dönmüş durumdaydı. Bu baskın ancak içerideki bir cumhuriyetçi istihkâm çavuşunun kapıları açivermesiyle mümkün oldu ama o çavuş bir subay tarafından hemen vuruldu. Sonrasında yaşanan katliam korkunçtu.¹⁰

Granada'da General Miguel Campins Cumhuriyet'e sadık kaldı ve sivil valiye subaylarının güvenilir olduğu konusunda güvence verdi.¹¹ Ama Albay Muñoz ve Albay Leon Maestre kalkışmayı harekete geçirdi. 20 Temmuzda Campins tutuklandı ve General Queipo de Llano'nun emriyle, "movimiento salvador de España"ya karşı olduğu gerekçesiyle öldürüldü. Garnizonun ve hücum muhafızlarının isyan etmeyeceğine inanmış olan işçiler o gün neler olduğunu çok geç anladılar. Askerî isyancılar gece çöktüğünde şehri ele geçirdi. Muhalifleri ise Albaicín diye bilinen bölgeye çekildiler, burada barikatlar kurup üç gün boyunca savunmaya geçtiler, fakat topçular gelince birçok aile evlerinin molozuna gömüldü.

Bütün büyük şehirler arasında Valencia, durum netleşmeden önce en uzun gecikmeyi yaşayan şehirdi, çünkü General Martínez Monje iki taraftan birini savunma konusunda açıklama yapmayı reddetmişti. General Goded'in Barcelona'dan yapılan radyo yayını, subay arkadaşlarını kalkışmaya katılmaya ikna etmekte çok zorlanan Valencia'daki kumpasçılar için büyük bir darbe oldu.

¹⁰ Luis Romero, a.g.y., s. 555.

Ian Gibson, *Granada en 1936 y el asesinato de García Lorca*, Barcelona, 1979, s. 75.

"İspanya'nın kurtuluş hareketi" –ed.n.

CNT, Valencia bölgesinde zaten bir genel grev ilan etmiş ve Halk Cephesi partileri tarafından sivil valinin ofisinde kurulan yürütme komitesine katılmıştı. Bu kodaman ise silahları teslim etmeyi reddettiği için komite tarafından görevden alınmıştı.

Liman işçilerinin üyeliğiyle birlikte CNT en büyük işçi örgütlenmesiydi ve Halk Cephesi'yle işbirliği yapmadan önce bazı şartlarda ısrar ediyordu. Bunlardan biri, sadakatlerini sağlamak için paramiliter kuvvetlerin daha büyük işçi grupları arasında bölünmesiydi. Bu kabul edildi ve karma "müdahale grupları" radyo istasyonunu, telefon santralini ve diğer stratejik binaları işgal etti. Buna rağmen bir sivil muhafız müfrezesi bazı işçilerle birlikte başka bir alana yardıma gönderildiğinde, kendi korumalarını vurarak milliyetçilerin safına geçtiler.

General Martínez Monje, hükümetin emrine uyup silahları teslim etmemesine rağmen sadakati konusunda ısrar etmeyi sürdürüyordu. Çok az kişi onun itirazlarına ikna olmuştu, çünkü Monje besbelli diğer şehirlerde olayların nasıl bir seyir izleyeceğini görmek için beklemekteydi. Kışlayı basıp basmama tartışması Madrid'den gelen Martínez Barrio başkanlığındaki bir delegasyon şehre vardığında iyice karmaşık bir hal aldı. Nihayetinde, tarafsızları düşman kampına sokmaya zorlamaktan korkanlar bile durumun tahammül edilemez olduğunda hemfikir oldu. Sonunda kışla, kalkışma başladıktan iki hafta sonra alındı. Valencia'nın ele geçirilememesi kumpasçılara büyük bir darbe oldu, çünkü artık Madrid'e doğu tarafından ilerleyemezlerdi.

Endülüs'te Queipo de Llano'nun kuvvetleri Sevilla'nın merkezi ve hava meydanından daha fazlasını ele geçirememişti. Havacılık kulübündeki özel uçaklar keşif uçuşları ve amatör bombalı saldırılar için çok faydalı olacaktı. Ama uçak pistinin asıl hayati fonksiyonu Fas'tan yapılan askerî nakliye için iniş alanı sağlamaktı (Binbaşı Cástejon'un kumanda ettiği 5. Bandera da bu nakledileceklerle dahildi). 21 Temmuzdaki gelişleri işçi sınıfı bölgesi Triana'da (İmparator Trajan'ın memleketi olduğu düşünülen yer) tam bir hücumla yol açtı. Ardından Cástejon ve adamları La Macarena, San Julián, San Bernardo ve el Pumarejo'ya 25 Temmuz kadar süren saldırılar başlattı.

Queipo de Llano'nun daha sonra taraf değiştirecek basın asistanı Antonio Bahamonda, neredeyse hiç silaha sahip olmayan sakinleri tarafından savunulan bu yerlere karşı girişilen hareketi tanımlarken, bu esnada 9.000'den fazla kişinin öldüğünü iddia etti: "Yabancı Lejyon ve Fas *regulareler*, işçi sınıfı bölgelerinde, çok katlı evlerin bulunduğu son derece mütevazı sokakları arşınlarken camlardan içeriye el bombaları atarak evleri havaya uçuruyor, kadınları ve çocukları katli ediyordu. Mağripliler fırsat bu fırsat deyip yağma ve tecavüze girişmişti. General Queipo de Llano, [Sevilla Radyosu'ndaki] gece konuşmalarında... birliklerini kadınlara tecavüz etmeye çağırıyor ve kaba bir alaycılıkla bu tarz vahşi sahneleri anlatıyordu."¹²

Bu eylemlerin haberleri, köylülerin toprak sahiplerine ve sivil muhafızlara karşı ayaklandıkları Endülüs kırsalında misillemeleri tetikledi. Ardından, Queipo'nun kuvvetleri Sevilla'yı ele geçirdiği anda isyancılar civardaki kırsal bölgeye hâkim olmaya başladılar. Toprak sahiplerinin çocukları olan bazı Falanjistler at sırtında köylü avları tertiplerler. Buna alaycı bir şekilde, topraksız *braceronun* nihayetinde bir parça da olsa toprak parçası sahibi olacağı "reforma agraria" dendi.

İspanya'da kent sınırları dışında bulunan birçok bölgede bir anlık şiddetin ardından sarsılmı bir durgunluk oluştu, ama büyük şehirlerin kimin kontrolü altında olacağı belirlendikten sonra nefes almak için çok kısa bir zaman vardı. Bölükler başka yerlere yardım etmek ya da yakınlardaki kasabaları tekrar ele geçirmek için hızla derlendi. Madrid'de UGT kalkışmanın nerede başarılı nerede başarısız olduğunu bulmak için demiryolu telefon şebekesi aracılığıyla etkili bir istihbarat sistemi kurmuştu. İşçi milisleriyle yüklü kamyonlar başkentin dışına yol aldı. Guadalajara küçük bir çatışmanın ardından yeniden ele geçirildi Alcalá de Henares kalkışmaya katıldığını bildiren sivil muhafızların elinden alındı ve Cuenca, Cipriano Mera'nın komutasındaki 200 asker tarafından ele geçirildi. Alelacele oluşturulmuş başka milis müfrezeleri, Ge-

¹² Antonio Bahamonde, *Un año con Queipo, or Memoirs of a Spanish Nationalist*, Londra, 1939.

Tarım işçisi -çn.

neral Mola'nın birliklerini Guadarrama Dağları boyunca engellemek için hızlıca kuzeye intikal ettiler.

Büyük bir milis bölüğü kamyonlar, taksiler ve el konulmuş otomobillerden oluşan bir konvoyla birlikte Kastilya Ovası üzerinden güneye doğru, Albay Moscardó'nun Alcázar Kalesi'nde askerî akademiye savunmak için milliyetçileri örgütlediği Toledo'ya gidiyordu. Yaz tatili olduğu için yalnızca bir avuç askerî öğrenci toplanmıştı, fakat civardaki kırsal bölgelerden güçlü bir sivil muhafız kuvveti de getirilmişti. Karışık bir subay topluluğu ve çok sayıda Falanjistle birlikte aktif savunmacıların sayısı 1.100 civarına gelmişti. Kalenin içindeyse 500'den fazla kadın ve çocuğun yanı sıra 100 solcu esir vardı. Kumpasa katılmayan Moscardó tamamen kendi inisiyatifiyle hareket ediyordu. Savaş Bakanlığı'nın Toledo'daki silah fabrikasında bulunan mühimmatı Madrid'e sevk etme emri konusunda oyalanıp zaman kazanmayı başarmış ve tam da milis kuvvet kentin sınırlarına geldiğinde bu mühimmatın çoğuyla birlikte adamlarını kaleye doğru çekmişti. Alcázar kuşatması böylece başladı. Bu kuşatma milliyetçiler için duygusal sembolizmiyle son derece zengin bir kaynak olacaktı.

Barcelona'daki anarşistlerin en büyük endişesi Zaragoza'nın ordunun eline geçmesi ve bunun sonucunda yoldaşlarının katledilmesi idi. Dağılan silahlı işçi bölükleri aceleyle bir araya gelerek Aragón kırsalına doğru hareket etti. Yerel sivil muhafız müfrezesi ve sağcı sempatizanlar tarafından kalkışma için hâkimiyet altına alınmış köyler ve kasabalar yoldayken ele geçirildi. Milisler genellikle yola devam etmeden önce tehdit olarak düşündükleri kişilerin hepsini vurdular. Gelgelelim, bölükler ağırlıklı kentli işçilerden oluşuyordu. Çatışma kabiliyetleri sokakta işliyordu, coğrafyasını hiç anlamadıkları kırsalda değil. Bir POUM önderi olan Jordi Arquer durumu şöyle anlatıyordu: "Haritalarımız yoktu (...) bir askerî haritadan da bahsetmiyorum, basit bir Michelin yol haritamız bile yoktu."¹³

İlerlemeleri sırasında, Sant Andreu kışlasından aldıkları 30.000 tüfekle silahlanmış anarko-sendikalist bölükler, daha önce isyancıların eline düşen köyleri ve kasabaları ele geçiriyor ve kal-

¹³ Ronald Fraser, a.g.y., s. 152.

kışmayı desteklediklerinden şüphelendiklerini öldürüyordu. İler-
 lmişin parçası olan bölükler içinde yalnızca Durruti'nin bölüğü
 kırsal bölgeleri ele geçirme ayartısına kapılmadı, zira kasabanın
 merkezi düşmanın elindeyken bu tehlikeli bir oyalanma olurdu.
 Cumhuriyetçi kuvvetlerin düzenli kumandanı Albay Villalba, Dur-
 ruti'ye Zaragoza'ya doğru böyle bodoslama hareket etmemelerini
 hile söylemişti. Pamplona'daki General Mola'nın yolladığı güçlü
 bir Karlosçu müfreze Zaragoza'daki garnizona destek olmak için
 yehre varmıştı ve Durruti'nin kuvvetleri desteksizdi. Yaklaşık
 20.000 askerden oluşan Barcelona'dan gelen milisler daha az he-
 defe odaklansa daha etkili olabilirdi. Fakat kendiliğinden hareke-
 te geçmiş böyle bir grup genelkurmay tarafından kontrol edilen
 birlikler gibi hareket edemezdi.

Çatışma kaotikti. İki tarafta doğaçlama girişilen hamleler, ya-
 ratıcılık ile işe yaramazlık arasında gidip geliyordu. Kamyonların
 arkasına sahra topları yerleştirildi; kundağı motorlu topçuların
 ilk versiyonlarından biri olmuştu bu. Çelik levhaların ağırlığı mo-
 tor için çok ağırlık yaratsa da, kamyonların etrafında –bazen etkili
 de olan– zırhlı araçlar yapıldı. Her tarzda el bombası ya da *petar-
 do* denendi (Molotof kokteyli denen şey aslında kısa bir süre son-
 ra o sonbahar Madrid'in dışında Rus tankları saldırırken Yabancı
 Lejyon tarafından icat edilmişti). Gelgelelim, özgünlükle birlikte,
 siper kazmak gibi daha sıradan askerî pratikler küçümsenmeye
 başladı. Yerden savaşmak İspanyol savaş anlayışına tamamen ay-
 kırıydı. Bilinçaltında, zafere yol gösterenin cesaret olması gerek-
 tiği yönünde ahlak bir kesinlik yatıyordu.

Ağustosun ilk günlerine kadar egemenlik bölgeleri netleşme-
 miş, sınırlar belirginleşmemişti. İsyancılar batıda Galiçya'dan
 León'a, doğuda ise Navarra'dan kuzey Aragón'a kadar uzanan ya-
 tay bir şeritte hâkimdi. Burası, kalkışmayı mağlup etmiş Asturias,
 Santander ve Bask bölgesinin kıyı bölgeleriyle çevriliydi. Güney-
 de ve batıdaysa isyancılar Endülüs'ün küçük bir bölümü dışında
 başka bir yeri ele geçirmemişti.¹⁴

¹⁴ İsyancılar yarımada'nın yaklaşık iki yüz otuz beş bin kilometrekarelik
 kısmını kontrol ediyorlardı ve burada 11 milyon insan yaşıyordu; Cum-
 huriyet ise 14 milyon insanın yaşadığı iki yüz yetmiş bin kilometrekare-
 yi kontrol ediyordu.

İspanya'nın şiddetle karşı konulan bir darbeden ziyade bir iç savaşla karşı karşıya olduğu gerçeği ancak bu noktada insanların zihnine dank etti. Atılğanlık ve sezginin silahlara ve askerlik bilimine ağır bastığı ilk günlerde cumhuriyetçilerin hemen zafere ulaşamaması, kazanmak için çok farklı niteliklere sahip olunması gereken, bambaşka bir türden bir çarpışmaya girecekleri anlamına geliyordu.

Milliyetçilerin en büyük askerî birliği, savaş tecrübesine sahip 40.000 askerden müteşekkil Afrika Ordusu'ydu.¹⁵ Çok az taim görmüş, doğru düzgün pek teçhizatı da olmayan 50.000 kişilik bir şehir orduları da vardı. Ayrıca 17 general ve 10.000 subay da kalkışmaya katılmıştı. Queipo'nun *carabiner*lerinin üçte ikisi, hücum muhafızlarının %40'ı ve sivil muhafızların %60'ı onların elindeydi. Üç paramiliter kuvvetin oluşturduğu 30.000 kişi demektir bu. Toplamda yaklaşık 130.000 subay ve askerleri vardı. Giral'in orduyu lağvettiğine dair kararname çıkardığı sırada Cumhuriyet'in 50.000 askeri, 22 generali ve 7.000 subayı vardı; buna 33.000 civarında paramiliter kuvvet askeri de ekleniyordu. Teoride bu 90.000 kişi demektir.¹⁶

Uzun sürecek bir savaş olduğu düşünüldüğünde, Cumhuriyet avantajlı gibi görünüyordu: Endüstrisi ve insan gücü, maden alanları, donanma ve ticaret gemilerinin büyük kısmı, anakaranın üçte ikisi, altın rezervleri ve ülkenin en çok döviz kazanan şehri olan Valencia'dan yapılan narenciye ihracatıyla büyük şehirler onların tarafındaydı. Milliyetçilerse bu farkı kapatmak için fazlasıyla dış yardım almıştı ve ana tarım bölgelerinin kontrolü onlardaydı. Bir müddet için başlıca asker kaynakları Rif kabileleriydi. ABD'li ve Britanyalı ticari kurumlar hayati öneme sahip kredileri ve petrolü sağlarken Hitler ve Mussolini askerî destek, deniz desteği, hava desteği, lojistik ve teknik destek sağlıyordu.

¹⁵ Afrika Ordusu 15.000 *regulare* ve 4.000 lejyonerin yanı sıra Sultan'ın kuvvetlerine mensup 12.000 ve İfni'li 1.500 askerden oluşuyordu. Bkz. Gustau Nerin, *La guerra que vino de África*, Barcelona, 2005, s. 170. Bkz. Pierre Vilar, *La guerra civil española*, Barcelona, 1986, s. 66; Enrique Moradiellos, 1936. *Los mitos de la guerra civil*, Barcelona, 2004, s. 83; ve Ramón Salas Larrazábal, *Los datos exactos de la guerra civil*, Madrid, 1980, s. 62-63.

Bu noktada, cumhuriyetçi mınıtkada devrimci süreç harekete geçerken milliyetçiler askerî bir devleti kurmaya başlamışlardı. Ordunun önleyici bir karşı-devrim olarak gördüğü şeye yönelik girişimi cumhuriyetçi devletten geriye kalan son kırıntıları da yok etti. POUM'dan Andres Nin durumu şöyle tanımlıyordu: "Hükümet yok. Onlarla işbirliği içindeyiz, ama kitlelerin yaptıklarını onaylamak dışında bir bir şey yapamıyorlar." Sağdaki kalkışma, planlanmamış bir devrimi solun hevesli kollarına itivermişti.

KIZIL TERÖR

Savaşta en duygusal mesele, gaddarlık meselesidir. Hayal gücünde kök salanların neredeyse her zaman en tüyler ürpertici olanıdır bu. İspanya, iç savaş sırasında bunların çoğuna tanık oldu, ama bu savaş aynı zamanda kitle propaganda tekniklerinin önemli bir rol oynadığı ilk savaşlardan biriydi.

İspanya İç Savaşı yabancı muhabirler için bir mıknatıs olmuştu ve düşman tarafların birbirlerine yaptıkları gaddarlıklar basın tarafından nakledilmiş ve bu sansasyonel haberler sayesinde gazetelerin tirajı artmıştı. İlk günlerde muhabirler gerçeği ve birçok olayın arka planını ortaya çıkarmak için çok az şey yaptılar ya da yapabildiler. Mülteciler çoğu zaman korkularını mübalağalı ya da uydurma korku hikâyeleriyle haklı çıkardılar. 19 Temmuzdaki katliamdan dolayı kanla kaplandığı söylenen Barcelona işçiler çetesi aslında mezbahada çalışıyordu ve askerî kalkışmaya direnmek için mezbahadan dışarı fırlamışlardı. Ölümle ilgili çılgın tahminler şöyleydi: Milliyetçiler savaş esnasında cumhuriyetçi bölgede yarım milyon insanın katledildiğini bildirmiş, savaşın ardından hâlâ abartılı olan 55.000 rakamını öne sürmüştür. Belki de kafa karışıklığı ve olayların hızı gazetecilerin savaşın vahşiliğinin ardında yatan şeyi araştırmak yerine klişelere yaslanmalarına sebep olmuştu. İspanya'yı genellikle görmezden gelmiş olan Avrupa, şimdi ülkenin dört bir yanını etkileyen bir patlama raddesine varmış çalkantılı baskı ve isyan döngülerini anlamıyordu.

Gazetecilerin çok az ilk elden kanıtla alelacele ilettiği ilk izlenimler, savaşın kritik aylarında silah alması gereken Cumhu-

riyet'in dış ilişkilerini ciddi biçimde etkiledi. Birçok gazetede anlatılan ölçüsüz şiddet Britanyalı muhafazakâr ve diplomatik çevrelerde cumhuriyetçi bölgedeki devrime yönelik güçlü antipatıyı haklılaştırmaya yaradı. Fransa'da Léon Blum'un önderliğindeki sol yönetim kendi doğal sempatilerini bastırdı ve Hitler'in o baharda Rhineland'ı işgal etmesiyle alarm durumuna geçerek, Britanya'nın her iki tarafa yardım etmeyi de reddetme fikrine (milliyetçilerin çıkarına olacak bir politikaydı bu) uymak zorunda hissetti. 1937 yılının Nisan ayında Guernica bombalanana kadar dünya kamuoyunu kazanma muharebesi Cumhuriyet'in lehinde seyretmedi, ama o zaman da cumhuriyetçiler savaşı artık kaybetmekteydi.

İspanya İç Savaşı çok sayıda korkunç eyleme tanıklık etti, ama insanların akıllarından çıkmak bilmeyenler genellikle dinsel bir anlamı olan eylemlerdi: "Kızılar"ın rahipleri öldürmesi ve manastır mahzenindeki mumyaları çıkartmaları. Hatta rivayete göre "La Pasionaria" lakaplı Dolores Ibárruri bir rahibin şahdamarını ısırılmıştı; ya da Karlosçu *requeté*ler bir cumhuriyetçinin uzuvlarını kesmeden önce onu haç şeklinde yere yatırıp "Çok yaşa Kral Mesih!" dedirtmişti.

Eğer başka ülkelerdeki insanların akıllarına Otuz Yıl Savaşları ya da Karanlık Çağ'ın dinsel işkenceleri geliyor ve bu "yeni barbarlık" karşısında irkiliyorlarsa, bu şaşırtıcı değildi. Katliam, her iki tarafta aynı kalıbı takip etmiyordu. Milliyetçi bölgede "kızılar ve ateistler" in acımasızca temizlenmesi yıllar sürerken, cumhuriyetçi bölgedeki en fena şiddet vakaları esasında geçmişten intikam almaya duyulan arzularla körüklenen bastırılmış bir korkuyla o an için çabucak gösterilen tepkilerden ibaretti.

Ruhban sınıfına yapılan saldırılar, Kilise'nin güçlü siyasi rolünün pek az bilindiği yurtdışında elbette yankılar uyandıracaktı. Katolik Kilisesi, sağın İspanyol medeniyetinin temeli olarak tanımladığı ülkenin muhafazakâr kuvvetlerinin kale duvarıydı. Tahmin edilebileceği üzere, dış dünya İspanya'nın son derece dinsel bir ülke olduğuna dair sabit bir izlenime sahipti. Bask filozof Unamuno'nun, İspanya'da ateistlerin bile Katolik olduğu yönündeki şakası ciddiye alınmıyordu. Engizisyon'un yüzyıllardır sebep olduğu bağnazlık Avrupalı zihinlere bu imajı kazıdı. Buna rağmen, kökleri Ortaçağ'a kadar giden dinsel baskı ile on

dokuzuncu yüzyılda gelişen şiddetli ruhban karşıtlığı arasındaki bağlantıyı çok az sayıda yabancı gazetecinin kurabilmesi şaşırtıcıydı. Bazı bölgelerde bu tarz aşırılıklara yol açan öfke büyük bir inançla ateşlendi: Mazlumların cennete gideceği inancı, zengin ve güçlülerin, yoksulların bu dünyadaki yerlerini kabul etmeleri için uydurduğu çok eski bir numaraydı. En azından anarşistlerin gözünde Kilise, devletin psikolojik harekât kolundan başka bir şey değildi. Dolayısıyla sivil muhafızlarla birlikte önemli bir hedefti.

Savaş sırasında milliyetçiler 20.000 rahibin katledildiğini iddia ettiler; savaştan sonraysa 7.937 din yetkilisinin öldürüldüğünü söylediler. Yine de bu sayı hâlâ 1.000 kişi kadar fazlaydı. Bugün artık biliyoruz ki 115.000 kişilik dinsel topluluk içinden 13 piskopos, 4.184 rahip, diğer mertebelerden 2.365 kişi ve 283 rahibe öldürülmüştü ve bu ölümlerin büyük çoğunluğu 1936 yazında gerçekleşti.¹ Bu korkunç bir katliamdı, ama yurtdışındaki liberal Katolikler, rahiplerin öldürülmesinin, sağın Tanrı adına solcuları öldürmesinden daha kötü olmadığını belirtiyorlardı. İspanyol Kilisesi bu tavra çok sinirlendi, fakat milliyetçilerin Mondragón başrahibi dahil olmak üzere Bask ruhban sınıfından 16 kişiyi öldürmesine hiç ses çıkarmadı. Yalnızca Vitoria Piskoposu buna karşı bir tavır takınarak General Franco'yu protesto etmesi için Papa'yı ikna etti, ama buna çok öfkelenen Franco onu destekleyecek piskoposları Roma'ya göndereceğini söyledi.² Yirmi kadar Protestan vaiz de milliyetçiler tarafından öldürüldü, ama protestolar kâr etmedi.³ Dünya basınındaki en sansasyonel propaganda malzemesi rahibelerin tecavüze uğramasıydı, fakat milliyetçilerin cumhuriyetçilerin suçlarına dair 1946'da yayımladıkları iddianamede bu tür herhangi bir olay üzerine bir delil bulunmuyordu, yalnızca bir hadisede buna dair bir ima söz konusuydu.

Ölmeden önce rahiplere, özellikle Aragón, Katalunya ve Valencia'da, ölçsüzce zulmedildiği bazı durumlar kesinlikle gerçektir.

¹ Callahan, *La Iglesia católica en España*, s. 282.

Schwendemann, Salamanca, 27 Aralık 1936, Dışişleri Bakanlığı'na, DGFP, s.189.

Dünya Protestan Konseyi Genel Sekreteri Muhterem Dr. Ferhard Ohlemüller, 28 Kasım 1936'da Wilhelmstrasse'ye itiraz etti ama milliyetçi hükümet Alman Dışişleri Bakanlığı'nın soruşturma talebine cevap vermeyi reddetti (DGFP, s. 144-145).

Hazıları kiliselerindeyken yakıldı; bazılarınınnsa hadım edildiği ve bağırsaklarının çıkarıldığına dair raporlar vardı; ve bazıları, kendi mezarları kazdırıldıktan sonra canlı canlı gömüldü. Çok sayıda kilise yakılıp yıkıldı. Rahip cübbeleri sokakta boğa güreşlerinde kullanıldı. Toledo Başpiskoposu'nun merasim kıyafetlerini giymiş bir cumhuriyetçi, onu başpiskopos zanneden sarhoş bir *miliciano*' tarafından neredeyse öldürülüyordu. Komünyon şarabı ayın kadehlerine doldurulup içilmiş, vitraylı camlar kırılmış ve milisler vaftiz kurnasında tıraş olmuştu.⁴

Cumhuriyetçi bölgede hukukun ve düzenin çöküşünü kitlelerin önce asi generallere ve onların destekçilerine, sonra da sınıf düşmanlarına yönelen öfkesi takip etti: Ruhban sınıfı, toprak sahipleri ve onların *señorito* oğulları, fabrika sahipleri, *cacique*¹ siyasi patronlar, profesyonel meslek sahipleri ve esnaflar. İlk günlerdeki bu öfke acımasız bir patlama gibiydi. Fakat intikam, bazen iddia edildiği gibi gelişigüzel ve körlemesine değildi.

Din yetkililerinin öldürülmesi genel bir kalıp izlemiyordu ve Kilise'ye dokunulmayan Bask bölgesi haricinde belli bir bölgesel kalıp yoktu. Maddi açıdan darboğazdaki yerlerde bulunan rahipler tıpkı cemaatlerinin üyeleri gibi çok fakir ve kötü eğitimliydi. Zenginlerin cenazelerini kaldırmak için gösterdikleri çabayı yoksulların cenazeleri için de sergileyenlere genellikle ilişilmezdi. Aynı durum esnaflar ve profesyonel meslek sahiplerinin öldürülmesi için de geçerliydi. Yoksullardan faydalanmayan, onlara küstahça davranmayan bir avukat veya esnaflara genellikle dokunulmazdı. Çalıştırdıkları kişilere adil davranmasıyla tanınan fabrika sahipleri ve yöneticiler neredeyse her zaman bağışlanır ve çoğu durumda yeni kooperatife dahil edilirdi. Diğer yandan, "sömürücülüğüyle tanınan" biri ilk günlerde yakalanmışsa hayatta kalma şansı neredeyse hiç yoktu. Elbette bu kalıpta istisnalar vardı, fa-

(İsp.) "milis" –ed.n.

Bkz. José M. Sanabre Sanromá, *Martirologio de la Iglesia en la diócesis de Barcelona durante la persecución religiosa*, Barcelona 1943; Hilari Ragner, *La espada y la cruz: La Iglesia, 1936-1939*, Barcelona, 1977; *La pólvora y el incienso*, Barcelona, 2001; Julián Casanova, *La iglesia de Franco*, Madrid, 2001.

İspanyol kültürünün hâkim olduğu bölgelerdeki yerli bir kabile reisine verilen ad; daha genel olarak, reis veya şef –ed.n.

kat yalnızca şapka ve kravat kullandığı için öldürülen insanlara dair rivayetler orta sınıfın ister istemez geliştirdiği eziyet kompleksinin ürünüydü.

Sol partiler ve sendikalar binalara el koyarak buralarda Rusça *çeka* ismiyle bilinen, "soruşturma komisyonları" kurdu.⁵ Kalkışmayı destekleyen kişiler hemen öldürülmemişlerse, bu devrimci mahkemelerin karşısına çıkarıldı. Kalkışmaya katılan gruplara dahil olanların isimleri ve adresleri, şayet kayıtları vaktinde ortadan kaldırılmamışsa, resmî kurumlardan ya da ilgili parti merkezlerinden alınıyordu. Belli ki bazı kurbanlar hizmetçileri, borçluları ve düşmanları tarafından ihbar ediliyordu. Yoğun kuşku atmosferi ve olayların hızıyla birlikte elbette birçok hata yapıldı.

Bu adalet tezgâhı temelde sosyalistlerin ve komünistlerin baskın olduğu şehirlerde ve büyük kasabalarda kuruldu. Sanığa ait olduğu söylenen sahte Falange üyelik kartları genellikle süreci hızlandırmak için imal edilmiş şeylerdi. Suçlu ilan edilen mahkûmlar vurulmak için götürülürdü. Cesetleri, kurbanın faşist olduğunu belirten yazılarla birlikte belirgin noktalara bırakılırdı.⁶ Anarşistler bu yasallık saçmalığını genellikle küçümsüyordu ve dosdoğru öldürmeye devam ettiler. Bireyin kendi eylemlerinin sorumluluğuna sahip olduğuna inanarak, memurların arkasına saklanabileceği her türlü kurumsal "devletçiliği" reddettiler. Ânında idamın bir diğer sebebiyse herhangi bir insanı hapishaneye koymaktan duydukları gerçek korkuydu, zira onların gözünde hapishane bütün devlet kurumlarının en sembolüğüydü.

Casus manisi ve hükümetin askerî kalkışmaya karşı direnemesinin yarattığı hayal kırıklığı düşünüldüğünde, *çekaların* kurulması sürpriz değildi. Bunlardan bazıları oportünist liderlerce yönetilen çetelere dönüştü. Madrid'de Count del Rincón Sarayı'nda kurulan bir *çekayı* yöneten Komünist Gençlik'in eski genel sek-

⁵ "Çeka," karşı-devrimcilerin eylemleri ve sabotajlarına karşı kurulan "Özel Komisyon" olan Çrezvçaina Komissia'nın kısaltılmasıydı. Feliks Dzerjinski tarafından yönetildi ve OGPU, NKVD ve KGB'nin öncülüydü. Resmî Francocu anlatım olan *Causa general'e* göre, yalnızca Madrid'de 200'den fazla *çeka* vardı. Bkz. Santos Juliá (ed.), *Víctimas de la guerra civil*.

nteri García Atadell, yağmaladıklarıyla birlikte Arjantin'e kaçtı, aına yoldayken milliyetçiler tarafından yakalanarak boğazlandı.

Korku ve kargaşadan istifade eden birçok suçlu, politik bayraklar altında kolayca hareket etti. Gerçek faşistleri ya da faşist olduğu düşünülen kişileri geziye çıkaranlar (o günlerde kullanılan bir film jargonuydu bu) genellikle siyasi fanatik olmayan, fakat bir anda ele geçirdikleri gücün heyecanını yaşayan genç işçiler ya da tezgâhtarlardı. Eski başbakanın kızı ve annesiyle birlikte bir Madrid hastanesinde çalışan aktris Maria Casares, sabah arabasında kan bulduğunda yaşadıkları şöyle anlatır: Genç şoförlerle Paco "belli belirsizce omuz silkmış ve ardından şöyle demişti: 'Şafak vakti bir elemanı geziye çıkardık, arabayı temizleyecek zamanım olmadı, kusura bakmayın.' Dikiz aynasından baktığımda onun o tanımlaması zor gülüşünü gördüm; aynı anda hem övünç hem utanç dolu bir gülüş, aynı zamanda gaddar bir masumiyet taşıyan bir gülüş. Suçüstü yakalanan bir çocuğun yüz ifadesi."⁷

İlk birkaç haftada Madrid'de ortaya çıkan siyasi cinayet dalgasına rağmen, iki buçuk yıl sonra Franco'nun birlikleri Madrid'e yaklaştığında ortaya çıkanların sayısını düşünürsek, yine de büyük bir milliyetçi kitlenin hayatta kaldığı söylenebilir. Tehlikede olduklarını bilen üst ve orta sınıflardan kişiler genellikle bir yerlere giderek saklandı, kendilerini Madrid'den kaçan işçiler gibi gösterdi ya da tıklım tıklım dolu olan elçiliklere sığındı. Yabancı elçilikler 1937 Şubatının başında tahminen 8.500 kişiyi kabul etmişti.⁸ Milliyetçilere sempati duyan hükümetleri temsil eden bazı elçilikler, hem radyo hem de diplomatik çantalar aracılığıyla diğer tarafa bilgi aktararak birer casusluk merkezi gibi hareket ediyordu. Birkaç ay sonra bir *çeka* sahte bir elçilik açtı ve sığınmak için gelenlerin hepsini öldürdü. Gelişigüzel öldürmeler ancak hapishaneden salınan kişiler üzerinde denetim uygulanmaya başlandığında ve Madrid bölgesinde askerî hareketlilik başladığında azaldı.

Madrid'deki en büyük katliam, bir hava saldırısının ve Badajoz'da boğa güreşi arenasında 1.200 cumhuriyetçinin katledildiği haberinin gelmesinin hemen ardından 22 Ağustos 23

⁷ Maria Casares, *Residente privilegiée*, Paris, 1980.
Santos Juliá, *Víctimas...*, s. 131.

Ağustosla bağlayan gece gerçekleşti. Falanjist mahkûmların isyan ve yangın başlattıkları söylentisinin ardından öfkeli militanlar ve siviller Model Hapishanesi'ne doğru yürüyüşe geçti. 2.000 mahkûmdan 30'u, ki bunlara bazıları eski bakan olan birçok meşhur sağcı da dahildi, hapishanenin dışına çıkarılıp öldürüldü.⁹ Dehşete düşen Azaña'nın cumhurbaşkanlığından istifa etmesine ramak kalmıştı.¹⁰

Barcelona'da (Miguel Badía gibi belli başlı polis memurlarının ardından) öncelikli olarak intikam alınacak kişiler, 1920'lerde sendika önderlerine karşı *pistoleroları* kullanan sanayiciler ve elbette tetikçilerin kendileriydi. Bu baskı dalgası ağırlıkla Anti-Faşist Milisler Merkez Komitesi'nin oluşturduğu "soruşturma grupları" ve "kontrol devriyeleri" tarafından yürütüldü, ama karğadan faydalanan acımasız ve bazen ruhen rahatsız bireyler de devreye giriyordu.

Grev kırıncılarla hesaplaşmak ister istemez yaygındı. Bir ya da iki cinayetin arka planı eski sendika-içi çekişmelere bile uzanıyordu. UGT liman işçilerinin lideri Desiderio Trillas, CNT üyelerinin iş almalarını engellediği için bir grup anarşist tarafından öldürülmüştü. Bu cinayet CNT-FAI önderliği tarafından kınanarak, kişisel saiklerle cinayet işleyen kendi üyelerinin derhal idam edilecekleri sözü verildi. Yerine getirdikleri bir sözdü bu. Örneğin 19 Temmuzda hapishaneden salınan inşaat sendikası liderleri Josep Gardenyes ve iase sendikasının başı Manuel Fernández gibi önde gelen birkaç anarşist, Primo'nun diktatörlüğündeki polis casuslarından intikam aldıkları için FAI'deki yoldaşları tarafından öldürüldüler.¹¹

Model Hapishanesi on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru inşa edilmiş modern bir hapishaneydi. Model ismi, İspanya'da daha sonra yapılan hapishaneler için bir model oluşturmasından geliyor. 1939 yılında iç savaş esnasında yıkıldı –çn.

Ölenler arasında Falanjist Julio Ruiz de Alda ve Fernando Primo de Rivera; Milliyetçi Parti'nin kurucusu José María Albiñana ve eski bakanlar Ramón Alvarez Valdés, Manuel Rico Avellot, José Martínez de Velasco ve yaşlı Melquíades Alvarez bulunuyordu (Juliá, *Victimas...*, s. 73). Manuel Azaña, "Cuaderno de la Pobleña," *Diarios completos içinde*, s. 943 ve devamı.

José Peirats, *La CNT en la Revolución española*, Toulouse, 1953, I. cilt, s. 182.

Kalkışmayı desteklemiş ve daha sonra yakalanmış ordu men-
mupları çok geçmeden kurbanı dönüştüler. Bir milis bölüğü ha-
pishane gemisi *Uruguay*'a saldırarak 29 ile 31 Ağustos arasında,
orada tutulan isyancıların çoğunu öldürdü.¹²

Hapishaneden salınan mahkûmların şiddet ve yağmanın
hıtları sayılır bir kısmından sorumlu oldukları anlaşılıyor. Ger-
çok anarşistler, toplumun açgözlülüğünü simgelediği için kâğıt
paraları yakıyorlardı, ama salınan mahkûmlar sosyal devrimle
birlikte davranışlarını değiştirmediler. Islah olmamış suçluların
tuşkınlıkları, CNT-FAI'nin acı bir dille, "yeraltı dünyasının dev-
rimi lekelediği"nden şikâyet etmesine yol açtı, ama ipini koparan
neredeyse herkesin kendi örgütlerine katılmasına izin verdikle-
rini kabul etmeye yanaşmıyorlardı. Falanjistler ve özgürlükçü-
lülle uzaktan yakından alakası olmayanlar da onların saflarına
sığındılar. Sol cenahtaki birçok kişi, kendilerini sağa sempati
duydıkları yönündeki şüphelerden korumaya çalıştıkları için
sivil muhafızların çoğunun kez en pervasız katiller olduğunu da
iddia etti.¹³

En vahşi şiddet, bölgeden bölgeye değişse de, ilk birkaç günde
cumhuriyetçi bölgede gerçekleşti. Bir bütün olarak maddi açıdan
zor durumdaki yerlerde daha fazla şiddete tanık olundu, özellikle
de savaş boyunca iki bini aşkın insanın sol tarafından öldürül-
düğü Yeni Kastilya'da. 20 ile 31 Temmuz arasında Toledo'da 400
kişi; Ağustos ve Eylülde ise Ciudad Real'de yaklaşık 600 kişi öl-
dürüldü. Ayrıca Endülüs'ün bazı bölgelerinde büyük bir vahşet
vardı, örneğin Ronda'da bazı kurbanlar uçurumlardan atılmıştı
(Hemingway bu olayı *Çanlar Kimin İçin Çalıyor*'da kullanmıştır).
Fakat Ronda'da, birçok kasaba ve köyde olduğu gibi, infazlar diğer
bölgelerden gelen gruplar tarafından gerçekleştiriliyordu. Bu, on
dokuzuncu yüzyılda köylülerin kendi köylerindeki kiliseyi değil
de komşu köyün kilisesini yakmalarıyla önemli derecede benzer-
lik taşıyan bir olguydu.

¹² *La guerra civil a Catalunya* (1936-1939), I. cilt, s. 152.

Katalunya'daki solun uyguladığı baskıya dair bkz. J. M. Solé i Sabaté
ve J. Villarroya, *La repressió a la rera guarda de Catalunya* (1936-1939),
Barcelona 1989, 2 cilt.

27 Temmuz öncesinde Málaga'da görece az şiddet yaşandı, fakat 27 Temmuzda milliyetçi uçaklar pazarı bombalayıp kadınları ve çocukları öldürdü. Queipo de Llano'nun Sevilla Radyosu'nda casusları sayesinde şehirde olan biten her şeyi bildiğini şişinerek anlatmasının hemen ardından gelen hava saldırısı travmatik bir etki yarattı. Şüpheli mahkûmlar hapishaneden çıkarılarak en yakın duvar önünde kurşuna dizildi ve şehrin zengin bölgelerinden daha fazla insan toplandı. Temmuzun sonları ile Eylülün sonu arasında Málaga'da General Paxtot'un da dahil olduğu yaklaşık 1.100 kişi öldürüldü. Aynı dönemde Valencia ve Alicante de iğrenç bir şiddete şahit olmuş, bölge boyunca 4.715 kişi katledilmişti.

Cumhuriyet bölgesindeki durumun ana özellikleri kalkışmanın ilk günlerinde neredeyse hiç kontrolün olmayışı; cinayetlerin hızı ve yoğunluğu; ve solcu ve cumhuriyetçi liderlerin şiddeti durdurma girişimleri idi. Madrid'de daha sonra bir ya da iki şiddet dalgası daha patlak verecekti. Ekimin sonunda, içlerinde *Defensa de la Hispanidad*'ın yazarı Ramiro de Maeztu ve JONS'un kurucusu Ramiro Ledesma Ramos'un da bulunduğu 31 mahkûm Las Ventas Hapishanesi'nden çıkarılıp öldürüldü. Kasım ayında ise daha meşum bir olay yaşandı: Franco'nun kuvvetleri Madrid kapısına dayandığında, milliyetçiler tarafından serbest bırakılmalarını engellemek için 2.000 mahkûm arka kapıdan çıkartılırken öldürüldü.

Eylülde Largo Caballero'nun sosyalistler, cumhuriyetçiler ve komünistlerden oluşan "birlik hükümeti" asayişini tekrar sağlamak için kararlı adımlar atmaya başladı. Her ne kadar mükemmellikten uzak olsa da, kurdukları halk mahkemeleri bir ilerleme sayılırdı. Ayrıca, üyeleri cepheye gönderilen devriyelerin yerini alması için belediye meclisleri oluşturdular. Yağma ve cinayet vakaları hızla azaldı.

En feci şiddet vakalarında bile, tüm örgütlerden ve partilerden liderler insanları kurtarmak için ellerinden geleni yaptılar. Madrid'de Cumhurbaşkanı Azaña, Escorial'deki eski kolejinden keşişleri kurtarmayı başardı. İçişleri Bakanı Galarza, Joaquín Ruiz Jiménez'i kurtardı. La Pasionaria, rahibelerin de dahil olduğu birçok mağdur adına aracılık etti. Juan Negrín ve diğer birçok kişi de öyle. Katalunya'da, başkalarının yanı sıra, Companys, Ventura Gassol, Frederic Escofet ve Generalitat'ın diğer önde gelen üyele-

11, Üniversite rektörü Pere Bosch Gimpera ve anarko-sendikalist Ander Joan Peiró, işlenen suçlara karşı seslerini güçlü bir şekilde yükseltti ve ülkeden kaçma ya da ülkeyi terk etme tehlikesiyle karşı karşıya olan yüzlerce kişiye yardım ettiler. Ve bu sadece büyük şehirlerde olmadı. Birçok kasabada ve köyde sivil valiler, öğretmenler, belediye başkanları ve diğer kişiler, milliyetçi kuvvetler yakınlarında olsa bile mahkûmları linç edilmekten korudu.¹⁴

İç savaş esnasında cumhuriyetçi bölgede teröre kurban giden kişi sayısı toplamda yaklaşık 38.000'di; bu kişilerin neredeyse yarısını 1938'in yaz ve sonbaharında Madrid (8.815) ve Katalunya'da (8.352) öldürülmüştü.¹⁵ Cumhuriyetçilerin tarafında, geri çekilerek sergilenen en feci şiddet sona ererken yaşanan duygular karıştı. Cumhuriyetçilerin büyük kısmı yaşananlardan tiksiniyordu. Anarşist entelektüel Federica Montseny bunu "daha önce dürüst olan insanlarda uyanan akla hayale sığmaz kan arzusu" olarak nitelendirmişti. La Pasionaria'nın insanları kurtarmak için çeşitli vesilelerle müdahale etmesine rağmen diğer komünistler şiddete karşı kaderci bir tutum aldı. Stalin'in büyükelçisinin omuz silerek, böyle bir zamanda cürufun ister istemez üste çıktığı yorumunu yaptığı söylenir. Vahşetin diğer tarafta çok daha kötü olduğu yolundaki şüpheli gerekçeye, 1937'de Cumhuriyetçi propaganda kampanyası etkili hale gelene kadar başvurulmadı. Fakat yine de, farklı şiddet kalıpları, kurbanların kesin sayısından muhtemelen daha da önemliydi.

¹⁴ Heulva'da sivil vali Diego Jiménez, demir parmaklıkların ardına konmuş sağcılarını korumak için elinden gelen her şeyi yaptı. La Nava de Santiago'da (Badajoz), belediye konseyi kalabalığın kiliseyi, içindeki 63 sağcı mahkûmla birlikte ateşe vermesini engelledi (Francisco Espinosa, *La columna de la muerte*, s. 165-166). Zafra'da belediye başkanı Gonzáles Barrero, Albay Cástejon'un birlikleri gelmeden hemen önce hapishanedekileri kurtardı (Espinosa, *La columna de la muerte*, s. 30). Pozoblanco'da ise okul müdürü Antonio Baena şehir hapishanesine yapılacak bir saldırıyı önledi (Juliá, *Víctimas...*, s. 165).

A.g.y, s. 142; ayrıca bkz. G. Sánchez Recio, *Justicia y guerra en España. Los tribunales populares*, Alicante, 1991. Enrique Moradiellos'a göreysse kurbanların sayısı 60.000'dir (1936. *Los mitos de la guerra civil*, s. 129).

BEYAZ TERÖR

"Beyaz" İspanya'da katliam örüntüsü gerçekten farklıydı. "Lim-pieza" yani "temizleme" mefhumu, isyan stratejisinin ana parçalarından birini oluşturmuştu ve bu süreç bir bölge ele geçirilir geçirilmez başlardı. General Mola 10 Haziranda Fas bölgesi için verdiği talimatlarda birliklerine "solcu unsurları, komünistleri, anarşistleri, sendika üyelerini, Hür Masonları ve benzerleri"ni yok etmelerini emretmişti.¹ Hareketlerini, "İspanyol halkını arındırmak" olarak tanımlayan General Queipo de Llano belirli siyasal hareketlere işaret etmemişti. Düşmanlarını kısaca, "gelişmiş toplumsal akımlar ya da basitçe demokratik ve liberal görüş hareketleri"ne sempati duyan herkes olarak tanımlamıştı.²

Aslını söylemek gerekirse milliyetçiler kısmen Cumhuriyet döneminde cesaretlendirilen demokratik arzuları yok etmek, kısmen de ülkenin birçok alanındaki düşman çoğunluğu ezmek için sert ve yoğun bir baskı uygulamaları gerektiğine inanıyordu. General Franco'nun basın ataşelerinden Yüzbaşı Gonzalo de Aguilera, Amerikalı gazeteci John Whitaker'a kızıkları "öldürmek, öldürmek ve öldürmek," "erkek nüfusunun üçte birini imha etmek ve ülkeyi proletaryadan temizlemek" zorunda olduklarından bile bahsetmişti.³ Temmuz 1936 ile 1937'nin ilk ayları arasında milliyetçiler savaş bayrağı altında öldürmenin "keyfi" olduğunu kabul etmiş-

¹ Mohammad Ibn Azzuz Akin, *La actitud de los moros ante el Alzamiento*, Algazara, 1997, s. 102.

Dionisio Ridruejo, *Escrito en España*, Buenos Aires, 1964, s. 94.

Casanova, Morir, *matar...*, s. 11.

İlerdi, fakat kısa süre sonra baskı planlı ve düzenli hale geldi, askerî ve sivil yetkililer tarafından teşvik edilip Katolik Kilisesi'nce kutsandı.

Milliyetçi İspanya'da baskı herhangi bir bölge ele geçirilir geçirilmez başladı. İlk öldürülecek olanlar, ön saflarda esir alınarak genellikle hemen öldürülenleri saymazsak, sendika önderleri ve cumhuriyetçi hükümetin temsilcileri, evvela sivil valiler ve belediye başkanlarıydı, ama Cumhuriyet'e sadık olan diğer yetkililer de ilk sıralardaydı. En baştan beri, teslim olmaları karşılığında hayatlarının bağışlanacağı sözü verilen cumhuriyetçiler bile öldürüldü. Hükümete sadık kalan subaylar da ya öldürüldüler ya da hapse atıldılar. Askerî gelenek, sadık ya da tarafsız kalan düzenli subaylara mümkün olabildiğince askerî mahkemelere bağlı kalınarak muamele edilmesini gerektiriyordu. Genel olarak, kararsız kalanlar hapsedilirken, yedi general ve bir amiral dahil olmak üzere, hükümete hizmet etmeye devam edenler "isyan" gerekçesiyle öldürüldüler. Tanımlarda yaşanan bu olağanüstü değişim, milliyetçilerin Denizcilik Bakanlığı'nın talimatlarına uyan denizcileri "asi" ilan ettiği donanmada da gerçekleşti.

Birlikler harekete geçtiği anda, ikinci ve daha yoğun bir katliam dalgası başlıyor, Falange ya da bazı bölgelerde Karlosçular sivil nüfusu acımasızca tasfiye ediyordu. Hedefleri arasında sendika liderleri, hükümet yetkilileri, merkez sol politikacılar (Halk Cephesi'nin Cortes'te bulunan kırk üyesi öldürülmüştü),⁴ entelektüeller, öğretmenler,⁵ doktorlar, hatta devrimci komiteler için çalışan daktilocular bile vardı; öyle ki Halk Cephesi'ne oy verdiğinden şüphelenilen herkes tehlikedeydi. Huesca'da yüz kişi Hür Mason olmakla suçlanıp öldürülmüştü ama şehirdeki mason locasının bir düzine üyesi bile yoktu.⁶

⁴ Santos Juliá, *Victimas...*, s. 92.

Öğretmenlik, milliyetçi baskının en sert şekilde cezalandırdığı mesleklerden birisiydi. İlk birkaç hafta içinde yüzlerce öğretmen öldürüldü: Huelva'da 20, Burgos'ta 21, Zaragoza'da 22, León'da 50, vs. Bkz. Jesús Crespo, *Purga de maestros en la guerra civil*, Valladolid, 1987; F. Morente "La represió sobre el magisteri," *Actes del IV Seminari sobre la República i la guerra civil içinde*, s. 80 ve devamı.

Santos Juliá, *Victimas...*, s. 94.

Cumhuriyetçi bölgedeki çekaların milliyetçi muadili, genellikle büyük toprak sahipleri, yerel sivil muhafız komutanı, bir Falanjist ve çoğu kez, her ne kadar bazıları katliamları engellemek için canlarını tehlikeye atsa da, bir rahipten oluşan yerel komitelerdi. Bilinen ya da şüphelenilen tüm Masonlar ve solcular komitenin karşısına çıkarılırdı. Birkaç mahkûm kendilerini çabasıyla panik halinde diğerlerini suçlayabilirdi, ama bunun dışındakiler komitenin karşısına ya sersemlemiş ya da meydan okur bir tavırla çıkardı. İdama götürülmeden önce bu kişilerin bilekleri arkadan ip ya da telle bağlanırdı. Navarra'da bir rahip toplu haldeki Bask milliyetçilerine, yaylım ateşi başlamadan önce bir çukurun önünde son dualarını ederdi, ama birçok yerde hükümlüler gruplar halinde mezarlık duvarına dizilirdi. "Güzelce ölmesini bilen"ler "¡Viva la República!" veya "¡Viva la Libertad!" diye bağırırlardı, tıpkı milliyetçi hükümlülerin "¡Viva España!" diye bağırdığı gibi."

Falange ekipleri dışarıda idam edecek kimse bulamadığında öldürecek birilerini bulmak için sık sık yerel hapishaneyi kullanırdı. Yalnızca Granada'da 2.000 civarı kişi bu şekilde öldürülmüştü. Kurbanların ne kadarının evlerinde ya da işyerlerinde yakalanıp gece vakti araba farının karşısına dizilerek öldürüldüğünü söylemek mümkün değil. Uyanık bir halde yataklarında uzanan kişiler, uzaklarda silah sesleri duyduklarında o an hiç düşünmeden haç çıkarırdı. Bu "müşteriler"in cesetleri, bazen böyle denirdi onlara, açıkta bırakılırdı. Bu kişiler sendika üyesiye o zaman üyelik kartları suçlarının kanıtı olarak göğüslerine tutturuldu.

Sevilla ve Huelva'daki gibi bazı bölgelerde cesetleri mezarlığa taşımak için "et vagonları" diye bilinen özel kamyonlar kullanılıyordu.⁷ Fakat zaman zaman cesetler bir uyarı olarak dışarıda sergilenirdi, tıpkı günlerce Sevilla'daki Plaza del Pumarejo'da komünist önder Saturnino Barnero'nun annesinin cesedine yapıldığı gibi. Huelva'da 1932'de darbe girişimi başarısız olan General Sanjurjo'ya espadrilini fırlatan bir pastanecinin cesedi de sergilenmişti. Milliyetçi yetkililer toplum sağlığıyla ilgili gerekçer-

Sırasıyla "Yaşasın Cumhuriyet ve "Yaşasın Özgürlük" ve "Yaşasın İspanya" -ed.n.

Julián Casanova, *Morir, matar, sobrevivir*, s. 106.

ın cesetlerin gömülmesinde ısrarcı olana değin bu teşhir pratiği uzun bir süre devam etti.⁸

Milliyetçilere göre, kendi kuvvetlerine karşı yapılan açık ya da gizli muhalefet arasında pek bir fark yoktu. Askerî merkez Burgos'ta ve Karlosçu başkent Pamplona'da herhangi bir direniş yoktu, ama buna rağmen temizlik hemen başlamıştı. Kastilya'nın başkenti Burgos'ta her gece gruplar halinde insanlar öldürülmek için otoyola dizilirdi. Mahkeme Kâtipleri Yüksekokulu başkanı Ruiz Vilaplana anılarında, yalnızca bir seferde 70 kişinin öldürüldüğüne tanık olduğunu anlatır.⁹

15 Ağustosta Pamplona'da, Virgin del Sagrano geçit töreni sürerken, Falanjistler ve *requeté*ler içlerinde Bask ayrılıkçısı olduğundan şüphelenilen rahiplerin de bulunduğu 50 ya da 60 kişiyi öle geçirdi. Öldürmeden önce *requeté*ler bu kişilere günah çıkarmaları için son bir şans verilmesini istedi, ama Falanjistler bunu reddetti. Kargaşa içinde bazı rahipler kaçmayı denedilerse de öldürüldüler. "Durumu yoluna sokmak için rahipler kalan kitlenin tamamının günahlarını bağışladılar. İdamlar gerçekleştirildi, kamyonlar Pamplona'ya döndü ve böylelikle *requeté*ler tam da katedrale varmak üzere olan geçit törenine zamanında yetişebildi."¹⁰ Navarra'da Katledilenlerin Aileleri Derneği bölgede 2.789 kişinin öldürüldüğünü tespit etti.¹¹

Tahmin edileceği üzere baskı, UGT ve CNT'nin çok sayıda üyesinin bulunduğu bölgelerde, özellikle de Halk Cephesi'nin Şubat seçimlerini kazandığı yerlerde çok daha yoğun ve sistematikti. Örneğin Rioja'da kurbanların %60'ından fazlası Halk Cephesi partilerindendi. İdam edilen 2.000'den fazla kişi Logroño dışındaki

A.g.y., s. 107.

Manuel Tuñón de Lara, *La España del siglo XX*, s. 451.

Jackson, *La República española y la guerra civil*, s. 271.

Aynı şey kalkışmanın çok çabuk başarıya ulaştığı Palencia'da da gerçekleşti. 1936'da serbest infazlar sonucunda 103 kişi öldürüldü ki buna askerî mahkemenin ölüm cezası verdiği 169 kişi de eklenmeli. Soria'da 281 kişi öldürülürken, savaştan önce baskıyı meşrulaştıramayacak kadar az şeyin yaşandığı Segovia'da 358 kişi öldürüldü, 2.282 kişi hapse atıldı. Bkz. Jesús M. Palomares, *La guerra civil en Palencia*, Palencia 2002, s. 121-44; Santiago Vega Sombria, *De la esperanza a la persecución. La represión franquista en la provincia de Segovia*, Barcelona, 2005, s. 279.

toplular mezarlara gömüldü.¹² Rioja'da sakinleri La Barranca'daki toplular mezarına gömülmemiş bir köy neredeyse hiç yoktu.¹³ Teruel'deki seksen dört metre derinliğindeki Caudé kuyusu ölüleri atmak için kullanılıyordu. Yakınlarda yaşayan bir köylü 1.005 tane *coups de grâce* duymuş ve bunu defterine kaydetmişti.¹⁴

Queipo de Llano'nun blöfüyle kafası karışık askerleri ikna ettiği Sevilla'da, ilk katliamların bir askerî harekâtın parçası olduğu söylenmişti. Ne var ki Binbaşı Castejón'un komutasındaki Afrika Ordusu'ndan ek kuvvetler şehre geldiğinde, bu temizlik, kurtulanların bıçak ya da süngüyle öldürüldüğü düpedüz feci bir katliama dönüştü. Hemen ardından Albay Díaz Criado asayişin başına getirildi ve neredeyse bütün yerel yetkililer öldürüldü. Hapishane yeterince büyük olmadığı için, milliyetçiler Jáuregui Sineması'nı 2.000'den fazla kişi için bir toplanma merkezi haline getirdi; bunun için Variedades Müzikholü, Falanjist genel merkezi ve hatta Torre del Oro'ya demirlemiş iki bot bile kullanıldı. İspanya Komünist Partisi genel sekreterinin on sekiz yaşındaki kız kardeşi Francisca Díaz bütün gece sorguya çekildi. Zeytinyağı fabrikasında çalışan işçilerin birçoğunun birbirine bağlandığını gördü. Vurulmak için dışarıya götürülüyorlardı.¹⁵ Sevilla'daki milliyetçi baskı 1936 boyunca 8.000 cana mâl olmuştu.

Córdoba 18 Temmuzda küçük bir direnişe rağmen birkaç saat içinde ele geçirildi. Hiçbir misilleme yapılmadığı için küplere binen Queipo de Llano, sivil muhafızlardan Binbaşı Bruno Ibáñez'i hemen şehre gönderdi. Ibáñez önce toprak sahiplerinin ve rahiplerin verdiği 109 kişilik listeye işe başladı. Birkaç gün sonra yolda ve zeytinliklerde mahkûmları vurmaya başladılar. "İnsanların tutulduğu Falange karargâhının bodrum katı öğleden sonra şişirilip ertesi sabah indirilen bir balon gibiydi. Her gün mezarlıkta ve şehrin dışına doğru giden yollarda idamlar gerçekleşiyordu."¹⁶ Hesaplamalara göre savaş sırasında Córdoba'da öldürülen 10.000 kişi nüfusun onda biri demektir. Falanjist bir avukat şöyle anla-

¹² Juliá, a.g.y., s. 101.

Emilio Silva ve Santiago Macias, *Las fosas de Franco*, Madrid, 2003, s. 317 ve devamı.

A.g.y., s. 151 ve devamı.

Fraser, *Recuérdalo tú*, s. 369.

A.g.y., s. 211.

ıyordu: “Don Bruno bütün şehri vurabilirdi (...) Onu Córdoba’ya minırsız yetkiyle göndermişlerdi.”¹⁷

Eylül ortasına kadar milliyetçilerin tam anlamıyla ele geçiremediği Huelva’da, sivil vali Diego Jiménez Castellano ve Cumhuriyet’e sadık kalmış sivil muhafızlar ile *carabiner*oların kumandunları dahil olmak üzere 2.000’den fazla kişi öldürüldü. Yaklaşık 2.500 kişinin de kaybolduğu tahmin ediliyor, ama bu kişilerin birçoğunun sınırı geçerek Portekiz’e kaçmış olma ihtimali de vardır.¹⁸

Binbaşı Castejón’un “Ölüm Bölüğü” Badajoz yolundayken Zafra’ya vardığında, Binbaşı yerel yetkililerden vurulmak üzere 60 kişilik bir listesinin kendisine verilmesini istedi. “Listedekiler peyderpey belediye binasındaki bir odaya kilitlendiler. Belediye başkanının ofisine gelen bazı sakinlere giderek uzayan liste gösterildi. Üç isim yazmaları şartıyla üç isim silmelerine izin verildi.” Nihayetinde 48 kişinin ismi değişmişti.¹⁹

İspanya İç Savaşı’nın en büyük *lieux de mémoire*larından biri Badajoz’dur.²⁰ Oradaki katliam şehrin ele geçirilmesi Yarbay Yagüe’nin birlikleri tarafından gerçekleştirildi ve sonrasındaki baskı, savaşın ilk propaganda muharebesine dönüştü. Milliyetçiler hem muharebedeki kayıplarını hem de daha önce solcular tarafından öldürülen sağcıların sayısını abartmışlardı. Aslında Yagüe’nin zayıyatı en fazla 44 ölü ve 141 yaralıydı. Fakat savaştan sonra bile milliyetçiler en fazla 243 ölüm vakasını solun sorum-

¹⁷ A.g.y., s. 213.

¹⁸ Eylül 1936’da Falanjist bir bölük, madencilerin büyük kısmının Rio Tinto için çalıştığı Andavalo’ya vardığında 315 sakini öldürdü. Bkz. Luciano Suero Sánchez, *Memorias de un campesino andaluz en la revolución española*, Madrid, 1982, s. 84.

Espinosa, *La columna de la muerte*, s. 30.

(Fra.) “hafıza mekânı” –çn.

Badajoz’daki olaylar için bkz. Espinosa, *La columna de la muerte*; Mário Neves, *A chacina de Badajoz*, Lizbon, 1985; Julián Chaves, *La guerra civil en Extremadura*, Editora Regional de Extremadura, 1997; Alberto Reig Tapia, *Memoria de la guerra civil*, Madrid, 1999 ve Justo Vila, *Extremadura: La guerra civil*, Badajoz, 1983. Olaylardan kısa süre sonra dünyayı haberdar eden gazeteciler şunlardı: Mario Neves, *Havas’tan* Marcel Dany, *Temps’ten* Jacques Berthet, *l’ntransigéant’tan* Jean d’Esme, René Brut ile kameraman Pathé Newsreels, *Chicago Tribune*’den Jay Allen ve *New York Herald Tribune*’den John T. Whitaker.

luluk hanesine yazabiliyordu; milliyetçilerin bölgede işlediği cinayetlerin tahminî sayısı ise 6.000 ile 12.000 arasında değişir.²¹

Milliyetçi bölükler Madrid yolundayken de aynı kalıbı izlediler. Yol boyunca köyleri zaptettiler, etrafa çöplerini attılar ve badanalı duvarlara “kadınlarınız faşistler doğuracak” gibi yazılar yazdılar. Bu sırada General Queipo de Llano, Sevilla Radyosu’nu dinleyen cumhuriyetçilere, Madridli kadınların bir ödül olarak vadedildiği Afrika birliklerinin cinsel güçleriyle ilgili hikâyeler anlatarak gözdağı veriyordu. Savaş muhabirleri, Alcázar harekâtının ardından çıkan olaylara şahit olmamaları için Toledo’dan uzaklaştırılmışlardı. Hastanedeki 200 yaralı milis, el bombaları ve süngülerle katledildi. Harekâtın yürütülme tarzı, geçtiği her yeri yakıp yıkan ilerleyişiyle Protestan Hollanda’ya dehşet saçan II. Felipe’in 18. yüzyıldaki piyadelerinin *furia españolasına* benzetiliyordu.

Cebelitarık yakınlarındaki bir Falanjistin bildirdiğine göre, bir solcunun karısı öldürülmeden önce Mağripli bir idam mangasındaki askerlerin tümünün tecavüzüne uğramıştı. Amerikalı gazeteci John Whitaker iki genç kızın, kumandanları Binbaşı Muhammed Bin Mizzian tarafından Navalcarnero yakınlarındaki Faslı birliklere teslim edilirken onların yanındaydı ve binbaşı ona gayet sakince, kızların dört saatten fazla yaşamayacağını söylemişti.²² Binbaşı çok geçmeden Franco’nun ordusunda Korgeneral rütbesine yükseltildi ve *regulareler* milliyetçiler tarafından “fahri Hristiyan” ilan edildi. Cumhuriyetçi bölgede öyle bir korku doğurmuşlardı ki, onları hapishaneye geri götüren kamyon benzin almak için durduğunda, aralarından ikisi kalabalık tarafından paramparça edilmişti.

İstirabın yaşandığı bir diğer büyük mekânsa, iç savaşın en meşhur kurbanlarından biri olan şair Federico García Lorca’nın katledildiği yer olmasıyla bilinen Granada’ydı. Entelektüellere karşı benimsenen faşist ve askerî tutum kendini en azından

²¹ 6.610 rakamı Francisco Espinosa tarafından derlendi, ama bunu yaparken gerçek rakamın iki kat fazla olabileceğini de ekledi. *La columna de la morte*, s. 321.

“İspanyol öfkesi” –ed.n.

John Whitaker, *We Cannot Escape History*, New York, 1943, aktaran Reig Tapia, *Memoria de la guerra civil*, s. 140-141.

ların bir güvensizlik olarak dışavuruyordu ve genellikle nefret, korku ve küçümsemenin karışımı olan karmaşık bir tepkiden oluşuyordu. Granada'da beş üniversite profesörünün öldürmesi bunun göstergelerinden biriydi. García Lorca şehrin dışında, Huerta de San Vicente'de bulunan evine tam kalkışma başlamadan önce ölmüştü. (Yaz tatilinin başlamasıyla birlikte iki taraftan da birçok insan tatil planları sayesinde ya kurtulmuş ya da bu planlar yüzünden ölmüştü). Hiçbir partiye üye olmasa da liberal duyarlılıkları nedeniyle tehlikedeydi. Falanjist şair Luis Rosales ve ailesi tarafından barınma imkânı sağlanması bile onu kurtaramadı.

16 Ağustosta Granada belediye başkanı olan kayınbiraderi Manuel Fernández Montesinos'un öldürülmesinden birkaç saat sonra, daha sonraları Lorca'nın "kalemiyle, silahlı olan diğerlerinden daha çok zarar verdiği"ni savunan eski CEDA milletvekili Ramón Ruiz Alonso tarafından yakalandı. Ona Acción Popular'ın vekreteri Luis García Alix ve Falanjist toprak sahibi, cinayeti gerçekleştirecek Juan Luis Trescastro eşlik etti. Trescastro daha sonra şöyle demiştir: "Federico García Lorca'yı biz öldürdük. Homoseksüel olduğu için kışına iki kurşun sıktım."²³ PEN başkanı H. G. Wells, bu haber ülke dışına yayılır yayılmaz Lorca'nın akıbetiyle ilgili detayları talep etti, ama milliyetçi yetkililer bu konuda bilgi vermeyi reddetti. Lorca'nın ölümü 1975'te Franco ölene kadar İspanya'da yasak bir konu olarak kaldı.

Milliyetçiler baskılarının vahşetini, kızıl teröre yapılan bir misilleme olarak haklı çıkarmak istiyordu. Ama Sevilla, Córdoba, Badajoz'da ve altı ay sonra Málaga'da olduğu gibi, milliyetçilerin sonraki cinayetleri solunkileri katbekat değilse de epey aşmıştı.

Lorca 18 Ağustosta, Fuente Grande'de, yüzlerce kurbanın cesetlerinin bulunduğu Viznar Vadisi'nin yanı başında, öğretmen Dióscoro Galindo González ve anarşist banderillerolar Joaquín Arcollas ve Francisco Galadí ile birlikte öldürüldü (Ian Gibson, *Federico García Lorca*, I. cilt, Barcelona, 1998, s. 485). Falanjist ekiplerin başı olan yeni vali Albay José Valdés Guzmán şairi öldürmeden önce danışmak amacıyla Queipo de Llano'ya telefon etti. Şöyle cevap aldı: "Ona kahve [Cafê] verin, bolca kahve." Hatırlanabileceği üzere, Cafe kelimesi, "Camaradas: Arriba Falange Española"nın baş harflerinden oluşuyordu. Ölüm belgesinde şöyle belirtilmişti: "Ağustos 1936'da aldığı savaş yaralarının sonucunda öldü." Bkz. Ian Gibson, *Granada en 1936 y el asesinato de Federico García Lorca*, Barcelona, 1979.

Málaga'daki milliyetçi infazlar, milisler ve tabii, sağcılarını öldürmekten sorumlu olan neredeyse herkes kıyı şeridi boyunca yukarıya doğru kaçtıktan sonra gerçekleşti. Bu durum suçluları tespit etmek için pek çabalanmadığını gösterir. Ne var ki hepsinin ötesinde, her iki tarafın da öldürdüğü kişilerin sayısı arasındaki fark herhalde daha çarpıcı olamazdı.

Ağustos 1944'te, Málaga'daki Britanya konsolosu milliyetçilerin kendi rakamlarını alarak bunları Londra'ya aktaracak olan Madrid büyükelçisine ilettili. Onun raporuna göre "'kızıklar' 18 Temmuz 1936 ile 7 Şubat 1937 arasında Málaga'da kontrolü elde tutarken... 1.005 kişiyi öldürdüler ya da idam ettiler." Gelgelelim, "Kurtuluşun ilk haftasında, yani Şubatın 8'i ile 14'ü arasında... 3.500 kişi Milliyetçiler tarafından idam edildi." Ve "15 Şubat 1937 ile 25 Ağustos 1944 arasında Málaga'da 16.952 kişi daha 'yasal' olarak ölüme mahkûm edilip vuruldu."²⁴ Diğer kaynaklara göre, sırf 1 Mart 1937 ile 23 Mart 1937 arasında San Rafael mezarlığının duvarlarına dizilerek 700'den fazla kişi kurşuna dizilmişti,²⁵ ama yerel bir tarihçi Málaga'da idam edilenlerin toplam sayısının 7.000 olduğunu iddia etti,²⁶ ki bu da Britanya konsolosunun verdiği sayının üçte biri demektir. Tam sayı ne olursa olsun, milliyetçi "misillemeler" besbelli ki sırf bir intikam meselesi değildi; aynı zamanda, özellikle de sağın sayıca zayıf olduğu yerlerde bir terör krallığı kurma fikrinden de kaynaklanıyordu.

Ne var ki milliyetçiler güçlü oldukları yerlerde bile "ölüm makinesi"ni açıktan mesaj vermek için de kullandılar. Valladolid'de Falanjist "şafak devriyeleri" 914 kişiyi öldürdü, ama kurbanlar esasen yine tam da kalkışmanın hemen ardından yakalanmış mahkûmlardı. Tramvay vagonlarına doldurulmuş bu mahkûmlar, Falanjistler tarafından dışarı çıkarılıp düzineler halinde herkesin önünde idam edildi.²⁷ Orada kimyager olarak çalışan Jesus Álvarez'in aktardığına göre, "izleyen kalabalık yalnızca okuma yazma bilmeyenlerden oluşmuyordu. (...) Mevki sahibi olan kişiler, seçkin ailelerin oğulları, eğitilmiş insanlar, kendilerine dindar diyen-

²⁴ TNA, FO 371/39742, 9903.

²⁵ Juliá, *Victimas...*, s. 201.

²⁶ A. Nadal Sánchez, *Guerra civil en Málaga*, Málaga, 1984.

Bkz. Ignacio Martín Jiménez, *La guerra civil en Valladolid, 1936-1939*, Valladolid, 2000.

İrred... İdamları izlemeye o kadar düzenli olarak gidiyorlardı ki kafe ve churro' satan tezgâhlar, izlerken yiyip içebilecekleri şekilde ayarlanmıştı."²⁸ 24 Eylülde Valladolid sivil valisinin bürosu son zamanlarda kendilerine bildirilen bir durumdan bahsettiği bir açıklama yayımladı. Buna göre, "askerî adalet" cezalandırma ihtiyacını gidermişti ama infaz yerinde büyük kalabalıklar toplanıyordu. Sivil vali dindar insanlara "bu tarz şeyleri izlememe, hele hele karılarını ve çocuklarını bunları izlemeye katıyen getirmeme" çağrısında bulunmuştu.²⁹

Arka yerlerde Falange hızla milliyetçilerin paramiliter kuvvetlerine dönüşerek "temizleme" görevini üstlendi. Genellikle kız kardeşleri ve kız arkadaşlarının yardımıyla genç *señoritorlar*, ailelerinin gezinti arabalarını kullanarak seyyar ekipler halinde örgütlendiler. Liderleri José Antonio, "Aşkla yanıp tutuşan, imandan sorgu sual etmeyen İspanyol Falanksı, İspanya'yı İspanya için askerî müziğin sesiyle fethedecek," diye nutuk atıyordu. Gerçek militanlar, "ulusun kangren olmuş kısımları"nı kesmeyi ve kökü dışarıda olan "kızıl" bulaşıcı hastalığı yok etmeyi saplantı haline getirmişlerdi. Geri kalanlarsa takdis edilmiş gangsterliği çokkıcı buluyor gibiydi. Karlosçularsa, Hür Masonluk, ateizm ve sosyalizm gibi modern kötülüklerin kökünü kazımak suretiyle Kilise'nin intikamını almayı amaçlayan dinsel bir fanatikle yanıp tutuşuyordu. Eli ayağı tutan, askerliğe uygun adamlara sahip olma konusunda Falange'nin önündeydiler ve her ne kadar birçok yerde ölçüsüzce şiddet sergileseler de savaşta esir aldıklarına gayet düzgün davrandıkları söyleniyordu.

Milliyetçi cinayetler Eylülde zirveye çıktı ve savaş bittikten sonra bile uzun süre boyunca devam etti. Beklendiği üzere, on dokuzuncu yüzyılda General Narváez'in ona ölüm döşeğindeyken, düşmanlarını affedip affetmeyeceği yönünde sorulan soruya verdiği yanıt Franco'nun da mı vermeyi istediğini merak ediyordu insanlar: "Hiç düşmanım kalmadı. Hepsini vurdurttum."

İspanya ve Latin Amerika ülkelerinde meşhur olan, halka tatlısı ve tulum baya benzer bir kızartılmış hamur tatlısı –ed.n.

Fraser, *Recuérdalo tú...*, s. 219.

A.g.y., s. 217.

Son on yılda, kurbanların sayıları, kimlikleri ve akıbetlerini belirlemek için İspanya'da bölge bölge teferruatlı çalışmalar yapılmıştır. Yirmi beş bölge için kesin istatistikler oluşturulmuştur, dört bölge içinse henüz kesin olmayan sayılar söz konusudur. İspanya'nın yarısından biraz fazlasına tekabül eden bu toplamda milliyetçilerin 80.000 kurbanı söz konusudur.³⁰ Hiçbir zaman kaydedilmeyen ölümleri ve henüz incelenmemiş bölgeleri de hesaba katarsak, milliyetçilerin savaş esnasında ve sonrasında öldürdüğü ya da idam ettiği kişi sayısı muhtemelen 200.000'i bulacaktır. Bu rakam, General Gonzalo Queipo de Llano'nun cumhuriyetçilere gözdağı verirken sözlediği şu sözden çok uzak değildir: "Bir beyefendi olarak namus sözü veriyorum ki, öldürdüğünüz her bir kişi için, biz en az on kişi öldüreceğiz."³¹

³⁰ Juliá, *Victimas...*, s. 411-412.

25 Temmuz 1936 tarihli yazı, aktaran Ian Gibson, *Queipo de Llano*, s. 83.

MİLLİYETÇİLERİN BÖLGESİ

Coup d'etat pozitif bir öğretiyeye ihtiyaç duymaz, ona bir düşman yeterlidir. İç savaş ise bir dava, bir bayrak ve bir tür manifestoya gereksinim duyar. Darbe hazırlığı sırasında askerî kumpasçılar, *pronunciamentolarının* müjdelediği tam hükümet biçimini çok dert etmemişlerdi. Kumpasın aciliyeti farazi anayasaları tartışarak zaman kaybetmelerine izin vermiyordu. Ülke kurtarıldıktan sonra daha ince hususları tartışacaklar ve giriştikleri eylemler için ayrıntılı bir gerekçe oluşturacaklardı. Ana fikir herkesin malumuydu: Merkezî otoriter yönetim. Ne var ki, olasılıkların içinde Falanjizm, Karlosçuluk, Alfonsocu monarşinin geri getirilmesi ve cumhuriyetçi bir diktatörlük bulunsa da, biçim kesin değildi.¹

Bu problem çözülene değin, milliyetçi İspanya'nın nominal yönetimi 24 Temmuzda Burgos'ta Junta de Defensa Nacional ile kuruldu. Zaragoza Tümen Komutanı General Cabanellas, dokuz general ve iki albayın desteğiyle başkanlığı üstlendi. Bu göstermelik kuruluş, Kuzey Ordusu komutanı Mola tarafından organize edilmişti. Görünen o ki en önemli askerî yapıya kumanda eden Franco'nun gücünü azaltma girişimiydi bu. Kalkışmadan önce Cumhuriyet hava kuvvetlerinin sadık kumandanı General Hidalgo de Cisneros şöyle demişti: "General Goded daha akıllıydı. General Mola daha iyi bir askerdi; ama Franco en hırslı

Cunta, "devletin bütün yetkilerini [üzerine aldı] ve yabancı güçlere karşı ülkeyi yasal olarak temsil etti" (25 Temmuz 1936 tarihli *Boletín Oficial del Estado*).

olandı.”² (Mola’yla ilgili fikrinin fazlasıyla yanlış olduğu ortaya çıkacaktı).

Mola, Kilise ile devlet arasındaki ayrımı sürdürecektir cumhuriyetçi bir diktatörlükten bahsetmişti. Hatta Pamplona’daki monarşist bayrağın indirilmesini bile emretmişti. Karlosçular onun bu tutumu karşısında öyle dehşete düşmüştü ki, kalkışmadan önceki birkaç günde düzenli birliklerin milliyetçi davaya itaat etmeleri için gereken *requeté*lerini işe koşup koşmayacakları konusunda şüpheler doğmuştu. Queipo de Llano’nun Sevilla’yı ele geçirerek isyan içinde öne çıkması da onları bir o kadar endişelendirmiş olsa gerek. Hem radyodaki yayınlarını “¡Viva la República!” ve liberal milli marş “Himno de Riego” ile bitiriyordu, hem de, daha da kötüsü, bir Hür Masondu. Cumhuriyet’in üç renkli bayrağı altında savaşıma fikri bütün gelenekçilerin nefret ettiği bir şeydi. Yalnızca askerî kumpasçılar ona sadık kalacaklarına yemin etti.

Karlosçuların kendi çıkarlarını koruma umutları 20 Temmuzda General Sanjurjo’nun ölümüyle birlikte yok oldu. Monarşist havacı Binbaşı Ansaldo artık “İspanyol devletinin başının emrinde” olduğunu açıklayarak onu uçakla Burgos’a götürmek üzere Portekiz’e gelmişti, ki bu durum generalin maiyetinde çok duygusal anların yaşanmasına sebep oldu. Bindikleri hafif uçak kalkış yaptıktan sonra düştü ve Sanjurjo alevler içinde can verdi. Bu kaza ya bir Franco destekçisinin sabotajı ya da Sanjurjo’nun ki-birle yanına çok sayıda üniforma sandığı almış olmasının bir sonucu olarak görüldü. Ansaldo bunun sabotaj olduğunu iddia etse de ikinci açıklama daha muhtemel görünüyor.

Yeni devlet şeklinin belirsizliğini koruduğu bu dönemde Katolik Kilisesi milliyetçi ittifaka hem ortak bir geleneksel sembol hem de saflarındaki ideolojik karmaşayı aşmaya yarayacak bir dava sağladı. Kilise’nin otoriter, merkezci doğası ve mülkiyete karşı tutumu Falange’nin sol kanadı dışındaki bütün hizipler için kabul edilebilirdi. Kilise’nin tepesindeki isimler sağın davasını destekliyordu ve bazı önde gelen Kilise mensuplarının faşist selamı verdikleri görülmüştü. General Gomá, “Yahudilerin ve Masonların saçma doktrinlerle milletin ruhunu zehirledikleri”ni söylüyordu.³ Milli-

² Constanca de la Mora, *Doble esplendor*, Barcelona, 1977, s. 247.
Manuel Tuñón de Lara, *La España del siglo XX*, s. 479.

yetçi kalkışmaya gelen en çarpıcı dinsel destek, Salamanca Başpiskoposu Pla y Deniel'in 30 Eylülde yayımladığı "İki Şehir" başlıklı mektuptu. Bu mektupta solcuların Katolik Kilise'ye saldırıları kınanıyor ve milliyetçi hareket "Tanrı'nın çocuklarının cenneti" olarak övülüyordu.⁴ Pla y Deniel, Cumhuriyet dönemindeki ruhban karşıtı kısıtlamaların ve uygulanan reformlarının kaldırılmasını da talep ediyordu. Hayal kırıklığına uğramayacaktı.

Birkaç cesur rahip milliyetçilerin mezalimlerini eleştirerek hayatlarını riske attı, ama milliyetçi yerlerdeki ruhbanın büyük kısmı yeni buldukları gücün ve büyüyen cemaatlerinin keyfini sürüyordu. Ayine her kim içtenlikle katılmıyorsa, onun "kızıl" olduğundan şüpheleniliyordu. Müteşebbisler, kötü ruhlardan ziyade şüpheyi defetmek için göstere göstere takılan dinsel semboller satarak epey para kazandılar. Engizisyon'un Yahudilere ve Mağripililere yaptığı eziyet sonucunda domuz etinin İspanyol mutfağının bu kadar önemli bir parçasına dönüşmesini hatırlatıyordu bu.

Milliyetçi hareketi oluşturan farklı gruplar girişimlerindeki tehlikenin pekâlâ farkındaydı, çünkü İspanya'nın yarısından daha azını ve nüfusun neredeyse yarısını kontrol ediyorlardı. Franco'nun sonraki aylarda istismar edeceği şey işte bu belirsizlik ve güçlü liderlik arzusuydu. Francı, çoğu kez Machiavelli'nin *Prens*'inin orijinali olarak atıfta bulunulan, gelmiş geçmiş en sinik devlet adamı Aragónlu Fernando'ya büyük hayranlık duyuyordu ve onun yaraşır bir vârisiydi. Ağustos ayında Franco'nun milliyetçilerin Caudillo'su yani lideri olacağı neredeyse kesinleşmişti, ama mülayim ve halinden memnun görünümünün ardında ne gibi inançların saklı bulunduğunu ya da milliyetçi devletin ileride alacağı şekille ilgili apayrı fikirleri ne ölçüde uzlaştırabileceğini kimse bilmiyordu. Falange, ordu komutası altında neredeyse yardımcı bir kuvvet derekesine düşmekten endişe ediyordu. Monarşistler Alfonso'nun dönmesini istiyordu. Karlosçularsa, tahtta hakkı olduğunu iddia ettikleri seksen yaşındaki Don Alfonso Carlos'un müttefikleri tarafından kabul edilmeyeceğini bilseler de, popülist çeşnili bir kraliyetçi Katolik diktatörlüğü istiyordu. (Gerçi Don Alfonso Carlos Eylülde, arkasında bir vâris bırakmadan otomobil kazasında öldü.)

⁴ Mektubun tamamı için bkz. Antonio Montero, *Historia de la persecución religiosa en España, 1936-1939*, Madrid, 1961.

Franco'nun milliyetçileri bir araya getirmek için bulduğu anayasal formül içerdikleri kadar çözülmeyen bıraktıklarıyla da muazzamdı. Yaklaşımının temeli, kralsız bir monarşiydi. Alfonso milliyetçilerin çoğunluğu tarafından kabul görmüyordu ve halk nazarında pek çekiciliği yoktu; yine de yapılan düzenleme, Falange'yi ya da Queipo de Llano veya Mola gibi cumhuriyetçileri kışkırtmadan, gelenekçileri tatmin etmişti. Böylece, İtalyan silahlı kuvvetlerinde kralcılar ile faşistler arasında gerginliğe yol açan, Mussoli'nin Kral Vittorio Emanuele'yle yaşadığı hüsrana benzer bir şeyin yaşanmasının önüne geçilmişti.

15 Ağustosta Meryem'in göğse yükselişi kutlanırken Sevilla'da büyük bir merasim düzenlendi. Amaç, eski monarşist bayrağa bağlılık bildirmek ve onu "yeni *reconquista*"nın bayrağı olarak benimsemekti. Bu merasim Franco'nun milliyetçilerin liderliği için potansiyel rakipleri üzerinde egemenlik kurma planının bir parçasıydı. Queipo, "Franco beni görmek istiyorsa nerede olduğumu biliyor," diyerek merasime katılmayacağını belirtti.⁵ Franco, içinde Yabancı Lejyon'un kurucusu General Millán Astray'ın da bulunduğu büyük bir eşlikçi topluluğuyla gelmişti. Başında Kardinal Ilundain'in olduğu, yörenin tüm ileri gelenleri tarafından karşılandı, ama Queipo yoktu. Daha sonra Plaza de San Fernando'daki belediye binasına doğru ilerlediler. Son anda gelmeye karar veren Queipo, Franco'nun maiyetinde şaşkınlığa yol açan, konudan konuya atladığı uzun bir konuşma yaptı. Üç renkli Cumhuriyet bayrağı indirildi ve ardından kırmızı-altın sarısı-kırmızı renklerinden oluşan monarşist bayrak Kraliyet Marşı ezgileriyle göndere çekildi. Franco şu methiyede bulunduğu çok daha kısa bir konuşma yaptı: "Bayrağımız, gerçek bayrak, hepimizin sadakat yemini ettiği ve atalarımızın uğruna öldüğü, yüzlerce kez şan ve şerefle donatılmış bayrak."⁶ Ardından bayrağı kucakladı ve onu Kardinal Ilundain takip etti.

Sevilla hızla Queipo'nun arpalığı haline gelmişti ve onun ki-birli davranışları Franco'yu kızdırıyordu. Her yerde Queipo'nun portresi asılıydı. Yüzü şehrin dört bir yanında, o kadar ki vazolar, küllüklerin ve aynaların üzerinde bile vardı. "Kızılar"ın öldü-

⁵ Bahamonde, s. 34.

La Unión, Sevilla, 15 Ağustos 1936.

rüldüğü evler, pencerelerine onun fotoğrafını koymaya zorlanan ilk evlerdi. Bu propaganda seli karşısında Franco'nun ekibi can havliyle şeflerini öne çıkarmanın yollarını arıyordu. Nihayetinde fotoğrafını, Kraliyet Marşı eşliğinde sinema perdesine yansıtmayı başardılar. İzleyiciler bu görüntünün perdede kaldığı beş dakika boyunca faşist selamı verdiler. Bundan sonra milliyetçi bölgedeki kamu kuruluşları Franco'nun portresini sergilemeye mecbur tutuldu. Bu andan itibaren ne zaman radyoda Kraliyet Marşı çalınsa, sadakatinden şüphe duyulmasını istemeyen herkes ayağa kalkıp faşist selamı vermeye başladı.

Diğer milliyetçi grupların propagandası da aynı derecede keskindi. Her yer afişlerle kaplıydı. Karlosçu mesaj, "iyi bir İspanyolsanız, ülkenizi ve şanlı geleneklerini seviyorsanız *requeté*lere katılın," diyordu. Falange'nin sloganı ise daha kısa ve tehditkârdı: "Falange sizi çağırıyor. Ya şimdi ya hiç." Yalnızca yirmi dört saat içinde sadece Sevilla'da Falange'ye 2.000'den fazla üyenin kayıt olduğu söyleniyordu. Queipo de Llano mavi gömleği bir "can yeleği" diye tanımladığında hem alaycı hem de ciddiydi. *Máquina de matar*'dan, yani ölüm makinesinden uzak durmak isteyen çok sayıda solcu ya da tarafsız kimse gidip kaydoldu ve kendilerini faşistlerden daha faşist olduklarını göstermeye çalıştı; cumhuriyetçi bölgede yaşananların yansımasıydı bu.

Bu fırsatçılar akını hayatta kalan *camisas viejas*'ı, yani "eski gömlekler"i ezip geçtiğinde, José Antonio'nun savaş öncesindeki korkuları doğrulanmış oldu. Savaş öncesindeki veteranların neredeyse yarısı kalkışmada ölmüştü. Bu sırada José Antonio, Alicante Hapishanesi'nde milislerin gözetimindeydi, Onésimo Redondo öldürülmüş, Ledesma Ramos ise düşmanın eline düşmüştü. Dolayısıyla Falange pek rahat bir durumda değildi. Tam da liderleri hareketin dışında kaldığı anda üyelerinin sayısı artmıştı.⁷ Dolayısıyla Falange kestirilemez bir tarzda işliyordu. Milislerin bir kısmı cepheye gitse de, çoğunluğu derme çatma bir bürokrasi oluşturmak ve amatör bir siyasi polis hizmeti vermek üzere cephe gerisinde kaldı. Sözümona şüpheli şahısları kontrol eden mavi

⁷ Ekim ayında Falange'nin 35.000 üyesi vardı ki bu sayı milliyetçi milislerin %54'üne, toplamdaki milliyetçi kuvvetlerinse %19'una denk geliyor-du, yani Karlosçu *requeté*lerinkinden çok daha fazlaydı.

gömlekle Falanjist devriyeleri yoldan geçenlere caka satar gibi dolaşılıyor, gelip geçenleri faşist selamı verip “¡Arriba España!” diye bağırma zorluyordu. Kız Falanjistler kafelere gidiyor ve erkeklerle neden üniforma giymediklerini soruyordu. Ardından erkek yoldaşları kapının ardından izlerken, üniforma giymeyen erkeklerle küçültücü bir tavırla oyuncak bebek kıyafetleri veriyordu. Alman bir ziyaretçi durumu Wilhelmstrasse’a şöyle bildirmişti: “Falanjist milis üyelerinin gerçek bir amacı ya da fikirlerinin olmadığı izlenimine kapılıyor insan; daha ziyade, ateşli silahlarla oynamayı ve komünistler ile sosyalistleri derdest etmeyi spor olarak gören bir grup genç gibi görünüyorlar.”⁸

José Antonio Temmuzun ilk günlerinde, kalkışma başlamadan çok kısa bir süre önce, cumhuriyetçi yetkililer tarafından Alicante Hapishanesi’ne nakledilmişti. O kadar rahat bir hapishanedeydi ki Mayalde Kontu buluşma odasında ona iki tabanca verebilmişti. José Antonio’yu kurtarmak için yapılan ilginç planlar, ne kalkışmanın ilk gününde ne de ertesi gün amacına ulaştı. Hücum muhafızları bir grup Falanjisti fark etti ve kurtarma ekibinden üç kişi vurularak öldürüldü.⁹ Daha sonra Ekimde, muharebe gemisi *Deutschland*’ın güvertesinde onu kurtarmaya yönelik başka planlar ele alındı, fakat Alman filosu komutanı Amiral Carls ve Alman Dışişleri Bakanlığı bu planlara karşı çıktı. Bir başka başarısız proje Alman torpido botu *Itis*’le ilgiliydi.¹⁰ Başka bir teşebbüsünse, bu kadar karizmatik bir rakip istemeyen General Franco tarafından engellendiği söylenir.¹¹

José Antonio ve kardeşi Miguel’i yargılamak için açılan dava 3 Ekimde Alicante Halk Mahkemesi’nde başladı. Cumhuriyet’e karşı kumpas ve askerî kalkışmayla suçlandılar. Duruşma 16 Kasım’da başladığında José Antonio’nun kendisini, erkek kardeşini ve eltişini savunmasına izin verildi. Gördüğü hukuk tahsili etkileyici bir performans ortaya koymasına yardımcı oldu. Ölümüne mahkûm ol-

“Yaşasın İspanya,” “Haydi İspanya” ya da “Önce İspanya” diye çevrilebilecek yaygın milliyetçi slogan –ed.n.

Harp Levazımı için İhracat Karteli Messerschmitt’i, 8 Eylül 1936, DGFP, s. 88. G. Sánchez Recio vd., *Guerra civil y franquismo en Alicante, Alicante*, 1990, s. 27; Gil Pecharromán, *José Antonio Primo de Rivera*, s. 455.

Voelckers’ten Dışişleri Bakanlığı’na, 17 Ekim 1936, DGFP s. 114-115.

Ellwood, *Prietas las filas*, s. 90-91.

duğunu bildiği için, merhamet dilemeye tenezzül etmedi. Yine de “hayat bir partinin sonunda patlatılacak bir havaifişek değildir,” diyerek kardeşinin ve eltisinin cezalarının indirilmesini sağladı.

Ola ki sabah toplanacak bakanlar kurulu cezayı ömür boyu mahkûmiyet çevirir diye, José Antonio 20 Kasım'da yerel yetkililerce hızla idam edildi. Neticede Falange'nin büyük bir şehidi olmuştı, ama artık heybetli bir lidere sahip değildi; Franco'yu pek de rahatsız edecek bir durum değildi bu. Cumhuriyet çökmeye mahkûm olduktan sonra geçen iki yıl boyunca idam haberlerini bastırdı. Ölü bir rakibi kıskanmayacak kadar pragmatik bir kişi olan Franco, José Antonio kültürünün daha sonra büyümesini dert etmedi.

Milliyetçi İspanya'nın askerî yapısının ardında, ekonomik meselelere dikkat etmek gerekiyordu. İsyancı generaller için esas önceliklerden biri savaş giderlerini karşılamak için ihracattan nakit para kazanmaktı. Endülüs'te Queipo de Llano, her ne kadar eli silahlı olsa da, şaşırtıcı derecede yetkin bir ticari yönetici olduğunu kanıtladı. Kaçakçılık, dolandırıcılık ve sermayenin yurtdışına çıkarılması, cezası ölüm olan suçlar haline geldi. Şeri, zeytin ve turunçgiller gibi asıl para kazandıran ihracat kalemlerine öncelik verildi ve Queipo de Llano Lizbon'daki Salazar rejimiyle ticaret anlaşmaları yaptı. İhracatçılar üç gün içinde bütün hasılatlarını, ister pound ister dolar üzerinden olsun, askerî yetkililere teslim etmek zorundaydı.¹² Gelgelelim ithalat lisanslarına, tekellere ve ticari haklara izin verilmesi milliyetçi İspanya'ya sirayet edecek yolsuzluğa ve vurgunculuğa yol açtı. Hızlı olanlar için, harekete yapılan bağışlar iyi bir yatırımdı. Mantar gibi yayılan yardım kuruluşları, yüzlerini istekli bir şekilde geleceğe çeviren ruhbana, Beata kadın manastırından rahibelere, savaş dullarına ve diğer sivillere meşgale oluyordu.

Bu sırada, sokaktaki hoparlörlerde sert Lejyon marşı “El Novio de la Muerte” (Ölümün Nişanlısı) gibi şarkılar çalınıyordu. Radyo istasyonundaysa her gece, Generalísimo'nun karargâhından ge-

¹² Queipo'nun Endülüs ekonomisi yönetimi için bkz. Banco Exterior de España, *Política comercial exterior en España (1931-1975)*, Madrid, 1979, s. 144 ve devamı.

len günlük bülteni okumak için mikrofonun başında bekleyen bir borazancı vardı. İşte bu askeri atmosferde muazzam bir ahlaki cesaret eylemi gerçekleşecekti. Savaşta fiziksel cesarete yapılan vurguyla altı çizilen bir hadiseydi bu. 12 Ekimde, Kolomb'un Amerika'yı keşfinin yıldönümünde Salamanca Üniversitesi'nde bir İspanyol Irkı Şenliği düzenlendi. İzleyiciler, yerel Falange'nin büyük bir müfrezesi dahil olmak üzere, milliyetçi hareketin önde gelen destekçilerinden oluşuyordu. Sahnedeki saygın kişiler arasında Franco'nun eşi, meşhur mektubu yazan Salamanca Başpiskoposu, Yabancı Lejyon'un kurucusu General Millán Astray ve üniversitede rektör olan Bask filozof Miguel de Unamuno bulunuyordu. Unamuno Cumhuriyet'e öfke duyan bir kişiydi, dolayısıyla başlangıçta milliyetçi kalkışmayı desteklemişti. Fakat Asturias isyanını bastırmasıyla nam salmış Binbaşı Doval'ın görevdeyken bu şehirde yaşanan katliamı, Salamanca belediye başkanı olan dostu Casto Prieto'nun, Granada Üniversitesi'nde Arapça ve İbranice profesörü olan Salvador Vila'nın ve García Lorca'nın öldürülmesini görmezden gelemezdi.

Merasimin başlamasının hemen ardından Profesör Francisco Maldonado "milletin bünyesine sirayet eden kanser hücreleri" diye tanımladığı ve faşizmin neşteriyle sağaltılması gerektiğini söylediği Katalan ve Bask milliyetçiliğine şiddetle yüklendi. Salonun arkasında birileri Lejyon'un savaş narasını atmaya başladı: "¡Viva la muerte!" (Çok Yaşa Ölüm!). Tek kolu ve tek gözüyle bu savaş heyulasını seyreden General Millán Astray da ayağa kalkıp aynı narayı atmaya başladı.¹³ Falanjistler "¡Viva!"larını haykırıp General Franco'nun, eşinin oturduğu yerin üstünde yer alan portresine faşist selamlarını verdiler.

Unamuno yavaşça ayağa kalkarken gürültü kesildi. Sakin sesi, etkileyici bir tezat oluşturmıştu. "Hepiniz sözlerimi bekliyorsunuz. Beni iyi tanırırsınız, sessiz kalamayacağımı bilirsiniz. Bazen sessiz kalmak yalan söylemekle aynı şeydir. Çünkü sessizlik kabullenme olarak yorumlanabilir. Profesör Maldonado'nun konuşması –gerçi onun dediklerine konuşma denebilirse– hakkında yo-

¹³ Millán Astray üzerine bir inceleme için bkz. Geoffrey Jensen, *Irrational Triumph. Cultural Despair, Military Nationalism and the Ideological Origins of Franco's Spain*, Reno, 2002, s. 140 ve devamı.

rumda bulunmak istiyorum.’ Apansız bir öfke patlamasıyla Baskılara ve Katalanlara yağdırdığı hakaretleri bir yana bırakalım. Ben Bilbao’da doğdum. Başpiskopos, hoşuna gitse de gitmese de Barcelonalı bir Katalan. Az önce, ölü sevicisi ve budalaca bir bağrıış duydum: ‘Yaşasın Ölüm!’ Ben ki hayatını paradoksların çaresini bulmaya adadım, bir uzman olarak söylemeliyim ki bu saçma paradoks beni tiksindiriyor. General Millán Astray sakattır. Dosdoğru söyleyelim. O bir harp malulü. Tıpkı Cervantes gibi.¹⁴

“Ne yazık ki İspanya’da bugün bir yığın sakat var. Ve Tanrı yardımımıza yetişmezse yakında çok daha fazla insan sakat kalacak. General Millán Astray’ın kitle psikolojisi modelini dikte ettiğini düşünmek bana acı veriyor. Cervantes’in yüceliğinden yoksun bir sakat, teselliye çevresindeki sakatların çoğalmasında arar. General Millán Astray kendi suretindeki negatif yaratıma ve kendisine benzer bir yeni İspanya yaratmak istiyor; bu yüzden farkında olmadan ifade ettiği gibi, sakat kalmış bir İspanya istiyor.”

General ifade etmekte zorlandığı öfkesini daha fazla zaptedemedi ve ağzından bağırtıyla ancak şu sözler çıktı: “¡Muera la inteligencia! ¡Viva la Muerte!” (Entelektüellere ölüm! Yaşasın Ölüm!)” Falanjistler de onun gibi bağırmağa başladılar, subaylar tabancalarını çıkardılar. Generalin koruması hafif makineli tüfeğini Unamuno’nun kafasına nişanlamıştı bile ama bu durum Unamuno’nun meydan okumasını durdurmadi.

“Bu aklın tapınağıdır, ben de onun başrahibiyim. Sizlerse bu kutsal mabedi kirletiyorsunuz. Kazanacaksınız, çünkü muazzam ve vahşi bir gücünüz var. Ama ikna edemeyeceksiniz. Çünkü ikna etmek için eksikliğini yaşadığınız şeye ihtiyaç duyarsınız: Akıl ve mücadelede haklılık. Sizden İspanya’yı düşünmenizi istemenin beyhude olduğunu biliyorum.”

Durdu ve kollarını iki yana düşürdü. Mütevekkil bir ses tonuyla bitirdi: “Söyleyeceklerim bu kadar.” Franco’nun karısının varlığı onu linç edilmekten kurtardı, ama kocası olanlardan haberdar edildiğinde Unamuno’nun öldürülmesini istemişti. Filozofun

Kimi başka kaynaklar ve çevirilerde bu konuşma “Astray’ın konuşması” olarak geçiyor fakat yazar “Profesör Maldonado’nun konuşması” olarak alıntılıyor –ed.n.

Cervantes’in *Don Quiote*’deki şövalye hicvinin, kısmen, 1571’de Lepanto’da [İnebahtı Deniz Muharebesi] aldığı yaralardan esinlendiği söylenir.

uluslararası tanınmışlığı ve Lorca cinayetinin yurtdışında yol açtığı tepki bu yolun izlenmesini engelledi. Fakat “kızıl” diye lanetlenen ve arkadaşları olduğunu düşündüğü kişilerce hain olarak görülen Unamuno on hafta kadar sonra kırık bir kalple vefat etti.¹⁵

¹⁵ Unamuno’nun konuşmasının tamamı yayımlanmadı. Salamanca gazeteleri ertesi gün diğer bütün konuşmaları aktardı, ama onunkini aktarmadı. Konuşmanın bu versiyonu kısa süre sonra yazıldı. Bkz. Emilio Salcedo, *Vida de don Miguel*, Salamanca, 1964; ve Luis Portillo, “Unamuno’s Last Lecture,” Cyril Connolly, *The Golden Horizon*, Londra, 1953 içinde.

CUMHURİYETÇİLERİN BÖLGESİ

En başından beri, generallerin kalkışması ülkeyi farklı yörelerde cereyan eden bir iç savaşlar toplamına çevirdi. Ama Cumhuriyet'in yıkılışının esas nedeni bu değildi. Merkezî hükümetin krize verdiği feci karşılık bir büyük etkendi: Bir taraftan sağcılarının kalkışması, diğer taraftan solcuların devrimiyle karşı karşıya kalan merkezî hükümetin belki de kaçınılmaz olarak içine gireceği felç hali. Bir diğer etken ise diplomatik birimlerden tutun da polise kadar birçok görevlisinin (silahlı kuvvetlere değinmeye gerek bile yok zaten), milliyetçileri desteklediği bir durumda devlet mekanizmasının dağılmasıydı.

Çatışmanın en ağır yükünü taşıyan CNT ve UGT, cumhuriyetçi bölgede kurdukları devrimci örgütlenmelerle boşluğu hızlıca doldurdu. Tek gerçek istisna Bask bölgesiydi. "Orada devrimci bir durum olmadığı" gözlemlenmişti. "Özel mülkiyet sorgulanmıyordu."¹ İki sendikanın da üye sayısı büyük oranda artmıştı, bunun bir sebebi yaptıkları işe duyulan takdir duygusuydu ama asıl önemli sebepse fırsatçı gerekçelerdi, yani artık bölgede güç sahibi olmalarıydı. Çok geçmeden her bir sendikanın ikişer milyon üyesi olmuştu ki kaybedilen topraklar düşünüldüğünde bu dikkat çekici bir rakamdı. POUM ve hepsinin ötesinde Komünist Parti de hızla büyüyecekti. Komünistlerin sekiz ayda üye sayısını 250.000'e çıkarması, Parti'nin disiplinli yaklaşımının cazibesine kapılan orta sınıf, gözü yukarıdakiler ve tıpkı milliyetçi bölgedeki solcuların

¹ Pierre Vilar, *La guerra civil española*, Barcelona, 1986, s. 104.

Falange'ye katılması gibi, tutuklanmaktan korkan sağcılar sayesinde olmuştu.²

Kalkışmanın ilk günlerinde Madrid'de devrimci bir şehir havası vardı. UGT ve CNT milisleri neredeyse her sokakta kimlik kontrolü yapıyordu. Olağan kıyafetleri (işçi tulumunu andıran) koyu mavi *monos* ve siyasi bağlılıklarını gösteren rozetlerden ya da fulardan oluşuyordu. Siyah ve kıvıllı anarko-sendikalistleri, kıvıllı ise sosyalistleri ve komünistleri temsil ediyordu. Düzenli tıraş olmaya fırsat bulamamak ya da bunu yapmayı pek istememeleri yüzünden yabancılar için kötü karakterler gibi görünüyorlardı. Tüfeği olmadan hiç kimse bir yere gitmezdi. "Aylak genç erkekler," diye yazmıştı Azaña günlüğüne, "siperlerde savaşmak yerine, tüfeklerini omuzlarına asarak savaş teçhizatlarını sokaklarda sergiliyor."³

Hükümetin başta silahlandırmayı reddetmesi derin bir iz bırakmıştı. Askerî kalkışma sırasında düştükleri acziyet duygusu işçilerin hâlâ hatırlıydı, bu da ilk aylar boyunca cephe gerilerinde çok sayıda silah saklanması için yol açmıştı. Ayrıca milliyetçilerin Oviedo ve San Sebastián'da uyguladığı savaş hileleri, cephe gerisinde nahoş sürprizler yaşanabileceği için çok sayıda erkeği cepheye yollamada isteksizliğe sebep olmuştu.

CNT hızla büyümeye devam etse de Madrid'deki en güçlü örgüt hâlâ sosyalist UGT idi. Sosyalist Gençlik'in kıvıllı ve mavi renklerine bürünmüş kıvıllılar, artık hafif meşrep oldukları düşünülmeden istedikleri kişiyle konuşma özgürlüğünün verdiği cesaretle, solcu yardım kuruluşları için dört bir yanda para topluyordu. Genç Öncüler olarak giyinmiş okul çocukları (Sovyet orijinalini taklit etme girişimiydi bu) kortej halinde yürüyüp tekdüze bir çarpım tablosundan çıkma tiz seslerle sloganlar atıyordu. Yabancı gazeteciler orta sınıfa özgü ceketler, yakalar ve kravatların sokaklarda artık pek görülmediğini sıkça anlatmıştır. Fakat bu durum söz konusu burjuva giysilerini giyenlere yapılan eziyet kadar, son derece sıcak olan hava ve yeni gayriresmîlikten de kaynaklanıyordu muhtemelen.

² İspanya Komünist Partisi 15 Şubatta Komintern'e gönderdiği bir raporda, "135.000'i cepheye olmak üzere," 250.000 üyesi olduğunu iddia etmişti (RGASPI 495/120/259, s. 3).

Manuel Azaña, "La revolución abortada," *Obras completas, México*, 1967, III. cilt içinde, s. 499.

Milislerin çoğu çeşitli cephelere gittiğinde Madrid'in devrimci yönü solmaya başlamıştı. Sokak köşelerinde hâlâ dilenciler vardı, pahalı dükkânlar ve restoranlar da yakın zamanda tekrar açılmıştı. Savaş adeta ülke dışında cereyan ediyordu. Başkentin olayların merkezinde olduğunu düşünenler sadece Gran Vía'daki kafeleri ve otel barlarını dolduran yabancı gazetecilerdi. Ekonominin durumuysa iyice umutsuz bir hal almıştı. Banknot ve madeni para eksikliği nedeniyle sendikalar "kupon" çıkarmaya başladı; daha sonra bu uygulama, hayatta kalmak günden güne zorlaşmaya başlayınca sivil halka yardım etmek zorunda olan belediye yetkililerince devralınacaktı.

İç savaşın yarattığı sarsıntıyla İspanyol işçi sınıfı bir yandan faşizme karşı uluslararası destek bulmak için dışadönerken, diğer yandan sadece yerel topluluklara duyduğu güvenle içe döndü. Her kasaba ve köyün, topluluktaki siyasi dengeyi temsil etmesi beklenen kendi devrimci komitesi vardı. Bu komitelerin görevi evvelce hükümetin ve yetkililerin yaptıkları her şeyi düzene sokmaktı. Pireneler sınırında, mavi *monos*larını kuşanmış anarşist milisler şık üniformalı *carabiner*olarla birlikte pasaport kontrolü yapıyordu. Bir yabancının ülkeye girip giremeyeceğine karar veren merkezî hükümetin bir memuru değil, sınır kasabasının kendi komitesiydi.

Yerel komiteler bütün temel hizmetleri organize ediyordu. Otellere, şahıslara ait evlere ve ticari mülklere el koyarak hastane, okul, yetimhane, milis barakası ve parti merkezleri olarak kullanılmalarını sağlamışlardı. Avrupa'nın en büyük otellerinden biri olan Madrid'deki Palace Hotel ilk günlerde yetimler için sığınma evi olarak, Ritz ise askerî hastane olarak kullanılıyordu. Rasgele ve kişisel sebeplerle işlenen ama anti-faşist harekâtlar olarak gösterilen cinayetlerin engellenmesi için kendi güvenlik kuvvetlerini kurmuşlardı. Adalet, ilk günlerdeki göstermelik davalara nazaran bir ilerleme sayılabilecek devrimci mahkemelerin sorumluluğuna geçmişti. Her ne kadar standartlar çok değişiklik gösteriyor ve bazı yerlerde mahkemeler gülünç bir gösteriden öteye geçmiyor olsa da, sanıklara hukuki yardım talep etme ve tanık çağırma hakkı tanınmıştı. İlk haftalardaki korkular azalmaya başladığında ölüm cezası da daha nadir görülür oldu.

CNT Asturias'ta Gijón Savaş Komitesi'ni kurdu. CNT'nin gücü liman işçilerinden, denizcilerden ve en önemlisi, işlerini her yönüyle kapsayan bir kooperatif kuran balıkçılardan geliyordu. Avilés ve Gijón'da balıkçılar teknelerini, iskele yanlarını ve konserve fabrikasını kolektifleştirmişti.⁴ UGT iç kesimlerde, madenciler arasında daha kuvvetliydi. Nihayetinde komiteleri anarşistlerle birleşti ve bir sosyalist, ortak konseyin başkanı oldu. Diğer yandan Santander'de sosyalistlerin savaş komitesinde ipleri ele geçirmesi üzerine, anarşistler sosyalistleri otoriter tutumlarından ötürü topa tuttu.

Bask bölgesinde durum çok farklıydı. Savunma cuntalarının yerini 1 Ekimde kurulan otonom Euskadi Cumhuriyeti almıştı. (Kırmızı, yeşil ve beyazdan oluşan Bask bayrağı *ikurriña* çoktan cumhuriyetin üç renkli bayrağının yerini almıştı). Bask hükümetinin José Antonio Aguirre'nin başkanlığında (ya da *lehendakari*) resmen kuruluşu, tam bir hafta sonra bir yerel delegeler toplantısında kutsal Guernica meşe ağacının altında geleneksel olarak yemin edilmesiyle onaylandı. Muhafazakâr Bask milliyetçi partisi en önemli mevkileri elde tutuyordu, cumhuriyetçilere ve sosyalistlere ise daha az önemli olanları verilmişti.⁵ San Sebastián'da ve balıkçı topluluklarında güçlü olan anarşistler ne yönetimde herhangi bir rol talep ettiler ne de onlara bir mevki teklif edildi. Bask milliyetçileri, solcuların ve Bask olmayanların alınmadığı paramiliter milis kuvveti Euzko Godarostea aracılığıyla çok sıkı bir kontrol mekanizması kurmuştu. Fakat daha sonra hem UGT hem de CNT, Euskadi'nin askerî birliklerinde savaşmak için kendi taburlarını kurdu. Bir yanda kendilerine özerklik veren Cumhuriyet'e sadık olmanın, diğer yandaysa toplumsal ve dinsel tutumlar açısından milliyetçilere çok daha yakın olmanın Basklarda karışık duygulara yol açması, ittifak içinde faciayla sonuçlanan bir güvensizlik yaratacaktı.⁶

⁴ Fernando Solano, *La tragedia del Norte*, Barcelona, 1938, s. 73.
Bask hükümeti dört PNV, üç PSOE, bir ANV, bir Izquierda Republicana, bir Unión Republicana ve bir de PCE üyesinden oluşuyordu.
Bkz. Santiago de Pablo, Ludger Mees ve José A. Rodríguez Ranz, *El péndulo patriótico. Historia del Partido Nacionalista Vasco, II, 1936-1979*, Barcelona, 2001.

Bütün bu bölgesel özerklik girişimleri arasında en olağandışı ve önemli olanı Katalunya'daydı. Gazeteci John Langdon-Davies, Barcelona'daki çelişkileri şöyle tanımlıyordu: "Anarko-sendikalizmin demokrasiyi desteklediği, anarşistlerin düzeni sağladığı ve siyaset karşıtı felsefecilerin gücü elinde tuttuğu bu şehir, şu an dünyanın en enteresan şehri."⁷ 20 Temmuz gecesinde Juan García Oliver, Buenaventura Durruti ve Diego Abad de Santillán, Generalitat Sarayı'nda Başkan Companys'le bir toplantı gerçekleştirdi. O sabah Atarazañas kışlası baskınında üzerlerinde olan silahlar hâlâ yanlarındaydı. Öğleden sonra iki bini aşkın yerel CNT federasyon temsilcisinin katıldığı, alelacele düzenlenmiş bir toplantıya katılmışlardı. Bu toplantı, hemen özgürlükçü bir toplum kurmak isteyenler ile generaller tamamen ezilene kadar beklenmesi gerektiğini düşünenler arasında temel bir anlaşmazlık ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştı.

Companys genç bir avukatken cüzi bir miktar karşılığında anarşistleri savunmuştu. Anarşistlere sempatisi Katalan milliyetçileri arasında tuhaf kaçıyordu, zira anarşistlerin esas güç kaynağı Katalan olmayan göçmen işçiler olduğu için anarşistler onlara genellikle, neredeyse ırkçı bir dille, "Murcialılar" diyordu. Bazı Katalan siyasetçileri daha sonraları onun bu sözlerini yalanlasa da, Companys'in anarşist delegeleri şöyle selamladığı söylenmişti: "Öncelikle, CNT ve FAI'nin hiçbir zaman hak ettikleri değeri görmediklerini söylemeliyim. Sizler hep zulüm gördünüz ve bir zamanlar sizlerle birlikte olmuş olsam da, siyasi zorunluluklar gereği maalesef size karşı durmak zorunda kaldım. Bugün şehrin ve Katalunya'nın efendileri sizsiniz, çünkü faşist orduyu tek başınıza alt ettiniz... ve umarım ki partimin sadık üyelerinin yardımından mahrum kalmadığınızı unutmazsınız... Fakat kazanan sizdiniz ve her şey sizin elinizde. Benim Katalunya başkanı olmama ihtiyacınız yoksa şimdi bana söyleyin ve ben de faşizme karşı savaşılan alelade bir nefer olayım. Diğer yandan, eğer... benim, partimin, adımın, itibarımın bir işe yarayabileceğine inanıyorsanız, o zaman rezaletlerle dolu tüm bir geçmişin artık öldüğüne inanan biri olarak bana ve sadakatime güvenebilirsiniz."⁸

⁷ John Langdon-Davies, *Behind Spanish Barricades*, Londra, 1937, s. 63. Örneğin, Josep Tarradellas, aktaran Walther L. Bernecker, *Colectividades y revolución social*, Barcelona, 1983, s. 386n.

Companys tam olarak bunları mı söylemişti bilinmez ama Azaña bunu daha sonra İspanyol devletini ilga etmeye dönük bir kumpas olarak nitelendirdi. Fakat Katalan başkanı realist biriydi. Barcelona'daki resmî Cumhuriyet kuvvetleri yaklaşık 5.000 kişilik paramiliter birliklerdi ve diğer bazı yerlerdeki olaylar bunlara tamamen güvenmenin çok tehlikeli olduğunu göstermişti. Barcelona'da artık düzenli bir ordu yoktu, çünkü isyancı subayların çoğu öldürülmüş, askerlerse ya evlerine gitmiş ya da işçi milislerine katılmıştı. Bu sırada, Sant Andreu kıışlasından ve başka yerlerden gelen tüfekler sayesinde anarşistlerin Barcelona'daki ve dış mahallelerdeki 400.000 üyesine yaklaşık 40.000 silah dağıttığı düşünülüyordu. Tam da en güçlü oldukları ve popülerlik kazandıkları bu anda Companys'in onlara saldırmayı düşünmesi aptallık olurdu. Ayrıca anarşistler Madrid hükümetinin tekrar yönetimi almasına karşı onun en iyi müttefikleriydi. Companys durumu yalın biçimde ifade etmişti: "Hukuku ve düzeni koruması gereken normal muhafızların ihanetine uğrayınca, kendimizi korumak için yüzümüzü proletaryaya çevirdik."

Katalan başkan anarşistlere temel bir ikilem sunmuştu. García Oliver alternatifleri şöyle tanımlamıştı: "Anarşist diktatörlükle aynı şeye tekabül eden özgürlükçü komünizm ya da işbirliğini ifade eden demokrasi."⁹ Kendi toplumsal ve ekonomik özyönetimlerini nüfusun kalan kısmına dayatmak, siyasi partilerle işbirliği yapmaktan ziyade özgürlükçü idealleri ihlal etmeye denk düşüyordu. Abad de Santillán kendilerinininki de dahil olmak üzere hiçbir diktatörlüğe inanmadıklarını söylemişti.¹⁰

Yalnızca yedi hafta önceki Zaragoza konferansında anarşistler, bütün siyasal felsefelere, onlara en uygun olan toplumsal birlikte yaşama şeklini geliştirme imkânı tanınması gerektiğini kabul etmişlerdi. Bu da birbirlerinin farklılıklarına saygı duyarak başka siyasi oluşumlarla birlikte çalışmak anlamına geliyordu. Samimi bir görüştü bu ama basitleştirilmiş bir bakış açıydı, zira işçilerin kontrolü ve kendi kendilerini yönetmesi fikri hem liberal cumhuriyetçilerin hem de komünistlerin nefret ettiği bir şeydi. Bu

⁹ *Solidaridad Obrera*, 18 Temmuz 1937.

Diego Abad de Santillán, *Por qué perdimos la guerra*, Buenos Aires, 1940, s. 169.

iki grup zaman içinde, önce anarşistleri birçok ilkelerinden vazgeçmeye zorlayarak, daha sonra da onları iktidar konumlarından çıkarak kazanan taraflar olacaktı.¹¹

Katalan başkanın şatafatlı ofisinde oturan ve krallığın anaharı ellerine daha yeni sunulmuş olan anarşistler geleceği öngörebilselerdi bile tercihleri daha kolay olmazdı. Katalunya ve Aragón'u yalnızca bir gecede bağımsız bir devlet-dışı oluşuma dönüştürecek güçleri vardı, ama bu, kritik bir anda sosyalistler ve komünistlerle büyük bir çatışma yaratırdı. Ayrıca Madrid hükümeti altın rezervlerini de kontrol ediyordu, yani cumhuriyetçi İspanya'nın geri kalanında ve yabancı şirketler tarafından ilan edilecek bir boycot Katalunya ekonomisini çok kısa sürede yok ederdi. Yine de kararlarını vermelerinde en etkili şey askerî kalkışmaya karşı birlikte savaşmaya duyulan ihtiyaç ve İspanya'nın diğer bölgelerindeki yoldaşlarına duydukları endişeydi. Dayanışma gereksinimi diğer kaygılara ağır basıyordu. Onları Marksistler tarafından ezilebilecekleri bir azınlık olarak bırakamazlardı.

Hal böyle olunca, özgürlükçü liderler Katalunya'yı diğer partilerle birlikte hep birlikte kontrol etmeyi önerdi. Onların tavsiyesiyle Anti-Faşist Milisler Merkez Komitesi 21 Temmuzda kuruldu. Anarşistler çoğunluk olsalar da, azınlıkların haklarını tanıyacaklarını ve on beş makamdan yalnızca beşini alacaklarını söylediler. Gayet saf bir biçimde, cumhuriyetçi İspanya'da azınlıkta olduklarını diğer yerlerde aynı muameleyi görmeyi umuyorlardı.¹²

Anti-Faşist Milisler Merkez Komitesi güvenlikten temel hizmetlere ve sosyal yardıma varıncaya dek gerçek anlamda her şeyi yönetiyordu; Generalitat bir gölge hükümetten başka bir şey değildi, ya da beklemekte olan bir hükümet, "tamamen basmakalıp bir yapı"ydı.¹³ Üyeleri planlar ve çizelgeler hazırlayabilirdi ama

¹¹ Bernecker, *Colectividades y revolución social*, s. 437-438.

Komite, Katalanca olarak, Comité Central de Milícies Antifeixistes isminini aldı. Özgürlükçüler 5 koltuğun 3'ünü CNT temsilcilerine (Durruti, García Oliver ve Asens) diğer 2'sini ise FAI temsilcilerine (Abad de Santillán ve Aurelio Fernández) tahsis etti. Durruti ve diğer özgürlükçü liderler 23 Temmuzda cepheye gitmek üzere yola çıktılar, bu yüzden etkileri daha da azaldı (John Brademas, *Anarcosindicalismo y revolución en España, 1930-1937*, Barcelona, 1974, s. 175).

Ossorio, *Vida y Sacrificio de Companys*, s. 172.

olayların göbeğinde uygulamaya konanlarla pek ilgileri yoktu. Savaş endüstrisindeki en önemli dönüşüm, ilk çatışma sırasında Juan García Oliver ve Eugenio Vallejo tarafından başlatıldı. Generalitat Ağustosa kadar bir savaş endüstrisi komisyonu kurmamıştı ve çok uzun zaman boyunca pek bir etkisi olmadı,¹⁴ ama her ne kadar Katalan yönetimi siyasi inisiyatifi kaybetmiş olsa da iktidarı tamamıyla kaybetmiş değildi. CNT ne Generalitat'ın elinde bulunan ekonomiyi ne de artık sosyalist UGT'nin elinde bulunan bankacılık sistemini kontrol edebiliyordu.

Siyasi iktidarın çelişkileri anarşistlerin karşısına farklı farklı şekillerde çıkacaktı. Örneğin 1917'deki manifestolarında, boğa güreşleri ve insanları vahşileştirebilen uygunsuz kabareler gibi festivalleri kınamışlardı. Fakat diktatör sansürcüler gibi davranmak onların inançlarına karşı daha da kötü bir hakaretti. Öte yandan, artık 30.000 kişi olan anarko-feminist Mujeres Libres,¹⁵ genelevler mahallesindeki bütün duvarlara afişler asarak fahişeleri bu yoldan vazgeçmek için ikna etmeye çalışıyordu. Verimli çalışma becerileri sağlamak için kurslar açtılar, ama diğer anarşistler daha az sabırlıydı. Sempatizan Fransız gözlemci Kaminski'ye göre bu sabırsız anarşistler pezevenkleri ve uyuşturucu satıcılarını gördükleri yerde vuruyordu.

Savaşın kayda değer bir başka olgusu, 1936 seçimleri sonrasında kadın hareketinin kendiliğinden yükselişiydi. Bu bir yazından ya da yurtdışı kaynaklı bir teoriden değil (gerçi Emma Goldman'ın birkaç metni tercüme edilmişti), kadınların sınıf sisteminin alaşağı edilmesiyle ataerkil sistemin de son bulacağına dair içgüsel kanaatlerinden doğmuştu. Anarşistler her daim insanların eşitliğini vurgulamıştı ama Mujeres Libres'in de altını çizdiği gibi, ilişkiler hâlâ feodaldi. Anarşistlerin bizzat dile getirdikleri ideallere uymamalarının en bariz kanıtı pek çok CNT işletmesinde kadınlara ve erkeklere farklı ücretler belirlenmesiydi. Sosyalist Gençlik, feminizm için bir başka önemli odak noktasıydı.

Yeni eşitliğin en büyük kanıtı cephe hattında milis kadınların savaşmasıydı ama şehirlerin dışında pek az ilerleme sağlanmıştı.

¹⁴ Maliye ve endüstri alanında Generalitat ile anarşistler arasındaki ilişki için bkz. Francesc Bonamusa, *La guerra civil a Catalunya*, II. cilt içinde, s. 54 ve devamı.

Fraser, *Recuérdalo tú...*, s. 393.

Elimizde bir veri olmasa da cephedeki kadın sayısı muhtemelen 1.000'den fazla değildi. Bununla birlikte cephe gerisinde silah altına alınmış binlerce kadın vardı ve bir kadınlar taburu Madrid savunmasında yer almıştı. (Alman büyükelçi, bir gün Franco'nun esir bazı milis kadınların idam edilmesi emrini verip sakince yemeğini yemeye devam etmesi karşısında şoka uğramıştı.) Eşit katılıma yönelik bu hamle, askerî durum bozulup da savaşın idaresi giderek otoriter bir hal alınca ciddi şekilde daraldı. 1938'e gelindiğinde kadınlar tamamen yardımcı bir role döndü.¹⁶

Barcelona'daki bir gözlemci binalara yönelik tutuma dair bir yorumda bulunmuştu. İnsanların genellikle sembolleri yok ettiğini, ama yararlı görünen her şeye karşı naif ve bazen abartılı bir saygı duyduğunu yazmıştı. Hastaneler ve okullara milliyetçilerin kiliselere karşı duyduğu saygıya benzer bir hürmetle yaklaşılırken dinî binalar, vatansever anıtlar ve kadın hapishaneleri yıkılıp yakılıyordu.

1931-33 arasındaki cumhuriyet hükümetinin en büyük başarısı eğitimde sağladığı ilerleme ve okuryazarlık seviyesini yükseltmesiydi. Kilise'nin eğitime dahil olmasını sınırlayan önlemler başlangıçta büyük bir boşluk yaratmış olsa da okul inşa etme ve öğretmen yetiştirme programları da bir o kadar tutkuyla geliştirildi. Cumhuriyet'in iddiası, daha önceki 22 yılda 1.000 okul inşa edilmişken kendilerinin 7.000 okul inşa ettiğiydi. Monarşi döneminde birçok bölgede neredeyse %50 olan okuma-yazma bilmeme oranı keskin bir biçimde azaldı. García Lorca'nın gezici tiyatroları gibi birçok yaratıcı proje, kırsaldaki kitleyi kendilerini cehaletin savunmasızlığından kurtarmalarına yardımcı olmaya dönük gayretli bir girişimin parçasıydı. Hükümet destekli çabalardan bağımsız olarak, UGT'nin *casa del puebloları* ve anarşistlerin *ate-neos liberatioları* bu yöndeki gayreti her daim sürdürdü.¹⁷ Savaş sırasında Saint-Exupéry gibi yabancı ziyaretçileri en çok etkileyen şey, siperlerdeki eğitimsiz milislerin ciddi bir şekilde ders çalışmalarıydı.

¹⁶ Bkz. Mary Nash, *Mujeres libres: España, 1936-1939*, Barcelona, 1975. Serbest bir ifadeyle, "özgürlükçü kültür merkezleri" diye çevrilebilir – ed.n.

Sandie Holguín, *República de ciudadanos, Barcelona*, 2003, s. 209 ve devamı.

İşçi sınıfı iktidarının işaretleri Barcelona'da her yerde görülebiliyordu. Kamu binalarında parti bayrakları asılıydı, özellikle de CNT'nin kara ve kızılın birbirini çaprazlamasına kesen bayrağı. Joan Comorera önderliğinde komünistlerin kontrol ettiği PSUC, Hotel Colón'u kullanırken, anarşistler İşverenler Federasyonu'nun eski binasını karargâhları haline getirdi. POUM, her ne kadar asıl gücü Lérida'da olsa da Hotel Falcón'u ele geçirmişti. POUM, anarşistler ve komünistler arasında bir orta yol sunuyor gibi görüldüğü için gitgide büyüyordu. Fakat liderleri Andrés Nin, Troçki'yle yakın ilişkiler içinde bulunduğu için, Stalinistler POUM'dan anarşistlere kıyasla daha çok nefret ediyordu. Troçki ve IV. Enternasyonal'in POUM'a sık sık saldırmasını ise görmezden geliyorlardı.

Barcelona her daim canlı bir şehirdi ve Temmuz devrimi onu çok da sakinleştirmemişti. El konulmuş arabalar son sürat güm-bürtüyle sürülürken sıkça kazalar yaşanıyor, ama benzin yalnızca gerekli yolculuklar için verilmeye başlandığında bu tarz maskaralıklar ortadan kalktı. Ağaçlara bağlanan hoparlörlerle meydanda müzik çalınıyordu, zaman zaman da gülünç derecede iyimser haber bültenleri yayınlanıyordu. Bunlar her an düşmesi beklenen Zaragoza saldırısı gibi olayları tartışan gruplar tarafından hemen değerlendiriliyordu. Resmi hitap biçimlerinin kullanılmadığı bir anlık dostluklar dünyasıydı bu. Yabancılar memnuniyetle karşılanıyor ve anti-faşist dava tekrar tekrar izah ediliyordu. İşçiler, her şey çok ifade edilirse, demokratik ülkelerin Franco, Hitler ve Mussolini'ye karşı onları yarı yolda bırakmayacağına içtenlikle inanıyordu.

Her tarafta kuvvetli bir heyecan ve iyimserlik atmosferi hüküm sürüyordu. Gerald Brenan 1936 yazında Barcelona'ya gelen ziyaretçilerin duygulandırıcı ve canlandırıcı deneyimlerini asla unutmayacaklarını yazmıştı. Bahşiş veren yabancılar bu uygulamanın hem bahşiş vereni hem de alanı lekelediği açıklanarak bahşişleri kibarca geri çevriliyordu. Madrid ile Barcelona arasındaki en büyük zıtlık muhtemelen otellerin kullanımıydı. Başkentteki Gaylords daha sonraları, kıdemli görevliler ve Rus danışmanlar için lüks bir konut olarak kullanılmak üzere Komünist Partisi tarafından işgal edildi. Barcelona'daki Ritz, CNT ve UGT tarafından Bir Numaralı Yemek Birimi, yani ihtiyaç duyan herkes için bir halk büfesi olarak kullanılıyordu.

Özel mülkiyetin en açık savunucuları, beklenebileceği üzere liberal cumhuriyetçiler değil, Komünist Parti ve onun Katalunya'daki alt-kolu PSUC idi. Her ikisi de Komintern'in devrimi gizli tutma fikrini izliyordu. La Pasionaria ve merkez komitenin diğer üyeleri İspanya'da herhangi bir devrim yaşandığı fikrini kesin bir dille reddederek, işadamlarını ve küçük toprak sahiplerini üstüne basa basa savunuyordu. Zengin köylüler olan *kulakların* Gulag kamplarında öldüğü günlerde söyleniyordu bu. Komintern, böyle aşikâr bir çelişki olduğunu kabul etmeden, Valencia'nın kırsal bölgesi için öngörülen komünist sloganları şöyle kaydetmişti: "Biz topraklarını ortak bir biçimde işlemek isteyenlere saygı duyuyor, fakat topraklarını kendi başına işlemek isteyenlere de saygı duyulmasını istiyoruz;" ve "[K]üçük çiftçilere baskı yapmak demek, askerlerimizin babalarına baskı yapmaktır."¹⁸

Moskova tarafından ortaya konan bu devrim karşıtı tutum orta sınıflardan çok sayıda kişinin komünist saflara katılmasını sağladı. Katalan iş dünyasının geleneksel gazeteleri *La Vanguardia* ve *Noticiero* bile bu Sovyet modeli disiplinden sitayişle bahsediyordu. Anarşist model ise cumhuriyetçi bölgenin tümünde, ama özellikle de Akdeniz kıyı kuşağında kendini hissettiriyordu.

Kitlesel ölçekteki bu olağanüstü işçi özyönetimi hareketi hâlâ güçlü tartışmalar yaratmaktadır. Liberal hükümet ve Komünist Parti bunu savaş idaresini organize etme girişimlerinin önündeki büyük bir engel olarak görmekteydi. Katı dargörürlülüğü ve yakın olmadığı sürece bir tehdide tepki verme konusundaki isteksizliğiyle İspanya gibi bir ülkede merkezi kontrolün hayati olduğu kanısındaydılar. Örneğin Katalunya'dan anarşistler Zaragoza'nın geri alınmasının savaşı kazanmakla aynı değerde olacağını düşünüyorlardı. Onlara kalırsa, Afrika Ordusu'nun güneybatıdaki ilerlemesi adeta yabancı bir ülkede yaşanıyordu. Özyönetim savunucuları ise toplumsal devrimin devam etmemesine izin verilmemesi durumunda ortada savaşmak için herhangi bir motivasyon olmayacağını savunuyordu. Hükümetin silah vermeyi reddettiği Temmuzda bizzat çatışan anarşistler, hükümetin onlardan bütün kazanımlarını teslim etmelerini beklemesine sinirlendiler. Tutumlardaki bu temel sürtüşme cumhuriyetçi ittifakın birliğini

¹⁸ RGASPI 495/120/259.

baltaladı. Merkezî devlet savunucuları 1937'de mücadeleyi kazanacaktı, ama süreç içinde Komünist Parti'nin iktidarı ele geçirme uğraşısıyla halkın morali ölümcül bir darbe alacaktı.

Cumhuriyet İspanya'sındaki kolektifler, Sovyetler Birliği'ndeki devlet kolektifleri gibi değildi. İspanya'dakiler toprağın ya da fabrikaların ortak mülkiyetine ve yönetimine dayanıyordu. Bunların haricinde, işçilerin sahiplerle birlikte kontrol ettiği özel şirketlerin yanı sıra CNT ve UGT tarafından yeniden yapılandırılarak işletilen kamusallaştırılmış sanayiler vardı. Her ne kadar yeni bir şey olmasa da, bireysel küçük çiftçilerin ve zanaatkârların ürettiklerini pazarlayan kooperatifler de mevcuttu. Ülkenin birçok bölgesinde, özellikle de balıkçı topluluklarında köklü bir gelenek vardı. İç savaş öncesinde sırf Katalunya'daki kooperatif girişimlere yaklaşık 100.000 kişinin katıldığı tahmin ediliyor. CNT elbette bu gelişimin asıl taşıyıcısıydı, ama UGT üyelerinin de katkısı vardı.¹⁹

Bu bağlamda en çok etkilenen bölgeler işgücünün neredeyse %70'inin dahil olduğu Katalunya ve Aragón'du. Bütün cumhuriyet bölgesinde tarımda yaklaşık 800.000, sanayide ise 1 milyonun biraz üzerinde çalışan vardı. Barcelona'da işçi komiteleri bütün hizmetleri ele geçirmişti: petrol tekeli, deniz taşımacılığı şirketleri, Vulcano ve Ford motor gibi ağır mühendislik firmaları, kimya şirketleri, tekstil sanayisi ve daha küçük ölçekte bir sürü başka işletme.

Yabancı gazetecilerin bu olgunun Ortaçağ'ın köy topluluklarına romantik bir dönüşü temsil ettiği yolundaki varsayımları yanlıştı. Modernleşmeden artık korkulmuyordu, çünkü onun etkileri işçilerin kontrolü altındaydı. Hem toprakta hem de fabrikalardaki teknik iyileştirmeler ve rasyonelleşme, eskiden sert grevlere yol açabilecek şekillerde gerçekleştirilebilirdi. CNT ağaç işçileri sendikası, üretimi büyük fabrikalarda yoğunlaştırmak için verimsiz yüzlerce atölyeyi kapatmıştı. Kesilmiş keresteden tamamlanmış ürüne kadar bütün endüstri dikey bir temelde yeniden organize edildi. Deri eşya, hafif mühendislik, tekstil ve fırıncılık gibi bir-

¹⁹ UGT veya UGT-CNT, Yeni Kastilya ve La Mancha'daki kolektiflerin yaklaşık %15'ini, Ekstremadura'nın çoğunluğu, Endülüs'te çok az bir kısmı, Aragón'da yaklaşık %20'sini ve Katalunya'da yaklaşık %12'sini organize etti.

birinden farklı sanayi dallarında da benzer yapısal değişimler gerçekleştirildi. Bununla birlikte, lüks mallar gibi önemsiz veya tekstil endüstrisi gibi hammadde eksikliği nedeniyle az kullanılan şirketleri dönüştürmek için yeni makineler edinmede ciddi sorunlar yaşanıyordu. Bu sorunların esas sebebi Madrid hükümetinin kolektifleştirilmiş işletmelere döviz göndermeyi reddetmek suretiyle kontrolü yeniden ele geçirme çabasıydı.

Katalunya sanayisindeki toplumsal devrim çok geçmeden çeşitli sebeplerle tehdit altına girdi. Yurtiçindeki piyasanın kayda değer bir kısmı kalkışma esnasında kaybedildi. Savaşın patlak vermesiyle peseta o kadar değer kaybetti ki, ithal hammaddelerin maliyeti beş ay içinde yüzde elli arttı. Buna milliyetçilerin yandaşı merkez bankası yöneticilerinin uluslararası ticaret camiasından talep ettiği gayriresmi bir ambargo da eşlik etti. Merkezî hükümet de kredi ve döviz vermeyerek kontrolü elde tutmaya çalışıyordu. Anarşistlerin baş düşmanı Largo Caballero, üniformalar için devlet ihalesini CNT'nin tekstil fabrikalarına değil, yabancı şirketlere teklif edecekti.²⁰ Yakın zamanlarda yapılmış çalışmalar gösteriyor ki, savaş sırasında sanayi üretiminde yaşanan düşüş aslında "devrimci kargaşa"ya bağlanamaz.²¹

İşçi komitelerinde zaman zaman uzun tartışmalar ve kavgalar yaşansa da meseleler net olduğunda çok az zaman kaybediliyordu. Su, gaz ve elektrik gibi hizmetler Atarazanas kışlasına yapılan saldırıdan birkaç saat sonra yeni yönetim altında çalışır hale gelmişti. Zaragoza konferansında uzlaşılan çerçeve doğrultusunda, uygun fabrikaların savaş üretimi için yapılandırılması, metalurji firmalarının 22 Temmuz itibarıyla zırhlı araç üretebilmelerini sağlamıştı. Çok gelişkin değillerdi, ama hepsi de kabaca inşa edilmiş derme çatma yapılar değildi. Katalunya'daki sanayi işçileri İspanya'daki en yetenekli olanlardı. Avusturyalı sosyolog Franz Borkenau da Sovyet Rusya'da olduğu gibi, teknisyenlerin önlerine geçilmemesinin yarattığı büyük farka dikkat çeker.²²

²⁰ Pazar kaybı ve hammadde kıtlığı tekstil üretiminde %40'lık bir düşüşe yol açtı, fakat mühendislik üretimi sonraki dokuz ay içinde %60 arttı. Josep Maria Bricall, "Les collectivitzacions," Anna Salles (ed.) *Documents 1931-1939* içinde.

Franz Borkenau, *The Spanish Cockpit*, Michigan, 1963, s. 90.

Barcelona'da darbe girişiminin engellenmesi ve üretimin çok kısa sürede yeniden organize edilmesinin ardından, anarşistler Madrid hükümetinin kredi vermemek suretiyle kontrolü elde tutma çabasına karşı öfke doluydu. CNT bölge komitesi, merkezî hükümetin döviz vermeyi reddetmesinin doğurduğu sıkıntıdan kurtulmak için İspanyol altın rezervlerinin bir kısmına el koyma planını gözden geçirdi ama sonra bunu reddetti. Finans dışındaki diğer ana zafiyet belirli bir sanayideki kooperatifler arasında koordinasyonun olmayıştıydı. Bununla birlikte, hükümetin sanayi meselelerindeki performansına baktığımızda, Madrid'deki bakanların daha iyisini yapıp yapamayacakları şüpheliydi.

Sanayinin dönüşümüyle aynı zamanlarda, cumhuriyetçi bölgenin güneydeki kısmında tarım kolektifleri mantar gibi çoğalıyordu. Bunlar ya kendi başlarına CNT tarafından ya da UGT ile işbirliği yapılarak örgütleniyordu. UGT'nin de dahil olmasının sebebi, kolektifleşmenin daha az verimli *latifundiayı* işlemenin en pratik yöntemi olduğunun kabul edilmesi idi. Kendi arpalıkları olarak gördükleri yerleri anarşistlerin gaspetmesini istemeyen sosyalistlerin birçok kez bu yolu izlediği de söylenebilir.

Aragón'da bazı kolektifler anarşist milisler, özellikle de Duruti bölümü tarafından zorla kurulmuştu. İnancılarına şevkle bağlı olmalarının yanı sıra şehirleri beslemek için bir an önce hasada ulaşmadaki sabırsızlıkları bazen şiddete yol açtı. Coşkulu Katalan sanayi işçilerinin kendilerine ne yapacaklarını söylemeleri Aragónlu köylülerin canını sıkıyordu ve birçoğu Rus tarzı kolektiflerin kurulmasından korkuyordu. Borkenau bir örnekte diğer yöntemlerin nasıl çok daha verimli olabileceğini göstermişti. Anarşist çekirdek, "köylüler için kayda değer bir gelişim" sağladı, "ama yine de köyün gönülsüz kısmını bu dönüşüme katılmaya zorlamayacak kadar akıllıydı; bunun yerine diğer örneklerin başarılı olmasını bekledi."²³ Beklendiği üzere, bu şekilde başlatılan bir kolektif olabildiğince iyi işledi. Kolektifleşme üzerine yapılan çalışmaların vardığı genel sonuç şudur: "Bu deney yoksul Aragón köylüleri için bir başarıydı."²⁴

²³ A.g.y., s. 103.

Brademas, *Anarcosindicalismo*, s. 204-209.

Aragón'da 600 civarı kolektif bulunmaktaydı ama tüm köyler tamamen kolektifleştirilmiş değildi tabii.²⁵ Ağırlıklı olarak, tasarruflarında bulunan az şeyi kaybetmekten korkan küçük toprak sahiplerinden oluşan bireysellere, bir ailenin ırgat tutmadan işleyebileceği kadar toprağı elde tutmalarına izin verildi. Küçük çiftçilik geleneğiyle şekillenmiş bölgelerde pek değişim olmadı. Toprağı hep birlikte işleme arzusu topraksız köylüler arasında çok daha kuvvetliydi, özellikle de küçük arazilerin kendi başlarına pek varlığını sürdüremediği daha az verimli bölgelerde yaşayanlar arasında.²⁶

Cumhuriyetçi bölgeye gıda sağlama konusunda özgür kolektiflerin tek alternatifi ya devlet kolektifleriydi ya da toprağı küçük toprak sahipleri arasında paylaştırmaktı. Devlet kolektiflerine en yakın olanlar belediyelerce organize edilmiş çiftliklerdi. Örneğin CNT'nin neredeyse hiç etkin olmadığı, UGT'ninse zayıf olduğu Jaén'de belediye toprak üzerinde yönetimi ele alıp organize etti. Borkenau, belediyenin eski toprak sahiplerinin çalıştırdığı *braceoları* aynı geniş arazi üzerinde, aynı bitmek bilmez çalışma saatleri boyunca, aynı açlık sınırındaki ücretlere çalıştırdığını kaydeder. "Yaşam koşullarında hiçbir değişiklik olmadığından, tavırlarında da herhangi bir değişiklik olmadı. Eskiden olduğu gibi yine emirler alıyor ve aynı yevmiyeyi alıyorlardı, o yüzden geniş arazinin eski yönetimine nasıl karşı çıktılarsa yeni yönetime de öyle karşı çıktılar."²⁷ Borkenau eskiye kıyasla daha iyi durumda olmadıklarında bile özyönetim kolektiflerinde bulunanların çok daha mutlu olduğunu da belirtir. Önemli olan şey, işçilerin kendi kolektiflerini işletmeleri idi, ki bu da köylülerin hayvanları kesip hasadı sabote ederek direndikleri Sovyetler Birliği'ndeki devlet kolektifleri felaketiyle taban tabana zıttır.

Anarşistler *repartoyu*, yani toprağın bölüşdürülmesini sertçe eleştiriyordu, çünkü onlara göre arazinin özel kontrolü her daim

²⁵ José Borrás, *Aragón en la revolución española*, Viguera, Barcelona, 1983, s. 174 ve devamı.

Kolektifler için kamulaştırılan alanlar Jaén'deki tarım arazilerinin %65'ini, Ciudad Real'de %56,9'unu, Albacete'de %33'ünü ve tüm Valencia eyaletinde sadece %13,18'ini içeriyordu. Bkz. Aurora Bosch, *Ugetistas libertarios. Guerra Civil y revolución en el País Valenciano*, Valencia, 1983. Borkenau, s. 155-156.

“hesapçı ve bencil” bir burjuva zihniyeti yaratırdı ve bu onların kökünü kazımak istediği bir şeydi. Fakat ideoloji ne olursa olsun, özyönetim kooperatifinin gıda temini sorununa en iyi çözüm olduğu neredeyse kesindir. Komünistler özyönetim kolektiflerine verimsiz oldukları gerekçesiyle yükleniyordu, ama Aragón’da üretim beşte bir artmıştı.²⁸ Kolektifleştirilmemiş üretim daha düşüktü, bireyseller de içedönük ve şüpheli küçük toprak sahiplerinin en kötü özelliklerini sergiliyordu. Gıda tedariki yetersiz kaldığında, mevcut gıdayı istifleyip büyüyen bir karaborsa yarattılar ve bu durum erzak akışının kesintiye uğraması bir yana, cumhuriyetçi bölgede moralin bozulmasına da sebep oldu. Cuenca’nın komünist sivil valisi daha sonraları, kendi bölgesinde çoğunlukta olan küçük toprak sahiplerinin şehirler açken hububatlarını depoladıklarını kabul etmişti.

Kolektiflere yöneltilen bir diğer eleştiri ise, cephelere düzenli aralıklarla ve düzenli miktarlarda gıdanın dağıtılamamasıydı. Verimsizliğin yaşandığı birçok örnekler vardı tabii ama bütün araçlarına ve at arabalarına el konulduğu düşünülürse genel olarak bu suçlama haksızdı. Ne zaman nakliye aracı gelir, bir sonrakinin ne zaman geleceğini bilmeyen köylüler olabildiğince gıdayı istiflerlerdi. Sorun daha ziyade, işleri başka yoldan düzenlemesi ve belirli kolektifleri ihtiyaçları konusunda önceden uyarılmış olması gereken milislerle ilgiliydi. Ordu ve Uluslararası Tugaylar da, hem de çoğu zaman daha da feci bir ölçekte, kötü dağıtımdan dolayı sıkıntı yaşayacaktı.

Çoğunlukla özgürlükçülere sempati duyanların yaşadığı, iktidar düzeneğinin tamamen anarşist milis kuvvetlerce yürütüldüğü Aragón’daki gelişmeler merkezi hükümeti kaygılandırıyordu. Eylülün sonlarında Aragónlu kolektif temsilcileri, Durruti’nin bölüğünün yakınlarında bulunan Bujaraloz’daki bir konferansa katıldılar. Burada Aragón Savunma Konseyi’ni kurmaya karar verdiler ve başkan olarak, Atarazanas saldırısında ölen Francisco Ascaso’nun ilk kuzeni Joaquín Ascaso’yu başkan seçtiler.

O yazın ilk günlerinde hükümet Martínez Barrio başkanlığında bir delegasyonu göndererek Valencia’daki kontrolü tekrar ele

²⁸ G. Helsey, *Anarcosindicalismo y estado en Aragón, 1930-1938*, Madrid, 1994.

almayı denemiş, ama bunda başarısız olmuştu. Bu girişim esasen UGT ve CNT üyelerinin oluşturduğu Halkın Yürütme Komitesi tarafından önemsenmedi. Komünistlerin disiplin ve hükümetin emirlerine uyulması yönündeki taleplerine aldırış edilmedi. Buna rağmen, özgür kolektiflere karşı olan komünistler, taraftar toplama çabalarında yerel koşullardan faydalandılar. Zengin Valencia kırsalı, *la huerta*, son derece tutucu köylülerin sahip olduğu küçük çiftliklerden oluşuyordu ve kolektifleşmeye karşı direnişlerine birçok narenciye çiftçisi de katıldı.

Madrid'deki Giral hükümeti, anarşistlerin özyönetim kolektiflerine duyduğu hevesi paylaşmıyordu. Keza, yerel komitelerin kurulmasıyla merkezî gücün parçalanması da hoş karşılanmadı. Liberal bakanlar merkezî hükümete ve mülkiyete dayalı alışıldık tarzda demokrasiye inanıyordu. Ayrıca, sosyalist partideki Prieto kanadı ve komünistler gibi, düşmanı yenebilecek tek şeyin disiplin ve örgütlenme olduğunu düşünüyorlardı. Her şeyin ötesinde, bir sanayi üssü olarak Katalunya'da kontrol sahibi olmamak onları dehşete düşürüyordu. Fakat Martínez Barrio'nun Valencia'daki başarısızlığından sonra, zevahiri kurtarmaya çalışmak dışında Giral'in yönetiminin elinden pek bir şey gelmezdi. Gelecek açısından bakıldığında, hükümetin arz ve kredi üzerinde süregelen kontrolü, devrimci örgütlerden kademeli olarak tavizler koparılabileceği, bunun da onları devlete entegre etmeye yönelik bir ilk adım olabileceği umudunu veriyordu.

AFRİKA ORDUSU VE HALK MİLİSLERİ

Ağustos ayının başında muharebenin hatları iyice belirginleşti. Kalkışmanın ardından iki taraf da o kadar farklı bir karakter gelişimi göstermişti ki, birbirinden tamamen farklı iki ulus savaşıyor gibiydi. İsyancı generallerin yerel kitleyi olduğu kadar yabancıları da başarılarına ikna etmek için daha en başta hızlı kazanımlar sağlaması gerekiyordu. Darbenin başarısız olmasıyla birlikte, bir savaşın gerektirdiği uluslararası tanınmaya, kredilere ve malzemelere ihtiyaç duyuyorlardı. General Franco'nun Afrika Ordusu gereksinim duyulan bu zafer izlenimine en çarpıcı katkıyı sağlayacaktı.

General Mola'nın emrindeki kuvvetler daha az dikkat çeken bir rol oynasa da, "Müdür" esasen Karlosçu *requeté*lerden oluşan üç birliği Pamplona'dan hızla yola çıkarttı. İlk birlik hemen Madrid'e doğru hareket etti, yaklaşık 1.400 askerden oluşan ikinci kuvvet Temmuzun üçüncü haftasında milliyetçi garnizona destek olmak için Zaragoza'ya gitti, üçüncü ve çok daha büyük kuvvet ise kuzeye, Bask kıyı şeridine yollandı.

19 Temmuzda başkente doğru yola çıkan Albay García Escámez kumandasındaki 1.000 kişilik kuvvet, Guadalajara'nın Madrid'ten silahlı işçilerce ele geçirildiğini öğrendi. Bunun üzerine García Escámez başkente ilerlemek için başka bir yol denedi: Somosierra geçidi üzerindeki ana Burgos yolu üzerinden Sierra de Guadarrama'yı geçmek için kuzeye yöneldi. Albayın kuvvetleri, dağın zirvesinde, yani yüz yirmi beş yıl önce Napoléon'un Leh mızraklı süvarilerinin topçulara karşı ölümüne bir yokuş taarru-

zuyyla başkente giden yolun kapısını açtıkları yerde, Madridli millislerle karşı karşıya geldi. Birkaç günlük bir çatışmanın ardından García Escámez'in adamları geçidi ele geçirdi, ama cephaneleri neredeyse tükendiği için konumlarını sağlamlaştırmaktan başka bir şey yapamadılar.

Valladolid'den gelen Albay Serrador komutasındaki milliyetçi kuvvete bazı sivil muhafızlar ve El Pardo'dan kaçmış muhabere alayının bir kısmı katıldı.¹ Alto de los Leones'teki güneybatıya açılan diğer geçidi ele geçirdiler, ama onlar da cephe yetersizliğinden mustarıptı. Kumpasın başmimarının önceki aylarda Burgos ya da Pamplona'da cephe biriktirmemiş olması şaşırtıcıydı. Mola'nın sıkıntıları ancak Franco Salazar rejiminin yardımıyla Portekiz üzerinden (milliyetçiler Lizbon'a "Kastilya Limanı" derdi) Almanya'dan çok sayıda ikmal malzemesi gönderdiğinde çözüldü. Bunların bir kısmı *Montecillo* yük gemisiyle ulaştırıldı. Fakat milliyetçi kuvvetlere yeniden ikmal maddeleri gönderildiğinde, dağlardaki milis kuvvetler organizasyonlarını daha düzenli bir hale getirerek bir cephe kurdu.

Mola'nın 3.500 askerlik en büyük kuvveti Pamplona'dan kuzeye doğru saldırıya geçti. Plan kuzey Navarra'nın yüksek tepelerine yüklenip kıyıya yönelerek Baskların Fransız sınırıyla bağlantısını kesmek, ardından da yaz başkenti San Sebastián'ı ele geçirmekti. 11 Ağustosta Binbaşı Beorleguí komutasındaki kuvvet San Sebastián ile sınır kasabası Irún'u birbirinden ayırdı. Altı gün sonra milliyetçi muharebe gemisi *España*, kruvazör *Almirante Cervera* ve muhrip *Velasco* bu yazlığı bombalamak için geldi. Cumhuriyetçi askerî vali, eğer ağır sivil zaiyat verilirse sağcı rehineleri öldürme tehdidinde bulundu. Milliyetçiler hodri meydan dedi. Bombardımanın ardından Junkers 52'ler hem San Sebastián'a hem de Irún'a havadan saldırıya geçti.

Irún savunması talim yapmamış işçilerin, savunma pozisyonlarının iyi bir şekilde belirlenip hazırlanması kaydıyla, modern silahlarla desteklenen saldırılara karşı cesurca ve etkili biçimde savaşılabileceklerini gösterdi. CNT, kalkışmanın Guipúzcoa'da alt edilmesindeki ana unsurdu ve Asturalıların, Bask milliyetçilerinin ve (daha sonraları Uluslararası Tugaylar'ın ana örgütleyicisi

¹ Tuñón, *La España del siglo XX*, s. 438.

olacak) André Marty'nin örgütlediği Fransa'dan komünist gönüllülerin katılımıyla toplam kuvveti 3.000 askere yaklaşıyordu. Beorleguí'nin kuvveti sayıca zayıftı, ama Mola'nın tüm topçularının, hafif Alman tanklarının ve Junkers 52'lerin desteğine sahipti. Ayrıca Franco Yabancı Lejyon'dan 700 kişilik bir *bandera* ve 155 mm'lik toplar göndermişti.

Irún'un güneyindeki Puntza bayırında bir hafta boyunca mevzilerin sürekli el değiştirdiği göğüs göğüse bir çarpışma yaşandı. Milisler olağanüstü bir yetenek ve cesaretle savaştı. Sınırın hemen ötesinden, Beorleguí'nin topçularının pozisyonlarını işaret eden Fransız köylülerinden yardım aldılar.² San Marcial manastırı bir avuç *dinemitero* ve milis tarafından son âna kadar savunuldu. Cephanelerin kalmadığı son taarruz boyunca mevzilerine hücum eden Karlosçulara taş fırlattılar.

Aslında savaş kısmen, 8 Ağustosta Fransız sınırının kapatılmasından sonra altı cephane kamyonunun müdafilere ulaşamaması yüzünden kaybedildi. Bask bakanlardan Telesforo Monzón silah ve cephane bulmak için Barcelona'ya gitti. Ne yazık ki binden biraz fazla tüfek ve altı parça toptan başka bir şey bulamadı. Birkaç gün sonra CNT'li balıkçıların önderi Miguel González Inestal, García Oliver, Abad de Santillán ve Cumhurbaşkanı Companys'le bir görüşme gerçekleştirdi. Ona Fransa ile Hendaye üzerinden gönderilecek silahlar ve bir trenle yardım ettiler, ama tren Fransız yetkililerce durduruldu.³

Bazıları Fransız bölgesine ulaşabilmek için yüzmek zorunda kalan son işçiler de çekildiğinde, Irún yanan bir harabe halindeydi. Çekilirken yapılan makineli tüfek atışı Binbaşı Beorleguí'nin baldırına isabet etti. Bu güçlü ihtiyar asker tedaviyi reddetti ve sonra kangrenden öldü.

San Sebastián'daki anarşistler Bask milliyetçilerinin destek vermemesine, özellikle de valinin şehri düşmana teslim etmek için görüşmeler yaptığını duyduklarında çok sinirlendiler. Savaşın ilk haftalarındaki ihanetlerden sonra zaten son derece şüpheli olmuşlardı, ama muhafazakâr tutumuna rağmen Bask milliyetçisi PNV'nin taraf değiştirmeye hiç niyeti yoktu. Bununla birlikte,

² Jackson, *La República...*, s. 248.

Fraser, *Recuérdalo tú...*, s. 252.

«anarşistlerin yakıp yıkma politikasına tamamen karşıydı ki bu politika geri çekilme esnasında Irún'un yakılmasına sebep olmuştu ve artık, San Sebastián'ın sonuna dek savunulmasını gerektiriyordu. Milisleri birkaç anarşisti vurduktan sonra PNV galip geldi. Milliyetçiler 14 Eylülde şehri işgal etti, yani cumhuriyetçilerin kuzeydeki bölgesini artık kuşatmışlardı.⁴

Hiç kuşkusuz, yazın en önemli askerî gelişmesi Afrika Ordusu'nun acımasızca etkili seferberliği idi. Anakaraya aslında Alman ve İtalyan uçaklarının yardımı sayesinde erkenden varmışlardı. Beklenebileceği üzere, cumhuriyetçi propaganda savaşın bu hayati uğrağında yabancıların yaptığı bu müdahalenin üzerinde epeyce durdu ama hararetli protestolar iki rahatsız edici gerçeğin üstünü örtme eğilimindeydi. İlk, denizci komitelerince idare edilen cumhuriyetçi savaş gemileri taarruza geçmede beceriksiz ya da gönülsüz gibiydi; hele ki Alman savaş gemileri *Deutschland* ve *Admiral Scheer* milliyetçi konvoyun geçişi için bir koridor oluştururken bu durum daha da açık seçikti. Fakat açık çatışmadan kaçınmaları için emir almışlardı ve ama şu ya da bu şekilde, daha sonraları kıdemli Sovyet deniz savaş danışmanının belirttiği üzere, «cumhuriyetçi gemiler vazifelerini yerine getirmedi.»⁵

Karada, miskin düzenli subaylar, kentli işçi milisler ve *pueblolarına* yakın kalmak isteyen köylülerin oluşturduğu düzensiz cumhuriyetçi birlikler, hayati önem taşıyan güneybatı bölgesinde, sömürge birlikleri büyük bir güçle oraya ulaşmadan önce etkili bir karşı-saldırı başlatamadı. Bu nedenle, Savoia ve Junkers 52'lerin havadan getirdiği yardımın askerî önemi abartılmamalıdır; gerçi 28 Temmuz ve 5 Ağustos arasında 1.500 askerin gelişi hem milliyetçilerin moralinde hem de onların kazanma şansına dair uluslararası yorumlarda muazzam bir tesir doğurmuştu. Her şeye rağmen, savaşın ilk iki ayı boyunca milliyetçiler boğazların mutlak kontrolünü kazanmadan önce yaklaşık 12.000 asker bu şekilde taşındı.

Lejyonlarların ve Afrika Ordusu'ndan Faslı *regulare*lerin havayoluyla taşınması Ağustosun ilk haftasında da devam etti. 6

⁴ Tuñón, *La España del siglo XX*, s. 474.

Kuznetsov, *Bajo la bandera de la España republicana*, s. 160.

Ağustosta Franco'nun kendisi de Protektora'nın komutanı olarak General Orgaz'ı bırakarak anakaraya geçti. Karargâhı olarak, hem Endülüs'ü ele geçirmek hem de başkente hızlıca ilerlemek için kuvvetlerini ikiye bölmeye karar verdiği Sevilla'yı belirledi.

Albay Yagüe komutasındaki ana kuvvet Portekiz sınırına paralel olarak kuzeye doğru ilerledikten sonra, Madrid yönüne, kuzeydoğuya yönelecekti. Yagüe sahadaki bütün milliyetçi komutanlar arasındaki en saldırgan kişi olduğunu kanıtlayacaktı. Bu nitelikler Afrika Ordusu ile kayıtsız metropol ordusu arasındaki tezatı pek çok açıdan vurguluyordu. Sömürge subayları her daim daha az kibar ve daha profesyonel olma eğilimindeydi, ama bu fark İspanya'da, Britanya ya da Fransa ordusuna nazaran çok daha belirgindi. Yine de prototipik bir *africanista* olarak gösterilen Franco, fevri astına kıyasla son derece daha gelenekseldi.

Güney Endülüs'ü, kalkışmadan önce Karlosçu *requetéleri* gizliden eğiten, 19 Temmuzda ise isyancılar tarafından Cádiz Hapishanesi'nden salınan Albay Varela komutasındaki, yalnızca 400 *regulareden* oluşan çok daha küçük bir kuvvet ele geçirecekti. Sevilla'dan gelen sömürge birlikleri, güneye doğru Cádiz ve Algeciras'ta kalan direnişleri kırmak için ayrılmadan önce Huelva'yı ele geçirdi. Ardından, Ağustosun ikinci haftasında, Varela'nın birliği Granada'da kuşatılmış milliyetçilere yardım etmek üzere doğuya yöneldi. Şehre bir dış istihkâm açısı kurulduktan sonra, Málaga'ya ve dağların ötesindeki kıyı şeridine saldırmak için hazırlandılar. Fakat Córdoba, General Miaja komutasındaki 3.000 kişilik bir cumhuriyet ordusunun tehdidi altındaydı, dolayısıyla Varela, Albay Cascajo'nun küçük birliğine yardım etmek için 20 Ağustosta hızlıca oraya yöneldi. Eylülün ilk haftasında Córdoba cephesi istikrara kavuşturulur kavuşturulmaz (savaşın geri kalan kısmında bu durum pek değişmeyecekti), Varela güneye doğru ilerleyerek 18 Eylülde Ronda'yı ele geçirdi.

Önce güney cephesinde, daha sonra da Madrid kuşatmasında komutanlık yapan cumhuriyetçi General José Miaja, muhtemelen inandığı için değil de durum öyle gerektirdiği için sadık kalan kıdemli subaylardan biriydi.⁶ Kuvvetleri yerel düzenli birlikler, Madridli milisler ve yerel gönüllülerden oluşuyordu. Hiç

⁶ Zugazagoitia, *Guerra y vicisitudes...*, s. 135.

talim görmemiş askerlerin alışıldık manevralarda etkisiz olması beklenebilecek bir şeydi, ama düzenli subayların faydasızlığı ve tembelliği sıradışıydı. Franz Borkenau, fena giden ağır çatışmalar sırasında, 5 Eylülde karargâhı ziyaret etti. "Karargâh heyeti," diye yazmıştı, "güzel bir öğle yemeği için oturmuş, lak lak ediyor, müstehcen hikâyeler anlatıyor, vazifelerini azıcık bile umursamıyordu, hatta saatlerce muharebe hattıyla iletişim kurmaya bile çalışmadılar." Yaralılar bile görmezden geliniyordu.⁷

Bu sırada, kuzey aksında ilerleyen Albay Yagüe'nin kuvvetleri her biri yaklaşık 1.500 askerden oluşan beş müstakil bölüğe ayrılmıştı. Lejyonerler ve *regulareler* ise 75 mm'lik topların eşliğinde, el konulmuş kamyonlarla yol alıyordu. Lejyon üniforması giymiş İtalyanların uçurduğu Savoia Marchetti 81 uçakları ve Luftwaffe personelinin kullandığı Junkers 52'ler de onlara destek oluyordu. Yagüe kuzeye, Ekstremadura'ya doğru giderken, ancak 1940'taki tankların aşacağı bir ilerleme ivmesi tutturdu. Taktikleri basit ve etkiliydi. Kamyonlarla taşınan kuvvetleri, bir köyde ya da kasabada direnişle karşılaşana dek anayolda tam sürat ilerliyordu. (Açık alanda hiç pusu kurulmuyordu, çünkü bölge sakinleri kendi evlerini korumak istiyor, duvarların verdiği güven hissine ihtiyaç duyuyorlardı.) Milliyetçiler, Almanlardan temin ettikleri megafonlarla teslim olma emri veriyordu. Bütün kapılar ve pencereler açık bırakılmalı, bütün evlere beyaz bayrak asılmalıydı. Ortada bir cevap ya da ateş yoksa o zaman birlikler kamyonlardan inerek hızlı bir kısaç saldırısına geçerci.

Savunucuların bir alana toplanması, uçaklarla desteklenen profesyonel topçular için ideal hedefler sağlıyordu. Seyyar gruplar daha fazla zayıat verir ve milliyetçilerin ilerlemesini daha etkili bir şekilde geciktirebilirdi. Bir köy ele geçirildikten hemen sonra yaşanan katliam, "kızılar"ın cinayetlerine sözümona bir misilleme idi, ama hiçbir ayırım gözetilmiyordu. Queipo de Llano şöyle demişti: "Endülüs ailelerinin yüzde sekseni yas tutuyor ve sert önlemler almaktan geri durmayacağız."

Milliyetçi taarruz işçi milislerinin psikolojik açıdan ne kadar kırılğan olduğunu göstermişti. Sokak çatışmasında kolektif cesarete kapılarak bir dereceye kadar delidolu cesaret sergiliyorlardı.

⁷ Borkenau, *The Spanish Cockpit*, s. 159.

Ama hendek kazmayı reddettikleri için, açık alanda yakalandıkları bombardıman onlara ağır geliyordu (Irún sıradışı bir istisnaydı). Daha sonraları Largo Caballero, komünist yetkili Mije'ye, "İspanyollar çukur kazmayacak kadar gururlu," demişti.⁸ Aslında atılan bombaların neredeyse tamamı etkisizdi, ama ustalıklı kullanımla düşman uçakları modern teknolojiye habersiz köylülere korku salmayı başarıyordu. Ayrıca, nasıl bir savunma pozisyonu alacaklarından bihaber vaziyetteki milislerin, kendilerini Mağrip-lilerin bıçaklarının karşısında bir başına bulma gibi bir korkuları vardı. Beklenmedik bir anda gelen kuşatma hareketleri genellikle milisleri panikle izdihama sürüklüyordu. Sömürge birliklerinden kaçan köylülerin at arabaları ve eşekleri yolu tıkağında kargaşa da artıyordu. Bazen milislerin kamyonlarına bile el koydukları oluyordu. Öte yandan, milliyetçilerin terör taktiği kaçışın yanı sıra kahramanlığı tetikliyordu. Ailelerini yola çıkaran köylüler silahlarını ya da terk edilmiş tüfekleri alıp kendi *pueblolarında* ölmek için geri dönüyordu.

10 Ağustos itibarıyla Yagüe'nin kuvveti Mérida'ya doğru üç yüz kilometreden fazla ilerlemişti. Kasabanın hemen güneyinde, Guadiana Nehri üzerindeki Roma Köprüsü'nde Asensio'nun kuvvetleri sert bir direnişle karşılaştı. Kasabanın savunma komitesi, şiddetli direnişi fevkalade biçimde cesaretlendiren Anita López tarafından organize edilmişti. Yagüe'nin birlikleri nihayet o gece şehre girip korkunç bir katliam gerçekleştirdiklerinde López de öldürülenler arasında olacaktı.⁹ Ertesi gün Madrid'den gönderilen güçlü bir hücum ve sivil muhafızları müfrezesinin yardımıyla Mérida'daki milislerin ekseriyeti bir karşı-saldırıya geçti. Yagüe, kendisi batıya Badajoz'a, Portekiz sınırına doğru ilerlerken bu milisleri uzakta tutmaları için kuvvetinin bir kısmını geride bıraktı. Franco, yanıltmacayla ana eksenden sapılması konusunda ısrar etti. İlerleme hattının gerisinde güçlü bir düşman noktası bırakmayı istememesinin yanı sıra, milliyetçi bölgenin kuzey ve güney kısımlarının artık birbirine bağlı olduğunu da göstermek istiyordu.

⁸ Marty'nin Komintern'e gönderdiği rapor, 10 Ekim 1936, RGVA 33987/3/832, s. 70-107.

Espinosa, *La columna...*, s. 52.

Badajoz sayıları 2.000'den fazla olmayan, ellerinde doğru düzgün silah bulunmayan milisler ile Albay Puigdemolas komutasındaki 500 asker tarafından savunuluyordu.¹⁰ Ayrıca Yagüe'nin gelişinden kısa süre önce kalkışmaya katıldıklarını açıklayan sivil muhafızları da bastırmak zorunda kalmışlardı. Yagüe'nin birlikleri 14 Ağustosta şehrin surlarının dışında konumlandı. Akşama doğru beş buçukta bir kısaç saldırısı başlatıldı; topçu ateşinin koruması altında Yabancı Lejyon iki kapıya saldırırken uçaklar da şehri bombalıyordu. Sömürge birlikleri şehre girdi ve kıyım başladı. El bombaları ve süngülerle ev ev savaşı *regulareler* savaşçı ya da sivil ayrımı yapmıyordu. Katedralin sunağına çıkan merdivenlerde bile milisler öldürüldü. Hayatta kalanlarsa boğa güreşi arenasında toplandı. Sıcak havanın yaydığı kan kokusu mide bulandırıcıydı.

Bu sırada, milliyetçilerin mülklerinin bile yağmalanması bir subay tarafından "kurtuluş için ödedikleri savaş vergisi" olarak açıklanmıştı. Subaylar *regular*lerin ganimetlerinin Fas'taki ailelere geri gönderilmesini organize ediyordu, çünkü bu şekilde askere katılım da artırılıyordu. Lejyonerler, Mağriplilerin topladığı genellikle işe yaramaz şeyleri yüklenmiyordu. Onlar yalnızca ölümlerin ağzını inceliyor, altın kaplama diş varsa tüfeklerinin kabzasıyla parçalayıp alıyordu.

Yagüe 2 Eylülde yolunu Madrid'e doğru çevireceği Tagus Vadisi'ne ulaştı. Asensio ve Cástejon'un kuvvetlerine nehrin güneyindeki yüksek tepelerden Navalmoral de la Mata'ya ilerlemeleri emrini verdi. Fransız yazar André Malraux'nun organize ettiği uluslararası filonun etkisiz bir hava saldırısına uğradıktan sonra, General Riquelme komutasındaki 8.000 askerden oluşan bir milis kuvvetle karşı karşıya geldiler. Fakat sömürge birliklerinin hızla devreye girmesi, cumhuriyetçi birliklerin dağılarak geri çekilmesine yol açtı. Mağriplilerin taktiksel hareketleri, tecrübesiz şehirli milislerin paniğe düşmesini sağladı. Yine de gerilla tarzıyla sömürge birliklerine saldırıp onları rahatsız eden bağımsız gruplar vardı.

Yagüe ivmesini koruma konusunda kararlıydı. Madrid'den önce kayda değer büyüklükteki son kasaba olan Talavera de la Re-

¹⁰ A.g.y., s. 77.

ina'ya doğru ilerliyordu. Hızlı ve başarılı bir şekilde ilerleyişi, onu orada bekleyen 10.000 milisi ciddi biçimde demoralize etmişti. Afrika Ordusu yenilmez gibi görünüyordu. Uçaklar ve toplarla desteklenen bir kuşatma harekâtı, Cumhuriyet'in geri çekilmesi için bir kez daha yeterli olacaktı. 3 Eylül akşamı Madrid yolu terk edilmiş silahlarla doluydu. Başkent yalnızca yüz kilometre uzaktaydı.

Yagüe dört haftada neredeyse beş yüz kilometre ilerlemişti. Birliklerinin deneyimi ve eğitilmiş oluşu hesaba katılsa bile, Mola'nın Bask harekâtının üzerindeki bütün dikkati kendisine çeken bir başarıydı bu. Afrika Ordusu'nun bir sonraki hamlesi hâlâ tartışmaya sebep olmaktadır. Franco kuzeydoğuya, Madrid'e doğru yüklenmedi ve başkent için uygun bir savunma örgütlenilebilecek saldırının ivmesini korumadı. Bunun yerine, ilerlemenin eksenini güneydoğu yönüne, milliyetçilerin hâlâ Alcázar'da savunmada oldukları Toledo'ya çevirdi. Yagüe bu karara sertçe karşı çıktı. Bunun üzerine Franco 18 Eylülde Ronda'nın ele geçirilmesinden sonra onun yerine Varela'yı atadı.¹¹

Birçok kişinin belirttiği gibi, Franco hem hırslı hem de siyaseten ileri görüşlüydü. Alcázar savunması milliyetçi propagandanın en güçlü kaynağı haline gelmişti. Direniş adeta mistik bir mertebeye yükseltildi.¹² Franco bu aşamada *primus inter pares*ten farksız sayılırdı. "Alcázar'ın kurtarıcısı" olmak onu milliyetçi hareketin liderliği için karşı konulmaz bir konuma getirecekti. Franco'nun Madrid'i ele geçirerek de aynı üstünlüğü sağlayabileceği öne sürülmüştür. Fakat bu çok daha zorlu bir girişimdi. Kırsal bölgedeki tecrübesiz milisleri bombalamak ve onlara üstünlük sağlamak başka bir şeydi. Büyük bir şehri temizlemekse tamamen farklı bir harekâtı gerektiriyordu. Franco, liderliği resmen onaylanmadan gereksiz bir risk almayacak kadar kurnazdı. Ayrıca savaşın uzun sürmesi durumunda yabancı destekçiler ve finansörler homurdanabilecek olsa da, onları kayıplarını kesmeye yöneltebilecek tek şey çok ciddi bir aksilik olurdu. Franco, Madrid milislerinin savaşma kapasitelerinin ya da silahlarının yakın gelecekte gelişeceğine inanmıyordu. Bu nedenle yardımcı kuvvetler gelene kadar birkaç hafta beklemeyebileceğini düşündü. Birkaç

¹¹ Milliyetçi tarihçilerin iddiasına göre Yagüe 20 Eylülde hastalanmıştı. Reig Tapia, *Memoria de la guerra civil*, s. 149-187.

gün içinde Gran Vía'da kahve içeceğini söyleyerek budalaca böhürlenen Mola'ydı ama Madrid'in bu derece direneceğini Franco bile beklemiyordu. Bir başka teoriye göreyse Franco muhtemel rahiplerinin arka alanlarını temizlemek için yeterli zamanı elde etmek amacıyla ilerlemenin yavaş olmasını istiyordu. İtalyan General Mario Roatta'nın daha sonra anlattığına göre, Queipo de Llano ona askerî harekâtların yavaşça yürütülmesinde amaçlanan şeyin, "bütün bölgeyi köy köy, tıpkı zeytinyağı sıkar gibi işgal ve pasifize etmek" olduğunu söylemişti.¹³

Ağustosta Alcázar'ı kuşatan milis birlikleri hem Yagüe'nin ilerleyiş hızını hem de kaleyi savunanların direncini hafife aldı. Askerî akademiği çevreleyen barikatlarda rahat bir hava vardı. Kalın duvarlarını vurmak için muazzam miktarda hafif silah cephanesi israf edildi. Topçuların gelmesi biraz zaman aldı, ama en sonunda gelen 175 mm'lik toplar bile yalnızca duvarın üstünü yıkabildi. Alcázar adeta bir buzdağıydı. Gücünü sanki su altında yatan kayalardan alıyordu. Bu tabloda *Buñuel*vari bir şeyler vardı: Güneşten korunmak için hasır şapka giymiş milisler barikatların arkasında şiltelerinin üzerinde uzanmış, savunmadaki sivil muhafızlarla karşılıklı küfürleşiyordu. Günde iki kez, kör bir dilenci ateş hatları arasında Calle del Carmen boyunca ilerlerken, zımnın anlaşmalı bir ateşkes oluyordu.

Kaleyi kuşatan cumhuriyetçilerin en büyük psikolojik hatası Albay Moscardó'nun oğlu Luis'i rehine olarak kullanmaya girişmeleriydi. 23 Temmuzda Cándido Cabello adındaki yerel bir avukat Alcázar'ı arayarak, kale teslim edilmezse Luis'i vuracaklarını söyledi. Moscardó bunu reddetti ve milliyetçilerin anlattığına göre, telefondaki oğluna cesurca ölmesini söyledi. Gerçekte Luis bir ay sonra bir hava saldırısına misilleme olarak öldürölene dek yaşadı.¹⁴ Hikâyenin çarpıcı çekiciliğinin üzerini örttüğü bir şey vardı, o da kaleyi savunanların elinde bulunan, daha kalkışmanın başında esir aldıkları (içinde kadınlar ve çocukların da olduğu) yüz solcu rehineden bir daha haber alınamamasıydı.¹⁵

¹³ Robert Mallett, *Mussolini and the Origins of the Second World War, 1933-1940*, Londra, 2003, s. 101.

Bkz. H. R. Southworth, *El mito de la cruzada de Franco*, Barcelona, 1986, s. 93-116; ve Reig Tapia, s. 149-87.

Luis Quintanilla'ya (*Los rehenes del Alcázar de Toledo*, Paris, 1967) göre,

Bunların hiçbirisi milliyetçi hareket için son derece yüksek bir duygusal sembolizmin yaratılmasını engelleyemedi. Luis'in o an öldürüldüğünü düşünen kale müdafileri böyle bir fedakârlığın ardından teslim olmayı düşünemezdi. Bu hikâyeye milliyetçi bölgedeki herkes için bir ahlak dersi olarak anlatıldı. Buna ilaveten, eski Toledo şehri İspanyol Katolikliğinin merkezi olduğu ve 107 rahibin orada solcular tarafından öldürüldüğü iddia edildiği için, bu hadise "ateizm karşıtı haçlı seferi"nin büyük heyecanıyla sunuldu. Dinsel bir paralellik kurmanın cazibesine kapılanlar, mistik çağrışımlarla bu olayı İbrahim ile İshak'ın ve hatta Tanrı ile İsa'ya atıfta bulunarak anlattı. İspanyol tarihinin belli bölümlerinden hareketle de bu tür dramatik benzerlikler kuruldu; II. Felipe'nin oğlunu kendi elleriyle, infazı için Engizisyon'a teslim etmesi ya da 13. yüzyılda Tarifa kuşatması sırasında Alonzo Guzmán'ın oğlunu ona işkence edileceğini bile bile Mağriplilerin elinde bırakması gibi. Milliyetçi basın ve yurtdışındaki destekçiler Alcázar'ın genç askerî öğrencilerine methiyeler dizdi. Ama gerçekte orada sadece bir avuç talebe vardı, çünkü kalkışma başladığında Akademi yaz tatilindeydi. Birçok cumhuriyetçiyi kilitleyen bu cesur savunma çok daha az göz önünde olan sivil muhafızlar tarafından gerçekleştirilmişti.

Afrika Ordusu'nun Eylül boyunca hızla yaklaşması kuşatmacıların durumun ciddiyetini kavramasını sağladı. Kalenin üzerine kurulu olduğu kayalar kazılarak mayınlar yerleştirildi ve dünya basınının gözleri önünde büyük bir gösteriyle, Alcázar'ın bir köşesi havaya uçuruldu. İçeride kadınların ve çocukların olması propaganda girişiminin ters tepmesine sebep olurken, geride kalan moloz yığını savunmacılar tarafından saldırılara karşı aşılması zor bir bariyer olarak kullanılmaya uygundu.

Eylülün sonuna doğru Varela'nın destek kuvveti hamlede bulunabilecek kadar yakınlaştı. Milislerin bazıları yerlerinde kalıp cesaretle sömürge birliklerine karşı savaştı, ama büyük kısmı Aranjuez'e kaçtı. Varela, Moscardó'nun teslim olan milislerin öldürülmeyeceğine dair sözünü duymazdan geldi. İntikam alevlerinin sardığı şehrin dar ve dik sokaklarında kan gövdeyi götürüyor-

bu insanlar vuruldu ve cesetleri duvardaki delikleri kapatmak için kullanıldı, ama bu pekâlâ da bir rivayet de olabilir.

du. Birçok milis teslim olmaktansa kendini öldürmeyi seçmişti. Direnen gruplar mahvedildi ve San Juan Bautista Hastanesi'nde bırakılan 200 yaralı milis yataklarındayken, el bombaları ve süngülerle öldürüldü.¹⁶ Ayrıca milliyetçi birliklerin kadın-doğum kliniğinde buldukları 20 hamile kadını mezarlığın duvarına dizerek öldürdüğü söylenir.¹⁷

Cılız ama sırtı dik görünümüyle Moscardó toza bulanmış üniformasının içinde bekliyordu. Varela'yı şu sözlerle karşıladı: "Sin novedad en el Alcázar (Alcázar'da rapor edilecek hiçbir şey yok)." "Sin novedad," es geçilmiş Albaya kimsenin katılıp katılmayacağını sormaya zahmet etmediği kalkışmanın parolasıydı aynı zamanda. Moscardó ertesi gün, 29 Eylülde General Franco ve gazeteciler için de aynı performansı sergiledi. Moscardó, Ortaçağ İspanya'sının büyük savaşçı kahramanlarına benzetildi.¹⁸

Başta Afrika Ordusu olmak üzere milliyetçiler savaşın ilk iki ayında saldırı becerilerini göstermişti, ama cumhuriyetçi milislerin organize birliklere karşı etkili harekâtlar yürütmek için ne tatbikat yapmışlardı ne de iç uyumları vardı. Ayrıca hem silah hem de cephane eksiklikleri vardı. İlk Sovyet danışmanlardan biri, 1936 Ağustosunda ve Eylülün ilk günlerinde Moskova'ya gönderdiği bir raporda üç askere bir tüfek, 150-200 askere ise bir makineli tüfek düştüğünü söylüyordu.¹⁹

Albay Aranda'nın hilesiyle milliyetçilerin eline geçen Oviedo'da, Asturiaslı *dinamiteroların* ustaca ve cesur saldırılarına rağmen kuşatma devam ediyordu. Derme çatma alev makineleri olan işçilerin sürdüğü zırhlı kamyonlar gedik açmayı başardılar fakat sonrasında püskürtüldüler. Albay Martín Alonso'nun komutasındaki bölük Galiçya'dan yola çıkarak kuşatma altındakilerin yardımına koşuyordu.

Güneyde Andújar yakınlarında, Yüzbaşı Cortés komutasındaki 1.200 kadar sivil muhafız ve Falanjist dağ manastırı Santa Maria

¹⁶ John Whitaker, *We Cannot Escape History*, s. 113-114.

Isabelo Herreros, *El Alcázar de Toledo. Mitología de la cruzada de Franco*, Madrid, 1995, s. 75.

Preston, *Franco*, s. 235.

RGVA 33987/3/845, s. 14, 17-18.

de la Cabeza'da direnmeye devam ediyordu.²⁰ Milliyetçi pilotlar kırılabilme ihtimali olan malzemeleri uçaktan atmak için orijinal bir yöntem geliştirmişti. Malzemeleri kanat çırparak inen canlı hindilere bağlıyorlardı, bu sayede hindiler daha sonra müdafilerin yiyebileceği birer paraşüt haline geliyordu. Kuşatma nihayetinde ertesi yılın Nisan ayında toplu bir saldırıyla aşıldı. Buradaki savunma en az Toledo'daki kadar cesurcaydı, ama belki de Franco'nun ihtişamını azaltma riski taşıdığı için milliyetçilerin pek de takdirini kazanmadı.

Çok az sayıda düzenli ordu birimi kaldığı için işçi milisler generallerin kalkışmasına verilebilecek tek cevap gibi görünebilir ama anarşistler, POUM ve Largo Caballero'nun da dahil olduğu sol sosyalistler, milisleri bir gereklilikten ziyade bir erdem olarak görüyordu. Afrika Ordusu'nun paralı askerlerine ya da ilk fırsatta kaçacak işçi kardeşlere bel bağlayan bir düşmana moral ve motivasyonla galip gelmesi gerektiğine dair güçlü bir inanç vardı. Cumhuriyetçi sol, profesyonel sömürge birliklerinin ardından milliyetçilerin en iyi birlikleri haline gelecek Galiçyalı, Eski Kastilyalı ve Navarralı muhafazakâr küçük toprak sahiplerinin Katolik coşkusunu ciddi anlamda hafife alıyordu.

Madrid hükümeti, düzenli subaylar, merkezci siyasetçiler ve komünistler milliyetçilere direnebilmenin tek yolunun geleneksel bir ordu kurmaktan geçtiğini savunmaya başladı. Komünistlerin tutumu, merkezî bir komutaya sızılıp oranın ele geçirilebileceği bilgisine dayanıyordu. Bu yüzden "Disiplin, Hiyerarşi, Örgütlenme" istiyorlardı. Sol sosyalistler "karşı-devrimci" diye nitelendirdikleri bu tür "askerileşme" planlarına kuşkuyla yaklaşıyor, bunu hükümetin işçi hareketini kontrol altına alabilmek için kullandığı bir taktik olarak görüyordu. Anarşistler ise çok daha sert muhalefet gösterdi. Onlara göre düzenli bir ordu devletin en kötü yönlerini temsil ediyordu. Buna "kolektif suçun örgütlenmesi" diyorlardı.

Bütün partilerin kendi kuvvetleri olsa da, CNT ve UGT milis kuvvetlerin büyük kısmını teşkil ediyordu. Cumhuriyetçi solun, Katalan Esquerra'nın, POUM'un ve komünistlerin birlikleri de mevcuttu. Bir milise, önce yerel örgütü, daha sonra da hükümet

²⁰ Hugh Thomas'a göre, Cortés'in adamları yöre halkını soyarak yaşadılar (*La guerra civil española*, s. 334).

tarafından günlük 10 peseta ödeniyordu. Bu vasıflı bir işçinin günlük yevmiyesine eşitti ve hasta ekonominin sırtında ağır bir yük haline gelmişti.²¹ Üniformaları mavi tulum ve bir bereden ya da daha ziyade partilerinin rengini taşıyan önden arkaya kadar uzanan bir kasketten oluşuyordu. Teçhizat ve silahların standardı çok değişkendi. Bazı milisler altı ayın sonunda hâlâ yalnızca çifteler taşıyordu. Silahların bakımı genel olarak kötüydü. Passız bir tüfek yok gibiydi; neredeyse hiç temizlenmemiş, nadiren yağlanmışlardı. Az sayıdaki makineli tüfekler eskidi ve yedek parçaları da yoktu. Bazı birliklerde kalibre çeşidi o kadar fazlaydı ki en az on altı farklı tipte mermiye ihtiyaç duyuluyordu. Havan topları ve el bombaları, genellikle düşmandan ziyade kullanan kişi için daha tehlikeliydi; bu yüzden ev yapımı, domates kutusuna doldurulmuş dinamit tercih ediliyordu.

Milis sisteminin en büyük sıkıntısı hep özdisiplin eksikliği oldu. Başlarda, haftasonunu Barcelona ya da Madrid'de geçirmek için ön cepheyi hiç uyarıda bulunmadan terk edenlere dair bir sürü hikâye anlatılıyordu. Nöbeti sırasında uyanık duran birine aptal gözüyle bakılıyordu. Cephane çok uzaklardaki uçaklara sıkılarak harcanıyor ve kimse siper kazmak istemediği için mevziler kaybediliyordu. Disiplinsizliğin, daha önce dış kısıtlamalara ve kontrollere maruz kalmış fabrika işçileri gibi gruplar arasında belirgin olması ilginçtir. Çiftçiler ve zanaatkarlar gibi bağımsız bir varoluş sürdürmüş olanlar özdisiplinlerini bozmamışlardı. Liderlerin seçilmesi ve politik gruplaşmaların milislerde devam ettirilmesi konusunda çok söz söylenmiştir. Ama bu bir zorluktan ziyade bir güç kaynağıydı. Yabancıardan kuşku duyan erkekler arasında karşılıklı bir güven duygusunun oluşmasına ilham vermişti. Asıl sorun, devrimci atmosferin milislerin otoriterlik diye yorumlamanın zor olduğu her şeye hemen tepki vermesine yol açtığı ilk birkaç kaotik haftada ortaya çıktı. Abad de Santillán, "Disiplin neredeyse bir suçtu," demişti.²²

Subayların seçilmesi ve suçluların sıradan mahkemelerde yargılanması anarşistler tarafından temel ilkeler olarak görülüyordu. 10 kişiden oluşan her bölük kendi onbaşısını seçiyordu. 100

²¹ Bkz. Seidmann, *A ras del suelo*, s. 59-61.

Abad de Santillán, *Por qué perdimos la guerra*, Madrid, 1975, s. 85.

kişiden oluşan her "centuria" kendi temsilcisini belirliyordu. Bir milis bölüğü "centuria" sayısı bakımından çok çeşitlilik gösteriyordu. Durruti'nin bölümünde en üst sınırında 6.000 kişi olurken, diğerleri sadece birkaç yüz kişiden oluşuyordu. Çoğu bölükte bölük önderine "danışmanlık" görevini üstlenen bir düzenli subay vardı, ama gerçek bir sempatizan olarak tanınmadığı sürece ona genellikle güvenilmezdi. Orduda Larache'teki kalkışmaya karşı koyan ve sonra CNT'de askerî danışman olan sömürge subayı Albay Romero Bassart gibi çok radikal bazı subaylar bulunuyordu. Ayrıca, kalıplara sığmayan Albay Mangada da vardı: Savaşın ilk günlerinde bölümüyle Avila'ya doğru ilerledikten ve başında Binbaşı Doval'ın olduğu bir bölümü, Falanjist lider Onésimo Redondo'nun da öldürüldüğü karmaşık ve galibin çıkmadığı çarpışmada Salamanca'dan geri püskürttükten sonra bir kahraman olarak görülmüştü. Bununla birlikte, genel olarak cumhuriyetçi milisler ordu subaylarının sadakatinden şüphe ediyordu çünkü çoğu ilk başta hükümeti destekleyip sonra ona ihanet etmişti. Cumhuriyet'in bazı samimi destekçileri muhtemelen yanlışlıkla vuruldu ve bazı durumlarda sadık düzenli subaylar milis kuvvetlerinin yenilgilerinde günah keçisi ilan edildi.

Milis sisteminin en sağlam olduğu Katalunya'da genel sekreter olan anarşist Juan García Oliver milis örgütlenmesinin yönetimini üstlenirken, hava subayı Díaz Sandino Katalan savaş konseyi üyesi oldu. Oliver'in başlıca işi, cephe arkasında talim programları hazırlamaktı. Aragón'daki milis kuvvetinin onda biri işçilere katılmış eski askerlerden oluşsa da, metropol ordusundaki talim standardı o kadar berbattı ki, yardımları çok düşük düzeyde katkı sağladı.

Milis gönüllüleri eski Pedralbes kışlasında -García Oliver'in Halk Savaş Okulu'nu kurduğu, şimdiyse Mihail Bakunin Kışlası adını alan yerde- teçhizatlandırıldı. Aynı bina, Uluslararası Bölük'te savaşmak için gelen yabancı anarşistlerce kullanılmıştı. Tüm Avrupa ve Latin Amerika'dan gelmişlerdi. Ertesi yıl Barcelona'daki Mayıs olayları sırasında öldürülen felsefe profesörü Camillo Berneri ve Giustizia e Libertà adındaki liberal ve anarşist bölümünü örgütleyen, ama ertesi Haziran sağcı Cagoule üyeleri tarafından Fransa'da suikasta uğrayan Carlo Roselli de dahil olmak üzere birçok İtalyan vardı. Bir grup Amerikalı, Sacco ve Vanzetti

centuriasını ve Almanlardan oluşan bir müfreze de iki yıl önce Gestapo tarafından öldürülen anarşist şairin adını taşıyan Erich Muhsam *centuriasını* oluşturdu. POUM da bu kışlaları, içinde yabancı gönüllülerin de bulunduğu milis bölükleri için kullanıyordu ki bu gönüllülerin en ünlüsü George Orwell'di. Joan Comorera yönetimindeki komünist PSUC kendini müşkül bir durumda buldu. Komünist politika milislerden ziyade düzenli bir ordu gerektiriyordu; ama yine de müttefikleriyle zıtlaşamazdılar.

Bu sırada doğudaki en büyük harekât Katalan milislerinin Balear Adaları'nı işgaliydi. Ibiza kolayca alındı ve 16 Ağustosta, daha sonra Fidel Castro'nun gerilla eğitmeni olan hava kuvvetleri subayı Alberto Bayo'nun komutasındaki 8.000 asker Mallorca'yı işgal etti. İşgalciler bir köprübaşı mevzi kurdu ama bunu yaparken onlara karşılık verilmedi, sonra şaşırımışçasına durakladılar. Bu sefer milisler topçu, hava, hatta deniz desteğine sahipti, ama yine de milliyetçilere karşı-saldırı düzenlemeleri için zaman verdiler. Modern İtalyan uçakları geldi ve işgalci güçleri neredeyse hiç karşı tepki almadan mermi ve bomba yağmuruna tuttu. Yeni Denizcilik Bakanı Indalecio Prieto'nun emrettiği geri çekilme ve gemilere yeniden binme, bir bozguna dönüştü. Sonrasında ada, savaşın geri kalanında milliyetçiler için önemli bir deniz ve hava üssü haline geldi.

Aragón cephesi Karlosçu takviye birliklerinin Zaragoza'ya ulaşmasından sonra çıkmaza girdi. Tek istisna, Albay Villalba tarafından Huesca'ya düzenlenen başarısız bir saldırı oldu. Kent, 6.000 kişi tarafından onun 13.000 askerlik kuşatma gücüne karşı savunuldu; ama demiryolu boyunca milliyetçilerin malzeme ve destek getirmesini sağlayan bir tedarik hattı açık kaldı.²³ Milis müfrezeleri cephe boyunda her tepeyi kaba bir hatta tutarken, milliyetçi birlikler vadinin uzak bir tarafına yerleşti. (Buradaki günlük yaşamın en iyi tasviri George Orwell'in *Katalonya'ya Selam*'ındadır).

Madrid'de, Komünist Parti, üzerine bir şeyler kurabileceği bir askerî üsse sahipti. Kurdukları İşçi ve Köylü Anti-Faşist Milisleri (MAOC) 5. Alayları için çekirdek kadroyu sağlamıştı. İlk komünist

²³ Ramón Brusco, *Les milícies antifeixistes i l'Exèrcit popular a Catalunya, 1936-1937*, Lérida, 2003, s. 81-98.

hedef bu kadroyu disiplinli askerler gibi göstermek ve hareket ettirmekti. Uygulamalı askerî eğitim talime kıyasla ikincildi. "Çelik gibi" bölükler kuruldu (daha sonraları diğer partiler tarafından taklit edildiler) ve Madrid boyunca, kayda değer bir etki doğuran gösterişli geçiş törenleri düzenlediler.²⁴ Düzgün adımlarla yapılan yürüyüş milislerinkiyle büyük bir zıtlık taşıyordu. 5. Alay'ın zihniyetini en iyi anlatan kişi bir parti yetkilisiydi: "Demir gibi bir birlik yaratmak için özel sloganlar belirledik... 'Yoldaşım emre aykırı olarak ilerlerse ya da çekilirse onu öldürmek benim hakkımdır.'"²⁵

Daha sonra Uluslararası Tugaylar da cepheye gönderilmeden önce değerli zamanlarının büyük kısmını alan eğitimleri esnasında talim, disiplin ve siyasi endoktrinasyon açısından benzer kalıpları uygulayacaktı. Parti kılavuzuna göre, bir asker ancak uğrunda savaştığı şey konusunda dikkatlice bilgilendirilirse iyi savaşırdı. İdeolojik talim siyasi komiserlerin işiydi ki onları yetiştirmekten de 5. Alay sorumluydu. Resmî bakımdan, düzenli komutanın "güvenilirliği"ni kontrol etmek için oradaydılar. Aslında bu kişiler, Komünist Parti'nin geleneksel bir savaşa girildiği takdirde kurulması icap edecek cumhuriyetçi orduyu ele geçirme planının parçası olan ajanlardı. Bu "seküler papazlar" daha sonra komünistler ile hükümet arasında büyük bir iktidar mücadelesinin sebebi olacaktı.

5. Alay'ın ilk komutanı, yabancı komünist danışmanlarca desteklenen Enrique Castro Delgado'ydu. Partinin La Pasionaria'nın liderliğinde yürüttüğü "ortak cephe"ye asker alımı seferberliği, 5. Alay'ın profesyonel görünümüne hayran kalan birçok kişiyi cezbetmişti. Yeni katılımcıların %25 kadarı sosyalist, %15 civarı da sol cumhuriyetçiydi. Daha sonra anlaşıldı ki Parti üyeliği olmadan terfi etmek neredeyse imkânsızdı, çünkü geleceğin komünist subaylarını yetiştirmek için bir eğitim üssü olma işlevini temelde 5. Alay görüyordu. Komünist Parti'nin iddiasına göre kendi saf-larından yaklaşık 60.000 kişi vardı, fakat azami 30.000 kişi daha doğru bir tahmin gibi görünüyor.²⁶ Bunların içinde, ikisi de ileride

²⁴ Bolloten, *La revolución española*, s. 368.

²⁵ Bill Alexander, *British Volunteers for Liberty, Londra*, 1982, s. 73-74.

²⁶ Salas, *Historia del ejército popular de la República*, I. cilt, s. 1147-1148.

önemli komutanlar olacak eski bir Yabancı Lejyon onbaşı Juan Modesto ve Moskova'da tahsil görmüş Enrique Líster de vardı.

Düzenli subayların büyük kısmı milis sisteminden o kadar korkuyordu ki komünistlerle birlikte çalışmayı tercih ettiler. Genel olarak, bu sadık subaylar metropol ordusunun yaşlı ve daha bürokratik üyeleri idi, çünkü daha genç ve saldırgan unsurlar kalkışmaya taraf olmuştu. Fakat yalnızca sömürge ordusu askerlerinin pratik tecrübesi vardı. Savaş öncesindeki anakara ordusu manevraları bile nadiren yürütmüştü.

Bu yüzden cumhuriyetçi subayların Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma elden düşmüş teorilerden başka sunacak pek bir şeyi yoktu. Bütün kuvvetlerin merkezî bir yapı eliyle kontrol edilmesini isteyen komünistler ve hükümetle birlikte onlar da milislerin ortodoks bir modele adapte edilmesinde ısrar etti. Nihayetinde milisler bunu kabul etti. Büyük değişiklikler olmadığı sürece düşmana karşı uzun süre direnemezlerdi ve zaten kendi teorisyenleri de herhangi bir alternatif strateji öne sürmekte başarısız olmuştu. Hükümet ve müttefiklerini düzenli bir askerî örgütlenme kurmak istemeye yönelten bir saik daha vardı. Cumhuriyet'in yabancı devletlerin nazarında geleneksel bir orduya sahip geleneksel bir devlet izlenimi bırakması gerektiğine inanıyorlardı.

FOTOĞRAFLAR I

Halkını tanımaya çalışan genç Kral XIII. Alfonso'nun meşhur fotoğrafı.

14 Nisan 1931, Madrid'deki kalabalık Alfonso'nun tahttan çekilip İspanya'yı hepten terk edişini kutluyor.

Kral, 1923'te kendi izniyle iktidarı ele geçiren General Miguel Primo de Rivera ile birlikte.

Lerroux, Cumhurbaşkanı Alcalá Zamora ve Gil Robles (1934).

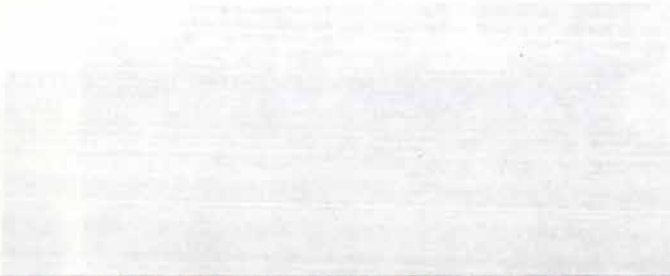
Sivil muhafızlar Madrid'de bir sosyalisti tutukluyor (Ekim 1934).

Sivil muhafızlar, Ekim 1934'teki başarısız Asturias devriminin ardından tutuklulara refakat ediyor.

José Antonio Primo de Rivera (ortada) ve Falanjist takipçileri.

Cumhurbaşkanı Azaña'yı öldürme girişiminden şüphelenilen bir sivil muhafızın cenaze töreni sırasında açılan ateş (Nisan 1936).

18 Temmuz 1936'da, yani Fas'taki kalkışmanın ertesi günü Franco, Kanarya Adaları'ndan Ceuta'ya gelerek Afrika Ordusu komutasını alıyor.

19 Temmuz 1936. Karlosçu gönüllüler, General Mola'nın ana kuvvetinde yer almak için Pamplona meydanına akın ediyor.

Hücum muhafızları ve CNT'nin anarko-sendikalist işçileri
Barcelona'da ele geçirilen bir sahra topuyla birlikte.

Barcelona'da Carlos Marx kışlasındaki POUM milisleri.

Hitler'in gönderdiği Junkers 52, Sevilla'ya havadan yapılacak nakil sırasında Faslı reguleler ile birlikte (Temmuz 1936).

Yagüe kuzeye doğru ilerlediği sırada bir Yabancı Lejyon *banderası* köylüleri toplarken (Ağustos 1936).

Albay Varela'nın kuvvetleri Toledo'ya doğru ilerlerken (28 Eylül 1936).

Albay Moscardó, Varela ve Franco Alcázar de Toledo'nun kurtuluşunu kutlarken.

Alcázar'ın halaskârı Franco, milliyetçilerin tartışılmaz lideri oldu. Yagüe (gözlüklü), Franco (selamlayan) ve hemen onun arkasında Serrano Súñer.

Heinkel He-45 bombardıman uçaklarıyla birlikte Luftwaffe pilotları.

ÜÇÜNCÜ KISIM

**İç Savaş Uluslararası
Bir Hal Alıyor**

SİLAHLAR VE DİPLOMATLAR

İsyancıların askerî darbesi başarıya ulaşmayıp hükümet ve sendikalar da bu darbeyi ezemeyince, İspanya uzun ve kanlı bir savaşla karşı karşıya kaldı. Çok daha uzun sürecek bu mücadele iki tarafı da yurtdışından yardım aramaya yöneltti ki bu durum, İspanya İç Savaşı'nın uluslararası bir hal almasındaki ilk büyük adımdı.

Üç büyük tarafsız hükümet arasında en hayati rol oynayan Britanya'ydı. Dışa kapalılık yanlısı Amerika Birleşik Devletleri uluslararası taahhütlere karşı temkinliydi. Léon Blum'un Fransız hükümeti Hitler'in yeniden silahlanması yüzünden telaşa düşmüş, Fransa'nın Rusya'yla paktına rağmen, ortak savunma için yüzünü esasen Büyük Britanya'ya çevirmişti. Buna rağmen 19 Temmuz'da Madrid'deki José Giral hükümetinden silah talebiyle ilgili bir telgraf aldığına Blum'un ilk tepkisi yardım etmeyi kabul etmek oldu. Cumhuriyetçi hükümetin talebi yirmi adet Potez bombardıman uçağı, sekiz adet Schneider 155 mm'lik sahra topu, Hotchkiss makineli tüfekleri, Lebel tüfekleri, el bombaları ve cephaneydi.¹ Blum, sevkiyatı Havacılık Bakanı Pierre Cot'la birlikte gizlice hazırladı.

Bu tarz gizliliğin sebebi Blum'un Halk Cephesi koalisyonunun yalnızca altı haftadır görevde olması ve Fransa sokaklarında solcular ile Croix-de-Feu gibi faşist gruplar arasında sokak çatışmalarının yaşanmasıydı. Şiddet her ne kadar bahar mevsiminde İspanya'da yaşananla kıyaslanamayacak olsa da, yüksek rütbeli subayları rahatsız ediyordu. General Gamelin, Duval ve Jouart'ın

¹ Bennassar, *La guerre d'Espagne et ses lendemains*, Paris, 2005, s. 133.

yanı sıra Comité des Forges'un güçlü sanayicileri, ülkeyi İspanya'daki boğuşmaya dahil etmekle ilgili en ufak bir önerinin bile büyük bir fırtınayı tetikleyebileceği konusunda ikazda bulundu.² Katolik yazar François Mauriac *Figaro*'daki yazısında şöyle uyarıyordu: "Dikkatli olun! Sizi böyle bir suçtan ötürü asla affetmeyiz."³

Uçak sevkiyatı gizlice hazırlanmış olabilir, ama İspanyol Büyükelçiliği'ndeki milliyetçi sempatizanlar basını, hatta belki de, Alman Büyükelçi Count Welczeck'i haberdar etmişlerdi. 23 Temmuzda Wilhelmstrasse'ye gönderdiği raporda şöyle diyordu: "Gizli bir şekilde öğrendiğime göre Fransız hükümeti, İspanyol hükümetini önümüzdeki günlerde önemli ölçüde savaş malzemesiyle desteklemeye hazırlandığını ilan etti. Desteğin muhtevası 30 civarı bombardıman uçağı, binlerce bomba, önemli ölçüde 75 mm'lik silah vb. malzemedен oluşuyor... Franco'nun durumu, özellikle bombardıman uçaklarının hükümete teslimiyle birlikte kati surette kötüleşecek gibi görünüyor."⁴ Milliyetçilerin bu yandaşı niyet edilen sevkiyatın ölçeğini abartmakla kalmadı; aynı zamanda Tetuán'daki milliyetçi subaylar "Sovyet gemileri, Komünistlerce planlanan bir kalkışmayı desteklemek üzere silahlar ve cephaneye İspanyol limanlarına geldiği için" kalkışmayı ertelemeyedikleri konusunda da Alman konsolosu ikna etti.⁵

Blum anlaşmayı silahsız askerî uçakların özel satışıyla kısıtlayarak sağcı gazetelerin saldırılarını savuşturdu, fakat bu durum artık Cumhuriyet'in isyancılarla benzer bir seviyede muamele gördüğü anlamına geliyordu. İspanya'nın Paris'teki büyükelçisi Juan Cárdenas'ın milliyetçilere katılmasıysa işleri daha da kötüleştirdi. Giral hükümeti o sırada Cenevre'de tatilde bulunan Fernando de los Ríos'u Cárdenas'ın yerine getirse de artık zaman geçmişti. De los Ríos Fransız hükümetince hemen tanınmadı, ulaşılabilir herhangi bir ödeneği olmadığı gibi silahlanmayla ilgili de hiçbir fikri yoktu. 24 Temmuz gecesinde Rios, 1935 tarihli ticaret anlaşmasının İspanya'nın 20 milyon frank değerinde silah alımı yapabileceğine dair maddesini incelemek için Blum, Pierre

² Bachoud, *Franco*, Barcelona, 2000, s. 150.

D. W. Pike, *Les français et la guerre d'Espagne*, Paris, 1975, s. 81.

Welczek'ten Dışişleri Bakanlığı'na, DGFP, s. 4.

Wegener'den Dışişleri Bakanlığı'na, 25 Temmuz 1936, DGFP, s. 9.

Cot, Édouard Daladier ve Yvon Delbos'la buluşarak, 1935 tarihli ticaret anlaşmasının İspanya'ya 20 milyon frank tutarında silah satın alma imkânı veren bir maddesini tartıştılar.⁶

Cumhuriyet'e yardım etmenin alternatif yoluysa Franco'ya giden yabancı desteği engellemektir. Çatışmanın kızışabileceğinden endişe edem Britanya Dışişleri Bakanlığı, Cumhuriyet'e yardım etmenin Hitler ve Mussolini'yi milliyetçilere yardım etmeye teşvik etmekten başka bir işe yaramayacağı konusunda Fransız hükümetini uyardı. Blum ve Savaş Bakanı Daladier, Fransız silahları ve cephanesinin, Franco'nun diktatörlerden edinebileceğinin çok altında olduğunun farkındaydı. Britanya Dışişleri Bakanı Anthony Eden, İspanya'nın eski Milletler Cemiyeti temsilcisi Salvador de Madariga'nın, dış müdahale olmaksızın iki tarafın da kazanmaya eşit derecede uzak olduğu fikrine katılıyordu. Bu tarz bir akıl yürütme Fransız hükümetinin iki bölgeye de silah girişini yasaklamanın Cumhuriyet'in lehine olacağını düşünmesine yol açtı.

İspanyol cumhuriyetçi hükümetinin düşmanlarıyla aynı kefeye konmayacaklarına dair son umutları 25 Temmuzda söndü. Fransa Cumhurbaşkanı Albert Lebrun, sağcı basının İspanya Cumhuriyeti'ne yardıma karşı yürüttüğü kampanyanın etkisini görüşmek için bakanlar kurulunu acilen toplantıya çağırdı. Cumhuriyet'e herhangi bir silah satma girişimi yasaklandı. Tek istisna, Meksika örneğinde olduğu gibi, özel şirketler ya da üçüncü kişiler aracılığıyla birkaç silahsız uçak satımıydı.⁷

Böylece 2 Ağustosta Blum hükümeti tarafından Fransa, Britanya, Almanya ve İtalya hükümetlerini ve İspanya'daki çatışmayla bir şekilde ilişkisi bulunan diğer hükümetleri kapsayan bir "adem-i müdahale" siyaseti önerildi. Britanya hükümetinin tavrının hayati olduğuna pek şüphe yok. Eden'in da söyledi gibi: Fransız hükümeti "bize en sadık hareket edendi."⁸ 3 ve 4 Ağustosta Fransa Dışişleri Bakanı, niyetlerini anlamak için Almanların ve İtalyanların nabzını yokladı. Milliyetçilere silah sevkiyatını hız-

⁶ Howson, *Armas para España*, s. 45-46.

7 ve 8 Ağustosta İspanya'ya, tamamen silah ve teçhizattan arındırılmış biçimde, 13 savaş uçağı ve 6 bombardıman uçağı gönderildi. Fransız Portez bombardıman uçakları zaten tamamen eskiydi. Milliyetçilerin, daha önce çok sayıda uçak gönderildiğine dair iddiaları mesnetsizdir. Eden, *Facing the Dictators*, Londra, 1962, s. 402.

landırırken zaman kazanmak için kesin bir cevap vermekten kaçındılar. Bu sırada Britanya'nın Paris büyükelçisi Cumhuriyet'e yardım edilmemesi için Fransız hükümeti üzerindeki baskıyı artırdı.⁹ Britanya'yla arasının açılmasından endişe eden Blum, 8 Ağustosta daha fazla silah satımını yasakladı ki bu yasağa sivil uçaklar da dahildi. İspanyol sınırı yasaklı ticaretin tamamına kapatıldı.

Dört gün sonra Londra'daki Fransız maslahatgüzar "anlaşmayı denetlemek ve gelecekteki eylemleri değerlendirmek" amacıyla uluslararası bir kontrol komitesi kurulmasını önerdi. Fakat Eden diğer güçlerin cevabını beklemeden Britanya'nın silah ambargosu uygulayacağını duyurmaya karar verdi. Bu aslında tanınmış hükümete silah vermeyi reddetmek ve çoğu kez, isyancılara giden silahları görmezden gelmek anlamına geliyordu, çünkü Britanya hükümeti Almanya ve İtalya'nın müdahil olduğuna dair kanıtları görmeyi reddediyordu. Diğer yandan Britanya'nın tarafsız olduğuna dair örnekler vardı. Örneğin bir Alman Dışişleri Bakanlığı raporundan anlaşılıyor ki, Portekiz'deki Britanya Büyükelçiliği, Alman gemisi *Usuramo*'nun "'belirli' bir kargo"yu (muhtemelen mühimmat) boşaltmasını engellemek için Portekizli yetkililer üzerinde baskı kurmuş ve gemi başka bir yerde boşaltım yapmak için oradan ayrılmak zorunda kalmıştı.¹⁰ Franco daha sonra Alman büyükelçiye, Britanya'nın kendi rejimini tanımaması için Portekiz üzerinde baskı kurmasından şikâyet etmişti.¹¹ Bununla birlikte Baldwin hükümeti, muhalefetteki İşçi Partisi'ne İspanya'daki Cumhuriyet hükümetine yönelik olarak dile getirilecek herhangi bir yandaşlık ifadesinin o anki Büyük Britanya çıkarlarına ters olacağı, dolayısıyla vatanseverliğe yaraşmayacağını söylüyordu.

Yatıştırma siyaseti Neville Chamberlain'in icadı değildi. Kökleri Bolşevizm korkusunda yatıyordu. 1926'daki genel grev ve buhran, devrim ihtimalini muhafazakâr siyasetçiler için fazlasıyla gerçek bir endişe haline getirmişti. Dolayısıyla kendi ülkelerindeki komünistleri ve sosyalistleri ezmiş Alman ve İtalyan rejim-

⁹ Balfour ve Preston (ed.), *España y las grandes potencias*, s. 81.

Dışişleri Bakanlığı Hukuk Dairesi Müdürü'nden Lizbon'daki Alman Temsilciliği'ne, 7 Eylül 1936, DGFP, s. 78.

Faupel'den Wilhelmstrasse'ye, 5 Mayıs 1937, DGFP, s. 282-283.

lerine yönelik karışık hisleri vardı. Seçmenlerin çoğu da Birinci Dünya Savaşı'nın ardından anti-militarist hislere sahipti ve Versay Antlaşması'nda Müttefiklerin Almanya'yı aşağılamasından dolayı suçluluk duyuyordu.¹² Dahası, Britanya halkı yurtdışındaki olaylardan pek haberdar değildi. Berlin'deki Britanyalı bakanı Sör Ivone Kirkpatrick'in de daha sonra yazdığı gibi, halkın "hükümet kendisini bilgilendirmiyorken durumla ilgili aydınlanmış bir bakışa sahip olması beklenemezdi."¹³

İspanya İç Savaşı patlak verdiğinde Eden durumu gerçek anlamıyla kendi başına idare etti. Savaş başladığında Başbakan Stanley Baldwin hastaydı, daha sonraysa Kral VIII. Edward'ın tahtın çekilmesiyle ortaya çıkan krizle uğraştı. "Umarım," demişti Eden'a, "beni şu sıralar dış ilişkilerle çok fazla meşgul etmezsin." Eden, çatışmayı tarafsız gözlerle izliyor sayılmazdı. Fransa Dışişleri Bakanı Delbos'ya, İngiltere'nin cumhuriyetçi bir zaferdense isyancıların zaferini tercih ettiğini söylediği düşünülür. 13 Temmuzda öldürülmüş, kendinden menkul faşist Calvo Sotelo'ya duyduğu hayranlığı malumdu. Milliyetçilerin gaddarlıklarıyla ilgili yorum yapmamakla birlikte cumhuriyetçi bölgedeki ölümler hiç hoşuna gitmiyordu. Olay yerindeki diplomatik ekibinden, başkent ve Barcelona'daki cinayetlerle ilgili duygusal tasvirler alıyordu. Madrid'e dönmek yerine Hendaye'de kalmayı tercih eden elçi Sör Henry Chilton milliyetçilerin apaçık hayranıydı. Hükümet isyancıları destekleyen Kraliyet Deniz Kuvvetleri'ne de kulak vermişti. Cebelitarık'taki deniz üssü, milliyetçileri destekleyen mültecilerle dolup taşıyordu; Britanyalı gazeteciler onların arasında zalimliklere dair "ilk elden" hikâyeler toplamak için gayretle çalışıyordu. Franco'nun Temmuz sonunda, İspanya'nın yarısını öldürmeye hazır olduğunu kabul etmesi gerçek anlamda görmezden gelindi.

Franco'nun yeni basın sözcüsü Luis Bolín, kalkışmadan önce monarşist gazete *ABC*'nin muhabiri olarak bulunduğu Londra'da ihtiyatlı ama etkili bir Cumhuriyet karşıtı kampanya organize etti. "Uygun çevrelerde dikkate değer derecede bir etki geliştirdiği"ni öne sürmesinde haklılık payı vardı. En önemli müttefiki Alba Dükü'ydü ki bu kişi aynı zamanda İngiliz Berwick Düklüğü'ne sa-

¹² J. M. Keynes, *The Economic Consequences of the Peace*, Londra, 1920.
Kirkpatrick, Ivone, *The Inner Circle*, Londra, 1958.

hipti ve Churchill'in "kuzen" diye hitap ettiği biriydi. Alba Dükü bu çevrelerde, İngiliz kurumlarına sevgisiyle birlikte, İspanyolların medenileşmesini temsil ediyordu. Onun White's kulübündeki gizli sohbetleri, hükümet politikası üzerinde kalabalıkların mitingleri ve gösterilerinden çok daha etkili oldu. Öte yandan, böyle bir çevrede İspanyol cumhuriyet hükümeti lehine konuşan herkes, bir Bateman'ı karikatüründe sunulduğu türden dehşete düşürecek bir tepkiye yol açabilirdi.

Eden 1937'e kadar Hitler ve Mussolini'nin yaratabileceği tehlikeleri tam olarak kavramadı ve 1938'in ilk zamanlarına değin yatıştırma politikasına açıkça karşı gelmedi. İç savaşın ilk bölümünde, her şeyi hesaba katarak, bir "faşist" zaferi "komünist" zafere yeğledi. Son yirmi yılda yaşanan olaylara bakıldığında hiç de mantıksız olmayan bir şekilde, toplumsal bir kalkışmanın neredeyse kesin olarak komünist diktatörlükle ya da faşizmle sonlanacağına inanıyordu. Fakat Cumhuriyet'e silah satımını reddetmek aslında komünistleri güçlendirerek, komünist olmayan merkez ve sol güçleri zayıflattı. 1936 yazında İspanya Komünist Partisi cumhuriyetçi koalisyonun çok küçük bir kısmını oluşturunuyordu. Örgütlenmeleri ve amansız yöntemleri bu sayısal zayıflığı hızla telafi etmelerini sağladı; fakat esasında, Parti'ye hâkim bir pozisyon sağlayacak şey Sovyet askerî yardımının kaldırıcı ve prestijiydi.

Birçok cumhuriyetçi İspanyol, on dokuzuncu yüzyıldaki geleceğinin bir devamı olarak Büyük Britanya'nın ezilenleri savunmak için hareket edeceğine dair naif inancı hâlâ taşıyordu. Demokrasilerin nihayetinde onları diktatörlüklerden kurtaracağı yönündeki inanç gerçekten de 1946'ya, yani iç savaşın bitiminden yedi yıl sonrasına kadar devam etti. 1938'de İspanya'da, Britanya'daki muhafazakârların bile "faşizme karşı savaşa katılma" gereğini anlamak zorunda kalacağına dair bir kanaat olduğu şüphesizdir. Fakat bazı hükümet çevrelerindeki derin önyargıları hafife almışlardı.

Britanya dış politikasını etkilemesi muhtemel tek durum, geleneksel çıkarlarına doğrudan bir saldırıydı ki bu olası saldırılar

* Londra'da 1693'te kurulan seçkinler kulübü –ed.n.
Henry Mayo Bateman (1887-1970); Britanyalı mizahçı ve karikatürist –ed.n.

arasında hâlâ en önemlisi Hindistan'a giden yoldu. Eden'ı pozisyonunu ancak 7 Ocak 1937'de gözden geçirmeye zorlayan şey, Mallorca'nın kalıcı olarak İtalya tarafından işgali ve Mussolini'nin "Centilmenlik Antlaşması"nı hemen çiğneme tehdidiydi.¹⁴ Öte yandan, Kraliyet Donanması'nın eylemleri müdahil olmayan bir güç için şaşırtıcıydı. Cebelitarık'taki General Kindelán'a Roma, Berlin ve Lizbon'la doğrudan konuşması için iletişim imkânları sağlanmamıştı yalnızca, muharebe gemisi HMS *Queen Elizabeth* ile Algeciras Körfezi'ne doğru hareket ederek cumhuriyetçi savaş gemilerinin limanı bombalamasını engellemiştir.

Cumhuriyet hükümetinin askerî yardım için Fransa'ya başvurduğu sıralarda, milliyetçiler doğal müttefikleri Almanya ve İtalya'ya yöneldi. Franco'yu 19 Temmuzda Tetuán'a getirdikten sonra Luis Bolín, Lizbon'a uçtu. Orada, ölümcül kazasından hemen önce Sanjurjo, "Marksist olmayan İspanyol Ordusu" için uçak ve mühimmat satın alması için onay imzasını atmıştı. Bolín 21 Temmuzda ise, eski Kral Alfonso'nun özel sekreteri Marquis de Vainna'yla buluşmak üzere Roma'ya uçtu. Birlikte İtalya Dışişleri Bakanı ve Mussolini'nin damadı Kont Galeazzo Ciano'yla görüştüler. Bolín'e göre "onun tepkisi coşkulu ve içtendi. Hiç tereddüt etmeden, gereken yardım için bize söz verdi. 'Akdeniz'deki komünist tehdide son vermeliyiz,' diye haykırdı."¹⁵ Fakat asıl karar, askerî ataşe ve başkonsolosun da katılımıyla, İtalyan temsilcilerinin Tanca'da Franco'yla görüşmesinin ardından yardıma ikna olan Mussolini'ye ait olacaktı.¹⁶

30 Temmuzda Mussolini Franco'ya Fas'a doğru hareket edecek 12 adet Savoia-Marchetti, 81 bombardıman uçağı, iki nakliye uçağı ve yakıt ve cephaneye dolu bir gemi gönderdi. Uçaklardan üçü yoldayken düştü, bunlardan biri Cezayir'e düşerek İtalyan askerî yardımının kanıtı oldu. Diğerleriye 5 Ağustosta boğazı geçen ilk milliyetçi konvoy için hava savunması olarak kullanıldı.

¹⁴ Eden, *Facing the Dictators*, s. 433.

Bolín, *Spain: The Vital Years*, Londra, 1967.

Heiberg, *Emperadores del Mediterráneo*, s. 57-60.

Mussolini Akdeniz'de, özellikle de kendisine borçlu olan bir başka faşist devlet kurulmasını dört gözle bekliyordu. Britanya deniz gücüne rakip olmak ve Kuzey Afrika'da Fransa'ya meydan okumak gibi büyük bir hırsı vardı.¹⁷ İspanyol bir müttefik Cebe-
litarık'ı ele geçirerek boğazlarda kontrolü sağlayabilir ve Balear Adaları'nda muhtemel bir üs sağlayabilirdi, ama yine de filosu rakip olabilecek gibi değildi. Mussolini'nin Habeşistan'ı işgali İtalyan iktidarı sanrılarını iyice güçlendirdi ve Ciano'nun ana görevi "İtalyan İmparatorluğu"nu kabul ettirmektir. Savoia uçaklarını 7 Ağustosta her biri cephane ve eğitimli personellerle donatılmış 27 Fiat savaş uçağı, 5 Fiat Ansaldo hafif tankı, 12 sahra topundan oluşan bir sevkiyat izledi. Altı gün sonra 3 deniz uçağı, 19 Ağustosta ise 6 savaş uçağı daha gönderildi.¹⁸

Cumhuriyetçi propaganda daha sonraları –Barcelona'daki Alman Konsolosluğu'ndan ele geçirilen Nazi belgeleriyle– faşist müdahalenin daha önceden ayarlandığını, generallerin böyle bir garanti olmadan isyan başlatamayacaklarını kanıtlamaya çalıştı. (Milliyetçiler ise Sevilla'da komünist bir *coup d'état* için çalışma yapıldığını gösteren belgeler bulduğunu iddia etti.) Aslında askerî kumpasçılar böyle bir garanti almış değildi. İtalya ile Almanya arasındaki ilişkiler 1936 yazında, özellikle de Avusturya üzerindeki çekişmeleri yüzünden gerilmişti. Yine de milliyetçi İspanya'ya yardımları, ilk kez 1 Kasım 1936'da Mussolini'nin dillendireceği "Roma-Berlin mihveri"nin kurulduğunu kanıtlayacaktı.

Nazi hükümeti hem resmî olmayan bağlantılar hem de Alman iş cemiyetindeki kaynakları aracılığıyla İspanya'daki durumla ilgili çok daha iyi bilgiye sahipti. Savaşın başında Dışişleri Bakanı Neurath'ın başını çektiği diplomatları, Britanya'nın tepkisini çekmekten korktukları için Franco'ya yardım etmeye karşıydı. Hitler, Alman idaresinin bu geleneksel damarından nefret ediyordu ve kendi diplomat ekibine eylemlerine dair neredeyse hiç bilgi vermedi. Diplomatlar yerine, daha önce birkaç defa İspanya'da Franco'yla buluşan ve onun kuvvetlerini desteklemeye hevesli Amiral Canaris'in başında olduğu Alman Askerî İstihbaratı'yla çalıştı.

¹⁷ Renzo de Felice, *Mussolini il duce*, II. cilt, *Lo stato totalitario*, s. 366.

¹⁸ Coverdale, *La intervención italiana en la guerra civil española*, Madrid, 1979.

22 Temmuzda, daha önce bahsedildiği üzere, Franco, Albay Beigbeder'e Alman hükümetinden nakliye uçağı talep etmesini söyledi. Beigbeder Martta, General Sanjurjo'yla birlikte, bir İspanyol hava kuvveti kurulması için Almanlardan yardım almak amacıyla Berlin'e ziyarete gitti. (Lufthansa, 1927'de İberyaya Hava yolları'nın kurulması için epey yardımda bulunmuştu.) Beigbeder, General Kuhlental'la dostluğunu kullanarak ilk adımı attı. Ardından Franco'nun diğer temsilcileri, Fas'ta yaşayan iki Nazi işadamı Bernhardt ve Langenheim, milliyetçilerin el koyduğu bir Lufthansa uçağıyla 25 Temmuzda Berlin'e gitti.¹⁹ İlk Wilhelmstrasse'den yetkililerle görüştüler, fakat Alman Dışişleri, Franco'nun tarafında yer alma konusunda son derece tedirgindi.²⁰ Bu iki adamın Nazi Partisi'nin Berlin'deki üst düzey yöneticileriyle görüşmesini engellemeye çalıştılar. Ama biri bağlantıları aracılığıyla Rudolf Hess'e bir mesaj göndermeyi başardı.²¹ Hitler, bir *Siegfried* gösterisinden sonra Bayreuth'ta bu kişilerle görüştü ve orada ona Franco'nun özel bir mektubunu iletiler. Görüşme 01:30'a kadar sürdü. Ardından Hitler, Göring ve General von Blomberg'e istekleri yollamaları emrini verdi. Havaçılık Bakanlığı'nda oluşturulan özel bir ekip yirmi dört saat içinde Junkers 52'lerden (Franco'nun istediğinin iki katıydı bu), 6 adet Heinkel 51 savaş-bombardıman uçağından, 20 adet uçaksavardan ve diğer teçhizattan oluşan sevkıyatı hazırladı.²² Franco'nun İspanyol generaller içinde en yetkin ve acımasız olduğu kanaatine varan Hitler, askerî yardımın yalnızca onun birliklerine aktarılmasını emretti. Göring tipik bir

¹⁹ Her ikisi de Nazi Partisi üyesi olan ve Fas'ta ikamet eden Johannes Bernhardt ve Adolf Langenheim'a, General Kindelán'ın subaylarından birisi, Yüzbaşı Francisco Arranz Monasterio eşlik ediyordu. General Orgaz'ı Tetuán'a götürmek üzere Las Palmas'taki Lufthansa uçağına el konulması, sonra da Berlin'e yönelik silah delegasyonuna dair bkz. DGFP, s. 7-8.

Bkz. Siyasi Daire Müdürü Dr. Hans Heinrich Dieckhoff'un Bildirisi. Dieckhoff'a göre, "[B]u aşamada Alman hükümetinin ve Parti yetkililerinin iki subayla iletişim kurmaktan kaçınmaya devam etmeleri mutlak gereklidir. İsyancılara silah sevkıyatı çok yakında öğrenilecektir" (Dieckhoff, 25 Temmuz 1936, DGFP, s. 11).

Angel Viñas ve Carlos Collado Seidel, "Franco's Request to the Third Reich for Military Assistance," *Contemporary European History*, II, 2 (2002), Cambridge University Press.

Howson, *Armas para España*, s. 35.

teatral bir dokunuşla plana bir kod isim verdi: *Feuerzauber* yani "Sihirli Ateş" Harekâtı. *Siegfried*'in son perdesinde geçen bir tabirdi bu.

Havacılık Bakanlığı'ndaki özel ekip "gönüllü" pilotlar da seçmişti. Göring "genç Luftwaffe'sini şöyle ya da böyle teknik açıdan" test etme fikrinin heyecanını taşıyordu. Almanlar tüm bu girişim konusunda İtalyanlardan daha gerçekçiydi. Ellerindeki en iyi makineleri ve uzmanları öneriyorlardı ve her ne kadar Franco bir ideolojik müttefik olsa da, karşılık olarak bakır ve demir cevheriyle ödeme istiyorlardı.²³ Franco ile Nazi Almanyası arasındaki ilişkiler Hispano-Marroquí de Transportes (HISMA) adındaki bir şirket aracılığıyla düzenleniyordu. Bu şirketin Almanyadaki muhabili ise Rohstoffe und Waren Einkaufsgesellschaft (ROWAK) idi.

İlk silah teslimatı 1 Ağustosta İspanya'ya ulaştı ve daha sonra teslimatlar ya doğrudan Cádiz'e yapıldı ya da Lizbon üzerinden yürütüldü. Panzer Mark I tanklarının yanı sıra 20 mm ve 80 mm'lik uçaksavar silahlar da vardı. Ne var ki Alman müdahalesi ancak Kasım ayında, Franco'nun Madrid'i ele geçirememesinin ardından Kondor Lejyonu'nun kurulmasıyla tam olarak devreye girdi.

Hitler'in Franco'ya yardım etmesinin asıl sebebi stratejikti. Faşist bir İspanya, Fransa'nın arka bahçesindeki bir diken olacağı gibi, Britanya'nın Süveyş Kanalı yolu için de bir tehdit oluşturmaktaydı. Atlantik kıyısında U-bot üssüne sahip olmak gibi çekici bir ihtimal de vardı. (Vigo, El Ferrol, Cádiz ve Las Palmas'taki limanlar İkinci Dünya Savaşı'nda nadiren de olsa kullanıldılar.) İç savaş hem Hitler'in merkezî Avrupa stratejisi üzerinde toplanan dikkatleri dağıtmaya yarıyor hem de askerleri eğitmek ve teçhizat ile taktikleri denemek için bir fırsat sunuyordu.

Kalkışmanın iki hafta sonrasında anlaşılmıştı ki milliyetçiler Almanyaya ve İtalya'dan askerî yardım alacak, demokratik ülkelerse Cumhuriyet'e silah satmayı reddedecekti. Dengesizlik, sürünce-meli bir savaşta en az askerî yardım kadar hayati olan finansal desteğin de milliyetçilere verilmesiyle iyice arttı. İlk günlerde cumhuriyetçi hükümet pesetalarına destek olarak, ülkenin 715 milyon dolar değerindeki 635 ton altınını kontrol ediyordu, milliyetçilerse paralarının teminatı olarak yalnızca zafer ihtimalini

²³ Balfour ve Preston (ed.), *España y las grandes potencias*, s. 100.

gösterebiliyordu.²⁴ Yine de Prieto'nun 8 Ağustosta düşmanın finansal kapasitesinin göz ardı edilebilir düzeyde olduğu, İspanyol hükümetinin elindeki altınlarınsa ona sınırsız bir direniş imkânı verdiği yönündeki iddiası hatalıydı.

Milliyetçiler yardım için İspanyol destekçiler kadar, yabancı finans kurumlarına da hemen başvurdu. Kumpasa asıl destek, görünürde 15 milyon İngiliz sterlinlik katkıda bulunan eski tütün kuşakçısı Juan March'ın devasa kaynaklarından geldi. Britanya'da, sofu Katolik Bute Markizi Cardiff'te sahip olduğu muazzam miktardaki malları sattı ve buradan elde ettiği gelirleri milliyetçi harekete aktardı. Cumhuriyet döneminde, özellikle de yılın ilk altı ayında İspanya dışına kaçırılan sermaye kısa süre sonra milliyetçi bölgeye geri nakledildi. Milliyetçi hareket savaşın maliyetini karşılamak için vatandaşlarının özel altınlarını, bilhassa da evlilik yüzüklerini istiyordu.

Amerikan ve İngiliz ticari çıkarları, ya petrol devi Henry Deterding'in yaptığı gibi aktif yardım ya da Cumhuriyet'i boykot suretiyle, yasal ticari işlemlerini sekteye uğratarak ve bankacılık sisteminde kredileri erteleyerek milliyetçilerin nihai zaferine büyük bir katkıda bulundu.²⁵

Petrol savaşta mühimmat kadar hayati öneme sahipti artık. Fakat ABD'nin 1935 tarihli Tarafsızlık Yasası bu değişikliği yansıtmadı ve böylece Franco savaş boyunca kredi karşılığında 3.500.000 ton petrol alabildi; bu, Cumhuriyet'in toplam petrol ithalatının iki katından fazlaydı. Faşistlere hayran Texas Petrol Şirketi'nin başkanı kalkışma haberini alınca 5 adet tankeri, büyük bir rafinerinin bulunduğu Tenerife'nin milliyetçi limanına yanaş-

²⁴ Viñas, *Guerra, dinero, dictadura*, s. 170.

İspanyol sanayisi, on dokuzuncu yüzyılın ortasındaki geç kalmış başlangıçtan beri yabancı sermayenin hâkimiyeti altındaydı. Demiryolları ve elektrik, mühendislik ve maden gibi temel hizmetler tamamıyla ağır yabancı yatırıma bağlıydı. İspanyol telefon sisteminin sahibi Amerikalı ITT'ydi, motor sanayisindeyse Ford ve General Motors'la rekabet eden pek kimse yoktu. Britanya şirketleri, bütün yabancı sermaye yatırımları içindeki %20'lik paylarıyla İspanya ekonomisindeki en büyük paya sahipti. Birleşik Krallık ayrıca, demir cevherinin yarısı da dahil olmak üzere İspanyol mallarının en büyük ithalatçısıydı. Comin, Hernández ve Llopis (ed.), *Historia económica de España*, s. 221.

ması için İspanya'ya yönlendirdi. Texaco hükümetin ana tedarikçisi olduğu için, başkanın kararı Cumhuriyet için ağır bir darbe oldu. New Jersey'deki Standart Oil, daha küçük ölçekte de olsa bir diğer tedarikçiydi. Başından beri Cumhuriyet'i destekleyen az sayıdaki Britanyalı muhafazakârdan biri olan Atholl Düşesi, Rio Tinto Zinc şirketinin, resmî oranın iki katı üzerinden döviz temin ederek Franco'ya finansman sağladığını iddia etti. Daha sonra Ford, Studebaker ve General Motors milliyetçilere 12.000 kamyon gönderdi ki bu rakam Mihver kuvvetlerinin elindekilerin neredeyse üç katıydı. Kimya devi DuPont 40.000 bomba gönderdi, fakat bu gönderim Tarafsızlık Yasası'ndan kaçınmak için Almanya üzerinden yapıldı.²⁶ 1945'te İspanya Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı José María Doussinague açıkça, "Amerikan petrolü, Amerikan kamyonları ve Amerikan kredisi olmadan iç savaşı asla kazanamazdık," dedi.²⁷

Demokratik güçler ve uluslararası iş dünyası tarafından dışlanan Cumhuriyet, yalnızca Meksika ve SSCB'nin desteğine güvenebilirdi. Neticede, milliyetçilerin "uluslararası komünist komplo" uyarılarının, Sovyet politikası pek tutarlı olmasa da, bir haklılık payı vardı. Lenin'in ölümünden sonra Troçki'nin dünya çapında devrim politikası, Rus komünizminin düşman bir kapitalist dünyayla çevrili olduğu sürece muvaffak olamayacağı fikrine dayanıyordu. Bunun karşısında, 1927'de zafer kazanan Stalinist "tek ülkede sosyalizm" politikası, yurtdışındaki devrimlere karışmaktan kaçınmak anlamına geliyordu. Örneğin Çinli komünistler Rus çıkarları için Çan Kay Şek'in Kuomintang'ına kurban edildi ve Stalin 1933'te ABD hükümetini orada yıkıcı faaliyetlere katılmamaya söz vererek tanıdı.

25 Temmuzda Giral, Paris'teki Sovyet büyükelçisi aracılığıyla Stalin hükümetine, "her tipte ve çok sayıda" silah ve mühimmat isteğinde bulunan bir mesaj gönderdi. Fakat Sovyetler Birliği, uluslararası durumdan ve olası sonuçlardan korkuyordu. Ama bu endişe Kremlin'i daha az ihtilaf doğuracak yardımlara izin vermek-

²⁶ J. R. Hubbard, "How Franco Financed His War," *Journal of Modern History*, Chicago, 1953 içinde, s. 404.

Associated Press muhabiri Charles Foltz'la yapılan bir görüşmeden: *The Masquerade in Spain*, Boston, 1948, s. 46-48.

ton alıkoymadı ve “NKVT’ye [SSCB Dış Ticaret Halk Komiserliği] İspanyollara en uygun koşullarda, ihtiyaç duydukları miktarda, indirimli fiyatlarla, hemen akaryakıt satması” talimatı verildi.²⁸

Giral’in silah isteği yanıtızsız kaldı. İspanya İç Savaşı’nın ilk iki haftası boyunca Moskova’nın olaylarla ilgili yorum yapmaması, yabancı komünist çevreleri alarma geçirdi. Stalin, Troçki’nin kurduğu Kızıl Ordu’yu tasfiye etmek üzereydi ve Sovyetlerin böylelikle zayıf bir ânında yurtdışında girişiyecek olası bir maceranın Hitler’i kışkırtacağından çok endişeliydi. Fakat sürgün edilen Troçki bu sessizliği Stalin’i İspanyol devrimine ihanet etmek ve faşistlere yardım etmekle suçlamak için kullandı. Onu harekete geçiren Troçki olsun ya da olmasın, Stalin, Cumhuriyet’e yardım etmek için hiçbir şey yapılmazsa Sovyet komünizminin tüm güvenilirliğini ve muhtemelen Avrupa partilerinin sadakatini kaybedeceğini fark etmiş olsa gerek. Bu sebeple Stalin İspanya hükümetine yardım göndermeye karar verdi, ama bu yardım gerekli olan asgari miktardan sadece biraz daha fazlaydı. Bu şekilde ne potansiyel bir müttefik olarak ihtiyaç duyduğu Britanya hükümetini korkutacak ne de Almanları kışkırtacaktı.

3 Ağustosta Rusya’nın dört bir yanında “halk gösterileri” ve “kendiliğinden gelişen kızgın mitingler” düzenlendi. Fabrika işçileri Cumhuriyet’e yardım etmek için “gönüllü katkı”da bulundular ve hükümet ilk askerî olmayan malzemeleri gönderdi. Sahte isimler kullanan Komintern yetkilileri, genç İspanyol Komünist Partisi’nin çizgiyi aşmamasını sağlamak üzere İspanya’ya gönderildi. Stalin ancak Eylül ayının sonunda askerî yardım gönderme kararı aldı.²⁹ İlk nakliyat 26 Eylülde Kırım’dan yola çıktı ve 4 Ekimde Cartagena’ya vardı.

Cumhuriyet’i destekleyen diğer ülke olan Meksika adem-i müdahale anlaşmasına katılmayı reddetti. Cumhurbaşkanı Lázaro Cárdenas, ülkesinin sınırlı kaynaklarına rağmen, Cumhuriyet’e 20.000 Mauser tüfeği, 20 milyon mermi ve gıda sağladı. Meksika’dan gelen bu tüfekler Madrid’e doğru ilerleyen Afrika Ordusu’yla savaşacak milisleri silahlandırmak için kullanıldı.³⁰

²⁸ AP RF 3/74/20, s. 51.

²⁹ Radosh, Habeck ve Sevostianov (ed.), *España traicionada*, s. 56.

³⁰ Blanco Escolá, *Falacias de la guerra civil*, s. 167.

İspanyol savaşı artık basit bir iç çatışmadan ibaret değildi. İspanya'nın stratejik önemi ile iç savaşın Mihver kuvvetlerinin gizlice geliştirdiği silahlarını Avrupa'da test etme hazırlıklarıyla çakışması, savaşın amatör karakterini kaybetmesine yol açtı. Milliyetçiler yabancı danışmanlara, gözlemcilere, teknik uzmanlara ve savaş personeline boğuldu. Kalkışmayı takip eden ilk bir ayda Franco'ya 48 İtalyan, 41 Alman uçağı verildi. Cumhuriyet'e ise sadece 13 Dewoitine savaş uçağı ve altı Potez 54 bombardıman uçağı verildi. Bu uçaklarda silah ve hatta temel montaj bile yoktu. Fransız hükümeti pilot sağlayamadı, bu yüzden Cumhuriyet çok masraflı olan gönüllülere başvurmak zorunda kaldı.

Komünistlere sempatiyle yalaşan *İnsanlık Durumu*'nun yazarı Malraux, paralı askerlerin mürettebatı olduğu ve ücreti cumhuriyet hükümeti tarafından ödenen hava filosu España'yı kurdu. Bu durum Malraux'yu aslında epey haklı bir şekilde "maceracı" olarak gören Komintern temsilcisi André Marty'nin şüphelenip bu girişimi kınamasına yol açtı. Sovyet danışmanlar ülkeye gelince Malraux'yu cumhuriyetçi komutanları görmezden geldiği, "saçma öneriler"de bulunduğu ve "hava taktikleriyle ilgili çok az" şey bildiği için eleştirdiler. Ayrıca grubunu "tamamen disiplinsiz olduğu ve muharebe tecrübesinden yoksun olduğu" gerekçesiyle topa tuttular. Açıkçası, miadı dolmuş uçaklarının Heinkel veya Fiat savaş uçaklarına karşı çok az şansı vardı, ama bu durum Sovyet subaylarının Moskova'ya bildirdiği gibi, Malraux'nun çok az iş için fahiş ücretler almasını engellemedi. "Kendisine Fransa'dan pilotlar ve teknikerler almış. Çoğu buraya iyi para kazanmak için gelmiş. Israrından ötürü, İspanya hükümeti pilotlara ayda 50.000, gözlemcilere 30.000 ve makinistlereyse 15.000 frank ödüyordu. Hükümetin hiçbir hava kuvvetine sahip olmadığı bir dönemdi bu ve Malraux istediği her şeyi kolayca ödetiyordu."³¹

Paralı askerlerin ve silah endüstrisinin karanlık dünyasından bihaber olan Cumhuriyet, çok sayıda üçkâğıtçı tarafından yolunmuştu. Malraux, sırf -hem İspanya'da hem de Fransız Direnişi'nde- savaş kahramanlığı iddiasında bulunan bir mitomanik olduğu için değil, İspanyol Cumhuriyeti efsanesindeki entelektüel

³¹ RGVA 35082/1/185, s. 148.

kahramanlık fırsatını alaycı bir şekilde sömürdüğü için de öne çıktı.

Yabancılar ile İspanyollar arasındaki ilişkiler her iki taraf için de çoğu zaman sürtüşmeliydi. Franco ve subayları müttefiklerine borçlu olmaktan nefret ederken, genellikle kibirli olan Alman danışmanları Wellington Dükü'nün kendi kadrosuna eklenen İspanyol subaylar hakkında dile getirdiği, "ulusal zayıflık, İspanya'nın büyüklüğüyle övünülmesiydi" şeklindeki yorumuyla hemfikir olabilirdi. Ne var ki Cumhuriyet, tek güçlü müttefiki olan Sovyetler Birliği yüzünden çok daha fazla sıkıntı çekecekti.

EGEMEN DEVLETLER

Milliyetçiler yabancı devletleri etkilemek için resmî bir devlet yapısına ihtiyaç duysa da herhangi bir demokrasi iddiaları yoktu. Bütün bileşenlerinin –ordu, Falange, Karlosçular ve monarşistler– otoriter değerleri tek bir lideri gerektiriyordu. Karargâhını 26 Ağustosta Cáceres'e kuran Franco, Eylülün sonlarına doğru Alcázar'ın kurtuluşu kesinleşene kadar açık bir manevra yapmaktan kaçındı. Askerî stratejisinde olduğu gibi, her şey kendi lehine olana dek siyasi bir hamlede bulunmadı.

En profesyonel kuvvet olan Afrika Ordusu'na komuta ediyor olması daha en başta onu liderlik için iddialı bir isim haline getirmişti. Ardından Almanların askerî yardımı yalnızca onun kuvvetlerine vermesi iddiasını iyice güçlendirdi. Ama Franco biliyordu ki, uzun vadeli emellerine ulaşabilmesi için rakipleri üzerinde askerî olduğu kadar tam bir manevi üstünlük de kurması gerekiyordu. Toledo'nun kurtarılmasıyla buna ulaştı. Milliyetçi hareketin liderliği için "Alcázar'ın Kurtarıcısı"na meydan okumak yürek yemeyi gerektirirdi.

Liderlik meselesini çözüme kavuşturmak üzere ilk adımı Franco, 21 Eylülde Salamanca'nın dışındaki askerî hava meydanında Junta de Defensa Nacional ile bir buluşma talep ettiğinde atmış oldu. Hava Kuvvetleri Komutanı General Kindelán, Franco'nun geri kalan *camarillas*ının (kardeşi Nicolás Franco, Orgaz, Millán Astray, Luis Bolín ve diplomat José Antonio Sangróniz de bu gruba dahildi) yardımıyla zemini hazırlamıştı. Şeflerini en avantajlı konuma getirmek için titizlikle çalışmışlardı. Hitler'in elçisi Al-

hay Walter Warlimont da askerî yardım konusunda çaktırmadan baskı uygulamıştı.

Liderlik için bütün muhtemel adaylar o gün Salamanca'daki hava meydanında bulunuyordu: Franco, Mola, Queipo de Llano ve toplantıya başkanlık eden, cuntanın kâğıt üzerindeki başkanı Cabanellas.¹ Ordu, sağcı İspanya adına bir karar alacaktı. CEDA lideri Gil Robles'in Portekiz'de sürgünde oluşu (birçok milliyetçiye göre iç savaşın sebebi onun cesaretsizliği idi), José Antonio'nun daha sonra idam edileceği Alicante Hapishanesi'nde bulunuşu ve Calvo Sotelo'nun kalkışmadan kısa süre sonra öldürülmesi hesabı katıldığında, yalnızca Karlosçuların ve monarşistlerin istekleri dikkate alınmalıydı. Mola, Queipo ve Cabanellas farklı derecelerde olsa cumhuriyetçilik ya da Hür Masonlukla lekelenmişti, dolayısıyla Franco bariz kusurlara sahip olmayışından ve siyasi esrarlılığından oldukça faydalandı.

Değişen derecelerde coşkuyla kabul edilen yalandan bir oturmada, monarşist General Kindelán toplantının sonunda Franco'nun Generalísimo unvanıyla bütün kara, deniz ve hava kuvvetlerinin başkumandanı olarak atanması teklifini sundu. Kendi kalkışma planı başarısız olduğu için itibarının zedelendiğinin ayırdındaki Mola yalakaca denebilecek bir tavırla teklifi kabul etti. "O benden daha genç," diye onayladı "ve daha profesyonel bir duruş sergiliyor. Son derece popüler ve yurtdışında iyi tanınıyor."² Queipo, alışlagelmiş düşüncesizliğiyle diğer ihtimalleri daha sonra gözden geçirmişti. "Peki, kimi aday gösterecektik? Cabanellas olamazdı. İnancı bir cumhuriyetçiydi ve herkes biliyordu ki bir zamanlar Hür Masondur. Mola da adayımız olamazdı, çünkü savaşı kaybederdik... Ve benim itibarım çok zedelenmişti."³ Yalnızca Cabanellas itiraz etti. Askerî bir nizamname talep etti ve bu ona pahalıya mal oldu. Altı gün sonra Toledo düştü. Franco'nun Alfonso'yu tekrar tahta çıkaracağına inanan Kindelán, "Alcázar'ın Kurtarıcısı" 28 Eylülde Salamanca'ya diğer generaller tarafından

Etkili subaylar arasında Albay Muntaner ve Moreno Calderón'un yanı sıra, her biri general olan Orgaz, Kindelán, Dávila, Saliquet ve Gil Yuste vardı.

Iribarren, *Mola*, s. 232.

Gil Robles, *No fue posible la paz*, s. 776, n. 25.

başgeneral olarak kabul edilmek üzere geldiğinde, hazırlıklara yardımcı oldu.

Franco'nun sahne arkasındaki en aktif destekçisi kardeşi Nicolás'tı. Diğer bütün generaller Salamanca'ya geldiğinde, kardeşini selamlaması için Falanjistler ve Karlosçulardan oluşan bir muhafız bölüğü ayarladı. Daha sonra kararname metnindeki bazı kelimeleri çıkartarak ya da değiştirerek, Franco'yu "savaş süresi" boyunca, "İspanya Devleti hükümetinin reisi" yerine "İspanya Devletinin Reisi" yaptı.⁴ Diğer generallerin kendilerini bir emrivaki karşısında bulmasına sebep olan, hatta bazılarının darbe içinde bir darbe dediği bu numara, Franco'yu onların gözünde nahoş kıldı. Mola bile, Franco'nun askerî gücün yanı sıra bütün siyasi gücü ele geçirmesinden son derece rahatsız oldu. Queipo'nun Franco'ya "orospu çocuğu," bazı kaynaklara göreysa "domuz" dediği söylenir. Fakat Kindelán ve Dávila bir şekilde diğer generalleri, Franco'nun orijinal kararnamede belirtildiği gibi savaş süresince devlet başkanı seçildiği konusunda ikna ettiler. Fakat ne olursa olsun, olay gazetelere geçtikten sonra Mola ya da Queipo'nun yapabileceği pek bir şey kalmamıştı. Bundan sonra bir protestoda bulunmak milliyetçi davaya sadakatsizlik olarak görülebilirdi.

1 Ekim 1936'da Burgos'taki başkomutanlığın taht odasında Portekiz, Almanya ve İtalya'nın diplomatik temsilcilerinin önünde Franco'ya yetkileri verildi. General Cabanellas tam yenilgiyi kabul etmek zorunda kaldı. "İspanyol Devletinin Señor Şefi," dedi, "Milli Savunma Konseyi adına, devletin mutlak yetkilerini size teslim ediyorum." Franco kalabalığı selamlamak üzere balkona çıktı. Konuşmasında kalabalığa "ocaksız bir ev, ekmeksiz bir İspanyol" kalmayacağını sözünü verdi. Bu gün neredeyse kırk yıl boyunca "Caudillo Günü" olarak kutlandı.⁵ Cabanellas'ın öncülü-

⁴ *Boletín Oficial del Estado*, 30 Eylül 1936. Paul Preston, Nicolás Franco'nun "del gobierno" kelimelerini avukat José Yanguas Messía tarafından hazırlanan belgeden sildiğine inanmaz ama kelimelerin okunmadığı kanısındadır. "Savaş süresi için" ibaresinin Franco'nun kendisi tarafından silindiği anlaşılıyor. Önemli olan husus, gazetelerin metni değil, konuşmayı kelime kelime sadakatle yayımlamış olmasıdır. En iyi anlatım için bkz. Preston, *Franco*, s. 221-253.

Franco'nun yeni unvanı olan "Caudillo," kabaca Führer ya da Duce'nin İspanyolca karşılığıydı.

ğlinde askerî cuntanın yerine hemen, General Dávila'nın başkanlığındaki "Junta Técnica del Estado" getirildi.⁶

Franco bir kere Caudillo olduktan sonra, hiçbir zaman muhalifetin gelişmesine izin vermedi. Konuşmalarında, rakip milliyetçi ideolojilerin bağdaştırılabilir yönleri ustaca seçiliyordu. Karlosçuların ve Kilise'nin desteğini kazanmak için onların dinsel duygularına dokunuyordu. Falanjist slogan "Una Patria, Un Estado. Un Caudillo," "Una Patria: España. Un Caudillo: Franco"⁷ sloganıyla değiştirildi. Ne var ki "Franco! Franco! Franco!" nidaları da çok kısa süre sonra duyulmaya başlayacaktı.

Milliyetçi yazarlar ilk *Reconquista* ile tarihsel benzerlikler kuruyordu. Böylece, uygun zihinlerde uygun imgelerin kurulmasına güvenli bir şekilde ilham verilmiş oldu. Falanjistler için milletin doğuşu demekti bu; Karlosçular ve Alfonsocu monarşistler için kraliyetin Katolik diktatörlüğünün kurulmasını temsil ediyordu; Kilise için dinsel üstünlük çağı demekti; ve toprak sahipleri içinse servetlerinin ve güçlerinin tesis edilmesi idi. Franco, Mussolini ve Hitler'den çok farklıydı. Retoriğine rağmen, aşırı tehlikeli amaç vizyonlarıyla başını derde sokmayan kurnaz bir fırsatçıydı.

Franco'nun yeni konumu gelen iyi haberlerle pekişti. Yakın zamanda inşa edilen milliyetçi kruvazör *Canarias*, Cebelitarık açıklarındaki cumhuriyetçi savaş gemilerini vurmak için, Caudillo'nun doğum yeri olan El Ferrol'den Portekiz kıyılarına doğru demir aldı. *Almirante Fernández* muhribini batırmayı başardı ve diğerlerini de Cartagena Limanı'nda sığınak aramak zorunda bıraktı. Böylelikle boğazdaki ablukanın kalkmasıyla birlikte Faslı takviye kuvvetler, uçakları bombalama baskınlarından uzaklaştırmadan anakaraya geçebildi.

⁶ Junta Técnica'nın çeşitli departmanları Burgos, Valladolid ve Franco'nun genel sekreterlik, dışişleri departmanları ve karargâhını kurduğu, Millán Astray'ın, Ernesto Giménez Caballero'nun yardımıyla basın ve propagandayı yönettiği Salamanca'ya dağıtılmıştı. Acción Española'nın başkanı şair José María Pemán Kültür ve Eğitim Komisyonu'nu devraldı. Orada, Enrique Súñer'in yardımıyla, üniversite profesörlerinin ve öğretmenlerinin sistematik tasfiyesini başlattı.

Tek Vatan, Tek Devlet, Tek Caudillo (Lider) –ed.n.

Tek Vatan: İspanya. Tek Caudillo: Franco –ed.n.

Cumhuriyetçi bölgede Giral hükümeti 4 Eylülde istifa etti. İçine bulunduğu duruma tesir etmek için yeterli desteği kazanmak bir yana, durumun gerçekliğini bile hiç kavrayamamıştı. Bütün siyasi partiler devrimci komitelerin güvenini kazanacak tek bir kişi olduğunun farkındaydı. Largo Caballero, Guadarrama Dağları'nda ki milis mevzilerini ziyaret ettikten sonra büyük bir rağbet dalgasına mazhar oldu. "Largo Caballero," diye yazmıştı sosyalist yoldaşı Zugazagoita, "kitlelerin gözünde mistik özelliklerini korudu ve onun duygulandırma kabiliyeti, kolektif bir coşkunun zorlu bir şekilde de olsa yeniden doğması gibi bir mucizeye kapı araladı."⁷

Orta sınıf sosyal demokrat Prieto bile dik kafalı, dünyaya çoğu zaman at gözlüğüyle bakan bir proleter olan bu büyük rakibinin, Giral'in tek uygun halefi olduğunu kabul ediyordu.⁸ Hem Prieto hem de komünistler liberal görünümü olabildiğince sürdürmeye çalıştı ama Largo Caballero sosyalistlerin baskın olduğu bir koalisyon istiyordu. İlk cumhuriyetçi hükümetteki liberallerin, çalışma bakanı olarak yaptığı işlerini baltalayarak onu istismar ettikleri yönünde kuvvetli bir hissiyatı vardı.

Yeni hükümet liberal merkezi ve devrimci solu tek bir yönetim altında ortak düşmana karşı birleştirdiği için sembol bir birlik olarak sunulmuştu. Bu yönetim kendisine "Zafer hükümeti" demektedir ve Batı Avrupa'da komünistleri içeren ilk hükümetti. Ayrıca bu hükümet, iktidarın peyderpey yerel komitelerden alınması doğrultusunda önemli bir hamleyi de temsil ediyordu Milliyetçi başarılar (Talavera ve Irún düşmek üzereydi) karşısında, anarşistler bile bu gelişim karşısında durmakta zorlandı. Yine de Cumhuriyet, komünist propagandanın dış dünyaya resmetmeye çalıştığı orta sınıf devletten uzaktı. La Pasionaria ve Jesús Hernández İspanya'nın bir "burjuva demokratik devrim" yaşadığı ve "kendilerini harekete geçiren tek şeyin 14 Ağustos 1931'de kurulan demokratik Cumhuriyet'i savunma arzusu olduğu"nu vurguluyordu.

Aslında İspanyol komünistler, yakın zamanda "İspanyol Lenin" diyerek göklere çıkardıkları Largo Caballero'nun şimdi

⁷ Zugazagoitia, *Guerra y vicissitudes*, s. 153.

⁸ Koltsov, *Ispanskii Dnevnik*, aktaran Bolloten, *La revolución española*, s. 189.

hükümeti yönetmesinden pek hoşnut değildi. 8 Eylülde Moskova'ya gönderdikleri raporda, "bütün çabalarımıza rağmen Caballero hükümetini engelleyemedik," diyorlardı. Komintern'in emirlerini takip ederek kendilerini bunun dışında tutmaya da çalıştılar, ama "herkes komünistlerin yeni hükümete katılması konusunda ısrarcıydı ve çok tehlikeli bir durum yaratmadan bundan kaçınmak imkânsızdı. Bakanlarımızın çalışmalarını organize etmek için gerekli önlemleri almaktayız."⁹

Marty ise komünistlerin bakanlar kurulunda bulunması gerekmediğini biliyordu. Propaganda yöntemlerinin yanı sıra orduya ve polise sızmak yeterdi. "Komünist Parti'nin siyasi etkisi tüm beklentileri aştı... Yalnızca bizim partimiz ne yapılması gerektiğinin farkında. Partinin sloganları çabucak benimseniyor ve tüm gazetelerde tekrar tekrar basılıyor... Partimiz polise kadro sağlıyor... Ordunun ana gücü Halk Ordusu'nun övünç kaynağı haline gelen milislerin 5. Alay'ının kurulmasına yöneltilti. Hak ettiği askeri itibarı gören 5. Alay 20.000 savaşçıdan oluşuyor. Alayın bütün kumandanları komünist." Ordu ve polisten sorumlu parti yetkilisi, uygun bir adlandırmayla Yoldaş Checa, "ciddi tutukluluk altındakilerin soruşturulması için talimatlar" veriyordu.¹⁰

Liberal parlamentarizmin göstermelik başkanı olarak kalan Azaña yeni hükümetin komünistleri içermesine itiraz ettiyse de zamanla tecrit edildi ve Caballero'nun hükmü arttı. İki komünist bakan ancak Moskova'dan talimatlar geldikten sonra görevlerini kabul etti. Jesús Hernández eğitim bakanı olurken, Vicente Uribe tarım bakanı oldu; Largo Caballero'nun o sıralarda komünistlerin destekçisi olduğunu bilmediği Álvarez del Vayo ise dışişleri bakanı oldu.

Caballero'nun hükümetinde kendi sol sosyalist destekçilerinden üç kişi ve Prieto ile birlikte iki sosyal demokrat taraftarı vardı ki bunlardan biri, müstakbel Başbakan Juan Negrín, maliye bakanı olmuştu. Largo Caballero savaş bakanlığını kendisine ayırırken Prieto'ya hava ve deniz kuvvetlerini verdi. Ayırı-

⁹ RGVA 33987/3/852, s. 46.

Marty'nin Komintern Yürütme Komitesi'ne raporu, 10 Ekim 1936, RGVA 33987/3/832, s. 70-107, Radosh ve Habeck, s. 40-55.

ca iki cumhuriyetçi solcu bakan (biri José Giral'di), bir Katalan Esquerra, bir Bask milliyetçisi ve merkezci cumhuriyetçilerin iki temsilcisi bulunuyordu.¹¹

Caballero milliyetçilik karşıtı grupların temsilini genişletmek için eski rakipleri anarşistleri de hükümete katılmaya çağırdı. Anarşistler Largo Caballero'nun başkanı olacağı, beş CNT üyesi, ben UGT üyesi, dört liberal cumhuriyetçinin yer aldığı ve komünistlerin bulunmadığı bir Milli Savunma Konseyi kurmak için karşı öneri sundular, fakat bu kabul edilmedi. Böyle bir yapı, hükümet dememek için kullanılan bir örtmece, dolayısıyla vicdanlarını yatıştırma girişiminden başka bir şey değildi. Nizami savaşta merkezî koordinasyon ve işbirliğinin gerekliliğini zımnen kabul ettiyseler de hiçbir anarşist hükümete katılmadı.

Komitelere yeni isimler verilmeye başlandı ve her ne kadar orijinal üyeler yerlerinde kalsa da, komiteler yavaş yavaş yukarıdan yönetilir hale geldi. Ayrıca yeni bir siyasi denklik şekli, yerel komitelerin yerini alan belediye konseylerine sızmıştı. Böylece özellikle de Katalunya'da yerel siyasi kuvvetlerin tablosu çarpıtılmış oldu ve bu durum komünistlerin, taraftarlarının gerçek sayısına nazaran daha fazla temsil kazanmasına yaradı.

Martínez Barrio'nun delegasyonunu önceki Madrid hükümetinden son derece aşağılayıcı bir biçimde dışlayan Valen-

¹¹ Kabine şöyleydi: Bakanlar kurulu başkanı ve savaş bakanı, Francisco Largo Caballero; dışişleri bakanı, Julio Álvarez del Vayo; içişleri bakanı, Angel Galarza; maliye, Juan Negrín; donanma ve hava, Indalecio Prieto; sanayi ve ticaret, Anastasio de Gracia (hepsi PSOE'den); adalet, Mariano Ruiz Funes (Izquierda Republicana); tarım, Vicente Uribe (komünist); eğitim, Jesús Hernández (komünist); iş ve sağlık, Josep Tomàs i Piera (Esquerra Republicana); iletişim ve ticari denizcilik, Bernardo Giner de los Ríos (Unión Republicana), sandalyesiz bakan José Giral (Izquierda Republicana). Birkaç gün sonra Julio Just (Izquierda Republicana) çalışma bakanı oldu. Prieto muhafazakâr Bask PNV'yi merkezî hükümete getirmek ve Madrid'in kuzeydeki etkisini güçlendirmek istedi, ama Bask Başkanı Aguirre bunu reddetti. Basklar, 1934'te dondurulmuş özerklik statülerini olabildiğince çabuk geri istiyorlardı. Basklar kendi hükümetlerini kurduktan sonra, 17 Eylülde Manuel de Irujo sandalyesiz bakan olarak hükümete katıldı (Santiago del Pablo [ed.], *El péndulo patriótico*, II, s. 15-18).

cia'daki Halk Yürütme Komitesi, 8 Eylülde yeni hükümeti tanıdı. Gelgelelim "Valencialı çok gözde bir anarşist" 25 Eylülde Madrid'deki bir kitlesel mitingde şunları söylediğinde Komin-tern temsilcileri öfkelenmişti: "Devrimi tekeline almak isteyen tek bir parti var. Eğer o parti bu tavrını sürdürecektse onu ezmeye karar verdik. Madrid'de İspanya'nın iç işlerine müdahale eden yabancı bir büyükelçi [Sovyet elçisi Marcel Rosenberg] var. Onu uyarıyoruz, İspanya'nın meseleleri yalnızca İspanyolları alakadar eder."¹²

Katalunya'daki etkin yönetim olan Anti-Faşist Milisler Merkez Komitesi 26 Eylülde yeni bir hükümette Generalitat'la birleşti. Hükümetin başında Josep Tarradellas vardı, bütün işçi örgütleri ve Halk Cephesi'ndeki tüm partiler de temsil ediliyordu. Böylelikle anarşist CNT, komünist PSUC ve anti-Stalinist POUM bir araya gelmiş oldu. İlk, anarşistlerin yeni hükümeti kesin bir şekilde kabul ettiklerinin altı çizildi. Kendi ilkelerinden ödün verdiler, çünkü aksi takdirde Madrid hükümetinin özyönetim kolektiflerini hammadde almak için gerekli kredi ve dövizden yoksun bırakmayı sürdüreceğini biliyorlardı.

POUM, CNT önderliğinin Katalunya'da iktidarı reddetmesini en açık şekilde eleştiren parti oldu; bunun bir sebebi POUM'un yeni topluma otoriter bir yoldan gitmeyi savunmasıydı; ama esas sebep, kendilerine Barcelona'da meydan okunabileceğini düşünemeyen Katalunyalı anarşistlere kıyasla Stalinist tehdidin daha fazla ayırdında olmalarıydı. O sıra adalet meclisi üyesi olan POUM önderi Andreu Nin, kilit mevkilere sızmanın Komünist Parti'nin taraftar kitlesinin büyüklüğünü neredeyse önemsiz hale getirdiğini anlayabilecek kadar uzun süre Rusya'da yaşamıştı. Katalan milliyetçilerinin gözünden bakıldığında, Companys'in ılımlı politikasının etkisizliği ortaya çıkmaya başlamıştı. Anarşistler kendilerinin de bir parçası olduğu Katalan hükümetine Bölgesel Savunma Komitesi diyebilirlerdi ama asıl önemli şey artık üçünün de bunun bir üyesi olmasıydı. Bu durum Katalunya'daki anarşist gücün kaybedilmesine giden yolda atılan ilk büyük adımdı.¹³

¹² RGVA 33987/3/832, s. 70-107.

Brusco, *Les milícies antifeixistes i l'Exèrcit popular*, s. 101-103.

Eylülün sonuna gelindiğinde Aragón Savunma Konseyi cumhuriyetçi bölgenin güneyinde kendi alanındaki kontrolü muhafaza eden tek hükümet-dışı örgütlenmeydi. FAI'nin kontrol ettiği ve Joaquín Ascaso'nun başında olduğu bu anarşist oluşum, kontrolün merkezileşmesi gerektiğini vurgulayan komünist propagandanın ağır baskısı altındaydı. Ekim ayına gelindiğinde konsey komitesi hayatta kalabilmek için tavizler vermek gerektiğini kabulledi. Halk Cephesi partileri konseye dahil edildi ve Joaquín Ascaso, Madrid'de başarılı bir diplomatik ziyaret gerçekleştirdi. Fazla zarar verici tavizler olmadan karşılıklı tanıma üzerinde mutabakata varıldı, ama sonra anlaşıldı ki merkezî hükümet ve komünistler Aragón'daki konseyin varlığını gereğinden fazla sürdürmesine izin verme niyetinde değildi.¹⁴

Largo Caballero bu aşamada liberaller, sosyal demokratlar ve komünistler tarafından merkezî devlet gücünü yeniden kurmak için kullanılmakta olduğunu fark etmedi. Kasım ayına kadar, Lenin'in "devletin tabancası" dediği şeyi tekrar doldurduğunu ve başkalarının bu tabancayı ondan almak için beklediklerini anlayamadı.

Caballero'nun başbakan olarak atanması birçoklarının sevinçle karşılanırsa da Komintern bundan en az etkilenen kesimdi. Marty 17 Ekimde Moskova'ya gönderdiği bir raporda onu "kötü bir sendika bürokrati" olarak tanımlamıştı ve Caballero ile Prieto'nun zamanlarının çoğunu kendi gazeteleri üzerinden *-Claridad* ve *El Socialista-* atışarak harcadıklarını kaydetmişti.¹⁵

Merkezî kontrol lehine argümanlardan biri yetkin ve istikrarlı bir Madrid hükümetinin Britanya ve Fransa hükümetlerinin silah satma politikalarını değiştirmeye ikna edebileceğiydi. Adem-i müdahale gerçeği iyice belirginleşince bu umut suya düştü. İlk müdahil ülkeler, Almanya ve İtalya, adem-i müdahale planını başta gayet soğukkanlılıkla karşılamıştı. Fakat daha sonra potansiyel avantajı fark ettiler. Ciano kısa süre sonra bu politikayı genel olarak kabul etti; ama bunun her şeyi kapsamaması konusunda ısrarcıydı ve buna "propaganda yardımı" da dahildi. Bundan böyle İtalya ve Almanya, Rusya'yı anlamayı

¹⁴ Vilar, *La guerra civil española*, s. 103.

RGVA 33987/3/832, s. 70.

ihlal etmekle suçlayabilir ve böylece kendi müdahalelerini haklı çıkarabilirlerdi. Almanlar anlaşmayı prensipte kabul ettiler, fakat bunun uygulanabilmesi için bir ablukanın gerektiğini öne sürdüler. Köşeye sıkıştırılmak istemeyen Sovyet hükümeti Portekiz'in disipline edilmesi gerektiğini vurgulayarak benzer taktikler izledi. Portekiz, Stalin'in Adem-i Müdahale Komitesi'ndeki şamar oğlanına dönüşmüştü, çünkü diktatörlere saldırmak ona göre çok riskliyd.

Fransız hükümetinin ilk niyetlerinde samimi olduğuna pek şüphe yok. Fakat aynı şey Eden için söylenemez. Yatıştırma siyasetinin Mihver devletlerinin emellerini teşvik etmekten başka bir işe yaramadığını daha sonra fark etmesi 1936'daki davranışlarının üzerini kapar. Britanya hükümeti uluslararası polis gibi davranmayı sürdürüp tarafsız davranmakta başarısız olurken, "İspanyolların müdahalede bulunanlara hiç minnetarlık duymayacaklarını söyleyerek sorumluluktan kaçmak ikiyüzlülüktü. Dahası, Eden'in Cumhuriyet'e silah tedarik etmenin Hitler'in Franco'ya yardım etmesinin yolunu açacağı yönündeki savının yanıltıcı olduğu ortaya çıkmıştı. Milliyetçilerin Rif paralı askerler tutması bile, ki İspanyol protektorasını kuran 1912 tarihli Fez Anlaşması'nın apaçık ihlaliydi bu, görmezden gelindi. Ve cumhuriyet hükümeti Fransa'yı ve Britanya'yı hayal kırıklığına uğratmaktan o kadar çekiniyordu ki ne Fas'a bağımsızlığını verdi ne de oradaki sömürgecilik karşıtı hisleri kışkırtacak ciddi bir girişimde bulundu.

Adem-i Müdahale Komitesi'nin toplantıları sayısız ertelenmenin ardından 8 Eylülde Londra'da başladı. Bu ertelemelerin ana sebebi Almanya'nın parçalanmak pahasına zorunlu iniş yaptırılan bir Junkers 52 uçağı Cumhuriyet tarafından teslim edilene kadar katılmayı reddetmesiydi. Komite, Londra'daki Britanya Dışişleri Bürosu'nda toplandı. Komitenin başkanı Lord Plymouth'tu, diğer üyelerse imzacı devletlerin, yani İsviçre haricindeki bütün Avrupa ülkelerinin büyükelçileriydi. Cumhuriyet'in Londra'daki büyükelçisi Pablo de Azcárate "suçlamalarla karşı suçlamaların havada uçuştığı, karmakarışık verimsiz tartışmalar" yapıldığını anlattı.¹⁶ Eden'in kendisi de şunu kabul

¹⁶ Pablo de Azcárate, *Mi embaçada en Londres*, s. 141.

etmek zorunda kalmıştı: “Uzun toplantılar devam etti... suçlamalar keskin inkârlarla karşılandı ve sonuçta hepsi kısır kaldı.”

Britanya Dışişleri Bakanı Ekimde “Rusların İspanya’ya açık bir şekilde yardım gönderdiğini ve bununla ilgili kanıtların Roma ve Berlin’deki diktatörlere karşı koyulan kanıtlardan daha spesifik olduğu”nu iddia etti.¹⁷ Bununla birlikte, Cumhuriyet’in Dışişleri Bakanı Álvarez del Vayo’nun Eylül sonunda Cenevre’de kendisine “Hitler ve Mussolini’nin anlaşmayı ne ölçüde ihlal ettiklerini kanıtlayan belgeler ve fotoğraflar verdiğini” de kaydetti. Alman maslahatgüzar bile Wehrmacht üniformalarının Sevilla sokaklarında açıkça selamlanmasından endişe duyuyordu. Cebelitarık’taki Kraliyet Donanması’nın milliyetçilere duyduğu sempati düşünüldüğünde, Tetuán ve Sevilla arasında Afrika Ordusu’nun geçişini sağlayan Cebelitarık üzerinde Junkers ve Savoiaların uçmasına göz yumulması belki de şaşırtıcı değildi. ABD’nin İspanya büyükelçisi Claude Bowers daha sonra bütün bu yöntemi kınadı: “Adem-i Müdahale Komitesi’nin her hareketi isyancıların davasına hizmet ediyordu... Bu Komite tarihin görüp gördüğü en alaycı ve şerefsizliğine en çok acınası gruptu.”¹⁸

¹⁷ Eden, *Facing the Dictators*, s. 415 ve 408.

¹⁸ Bowers, *Mission in Spain*.

SOVYETLER BİRLİĞİ VE İSPANYA CUMHURİYETİ

1936 Ekimi boyunca milliyetçiler en iyi kuvvetlerini güneybatı yönünden başkente tekrar saldırmak için topladı. Milliyetçilerin acımasız ilerleyişi İspanya Cumhuriyeti'ni ölümcül bir çıkmaza girmiş gibi gösterse de, Madrid savunması çok geçmeden "uluslararası faşist" kuvvetlerin zaferinden korkan ve tiksinen herkes için Avrupa çapında bir toplanma çağrısına dönüştü. Komünistlerin "Madrid faşizme mezar olacak" sloganının kuvvetli bir tesiri vardı ve başkent için verilen savaş partinin iktidarı ele geçirmesine de yardımcı olacaktı. 1936 baharında 38.000 üyeye sahip olan Komünist Parti'nin üye sayısı yıl sonunda 200.000'e çıktı ki bu rakam Mart 1937'de 300.000 olacaktı.¹

¹ Katalunya'daki PSUC bu bir yıllık süreçte üye sayısını 5.000'den 45.000'e, Euskadi Komünist Partisi 3.000'den 22.000'e yükseltti ki bu da toplamda yaklaşık 300.000 ediyordu, PSOE'nin ve bütün cumhuriyetçi partilerinden toplamından daha fazla. José Díaz'a göre ayrıntılı hesap şöyleydi:

Sanayi çalışanları (mühendisler ve teknikerler dahil): 87.660

Tarım işçileri: 62.250

Toprak sahibi köylüler: 76.700

Orta sınıf: 15.485

Entelektüeller: 7.045

Kadınlar: 19.300

Toplam: 268.440

Komünistlerin, tarım işçilerinden ziyade toprak sahibi köylüyü çekmesi önemlidir (Joan Estruch, *Historia oculta del PCE*, Madrid, 2000, s. 132-135).

İspanya Komünist Partisi, Komintern önderleri Dimitri Manu-ilski ve Georgi Dimitrov'dan isyanı ezmek ve demokratik, bağımsız bir İspanya Cumhuriyeti'ni savunmak için işbirliği emri almıştı. Sovyetler Birliği Adem-i Müdahale Komitesi'ne katıldığında kara-ra bağlanan bu strateji çeşitli siyasi hedeflerle uyumluydu: Birin-cisi, İspanya'nın komünist rejim kurmayı amaçlayan bir devrim süreci içinde olduğu izlenimine karşı mücadele etmek; ikincisi, dış yardıma bel bağlayan düşmanlarının kendi hareketlerinin milli bir hareket olduğu iddiasına karşı çıkmak; üçüncüsü, Leninizm ile ge-leneksel İspanyol liberalizmi fikrini uzlaştırmaya çalışmak.²

Yine de durum pek iç açıcı değildi. Askerî vaziyet gün geçtikçe kötüye gitmekteydi. Irún ve San Sebastian'ın düşmesinin ardın-dan Bilbao tehdide açık bir hale gelmişken, Talavera'daki yenilgi sonrasında Madrid teslim mahkûm görünüyordu. Cumhuriyetçi-ler Oviedo'yu ele geçirmeyi hâlâ başaramamıştı, Toledo'da yenil-mişlerdi ve anarşistlerin Zaragoza saldırısı duruvermişti. Mad-rid'in kuzeyindeki Sierra de Guadarrama'yı elde tutmayı başarmışlardı ama tüm cumhuriyetçi başarılar gibi bu da tamamen bir savunma hareketiydi.

Bu gerilemeler ve milliyetçilerin arkasındaki Alman ve İtalyan desteği, Komintern genel sekreteri Dimitrov'un Sovyetler Birliği müdahalesini düşünmeye başlamasına yol açtı. 28 Ağustosta gün-lüğüne şöyle yazdı: "İspanyollara yardım meselesi (muhtemel bir uluslararası birlik örgütlenmesi)." 3 Eylülde ise şöyle yazmıştı: "İspanya'daki durum kritik." Ve son olarak 14 Eylülde: "İspanya'ya yardımı organize et (gizli bir şekilde)."³

İspanya İç Savaşı'na Sovyet müdahalesi meselesi bir süredir iki şematik versiyonda kutuplaşmıştır: Ya Moskova'nın emirlerine uyacak bir Sovyet rejimi kurmaya dönük bir Komintern stratejisi söz konusuydu ya da kahraman bir SSCB, proletaryanın anayur-du, yasal bir şekilde kurulmuş Cumhuriyet'e tarafsızca yardım ediyordu. Bu iki zıt yorum da doğru olmaktan uzaktır, ama ikinci-si karmaşık gerçeklerden kesinlikle daha uzaktır.⁴

² Antonio Elorza ve Marta Bizcarrondo, *Queridos camaradas. La Interna-cional Comunista y España, 1919-1939*, Barcelona, 1999, s. 305.

Ivo Banac (ed.), *The Diary of Georgi Dimitrov, 1933-1949*, Yale University Press, New Haven, 2003, s. 28 ve 32.

1992'den beri eski Sovyet arşivlerinden yararlanılan konuyla ilgili ana

1920'lerden beri İspanya'daki Sovyet varlığı giderek artmaktaydı ve bu özellikle kültürel propaganda şeklindeydi. Komintern diğer Batılı ülkelerde yaptığından daha fazlasını yapmamıştı: İçeri sız ve bekle. 18 Temmuz 1936'da *coup d'état* haberi ulaştığında Komintern belli başlı ajanlarından, özellikle de 1932'den beri İspanya Komünist Partisi'ni kontrol eden Arjantinli Vittorio Codovilla'dan olabildiğince bilgi toplarken, Sovyet yetkilileriye kendi pozisyonlarını düşünmekteydi. Stalin, daha önce de gördüğümüz üzere, kalkışmanın başlamasından iki ay sonrasına, yani Eylül'e kadar bir müdahale kararı almadı. Ancak Eylül'den sonra Sovyet rejimi çatışmadan faydalanmayı, yerel ve uluslararası destek kazanmayı değerlendirmeye başladı. Komintern beynelmilel bir seferberlik başlatırken Moskova'daki Politburo da büyük gösteriler düzenlenmesini emretti. Sovyet yurttaşları cumhuriyetçi İspanya'ya insani amaçlarla gönderilmek üzere 274 milyon ruble (yaklaşık 11.416.000 İngiliz Sterlini) topladı.⁵

Sovyet hükümeti *Pravda*'nın en ünlü muhabiri Mihail Koltsov'u yanında iki film yapımcısı Roman Karmen ve Boris Makadev ile birlikte İspanya'ya gönderdi. Varışlarından üç hafta sonra İspanyol cephesinden gelen haber filmleri Moskova sinemalarında gösterildi ve neredeyse her gün Sovyet basınında konuyla ilgili makaleler yayımlandı. 21 Ağustosta Sovyet hükümeti Marcel Rosenberg'i Madrid'e büyükelçi olarak atadı, bundan bir ay sonra da Kış Sarayı'na saldırıya önderlik etmiş eski Bolşevik Vladimir Antonov-Ovseyenko Barcelona'ya başkonsolos olarak gönderildi. Bu sırada, *Izvestia* muhabiri İlya Ehrenburgh, Rosenberg'i Katalan siyasetindeki çatışma ve Companys'in merkezî hükümete

eserler şunlar da yer alır: R. Radosh, M. R. Habeck ve G. Sevostianov (ed.), *Spain Betrayed: The Soviet Union in the Spanish Civil War*, Yale, 2001; Yury Rybalkin, *Operatsiya 'X': Sovetskaya voennaya pomoshch respublikanskoi ispanii (1936-1939)*, Moskova, 2000; Daniel Kowalsky, *La Unión Soviética y la guerra civil española. Una revisión crítica*, Barcelona, 2003; Gerald Howson, *Armas para España. La historia no contada de la guerra civil española*, Barcelona 2000; Michael Seidman, *A ras de suelo. Historia social de la República durante la guerra civil*, Madrid, 2003; A. Elorza ve M. Bizcarrondo, *Queridos camaradas. La Internacional Comunista y España, 1919-1939*, Barcelona, 1999; ve elbette arşivlerin kendileri daha fazla ışık tutuyor: Özellikle, RGVA, RGASPI ve GARF.

Kowalsky, s. 73-74.

karşı şikâyetleri hakkında bilgilendirmektedir. Politbüro ayrıca, Jacob Gaikis'i elçilik sekreteri, Artur Staşevski'yi ticaret ataşesi olarak atadı.

Askerî danışmanlar arasında General Jan Berzin ("Grişin"), askerî ateşe olarak Vladimir E. Gorev ("Sancho"), donanma ateşesi olarak Nikolay Kuznetsov ("Kolya") ve hava kuvvetleri danışmanı olarak Yakov Smuşkeviç ("Duglas") bulunuyordu. İspanya'daki üst düzey askerlerin büyük kısmı Sovyet askerî istihbaratı GRU'dandı. Sovyet Büyükelçiliği Hotel Palace'da kuruldu ama sekiz hafta sonra hükümetin peşinden Valencia'ya taşındı. Komintern, İtalyan Komünist Partisi'nin sürgündeki lideri ve Komintern'in karar almasında etkili isimlerden Palmiro Togliatti ("Ercole" ya da "Alfredo") ile birlikte kendi ekibini gönderdi. Togliatti daha sonra İspanya Komünist Partisi'nin ana danışmanı oldu. Macar Erno Gerö ("Pedro") ise Barcelona'daki PSUC içinde benzer bir görevdeydi. İspanya'ya gelen danışmanlar arasında en çok dehşet yaratanı, İçişleri Halk Komiserliği (NKVD) temsilcisi olan ve gizli polisten sorumlu olacak Aleksandr Orlov'du.⁶

İlk başlarda, Komintern'in talimatlarının iletilmesi için ana kaynak Fransa Komünist Partisi ve önderleriydi. Çok geçmeden, silah sevkiyatıyla ilgili haberleşmeler, GRU subaylarından ve Sovyet askerî danışmanlardan gelen raporlar ya sabahleyin ya da gece vaktinde radyo dalgalarıyla şimdi Moskova Üniversitesi olan yerin hemen yanındaki Serçe Tepeleri'ndeki bir vericiye doğrudan gönderilmeye başladı.⁷

Largo Caballero hükümeti Moskova'da bir elçilik kurulması kararını 16 Eylülde onayladı. Beş gün sonra, halk sağlığı eğitimi için zamanında Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmiş, Rusçaya vâkıf sosyalist doktor Marcelino Pascua büyükelçi olarak atandı. Dr. Pascua Moskova'da büyük bir tören ve saygıyla karşılandı ve Sta-

⁶ Orlov bir *nom de guerre* [mahlas] idi. NKVD ismi Lev Lazaroviç Nikolski'ydi, ama gerçek ismi Felcin, Leiba Lazaroviç'ti. NKVD'ye katılan Yahudilere, daha zor fark edilebilir Yahudi isimlerini seçmeleri emredilirdi (GARF R-9401/12/55, s. 211-212).

Daha sonraları D. G. Pavlov'un komutasındaki Cumhuriyetçi Tank Tuğay'ının radyo iletişim başkanı olacak olan, Kızıl Ordu İstihbarat Birimi'nden radyo operatörü S. P. Litvinov'un belgelerinden (Yurty Rybal-kin, *Operatsiya 'X'*, s. 39).

lin'in huzuruna çıkmasına müsaade edildi. Diğer yandan cumhuriyetçi hükümet Pascua'nın işini kolaylaştırmak için hiçbir şey yapmadı.⁸

Sovyet yetkililer Cumhuriyet'in Ağustosun sonlarına doğru kendini içinde bulduğu kritik durum hakkında istihbarat servisleri NKVD ve Komintern temsilcileri aracılığıyla bilgi edinmişti. Fransa Komünist Partisi genel sekreteri Maurice Thorez 16 Eylülde Cumhuriyet'in düzenli bir ordu ve emir komuta zinciri eksikliğini ana hatlarıyla ortaya koyduğu bir raporu Komintern'e sundu. 22 Eylülde Cordovilla "evvela silah" çağrısında bulundu. Neticede, Sovyet askerî istihbaratı askerî destek için bir acil durum planı ve bunu gerçekleştirmek için bir GRU grubu örgütlenmesi hazırladı. 24 Eylülde tamamlanan plan Harekât "X" kod adını taşıyordu. Savunma Bakanı ve Stalin'in Rus İç Savaşı'ndan beri ahababı olan Kliment Voroşilov on gün sonra 80 ila 100 T-26 tankının (Vickers modeli) ve 50 ile 60 savaş uçağının satışa hazır olduğu konusunda Kremlin'i bilgilendirdi. Nihayetinde Stalin onay verdi.⁹

Gönderilen silahların sayısından daha önemli olan şey kaliteleriydi. Bu ise büyük değişiklik gösteriyordu. Tüfekler ve sahra topları genellikle kötü durumdaydı ve eskiydi. Çarlık döneminden kalma bir grup silah "Büyük Katerina Bataryası" diye biliniyordu. Sekiz farklı ülkeden gelen on çeşit silah farklı kalibrede mermi gerektiriyordu. Bunların çoğu Birinci Dünya Savaşı sırasında ele geçirilmişti, bazılarıysa elli yıllık.¹⁰ Diğer yandan T-26 ve daha BT-5 tankları tamamen moderndi ve karşılarındaki Alman modellerden daha iyiydi. Uçaklarsa her ne kadar Sovyet standartlarına

⁸ Bkz. Kowalsky, s. 42 ve devamı.

Savaş sırasında temin edilen Sovyet mühimmatının sayısı epey tartışılmıştır, ama son derece müteşekkir olduğum Gerald Howson, neredeyse tüm açılardan Sovyet rakamlarının İspanyol Cumhuriyetçi hükümetin makbuzlarıyla uyduğuna ortaya koymuştur: 623 savaş uçağı (92 SB Katiuska bombardıman uçağı bunlara dahildir); 131 I-15 Chato savaş uçağı (bunların 15'i Vizcaya'ya yollanmıştı); 276 I-16 Mosca savaş uçağı; 31 R-5SSS Rasante hafif bombardıman uçağı; 93 RZ Naracha hafif bombardıman uçağı. Çok geç gelen 30 I-152 Super Chato savaş uçağı toplama dahil değildir. Toplamda 331 tank, 69 zırhlı araç ve muhtelif türde 737 ile 755 arası ağır silah savaş esnasında temin edilmişti.

Howson, s. 181.

göre modern olsa da, ertesi yıl hizmete giren Alman uçaklarının gerisinde kaldılar ve onlara yenildiler.

Bu materyallerin tamamını en etkin şekilde kullanmanın önündeki temel engel, onları kıskanç bir şekilde kendi kuvvetlerine ayıran komünist hizipçilikti. Alay komutanları zaman zaman kendi adamlarına cephane ve sağlık hizmeti sağlamak için Komünist Parti'ye üye olmaya zorlanıyordu. Danışmanlar, özellikle de tank komutanı General Pavlov ("Pablito") ve Hava Kuvvetleri danışmanı Smuşkeviç, çoğu zaman İspanyol meslektaşlarının fikrini almadan bütün kararları kendileri alıyordu. Havacılık Bakanı Prieto, Sovyet danışmanların ve güçlü bir komünizm eğilimi olan İspanyol Hava Kuvvetleri subayı Albay Hidalgo de Cisneros y López de Montenegro'nun hangi hava sahasının kullanılacağı ya da kaç adet uçağın uçurulacağı konusunda kendisini bilgilendirmediklerini anladı. Prieto'nun yoldaşı sosyalist Luis Araquistáin'in dediğine göre, gerçek havacılık bakanı Rus generaldi.

Bunda kesinlikle mübalağa yoktu. Moskova'ya gönderilen bir raporda Smuşkeviç'in ya da bilinen adıyla "Duglas"ın, cumhuriyetçi hava kuvvetlerini tamamen kontrol ettiği söyleniyordu. "Daire Albay Cisneros tarafından yönetiliyor. [O] hem havacılık hem de hükümet çevrelerinde büyük itibar gören çok dürüst ve iradesi kuvvetli bir subay ve Sovyetler Birliği'nin dostu. Hiç şüphe yok ki şu anda hava kuvvetlerini kendi başına yönetmesini sağlayacak teorik bilgi ve taktiksel deneyime sahip değil. Kendisi de bunu kabul ediyor ve dürüstlük ve minnetle yardımımızı kabul ediyor. S[muşkeviç] Başdanışman olarak onunla en iyi ilişkileri kurdu... sarahten söyleyebilir ki, resmî şekilde danışman konumunda kalsa da Smuşkeviç aslında bütün hava kuvvetlerinin komutanıdır."¹¹

İspanya İç Savaşı'nın en önemli meselelerinden biri Sovyet yardımı karşılığı yapılacak ödemenin Banco de España'nın altın rezerviyle yapılmasıydı.¹² O sırada İspanya esasen Birinci Dünya Savaşı sırasındaki ticari canlılık sayesinde dünyanın dördüncü büyük altın rezervine sahipti. Görünen o ki Rus iktisatçı Artur

¹¹ RGVA 35082/1/185, s. 352.

Bkz. Angel Viñas, *El oro de Moscú*, Barcelona, 1979 ve *Guerra, dinero, dictadura*, Barcelona, 1984; ve ayrıca Pablo Martín Aceña, *El oro de Moscú y el oro de Berlín*, Madrid, 2001.

Staşevski, Maliye Bakanı Dr. Juan Negrín'e, Moskova'da "cari bir altın hesabı" bulundurması fikrini veren kişiydi. Madrid, ilerleyişini sürdüren Afrika Ordusu'nun tehlikesini hissediyordu ve böyle bir düzenleme silah ve hammadde alımı için kullanılabilirdi.¹³ Altın, Banque Commerciale pour l'Europe du Nord ya da Paris'teki Eurobank (ikisi de Kremlin'in Fransa'daki finansal örgütlenmesinin parçasıydı) üzerinden dövize çevrilebilirdi.

24 Temmuzda Giral, Fransa'da silah alımı için ilk altın sevkiyatına –bu bağlamda Paris'e gidecek sevkiyata– izin verdi. Adem-i Müdahale Komitesi çalışmalarına başladıktan sonra, Mart 1937'ye kadar diğer kaynaklardan silah alımı için altın gönderilmeye devam edildi. Toplamda Fransa'ya gönderilen altın miktarı 174 tondur ki bu toplam İspanyol rezervinin %27,4'ü demektir.¹⁴

13 Eylül 1936'da kalan altın ve gümüşün Banco de España'dan Moskova'ya aktarımı için bakanlar kurulu Negrín'e izin verdi. İki gün sonra tamamı değerli madenlerle dolu 10.000 sandık Atocha istasyonundan ayrılarak 17 Eylülde, Cartagena Limanı'ndaki La Algameca depolarına ulaştı. 2.200 sandık Marsilya'ya, kalan 7.800 sandık ise Odessa Limanı üzerinden Moskova'ya gönderildi. Sevkiyata NKVD personeli eşlik etti ve sevkiyat bir *carabinero* müfrezesince korundu. Odessa Limanı'na gelindiğinde koruma görevini 173. NKVD Tüfek Alayı devraldı.¹⁵ 510 ton ağırlığındaki bu değerli madenlerin 1936 yılındaki değeri en az 518 milyon Amerikan dolarıydı.¹⁶ Cumhuriyet'in altınla ödemek zorunda olduğu ilk faturalardan biri 51.160.168 dolardı. Bu meblağ sağlanmış "kardeşçe askerî destek" içindi.¹⁷

¹³ Fakat Gabriel Jackson, altını Moskova'ya gönderme fikrinin Sovyet yetkililerini şaşırttığını ve Negrín'in Sovyet büyükelçisi Rosenberg'e bu fikri ayrıntılı olarak açıklamak zorunda kaldığını öne sürer (*Juan Negrín*, s. 75).

Değeri 598 milyon pesetaydı, bu da 195 milyon dolara eşitti (Viñas, *Guerre, dinero, dictadura*, s. 170).

GARF 7733/36/27, s. 25-26.

Viñas, *El oro de Moscú*, s. 289-292. Fakat madeni paraların çoğunun değeri bu sayılara katılmaz, ki eski İspanyol ve Portekiz madeni paraları söz konusu olduğunda bu değer hatırı sayılırdı.

1937 yılı boyunca, Paris'teki Eurobank hesabına 256 milyon dolar daha transfer edildi. 131.500.000 dolar ise, tedarik ettiği materyaller için Sovyetler Birliği'ne ödendi. Sovyet anlatımına göre Banco de España'daki

Cumhuriyet'in silah ve sevkıyat, cumhuriyetçi birliklerin eğitimi ve uzmanlar gibi diğer giderler için borcunu hesaplama konusunda Sovyetlerin uyguladığı yöntemi değerlendirmek hiç kolay değil. Hiçbir şey bedava değildi ve çıkarılan birçok masraf en hafif tabirle abartılıydı. Sovyetler Birliği'nin iddiasına göre 1938 yılında sağlanan kredilerle birlikte (kendi hesaplamalarına göre, cari altın hesabı tükendikten sonra) Cumhuriyet 661 milyon dolarlık mal ve hizmet almış, ama yalnızca 518 milyon tutarında altın Moskova'ya gönderilmişti. Fakat Sovyetlerin öne sürdüğü bu rakam altınlar rubleye, rubleler dolara ve dolarlar pesetaya çevrilirken yapılan muhasebe oyunlarını ortaya koymuyordu. Ruble-dolar paritesinin 5.3:1 olduğu bir zamanda, Sovyetler Birliği 2.5:1 oranını kullanıyordu ki bu da ona gayet hatırı sayılır bir kâr sağlıyordu.

Altın rezervlerinin Paris ve Moskova'ya aktarıldığı haberleri sızınca pesetanın döviz piyasasındaki değeri Kasım ve Aralık arasında yarı yarıya düştü. İthalat maliyeti, zaten hırpalanmış bir ekonomi için ağır bir yük haline gelince yaşam maliyeti birden arttı.¹⁸

Bu anda Negrín'in rolü gelecekteki gelişmeler için önemliydi. Altınların Moskova'ya sevkıyatını organize ederken Moskova tarafından Sovyet ekonomi ataşesi olarak gönderilen bir Polonyalı olan Staşevski'yle çok yakın bir diyalog kurmuştu. Staşevski, Negrín'in Sovyetler Birliği'nin güvenebileceği birinden daha fazlası olduğunu hemen fark etti. Negrín siyasi gücün ve dolayısıyla iktisadi gücün merkezileşmesinin ateşli bir savunucusuydu. Staşevski, Moskova'ya gönderdiği raporda şöyle diyordu: "Kanaatimiz odur ki bütün ithalatın ve ihracatın –diğer bir deyişle tüm döviz operasyonlarının– aynı elde toplanmasının desteklenmesi için elden ne geliyorsa yapılmalıdır."¹⁹

Generalitat'ın ve Katalunya'daki anarşistlerin mali işleri kendi ellerine almaları hem Negrín'i hem de Staşevski'yi sınırlendirdi. Staşevski Moskova'ya gönderdiği raporda, "Katalunyalılar Banco

altın bakiyesi 1938'in başlarında tükendi ve o yılın Mart ayında Cumhuriyet SSCB'den 70 milyon dolarlık bir kredi istedi, Aralık ayında ise 85 milyon dolarlık bir kredi daha istedi (Kowalsky, s. 232-233).

Seidman, *A ras de suelo*, s. 112; *Comín vd., Historia económica de España*, s. 335.

RGASPI 17/120/263, s. 2-3.

de España şubesinde milyonlarca pesetayı hiçbir denetim olmadan ele geçiriyor," diyordu.²⁰ Onlara göre merkezî hükümetin Katalan endüstrisine yardım etmek için hiçbir şey yapmamasının ehemmiyeti yoktu. Ayrıca ikisi de, Companys'e sempati besleyen ve anarşist lider García Oliver'le iyi geçinen Barcelona'daki Sovyet başkonsolosu Antonov-Ovseyenko'dan nefret ediyordu. "García Oliver birleşik liderliğe ya da savaş disiplinine itiraz etmiyor," diye not etmişti Antonov-Ovseyenko, "lakin subayların kalıcı statüsünün geri getirilmesine, militarizmin bu temeline karşı. Askerî planıyla mutabık olduğumu açıkladığımda beni dinlemesi kuşkusuz memnuniyet verici."²¹

Antonov-Ovseyenko, Esquerra bakanı Jaume Miravittles'in yorumlarını da not etmişti: "Anarko-sendikalistler endüstri yönetiminde giderek daha temkinli hale geliyor. Büyük işletmelerde eşitlikçiliği devreye sokma fikrinden vazgeçtiler." Eski Bolşevik önder Antonov-Ovseyenko, Troçki'nin ortağı ve sol muhalefetin bir üyesi olmuştu, fakat Ağustos ayında hatalarını itiraf edip eski yoldaşlarını suçladığı rezil beyanı da onu Stalinist şüpheden kurtarmaya yetmedi.²² Antonov-Ovseyenko pekâlâ İspanya'ya kendi çöküşlerini hazırlamaları için gönderilmiş görevlilerden biri olabilir. Bu eski Bolşevik içine düştüğü tehlikenin hiç ayırında değildi. Sovyet danışmanlarından ve merkezî hükümetten Katalunya'daki bir taarruzu desteklemelerini istemişti. Başkonsolos 6 Ekim 1936'da İspanya'daki Sovyet büyükelçisi Rosenberg'e tafsilatlı bir rapor gönderdi: "Katalunya'daki anarşizme dair görüşümüz hatalı... Hükümet gerçekten de savunmayı örgütlemek istiyor ve bu yönde çok şey yapıyor, örneğin eski anti-faşist milis komitesi yerine zeki bir uzman tarafından yönetilen bir genelkurmay kuruyor." Ne var ki sözleri görmezden gelindi. Komintern propagandası Katalunya ve Aragón'u "İspanyol Mahnovist hizbinin krallığı" olarak görüyordu. Ukrayna'daki Mahnovist anarşistleri ortadan kaldıran Kızıl Ordu olduğu için, Antonov-Ovseyenko tehlike sinyallerini görmeliydi.²³

²⁰ A.g.y., s. 16-1.

Antonov-Ovseyenko'nun günlüğü, RGASPI 17/120/84, s. 58-79.

Antonov-Ovseyenko'nun *Izvestia*'da yayımlanan itirafı, 24 Ağustos 1936. RGASPI 17/120/259, s. 73-74.

Ardından uluslararası ilişkiler alanına geçerek Generalitat'ın Faslılarla temaslarını destekledi ve Franco'nun asker tedarik ettiği sahada bir ayaklanma yaratma umuduyla onlara bağımsızlık vaadinde bulundu. "İki hafta önce," demişti Moskova'ya gönderdiği raporda, "İspanyol Fas'ındaki kabileler arasında hayli etki sahibi olduğu için güvenebileceğimiz bir Fas milli komitesi heyeti Anti-Faşist Milis Komitesi'yle görüşmelere başladı. Faslılar, cumhuriyetçi hükümet galip geldiği takdirde Fas'ın bağımsızlığını garanti ederse ve ayrıca Fas ivedilikle mali destek alırsa hemen bir isyan başlatırlar. Katalan komitesi böyle bir anlaşmayı imzalama eğiliminde ve on gün önce Madrid'e özel bir heyet gönderildi. Caballero herhangi bir görüş belirtmeyerek Fas heyetinin doğrudan [merkezî hükümet ile] görüşmesini önerdi."²⁴ Bu hamle merkezî hükümet ve İspanya Komünist Partisi tarafından dikkate alınsa da Moskova bu diplomatik teşebbüsü sinirli bir şekilde reddetti. Stalin'in istediği son şey Fas'taki sömürgesini devrime teşvik ederek Fransa'yı tahrik etmek ve Britanya'ya komünistlerin bir dünya devrimini kışkırttıkları izlenimini vermektir.

Antonov-Ovseyenko, Staşevski ve Negrín'in eleştirileriyle kaderine tek edilmiş görünüyordu. Bu durum Şubat ayında Antonov-Ovseyenko "kendini Katalunya'nın ateşli bir savunucusu olarak gösterdiği"nde zirveye ulaştı. Negrín onu "Katalanlardan daha Katalan" diye niteledi. Antonov-Ovseyenko buna sert bir cevap verdi, o "bir bürokrat değil, devrimci"ydi. Negrín, konsolosun bildirisini bir siyasi güvensizlik olarak gördüğü ve "Basklar ve Katalanlarla savaşılmaya [hazır olduğu] ama SSCB'yle savaşmayı istemediği" için istifa edeceğini bildirdi. Staşevski bütün bunları Moskova'ya bildirdi (onun ve Negrín'in Antonov-Ovseyenko'yu bilerek mi kışkırttığı merak konusudur). Başkonsolosun günleri artık sayılıydı.²⁵

Largo Caballero'nun komünistlerin ordudaki gücünü engellemede kararlı oluşunun yarattığı hüsrancı dile getirme yönünde İspanya'dan gelen raporların bir sonucu olarak Kremlin, olayları içeriden kontrol edebilecek, burjuva demokrasilerini, özellikle de Britanya ve Fransa'yı etkileyebilecek ve "bazı illerde yapılan

²⁴ RGASPI 17/120/84, s. 75-76.

RGASPI 17/120/263, s. 32.

zulümlere bir son verebilecek," "güçlü ve sadık" bir politikacı arıyordu. Staşevski, Negrín'i zaten ideal aday olarak görüyordu. 1936'nın sonlarında Moskova'ya şöyle bildirdi: "Maliye bakanı büyük bir sağduyuya sahip ve bize oldukça yakın."²⁶ Fakat her ne kadar tavsiyelerine uyulsa da, Staşevski, Antonov-Ovseyenko'yla aynı kaderi paylaşacaktı. Haziran 1937'de o, Berzin ve Antonov-Ovseyenko Moskova'ya geri çağrıldı ve orada idam edildiler. Staşevski'nin büyük hatası, Nisan 1937'de NKVD'nin İspanya'daki zararlı faaliyetlerinden şikâyet etmiş olmasıydı. Siyasi şuuru bu kadar yüksek birinden pek beklenmeyecek kadar tuhaf bir gaftı bu.

²⁶ A.g.y., s. 16-17.

ULUSLARARASI TUGAYLAR VE SOVYET DANIŞMANLAR

İspanya İç Savaşı'nda Komintern en çok Uluslararası Tugaylar'ı kurmuş olmasıyla biliniyordu. Bu fikrin asıl kaynağı belirsiz olsa da, İspanya Cumhuriyeti için yapılan uluslararası destek çağrılarına dayanıyordu. Askerî bir boyutu olması gerektiği düşünülen bir dayanışma biçimiydi bu.¹ Komintern genel ilkeler çerçevesindeki ilk önergeyi 3 Ağustosta onayladı, ama hiç kuşkusuz, bariz bir sessizlik içinde bulunan Kremlin'den açık bir sinyal bekleniyordu. Sekretarya ancak 18 Eylülde, Stalin kararını verdikten sonra, "İspanyol halkının mücadelesine destek kampanyası" hakkında bir kararı kabul ettirdi. Alınan bu kararın 7 no'lu maddesinde şöyle deniyordu: "[T]üm ülkelerin işçilerinden askerî tecrübesi olan gönüllülerin, İspanya'ya gönderilmek amacıyla toplanmasına devam edilmesi."²

Ardından Paris'te, Eugen Fried'in ("Clément") Moskova'dan getirdiği talimatları sunduğu bir toplantı gerçekleştirildi. Maurice Thorez ve Fransa Komünist Partisi'nin diğer liderleri, İspanya'da faşizmle savaşıacak gönüllülerin askere alımı ve eğitimini örgütleyeceklerdi. Komünist Partiler ve Uluslararası Kızıl Yardım, Sovyet-

¹ Fransa Komünist Partisi kaynaklarının iddialarına göre, genel sekreterleri Maurice Thorez, 26 Temmuz tarihindeki Komintern toplantısında hiç yüz verilmemiş gibi görünen bir fikir ortaya atmıştı bir şekilde. Bkz. Rémi Skoutelsky, *L'Espoir guidait leurs pas. Les volontaires françaises dans les Brigades Internationales, 1936-1939*, Paris, 1998, s. 50-51. Aktaran Elorza ve Bizcarrondo, s. 303.

ler Birliği Dostları, Rote Front,* la Confédération Générale du Travail [Genel Emek Konfederasyonu], Paix et Liberté [Barış ve Özgürlük] hareketi gibi örgütler ve Lahey'den Sovyet istihbarat subayı Walter Krivitski'nin örgütleyiciliğiyle İspanya Cumhuriyeti'ne yardıma koyulan çeşitli yerel komiteler bu çabaya omuz verdiler.³

İspanya'da zaten yüzlerce yabancı gönüllü vardı. Birçoğu kalkışma başladığında Halk Olimpiyatları için Barcelona'ya gelmiş olanlardı. Bu gönüllülerin bazıları kurdukları Thaelmann *centuriası* ile Uluslararası Tugaylar'ın çekirdeğini oluşturdular, ardından Katalunya'daki PSUC'ye eklemlendiler. Bu birlik Alman Komünist Partisi merkez komitesi üyesi ve Reichstag milletvekili Hans Beimler'in liderliğindeydi. Beimler, Hitler'in iktidarı ele geçirmesinin ardından Dachau'ya kapatılmış, fakat oradan kaçmayı başarak 5 Ağustos 1936'da Barcelona'ya gelmişti. Bütün iç savaş boyunca 53 farklı ülkeden 32.000 ile 35.000 arasında kişi Uluslararası Tugaylar'da hizmet verdi.⁴ 5.000 kadar başka yabancı

Roter Frontkämpferbund, yani "Kızıl Cephe Savaşçıları İttifakı"; Almanya Komünist Partisi'yle ilişkili sol paramiliter örgüt. Kızıl Cephe anlamına gelen "Rote Front" bu örgütün çıkardığı gazetenin adıydı –ed.n. Andreu Castells, *Las Brigadas Internacionales*, Barcelona, 1974, s. 449. Hâlâ kesin olmamakla birlikte ülkelere göre en doğru sayılar şöyle:

Fransa: 8.962

Polonya: 3.113

İtalya: 3.002

Amerika Birleşik Devletleri: 2.341

Almanya: 2.217

Balkan ülkeleri: 2.095

Büyük Britanya: 1.843

Belçika: 1.722

Çekoslovakya: 1.066

Baltık ülkeleri: 892

Avusturya: 872

İskandinav ülkeleri: 799

Hollanda: 628

Macaristan: 528

Kanada: 512

İsviçre: 408

Portekiz: 134

Diğerleri: 1.122

Michel Lefebvre ve Rémi Skoutelsky, *Las Brigadas Internacionales*, Barcelona, 2003, s. 16.

da dışarıda, ağırlıkla CNT ve POUM'a eklenmiş olarak hizmet verdi.

Uluslararası Tugaylar'a asker alım merkezi, gönüllülerin Fransa ve İtalya Komünist Partilerince örgütlendikleri Paris'ti. Fransa Komünist Partisi önderlerinden, aynı zamanda Komintern yürütme komitesi üyesi de olan André Marty'nin sağ kolu Luigi Longo ("Gallo") kalkışma esnasında İspanya'daydı. Giuseppe di Vittorio ("Nicoletti") komiserlerin başkanı oldu. Bir diğer kilit isim de Paris'te bulunan Josip Broz ("Tito") idi. Komintern, Uluslararası Tugaylar'ın demokratlar, anti-faşistler ve kendiliğinden iştirak eden gönüllülerin meydana getirdiği geniş bir yelpazeden oluştuğunu iddia ediyordu. Genç komünistlerin örgütlü bir şekilde Tugaylara katılmaları için Paris'e gönderildiklerini reddediyordu. 1960'ların sonlarına doğru Moskova, Eylül 1936'da Komintern'in "askerî deneyime sahip gönüllüleri İspanya'ya savaşmaya göndererek" sızmaya karar verdiğini kabul etti.⁵ Winston Churchill'in, Uluslararası Tugaylar'a katılan genç yeğeni Esmond Romilly, Fransız komünistlerin, "Vive les Soviets" diye bağırانları kınadıklarını yazmıştı.⁶

Sağcı diktatörlüklerin Hamburg'dan Taranto'ya bir kuşak oluşturmalarıyla birlikte Doğu Avrupalıları İspanya'ya götürmek için dikkatli bir organizasyon gerekiyordu. Kendi ülkelerinin askerî rejimince sürgün edilen Polonyalılar, Amiral Horthy'nin diktatörlüğünden kaçan Macarlar ve Demir Muhafızlardan kaçan Romanyalılarla birlikte Paris'e gelmeye başladılar. Kraliyet polisinden kaçan Yugoslavlar Tito'nun "gizli demiryolu" üzerinden gelmekteydi. Uluslararası Tugaylar'a katılarak evlerine dönebileceklerini uman Beyaz Ruslar bile Doğu Avrupalı sürgün kitlesine katıldı. Bunların birçoğu hedeflerine varana kadar meşakkatli ve ıstıraplı bir yolculuk yaptı. "Genellikle yaya olarak, arazileri ve dağları geçerek, açık havada uyuyarak, kömür vagonlarında ya da gemilerin sintinelerinde saklanarak, Fransa'ya ulaşmak için polis kontrol noktalarını ve sınırları aşmayı başardılar."⁷ Kuzey Amerikalı gö-

⁵ Kowalsky, s. 267.

"Yaşasın Sovyetler" -ed.n.

Esmond Romilly, *Boadilla*, Londra, 1971.

Castells, *Las Brigadas Internacionales*, s. 80.

nüllüler bir süre ulaşamadı. ABD'den yola çıkan ilk gönüllüler Noel'de New York'tan yola çıktılar ve Lincoln Taburu Şubat 1937'de Jarama'daki muharebede çatıştı.

Uluslararası Tugaylar'ın hikâyesi daha sonraları birçok şekilde çarpıtıldı. Bunun tek sebebi onların rolünü İspanyol birliğinin rolüne nispetle orantısız biçimde abartma şekline bürünen propagandalar değildi. Özellikle de Büyük Britanya ve ABD'de bu tugayların, hepsi de çatışma sırasında ölen Ralph Fox, John Cornford, Julian Bell ve Christopher Caudwell gibi orta sınıf entelektüeller ve ideolojik *Beau Gestelerden*' oluştuğuna dair bir izlenim oluştu. Bunun bir sebebi entelektüel azınlığın haber değerinin olması, bir diğer sebebi de bu kişilerin kendilerini ifade edebilmeleri ve yayıncılara hemen ulaşabiliyor olmalarıydı.

Gerçekteyse Büyük Britanya'dan gelen gönüllülerin neredeyse %80'i ya işini bırakan ya da işsiz kalan kol işçileriydi. Fotoğraflarda özgüvenle ışıldayan yüzleri, kısa saçları, ellerinde tuttukları kasketler, ayaklarında cilalı botları ve en güzel kıyafetleriyle arz-ı endam ediyorlardı. Bazıları işsizliğin doğurduğu ataletten kaçıp geldikleri için memnundu, diğerleriyse zaten Mosley'nin faşistleriyle sokaklarda çatışıyordu, tıpkı Fransız yoldaşlarının Action Française ve Croix de Feu'ye karşı mücadele ettikleri gibi. Fakat çoğu savaşın gerçekte ne anlam ifade ettiğine dair pek bir fikre sahip değildi. Yarısından biraz fazlası Komünist Parti üyesiydi. Britanya taburundan Jason Gurney, Parti'nin 1930'lardaki çekim gücünü şöyle anlatmıştı: "Partinin asıl ruhu, kaybetmiş ve yalnız kalmış insanlara kendilerini önemli hissedebilecekleri bir dünya vermesiydi." Şubeler düzeyinde yapılan bitmek tükenmek bilmeyen, derin ve ciddi toplantılar üyelerde "Tarih yürüyüşü"ne dahil olma hissi yaratıyordu.⁸ Yine de her zaman, özgün düşünce üretme çabası ve sorumluluğunu üzerlerinden atmaya hevesli kılındılar. Victor Serge'nin tabiriyle, "karma dilli ajitprop" sloganları, dışarıdaki protestoya rağmen içlerini yatıştıran mantra görevi gördü.

(Fr.) Beau geste: düz çevirisiyle, "güzel jest." Aynı zamanda, Percival Christopher Wren'in aile şereflerini onarmak için Fransa Yabancı Lejyonu'na katılan üç İngiliz erkek kardeşin öyküsünü anlattığı romanının adı -ed.n.

Jason Gurney, *Crusade in Spain*, Londra, 1974.

George Orwell daha sonraları, barışçı politikadan görünürde gayet rahatça "romantik savaş kışkırtıcılığı"na geçişte solun entelektüel sahtekârlığına yüklendi: "İşte şimdi, yirmi yıl boyunca savaşın 'ihtişamı'nı, mezalim hikâyelerini, vatanseverliği ve hatta fiziksel cesareti yuhalayıp bunlarla alay eden kişiler, birkaç isim değişikliğiyle 1918 yılının *Daily Mail* gazetesine uyacak haberler ve yazılarla ortaya çıkıyordu. 1933 yılında insan belli koşullarda ülkesi için savaşır deseniz size acıyarak kıs kıs gülecek insanlar, 1937'de *New Masses*'ta yeni yaralanmış kişilerin savaşa geri dönmek için yaygara koparmalarının abartı olabileceğini öne sürdüğünüzde sizi Troçkist-Faşist diye kınıyordu."⁹

Kendi ülkelerinde bazı genç orta sınıf idealistlerin işçilerle arası iyi değildi ve hatta işçilerin toplumsal açıdan içinde bulundukları çukurun başkalarını hor görme riskine yol açmasına karşı ihtiyatlıydılar. Kendilerinden önceki Marx gibi onlar da İngiltere'nin "burjuva" proleteryasına pek bir umut beslemiyordu. Diğer yandan İspanyol proleteryası toplumsal üstlerine karşı hiçbir zaman saygı duymamış ya da onlara öykünmemişti. 18. yüzyılda bile yabancı seyyahlar İspanyol hizmetçilerin ve emekçilerin aristokrasilerine davranış tarzları karşısında şaşkına düşmüştü. Ayrıca Endülüs köylüsünün müşterek topraklara el konularak hiç ezilmemiş ya da din tarafından zaptedilmemiş olması, İspanyol işçi sınıfının, kendi işçi sınıflarının aksine, romantize edilebileceği anlamına geliyordu. Bunun neticesinde, İspanya'daki çatışma Anglosakson entelektüellere kendi anayurtlarındaki boğucu rahatlığa kıyasla taptaze ve sere serpe bir duygular demeti sunuyordu. Orta sınıf suçluluk hisleri ve imtiyazlı bir kimliği kitle mücadelesi içinde yüceltme itkisi, bu entelektüellerin çoğunu komünist yetkililer için askere alımın ideal unsurları haline getiriyordu.

İspanya'ya giden gönüllüler arasında kısmen de olsa heyecan arayışı içinde olanlar olabilir ama Uluslararası Tugaylar'ın diğerkâmlığından şüphe edilemezdi. Bu kişiler faşizmi beynelmilel bir tehdit olarak görüyordu ve Tugaylar, faşizmle savaşmak için en iyi yol olarak karşılırlarına çıkmıştı. İspanya, geleceği tayin edecek bir muharebe alanı olarak görülüyordu. Bu inanç savaştan sonra da uzun süre boyunca korundu. O kadar ki, günümüzde bile,

⁹ George Orwell, *Collected Essays, Journalism and Letters*, Londra, 1968.

cumhuriyetçiler zafer kazansaydı, bunun İkinci Dünya Savaşı'nı engelleyeceğini savunanlar vardır.

Paris bütün milletlerden gönüllülerin toplanma alanıydı. Doğu, Orta ve Güneydoğu Avrupa'dan gelen herkes gizli ağlar aracılığıyla oraya yönlendiriliyordu. Kuzeyden gelen Britanyalı işçiler pasaportları olmadan, gezi biletleriyle kanalı geçmekteydi. Kuzey Garı'na vardıktan sonra solcu taksi şoförleri onları 9. Bölge'deki kabul merkezlerine götürüyordu. Neredeyse her gün, kollarının altındaki kahverengi kolilerle, göze çarpmamaya çalıştıkları her hallerinden belli olan genç erkeklerin Austerlitz Garı'nda Perpignan trenini beklediği görülebilirdi.

Sağ salım trene bindikten sonra, daha birkaç saniye önceye kadar özenle gözlerini kaçırdıkları kişilerle ahabplık kurarlardı. Şarap elden ele dolaşır, yemekler paylaşılır ve hiç durmadan "Enternasyonal" söylenirdi. İki ana rota bulunuyordu; bunlardan ilki Barcelona ya da Valencia'ya giden gemilere kaçak olarak binebilecekleri Marsilya rotasıydı, ikincisiyse Perpignan'a, sonra da geceleyin Pireneler'i aşıp gitmekti. Pirene sınırını kontrol etmeye devam eden bazı anarşistler onları geri çevirmek istediler. Temel argümanları gerekli olanın insan değil silah olduğuydu, ama gerçekteyse asıl korkuları komünistlerin kontrolündeki bir "Yabancı Lejyon"un daha sonra onları yok etmek için kurulmakta olduğuydu.¹⁰ Tarlalarda çalışan köylüler trenlere ya da kamyonlara dolmuş, şarkılar söyleyen genç yabancıları izlemek için sıralanıyordu. En sıcak şekilde kasabalarda karşılanıyorlardı. Buralarda ahalinin çoğu, özellikle de çocuklar onları alkışlıyor ve yumrukla-rını sıkarak selamlıyordu. Özgürlükçü hareketin kuşkularına rağmen, Barcelona'da cömertçe karşılandılar.

12 Ekimde, *Ciudad de Barcelona* vapuru iki gün önce Marsilya'dan aldığı 500 gönüllüyle birlikte Alicante'ye vardı. Ardından, Uluslararası Tugaylar için seçilen üs olan Albacete'ye gitmek üzere trene bindiler. Calle de la Libertad'daki kışlaları kalkışmanın ardından sivil muhafızların elinden alınmıştı.

Çok sayıda milliyetçinin öldürüldüğü kışla celp merkezi olarak kullanılmaktaydı. Alman komünistlerden bir grup orayı temizleyene kadar iğrenç durumdaydı. Hijyen, özellikle de işsizlik

¹⁰ Abad de Santillán, *Por qué perdimos la guerra*, s. 175.

yüzünden iyi beslenememiş, bitkin düşmüş kişiler için bir problemdi. Yağlı fasulye istihkakının, Britanyalı işçi gönüllülerin, tıpkı yabancı yemeklere alışık olmayan Kanadalı ve Amerikalılar gibi dizanteriye yakalanmasında hiç kuşkusuz payı vardı. Alman komünistler gelir gelmez kendi kışlalarının girişine kocaman bir yazı astılar: "Biz Disiplini Yüceltiriz." Fransızlar ise zührevi hastalıklara karşı alınacak tedbirleri ilan etmekteydi. (Antibiyotik eksikliği nedeniyle zührevi hastalıklar neredeyse savaşta olduğu kadar ağır bir hasara sebep olacaktı.)

Albacete'de Tugaylara ilk eğitimleri ve "üniformalar" verildi; üniformalar genellikle yünlü Alp şapkaları ya da haki bereler, dar ve kısa yelekler, binici pantolonu, uzun kalın çoraplar ve ayağa tam oturmeyen botlardan oluşuyordu. Bazıları kendilerini Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma üniformalar içinde bulurken, Amerikalılar bir süre sonra neredeyse tamamen Birinci Dünya Savaşı'nın "piyade erleri" gibi sahneye çıktılar. Vücuda tam oturan kıyafet bulmak neredeyse imkânsızdı. Parti'nin kıdemli kadroları ve komiserler dikkat çekici ölçüde farklıydı. Siyah deri ceketleri, koyu mavi bereleri ve 9 mm'lik otomatik tabancanın asılı olduğu Sam Browne kemerlerini tercih ediyorlardı. Bu tabanca Parti yetkililerinin büyük statü sembolüydü.

Tugaya alınanlar, Irún'daki çatışma sırasında Fransız gönüllüleri sınırdan geçirerek getirmiş Tugayların denetleyicisi André Marty'nin konuşması için tören alanında sıraya geçtiler. Kısa boyu, beyaz bıyığı, çıkık çenesi ve kafasına büyük gelen beresiyle Marty, 1919'da Fransa'nın Karadeniz filosundaki isyanda ismini duyurmuştu. Parti mitolojisinde onun etrafında örülen kahramanlık hikâyesiyle Komintern'in en güçlü kişilerinden biri haline gelmişti. Neredeyse kimse onun otoritesine meydan okumaya yeltenemiyordu. O sıralarda Stalin'inkiyle yarışacak türde bir komplo teorisi geliştirmeye başladı. Moskova'daki mahkemelerin etkisiyle "Faşist-Troçkist" ajanların her yerde olduğuna ikna olmuştu ve onun görevi hepsini yok etmektir. Marty iddia ettiğinin söylendiği gibi, 500 kadar Tugay üyesinin öldürülmesini emretmemiştir, ama kumandanlarca yargısız infazın ürkütücü rol oynadığı bir atmosferin yaratılmasında kesinlikle payı vardı.¹¹

¹¹ Bennassar, Fransız komutan Gaston Delassale ve bir düzine Uluslararası Tugaylar üyesinin ölümünden Marty'nin sorumlu olduğu, "ama bun-

Uluslararası Tugaylar örgütlenme komitesi 26 Ekimde askerî bir konsey halini aldı. Vital Gayman ("Vidal"), Carlos Contreras ve General Walker da bu konseydeydi. Muhafazakâr başkakan Antonio Maura'nın yeğeni ve cumhuriyetçi hava kuvvetlerinin komünist kumandanı Hidalgo de Cisneros'un karısı olan Constancia de la Mora tercümanlık görevini üstlendi. Askerî konsey şehrin dışındaki bir villaya yerleşti ve André Marty, Albacete'deki diğer binalara el koydu. Tugayların askerî kumandanı, daha sonra Stalin'in emriyle öldürülecek olan, uzun boylu, gri saçlı, Macar Yahudisi ve eski bir Kızıl Ordu mensubu olan General "Kléber"di (takma ismiyle Lazar Stern). NKVD'nin hazırladığı sahte bir Kanada pasaportunu kullanarak "Manfred Stern" ismiyle seyahat ediyordu.¹²

Albacete'deki tören alanı talim için kullanılıyordu, ardından tabur komutanları gönüllülere "Neden Savaşıyoruz?" konulu uzun dersler veriyordu. Bu konuşmaların ardından grup tartışmaları geliyordu. Bu tartışmalarda komiserler "demokratik şekilde tartışılıp oylanacak" "fikirler" ortaya atıyordu. Uluslararası Tugaylar, subayların selamlanmasını devreye sokmada 5. Alay'ın izinden gittiler. "Selam, özel hayatında benmerkezci olan bireyin, işleri kolektif bir şekilde halletmeye uyum sağladığının bir işaretidir. Selam, Tugayımızın iyi niyetli amatörler topluluğundan, faşistleri yok edecek hassas bir cihaz olmaya geçtiğinin kanıtıdır."¹³

Bu tür toplantılar ve "demokratik prosedürler" putkırıcıları alay etmeye ayartan hedefler sağlıyordu, ama komiserler bu gamsız şakacıları hemen bir yere not ediyordu. "Troçkist-Faşist eğilimli" diye ilk şüphe duyulanlar muhtemelen onlar olacaktı. Diğer kuşkucular, özellikle de Büyük Savaş'ı görmüş ihtiyar askerler "talim" yapmayı çok eleştiriyordu. Gönüllülerin çoğu, en temel askerî becerilerden bile yoksun olmalarının yanı sıra son derece formsuzdu. Eski askerlerden birinin de altını çizdiği gibi,

ların sistematik infazlar olmadığı" kanısındadır (*La guerre d'Espagne et les lendemains*, s. 146). Sovyet belgeleriye, Marty'nin "beşinci kol"un sızması, kaçakların ve "korkaklar"ın idamı konusundaki takıntısının, çok yüksek idam oranına katkı sağlamış olabileceğini belirtir.

Castells, s. 73n.

15. Uluslararası Tugay Komiserliği, *Book of XV International Brigade*, Madrid, 1938.

yapılan hazırlık ellerinde *Das Kapital*'le zirveye çıkmak için değildi.

Marty gönüllülere, "ilk Uluslararası Tugay harekete geçtiğinde, uygun şekilde talim görmüş, iyi tüfeklere sahip, tam teçhizatlı bir bölük olacakları"nı söylemişti. Tüm bunlar Parti'nin profesyonellik mitinin bir parçasıydı. Ne var ki Tugayların temel talimindeki dehşet verici eksiklikler, dünyanın kaderinin onlara bağlı olduğu inancından yardım alan katıksız cesaretle giderilmeye çalışılacaktı. Afrika Ordusu'na karşı savaşmaya gönderilecek kişiler, milisleri etkilemek için bir uzman havası yaratmak zorundaydı, ama sıraya girme, uygun adım yürüme ve dönme dışında yapabilecekleri pek bir şey yoktu. Birçoğu cepheye gelene kadar eline silah bile almadı ve Büyük Savaş'ı görmüş az sayıdaki eski askerin onlara köhne silahlarına uygun mermiyi nasıl dolduracaklarını öğretmesi gerekti. Deneyimsiz askerlerin, karışık mermilerle dolu bir kutudan kendi tüfeklerine uyacak doğru mermiyi bulması gerekiyordu. Sıkıştığı ve fişekliğinden ayrıldığı için tutukluk yapan silah sayısı tahmin edilebileceği üzere bir hayli fazlaydı.

Milisler de benzer dezavantajlardan mustaripti, fakat onların son anda gelip durumu kurtaracak elit bir birlik olmak gibi iddiaları yoktu. Bununla birlikte, ellerine ilk silah verildiğinde bir "huşu ânı" yaşayan masum yabancıların, ilk kez savaşa girerken İspanyol milislere kıyasla birkaç avantajı vardı. Modern askeri teknoloji hakkında daha fazla bilgi ve anlayışa sahiplerdi, siperlerinin ne kadar değerli olduğunun farkındaydılar ve en önemlisi, "bunu daha önce deneyimlemiş" askerleri vardı. İspanya'nın Büyük Savaş'taki tarafsızlığı, ilk savaş şokunu milisler için çok daha travmatik bir hale getirmişti.

Sovyet yetkililer İspanya'daki Kızıl Ordu personelini gizlemek için ellerinden gelen her şeyi yaptı, hatta bir kısmını Uluslararası Tugaylar'a gönüllü kılığında bile soktular. En bariz örnekler kumandanlardı (Kléber, Gal, Čopić ve Walter); Leh Dombrowski Taburu'ndaysa kayda değer bir Kızıl Ordu subayları çekirdeği vardı. Toplamda 30 Sovyet subayı Uluslararası Tugaylar'a komutanlık etmeleri için İspanya'ya gönderilmişti.¹⁴ Palafox Taburu diğerle-

¹⁴ TsAMO 132/2642/77, s. 47.

rinden daha da geniş bir Sovyet birliğini içeriyordu. Taburun komutanı Binbaşı Tkaçev'di ("Palafox"), dört bölüğün çoğunluğu Kızıl Ordu teğmenlerince komuta ediliyordu ve görünen o ki askerlerin çoğu da Sovyet vatandaşıydı. Resmî bir açıklamada üyelerden biri şöyle yazmıştı: "Her milletten insan vardı (...) örneğin Yahudiler, Polonyalılar, Ukraynalılar, Belaruslular, Litvanyalılar vs."¹⁵ Buna ilaveten, Tiflis'te Uluslararası Tugaylar'a subay yetiştirmek için 60 piyade subayı ve 200 pilot kapasiteli bir eğitim merkezi kurulmuştu.¹⁶ Sovyet askerî danışmanlara topçu atış menziline dışında durmaları emredilmişti (*podalshe ot artillereiskogo ognia*), zira bu sayede, yakalanan subaylar Adem-i Müdahale Komitesi'nin önüne çıkarılamazdı.

İspanya İç Savaşı'nda bulunan toplam Sovyet personelin sayısını kesin olarak saptamak zor olsa da belgelerden şurası kesin olarak anlaşılıyor ki herhangi bir zaman aralığında 800'den fazla kişi orada bulunmadı. Toplam sayı azami 2.150 olabilir gibi görünüyor ki bunun 600'ü savaşçı değildi (tercümanlar da bunlara dahildi). Ayrıca, 20 ile 40 arası NKVD üyesi ve 20 ile 25 arası diplomat vardı. Toplamda 189'u ya ölü ya da kayıp olarak bildirildi: 129 subay, 43 uzman erbaş ve 17 asker.¹⁷

16 Ekimde Halk Savunma Komiseri Voroşilov, Gorev'e gönderdiği şifreli bir telgrafta "tümenlere ve tugaylara danışmanlar göndermesi" emrini vermişti.¹⁸ Harekât X için kendisine "Usta" kod adını seçen kibirli Voroşilov, Stalin'i etkilemek için sabırsızlık içindeydi. Moskova'daki bürosunda bir İspanya haritasının karşısında

¹⁵ RGASPI 545/3/309, s. 2.

¹⁶ RGVA 33987/3/870, s. 346.

Sovyet dosyalarındaki rakamlar, esasen kategori tanımındaki farklılıklar nedeniyle tam olarak uyuşmuyor. En net hesap dökümlerinden birisi gösteriyor ki, çeşitli karargâhlardaki Kızıl Ordu danışmanlarına ek olarak, toplamda 772 Sovyet pilot, 352 tankçı, 100 topçu, 77 denizci, 166 sinyal uzmanı, 141 askerî mühendis ve teknisyen ve 204 tercüman İspanya'da hizmet verdi (RGVA 33987/3/1143, s. 127). 1937'de yaklaşık 150, 1938'de ise yaklaşık 250 danışman vardı. Ocak 1939'da danışmanların sayısı 84'e düşmüştü (RGVA 35082/1/15, s. 47-49). Zayıat sayısı için bkz. G. F. Krivoşev (ed.), *Rossiya i SSSR v voihakh 20 veka. Poteri vooruzhennykh sil* (Yirminci yüzyıl savaşlarında Rusya ve SSCB. Silahlı kuvvetlerin kayıpları), Moskova, 2001.

TsAMO 132/2642/192, s. 1.

otururken, binlerce kilometre uzaktan savaş alanındaki olayları kontrol etmeyi umuyordu.¹⁹ Müdahalelerinden bıkan danışmanlar, ondan ironik bir şekilde “büyük stratejist” diye bahsetmeye başladılar. Vorosilov Madrid’e yolladığı mesajlarda baş askerî danışmana “kafanı kullan ve biraz irade göster, işte o zaman durum farklı görünmeye başlayacak,” diyordu.²⁰ Ayrıca bazı üst düzey danışmanları tehdit ediyordu: “[E]ğer [Madrid cephesine saldırmak için kuvvetlerin toplanması üzerine] bahsi geçen talimat uygulanmazsa hepinize karşı ağır disiplin önlemleri alınacaktır.”²¹

Sorun danışmanların birçoğunun çok genç olmasıydı; o kadar ki, tavsiye vermeleri gereken İspanyol subaylar kadar az tecrübeleri vardı. Albay [daha sonra Mareşal olan] R. Malinovski (“Malilño”) bazı tümen kumandanlarına danışmanlık yapanların “çok iyi teğmenler, bölükler ya da takımlar için muazzam komutanlar [olduğunu], ama bir tümeni yönetmeye elbette hazır [olmadıklarını]” yazmış ve “ne olduğuna dair hiçbir fikre sahip olmadıkları şey hakkında bir insan nasıl tavsiye verebilir?” diye sormuştu.²² Bazı danışmanlar cumhuriyetçi subaylarla çalışma tarzları açısından hiç diplomatik ilişki kurmuyordu ve “komutanlar tarafından verilen harekât emirlerine kaba biçimde müdahale etmekteydiler.”²³

Lakin Sovyet danışmanlar Moskova’ya gönderdikleri raporlarında başa çıkmak zorunda kaldıkları beceriksizlik ve uyuşukluktan çok geçmeden şikâyet etmeye başladılar. General Berzin, Vorosilov’a “[B]azen bu piçleri bürolarından çıkarıp duvarın karşısına dizmek için ellerim kaşınıyor,” diye yazmıştı. “Buradaki kurmay heyetinde ve cephedeki yönetici bürokraside gerekli tedbirlerin alınmayışı öyle cezasız kalıyor, bu tedbirler öyle azgınca başıboşça sabote ediliyor ve öyle bir üstünkörülük ve sorumsuzluk hüküm sürüyor ki, böylesini hayal bile edemezdim. İnsanlar Savaş Bakanlığı’nın emirlerini yerine getirmiyor ya da tam tersini yapıyorlar ve huzurlu bir şekilde yerlerinde kalmaya devam ediyorlar.”²⁴

¹⁹ Rybalkin, s. 56.

TsAMO 132/2642/192, s. 15.

A.g.y., s. 32.

RGVA 35082/1/40, s. 78.

RGVA 9/29/315, s. 70; 33987/3/1149, s. 172.

RGVA 33987/3/960, s. 180-189, aktaran Radosh ve Habeck, s. 127.

Sovyet personeli ile İspanyol müttefikleri arasındaki ilişkilerdeki ana sorunlardan biri, gerek siyasal gerekse sosyal açıdan çok farklı iki kültürün çatışmasından kaynaklanıyordu. Sovyet askerleri hiçbir zaman yabancılarla bir arada olma fırsatı bulmamıştı, özellikle de Stalin'in politikalarını onaylamayanlarla ve bu onlar için büyük bir şoktu. Sovyet tank taburundan bir komutan "yerel durumun dikkate almadığımız yerel ilk belirgin özelliği," diye bildirmişti, "etrafımızdaki insanların farklı siyasi partilere mensup olması." Bir diğer sorunsu "tamamen açık alkol tüketimi[ydi] (şarap yemekle birlikte servis ediliyor)." Belki de tahmin edilebileceği üzere, bazı Sovyet danışmanlar bu fırsattan fazlasıyla faydalanma eğilimindeydi. Bir havacılık komiseri alkol Sovyet pilotlar için "aynı zamanda büyük bir tehdit" diye bildirmişti. "Yemeğin yanında şarap içmek yerel bir âdet. Mataralarımızda her zaman bolca şarap oluyor. İlk başta adamlarımız kendilerini kaptırdılar."

Tank taburu komiseri, cumhuriyet İspanya'sındaki yasal genelevlerin varlığı karşısında ayrıca şoka uğramıştı. "Bazı yoldaşlarımızın genelevleri ziyaret etmenin ne kadar utanç verici olduğunu anlaması biraz zaman aldı. Takriben yirmi asker 3 Aralıktan önce izinsiz olarak fahişeleri ziyaret etti. Parti kolektifi genelev ziyaretini yasakladıktan sonra disiplin iyi yönde çarpıcı şekilde değişti." Açıkçası çok az önlem alınmıştı, 22 askerin zührevi hastalıklara yakalanması da bunun sonucuydu. Ayrıca "kadınlara yönelik sorumsuz ve saldırgan tavır" da bildirilen konuların arasında yer alıyordu. "Komsomol üyesi ve tank komutanı Morkeviç bir kadına 200 peseta teklif etti ve bu teklifi reddeden kadın onu Anti-Faşist Kadınlar Komitesi'ne bildirdi."²⁵

Kuznetsov'un liderliğindeki küçük Sovyet bahriye danışmanları grubunun ağır basan bir önceliği vardı: Sovyetler Birliği'nden gelen silah ve cephaneyi taşıyan gemilerin güvenli şekilde varması. Her bir geminin Y ve onu izleyen bir rakamdan oluşan bir gizli şifresi vardı ve her birine farklı bir rota veriliyordu. Kırım'dan ayrılan gemiler Çanakkale Boğazı'ndan geçiyor, ardından geminin ismi ve bayrağı da dahil olmak üzere kimliğini değiştirmek amacıyla yüzeysel bir tamir yapmak için Ege'de bir ada buluyor-

²⁵ RGVA 35082/1/185, s. 356 ve 408.

du. Geminin görünümünü saklamak için bazen sahte bir baca ya da üst güverte eklenebiliyordu. Hatta bazıları, mürettebata şapka taktırıp fotoğraflar çektirerek turist taşıyormuş görüntüsü bile yaratıyordu. Kaptanlara ise gündüz vakti tehlikeli alanlardan geçmeme talimatı verilmişti.

Bir kere Akdeniz'in merkezine vardıktan sonra Y gemiler Afrika kıyısına yakın durmalıydı. Ancak Cezayir'le aynı hizaya geldiklerinde Cartagena'ya doğru kuzeye dönüyorlardı. Yolculuğun en zor safhası, İtalyan denizaltıları ve abluka alanında devriye gezen uçakların olduğu son kısımdı. Her bir geminin ilerleyişini takip eden Kuznetsov'un ekibi, varış yerlerine kırk sekiz saat kala sağ salim hedefe varmaları amacıyla İspanya Cumhuriyeti savaş gemilerini refakat etmeleri için hazırlamıştı.²⁶

Genç bir Sovyet denizcisi, görevi için nasıl yanıp tutuştuğunu yazdığı şiirle anlatıyordu:

Kızıl Donanma'nın cesur bir denizcisiyim
Tam olarak yirmimdeyim
Demir alıyorum denizin uçsuz bucaksız enginliğine
Götürmek için Büyük Ekimi dünyanın her yerine.
Ah, sesimiz ve infialimiz,
Yankılanıyor burjuva kıyılarında,
Sovyet filomuz kaledir.
Bütün emekçiler, ileri!²⁷

Sovyet askerî desteğini taşıyan ilk gemi olan *Campeche* 4 Ekim 1936'da Cartagena Limanı'na demir atarak İspanya'ya ulaşmış oldu. İkinci gemi, sekiz gün sonra gelen ve ilk T-26 tank sevkiyatını taşıyan *Komsomol*'du. Bu iki gemi yükü, eli kulağındaki Madrid Muharebesi'nde önemli bir rol oynamak üzere tam zamanında gelmişti.

²⁶ Bkz. Rybalkin, s. 38-42 ve RGVA 33987/3/870, s. 341-342; RGVA 33987/3/961 s. 166; RGVA 35082/1/18, s. 49, 64-66; RGVA 33987/3/961, s. 155-6; TsAMO 16/3148/5, s. 23-5. Rybalkin'e göre (s. 42) bu harekâta kazanılan tecrübe daha sonra İkinci Dünya Savaşı esnasında Sovyet ulaşımının planlamasında ve organizasyonunda, daha sonra ise 1962'de "Anadyr" Harekâtı'nın (İspanya'da hizmet veren, daha sonralarıysa savunma bakanı olan Mareşal Rodion Malinovski'nin yönetimindeki bir girişimdi bu) bir parçası olarak Sovyet silahlarının ve birliklerinin Küba'ya gönderilmesinde kullanıldı.

RGASPI 545/3/302, s. 118.

MADRİD MUHAREBESİ

Afrika Ordusu'nun milisleri bozguna uğratması milliyetçilerin iyimserliğini ve müttefiklerinin beklentilerini müthiş artırdı. Almanya'ya gönderilen raporlara göre Madrid'in ne gıda stoku ne uçaksavar silahı ne de istihkâmı vardı. Milisler değişik kalibrelerdeki eski tüfeklerle kötü şekilde donatılmıştı ve çalışan makineli tüfek tek tüktü. Çoğunlukla Fransız Dewoitine ve Potezlerden oluşan cumhuriyetçi savaş ve bombardıman uçakları Heinkel ve Fiat savaş uçaklarıyla yarışacak düzeyde değildi. Topçu atışı ile hava saldırısının bir araya gelmesiyle milis bölükleri büsbütün demoralize olmuştu. Çok sayıda düzenli subay bile uçak motorlarının sesini duyduğunda kendilerini tutamayarak titremeye başlamıştı.

İspanyol metropol ordusunun daha önce hiç savaş deneyimi olmadığı, subaylarının büyük kısmının daha önce tatbikat sırasında bile birliklere komutanlık etmediği sıklıkla unutulur. Subaylarının çoğunun milis sisteminden içten içe hoşlanmaması kadar bu eğitim eksikliği de cumhuriyetçi kuvvetlerin Ekstre-madura'dan kaotik bir şekilde geri çekilmesinde pay sahibi olmuştu. Kurmay heyetinin sık sık uç birliklere herhangi bir uyarı girişiminde bulunmadan çekilmesiyle, yüzüstü bırakılmış hissi-ne kapılan milis gruplarının yolları kesilmeden önce kaçması şaşırtıcı değildi. Aslında, iletişimin gerçek anlamda sağlanmadığı bir ortamda, resmî bir komuta yapısı, etkili biçimde işliyor olsa bile farklı parçalar arasında eşgüdüm kuramazdı. General Carlos Masquelet, kabaca on kilometre arayla dört eşmerkezli savunma hattıyla, bir savunma kurmayı denedi. Bu hatları kesinti-

siz değildi, ama en önemli kavşak noktalarında yoğunlaşmıştı.¹

Milliyetçilerin başkente doğru ilerleyişi Ekimin ilk haftasının sonunda başladı. Afrika Ordusu üç koldan saldırı başlattı: Toledo'dan kuzeye doğru, Navalcarnero yolu boyunca kuzeydoğuya doğru ve San Martín de Valdeiglesias'tan doğuya doğru. Albay Carela sömürge birliklerinin komutasındayken, Mola'ya Madrid harekâtının komutanlığı verilmişti ki bu herhangi bir şeyin yanlış gitmesi durumunda Franco'nun planladığı bir numara gibi görünmekteydi.² Her biri yaklaşık 10.000 adamdan oluşan bölüklerin komutası Yarbay Carlos Asensio, Fernando Barrón, Heli Rolando de Tella, Delgado Serrano ve Binbaşı Cástejon'daydı, süvarilerin komutanı ise Albay Monasterio'ydu. Taaruzun sol kanadı Mola'nın Karlosçu *requetéler*, Falanjist milisler ve düzenli askerlerden oluşan 10.000 adamlık ordusuyla güçlendirilmişti. Plan, milliyetçi kuvvetlerin 12 Ekimde, yani İspanya'nın milli gününde başkente girmesiydi. Mola o gün Gran Vía'da kahve içeceğini iddia etmişti ve Madrid'e yapılacak saldırı ertelense de, Franco'nun ekibi bile kentle zafer edasıyla girmenin hazırlıklarını yapmaya başlamıştı, Madrid'in kaçınılmaz görünen kaybedilişi cumhuriyetçilerin için yalnızca psikolojik bir çöküş anlamına gelmeyecekti. Yabancı kuvvetler tarafından fiili tanınmaya yol açmasa bile, onların gözünde savaş hakkını da garanti altına alacaktı.

Kuzey-doğu eksenindeki Navalcarnero'nun düşmesinin ardından 19 Ekimde Toledo yolu üzerindeki Illescas işgal edildi. Yine Toledo yolu üzerinde bulunan ve başkentten otuz kilometre kadar uzağındaki Torrejón da birkaç gün sonra milliyetçilere geçti. Madrid'in çabucak düşeceğine inananlar yalnızca milliyetçiler değildi. Yabancı gazeteciler ve diplomatlar da Luftwaffe filoları ve İtalyan

¹ Madrid'in yaklaşık otuz kilometre uzağındaki ilk hat Navalcarnero'yu Batres, Griñón ve Torrejón de Velasco'dan geçerek Valdemoro ile bağlıyordu. Yirmi kilometre kadar uzakta olan ikinci hat Brunete, Villaviciosa, Móstoles, Fuenlabrada ve Pinto'dan oluşuyordu; on kilometre kadar uzaktaki üçüncü hat Villaviciosa de Odón'dan Cerro de los Ángeles'e uzanıyordu; ve başkentten girişindeki dördüncü hat Pozuelo, la Casa de Campo, Campamento, Carabanchel, Villaverde ve Vallecas'ı tahkim ediyordu (José Manuel Martínez Bande, *La guerra en el norte*, Madrid, 1969, s. 130).

Preston, Franco, *Caudillo de España*, s. 255.

hava kuvvetlerinin desteklediği Afrika Ordusu'nun durdurulamayacağından emindi. Cumhuriyetçi yönetim, hummalı uğraşlar ve ataletin tuhaf bir karışımıyla felç olmuş gibi görünüyordu. Birçokları "gerici memurlarının sabotajı"nı sorumlu tuttu. Bu her ne kadar doğru olsa da, bu tür suçlamalar dikkatleri hükümetin içinde bulunduğu kargaşadan başka yöne çevirmek dışında pek bir işe yaramadı.

Ekimin ikinci yarısında Largo Caballero Madrid'in savunmasını güçlendirmek için seferberliği genişleten kararnameler çıkarmaya başladı; fakat başkent nüfusunun büyük bir kısmı için savaş hâlâ uzak görünüyordu. Cephede değil de şehir merkezinde "aşırı düzeyde koruma hizmeti"nde bulunmakla eleştirilen milisler resmî tebliğleri göz ardı etme eğilimindeydi. Başbakanın kendisi de eski rekabetleri unutamamıştı. CNT'ye geçerler diye UGT'li yapı işçilerini siper kazmakla görevlendirmeyi reddetmişti. Yine de milliyetçiler o kadar hızlı ilerliyordu ki, Caballero 18 Ekimde Illescas'taki cumhuriyetçi komutanla konuşmak için telefon ettiğinde kendini şehri yeni ele geçirmiş milliyetçi komutanla konuşurken buldu.

Bu dönemde çıkarılan kararnameler arasında en geniş etkiye sahip olanı 18 Ekimde duyurulandı. Bu kararnamede, her biri 4.000 askerden oluşan "karma tugaylar" kurulacağı bildiriliyordu. Derhal uygulanmamış olsa da, bu karar milis kuvvetlerden resmî bir orduya doğru atılan ilk büyük adım oldu. Tugaylar dört taburdan oluşuyordu ve topçu destekleri vardı.³ Birkaç gün sonra Albacete'de, Kléber ve Lukács'ın komutası altında 11. ve 12. Uluslararası Tugaylar oluşturuldu. Çok geçmeden Cumhuriyet'in 80.000 silahlı askeri olmuştu ve bunların çoğu Madrid müdafasını göğüsleyecekti.

³ Bu ilk karma tugaylar, Albay Segismundo Casado komutasındaki División Orgánica de Albacete'nin altındaydılar. İlki Milis Binbaşı Enrique Líster'in; ikincisi Binbaşı Jesús Martínez de Aragón'un, *carabiner*lerden oluşan üçüncüsü José María Galán'ın; askere alınanlardan oluşan dördüncüsü piyade yüzbaşı Eutiquiano Arellano'nun; yine *carabinero*ların oluşturduğu beşincisi Fernando Sabio'nun; ve Murcia'da konuşlanan yedek askerlerin oluşturduğu altıncısıysa Miguel Gallo Martínez'in komutasındaydı.

Altı yıl sonraki Stalingrad savunmasının en önemli komutanlarından olacak Aleksandr Rodimtsev bu talihsiz anda Madrid cephesine varışını anlatmıştı. Madrid'e Albacete'den kamyonla gelmişti. Yol boyunca her durdukları yerde köylü çocuklar üniformalarına hayranlıkla bakıyor, tabanca kılıflarına dokunuyordu. Yolda konvoyu bir hava saldırısı yapıldığında herkes farklı bir dilde küfür ediyordu. Madrid'e vardığında bir tercüman aracılığıyla savaş bakanına rapor verdi. Merkez Ordusu komutanı ve Komünist Parti'nin bir üyesi olmak üzere olan General Pozas'la görüşmeye götürüldü. Pozas, milislerin disiplinin zayıf olduğu konusunda ona uyarıda bulundu. Askerler kendi kafalarına göre cepheyi terk edip evlerine gidiyordu.

Rodimtsev cepheyi ziyaret ettiğinde makineli tüfek kullanan genç bir kadın ve el bombalarıyla bezeli anarşist *dinamiterolarla* karşılaştı. Aralarından biri havaya bir el ateş edip ondan belgelerini göstermesini istedi. Rodimtsev, Líster'in tugayına bağlıydı ve tugay karargâhını terk edilmiş bir köyde buldu. Kurmay heyetinin bir kısmı siesta yapıyordu. Diğerleri çimenlikte melankolik bir şarkı söylemekteydi. Kumandan Líster yanlarına geldi. Rodimtsev şöyle yazmıştı: "Líster bodur ve yanık tenliydi... Çıkıntılı büyük bir alnı, uçlarını güneşin ağarttığı uzun siyah saçları vardı. Gülümsediğinde yanaklarında gamzeler ortaya çıkıyordu ki bu da onun yüzünü nazik, hatta çocuksu gösteriyordu. Hafif bir aksanla Rusça konuştu: 'Selam, Pablito. Seni bekliyordum. Sabah telefon ettiğimde senin ayrıldığını söylediler.' Beni komiserleri ve subaylarıyla tanıştırdı. Omzuma hafifçe vurup elimi sertçe sıktılar. Hepsi birkaç kelime Rusça konuşuyordu: 'Gel buraya. Kahve al. Sigara iç.'" Líster, Rodimtsev'i dikkatli olması için sessizce uyardı. Orada, "beşinci koldan adamlar var[dı]".⁴ "Beşinci kol" General Mola'ya atfedilen bir ifadeydi. İddiaya göre Mola bir gazeteciye başkente saldıran dört kolunun olduğunu, "beşinci kol"unsa şehrin içinde isyana hazır olan sempatizanlar olduğunu belirtmişti.

Milliyetçiler öyle hızla ilerliyordu ki 21 Ekimde, yani Illescas'a ulaşılmasından üç gün sonra, Monasterio'nun süvarilerinin desteklediği Heli de Tella bölüğü Madrid'in otuz kilometre uzağın-

⁴ Rodimtsev, Aleksandr Ilyich, *Dobrovoltsy-internatsionalisty*, Sverdlovsk, 1976, s. 31.

daki Navalcarnero'yu ele geçirdi. Ansaldo'nun hafif tanklarıyla karşılaşan milisler şehrin kuzeyindeki üçlü siper hatlarını terk ettiler.

Madrid'e saldırı için son emirlerini veren Franco, şehrin düşürülmesi için kuvvetlerin toplanmasının gerektiğini vurguladı. 23 Ekimde Junkers 52'ler Getafe'yi ve Madrid'i ilk kez bombaladı. Koltsov ertesi gün günlüğüne "[B]laşarabilen herkes şehirden kaçıyor," diye yazdı. "Her ne pahasına olursa olsun, bütün zenginler, bütün üst düzey yetkililer kaçıyor. Yalnızca dört ya da beş muhabir kaldı. Sokaklar gece vakti karanlığa gömülüyor. Devriyeler her köşede insanların kimliklerini kontrol ediyor, etrafta silahsız dolaşmak çok tehlikeli bir hal aldı. Aragon aniden Paris'ten geldi. Yanında Elsa Triolet vardı."⁵

Milliyetçiler dört gün sonra Torrejón de Velasco, Seseña, Torrejón de la Calzada ve Griñón'u ele geçirdi. Ertesi gün, 28 Ekimde Largo Caballero moralleri yükseltmek için hazırlanmış etkileyici bir radyo yayınında cumhuriyetçi planları açıkladı: "Yoldaşlar, beni dinleyin! Yarın, 29 Ekimde şafak vaktinde, topçularımız ve tanklarımız düşmana ateş açacaklar. Ardından hava kuvvetimiz ortaya çıkıp üzerlerine bomba yağdıracak ve makineli tüfeklerle onları tarayacak. Hava saldırısı esnasında tanklarımız düşmanın en kırılgan tarafına saldırarak askerlerini paniğe sürükleyecek... Artık tanklarımız ve uçaklarımız var! Cephedeki yoldaşlar, işçi sınıfının kahraman evlatları ileri! Zafer bizimdir!"⁶

Ertesi sabah, tam da dediği gibi, Kızıl Ordu'dan Yüzbaşı Pavel Arman'ın kumandasındaki on beş T-26 tankı Seseña'ya saldırdı. Líster'in komutasındaki ilk karma tugayın uç noktasındaydılar. Pavel Arman İspanya'da gösterdiği kahramanlığa rağmen daha sonra Stalinist yetkililerle ters düşecek ve Doğu Cephesi'nde savaşırken ölecek maceracı bir karakterdi. Ekipler ağırlıklı olarak

⁵ Fransız şair ve komünist Louis Aragon ve partneri yazar Elsa Triolet, Fransa Komünist Partisi'nin "kraliyet çifti" olarak görülüyordu. Koltsov, *İspansky dnevnik*, Moskova, 1957, s. 199. Çok sayıda kişi Triolet'nin bir NKVD ajanı olduğundan kuşkulanıyordu, ama buna dair kanıt değeri taşıyan bir belge ortaya konmamıştır.

Francisco Largo Caballero, *Arenga a las fuerzas armadas*, günlük başında 28 Ekim 1936'da kaydedildi.

Rus eğitimciler ve onların topçu olarak hareket eden İspanyol öğrencilerinden oluşuyordu.⁷

Neye uğradıklarını şaşırان milliyetçi piyadeler geri çekildi ve Monasterio'nun süvarileri bir dizi zayıat verdi. Fakat bir yığın petrol bombası hazırlamış olan bir *regulare* müfrezesi üç tankı alaşağı etmeyi başardı ki bu, Arman'ın kuvvetinin beşte biri demektir. Çatışma bir zafer olarak görüldü ve Arman bir Sovyetler Birliği Kahramanı ilan edildi, fakat aslında saldırının tamamen başarısız olmasının nedeni Líster'in adamlarının tanklara yetişmemesi ya da yetişmemesiydi. Orada bulunan Koltsov neyin yanlış gittiğini bulmak istiyordu. "Líster Valdemoro'daki küçük evin kapısında dikilmiş, grubun dönmesini bekliyordu. Yüzünü buruşturarak, birliklerin başta iyi ilerlediklerini, ama bin beş yüz metre sonra yorgun düşüp yere yığıldıklarını açıkladı. Tepeler arasında küçük gruplar halinde 'sıkışmaya' başladılar. Tankları gözden kaybeder kaybetmez ana eksendeki piyadeler durdu, ardından tekrar ilerlemeye başladı, Seseña'ya ulaştı ve zayıf bir ateşle karşılaşınca geri döndü... Tankçılar tebrik edilir, yaraları sarılır ve doyurulurken, piyadelerin neden onlara yetişemediğini sessizce sormaya devam ettiler."⁸

Kasım ayının başında Largo Caballero anarşistlere bir kez daha hükümete katılmaları teklifinde bulundu, çünkü milliyetçilerle savaşanlar arasında en büyük grup onlarınkiydi. Halk Cephesi'ndeki diğer partiler, devlet içindeki devlet karşıtlığına son vermek için bu girişimi destekledi. İlk hükümetinin düşmesine yol açan Casas Viejas olayından beri anarşistlere karşı derinden husumet besleyen Başkan Azaña bu teklife itiraz eden başlıca kişi oldu.

CNT-FAI liderleri bir kez daha temel bir ikilemle karşı karşıyaydı. Önderlerinin politikası ne olursa olsun devletin doğasının

⁷ Cumhuriyetçi tank kuvveti, Beyaz Rusya askeri bölgesinden gelen bir tugay temelinde kuruldu; bu birimin %60'ı Sovyet "gönüllü" tankçılarıydı. RGVA 31811/4/28, s. 104-110. Tugay, 1941'de *Wehrmacht* Kızıl Ordu'yu parçaladığında günah keçisi olarak infaz edilen Albay D. G. Pavlov'un kumandasındaydı. Arman, bazı insanların düşündüğü gibi, Lenin'in yakın arkadaşı Inessa Armand'ın oğlu değildi.

Ispansky dnevnik, Moskova, 1957, s. 231.

değişemeyeceğine inanıyorlardı; ama komünistlerin kuvvetlenmesinden de son derece endişeliydiler. FAI üyesi bir entelektüel olan Federica Montseny, Amerikalı tarihçi Burnett Bolloten'a durumu daha sonra şöyle açıkladı: "O günlerde yalnızca durumun bizim için yarattığı gerçekliği görüyorduk: Komünistler hükümetteydi, ama biz değildik, türlü türlü ihtimal vardı ve kazanımlarımız tehlikede idi."⁹

CNT-FAI, içinde maliye ve savaş bakanlıklarının da bulunduğu beş bakanlık talep etti, böylece en kırılgan olduklarını düşündükleri iki alanda kendilerini koruyabileceklerdi. Ne var ki dört küçük bakanlığa razı geldiler: sağlık, ki evvelce yalnızca genel müdürlük-tü, adalet, sanayi ve ticaret. "Püristler," CNT Ulusal Komitesi sekreteri Horacio Prieto, yeni Sanayi Bakanı Juan Peiró ve Ticaret Bakanı Juan López gibi "reformist" sendikacılar tarafından ödün vermeleri için ikna edildi. Federica Montseny, İspanya'nın ilk kadın bakanı olmak için babasının endişelerini ve uyarılarını bir kenara bıraktı. García Oliver alışılmadık bir adalet bakanı oldu. Hukuk hizmetleri için istenen ücretler kaldırıldı, suç dosyaları yok edildi.

CNT-FAI önderleri 6 Kasım sabahında Largo Caballero kabineyi toplayıp hükümetin Valencia'ya taşınması gerektiğini belirttiğinde bakanlık koltuklarına daha yeni oturmuşlardı. Azaña hiçbir uyarıda bulunmadan Barcelona'ya gitmek için başkenti çoktan terk etmişti ve bakanların çoğu, bilhassa da Largo Caballero ve Prieto, Madrid'in her an düşebileceğine emindi. Kabinede, şayet yakalanırlarsa, Cumhuriyet'in yasal bir liderden yoksun kalacağı ve bu durumda isyancıların uluslararası camia tarafından hemen tanınacağı ileri sürüldü. (Aslında sırf başkentin ele düşmesi de az çok aynı sonucu doğururdu ve son anda kaçmak isterlerse doğudaki Barajas Hava Meydanı tehdit altında değildi.) Yeni CNT-FAI bakanları bu plana şiddetle karşı çıkarak hükümetin şehri savunanları terk etmemesi gerektiğini söyledi. Gelgelelim anarşistler itirazlarında yalnız kaldılar ve yönetim yokluğunda başkentin bir cunta tarafından yönetilmesine karar verildi.

Hükümet şehri terk etmeye hazırlanırken sokaklar köylüler ve onların hayvanlarıyla doluydu. "Çok sayıda mülteci Madrid sokaklarında ilerliyor," diye not düşmüştü Koltsov. "Genellikle baş-

⁹ Federica Montseny'den Bolloten'e mektup: *La revolución española*, s. 288.

kentin yakınındaki köylerden geliyorlar. Büyük bir koyun sürüsü 'Palace'ın (Otel), parlamento binasının ve Castellana'nın önünden geçip gitti. Madrid sokakları ve meydanlarının koyunlarla dolu olması artık kimseyi şaşırtmıyor."¹⁰

General Miaja başkentin kontrolünü ele alan cuntanın başındayken, sivil muhafızların eski komutanı ve Komünist Parti üyesi olacak General Pozas'a Merkez Ordusu'nun komutanlığı verildi. Bu iki generale gönderilen emirler yanlış zarfa koyulmuştu, fakat beklemleri emri verilmesine rağmen zarfları neyse ki ânında açtılar. Pozas'ın iddiasına göre, Miaja kendisinin Madrid'de kurban edilmesi girişimi olarak gördüğü şey karşısında neredeyse öfkeyle gözyaşlarına boğulacaktı.

Bu sırada, 6 Kasım gecesi hükümet dosyaları Valencia'ya gitmeye hazırlanan devasa bir kamyon konvoyuna yüklendi. Valencia yolunun her an milliyetçi bir saldırıyla kesilebileceği korkusu yersizdi; bunun yerine konvoy Tarancón'da CNT milislerince durduruldu. Düşmandan kaçmak suçlamasıyla anarşistler, Dışişleri Bakanı Álvarez del Vayo, General Pozas, kendi CNT bakanları Juan Lopéz ve anarko-sendikalist milislere ayrımcılık yaptığı iddia edilen Savaş Bakanlığı Müsteşarı General Asensio'yu tutukladılar. Ayrıca Sovyet büyükelçiyi de durdurup ona komünizm hakkındaki düşüncelerini anlattılar. Nihayetinde CNT Ulusal Komitesi'nden Horacio Prieto konvoyun geçmesine izin vermeleri için milisleri ikna etti.

Hükümetin Madrid'den kaçışının kayda değer bir etkisi oldu. Anarşistler hemen "Yaşasın devletsiz Madrid!" tutumunu aldılar ve başkent yeni bir hisle kaplanırken bu slogan başkalarınca da tekrarlandı. Kalkışmanın ilk günlerine damgasını vuran aciliyet duygusu geri dönmüştü. Komünistler daha önce kararlı bir şekilde muhalefet ettikleri organlar olan yerel komitelerin kurulmasını istedi. Madrid cuntasının kurulması zaten başlı başına, Temmuz ayında oluşan iktidar parçalanması yönünde geriye doğru atılmış bir adımdı. Daha birkaç gün öncesine kadar dillendirilmesi tabu olacak sloganlar, şimdi bütün komünist kadroların dilindeydi. Şehri "faşistlere ve onların Mağriplileri"ne karşı korumaya duyulan ateşli his halkı harekete geçiriyordu. Rus İç Savaşı'nda, Pet-

¹⁰ *Ispansky dnevnik*, s. 235.

rograd'ın Beyazlara karşı savunulmasıyla benzerlikler kuruldu ve sinemalarda *Kronstadt Denizcileri* ve *Potemkin Zırhlısı* gibi filmler gösterildi. Komünist milletvekili La Pasionaria hem radyoda hem de kalabalık mitinglerde yorulmak bilmeden halkı direnişe çağırıyordu.

Tıpkı Temmuzda Barcelona'da olduğu gibi, Madrid'i savunma kararı kalabalıklara cesaret verdi. Sömürge birliklerinin *madri-leñolarda* uyandırdığı dehşet ve tiksinti duygusu, paniğin sert bir direniş ruhuna dönüşmesine yardım etti. Plaza de Atocha'daki büyük bir afişte şöyle bir uyarı vardı: "Badajoz'da faşistler 2.000 kişiyi vurdu. Madrid düşerse şehrin yarısını öldürürler." Kadınların ve çocukların oluşturduğu bir zincirle barikatların kurulması için taşlar ve kayalar taşındı. Şehrin tehdit altındaki batı kanadına siperler kazıldı. Carabanchel'in güneybatısındaki dış mahallelerde bulunan evler sokak sokak savunma yapmak için hazırlandı.

Krizin tam da bu ânında, çatışma güneydeki dış mahallelere ulaşmışken, bir kitle seferberliği oluştu. Metal işçileri "her sendika bir milis gücü, her sendika üyesi bir milistir" sloganını ortaya attı. UGT ve CNT sendikaları kendilerini demiryolu taburu, berberler taburu ve terziler taburu olarak şekillendirdi. Ayrıca okul müdürleri ve grafik sanatçılarının oluşturduğu taburlar vardı. Nakliyeye ve binalara el koyuldu ve tıpkı Barcelona'da olduğu gibi Ritz Otel evsizler ve mülteciler için kantine dönüştürüldü. Cunta kendisi için, daktilocuların bombalama ve uçak saldırıları sırasında uğursuzca çingırdayan koca avizelerin altında balo salonunda çalıştığı Juan March'ın sarayını aldı.

Miaja'nın cuntası garip bir karışımdı. Üyelerinin neredeyse tamamı, bazıları yirmilerinde olan kıpır kıpır gençlerle doluydu; durum böyle olunca "Miaja'nın çocuk muhafızları" diye tanındılar. Diğer yandan dar görüşlü, geveze ve daldan dala atlamamayı beceremeyen yaşlı general hiç de devrimci değildi. Hatta kalkışma başlangıçtaki planında önemli rol oynayan Unión Militar Española üyesiydi. Bununla beraber, herkesçe sevilme için can atıyor ve kolayca pohpohlanabiliyordu. Komünistler Miaja'yı Madrid kahramanı ilan ettiler ve dünya basınına verdikleri haberlerde onu idealleştirilmiş bir tablo içinde sundular. Miaja heyecanlandı ve övgüye karşılık vermek için Parti'ye üye bile oldu – gerçi olabildiğince çok siyasi örgüte katılmak onun büyük za-

fiydi. Generalin daha dört yıl önce ona sosyalistlerin öldürölme-leri gerektiğini söylediğini hatırlatan Azaña, Miaja'nın "komünizm"ine gülüyordu.¹¹

Gelecekteki gelişmelere dair soğuk bir uyarı Rosenberg'in herhangi bir POUM temsilcisinin cuntada bulunmasını reddetmesiyle ortaya çıktı. Bu, o güne kadar komünistlere fayda sağlayan siyasi parti eşitliği ilkesini açıkça görmezden gelmekti. Rosenberg eğer "Troçkistler" olursa Sovyet silahlarının olmayacağını açıkça ifade etti. (Aslında Andreu Nin, POUM'u eleştiren Troçki'yle ilişkilerini koparmıştı, ama Nin yine de bir anti-Stalinistti.). Madrid'de "asayiş" korkutucu bir görünüş alacaktı; NKVD görevlileri, askerî olmayan diğer bütün Rus personel şehri terk etmesine rağmen orada kalmıştı. Mola'nın "beşinci kol" ifadesini kullanmasıyla durum iyice kötüleşti. Üzerinde pek düşünölmeden dile getirilen bu söz, şaşırtıcı olmayan bir biçimde, içeriden gelecek bir ihanet korkusunu muazzam şekilde büyölterek yeni bir baskı çemberinin oluşmasına sebebiyet verdi.

Artık Cumhuriyet Muhafızları adını almış bulunan sivil muhafızlar acımasızca tasfiye edildi. Bu sert eylemi teşvik eden şeylerden biri, Yagüe yaklaştığında Badajoz'da giriştikleri isyanın anısıydı. Hücum muhafızları da benzer bir muamele görerek Valencia'ya gönderildi. Komünist 5. Alay güvenlik harekâtlarının büyük çoğunluğunun kontrolünü ele geçirdi ve güvenlik temsilcisi Santiago Carrillo belki de Temmuz ve Ağustos'takileri bile aşacak kadar çok tutuklama ve yargısız infaza nezaret etti. Madrid'de milliyetçilerin pek çok destekçisinin olduğuna şüphe yoktur, ama beşinci kola atfedilen saldırıların büyük kısmı halkın yönünü yanlış anladığı makineli tüfek atışlarından ve topçu mermisi kovanlarını "pencerelerden atılan el bombaları"yla karıştırmısından kaynaklanıyordu.

Cunta yetkililerinin gerçekten de "sırttan bıçaklanma" korkusuyla mı hareket ettiğini, yoksa güvenlik kuvvetlerinin acımasız yöntemlerini haklı göstermek için olayları bilerek mi abarttığını kestirmek zor. Ajan korkusu zirve noktasındaydı, milliyetçilerin yandaşlarının dış mahallelerdeki Afrika Ordusu'na telefonla haber uçurmalarını engellemek için hatlar kesilmişti. İster hayalî

¹¹ Azaña, *Diarios completos*, s. 956.

İster gerçek olsun, beşinci kolun eylemleri, Model Hapishanesi'ndeki tutukluların önce Paracuellos del Jarama'ya nakledilip sonra öldürülmelerini haklı çıkaramazdı. Bunların birçoğu önde gelen milliyetçi yandaşlarıydı.¹²

Bu emri Carillo'nun asistanı José Cazorla'nın mı, yoksa "bu tarz önemli unsurlar faşistlerin eline geçmemeli" diyen *Pravda* muhabiri ve özel temsilci Koltsov'un mu verdiği kesin olarak bilinmiyor. Juan García Oliver tarafından hapishane müdürlüğüne yeni atanmış anarşist Melchor Rodríguez bu öldürme eylemlerini hemen açıkça kınadı, ama bu kritik bir anda komünistleri eleştirmeyi çok az kişi göze alabildi.

Mahkûmları halletme kararı 8 Kasım'da saat 10:30'da, Birleşik Sosyalist Gençlik temsilcileri ile CNT'nin yerel federasyonunun toplantısında alındı. Mahkûmlar üç gruba ayrıldı:

İlk grup: Faşist ve tehlikeli unsurlar. Hemen infaz, sorumluluk [bizim sorumluluğumuz] gizlenerek.

İkinci grup: Tehlikesiz mahkûmlar. Tam korumayla birlikte Chinchilla Hapishanesi'ne hemen tahliye.

Üçüncü grup: [Herhangi bir suçtan] sorumlu olmayan mahkûmlar. İnsancılığımızı yabancı elçiliklere göstermek için derhal serbest bırakılacaklar.¹³

Miaja'nın Savunma Cuntası'nın veya Valencia'daki hükümetin, her ikisi de daha yeni yirmi yaşına basmış Santiago Carrillo ve Amor Nuño tarafından alınan, en az 2.000 kişinin canına mâl olmuş bu karar hakkında bilgilendirildiklerine dair bir kanıt yoktur. (Santiago Carrillo daha sonra İspanya Komünist Partisi lideri ve Soğuk Savaş'ın sonlarında Avrupa komünizmi fikrinin önde gelen isimlerinden biri oldu; Batılı komünist partileri, Sovyetler Birliği'nin paslı demir ellerinden kurtarma yönelik bir hamleydi bu fikir.). Onların acımasız politikaları sayesinde "beşinci kol"un isyanının

¹² Bu ve Antón, Porlier ve Ventos gibi diğer hapishanelerdeki katliamlar için bkz. Gibson, *Paracuellos cómo fue*, s. 185 ve devamı; bu kitap, 7 Kasım ile 4 Aralık 1936 arasında toplamda 2.400 cinayet olduğunu ileri sürer. Jarvier Cervera (*Madrid en guerra. La ciudad clandestin*, Madrid, s. 84-103), Paracuellos ve Torrejón'da 2.000'den fazla cinayet işlendiğini belirtir.

Bkz. Martínez Reverte, *La batalla de Madrid*, Barcelona, 2004, s. 226-227, 240. Bu belge şurada yeniden basıldı: s. 577-581.

engellendiği iddia edilmiştir. Gelgelelim, milliyetçilerin birçok destekçisinin şehirde saklandığına şüphe olmasa da, bu tür bir eylemi başlatmak için ne silahları ne de örgütlenmeleri vardı.

Öte yandan milis birlikleri, tükenmiş ve demoralize olmuş biçimde başkente doğru çekiliyordu. Bazıları açıkça kaçmış, hatta Mağriplilerden kaçmak için ambulansları bile çalmıştı, fakat diğerleri kararlı bir cesaretle savaşıarak milliyetçi ilerlemeyi yavaşlatıyordu. Aslında öyle görünüyor ki, milis birliklerinin çöküşü, sadece kaçan kişileri gören habercilerce abartılmıştı. 4 Kasımda Getafe ve hava meydanı ele geçirildi, bunun sonucunda Carela gazetecilere "Madrid'in bu hafta ele geçirileceğini dünyaya duyurabilirsiniz," demişti. Batıda, Brunete iki gün evvel alınmıştı. Sevilla'daki ABC gazetesinde şöyle deniyordu: "Şehre yalnızca 4,60 peseta tutacak bir taksi yolculuğu kadar uzağız."

Milliyetçiler şehre girdiğinde halkı besleyebilmek için gıda konvoylarını çoktan hazırlamışlardı. İhtiyatlı Franco bile sonuçtan neredeyse o kadar emindi ki, cumhuriyetçi birliklerin köşeye sıkışıp savaşmak zorunda kalmamaları için bir kaçış hattına izin vermişti. Bu yüzden Valencia yolunu kesmek için Vallecás'a doğru hamlede bulunulmadı. Milliyetçilerin daha sonra büyük pişmanlık duydukları bir karardı bu.

Cumhuriyetçilerin geri çekilmesine rağmen milislerin moralini yükseltmecek büyük bir gelişme yaşandı. Altın karşılığında Rusya'dan satın alınan yardım gelmeye başladı. Rusya'nın Londra Büyükelçisi ve aynı zamanda Adem-i Müdahale Komitesi temsilcisi olan Maiski 28 Ekimde bundan böyle anlaşmaya Almanya, İtalya ya da Portekiz ne kadar bağlıysa ülkesinin de o kadar bağlı olacağını bildirdi. Bu açıklama T-26 tanklarının Seseña'ya saldırmasından bir gün önce yapıldı.

Ekim ayında gelen ilk Rus yardımında 42 İlyuşin 15 (Chato) çift kanatlı uçak ve 31 İlyuşin 16 (Mosca) tek kanatlı uçak vardı. 29 Ekimde, daha yeni gelen Katiuska hızlı bombardıman uçaklarından oluşan bir filo Sevilla'yı bombaladı ve 3 Kasımda Chato savaş uçakları Madrid semalarında görüldü. Bir gün sonra bir grup Fiat savaş uçağını dağıtıp Heinkel 51'lerle baş edebildiler. Madrid sokaklarını dolduran kalabalık gözlerini gökyüzüne dikmiş, her isabetli atışta neşeyle bağırıyordu; vurulan uçağın her zaman düşman olduğu varsayılıyordu. Halbuki "Madrid bölgesi

üzerindeki [Sovyet] uçakların[ın] yalnızca kendi bölgelerinde çatışmak için ve düşman mıntıkasına ancak, ola ki motor durursa, kendi sınırlarımıza dönebilecek kadar girmeleri için emir aldıkları"nı bilmiyorlardı.¹⁴ Bu modern Sovyet silahlarının, özellikle de tankların ve kısa ve kalın I-16 tek kanatlı uçakların gelişi Nazi-lerin yardımlarını artırmaya karar vermesine yol açtı. Franco'un mutabakatıyla birlikte, bu yardım bağımsız bir Alman komutası içerisinde, Kondor Lejyonu adıyla örgütlenecekti.

Şehrin güneybatısındaki mahallelere giden yolun son birkaç kilometresini kateden Varela, en iyi yaklaşıma karar verebilmek için 5 Kasım'da deneme taarruzlarına başladı. Madrid'in batı yakasında dış mahallelerin oluşturduğu bir tampon bölge yoktu, çünkü eski kraliyet avcılık sahası Casa de Campo, Manzanares Nehri'ne kadar uzanıyordu. Madrid'in merkezi ve kilit önemdeki binaların tamamı, kuzeybatıya uzanan La Coruña yolu ve güneybatıya genişleyen Ekstremadura yolunun çevrelediği bu önü açık üçgen alanın bir kilometre içinde yer alıyordu. Bu noktanın kuzeyindeyse geniş alana yayılmış modern binalarıyla yeni üniversite şehri uzanmaktaydı. Toplamda yaklaşık 15.000 adamı olan Varela, Casa de Campo'nun kuzey ucu civarında, San Fernando Köprüsü alanında sol kanattan bir saldırı yapmak istiyordu, ama Franco doğduran bir saldırıda ısrarcıydı. Sokak çatışmalarını, özellikle de işçi sınıfı bölgelerinde olabildiğince azaltmak istiyordu. Özellikle de *regulareler* arasında zayıflarının çoğunu evlerin temizlenmesi sırasında veren milliyetçi birlikler açık arazide açıkça daha üstündüler.

Ertesi gün Varela, 7 Kasım için planlanan saldırının emrini verdi. Segoiva ve Princesa Köprülerine, savunanların dikkatini dağıtmak için sahte saldırılar yapılacak, fakat asıl taarruz Üniversite Şehri'nden Plaza de España'ya kadar uzanan kısma doğru yapılacaktı. Castejón'un birliği sol kanadı koruyacak ve Garabitas Tepesi ile Casa de Campo'nun bir kısmını işgal edecekti. Asensio, askerleriyle birlikte, kama düzeninin ortasından Rosales ve Princesa kısmına doğru ilerleyecekti. Delgado Serrano'ya, Plaza de España'ya yollanması emredildi. Serrano, İtalyan Ansaldolar ile Albay von Thoma'nın Mark I panzerlerince desteklenecekti.

¹⁴ RGVA 35082/1/185, s. 365.

Miaja karargâhını 6 Kasımda, yani hükümet Valencia'ya doğru yola çıktığı gün, Maliye Bakanlığı'na kurmdı. Kurmay başkanı, muhalifleri tarafından "İspanya ordusunun en yetkin üyelerinden biri" diye tanımlanan Albay Vicente Rojo'ydu.¹⁵ Ama hepsi aynı fikirde değildi. General Alonso Baquer daha sonraları Rojo için "Rus popülizmi ile Fransız skolastisizminin karışımı"ydı diye yazmıştı ki karışımın ikinci kısmı bağlamında, École Supérieure de Guerre mezunu olması hasebiyle, Birinci Dünya Savaşı'ndaki Fransız doktrinlerine bağlı olduğu anlamına geliyordu bu iddia. İşin tuhaf yanı şu ki cumhuriyetçi ordunun Fransız askeri doktrinine gözü kapalı duyduğu saygı daha sonrasında Franco'yu ve onun Mihver müttefiklerini Fransız ordusundan subayların harekâtları gizlice yönettiğini sanmasına yol açmıştı.¹⁶

Gelgelelim Miaja da Rojo da komutaları altında hangi kuvvetlerin olduğunu ve kurmay heyetlerinde kimlerin bulunduğunu bilmiyordu. Birçok subay kargaşadan faydalanarak şehirden kaçmıştı ve eski harekât başkanının da arasında olduğu bazıları milliyetçilere katıldı. Miaja'nın merkezî hükümetten aldığı emirler bile çelişkiliydi, zira ona bir yandan Madrid'i ne pahasına olursa olsun tutması söyleniyor, diğer yandansa Cuenca'ya doğru çekilmek için detaylı talimatlar veriliyordu.

Birçoklarının Madrid'deki gerçek komutan dediği General Gorev de bakanlıkta hazırды. Gorev'in subaylarından Albay Nikolay Voronov, her ne kadar Savaş Bakanlığı'nın yetersizliği nedeniyle çok az sayıda bataryanın top mermisi olsa da, topçuların başındaydı. (Altı yıl sonra Voronov Stalingrad'da topçuların komutanı olacak ve Paulus'u teslim alacaktı.) O ve İspanyol mevkidaşı, daha sonraları milliyetçi top atışlarının en çok yöneldiği bina olan Telefónica'nın tepesine gözlem noktalarını kurdular. İşin ironik tarafı şuydu ki, savaş boyunca sol direnişin sembolü haline gelen bu bina Amerikan şirketi ITT'ye (International Telephone and Teleg-

¹⁵ R. Salas Larrazábal, *Historia del Ejército Popular*, s. 574 ve General Alonso Baquer, *El Ebro. La batalla decisiva de los cien días*, La Esfera, Madrid, 2003, s. 33.

"Fransız yönetimi bütün taktiksel süreçte açıkça kızıkların yanında" (DGFP, s. 259).

raph; Uluslararası Telefon ve Telgraf) aitti. Aşağıda şirketin başkanı Sosthenes Behn, General Franco'nun gelişini beklerken gazetecileri konyakla eğlendiriyordu. Hitler'in tercümanı Paul Schmidt'e göre fatihleri ağırlamak için bir ziyafet bile hazırlamıştı.¹⁷

Uluslararası basın daha şimdiden "Madrid'in son saatleri"ni anlatıyordu. Bazı Fransız gazeteciler rakiplerinin hikâyesini geride bırakabilmek için başkentin ele geçirilişinin detaylarını bile gönderdi. *L'Illustration* muhabiri, "Mutlak zafer an meselesi" diye bildiriyor ve Léon Bailby şöyle yazıyordu: "Aşıkâr gerçeği engellemek için hiçbir şey yapılamaz. Madrid hızlıca alınacak ve bu milliyetçilerin nihai zaferi olacak."¹⁸ Portekiz radyosu General Franco'nun beyaz bir at üzerinde şehre girişini canlı detaylarla vermektedir. Ayrıca José Antonio Primo de Rivera'nın kaçtığını ve sivillerden oluşan bir birlikle Madrid'e doğru ilerlediğini iddia etti.¹⁹ Avusturya ve Guatemala hükümetlerinden Franco'nun zaferini kutlamak için gönderilen tebrik telegrafları Franco yerine General Miaja'ya teslim edilmekteydi. Milliyetçiler ve müttefiklerinin, zaferlerine dair en ufak bir şüpheleri dahi yoktu. *Daily Telegraph* muhabirine göre, şehre giriş esnasında İspanyol Katolik birliklerinin hazır bulunması için Karlosçu *requeté*ler hızlı hareket etmeye yönlendirilmişti. Her bölgeye tahsis edilen intikam mahkemeleri ve sivil muhafız müfrezeleri cephe hattının arkasında beklemekteydi. Genellikle temkinli olan General Franco bile 7 Kasım'da Madrid'deki ayine katılacağını ilan etmiş, hatta heyetine Kilise liderleri için seyahat programı ayarlamalarını söylemişti.

Tüm dünya ilerleme ile gericilik, ya da kişinin bakış açısına göre, medeniyet ile kıvılcık barbarlık arasındaki "nihai savaş"ın sonucunu bekliyordu. Liberaller ve solcular, Avrupa totaliter bir buzul çağına girmeden önce uluslararası faşizmin Madrid'de yenilmesi gerektiğine inanıyordu, muhafazakârlar ise bunun komünizm dalgasını durdurma şansı olduğunu düşünüyordu. Tam da bu kritik anda, Varela'nın saldırısını bir gün ertelemesinin ardından, yeni bulunan bir şey müdafilerin epey bir işine yarayacak-

¹⁷ Paul Schmidt, *Hitler's Interpreter, The Secret History of German Diplomacy, 1939-1945*, Londra, 1951.

J. Delperrie, *Las brigadas internacionales*, Madrid, 1978, s. 94.

Hoy, Las Palmas, 24 Temmuz 1936.

tı. 7 Kasım'da, yani ertelenen saldırıdan bir gün önce, bir milis müfrezesi devrilen bir İtalyan tankı içinde ölen milliyetçi Yüzbaşı Vidal-Quadras'ın cesedini aramaktaydı. Yüzbaşının ceketinin cebinde harekât talimatlarını buldular.

Plan, "Üniversite Şehri ile Plaza de España arasındaki bölgeyi ve bu iki yeri işgal etmek ve burayı Madrid'in iç bölgelerine ilerlemek için bir başlangıç üssü olarak kullanmak"tı.²⁰ Artık Carrabanchel'e yapılan saldırının yalnızca bir aldatmaca olduğunu bilen cumhuriyetçi genelkurmay, güçlerinin büyük kısmını Casa de Campo kısmına kaydırды ve ertesi sabah için savunma pozisyonu aldı. Cepheye yedek kuvvet olarak gitmeden önce UGT'nin milis olmayan üyeleri *casas de pueblolarında*, CNT üyeleri ise *ateneos libertarioslarında* örgütlendi. Onlar ve güneybatıdan gelen mülteciler dahil olmak üzere geri kalan herkes, ölen birinin silahını kapmak için anında öne atılmaya hazır şekilde öbek öbek beklemekteydi. İnsana güven veren bir yoldaş kitlesinin varlığı bir cesaret aşısı işlevi görmüştü belki, ama o gece tecrübesiz nöbetçiler kendi gölgelerinden korkarak ateş açtılar. Bu da mıntıka boyunca karanlığa doğru yayılım ateşi açılmasına sebep oldu ve sonuçta mermi zayıtı verildi. Görünüşe göre tüfek başına ondan az mermi düştüğü için, gelişigüzelce açılan bir ateş ciddi bir sorun teşkil ediyordu; Savaş Bakanlığı'ndan ayrılan yetkililer, yedek mühimmatın nerede tutulduğu konusunda bilgi vermemiştі.

8 Kasım sabahında Varela'nın Yagüe komutasındaki üç ana hücum kuvveti, siper işlevi gören Casa de Campo'daki kısa ağaçların arasından çıkarak taarruza geçti. Castejon'un bölüğü ağır ateş altında kaldı ve Castejón ciddi bir şekilde yaralandı. Aynı sırada Barrón ve Tella'nın küçük bölükleri dikkat dağıtmayı amaçlayan ataklarını Carrabanchel'e yöneltti. Önceden uyarılan Miaja, 40.000 kişilik kuvvetinin yalnızca 12.000'ini Carrabanchel'de tuttu; geri kalanlar Casa de Campo'nun karşısına mevzilendirildi. Puente de Segovia'da bir kadın taburunun da dahil olduğu, *carabinerolar* ve *regularelerle* harmanlanan ve tamamen eğitimsiz gönüllülerce desteklenen bu heterojen milis kütlesi, rakiplerinin iki katı büyüklüğündeydi. Ama bu durum, özellikle mühimmat ve tecrübe farkını düşünürsek, o gün elde ettikleri başarıyı küçültmez.

²⁰ Blanco Escolá, *El general Rojo*, s. 173.

Muhtemelen cumhuriyetçilerin yarısından azı önceki çatışmalara katılmış ve silahın sürgüsünü çekip hedef almayı ancak bir gece önce öğrenmişti. Birçoğu silah tutukluk yaparsa ne yapacağını hâlâ bilmiyordu ki bu titremez parmaklar için bile yeterince zor bir işti. Bununla birlikte, milliyetçi hücum bölükleri o gün şehrin batı ucunda durduruldu. Müthiş psikolojik önemi olan bir zaferdi bu. Afrika Ordusu artık yenilmez görünmüyordu. O akşam ilk Uluslararası Tugay'ın Casa de Campo kısmına konuşlanmasıyla cumhuriyetçilerin morali daha da yükseldi.

General Kléber komutasındaki 11. Uluslararası Tugay'ın geliş Madrid halkı üzerinde güçlü bir tesir yarattı. Bu tugay genellikle Tugayların en iyisi olarak görülüyordu. Sebati, mühimmat disiplini ve hendek kazmalarıyla milisler üzerinde iyi bir etki doğuracaktı. 1.900 yabancı Gran Vía'da istikrarlı adımlarla yürürken *madrileñolar*, onların savaş uçaklarının piyade karşılığı olduğu konusunda yanlış bir kanıya kapılarak onları "¡Vivan los rusos!" haykırılarıyla karşıladılar. "Bizi karşılayan yerliler arasında çok sayıda yaşlı kadın vardı," diye yazmıştı Karl Anger müstear adıyla savaşı bir Sırp. "Bir elleriyle gözyaşlarını silerken diğer ellerini havaya kaldırıp yumruk selamı veriyorlardı... İspanyol kadınların bu sıkılmış yumrukları bizi daha cesur ve kararlı kıldı."²¹

11. Uluslararası Tugay'ın, özellikle de Almanların neredeyse intiharla eşanlamlı sayılabilecek cesaretinden şüphe duyulamaz, ama bağlılıklarının istismar edilmesi epey nahoştı. General Kléber (nam-ı diğer Manfred Stern) bir kahramana dönüştürüldü ama bu onun için tehlikeli bir durumdu, çünkü daha sonra Sovyet subayları tarafından "Kléberizm"le suçlanacaktı ki bu, zaferdeki bütün payı İspanyolları bir kenara koyarak bizzat sahiplenmesi demekti.²² Madrid yalnızca Komünist Parti'nin zaferi olacaktı. İtalyan komiser Luigi Longo komutasındaki komünist birlikler iki tabur gönüllü eşliğinde Vickers 105 mm'lik sahra topundan oluşan bir bataryayla gelen Binbaşı Palacios'u 11. Tugay'ın gelmesinden bir gün önce başkente varmaktan alıkoymaya çalıştı. Yine de ilerlemek için çabaladılar ve Tugaylar gelmeden hemen önce General Miaja ve Albay Rojo tarafından karşılandılar. Erte-

(İsp.) "Yaşasın Rusları" –ed.n.

Karl Anger, nam-ı diğer Dobrovolski, RGVA 35082/1/189, s. 83.

RGVA 35082/1/95, s. 33-58.

si sabah gündoğumundan kısa süre sonra bu iki tabur, Casa de Campo'daki milliyetçilerin sol tarafında bulunan San Fernando Köprüsü'ne karşı-saldırı gerçekleştirdi ve adamlarının neredeyse yarısını kaybederek önceki gün kaybedilen kuzeydoğu tarafını tekrar ele geçirdi. Fakat bu hadise ne dış dünyada duyuldu ne de diğer milis eylemleri haber yapıldı. Tugayların çatışmayı etkileyecek şekilde 8 Kasım'da vaktinde gelmedikleri ve cumhuriyetçi kuvvetlerin yalnızca yüzde beşini oluşturdukları unutuldu. Komintern'in propagandası o kadar başarılıydı ki Britanya Büyükelçisi Sör Henry Chilton, Madrid'i yalnızca yabancıların savunduğuna ikna olmuştu. Milliyetçiler de kendi başarısızlıklarını haklı göstermek ve "beynelmilel komünizm tehdidi"ni vurgulamak için Tugayların önemini abartıyordu.

Líster'in tugayı Manzanares'teki köprü üzerinden Üniversite bölgesine nakledildi. Komuta mevkindeki Rodimtsev, köprüye doğru ilerlerken çılgınca bağırarak Faslı *regulareleri* gördü, bir grup ileriye doğru koşarken diğerleri onları koruyordu. Líster'in makineli tüfekçilerinden Miguel, kısa patlamalarla onlara ateş ediyordu, ama sonra silah ateşlemeyi kesti. Makineli tüfek ustası Rodimtsev hemen yanına koştu. "Kemer sıkıştı. Avucumla kabzasına sertçe vurdum ve yerine oturdu. Bana doğru koşan Faslılara ateş etmeye başladım. Maxim gerçekten çok iyi çalışıyordu. Köprüde bir tıkanıklık vardı. Ön taraftaki Faslılar geri döndü ve arkadan gelenlerle çarpıştılar." Başka bir makineli tüfekçi Gómez daha sonra ona Sovyetler Birliği'nin kendilerine kötü makineli tüfekler gönderdiğini söyledi. Faslıları öldüremezlerdi. "Onlara ateş ediyoruz, ama hiçbir şey olmuyor. Ardından düşman bizi havanla bombalıyor." Rodimtsev ona makineli tüfekleri kamufle etmesini söyledi. Faslılar atış yapmaya kışkırtmak için kuklalar kullanıyordu. Bu sayede milliyetçiler, mevzileri ortaya çıkan cumhuriyetçilerin makineli tüfekçilerini bombalıyordu.²³

Batı kanadında ciddi şekilde durdurulan Varela, 9 Kasım'da saldırısını Carabanchel'e doğru kaydırdı. Ardından bu işçi sınıfı mahallesindeki her evin etrafında şiddetli bir çatışma başladı. Milisler gayet iyi bildikleri bu sahada *regulareleri* zaptetmekle kalmadı, onlara ağır kayıplar da verdirdi. O gece, iki kilometre kuzeyde, 11.

²³ Rodimtsev, *Dobrovoltsy-internatsionalisty*, s. 46.

Uluslararası Tugay Casa de Campo'nun merkez kısmında milliyetçileri birkaç yüz metre geri püskürtmek için ciddi zayıt verdi. Carabanchel'deki ateşli çatışma sonraki birkaç gün sürdü, ardından 12 Kasım'da General Miaja (ya da muhtemelen General Gorev) milliyetçilerin Valencia yolunu kesmek için ileriye atılabileceğinden endişe duyarak, bir yanıltma olarak önemli tepeye, Cerro de los Angeles'e saldırmaları için 12. Uluslararası Tugay'ı ve dört İspanyol tugayı gönderdi. Bu ikinci Tugay, her ne kadar Büyük Savaş görmüş kişileri ihtiva etse de ilkinden daha az eğitimliydi ve saldırı karışa içinde çöktü. Bunun ana sebebi dil ve iletişim problemleriydi, fakat Tugay askerlerinin taarruz tertip etmede milislerden pek daha yetenekli olmadıkları gerçeği değişmiyordu.

Bu aşamada anarşist lider Buenaventura Durruti, 3.000'den fazla askerle Aragón cephesinden geldi. Durruti Valencia'daki hükümeti temsil eden Federica Montseny tarafından Madrid'e gitmeye ikna edilmişti. Madrid'deki CNT karargâhında García Oliver ile yapılan bir toplantıda, onların milis taburlarının temsilci-generalı Cipriano Mera, her ne kadar anarşistler komünistlerin Uluslararası Tugaylar aracılığıyla kazanmakta olduğu etki-den endişe ediyor olsa da, Durruti'yi Casa de Campo'ya cepheden saldırma konusunda uyardı. Durruti, Üniversite Şehri'nden Casa de Velázquez'e doğru bir saldırı yapmak dışında bir seçeneği olmadığını vurguladı. Saldırı 17 Kasım sabahı gerçekleşti fakat vadedilen topçu ve hava desteği gelmedi. (İster kasten ister dikkatsizlik sonucu olsun, anarşistlerin komünist taktiklere duyduğu şüphe iyice arttı.). Durruti'nin Barcelona'da gözükara bir cesaretle savaşmış askerleri, o âna dek hiç tecrübe etmedikleri yoğun bir topçu atışı ve ağır makineli tüfek ateşiyle karşılaşınca, başlangıç çizgilerine geri döndü.

"Sonu gelmez hava çatışmaları bütün gün sürdü," diye yazmıştı Koltsov o akşam: "Saat 16:00'da bir cumhuriyetçi savaş uçağı kendi grubunu kaybederek bir Junkers'e cesurca tek başına saldırdı. Birkaç Heinkel uçağı onu kovalayıp hasar verdi. Pilot paraşütle atladı ve Paseo de Castellana'daki bir kaldırıma sağ salım indi. Hayran gözlerle bakan kalabalık cesur adamı bir arabaya taşıdı. Beş dakika sonra Savaş Bakanlığı'na getirildi. Cunta üyeleri pilot Pablo Palancar'ı alkışlayıp ona sarıldılar."²⁴

²⁴ Koltsov, *Ispansky dnevnik, Moskova*, 1957, s. 279.

19 Kasım'da milliyetçiler ağır topçu desteğiyle saldırıya geçti ve Asensio'nun bölüğü cumhuriyetçi hatta bir gedik buldu. Bunun sonucunda milliyetçiler Manzanares'i geçerek Üniversite Şehri'nin diplerindeki Mimarlık Fakültesi'nde bir köprübaşı kurmayı başardı. XI. Uluslararası Tugay'ın ve diğer birliklerin, daha sonra bütün cephe'deki en çatışmalı sahaya dönüşecek bu bölgedeki şiddetli saldırılarına rağmen lejyonerler ve *regulares* tutunmayı başardı. Stalingrad'ın bir tür provasI olarak 4. Bandera'dan lejyonerler ve 11. Uluslararası Tugay'dan Edgar André Taburu bina bölgesinde sert bir çatışmaya tutuştu. "Üniversite kampüsüne adım atar atmaz," diye yazmıştı Karl Anger, "her patika, her ev, her zemin ve her eşik için acımasız bir boğuşmaya giriştik. Burada, cephe hattı bazen en değerli laboratuvarların ve kütüphanelerin içinden geçiyor. Bir an geliyor, *Britannica* ansiklopedilerinin devasa ciltleri göğüs siperi yapılıyor. Faşistler Madrid'e en çok burada yaklaşmıştı: Casa Velázquez'den şehirdeki en yakın kafeye yalnızca üç yüz-beş yüz metre uzaklıktaydılar."²⁵

Durruti o günkü çatışmada ölümcül bir yara aldı. Ertesi gün, José Antonio de Rivera'nın Alicante'de idam edildiği saatlerde, Ritz'de kurulan bir hastanede öldü.²⁶ Durruti'nin onun katı disiplinine karşı gelen kendi askerlerinden biri tarafından vurulduğuna dair dedikodular aldı başını yürüdü. Anarşistler moralleri bozmamak ve propaganda yapmak için, Durruti'nin bir keskin nişancı mermisiyle öldüğünü iddia ettiler, oysaki ölümü aslında bir kazaydı. Yoldaşlarından birinin elindeki "naranjero" makinelI tüfeğinin kurma kolu bir araba kapısına takıldı ve ateşlenen mermi Durruti'nin göğsüne isabet etti. Durruti hiç kuşku yok ki en popüler anarşist liderdi. Hayatı boyunca asiliğinden hiç ödün vermemişti ve devrimci bir Robin Hood olarak tanınmıştı. Barcelona'daki cenazesi, sırf geçit törenindeki yarım milyon insanla, İspanya'nın görüp gördüğü en büyük kitlesel yas manzarasıydı. İtibarı son derece yüksekti, hem de sadece anarşistler arasında değil. Ölümünden sonra onun bağlılığına sahip çıkma girişimleri

²⁵ RGVA 35082/1/189, s. 103.

²⁶ Durruti'nin biyografisini kaleme alan bir yazar, doktorların onu kurtarabilecekken cerrahi müdahaleye cesaret edemediklerini öne sürüyor. Durruti iç kanamadan öldü (Abel Paz, *Durruti en la revolución española*, Madrid, 2004, s. 678).

bile oldu. Falange, tıpkı iki kardeşi gibi onun da özünde bir Falange sempatzanı olduğunu söylerken komünistlerse Durruti'nin onlara katılma yolunda olduğuna inanıyordu.

Milliyetçilerin 19 Kasım'da ilerlemede yaşadıkları başarısızlık Franco'nun stratejisini değiştirmesine neden oldu. Hızlı bir zaf'er artık çok daha zor gözüktüğü için, en iyi birliklerini verimsiz saldırılarla riske atamazdı. Böylece tarihte ilk kez bir başkent yoğun hava ve topçu bombardımanına maruz kaldı. Sivil nüfusun moralini kırmak amacıyla sosyetik Salamanca bölgesi dışındaki tüm yerleşim alanları bombalandı. İtalyan Aviazione Legionaria ve Luftwaffe, Savoia 81 ve Junkers 52'leriyle metodik bir psikolojik savaş deneyi yürüttü. Fakat bombalama, amaçlandığı gibi moralleri bozmadı; aksine, ahalinin karşı koyuşunu pekiştirdi. Londra'da Alman maslahatgüzar Prens Otto von Bismarck, "Madrid'de ne kadar az zarar verdiklerini gördüğü için" Britanya'nın hava saldırılarından duyduğu korkuyla alay etti.

Salamanca bölgesinin ayrı tutulacağının açıklanmasından sonra bütün bölge doldu taşı, sokaklar iğne atılsa yere düşmeyecek hale geldi. Bu arada oldukça etkili bir harekâtla UGT, Madrid'in en önemli endüstrilerinin kullanılmayan metro tünellerine naklini yeniden organize etti. Bellas Artes'in genel müdürü sanatçı Josep Renau, Museo del Prado'daki tabloların Valencia'ya naklini organize etti. Hava saldırıları, gecekondu mahallelerinden Alba Dükü'nün sahip olduğu Palacio de Liria'ya kadar Madrid'de binlerce binayı mahvetmişti. Alba Dükü, milliyetçilerin haçlı seferinin kendi başkentini yabancı bombalarla yıktığını görmek yerine, tahribatın sorumluluğuyla ilgili sert eleştirilerini Cumhuriyet'e yöneltti, ama Franco zaten *The Times* muhabirine şöyle demişti: "Marksistlere bırakmaktansa Madrid'i yok ederim."

O hafta hava savaşının düzeyi yükseldi. 13 Kasım'da o âna kadar ki en büyük it dalaşı gerçekleşti; 14 Fiat ve 13 Chato, Paseo de Rosales üzerinde bir çatışmaya girişti.²⁷ Ertesi gün Miaja, uçağını terk eden pilotların vurulmaması emrini verdi. 16 Kasım'da milliyetçi müttefikler çeşitli hastanelerin (San Carlos Kliniği, Hospital Provincial ve Hospital de la Cruz Roja) yanı sıra, Prado, Museo Antropológico, Academia de Bellas Artes de San Fernando, Bibli-

J. Salas Larrazábal, *La guerra de España desde el aire*, s. 140.

oteca Nacional, Museo de Arte Moderno, Museo Arqueológico ve Archivo Histórico Nacional'ı de bombaladılar. Bu saldırılar Malraux'nun *Umut* isimli romanında betimlendi.²⁸ Bombalardan biri bir okula isabet etti ve sıra sıra ölmüş çocukları gösteren fotoğraflar *madrileñoların* milliyetçi bir zaferi engellemedeki azmini artırdı.

Madrid'e bırakılan bombaların miktarına dair tahminler büyük değişkenlik gösterir, fakat Albay Wolfram von Richthofen'in şahsi günlüğünden biliyoruz ki, sırf 4 Aralıkta Junkers 52'lerin şehre bıraktığı bomba 36 tondur.²⁹ İkinci Dünya Savaşı'ndaki bomba yükleriyle kıyaslandığında –tek bir Britanya Lancaster uçağı 10 ton bomba bırakabiliyordu– bu çok da yoğun sayılmaz, ama bir başkente yapılan ilk yoğun bombalı saldırı olduğu düşünüldüğünde psikolojik etkisi dikkate değerdi. Evini, “çiçeklerden biriciğı”ni kaybeden Şilili şair Pablo Neruda, kendi maddi kaybıyla ilgisi olmayan bir öfke hissine kapılmıştı:

Gel ve gör sokaklardaki kanı
Gel ve gör
Sokaklardaki kanı
Gel ve gör sokaklardaki
kanı.³⁰

Madrid'in batı kıyısındaki şiddetli savaş sürüyordu. André Cayatte adındaki bir Fransız gönüllü, “[S]abah çok zordu,” diye yazmıştı. “Tabur birkaç saat istirahat etti. Batıda top sesleri sürdü. Bütün Avrupa dillerinde insanlar o kadar dostça konuşuyor ve şarkı söylüyordu ki, bir şey anlamasanız bile kastedileni çıkarabiliyordunuz.” 20 Kasım'da Palacete de la Moncloa'da tekrar harekete geçtiler. “Binbaşı Rivièrre, dudaklarında gülücükle, zarafetle öldü, tıpkı

²⁸ Bkz. Solé Sabaté, s. 48-9.

²⁹ BA-MA RL 35/38.

³⁰ *Venid a ver la sangre por las calles,*
venid a ver
la sangre por las calles,
venid a ver la sangre
por las calles!

“Explico algunas cosas,” *Poesía política*, Santiago de Chile, 1953, I içinde, s. 60.

yaşadığı gibi. Rivière 115 gönüllüyle birlikte, düşman tanklarınca çevrilmiş bir sayfiye evini savunuyordu. Hayatta kalanlar üç kere çıkmayı denediler. Nihayetinde Mağripliler evi ateşe verdi. Rivière alevlerle son sigarasını yaktı. 'Bizim burada yaptıklarımızı hiç kimse bilmeyecek,' dedi. Kısa süre sonra öldü."³¹

Yerel komitelere dönüşün çok kıymetli olduğu anlaşılmıştı. Tahliye programına rağmen, mülteciler hâlâ şehri tıkamış durumdaydı (milyonluk şehir nüfusu yarı yarıya artmıştı); ancak böyle bir sistem hem onlara hem de bombalama sonucunda evsiz kalanlara yardım edebilirdi. Komiteler sığınakların yapımına, boş dairelere ol konmasına ve temel malzeme ve kantinlerin organizasyonuna nezaret ediyordu. Bu çabalara karşın karaborsa patladı ve ister istemez moraller bozuldu.

Sovyet danışmanlar, komiserler, kıdemli subaylar ve önemli Parti kadrolarının Gaylord's Hotel'de lüks ve stokları sağlam bir üssü vardı. Yurtdışından gelen çok sayıda ziyaretçi, araştırma heyeti ve angaje destekçiler burada güzelce ağırlandılar. Yabancı gazeteciler (Auden'ın ifadesiyle, "oyuncular kadar dikkat çekenler") neredeyse hiç rahatsızlık yaşamıyordu. Fakat nüfusun çoğunluğu için günlük ödenek yetersizdi. Bombalamada ölmüş bir at ya da katır, ev kadınlarınca kemiklerine kadar soyuluyor, bu esnada etraflarında aç köpekler dolanıyordu. Uluslararası Tugaylar'a mensup biri, bir milisin ölü bir adamın beynini yalayan başıboş bir köpeği vurduktan sonra, özür diler şekilde omzunu silktiğini ve onu köpeklerin insan etinin tadına alışmaması için öldürdüğünü açıkladığını kaydetmişti. Kediler ve fareler de gıda olarak kullanıldı, hiç değilse malzemesi zayıf mercimek çorbasının tadını artırmak için. Fakat Madrid hayvanat bahçesindeki zavallı bir kuş açlık yüzünden değil, top atışlarının vızıltısını taklit etmeyi öğrendiği için öldürülmüştü.

Madrid'de yaşam çelişkilerle doluydu. Puerta del Sol'un yakınında iki yabancı gazeteci, Sefton Delmer ve Virginia Cowles, kaldırımda, süvari ve opera pelerinleri yapan bir terzi dükkânına giderken kara ve kızıl anarşist eşarplar satan yaşlı bir kadının ya-

nından geçtiler. Delmer ve Cowles, devrimci Madrid'in orta yerinde böyle bir dükkânın varlığını sürdürmesinden çok hislenmişti. Pek müşterisi olmadığı bariz olan dükkân sahibi ziyaretçilerini hevesle karşıladı. Delmer ona işlerin nasıl gittiğini sordu. "Çok zor señor," diye cevapladı adam üzgün bir edayla. "Madrid'de çok az beyefendi kaldı."³² "Hemen yemek öncesinde başlayan topçu atışlarından uzak durmak için yol boyunca bir yerlere sığınmak zorunda kaldıktan sonra," Gran Vía'da öğle yemeği yemeye gittiler. Cowles son top atışları bittikten sonra sokakların tekrar dolmasından çok etkilenmişti, dükkân sahipleri kepenklerini kaldırmak için meydana çıkmış, halk yine kaldırımlarda dolaşmaya başlamıştı.

Daha sonraları İngiliz bir Uluslararası Tugay üyesi ona, ülkeye ulaştığında kendini en çok etkileyen şeyin, bombardıman sırasında yolda dikilip kibrit çöpüyle, umursamaz biçimde dişlerini karıştıran bir İspanyol görmek olduğunu söylemişti. İspanyolların apaçık korkusuzluk kültü yabancıların ilgisini çekiyordu. Uluslararası Tugay üyesi bir Sırp şöyle not almıştı: "İspanyollar savaşırken çok cesurlar. Lakin bu cesaret çok şövalyece, şairane bir tarzda. Modern savaşın değişken, kılı kırk yarmayı gerektiren sıradan taleplerine uyum sağlamak onlar için zor."³³

19-23 Kasım arasındaki yoğun hava saldırısında bile hayat neredeyse normaldi. İnsanlar her gün işe gidiyordu ve tramvaylar, vagonları sürekli tamir edilmek zorunda olsa da hâlâ çalışıyordu. Yeraltı elbette daha güvenliydi, gerçi insanlar tramvayın en azından cephe hattına gelmeden durması gerektiği, oysa metroyla cephenin arkasına geçip uzak bir uca çıkılabileceğini söyleyerek espi yapıyordu. Bu ulaşım sistemleri ek kuvvetlerin ve tedarikin görece kısa mesafelerde hızlıca nakledilebilmesini sağlıyordu. Cephe hattındaki birliklerin sıcak yemeğe ulaşması normal savunma mevzilerindekilere nazaran daha kolaydı ve birlikler sık sık istirahat edebiliyor ve hatta cepheye ziyaretçi bile kabul ediyordu.

Birlikler ve özellikle de Uluslararası Tugaylar, kuşatma vesilesiyle Madrid'e gelen çok sayıda yabancı tarafından siperlerinde ziyaret ediliyordu. Bu gruplar arasında gazeteciler ve birkaç savaş turistin yanı sıra Cumhuriyet'in siyasi destekçileri de vardı.

³² Cowles, *Looking for Trouble*, s. 18.

Dobrovolski (Karl Anger), RGVA 35082/1/189, s. 126.

Bazı ziyaretçiler, bir Uluslararası Tugay üyesinin tanımıyla, “sözümüne askerî heyecan” için oradaydı. Cephe hattına yapılan ziyaretlerde milliyetçi hatlara birkaç kez ateş etmek için sık sık bir tüfek ya da makineli tüfek ödünç alınırdı. Ernest Hemingway bu türün iyi bir örneği idi ve askerler her ne kadar yeni yüzler görmeyi, özellikle de ünlü olanları sevseler de, heyecan peşindeki bu kimseler düşman bombardımanını kışkırttıklarında buna daha az hevesli oluyorlardı.

Kasım ayının sonuna gelindiğinde Madrid mücadelesi, aralıklı olarak bombardıman ve hava saldırılarının düzenlendiği, arasıra çatışmaların alevlendiği, soğğun ve açlığın kol gezdiği bir kuşatma halini aldı. Cephe hattının sokakların ortasından geçtiği Carabanchel’de keskin nişancılarla, lav silahı saldırılarıyla ve evlerin altına dinamit döşemek için kazılan tünellerle ilginç bir ölüm kalım mücadelesi sürmekteydi. Karlosçular bir patlamayla bir bölüğün büyük kısmını kaybetti. Bununla birlikte, dolaysız tehlike azaldıkça Madrid halkının coşkulu bağlılığı da azalıyordu. Aşamalı olarak komitelerin yerini merkezî kontrolün alması da buna eşlik etti. Komünist gizli polisin tehlike geçtikten sonra bile faaliyetlerini sürdürmesi de moralleri bozdu. Anarşist milisler komünist yetkililerle şiddetli çatışmalara girdi ve anarşist basını sansürlemeye dönük girişimler oldu. Ertesi yıl Mayıs ayında gerçekleşecek büyük bir patlamaya yol açacak sürecin, yani iç savaş içindeki fiili bir iç savaşın başlangıcıydı bu.

Öte yandan, Marksist rakipler arasındaki karşılıklı suçlamalar artarken, komünistler POUM’a karşı ilk açık hamlelerini yaptı. POUM’un kendi gazetesi *La Batalla*’nın 15 Kasım tarihli sayısında Rusya’nın politikasını gayet doğru analiz etmesi komünistleri küplere bindirdi. Makalede şöyle deniyordu: “Stalin’in dert ettiği şey gerçekte İspanya’nın ve uluslararası proletaryanın kaderi değil, başkalarıyla yapılmış anlaşmalara uygun biçimde Sovyet hükümetini korumak.” Sovyet danışmanlar *La Batalla*’yı hemen “beynelmilel faşizme satılmış” olmakla itham etti. Sovyetlerin doğrudan kontrolünün ciddi şekilde artmasıyla, İspanya’daki Parti çizgisi SSCB’deki Troçkist cadı avını İspanya’da yansıtmaya başladı. Onları Madrid cuntasından uzak tutan komünistler, Madrid cephesindeki küçük POUM kuvvetine ödeme ve tedariki durdur-

dular. Bölgedeki POUM milisinin dağılmaktan, üyelerinin de UGT ve CNT birliklerine katılmaktan başka şansı kalmadı.

Başkent kurtarıldı ve dünyanın büyük kısmında yoğun siyasi duygular uyandırdı, fakat komünist sloganın umduğu gibi, “faşizme mezar” olmadı. Madrid Muharebesi yalnızca savaştaki bir değişimi işaret ediyordu. Milliyetçilerin orada dizginlenmesiyle, *coup d'état*, uluslararası uzantıları olan tam boyutlu bir iç savaş, handiyse vekâleten sürdürülen bir dünya savaşına dönüştü. Bu ise yurtdışından daha fazla yardıma gereksinim duyulduğu anlamına geliyordu. 2 Aralık 1936'da Albay von Richthofen günlüğüne şunları yazmıştı: “Salamanca Alman kara birlikleri istiyor, en azından iki tümen.”³⁴ (Aslında bir Alman, bir İtalyan.) Ne var ki temkinli Hitler, Franco'ya yardımını Kondor Lejyonu'yla sınırlamaya karar verdi.

³⁴ Richthofen, BA-MA RL 35/38. General Faupel tarafından desteklenen talep, Berlin'de hem siyasi hem de teknik gerekçelerle reddedildi, özellikle de böylesine çok sayıda askerin görülmeden İngiltere'den geçmesi sorununa istinaden. Bkz. Dieckhoff'un Aralık 1936 tarihli memorandumı, DGFP, s. 155-6, 162, 165 ve 168.

DÖRDÜNCÜ KISIM

Vekâleten Dünya Savaşı

SAVAŞIN BAŞKALAŞIMI

Tarih nadiren düz bir çizgide ilerler. Aralık 1936'da Madrid çevresinde, çoğu daha ziyade Birinci Dünya Savaşı tarzında denebilecek bir dizi çatışma başladı ama milisler Şubat 1937'deki kısa Málaga seferine kadar, önceki yaz aldıkları yenilgilerin bir benzerini almadılar.

Generalísimo Franco yaratıcılıktan yoksun bir stratejide sıkışıp kalmıştı. Alman diplomatların alaycı biçimde "boğa güreşi"¹ dediği şeye dair Ekim ayında yükselen büyük beklentiler ve Kasım'da Madrid'i ele geçirmede yaşanan başarısızlık saplantılı bir kararlılığa yol açtı. Franco, Almanya'nın yeni maslahatgüzarı Faupel'e ısrarla şunu vurgulamıştı: "Madrid'i alacağım; ardından Katalouya dahil olmak üzere bütün İspanya neredeyse savaştan elime düşecek." Faupel bu ifadeyi "mevcut duruma dair ancak abes diye tanımlayabileceğim bir tahmin" diye nitelemişti.²

Varela'nın saldırıları durdurulduktan ve bombalama şehrin moralini kırmada başarısız olduktan sonra elde üç seçenek kalmıştı. Biri, Madrid'i kuzeybatıdan kuşatmak ve en azından Sierra de Guadarrama'dan gelen su kaynakları ile elektriği kesmektir. Bu, milliyetçilerin ilk hedefi olacaktı. Diğeri, başkentin güneyindeki büyük cephe çıkıntısından hareketle Jarama Nehri üzerinden doğuya doğru saldırmaktır. Madrid civarındaki cumhuriyetçi bölge bir yarımada gibiydi ve Valencia yolu boyunca uzanan arazi ko-

¹ Madrid'deki maslahatgüzar v. Tippelskirch'ten Dışişleri Bakanlığı'na, 23 Eylül 1936, DGFP, s. 94.

Faupel'den Dışişleri Bakanlığı'na, DGFP, s. 159.

ridoru burayı temelde kırılgan hale getiriyordu. Bu, ikinci hücum olacaktı. Bir de Sierra de Guadarrama etrafından ve Guadalajara üzerinden geri kıvrılan merkez cephe sayesinde, Valencia yoluna kuzeydoğudan saldırma ihtimali vardı. Bu ise Mart 1937'deki üçüncü milliyetçi hücumun odak noktasını oluşturacaktı.

29 Kasım 1936'da Varela Madrid'in kuzeybatısında La Coruña yoluna ilk saldırıları başlattı. Amaç başkentin kuzeyine inmeden önce sıradağları yararak ilerleme kaydetmekti. Tanklar, toplar ve Junkers 52 bombardıman uçaklarıyla desteklenen yaklaşık 3.000 kişilik Lejyon ve Fas birliklerinin oluşturduğu bu ilk atak doğrudan Pozuelo bölgesine yönelikti. Cumhuriyetçi tugay dağınık bir şekilde geri çekilse de T-26'ların karşı-atağıyla savunma hattı tekrar kuruldu. Ardından her iki taraf da Madrid'in batısındaki cephelerini takviye etmek için tekrar konuşlandı.

Öte yandan, Alman tankları İspanyol milliyetçi mürettebat tarafından çok etkili kullanılıyordu. Richthofen 2 Aralıkta savaş günlüğüne, "İzahı kabil olmayan tank harekâtları" diye bir not düşmüştü. "Alman panzer personeli tankları çatışma bölgesine kadar götürüyor, ardından İspanyollar devralıyor. Tankları anlamasızca etrafta sürüyorlar." Ayrıca cumhuriyetçi hava kuvvetlerini gözlemlemiş, dört gün sonrasında "Kızıl pilotlar uçaksavar alanımıza girmekten kaçınıyorlar," diye not düşmüştü.³ Ünlü başarılı pilot Kızıl Baron'un kuzeni olan Richthofen, hem Alman hem de İspanyol subayların sevmediği sert ve mağrur bir adamdı. Birçok kasaba ve şehri yok etmekle ünlenecekti: İspanya'da Durango ve Guernica, ardından Rotterdam, Belgrad, Canea ve Girit'te Kandıye, daha sonra en başta 40.000 sivilin öldürüldüğü Stalingrad olmak üzere birçok Sovyet şehri.

Milliyetçi tarafta General Orgaz, hava muhalefeti nedeniyle kırk sekiz saatlik bir gecikmenin ardından 16 Aralıkta yeni bir taarruzun başlatıldığı merkez cephenin komutanlığına getirildi. Dört bölüğe ayrılmış 17.000 adamıyla Varela saha komutasını elinde tutuyordu. İlk hedef, 155 mm'lik topların ağır bombardımanının ardından, Madrid'in yaklaşık yirmi kilometre batısında yer alan Boadilla del Monte köyünü ele geçirmekti. Köy o gece ele

³ Richthofen'in kişisel savaş günlüğü, BA-MA RL 35/38.
Manfred Albrecht Freiherr von Richthofen -çn.

geçirildi ve Madrid'deki kurmay heyeti bunun bir saptırmadan ziyade büyük bir saldırı olduğunu fark ederek Pavlov'un T-26 tanklarıyla desteklenen 11. ve 12. Uluslararası Tugaylar'ı bölgeye gönderdi. 11. Tugay Boadilla'ya karşı-saldırıya geçti geçmesine ama köyde tam anlamıyla irtibatsız bir halde kaldı. Milliyetçiler onların topçular tarafından böylesine açık bir şekilde hedeflenebileceğini görünce fırsat bu fırsat deyip geri çekildi ve sonra piyadelerle tekrar saldırdı. Uluslararası Tugaylar zengin *madrileñolara* alt kır evlerinin kalın duvarlarıyla kendilerine bir savunma hattı oluşturdu. Can havliyle direndiler ve 19 Aralıkta her iki taraftaki kıyım da inanılmazdı. Ertesi gün Orgaz, yalnızca birkaç kilometre ilerlemiş durumdayken saldırıyı durdurdu. Yedek kuvvetlerini kaybetmişti ve cumhuriyetçiler sayısal açıdan üstün durumdaydı.

11. Uluslararası Tugay'daki Sırlardan biri olan Karl Anger çatışmanın başlangıcında, La Coruña otoyolunun hemen güneyindeki Majadahonda köyüne varışlarını şöyle anlatıyor: "Hâlâ ol değmemiş küçük bir yerd, pek güzel denemezdi, yoksulluk yüzünden biraz kirli de olsa sıcak, sessiz ve tatlıydı, tıpkı bir kuzu gibi. Köyü birliklerimiz, destek ekiplerimiz, silahlarımız, kamyonlarımız, zırhlı araçlarımız ve bir ordunun bir sefer sırasında peşi sıra getirdiği şeylerle doldurduk. Sessiz Majadahonda tıpkı bir pazaryeri gibi kalabalık, gürültülü ve kirli bir hal aldı. Kalkışımızın ertesi günü düşman uçakları köyü bombalamaya başladı. Köylüler tüm malını mülkünü terk ederek kaçıştı. Çiftlik hayvanları, domuzlar, dağınık yataklar ve sahipsiz evler. İlk gece ve ilk sabah Majadahonda'da hâlâ hayat vardı. Evlerin zayıf loş pencerelerinin arkasında genç İspanyol kızların gizemli silüetleri görülebiliyordu. Ertesi gün pencereler kapkara ve bomboştı; evlerin duvarlarında ürkütücü delikler açılmıştı. Köyde yalnızca başıboş köpekler, ikmalle görevli kişiler ve avareler kalmıştı; bir kadın da delirtmişti. Mehtaplı bir gecede, boş bir evde çok fena çığlıklar atıyordu ve çığlıkları ay ışığının vurduğu sokaklarda korkunç bir biçimde yankılanıyordu."⁴

Ayrıca karla karışık yağmur yağarken araç sürmenin zorlaşması ve kışın karanlığın çökmesi gibi durumları beraberinde getiren keşmekeşi hesaba katmakta da fayda var. Uluslararası Tu-

⁴ Karl Anger (Dobrovolski), RGVA 35082/1/189.

gaylar düşman hakkında istihbarat eksikliği çekiyordu. Ne haritaları ne de pusulaları vardı. Yol yordamsız dolanıyor, birbirlerine saldırmaktan zar zor kaçınıbiliyorlardı. Bir tabur siper kazmaya başlardı ama sonra bir görürlerdi ki yanlarındaki birliğin hizasını tamamen aşmışlar. Uluslararası Tugaylar'ın içindeki dil sorunu da cabasıydı. Bir Alman taburunda bulunan Sırp Anger'in anlattıkları, Uluslararası Tugaylar'da türlü türlü milletin olduğuna ve her birini harekete geçiren güdülerin son derece çeşitli olduğuna işaret eder. "Majadahonda'da genç bir Çinli gönüllü katıldı, bu bize katılan ilk Çinliydi. Ertesi gün biz onu nasıl daha iyi şekilde kendi Sırp takımımıza katabileceğimizi düşünürken, iki bacağı da parçalanmış bir şekilde getirdiler. İsmi öğrenecek zamanımız bile olmadı." Ardından: "[Bütün Uluslararası Tugaylar'da, buna ilk tugay [XI.] da dahildi, eski Rus Beyaz Muhafızlar ya da Beyaz Muhafızların oğulları vardı." Bunlar ümitsizce Sovyetler Birliği'ne dönmek için güvenli bir yol arayan, memleket hasretiyle dolu mültecilerdi.

Milliyetçi takviyeler Aralık ayının sonuna doğru geldiğinde Orgaz yaratıcı olmayan saldırısını aynı eksen boyunca yeniden başlatmaya hazırlandı. Saldırısız geçen nefes alma dönemi boyunca cumhuriyetçi genelkurmay Pozuelo-Brunete bölgesindeki birliklerini son derece eşgüdümsüz bir şekilde ve mühimmat tedarikine bakmadan tekrar konuşlandırdı. 3 Ocak 1937'de milliyetçi saldırı yeniden başladığında cumhuriyetçilerin sol kanadı kargaşa içine düştü. İlk başta soldaki cumhuriyetçi birlikler "tam bir keşmekeş" halini alan muharebede Pozuelo'yu elde tuttu. Koltsov şöyle demişti: "[Bütün kahramanlıklarına rağmen birliklerimiz kafa karışıklığının, ahmaklığın ve belki de karargâhtaki ihanetin kurbanı oldu."⁵

Daha sonra Varela, 105 mm ve 155 mm'lik topçu silahlarının bulunduğu sekiz bataryasının çoğunu, tankları ve mevcut hava gücüyle *pueblo* üzerinde yoğunlaştırdı. Cumhuriyetçi savunma çöktü ve Modesto'nun eski 5. Alay'a dayanan birliğinin geri çekilmesi, sis içinde bütün yön duygularını yitiren askerler için tam anlamıyla bir hezimete dönüştü. General Miaja 10. Tugay'a, kaçanların hepsini silahsızlandırma emrini verdi. Durumu hafifle-

⁵ Koltsov, *Ispansky dnevnik*, s. 309.

ten tek unsur Alman hafif tanklarından müteşekkil iki bölüğün Rus zırhlı araçlarının 37 mm'lik silahlarıyla yok edilmesi idi. İspanya'daki Sovyet zırhlı araçlarının üstünlüğü, daha sonraları Wehrmacht'ı daha ağır tanklar geliştirmeye yöneltecekti.

Mühimmat ikmali berbat durumdaydı. Bazı taburlar tamamen mühimmatsız kalmışken, adam başına ortalama bir avuç mermi vardı. Burada hata kısmen Miaja ve kurmayının bu soruna çok yavaş tepki vermesinden kaynaklanıyordu, ama asıl kabahatli-ler Valencia'da bulunan Savaş Bakanlığı'ndaki subaylar ve Largo Caballero'ydu. Largo Caballero Miaja'nın mühimmat talebine bir suçlamayla, yenilgideki sorumluluğunu düpedüz örtbas etmeye çalıştığını söyleyerek karşılık verdi.

Bütün cumhuriyetçi bölge çökmek üzereymiş gibi görünse de Miaja firarları engellemek için makineli tüfekleri Madrid yolundaki kavşaklara yerleştirdi. 12. Uluslararası Tugay ile Lister'in tugayını görevlendirdi. Buna ilaveten, 14. Uluslararası Tugay ta Córdoba cephesinden getirildi. 7 Ocakta Kléber, Thaelmann Taburu'nu Las Rozas yakınındaki düşmanı durdurmakla görevlendirerek onlara "ne koşulda olursa olsun tek bir santimetre bile çekilmek yok," dedi. Bu ölümüne cesaret karşısında, emre harfi harfine itaat ettiler. Yalnızca 35 asker hayatta kaldı.

Takviyeler geldikten sonra nihayetinde ön cephe nihayet bir istikrara oturdu. İki taraf da tükenmişti ve Ocak ortasına gelindiğinde muharebe bitmiş, iki ordu da savunma konumuna geçmişti. Milliyetçiler La Coruña yoluna Madrid'in kıyısından San Lorenzo del Escorial'e giden yolun neredeyse üçte birine kadar yayılmıştı ama Cumhuriyet Madrid'in batıdan kuşatılmasını engellemişti. Her iki taraf bu süreçte yaklaşık 15.000 kişilik zayıat verdi.

La Coruña yolu için girişilen iki muharebe, tank tugayıyla birlikte Fransız ve diğer gönüllüler için zorlu bir test sahası oldu. Fransızlar, Sovyet danışmanların ifadesiyle, umursamaz bir tavırla gelmişlerdi. "Daha ilk günlerden itibaren," deniyordu Moskova'ya gönderilen bir raporda, "Fransızlar buradaki disiplini sevmediler. 'Nasıl bir hayat bu, şarap içmeye izin yok, geneleve gitmeye izin yok ve sabah erken kalkmak mecburi,' deyip durdular. Özellikle kalk borusuyla uyanıp yirmi beş kilometre yürümeyi sevmediler.

Lakin durumu onlara izah ettikten sonra anladılar ve muharebe sahasında kahramanlık sergilediler. Muharebeden döndükten sonra, 'kendimizi Fransız olarak değil, enternasyonalist ve anti-faşist olarak görüyoruz,' dediler." Rapor, tank mürettebatı için savaş koşullarının berbat olduğunu teslim ediyordu. "Adamlar çok yoruluyor. Bir günlük çalışmanın ardından tankları sarhoş gibi terk ediyorlar, çoğu tanklarındaki oksijensizlikten mahvoluyor. Bazen kusuyorlar, bazense çok gerginler."⁶

Tank tugayının tıbbi birimindeki Sovyet kadın komiser El Escorial'de İspanyol askerler için kurulan geçici hastanedeki berbat şartlara kıyasla, Sovyet danışmanlar için sunulan tıbbi olanakların çok daha iyi olduğunu anlatmıştı. Tank tugayının komutanı, muhtemelen Pavlov, adamlarının sağlığına alışılmadık bir özen gösteriyordu; Kızıl Ordu'da epey nadir görülürdü böylesi. Yaptığı işler çok ihtiyaç duyulan eğitilmiş tankçıları tanklarına döndürmenin ötesindeydi. Komiserin çalışmaları ve gözlemleri savaş şoku vakalarına dair çok az sayıdaki Sovyet anlatımlarından bazılarını sunar.

"Uluslararası Tugaylar'ın tıbbi araçları otoyol boyunca gidip geliyor. Bazıları yeşil-sarı-siyah-gri modelinde bir mozaik şeklinde boyanmış, çevreyle uyum içinde. Burada tıbbi ulaşım bir zaaf. Çok az sayıda ambulans var ve çoğu modifiye edilmiş küçük kamyonlar ya da döküntülerin montajıyla oluşturulmuş. Çoğunda yalnızca dört sedyelik alan var. İki tank bir dönemeci sürüne sürüne geçiyor. İkincisinde, tankındayken doğrudan vurularak öldürülen makineci-sürücü Ulyanov'un cesedi var. Malişev ve Starkov yaralanmış.

"[(T)ankçılar ve Uluslararası Tugaylar için kurulan] sahra hastanesi doğal koruma alanındaki evlerden birinin büyük bir odasında idi. Yere temiz nevresimler ve battaniyelerle sarılı çift döşekler serilmişti. İçine odun atılan ve cepheden gelenler için çok önemli olan sıcaklığı yüksek tutan bir soba var. Las Rosas yakınındaki harekât sırasında çokça sis vardı ve insanın bütün bünyesine sirayet ediyordu... Su ve sabunun yanı sıra, hastanede petrol ve -tankçıların yüzünü ve ellerini yıkamak için- alkol vardı... Doktor ve ben ana hastaneye, yaralı adamlarımızı görmeye gidiyoruz. Escorial'deki hastane yaralılarla dolmuş taşıyor... Koğuşlardan ve

⁶ RGVA 35082/1/185, s. 400, 407.

yaralıların kabul edildiği büyük salondan geçerken yara türlerini not ediyorum. Yaralıların çoğu topçu mermileriyle yaralanan piyadelerdi. Mermi kaynaklı yaralar – arkadan ve yandan.

“14 Ocak gecesi, Starkov’un odasının yanında bir Fransızın cesedini buldum. Muharebeden getirildiğinde şuuru yerinde değildi ve ağır yaralıydı. Hemşire bana Fransızca bir şeyler bağırdığını söyledi, ‘Yoldaşlar, bakın! Topçu mermileri sol taraftan geliyor.’ Ardından ‘Enternasyonel’i söylemeye başladı ve öldü. Üzerinde herhangi bir belge yoktu. Ne hemşirenin ne de benim bu isimsiz yoldaşın fotoğrafını çekecek bir kameramız vardı. Yukarıda, boş bir koğuşta, boynundan yaralanmış ve ölmek üzere olan bir İtalyan yatıyor. Yanındaki koğuşta, bacağından ağır bir şekilde yaralanmış bir Faslı var. Konuşmuyor, yemek yemeyi de reddediyor... Hastane inanılmaz derecede soğuk. [(B)acağı kesilmiş] Starkov’u birkaç battaniyeyle sarıyor ve ona tugay karargâhından getirdiğimiz sıcak iç çamaşırlarını giydiriyoruz. Tugay komutanı, Starkov için herhangi bir şey temin edip edemeyeceğini sordu. Starkov’a sordum ve bir saat alırsa iyi olacağını tugay komutanına ilettim. Tugay komutanı Starkov’a kendi saatini vermemizi emretti... Şu an Madrid’deki hastanelerde bulunan bütün yaralı tankçılara tugay karargâhından her gün yiyecek gönderiliyor: Kutu süt, kakao, portakal, elma, çikolata, sosis, kurabiye... Madrid’de Gorki ve Çehov’un bütün eserlerinden oluşan bir koleksiyon bulduk. Yaralılara gazeteler ve dergiler gönderiliyor, komiserler onları devamlı ziyaret ediyor.

“Hem cephedeki sahra hastanesinde hem de Madrid’deki hastanelerde yara çeşitleri günden güne değişkenlik gösteriyor. Muharebelerin ardından hemen ziyaret ettiğim koğuşlarda ve ameliyathanelerde arkasından, sırtından, bacağının arkasından ve omzundan yaralanan İspanyol piyadeler gördüm. Cephedeki ilkyardım istasyonlarında, hastaneye götürülebilme için, bir an hayvani bir korkuya kapılıp kendi kol ve bacaklarını vurmuş İspanyol piyadelerle karşılaştık bazen.”

Kadın komiser Solovyev adındaki bir tank mürettebat üyesinden de bahseder. Sağ kolu kırılan Solovyev “anormal psişik tepkiler geliştirmiş”tir ki bu apaçık savaş şokunu ifade etmek için kullanılan bir örtmece ya da bugün adlandırdığımız şekliyle travma sonrası stres bozukluğudur. Solovyev 15 Ocakta Madrid’deki

Palace Otel'e, yani Sovyet üssüne sevk edildi. Sayıklamaları ilginç bir propaganda üretimiymiş belki de. "Solovyev son derece huzursuzlanıyor, tekrar tekrar anılarından bahsediyor. Mütemadiyen Kızıl Ordu'daki talimlerini ve orada geçirdiği zamanları anlatıyor, komutanlarının isimlerini, kamplarının yerlerini, birimlerinin nelerde bulunduğunu zikrediyor, ardından İspanya İç Savaşı'na dönüyor, gemilerle gönderilen insanlardan ve malzemelerden, anarşistler ve Troçkistlerden bahsediyor. Tugay komutanının emriyle Solovyev başka bir odaya taşındı... 20 Ocakta keskin hezeyan belirtileri gösterdi: 'Gece anarşistler geldi ve beni üst kata çıkardılar!' 'Anarşistler hepimizi katledecek, beni almaya geldiler, bana gece böyle söylediler!' Tugay komutanı bize Solovyev'in Madrid'den tahliye edilmesi emrini verdi. Hezeyan nöbetleri git-tikçe sıklaşmasına rağmen Solovyev'i tugay ambulanslarından biriyle tahliye ettik. Onu Archena'daki bir hastaneye götürdük. Bu hastanede dış dünyadan tecrit olarak gerekli tedaviyi görebilecekti. 'Palas Hotel'de [aynen böyle] iken hiçbir yabancıнын onun koğuşuna girmesine müsaade edilmezdi. Tugaydaki siyasi işçiler Solovyev'i devamlı ziyaret edip durumunu kontrol ettiler."⁷

Bu noktada, artık Halk Ordusu'nun bir parçası haline gelmiş milisler için sahada savaşmanın nasıl bir şey olduğunu anlamakta yarar var. Bu milislerin çoğu kırsalda çok az zaman geçirmiş sanayi işçileriydi. Askerlik yapmış olanlar bile hem genel olarak yaşamı daha katlanılır kılmaya hem de savaş sırasında hayatta kalmaya yarayan tecrübeli asker numaralarını biliyordu. Bölükleri ya da yeni "karma tugaylar," el konulmuş kamyonlarla Madrid dışına çıkarılırdı. O kadar az harita vardı ki bazen koca bir bölüğün yalnızca bir haritası olurdu ve onları doğru düzgün okuyabilecek kişi sayısı da çok azdı. Bir mevzinin savunulması emri verildiğinde bir tüfek, mühimmat torbası ve bir battaniyeden başka pek bir şeyleri olmayan askerler süngülerle ve çıplak ellerle siper kazmaya başlıyordu. Hiç sahra helası kurma zahmetine girmiyorlardı, çünkü taşlı İspanyol topraklarını daha fazla kazmak demekti bu ve tuvalete giderken yapılacak yolculuk tehlikeliydi. Bunun için birçok kez kendi siperlerini kullanıyorlardı. Her şeyin kazılıp gömülmesi

⁷ A.g.y., s. 680-695.

gerektiği yönündeki Birinci Cihan Harbi'nden kalma fikre alışmış Uluslararası Tugaylar'ı dehşete düşüren bir pratikti bu.

Sıradağlardan inen soğuk rüzgârlarıyla meşhur Kastilya kışında, işçi tulumları ve çabucak eskiyen, keten bezinden yapılma ip tabanlı *alpargata* pabuçlarından başka giyecek pek şeyleri olmayan milisler siperlerinde donmaktaydı. Temiz su getirecek tankerlerin eksikliği ve sabun kıtlığı yüzünden, her taraf çamur içindeyken temiz kalmak imkânsızdı.

Teoride, her bir taburun üç tüfek bölüğüne ilaveten bir makinelî tüfek bölüğü vardı, fakat yalnızca Uluslararası Tugaylar ve bazı seçilmiş komünist birlikler tam böyle bir düzene yaklaşıyordu. Otomatik silahlar cephe saldırılarını püskürtmek için anahtar durumdaydı ve onlar olmadığında, tecrübeli kullanıcıların olmadığını da hesaba katarsak, Halk Ordusu büyük bir dezavantaja sürükleniyordu. Faslı *regulareler*, ateş edilemeyen ya da gözlemlenemeyen arazi konumlarını kullanmadaki üstün yeteneklerinin yanı sıra, makineli tüfekleri de son derece etkili şekilde kullanıyordu. Sömürge savaşlarında İspanyollara karşı çorak topraklarda savaşmaları, onlara arazideki en ufak kıvrımdan bile azami fayda sağlamayı öğretmişti. Bu sayede kayıplarını muazzam derecede azaltmakla kalmadılar; bıçak kullanmada saldıkları namla birlikte, cumhuriyetçi birliklerde büyük korkuya da yol açtılar. Yetenekleri sayesinde, dikkatsizce saptanmış mevziler arasında sürünebiliyor ve savunucuları gafil avlayabiliyorlardı.

Birçoğunun cumhuriyetçi muadilleri gibi basmakalıp hareket ettiği görülen milliyetçi generaller, *regularelerden* tam anlamıyla istifade etmedi. Çatışmaların çoğu, hiç kimseye ait olmayan açık arazide yapılan, tasarlanmış hücumlarla sınırlıydı. Bir saldırıyı bir karşı-saldırı izliyordu. Birinci Dünya Savaşı taktikleriyle arasındaki tek belirgin fark, topçu birlikleri ve hava bombardımanının dahil olmasıyla birlikte, piyade ile zırhlı birlikler arasındaki koordinasyonun artmasıydı. Fakat bu gelişme neredeyse tamamen milliyetçi tarafla ve onların Kondor Lejyonu danışmanlarıyla sınırlıydı.

Bu dönemde ortaya çıkan yeni cumhuriyetçi komutan türü genç, saldırgan, acımasız ve kişisel açıdan cesurdu, ama metropol ordusunun yaşlı subayları kadar basmakalıp ve yaratıcılıktan yoksundu. Bu türün en göze çarpan örnekleri, tıpkı Modesto ve

Líster gibi, 5. Alay'dan komünistlerdi. Manuel Tagüeña gibi bazıları savaşın ilk aylarında komünist olmuştu; önceki yaz sıradağlardaki çatışmalar sırasında 5. Alay'a bağlanan Sosyalist Gençlik taburlarında savaşmaya başlamışlardı. Taktikler konusundaki katı geleneksel yaklaşımları ve askerî resmîyetleri Stalinist ortodoksluktan kuvvetli biçimde etkilenmişti. Zırhlı savaşa dair yeni yaklaşımı savunan Maraşel Tuhaçevski'nin ve destekçilerinin tasfiyesiyle, komünistlerin askerî teorisi köhne taktiklerin sağladığı siyasi emniyete döndü. Rusya'da selamlama tekrar devreye sokuldu ve 5. Alay da bunu takip etti. 11. Uluslararası Tugay'ın subayları 8 Kasım'da Gran Vía'da yürürken kılıç bile taşıyordu. Yeni cumhuriyetçi tugayların vaazları dilde devrimci olabilirdi, ama manevra tarzları basbayağı Çarçıydı.

La Coruña Yolu Muharebesi'nin ardından Kléber, görevinden alınmış André Marty'yle birlikte Moskova'ya gitti. İspanyol komünistlerin onu Pozuelo bozgununun günah keçisi gibi gösterdikleri söylenmiştir; Borkenau gibileri ise Miaja'nın Madrid kahramanı olma iddiasıyla Kléber'in kendisine aşık atmasına kızdığı kanısındaydı. Bunun açıklaması ne olursa olsun, Kléber bir tümeni komuta etmek için Haziranda İspanya'ya döndüğünde küstahlığı epeyce azalmıştı. Onu "sansasyonel bir şekilde resmeden" pek çok yabancı gazetecinin çıkardığı idealleştirilmiş portrelere rağmen -aralarından biri tam da böyle demişti- Kléber, askerlerinin hayatına merhamet duymayan haşin bir Birinci Dünya Savaşı komutanı düzeyinin üzerine aslında hiç çıkmadı.

La Coruña yolu saldırısının iki kısmı arasında, Queipo de Llano'nun kuvvetleri Andújar'ın zeytin yetiştirilen zengin bir bölgesini ele geçirmek için ilerlerken cumhuriyetçiler güneyde başarısızlıkla sonuçlanacak bir harekâta girişti. Bu harekât daha sonra İkinci Dünya Savaşı'nda Kızıl Ordu'nun Berlin harekâtında İkinci Polonya Ordusu'na komuta edecek, yeni 14. Uluslararası Tugay'ın Polonyalı komünist komutanı General "Walter" için fevkalade şanssız bir başlangıçtı. Bu tugayda bir Britanya bölüğü de bulunan Fransız Marseillaise Taburu da yer alıyordu. Noel'den hemen sonra Lopera adındaki bir köy civarında başlayan ana harekât, iki İngiliz komünist şair, John Cornford ve Ralph Fox'un ölümü ve Uluslararası Tugaylar'ın adalet anlayışını ürkütücü biçimde önceden tattırmasıyla ünlenmişti.

Muharebe 28 Aralık sabahında başladı ve otuz altı saat sonra mona erdi. Walter'e, Lopera'yı geri alma emri verildi ama ne birlikleriyle telefon iletişimi ne de topçu ve hava desteği vardı. Milliyetçiler onların saflarını makineli tüfekler, havanlar ve topçu ateşleriyle dağıttı. 14. Uluslararası Tugay gerçek anlamıyla talimsizdi. Benzer durumdaki milis kuvvetler gibi bu tugaydaki adamların çoğu da makineli ateşiyle şaşkına dönerek geri kaçmaya başladı. Yaklaşık 800 ceset zeytin ağaçlarının gölgesinde kalırken, 500 adam da cepheyi terk etti.⁸ Marseillaise Taburu'na komuta eden Binbaşı Gaston Delasalle tutuklandı ve hem beceriksizlik ve korkaklık hem de "faşist casus" olmakla suçlandı. André Marty'nin ulelacele topladığı askerî mahkeme tarafından suçlu bulundu. İlya Ehrenburg daha sonraları Marty'i konuşmaları ve ara sıra yaptığı hareketlerden yola çıkarak "zihnen hasta bir adam gibi" diye tanımladı. Gustav Regler'in belirttiğine göre de Marty, "küçük burjuvazi kararsızlığı" dediği şeyle zaman kaybetmek yerine şüphe duyduğu herkesi öldürmeyi tercih ediyordu.⁹ Fakat bazı tugay üyeleri ona çok hürmet gösteriyordu. Sommerfield onu "gerçek bir devrimci" diye tanımlıyordu, "sabır, taş gibi sağlamlık ve mutlak şaşmaz kararlılıktan mürekkep" bir devrimci. Daha sonra Britanya taburuna kumandanlık edecek Tom Wintringham duruşmaları "tamamen adil bir askerî mahkeme" olarak tanımlamıştı. Ne var ki 14. Uluslararası Tugay'dan Nick Gillain daha sonraları şöyle yazdı: "Mahkûm edilen adam masum olduğunu haykırmaya devam ederken gardiyanlar onu sürüyerek mahkeme salonunun dışına çıkardılar. İki ya da üç el silah sesi duyuldu. Ardından bir adam odaya döndü ve masaya bir saat ile biraz para koydu... Devrimci adalet yerini bulmuştu."¹⁰

Milliyetçiler ve Mihver destekçileri kendilerini sürüncemeli bir savaşa adapte olmaya başladı. Hitler, Alman Maslahatgüzar Volckers'in doğru değerlendirmeleriyle bilgilendirildiği için, olayların beklenmedik yönde seyretmesine şaşırmamıştı. Ayrıca Franco'ya gönderdiği büyükelçisi Faupel ve Kondor Lejyonu komutanı

Castells, *Las Brigadas Internacionales*, s. 130-131.

The Owl of Minerva, Londra, 1959.

Gillain, *La Marseillaise*, s. 16.

General Sperrle'in uzun ve karamsar raporlarından rahatsız değildi, çünkü uzayan bir savaş daha çok işine geliyordu. Savaş, dikkatleri onun Orta Avrupa'daki yayılcılık planlarının üzerinden alıyordu. Öte yandan Mussolini, Avrupa'da askerî zafer kazanmak için sabırsızlanıyordu, fakat halet-i ruhiyesi birliklerinin performansına bağlı olarak fena halde dalgalanıyordu.

Franco'nun kurmaylarının karşı karşıya olduğu en acil görev, yeterli büyüklükte eğitimli bir ordu yaratmaktı. Almanların bu görevdeki yardımı en az savaş sahasındaki kadar önemliydi. Ekstremadura'daki Cáceres'te Kondor Lejyonu subaylarının eğittiği Falanjist milisler, yaz çatışmalarındaki *señorito* çetelerine pek benzemiyordu. Milliyetçilerin Afrika Ordusu'nun ardından en etkili birlikleri olan Karlosçu *requeté*lerin sayısı artık 60.000'i bulmuştu. Bunların en az yarısı Navarra'dan geliyordu, ki bu sebeple Karlosçular "Navarra İspanya'yı kurtardı" iddiasında bulunmuştu. Bu kibir, yozlaşmış ve ikiyüzlü olduğunu düşündükleri Kastilya Kilisesi'ne karşı açık küçümsemeleriyle birleşince, müttefiklerinden gördükleri hürmet azaldı. *Requeté*lerin ünlü disiplini yalnızca hiyerarşiye duydukları güçlü saygıdan değil, dağlık bölge çiftçilerinin özdisiplininden de kaynaklanıyordu. (Liderleri Fal Conde Karlosçuluğu aşağıdan yukarıya bir hareket olarak tanımlarken mübalağada bulunuyordu, ama bu hareket kralcılığın benzersiz bir popülist biçimiydi.) Ortaçağ'ın haçlı seferlerine özgü iman onları korkusuz kılıyordu. Albay Roda kendi *requeté*lerini "zafer inancı, Tanrı inancı olan; bir elinde el bombası, diğerinde haçlı tespih tutan" adamlar diye tanımlamıştı.

1936 Aralık ayının ilk günlerinde Karlosçu savaş konseyi eğitimli Karlosçu subaylar yetiştirmek amacıyla "Kraliyet Askerî Akademisi" kurulmasına karar verdi. Karlosçuların gücünü kıskanan Franco, izin almadan girişilen böyle bir hamlenin milliyetçi harekete karşı bir eylem olarak görüleceğini ilan etti. Savaş konseyi geri adım atınca Fal Conde Portekiz'e sürgüne gitti. Caudillo'nun bu zaferini, bütün siyasi milisleri askerî adalet kanununa ve ordu komuta zincirine sokan bir kararname izledi.

1936'nın sonuna gelindiğinde milliyetçi ordunun kuvvetleri 200.000 askere dayanmıştı, ki bunların yarısını Karlosçular ve Falanjistler oluşturuyordu. Afrika Ordusu, esasen Rif'teki askere alımların bir sonucu olarak 1937'nin başlarında 60.000 askeri

ıttı. Yabancı gönüllüler de Lejyon'a katıldı. En büyük grup *viriatos* diye bilinen Portekizlilerdi* ve yaklaşık 12.000 kişiydiler. Ayrıca sağcı Fransız gönüllülerin oluşturduğu bir müfreze ve General Koin O'Duffy komutasında 600 mavi gömlekli İrlandalı vardı, ama bunların katkısı azdı. Kendi taraflarınca saldırıya uğradıkları tek bir harekâttan sonra çekildiler.¹¹

Franco Ocak ayında, savaşın yürütülme biçimiyle ilgili olarak müttefiklerinden gelebilecek eleştirileri savuşturma umuduyla ortak bir Alman-İtalyan kurmay heyeti kurdu. Bunu tamamen daha fazla askerî yardım isteyebilmek için bir nevi rüşvet olarak ve herhangi bir aksilikte danışmanlarını töhmet altında bırakmak için tasarlamıştı. Milliyetçiler en değerli yardımı hiç kuşkusuz, Almanların giderek artan katkısından alıyordu. Nazi hükümeti Kasımın başlarında Rus silahlarının devreye girişine çok hızlı tepki vermişti. Hitler belli ki Stalin'in onu provoke etmekten endişe ettiğini ve İspanya meselesinin Sovyet dış politikasını bozmasını istemediğini fark etmemişti. İlk Kondor Lejyonu birlikleri Kasımın ortasında İspanya'ya vardı. General Sperrle genel komutan, Albay von Richthofen ise Luftwaffe harekâtlarının komutanıydı. İspanya'daki Alman hava kuvveti, dört çift kanatlı Heinkel 51 filosu (1937 yazının ilk aylarında bunların yerini peyderpey Messerschmitt 109'lar alacaktı) ve dört Junkers 52 bombardıman uçakları filosuyla birlikte büyüdü. Diğer uçaklar daha sonra gönderildi; aslında Luftwaffe'nin İkinci Dünya Savaşı'nın başında kullandığı bütün önemli makineler İspanya'da test ediliyordu.

Albay von Thoma'nın komutası altındaki Wehrmacht takviyeleri, tanksavar ve ağır makineli tüfek müfrezeleri, topçular ve iki Panzer taburu muadilini içeriyordu. 106 Mark I Panzerlerinden oluşan bu tank kuvveti Toledo'nun kuzeyinde Cubas'ta toplandı. Geniş siyah berelerinde, eski Prusya Ordusu'ndaki Kurukafa Hafif Süvarilerinin kafatası motifine dayanan bir nişan vardı. Destek amacıyla 20 mm'lik uçaksavar bataryası ve 88 mm'lik uçaksavar silahı bulunuyordu. Muhabere birlikleri de teçhizat ve talim konusunda yardımcı oluyordu. Batı Akdeniz sularında duran *Deuts-*

Lusitanyalı lider Viriathus'a atıfla, İspanya İç Savaşı'nda milliyetçilerle birlikte savaşan Portekizlilere verilen genel isim -ed.n.

Preston, *La guerra civil española*, Barcelona, 1999, s. 125.

chland ve *Admiral Scheer* cep savaş gemileri merkezli bir bahriye danışmanları heyetinin yanı sıra, daha sonra Gestapo “danışmanları”nı da içerecek çok sayıda mühendis ve sivil eğitmen bulunuyordu. 16 Kasım'da 5.000 Alman askeri Cádiz'de karaya çıktı ve 7.000 kadar asker de on gün sonra geldi.¹²

İtalyan yardımındaki artış, Franco'nun 28 Kasım'da Salamanca'da imzaladığı gizli anlaşmanın ardından gerçekleşti. Caudillo, “ülkede siyasi ve toplumsal nizamı yeniden tesis etmek amacıyla” gönderilen askerî yardım karşılığında İtalya'nın Akdeniz'deki üstünlük politikasını kabul etmekteydi. Savaşın ilk aylarında, Savoia 81'leri ve Fiat savaş uçaklarını uçuran İtalyan pilotlar kâğıt üzerinde, üniformasını giydikleri İspanyol Yabancı Lejyonu'na dahildi. Fakat şan peşindeki Mussolini artık bağımsız bir kumandanlık ve muharebe sahalarında fark edilebilir İtalyan birlikleri istiyordu. Bunun sonucunda CTV (Corpo Truppe Volontarie; Gönüllü Birlikler Kolordusu) kuruldu. Komutanları, eski İtalyan askerî istihbaratçısı General Mario Roatta, Amiral Canaris'in mevkidaşı olmuştu. Roatta, savaş başladığında Alman irtibat subayı Albay Warlimont ile birlikte İspanya'ya çoktan gelmişti.

İspanya'ya gönderilen İtalyan piyadeler ağırlıkla, çoğu orduya çağrılmış veya zorla askere alınmış faşist milislerden oluşuyordu. Habeşistan'a gidecekleri söylenen bu askerler, kışın ortasında kendilerini tropik kıyafetler içinde İspanya'da bulmuştu. CTV'nin kuvveti daha sonraları 50.000 askere kadar yükseldi ama birçok İspanyol bu örgüte aktarılmış ve İtalyan subayların emri altında savaşmıştı. Fiat Ansaldo minyatür tankların sayısı hayli arttı fakat bunlar kapalı Bren silah taşıyıcılardan sadece birazcık daha iyiydi. İtalyan sahra topları eski olmalarına rağmen iyi kalitedeydi ama sonrasında topçular İtalyan askerî sanayisinin en güçlü bölümünü oluşturmuştur. İmparatorluk Roma'sını hatırlatmak amacıyla “Lejyoner Hava Kuvvetleri” adı verilen birim yaklaşık 5.000 askeri içerecek bir kapsama yükselmişti. Daha çok Fiat savaş uçağı ve Savoia bombardıman uçağı gönderildi. Merkez üsleri, yük nakliye eden gemilere saldırabilecekleri ve Ciano'nun sözleriyle “Valencia ve Barcelona'ya dehşet saçabilecekleri” Mal-

¹² Bkz. Gabriele Ranzato, *L'eclissi della democrazia. La guerra civile spagnola e le sue origine*, Turin, 2004, s. 372-373.

lorca'ydı.¹³ Bu yeniden yapılanma Franco'nun hava kuvvetleri komutanı General Kindelán'ı, komünist olduktan sonra bile, Rus General "Duglas" ona neler olup bittiğini söylese şanslı sayılabilecek cumhuriyetçi mevkidaşı Hidalgo de Cisneros ile benzer bir durumda bıraktı.

CTV'nin İspanya'daki ilk harekâtı, Madrid'deki düşman ordular bir sonraki çarpışmaya hazırlanırken gerçekleşen Málaga seferiydi. Cumhuriyetçi bölgenin güney kolu, Cebelitarık'ın elli kilometre içinde Motril'den Estepona'ya uzanan, deniz ile dağ arasındaki uzun şeritten ibaretti. Milliyetçilerin buraya daha önce saldırmamasını geciktiren tek şey Madrid taarruzuna verilen öncelikti. Kendi kontrolündeki Endülüs'e devam edegelen bir hakaret olarak gördüğü bu durum karşısında Quiapo de Llano'nun sabrı iyice taşıyordu. Milliyetçi saha komutası, bir Borbón prensi olan Albay Sevilla Dükü'ne verildi. Franco, Roatta'dan 10.000 faşist milis ve Lejyoner Hava Kuvvetleri'nin yakın desteğiyle bu saldırıya katılmasını istedi. Bu zekice bir hamleydi, çünkü zafer kesindi ve uluslararası kamuoyu konusunda birden endişe etmeye başladığı bir zamanda Mussolini bu sayede yardıma devam etmeye teşvik edilmiş olacaktı.

Cumhuriyet'in herhangi bir muharebeyi kaybedeceği kaderinde yazıldıysa, işte o muharebe buydu. Arazi ve ince uzun bölge, milliyetçilerin neredeyse istedikleri anda ve istedikleri yerde yolu kesebilecekleri anlamına geliyordu. Savunmanın durumu acınasıydı, çünkü Málaga, savaşın gerçekliğinden kopmuş devrimci bir varoluş içindeydi. Kırsal kesimde anarşistler ağırlıklı olarak kendi kolektiflerine dalmış giderken, şehirde komünistler ile CNT arasında güçlü bir husumet vardı. Dağ silsilesi güvenlik açısından son derece tehlikeli bir durum arz ediyordu.

Cumhuriyetçi kuvvetlerin sayısı 12.000 milisten fazla değildi ve bunların üçte birinin tüfeği dahi yoktu. Silahlı olanlar içinse çok az mühimmat vardı. Bu durum büyük ölçüde, bölgenin artan bağımsızlığından rahatsızlık duyan hükümetin kasıtlı görmezden gelişinin sonucuydu. Largo Caballero'nun "Málaga için başka bir tur daha yok," dediği iddia edilir. Üstelik Albay Villalba'nın başarısı da hiç etkileyici değildi. Savunmayı kasten sabote ettiğini

¹³ *Diarios 1937-1943*, Barcelona, 2004, s. 15.

düşünmek için sağlam gerekçeler var, zira Cumhuriyet yıkıldıktan sonra milliyetçiler ona çok iyi muamele etmişti.¹⁴

Sevilla Dükü'nün taarruzu Ocak ortasında, bölgenin ufak parçalarının ele geçirilmesiyle yavaşça başladı. Ele geçirilen ilk büyük bölge, Marbella'nın da dahil olduğu uç güneybatıydı. Ardından Granada'dan gelen küçük bir kuvvet Málaga'nın kuzey-doğusundaki kayda değer büyüklükteki bir bölgeyi ele geçirerek, darboğazın çıkışında yer alan Motril'le irtibatını tehlikeye soktu. Şubat ayının ilk haftasında Málaga'ya yapılan bu saldırı yine de bir sürpriz olarak karşılandı. Sevilla Dükü'nün kuvvetleri sahil kısmına doğru ilerleyerek milis müfrezelerini kolayca etkisiz hale getirdi. Roatta komutasındaki kara gömlekli milisler denize kadar ilerledi. Granada kuvveti ise her ne kadar direnişi kıskırtmamak için kaçış yolunu açık bıraksa da, sahil yoluna doğru ilerledi. Üç gün içinde, *Admiral Scheer*'in desteğiyle milliyetçi deniz filosu-nun yaptığı bombardımanın ardından milliyetçi ve İtalyan kuvvetler Málaga'nın çeperlerine girdi. Cartagena'daki cumhuriyetçi savaş gemileri limandan ayrılmamıştı bile.

Hava durumu harekâtları aksatıyor ve Kondor Lejyonu neredeyse en sonuna değin çok az yardımda bulunabildi. 6 Şubatta, "[N]ihayet savaş uçağı filoları havalanabilir," diye yazmıştı Richt-hofen. "İtalyanlar zorlukla ilerliyor. Bir He 51 düşürüldü. İtalyanlar hâlâ Málaga'nın dört kilometre dışında dikiliyor. İspanyollar buraya ve her yere savaş uçağı istiyor. Ve bugün Zaragoza'da yine aynısı oluyor, çünkü bir kızıl [savaş uçağı] oradaydı. Böyle olmamalı. Bugün Kondor Lejyonu on dördüncü zayıyatını verdi." Ama sadece iki gün sonra, 8 Şubatta, şunları yazabilmişti: "Málaga alındı! Beyaz İspanya için muazzam zafer bir fiestası."¹⁵

Kaçan sivillere ve kıyı şeridindeki bitkin düşmüş milislere dair tasvirler yürek parçalayıcıdır.¹⁶ Çıldırılmış anneler ölü bebeklerini emziriyor, yaşlı ve zayıflar yol kenarında can veriyordu. Ya-

¹⁴ Villalba savaşın ardından milliyetçi İspanya'ya döndüğünde, onun "negligencia deliberada" [kasıtlı ihmalkârlık] iddiaları tamamen kabul edildi ve emekli maaşı da verilerek albaylık rütbesi iade edildi. Bkz. "Rectificaciones," *Crónica de la guerra española*, IV. cilt içinde, Buenos Aires, 1966, s. 491.

Richt-hofen'in kişisel savaş günlüğü, BA-MA RL 35/38.

Borkenau, *The Spanish Cockpit*, s. 227.

zar Arthur Koestler ve Málaga'daki evinde onu ağırlayan Sör Peter Chalmers-Mitchell'a göre terk edilmiş şehirde tek başına kalmış birkaç kişi görünüyordu sadece. Bombardımanla yıkılan evlerden dumanlar yükseliyordu. Yenilginin sarsıntısını yaşayan birkaç mülis bir duvarın yanında dikilmiş, cansız halde öylece bekliyordu. Britanya Konsolosluğu'nun 1937 ile 44 arasında 20.000 idam gerçekleştirdiği yönündeki raporuna bakarak değerlendirecek olmak, milliyetçilerin Málaga'daki intikamı bu açıdan savaştaki belki de en korkunç kesitti. Málaga'daki milliyetçi savcı Carlos Arias Navarro nihayetinde Franco'nun son başbakanı oldu. 1975 yılında da Kral Juan Carlos'un ilk başbakanıydı.

Málaga felaketi komünistler ile Komintern ve Sovyet danışmanların Moskova'ya gönderdikleri raporlarında "İhtiyar Adam" diye bahsettikleri Largo Caballero arasındaki gerginliği doruk noktasına taşıdı. Komünistler, Caballero'nun ordu içindeki güçlerini dızginleme girişimlerine öfke duyuyordu; bunun bir sebebi Sosyalist Gençlik içine başarıyla sızmaları ve bunun sonucunda bütün örgütün PCE'ye kaptırılmasıydı. André Marty sonraları Caballero ve Prieto'nun onları komünistlere karşı direnmeye çağıran Britanyalıların maşası olduğunu bile iddia etti.¹⁷

Berzin 12 Ocak 1937'de Moskova'ya gönderdiği raporda, "O [Caballero], Parti'nin ordunun kayda değer bir kısmında sahip olduğu istisnai etkiden korkuyor ve bunu sınırlamaya çalışıyor," diye yazmıştı. Devamındaysa şu iddiada bulundu: Savaş Bakanı yardımcısı General Asensio ve Genelkurmay Başkanı General Cabrera "tahkim edilmiş cephelere yönelik yararlı önlemler uygulanmasını sabote ettikleri birçok kez ortaya çıkarılmasına rağmen, şimdiye kadar Başbakan ve Savaş Bakanı, sol sosyalist Largo Caballero'nun büyük güvenine mazhar oldu. Bazıları ifşa edilmedi, ama hiç şüphesiz onlar Franco'nun ajanları... Özellikle Málaga'nın düşüşü ekseriyetle ihanetten kaynaklanıyordu." Anarşistlere ve POUM'un "karşı-devrimci Troçkistleri"ne de benzer muçlamalar yöneltildi. Moskova'ya gönderilen neredeyse her raporda tekrarlanan bir temaydı bu. "Gayet açık ki Cumhuriyet saf-

23 Mart 1937, RGVA 33987/3/991, s. 81-96, aktaran Radosh ve Habeck, s. 162.

larındaki bu pislikler tasfiye edilmezse savaşın kazanılması imkânsız.”¹⁸ Voroşilov tarafından Stalin’e iletilen bir raporda Albay Krivoşein şu sonuca varmıştı: “Komünist Parti gerekiyorsa zorla iktidara gelmelidir.”¹⁹

Komünistler, Donanma Bakanı Prieto’nun “son bakanlar kurulunda, Troçkist *La Batalla*’nın Sovyetler Birliği’ne saldırmak için kullandığı kelimeleri neredeyse aynen tekrarlayarak” takındığı “küstah saygısız tutum”a da çok sinirlenmişti.²⁰

Milis bölüklerinin düzenli bir orduya dönüşümü 1936 Aralık ayının ilk günlerinde başladı. 1937’nin başlarında cumhuriyetçi kuvvetler toplamda 320.000 askerlik bir güce dayanmıştı, gerçi bunların sadece yarısı aynı anda farklı cephelerde olabiliyordu. Bu kuvvetler şöyle ayrılmıştı: 130.000 kişilik merkez ve güney bölgesi kuvvetleri, 100.000 askeri aşkın üç kuzey bölgesi kuvveti (Euskadi, Santander ve Asturias) ve yaklaşık 30.000 askerlik Aragón kuvveti. Cephe arkasındaki geri kalan yaklaşık 80.000 asker ise hücum muhafızları, sadık sivil muhafızlardan oluşturulan ulusal cumhuriyet muhafızları, *carabinero* sınır polisleri ve ihtiyat milislerini kapsıyordu. *Carabinerolar*, onları yaklaşık 40.000 kişilik şahsi kuvveti olarak kuran Maliye Bakanı Negrín’in komutasındaydı. Ordu rakamlarındaki kesinlikten uzaklığın temel sebebi eksik raporlamaydı. Bu hem iase için gerekli nakit isteklerini gösteren belgeler (kurmay heyeti ve levazım subaylarınca küçük ya da büyük dolandırıcılıklar yapıyordu) hem de birliklerin kapasitesi (komutanlar bazen sayıları kişisel ya da siyasi gerekçelerle düzenleyebiliyordu) için geçerliydi.

Asker sayısının bu derece artışı, aslında 1933, 1934 ve 1935 devrelerinin göreve çağrılmasının sonucuydu. Orduya dahil olmayı teşvik eden şeyin ne kadarının idealizm, koşullar, hatta açlık (çünkü ordudaki erzak, halkın sahip olduğuna nazaran çok daha iyiydi) olduğunu ölçmek imkânsızdır. Uluslararası Tugaylar’dan bir İngilizin sonraları yaptığı bir tespite göre, yerel halk o kadar çaresiz durumdaydı ki çiğnenmiş bile olsa kendilerinin tabakta

¹⁸ RGVA 33987/3/960, s. 180-189, aktaran Radosh ve Habeck, s. 127.

¹⁹ RGVA/33987/3/1010, s. 300.

²⁰ Marçenko’dan Litvinov’a, 22 Şubat 1937, RGVA 33987/3/960, s. 303-315.

bıraktıkları artıkları yiyordu. Milislerse kâğıt üzerinde çoktan hazırlanmış komuta yapısına teşvik, tahrif ve şantaj karışımıyla girmeye zorlanıyordu. 1936 kışında bölükler tabur ve tugay halini aldı. 1937 baharında tümenler, hatta kolordular kurulmaya başladı.

Hızla ilerleyen gelişmelerden bir diğeri de bütün tugay ve tabur karargâhlarına komiserlerin bağlanmasıydı. Komiserlerin resmî görevi düzenli komutanlara nezaret etmek ve birliklerin refahıyla ilgilenmekti. Gelgelelim, gizli komünist yandaşı Dışişleri Bakanı Álvarez del Vayo'nun Largo Caballero'yu onu komiser-general yapması hususunda ikna etmesiyle komünistler, del Vayo'nun yardımıyla bu güçlü kısmın kontrolünü ele aldı. Bahar geldiğinde, 168 tabur komiserinin 125'i ya Parti'nin kendisinden (PCE ve PSUC) ya da Ortak Sosyalist Gençlik'tendi.

Katalunya'daki Generalitat merkezî hükümetin politikasını takip etti, fakat aynı zamanda bağımsız bir Katalunya ordusu olarak doğu kuvvetlerini kurmaya çalıştı. Bu çaba merkezî hükümetin hiç hoşuna gitmeyen iddialı bir politikaydı. Komünistler Generalitat'ı eleştirmekten kaçındı, çünkü anarşistlere rağmen devlet iktidarını savunması için Katalan cumhurbaşkanı Companys'e yardım etmeyi amaçlıyorlardı. Bu politika gerçekleştirilmeye yaklaştığı anda, Katalan PSUC'yi Generalitat'ı merkezî hükümetin kontrolüne sokmak için kullanacaklardı. 6 Aralıkta, *Diari Oficial de la Generalitat*'ta, karma tugaylar yerine üç tümenenden oluşan bir ordu olan Exèrcit Nacional de Catalunya'nın kuruluşuna dair kararname çıkarıldı. Fakat Şubat 1937'de, Generalitat 1934 ve 1935 devrelerini çağırdığında, ordusunu da merkezî genelkurmayın kontrolü altına sokmak zorunda kaldı.²¹

Bu sıralarda Euskadi'de, Aguirre'nin Bask hükümeti, kâğıt üzerinde Kuzey Ordusu'nun bir parçası olarak, 25.000 kişilik kendi bağımsız ordusunu, yani Eusko Gudarostea'yı kurdu. Savaş endüstrileri askerileştirildi ve başkentlerini korumak için bir müdafaa hattı olarak Bilbao'nun "demir halkası"nın inşası için çalışmaya başlandı.²²

²¹ Brusco, s. 114.

El péndulo patriótico, II. cilt, s. 22.

Kuzeydeki tek hücum, General Llano de la Encomienda'nın Aralık ayının başlarında güney hattında dağlar üzerinden Villa-real'e doğru ilerleyişiydi. Baskların ve uyumsuz müttefiklerinin gerçekte hiç hava desteği yoktu ve öküzlerle çekilen birkaç sahra topu vardı. Fakat moraller yüksekti. Larrañaga Taburu'ndaki gönüllü Fransız komünist Pierre Bocheau izlenimlerini kaydetmişti. Onun birimi olan uluslararası bir müfreze, Bask komünist vekil ve ordunun başkomiseri Jesús Larrañaga'nın adını almıştı.

"Cuma günü, gri ve yağmurlu bir sabah, kışlanın avlusunda toplandık, mühimmat torbalarımızı doldurduk ve makineli tüfeklerimizi, tabancalarımızı ve tüfeklerimizi kontrol ettik. Sonra aramızdan biri, neredeyse bir çocuk, şarkı söylemeye başlayıverdi... Bilbao'dan geçtik. Tren istasyonunda İspanyol yoldaşlarımızın kız kardeşleri, nişanlıları ve anneleri var. Bazıları ağlıyor. Ve biz, beynelmilel müfrezenin İtalyanları, Fransızları ve Bulgarları yanımızda olmayan annelerimizi, nişanlılarımızı, kız kardeşlerimizi düşünüyoruz. Etrafımı İspanyol kadınlar sardı. Bana ekmek ve portakal ikram ettiler. Büyük bir sevecenlikle şöyle diyorlardı: 'Muchacho!' Aileleriniz sizi yolcu etmek için burada değil.'

"Trende yoldaşlarımdan biri -sanırım Piero- epey aldırışsızca ölümden bahsetti. 'Ölmek hiçbir şey değil. Asıl mesele kazanmak'... Hep birlikte 'Carmagnole'yi söylemeye başladık. Ardından İspanyolca 'Genç Muhafızlar'ı söyledik. Bir anlığına sanki ölümsüzmüşüz gibi geldi. Mermi kafamıza ya da kalbimize gelse bile, bizden biri ölmeyecekmiş gibi.

"Elorrio. Tren duruyor. Gece oldu. Bölüklere ayrılırken birbirimize sesleniyoruz. Yağmur bardaktan boşanırcasına yağıyor. İşçiler ve köylülerden oluşan taburumuz köyün çıt çıkmayan kara çitleri arasında ilerliyor.

"Salı. 'Yoldaşlar! Uyanın!' Saat 02:00 ve gece karanlık. Bölük iki dakika içinde savaşılmaya hazır. Aslında tek yapmamız gereken botlarımızı giymekti. Dudul birden şöyle dedi: 'Aslında savaşa giderken kalbiniz gerçekten de pıt pıt atar.'

"Mermiler ağaç dallarına çarpıyor. Mermiler kulaklarımızın yanından geçiyor. Mermiler ayaklarımızın yanlarına düşüyor. Bir fısıltı duyuluyor. 'Yoldaşlar, şimdi ilerliyoruz.' Ardından, kuvvetli

(İsp.) genç erkek ya da delikanlı -ed.n.

bir haykırış: 'Adelante!'" Dizlerimize kadar çamurda ilerliyoruz. Bir mermi sağanağını yarararak ilerliyoruz. Korkak değilimdir ama vücudum titriyor. Rüzgârda bir flama gibi dalgalanıyor. Kendi vücudumu, omuzlarımdan tutup ileri itmem gerekiyor...

"Yaralı bir adamı taşımak çok zor. Sabahtan akşama kadar ayakta kaldığınızda yaralılar çok ağır geliyor. Bazen bombaların açtığı çukurlara takılıyor, tökezliyor ve taşıdığımız adamı düşürüyoruz. Her inleme kalbimizi yaralıyor. Fransız taburunun savaştığı koruluğa vardığımızda çöktüm kaldım. Bütün hatırladığım bu."²³

Aragón'da savaşın yürütülme tarzı, özellikle de harekete girişilmemesi, çok geçmeden anarşistler ile komünistler arasındaki gerginliğin temel sebeplerinden birine dönüştü. Zaragoza, Teruel ve Huesca'nın tekrar ele geçirilmesi ihtimali azaldığında Katalan milislere uyuşukluk çöktüğü doğrudur. Bununla birlikte, komünistlerin suçlamaları (Hemingway'in bir müjde olarak kabul ettiği, düşmanla yapılan futbol maçları gibi) çoğunlukla yanlış ve yanıltıcıydı. Komünistler, kendi birliklerine ayrılan ve dolayısıyla Madrid civarına odaklanmış yeni teçhizatın, özellikle de uçakların ve tankların Aragón cephesine gönderilmediğinden emin olmak için ellerinden geleni yaptı. En iyi Katalan birliklerinin bazıları Madrid cephesinde yardım için bulunuyordu ve geride bırakılanların çoğunun sadece çifteleri vardı. Bu şartlarda, hele de 13. Uluslararası Tugay Teruel'e yaptığı yedi saldırıda başarısız olduğu için, nizami taarruzların gerçekleştirilmesini beklemek gerçekçi değildi.

Yine de, "İspanyol Ukrayna"ya dönüştürme sözü verdikleri bir bölgede anarşistlerin eylemsizliği dikkat çekiciydi. CNT-FAI liderleri gerilla grupları örgütlemek ve hoşlanmadıkları askerî teamüllerden uzak duracakları Mahnovist tarzda bir mücadele yürütmek için hiçbir şey yapmadılar. García Oliver gibi gayretli ve yaratıcı bir adamın, düşman kuvvetleri şiddetli bir gerilla mücadeleyle geniş bir alana yaymanın, acımasızca içine düşürüldükleri kıyımlara kıyasla çok daha az insan kaybına yol açacağını fark edememesi şaşırtıcıdır. Milliyetçiler hem arka bölgelerde anti-ge-

(İsp.) İleri -ed.n.

"Adelante!," *Internatsionalnaya brigada*, Moskova, 1937, s. 106-118.

rilla mücadelesi yürütecek hem de cephede nizami bir savaş yürütecek birliklere sahip değildi. Evet, milliyetçi hatların ardında çok sayıda gerilla grubu vardı. Fakat daha sonra görüleceği üzere, bunların önemli bir kısmı hayatta kalmak için milliyetçi idam mangalarından kaçan mültecilerdi. Bununla birlikte Galiçya'da, León'da, Ekstremadura'da ve Granadalı marangoz Maroto'nun komutasındaki başıbozuk bir tugayın bulunduğu Endülüs'te aktif direniş vardı.

GRU, özellikle de NKVD İspanya'da "etkin çalışma" yürütüyordu. Bu sırf istihbarat görevlerinin ötesinde, milliyetçilerin arka bölgelerinde sabotaj görevleri yürüttükleri anlamına geliyordu. NKVD'nin İspanya'daki şefi "Orlov" genel amirdi, fakat Albay Xant-hé adı altındaki Kh. U. Mamsurov Ağustos 1936'dan Ekim 1937'ye kadar İspanya'daki bütün partizan faaliyetleri yöneten kişiydi. Görev için sınırları aşan küçük sabotaj grupları olan *aktivkiyi* kurmuştu. İleride bir Sovyetler Birliği Kahramanı ilan edilecek olan Mamsurov, korgeneral olduğunda, Hemingway'in *Çanlar Kimin İçin Çalıyor*'undaki Robert Jordan karakterinin onu esas alarak oluşturulduğunu iddia etmişti.²⁴ Mamsurov'un yerini, "kanlı harekâtlar" konusunda uzman olan, Sovyet dış istihbaratının büyük kahramanlarından Naum Eitingon aldı; Troçki suikastını organize eden kişi oydu. Aralık 1936'da Largo Caballero'ya yazdığı mektupta Stalin de düşman hatlarının arkasında müfrezelerin kurulmasını savunmaktaydı. Daha sonra Orlov, kendi okullarında 1.600 gerilla eğittiğini ve 14.000 "düzenli"yi sahaya sürdüğünü iddia etti, ama bu ikinci sayı muhtemelen büyük bir abartıdır.

Milis kuvvetlerin Halk Ordusu'na dönüşmesi "askerileşme" olarak biliniyordu ve bu hiç kolay bir süreç değildi. Prensipite milis sistemini savunan anarşistler, POUM'cular ve sol sosyalistler bu sistemin durumun gerekliliklerini karşılamadığını görmeyi ısrarla reddetti. Ayrıca Fransız ve Rus devrimleriyle yanlış benzerlikler kurmaktaydılar.²⁵ Bir "askerî makine" ancak daha iyi bir makineyle ya da düzensiz savaşın sabotaj taktikleriyle alt edilebilirdi. Milisler iki rol arasına sıkışmıştı. Doğaçlamaları askerî bir meziyet değil, devrimci bir zorunluluktan; ve görece gelişkin

²⁴ *Krasnaya Zvezda*, 15 Eylül 1993.

Alpert, *El Ejército de la República*, s. 65.

bir düşmana mukavemet edecek bir kuvvet olarak tamamen köhnelerdi.

Milis sistemini haklı çıkarmak için başvurulmuş teori neredeyse tamamen morale dayanıyordu. Ama moral, askeriyeyle ilişkin meselelerin yalnızca bir parçasıydı ve en kırılgan olanıydı. Morali uygulanabilirliğin yerine koyan çok fazla anarşist vardı. Ve bu anarşistler reddettikleri disiplinin yerine özdisiplini koymuyor, bazen de inançlarının bozulup verimsizliğin ideolojik bir haklılaştırmasına dönüşmesine izin veriyordu. Fakat Cipriano Mera gibi, inançlarıyla çatışsa da artık izlemeleri gereken bir hareket hattına bağlı olduklarının farkında olan başkaları da vardı. 1936 sonbaharı ve kışında gittikçe daha çok anarşist bunu kabul etti. Komünistlerin gücündeki artıştan endişe duymaktaydılar, ama milliyetçilere karşı savaşın bir ölüm kalım savaşı olduğunu biliyorlardı.

Askerileşme sürecinin önünde iki ana engel bulunuyordu. Bunlardan biri "birleşik komuta" ilkesiydi ki anarşistleri ve POUM'u endişelendiren bir şeydi bu çünkü nizami savaşta söz konusu ilkenin gerekliliğini kabul etseler de komünistlerden endişe ediyorlardı. Diğeriyse geleneksel askerî disiplin dayatmasıydı. POUM tıpkı Rus Devrimindeki gibi asker konseyleri istiyordu ki bu da anarşistleri ikiye bölerken komünistleriyse dehşete düşürüyordu. Mera, "topların gürültüsü, makineli tüfeklerin zıngırtısı ve bombaların uğultusu"nun doğurduğu anormal atmosferde insanın kendisi koruma güdüsünün sırf bireysel irade gücüyle kontrol edilemeyecek kadar güçlü olduğunu çeşitli defalar vurgulamıştı.²⁶

Anarşistlerin inançları onları herhangi bir komuta pozisyonunu kabul etmede genellikle son derece isteksiz duruma sokuyor ve dolayısıyla haliyle savunmasız kalıyorlardı. (Bu yeni bir şey değildi; 1917'de Volin anarşist ilkelere dayanarak görevi reddettiğinde Troçki Petrograd Sovyeti'nin başkanı olmuştu.) Anarşistlerle askerî hiyerarşi arasındaki çatışmalar bir dizi ödün verilerek çözüldü. Selamlama, resmi hitap biçimi ve dışarıdan subaylar anarşistler tarafından reddedildi ve seçtikleri temsilciler eşit rütbede kabul edildi. (Yalnızca düzenli subaylar albay olabiliyordu, milis bölük komutanları ise binbaşı olarak kalıyordu.) Ücret fark-

Guerra, exilio y cárcel, Paris, 1976.

ları konusundaki sorun subayların bir milis maaşının üzerinde kazandıkları her şeyi CNT savaş fonuna aktarmalarıyla çözüldü.

1936 kışında tutumlarını değiştirmeye zorlananlar yalnızca milisler değildi. Bir *coup d'état* girişimi, altı aydan kısa bir sürede önce tam ölçekli bir iç savaşa, sonra da vekâleten sürdürülen bir dünya savaşına dönüşmüştü. 31 Aralık 1936'da, saat gece yarısını gösterdiğinde Madrid'in karşısında dizilmiş milliyetçi topçular on iki top atışıyla yeni yıl çanını çaldı. Bunlardan onu Telefónica'ya isabet etti. Caudillo'nun profesyonellikten uzak bu ciddiyetsizliğe sinirlendiği söylenir. Yine de Franco gibi kariyer odaklı bir general bile Kondor Lejyonu'ndan yüzbaşı von Goss'un şu sözlerini hoş karşılayamazdı: "1937 baharında artık yalnızca *İspanyol* savaşından bahsedilemez. Bu artık gerçek bir savaş haline geldi."²⁷

²⁷ J. Martínez Reverte, *La batalla de Madrid*.

JARAMA VE GUADALAJARA MUHAREBELERİ

La Coruña yolundaki kanlı sarsıntı bir yenişememeyle sona erdikten sonra Franco Madrid'e yönelik yeni bir harekâtın hazırlıklarına başladı. Bahardan önce başkenti ele geçirme fikrinden vazgeçmeyi reddediyordu, ama Madrid'in doğusuna bir kısaç saldırısı üzerine kurulu stratejisi akla yatkın gelse de bu fikrin sonunu getirmede.

1937 Ocağının ikinci yarısında cephe Madrid'den Aranjuez'e giden yol boyunca güneye doğru uzanıyordu. Yeni taarruz planı bu bölgenin merkezinde planlandı. Jarama Nehri'nden kuzeydoğuya doğru yapılacak saldırıyla Valencia yolu kesilecekti. Roatta komutasındaki İtalyan Corpo di Truppe Volontarie'nin milliyetçi bölgenin kuzeyinden Guadalajara'ya doğru yapacağı saldırı buna eşlik edecekti. Bu kısaçların Alcalá de Henares civarında bir araya gelmesi ve böylece Madrid'in tamamen kesilmesi planlanmıştı. Ne var ki bu iki saldırı bir araya gelemedi, çünkü Ocaktaki kötü hava koşulları İtalyan birliklerin Málaga seferinden sonra yeniden konuşlanmalarını ertelemişti. Şubatın ilk haftasında mevzilenmeleri pek mümkün değildi; buna rağmen Franco, İtalyan müttefiklerini beklemeden Jarama taarruzunu başlatmaya karar verdi. Hava durumu kesinlikle bir problemdi. Richthofen, Ocağın sonunda günlüğüne "Yağmur, yağmur, yağmur," diye yazmıştı. "Uçak pistleri su içinde. Buz ve sis!"¹

Richthofen'in savaş günlüğü, BA-MA RL 35/38.

Franco savaşın son birkaç ayda nasıl değiştiğini ve artık önceki sonbaharda olduğu gibi en iyi birliklerinin cumhuriyetçi kuvvetleri dağıtamayacağını zor anlıyordu. Bu artık bir hızlı manevra savaşı değildi, kafa kafaya çarpışma savaşıydı; bunun sonucu olarak Franco'nun birliklerinin araziden yararlanma ve taktik yeteneklerinin beraberinde getirdiği avantaj büyük ölçüde azalmıştı. Hava ve topçu desteği artsa da bu zafer için yeterli değildi, zira Sovyet savaş uçaklarının yanında Heinkel 51 külüstür kalıyordu. Yeni Messerschmitt 109'ların Kondor Lejyonu'na teslimi hızlandırılrsa da ilk modeller Marta kadar gelmedi. Her halükârda, cumhuriyetçi kuvvetler hava ve topçu bombardımanından kurtulmak açısından daha hazırlıklı durumdaydı.

General Mola başkomutan olsa da cephede General Orgaz yetkiliydi. Varela bir kez daha saha komutanıydı. Altı taburdan oluşan beş tugayı; bu tugayların her birinin yedekte on bir taburu daha vardı ki hepsi toplamda yaklaşık 25.000 askerlik bir kuvvete tekabül ediyordu. Bunlar iki Alman ağır makineli tüfek taburu, von Thoma'nın tankları, altı 155 mm'lik topçu bataryası ve Kondor Lejyonu'nun ilk kez bu savaşta denenecek 88 mm'lik topçularıyla destekleniyordu. Albay García Escámez, Aranjuez yakınlarındaki Ciempozuelos'un sağ kanadında bulunan tugaya komuta ediyordu. Albay Rada, doğuya akarak Jarama'yla kavuşan Manzanares Nehri'nin sınırındaki sol ya da kuzey kanattaydı. Merkezde, Arganda'ya doğru bir ilerleme ekseninde duran Asensio, Barrón ve Sáenz de Buruaga'nın tugayları duruyordu. Birliklerin büyük kısmını Faslı *regulareler* ve lejyonerler oluşturmaktaydı. Ayrıca Rada'nın bir Karlosçu alayı, Barrón'un da on süvari bölüğü bulunuyordu.

Cumhuriyetçi genelkurmay da buraya bir taarruz planlıyordu, ama Madrid'deki General Miaja ile Merkez Ordusu'nun komutanı General Pozas arasındaki kıskançlık bunu planlama aşamasında bıraktı. Yine de düşman piyade güçleriyle eşitlenmek için cumhuriyetçiler bu bölgede yaklaşık 50 tabur toplamıştı.

Yağmur 5 Şubat'ta nihayetinde yavaşladığında Mola ertesi sabah saldırıya geçme emrini verdi. Solda, Rada'nın kuvveti neredeyse yedi yüz metre yüksekliğinde bir tepe olan ve iki cumhuriyetçi taburun kıyasıya savunduğu La Marañosa'ya saldırdı. Beş kilometre güneyde, Sáenz de Buruaga'nın tugayı, Jarama

Nehri'nin yalnızca bir kilometre uzağındaki küçük Góquez de Abajo köyünü ele geçirdi. Asensio'nun tugayı Valdemoro'dan doğuya doğru ilerledi ve San Martín de la Vega'yı ele geçirdi. García Escámez'in kuvvetleri ise savunmadaki 18. Tugay'ın 1.300 asker kaybettiği ağır bir çatışmanın ardından Ciempozuelos'u ele geçirdi. 8 Şubat sabahı geldiğinde milliyetçiler Jarama'nın batı yakasındaki alanların büyük kısmını kontrol etmekteydi. Sonraki gün Rada'nın askerleri, Vaciamadrid'in karşısında Manzanares ve Jarama'nın birleştiği döngüde, Rada'nın adamları üstünlüğü elde ettiler. Varela'nın stratejisi, Rada ve García Escámez'e kendi kanatlarını korumak için tugaylar tahsis etmesi bakımından doğrudu, ama merkezde kalan diğer üç bölük cepheyi yarmaya girişemeyecek kadar küçük bir kuvvetti.

Cumhuriyetçilerin bir sonraki saldırının nereden geleceğine dair hiçbir fikirleri yoktu, dolayısıyla Madrid yolunu ve Manzanares'in sağ yakasını güçlendirme kararı aldılar. Milliyetçi taarruz iki gün boyunca durduruldu, çünkü öyle çok yağmur yağıyordu ki Jarama Nehri geçilemiyordu. 11 Şubat'ta havanın aydınlanmasıyla birlikte Barrón'un tugayındaki Fas birlikleri uzun üçgen bıçaklarını kullanarak, Vaciamadrid ile San Martín de la Vega arasındaki Pindoque demiryolu köprüsünü koruyan André Marty Taburu'nun (14. Uluslararası Tugay) nöbetçilerini öldürdü.² Köprü yıkım için hazırlanmıştı ve ele geçirilince barutlar patlatıldı, fakat bir Bailey köprüsüne benzeyen metal yapı elli-altmış santimetre kadar yükseldi ve sonra tekrar yerine oturdu.

Barrón'un tugayı, Sáenz de Buruaga'nın birliklerini takip ederek hızlıca geçti, ama daha sonra tepelik bir yerde 12. Uluslararası Tugay'dan Garibaldi Taburu'nun ağır ateşine tutularak bir süre durduruldular. Aynı günün ileriki saatlerinde 25 adet T-26 tankı iki kez karşı-saldırıya geçse de, her seferinde La Marañosa'daki 155 mm'lik milliyetçi bataryalarıyla geri püskürtüldüler. Ertesi sabah gün ağarırken nehrin aşağısında, Asensio'nun *regulareleri*, Varela'nın diğer köprübaşı kurulana kadar beklenmesi emrine rağmen, benzer bir saldırıyla San Martín de la Vega'daki köprüyü

² Regler, *The Great Crusade*, s. 243-263.

Özellikle askerî operasyonlarda kullanılan, prefabrik çelikten yapılma portatif makaslı köprü -ed.n.

ele geçirdi. Daha sonra tugayı güneydoğuya, bölgedeki diğer belli başlı yerler gibi savunmaya hazırlanmamış Pingarrón'daki yüksek mevziye yöneldi.

Merkez Ordusu'nun cumhuriyetçi komutanı General Ponzas bir karşı-saldırı tertiplemek için alelacele Arganda'ya gitti. Genelkurmay başkanı Miaja'yla arasındaki didişmeler de tuz biber ekmişti. Mija'nın özel kalemi Albay Casada onların aralarında "aslında çocukça" farklar olduğunu söylemişti. Miaja, cephedeki komuta kendisine verilmediği sürece, elindeki beş tugayı muharebeye göndermeyi reddetti. İstedikini yaptı, ama o zamana kadar milliyetçiler nehri güruh halinde geçmişti, hem de iki geçiş noktasına yapılan hava saldırılarına rağmen – ki bu saldırılarda Chato filosu Kondor Lejyonu'nun 88 mm'lik toplarıyla büyük zayıat vermiş ve bir uçağını kaybetmişti.

11 Şubat gecesi, General "Gal" (Janos Galicz) komutasındaki yeni kurulmuş 15. Uluslararası Tugay yardıma geldi. Generalin özel kalemi Binbaşı George Nathan, Uluslararası Tugaylar'daki en yetkin subaylardan biri olarak kabul ediliyordu. Tom Wintringham komutasındaki Britanya taburu solda, Fransız-Belçika kökenli "Şubatın 6'sı" Taburu merkezde ve "Dimitrov" taburu sağdaydı. Tugay, hiç soluklanma fırsatı bırakmayan ağır bir ateş altında, yağmurun sıırılsıklam ettiği zeytinliklerin içinden ilerledi.³ Gal'ın emri, San Martin-Morata yolundaki Sáenz de Buruaga birliklerine saldırılmasıydı. Amerikan taburu onları takviye etmeye hazır olmaları için Albacete'de hızla askere alıma yönlendirilmişti.

Ertesi gün Asensio'nun birlikleri Pingarrón'un hâkim noktasını ele geçirirken 11. Uluslararası Tugay ve 17. Tugay kuzeyde Pajares'te direnmekteydi. Britanya taburu yolun güneyinde, saldırının ağır yüküne maruz kalmaktaydı. "İntihar Tepesi"ni önce ele geçirdiler ve sonra burayı savunmaya geçtiler ama bu sırada Maxim makinelilerinin mermisi bitene kadar adamlarının yarısını kaybettiler.⁴ Sağ kanatlarındaki Fransa-Belçika kökenli "Şubatın 6'sı" Taburu geri çekilmek zorunda kaldı. Britanyalılar neler olduğuyla ilgili hiçbir uyarı almadılar ve makineli tüfek mangası açık kalmış taraftan giren bir grup *regulare* tarafından ele geçirildi. İddi-

³ Castells, *Las Brigadas Internacionales*, s. 166.
Wintringham, *English Captain*, Londra, 1939.

alarına göre bir grup milliyetçi birlik "Enternasyonel" söyleyerek gelince şaşırılmışlardı.⁵ "İntihar Tepesi" daha fazla elde tutulamayacağı için bütün tugay geri çekildi. Fakat merkezdeki bir cephe yarılması engellenmişti, çünkü milliyetçiler cumhuriyetçi kuvvetlerin çok daha güçlü olduğunu sanıyordu. Ayrıca 15. Uluslararası Tugay'ın güney kanadındaki zaafı da fark edemediler.

Britanya taburu 600 adamının 225'ini kaybetti. Wintringham'ın kendisi de ağır yaralanmıştı, komünist yazar Christopher Caudwell de ölenler arasındaydı. Bu sırada sağ kanatta, tugayın Balkan sürgünlerinden oluşan Dimitrov Taburu ve 11. Uluslararası Tugay'ın yeniden oluşturulan Thaelmann Taburu aynı derecede sert bir saldırıyı savuşturdu. Eski Colt makineli tüfekler tutukluk yapana kadar *regularelere* büyük kayıplar verdirdiler.

Pajares ve Pingarrón arasında, Jarama'nın doğusundaki inişli çıkışlı tepeler ve zeytinliklerde 13 Şubat boyunca saldırı üstüne saldırı yapıldı, çünkü Varela cepheyi yarmak için her şeyi göze almıştı. Sonunda, bir Kondor Lejyonu'nun makineli tüfek taburundan açılan ateşin ve La Marañosa'dan yapılan 155 mm'lik top atışlarının sonucunda 11. Uluslararası Tugay'dan Edgar André Taburu çekilmek zorunda kaldı. Ayrıca top atışı tugay karar-gâhını yok etmiş ve cephe gerisiyle kurulan telefon hatlarının tamamını kesmişti. Barrón'un bölüğü Pajares'teki bu boşluktan yararlandı ve saldırısını 15. Uluslararası Tugay'ın sağ kanadına yönlendirdi. Diğer milliyetçi takımlar çoktan durduruldukları için, Batton'un birlikleri Valencia yolunda Arganda'ya tek başına ilerledi.

O gece 11. Uluslararası Tugay ve kanat düzenleri hattı yeniden kurmak için geri çekilirken cephe parçalanmak üzereydi. Varela, Barrón'un tugayının korumasız kalması karşısında endişeye düştü, o yüzden diğer bölükler onun kanatlarını koruyana kadar ona durma emri verdi. İlerleyişlerinin en uç noktası olacaktı bu, zira ertesi gün Pavlov'un 50 adet T-26 tankı en iyi şekilde herhalde mekanize ağır süvarilerin karışık yüklenmesi diye tarif edilebilecek bir karşı-saldırıya geçti. Bu saldırı kendi başına başarılı olmasa da, cumhuriyetçilere bölgenin merkezini sağlamlaştıracak yedek birlikleri ileri çıkarmaları için yeterli süreyi sağladı.

⁵ Alexander, *British Volunteers*, s. 95.

Richthofen, milliyetçi subaylardan duyduklarını not etmişti. "Madrid önünde kızıl düşmanlar: Zorlu savaş. Fransız, Belçikalı ve İngiliz esirler var. İngilizler haricinde hepsi vuruldu. Tanklar zeytinlikte gizlenmiş durumda. Etrafta çok sayıda ölü var. Mağripliler el bombalarıyla vazifelerini yerine getirdiler."⁶ Britanyalı esirlerin neden ayrıldığı net değildir. Belki de Franco, Almanya'nın tavsiyesi üzerine, Adem-i Müdahale Komitesi'ni düzenleyenleri kızdırmamanın daha iyi olduğuna karar vermişti.

Mola, taarruzun bu şekilde durmasından son derece endişeliydi. O da kafasını Madrid'e takmış ve Franco'yu, yedekteki son altı taburu kendi emrine vermesi için ikna etmişti ama bu birlikler bölüklerin aldığı kayıpların yerine bile geçemedi. İki taraf da çatışmış ama bir süreliğine duraklamıştı. Cephe hattındaki birlikler umutsuzca girişilen cesur saldırılarda feci zayıyat vermişti. İki taraf da açıktan yorgun düşmüştü, çünkü çatışma iaşelerin gelmesini çok kere engelleyecek kadar yoğunlu. Cumhuriyetçi genelkurmay krize o kadar yavaş tepki vermişti ki, taze birlikler bir karşı-saldırıyla milliyetçilerin tükenmişliğinden faydalana-bilecek konumda değildi. Bu anda destek olabilecek tek takviye kuvvet Arganda ile Morata arasındaki bölgenin merkezini tutan 14. Uluslararası Tugay'dı.

15 Şubatta Franco, milliyetçi kayıplara rağmen Orgaz'a ilerlemeyi devam ettirmesini emretti. İnatçı bir kafayla, yersiz yere alınmış bir karardı bu, çünkü İtalyan kuvvetler Guadalajara cephesine nakl olmak için hâlâ toplanmaktaydı. Herhangi bir ilerleme en azından onların taarruzuyla koordineli olmalıydı. Milliyetçiler önemsiz bir toprak kazancı için en iyi birliklerinin epeyini kaybetti.

Aynı gün, hattın diğer tarafında, Miaja'nın Jarama cephesi üzerindeki kontrolü resmen işlemeye başladı. Albay Rojo'yla birlikte cumhuriyetçi yapıyı dört tümen olarak yeniden organize etti. 17 Şubatta cumhuriyetçi kuvvetler hücumla geçti. Líster'in 11. Tümen'i Pingarrón'a cepheden giriştiği saldırıda korkunç zayıyat verdi; Mera'nın 14. Tümen'ine bağlı 70. Tugay gücünün neredeyse yarısından fazlasına tekabül eden 1.100 askeri kaybetti. Aynı gün Modesto'nun tümeni kuzeyden Manzanares'i geçerek, Rada'nın Karlosçularınca korunan La Marañosa'ya saldırı başlattı. "La Pa-

⁶ Richthofen'in savaş günlüğü, BA-MA RL 35/38.

sionaria'nın Gri Kurtları" adlı bir komünist tabur, geniş bir açık alanda girişilen başarısızlığa mahkûm bir saldırıda tarumar edildi. Karlosçu bir teğmen olarak hizmeti veren İngiliz gönüllü Peter Kemp, rahiplerinin ateist ayak takımını daha çok vurması için kulağının dibinde bağırmasının amacına ulaşmasına pek yardımcı olmadığını kaydetmişti.⁷

Cumhuriyetçi karşı-saldırının etkili tek kısmı Barrón'un tuga-yını Chinchón-Madrid yoluna dönmeye itti. Sovyet tank tuga-yı T-26'larının zeytin ağaçlarının altında saklandıkları yerden çıkmasıyla kilit bir rol oynadı. Moskova'ya, Bilibin adlı genç bir subayın, ağır makineli tüfek ve top ateşi altında hasar görmüş bir tankı nasıl tahliye ettiğinin bilgisi verilmişti. Ve 19 Şubat'ta, "[G]enç subay Novikov'un tankı doğrudan üç atışa maruz kaldı. Tankın mermi doldurucusu öldürüldü, makinist-sürücüsü ölümcül şekilde yaralandı. Novikov'un kendisi ağır şekilde yaralanmış olsa da yirmi dört saatten daha uzun bir süre boyunca düşmanın yanan tankına yaklaşmasına izin vermedi. Daha sonra yoldaşlarınca kurtarıldı." Bir gün ve gece boyunca yanan bir tankta hayatta kalma masalına inanmak zordur, ama çoğu zaman gerçek kahramanlıkları konu alan Sovyet muharebe alanı raporları tıpkı Stalinist işçi başarısı iddiaları gibi mantığa aykırı düzeyde abartılmış olsa gerekti.⁸

Tank komutanı ve Komünist Parti üyesi Krasilnikov da Stahanovcu zihniyetin askerî meseleler üzerindeki çılgın etkisini ortaya koyar. "Jarama yakınlarındaki muharebelerde, tabur komutanı Yoldaş Glazyev en iyi ekibin en çok bomba ateşleyen ekip olduğunu söyledi. Lakin bombalar düşmandan üç kilometre uzakta ateşleniyordu."⁹

Ertesi on gün boyunca çok az şey cereyan etti, ta ki General Gal yeni kurulmuş tümenini Pingarrón'a yapılacak imkânsız bir taaruza sokana değin. Gal oranın "ne pahasına olsun alınması"nı emretti ve söz verilmiş hava ve tank desteği hiçbir zaman gelmemesine rağmen, taarruzda ısrarcıydı. Dürbünleriyle birlikte arkada bekleyenler etrafa saçılan bedenleri görebiliyor, kıyım

Kemp, *Mine Were of Trouble*, Londra, 1957.

RGVA 33987/3/912, s. 127-128.

RGVA 35082/1/185, s. 379.

bölgesinden sürünerek kaçımaaya çalışan yaralıları izliyordu. Hem Tugaylar hem de İspanyol birlikler bir kez daha komutanlarının ve kurmaylarının eksikliklerinin ceremesini çekiyordu.

21 Şubat sabahında Thaelmann Taburu'ndaki İskandinav bölüğü bir durulma anından faydalanarak siperlerini derinleştirmeye ve kamuflej için daha fazla dal kesmeye koyuldu. Nihayetinde yağmur da sona ermişti. Muharebeden sağ kurtulan İsveçli Conny Andersson sahneyi şöyle betimliyordu: "Sabah güneşi toprağa bulanmış yüzlerimizi okşadı ve nemli battaniyeleri yavaşça kuruttu." Bazı adamlar, cephe hattının hemen berisine getirilmiş yeşil renkli kocaman bir konteynırdan kahve almak için sürünerek geri döndü. Hurmalar ve bisküviler dağıtıldı. "Güneşin altında birazcık uyukladık, gevezelik yaptık, kuruyan battaniyeleri topladık, tüfeklerimizi temizledik ve mermileri hazırladık. Keskin nişancılara sataşmak için kafasında miğferle götlük yapan bir Alman profesyonel bir vuruşla edebiyete irtihal ettirildi. Birkaç sıhhiyecı, cesedi sessizce yolun aşağısına taşıyarak toplu mezarı genişletti." Taburun ikinci bölümü o gün bazı Avusturyalılarla güçlendirildi: "[H]epsi cesur ve yürekliydi; hepsinin üzerinde kısa pöstekiler vardı. Gittikleri her yerde epey ilgi uyandırıyorlardı; en azından pöstekiler uyandırıyor." Onları görenler, sabahın erken saatlerinde soğukta tutacakları nöbetleri düşünerek onlara gıptayla bakıyordu.¹⁰

Hırslı komiserlerin sıkı siyasi kontrolü, propagandanın askeri anlayışa karışmasına yol açıyordu. Fransız Albay Putz ya da (Parti üyesi olmayı reddettiği için terfi ettirilmemiş) İngiliz Binbaşı Nathan gibi son derece yetkin birkaç subay vardı, ama birçok üst düzey subay arkalarına aldıkları katı disiplinle, güç gösterileri yaparak ilerlemişti. Verdikleri kararlar sıklıkla, küçük bir amaç için büyük bir kayıpla sonlanıyordu. Cephane bittiğinde verdikleri "diren ve öl" ya da "bir santimetre bile geri çekilmek yok" gibi cesaret dolu dramatik emirler propaganda anlatımlarında güzel dursa da bunun acısını kurmay heyeti çekmiyordu.

En trajik fasılalardan biri, Şubatın ortasında temiz "dough-boy" üniformalarıyla gelmiş Lincoln Taburu'yla ilgiliydi. 11. Sü-

¹⁰ Sixten Rogeby, *Spanska frontminnen*, Arbetarkultur, Stockholm, 1938. Birinci Dünya Savaşı'ndaki Amerikan piyade erlerine verilen popüler bir isim -ed.n.

vari Alayı'nda subaylık yapmış gibi davranan İngiliz bir şarlata-
nın komutasına verilmişler. Bu şarlatan, saldırı üzerine saldırı
emri vererek 500 adamın 120'sinin hayatını kaybetmesine sebep
olmuştu. Amerikalılar isyan ederek, kendilerine dayatılan Walter
Mitty karakterini* neredeyse linç ettiler ve kendi komutanlarını
seçmelerine izin verilene kadar hatta geri dönmeyi reddettiler. Şu-
batın sonundaki bu son saldırıların hemen ardından cepheler is-
tıklara kavuştu, çünkü her iki taraf da tamamen bitap düşmüştü.
Valencia yolu kesilemediği gibi, milliyetçiler en iyi birliklerinden
büyük kayıplar vermişti. (Öyle görünüyor ki her iki tarafın kaybı,
tahminler 6.000 ile 20.000 arasında değişse de, kabaca aynıydı.)

Jarama Muharebesi'nde milliyetçi tarafta kara ve hava kuv-
vetleri arasında daha yakın bir koordinasyon vardı ama bu durum
cumhuriyetçi taraf için geçerli değildi. Sovyet filosundaki bir ko-
miser Moskova'ya yollanan raporda şöyle demişti: "Hava kuvvet-
leri büyük bir baskı altında gün boyu çalışıyor, savaşta varını yo-
ğunu ortaya koyuyor. Düşmanı havada [fazla iyimser bir iddia] ve
karada yeniyor, tank birlikleri cephe hattını yarıyor. Piyadelerin
yapması gereken tek şey hava ve zırhlı birliklerin kazandıkları-
nı sağlama almak. Lakin zayıf tüfekli birlikler bunu başaramıyor.
Adamlarımız bunu öğrendiklerinde çabalarının boşa gittiğini his-
sediyor. Mesela savaş pilotları Jarama'daki hava çatışmalarının
ardından şöyle dedi: 'Günde beş sorti yapmışız, altı sorti yapmı-
şız sorun değil ama bir de piyadeler ilerlese ve bizim emeğimizin
meyvelerini sağlama alsa keşke.' Savaş uçaklarımız Jarama böl-
gesi üzerinde başarılı bir gün geçirdikten sonra, pilotlar tüfekli
birliklerin neler kazandığını sordu ve piyadelerin biraz geri de
çekildiğini öğrendiklerinde çok canları sıkıldı. Pilot Sokolov o ka-
dar gerildi ki gözyaşlarına engel olamadı."¹¹

Pindoque Köprüsü'ne yönelik T-26 saldırısına ve Modesto'nun
La Maraños'a'ya ilerleyişine karşı milliyetçiler Kondor Lejyo-
nu'nun Junkers 52'lerini kullandı. Cumhuriyetçi hava kuvvetleri

James Thurber'ın 1939'da yayımlanan "Walter Mitty'nin Gizli Yaşamı"
adlı öyküsünde, gerçeklikten kaçmaya çalışmasıyla öne çıkan karakter.
Özellikle Britanya askerî argosunda, muvazzaf ya da emekli bir asker-
miş gibi yapanlara bu dalgacı Walter Mitty karakterinin kısaltmasıyla
"Walt" denir -ed.n.

RGVA 35082/1/185, s. 361.

muharebenin ilk günlerinin çoğunda etkili bir şemsiye sağlamayı başardı fakat 13 Şubattan sonra milliyetçiler Fiat CR 32'leriyle Arganda üzerinde Chatolarla geniş ölçekli bir it dalaşına girerek onların üstünlüklerine meydan okudu. Beş gün sonra, usta milliyetçi pilot Morato'nun başını çektiği "Mavi Devriye" Fiat grubu cepheye nakledildi. Lejyoner Hava Kuvvetleri'nin Fiatlarıyla birlikte bunlar, Amerikan gönüllüleriyle uçan bir Chato filosu, bir Rus Chato filosu ve bir Rus Mosca filusunun dahil olduğu cumhuriyetçi gruba ağır kayıplar verdirdi. Öyle anlaşıyor ki, milliyetçiler yalnızca bir Fiat kaybederken üç Chato'nun düşürüldüğü bu feci çatışmaların sonucunda Sovyet pilotlara büyük bir dikkatle hareket etmeleri emredilmişti.¹²

Siper kazma çalışmalarının ardından, bu ikinci pat durumu ıslak zeytinliklerde monoton günler geçirilmesine sebep oldu. Yağmur suları siperleri dolduruyor, pişirilmiş yahniler donuyor, kaza eseri açılan ateşler yüzünden bazen birileri ölüyor ve elbiselerin dikişlerindeki bitlerden kurtulmak için beyhude uğraşıyordu. Komiserler siyasi "tartışmalar" düzenleyerek ve broşürler ya da Parti gazeteleri dağıtarak morali yüksek tutmaya çalışıyordu. Çatışma olmayışı sayesinde Stephen Spender, Henri Cartier-Bresson, bilimsan Profesör J. B. S. Haldane ve Errol Flynn gibi çeşitli ünlü ziyaretçiler cephedeki Uluslararası Tugaylar'ı görmeye geldi.

Son aylarda yaşananlar, özellikle de Málaga'nın düşüşü, savaşın yürütülmesiyle ilgili olarak hükümet içinde muhalif seslerin yükselmesine neden oldu. Komünistler, Largo Caballero'nun önceki Ekimde ona yöneltilen eleştirilere karşı başarıyla savunduğu savaş müsteşarı General Asensio Torrado'ya yönelik kararlı bir saldırıya öncülük etti. (Önceleri komünistler Asensio Torrado'yu "demokratik cumhuriyetin kahramanı" diye pohpohlamaya çalışmıştı ama Torrado hamlelerini reddedip onlara karşı önemler aldı. Örneğin, 5. Alay'ın hesaplarındaki yolsuzluklarla ilgili bir soruşturma yapılmasını ısrarla istedi ve hücum muhafızlarına sızmalarını durdurmaya çalıştı.) Jarama'daki dikkate değer başarıdan sonra onu yetersiz olmakla suçlayamadıkları için, ona Málaga'nın dü-

¹² Salas'a göre (*La guerra de España desde el aire*, s. 164) 8 Chato düşürülmüştü.

şüşünü engellemek için yeterli mühimmatı göndermemesi üzerinden saldırdılar.

Álvarez del Vayo alenen komünist bakanları destekleyerek başbakanla dostluğunu nihayet sonlandırmış oldu. Anarşist bakanlar generale yardım etmek için hiçbir şey yapmadılar, çünkü onun kendi birliklerine karşı devamlı ayrımcılık yaptığı kanısındaydılar. Cumhuriyetçiler ve sağ sosyalistler de esasında Largo'nun kendi seçtiği astına yönelttiği eleştirilere karşı takındığı sabit tavırdan ötürü ondan hazetmiyorlardı. General, nihayetinde 21 Şubatta görevden alındı. Yerine, Largo Caballero'nun yakın çalışma arkadaşı Carlos de Baráibar atandı. Komünistler kendi adamlarından birinin bu göreve getirilmeyişinin hayal kırıklığını yaşadı.

André Marty, Moskova'ya gönderdiği uzun bir raporda, Caballero'nun komünistlere karşı takındığı sert direnişe dair kendi açıklamasını sunmaktaydı. "Caballero yenilgi istemiyor, lakin zaferden de korkuyor. Zaferden korkuyor, çünkü zafer komünistlerin etkin katılımı olmadan kazanılamaz. Zafer, Komünist Parti'nin hiç sahip olmadığı kadar güçlü bir konuma gelmesi demek. Düşmana karşı alınacak nihai bir askerî zafer hem Caballero hem de bütün dünya için İspanya'daki Komünist Parti'nin siyasi hegemonyası demek. Bu doğal ve tartışmasız bir şey... faşizmin kalıntılarından yükselen ve komünistlerin yönettiği bir İspanya Cumhuriyeti, yetkin insanların yardımıyla kurulan yeni bir cumhuriyet şeklindeki özgür bir İspanya, Sovyetler Birliği ile dayanışma politikası yürüterek ve yakın ilişkiler sürdürerek büyük bir iktisadi ve askerî güç olacak."¹³ Cumhuriyet İspanya'sındaki komünist emelleri açıkça ortaya koyan bu sözler Stalin'in planlarıyla örtüşmese de, Komintern bu fikirden vazgeçilmesini sağlamak için hiçbir şey yapmamış görünüyor.

Valencia'da Asensio Torrado üzerinden yürüyen siyasi iç çatışma, Miaja ve Pozas'ın güç çatışmasının hemen ardından gerçekleşmişti. Hem Jarama hem de Guadalajara cephesinin dahil edilmesiyle sorumlulukları artan Miaja, iç savaşın ilk yılındaki en uzun muharebeler boyunca genel komutaya hâkim olacaktı. Cumhuriyetçilerin tek meşhur başarısı, yani Guadalajara zaferi de buna dahildi.

¹³ Marty'den Dimitrov'a, 28 Mart 1937, RGVA 33987/3/991, s. 150-188.

Franco'nun kısaç hareketinin ikinci yarısına devam etme kararı en az Jarama saldırısını başlatması kadar gerekçeden yoksundu.¹⁴ Varela'nın birlikleri Alcalá de Henares'e ilerleyecekti, fakat Jarama cephesindeki milliyetçi kuvvetler yeniden bir ivme yaratabilecek durumda değildi.¹⁵ Franco, Málaga'daki kolay zaferinin ardından İtalyanların düştüğü yersiz iyimserliğe karşılık hareketi devam ettirmiş olabilir. İlerleme neredeyse tamamen İtalyanların işi olacaktı.

General Roatta'nın halihazırda, General Coppi'nin Llamas Negras Tümeni, General Nuvolini'nin Flechas Negras Tümeni, General Rossi'nin Dio lo vuole Tümeni ve General Bergonzoli'nin Littoio Tümeni'nde yaklaşık 35.000 askeri vardı. Son tûmende düzenli subaylar ve askerler vardı; diğerleriyse faşist milisleri içeriyordu. Bu motorize piyade gücü, dört Fiat Ansaldo minyatür tank bölüğü, 1.500 kamyon, 160 sahra topu ve düşük görüş kabiliyeti ile su basan iniş pistleri yüzünden neredeyse işlevsiz hale gelecek dört Fiat CR 32 savaş uçağı filosunca destekleniyordu. Mussolini'nin askerî başarıya duyduğu açlık, şimdi artık bağımsız bir komutada toplamayı başardığı bu "zoraki gönüllüler"e komutanlık eden subayları cesaretlendiriyordu.

Cumhuriyetçi genelturmay Madrid-Zaragoza yolundaki Guadalajara üzerinde yoğunlaşan tehdidin farkında gibi görünse de Albay Lacalle'nin komutasındaki araziye yetersiz birliklerle yayılmış tecrübesiz 12. Tûmen'e destek olması için yalnızca bir T-26 tank bölüğü gönderildi.

8 Martta, günün ilk ışıklarıyla birlikte zırhlı araçlar ve Fiat Ansaldaların öncülüğündeki Coppi'nin motorize "Kara Alevler" Tümeni, *Schwerpunkt* tarzı bir hareketle cumhuriyetçi safları hurdahaş etti. Sağ tarafta, henüz yeni terfi etmiş Alcázar müdafisi General Moscardó komutasındaki Soria Tümeni'nin 2. Tugay'ı bulunuyordu; onlar da cumhuriyetçi cepheyi yarıp geçti, ama yaya oldukları için çok geçmeden geri kaldılar. Gün boyunca sis ve karla karışık yağmur yüzünden görüş mesafesi yer yer yüz metreye

¹⁴ Blanco, *La incompetencia militar de Franco*, s. 344.

Segala, *Trincee di Spagna*, s. 116.

(Alm.) Alman askerî stratejisinin kilit kavramlarından biri; düz anlamıyla, "odak noktası" -ed.n.

kadar düştü. Kötü hava koşulları 9 Martta da devam etti, İtalyanlar cumhuriyetçi cephedeki gediği genişletirken saldırılarını yavaşlatmayı kabullendiler. O gece durup dinlenmeye karar verdiler, zira askerleri üşümüş ve bitap düşmüştü (milislerin çoğu hâlâ yazlık kıyafetler içindeydi). Saldırının ivmesindeki bu duraklama *blitzkrieg* taktiğiyle uyumsuzdu ve Jarama cephesine yönelik koordineli bir saldırı olmadığı için durum daha da ciddiyet arz ediyordu. Roatta, Franco'ya acil isteklerini iletse de hiçbir şey yapılmadı.¹⁶ İngiliz ve Fransız stratejistler (Liddell Hart ve Charles de Gaulle gibi dikkate değer istisnalar dışında) Guadalajara saldırısının, zırhlı hücumun değersiz bir strateji olduğunu kanıtladığını işaret edecekti. Diğer yandan Almanlar saldırının gerektiği gibi yapılmadığını ve İtalyan kuvvetlerinin zaten böyle bir manevra için eğitilmediklerini bilmekteydi.

Tehlikeye Jarama'dakinden çok daha hızlı tepki veren Miaja ve Rojo, aceleyle kuvvet takviyesine girişip komuta yapısını tekrar düzenledi. Albay Jurado'ya Guadalajara'ya dayanan IV. Kolordu'yu kurması emredildi. Komutası altında, Madris-Zaragoza yolundaki Torija'da her iki yanında Líster'in tümeni yer alıyordu; sağda, Brihuega'nın karşısında Mera'nın 14. Tümen'i ve solda Lacalle'nin 12. Tümen'i bulunuyordu. Albay Lacalle genel komutanlık teklif edilmediği için öfke doluydu, fakat bu profesyonel subaydan etkilenen çok az kişi vardı. Taarruzun başlamasından hemen önce cepheyi ziyaret eden Sovyet danışman Rodimtsev gördükleri karşısında dehşete düştü. Muharebenin ilk üç gününden sonra Lacalle hasta olduğunu iddia etti ve onun yerine İtalyan komünist Nino Nanetti geçirildi. Karargâhı büyük ölçüde yabancı komünistler kontrol ediyordu ve Jurado'nun kurmay heyeti Meretskov, Malinovski, Rodimtsev ve Voronov'un da dahil olduğu Sovyet danışmanlarca yakından denetleniyordu.

Yaklaşan savaşta göstereceği cesareten ötürü Sovyetler Birliği Kahramanı ilan edilen ve daha sonra Stalingrad'da 12. Tüfekli Muhafız Tümeni'nin komutanı olarak dünyaca ünlenecek Rodimtsev, Binbaşı González Pando'nun 2. Tugay'ına bağlıydı. La Pasionaria çok yakın zaman önce Líster'in 11. Tümen'ini ziyaret etmişti. Erkek üniforması giymiş ve kayak kep takarak siperlerde

¹⁶ Renzo de Felice, *Mussolini il duce*, II. cilt, *Lo stato totalitario*, s. 404.

dolaşıp askerlerle sohbet etmişti. Konuştuğu askerler arasında, Rodimtsev'e göre taş çatlasa on altı ya da on yedi yaşında olan, makineli tüfek nişancısı iki genç kadın da vardı.¹⁷

10 Martta, Kara Alevler ve Kara Oklar tümenleri neredeyse hiçbir engellemeyle karşılaşmadan Brihuega'ya vardı ve eski surlarla çevrili bu kasabayı işgal etti. Öğleden sonra, 12. Uluslararası Tugay'a bağlı İtalyan Garibaldi Taburu Torija'dan yola çıktı ve devriyelerden biri, milliyetçiler için savaşı hemşerilerinden oluşan öncü bir grupla karşılaştı. Faşist devriye onlarla konuştu ve anayolu yanlamasına geçmekte olan Littorio Tümeni'nden unsurlarla iletişim kurduklarını rapor etmek için geri döndü. Kısa süre sonra Fiat Ansaldoların öncülüğündeki bir faşist birlik Torija yolunun açık olduğunu varsayarak Brihuega'dan yola çıktı. Ardından, daha sonra Ibarra Sarayı adındaki kır evinin etrafında yoğunlaşacak bir İtalyan iç savaşı başladı. Propaganda fırsatını yakalayan Nenni ve Nanetti önderliğindeki İtalyan komünistler hoparlörle faşist milisleri işçi kardeşlerine katılmaya çağırdı. Cumhuriyetçi uçaklar da broşürler dağıtarak kötü muamele yapılmayacağı, kendilerine katılırlarsa 50 peseta, hatta silahlarıyla katılırlarsa 100 peseta verileceği vaadinde bulundu.¹⁸

Ertesi gün Kara Oklar, Líster'in birliklerini anayola püskürtse de ilerleme Torija'nın hemen yakınlarından gelen tank desteğiyle Thaelmann Taburu tarafından durduruldu. 12 Martta cumhuriyetçi kuvvetler karşı-saldırıya geçti. General "Duglas"ın harekâtları bizzat yönettiği Albacete'de beton bir uçak pistine sahip olmak çok işlerine yaradı. İki Katiuska bombardıman uçağı filosunun yanı sıra yaklaşık 100 Chato ve Mosca savaş uçağı, Pavlov'un T-26 tankları ve bazı hızlı BT-5'lerle desteklenen karşı-ataklarla merkezde püskürtülen İtalyanları taciz taarruzlarıyla bezdirdi. Lejyoner Hava Kuvvetleri'nin Fiatları su basmış pistlerden havalanamadıkları için destek veremedi ve İtalyan kuvvetleri önce Zaragoza yoluna çekilip ardından Brihuega'ya döndü. Akabinde General Toratta motorize tümenlerinin mevzilerini değiştirmeye başladı. Bu karmaşık manevra birçok aracın çamura saplanmasına, böylelikle de savaş uçakları için kolay hedef haline gelmesine yol açtı.

¹⁷ Rodimtsev, *Dobrovoltsy*, s. 57.

¹⁸ Castells, *Las Brigadas Internacionales*, s. 187.

Gün ağarırken Líster'in 11. Tümen'i, 2. Tugay'ın önderliğinde "Fransız otoyolu"nda ilerlemeye başladı. Hava soğuktu, yolda hareket etmeyi imkânsız kılan bir kar ve çamur örtüsü vardı. Bu da trafiğin sıkışmasına ve kargaşaya yol açtı. Rodimtsev, bir batarya komutanı ile ikmal subayı arasında kimin önceliğe sahip olduğuna dair sert bir tartışmaya tanık olmuştu. "Top her şey demektir," diye bağırıyordu batarya komutanı. "Bir muharebenin ve harekâtın başarısını belirleyen odur."

"O zaman belki de düşmana İtalyan spagettisi ateşlersin," diye tersledi ikmal subayı. "Biz olmasak size mühimmatı kim getirecek?" Cinleri başına toplanmış topçu subayının adamlarına ikmal vagonlarını yolun dışına itmelerini söylemesiyle ikmal subayının silahını çekmesi bir oldu.¹⁹

11. Uluslararası Tugay ve El Campesino'nun tugayı Trijueque'yi geri alarak Brihuega yoluna ilerlerken önlerine çıkan İtalyanları dağıttılar. Trijueque sakinleri top atışları ve hava saldırıları yüzünden sarsılmışlardı. Pederler, kırışlar ve molozları eşleyerek sağ kalan var mı diye bakıyordu. Ölenler arasında, bir Sovyet anlatımına göre, bir bölüğe komutanlık etmekte olan on sekiz yaşındaki kahraman Antonia Portero da vardı. Bu kadın Trijueque'ye ilk girenlerden biriydi, ama İtalyan bombardımanında öldürülmüş ve bir evin yıkıntıları arasında kalmıştı.²⁰ Bu sahnelere tanıklık eden Karl Anger, önde gelen Sovyet gazeteci ve tam yetkili bir kişi olan Mihail Koltsov'un da gelişini görmüştü: "Bir araba geldi. Koltsov içinden çıkıp bizi sessizce selamladı, tıpkı yeni ölmüş birinin bulunduğu bir evde olduğu gibi."²¹

Fakat İtalyanların hızla geri çekildiğine dair kanıtları gördüğünde Koltsov'un morali yükseldi. "Otoyol, devasa Lancia kamyonlar ve arabaların yanı sıra silah taşımak için kullandıkları Fiat traktörlerle tıkanmıştı. Sırt çantaları, silahlar ve fişekler yola serilmişti. Kamyonların içinde bir sürü şey vardı... Heyecanlı bir delikanlı yoldan geçen birlikleri yarım düzine el bombası ve alabildikleri kadar pandispanya almaları için ikna etti. Askerler,

¹⁹ Rodimtsev, a.g.y., s. 73-74.

RGASPI 533/6/102, s. 110.

Karl Anger (Dobrovolski), RGVA 35082/1/189, s. 188.

yürüyüşlerine son vermeden çantalarını el bombaları ve keklerle doldurdu.”²²

Ertesi gün, 13 Martta, cumhuriyetçi IV. Kolordu büyük bir karşı-saldırının hazırlığına başlamışken, Cumhuriyetçi temsilciler İtalyan varlığını kanıtlayan esirlerden elde ettikleri belgelerle Milletler Cemiyeti’ni ve Adem-i Müdahale Komitesi’ni protesto etmekteydi.²³ Cumhuriyetçilerin saldırı planı basitti. Mera’nın 14. Tümen’i güneydoğu yakasından Tajuña Nehri’ni geçerek Brihuega’ya saldırırken Líster’in tümeni ve mevcut bütün tanklar Zaragoza yolunda yoğunlaşacaktı. Franco’nun harekât şefi Albay Barroso cumhuriyetçi kuvvetlerin bu yoldan saldırabileceği hususunda İtalyanları uyarsa da dikkate alınmadı.

Öğleden sonra Pavlov’un T-26’ları, çeperlere tutunan ve zangur zangur ilerleyen tanklardan ateş eden piyadelerle birlikte Zaragoza yolunu doldurdu. Yeniden ilerlemeye hazırlanan İtalyanların hiç savunma mevzisi olmadığı için açıkta yakalandılar. Tanklar, İtalyan kamyonlarından oluşan bir konvoyu pusuya düşürmeyi bile başardı. İspanyol piyadeler tanklardan atladılar ve ardından tanklar kamyonu tosladı, hatta bazıları onları paletlerinin altında ezdi. Bir grup tank koyakta gizlenmiş bir kamp buldu ve oraya ateş etmeye başladı. Fakat geceden beri süren uzun yürüyüş ve çamurda yürüme hali cumhuriyetçi askerleri yormuştu. Ardından, Trijueque’ye yaklaştıklarında makineli ateşi onları geri püskürttü. Ayrıca, Fiat Ansaldo minyatür tanklarına iştirilmiş alev silahlarını kullanan İtalyanların karşı-saldırısına da yakalandılar. Ardından zeytinliğinden içinden bir İtalyan piyade taburu çıktı. Binbaşı Pando ve Rodimtsev küçük bir tepeyi merkez alan kapsamlı bir savunma tertipledi. Bir kadının, Yüzbaşı Encarnación Fernández Luna’nın komutasındaki makineli tüfek bölüğü, Líster tanklar ve takviye kuvvetlerle yeni bir karşı-saldırı düzenleyene kadar taburu durdurmayı başladı. Rodimtsev ve Pando komutanlarına minnetle sarılmak için koştuklarında, onu kırık bir aynanın karşısında sakince saçını tararken buldular.²⁴

Öte yandan, Mera’nın karşı-taarruzun kendine düşen kısmı için yaptığı hazırlıklar sorunsuz değildi. Bir *carabinero* taburunu

²² Koltsov, *Ispansky dnevnik*, s. 450.

Mi embajada en Londres, s. 321-323.

Rodimtsev, s. 94-96.

nehir yanında küçük bir köprüyü savunması için konumlandırılmıştı. Köprü, düşmanın ilerlemeye kalkışması durumunda kendi *dinamiteroları* tarafından patlatılmaya hazırды. Fakat *carabinero* komutanı Mera'nın emirlerine rağmen köprüyü patlattı.²⁵

Casus ve izci olarak hareket eden, taşan nehirden geçmek için seyyar köprünün en iyi nerelere kurulacağını bilen yerel CNT üyeleri sayesinde Mera ciddi bir sekteye uğramaktan kurtuldu. 18 Martın şafağında Mera'nın tümeni seyyar köprüden geçti ve Brihuega'nın üzerindeki tepeleri işgal etti. Ağır kar yağışı onları düşmanın görüşünden korusa da genel taarruzun ertelenmesine de neden oldu. Mera'nın İtalyanların kendilerini bulmamasını umut ederek, ateş açmama emri verdiği tümenini ıslak zemin üzerinde tutmaktan başka çaresi yoktu.

Hava öğleden sonraya değin açılmadı, Chato ve Katiuska filoları ancak bundan sonra operasyonel hale geldi. Jurado genel bir saldırı emri verdi. Líster'in yine T-26 tanklarınca desteklenen tümeni anayolda ilerledi ve bu kuvvet Bergonzoli'nin düzenli birliklerden oluşan Littorio Tümeni'yle çarpıştı. 11. Uluslararası Tugay da saldırıya geçmişti. Karl Anger heyecanla, "makinelî tüfeklerin step dansı" diye yazdı.²⁶

Cumhuriyetçilerin sağ kanadında, Mera'nın tümeni düşman paniğe kapılıp kaçtığında Brihuega'yı kuşatmayı neredeyse başarmıştı. CTV karanlığın çökmesi, Littorio tümeninin daha düzenli çekilmesi ve kaçışlarını sağlayacak çok sayıda İtalyan kamyon sayesinde çok daha büyük bir faciadan kurtuldu. Buna rağmen saldırılar 5.000 İtalyanın ölmesine ve çok sayıda silah ile aracın yitirilmesine neden oldu. Ele geçirilen İtalyan belgelerinde, yaralı olduğu iddia edilen askerlerin bandajlarının altında aslında hiçbir sorunları olmadığı belirtiliyordu.

Cumhuriyetçiler için çatışmanın sona ermesi bir dinlenme ânı demekti. Katırlarla yemek getirilip şarap ikram edildi. Bazı askerler siperlerinde paella bile pişirdi. Komiserler her bir askere üç sigara dağıttı ve çamura ve kara bulanmış ayakkabılarla değiştirilmesi için kamyonlarla yeni alpargatalar getirildi.²⁷ Diğer yan-

²⁵ Mera, *Guerra, exilio y cárcel*, Paris, 1976.

²⁶ Karl Anger (Dobrovolski), RGVA 35082/1/189, s. 190. Rodimtsev, s. 102.

dan İtalyanların morali perişan durumdaydı ve Mussolini deliye dönmüştü. Moscardó'nun birlikleri çok az kayıp verdiği için Franco'nun subayları bu çatışmayı milliyetçi bir yenilgi olarak görmeyi reddetti. Müttefiklerinin performansı üzerine kafa yormakta ve "Facetta nera"nın melodisine uygun bir şarkı bestelemekteydiler: "Guadalajara, Habeşistan değil; burada kızılar patlayan bombalar fırlatırlar... Geri çekilmek korkunç bir şey; bir İtalyan Badajoz'a vardı bile."

Savaşın cümle âleme duyurulan ilk cumhuriyetçi zaferi olarak bu muharebe, bir propaganda kupasına dönüştü. Komünistler Brihuega kasabasının El Campesino'nun tugayınca ele geçirildiğini iddia ettiler, hatta buna dair birkaç anekdot bile eklediler. Aslında El Campesino hava kararıırken bir motosiklet üzerinde, toz toprak içinde yalnız başına gelmiş ve 14. Tümen'in etraftaki birliklerinden ona doğru ateş açılmıştı. Kasabanın hâlâ düşman elinde olduğunu rapor etmek için hızla geriye döndü. Lister'in tümeninin Zaragoza yolunda ilerlediği düşünüldüğünde, El Campesino'nun Brihuega yakınlarında olmasını gerektiren resmî bir sebep yoktu. İleriki yıllarda El Campesino Sovyetler'deki sürgünü sırasında gözden düşüp bir çalışma kampına gönderildikten sonra, olayların seyrine dair bu komünist anlatımdan vazgeçildi.

Bu tehlikeli 1937 senesinde, Sovyet subayları El Campesino'dan çok daha önce kamplara yollandı. Stalinist ajan deliliği tepe noktasına ulaşmaktaydı. İspanya ve Sovyetler Birliği'ndeki şüpheler birbirini besledi. Alay Komiseri A. Agaltsov 1937'de Moskova'ya verdiği raporunda "İspanya'daki faşist müdahale ile ülkemizde faal olan Troçkist-Buharin çeteler aynı zincirle birbirine bağlı," diye yazdı.²⁸ İspanya'daki özel görevlerinden dönen bazı Sovyet subayları tasfiyenin "kıyma makinesi"ni hızlandırdı. 3. Tüfekli Kolordu'nun komutanı G. Kulik 29 Nisan 1937'de Voroşilov'a şöyle seslendi: "İnsan kendine şunu sormadan edemiyor: Halk düşmanları, İspanya'daki cephede uğruna savaştığım vatanıma ihanet edenler, nasıl olur da üst mevkileri ele geçirmeyi başara bildiler? Bir Bolşevik olarak, İspanyol ordusunda gördüğüm

"Küçük Kara Yüz:" Faşist İtalya'nın İkinci İtalya-Etiyopya Savaşı'nı konu alan popüler bir marş -ed.n.

RGVA 33987/3/1082, s. 206.

kariyer düşkünleri, gizli hainler ve vasat bölük liderleri yüzünden halkımın kanının lüzumsuzca dökülmesini istemiyorum. Yüksek rütbeliler başta olmak üzere gerek orduda gerekse karargâhlarıdaki bütün komutanlarımızın dikkatle incelenmesi gerektiği kanısındayım.”²⁹ Stalin’in Kızıl Ordu’daki tasfiyesi başlamıştı.

Guadalajara taarruzunun başarısız olması moral açısından mükemmeldi fakat Cumhuriyet’in ve destekçilerinin yurtdışında yaratmak istedikleri resim için dönüm noktası değildi. Hatta *New York Times*’tan Herbert Matthews, “Bailén Napoléon için neyse Guadalajara da faşizm için odur,” diye bile yazmıştı.³⁰ Bununla birlikte, siyasi bir açıdan bazıları şunu savunuyordu: “Guadalajara bütün anti-faşistlerde heyecan yarattı... ve faşistler ile Mussolini’nin prestijine ağır bir darbe indirdi.”³¹ Gelgelelim, Mussolini’nin bu aşağılanmayı gidermek için istediği intikam onu Franco’nun davasına iyice yaklaştırdı.³² Wilhelmstrasse’nin dediği gibi, “[Y]enilginin büyük bir askerî önemi yoktu elbette, lakin diğer yandan, askerî bir zaferle kökünün kazınması gereken menfi psikolojik ve siyasi tepkilere neden oldu.”³³ Mussolini Roatta’nın yerine General Ettore Bastico’yu getirdi ve İtalya’ya feci bir maliyete sebep olacak şekilde savaşa daha çok para ve mühimmat ayırdı.

Milliyetçiler için tek kesin sonuç, Franco’nun Madrid’e hızla girme saplantısını terk etmek ve daha uzun vadeli bir stratejiyi benimsemek zorunda kalmasıydı. Jarama’daki zayıflığın ardından Alman danışmanlar evvela saldırıya açık cumhuriyetçi mıntıklara boyun eğdirilmesine yönelik bir programı daha güçlü bir şekilde savunabilir duruma geldi. Bir dizi nedenden ötürü en çekici hedef hiç kuşkusuz Cumhuriyet’in Biscay Körfezi boyunca uzanan kuzey bölgesiydi.

²⁹ RGVA 33987/3/961, s. 123.

Two Wars and More to Come, s. 264.

Renzo de Felice, *Lo stato totalitario*, s. 392.

Muhtemelen Franco’nun Fransız düzenli subayların harekâtları yönettiğine dair inancını yineleyen Mussolini, 25 Martta İtalya’daki Alman büyükelçisine şunları söyledi: “Fransız yönetimi, bütün taktiksel süreçte açıkça kızıkların yanında” (DGFP, s. 259).

DGFP, s. 265.

KUZEYDEKİ SAVAŞ

Madrid'i ele geçirerek savaşı kısa kesmek için girişilen dört başarısız teşebbüsün ardından milliyetçiler için en mantıklı askerî hedef Kantabriya kıyısı boyunca uzanan yalıtılmış kuzey bölge-siydi. Alman danışmanlar stratejisini değiştirmesi için Franco'ya kuvvetle baskı yapıyordu. Uzun sürecek bir savaş Hitler'in Orta Avrupa'daki planlarının üzerindeki dikkati dağıtacaktı, fakat Almanlar aynı zamanda hızlanan silahlanma programları için bölgedeki demir ve kömüre sahip olma derdindeydiler. Her halükârda Franco, Cumhuriyet'in asker sayısı açısından olduğu kadar iç hatlar bakımından da üstün olduğu başkente savaşın kaderini belirleyecek bir saldırı gerçekleştirmek için gerekli birlikleri toplamayacağını nihayet fark etti. Kuvvet oranını artırmanın tek yolu, birlikleri merkezdeki daha zorlu bir hedefe yöneltmeden evvel daha zayıf bir bölgeyi yıkmaktı. Hem Aragón hem de Endülüs cepheleri cumhuriyetçiler tarafından hızlıca ek kuvvet sağlanabilecek cephelerdi. Kuşatılmış kuzey bölgesi ise apaçık seçenek olarak ortada duruyordu.

Kuzey bölgesi Largo Caballero hükümetinin merkezileşme politikasından hiç nasibini almamıştı. Basklar kendilerini Cumhuriyet'in özerk müttefikleri olarak görürken, Asturias ve Santander konseyleri hâlâ kalkışma sonrasındaki sendika temelli örgütlenmeleri yansıtmaktaydı. Her ne kadar Bask gönüllüler Oviedo'da savaşmış, Asturias ve Santanderli milisler Vizcaya'ya yardım etmişse de kuzeydeki bölgeler merkezî bir cumhuriyet komutasına itiraz etmek dışında birleşmiş değildi. Özellikle Basklar, Kuzey

Ordusu'nun bir parçası olarak esasında Valencia'dan yönetilecek bir "Euskadi Ordusu" fikrini reddetmekteydi. Daha sonrasında Largo Caballero, ordu komutanı General Llano de la Encomienda'ya söylemeden bunu kabul etmişti.

1 Ekim 1936'da Basklara verilecek özerklik statüsü Valencia'daki Cortes'te gündeme getirildi. Dört gün sonraysa yürürlüğe girdi. 7 Ekimde bölgedeki belediye meclisleri üyeleri, eski geleneklerine uygun olarak "Baskların kutsal şehri" Guernica'daki Casa de Juntas'ta bir araya geldi. Bu toplantının amacı bir başkan, yani *lehendakari* seçmektir. Süreç herhangi bir hava saldırısı korkusuyla gizli tutuldu ve Bilbao'nun doğusundaki bu küçük kasaba, Bask Milliyetçi Partisi'nin otuz iki yaşındaki lideri José Antonio Aguirre Guernica'nın meşe ağacının altında Bask dilinde yemin ederken saldırıya uğramadı.

Hemen ardından Aguirre dört Bask Milliyetçi Partisi üyesi, üç sosyalist, iki cumhuriyetçi, bir komünist ve bir de sosyal demokrat Bask Hareketi üyesinden oluşan hükümetini kurdu. "Tanrı ve kadim hukukumuz" şiarıyla Bask Milliyetçi Partisi (PNV) savunma, maliye, adalet ve içişleri bakanlıklarını kontrol etmekteydi.¹ PNV'nin programı sosyal-Hristiyan doktriniyle sola yüzeysel imtiyazlar tanıyordu, ama yine de din özgürlüğünün savunulması, asayişin muhafazasında ısrarcıydı ve Bask halkının ulusal kimlik duygusunun desteklenmesini savunuyordu.² Bask hükümeti dokuz aylık varlığı süresince kendi para birimi, *ikurriña*, yani kızıl, yeşil ve beyaz renklerinden oluşan kendi bayrağı ve yargı sistemiyle bağımsız bir devletin yönetim yapısını kurdu.

İçişleri Bakanı Telesforo Monzón, yaklaşık kırk sene sonra ETA gerilla örgütünün siyasi cephesi Herri Batasuna'nın lideri olacak genç bir aristokrattı. İlk hamlesi sivil muhafızları ve hücum muhafızlarını lağvetmek oldu. Ardından Bask dilini konuşan destekçileri arasından yeni bir polis kuvveti kurmaya başladı. Ağır zırh-

¹ Hükümet şu kişilerden oluşuyordu: Aguirre, Jesús María Leizaola, Heliodoro de la Torre ve Telesforo Monzón (hepsi PNV'den); üç sosyalist (Santiago Aznar, Juan Gracia ve Juan de los Toyos); bir ANV üyesi (Gonzalo Nardiz), Izquierda Republicana'dan bir kişi (Ramón María Aldasoro), Unión Republicana'dan bir kişi (Alfredo Espinosa) ve bir komünist olan Juan Astigarribia.

S. de Pablo vd., *El péndulo patrótico*, II. cilt, s. 19.

lıydılar, boylarından dolayı seçilmişlerdi ve parlak deri üniformaları vardı. PNV'nin mutlak kontrolü altındaki Ertzaña isimli bu elit birlikler, bazı solcu müttefiklerine, özellikle de anarko-sendikalist pek CNT'ye güven vermiyordu.

Bununla beraber, sürtüşmenin kaynağı siyasi farklardan ziyade askerî farklardı. CNT, kalkışma sırasında San Sebastián'daki isyancıların tuttuğu binalara şiddetle saldırırken, milliyetçilerin neredeyse kuşattığı Irún'u ateşe verirken ve daha sonraları Mola'nın birlikleri işgal etmeden önce San Sebastián'ı yerle bir etme niyetiyle göstermişti ki, sonuna kadar mücadele edilecek bir savaş istiyordu. CNT Francocu yönetime boyun eğmektense enkazda ölmeyi tercih ettiğini açıkça belirmişti. Basklar, dağlı insanların karakterine uygun olarak, doğrudan saldırıya uğradıklarında yalnızca savunmaya geçmekle yetiniyordu. Sınırdaki kuvvetlerinin asla geçmemesi gereken noktayı gösteren sembolik Maloto ağaçları bile vardı. Bask milliyetçileri savaşın başından itibaren, anti-faşist duygularının yanı sıra, kendilerine özerklik verileceğini taahhüt ettiği için Cumhuriyet'in yanında olduklarını açıkça belirtmişti. Katolik inançlarını gururla ilan ediyor ve Cumhuriyet'in diğer bölgelerindeki ruhban karşıtlığına saldırıyorlardı. Gelgelelim, Vatikan'ın ve İspanyol Kilisesi'nin General Franco'ya verdiği koşulsuz desteğe rağmen askerî kalkışmaya karşı gösterdikleri direniş rahiplerinin büyük kısmı tarafından desteklendi.

Ayrıca, Bask milliyetçilerinin iddiasına göre Euskadi'de hiçbir sınıf ayrımı yoktu. Bu iddia feodalizmin zayıf olduğu tarım için kısmen doğru sayılabilirdi, fakat uluslararası imparatorluklarla birlikte yerel nakliye baronlarının baskın olduğu Bask yaşamının gemicilik tarafı ise hiç de sınıfsız değildi. On dokuzuncu yüzyıldaki sanayileşme Kastilya, Galiçya ve Asturias'tan ucuz işgücü çekmişti. Bask olmayan işçiler ağırlıklı olarak sosyalist UGT, CNT ve Komünist Parti üyesi olmuştu. Yerli işçiler ise Bask İşçi Dayanışması (STV) tarafından temsil edilmekteydi.

Sol, milliyetçilerin mutlaka mağlup edilmesi gerektiğine hararetle inanıyordu. Bask milliyetçilerse Cumhuriyet'in kaybedeceğini içten içe biliyor gibiydiler. Belki de İngilizlerden iyi bir kaybeden olma fikrini öğrenmişlerdi. Her ne olursa olsun, mahkûmlara çok iyi davranıyorlardı ve birçok düşmanı, bu sayede iyi bir kazanan olmaya teşvik edilebilecekleri umuduyla serbest bırakarak

Fransa'ya gönderdiler. Milliyetçiler, merkezî hükümetteki Bask Bakan Manuel de Irujo'nun "savaşı insanileştirmek" dediği bu girişime karşı hiçbir jest yapmadı. Aksine, Baskları tanımlamak için "sovyet-ayrılıkçılar" gibi kelimeler kullanarak nefret kampanyalarının gazını artırdılar.

Katolik Basklarla düşman olmak milliyetçi haçlı seferi için bir utançtı. Franco daha sonraları onlara şöyle yüklenecekti: "Yıkıcı bir liberalizme bulaşmış, Hıristiyan'dan ziyade demokrat olan bu Hıristiyan demokratlar, binlerce şehidiyle Kilise'nin çektiği en görkemli acıya tanıklık eden İspanya'daki dinsel zulmün bu müstesna sayfasını anlamayı başaramadı." Burgos Başpiskoposu Bask rahipler için "İspanyol ruhbanının kızılar adına çalışan artıkları" demişti. Salamanca'daki ahlak teolojisi profesörü "Halk Cephesi'ne karşı silahlı kalkışma"yı, "tarihteki en kutsal savaş" diye niteleyip şöyle demişti: "Günümüz şartlarında milli hükümete muhalefet edenler, onun kuvvetini düşürmeye, gücünü zayıflatmaya ya da görevini engellemeye çalışanlar vatan haini, kâfir, insanlık suçlusu sayılmalıdır."

Kardinal Başpiskopos Gomá da Bask ruhbanını savaşa katılmakla suçlamıştı. Modern ordu rahiplerinin çoğu yaralıları korumak için bellerinde tabanca taşıyor olsa da öyle görünüyor ki çok az sayıda Bask rahibine silah verilmişti –hatta belki hiçbirine verilmemişti– ve bunları kullandıklarına dair bir kanıt yoktur. Başpiskopos kendi tarafındaki fanatik Karlosçu rahipleri de göz ardı etmeyi seçmişti. Büyük kırmızı berelerinden mor püsküller sarkan bu *requeté* yardım görevlilerinin çoğu, mahkûmları vurmada önce onları toplu halde bağışlayan on dokuzuncu yüzyılın acımasız Karlosçu rahibi Santa Cruz geleneğinden geliyordu. 1937 baharında Bask komşularına boyun eğdirmek için seçilen ana araç Navarralı Karlosçulardı.

Kış boyunca kuzey cephesinde iki temel harekât alanı vardı. Şiddetli Oviedo kuşatması devam etmekteydi ve 20 Kasım 1936'da ise, General Llano de la Encomienda'nın gizlice on dokuz piyade taburu, altı topçu bataryası ve birkaç zırhlı araç toplamasıyla Villarreal'e karşı bir Bask taarruzu başladı. Burgos'tan kalkan milliyetçi bir keşif uçağı tarafından fark edilmeselerdi, Vitoria'nın

ele geçirilmesine yol açacak bir dönüm noktası yakalanabilirdi. Milliyetçilerin karşı-saldırısı Villarreal'in ele geçirilmesini engelledi, ama tepelerini takviye ettikleri üç dağın kontrolü (Maroto, Albertia ve Jarinto) Basklarda kaldı. Dağların tepelerine kamufle olmamış savunma mevzileri kurmaları en ciddi hatalarından biri olacaktı. Basklar savaş uçaklarının karaya taarruz kapasitesini ya da bombalamanın etkilerini kavrayamamıştı.

1937 baharına gelindiğinde Bask milliyetçiler ve solcu müttefikleri 46 tabur kurabilmişti. Bunların yarısını Bask milisi Euzko-Gudarozea oluşturuyordu. Geri kalanlarsa UGT, CNT, komünist ya da cumhuriyetçi birliklerdi. (Pek çok Bask kimi solcuların saflarında kadınların savaşması fikri karşısında afallamıştı.) Bu gruplar yörenin ahalisiyle iyi geçinemeyen Asturias ve Santander'den on taburla güçlendirildi. Llano de la Encomienda'nın kurmay heyeti, hiçbirisi zinde ya da faydalı görünmeyen profesyonel subaylardan oluşmaktaydı. Fakat en büyük zaafı silahlarının az olmasıydı.

Savaşın başında Telesforo Monzón'un Barcelona ziyareti sayesinde sınırlı sayıda mühimmat sağlanmıştı. Başka araçlar kullanılmalıydı. İspanya Merkez Bankası'ndaki altın rezervlerine el koyuldu. Yurtdışından silah satın alındı ve hatta çalındı; bu silahlar milliyetçi ablukanın içinden balıkçı kayıklarıyla taşındı ya da İngiliz gemileriyle getirildi. Sonbaharın sonlarında cumhuriyetçilerin muharebe gemisi *Jaime I* bölgeden ayrılmış olsa da bazı büyük gemiler hâlâ ablukanın içinden geçmeyi başarıyordu. Bunlardan biri Basklara iki filo Chato, 30 tank (T-26 ve Renaultlar), 14 adet 37 mm'lik topla birlikte Rus zırhlı aracı, 40 havan topu, 300 makineli tüfek ve 15.000 tüfek getiren Rus gemisi *A. Andreev*'di.³ Yemek de kaygı uyandıran büyük bir sorundu. İki haftalık erzak nadiren bulunuyordu. Bir öğün olarak tekdüze ve miktarı az olsa da Meksika'dan gelen nohut Baskları açlıktan kurtaran tek şeydi. Bask bölgesinde çok az kedi canlı kalmıştı ve martıları yakalamak için yaratıcı yöntemler deneniyordu.

Kantabriya kıyısının açıklarındaki milliyetçi donanma, muharebe gemisi *España*, kruvazör *Almirante Cervera* ve muhrip *Velasco*'dan oluşuyordu. Basklarınsa yalnızca nuh nebiden kalma bir

³ Luis María Jiménez de Aberasturi, *La guerra en el Norte*, s. 118.

muhribi ve pek kullanışlı olmayan iki denizaltısı vardı. Bu yüzden açık denizdeki dört balıkçı teknesine, muharebe gemisi *Jaime I*’den alınan 101 mm’lik toplar monte edildi.

Bir Sovyet danışmanına göre cumhuriyetçi kuvvetlerin problemi donanmadaki liderlik, özellikle de Yüzbaşı Enrique Navarro’ydu. “Yöre halkı ve denizcilere göre, Navarro filotillaların harekâtlarına gereken dikkati vermiyordu. Denizcilerden korktuğu için gemileri ziyaret etmekten kaçınıyordu. Kasabadayken ve kıyıdaki karargâhındayken sivil kıyafetler giyiyor. Navarro ilk buluşmamızda denizciler arasındaki disiplin eksikliğinden, gemi komitelerinden gelen tehditlerden şikâyet etti ve kendisine yönelik bir kumpas girişiminden bahsetti... Karargâhtaki personel içinde, bırakın komünistleri, tek bir sosyalist bile yoktu.” Görünen o ki filotilladaki savaş gemileri karargâhtaki subaylar ile gemidekiler arasındaki gizli bir anlaşmaya uyarak Bilbao’da pasif şekilde duruyordu. Gemilerin onarımları farklı bahanelerle belirsiz süre boyunca devam etmekteydi. Cumhuriyetçi filotillaya küçümseyici bir şekilde “Adem-i Müdahale Komitesi” ismi verilmişti.⁴

5 Martta milliyetçilerin *Canarias* kruvazörü, ele geçirdiği *Yorkbrook* isimli küçük bir tekneyle birlikte Nervión Nehri’nin ağzının açıklarında görüldü. Kıyıdaki 105 mm ve 155 mm’lik Bask bataryaları onu def etmek için hemen ateş açtı; Bayonne’dan bir botun muhafızlığındaki silahlı tarak ağı teknelerin geleceğini biliyorlardı. Sisinden çıktıklarında, *Canarias* ganimetini bir kenara bırakarak onlarla çatışmaya girdi. Teknelerden biri olan *Bizkaya*, *Canaris*’i kısıtırıp ganimetini aşırırken, diğer ikisi onun sekiz inçlik silahlarına çok daha küçük silahlarıyla yanıt verdi. İçlerinden biri, *Guipuzkoa*, alev alınca sığınmak için kıyı bataryalarına yönelmek zorunda kaldı, ama *Nabarra* teknesinin mürettebatı saldırıyı sürdürdü ve mühimmatı tükenene ve batana dek geceyarılarına kadar çatışmaya devam etti.⁵ Tennyson’ın “The Revenge” [İntikam] şiirini hatırlatan bu olay, Cecil Day-Lewis’in bir kahramanlık şiirinde anılır.

Martin ortasına gelindiğinde milliyetçi General Emilio Mola sefer için başlangıç kabilinden emirlerini verdi. Kurmay heyetinin

⁴ RGVA 35082/1/189, s. 8-9.
Aberasturi, a.g.y., s. 163.

başı olan Albay Vigón milliyetçi ordudaki en yetkin planlayıcıydı ve Alman meslektaşlarının saygı duyduğu tek üst düzey İspanyol subaydı; onu "yeni İspanyol milliyetçi ordusundaki muazzam fenomenlerden biri" diye tanımlıyorlardı.⁶ Bununla birlikte, Vigón'un bile Mola'nın aşırı ihtiyatlılığının üstesinden gelmeye pek gücü yetmiyordu. Richthofen'in iddia ettiği üzere "liderlik fiiliyatta Kondor Lejyonu'nun elinde"ydi.⁷

Milliyetçi kuvvet dört Karlosçu tugayın oluşturduğu Navarra Tümeni üzerine kuruluydu. Buna ilaveten, İtalyan subaylarca yönetilen ve Fiat Ansaldolarla desteklenen 8.000 İspanyol piyadesinden müteşekkil Kara Oklar Tümeni de vardı. Ne var ki Kondor Lejyonu bu dağlık bölgede milliyetçilerin en büyük avantajı olacaktı. Arazi, savunma uçaklarının hızlıca havalandırması için nelerin hava meydanı olarak kullanılabileceğini büyük ölçüde kısıtlıyordu; ince sahil şeridi ise savunuculara baskınlara karşı çok az uyarı şansı bırakıyordu. Baskıların çok küçük bir savaş gücü vardı; bu sebeple Kondor Lejyonu, daha çok sayıda yeni Messerschmitt'in gelmesini bekleyedururken, karaya taarruz uçakları olarak köhne Heinkel 51'leri kullanma riskini alabilirdi.

Kondor Lejyonu'nun savaş uçakları kanadı Vitoria'da, bombardırman uçağı filoları Burgos'ta yoğunlaştı, zira Vitoria'daki hava meydanı çok dardı. General Sperrle Albay Wolfram von Richthofen'ı vurucu kuvvetlerin harekât komutanı olarak bırakıp Salamanca'da Franco'nun karargâhında kaldı. Kuzey cephesindeki bu kuvvet üç Junkers 52 bombardırman uçağı filosu, Heinkel 111 orta düzey bombardırman uçaklarından oluşan "deneysel bir filo," üç Heinkel 51 savaş uçağı filosu ve (motor sorunu yaşasalar da) Messerschmitt 109'ların oluşturduğu bir yarım filodan oluşuyordu.⁸ İtalyan Lejyoner Hava Kuvvetleri de birlik saldırılarını desteklemek için Fiat CR 32 savaş uçaklarının yanı sıra Savoia Marchetti 81 ve 79'larla uçuşa geçmişti.

"Hemen teslim olunmazsa Vizcaya'yı yerle bir edeceğim," diye kesin uyarı verdikten sonra, Mola güneydoğudan ilerleme emri verdi. Taarruz 31 Martta, önceki yıl Baskların Villarreal taarruzu

⁶ BA-MA RL 35/3.

Richthofen'in savaş günlüğü, BA-MA RL 35/38.

A.g.y.

sırasında ele geçirdiği üç dağa –Albertia, Maroto ve Jarinto– yönelik olarak başladı. Milliyetçiler ilk günden havadaki ezici üstünlüklerinden faydalanmak istediklerini belli ettiler. Cephe gerisindeki Elorrio ve Durango kasabaları Soria’dan kalkan Junkers 52’ler ve İtalyan S-81’ler tarafından vardiyalı olarak bombalandılar.

10.000 nüfuslu Durango’da ne bir hava savunması ne de bir askerî birlik vardı. Ayın sırasında bir kilise bombalandı; 14 rahibe, ayini yöneten rahip ve cemaatin büyük kısmı öldürüldü. Ardından Heinkel 51 savaş uçakları kaçan sivilleri bomba yağmuruna tuttu. Saldırıda toplamda, muharip olmayan 250 kişi öldü. Baskının amacı kasabanın içine giden yolları molozla tıkmak olarak görünse de bu durum savaş uçaklarının eylemlerini açıklamıyor.⁹ General Queipo de Llano Sevilla Radyosu’ndan şöyle bir beyanda bulunmuştu: “Uçaklarımız Durango’daki askerî hedefleri bombaladı. Ardından komünistler ve sosyalistler, rahipleri ve rahibeleri tutuklayıp acımadan öldürüp kiliseleri yaktılar.” 2 Nisanda milliyetçiler Valladolid Radyosu’nda şu iddiada bulundu: “Durango’da yalnızca askerî hedeflere saldırıldı. Diğer yandan, kiliseyi yok edenlerin kızılar olduğu doğrulandı. Santa Maria Kilisesi müdavimleriyle doluyken ateşe verildi.”¹⁰

O gün ana hedefler arasında üç dağ da vardı ve hava akınları Alonso Vega’nın Navarra birlikleri saldırıya geçmeden hemen önce topçu ateşiyle desteklendi. Kondor Lejyonu’nun bombardıman uçakları sabah sekizde havalandı: “İki dakika zarfında 60 ton bomba bırakıldı,” diye kaydetmişti Richthofen. Komuta mevkinde Richthofen’in “çok iyi bir görüş açısı” vardı. Navarra birlikleri Alman uçakları tarafından net şekilde tanınmak için “sırtlarına beyaz ceketler geçirmiş[ti]. En önde ise milli bayrak taşınıyor[du].”¹¹ *Gudarıler* diye bilinen Bask milisler, “¡Viva Cristo Rey!” diye nara atan kırmızı bereli Karlosçular kendilerini ele geçirene kadar neyle çarpıştıklarını pek bilmiyorlardı. Cephedeki bütün ana iletişim noktalarına hava saldırısı düzenlendiği için yedek birlikler getirilemedi. Topçu atışları da ileri mevzilerle telefon bağlantısını kesmişti.

⁹ Cumhuriyetçi rahip José María Basabilotra’ya göre, insanlar mezarlığa sığınmaya çalışmıştı. Fraser, *Recuérdalo tú...*, s. 549-50. Vicente Talón, *Memoria de la guerra de Euskadi*, s. 398. Richthofen’in savaş günlüğü, BA-MA RL 35/38.

Baskların Gorbea Dağı'na başlattığı karşı-saldırı başarılı oldu. Sekiz hafta boyunca dağa hâkim olundu ve bu sayede sağ uçtaki kanadın güvenliği sağlandı. Fakat Ochandiano kasabasına ve etrafına yapılan hava saldırıları cephede bir delik açarken diğer iki dağ kaybedildi. Bu ezici hava gücü *gudariler*in moralini yerle bir etti. Karlosçu piyadelerin sert saldırısına karşı koyabilirlerdi, ama ne uçaksavarları vardı ne de onları koruyacak savaş uçakları. Yirmi tabur düzgün otomatik silahlardan mahrumdu, bazı makinelî tüfek birliklerininse ancak bir avuç makinelî tabancası vardı. 4 Nisanda Richthofen şöyle demişti: "Savaş uçakları dağdaki kızilları baştan aşağıya bombalıyor. 200 ölü, 400 rehine var." Bask kuvvetleri püskürtölseler de siper kazıp savaşımaya devam ettiler. "Kızıl piyadelerin inatçılığı bizi hep şaşırtıyor. Kızilllar fena halde kan kaybediyor."¹²

O günün ileriki saatlerinde Mola'nın saldırıya ara verilmesi emrini vermesi Richtofen'i çileden çıkardı. 5 Nisanda "Savaş burada bezdirici bir iş," diye yazmıştı Richthofen. "Evvela İspanyollar harekât için getirilir. Ardından harekât emirleri verilir. Akabinde keşif ve karargâh ziyareti. Harekât emirlerine bakılır ve bazı değişiklikler önerilir, hatta belki 'biz olmadan' olmaz diye gözdağı verilir. Emirlerin dışına çıkılıp çıkmadığı takip edilir." Ertesi sabah bombardıman uçakları üzerinde anlaşıldığı üzere saldırıya geçti, "ama piyadeler hiçbir şeye karışmıyor fakat ardından daha fazla destek istiyor." Mola sonraki gün bir saldırı emri daha verdi. "Ortada hiçbir sebep yokken bombalıyoruz," diye yazmıştı Richtofen. "Franco'ya protesto telgrafı."¹³

6 Nisanda milliyetçiler, Kantabriya sahilindeki cumhuriyetçi limanlara yönelik ablukayı duyurdu. Aynı gün milliyetçi kruvazör *Almirante Cervera*, cep muharebe gemisi *Amiral Graf Spee*'nin de verdiği moral desteğiyle bir Britanya ticaret gemisini durdurdu. Ne var ki Biscay Körfezi'nde bulunan Britanya muhripleri HMS *Blance* ve HMS *Brazen*'in yardıma gelmesiyle kargo gemisinin Bilbao'ya gitmesine izin verildi.

Baldwin hükümeti Anglo-Bask ticaretinin Büyük Britanya'yı İspanya'da taraf tutmaya zorlayacağı konusunda endişeye düştü.

¹² A.g.y.

A.g.y.

Ne milliyetçileri ne de cumhuriyetçileri savaştaki bir taraf olarak tanımak istemiyordu, çünkü bu durum İspanyol limanlarına giden Britanya gemilerinin durdurulup aranmasının kabul edilmesi anlamına geliyordu. Gelgelelim, müteakip olaylar ışığında bakılacak olursa, kabinenin ya da danışmanlarının tarafsız kaldığını söylemek zordur. Birinci Deniz Lord'u Amiral Lord Chatfield, General Franco'ya hayranlık duyuyordu, Biscay Körfezi'ndeki subayları da milliyetçi meslektaşlarına karşı kuşkusuz sempatiyle yaklaşıyordu. O an sahnede olmasa da hâlâ Dışişleri Bakanlığı'nda adamları bulunan Hendaye'deki büyükelçi Sör Henry Chilton, milliyetçilerin sözcüsü gibi hareket ediyordu. Chatfield ve Chilton, Britanya hükümetine Bilbao kuşatmasının milliyetçilerin Nervión Nehri'nin ağzına mayın yerleştirmiş olduğu için etkili olduğunu ve durmazlarsa Britanya gemilerini top ateşine tutacaklarını ilettiler. Kraliyet Donanması'ndan herhangi bir birimin aylardır söz konusu bölgede olmamasına rağmen Baskların tüm mayınların temizlendiği yönündeki sözleri göz ardı edildi. Londra'dan Kraliyet Donanma filotillasına verilen emre göre, Bilbao'ya gitmek için Biscay bölgesinde bulunan bütün Britanya gemileri ikinci bir emre kadar Fransız Saint-Jean-de-Luz Limanı'nda bekleyecekti. Milliyetçilere verilen bu üstü kapalı desteğin Britanya'nın itibarına verdiği zararı azaltmak istercesine, HMS *Hood* muharebe kruvazörünün Cebelitarık'tan Bask sularına gitmesi emredildi.

Kraliyet Donanması'nın ablukanın tesirine yönelik görüşü Avam Kamarası'nda sert tartışmaların yaşanmasına yol açtı. İki yüz millik kıyıyı izleyen yalnızca dört milliyetçi gemi vardı ve Bask kıyı bataryaları üç millik sınırın ötesindeki bir alanı kontrol etmekteydi. Hükümet aldığı eleştirilerle şaşkına döndü, fakat Bahriye Nazırı Sör Samuel Hoare, Nervión'daki mayınlarla ilgili gerçeği kabul etmeyecekti, çünkü onun kaynağı milliyetçi donanmadandı.

20 Nisanda, küçük bir Britanya ticaret gemisi olan *Seven Seas Spray* Kraliyet Donanması'nın emirlerini ve uyarılarını görmezden gelmeye karar verip Saint-Jean-de-Luz'den yola çıkarak Bilbao'ya vardı. Ortada ne milliyetçi savaş gemileri ne de mayınlar vardı; Bilbao halkı onları coşkuyla karşılamıştı. Hem hükümet hem de Deniz Kuvvetleri Komutanlığı tam anlamıyla gözden düşmüştü. Fransız Bask kıyısında bekleyen diğer gemiler de çok çabuk şekil-

de İspanya'ya gitmek için demir aldı. Bunlardan biri Bilbao'nun on mil kadar açıklarında *Almirante Cervera* kruvazörüne durduruldu. Ticaret gemisi radyoyla yardım istedi ve bu sefer, HMS *Hood* üzerinden Kraliyet Donanması milliyetçilerle arasına kalın bir çizgi çizmek zorundaydı. Basklara göre, dokuz gün sonra *España* muharebe gemisinin Santander açıklarında milliyetçilerin döşediği bir mayına çarparak batması ilahî adaletti.

Basklar artık açlıkla çevrilerek teslime zorlanamazdı, ama 20 Nisanda tekrar başlayan çatışma onlar için kötüye gidiyordu. Milliyetçi hava kuvvetlerinin varlığı, Karlosçu birliklerin savaş kabiliyeti ve cumhuriyetçi birliklerin hiçbir uyarıda bulunmadan hattan çıkmaları, cepheyi dağılmaya yaklaştırmıştı. Yine de Richthofen'in öfkesi dinmiyordu. 20 Nisanda İtalyan Hava Kuvvetleri'ne öfke doluydu. "Al buyur. Bombalarını kendi birliklerimizin üzerine bıraktılar. Aksiliklerle dolu bir gün. Führer'in doğumgünü. Sander [Sperrle] korgeneralliğe terfi ettirildi."¹⁴ Milliyetçi taraftaki kusurlar ne olursa olsun, kurmay heyetinin yavaşlığı ve yetersizliği cumhuriyetçi kuvvetler arasındaki kargaşayı artırmaktaydı. Şefleri Albay Montaud bozgunculuğuyla kötü şöhrete sahipti ve düzenli subaylar "memur kafalılıkları"ndan ötürü pek çoklarınınca eleştirilmekteydi.¹⁵ Durum o kadar kötüydü ki Aguirre müdahale etmeyi denedi. Baskların şansına, Mola'nın ihtiyatlı ilerleyişi cumhuriyetçilerin içinde bulunduğu keşmekeşten tam anlamıyla yararlanmasını engelledi.

23 Nisanda Richthofen şu notu düştü: "Hava durumu çok iyi. 4. Tugay, emirlere rağmen, on iki değil iki tabur konuşlandırdı. Onlara yardım getirilecek. Piyadeler ilerlemiyorlar. Elden ne gelir ki? Kondor Lejyonu 1800 saattir dışarıda. Zayıfça savunulan noktalara saldırmak istemeyen piyadelere öncülük yapılamaz." Ertesi gün yine şikâyetçiydi ve İtalyanların yanlış kasabayı bombalamasına kızıyordu. "Bunlar liderlik için insanın aklına hayaline gelmeyecek yükler... Bütün bunların ardından Bilbao'yu yok mu etmeliyiz?"¹⁶ İtalyanlar kuzeydeki Katolik Basklara saldırmanın Papa'yı kışkırtabileceğinden endişeleniyordu ve ana Bask

¹⁴ A.g.y.

Luis Michelena, aktaran Fraser, *Recuérdalo tú...*, s. 552.

Richthofen'in savaş günlüğü, BA-MA RL 35/38.

şehrini bombalama konusunda isteksizdi. Bu konuda olsa olsa ancak fikir yürütülebilir ama Richthofen'in yaşadığı hüsrانlar, Kondor Lejyonu'nun en kötü nam salmış harekâtında bir rol oynamıştı belki de.

25 Nisanda, Marquina'dan gelen morali bozulmuş birliklerin büyük kısmı cephe hattının yaklaşık on kilometre gerisinde bulunan Guernica'ya çekildi. Ertesi gün, 26 Nisanda, öğleden sonra 4:30'da Guernica'da kilise çanları hava saldırısı uyarısıyla çalmaya başladı. O gün pazar vardı ve her ne kadar bazı çiftçiler kasabanın ucundan çevrilmiş olsalar da birçoğu yine de sığır ve koyunlarıyla gelmekteydi. İlerleyen düşmandan kaçan mülteciler ve kasaba halkı "refugio" adını verdikleri mahzenlere indiler. Kondor Lejyonu'nun "deneysel filosu"ndan tek bir Heinkel 111 bombardıman uçağı kasabanın üzerinden geçti, bütün yükünü kasabanın merkezine boşaltıp gözden kayboldu.¹⁷

Halkın çoğu sığınaklarından çıktı, birçoğu yaralılara yardıma gitti. On beş dakika sonra filonun tamamı geldi ve çeşitli boyutlarda bombalar bırakmaya başladı. Barınaklara koşan insanlar dumandan ve tozdan boğuldu. Mahzenlerinin daha ağır bombalamalara karşı dayanıksız olduğunu anlayınca telaşa kapıldılar. Kasabanın etrafındaki tarlalara doğru bir izdiham başladı ve ardından Heinkel 51 savaş uçağı filoları kasabanın üstüne çökecek erkek, kadın, çocuk, hastanedeki rahibeler ve hatta hayvanlar demeden herkesi bombaladı. Fakat saldırının büyük kısmı henüz başlamamıştı bile.

Saat 05:15'te şiddetli uçak motoru sesi duyuldu. Askerler bu seslerin "tramvaylar"dan geldiğini söyledi hemen. Hantal Junkers 52'ler bu isimle anılıyordu. Burgos'tan kalkan üç filo her yirmi dakikada bir şehri sistematik şekilde, iki buçuk saat boyunca halı bombardımanına tuttu. (Halı bombardımanı Oviedo'daki cumhuriyetçi mevzilere saldırılırken Kondor Lejyonu tarafından daha yakın zamanda icat edilmişti.) Yükleri yaklaşık 250 kg'lık bombalar, yaklaşık 10 kg'lık anti-personel bombaları ve yangın bombaları gibi küçük ve ortak büyüklükte bombalardan oluşuyordu. Yangın bombaları Junkerslerden yaklaşık 1 kg'lık alüminyum

¹⁷ Solé Sabaté ve Villarroya, üç Savoia S-79'un her birinin 50 kilogramlık 36 bomba bıraktığını belirtir (*España en llamas*, s. 84-5).

tüpler içinde metal konfeti gibi atılıyordu. Görgü tanıkları bunun sonucunda ortaya çıkan sahneyi cehennem ve kıyamet gibi kelimelerle anlatıyordu. Aileler kendi evlerinin molozlarına gömülmüş ya da *refugiolar*da ezilmişti; beyaz fosforla tutuşan sığırlar ve koyunlar, yanan binaların arasında ölene değin delicesine koş-tular. İşle kaplanmış insanlar alevlerin, dumanın ve tozun içinde kör gibi sendelerken, bazıları da arkadaşlarını ya da akrabalarını çıkarmak umuduyla molozları eşeliyordu. Bask hükümetine göre kasaba nüfusunun takriben üçte biri zayıt verilmişti (1654 ölü, 889 yaralı); daha güncel çalışmalara göreyse ölü sayısı 200 ile 300 arasındaydı.¹⁸ Bilbao'dan aceleyle kasabaya doğru yönelenler uzaklardaki turuncu-kızıl gökyüzünü görünce, artık baştaki gibi inanmamazlık edemediler. Meclis binaları ve meşe ağacı dokunulmamış halde bulundu, çünkü bunlar pilotların katı şekilde riayet ettiği uçuş rotasının dışındaydı. Guernica'nın geri kalanı yanmış bir iskeleti andırıyordu.

Sonraki gün 27 Nisanda Guernica'nın yıkımıyla ilgili haberler Britanya basınında çıktı. Ertesi sabah *The Times* ve *New York Times*'ta, George Steer'in dünyanın dört bir yanında müthiş tesirler doğuracak bir makalesi yayımlandı.¹⁹ Aguirre şu sözlerle olayı kınadı: "İspanyol isyancıların hizmetindeki Alman havacılar Guernica'yı bombaladı, bütün Baskların saygı duyduğu tarihsel şehri yakıp yaktı."²⁰

Durango meselesinde olduğu gibi, milliyetçiler hikâyeyi tersine çevirmek için harekete geçti. Tıpkı Irún örneğinde olduğu gibi, şehrin çekilmekte olan savunucular tarafından imha edildiğini söylediler; Queipo de Llano özellikle Asturiaslı *dinamiterolar*a dikkat çekti.²¹ Franco'nun karargâhı 29 Nisanda bir bildiri yayımladı: "Guernica'nın yakılmasına ilişkin olarak tüm dünyaya, yüksek sesle ve net biçimde biraz bilgi vermek istiyoruz. Guernica ateş ve benzinle imha edildi. Aguirre'nin canı hizmetçileri olan kızıl haydutlar şehri yakıp yıktı. Yangın dün gerçekleşti ve Aguir-

¹⁸ V. Talón'a (*Memoria...*, s. 34-35) göre 200 ile 300 arası; S. De Pablo'ya ("La guerra civil en el País Vasco") 200 civarı.

Bkz. Southworth, *Guernica*, s. 22-4; ve Steer, *The Tree of Gernika*.

Ángel Viñas, *Guerra, dinerodictadura*, s. 122.

ABC, 29 Nisan 1937.

re, adi bir suçlu olduğu için, bu gaddarlığı asil ve kahraman hava kuvvetlerimize bağlayarak alçak bir iftira attı.”²²

İspanyol Kilisesi bu hikâyeyi bütünyle destekledi ve Kili-se’nin Roma’daki teoloji profesörü İspanya’da tek bir Almanın bile olmadığını ve Franco’nun yalnızca dünyada kimsenin aşık atamayacağı İspanyol askerlerine ihtiyaç duyduğunu söyleyecek kadar illeri gitti. Franco’nun yurtdışındaki en ateşli destekçileri için bile savunulması zor bir hikâyeydi bu. General Roatta 8 Mayıs’ta Kont Ciano’yu bizzat bilgilendirerek, General Sperrle’nin ona Kondor Lejyonu’nun Guernica’yı yangın bombalarıyla bombaladığını söylediğini iletti.²³ Bir Falanjistin eşlik ettiği Amerikalı bir gazeteci, birkaç ay sonra, Ağustos ayında Kuzey Ordusu’ndan bir kurmay subayıyla buluştu. Salamanca’nın anlattığı hikâyeye tamamıyla inanan Falanjist eşlikçi, kurmay subayına Guernica’daki “kızıl-lar”ın kendilerine kasabanın yakılmadığını, havadan bombalandığını söylemeye çalıştıklarından bahsetti. “Elbette bombalandı,” diye yanıtladı subay. “Biz bombaladık, bombaladık, bombaladık ve *bueno*, olamaz mı?”²⁴

Kondor Lejyonu’ndaki kıdemli askerler daha sonraları filolarının aslında Guernica’nın hemen dışındaki Renteria Köprüsü’nü bombalamaya çalıştığını, ama güçlü rüzgârın bombaları şehre doğru uçurduğunu iddia ettiler. Köprü hiç vurulmadı, ortada gerçek anlamda bir rüzgâr yoktu, Junkersler yan yana uçuyordu, tek bir çizgide değil ve anti-personel bombaları, yangın bombaları ve makineli tüfekler taş bir köprüye karşı işe yaramazdı. Richthofen’in kişisel günlüğüne göre saldırı, milliyetçilerle birlikte planlanmıştı. Mola’nın kurmay başkanı Albay Vigón baskından bir gün önce ve birkaç saat önce hedefi tasdik etmişti. Hiçbir milliyetçi subay Guernica’nın Bask yaşamında ve tarihindeki önemin-den bahsetmedi, ama etselerdi bile plan değişmezdi.

²² A.g.y. Alman büyükelçi Faupel 5 Mayıs 1937’de biraz daha farklı bir şekilde anlatmıştı. Raporunda şu cümle vardı: “Aguirre, suçu düşmanın kapısının önüne atmak ve zaten yenilip demoralize edilmiş Basklar arasında bir öfke fırtınası estirmek gibi şeytani bir niyetle Guernica’nın yıkımını planlamıştı” (DGFP, s. 281).

A. Rovighi ve F. Stefani, *La partecipazione italiana alla guerra civile spagnola*, Estado Mayor del Ejército, Roma, 1993, aktaran Ranzato, *Lec-lissi della democrazia*, s. 492.

Virginia Cowles, *Looking for Trouble*, s. 75.

Richthofen'in savaş günlüğündeki 26 Nisan tarihli girdi, ve-ciz olmasına rağmen herhalde ancak bu kadar net olabilirdi ve olayların milliyetçilerin anlattığı şekliyle tamamen çelişmektedir: "K/88 [Kondor Lejyonu'nun bombardıman uçağı kuvveti] Guernica'yı hedef aldı, amaç çekilirken buradan geçecek Kızılları durdurup dağıtmaktı." Ertesi günkü girdi basitti: "Guernica yanıyor." 28 Nisanda ise şu yazılıydı: "Guernica tamamen yok olmuş olmalı."²⁵ Kondor Lejyonu'nun o günle ilgili *Gefechtsbericht*'i (muharebe raporu) bazı sebeplerden ötürü bugüne gelememiş gibi görünüyor. Baskının bir amacı da, Richthofen'in yazdığı gibi, yolları tıkamak olabilir, fakat bunun haricinde her şey hava terörizminin etkile-riyle ilgili büyük bir deneyi işaret ediyor.²⁶

Bölgedeki geri çekilme devam ederken birkaç cesur ve etkili artçı çarpışma yaşandı. Guernica'da, Binbaşı Cristóbal komuta-sındaki komünist Rosa Luxemburg Taburu, bir haritayı bile doğru düzgün okuyamadığı anlaşılan birlik komutanları Albay Yartz'ın feci kifayetsizliğine rağmen milliyetçileri bir süre durdurmayı başardı. Ardından 1 Mayısta çekilme devam ederken 8. UGT Taburu kıyıdaki Bermeo'ya hayli başarılı bir tuzak kurarak 4.000 Kara Oklar askerini ve Fiat Ansaldolarını kaçırttı.

Bununla birlikte, Euskadi Ordusu için Bilbao çevresindeki "Demir Halka"ya doğru geri çekilmeyi artık başlatmak gerekiyordu. Yaklaşık 80 km'lik çevre uzunluğuyla bu savunma çalışması önceki kış başlamıştı. Beton mukavemet noktaları kuran sivil müteahhitlik firmalarının yanı sıra 15.000 kişinin emek verdiği bu çalışma, yanlış bir şekilde Maginot Hattı'na benzetilmişti. Derinliği yoktu –birçok yerde tek bir siper hattından başka bir şey yoktu– ve tamamlanmamıştı. Hiçbir gizleme girişimi olmadığı gibi, sorumlu subay Binbaşı Goicoechea detaylı planları alıp milliyetçilere gitmişti. Cumhurbaşkanı Azaña'nın kafasında bu mevzilerin savunma kapasitesiyle ilgili hiçbir yanılsama yoktu. "İnsanların 'Bilbao halkası' diye adlandırdıkları şey... bir fanteziden ibaret. Dahası, düşman kapıya dayandığında Bilbao şehri-

²⁵ Richthofen'in savaş günlüğü, BA-MA RL 35/38.

²⁶ Guernica'nın yıkımı için bkz. Gordon Thomas ve Max Morgan Witts, *The Day Guernica Died*, Londra, 1975; H. R. Southworth, *Guernica el mito*; A. Viñas, *Guerra, dinero, dictadura*; ve J. L. de la Granja ve C. Garitao-nandía (ed.), *Gernika: 50 años después*.

nin savunulmayacağı endişesini taşıyorum.”²⁷ Azaña’nın şüpheleri Albay von Richthofen’in 29 Nisandaki şu yorumuyla koşuttu: “Fotoğraflar gösteriyor ki şu an için bu mevzilerin büyük kısmı tahkim edilmemiş durumda.” İki gün sonra, Kondor Lejyonu’nun bütün savaş boyunca yaşadığı en ciddi kaybı daha yeni duymuşken tatile çıktı. Cumhuriyetçi savaş uçakları bir Junkers 52’nin yolunu kesmiş ve vurulup indirilen bu uçağın içinde bulunan yedi savaş uçağı pilotu ölmüştü.²⁸

İtalyanlar kuzeydeki kuvvetlerini artırmaktaydı, milliyetçiler de dört Navarra tugayının her birini neredeyse bir tümen kuvvetine getirmişti. Cumhuriyetçilerse daha fazla *gudari*, UGT, CNT ve komünist tabur oluşturdu ve Asturia ile Santander’den takviye kuvvetler getirdi. Valencia’daki hükümet Fransa üzerinden uçak yollayarak yardım etmeye çalıştıysa da, bu çaba Adem-i Müdahale Komitesi tarafından iki kere engellendi. Adem-i müdahale politikasının yalnızca Fransız sınırında etkili olması cumhuriyetçilerin öfkesini artırmaktaydı. Uçakları doğrudan Bilbao’ya uçurmanın çok tehlikeli olacağı düşünülüyordu. Çok az yakıtın olması ve milliyetçi savaş uçaklarına karşı hiçbir korumaya sahip olunmaması riski yükseltiyordu. Bu durumda Bask bölgesinde yalnızca altı Chato kalmıştı ve her ne kadar bunları uçuran pilotlar İspanya’ya gelen ilk iki Dornier 17’yi düşürmeyi başarmış olsa da, en iyi pilotlardan Felipe del Rio’nun öldürülmesi moralleri dibe vurdurmuş gibi görünüyordu.

Basklar ile Valencia hükümeti arasındaki ilişki yanlış anlaşılmalardan yüzünden gerilmiş durumdaydı. Valencia’daki cumhuriyetçi hükümet Aguirre ve bakanlarının ayrı bir barış anlaşması ayarlamaya çalıştıklarından şüphelenirken, onlar da yardımın bilerek verilmediği kanısındaydı. Cumhuriyet, kuzey bölgesi kaybedilince hayati sanayilerin milliyetçilerin eline geçeceğinin de, bu sayede çok sayıda düşman birliğinin merkeze yönelmek için serbest kalacağını da farkındaydı. Bu sebeple Mayıs’ta iki saldırı başlatmayı planladılar: Huesca saldırısı ve Segovia’ya doğru Sierra de Guadarrama’da yapılacak saldırı. Fakat bu girişimlerden hiçbirisi milliyetçilerin birliklerini kuzey cephesinden çekmesini sağlamadı.

Diarios completos, s. 974.

Richthofen’in savaş günlüğü, BA-MA RL 35/38.

22 Mayıs'ta 4. Navarra Tugayı Demir Halka'nın doğu tarafına vardı. Basklar ve müttefikleri artık daha etkili savaştıkları ve hava saldırılarından daha az etkilendikleri için milliyetçilerin ilerleyişi yavaşlamıştı. Ateş açarak karşılık vermeye başlamışlardı. Başarılı olmasa bile, Fiat ve Heinkel savaş uçaklarını belirli bir mesafede tutmaya yarayan bir taktikti bu. (Savaş sırasında, Fiatların neredeyse üçte biri hafif silah atışlarıyla düşürüldü.)

Bazı yetersiz üst düzey subaylar da değiştirildi. Fakat Aguirre'nin çatışma sırasında kurmay heyetini canlandırma girişimleri durumun pek düzelmesini sağlamadı. Llano de la Encomienda'nın yerine Valencia'dan düzenli Bask subay General Gámir Ulíbarri'nin getirilmesiyle Aguirre'nin müdahalesi de sona erdi. Inchorras'ın etkili bir şekilde savunulmasını örgütleyen muazzam makinist Belderrain, komünist kaçakçı Cristóbal ve Uluslararası Tugaylar'dan Fransız Albay Putz gibi bazı yeni tugay ve tümen komutanları da atanmıştı. Diğer yandan etkisiz performansına rağmen Rus General Gorev görevinde kaldı.

General Mola'nın 3 Haziranda bir uçak kazasında ölmesiyle milliyetçi komutada da bir değişiklik yapılması şarttı. Bu ölüm Basklar için de kötü bir durumdu çünkü Mola'nın Almanları fazlasıyla öfkeliendiren ihtiyatı, Baskları birçok kritik durumda kurtarmıştı. Milliyetçi tarafta Caudillo ya da destekçilerinin bir şekilde bu kazada rol aldıklarından kuşkulanan çok sayıda kişi vardı, ama bu kuşku neredeyse tamamen mesnetsizdi. Franco'nun bir diğer büyük rakibi Sanjurjo da benzer bir kazada ölmüştü, fakat uçak kazaları çok sık yaşanıyordu ve bu sebeple neredeyse düşmanla çatışırken kaybedilen uçak kadar uçak kaybediliyordu.

Mola'nın yeri, bir o kadar sistemli, ama selefinden daha dengeli biri olan General Dávila tarafından dolduruldu. Dávila kuvvetlerini yeniden düzenleyerek 12 Haziranda Demir Halka'ya saldırılmasını emretti. Binbaşı Goicoechea'nın hava keşfiyle de tasdiklenen planları savunma hattındaki en zayıf noktayı işaret ediyordu. 150 topçunun atışı ve hava saldırısını hızlı bir şekilde Albay García Valiño, Juan Bautista Sánchez ve Bertomeu komutasındaki birliklerin ilerleyişi takip etti.²⁹ Savunma hattında hiçbir

²⁹ Aberasturi, *La guerra en el norte*, s. 234-235.

derinlik olmayınca bütün bölge çöktü. Yine de bu kesin bir bozgun değildi. Birçok birim yerini korudu ve ilerlemeyi yavaşlattı.

Bu sırada Bask liderler İtalyan hükümeti ve Vatikan'la temasa geçerek, Mola'nın tehdit ettiği gibi, milliyetçilerin Bilbao'yu yok etmesini engellemeye çalışmaktaydı.³⁰ 6 Mayıs'ta Papa XI. Pius, Kardinal Gomá'dan arabuluculuk yapmasını istedi. Gomá, Mola'y-la görüşerek Bilbao'nun teslim olması durumunda kan akmaya-
cağının sözünü aldı. 12 Mayıs'ta Dışişleri Bakanı Kardinal Pacelli, Aguirre'ye telgraf göndererek Bask bölgesi için ayrı bir barış tekli-
finde bulunmak istedi, ama telgraf yanlışlıkla Valencia hükümeti-
ne gönderilince bu durum büyük kuşuklara yol açtı. Ardından Bask
Milliyetçi Partisi'nin daha işbirlikçi bir kanadı, San Sebastián'daki
konsolos üzerinden İtalyanlarla müzakere etmeye çalıştı.

Bilbao'daki Bask hükümeti yorucu tartışmaların ardından 16
Haziranda şehri tahliye etmeye karar verdi. Bask milliyetçi lider-
leri çelik fabrikaları ve savaş endüstrisini değil ama köprüleri
patlatmaya da karar vermişti. Valencia'daki cumhuriyetçi mütte-
fikleri daha sonra bunu duyduklarında dehşete düştü. Batıdaki
sahil yolu çok geçmeden mültecilerle doldu; her ne kadar yalnızca
küçük bir kısmı eve dönmekte olan Santanderli birliklerden oluş-
sa da bütün kitle Heinkel filolarınınca bombalandı. Adalet Bakanı
Leizaola komutasındaki savunma cuntası şehirde kalırken hükü-
met Santander'e çekildi. Diğer üst düzey Bask yetkililer ve subay-
lar gemilerle limandan kaçtı.

Cumhuriyetçi kuvvetler doğuda Bilbao etrafında kıvrılan Ner-
vión Nehri boyunca yeni mevzilere konuşlandırıldı. Milliyetçi
kuvvetlerin varması an meselesiye, nehrin ağzının doğu yaka-
sındaki Arenas'ta bulunan sağcı beşinci kolcular heyecanla so-
kaklarda ateş etmeye başladı. Nehrin diğer yakasında mevzilen-
miş anarşist Malatesta Taburu hışımla diğer yakaya geçip hızla
onların hakkından geldi. Çekilmeden önceki son eylemleri kiliseyi
ateşe vermektir. Komutan, rahibin milliyetçilerin sempaticisi ol-
duğunu biliyordu, çünkü rahip onun kardeşi idi.

Şehir aralıksız topçu ateşi altındaydı. Cumhuriyetçi kuvvetler
en sonunda çekilmek zorunda kaldı zira İtalyan komiser Nino Na-

Almanya'nın Roma Büyükelçisi Ulrich von Hassell, 13 Ocak 1937 gibi er-
ken bir tarihte "Vatikan'ın arabuluculuğuyla, Bilbao'daki Bask ayrılıkçıla-
rıyla kuzeyde müzakerelerin sürdürüldüğü"nü bildirmişti (DGFP, s. 221).

netti'nin birliklerinin arkalarında bıraktıkları köprüyü patlatmadan geri çekildikleri güney yakasında tehdit altındaydılar. Şehirdeki beşinci kolcular Karlosçu birlikleri selamlamak için monarşist bayraklarla meydanda toplandıklarında başka bir şok yaşadılar. Birden köşeden bir Bask tankı belirdi ve balkonlara asılmış bazı milliyetçi bayraklara ateş ederek ortadan kayboldu. Akşama doğru saat beşte Albay Juan Bautista Sánchez komutasındaki 5. Navarra Tugayı Bilbao'ya girdi. Şehre gelen milliyetçileri selamlamak için atılan sloganlar yarısı boşalmış şehirde inandırıcı gelmiyordu.³¹

Bu harekât boyunca verilen milliyetçi zayıt yüksekti (yaklaşık 30.000), ama ölüm oranı düşüktü. Basklar ve müttefikleri toplamda bundan sadece biraz daha fazla zayıt vermişti, ama ölüm oranları neredeyse üçte birdi ve bunun esas sebebi hava saldırılarıydı. Bask ordusu merkezdeki cumhuriyetçi orduya nazaran belirgin şekilde farklı bir harekât yöntemi izlemişti. Açık alanda beyhude karşı-saldırlara girişmeyerek çok daha az asker kaybı verdiler.

Milliyetçi fatihler yeni işgal edilen bölgelerde dar yetkili askeri mahkemeler kurarak, çok sayıda rahibin de içinde olduğu binlerce kişiye hapis cezası verdi. Gelgelelim, alışıldık olandan daha az sayıda idam cezası verildi, çünkü Guernica'nın yarattığı kuvvetli duygular yurtdışında sıkıntı yaratmıştı. Fakat hiçbir şey fatihlerin Bask milliyetçiliğini her boyutuyla ezme azmini durduramadı. Bask bayrağı *ikurriña* yasadışı ilan edilerek Bask dilinin kullanımı yasaklandı. Tehdit dolu ilanlar asıldı: "İspanyolsan İspanyolca konuş." Her ne tarzda olursa olsun bölgeci hisler İspanyol siyasi topluluğundaki kanser hücreleri olarak resmedildi.

Kıyı boyunca Santander'e doğru geri çekilen birlikler demoralize oldu. Santander ve Asturias'ın düşmesinin de an meselesi olduğunun farkındaydılar. 6 Temmuzda Madrid bölgesindeki Brunete'de gerçekleşen büyük cumhuriyetçi saldırının milliyetçi ilerlemeyi geciktirmesi sayesinde, yeniden örgütlenmek için en azından bir şansları oldu. Bu saldırı püskürtüldükten sonra, General

³¹ Franco'nun karargâhının duyurusu ise şöyleydi: "Vizcaya cephesi. Bu öğleden sonra saat 3:10'da Vizcaya'nın başkentine girildi. Bilbao bir kez daha İspanya'nın bir parçası."

Dávila birliklerini yeniden konuşlandırdı. Bu birliklerin içinde General Solchaga komutasındaki altı Karlosçu tugay, artık General Bastico'nun komutasında olan İtalyan kuvvetleri (Bergonzoli'nin Littorio Tümeni, "23 Mart" Tümeni, Kara Alevler ve karma Kara Oklar) yer alıyordu. Hava desteği ise 200'den fazla uçaktan oluşuyordu ve bunlar Kondor Lejyonu, Lejyoner Hava Kuvvetleri ile daha çok Messerschmitts geldikçe kendilerine Heinkel 51'ler verilen milliyetçi filolar arasında bölüştürüldü.

General Gámir Ulíbarri'nin kuvveti 80.000 askerle milliyetçilerden daha az sayıda piyadeye sahip olmakla kalmıyordu; aynı zamanda sadece, çoğu eskimiş 40 savaş uçağı ve bombardıman uçağı vardı. Saldırının ilk gününde, 14 Ağustosta, Solchaga'nın Karlosçu tugayları doğudan saldırıp 54. Tümen'i ezdi geçti. İtalyanlar Kantabriya Dağları'nın güneybatı yönünde sert bir direnişle karşılaşsa da karşı konulmaz topçu ateşi ve hava desteği sayesinde iki gün sonra Escudo geçişini ele geçirdiler. Açılan gediği tutmaları için gönderilen üç cumhuriyetçi tümen yeterince hızlı değildi ve cephe artık yarılmıştı.

Bunun üzerine cumhuriyetçi birliklerin çoğu savaşarak Asturias Dağları'na çekildi. Kalanlar ise Santander bölgesinde ve küçük Santoña Limanı'nda sıkıştı. Santander'deki umutsuzluk o kadar büyüktü ki birçok asker çareyi içkide arıyordu. Subaylar parti parti asker yollayarak şarap stoklarını yok ettirdi. Kurmay heyeti bir yolunu bulup gemilerle kaçmaya davrandı ama paniğe kapılan askerler küçük botları batırdı ve birçoğu alabora oldu. 122. ve 136. Taburlar bir savunma tertiplemeye çalıştı, fakat son kaçış şansı kaybedilince umursamazlık hissi galip geldi. Milliyetçileri ve onların idam mangalarını beklediler. Önceki yıl esasen sosyalist Neila'nın emirleriyle çok sayıda milliyetçi destekçi öldürüldüğü için, merhamet görmeyi pek beklemiyorlardı.

Santoña'da Basklar, Kara Oklar'ın İtalyan komutanı Albay Farina ile *gudariler*inin teslim şartlarını düzenledi. Bu şartlar Roma'da Kont Ciano ile Valencia'daki hükümetin kendilerini fena halde yüzüstü bıraktığını düşünen Bask PNV temsilcileri arasında zaten tartışılmıştı. Hiçbir misilleme yapılmayacağı ve hiçbir Bask askerinin milliyetçi tarafta savaşmaya zorlanmayacağı kararlaştırıldı. İspanyol subaylar çok hızlı biçimde bu anlaşmanın hükümsüz olduğunu duyurdu ve Britanya gemilerindeki Bask as-

kerler silah zoruyla çıkartıldı. Bunu duruşmasız yargılamalar takip etti ve subayların büyük kısmı ve çok sayıda asker idam edildi. İleriki yıllarda Bask ETA gerillaları Euskadi Cumhuriyeti'nin neden hâlâ Francocu devletle savaştığı konusunda gerekçe olarak işte bu teslim şartlarına uyulmamasını gösterecekti.³²

Mussolini ve Kont Ciano bu "büyük zafer"den çok memnundu. Ciano "Basklardan ele geçirilen bayrakları ve silahları" istiyordu. "Fransızların Invalides'lerini" ve Almanların Askerî Müzelerini kıskanıyorum. Düşmandan alınmış bir bayrak herhangi bir resimden daha değerli."³³ Brihuega'daki fiyaskodan sonra İtalyan birliklerini İspanya'da tutma kararlarında haklı çıktıklarını hissediyorlardı. Ne ki bu vakitsiz bir kutlamaydı, çünkü cumhuriyetçi kuvvetlerin neredeyse yarısı Asturias Dağları'na çekilmişti, ki burada Ekimin sonuna değin çok daha çetin bir seferberlik yaşanacak, bunu da beş ay boyunca şiddetli bir gerilla savaşı takip edecekti. Franco Kuzey Ordusu'nu umduğu kadar kısa sürede getiremedi.

Milliyetçilerin Bask seferinde kazandığı görece hızlı zafer Kondor Lejyonu'nun katkısı sayesindeydi. Nazi hükümeti ödeme-yi almakta gecikmedi. Alman mühendisler Bask milliyetçilerinin yıkmayı reddettiği fabrikalara ve çelik imalathanelerine yerleşti; buradaki üretimin büyük kısmı Almanya'ya gönderildi ve böylece Luftwaffe'nin bölgeyi yok etmek için yaptığı harcamanın karşılığı ödendi. Diğer yandan Franco, her ne kadar kuzeyin boyunduruk altına alınmasıyla merkezde ve güneyde piyade sayısında nihayet eşitlik sağlandığını bilse de meyvelerini toplamak için daha uzun süre beklemek zorundaydı. Avrupa'da bir çatışma patlak vermediği sürece, artan hava ve topçu desteğiyle birlikte nihai zafer kesindi. Savaş artık dümdüz bombalamadan farksız sayılırdı ve Franco en ağır bombardımanı yapabiliirdi, çünkü bu harekât göstermişti ki onun müttefikleri düşmanın müttefiklerinden daha iyi patlayıcılar sağlayabiliyordu.

³² "Santoña Paktı," Bask hükümeti ile Valencia arasındaki ilişki ve diplomatik tartışmalar için bkz. S. De Pablo, *El péndulo patriótico*, s. 29-41. 17. yüzyılda Paris'te, monarşi uğruna savaşanları onurlandırmak için yapılmış bir askerî kompleks -çn. Ciano, *Diarios 1937-1943*, s. 15.

PROPAGANDA SAVAŞI VE ENTELEKTÜELLER

"Mağlubun tarihi," diye yazmıştı W. H. Auden "İspanya 1937" şiirinde, "Eyvah diyebilir ama yardım edemez ya da bağışlayamaz." İspanya İç Savaşı, olayların daha çok kabul gören anlatımının kazananlar değil de kaybedenlerce daha ikna edici biçimde yazıldığı görece az vakadan biridir. Bu gelişme milliyetçilerin Mihver müttefiklerinin daha sonra yaşadığı yenilgiden elbette belirgin biçimde etkilenmiştir. Fakat o tarihte Cumhuriyet uluslararası kamuoyunu kendi taraflarına çevirmek için çok sayıda muharebe kazanmış olsa da milliyetçiler Britanya ve Birleşik Devletler'de güçlü ve seçkin bir kitleye odaklanarak kilit çatışmayı kazandı. Muhafazakâr ve dinsel duygulara seslenerek komünizm korkusuna oynadılar ve Sovyet askerî yardımıyla birlikte bu kitlenin Cumhuriyet'le ilgili şüpheleri onaylanmış oldu.

Milliyetçiler "Asya tarzı komünizm"e karşılık Hristiyanlık davasını, düzeni ve Batı medeniyetini temsil ettiklerini savunmaktaydı. Olayların bu anlatımını destelemek için, sahte belgelere de yaslanarak,¹ komünistlerin 1936'da 150.000 kişilik baskın birlikleri ve 100.000 kişilik ihtiyat kuvvetle devrim planladıklarını, ama milliyetçi kalkışmanın daha önce gerçekleşerek bunu engellediğini iddia ettiler. CEDA ve monarşist liderler sonuçları kabul etmiş olsa da milliyetçiler Şubat 1936 seçimlerinin sonuçlarını geçersiz ilan etti. Cumhuriyetçi bölgede rahiplerin, rahibelerin ve

¹ H. R. Southworth, *El lavado de cerebro de Francisco Franco*, s. 21-186.

masumların devamlı katledildiği, kiliselerin ve sanat eserlerinin çılginca yakılıp yıkıldığı bir yaşamın hüküm sürdüğünü anlatmaya odaklandılar. Ve Madrid'i ele geçirmedeki başarısızlıklarını temize çıkarmak için İspanya'da yarım milyon yabancı komünistin savaştığını iddia ettiler.²

Cumhuriyetçi hükümetin olan bitenleri fazla basite indirgeyerek öne sürdüğü iddiası, 1936 Şubatında yasal yoldan seçilmiş olduğu ve sonrasında Mihver diktatörlerinin desteğiyle gerici generallerin saldırısına uğradığıydı. Bu yüzden Cumhuriyet faşizme karşı demokrasi, özgürlük ve aydınlanma davasını temsil etmekteydi. Cumhuriyet'in yurtdışındaki propagandasında kendi hükümetlerinin İspanya'daki tek yasal ve demokratik hükümet olduğu vurgulanıyordu. Rakiplerinin yasadışılığı ve otoriterliğiyle karşılaştırıldığında bu doğrudu elbette, ama liberal ve ortanın solundaki politikacılar kendi anayasalarına zaman zaman neredeyse hiç uymamıştı. Prieto ve Largo Caballero'nun da katıldığı Ekim 1934'teki kalkışma, isyancılara karşı yönelttikleri iddialarının altını büyük ölçüde oyuyordu.

Cumhuriyet'in tutkulu destekçileri solun burjuvaziyi yok etme tehdidini ve 1938 baharında ortaya çıkan devrim öncesi durumun ister istemez kendisini savunmaya geçeceğini kabul etmeyi reddetti. Rus İç Savaşı'nda yaşanan korkunç hadiseler ve Sovyetlerde ortaya çıkan baskı sistemi –ki bu Largo Caballero'nun da talep ettiği proletarya diktatörlüğüydü– unutulmaz bir dersti. Bir kere savaş başladıktan sonra, Cortes'in hükümet üzerinde kontrolü olmayan sembolik bir yapıya indirgenmesiyle, Cumhuriyet'in demokratik itibarı giderek parçalanmaya başladı. Ardından, 1937'nin ortalarından itibaren, Juan Negrín'in yönetimi bariz otoriter eğilimler geliştirdi. Başbakana ve Komünist Parti'ye yapılacak herhangi bir eleştiri fiilen bir vatana ihanet eylemine dönüştü.

İki tarafın da çok seçici ve manipülatif bir tarih görüşü vardı. İleriki yıllarda Cumhuriyet destekçileri İspanya'daki boğuşmanın İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcını temsil ettiğini iddia etti. Francocularsa bunun Batı medeniyeti ile komünizm arasındaki bir üçüncü dünya savaşının başlangıcı olduğunu ve Nazilerden ya da faşistlerden aldıkları yardımların arızı olduğunu söylediler.

² Blanco Escolá, *Falacios de la guerra civil*, s. 105.

Cumhuriyet'in dış dünyayı davasının haklılığına ikna etme ihtiyacı Britanya dış politikasının etkisiyle iyice arttı. Buna ilaveten, 1930'ların çoktan gerilmiş siyasi atmosferi ve savaşın uluslararası bir hal alması, yurtdışındakilerin kanaatinin nihai sonuçta asli bir rol oynayacağı anlamına geliyordu. İspanyol işçiler ve köylüler masum bir ciddiyetle, eğer durum yurtdışına izah edilirse Batılı hükümetlerin Mihver diktatörlüklerine karşı mutlaka kendilerine yardım etmeye geleceğine inanıyordu. Yabancı ziyaretçilere, nüfusun çoğunun Cumhuriyet'i desteklediği Amerika gibi bir demokratik ülkede (anketlere göre destek oranı %70'ten fazlaydı) nasıl olur da hükümetin nefsi müdafaa için onlara silah vermeyi reddettiğini soruyorlardı. Cumhuriyetçi liderler Batılı hükümetlerin davranışlarının altında yatan sebebin çok daha farkındaydı, ama onlar bile Britanya ve Fransa hükümetlerinin önünde sonunda, çok geç olmadan, kendi çıkarlarının da güçlü bir Mihver karşıtı politikada yattığını anlamak zorunda kalacaklarına inanarak yanıldılar.

Bu tür koşullarda Cumhuriyet'in gazetecilerin ve ünlü yazarların gözüne girmeye çalışması kaçınılmazdı. "Kızıl katliamlar"a dair ilk haberlerin ardından arayı kapatmak epey çaba gerektirecekti ve rüzgâr ancak Kasım 1936'da Madrid Muharebesi'nde işçi sınıfı bölgelerinin ve San Carlos Hastanesi'nin bombalanmasıyla Cumhuriyet'ten yana esmeye başladı. Beş ay sonra Guernica'nın yerle yeksan edilmesi, özellikle de Basklar muhafazakâr ve Katolik oldukları için, Cumhuriyet'e propaganda savaşındaki en büyük zaferini verdi. Ama Batılı hükümetlerin adem-i müdahale politikası yine de değişmeden kaldı.

Temmuz 1936'da yurtdışındaki Katolik basın milliyetçi kalkışmaya destek vererek Cumhuriyet'in ruhban karşıtı politikasını, kiliselere yapılan saygısızlığı ve rahiplerin öldürülmesini kınadı. En sansasyonel suçlama rahibelere tecavüz edildiği idi ki bu suçlama Ortaçağ'da Yahudilerin katledilmesini haklı çıkarmak için üretilen eski bir suçlamaya benziyordu. Asılsız iki hadise, şaşılmalı bir düşmanlıkla yürütülen genel bir kampanyanın temelini oluşturdu. Rahiplerin öldürülmesini kınarken milliyetçilerin ayağı daha sağlam bir zemine basıyordu ve ölen rahipleri şehit ilan eden Papa'nın desteğini aldılar.³

³ Katolik Kilisesi öldürülen rahipleri şehit ilan etmişti. Bu görüş, Papa II. John Paul Mayıs 2003'te İspanya'yı ziyaret ettiğinde rahiplerin öldür-

1 Temmuz 1937'de Kardinal Gomá "Dünyanın bütün Piskoposları"na açık bir mektup yayımlayarak Kilise'yi milliyetçi davayı desteklemeye çağırdı. Bu mektupta, biraz savunmacı bir edayla, savaşın "bir haçlı seferi değil, dinsel yankıları olan siyasi ve toplumsal bir savaş" olduğu belirtiliyordu.⁴ Mektubu yalnızca Kardinal Vidal y Barraquer ve Piskopos Mateo Múgica imzalamadı. Bu mektup, bir ay önce Valencia Başpiskoposu'nun "savaş İsa'nın Kutsal Kalbinin bir çağrısı ve bu Tapılası Kalp Franco'nun askerlerine güç veriyor" şeklindeki sözleriyle zıtlık taşıyordu. Ayrıca, Segovia Piskoposu savaşın "*Reconquista*'dan yüz kat daha önemli ve kutsal olduğu"nu söylemiş, Pamplona Piskoposu ise savaş "yüzyıllardır görülen en ulvi haçlı seferi... ilahî müdahalenin kesin surette bizim lehimize olduğu bir haçlı seferi" diye tanımladı. İsa'nın General Mola ve Franco'nun yanında sıralandığı fotomontaj broşürler de milliyetçi birliklere dağıtıldı.

Dinsel kurbanlar şehit ilan edildiklerinde Kilise'nin siyasi rolü göz ardı edildi. Gerçi yurtdışındaki bazı Katolik yazarlar bu ikisinin arasında bir bağ kurmadı değil. Bu bağlantıyı kuran yazarlardan biri, bir milliyetçi subay kendisine, "İlaçlar yetersiz ve pahalı. Bunu gerçekten bir hiç uğruna harcayacağımızı mı düşünüyorsun? ... Nihayetinde onları öldüreceğiz, o yüzden şimdi onları tedavi etmenin hiçbir anlamı yok,"⁵ dediğinde sağcılardan yüz çeviren François Mauriac'tı. "Milyonlarca İspanyolun nazarında," demişti Mauriac, (Franco'nun kayınbiraderi ve ana siyasi danışmanı) Ramon Serrano Súñer'e, "Hıristiyanlık ve faşizm iç içe geçti ve birinden nefret edince diğerinden de nefret ediyorlar." Mauriac, Serrano Súñer'in "Yahudi dönmesi" diye alay ettiği, kendisi gibi Katolik olan yazar Jacques Maritain'ı savunmuştu. Georges Bernanos'un Mallorca'daki milliyetçi terörü anlattığı 1938 tarihli *Les Grandes Cimetières sous la Lune* isimli kitabı, Kilise'nin

rülmesinin "kanlı ve planlı bir dinsel zulüm" olduğunu söyleyene kadar devam etti. Madrid'de, 27 Temmuz 1936'da orada öldürülen öğretmen Pedro Poveda'yı kutsadı. Milliyetçilerin öldürdüğü Bask rahiplerdense yine hiç söz etmedi (*El País*, 5 Mayıs, 2003).

"Carta colectiva del Episcopado español a los obispos del mundo entero," 1 Temmuz 1937, aktaran Antonio Montero, *Historia de la persecución religiosa en España, 1936-1939*, Madrid, 1961.

Southworth, *El mito*, s. 169.

Franco'ya verdiği resmî desteğe karşı liberal Katolik tepkiyi hayli kuvvetlendirdi.

ABD'de Katolik lobisi çok kuvvetliydi. Luis Bolín, Aileen O'Brien adındaki genç bir İrlandalı kadının "ABD'deki her Katolik piskoposla telefonda konuştuğunu ve kendi idari bölgelerinde yer alan mahalle rahiplerine, cemaatlerindeki herkesi Başkan Roosevelt'i protesto etmek üzere telgraf çekmeye çağırımlarını sağlamak için onlara yalvardığı"nı anlatmıştır.⁶ Bolín'e göre, O'Brien'in bu çabalarının sonucunda, Beyaz Saray'da bir milyondan fazla telgraf alınmış ve Cumhuriyet için gemiyle yapılan bir mühimmat sevkiyatı durdurulmuştu. Milliyetçi taraftarı lobinin gücü en çarpıcı şekilde Mayıs 1938'de ortaya kondu. Büyük Britanya Büyükelçisi Joseph Kennedy liderliğindeki bir grup, Katolik oylarına sırtını yaslayan Kongre üyelerini silah ambargosunun kaldırılmasına karşı çıkmaya zorlamayı başardı. Bunu ülkenin en fazla %20'sinin ve Katoliklerin %40'ının milliyetçileri desteklediği bir ortamda başardılar.

Gelgelelim, 1937'de milliyetçiler uluslararası kamuoyunu kendi yönlerine çevirmek için verdikleri savaşı kaybetmeye başladıklarını hissettiler. Bu hususta çeşitli etkenler onların aleyhineydi. Birincisi, basınla ilişkilerinde karşıt askerî komutalar arasında temel bir tutum farkı vardı. Milliyetçiler, özellikle bir temizlik olayına tanık olabilecekleri durumlarda, gazetecileri potansiyel casuslar olarak görüyor ve onlara çok az özgürlük imkânı tanıyordu. Sonuç olarak muhabirleri, o çok sevdikleri "çatışmanın ortasından konulu" kişisel haberlerini pek aktaramadılar. Ayrıca, bütün milliyetçi basın subayları Luis Bolín gibi kendini ifade etmede mahir ve kibar değildi. Haleflerinden biri, Salamanca'da toprak sahibi olan, arkasına iki mükerrer ateşli tüfek attığı sarı bir Mercedes'le bütün milliyetçi İspanya'yı dolaşan Alba y Yeltes Kontu Gonzalo de Aguilera idi. İngiliz bir ziyaretçiye gururla, "iç savaşın patlak verdiği gün işçileri kendi malikânesinde sıraya dizdiğini ve aralarından seçtiği altısını diğerlerinin önünde vurduğunu (*pour encourager les autres,* anlarsın ya)" gururla anlatmıştı.⁷

⁶ Luis Bolín, *Spain: The Vital Years*, Londra, 1967.

Başkalarını cesaretlendirmek için -çn.

Peter Kemp, *Mine Were of Trouble*, s. 49-50.

Milliyetçi İspanya'ya girmelerine izin verilen yabancı gazeteler çok geçmeden burada gerçeklerle histerik bir ilişki kurulduğunu fark ederek hayrete düştüler. Ne kadar saçma olursa olsun, milliyetçi propagandayla uydurulan bir şeyden kuşkulanan herkesin gizli bir "kızıl" olduğundan şüphe duyuluyordu. Kısa süre önce cumhuriyetçi İspanya'da bulunmuş Amerikalı gazeteci Virginia Cowles, Salamanca'da şunu fark etmişti ki insanlar Madrid'de durumun nasıl olduğunu sormaya istekliydiler, ama acayip hayallerine uymayan herhangi bir şeye inanmayı reddediyorlardı. Cowles'un karşılaştığı kendi kendini siyaseten hipnoz etme derecesi o kadar yüksekti ki "bu neredeyse bir ruhsal hastalık"tı. Kendisine soru soran kişilere, onlara anlatıldığı gibi, cesetlerin çukurlara doldurularak çürümeye bırakılmadığını, milislerin sağcı mahkûmları hayvanat bahçesindeki hayvanlara yedirmediğini söylediğinde, hemen onun da bir "kızıl" olduğuna hükmettiler. Franco'nun basın dairesinin başkanı Pablo Merry del Val, Cowles'un taktığı altın bilekliğe hayranlıkla bakarken yüzünde bir gülüşle "[B]unu herhalde Madrid'e götürmemişsinizdir," demişti. Buna cevaben Cowles, aslında bilekliği oradan aldığını söylediğinde Merry del Val "son derece hakarete uğramış" hissetti ve bir daha onunla konuşmadı.⁸

Yabancı Lejyonu'nun kurucusu ve sömürge savaşlarında kötüm kalmış General Millán Astray'ın bazı sıradışı konuşmalarını duyan modern bir halkla ilişkiler subayının rengi atardı. "Yiğit Mağripliler," demişti Astray bir keresinde, "daha dün bedenimi haşat etmiş olsalar da, bugün ruhumun minnettarlığını hak ediyorlar, çünkü İspanyollara karşı İspanya için savaşıyorlar... Yani kötü İspanyollara karşı... çünkü onlar İspanya'nın kutsal dinini savunmak için canlarını veriyorlar; muharebe meydanındaki ayine katılmaları, Caudillo'ya eşlik etmeleri ve kendi esvaplarına mukaddes madalyonlar ile kutsal kalpler takmaları da bunun ispatı."⁹ Franco "Haçlı Seferi"nden bahsederken bu tür kaba çelişkilerden elbette kaçınıyordu.

Öte yandan, savaşın büyük kısmı boyunca teknik bir faktör milliyetçilerin anlatımının hiç kuşkusuz aleyhineydi. Denizaşırı

⁸ Virginia Cowles, s. 77-80.

⁹ Peter Kemp, *Mine Were of Trouble*.

kabloların uçları cumhuriyetçi bölgedeydi, dolayısıyla buradaki gazeteciler kendi haberlerini daha önce ulaştırıyordu. Bu nedenle milliyetçi İspanya'dan gelen açıklamalar genellikle güncelliğini kaybetmiş oluyordu. Yine de milliyetçiler ilk turu çeşitli nedenlerle kazanmıştı. Artçı katliamların ilk günlerinde milliyetçi bölgede yabancı gazeteleri temsil eden çok az sayıda gazeteci varken Madrid ve Barcelona'daki gazeteci sayısı çok fazlaydı, dolayısıyla cumhuriyetçi bölgedeki ilk cinayetler hızlıca haber geçidli. İlk raporlar açısından bir diğer önemli husus da başta Málaga olmak üzere üst sınıftan çok sayıda mültecinin ulaştığı Cebelitarık'tı.

21 Ağustos 1936'da *New York Herald Tribune* muhabiri Robert Neville şöyle yazmıştı: "Cebelitarık'ta gazetecilerin çoğunun yalnızca 'korku' hikâyelerini gönderdiğini görmek beni şaşırttı. Bu durumun uluslararası düzlemde yaratabileceği sonuçların farkında değil gibi görünüyorlar." Sansasyonel haberler gazete sattırıyordu, fakat ilk günlerde Endülüs'ün hemen kuzeyinde yer alan "beyaz terör"le ilgili olarak sadece bir ya da iki muhabir haber yapıyordu, bunlardan biri de *Paris Soir*'dan Bertrand de Jouvenal idi. Bu durum kısmen pek çok gazetecinin Afrika Ordusu'ndan kaçmış köylülerle iletişim kuramaması, fakat diğer taraftan orta sınıf ya da üst sınıf İspanyolların yabancı bir dil konuşabilmesiyle açıklanabilir. Gelgelelim taraflı gazetecilik her iki tarafın lehine de işleyebiliyordu.

İspanya'daki savaşın gidişatı Fransa, Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde hızla ele alınıyordu. Kalkışmadan hemen önce, Büyük Britanya'da propaganda mücadelesinin tabiri caizse bir ön gösterimi yapıldı. Calvo Sotelo'nun gözlerinin hançerlerle oyulduğu yönünde haberler çıktı ama İspanya'daki sağcı gazetelerin bile itimat etmediği bir hikâyeydi bu. *News Chronicle* ve *Manchester Guardian* Cumhuriyet'i destekliyordu. *The Times* ve *Telegraph* neredeyse tarafsızdı, ama bunların haricindekilerin tamamı milliyetçileri destekliyordu. Kalkışma başlar başlamaz destek çıkanlar ise Mussolini hayranı Garvin'in editörü olduğu *Observer* ve Mosley'nin Britanya Faşistler Birliği'ni destekleyen Northcliffe' basınıydı. *Daily Mail* muhabiri Harold Cardozo bu sebeple milliyetçi kuvvetlere akredite edilmişti.

Daily Mail gazetesini de içeren büyük bir medya şirketi –çn.

Gazetelerin destekledikleri tarafa muhabir göndermeleri âdet olmuştu. Aslında gizli bir komünist olan Kim Philby, *The Times* muhabiri olarak milliyetçilerle birlikteyken kendini bir muhafazakâr gibi sunmuştu. İlk günlerdeki bir istisna, bir diğer gizli komünist olan yazar Arthur Koestler'di. Solcu gazete *News Chronicle*'i temsil etse de Sevilla'daki milliyetçilerle çalışmaya başladı, ama onun bir komünist olduğunu bilen Strindberg isimli Alman bir gazeteci tarafından görülünce kaçmak zorunda kaldı. Milliyetçi basın subayı Luis Bolin onu bir ajan olarak tutuklamak için çok geç kalmıştı. Koestler cumhuriyetçi bölgeye döndü, fakat Bolin Málaga düşünce onu enseledi ve Koestler'i idamdan kurtaran tek şey Britanya ve Amerika basınından gelen baskı oldu.¹⁰

Çoğu kez muhabirler gazetelerinin siyasi duruşunu yansıttı ya da kendilerini ona göre uyarladı. Dolayısıyla, Richard Ford'un 1846'daki şu yorumu doksan yıl sonra hâlâ geçerliydi: "Memlekette [Britanya'da] halk İspanya söz konusu olunca oraya dair yerleşik fikirleriyle örtüşen 'otantik' hikâyeler okumaktan çok daha fazla keyif alıyor." Savaşın başında muhabirler, dil bilip bilmediklerine ya da ülkenin siyasetinden anlayıp anlamadıklarına bakmadan apar topar İspanya'ya gönderildiler. Hal böyle olunca Profesör Allison-Pears gibi saygıdeğer bir uzman bile sol partilerin aralarındaki farkı tam olarak anlayamamış ve Endülüs'teki köylülerin sıkıntılarını gelişmiş iletişim araçlarından faydalanan kışkırtıcılara bağlamıştı. Latin halkının "kanında şiddet" olduğu ve askerî diktatörlüklerin bu kişiler için doğal olduğu fikirleri manşetlerdeki kısaltmalara yansdı. Her zaman olduğu gibi, kısıtlı alan yüzünden ve meselelerin anlaşılmasını kolaylaştırmak için gazetecilerin basitleştirmesiyle konular çarpıtıldı.

Gazeteciler de zamanın duygularından herkes kadar etkilendi. Birçoğu Madrid kuşatmasına şahit olduktan sonra Cumhuriyet'in kararlı ve çoğu zaman eleştiriye kapalı savunucuları oldu. Bağlılıkları daha sonra gündeme gelecek konuları, örneğin Komünist Parti'nin kontrolü ele geçirmek için yaptığı manevraları ele alma tarzlarını da etkiledi. Anti-faşist davanın idealleri, birçoğunun savaşın rahatsız edici yanlarını görmesini engelledi. Objektif kalınması zor bir atmosferdi bu. ABD'de *New York Times*'tan Herbert

¹⁰ Arthur Koestler, *Spanish Testament*, Londra, 1937.

Matthews ile Lawrence Fernsworth ve *Chicago Tribune*'dan Jay Allen ile John Whitaker Cumhuriyet'i destekliyordu.

Ayrıca ülkede basılan haberleri etkileyen çeşitli tarzda sansür ve baskı da vardı. Bunlar, hükümet basın servislerinin propaganda odaklı briefinglerinden cumhuriyetçi sansüre ve editörün siyasi ya da ticari tarafgirliklerine kadar uzanıyordu. Savaşın sonunda, *New York Times*'tan Herbert Matthews'a editörü "mülteci kamplarıyla ilgili hisli bir şey göndermemesi"ni söylemişti. 1937'de *The Times* editörü Dowson, Steer'in Bask bölgesinden gönderdiği bazı haberleri Almanları kızdırmak istemediği için engellemişti. 3 Mayıs'ta Steer'in Guernica'dan gelen haberinden bir hafta sonra, "her gece, gazeteyi onların duyarlılıklarını incitmekten uzak tutarak imkânsız gerçekleştirdiği"ni yazmıştı.¹¹ En ünlü tartışmalardan biri Louis Delaprée ile sağcı *Paris Soir* gazetesindeki editörü arasında yaşandı. Ölümünden kısa süre önce (Fransa'ya dönerken uçağı düşürülmüştü), Delaprée haberlerinin engellendiğinden yakınmıştı. Son gönderisini, "yüz İspanyol çocuğun katledilmesinin Bay Simpson'ın bir iç çekişinden daha az önemli olduğu"nu acı bir dille gözlemleyerek bitirmişti.

Cumhuriyetçi propaganda milliyetçi muadilinden çok da farklı değildi.¹² Her iki taraf da genel iddialarda bulunmak için münferit hadiselerden istifade etmeye çalışıyordu. Cumhuriyetçiler Faslı *regularelerin* belki de sol yumruk selamı yapıyorlardı diye yumrukları sıkılı çocukların ellerini kestiklerine dair korku hikâyeleri yayıyordu. Ayrıca seküler mucizelerden de bahsediyorlardı. Mesele rivayete göre milliyetçi bombalar patlamamıştı, çünkü içlerinde patlayıcı yerine yabancı işçilerin dayanışma mesajları vardı. Cephane işçilerinin sabotajları elbette oluyordu, ama mübalağalı cumhuriyetçi propaganda olur olmadık yerde umut duyulmasına öyle bir bağımlılık geliştirdi ki bu durum ciddi bir zaafa dönüştü. Albay Casado bunun cumhuriyetçi yenilgide büyük bir payı olduğunu ileri sürmekte haklıydı. Hükümet bir taarruza dair çılgın bir iyimserlik dalgası uyandırdıktan sonra, yenilgiyi kabul etmek neredeyse imkânsız hale geliyordu ve bu durum yararsız kazanımla-

¹¹ Southworth, *El mito*, s. 238.

Bennassar'a göre "iki taraf da dezenformasyon ajansı ve dedikodu fabrikası gibi davranıyordu" (*La guerre d'Espagne et ses lendemains*, s. 323).

rı savunurken çok sayıda askerin ve malzemenin kaybedilmesine yol açtı.

Cumhuriyet hükümetinin büyük sorunu olaylara ilişkin bir-biriyle uyumsuz iki anlatımı aynı anda sunabilme ihtiyacıydı. Ülke dışında kullanılmak için üretilen açıklamaların amacı Fransa, Britanya ve ABD hükümetlerini Cumhuriyet'in liberal bir özel mülkiyet demokrasisi olduğuna ikna etmektir; oysaki aynı esnada yerel bildiriler işçileri hâlâ bir sosyal devrimi savunduklarına ikna etmeye çalışıyordu. Sansür, Álvarez del Vayo'un kontrolüne geçti. İngilizce konuşan gazetecilerden sorumlu yaveri, "Cumhuriyet'e sadık İspanya'nın iktisadi sistemindeki bu devrimle ilgili tek kelime etmemesi yönünde talimat aldığı[nı], Valencia'da ise gerçekleşen devrimle ilgili özgürce yazmasına izin verilen hiçbir muhabir bulunmadığı"nı belirtmişti.¹³

İspanya İç Savaşı, sanatçıların ve entelektüellerin ilgisini eşi benzeri görülmedik bir ölçüde çekti ve bunların büyük çoğunluğu Cumhuriyet taraftarıydı. Bu çatışma, insanlığın temel güçlerini içeren destansı bir dramının çekiciliğine sahipti. Yine de bu kişiler yalnızca tutkulu gözlemci rolünü üstlenmedi. Birinci Dünya Savaşı'ndaki katliam sanatın siyasetten kopuşunun ahlaki temelini sarsmış ve "sanat için sanat" şiarını ayrıcalıklıların küstahlığı haline getirmişti. Sosyalist gerçekçilik tüm ifade biçimlerini proletaryanın davasına bağlayarak bunu mantıksal ucuna götürdü. Entelektüellerin verdiği destek genellikle pratik değil manevi idi. Gerçi André Malraux, George Orwell ve John Cornford gibi savaşa katılmış yazarlar da vardı. Ayrıca Ernest Hemingway, John Dos Passos, Pablo Neruda, W. H. Auden, Stephen Spender, Cecil Day-Lewis, Herbert Read, Georges Bernanos, Antoine de Saint-Exupéry, Louis Aragon ve Paul Éluard gibi diğerleri de İspanya'da değişen sürelerde zaman geçirdi. Malraux'nun *Umut* romanı birçok kişi tarafından İspanya Cumhuriyeti'nin direnişinin en büyük romanı olarak kabul edildi, ama bu büyük siyasi oportünistin azgın bir anti-komüniste dönüşmesi fazla uzun sürmeyecekti.

Hiçbir örgütlenme Komünist Parti'nin amaçladığı aydın seferberliğiyle aşık atamazdı. 1930'larda Komünist Parti birçok yazarı,

¹³ Aktaran Noam Chomsky, *American Power and the New Mandarins*, s. 115.

özellikle de Miguel Hernández, Rafael Alberti, Stephen Spender, Cecil Day-Lewis, Hugh MacDiarmid ve Pablo Neruda gibi isimlerin arasında olduğu şairleri kendi davasına çekmeyi başardı. Cumhuriyet'i destekleyen ve komünistlerin çok etkin biçimde örgütlediği kampanyaya ağırlığını koyan en ünlü yazar Ernest Hemingway'di. Bununla birlikte, Cumhuriyet İspanya'sındaki siyasi kuvvetlerin çatışması üzerinden değerlendirildiğinde, Hemingway'in karakterinin iki tarafı epey ilgi uyandırıcıdır. Hemingway herkes için disipline inanan bir bireyciydi. Anarşistlere karşı komünistlerin eleştirilerini destekliyordu, ama onların yöntemlerini desteklemesinin tek sebebi savaşı kazanmak için bunların gerekli olduğunu düşünmesiydi. 1938'de bir arkadaşına, "asker olduklarında komünistleri seviyorum," demişti. "Rahip olduklarındaysa nefret diyorum." Ona çok özel bir ilgi gösteren komünistler, onun faşizme duyduğu derin ve hakiki nefretin, kendilerine siyasi bir inançtan dolayı hayranlık duyduğu anlamına gelmediğini kavrayamadılar. Yine de Hemingway, Dos Passos'a (Dos Passos'un çok iyi dostu olan) José Robles'i komünistlerin gizlice idam ettiğini gaddarca haber verince, ortaklıkları vahşi bir şekilde son buldu. Hemingway, Dos Passos'u anarşistleri desteklediği ve "komiserlere tavırlarında yeterince istikrarlı" olmadığı için kabahatli buluyordu.¹⁴

Hemingway'in kıdemli parti kadrolarından ve Sovyet danışmanlarından aldığı ayrıcalıklı bilgilerden ne kadar etkilendiğini tespit etmek zor. Uzmanlar tarafından ciddiye alınmak bakışını tahrif ediyordu. Bu durum onu Cumhuriyet adına boş ahlaki çekler imzalamaya yatkın kılıyordu: Bundan dolayı, "Brihuega askerî tarihte dünyanın diğer belirleyici muharebelerinin yanında yerini alacak," savaş sanki Yankeeler ile Güneyli köle sahipleri arasındaymış gibi Cumhuriyet "isyancıları ezerek yeniyor" gibi abes açıklamaları vardı. Amerikan İç Savaşı büyük eseri *Çanlar Kimin İçin Çalıyor*'da gölgesini hissettiriyordu. Cumhuriyet'in düşüşün-

¹⁴ Entelektüellerin İspanya İç Savaşı'nda oynadıkları rol için bkz. başkalarının yanı sıra, Southworth, *El mito de la cruzada de Franco*; R. Álvarez ve R. López (ed.), *Poesia anglo-norteamericana de la guerra civil española*, Salamanca, 1986; Robert Payne, *The Civil War in Spain, 1936-1939*, Londra, 1962 ve Francisco Rico (ed.), *Historia y crítica de la literatura española*, VII. cilt, Barcelona, 1984.

den hemen sonra yazılan bu roman, hem komünist profesyonellerle duymaya devam ettiği hayranlığı hem de yazarın bencil özgürlükçülüğünü ortaya koyar. Kitabın Hemingway'in öz-imgelerinden biri olan kahramanı Robert Hordan şöyle sorar: "Önderleri bu kadar kendilerine düşman olan bir halk hiç var mıdır?"

İdealizmleri, tanık oldukları olaylar yüzünden çok daha fazla sarsılacak başka yazarlar da vardı. Anarşistleri destekleyen Simone Weil, İspanya'nın doğusunda gördüğü cinayetlerden rahatsız olmuştu. Aragón cephesinde yakalanmış, on beş yaşındaki Pina'lı mahpus bir Falanjist oğlanın, Durruti çocuğun siyasi görüşünü değiştirmeye ikna etmek için onunla bir saat geçirip ona ertesi güne kadar süre verdikten sonra öldürülmesinden bilhassa etkilenmişti. *Poems from Spain*'in [İspanya'dan Şiirler] yazarı Stephen Spender, Uluslararası Tugaylar'daki idamlardan sarsılmıştı ve çok geçmeden Komünist Parti'den ayrıldı. 1936'nın sonunda toplumsal devrimin coşkulu bir tasvirini yazan Auden, bir ambulans biriminde hizmet vermeyi umduktan sonra, pek az şey anlatarak ve apaçık hayal kırıklığına uğramış bir halde İspanya'dan döndü. Yine de "İspanya 1937" isimli, o meşhur "Fakat bugün mücadele" dizesini de içeren uzun şiirini bir aydan kısa bir süre içinde yazdı ve bundan elde ettiği geliri İspanya İçin Tıbbi Yardım kurumuna bağışladı. Gelgelelim Orwell'in daha sonra bu eserle ilgili yaptığı eleştiri, onu kendi eserine karşı durmaya yöneltti.

Bütün yazarlar Cumhuriyet'i desteklemiyordu elbette. Charles Maurras, Paul Claudel, Robert Brasillach, Henri Massis ve Drieu La Rochelle milliyetçileri destekliyordu. Keza 5.000 dizelik, ırkçı şiddet içeren sözlerle dolu *Flowering Rifle*'in [Çiçek Açan Tüfek] yazarı Güney Afrikalı Roy Campbell da öyle. Evelyn Waugh, İspanyol olsaydı Franco'yu destekleyeceğini söyledikten sonra şunu vurgulamıştı: "Faşist değilim ve Marksizme tek alternatif bu olmadıkça olmayacağım da. Böyle bir tercihin eli kulağında olduğunu söylemek fesatlıktır." Ezra Pound ise buna cevaben şöyle demişti: "İspanya, avanak heveskârlardan oluşan bir çete için duygusal bir lükstür." Milliyetçilerin yandaşı Hilaire Belloc çatışmayı "Yahudi Komünizmi ile geleneksel Hristiyan medeniyetimizin güç yarışı" diye tanımlamıştı bile. Yine de Nancy Cunard'ın "Yazarlar Tarafını Seçiyor" soruşturmasına katılan yazarların büyük çoğunluğu çeşitli şekillerde Franco'ya karşı olduklarını belirtmişti. Samuel

Beckett, "¡UPTHEREPUBLIC!" demişti. ABD'de William Faulkner ve John Steinbeck faşizme katıksız nefret duyduklarını söylerken, diğerleriyse cumhuriyetçi taraftaki belirli bir hizbi destekleyerek konumlarını belli etti. Aldous Huxley komünizme karşı olduğunu ve anarşizme sempati duyduğunu açıkça belirtti (bu da yakın arkadaşları olan Nancy Cunard'ın onu tarafsız diye etiketlemesine sebep oldu).¹⁵ Diğer CNT-FAI destekçileri arasında John Dos Passos, B. Traven ve Herbert Read vardı.

Cumhuriyet Komintern'in gayreti sayesinde propaganda savaşını kazanırken komünistler de soldaki çatışmada galip gelmekteydi. Rusya'daki Bolşevik darbe onlara dünyadaki "devrimci umudun tek ışığını kontrol etmek" için eşsiz bir şans vermişti. Bertrand Russell'ın belirttiği üzere, herhangi bir direniş ya da itiraz "proletaryanın davasına ihanet olarak" görülüyordu. "Anarşist ve sendikalist eleştiriler ya unutuldu ya da görmezden gelindi ve Devlet Sosyalizmini yüceltmek suretiyle, tek bir ülkenin öncülerin arzularını gerçekleştirdiği inancını sürdürmek mümkün hale geldi."¹⁶ Aslında İspanya'daki iç savaşın üç parçalı doğasının, 1921'de Kronstadt'da Bolşevik diktatörlüğe karşı gelişen ayaklanmayı aksettirdiği söylenebilir. Üç yıl sonra Emma Goldman, onu Londra'ya davet eden 250 solcu entelektüelin olduğu bir yemekte komünist rejimi şiddetle kınadığında onu destekleyen tek kişi Bertrand Russell'dı. Diğerleri şaşırılmış ve utana sıkıla sessizce oturmuştu. Yine de kısa süre sonra Russell bile, "Rusya'da başka bir alternatif hükümeti desteklemeye hazır olmadığı"nı yazdı.

İspanyol entelektüelleri arasındaki bölünme çok daha karışık-tı. Birçoğu sürgüne gönderilmiş, hem milliyetçi sağ hem de devrimci sol tarafından yıldırılmıştı. Yine de bütüne baktığımızda, en bilinenler ve İspanya'da kalan çoğunluk Cumhuriyet'i destekliyordu.¹⁷ Savaş süresince edebiyat faaliyeti epey inişli yokuşlu bir

¹⁵ "Writers Take Sides," *New Left Review* içinde.

¹⁶ Bertrand Russell, *Roads to Freedom*, Londra, 1948.

Destekçiler şunlardı: Claudio Sánchez Albornoz, Américo Castro, Pau Casals, Rodolfo Halffter, Blas Cabrera, Alberto Jiménez Fraud, Josep Ferrater Mora, Alfonso Rodríguez Castelao, Pere Bosch Gimpera, Luís Buñuel, Pablo Picasso ve Joan Miró. Siperlerde ya da cephe gerisinde aktif görev alan yazarlar ve diğerleri şöyleydi: Antonio Machado, Juan Ramón Jiménez, Jorge Guillén, Pedro Salinas, Vicente Aleixandre, Ra-

seyir izledi. Bazı sert şiirler yazılmış, ama çoğunlukla hayal kırıklığı yaratan romanlar kaleme alınmıştı.¹⁸ Cumhuriyetçiler Alianza de Intelectuales Antifascistas'ın tiyatro bölümü ve Rafael Alberti, José Bergamin ve Ramon J. Sender gibi yetenekli yazarların içerik ürettiği "Yeni Sahne" kumpanyası gibi örgütlenmeler üzerinden popüler kültür için büyük emek sarf etti.¹⁹ Ayrıca Milisler Kültür Servisi, "Cephe Hoparlörü," "Guerrillas del Teatro" [Tiyatro Gerillaları] gibi oluşumlar da vardı. Her türlü araç kullanılıyordu: Kitap, broşür, basın, radyo, sinema ve tiyatro.

Cephe gerisinde siyasi örgütler ve sendikalar geniş bir yelpazede gazeteler çıkarmaktaydı. Cephedeyse neredeyse her askeri kolordu, tümen, tugay ve hatta bazen taburlar bile kendi yayın-

fael Alberti, Luis Cernuda, José Bergamín, León Felipe, Max Aub, José Moreno Villa, Ramón J. Sender, Miguel Hernández, Salvador Espriu, Juan Marichal, Francisco Ayala, Antonio Buero Vallejo, María Zambrano, Rafael Dieste, Juan Gil-Albert, Ramón Gaya, Teresa León, José Herrera Petere, Antonio Sanchez Barbudo, Manuel Altolaguirre, Emilio Prados, Pedro Garfias, Rosa Chacel, Antonio Agraz, Félix Paredes, Leopoldo Urrutia, Lorenzo Varela, José María Morón, Benigno Bejarano, Eduardo Zamacois, Rafel Vidiella, Julio Sesto, A. Martínez de Luzenay, Silvia Mistral, Clemente Cimorra, Roger de Flor, Gabriel Baldrich, Manuel Cabañillas, Juan Usón ("Juaninus").

Milliyetçi taraftaki destekçiler ise şöyleydi: Eugenio d'Ors, Manuel Machado, José María Pemán, Francisco Cossío, Concha Espina, José Muñoz San Román, Rafael García Serrano, Ricardo León, Wenceslao Fernández Flórez, Cecilio Benítez de Castro, Francisco Camba, Evaristo Casariego, Tomás Borrás, Josep Pla, Eduardo Marquina, Federico de Urrutia, José Camón Aznar, José María Castroviejo, Ignacio Agustí, Alvaro Cunqueiro, Pedro Laín Entralgo, José L. López Aranguren, Antonio Tovar, Luis Díez del Corral, Antonio Maravall, Gerardo Diego, Leopoldo Panero, Luis Rosales, Luis Felipe Vivanco, Gonzalo Torrente Ballester, Félix Ros, Pedro Muñoz Seca ve tabii ki José Antonio Primo de Rivera'nın edebi meclisi: Rafael Sánchez Mazas, Ernesto Giménez Caballero, Eugenio Montes, Agustín de Foxá, Jacinto Miquelarena, Pedro Murlane Michelena, José María Alfaro, Luys Santa Marina, Samuel Ros ve Dionisio Ridruejo.

Agustín Sánchez Vidal, F. Rico, *Historia y crítica de la literatura Española*, VII. cilt içinde, s. 759.

Entelektüeller ve "halkın davası" için bkz. Santos Juliá, *Historias de las dos Españas*, Madrid, 2004.

larını hazırlamaktaydı.²⁰ Fakat belki de en yenilikçi propaganda yöntemlerinden biri, sadakat ve zafere inanç için teşvikte bulunan, bununla birlikte ajanlara ve zührevi hastalıklara karşı da uyarılarda bulunan afişlerdi. Bunlar “kâğıt ve mürekkep askerler” diye biliniyordu.²¹ Afiş sanatı, özellikle de Sovyet örneği, iç savaş-tan önce bile sanat çevrelerinde büyük etki uyandırmıştı. Cumhuriyetçiler İspanya’daki en iyi afiş tasarımcılarını kullanırken milliyetçilerin tasarrufunda görece daha azı vardı.²²

²⁰ Mangada bölümünün *Avance*, Somosierra cephesindeki komünistlerin *¡No pasarán!* ve Aragón cephesindekilerin *El miliciano rojo* isimli yayınları vardı; bu ismin taburunun *Octubre*; La Mancha Komünist Gençlik’in *Komsomol*; sosyalistler, anarşistler ve cumhuriyetçilerin hepsinin kendi yayını vardı. Uluslararası Tugaylar’ın bir düzine yayını vardı: *Le Volontaire de la Liberté*, *Our Fight*, *Il Garibaldino* ve *Freiheit Kämpfer*. Thaelmann Taburu’ndaki İskandinav grubun bile, kendilerine İspanya’ya kadar eşlik eden Lise adındaki gazetecinin editörlüğünü yaptığı kendi gazetesi vardı (Conny Andersson, Sixten Rogeby, *Spanska frontminnen içinde*, Arbetarkultur, 1938).

Milliyetçilerinse Sevilla’da *ABC*; Zaragoza’da *El Heraldo de Aragón*, Valladolid’de *El Norte de Castilla*; Granada’da *Ideal*; Salamanca’da *Gaceta regional*; Vigo’da *El Faro*, Oviedo’da *La Voz de Asturias*; Pamplona’da *El Pensamiento Navarro* ve Burgos’ta *Diaria de Burgos* mecmuları vardı. Savaşın ilk dönemlerinde, Toledo’da kuşatılan milliyetçi garnizon *El Alcázar*’ı çıkarmıştı. Ana Falanjist yayın *Arriba España!* olsa da şunlar da vardı: *Jerarquía*; Manuel Hedilla’ya yakın olan *Fotos*; Delegacion de Prensa y Propaganda’nın bastığı *Vértice*; Sevilla’da *Fe*, Granada’da *Patria*; Huelva’da *Odiel*; Málaga’da *Sur*; Burgos’taki Katalanların yayını olan *Destino*; ve bir de hiciv dergisi olan *Ametralladora*. Kasım 1938’de milliyetçi yönetim, Juan March ve diğer bankacılar tarafından finanse edilen EFE adlı resmî bir haber servisi kurdular. Her iki taraftaki basın için bkz. Rafael Abella, *La vida cotidiana durante la guerra civil*, Planeta, Barcelona, 1975.

Tabir şurada geçiyor: *El Socialista*, Ekim 1936.

Josep Renau, Carles Fontseré, Lorenzo Gomis, Ramón Gaya, José Bardasano, Josep Obiols, Lola Anglada, Martí Bas, José Luis Rey Vila (“Sim”), Antoni Clavé, Emeterio Melendreras, Helios Gómez ve Luis Quintanilla. Milliyetçi taraftaki en tanınan tasarımcılar, müthiş bir teknik ressam olan Sáenz de Tejada ve Teoforo Delgado’ydu. Bkz. Jordi ve Arnau Carrulla, *La guerra civil en 2.000 carteles*, 2 cilt, Barcelona, 1997; Carmen Grimau, *El cartel republicano en la guerra civil*, Madrid, 1979.

Her iki taraf da bilgilendirme, askere alım ve propaganda için radyo istasyonlarını olabilecek her şekilde kullandı.²³ Ama cumhuriyetçiler sinemayı müthiş bir etkiyle kullandı. Savaşın başından itibaren sinemalar bir dizi Sovyet filmi gösterdi. Rus İç Savaşı'ndaki bir kızıl partizan kahramanın aşırı derecede romantize edilmiş hikâyesini anlatan *Çapayev* filmi' en çok gösterildi. Filmdeki bu kahraman, köylüleri devrimi savunmaya teşvik ediyor ve sonunda kahramanca ölüyordu. Ne var ki İspanya'da izleyicilerde Çapayev'in hayatta kaldığı izlenimini yaratmak için son makara genellikle gösterilmedi.

İspanyol komünistlerin ilgisini çeken bir diğer film ise Krons-tadt deniz üssündeki bir grup anarşist denizcinin Kızıl Ordu'nun disiplinli bir birliğine dönüşmesini anlatan, Yefim Dzigan'ın *Mı iz Kronştadta* [Kronstadt Denizcileri] filmiydi. Kronstadt kalkışmasını Bolşeviklerin nasıl ezdiğini bilen anarşistlerin filme dair pek coşku duymadığını söylemeye herhalde gerek yok. Bir dizi başka Sovyet filmi gibi Sergey Ayzenştayn'ın *Potemkin Zırhlısı* filmi de defalarca gösterildi. Ayrıca savaş esnasında İspanya'da yapılan belgeseller de gösteriliyordu. Sovyet film yapımcıları Roman Karmen ve Boris Makadeev *Madrid se defiende* (Madrid Kendini Savunuyor), *Madrid en llamas* (Alevler İçinde Madrid) ve uzun metrajlı *Ispaniia* filmlerini yapmıştı.

Cumhuriyetçi hükümet haber filmleri ve propaganda filmlerine para yardımında bulunuyordu. Örneğin Luis Buñuel'in üzerinde çalıştığı *España Leal en Armas* (Sadık İspanya Silah Altında) ve daha sonra Cumhuriyet Madrid'de kendi film stüdyolarını kurduğunda Manuel Villegas López'in yönettiği *Viva la Republica*

²³ Cumhuriyetçilerin elinde Unión Radio, Radio España ve siyasi partiler ve sendikalara ait çok sayıda verici vardı. Yurtdışını hedefleyen propaganda istasyonu La Voz de España idi. Milliyetçiler Roma, Berlin ve Lizbon'daki müttefiklerinin yabancı dildeki yayınlarının yanı sıra, Radio Tetuán, Radio Ceuta ve Radio Sevilla'yı (Queipo de Llano'nun "oyuncağı" diye bilinir) kullanıyordu. Generalísimo'nun karargâhlarına bağlı radyo istasyonu çok geçmeden milliyetçi İspanya'nın en önemli istasyonu haline geldi. Milliyetçiler cumhuriyetçi bölgedeki bir yeri ele geçirdiklerinde, hızlı biçimde kendi taraflarına çalışacak bir radyo kuruyorlardı. Bkz. Garitaonandía, "La radio republicana durante la guerra civil," *Historia y memoria de la guerra civil*, I. cilt içinde, s. 391-400.

1934 tarihli Georgi Vasilyev ve Sergei Vasilyev filmi –çn.

[Yaşasın Cumhuriyet]; *Los Trece Puntos de la Victoir* (Zaferin On Üç Noktası); ve bunların arasında en ünlüsü olan, ama savaş bite-ne kadar gösterilemeyen André Malraux ile Max Aub'un *L'Espoir* [Umut] filmi. Generalitat bile kendi organizasyonu olan Laya Films'i kurmuştu. Burada haftalık haber filmleri serisi olan *España al día* ve yaklaşık 30 belgesel üretilmişti.²⁴

1937 baharında, cumhuriyetçiler sonunda propaganda savaşını kazanmaya başladıklarında, Paris'te Uluslararası Sanat Sergisi düzenlendi. Picasso'nun *Guernica* tablosunun sergilenmesiyle birlikte Cumhuriyet'in köşesi çok rağbet görmüştü. Ayrıca Joan Miró, Alexander Calder, Luis Lacasa, Josep Lluís Sert, Horacio Ferrer ve Antoni Bonet gibi çok sayıda ünlü sanatçının da eserleri sergilendi. Milliyetçi hükümet de kendi sergisini açtı ama bunun Vatikan bayrağı altında olması gerekmişti. Başlıca eserleri José María Sert tarafından çizilmiş bir sunak panosu olan *Intercesión de Santa Teresa por la guerra española* idi.²⁵

Diğer diğer büyük etkinlik, Valencia ve Madrid'de de oturumları yapıp nihayetinde Paris'te son bulan Kültür Savunması İçin Uluslararası Yazarlar Kongresi'ydi. İspanya, Sovyetler Birliği, Fransa, Britanya, ABD ve Güney Amerika'dan yazarların ve Mihver devletlerinden sürgün edilmiş yazarların katıldığı, tamamıyla bir komünist cephe organizasyonuydu bu.²⁶ Fakat Moskova'da yaşa-

²⁴ En çok filmi Ramon Biadiu üretmişti: *Delta de l'Ebre*; *Els tapers de la Costa*; *Transformació de la indústria al servei de la guerra* ve *Vail d'Arán* (Santos Zunzunegui ve Eduardo González Calleja, *Comunicación cultura y política durante la II República y la guerra civil*, II. cilt, Bilbao, 1990, s. 475-493); ayrıca bkz. Daniel Kowalsky, *La Unión Soviética y la guerra civil española*.

Sergi için bkz. Manuel Aznar, *Pensamiento literario y compromiso antifascista de la inteligencia española republicana*, Barcelona, 1978.

André Malraux, Julián Benda, Tristan Tzara, André Chamson, Anna Seghers, İlya Ehrenburg, Alexis Tolstoy, Stephen Spender, Malcolm Cowley, Jef Last, Ernest Hemingway, Frank Pitcairn, Eric Weinert, Pablo Neruda, Nicolás Guillén, Octavio Paz, César Vallejo, Vicente Huidobro, Juan Marinello, Raúl González Tuñón, José Mancisidor, Enrique Díez Canedo, Antonio Machado, Rafael Alberti, Corpus Barga, Eugenio Imaz, Wenceslao Roces, Manuel Altolaguirre, Emilio Prados, José Bergamín, Juan Chabás, Juan Gil Albert ve Miguel Hernández (İspanya'daki Uluslararası Anti-Faşist Yazarlar Kongresi, GARF 1117/04/37).

nan olaylar komünistlerin solda hem kültürel hem de siyasi bir hegemonya kurma girişimini olumsuz etkiledi.

İspanya İç Savaşı'nın başlamasından bir aydan kısa süre sonra ilk göstermelik davalar başladı. Bunları eleştiren kim olursa olsun gizli faşist olmakla suçlandı. Paris'te bunlara karşı itirazlarını dile getiren Victor Serge'nin sözü komünist bir işçi tarafından kesildi: "Hain! Faşist! Sovyetler Birliği'nin ezilenlerin anavatanı olarak kalmasını engelleyemezsiniz!"²⁷ Şair André Breton gibi nadir istisnalar haricinde sosyalistler konuşmaya cüret edemedi, çünkü "Halk Cephesi'nin çıkarları komünistlerin suyuna gitmeyi gerektiriyordu." André Gide'in Sovyet diktatörlüğüne karşı bir bildiri hazırladığını duyan İlya Ehrenburg Madrid cephesinde komünist milisleri örgütleyerek bu milislerin Gide'e kendilerine karşı "ölümcül bir darbe" anlamına gelecek o metni yayımlaması için telgraflar gönderdi. "Nasıl bir hakaret seliyle karşılaşacakmışım! Ve İspanya'daki milisler içinde benim gerçekten bir hain olduğuma inananlar olacak!" İspanya'da, POUM'un *La Batalla* gazetesinin bu duruşmalar hakkındaki eleştirel haberleri komünistlerin Marksist rakiplerine beslediği husumeti epey artırdı. CNT liderleri bile Sovyet silahlarına bu derece ihtiyaç duyulan böyle bir dönemde Stalin'in tasfiyelerine saldırmaması için kendi basınıni engellemeye çalıştı. Batılı hükümetlerin kör, kısa vadeli tepkisi ve Hitler ile Mussolini karşısındaki zayıflıkları, Komintern'e faşizme direniş konusunda bariz bir tekel sağladı.

Bütün bu zaman boyunca, Cumhuriyet Sovyet tedarikine bağımlı olmasının ceremesini çekti ki bu da milliyetçi propagandanın hitap ettiği azınlığın korkularını ve önyargılarını haklı çıkarırdı. Aralık 1938'de Churchill nihayet, "Britanya İmparatorluğu'nun İspanya hükümetinin zaferinde, General Franco'nun zaferine nazaran çok daha az riskle karşılaşacağı" görüşüne gelmişti. Neville Chamberlain'e dairse şunları söylemişti: "Başbakan'ın toplumun hali vakti yerinde kesimleri üzerindeki hâkimiyetini, General Franco ve İspanya'daki milliyetçi davaya dost olduğu inancından daha çok kuvvetlendiren hiçbir şey olmamıştır."²⁸ Nüfusun bu kesimi toplamda %20'den fazlasını kapsamıyordu, ama yine de öyle

²⁷ Victor Serge, *Memoirs of a Revolutionary*, Oxford, 1968.

²⁸ Churchill, *Step by Step*, s. 304.

görünüyor ki bu kitle Britanya'nın ve dolayısıyla Batı'nın İspanya'ya yönelik politikasını, Cumhuriyet'i destekleyen büyük çoğunluktan daha çok etkiliyordu. Bu temelde, komünistlerin Cumhuriyet adına üstlendikleri rol milliyetçilerin propaganda savaşını kazanmasına muhtemelen yardımcı olmuştu. Yatıştırma ve Batı'nın Cumhuriyet'e uyguladığı boykot, kendini faşizme karşı mücadeledeki tek etkili kuvvet olarak sunabilen Komintern'in gücünü hayli artırmasına neden oldu.

O günlerde alınan bir başka ders ise, kitlelerin kendi kendilerini kandırmasının, gerçeklerle bizzat yüzleşemeyen liderlerin teskin edici bir reçetesi olduğuydu. Ve İspanya İç Savaşı göstermiştir ki savaşın ilk zayıyatı gerçekler değil, gerçeklerin kaynağıdır, yani bireyin vicdanı ve dürüstlüğü.

FOTOĞRAFLAR II

14 Ekim 1936. "No pasaran!" sloganının mucidi Dolores Ibárruri, "La Pasionaria," bir konuşma yapıyor.

Sovyet gemi kaptanı (solda), Companys (ortada) ve Antonov-Ovseenko'yu (sağda) tarafından karşılanıyor.

Mihail Koltsov (sağda) ve Sovyet belgesel film yapımcısı Roman Karmen (solda) Madrid önündeki siperlerde.

Casa de Campo'daki çatışma, Kasım 1936.

Mülteciler hava saldırısı esnasında Madrid metrosuna sığınmışken.

Uluslararası Tugay birlikleri Madrid'de yürürken.

"Chato"su ile birlikte bir Sovyet pilot, propaganda fotoğrafı.

Málaga'daki kadınlar milliyetçi hava saldırısının korkusu içinde.

Kuzeydeki savaş. Karlosçu *requet ler* muharebeye gitmeden önce kutsanırken.

Albay Wolfram von Richthofen (sağ ortada, kameraya bakıyor) milliyetçi subaylar ve Kondor Lejyonu subaylarıyla birlikte.

El Campesino konuşma yaparken.

Juan García Oliver, Katalunya'daki Mayıs olayları esnasında sükûnet çağırısı yaparken.

6 Mayıs 1937. Düzeni sağlamak için getirilen hücum muhafızları
Barcelona'da yürürken.

General Pozas ve komünist subaylar Katalan Savunma Konseyi'ni
devralırken. Mayıs 1937.

Brunete Muharebesi, Temmuz 1937. V. Kolordu'dan komünist kumandan Juan Modesto.

Arka planda, T-26 tankları ve ön planda, yaralanmış cumhuriyetçiler.

BEŞİNCİ KISIM

İç Gerilimler

İKTİDAR MÜCADELESİ

Madrid'e saldırıların beş ayda dört kere başarısızlığa uğraması Franco'nun Alman ve İtalyan müttefikleriyle ilişkilerini germekle kalmadı, aynı zamanda milliyetçi koalisyon içinde huzursuzluk doğurdu. Karlosçular kendi bağımsız *requeté* düzenlerini kurma girişimlerine Franco'nun verdiği sert tepkiyi unutmamıştı. Falanjist "eski gömlekler" ise, her ne kadar bir senede üye sayıları 30.000'den birkaç yüz bine çıkmış olsa da, müteveffa liderlerinin ordunun kendilerini ilhak edeceğine dair korkularını paylaşmaktaydı.

Franco bu iki grup içindeki gelişmelerden haberdar olmaya devam etti. Aslında gereksiz yere endişeli değildi, çünkü milliyetçi ittifaka tek bir lider gerekiyordu ve ne ordu içinde ne de dışında ciddi bir rakibi vardı. Esas Karlosçu lider Fal Conde, Portekiz'de sürgündeydi, geride kalan Rodezno Kontu ise çok daha yumuşak başlıydı. José Antonio Primo de Rivera'nın Alicante'de idam edildiğine dair her türlü haberin bastırılmaya devam etmesi, Falange içerisinde onun hâlâ yaşadığına dair umutlu dedikoduları teşvik ediyordu. Bu da onun yerine kalıcı birisinin atanmasını engelledi. Alman büyükelçi Faupel, Wilhelmstrasse'ye gönderdiği raporunda, İtalyan bir ataşenin zeki bir sözünü tekrarladı: "Franco partisz bir lider, Falange ise lidersiz bir parti."¹

Falange, José Antonio'nun felsefesine içkin çelişkiden doğan potansiyel yarılma yüzünden de hâlâ güçsüzdü: Sosyalist emeller gerici milliyetçilik tarafından bastırılmıştı. Taşralı lider Manuel

¹ Faupel'den Wilhelmstrasse'ye, 14 Nisan 1937, DGFP, s. 269.

Hedilla'nın önderliğindeki proleter "eski gömlekler," hareketlerinin "sosyalist" boyutunun temel önemde olduğunu göstermek için José Antonio'dan alıntı yapabiliyordu. Fakat aynı anda, "eski gömlekler"den daha çok güçlenmekte olan gerici kanat, José Antonio'nun zihnindeki öncelikli şeyin "geleneksel İspanya"yı canlandırmak olduğunu göstermek için onun başka sözlerine işaret edebiliyordu.

İkinci grup olan modern gericiler 1936-37 kışı boyunca Karlosçularla ittifak kurmak için gizli müzakerelere girmek üzere temasa geçti, ama Hedilla önderliğindeki proleter unsurlar böyle bir hamleye karşıydı. José Antonio'nun kuzeni Sancho Dávila kalkışmanın öncesinden bu yana Fal Conde'yle irtibattaydı ve bu iki gruba birleşme önerisinde bulundu. 16 Şubat'ta Lizbon'da gerçekleşen bu görüşmeler Franco'nun kulağına gitti ve herhangi bir sonuç vermese bile, Franco siyasi entrikalarla ilgilenmeyen disiplinli savaşıtlara sahip Karlosçulardan ziyade Falanjistlerin sorun yaratmasının daha muhtemel olduğunu gördü.

Hedilla Santander'deki Falanjist şefi ve kuzeyde kalkışma başladığı sırada La Coruña'da olduğu için şanslıydı, çünkü memleketi Cumhuriyet bölgesinde kalmıştı. La Coruña'da önemli bir rol oynadı: Hem iyi silahlanmış Falange'yi asilerin kenti ele geçirmesine yardım etmeleri için getirdi, hem de peşi sıra gelen ve İspanya'daki en fena zulümlerden birine dönüşen baskının yürütülmesini sağladı. Fakat bu eski tamirci çok geçmeden, milliyetçilerin ayırım gözetmeksizin işlediği cinayetleri proletaryayı davasından uzaklaştırdığı gerekçesiyle en açıktan eleştiren kişiye dönüştü. 1936'nın Noel gecesinde, Falange'ye, "açlık ve umutsuzluk yüzünden" sırf sola oy verdiği için yoksullara eziyet etmemesini söylemişti. "Hepimiz biliyoruz ki çok sayıda kasabada kızılardan daha kötü sağcılar vardı ve hâlâ var."

Bu tür açıklamalar Hedilla'yı ve solcu Falanjistleri İspanyol sağının gözünde hayli şüpheli bir konuma getirdi. Birçok üst düzey subay –yalnızca Yagüe kararlı bir sol Falanjistti– onları "kızılar"dan pek farklı görmüyordu. Salamanca'daki bir kont kızgın bir dille Virginia Cowles'a "faşistlerin yarısı kıızıdan başka bir şey değil" ve kuzeydekilerin "çoğu Halk Cephesi selamını vererek Barcelona'daki kardeşleri hakkında konuşuyor," demişti.² Öte yan-

² Cowles, s. 80.

dan Falange'nin en güçlü şekilde Endülüs'te bulunan *señorito* kanadına, diğer milliyetçiler tarafından daha hayırhah bakılıyordu. Bu hizip profesyonel orta sınıftan çok sayıda kişiyi cezbediyordu.

1936 kışında Alman büyükelçi, "eski gömlekler"ın Nazilere beslediği hayranlığın üzerine oynamaya başladı. Öyle görünüyorki Faupel emirlere uygun hareket etmiyor, yaltaklanarak ülkesinde göze girmeye çalışıyordu. Hedilla'yı orta sınıfın Falange'yi ele geçirmesine karşı direnmeye çağırdı ve Franco'ya milliyetçilerin ancak bir sosyal reform başlatırlarsa savaşı kazanabilecekleri tavsiyesinde bulundu. Yine de Wilhelmstrasse'ye, Franco ile Falange arasında bir çarpışma gerçekleşirse, "her ne kadar Falange ve onun sağlam eğilimlerine sempati beslese de İtalyanlarla hemfikiriz ki ne pahasına olursa olsun Franco'yu desteklemeliyiz," diye yazmıştı. Franco müttefiklerinin askerî işlere karışmasına müsamaha gösteriyordu, çünkü başka seçeneği yoktu, ama İspanya'nın siyasi geleceğine karışmalarına asla tahammül etmeyecekti. Milliyetçi liderlikte bir değişiklik yapma girişimine dahil olmamış olsa da von Faupel'in yerine başkasının getirilmesi talebinde bulundu.

16 Nisan 1937 gecesi Hedilla'nın takipçileri Sancho Dávila'nın başını çektiği sağcıları devirmek için Salamanca'daki Falange karargâhını ele geçirmeye teşebbüs etti. Plaza Mayor civarında yaşanan silahlı çatışmada iki Falanjist öldü. Asayiş sağlaması için sivil muhafızların gönderilmesi gerekti ve bazı kimseler tutuklandı. Hedilla bu karışıklıktan uzak durduğu için şanslıydı. 18 Nisanda topladığı Falange konseyinde lider seçildi. Franco'nun bulunduğu piskoposun sarayına gidip de seçildiğini bildirerek Franco'ya emrinde olduğunu söylediğinde zaferinin tamamlanacağını düşünüyordu. Franco onu tebrik etti, ama hiçbir müdahalede bulunmadan Falange'deki iç karışıklığın sürmesine izin veren kurnaz Caudillo, üstüne düşünüp tasarladığı hamlesini ertesi akşam yaptı.³

³ İtalya'nın Franco büyükelçisi Roberto Cantalupo, 9 Nisan 1937'deki son gönderisinde Generalísimo'nun siyasi partileri karıştırıp birleştirme ve "müstakbel totaliter İspanya'daki konumunu devlet başkanı, hükümet başkanı ve tüm siyasi ve sendika örgütlenmelerinin lideri olarak" sağlamlaştırmaya yönelik planını tam bir açıklıkla tasvir etmişti. Aktaran Ranzato, *L'eclissi della democrazia*, s. 527.

Falange, Karlosçular, Alfonsocu monarşist Renovación Española ve CEDA'nın Halk Hareketi gibi diğer sağcı grupların kalıntıları bir kararnameyle, Franco'nun doğrudan emri üzerine tek bir partide birleştirildi.⁴ Partiyeye, Falange Española Tradicionalista y de las JONS (Geleneksel İspanyol Falanksı ve Milli Sendikalist Hücum Cuntaları) ismi verildi. Seçilen ismin de gösterdiği gibi, José Antonio'nun işaret ettiği 27 noktanın 26'sını temel alan bu zoraki birlikte Karlosçular en kötü durumda olanlardı.⁵ Ama Franco'nun da hesap ettiği üzere, Karlosçular daha itaatkâr ve daha az siyasi olanlardı. Yeni üniformada Falanjist mavi gömlek ve Karlosçu kırmızı bere vardı. Faşist selam resmen kabul edildi ve hareketin sloganı "Por el Imperio hacia Dios" (İmparator'dan Tanrı'ya doğru) oldu. Caudillo yeni partinin lideri ilan edilirken kayınbiraderi Ramón Serrano Súñer başyöneticiliğe atandı. (Bu hamle, bir tür kayırmacılık olarak, "kayınbiradercilik" anlamına gelen yeni bir İspanyolca kelimenin ortaya çıkmasına yol açtı: *cuñadismo*). José Antonio ile ahbablık da etmiş zeki ve hırslı avukat Serrano Súñer CEDA'nın başkan yardımcısı olmuş, ardından 1936 baharında Falange'ye yönelmişti. Kalkışmanın ardından Madrid'de tutuklandı ve Badajoz'dan gelen haberler üzerine intikam amacıyla işlenen cinayetlere tanık olduğu Model Hapishanesi'ne kapatıldı. Bu tecrübe ve iki kardeşinin öldürülmesi, hastaneden kaçıp (bunu nasıl yaptığı asla tatmin edici bir şekilde izah edilmemiştir) Şubat 1927'de milliyetçi bölgeye ulaştığında *limpieza*nın en tutkulu savunucularından biri olmasına yol açtı.⁶

Francco'nun darbesini birdenbire gerçekleştirmesi, bu darbenin etkisini artırdı. Bildiri tam hazmedildikten sonra, itiraz et-

⁴ Decreto no. 255, 10 Nisan 1937'de *Boletín Oficial*'de yayımlandı. Bu metin Serrano Súñer ve Ernesto Jiménez Caballero tarafından kaleme alınmıştı ve bu kişiler, söylemeye gerek yok, Hedilla ya da Rodezno'ya danışmamışlardı.

Ellwood, *Prietas las filas*, s. 111. Karlosçular yalnızca 9 eyalet örgütünü, Falanjistlerse 22'nin üzerinde örgütü kontrolleri altına almıştı. Bkz. J. Tusell, *Franco en la guerra civil*, Tusquets, Barcelona, 1992.

Helena Saña, *El franquismo sin mitos. Conversaciones con Serrano Súñer*, Barcelona, 1982, s. 69. Serrano Súñer'in iki erkek kardeşini ölüme mahkûm eden halk mahkemesinin savcısı Leonardo Painador 1940'ın başlarında öldürüldü (Bullón ve De Diego, *Historias orales de la guerra civil*, s. 191).

mek isteyen herkes milliyetçi harekete ihanet etmekle suçlandı. Hedilla, hayal gücünden biraz yoksun bir biçimde, Falange'nin lideri olarak güçlü konumunu koruyabileceğine ve Falange'nin bağımsızlığını sağlayabileceğine inanıyordu. Yeni partinin konseyine katılmayı reddederek destekçilerini seferber etmeye çalıştı. 25 Nisanda tutuklanarak, bir ay sonra "milliyetçi İspanya'nın tek komutasına karşı apaçık disiplinsiz ve yıkıcı hareketlerde bulunmak" suçlamasıyla ölüme mahkûm edildi.⁷ Fakat Súñer'in önerisi üzerine bu ceza ömür boyu hapis cezasına çevrildi. Aslında sadece dört yıl hapiste kaldı, ama bu, böylesine kritik bir dönemde onu etkili bir mevkiden uzaklaştırmak için yeterliydi. Franco'nun atadığı bu yeni kukla konsey başka itirazlarla karşılaşmadı zira görevden almalarla ve yaklaşık 80 hapis cezasının verilmesinden sonra Falange'nin geri kalanı hızla hizaya sokulmuş oldu.

Milliyetçi ordu içindeki en önemli düzen olan Afrika Ordusu'nun komutanı olarak Franco, avantajlı bir pozisyondan liderliğe yükselmeye başlamıştı. Hiçbir etkili rakibi olmadığı gibi, milliyetçi hareketin doğası da tek ve disiplinli bir komutanı gerektiriyordu. Netice itibarıyla, tam zamanında gerçekleşen iki aşamayla mutlak güce erişti: Eylül 1936 ve Nisan 1937. İlkinde yasal olarak (*de jure*) lider oldu; ikincisiyle birlikte, bütün potansiyel muhalefeti ortadan kaldırarak fiilen diktatör oldu. Artık uzun bir savaşımdan üstesinden gelebilecek ve kafasındaki İspanya fikrini uygulamaya koyabilecek pozisyondaydı.

1936 kışı ve 1937 baharı boyunca cumhuriyetçi bölgede de bir güç mücadelesi başladı, ama bu mücadeleden galip çıkan komünistler hiçbir zaman Franco'yla aynı güç düzeyine ulaşamadı. Komünistler çok kısıtlı bir temelden yola çıktı ve iktidarı merkezileştirme politikalarına cumhuriyetçi ittifakın büyük bileşenlerinden biri olan anarşistler karşı durdular. Aynı dönemde Valencia'daki hükümet bağımsız bölgelerde, özellikle de Katalunya ve Aragon'da kontrolü elinde bulundurmadığı için çileden çıkmış durumdaydı.

Aralık 1936'da Komintern merkez komitesi İspanya'daki olayların gidişatını ve İspanya Komünist Partisi'nin konumunu tahlil

⁷ Manuel Hedilla, *Testimonio*, s. 529-533.

etmek için çeşitli vesilelerle toplandı. 21 Aralıkta Stalin Molotov ve Vorosilov tarafından onaylanmış bir mektubu Largo Caballero'ya gönderdi. Stalin evvela cumhuriyet hükümetinin yardım etmeleri için Sovyet danışmanlar talep ettiğini; ve İspanya'ya gönderilen subaylara, "şu an İspanyol halkı ile SSCB halkları arasında güçlü bir dayanışma olsa da, İspanya'da bir yabancı konumunda bulunan bir Sovyet uzmanın ancak danışman sınırları içinde kalırsa gerçekten faydalı olabileceğini asla unutmaması gerektiği"nin söylendiğini vurguladı.⁸

Ardından üstüne basarak Sovyetlerin cumhuriyetçi İspanya'ya yaptığı yardımın demokrasiyi korumak olduğu yönündeki Komintern çizgisine işaret etti ve hükümetin, toprak sahibi köylülere yardım eden ve orta sınıfı cezbeden Halk Cephesi stratejisini takip ettiğini vurguladı. Aslında Stalin'in derdi, bir yandan Nazi Almanyası'nı kışkırtmaktan kaçınan, diğer yandansa Britanya ve Fransa'yla yakınlaşma arayan dış politikasını herhangi bir sıkıntıya düşürmekten kaçınmaktı. "İspanya düşmanlarının onu 'bir komünist cumhuriyet' olarak görmesini engellemek" için parlamenter bir cumhuriyet sürdürülmeliydi.

Bu sırada Komintern ajanlarına, savaş sanayisini geliştirmek ve tüm siyasi grupların birlikte hareket etmesini sağlayabilmek için tek bir komuta altında disiplinli bir ordu kurmaları talimatı verildi. Codovilla bu programı öne çıkarması için Largo Calallero'yu ikna edecekti. Komünistlerin Sosyalist Gençlik'i ele geçirmesinden sonra ilişkilerin ne kadar kötüleştiği düşünüldüğünde, zorlu bir görev sayılırdı bu. Málaga'nın düşüşü ve Bulgar Komintern ajanı Stoyan Mineyev'in (Stepánov) İspanya'ya gelişi bu tür iyimserliklere son verecekti. Stepánov 17 Martta Moskova'ya, Málaga'nın düşüşündeki baş sorumlunun genelkurmaydaki hainlere göz yuman Largo Caballero olduğunu bildirdi. Komintern, Largo Caballero'nun Savaş Bakanlığı'ndan mutlaka azledilmesi gerektiği konusunda Stalin'i ikna etti ve İspanya Komünist Partisi'ne "Spaak'ın [Largo Caballero] yalnızca hükümetin başı olarak kalması" için gereken her şeyin yapılmasını ilettili.⁹

⁸ TsAMO 132/2642/77, s. 45-46.

⁹ Elorza ve Bizcarrondo, *Queridos camaradas*, s. 341 ve Dimitrov, *Diarios*, 20 Mart 1937, s. 58.

Komünist taktik bakanların Halk Ordusu üzerinde kontrol sahibi olmalarını engellemekti. Bunu hem savaşı kazanmak hem de kendi güçlerini artırmak için elzem olarak görüyorlardı. Fakat anarşistler daha en başta, kendi birliklerinin başına anarşist olmayan bir subay getirilmesi durumunda sert tepki vereceklerini çok net biçimde belirttiler. Bu direniş karşısında komünistler düzenli subayların desteğini istediler. Demir disipline ve sıkı teşkilatlanmaya sahiden inandıklarını söyleyen en hırslı subaylara yanaşmaya çalıştılar. Bürokrasinin manipülasyonunda uzman oldukları için, kilit pozisyonlara kendi üyelerini sızdırdılar. Yarbay Antonio Cordón'u Savaş Bakanlığı'nda ödemelerin, terfilerin, disiplinin, levazımın ve personelin kontrol edildiği teknik sekreterliğin başına getirmeyi başardılar. Ayrıca yaptıkları entrikaları kınadığı için Genelkurmay Harekât Dairesi Başkanı Yarbay Segismundo Casado'yu görevden alarak yerine kendi partilerinin bir üyesini getirdiler. Mart 1937'de Moskova'ya gönderilen bir rapora bakılırsa, Merkez Cephe'deki 38 kilit pozisyonun 27'si komünistlerin elindeydi, üç kişi de komünizm sempatizanıydı.¹⁰ Bir başka raporda ise şu iddia ediliyordu: "[B]u sebeple parti artık orduda hegemonya sahibi ve bu hegemonya hem cephedeki hem de cephe arkasındaki birliklerde gelişerek günden güne daha sağlam bir hal alıyor."¹¹

Komünistler "yenilgilerin generali" dedikleri General Asensio Torrado'yu görevden almak için çalışmaya başlayarak onu yetersizlik ve ihanetle suçladılar. En büyük saldırı Sovyet büyükelçi Marcel Rosenberg'den geldi. Ocak 1937'den bu yana Rosenberg adeta "İspanya'daki bir Rus genel valisi" gibi davranıyor, sürekli Largo Caballero'ya sataşüyor, ona ne yapıp yapmaması gerektiğini söylüyordu. Bir seferinde eski bir sendikacı onu ofisinden kovmuştu. İşin ironik yanı şuydu ki, 21 Şubatta komünistler hâlâ Asensio Torrado'nun idamı için çağrıda bulunurken Rosenberg Moskova'ya geri çağırılmış ve tasfiye sürecinde çok geçmeden idam edilmişti. Rosenberg'in halefi Gaikis daha az mütehakkim bir tutum sergilese de, Largo Caballero'nun artık tamamen karşı çıktığı bir hamle olan sosyalist ve komünist partilerin birleşti-

¹⁰ RGVA 33987/3/960, s. 14-15.

RGVA 33987/3/961, s. 34-56, aktaran Radosh ve Habeck, s. 403-404.

rilmesi konusunda ısrarını sürdürdü. Böyle gergin bir aşamada güç kullanma gereği azaldı, çünkü Parti zaten bürokrasinin büyük kısmını kontrol ediyordu.

Yine de Sovyet danışmanlar, kendi planlarına itiraz eden her İspanyol subaya, hükümetlerine Sovyet yardımının hâlâ gerekip gerekmediğini sormalarını söyleyerek baskı uygulamaya devam ettiler. Stalin'in mektubunda Sovyet personelin "katiyen bir danışman görevi görmesi ve yalnızca bu görev sınırları içinde kalması kesinkes emredilmiş" olmasına rağmen bu tür tavırlar hâlâ sergilenmekteydi. 30 Nisan 1937'de sosyalist gazete *Adelante*'de "SSCB ve liderlerine yönelik kışkırtıcı saldırılar içeren" bir makale yayımlandıktan sonra, Voroşilov gizli bir telgrafla başdanışman General Stern'e şu emirleri verdi: "Caballero'yu bizzat ziyaret et ve ona, pilotlarımızı, vb. İspanya'ya göndermemize dair isteğine cevaben, bu sadakatsiz hareketi göz önünde tutarak, *Adelante*'deki bahsi geçen kışkırtıcı makale tekzip edilmediği, bunun yayımlanmasından sorumlu olanlar cezalandırılmadığı ve bizden özür dilemedikleri sürece daha fazla adam göndermeyeceğimizi ve şu an İspanya'da bulunan adamlarımızı da çekeceğimizi bildir."¹²

Largo Caballero'nun konumu da içeriden aşındırılmaktaydı. Yakın arkadaşı, Dışişleri Bakanı Álvarez del Vayo'nun aktif bir Parti destekçisi olduğunu artık görmezden gelemiyordu. Komünist Enrique Castro, Dışişleri Bakanı'na karşı tutumlarını Lenin'den mealen bir alıntı yaparak özetlemişti: "O bir aptal, ama üç aşağı beş yukarı kullanışlı." Largo Caballero Álvarez del Vayo'nun orduya komiserler atama üzerindeki yetkisini kısıtlamaya çalıştı. 17 Nisanda komiserleri doğrudan kendi emri altına sokan bir kararname çıkardı.¹³ Komünist basın küplere bindi. "Kim bu kahramanlar birliğine düşman olabilir?" diye sordular. "Kimler Halk Ordusu'nu kuranlarla uyuşmadıklarını ortaya koyabilir? Yalnızca katıksız halk düşmanları."¹⁴ Bir zamanlar "İspanyol Lenin" diye selamlanan Largo, şimdi "apaçık halk düşmanı" oluvermişti. La Pasionaria, Orwell'in daha sonraları çift-konuşma diyeceği şeyin harika bir örneğini verdi. Ona göre, komiserleri kısıtlamak "as-

¹² TsAMO 132/2642/192, s. 42, aktaran Rybalkin, s. 48.

Bolloten, *La Revolución española*, s. 322.

Frente Rojo, 17 Nisan 1937, aktaran Bolloten, s. 337.

kerlerimizi, eski kışla disiplinine dönerek ordumuzun karakterini ânında bozabilecek subayların merhametine bırakmak" gelecekti. Yine de tatbikatların, selamlamanın ve subaylara verilecek ayrıcalıkların başlıca savunucuları komünistlerdi.

Caballero'nun komünistlerin silahlı kuvvetler içine kendi adamlarını yerleştirme girişimlerini engelleme çabası hiçbir işe yaramadı. Bir Sovyet subay Moskova'ya şöyle bir rapor geçti: "Largo Caballero birlikler içinde parti çalışmasını yasakladığı için, dostlarımıza parti çalışmalarını amatör yaratıcı faaliyetler kılıfında yürütmelerini öğrettik. Örneğin [1 Mayıs] tatilinin arifesinde anti-faşist komite temsilcilerinin, keza Parti komitesi temsilcilerinin, *Mundo Obrero*'nun editoryal ofisinin ve "dostlar"ın (Líster ve diğerleri) başka birliklerindeki en iyi komutanların davet edildiği bir akşam yemeği düzenledik."¹⁵

Komünistler ayrıca, Madrid'de partiye üye olmayı reddeden öğrencilerin başarısız olduğu bir polis okulu kurdu. Gizli polis 1936 sonbaharının sonlarında NKVD ajanlarının eline geçtikten kısa süre sonra komünistlerin en korkulan silahı haline geldi. Emniyetten sorumlu genel müdür Wenceslao Carillo bile kendini onlar karşısında güçsüz buluyordu. Bu işe giren İspanyolların çoğu tam olarak "anti-faşist" diye tanımlanamazdı, ama yine de hepsine Parti kartı verildi. İlk Sovyet büyükelçisi Rosenberg devrimlerde cürufun hep üste çıktığını söylemişti, bu cürufun epey bir kısmının sonrasında gizli polise kaydırıldığını eklemeyi ise unutmuştu. Bu esnada hücum muhafızları gibi paramiliter kuvvetleri kazanma seferberliğine, Cortes'in sosyalist üyesi ve aynı zamanda gizli bir komünist olan Margarita Nelken yardımcı oldu. General Asensio'nun Parti'nin amansız düşmanlığını kazanma pahasına itiraz ettiği bir manevraydı bu.

Polis içindeki komünistler, NKVD denetleyicilerindeki paranoyanın kıskırtmasıyla, sık sık diğer partilerin üyelerini tutuklayarak sorguluyordu. Brihuega Muharebesi'nden kısa süre sonra, Mera'nın 14. Tümen'inin kurmay başkanı Antonio Verardini, yirmi dört saatlik bir izinle Madrid'e gitti. Burada, asayiş konseyi üyesi komünist José Cazorla'nın emriyle tutuklanarak ajanlık ve ihanetle suçlandı. Mera bunu öğrenir öğrenmez, 70. Tugay'ın

Petrov, tabur komutanı, 17 Mayıs, 1937, RGVA 35082/1/185, s. 374.

komutanı Sanz'ı da yanına alarak bir kamyon dolusu ağır silahlı askerle birlikte başkente doğru yola çıktı. Varır varmaz General Miaja'ya, komünistler Verardini'yi serbet bırakmazsa, bunu kendi adamlarının zorla yapacağını söyledi. Miaja onun derhal salınmasını sağladı. Komünistlerin POUM'a eziyeti zirveye ulaştığında da Mera benzer bir amaçla Madrid'e tekrar döndü. İkinci gelişinde, kadın milis komutanı Mika Etchebehere'nin "Cumhuriyet'e hıyanet" suçlamasıyla tutuklandığını öğrendi. Onun serbest bırakılmasını ancak emniyet genel müdürüyle görüşerek sağladı ve tekrar tutuklanmasını engellemek için onu kendi karargâhına götürdü.

1937 baharında komünist polis ve anarşist milisler, Madrid'de giderek sertleşen bir mücadelede karşı karşıya geldiler. CNT, önceki Kasım ayında milliyetçi mahkûmların tahliyesine ve öldürülmesine son veren, hapishanelerden sorumlu delege Melchor Rodríguez'in suçlamalarını yayımlayarak çok büyük bir skandal patlattı. Melchor Rodríguez, asayişten sorumlu komünist José Cazorla'nın, çoğu halk mahkemelerince serbest bırakılmış sosyalistleri, anarşistleri ve cumhuriyetçileri tutmak için gizli hapishaneler kurduğunu, onlara işkence edildiğini ve hain ya da ajan suçlamasıyla idam edildiklerini ortaya çıkardı. Largo Caballero bunu kullanarak 22 Nisanda komünistlerin kontrolündeki Savunma Cuntası'nı dağıttı ve Valencia hükümetinin Madrid'deki otoritesini yeniden tesis etti. Bununla birlikte, Sovyetler Birliği'nde "devrimin kılıfsız kılıcı" diye bilinen NKVD'nin eylemlerini dizginlemek için yapabileceği pek bir şey yoktu.

Fakat Başbakan komünistlerin gücündeki tehlikeli artışı Britanya hükümetinin kuşkusunu onaylamadan ortaya çıkaramayacağını fark etmişti. Aynı zamanda kendi kabinesindeki güvenilebileceği müttefik sayısı gittikçe azalıyordu. Prieto ve Negrín gibi ılımlı sosyalistler Sosyalist Parti ile İspanya Komünist Partisi'nin birleşmesini akıllarından geçiriyordu ve komünistlerin savaşın kazanılması için güç bölünmesine son verilmesi gerektiği savlarıyla hemfikirdiler.¹⁶

¹⁶ PSOE ile İspanyol Komünist Partisi arasında yakın bir işbirliği projesi ilkin 26 Aralık 1936'da Ramón Lamóneda tarafından ortaya atılmıştı. Bu öneri müşterek bir denetleyici komite kurulmasını içeriyordu. Bkz. Graham, *Socialism and War*, s. 75.

Martínez Barrio'nun Unión Republicana'sından ve Manuel Azaña'nın Izquierda Republicana'sından liberal cumhuriyetçiler de Bask ve Katalan ayrılıkçılığına ve anarşistlerin devrimci kolektiflerine karşı itirazlarında ılımlı sosyalistlerle benzer bir yol izlediler. Liberallerin ve sosyal demokratların desteğinden yoksun olan Largo Caballero artık sadece, komünistlere ve onların orduda kontrolü ele geçirme planlarına karşı müttefik olarak CNT-FAI'den dört bakana güvenebilirdi. Fakat anarşist hareketin kendisi de hükümetle işbirliği yapan reformcu liderlik ile Barcelona'daki ve milis birliklerindeki militanlar arasında bölünme yaşıyordu.

Radikal "Durruti'nin Dostları" grubunun başını eski bir Katolik ve ayrılıkçı olan Jaime Balius çekiyordu. Durruti'nin Dostları, Mart ayından bu yana çıkardığı broşürlerde ve yayınlarda "Stalinist karşı-devrim"i ve CNT önderliğinin "işbirlikçiliği"ni kınamaktaydı. 19 Temmuz ruhunun savunucusu olduklarını iddia ediyor ve yalnızca UGT ile CNT'den oluşan bir hükümet kurulmasını talep ediyordu. Fakat temel sorun özgürlükçü hareketin bütün etkisi ve gücünü kaybetmekte olduğu hissinden kaynaklanan derin bir hüsrana içinde olmasıydı. Geçen Temmuzda Katalunya'da özgürlükçü komünizmi kurma fırsatını ele geçiremedikleri için büyük bir pişmanlık içindeydiler.

Barcelona'daki değişen atmosfer bir yıl sonra geri dönen gözlemciler tarafından da ortaya koyuldu. Yoldaşlık ve iyimser hava kaybolmuştu. Karaborsanın ürün sağladığı restoranlar ve gece kulüpleri tekrar açılmıştı. Ekmek kuyruğu ise sabah dörtte başlıyordu. Anarşistler gıda krizi için görevdeki Generalitat konsey üyesi olan komünist PSUC lideri Joan Comorera'yı suçluyordu. Comorera, CNT'nin Temmuz 1936'da kurduğu gıda komitelerini dağıtıp ekmek karnesi uygulamasını sonlandırdı. Gıda dağıtım komitelerinin kesinlikle eksiklikleri vardı, fakat dağıtımlarını takiben ortaya çıkan stokçuluk ve vurgunculuk yanında bu eksiklikler hiç sayılırdı. Komünistlerse anarşist tarım kolektiflerini suçluyordu.¹⁷ Dükkânların dışında genellikle gergin anlar yaşa-

¹⁷ Treball, 22 Aralık 1936. Barcelona'daki gıda tedariki konusunda bkz. E. Ucelay da Cal, *La Catalunya populista. Imatge, cultura i política en l'etapa republicana 1931-1939*, Barcelona, 1982.

niyordu. Hücum muhafızları sık sık atlarını ekmek kuyruklarına sürüyor, tüfeklerinin dipçığıyle kadınları dağıtıyordu.

Katalunya'da anarşistlerin ve POUM'un kendilerini tehdit altında hissetmelerine yol açan çok sayıda gelişme vardı. Kış geldiğinde PSUC, POUM'un Katalan hükümetinin dışında bırakmaya girişmişti. O zamana dek Komünist-POUM savaşını sadece Marksist bir rekabet olarak gören anarşistler, bunun sonucunun kendilerini de etkileyeceğini fark etmeye başladı. Artık anarşistleri sindirmek için yeterince güçlü olduğunu düşünen Generalitat 4 Martta çıkardığı bir kararnameyle, FAI'nin baskın olduğu kontrol devriyelerini ve güvenlik konseyini lağvetti. Bu esnada hücum muhafızları ve cumhuriyetçi ulusal muhafızlar, iç güvenlik müsteşarı Artemi Aiguader'in komutasında tek bir ordu halinde birleştirildi. Kararname silahların teslim edilmesini de talep etmekteydi.

Komünist PSUC takip eden ayda baskıyı artırdı. Katalan kuvvetlerin tamamen Halk Ordusu'na entegre olmalarını, 1932 ile 1936 arasındaki bütün devrelerin göreve çağrılmasını, savaş sanayisinin millileştirilmesini, bütün ulaşımın askerileştirilmesini ve bütün silahlar üzerinde hükümet kontrolünü talep eden bir "zafer planı" yayımladılar.¹⁸ Anarşistler, her ne kadar iki tarafa doğru ayrılmış olsalar da, hükümetteki çalışma arkadaşlarına fazla ödün verdiklerini hissediyorlardı. Gazeteleri *Solidarid Obrera*'da şu açıklamada bulundular: "Çok fazla taviz verdik ve artık musluğu kapama noktasına geldik."¹⁹

POUM'un lideri Andreu Nin, CNT yolun sonuna geldiği için kabına sığmıyordu. Anarşistlerin, "karşı-devrim"e yapılacak bir saldırıda POUM'a katılmalarını istiyordu.²⁰ "Mayıs olayları" denecek hadisenin savaş hatları çiziliyordu. POUM, Stalinist propagandanın sürekli vurguladığı gibi "Troçkist" olarak tanımlanamazdı; genellikle Komintern'in kullandığı bir sıfat olan "Troçkist-Faşist" de hiç değildi, ki Sovyetlerin nazarında böylelerinin katli vacipti. Fakat Stalinistler, eski çalışma arkadaşını öfkeli makalelerle eleştiren Troçki'nin IV. Enternasyonal'inin POUM'u seçimlerde Halk Cephesi'ne katıldığı için kınadığını kabullenmeyi reddettiler.²¹

¹⁸ *Treball*, 8 Nisan 1937.

¹⁹ *Solidaridad Obrera*, 8 Nisan 1937.

La Batalla, 11 Nisan 1937.

Bkz. L. Trotsky, *La revolución española 1930-1940*, Barcelona, 1977, I.

Nin için devrimci olmayan her şey gericiydi, bu yüzden de cumhuriyetçi kurumları hor görüyor ve CNT'ye bir işçi demok-rasisi kurma çağrısında bulunuyordu. Devrimci fanatizmiyle POUM, Halk Cephesi hükümetinin milliyetçilerle gizlice kumpas hazırladığına bile ikna olmuştu. Stalinist kuşkuculuğun ilginç bir ayna aksiydi bu. Ne var ki komünistlerin Sovyetler Birliği'ndeki-ne benzer bir tasfiye hazırlığında olduğu yönündeki kanıları ise daha mantıklı temellere dayanıyordu.²²

cilt, s. 333 [Lev Troçki, *İspanyol Devrimi*, Yazın, 2000].
Elorza ve Bizcarrondo, *Queridos camaradas*, s. 364.

İÇ SAVAŞ İÇİNDEKİ İÇ SAVAŞ

Nisanın sonuna doğru, Barcelona'da ortaya çıkan bir dizi gelişme ve hadise, zaten gergin olan durumu iyice kötüleştirdi. Companys, Adalet Bakanlığı koltuğunu komünist PSUC lideri Joan Comorera'ya verdiği yeni hükümeti 16 Nisanda kurdu. Bu durum, özellikle tasfiye tehdidinde bulunduğu POUM başta olmak üzere, derin bir huzursuzluğa neden oldu. 24 Nisanda, PSUC'nin bir diğer önde gelen ismi olan, Generalitat'ın asayiş müdürü Eusebio Rodríguez Salas'a başarısız bir suikast girişiminde bulunuldu.

Ertesi gün, 25 Nisanda, Juan Negrín'in gönderdiği *carabineros* lar, o âna dek CNT milislerinin elinde bulunan Pireneler'deki sınır mevzilerini ele geçirdiler. Bellver de Cerdanya'da anarşistlerle çarpışarak bir kısmını öldürdüler. Puigcerdà devrimci komitesi başkanı Antonio Martín de öldürülenler arasındaydı.¹ Madrid'de ise, Melchor Rodríguez'in gizli hapishaneler konusunda yönelttiği suçlamalar yüzünden çılgına dönen José Cazorla, CNT'nin gazetesi *Solidaridad Obrera*'yı kapattı. Yine aynı gün Barcelona'da UGT lideri komünist Roldán Cortada, Molins de Rei'de öldürüldü; öldüren kişi muhtemelen bir anarşistti ama uzun zamandır buna dair başka teoriler de öne sürülmektedir.² PSUC, CNT'ye karşı

¹ Bkz. J. Pous ve J. M. Solé, *Anarquía i república a la Cerdanya (1936-1939)*, Barcelona, 1988.

Birçok kişi, Roldán Cortada'nın CNT ve POUM'a yönelik PSUC saldırılarına itiraz ettiğini savunarak, cinayetin komünist bir provokasyon olduğundan şüphelendi. Bkz. Thomas, *The Spanish Civil War*, 2003, s. 635; José Peirats, *Los anarquistas en la crisis política española*, Buenos Aires, 1964, s. 241-243; ve Felix Morrow, s. 87.

kitlesel bir gösteri niyetiyle halka açık bir cenaze düzenlendi. Bu sırada Rodríguez Salas, Cortada'nın katillerini bulmak için anarşistlerin kalesi Hospitalet de Llobregat'ı saldırganca karış karış aradı.

Barcelona sokaklarında patlak verebilecek açık çatışma korkusu, UGT ve CNT'nin de mutabakatıyla, Generalitat'ın bütün 1 Mayıs törenlerini iptal etmesine sebep oldu. 2 Mayıs'ta *Solidaridad Obrera* işçilerden hiçbir koşulda silahsızlanmayı kabul etmemelerini istedi: "Barcelona üzerinde, gittikçe daha tehditkâr biçimde, fırtına bulutları toplanıyor."³

Ertesi gün, 19 Temmuz 1936'dan bu yana kaybettiği gücü tamamen geri almaya karar veren Generalitat, Plaza de Cataluña'daki Telefónica'nın kontrolünü ele geçirdi. Telefon hatları doğrudan Katalan hükümetinden bir delegeyle birlikte CNT ile UGT'nin oluşturduğu bir komite tarafından yönetiliyor olsa da anarşistler önceki Temmuzda binayı ele geçirdiklerinden beri burayı kendilerine ait olarak görüyordu. Bu sayede Barcelona'ya ve Barcelona'dan yapılan tüm aramaları dinleyebiliyorlardı ki buna Companys ve Azaña'nın konuşmaları da dahildi.

Öğleden sonra saat üçte, komünist asayiş komiseri Rodríguez Salas, tamamı hücum muhafızlarıyla dolu üç kamyonla Telefónica'ya vardı. (Kesin olmamakla birlikte, iç güvenlik müsteşarı Artemi Aiguader'in emirleriyle hareket ettiği varsayılır.) Şaşırان nöbetçileri bir anda silahsız hale getirdiler, fakat daha sonra üst kattan gelen bir makineli tüfek atışıyla durdular. Anarşistler bir alarm çağrısı olarak camdan dışarıya ateş açtılar ve dakikalar içinde olayla ilgili haberler şehrin bütün işçi sınıfı mahallelerine yayıldı.

Kontrol devriyelerinin amiri Dionisio Eroles, hücum muhafızlarını binanın kuşatmasını kaldırmaya ikna etmek için Telefónica'ya gitse de başarılı olamadı. Devamındaki birkaç saatte halk Las Ramblas'ta, Paralelo'da, eski şehirde, Vía Layetana'da ve Sants ve Sant Andreu'nun dış mahallelerinde barikatlar yapmak için kaldırım taşlarını sökmeye başladı. Dükkânlar kapandı, tramvayların seferleri durduruldu. Bir tarafa hükümet kuvvetleri, komünist PSUC ve Birleşik Sosyalist Gençlik ve Estat Català'dan

³ Bolloten, s. 557.

bazı insanlar dizilmişti; diğer taraftaysa CNT ve FAI, Özgürlükçü Gençlik, Durruti'nin Dostları, POUM ve onun gençlik örgütü Juventudes Comunistas Ibéricas vardı.

CNT liderleri, Companys ve başmüsteşar Josep Tarradellas ile görüşmek için Generalitat Sarayı'na gitti. Olayların dinmesi için Aiguader ve Rodríguez Salas'ın acilen istifa etmesini talep ettiler, fakat sabahın erken saatlerine kadar süren uzun görüşmelerin sonunda olumlu bir sonuca ulaşamadı. Bu sırada CNT'nin bölge komitesi ertesi gün için bir genel grev ilan etti.

4 Nisanda çoğu kişiye 1909'daki Semana Trágica'yı, neredeyse herkese ise 19 Temmuz 1936'yı hatırlatan barikatlar ağı ortaya çıktı. İşçi grupları barikalarda silahları paylaşıırken, başkaları da binaları savunmaya hazırladı. Barcelona'daki Alman bir Komintern ajanı bir hafta sonra Moskova'ya gönderdiği raporda şunu söyledi: "CNT'ye ait olmayan hiçbir aracın geçişine izin verilmediği gibi, 200'den fazla polis ve hücum muhafızı silahsızlandırıldı."⁴ Büyük kızıl haçlı ambulanslar önce yaralıları tahliye etti. Rasgele açılan ateşler yüzünden, CNT önceki yazdan kalma kaba- ca yapılmış zırhlı araçların bazılarını getirdi. Paralelo'da, Paseo de Colón'da, Plaza de Palau'da, demiryolu istasyonlarında ve Generalitat binalarının etrafında çatışmalar vardı. Paramiliter polis Colón ve Victoria Otellerinden ateş etmekteydi. Hükümet kuvvetleri ve PSUC şehir merkezinde yalnızca birkaç bölgeye hâkimdi; anarko-sendikalistler ve müttefikleriyle şehrin büyük bölümünü kontrol ediyordu, Montjuïc Kalesi'ndeki ağır silahlar da onların kontrolündeydi.

Hücum muhafızları ne zaman bir binayı ele geçirmeyi deneseler kurşun yağmuruyla karşılaşıyorlardı. Kum torbalarıyla tahkim edilmiş balkonlardan ve çatılardan gelen ateş sesleri sokaklarda yankılanıyordu. "Zaman zaman," demişti Orwell, "tüfek ve makinelili sesleri, el bombalarının patlamasıyla iç içe geçiyordu. Ve daha uzun aralıklarla, o an kimsenin açıklayamadığı muazzam büyük patlamalar duyduk. Bomba sesi gibiydi, ama bu imkânsızdı, çünkü görünürde hiçbir uçak yoktu. Daha sonra bana söylediklerine

⁴ "Kein Wagen, der nicht zur CNT gehörte dürfte passieren und mehr als 200 Polizisten and Sturmgardisten wurden entwaffnet" (12 Mayıs 1937, RGASPI 495/120/259, s. 4).

göre –ki bu muhtemelen doğrudur– ajan provokatörler gürültüyü ve panik duygusunu artırmak için büyük miktarda patlayıcı kullanmıştı.”⁵

Öğleden sonra üç sularında, Juan García Oliver ve CNT’nin ulusal sekreteri Mariano Vázquez, yanlarında UGT’nin iki lideriyle birlikte Barcelona’ya vardı. Valencia’daki hükümet tarafından, Cumhuriyet’i, özellikle de Avrupa basını karşısında utanç verici bir konuma sokan bu tehlikeli duruma son verecek bir yol bulmak için gönderilmiştiler. Aiguader ve Rodríguez Salas’ın istifaya zorlanmasına karşı çıkmaya devam eden Generalitat ile bir toplantı gerçekleştirildi. Companys, olayların beklenmedik yönde değişmesi dikkate alındığında, Generalitat’ın Savunma Konseyi’nin sonu anlamına gelecek olsa bile, Valencia hükümetinin dizginleri kendi eline almasını istemekten başka bir seçenek göremediğini söyledi.

Abad de Santillán’ın kontrol devriyeleriyle konuştuğu sırada, anarşist liderler radyo aracılığıyla ateşkes çağrısında bulundu.⁶ Bakanlar kurulu aynı akşam Valencia’da toplandı. Albay Escobar’ın Katalunya’daki hükümet temsilcisi olarak atanmasına karar verdiler, fakat Escobar ağır yaralıydı ve görevi kabul edebilecek durumda değildi. Aragón cephesindeki bütün kuvvetlerin komutası General Pozas’a verildi.

Anarşist önderler durumu sakinleştirmeye çalışırken POUM’un gazetesi *La Batalla* en iyi savunma yönteminin saldırmak olduğunu ileri sürerek, devrimi müdafaa etmek için acilen komiteler kurulması çağrısında bulundu. 5 Mayıs Çarşamba günü, anarşist liderler Companys’le bir kez daha buluştuklarında uzlaşmalı bir çözüme vararak, Aiguader’in dışarıda kalacağı yeni bir Katalan hükümeti kurmaya karar verdi. Ne var ki sokaklardaki gerginlik dinmedi. Aynı gün öğleden sonra saat birde UGT’nin Katalunya’daki genel sekreteri Antonio Sesé, Generalitat’a, yeni atandığı savunma müsteşarlığı görevini devralmaya giderken arabasında öldürüldü. Daha sonra, Floransa Üniversitesi’nden felsefe profe-

⁵ Orwell, *Katalonya’ya Selam*.

García Oliver’in konuşması şaşırtıcı derecede heyecanlı ve duygusaldı. İki kez, eğilerek “ölülerini öpmek”ten bahsetti. Özgürlükçü taban onun konuşmasına alaycı bir şekilde “öpücük efsanesi” diye atıfta bulunuyordu.

sörü İtalyan anarşist Camillo Berneri'nin ve Franco Barbieri'nin yanı sıra, *Semana Trágica*'nın ardından Montjuïc'de idam edilen pedagogun yeğeni Francisco Ferrer'in ve bir yıl önce Atarazañas kışlası saldırısında öldürülen anarşist bir kahramanın kardeşi olan Domingo Ascaso'nun cesetleri bulundu.⁷

Barcelona'da sokaklardaki kargaşadan ve silahlı çatışmalardan bıkan orta sınıflar hükümet otoritesinin yeniden tesis edilmesini istiyordu. Merkezî hükümet Federica Montseny'den Barcelona'ya gitmesini ve radyodan anarşist arkadaşlarına silahlarını bırakmaları için çağrıda bulunmasını istedi. Fakat Montseny başarısız oldu ve düzenin yalnızca cebren tekrar sağlanabileceğini kabul etmek zorunda kaldı. Yıllar sonra şöyle diyecekti: "Hayatımın en korkunç ve acı günleriydi."⁸

Largo Caballero kendini müşkül bir durumda bulmuştu. CNT'ye ihtiyacı vardı ama Barcelona'daki olaylar komünistlere koz veriyordu. Jarama cephesinden hücum muhafızlarını ek kuvvet olarak göndermek dışında bir seçenek olmadığını hissetti. Buna ilaveten Prieto, paramiliter kuvvetlerle dolu iki muhribi Valencia'dan yola çıkardı. Bu sırada Katalunya'nın ve Aragon'un diğer bölgelerinde komünistler olayların gidişatından faydalanmak için Tarragona, Tolosa ve birkaç küçük kasabadaki telefon binalarını ele geçirmek suretiyle saldırılarının menzilini genişletti. Bütün bu girişimler direnişle karşılaşınca sokak savaşları patlak verdi. Bundan dolayı, Jarama'dan Barcelona'ya gitmekte olan hücum muhafızları bölüğü Tarragona'da durup oradaki direnişi bastırdı.

Aynı gün Kızıl ve Kara Bölüğü'nden, 28. Tümen'in 127. Taburu'ndan ve POUM'un Lenin Tümeni'nden gelen 1.500'ün üzerinde askerin oluşturduğu bir grup Barcelona'ya gitmek için cepheden ayrılrsa da Binéfar'da cumhuriyetçi hava kuvvetlerince durdurul-

⁷ Gabriele Ranzato, Berneri ve Barbieri'nin muhtemelen komünistlerce öldürüldüğünü söylüyor, ama bu iddia Garcia Oliver'in, onların Musso-
lini'nin gizli polisi OVRA'nın ajanlarınca öldürülmüş olabilecekleri teo-
risini hükümsüz kılamaz (*L'eclessi della democrazia*, s. 453). Öte yandan,
önde gelen Katalan anarşistlerin aynı anda öldürülmesi, bu suçların ko-
münistlerin işi olma olasılığının daha yüksek olduğunu akla getiriyor.
John Brademas'la yapılan bir mülakattan, *Anarcosindicalismo y revo-
lución...*, s. 246.

du. Nihayetinde cepheye dönmeye ikna edildiler ama o zamana kadar öfkelerini Barbastro ve diğer Aragón köylerinden çıkarmışlardı bile.⁹

Hidalgo de Cisneros, “asilerin kazanması durumunda bölgeye harekâtlar gerçekleştirmek için” iki savaş uçağı ve iki bombardıman uçağı filosuyla Reus Hava Meydanı’na gitti.¹⁰ Bu esnada *Lepanto* ve *Sánchez Barcáiztegui* muhriplerinin güvertesindeki ek kuvvetler Barcelona’ya varmıştı ve bu sayede hükümet kuvvetleri, isyancı birliklerin önceki Temmuz ayındaki seviyesine yükseldi, ama yine de şehri ele geçirme umutları azdı. Anarşistlerin sayıca muazzam üstünlüğü vardı. Montjuïc’deki ağır silahların yanı sıra Barcelona’nın ve mahallelerinin neredeyse %90’ı onların kontrolündeydi. Bu ezici üstünlük kullanılamadı, çünkü CNT-FAI savaşımayı sürdürmenin iç savaş içinde tam bir iç savaşa sebep olabileceğini biliyordu. Milliyetçiler bu durumdan faydalanacak durumda olmasalar bile, anarşistlerin hain olarak görülebileceği bir savaş olurdu bu.

Gün boyunca Durruti’nin Dostları’nın meşhur broşürü barikatlarda dağıtıldı ve bu broşür ertesi sabah *La Batalla*’da yayımlandı. 4 Mayıs gecesinde POUM ile birlikte işçilere hitaben hazırlanan bu broşürde, “devrimci bir cunta, sorumluların idamı, paramiliter polis kuvvetinin silahsızlandırılması, ekonominin kamulaştırılması, işçi sınıfına saldıran siyasi partilerin dağıtılması” talep ediliyor ve şunlar ilan ediliyordu: “Sokakları terk etmeyeceğiz! Önce devrim! Yaşasın toplumsal devrim! Kahrolsun karşı-devrim!” Aynı gün öğleden sonra CNT ve FAI broşürü reddetti.

6 Mayıs Perşembe günü şafak vaktinde CNT-FAI liderliği hükümete bir anlaşma önerdi. Hücum muhafızlarının çekilmesi ve misilleme yapmamaları karşılığında barikatların kaldırılmasını ve işe dönülmesi emrini içeren bir öneriydi bu. Generalitat, ertesi sabah saat beşte olumlu karşılık verdi. *Solidaridad Obrera*’da genel bir çağrı yapıldı: “Hükümet kuvvetlerinden yoldaşlar, kışallarınıza dönün! CNT’den yoldaşlar, sendikalarınıza dönün! UGT ve PSUC’den yoldaşlar, siz de merkezlerinize dönün! Barış olsun.” Gelgelelim, komünist bir yayın olan *El Noticiero Universal*, Dur-

⁹ Casanova, *De la calle al frente*, s. 222.

Hidalgo de Cisneros’un kişisel anlatımı, Bolloten içinde, s. 570.

ruti'nin Dostları'nın broşürüne atıfta bulunarak, Katalunyalı anti-faşistleri kendi aralarında savaşmaya teşvik eden "cani Troçkizm"e saldırdı. Diğer komünist yayınlar da benzer saldırılarla ateşi körükledi.

7 Mayıs Cuma günü, 5.000 hücum muhafızı ve *carabinero* taşıyan 150 kamyon Barcelona'ya ulaştı. CNT bölge komitesi radyo üzerinden, asayişin yeniden tesisi için herkesi yardıma çağırırdı. Gelişigüzel bir iki ateş açılrsa da barikatlar kaldırılmaya başladı. Fakat PSUC ve hücum muhafızları mevzilerini terk etmeyerek özgürlükçülere karşı şiddetli misillemelere girişti.

Özgürlükçüler bir pirus zaferi bile kazanamadı. Companys, Rodríguez Salas'ın telefon binasına el koymasını reddederek Aiguader'i hükümetten çıkardı, fakat aslında özgürlükçü hareket ve Companys yenilgiye uğrarken, komünistler Largo Caballero'yu iktidardan uzaklaştırmalarını sağlayacak kaldıracı da ulaşmıştı.

Partinin Troçkist ihanete karşı çizgisini ifade ederken komünist basının manevi öfkesi sınır tanımıyordu. Bu durum karışıklıkların önceden planlandığını iddia eden Moskova'daki Komintern raporlarına da yansdı. Bir Komintern temsilcisi Barcelona'daki olayların düpedüz bir "putsch" olduğunu iddia ediyor ve "İspanyol Troçkistlerin Franco'yla bağlantısı olduğunu kanıtlayan çok ilginç belgeler" olduğunu ekliyordu: "[P]utsch hazırlıkları hatta iki ay önce başladı. Bunun da delilleri var."¹¹

Bir başkası şöyle yazmıştı: "Gestapo ajanları, OVRA ajanları, Franco'nun Freiburg'da yaşayan ajanları, Troçkistler ve Katalunyalı faşistler arasındaki yakın bağları ortaya çıkarmayı başardık. Katalunya sınırı boyunca sistematik bir şekilde silahlar ve maki-neli tüfekler taşıdıkları ve İspanyol faşistlerin bu silahların ücretini ödemek için Katalunya'dan değerli eşyalarını yurtdışına gönderdikleri biliniyor... Katalunya'daki isyanın hızla bastırılması faşist organlarca büyük bir başarısızlık olarak görülüyor."¹² Bir başka raporda şöyle denmişti: "POUM'dan birilerinin İtalyan ve Alman faşistler ve Franco için çalıştığına hiç şüphe yok."¹³

(Alm.) darbe -ed.n.

RGASPI 495/74/204, s. 129.

RGASPI 495/120/259, s. 117.

A.g.y., s. 118.

Stalinist hezeyan zaman zaman, arzulanan bir fantezi halini alıyor gibiydi. Başka bir raporda, "[E]n iğrenç yağmaların bazıları birçok mekânda başladı," deniyordu. "Troçkist-haydut çeteler sivil halkın elinde bulunan çok az miktardaki levazımı ve az çok değerli tüm eşyalarını aldı. Ellerinde silah bulunan İspanyollar buna ânında karşılık verdi. Troçkist hainler birkaç saat içinde tam anlamıyla silindi."¹⁴

Orlov'un NKVD subayları araştırma yapıp rapor hazırlamak için Barcelona'ya gönderildi. Çok geçmeden, Stalinist terör koşullarında norm halini almakta olan ve Sovyetler Birliği'nde NKVD şefinin adıyla *yezhovşina* diye bilinen türde, daha da büyük bir komplo teorisi uydurdular. "Katalunya'daki isyanı araştırırken, devlet güvenlik organları casusluk yapan çok büyük bir örgütlenme keşfetti. Bu örgütlenmede Troçkistler, faşist örgüt 'Falange Española' ile yakın ilişki içindeydi. Bu ağın ordu karargâhlarında, Savaş Bakanlığı'nda, ulusal cumhuriyetçi muhafızlar ve benzeri yerlerde kolları vardı. Bu örgüt gizli radyo istasyonlarını kullanarak düşmana cumhuriyet ordusunun harekât planlarını, birliklerin hareketlerini, bataryaların yerlerini bildiriyor ve ışık sinyalleri aracılığıyla hava saldırılarını yönlendiriyordu. Örgütün üyelerinden birinin üzerinde, faşistlerin bombalamayı planladıkları yerlerin işaretli olduğu bir plan bulundu ve haritanın arkasında görünmez mürekkeple şu mesaj yazıyordu: 'Generalísimo'ya. Kızıl birliklerin durumu ve hareketleriyle ilgili olarak şu an bütün bildiklerimizi size gönderiyoruz. Radyo istasyonumuzca yayınlanan en son bilgiler, istihbarat dairemizde büyük bir gelişmeye işaret ediyor.'¹⁵

Hayal kırıklığına uğramış çok sayıda komünistin daha sonraları kabul ettiği gibi, yalan ne kadar büyük olursa etkisi de o kadar büyük olur, çünkü buna ancak adanmış inanmış bir anti-komünist inanmazdı. İspanya Cumhuriyeti, NKVD'nin grotesk Stalinist paranoyasıyla zehirlenmişti, ama yine de yakın zamanda bazı Rus tarihçiler İspanya'daki olayların Sovyetler Birliği'ndeki Büyük Terör'ün "kıyma makinesi"ni hızlandırmaya da hizmet ettiğini ileri sürmüştür. Merkezî hükümetin kontrolü ve askerî disip-

¹⁴ RGASPI 495/120/261, s. 4.

A.g.y., s. 6.

linin geri getirilmesiyle sağlanan kazanımlar ne olursa olsun, komünist yalan yağmuru karşısında cumhuriyetçi birlik tartışması artık yok olmuştur.

Franco, her ne kadar milliyetçiler askerî açıdan olan bitenden faydalanamamış olsa da, Barcelona'da yaşananlardan elbette memnun olmuştu. Faupel'e boş bir övünmeyle, "sokak savaşlarının kendi ajanlarınca başlatıldığı"nı iddia etmişti. Ayrıca Nicolás Franco Alman büyükelçiye "Barcelona'da toplamda yaklaşık on üç ajana sahip oldukları"nı söylemişti.¹⁶

CNT ve POUM'un neredeyse çökmesi, Katalunya'daki yargı sisteminin yeniden organize edilmesini sağladı. Komünist adalet müsteşarı Joan Comorera, askerî mahkemelere benzeyen Özel Halk Mahkemelerini devreye soktu. Ertesi ay merkezî hükümetin yetkisi altında Casusluk ve Vatana İhanet Özel Halk Mahkemesi kuruldu. "Mayıs olayları"na katılmakla suçlanan ve tutuklanan binlerce kişiden, olağan halk mahkemelerinde serbest bırakılanların oranı %94 iken, Comorera'nın mahkemelerinde bu oran yalnızca %57 idi.¹⁷ Bu sırada adi mahkûmlarla aynı yere konan çok sayıda siyasi tutuklu vardı. Diğerleri, komünistlerin elindeki (daha sonra *Servicio de Investigación Militar* adını alacak) karşı-istihbarat dairesi DEDIDE tarafından gözaltına alındı. Palacio de las Misiones, Preventorio C ("Seminario"), Preventorio G (Damas Juanas manastırı) ve Calle Déu i Mata'daki devlet hapishanesi dahil olmak üzere bir dizi gizli hapishanede tutuldular. Ayrıca çalışma kamplarında 20.000 mahkûm vardı.¹⁸

Komünistler karışıklıkların sebebi olarak "Troçkist-Faşist" provokasyonları görürken CNT ve POUM ise PSUC'yi isyan çıkarmak ve muhaliflerini ezmek amacıyla Telefónica'ya saldırıyı

¹⁶ Faupel'den Wilhelmstrasse'ye, 11 Mayıs 1937, DGFP, s. 286.

Devrimci düzensizlik karşısında cumhuriyetçi adaletin kurulmasına dair bkz. François Godicheau, *La guerre d'Espagne. République et Révolution en Catalogne (1936-1939)*, Paris, 2004. Ocak 1939'da hâlâ hapiste olan 3.700 "anti-faşist mahkûm"un %90'ı CNT-FAI üyesiydi.

Pueblo Español (Montjuïc), Vandellós, L'Hospitalet de l'Infant, Omelles de na Gaia, Concabella, Anglesrola ve Falset. François Godicheau, "Los hechos de mayo de 1937 y los 'presos antifascistas:' identificación de un fenómeno represivo," *Historia social*, n. 44, 2002 içinde, s. 39 ve 55 ve *La guerra civil a Catalunya (1936-1939)* II. cilt, s. 212 ve devamı.

planlamakla suçluyordu. Zamanlama komünistler için mükemmeldi. Ne de olsa artık Caballero'dan bir an önce kurtulmak ve anarşistlerin Katalunya'da gittikçe zayıfladığını düşündükleri gücünü hemen ezmek istiyorlardı. Ama bu kesin değildir. Şayet böyle olsaydı, komünistler Barcelona'da daha önceden çok daha büyük bir güç toplardı ve Companys'e göre 3 Mayıs'ta şehirde bulunan silahlı polis sayısı 2.000'den fazla değildi.

Bu CNT ve POUM için her halükârda bir yenilgiydi. Gazeteleri artık sıkı bir sansürle karşı karşıyaydı. Özellikle POUM, her ne kadar gülünç olsa da hakaret yağmuruna artık cevap veremiyordu. Prieto'ya ve "İspanyol ordusundaki en popüler komutanlardan biri" olan komünist General Walter'e suikast planlama suçlamasına bile maruz kaldılar. Yalanlardaki arsızlık, başlarda insanların kafasının karışmasına sebep oldu. Kimsenin böyle iddialarda bulunmaya cesaret edemeyeceği düşüncesiyle, duyduklarına inanmaya meylettiler. Savaşın ardından Parti'ye karşı duran komünist bakan Jesús Hernández biraz da abartarak şöyle demişti: "Largo Caballero, Prieto, Azaña ya da Durruti'yi yenilgilerimizin sorumluları olarak göstermeye karar verecek olsak, yarım milyon insan, onlarca gazete, milyonlarca gösterici ve yüzlerce hatip bu vatandaşların kötülüklerini öyle sağlam bir inanç ve kararlılıkla hakikat olarak belletirdi ki, iki haftaya kalmadan bütün İspanya bizimle hemfikir olurdu." Bununla birlikte, bazı İspanyol komünist liderler Sovyet ve Komintern danışmanlarının ısrarla öne sürdüğü aceleci taktiklerden rahatsızdı. La Pasionaria, komünistlerin medya üzerinde tam kontrolü sağlayamadığı İspanya'da bu tür yöntemlerin "vakitsiz" olduğu kanısındaydı.

9 Mayıs'ta Barcelona'daki ateşkes ilanından hemen sonra Parti'nin merkez komitesinden José Díaz, Largo Caballero'yu koltuğundan indirme ve POUM ile acımasızca baş etme stratejilerini ortaya koydu. "Beşinci kolun maskesinin düştüğü"nü iddia edip şu sözleri ekledi: "[O]nu yok etmemiz gerekiyor... Bazıları kendilerine Troçkist diyor, ki bu aslında kafa karışıklığı yaratmak için devrimci dile başvuran gizli faşistlerin kullandığı bir tabir. O halde soruyorum: Herkes bunu biliyorsa, hükümet bunu biliyorsa, neden onlara faşist gibi muamele etmiyor ve acımasızca yok etmiyor? Sovyetler Birliği'nde trenleri raydan çıkaran, büyük fabrikalarda sabotaj eylemleri düzenleyen ve Hitler ile Japon em-

peryalistlere teslim etmek üzere askerî sırları ortaya çıkarmak için elinden geleni ardına koymayan Troçki'nin ta kendisiydi. Ve bütün bunların mahkeme esnasında ortaya çıkarıldığı göz önünde tutulursa..." İşte bu sözlerle komünistler POUM'a çarpıcı suçlar yüklemek için yaptıkları planları ortaya seriyordu. Troçki'nin 4. Enternasyonal'inin POUM'a yeniden yönelttiği eleştiri ise, yapıştırdıkları yaftaların kalmasında kararlı olan Stalinistlerce elbette görmezden gelindi.¹⁹

15 Mayıs'taki kabine toplantısında (Largo Caballero'nun komünistlerin komiserlik birimine sızmasını engellemek için aldığı tedbirlerin yürürlüğe girmesinden iki gün önce), komünist bakan Uribe, Moskova'nın emirleri doğrultusunda POUM'un kapatılması ve liderlerinin tutuklanmasını istedi. Largo Caballero aleyhine hiçbir kanıt olmadan bir işçi sınıfı partisini yasadışı ilan etmeyeceğini söyleyerek bunu reddetti. Anarşist bakanlar da bunu destekledi ve komünistleri Barcelona'daki olayları provoke etmekle suçladı. Uribe ve Hernández toplantıyı terk etti. Sağ sosyalistler Prieto ve Negrín ile Bask milliyetçileri Irujo, Álvarez del Vayo ve Giral da onları takip etti.²⁰ Largo Caballero dört anarşist bakan ve iki eski sosyalist arkadaşıyla kalmıştı.

Giral sekiz gün önce, sosyal demokratların ve liberallerin bir sonraki kabine toplantısında komünistleri destekleyeceğine dair Azaña'yı uyarmıştı. Bu kararı almalarının bir sebebi komünistlerin merkezî hükümet gücünü artırma politikaları desteklemeleri, bir diğer sebebi de izlenecek başka herhangi bir yolun cumhuriyetçi ordunun silah tedarikini riske atacağını düşünmeleriydi. Prieto, koalisyonun dağıldığı için Largo Caballero'nun cumhurbaşkana danışması gerektiğinde ısrarcıydı, ama Azaña işleri daha da karıştırmak istemiyordu. Ayın sonlarında başlayacak Ekstremaadura taarruzu konusunda yapılan planların aksaması için Caballero'ya devam etmesini söyledi. Anarşist basın da Largo Caballero'yu ve onun "herkesin övgüsünü kazanan sağlam ve adaletli tutumu"nu desteklemede liderlerine katıldı. Ne var ki

¹⁹ José Díaz, *Tres años de lucha*, s. 433.

Helen Graham, İspanyol Komünist Partisi ve cumhuriyetçilerin, Largo Caballero'ya karşı çıkma amacıyla birlikte çalıştıklarını ikna edici bir dille savunur (*Socialism and War*, s. 91).

Sovyet hükümetinin onayı olmazsa silah da olmazdı. Largo Caballero gittikçe tecrit olduğunu kavrayamamıştı. Álvarez del Vayo'yu tanıyordu; Negrín'den şüphelenmiş olabilirdi; fakat sık sık atışıyor olsalar da Prieto'nun komünistlerin saflarına katılacağını hiç beklemiyordu.

14 Mayıs'ta Azaña, Largo Caballero'dan başbakan olarak devam etmesini istediğinde, eski sendikacı mevcut bakanlık dağılımıyla başka bir yönetim kuramayacağını biliyordu. Bu yüzden, temelde sendikalist bir hükümet fikrine geri döndü. Anarşistlerin önceki Eylül'de önerdiği Ulusal Savunma Konseyi'ne benziyordu bu. Başında Largo Caballero olacak ve bakanlıkların büyük çoğunluğuysa UGT ile CNT arasında bölüşürülecekti. Caballero, Şubat ayında komünistlerin artan nüfuzundan ilk kez endişeye kapıldığında bu fikri tekrar gündeme getirmiş, fakat Azaña teklifi öfkeyle reddetmişti. Ordu tedarikindeki Sovyet kontrolü bu öneriyi bütünüyle uygulanamaz hale getiriyordu. Dolayısıyla Largo Caballero'nun, Stalin'in istediği gibi, ancak Savaş Bakanlığı'nı bırakması durumunda devam etmesine izin verildi. Savaş Bakanlığı'nda durmasının komünist bir darbenin önündeki son engel olduğuna inanan Caballero bunu reddetti.

17 Mayıs'ta Largo Caballero uzun süren hükümet krizindeki son noktaya gelerek istifa etti. Bazı tarihçilerin iddiasına göre Mayıs 1937'deki bakanlık krizinin kökenleri Ekim 1934'teki kalkışmaya kadar uzanmaktaydı ve Largo Caballero'nun sonunu hazırlayan komünistler değil, sosyalist partinin ılımlı kanadındaki bölünmeydi.²¹

Komünistler önceki yılın sonlarında Negrín ile yakınlaşmış ve sonraki başbakan olması konusunda anlaşmışlardı.²² NKVD'nin taraf değiştiren ajanı General Krivitski'nin iddiasına göre bu plan ilkin önceki sonbaharda Staşevski tarafından hazırlanmıştı. Bir başka önemli komünist döneğ Hernández ise kararın Martın ilk günlerinde Marty, Togliatti, Gerö ve Codovilla'nın içinde bulunduğu yabancı komünistlerin İspanya Komünist Partisi üyelerine sayıca ağır bastığı bir Politbüro toplantısında alındığını ileri sürer. Prieto ve liberal cumhuriyetçilerin onların seçimini kabul etti ve

²¹ A.g.y., s. 100-102.

RGASPI 17/120/263, s. 32.

Azaña 17 Mayıs'ta Juan Negrín'nden yeni bir yönetim kurmasını istedi.

Negrín, yeni pozisyonu olan bakanlar kurulu başkanlığının yanı sıra Maliye Bakanlığı'nı da üstlendi. Savunma Bakanı Prieto İçişleri Bakanı, Julián Zugazagoitia İçişleri Bakanı, Giral Dışişleri Bakanı ve Bask muhafazakâr Irujo Adalet Bakanı oldu. Stalin'in talimatları uyarınca komünist etkiyi gizlemek için Parti sadece iki küçük sandalye almıştı: Eğitim ve Sağlık Bakanı olarak Jesús Hernández, Tarım Bakanı olarak Vicente Uribe.²³

Cumhuriyet'in idari sistemi, Negrín ve komünistlerin daha sonra tanımladıkları üzere, "kontrollü demokrasi"ye dönüştü. Bu temelde ana parti önderlerinin bakanlıkların dağılımı konusunda pazarlık ettiği bir tepeden yönetim anlamına geliyordu. Savaş koşullarında normal siyasi hayat ve tartışma zorlaşmıştı ve liderler ile parti üyeleri arasında temas imkânları hayli kısıtlıydı. Azaña parlamenter tartışmanın olmayışından ve bunun doğurduğu sonuçlardan şikâyetçiydi: "Gazeteler aynı kişinin elinden çıkmış gibi görünüyor; 'beynelmilel faşizm'e karşı ağır tenkitlerden ve zaferin kesinkes kazanılacağını iddia eden yazılardan başka hiçbir şey basılmıyor.'"²⁴ Cortes'te nadiren gerçekleşen toplantılar demokrasi aksesuarından başka bir şey değildi. Cortes'in kozmetik rolüne katkıda bulunanlar Halk Cephesi partilerinin geri kalan üyeleri idi yalnızca.

Negrín ya Moskova'nın bir kuklası gibi ya da, zorunluluğun farkında olarak, İspanya Cumhuriyeti'nin çıkarları için komünist kaplanın sırtına binmeyi deneyen biri gibi resmedilir. Her iki yorum da yanıltıcıdır. Juan Negrín López 1892'de Kanarya Adaları'nda, zengin bir üst-orta sınıf ailenin mensubu olarak dünyaya gelmişti. Gençliğinde Kanarya Adaları'ndaki özerklik yanlısı harekete sempati duymuştu ve PSOE'nin federalist programıyla aynı çizgideydi. Her şeyden önemlisi, kendi yeteneklerine inanıyordu ve Almanya'da eğitim gördükten sonra yirmi dokuz yaşında Madrid Üniversitesi'nde fizyoloji profesörü olmasını sağlayan, zahmet-

²³ Diğer önemli sandalyeler şöyleydi: José Giral, Devlet Bakanı; Bernardo Giner de los Rios, Bayındırlık; ve Jaime Aiguader, Çalışma ve Sosyal Yardım Bakanı.

Diarios completos, s. 959-960.

sizce sürdürdüğü anlaşılan başarılı tıp kariyerinden memnun olmadığına dair emareler vardır. Kısa süre sonra çok daha aktif şekilde siyasete girdi ve yetenekleri diğer profesyonellerden kuşkusuz daha çoktu. Kabiliyetlerinin bilincindeki birçok kişi gibi o da kendini hiyerarşiye katı şekilde inanan, başkaları için en iyisinin ne olduğu konusunda pek tereddüt yaşamayan bir otoriter olarak ortaya koydu. Bir kere kendisine teklif edildikten sonra iktidarın keskin tadını alması şaşırtıcı değildi. Onun için bu zevk, yemek ya da seks gibi şeylere duyulan kaba zevklerin yerine geçmiyor, bilakis onlarla birlikte vuku buluyor gibiydi.

Negrín'in özgeçmişi ve "demir el"i Londra ve Washington'daki resmî çevrelerce alkışlandı. Gelgelelim, "asayişçi tutumu"ndan ötürü Churchill tarafından hayırhah karşılanan bu hükümet, NKVD kontrolündeki gizli polisin Moskova çizgisine karşı duran kişilere zulmetmeye devam etmesine ve savaşı kazanmaya kararlı Negrín'in silah sevkiyatının sürmesi için POUM'u Stalin'e kurban etmesine yol açacaktı.

Negrín'in hükümeti ilk gününde POUM'un gazetesi *La Batalla*'yı kapatma kararı aldı. Sovyet ve Komintern danışmanları hızlıca sonuç elde etmeye çalışmanın beraberinde getirdiği büyük baskıyı hissediyordu. Yeni güvenlik amiri komünist Yarbay Antonio Orta emirlerini İçişleri Bakanı Zugazagoitia'dan değil, Orlov'dan alıyordu. 16 Haziranda POUM yasadışı ilan edilince komünistler, onun Barcelona'daki genel merkezini "Troçkistler" için bir hapishaneye dönüştürdü. 29. Tümen'in komutanı Albay Rovira ordu karargâhına çağrılarak tutuklandı. Andreu Nin dahil olmak üzere, POUM'un yerleri tespit edilen liderleri de tutuklandı. Bulunamayan kişilerinse eşleri tutuklandı. Bir hafta sonra çıkarılarak Casusluk ve Vatana İhanet Mahkemelerini yürürlüğe sokan geriye dönük kararnameyle bu eylemlere yasallık kılıfı geçirildi.

POUM liderleri NKVD ajanlarına teslim edilip Madrid'e, gizli bir hapishane olarak kullanılan Calle Atocha'daki bir kiliseye götürüldüler. Nin yoldaşlarından ayrı tutularak, 18-21 Haziran arasında sorguya çekileceği Alcalá de Henares'e yollandı. Orlov ve adamlarının uyguladığı işkencelere rağmen Nin, topçu hedeflerini düşmana verdiğine dair asılsız suçlamayı kabul etmedi. Bunun üzerine şehrin dışında, Hidalgo de Cisneros'un karısı Constanacia de la Mora'ya ait bir yazlık eve götürülerek ölesiye işkenceye tabi

tutuldu. Ardından Stalinist tiyatronun grotesk bir örneği sahneye konuldu. Uluslararası Tugaylar'dan bir grup Alman gönüllü, rütbesiz üniformalar içinde Gestapo üyeleri gibi davranarak, Nin'i kurtarmaya gelmiş gibi görünmek için eve saldırdı. Daha sonra sözümona orada bulunduklarının "kanıtı" olarak Alman belgeleri, Falanjist rozetler ve milliyetçi banknotlar da yerleştirildi. Nin, Orlov'un adamları tarafından öldürüldükten sonra yakınlarda bir yere gömüldü. Duvarlarda "Nin Nerede?" sorusunu soran grafitiler belirlediğinde komünistler altına "Salamanca'da ya da Berlin'de" diye yazacaklardı. Parti'nin *Mundo Obrero*'da ifade bulan resmî çizgisine göre Nin Falanjistlerce serbest bırakılmıştı ve artık Burgos'taydı.²⁵

Cumhuriyetçi İspanya'daki protestolara ve yurtdışından gelen dilekçelere rağmen, olayların böyle gerçekleştiğini aklı almayan Negrín, Nin'in akıbeti hakkında hiçbir şey bilmediklerini iddia eden komünistlerin karşısında hiçbir şey yapmadı. Bu utanç verici davranış yeni hükümette derin bir bölünmeye sebep oldu. Negrín komünistlerin anlatımını Azaña'ya tekrar ettiğinde cumhurbaşkanı onun dediklerinin tek kelimesine bile inanmadı. "Fazla hisli bir hikâye gibi gelmiyor mu kulağa?" diye sordu.²⁶

Moskova'daki göstermelik duruşmalardan o âna dek geçen zaman ve 1937 İspanya'sındaki halet-i ruhiye düşünüldüğünde, POUM'a atılan faşizm suçlamalarına bir insanın nasıl inanabileceğini veya hükümetin neden işkence gören ve "ortadan kaybolan" Nin ve takipçilerine karşı Stalinistlerin kirli savaşını durdurmak için hiçbir şey yapmadığını anlamak çok zor. "Disiplinli makine" kontrolü ele almıştı, fakat artık halk desteğinin enerjisinden yoksundu. Birçok insanın gözünde, savunulacak çok az ideal kalmış gibiydi. Anarşist teorisyen Abad de Santillán şöyle demişti: "Negrín ister komünist hempalarıyla kazansın, ister Franco İtalyanlarla ve Almanlarla kazansın, sonuçlar bizim için aynı olacaktır."²⁷

²⁵ POUM ve Nin meselesi için bkz. Francesc Bonamusa, *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937)*, Barcelona, 1977; Elorza ve Bizcarrondo, *Queridos camaradas*.

Diarios completos, s. 1054.

Diego Abad de Santillán, *Por qué perdimos la guerra*, Buenos Aires, 1940. Bkz. J. Pous ve J. M. Solé, *Anarquía i república a la Cerdanya (1936-1939)*, Barcelona, 1988.

BRUNETE MUHAREBESİ

1937'nin ilk aylarında, İspanya'daki Kızıl Ordu istihbaratının ikinci adamı Nikonov, Voroşilov'a şevkle şunları yazmıştı: "İspanya'daki savaş modern askerî teçhizatın kullanımındaki çok önemli boyutları ortaya çıkardı ve operasyonel, taktiksel ve teknik problemleri tetkik etmek için kıymetli bir tecrübe kazandırdı."¹ Gelgelelim, Cumhuriyet'in savaştaki ilk büyük saldırısının da göstereceği gibi, gerek Sovyet danışmanlar gerekse komünist komutanlar çok az şey öğrenmişti. Komintern tarafından propaganda amaçlı sebeplerce benimsenen planlı saldırılara dayalı "aktif savaş politikası" Cumhuriyet'in mukavemet kapasitesini hızla yok edecekti.

Nisan 1937'de milliyetçi birlikler kuzey kıyısında Bilbao'ya doğru ilerlerken Largo Caballero'nun kurmay heyeti 23 tugay ve Pavlov'un tanklarıyla birlikte gerçekleştirilecek iddialı bir Ekstremadura taarruzunun hazırlıklarına başladı.² Plan, görevinden alınmadan önce General Asensio Torrado tarafından hazırlanmıştı. Güneybatı yönünde gerçekleştirilecek bir saldırıyla milliyetçi bölgeyi ikiye bölmek ve Madrid çevresinde sonu her zaman kan banyosuyla biten faydasız muharebeler döngüsüne son vermek amaçlanıyordu. Yeni Kastilya yerine Ekstremadura'yı seçmenin bir başka nedeni de bölgedeki milliyetçi birliklerin deneyimsiz,

¹ RGVA 33987/3/969, s. 266.

R. Salas Larrazábal, "Génesis y actuación del Ejército Popular de la República," Carr (ed.), *Estudios sobre la República y la guerra civil española içinde*, s. 222.

iyi silahlandırılmamış ve alana dağılmış halde olmasıydı. Cumhuriyetçi gerillalar onun cephe hattının gerisinde durduklarında, Franco için trenle takviye kuvvetler getirmek çok daha zor olurdu. Diğer yandan cumhuriyetçilerin kendi birliklerini ve tanklarını Madrid'den bu kadar uzakta gizlice konuşlandırmaları son derece zor olurdu; böyle bir hamle başkenti savunmasız bir duruma sokar ve Ekstraemadura'daki bir orduya yeniden tedarik sağlamak da çok güç olurdu.

Sovyet danışmanlar ve komünist liderler plana temelde siyasi gerekçelerle karşıydı. En iyi birliklerinin çoğunun dört muharebede feda edilmesi bir yana, Madrid'in savunulması konusunda dünyanın dört bir yanında propaganda yapmak için çok çabalamışlardı. Aslında, son altı ayda kafasını Madrid'e takan Franco gibi onlar da başkent konusunda takıntılıydı. Bu yüzden Largo Cabellero'ya ne tanklarının ne de uçaklarının Ekstremaadura taarruzunu destekleyeceğini ve General Miaja'nın bu harekât için başkentteki tek bir adamını bile göndermeyeceğini bildirdiler. Bunun yerine Madrid'in batısına, La Coruña Yolu Muharebesi'nin gerçekleştiği yerin çok yakınına bir saldırı gerçekleştirmek istediler.

Ekstremaadura taarruzu üzerinden yaşanan ihtilaf düzenli subayların komünistlerin cumhuriyet ordusundaki kontrolüne ilk kez tepki göstermesine yol açtı. İlk başta komünistlerin disiplin konusundaki fikirlerini memnuniyetle karşılayan bazıları, artık komünistlerin savaşı kazanmaktan ziyade kendi güçlerini artırmayı önemsiyor olabileceğinden şüphelenmeye başladı. Askerî meselelerin sırf propaganda amaçlı gerekçelerle manipüle edilebileceği konusunda endişeye kapılmışlardı ve Parti'nin, komuta yapısına sızmasından, buna direnen subaylara karşı açılan kıyıcı kampanyalardan endişe ediyorlardı.

Mayıs ayında Largo Caballero'nun düşüşü ve yerine hükümetin başı olarak Negrín'in getirilmesi durumu iyice şiddetlendirdi. Prieto, üç daireden de sorumlu savunma bakanı olarak komünistlerle yakın ilişkilerde bulunmaya ve askerî harekâtlar hususunda onların tavsiyelerini izlemeye hazırdı. Ne var ki daha sonraları onların en sert muhaliflerinden biri olacaktı.

Kuzeydeki durum milliyetçilerin Bilbao'yu tehdit etmesiyle kritik bir evreye girdi. Cumhuriyetçi liderler Baskların üzerindeki milliyetçi baskıyı ortadan kaldırmak için birisi Mayısta, diğeri

Haziranda olmak üzere iki harekâta karar verdi. 30 Mayıs'ta başlatılan ilk harekât Sierra de Guadarrama'daydı. Prieto'nun talimatlarına göre, "kuvvetli bir saldırıyla baskın yaparak Segovia'yı ele geçirmek için" La Granja de San Ildefonso'ya hücum edilecekti. Bu saldırı daha sonra Hemingway tarafından *Çanlar Kimin İçin Çalıyor* romanında arka plan olarak kullanıldı. Bertolt Brecht de İspanya İç Savaşı'yla ilgili tek şiirini o bağlamda kaleme almıştı.³

Bir pilottu kardeşim.
Güzel bir günde emri geldi.
Hazır etti çantasını,
Güneye doğru koyuldu yola.
Bir fatihtti kardeşim.
Yerimiz yoktu yaşamaya.
Topraklar ele geçirmekti,
Öteden beri hayalimiz.
Kardeşimin fethettiği yer şimdi
Guadarrama dağlarında.
Boyu tam bir seksen,
Derinliği bir elli.'

Cumhuriyetçi harekâtta yer alanlar José Maria Galán komutasındaki 34. Tümen, General Walter komutasındaki 35. Tümen ve topçular ile Pavlov'un tank tugayının desteklediği Durán'ın 69. Tümen'iydi. Bütün bu kuvvetler, I. Kolordu'nun komutanı Albay Domingo Moriones'in komutasındaydı.

30 Mayıs günü şafak vaktinde, Cabeza Grande, Matabueyes ve La Cruz de la Gallega civarındaki milliyetçi mevzilerin ağır bir bombardımana tutulmasının ardından hücum başladı. 69. Tümen'den piyadeler hava korumasından mahrum bir şekilde saldırılarını başlattı. Cumhuriyetçi hava kuvvetleri ancak öğleden önce saat on birde geldi ve ardından cumhuriyetçi mevzileri bombaladı.⁴ Yine de 69. Tümen Cruz de la Gallega'yı ele geçirmeyi

³ "Mein Bruder ist ein Flieger / Unserm Volke fehlt's an Raum / Und Grund und Boden zu kriegen, ist / Bei uns ein alter Traum. / Der Raum, den mein Bruder eroberte / Liegt in Guadarramamassiv. / Er ist lang einen Meter achtzig / Und einen Meter fünfzig tief" (Bertolt Brecht, "Mein Bruder war ein Flieger," *Gedichte 1931-1941* içinde, Frankfurt, 1961, s. 31). Asım Bezirci çevirisi -çn.

Castells, *Las Brigadas Internacionales*, s. 214.

başararak, Segovia yoluna doğrudan ateş açabilecekleri Cabeza Grande'ye doğru ilerleyişini sürdürdü. Walter 14. Uluslararası Tugay'a bir cephe saldırısı başlatmaları emrini verdi ve bunun neticesinde çam ağaçlarının olduğu yamaca cesetler saçıldı. Walter'in sinizmi, Moskova'ya gönderdiği bir raporda kendini gösteriyordu: "14. [Uluslararası Tugay], kahramanca ama pasif bir biçimde, beş gün boyunca göğsünü siper etti."⁵

1 Haziranda Avila'dan gelen bir tümen ve Barrón'un Madrid cephesinden getirdiği takviye kuvvetlerle beraber Varela'nın kuvvetleri, bombardıman ve savaş uçaklarının güçlü desteğiyle karşı-saldırıya geçti. Cumhuriyetçileri Cabeza Grande'den çekilmeye zorlayarak La Granja'ya doğru tüm ilerleyiş üzerinde tehdit oluşturdu. Ertesi gün, Walter harekât komutanlığı görevinden alındı ve 6 Haziranda Albay Moriones birliklerine başlangıç noktalarına çekilmelerini emretti. Moriones'e göre saldırı, 1.000'i 14. Uluslararası Tugay'dan olmak üzere 3.000 askerin canına malolmuştu. Harekâtın asıl amacına gelince, Bilbao'ya yapılacak milliyetçi saldırının taş çatlasa iki hafta ertelenmesi sağlanmıştı.

Harekâtın başarısız olmasının bir sebebi, milliyetçilerin yapılan hazırlıklardan muhtemelen haberdar olmasıydı. Fakat temel sebep cumhuriyetçi komutanların milliyetçilerin tepki hızını ve hava güçlerinin etkisini çok hafife almalarıydı. García Morata'nın başında olduğu milliyetçi Fiat savaş uçağı kuvveti Moriones'in karargâhını makineli tüfekle taramayı bile başarmıştı.⁶ Diğer yandan, apaçık görünüyordu ki cumhuriyetçi hava kuvvetlerinin Sovyet pilotları agresif bir harekete geçemiyordu. Albay Moriones raporunda şöyle yazmıştı: "Bombardıman uçaklarımız çok yüksekte ve dikkatsizce bombalama gerçekleştirdi... savaş uçaklarımız epey uzakta durdu ve düşmanı ve düşmanı makineli tüfekle taramaya nadiren geldi... düşman uçakları hayli aktif ve fevkalade etkiliydi."⁷

Guadarrama'daki bu harekât, çok az fayda için feda edilmenin bir sonucu olarak, Uluslararası Tugaylar'da ilk kez huzursuzluk doğmasına sebep oldu. Milliyetçi savaş uçaklarının saldırısı

⁵ RGVA 35082/1/95, s. 33-58, aktaran Radosh ve Habeck, s. 436.

⁶ J. Salas Larrazábal, *La guerra de España desde el aire*, s. 222.
J. Salas, s. 223.

karşısında bazı askerler dağıldıklarında komutanları son derece gaddar oluyordu. 14. Uluslararası Tugay'ın cezalandırma bölüğünün komutanı Yüzbaşı Duchesne, "rasgele beş adam belirledi ve onları sırasıyla vurdu, Sovyet tarzında, kendi tabancasıyla başlarının arkasından."⁸ 69. Tümen Cabeza Grande'den geri çekilince küplere binen Walter (görevinden alınmadan önce), "geri çekilenlerin hemen orada makineli tüfekle kurşuna dizilmesi ve birlikten kopanların dövülmesi" emrini vermişti.⁹

Kuzey cephesinin üzerindeki baskıyı ortadan kaldırmak için gerçekleştirilen ikinci taktik harekât, General Pozas komutasında yeni oluşturulmuş Doğu Ordusu'nun Huesca'ya saldırmasıydı. İçinde Garibaldi Taburu'nun da bulunduğu 12. Uluslararası Tugay'la birlikte General Lukács Madrid'den görevlendirildi; Merkez Cephesi'nden dört tugay da çağrıldı. Harekâttan General Lukács sorumluydu, ama askerlerinin çoğunun yeterli silahı bulunmadığını ve arkalarında çok az topçu ve zırhlı desteğinin olduğunu anladı.

Lukács Huesca taarruzunu 12 Haziranda başlattı. Piyadeler bir kilometre boyunca açık arazide saldırıya geçecekti. Siperlerine sağlamca yerleşmiş milliyetçiler makineli tüfek ateşi ve topçu atışlarıyla onları püskürttü. Daha da kötüsü, General Lukács'ın ve yaverlerinin seyahat ettiği araç bir top mermisiyle vuruldu. Lukács ve şoförü öldü, 12. Uluslararası Tugay'ın komiseri Gustav Regler ise ağır yaralandı.¹⁰

16 Haziran gününün şafağında cumhuriyetçi birlikler Alerre ve Chimillas köylerine yeni bir saldırı başlattı ama düşman ateşinin yoğunluğu onları çekilmek zorunda bıraktı. 19 Haziranda gelişigüzel açılan ateşlerle süren iki günlük çatışmanın ardından, saldırı iptal edildi. Navarralı tugaylar Bilbao'ya daha yeni girmişti. Walter raporunda 12. Uluslararası Tugay'ın performansını, "hiç de önceki muharebelerde olduğu gibi değil" diye tasvir etti.¹¹

Huesca taarruzu, Gustav Regler'in *The Great Crusade* kitabın-

⁸ Nick Gillain, *Le mercenaire*, s. 59.
Castells, s. 217.

Başka bir siyah araca ateş eden García Morato, Lukács'ı öldürdüğünü sanmıştı ama aslında onun öldürdüğü kişi tıbbi hizmetler başkanı Doktor Heilbrun'du.

RGVA 35082/1/95, s. 35-58, aktaran Radosh ve Habeck, s. 436.

da naklettiği üzere, cumhuriyetçi saflarda yenilgiyi kabul etmiş bir ruh haline yol açtı. Bu taarruz Mayıs olaylarından kısa süre sonra, birçok anarşist oluşumun ve POUM'un çok yakınlarda tutuklanıp casuslukla suçlanmış George Kopp liderliğindeki Britanyalı *centuria*'sını da içeren 29. Tümen'in bulunduğu bir bölgede gerçekleşti. Valencia ve Barcelona'dan gelen gazeteler engellendi, böylece birlikler POUM üyelerinin hainlikle suçlandıklarını öğrenemedi.¹²

Huesca taarruzunda verilen toplam kayıp, Segovia taarruzundakinin neredeyse üç katına çıkmıştı. Anarşistler ile POUM üyelerinin kaybı çok büyüktü. (Orwell'ın kendisi de boğazına bir merminin yedi ve bunun neticesinde savaşın dışında kaldı.) Bu taarruz komünistlerin öncülük ettiği bir harekât olduğu ve milliyetçiler önceden uyarılmış gibi görüldüğü için, POUM'un ve anarşistlerin gerek şüpheleri gerekse öfkesi arttı.

Öte yandan, cumhuriyet hükümetinin Ekstremadura taarruzunun yerini almasını planladığı büyük harekât, Madrid'in yirmi beş kilometre batısındaki bir köy olan Brunete'ye karşı gerçekleştirilecekti. Plan, zayıf bir şekilde savunulan milliyetçi hatları kırmak ve başkentin ucuna kadar uzanan kritik askerî noktanın irtibat imkânını koparmaktı. Komünist Parti, gücünü ve askerî etkisini göstermek için Brunete taarruzunu dikkatlice hazırlıyordu.

Beş Uluslararası Tugay'ın tamamı ve komünistlerin en iyi birliklerine kilit roller verildi, her önemli subayın yanıdaysa bir Sovyet danışman vardı. Miaja genel komutandı. Komutası altında, sağ tarafta Líster'in 11. Tümeni, El Campesino'nun 46. Tümen'i ve Walter'in 35. Tümen'iyle birlikte Modesto'nun V. Kolordu'su; sol taraftaysa 10., 15. ve 34. Tümenlerle birlikte Jurado'nun XVIII. Kolordu'su vardı. (Komünist olmayan tek üst düzey subay olan Jurado daha sonra hastalandı ve muharebe sırasında yerine Albay Casado geçti.) Ayrıca Kléber'in 45. Tümen'i ve Durán'ın 69. Tümen'i de yedekte bekliyordu. 70.000 askerden oluşan bu kuvveti desteklemesi için Miaja'nın elinde 132 tank, 43 diğer zırhlı araç, 217 sahra topu, 50 bombardıman uçağı ve yalnızca 50 tanesi

¹² Castells, s. 225.

kullanılabilir durumda olan 90 savaş uçağı bulunuyordu.¹³ Savaş boyunca bir araya toplanan en büyük kuvvet açık farkla buydu. Madrid'in güneyinde, Albay Romero'nun kumanda ettiği II. Kolordu, XVIII. Kolordu'yla buluşabilmek için Alcorcón'a doğru saldıracaktı. Ve II. Kolordu, Cuesta de la Reina'da şaşırtma taarruzu gerçekleştirecekti. "Böyle bir kuvvetle başarılı olamazsak," diye yazmıştı Azaña her zamanki bariz karamsarlığıyla, "başka hiçbir yerde başaramayız."¹⁴

Gelgelelim, bu büyük harekât hayati zafiyetleri saklıyordu. Halk Ordusu'nun tedarik hizmetleri böyle büyük bir sayıyla baş etmeye alışık değildi; ayrıca Segovia taarruzunda komutanlar arasındaki iletişimin kötü olduğu ve komutanların inisiyatif alamadığı da görülmüştü. Brunete taarruzu sırasında ehemmiyeti ciddi bir şekilde ortaya çıkan bu inisiyatif eksikliği, genellikle Parti üyelerinin bağımsız karar almaktan korkmasına bağlanır. Modesto ve Líster gibi otuzlu yaşlardaki agresif kişiler açısından böyle bir ihtiyat şaşırtıcı görünebilir. Fakat bu yeni nesil komutanlar arasında yalnızca Modesto ve El Campesino Fas'ta düzenli olmayan askerler olarak hizmet vermişti, Líster ise Moskova'da biraz eğitim almıştı. İlk askerî komutanlık deneyimleri önceki yaz sıradağlarda gerçekleşen çarpışmalar sırasındaydı. Tabur seviyesinde yiğitliklerini ve hünerlerini sık sık göstermişlerdi, fakat artık neredeyse 30 taburdan oluşan birlikleri komuta ediyor ve alışık olmadıklarını kurmay usulleriyle baş etmek zorunda kalıyorlardı. Azaña bu "kaba gerillalar"ın, "bilgisiz, eğreti zevat"ın düzenli subayları bir kenara itmesinden hazetmiyordu. Bütün çabalarına rağmen "beceriksizliklerini telafi" edemezlerdi.¹⁵ Sorumlulukları Halk Ordusu'nun yeni liderlerinin gözünü korkutuyordu ya da sınırlılıklarının bilincindelerdi ama bunları belli etmiyorlardı. Jarama'daki Uluslararası Tugaylar'da görüldüğü gibi, cehalet, yavuz bir disiplinle sürdürülen fütursuz bir güvenin arkasına gizlenmişti.

XVIII. Kolordu'dan 34. Tümen'in Villanueva de la Cañada'ya saldırmasıyla, 6 Temmuzun erken saatlerinde harekât başladı. Milliyetçiler beklenmedik şekilde şiddetli bir direniş gösterdi. Birlikler

¹³ D. Kowalski, *La Unión Soviética y la guerra civil española*, s. 340.
Azaña, s. 1003.
A.g.y., s. 1073.

saldırıya devam etmek için isteksiz göründükleri anda Miaja, "ne pahasına olursa olsun Cañada'yı ele geçirin ve eğer piyadeler bunu yapamazsa, kendi birliklerimizin arkasına bir silah bataryası yerleştirip bunu başarmalarını sağlayın," diye emir verdi.

Líster'in 11. Tümen'i harekete geçti ve çok küçük bir milliyetçi güç ve bir avuç sağlık görevlisi tarafından savunulan Brunete'ye hücum etti.¹⁶ 7 Temmuz sabahında köyü ele geçirdiler, fakat ardından Sevilla la Nueva ve Navalcarnero'ya ilerlemede başarısız oldular. Líster, El Campesino'nun 46. Tümen'inin, sağ arka tarafındaki Quijorna'yı savunan Falanjist taburu ezememiş olmasından endişe ediyordu. (Villanueva del Pardillo'da XVIII. Kolordu'nun sol kanadındaki cesur bir savunma da benzer bir durmaya sebep oldu.) Yol açıkken ilerlemek yerine Líster ve Rus danışmanı Rodimtsev birliklerine Brunete'nin hemen güneyinde siper kazmalarını emretti ve burada El Campesino'nun birliklerinin Quijorna'daki Falanjistlerin işini bitirmesini beklediler. Bir açıdan orayı doğru düzgün kuşatamadıkları için bu bekleyiş üç gün sürdü. Bu esnada Varela Falanjistlere destek olması için bir Faslı *regulare* taburunu gönderebildi.¹⁷

Bu sırada milliyetçilerce yakalanan iki cumhuriyetçi keşif askeri, asıl hedefin Navalcamero olduğunu itiraf etti.¹⁸ Kasabada bir avuç sivil muhafız ve tedarik müfrezesinin dışında hiçbir savunma ve garnizon yoktu. Líster'in gecikmesi milliyetçileri kurtarmıştı. Saldırı başladıktan sonraki yirmi dört saat içinde Varela, Barrón'un 13. Tümen'ine güvenebilirdi; ertesi günse Sáenz de Buruaga'nın 150. Tümen'i, ABD'den krediyle alınmış birkaç yüz kamyonla kuzeyden geldi.¹⁹

Varela, 150. Tümen'e Brunete ve Quijorna arasına saldırması emrini verdi. Bu tehdide, Líster ile El Campesino'nun arasını dolduran Walter'in 35. Tümen'i tarafından karşılık verildi.

Sol kanatta, topçular ve uçaklarla desteklenen 15. Tümen, Villanueva de la Cañada'ya saldırarak, bu bölgeyi savunan milliyetçi tümenle girişilen ağır bir çarpışmanın ardından akşam saat onda

¹⁶ Albay Rudolf Xylander, Eylül 1937, RGASPI 545/2/185, s. 9.

A.g.y.

A.g.y.

A.g.y.

köyü ele geçirmeyi başardı. Bu ilk günün sonunda milliyetçi cephe yalnızca merkezde, Líster'in 11. Tümen'inin bir kısmının Sevilla la Nueva'ya doğru iki kilometre ilerlediği yerde püskürtülmüştü. Salamanca'dan gelen bir *centuriada* ibaret Falanjistlerce savunulan Quijorna ve Villafranca del Castillo çevresinde milliyetçiler sıkı direniyordu.²⁰ Cumhuriyetçilerin ilerleyişi ancak düşman hattı çökertilir ve saldıran iki kolordu birleşirse sürdürülebilirdi. Bu aşamada asker, top ve uçak açısından sayısal üstünlük cumhuriyetçilerdeydi. Fakat Líster her iki kanadı da saldırıya açıkken ilerlemeye hâlâ cesaret edemiyordu.

Líster beklerken General Gal'in 15. Tümen'i, Boadilla del Monte'ye doğru kuvvetli biçimde ilerliyordu. Gelgelelim, kendi çizgilerinde ilerlerken askerleri vızır vızır geçen mermilerin sesleri yüzünden "Sivrisinek tepesi" adını verdikleri küçük bir tepeyle karşılaştılar. Burası, Jarama'daki "İntihar Tepesi" kadar korkunç bir anıya zemin teşkil edecekti. Henüz yeni gelen Galiçyalı 108. Tümen'in yanı sıra, iki Navarralı tugayın desteklediği Asensio'nun birlikleri onları beklemekteydi. Her iki taraftan da çok sayıda kaybın olduğu bir çarpışma yaşandı. Amerikalıların Washington Taburu'nun siyah komutanı Oliver Law o gece öldü ve orada gömüldü. Bu sırada cumhuriyetçi birlikler sonunda Quijorna'yı ele geçirdi, fakat artık orası artık dumanı tüten bir enkaz yığınının farksızdı.

Savaşın başlarında hava kuvvetleri açısından üstündü ve her bir sortide otuz uçakları oluyordu, ama 11 Temmuzdan itibaren milliyetçiler gökte hâkimiyet kurdu.²¹ Önce İspanyol havacıların kullandığı Junkers 52'ler, Fiatlar ve Heinkel 51'ler, ardından da Kondor Lejyonu, çorak Kastilya düzlüğünde en fazla 200 kilometrekarelik bir alanda bulunan sekiz cumhuriyetçi tümeni bombaladı. Milliyetçi uçakların ilk hedefi, açık alanda kolay bir av olan T-26 tanklarıydı. İki gün içinde, milliyetçiler sortilerinde azami ritmi yakaladıktan sonra, cumhuriyetçilerin elinde yalnızca 38 zırhlı araç kaldı. Junkers 52'ler ve Heinkel 11'ler istendiği zaman cumhuriyetçi hatları gece gündüz bombaladı. 12 Temmuzdan

²⁰ F. Ciutat, *Relatos y reflexiones de la guerra de España 1936-1939*, Madrid, 1978, s. 71.

J. Salas, s. 241.

itibaren Kondor Lejyonu, daha sonra İkinci Dünya Savaşı'nın en önemli pilotlardan biri olacak Adolf Galland gibi pilotların kullandığı Messerschmitt 109'ları harekete geçirdi. Dört bin küsur metre yükseklikte Chatoların ve Moscaların bu uçaklara karşı hiçbir şansı yoktu. O gün, "havada aynı anda 200'den fazla uçak görülebiliyordu."²²

10 Temmuzda 12. Uluslararası Tugay, San Quentin Piyade Alayı'ndan bir taburun cesurca savunmakta olduğu Villanueva del Pardillo'yu sonunda ele geçirdi. Bu sırada milliyetçiler Quijorna ile Brunete arasına, güneydoğu yönüne doğru 10. ve 150. Tümenlerle saldırı gerçekleştiriyordu. Burada, El Campesino ile Líster'in birliklerinin arasındaki boşluğu doldurmak için ileriye çıkan General Walter'in 35. Tümen'iyle karşı karşıya geldiler. Buradaki çatışmada 3.000 cumhuriyetçi asker öldürüldü ve Uluslararası Tugaylar tamamen mahvoldu.²³ 16 Temmuzda Britanya taburunun komutanı George Nathan'ın omzuna bir bomba parçası isabet etti ve Nathan birkaç saat sonra öldü. Üzüntüden yıkılan yoldaşları onu Guadarrama Nehri'nin bir yakasına gömdüler.

Cumhuriyetçi birlikler cephe eksikliğinden ve Temmuz sıcağında susuzluktan da mustarıptı. Miaja'nın kurmay heyeti böyle bir savaş için gereken ikmal ihtiyaçlarını hafife almıştı. La Granja taarruzundan ders alınmamıştı. Güneşin soluk bir kahverengiye buladığı Kastilya manzarası sıcaktan cayır cayır yanıyordu, özellikle de tankçı birlikler için. Araçların içi tam bir fırındı. Piyadeler kamuflaj için çalı çırpı da bulamıyor ve sıcaktan kurumuş toprakta siper kazmakta zorlanıyordu. Güneşten şişip kararan cesetler her yöne dağılmıştı. Yaralıları taşımaya çalışan sedyeciler ağır kayıplar veriyordu.

Korkunç bir çıkmaza girildiği o hafta boyunca, çok az toprak kaybedildi veya kazanıldı. Fakat kalkışmanın yıldönümü olan 18 Temmuzda, 60 topçu bataryası ve uçaklarla desteklenen milliyetçi piyadeler bütün bölgelerde saldırıya geçti. Kondor Lejyonu filolarının komutasını almak üzere izinden aceleyle dönen Richthofen şöyle dedi: "18 Temmuz. Beklenenden çok daha iyi olan kızıl piyadelere taarruz. Daha önce görmediğimiz güçlü kızıl uçaksa-

²² Albay Rudolf Xylander, Eylül 1937, RGASPI 545/2/185, s. 9. Castells, s. 241.

varlara rağmen hava saldırıları çok iyi. 4. Tugay iyi ilerliyor. Her iki tarafta da ağır kayıplar var. Öğlenleyin 4. Tugay'dan 18 subay ve yaklaşık 400 asker kaybedilmişti. Topçu atışı kötü. Üç dalga bombalama taarruzu iyi gitti, lakin işe yaramadı. Topçular hâlâ mevzilerinde olmadıklarından sağ kanat hiç devreye giremedi. *Mañana!*"²⁴

"19 Temmuz," diye yazdı ertesi gün, "[Kızıl uçaklar kendi kızıl piyadelerinin üzerine bile bomba bırakıyorlar! Bundan kendi karargâhları da payına düşeni aldı. Kızıllar 4. Tugay'ı ağır şekilde bombalarsalar da hırpalanmış şekilde geri döndüler. Brunete'de kızılların güneye hücumları. Sağ kanat ilerleyemiyor. Uçaklarımız Brunete civarındaki kızıl mevzilere karşı konuşlandırıldı.

"20 Temmuz. Düşman uçaklarını yerde tutmak için kızıl hava meydanlarına saldırıyoruz. Richthofen ve Sander [Sperrle], generallerinin, ordu komutanının ve havacı General Kindelán'ın katılacağı büyük bir konferans için Franco'yla birlikte. Burayı temizleyin ve sonra hemen kuzeye dönün. Franco, ağır kayıpların kızılların moralini bozduğunu umuyor. Franco, Richthofen'in ağır toplara odaklanmasını istiyor." Alman ve milliyetçi pilotların düşmanlarından çok daha eğitilmiş ve daha becerikli oldukları bir kez daha ortaya çıkmıştı. Sovyet uçaklarından daha kötü olan Heinkel 51 bile büyük kayıplar verdiriyordu. Milliyetçi uçaklar Guadarrama Nehri yakınlarında Uluslararası Tugaylar'a saldırdı. Virginia Woolf'un İspanya'ya geleli daha bir ay olmuş yeğeni Julian Bell o gün öldü.

Kondor Lejyonu'nun bombardıman ve savaş uçakları açık arazide hedefleri bulmakta çok az zorlanıyordu. Heinkel 111'ler topçu bataryaları, karargâhlar ve toplanma alanlarına karşı sorti yaparken, Heinkel 51'ler cumhuriyetçi tankları tarıyor, bombalıyor ve vuruyordu. Buna ilaveten, her uçak altışar adet on kiloluk parça tesirli bomba taşıyordu. Kanat kanada uçarken bombalarını aynı anda bırakıyorlardı. Zikzaklı kazılmadığı sürece siperler pek koruma sağlamıyordu. Bir Alman filo lideri iki yüz metre uzunluğundaki bir siperde, saldırılarından birinin ardından 120 ceset bulunduğuyla böbürleniyordu.²⁵

²⁴ Richthofen'in savaş günlüğü, BA-MA RL 35/38. [*Mañana*, İspanyolcada belirsiz bir geleceği işaret ederek "yarın" anlamına gelir –ed.n.] BA-MA RL 35/42.

23 Temmuzdan itibaren yoğun topçu atışı, tanklar ve uçaklarca desteklenen milliyetçi birlikler saldırıya geçti. Ertesi gün Brunete'nin ucuna ulaşılar. "Bombalı saldırı sebebiyle," diye yazmıştı Richthofen, "araziye duman sardı ve görüş çok kötü. Sis ortadan kalkınca kızılar karşı-saldırıya geçiyor. Havadaki kızıl uçaklar çok kuvvetli. Bizim tarafta ağır piyade kaybı var. Bugün ilk kez bütün uçak filosu görevde. Bu hava gücünün konuşlanmasıyla kızıl piyadeler püskürtüldü, yedi yeni tabur onları desteklemeye geldi."²⁶

Püskürtülen "kızıl piyadeler," Sovyet başdanışmanın daha sonra Moskova'ya gönderdiği rapordan anlaşılacağı üzere, çelikten disipliniyle bilinen ama 24 Temmuzda dağılan Líster'in tümeniydi muhtemelen: "Líster'in tümeni başını kaybetti ve kaçtı. Onu kontrol altına almayı ve askerlerin birliklerinden kaçmasını engellemeyi çok zor başardık. En sert zorunlu tedbirleri almak gerekti. 24 Temmuzda bu kaçanların yaklaşık 400'ü vuruldu."²⁷ Walter Moskova'ya, "Genel bir panik ve kaçış var," diye rapor geçti. "Mevzilerini koruyan 11. ve 15. hariç, Uluslararası Tugaylar da anlaşılması güç ama alelacele geri çekilirken daha az yavaş değildi."²⁸

Richthofen ertesi gün coşkuyla şöyle dedi: "Kızılların bütün saldırıları püskürtüldü. Sıcakta çürümekte olan sayısız kızıl zayıat var. Kızılların tankları her yerde vuruldu. Harika bir manzara! Heinkel 51'lerimiz ve İspanyol savaş uçakları Brunete'nin kuzeyine saldırıyor." İki gün sonra, zaferi Kondor Lejyonu ve milliyetçi hava kuvvetlerinin kazandığını iddia etti: "Buradaki durum havacı mürettebat sayesinde kurtarıldı. Kara kuvvetleri bunu başaramaz."²⁹

Genelkurmay ve komünistler, Brunete taarruzunun bir planlama şaheseri olduğunu iddia etti. General Rojo bunun "neredeyse mükemmel, güzel bir teknik titizlik" olduğunu bile ileri sürdü.³⁰ Bu en hafif tabirle iyimserlikti. Brunete'nin, birçok yönden İkinci Dünya Savaşı'nın bir ön provasası olarak, düşmanı şaşırtarak kuşatma harekâtı olması amaçlanmıştı. Tank birliklerini zırhlı bir yumruk olarak kullanarak "derine nüfuz etme" teorisi, Kızıl Ordu'daki parlak zihinler tarafından çoktan geliştirilmişti. Önceki

²⁶ Richthofen'in savaş günlüğü, BA-MA RL 35/38.

G. Stern'in raporu, 8 Ekim 1937, RGVA 35082/1/21, s. 12.

RGVA 35082/1/95, s. 33-58, aktaran Radosh ve Habeck, s. 437.

Richthofen'in savaş günlüğü, BA-MA RL 35/38.

V. Rojo, *España heroica*, s. 87.

sonbaharda Arman'ın Seseña'ya yaptığı saldırıda bu taktik kullanılmıştı. Fakat Temmuz 1937'de Brunete'de böyle bir tekniğin kullanılması söz konusu değildi. Taktiğin en önde gelen savunucusu olan Mareşal Tuhaçevski hain ve Alman ajanı olduğunu itiraf etmesi için işkence görmüştü. Brunete Muharebesi'nden bir ay önce yedi silah arkadaşıyla birlikte yargılanıp idam edildi. Mahkeme salonundan ayrıldıktan hemen sonra sırayla vuruldular. Bu yüzden hiçbir Sovyet danışman onun taktik teorilerini kullanmaya cesaret edemedi.

Tümenler ve tanklar alana yayılmıştı. Ve ikinci bir hatla baş edilecek güçlü noktalar bırakmak yerine, yarma taarruzunun durdurulmasına izin verildi. En hayret verici şeyse, kuzeyden yapılan saldırının, kuşatmayı tamamlamak üzere Madrid'in güneydeki dış mahallelerinden Alcorcón'a doğru gelen başka bir saldırıyla kavuşmasının planlanmasıydı. Bu hiç başaramadı, dolayısıyla plan daha en başta gerçek anlamda işe yaramaz hale geldi. Planlamacılar düşmanın tepki hızını fena halde küçümsemekle kalmadılar, milliyetçiler hava üstünlüğünü ele geçirir geçirmez cumhuriyetçilerin zaten sınırlarına ulaşmış tedarik sisteminin çökeceğini de öngöremediler.

Kurmay heyetinin beceriksizlikleri ve cumhuriyetçilerin havadaki zayıflığı gibi temel problemlerin yanı sıra karargâhlar arasındaki iletişim de feci derecede kötüydü. Arazideki telefon hatları topçu atışlarıyla sürekli kesiliyordu ve hiçbir koruma olmadan yaya habercilerin hedeflerine ulaşmaları beklenemezdi. Fakat çatışma sırasında telsiz olmadığında maruz kalınan bu doğal tehlikeler cumhuriyetçi komutanların inisiyatif eksikliğiyle de birleşti. Milliyetçi saha komutanlarıysa durum değiştikçe içgüdüsel ve hızlı bir şekilde tepki veriyor, yukarıdan emir gelmesini beklemiyordu. Ayrıca sahadaki durumlar çarpıcı biçimde değiştiğinde, miadı dolmuş talimatları körü körüne takip etmiyorlardı.

Kurmayların harita tedarik edememesi de cumhuriyetçi saf lardaki sorunları artırdı. Uluslararası Tugaylar kendi haritalarını kendilerinin çizmesi gerektiğini anladı.³¹ Baskı altındaki komutanlar, hiç de yakınlarında değilken belirli bir noktaya ulaştıklarını iddia edince komuta ve kontrol sorunları iyice kötü bir hal aldı.

³¹ Alexander, s. 118.

(Bu durum daha sonra İkinci Dünya Savaşı'nda Kızıl Ordu'da yaygın bir sorun olarak zuhur edecekti.) Bazı cumhuriyetçi komutanlar kendini beğenmişlikle üstlerine kasten yalan söylediler. Örneğin El Campesino Quijorna nihayet düştüğünde milliyetçi zayıfatı utanmadan abartarak, başlardaki başarısızlığını aklamaya çalıştı. Líster raporunda, Brunete'yi savunan düşman sayısını dört kat fazla söyledi, hatta bir noktada birliklerinin Navalcarnero'ya ulaştığını bile iddia etti, oysaki gerçekte on iki kilometre uzaktaydılar. Mera'nın 14. Tümen'i 11. Tümen'in yerini almak üzere Brunete'ye doğru hareket ettiğinde Líster köyün tekrar düşmanların eline geçtiğini bilmediğini iddia etti. Miaja'nın kurmay heyetinin başı olan Albay Matallana, Líster'in askerlerinin hâlâ ötedeki bazı küçük tepeleri elde tuttuğunu sanıyordu.

Mera emirlerinin sahadaki gerçeklikle uyuşmadığından şikâyet ederken Miaja'nın karargâhında bulunan Prieto, yanlış yönlendirildiğini söyleyen başkomutanın itirazı karşısında daha da öfkelenildi. General Walter, her zamanki iğneleyici sözleriyle, 11. Tümen komutanlarının "kendi taburlarının konuşlanmasıyla ilgili bu kadar eksik bilgilendirilmeleri"nin nedeni olarak, Líster'in kurmay heyetinde çok fazla subayın bulunmasını gösterdi.³² Yine de V. Kolordu komutanı Modesto, Brunete'nin kaybedilmesinde sorumluluğu olmadığını belirterek en ünlü komünist birliğin itibarını kurtarmaya çalışıyor olabilirdi. Muharebeden sonra Líster'e "yeniden talim ve takviye kuvvetler için tümenlerini geri çekmesi" emredildi; 400 idamdan sonra buna mecburlardı belki de. Askerî danışmanı Rodimtsev, "vaziyetin nasıl olduğunu bilmek isteyen Yoldaş Malinovski"yi görmesi için Madrid'in bir dış mahallesine çağrıldı.³³

Bununla beraber, Segovia taarruzunda olduğu gibi burada da felaketin en büyük sebebi milliyetçilerin hava üstünlüğüydü. Prieto Halk Ordusu'nun aşıl tendonunun "komutanlar ve hava kuvvetleri" olduğunu belirtmekte haklıydı.³⁴ Cumhuriyet'in Brunete taarruzunda, 25.000 zayıfat, zırhlı kuvvetlerin %80'inin ve cepheye tahsis edilmiş savaş uçaklarının üçte birinin kaybedilmesi kar-

³² RGVA 35082/1/95, s. 33-58, aktaran Radosh ve Habeck, s. 440.

Rodimtsev, *Dobrovoltsy*.

³⁴ Azaña, s. 1054.

şılığında yalnızca elli kilometrekarelik bir ilerleme sağlandı.³⁵ Cumhuriyetçi limanlara uygulanan abluka giderek daha etkili bir hal alırken teçhizat kaybı daha da ciddi bir önem arz ediyordu. Milliyetçilerin zayıyatı 17.000'di, ama çok az oranda asker ölmüştü; teçhizat ve uçak kayıplarıysa çok daha azdı.

Kuzeydeki baskıyı çok az gideren, olsa olsa beş haftalık bir soluklanma sağlayan Cumhuriyet'in ilk büyük taarruzu, büyük bir tersliğe işaret ediyordu. En iyi birliklerin çoğunun kaybedilmesiyle birlikte düşen moraller, milliyetçilerin yakında kara kuvvetlerinde eşitliği sağlayacağı haberiyle daha da bozuldu. Franco 25 Temmuzda İspanya ordusunun koruyucu Aziz Santiago gününde muharebenin bittiğini ilan ederek onlara zaferi Aziz Yakup'un verdiğini iddia etti. O anda cumhuriyetçilerin Madrid civarındaki zayıflığından faydalanarak başkente tekrar saldırma eğiliminde oluyorsa bile General Vigón onu öncelikle kuzey bölgesini tasfiye etmenin elzem olduğuna ikna etme görevini üstlendi.³⁶

Ayakları hiç yere basmayan komünistler, dünyaya Brunete'nin bir zafer olduğunu ilan etti. 15. Uluslararası Tugay'da komiserler askerlerine şöyle dedi: "Largo Caballero'nun *laissez-faire* tutumundan sonra Negrín hükümetinin aktif savaş politikası tamamıyla haklı çıktı." Harekâtın ilk iki günkü başarısına dair öne sürülen vakitsiz ve çılgınca abartılı iddialar, Miaja'yı ve kurmay heyetini, başarısızlığı kabul etmek yerine fena kayıplar pahasına çarpışmayı sürdürmeye zorladı. Komünistler harekât planını hararetle savundu. Fakat kısıtlı bir alanda yavaş hareket eden kuvvetlerin bu denli bir yoğunlaşması, milliyetçilerin bütünüleşik hava saldırılarının oldukça üstün karaya saldırı potansiyelinden istifade etmesini sağladı. Avila ve Talavera hava meydanlarından Brunete'ye otuz dakikadan az bir sürede uçulabilmesi sayesinde, mekik dokur gibi bombalama yapıp savaş uçaklarına sorti yaptırabildiler ki taarruz savunucularının fena halde hafife aldığı bir imkândı bu.

Komünistlerin çoğu zaman askerlerinin canına mal olan propaganda takıntısı, Uluslararası Tugaylar'da büyümekte olan rahatsızlığı artırdı. 13. Uluslararası Tugaylar'daki Amerikalılar,

³⁵ Radosh ve Habeck, s. 267.

³⁶ Preston, *Franco*, s. 355-356.

Britanyalılar ve Polonyalılar arasında baş gösteren küçük başkaldırıları, Moskova'ya gönderilen raporlarda "nahoş hadiseler" diye tanımlandı. Lincoln Taburu üyeleri silah zoruyla görevlerine dönmeye zorlanırken sayıları 80'e kadar düşen Britanyalılar Gal'ı beceriksizlikle itham ettiler ve ancak komutanları Walter Tapsell idam edilmekle tehdit edilince cepheye döndüler. Birkaç aydır hiç dinlenmeden cephede bulunan Polonyalılar Madrid'e dönmeye karar verdiler. Tugay komutanı Vincenzo Bianco ("Krieger") isyanı askerlere vurarak ve bir tanesinin kafasına sıkarak bastırmaya çalıştı. Uluslararası Tugaylar'ın muharebe sırasında hiçbir şey yapmayan süvari müfrezesi, asayişi yeniden tesis etmek ve kimse- nin cepheyi terk etmemesini sağlamak için getirildi. Bu sırada Modesto çareyi, nedeni ne olursa olsun geri çekilenleri vurma emri verilen makineli tüfekleri cephe gerisine konuşlandırmakta buldu. Birlikler verilen muazzam kayıplardan ötürü kızgındı, çünkü her şeyin ötesinde, anlamsız bir katliamda hiçbir işlevlerinin olmadığı hissindeydiler.³⁷

Sovyet raporları Uluslararası Tugaylar'ın Brunete'den kendilerini berbat bir durumda bulduğunu vurguluyordu. 13.353 kişilik kuvvetten 4.300 zayıat verilmişti ve neredeyse 5.000 asker hastanedeydi.³⁸ Uluslararası gönüllüler artık 11. Tugay'ın yalnızca %10'unu teşkil ediyordu. Geri kalanlar, haliyle kendi dillerini konuşmayan yabancı subaylar tarafından komuta edilmekten rahatsızlık duyan İspanyollardı. Hem 14. hem de 15. Tugay, dört taburdan iki tabura, hatta daha azına düşmüştü. Albacete'deki Uluslararası Tugay kampının önderi Gómez, Kızıl Ordu'nun Moskova'daki istihbarat müdürlüğüne, tugayların Brunete'deki performansının "beşinci kolun sistematik faaliyeti"nden etkilendiğini bildirdi.³⁹

Bu dönemde Troçkist cadı avı paranoyası neredeyse akıl almaz boyutlara vardı. Yapılan her gaf, ki gani gani yapıyordu, kasıtlı sabotajla ilişkilendiriliyordu. General Walter, tıpkı Modesto gibi, tugaylara sızıldığından o kadar emindi ki, taburların düşmana teslim olmasını engellemek için hatların gerisine makineli tü-

³⁷ Castells, s. 246-249.

RGVA 35082/1/42, s. 249-255.

RGVA 33987/3/1149, s. 262.

fekler kurdurdu. Moskova'ya gönderdiği raporda şöyle diyordu: "Harekâtın ilk gecesinde, tugay taburlarından birindeki bütün bölüğün silahsızlandırılması ve tutuklanması gerekti. Bir teğmen ve üç erbaşın öncülüğündeki 18 adam, bölüğün düşmana kaçmasını tertiplemek suçundan askerî mahkemece ölüm cezasına çarptırıldı. Harekâtın ikinci gecesinde, askerî emre itaat etmeyi reddetmek ve komuta heyetini teslim olmaya ikna etme suçlamasıyla tümen komiseri ve tugay komutanı (anarşistler) Líster tarafından vuruldu. Dahası, tugayın cephe hattında olduğu 22 gün boyunca, 20 kadar düşman ajanı ifşa edilip tümenden çıkarıldı. Bunların yarısı kadarı subaydı. Brunete'nin teslim olması ve çok sayıda tugay üyesinin kaçması önemli ölçüde, faşistlerin kuvvetlerimizin etrafına yerleştirdiği 'beşinci' kolun saçtığı panik tohumlarının neticesiydi."⁴⁰

General Kléber'in Moskova'ya bildirdiği üzere, her durumda moraller son derece kötüydü: "Uluslararası Tugaylar'ın durumu hakkında çok endişelenmeye başladım. Orada bir sürü şey oluyor: İspanyolların onlara, onların da İspanyollara tutumu; moral sorunları; bazı milletlerden gelenlerin (özellikle Fransızlar, Polonyalılar ve İtalyanlar) şovenizmi; ülkelerine geri dönme isteği; Uluslararası Tugaylar saflarında düşmanların ortaya çıkması. Bu konuda önderlik sergilemes için büyük evden* büyük bir adamın hızla sevk gönderilmesi elzem."⁴¹

Daha sonraki bir raporda şu eklendi: "Uluslararası Tugaylar... cumhuriyetçi İspanya'daki siyasi liderlerin, askerlerin, sivil memurların ve siyasi partilerin büyük çoğunluğu tarafından... yabancı bir topluluk, davetsiz bir misafir topluluğu olarak görülüyor." Yabancı gönüllüler ise "kurban edilmeye hazır bir yabancı lejyonu gibi muamele gördükleri" hissindeydi, çünkü en tehlikeli görevler için her zaman onlar seçiliyordu ve bunu "uluslararası birliklerin ortadan kaldırılıp kurban edilmesi için sarf edilen toplu bir çaba" olarak gördüler. Bazı Uluslararası Tugaylar üyeleri "aralıksız yüz elli gündür" cephede idi. 13. Uluslararası Tugay'dan Yüzbaşı Roehr, "muharebe esnasında intihar etti, çünkü tükenmiş

⁴⁰ A.g.y., s. 221-216, aktaran Radosh ve Habeck, s. 481.

Sovyetler Birliği kastediliyor –çn.

23 Temmuz 1937, RGVA 33987/3/1056, s. 27-28.

askerlerinden yeniden gayret göstermelerini talep etme sorumluluğunu daha fazla sırtlanamamış ve üstlerinden, askerlerinin dinlenmesini istemeye hakkı olmadığını hissetmişti.”⁴²

Voroşilov’a gönderilip Stalin’e iletilen bir raporda şu not edilmişti: “Kötümser bir ruh hali ve zafere inançsızlık (özellikle de inançsızlık, Brunete harekâtından sonra epey güçlendi).” Birçok Tugay üyesi aldatılmış hissediyordu. Altı ay için gönüllü olmuşlardı ve şimdi evlerine gitmelerine müsaade edilmiyordu.⁴³ En çarpıcı olansa Uluslararası Tugaylar’ın, Lukács Kampı adındaki kendi “toplama kampları”nı kurmalarıydı. 1 Ağustostan itibaren üç ayda en az 4.000 asker bu kampa gönderildi.⁴⁴

⁴² RGVA 35082/1/90, s. 533.

Meretskov ve Simonov’dan Voroşilov’a, 21 Ağustos 1937, RGVA 33987/3/1033.

⁴⁴ RGVA 33987/3/1149, s. 261.

KUŞATILMIŞ CUMHURİYET

Negrín hükümetinin "aktif savaş siyaseti" güzel başlamamış olsa da, yeni başbakan ılımlı ve disiplinli görüntü veren kabinesi sayesinde Batılı ülkeleri İspanya'ya karşı politikalarını değiştirmeye ikna edebilecekleri konusunda umutluydu. Eden ve Churchill'i etkilemeyi başarmıştı, ama Eden, Chamberlain'in politikalarını protesto etmek için istifa etmeden önce sadece altı ay daha görevini sürdürürken Churchill ise savaşın sonuna değin "vahşi doğa"da kaldı.

Britanya hükümeti Hitler karşısında bir başına kalma korkusu üzerine oynayarak Fransa'yı adem-i müdahale kampı tarafında tutmaya devam ediyordu. Sekiz ülkenin dahil olduğu Adem-i Müdahale Komitesi 8 Martta İspanya'nın kara ve deniz sınırlarını gözlemek, silah ve gönüllü akışını denetlemek için yeni bir kontrol planını onayladı. Deniz devriyeleri İspanyol kıyılarını izleyecek, Akdeniz sahil şeridinin sorumluluğunu ise Almanlar ve İtalyanlar alacaktı.¹

Adem-i müdahaledeki diplomatik maskaralık 23 Mart 1937'de İtalyan elçi Kont Grandi Adem-i Müdahale Komitesi'ne İtalyan kuvvetlerinin İspanya'da bulunduğunu itiraf edip savaş kazanılana dek çekilmeyeceklerini söylediğinde ağır bir sarsıntı yaşadı.² Buna rağmen Alman ve İtalyan müdahalesi "tanınmamaya" devam etti. Atılan tek pratik adım yabancı askerlerin katılımıyla ilgili bir önlem ki bu da her imzacı ülkenin, sivil vatandaşların gönül-

¹ P. Azcárate, *Mi embajada en Londres*, s. 145-149.
A.g.y., s. 155.

lû olmasını engelleyen yasaları geçirmesi anlamına geliyordu. Bu durum, tabii, Mihver güçlerinin askerî katılımları göz ardı edilirken, Uluslararası Tugaylar'a katılmaya çalışanların engellenmesine sebep olacaktı. Ayrıca, savaş malzemelerinin ithali üzerindeki tek etkili kontrol Pireneler sınırındaydı, dolayısıyla yine sadece Cumhuriyet dezavantajlı çıkacaktı. Fakat bu bile milliyetçileri tatmin etmedi. Virginia Cowles Salamanca'da Britanya hükûmetine karşı müthiş bir öfkeyle karşılaşmıştı. Zira adem-i müdahalenin "Franco'yu yabancı yardımdan mahrum bırakmak suretiyle zayıflatmak için tertiplenen komünist bir kumpas" olduğuna sarsılmazcasına inanılıyordu.³

ABD'nin soyutlanma politikası Washington'daki birçok etkili sempatizanın yardımını gören milliyetçilere yardım etti. Roosevelt hükûmeti adem-i müdahale politikasını en başından beri zımnen kabul etmişti. Daha sonra, Ocak 1937'de, New Jersey'deki Vimalert şirketi İspanya'ya göndermek üzere uçakları yola çıkarınca Kongre bunu engellemek için bir yasa çıkardı. Hem Senato hem de Temsilciler Meclisi ezici bir çoğunlukla yasaktan yanaydı, ama Senato'daki teknik bir hata Vimalert şirketine uçakları ve uçak motorlarını New York Limanı'ndaki *Mar Cantábrico* gemisine yüklemesi için zaman verdi. Gemi 6 Ocakta teklif kanunlaşmadan yirmi dört saat önce demir aldı. Bu İspanyol ticaret gemisi Meksika'dan da malzeme aldı ve bir Britanya gemisi kisvesiyle Bask sularına yöneldi. Fakat bu aldatmaca işe yaramadı, çünkü milliyetçi kruvazör *Canarias* bu gemiyi beklemek için 4 Martta El Ferrol'den denize açıldı. 8 Martta *Mar Cantábrico* ele geçirildi ve bütün İspanyol denizciler öldürüldü. Geminin rotası konusunda milliyetçileri kimin uyardığı hâlâ bilinmiyor, ama Washington DC'deki Alman elçiliğinin Berlin'e konuyla ilgili hatırı sayılır derecede bilgi gönderdiği bir gerçektir.⁴

20 Nisanda liman ve sınırlarda devriye atma planı yürürlüğe girdi. Donanma devriyeleri Büyük Britanya, Fransa ve Almanya tarafından sağlanmıştı, İtalya ise kıyıları gözlüyordu. Planın işe yaramadığı, sonbaharda çöktüğü zamana dek anlaşmanın çiğnenmesine dair tek bir kez bile bildirimde bulunulmamasından an-

³ Cowles, s. 80.

ABD'deki maslahatgüzardan Wilhelmstrasse'ye, DGFP, s. 208-209.

laşılıyordu. Bu dönemde tehlike potansiyeli en yüksek hadiseler 24 ve 29 Mayıs'ta Valencia'dan kalkan ve Rus pilotların kullandığı bombardıman uçaklarının Palma de Mallorca Limanı'nı bombalamasıydı. 24 Mayıs'ta iki İtalyan muharebe gemisinin (*Quarto* ve *Mirabello*) Alman muhribi *Albatross*'un ve Britanya muhribi *HMS Hardy*'nin vurulmasına ramak kalmıştı.

29 Mayıs'ta cumhuriyetçi uçakların düzenlediği bir başka bombalamada İtalyan muharebe gemisi *Barletta* vuruldu ve mürettebattan altı kişi öldü. Aynı gün Alman muharebe gemisi *Deutschland*'a doğrudan iki ateş açıldı ve iki gemici öldü, yetmiş üçü yaralandı. Hitler haberleri duyduğunda küplere bindi. Führer'i Cumhuriyet'e savaş açmamaya ancak Neurath ikna edebildi. Hitler bunun yerine *Admiral Scheer* de dahil olmak üzere, Alman donanma birimlerinin misilleme olarak savunmasız durumdaki Almeria'yı bombalamasını emretti. Yerel yetkililerin tahminine göre 200'den fazla top mermisinin atıldığı kasabada 20 kişi öldü, 50 kişi yaralandı ve 40 bina yıkıldı.

Prieto cevaben cumhuriyet hava kuvvetlerinin bütün Alman savaş gemilerine saldırmasını istiyordu, ki bu bir savaş ilanı olurdu. Komünistler hemen alarma geçip talimatları almak üzere telsizle Moskova'ya bağlandılar. Stalin, beklediği üzere, Prieto'nun önerisine tamamen karşıydı, çünkü Hitler'i kışkırtmak onu her şeyden çok endişelendiriyordu. Daha sonra ortaya çıkan söylentilere göre, ısrar etmesi durumunda Prieto'nun tasfiye edilmesi emrini vermişti. Bakanlar Kurulu'nda ise Giral ve Hernández plana resmen karşı çıktı. Negrín ve Azaña, Milletler Cemiyeti genel sekreteri ile Fransa ve Britanya Dışişleri Bakanlarına protesto notası göndermeye karar verdi. Ama hem Britanya'nın hem de Fransa'nın dışişleri bakanlıkları Almanların cevabının haklı olduğunu düşündü. Álvarez del Vayo Milletler Cemiyeti'ni olağanüstü bir toplantıya çağırmayı istediye de bunda başarılı olamadı.⁵

30 Mayıs'ta Almanya ve İtalya Adem-i Müdahale Komitesi'nden çekildi. 17 Mayıs'ta başbakan olan Neville Chamberlain "kesin ve düşünülp taşınılmış" girişimlerle Hitler'i sakinleştirerek Almanya'yı komiteye döndürmek için ikna etmeye çalıştı. Durumdan daha da fazla istifade edebileceklerini fark eden Almanlar 15 Ha-

⁵ J-F Berdah, *La democracia asesinada*, s. 292-298.

ziranda kimliği belirsiz bir denizaltının Oran açıklarındaki *Leipzig* kruvazörlerine torpido ateşlediğini iddia etti ve Cumhuriyet'e karşı yaptırım talebinde bulundu. Bu olayı donanma devriyesinden çekilmek için bir gerekçe olarak kullandılar. Cumhuriyet bu olayda herhangi bir dahli olduğunu tamamen reddetti.

Alman ve İtalyanların İspanya siyaseti, İngiliz ve Fransızların siyasetine nazaran daha da çok koordineliydi. Önceki Kasım ayında Burgos rejimini tanıyan Almanlar ve İtalyanlar, adem-i müdahale kontrollerine artık gerek kalmaması için savaşıma hakkının her iki tarafa da sağlanması tavsiyesinde bulundular. Britanyalılar savaşıma haklarının verilmesine karşıydı, çünkü öyle olursa Britanya'nın gemi yoluyla sürdürdüğü sevkiyatlarına karşı olacaktı. Artık Camille Chautemps'ın yönettiği, ama Blum ve Delbos'un da hâlâ içinde bulunduğu Fransız hükümeti, İtalyan denizaltılarının gizli yardımını alan milliyetçi donanma gücünün abluka uygulayıp Cumhuriyet'i teslim olmak zorunda bırakabileceğini biliyordu. Negrín ziyaret ettiği Paris'te cana yakın bir şekilde karşılandı. Fransızlar milliyetçilere savaşıma hakkı verilmesini kabul etmeyeceklerine söz verdiler. Fakat İngiliz hükümeti savaşıma haklarının yalnızca yabancı birlikler çekildiğinde verilmesini içeren bir uzlaşma formülü önerdi. Bu daha sonra "önemli ölçüde azaltma" olarak değiştirildi ki bu da rakamlar ve oranlar konusunda pazarlıklara yol açtı.

Temmuzun sonunda İtalyanlar, "Lejyoner" denizaltılar ve bombardıman uçaklarıyla, Mallorca'dan rasgele bir deniz saldırısı başlattı. Sadece Ağustos ayında, cumhuriyetçi İspanya'ya giden 200.000 tonluk nakliye batırıldı. Britanya'dan sekiz ve tarafsız ülkelerden on sekiz ticaret gemisi de buna dahildi. 23 Ağustosta Ciano, Roma'daki Britanya maslahatgüzarın ziyaretine dair şöyle notlar almıştı: "Ingram, Akdeniz'deki torpido saldırılarıyla ilgili dostane bir diplomatik girişimde bulundu. Gayet cüretkârca cevap verdim. Neredeyse memnun halde basıp gitti."⁶ 31 Temmuzda İtalyan denizaltı *Iride*, Alicante'nin kuzeyindeki Britanya muhribi HMS *Havock*'a torpido ateşledi. 3 Eylülde Ciano şöyle yazdı: "Bütün orkestra: Fransa, Rusya, Britanya. Tema: Akdeniz'de korsanlık. Suçlu: Faşistler. Duce çok sakin. Londra'ya doğru bakıyor

⁶ Ciano, *Diarios*, s. 13.

ve İngilizlerin bizimle çatışmak istediğine inanmıyor.”⁷ Mussolini’nin böyle bir varsayımda bulunması şaşırtıcı değildi. Britanya büyükelçisi Lord Perth daha sonraları Ciano tarafından (belki iyimserlikle) “fikrini sahiden değiştirmiş,” “faşizmi anlamaya, hatta sevmeye başlamış” bir adam olarak nitelendirilecekti. Yine de, Eden’ın tavsiyesini göz ardı eden Chamberlain, Mussolini’yi Hitler’den uzaklaştırabileceğini düşünerek ona doğrudan, olabildiğince dostane bir dille yazdı. Aynı esnada, Perth’e Mussolini ile bir dostluk anlaşması için çalışmaya başlaması talimatını verdi. Faşist nişanları ve rozetleri gururla taşıyan, kardeşinin eşi Lady Chamberlain’i de şahsi elçisi olarak yanına alacaktı.

Muhafazakâr Parti içinde küçük bir grup baş göstermişti ve bu grubun destekçileri Chamberlain’in siyasetinin tehlikelerine karşı hassastı. Bunlardan biri olan Harold Nicolson, “Almanların İspanya’ya müdahil olmaya başladıkları Temmuz 1936’da ikinci Alman savaşı başladı,” diyen Duff Cooper’la hemfikirdi. Devamındaysa şöyle dedi: “Bu ülkedeki mülk sahibi sınıf, delice Franco destekçisi ticaretleriyle bizi çok tehlikeli bir duruma soktu.”⁸ Muhafazakâr hükümetin katı bir poz sergilemeye hazır olduğu tek yer, İmparatorluğun deniz rotası olan Akdeniz’di. Hükümetin esas kaygısı, iç savaş bittikten sonra Mihver üslerinin İspanya topraklarında bulunmasını engellemekti.

22 Temmuzda, *Leipzig* vakasının ertesinde Eden şöyle dedi: “(Batı Akdeniz dahil) İspanya sularındaki devriye güçlerine ait denizaltılar su altında ilerlememeli ve İspanyol taraflar, bu prosedüre riayet etmeleri gerektiği hususunda bilgilendirilmeli.”⁹ Bu durumda devriye güçleri artık yüzeyde bulunmayan herhangi bir denizaltıya saldırmakta haklı olacaktı. Bu öneri, Almanların desteğiyle birlikte İtalyanlarca “anlamsız” denilerek engellendi. En fazla risk altında olacak araçlar kendi “Lejyoner” denizaltılarıydı. Hiç kuşkusuz Eden’ın önerisini kullanan Fransa, Cenevre Gölü kıyısındaki Nyon’da, Akdeniz’deki durumu tartışmak üzere bir konferans çağrısında bulunduyorsa da İtalya ve Almanya katılmayı reddetti. Nazi hükümeti *Leipzig* hadisesinin hâlâ çözülmediğini iddia

⁷ A.g.y., s. 19.

H. Nicolson, *Diaries and Letters 1930-1939*, Londra, 1966.

Ribbentrop’tan Wilhelmstrasse’ye, 22 Temmuz 1937, DGFP, s. 364-5 ve 366-367.

ediyor, İtalyanlarsa Sovyetler Birliği'nin denizaltı saldırılarının sürdüğüne dair doğrudan suçlamalarına itiraz ediyordu. Britanya ve Fransız hükümetleri "bu karara teessüf etti," ama Mihver güçlerini olup bitenler konusunda bilgilendireceklerini de ekledi.

Neurath, Britanya donanma istihbaratının İtalyan denizaltılar arasındaki sinyal alışverişini yakaladığı konusunda Ciano'yu uyardı. Endişe edecek pek bir şey olmadığını bilen Ciano, gelecekte daha dikkatli olacaklarını söyledi. Nyon Konferansı'nda çok hızlıca alınan karara göre, torpido atışının yakınlarında bulunan ve yüzeyde olmayan bütün denizaltılar imzacı ülkelerin deniz kuvvetlerince saldırıya uğrayabilecekti.¹⁰ Fakat hava ya da yüzey saldırılarıyla ilgili hiçbir şey söylenmedi. Bunun daha sonra Cenevre'de Milletler Cemiyeti'nde eklenmesi gerekti. Ardından Britanya, İtalyanları anlaşmaya katılmaya ikna etmek için öyle geniş şartlar ileri sürdü ki, tüm bu çaba hemen hemen değersiz hale geldi. Mussolini "torpido harekâtları"na devam edeceğini söyleyerek Hitler'e böbürleniyordu.

16 Eylülde Negrín, Milletler Cemiyeti'nin Akdeniz'deki olayların ele alındığı toplantısına katıldı. Bu saçmalığa son verilmesini istediye de sözleri hiçbir tesir yaratmadı. Ardından, adem-i müdahale kurgusunun savaşı desteklemekle eşdeğer olduğunu ileri sürdü ve Alman ve İtalyan saldırganlığının resmen tanınmasını talep etti. Ne var ki yalnızca Meksika ve Sovyet hükümetlerinden destek buldu.

O sonbahardaki Milletler Cemiyeti toplantısında Eden, adem-i müdahale politikasının yabancı kuvvetlerin akışını azalttığını mesnetsizce iddia ederek bu politikayı haklı çıkarmaya çalıştı. Britanya hükümeti İspanya Cumhuriyeti'nin İtalyan müdahalesine dair ayrıntıları içeren belgeleri yayımlamasını engellemeye de çalıştı. Eden "anlaşmanın kapsamlı şekillerde ihlal edildiğini inkâr etmenin yersiz olacağını" kabul etse de, "çatlak bir baraj yine de görevini yerine getirebilir," diyerek adem-i müdahale anlaşmasının sürdürülmesini önerdi.¹¹ Milliyetçiler için bu durum hiçbir engel teşkil etmedi. Nihayetinde Milletler Cemiyeti, "yakın gelecekte bir işe yaramazsa Cemiyet üyelerinin adem-i müdahale

¹⁰ Azcárate, s. 192.

Eden, *Facing the Dictators*, s. 412.

politikasını sonlandırmayı gözden geçireceği"ne karar verdi. İspanya Cumhuriyeti'nin temsilcisi "yakın gelecek"in daha net şekilde tanımlanmasını istedi. Fransız Dışişleri Bakanı bunun on günden daha fazla olmamasını umduğunu söylerken, Britanya temsilcisi "muhtemelen İspanyol delegenin düşündüğünden daha erken bir tarih" diye yanıtladı. On sekiz ay sonra İspanya Cumhuriyeti ortadan kalktığında, yakın gelecek hâlâ gelmemişti.

Britanyalı Muhafazakâr politikacılar cumhuriyet hükümetine daha hayırhah gözle bakmaya başlamış olabilirdi, ama Valencia'da perde arkasında yaşanan güç mücadelesi hakkında hiçbir fikirleri yoktu. Üst düzey komünistler ve Sovyet danışmanlar, eski siyasi müttefiklerinin kendilerine karşı döndüklerini gördüğünde öfke ve endişeye kapıldı.

30 Temmuzda Dimitrov, Valencia'daki üst düzey bir Sovyet yetkilisinin Negrín hükümetindeki ilişkilerin durumuna ilişkin bir raporunu Voroşilov'a gönderdi. Bu rapor komünistlerin İspanya'da iktidarı tamamen ele geçirmedeki kararlılıklarını ortaya koyuyordu. "Balayı bitti... Hükümet ailesi onu tanımlayabilecek şeylerden çok uzak: Dostluk, sevgi ve barış... Partimizin bu hükümetle, önceki hükümete kıyasla daha fazla çalışma olanağına sahip olduğu, hükümet politikası üzerinde daha fazla baskı kurabildiği doğru. Lakin, arzuladığımız asgari noktadan hâlâ çok uzağız." POUM komutanı Rovira'yı hapishaneden çıkardığı için Prieto'ya bir kez daha sert bir saldırı başlatıldı. Prieto, POUM'un 29. Tümen'inin yeniden silahlandırılması emrini bile verdi ama komünistler ordudaki üyeleri sayesinde bu tümeni tamamen dağıtmayı çoktan başarmıştı.

Rapor şöyle devam ediyordu: "[Prieto] halkın içinden [yani sadık komünistlerin içinden] gelen, savaşta pişmiş komutanlarca yönetilen Halk Ordusu'nun muazzam bir devrimci gücü temsil etmesinden ve dolayısıyla, iktisadi ve toplumsal hayatı, gelecekteki İspanya'nın siyasi sistemini şekillendirmede tayin edici bir rol oynamasından korkuyor." Bu yüzden Prieto siyasal faaliyeti, "bilhassa komünist faaliyet"i engellemeye çalışıyordu "ve bu konuda, Rojo'nun da dahil olduğu profesyonel ordu onu destekliyor. En azından komuta ekibinin aktif devrimcilerden oluşmamasını isti-

yor. Prieto'nun bu politikası, İspanyol devriminin klasik bir burjuva demokratik cumhuriyetin ötesine geçmesine izin vermeyen genel siyasi kavrayışıyla temelden bağlantılı... Şunu da eklemeliyim ki Prieto'nun ordu anlayışı Martínez Barrio ve cumhuriyetçilerce tamamen destekleniyor... Cumhuriyetçiler Komünist Parti'yle ilişkilerini günden güne değiştirmeye başlıyor. Yakın zaman önce Komünist Parti'ye büyük bir saygıyla bakıyorlardı. Haziranda bu değişmeye başladı." Muhtemelen, Andreu Nin'in kaybedilmesinin payı olduğu bir durumdu bu.

Raporda daha sonra, sosyalist İçişleri Bakanı Zugazagoitia "gizli bir Troçkist" olarak tanımlanıyordu: "POUM destekçilerinin takibini sabote eden oydu. Dahası, şantajcı bir mahiyeti olan bir dizi kampanyayı bizzat tertipleyip destekledi ki bu provokasyonların maksadı Troçkist ajan meselesini partinin aleyhine çevirmekti. Nin ve POUM destekçileri ile Franco'nun kurmay heyeti arasındaki bağlantıyı ortaya koyan materyallerin yayımlanmasını engelleyip yasakladı. Komünist Ortega'yı asayiş genel müdürlüğü görevinden alan da oydu." Saldırıları diğer bakanlara yönelik suçlamalarla devam ediyordu. Bask Adalet Bakanı Irujo, "tam bir faşist gibi davranıyor... Zugazagoitia ile birlikte Irujo, Troçkistleri kurtarmak ve onlara açılan davaları sabote etmek için elinden gelen her şeyi yapıyor. Ve onları aklamak için ne yapabiliyorsa yapacak."

Raporda Dışişleri Bakanı Giral, Troçkistleri bakanlığına sızdırtmakla itham ediliyordu. Komünist Parti'yi destekleyen tek kişi Negrín'di ama o da yeterince güçlü değildi. "Partimiz şu üç hususta ısrar etti: Askerî aygıtın temizlenmesini sağlayarak halkın içinden gelen komutanların üst rütbelere terfi etmelerine yardımcı olmak ve anti-komünist kampanyaya son vermek; arka bölgelerdeki Troçkist unsurları usanmadan tasfiye etmek; SSCB'ye karşı karalayıcı kampanya yürüten basına, gruplara ve bireylere yüz verilmesine bir kalemde son vermek. Eğer o bunu yapmayacaksa, Parti yeterince güçlüdür, taşıdığı mesuliyetin yeterince farkındadır ve halkın çıkarlarını korumak için gerekli araçları ve önlemleri sağlayacaktır." Siyasi durumun tetkiki şu cümleyle bitiyordu: "Komünist Parti iktidarı ele geçirmezse halk devrimi başarıyla sonuçlanamaz."¹²

¹² RGVA 33987/3/1015, s. 92-113, aktaran Radosh ve Habeck, s. 219-233.

ARAGÓN'DAKİ SAVAŞ

Temmuzdaki Brunete taarruzunun başarısız olmasının ardından, cumhuriyetçi genelkurmay merkez bölgede büyük harekâtlarla hiçbir şey başaramayacağını nihayet kabullendi. Kaybedilen malzemelerden sonra böyle devasa ölçekte bir başka saldırı düşünülemez olsa da, Santander ve Asturias'a yardım getirilmesi için yine çabalanması talep ediliyordu. Kuzeydeki cumhuriyetçi kuvvetler kışın yağacak karla Cordillera Cantábrica geçitleri tıkanana kadar direnmeyi başarırlarsa, Franco (ona sayısal eşitlik sağlayacak) Navarralı, Galiçyalı ve İtalyan birliklerini ya da hava gücünün büyük kısmını 1936 baharının sonlarından önce getiremezdi.

Bir sonraki cumhuriyetçi saldırı için Aragón cephesi seçildi. Güneybatının değil de doğunun seçilmesinin sebebi öncelikle siyasiydi. Komünistler ve ordudaki üst düzey destekçileri Ekstre-madura'yı seçemezlerdi, çünkü böyle bir seçim Brunete stratejisinin yanlış ve Largo Caballero'nun projesinin doğru olduğunu fiilen kabul etmek olurdu. Bununla beraber, savaşın odak noktasını doğuya çekmelerinin başlıca nedeni Negrín hükümetinin ve komünistlerin Katalunya ve Aragón üzerinde tam kontrol sağlama niyeti idi.

Barcelona'daki Mayıs olaylarının ardından merkezî hükümet Katalunya'daki asayişin sorumluluğunu üstlendi, Generalitat'ın en başından beri anarşistlerin kontrol ettiği Savunma Konseyi'ni dağıttı ve yeni kurulan Doğu Ordusu'nun başına General Pozas'ı getirdi. Tüm bunlar Generalitat'ın bağımsızlığının ve anarşistle-

rin Katalunya'daki gücünün bitişinin başlangıcı anlamına geliyordu. Merkezî hükümet kontrolünün yeniden sağlanmasındaki bir sonraki aşama, komünist birlikler getirip üç anarşist tümeni komünist komuta altına sokarak Aragón Konseyi'ni dağıtmaktı. Doğu'daki cumhuriyetçi kuvvetlerin yapısı 1937 yazında baştan aşağı değişti. Brunete öncesinde bölgedeki tek komünist birlik PSUV'un 27. (Carlos Marx) Tümen'i idi, ama Temmuzun son günlerinde ve Ağustosun ilk kısmında merkez cephedeki bütün elit komünist birlikler bölgeye sevk edildi. Kléber'in 45. Tümen'i ve (Líster'in 11. Tümen'i, Walter'in 35. Tümen'i ve El Campesino'nun 46. Tümen'i ile birlikte) Modesto'nun V. Kolordu'su bu elit birliklerin arasındaydı. Anarşistler ilk kez kendi "İspanyol Ukrayna"larında tehdit altındaydı.

Temmuzun sonunda, Brunete Muharebesi'nin ardından, komünistler ihtilafli ve gösterişli bir kişilik olan, Aragón Konseyi'nin başkanı Joaquín Ascaso'ya bir propaganda saldırısı başlattı. Komünistler onu bir mafya reisi gibi hareket etmekle suçluyordu. Ascaso'nun özgürlükçü destekçileriye, yurtdışına mücevherat kaçırmakla suçlandığında onu hararetle savundular. Parti'nin önde gelen gazeteleri *Mundo Obrero* ve *Frente Rojo*'da özyönetime dayanan tarım kolektifleri sistemine sert eleştiriler yöneltiliyordu, çünkü bu sistem Negrín ve komünistlerin savunduğu "kontrol-lü demokrasi"ye tersti.

Temmuzun sonunda, Negrín'in maliye bakanıyken kurduğu *carabinerolar*, bu kolektifleri mahsullerine el koyarak rahatsız etmek için kullanıldı. Ardından 11 Ağustosta üyeleri son hasatlarını toplarken, merkezî hükümet bir kararnameyle Aragón Konseyi'ni dağıttı. Cephe meşgul tutulan anarşist 25., 26. ve 28. Tümenlerin olan bitenlerle ilgili haberleri almaları engellendi. Böylece, 27. ve 30. Tümenlerce desteklenen Líster'in 11. Tümen'i anarşistlere ve ortak CNT-UGT kolektiflerine karşı gönderilebildi. Resmî tabirle bu "manevralar," toplu tutuklamaları ve Aragón Konseyi'nin ve bütün bileşenlerinin zorla dağıtılmasını içeriyordu. CNT büroları işgal ve imha edildi; kolektiflerin makineleri, taşıtları, araç gereçleri ve buğday tohumları, komünistlerce kooperatiflere karşı direnmeleri için teşvik edilen küçük toprak sahiplerine verildi.¹

¹ Bolloten, *La Revolución española*, s. 337-339.

Konseyin anarşist üyeleri ilk tutuklananlardı ve hemen orada vurulmadıkları için şanslıydılar. Bunların yaklaşık 100'ü Caspe Hapishanesi'ne kapatıldı ve Mart 1938'de milliyetçiler şehri işgal ettiğinde hâlâ oradaydı.² Komünistler Ascaso için göstermelik bir duruşma düzenleyebileceklerine güveniyordu, ama hiçbir kanıt üretemedikleri için Ascaso 18 Eylülde serbest kaldı. (La Pasionaria, Ascaso'nun ganimetiyle lüks bir hayat sürdüğü Güney Amerika'ya kaçtığını söyleyerek 1968'de suçlamaları canlandırmayı denedi. Aslına bakılacak olursa Ascaso, Venezuela'da bir otelde hizmetçi olarak çalışmaya devam ediyordu.)

Bu harekât (bu süreçte alınan "çok sert önlemler" bazı parti üyelerini bile şaşırtmıştı) sözümona bütün kolektifler zorla kurulmuş olduğu için, Líster'in aslında köylüleri özgürleştirdiği gerekçesiyle savunuluyordu. Hiç şüphesiz baskı vardı ve yine hiç kuşku yok ki kalkışmadan sonra bazı durumlarda zora başvurulmuştu. Fakat bütün köylerde kolektivistlerin de bireyselcilerin de olduğu gerçeği, köylülerin silah kullanılarak komünal tarıma zorlanmadıklarını gösteriyor.³ Tahminlere göre, kolektiflere üye olan yaklaşık 200.000 ve tek başına çiftçilik yapan 150.000 köylü vardı.⁴ Komünistlere karşı belki de en etkili tanıklık, Líster'in kuvvetleri gittikten sonra pek çok kolektifin yeniden kurulmasıdır. Bu sırada, gıda üretiminin ne derece aksadığı ve kalıcı olarak zarar gördüğü sert bir tartışma konusu oldu. Tarım Reformu Enstitüsü başkanı José Silva daha sonraları, harekâtın "kırsal kesimde muazzam bir düzensizliğe yol açan çok vahim bir hata" olduğunu kabul ettiğinde komünist arkadaşlarını epey utandırmıştı.⁵

Negrín hükümetinin komünist olmayan üyelerinin, özellikle de Prieto'nun bu olaylarda tam olarak nasıl bir rol oynadığı tartışma konusuydu. Negrín'in kendisi komünistlere kayıtsız şartsız ark çıkarken liberaller ve diğer sağ sosyalistler, "kantonculuk"u yok eden ve merkezî gücü artıran önlemleri desteklemeyi sürdürdüler. Savunma Bakanı Prieto ve İçişleri Bakanı Zugazagoitia, Aragón

² Casanova, *De la calle al frente*, s. 233.

Fraser, *Recuérdalo tú...*, s. 481.

F. Mintz, *L'autogestion dans l'Espagne révolutionnaire*, Paris 1970; Bernecker, a.g.y., Casanova, a.g.y.

La revolución popular en el campo, s. 17, aktaran Bolloten, *La Revolución española*, s. 339-340.

Konseyi'nin dağıtılması için kesin talimat verdi ve gerekirse güç kullanmaya da hazır dılar. Fakat Prieto, Líster'in kolektifleri yıkmak için de açık çek aldığı iddiasını reddetti.⁶ Her halükârda, yetkililerin korktuğu özgürlükçü isyan gerçekleşmedi.

Aragón'daki olaylar CNT liderliği ile kitle tabanı arasındaki çatlağın büyümesine de yol açtı. CNT liderliğinin, Líster'in eylemlerini hemen kınamayı reddetmesiyle sergilediği zaaf büyük hayal kırıklığı ve öfke yarattı. Komünistlerin eylemini dizginlemeye yönelik tek girişim, CNT genel sekreteri Mariano Vázquez'in Prieto'dan Mera'nın tümenini derhal Aragón'a göndermesini talep etmesiydi. Fakat savunma bakanının Líster'i kınadığını söylemesi ona yetti. (CNT içindeki hükümet emirlerine tamamen uyulması fikrinin baş savunucusu "reformist" sendikalist Vázquez, onu küçük gördüğü söylenen Negrín'in büyük bir hayranıydı.) CNT liderleri özel komünist askerî mahkemelerin ölüm cezası vermelerini engellediklerini iddia etti, ama muhtemelen üç anarşist tümenin silahlarını Líster'in birliklerine yöneltmesi ihtimali bu noktada çok daha etkili olmuştu. Her halükârda bu olay komünistlerin gücünde ciddi bir artışa ve anarşistlerin güvenine darbe vurulduğuna işaret ediyordu.

Bu hadiseler gerçekleşirken Rojo, Doğu Ordusu'nun girişeceğini yeni bir harekât hazırlığı içindeydi. Amaç Zaragoza'ya saldırarak milliyetçilerin kuzeydeki nihai hedeflerinden dikkatleri uzaklaştırmaktı. Bölgedeki bu başkentin tekrar ele geçirilmesi sembolik olmanın ötesinde bir önem teşkil ediyordu. Burası ayrıca, bütün Aragón cephesinin iletişim merkeziydi. İspanya'nın bu bölgesinde savaşın ilk yılında, kilit bir kasabayı elde tutmanın, kırsaldaki geniş arazileri kontrol etmekten çok daha önemli olduğu ortaya çıkmıştı. Milliyetçilerin üç yüz kilometrelik cephe boyunca yalnızca 51., 52. ve 105. Tümenleri vardı ve birliklerinin büyük kısmı kasabalarda yoğunlaşmıştı.

General Pozas ve kurmay heyetinin başkanı Antonio Cordon karargâhlarını Bujaraloz'a kurdu. Planları, Zuera ile Belchite arasında uzanan yüz kilometrelik merkezi yedi farklı noktadan ya-

⁶ Líster, *Nuestra guerra*, s. 151-155.

rıp geçmekti. Saldırı kuvvetlerini bölmedeki amaç, milliyetçilerin karşı-saldırılarını da bölmek ve Brunete'dekine nazaran bombalı saldırılar ve alçaktan taramalar için daha az hedef vermektir. Kuzey kanadında 27. Tümen Zaragoza'da sola doğru dönmeden önce Zuera'ya saldırıyordu. Sağ kanadın göbeğinde, Kléber'in 45. Tümen'i, Sierra de Alcubierre'den güneydoğu yönünde Zaragoza'ya saldırıyordu. 26. Tümen ve 43. Tümen'in bir kısmı Pina'dan saldırıya kalkacak, Ebro'yu geçerek Quinto ile Zaragoza arasındaki otoyolu kesecekti.

Saldırının temel ağırlığı, Líster'in 11. Tümen'i ve Walter'in 35. Tümen'inin dahil olduğu Modesto'nun V. Kolordu'suyla birlikte, Ebro Vadisi'nin güney yakasında yoğunlaştı. Líster'in 11. Tümen'i, taarruz için tahsis edilen neredeyse bütün T-26 ve B-5 tanklarının öncülüğünde güney kıyısı boyunca Zaragoza'ya saldırıyordu.⁷ BT-5'ler Albay Kondratyev komutasındaki Uluslararası Tank Alayı'nda gruplandırıldı. Bütün sürücüler Kızıl Ordu üyeleri idi.⁸ Cephe'deki 113 cumhuriyetçi uçağın da büyük kısmı Ebro Vadisi saldırısı için ayrılmıştı. Cumhuriyetçiler, milliyetçilerin eskimiş Heinkel 46 hafif bombardıman uçaklarına ve Heinkel 51 savaş uçaklarına sayıca çok ağır basıyordu.⁹

Cumhuriyetçiler yörede gerek karada gerekse havada ezici biçimde üstündü. Modesto harekâtın başarılı olacağına emindi. Kurmay heyetinin emirlerinde, düşman birliklerin düşük nitelikte olduğu, milliyetçilerin Zaragoza'da çok az ihtiyat kuvvetine sahip olduğu ve şehirde bir isyan patlak verince bu durumun kendilerinin işine yarayacağı vurgulanıyordu.¹⁰ Modesto, harekâtın umduğu gibi kolay bir galibiyetle sonuçlanmaması halinde oluşturması gereken muhtemel durum planlarını düşünmekten ziyade, Líster'in tanklarla desteklenen tümenin şehirde giren ilk birlik olma şerefine nail olmasını daha fazla dert ediyor gibi görünüyordu. Brunete'nin üzerinden yalnızca altı hafta geçmişti ve Modesto, yenilgiyi zafere dönüştüren propagandaya inanmıyorsa şayet, orada yaşananları herhalde unutmuştu.

Antonio Cordon, *Trayectoria*, s. 301-302.

TsAMO 132/2542/192, s. 61.

Blanco Escolá, *Falacias de la guerra civil*, s. 238.

Cordon, a.g.y.

Aragón saldırısı 24 Ağustosta milliyetçiler kuzey kıyısında Santander'e girmek üzereyken başladı, dolayısıyla saldırının ana amacı kaybedilmişti. Sürpriz baskın avantajını sürdürebilmek için, ne topçu atışı yapıldı ne de cumhuriyetçi hava kuvvetleri herhangi bir saldırı düzenledi.¹¹ Kuzeyde 27. Tümen öğleye doğru Zuera'yı ele geçirdi. Kléber, 45. Tümen'ini hücumla geçirdi ve Zaragoza'nın yaklaşık altı kilometre dışındaki Villamajor de Gállego'ya ulaştı ve burada durmak zorunda kaldı, çünkü düşman savunmasına dair istihbaratı yoktu. 25. Tümen'den birlikler, Belchite ile Medina arasındaki yolu tıkayan Nuestra Señora de Montserrat *tercio'sundan* Karlosçuların şiddetli direnişini alt ettikten sonra Codó'yu aldı. 11. Tümen'ile Lister ise Fuentes de Ebro'ya ilerlediyse de orayı ele geçiremedi. Savunma mevzilerini birbiri ardına parçalamayı denediler. Bu süreçte tümene bağlı bir süvari tugayı dağılıp bütün savaşma kapasitesini yitirdi. Bu hareketin en feci tarafı, yarıp geçtikten sonra piyadelerin Uluslararası Tank Alayı'nı destekleyememesiydi. Neredeyse bütün BT-5'ler yok edilmişti. Öfkeden gözü dönen Modesto bu felaketten Lister'i sorumlu tuttu ve o andan itibaren iki büyük komünist liderin karşılıklı nefreti önemli bir soruna dönüştü. Bu durumun nedeni olarak da "ikili arasında karşılıklı husumet yaratıp V. Kolordu'nun kuvvetini zayıflatan faşist unsurların müdahalesi" gösterildi.¹² Yine de Moskova'ya gönderilen daha mantıklı raporda suçlama şöyle ifade edildi: "Modesto'nun astı olmak istemeyen Lister'in açık bir sabotajı."¹³

25. Tümen Quinto'ya saldırıya geçti ve milliyetçi birliklerin Bonastre şapelini cesurca savunmasına rağmen, 26 Ağustosta orayı ele geçirdi. 11. Tümen'in Fuentes de Ebro'da çıkmaza girme- siyle 35. Tümen'i oraya yardıma göndermek gerekti. Cumhuriyetçi komutanlar kafalarını yine her savunma mevzisini parçalamaya taktılar, hem de ana hedefe ilerlemeleri gerekir ve bu mevzilerin

¹¹ Castells, *Las Brigadas Internacionales...*, s. 272.

Kökenleri 16. yüzyıla dayanan bir İspanyol piyade nizamı. 1920'lerden sonra Kuzey Afrika'da savaşmaya yollanan profesyonel sömürge birliklerinin bazılarına da bu ad verilmişti -ed.n.

TsAMO 132/2542/192, s. 61.

RGVA 33987/3/1149, s. 211-26, aktaran Radosh ve Habeck, s. 484; ve RGVA 33987/3/1149, s. 229.

icabına bakma işini ikinci hat birliklerine bırakmaları gerekirken. Bu noktada Modesto, Zaragoza'yı almayı hedefleyen orijinal planı, yalnızca birkaç yüz askerle savunulan Belchite'nin alınacağı bir planla değiştirmeyi önerdi. Milliyetçi müdafilerin iyi makineli tüfek mevzileri vardı; bunların bazıları betonarme, bazıları da özel olarak hazırlanmış evlerdeydi, bazıları da San Agustín Kilisesi ve ruhban okulundaydı.

1 Eylülde sabah onda Belchite saldırısı başladı. Saldırı topçu atışları ve Sovyetler Birliği'ndeki okullardan mezun olmuş ilk İspanyol pilotların kullandığı uçaklarla destekleniyordu. Kasabanın büyük kısmı viraneye çevrildi. Ardından tanklar ilerlemeye başladı ki bu pek de akıllıca bir manevra değildi, zira yıkılmış binalar tarafından kısmen engellenen sokaklarda son derece savunmasızdılar. Ertesi gün ruhban okulundaki direniş kırıldı ve çatışma San Agustín Kilisesi etrafında devam etti. Calle Mayor ana ateş hattı halini alırken milliyetçiler Calle Goya ve belediye binasındaki mevzilerini kum torbalarının ardından savundu. Gözükara çatışma, Belchite'nin un ufak olmuş duvarlar, toz, hayvan ve insan cesetleriyle üzerinden dumanların yükseldiği bir ölüm harabesine dönüştüğü 6 Eylülde dek devam etti. "Mide bulandırıcı koku" etraftaki kırsal bölgeye kadar yayılmıştı.¹⁴

Bütün harekât on üç gün sürdü. Boğucu sıcağın hüküm sürdüğü bu süre zarfında cumhuriyetçi birlikler sudan yoksundu ve çürüyen cesetlerin keskin kokusu o kadar güçlüydü ki gaz maskesine sahip olanlar, sıcağa aldırış etmeden maskelerini takmaya devam ediyordu.¹⁵ Milliyetçilerin Quinto ve Codó'yu şiddetle savunmasının yol açtığı gecikmeler, Barrón'un 13. Tümen'i ve Sáenz de Buruaga'nın 150. Tümen'inin gelmesi için onlara zaman kazandırmıştı. Cumhuriyetçi birliklerin Brunete'deki hatalarının bir tekrarıydı bu. Zaptedilip yanından geçilmesi gereken direniş noktalarını ortadan kaldırmak için tamamen boş yere asker ve zaman

¹⁴ M. Dunbar, *The Book of the XV Brigade*, s. 266. Muharebenin seyri için bkz. Cordón, s. 302-314; Rojo, *España heroica*, s. 115-127; ve Martínez Bande, *La gran ofensiva*, s. 77 ve devamı.
Castells, *Las Brigadas Internacionales*, s. 283.

harcadılar. Modesto ilerleyişine devam etseydi, küçük milliyetçi garnizonlar onun artçı birlikleri için hiç ciddi bir tehlike oluşturmazdı. Son kertede, sayıca ezici biçimde üstün olan cumhuriyetçilerin bu muazzam çabası yalnızca on kilometrelik bir ilerleme; ve bir avuç köy ile küçük kasabanın ele geçirilmesiyle sonuçlandı. Zaragoza'yı ele geçirmek ve milliyetçilerin dikkatini kuzeydeki seferlerinden uzaklaştırmanın ana hedef olduğu düşünüldüğünde bu tam bir başarısızlıktı.

Cumhuriyet bir kez daha, fena halde ihtiyaç duyulan çok sayıda teçhizatı, özellikle de tankları kaybetmişti. Ve bir kez daha Stalinist paranoya bu başarısızlık için "Troçkist" beşinci kolu suçlamıştı. General Walter durumun Brunete'den daha kötü olduğu kanısındaydı. Raporu şöyleydi: "35. Tümen'in tıbbi birimi, İspanyol hastanelerinde tedavi görürken kötü niyetle ihmal edildiği için ya da açıkça sabotajcıların işi olan tamamen lüzumsuz cerrahi ameliyatlar, teşhisler ve yöntemlerle tedavi edilmeye kalkıldığı için ölen bazı yaralı enternasyonalistlerin bulunduğunu kaydetti." Ayrıca, 14. Uluslararası Tugay'da "geniş çaplı bir Troçkist ajan ve terörist örgütlenme" olduğundan şüphe ediliyordu. Sözümona, tugay komutanları olan Hans Sanje'yi ve Walter'i öldürmeyi planlıyordu. Walter, durumu soruşturmaları için Barcelona'daki NKVD ajanlarını çağırdı, ama "Tugay komutanı Sanje soruşturmayı kendi üzerine aldı. O kadar şevkle ve hantalca çalıştı ki, tutuklanan Fransız teğmen sorgu esnasında örgütün sırlarını da kendisiyle götürerek çabucak öldü."¹⁶

General Pozas ana hedefe değil de ikincil hedefe odaklandığı gerekçesiyle harekâtın başarısızlığından Walter'i sorumlu tuttu. Prieto muharebenin idare edilışinden ötürü hiddet doluydu ve sert eleştirileri Parti'de ona karşı öfke uyandırdı. Sayıları giderek artan üst düzey subaylarla birlikte Prieto da komünistlerin savaşı yönetme tarzının, güçlerinin yetmediği prestij harekâtları ve kendi ayaklarına sıklıklarına sebep olan zafer havası propagandaları yüzünden Halk Ordusu'nu parçaladığını kabul etmeye başlamıştı.

¹⁶ RGVA 33987/3/1149, s. 211-226, aktaran Radosh ve Habeck, s. 483.

4 Eylülde Belchite'de çatışma şiddetle sürerken Katalunya basını "hükümetin ferasetli ve yerinde bir kararla ilk kez bütün cephe-lerde hareketlilik sağladığı"nı iddia etti. "İspanyol halkı faşist iş-gal karşısında etkili bir ulusal birlik politikasının özlenen ve arzu edilen sonuçlarını hissetmeye başlıyor."¹⁷

Aragón taarruzu, Santander savunmasına yardım etmek için kesinlikle çok geç kalmıştı. Ayrıca kuzeydeki savaşın üçüncü ve son aşamasının başlamasını geciktiremedi. Kış başlamadan evvel Asturias topraklarının kalan kısmını denetim altına almanın öneminin ayırdındaki General Dávila, Santander'den batıya ilerleyişi sürdürmek için kuvvetlerini hızlıca yeniden konuşlandırdı.

¹⁷ *Mundo Obrero*, 4 Eylül 1937.

KUZEY CEPHESİNİN VE CUMHURİYETÇİ İDEALİZMİN İMHASI

29 Ağustosta Belchite Muharebesi zirve noktasına ulaşmaktayken, Asturias Bölge Konseyi bütün askerî ve sivil yetkileri devraldı. Kendini, Belarmino Tomás'ın başkanlığında, Asturias Egemen Konseyi olarak ilan etti. Konseyin ilk eylemi Kuzey Ordusu'nun artık en iyi ihtimalle 40.000 askerden oluşan geri kalan kısmına komutanlık edecek Albay Adolfo Prada'yı General Gámir Ulíbarri'nin yerine getirmek oldu.

Prada'nın kurmay heyetinin başında Binbaşı Francisco Ciutat bulunuyordu ve ana kuvvetyise Francisco Galán'ın komutasındaki XIV. Kolordu'ydu. Kuzeydeki cumhuriyetçi hava kuvvetlerinin kapasitesi iki Mosca uçağı grubu ve bir filodan daha az Chato'ya kadar düşmüştü.¹ Cumhuriyetçi bölge artık Gijón ile La Robla arasında yaklaşık doksan kilometre derinliğe ve batı kanadına sokulan kritik Oviedo çıkıntısıyla birlikte, sahil boyunca iki yüz yirmi kilometreye kadar düşmüştü.

Dávila'nın kuzeydeki bu son cumhuriyetçi direnişe yönelik saldırısı doğu ve güneydoğu yönünden gelerek Gijón'u hedef aldı. Cumhuriyetçilerin neredeyse iki katı olan kuvvetlerinin içinde Solchaga'nın dört Karlosçu tugayı, Aranda komutasındaki üç Galiçyalı tümen ve İtalyan CTV vardı. Ayrıca Kondor Lejyonu'nun da dahil olduğu 250 uçak tarafından destekleniyorlardı.

Gelgelelim, 1 Eylülde başlayan ilerlemede milliyetçilerin ezici hava üstünlüğüne rağmen günde ortalama bir kilometreden daha az yol katediliyordu. Picos de Europa ve Cordillera Cantábrica

¹ Salas, *La guerra de España desde el aire*, s. 270.

cumhuriyetçi savunuculara düşmanı durdurmaları için muazzam bir imkân sağladı ve bunu fevkalade bir cesaretle başardılar. Bu kadar can havliyle savaşmalarındaki tek nedenin milliyetçi ablukanın onlara bir kaçış yolu sunmaması olduğu söylenir, ama bu yalnızca etkenlerden biri olabilir. Üst düzey subayların küçük teknelerle kaçmayı başarmasına rağmen erler daha da şiddetle savaşıma devam etti.

Solchaga'nın Karlosçuları 5 Eylül'e kadar Llanes'e ulaşamadı. Ardından bu Navarra tugayları El Mazuco geçidine hücumla geçtiler, Burayı bir ele geçirdiler bir kaybettiler, sonra yine ele geçirip yine kaybettiler. La Felgueralı bir CNT işçisinin önderlik ettiği geçit savunması otuz üç gün sürdü. Karlosçular nihayetinde süngü zoruyla, çok sayıda kayıp vererek geçidi aldı. Bu sırada Kondor Lejyonu, cumhuriyetçilerin dağ mevzilerine konvansiyonel bombalarla saldırmanın çok zor olacağını düşünerek cumhuriyetçilerin cephe gerisini amansızca bombalayıp alçaktan tarıyordu.² Alman filolar, yangın bombalarına iştirilmiş benzin dolu teneke kutulardan oluşan bir napalm bombası prototipini denedi.

18 Eylülde Solchaga'nın Karlosçuları bütün muharebedeki en kanlı sayfayı açtı. Şiddetli çatışmanın ardından 1. Navarra Tugayı Ribadesella'ya girmeyi başardı; 1 Ekimde 5. Navarra Tugayı Covadonga'yı ele geçirdi; ve on gün sonra yukarıdaki Sella Nehri'nin batı yakasını temizlediler. 14 Ekimde Arriondas düştü. Öte yandan Albay Muñoz Grandes, Asturiaslı madencilerin en iyi tahkim edilmiş mevzilerinden biri olan Tama'yı yarıp geçmeyi başardı ve ardından Campo de Caso'ya ilerleyerek kuşatmaya mührü vurdu. Kondor Lejyonu da Gijón'a geri çekilen cumhuriyetçileri makineli tüfekle tarayarak işi tamamladı. 20 Ekimde Solchaga'nın kuvvetleri Aranda'nın kuvvetleriyle birleşti.³

² Asturias Konseyi, 1.200 çocuğun Fransa'nın Saint-Nazaire Limanı'na tahliye edilmesi kararını işte bu noktada aldı (çocuklar oradan da Leningrad'a taşınacaktı). Halihazırda Bask bölgesinden 14.000 çocuk tahliye edilmiş, bunların çoğu Britanya, Fransa, Belçika ve Sovyetler Birliği'ne gitmişti. Cumhuriyet hükümeti toplamda 33.000 çocuğun tahliyesini ayarlamıştı. Bkz. Alicia Altea, "Los niños de la guerra civil," *Anales de Historia Contemporánea*, 19, 2003 içinde, s. 43 ve devamı.

Viñas, *Guerra, dinero, dictadura*, s. 141-152.

Valencia'daki cumhuriyetçi hükümet Albay Prada'ya genel bir tahliye başlatmasını emretti, ama çöküş için bekleyen Franco'nun filosu Kondor Lejyonu'ndan, olabildiğince çok insanı alıp götürmesi için yollanmış cumhuriyetçi *Císcar* muhribini bombalamasını istedi. *Císcar* batırıldı ve yabancı gemiler milliyetçi savaş gemilerince engellendi. Çok sayıda üst düzey yetkili ve subay gambotlarla ve diğer küçük teknelerle Fransa'ya kaçmayı başardı. Buna rağmen cumhuriyetçi birliklerin büyük kısmı 21 Ekim, yani 4. Navarra Tugayı Gijón'a girene değin şiddetle savaşmaya devam etti. Cumhuriyetçi birliklerin bir kısmı dağlara doğru kaçmayı başardı ve orada Santander'den kaçmış birliklerin kalanlarıyla buluştu. Gerilla savaşı Cordillera'da altı ay kadar devam ederek hatırı sayılır sayıda milliyetçi birliğe ayak bağı oldu.

Milliyetçilerin Gijón'u ele geçirmesinin ardından, "kızıkları temizleme" süreci bölge genelinde tüm olanakların seferber edilmesiyle başladı. Luarca Tiyatrosu ve şehirdeki diğer binalarda olduğu gibi, Gijón'daki boğa güreşi arenaları da mahkûmlarla dolduruldu. İdam mangaları durup dinlenmeden çalışıyordu.⁴ Artık kuzey cephesi diye bir şey yoktu. Prieto'ya göre yenilginin temel sebebi bütünleşik bir komuta eksikliği idi.⁵ Savunma Bakanı, Rojo'yu generalliğe terfi ettirdi ve bunu kabul etmeyen Negrin'e istifasını sundu.

Kuzeydeki fethin gerçek etkileri milliyetçilerin Karlosçu grupları, İtalyan askerleri ve Aranda'nın Galiçyalı birliklerini güney bölgesinde konuşlandırmaya başladığı yeni yıla kadar ortaya çıkmadı. Biscay Körfezi'ndeki milliyetçi savaş gemileri, sahil şeridindeki kontrolü artırmak için Akdeniz'e nakledildi. Palma de Mallorca'da, Amiral Francisco Moreno'nun komutasında yeni bir donanma ve hava komutanlığı kuruldu.⁶ Ama Franco için en büyük kazanımlardan biri kömür ve diğer madenlerdi. Buradaki üretimin büyük kısmı Nazi Almanyası'na borç ödemek için kullanılacaktı.

Bu esnada, işçi taburlarının yanı sıra kuzeydeki seferberlikten gelen 100.000 mahkûmun piyade birliklerine aktarılması, mil-

⁴ Tuñón, *Historia de España*, X. cilt, s. 401-404.

El Socialista, 30 Ekim 1937.

Salas, *La guerra de España desde el aire*, s. 272.

liyetçi insan gücünün dikkate değer ölçüde artmasına yardımcı oldu. Kuvvetleri bu şekilde artırmak her zaman işe yaramıyordu çünkü bunların büyük bir kısmı cepheye ulaşır ulaşmaz kaçıyor-
du. Saflarındaki solcular yüzünden en az iki isyan girişimi yaşan-
dı. Zaragoza'da, Yabancı Lejyon'a alınan anarşistler isyan başlata-
rak hapishanedeki yoldaşlarını serbest bırakmaya girişti. Ayrıca
El Ferrol'deki, özellikle de *España*'daki 200 denizcinin önceki kış
boyunca bir isyan hazırlığı yaptıkları anlaşıldı. İki vakada da iliş-
kili olanların hepsi idam edildi.

Öte yandan, 1937 sonbaharında cumhuriyetçi İspanya anar-
şistlerin gücünün giderek azalışına, Katalan milliyetçilerin tecri-
dine, sosyalist saflardaki anlaşmazlıklara ve gizli polisin gelişi-
mine tanıklık etti. Negrín'in hükümeti tüm bu gelişmelere nezaret
etti ve komünistlerin iktidarının bir sonucu olarak muhaliflere
uygulanen baskı, Primo de Rivera'nın diktatörlüğündeki baskı-
dan çok daha fazlaydı. Başbakanın gizli polis faaliyetlerinden
habersizmiş gibi davranması inandırıcı değildi, ama Hugh Tho-
mas'ın da işaret ettiği gibi, sansür, yasaklama ve tutuklamalarla
siyasi etkinliği kısıtlama girişimleri, Franco'nun ideolojik ayrış-
maların da kontrol altına alındığı bir devlet makinesi kurmasıyla
benzerlik gösteriyordu.⁷ Buna rağmen, Cumhuriyet'in yurtdışın-
da bulunup sol davayı hürriyet ve demokrasi temelinde savunan
destekçilerinin çoğu bu gelişmelere itiraz etmedi.

Askerî durumun ciddiyeti ile Sovyetler Birliği'yle işbirliği yap-
ma ihtiyacı, daha sonra Negrín'in destekçileri tarafından onun yö-
netimindeki eylemleri haklı çıkarmak için kullanıldı. Fakat Largo
Caballero'yu altın rezervlerini Moskova'ya göndermeye ikna eden
Negrín'di, dolayısıyla Cumhuriyet'in Stalin'e boyun eğmesinde
daha ilk andan itibaren büyük bir mesuliyet taşıyordu. Gelgele-
lim onun yönetimi sırasında Sovyetlerin askerî yardımı belirgin
şekilde azaldı. Bu kısmen milliyetçilerin denizdeki ablukasının
sonucuydu, fakat aynı zamanda Britanya ve Fransız hükümetleri-
nin Mihver devletlerine meydan okumayacağını artık anlayan Sta-
lin'in kendisini İspanya'dan kurtarmayı giderek daha çok isteme-
sinin bir neticesiydi. Sovyetler Birliği artık, Japon saldırganlığına
karşı Çin'e yardım etmekteydi. İşin paradoksal yanı şuydu ki Sta-

⁷ Thomas, *La guerra civil española*, s. 846.

lin'in tedirginliği Negrín'in bir Avrupa savaşı sayesinde Cumhuriyet'in kurtulacağına dair bariz umuduyla muhtemelen artmıştı.

Cumhurbaşkanı Azaña ilk günlerde başbakanın sert yönetimini teşvik ediyordu ama Negrín'in karakterini daha iyi anlamaya başladığında tavrı değişti. İkisi de Companys'ten hoşlanmıyordu ve Azaña, Negrín'in Katalunya'yı merkezî hükümetin kontrolü altına alma planlarını destekliyordu. Companys'in kalkışmanın yarattığı kargaşanın ilk zamanlarında Generalitat'ın bağımsızlığını artırmadaki başarısı, cumhurbaşkanının hâlâ ağına gidiyordu. Cumhuriyet hükümetinin Valencia'dan Barcelona'ya taşınması, Katalan kimliğinin indirgenmesinin hem bir sembolü hem de bu indirgenmeyi yürürlüğe koyan bir eylemdi ve Negrín bulduğu her fırsatta Generalitat'ın azalan statüsünü vurguluyordu.⁸ "Negrín, Companys'le doğrudan iletişimden neredeyse tamamen kaçınıyor," diye yazmıştı o sıralar ordu müsteşarı olan komünist Antonio Cordon. "İkisinin birlikte katıldığı herhangi bir etkinlik ya da merasim aklıma gelmiyor."⁹

Largo Caballero iktidardan düştükten sonra Sosyalist Parti ve UGT'nin sandığından bile daha kötü bir durumda olduğunu fark etti. Başta Luis Araquistáin, Carlos de Baráibar ve Wenceslao Carrillo'nun (Santiago Carrillo'nun babası) yakın çevresi olmak üzere hâlâ sadık destekçileri vardı. Fakat UGT içindeki güçlü bir hizip olan çok sayıda sağ sosyalist ve Ortak Sosyalist Gençlik'in büyük kısmı komünistlerle sıkı işbirliği içindeydi.¹⁰ Bazı gruplar onların birleşme çağrısına uydu. Valencia'da, *Verdad* isimli (bu kelime "gerçek" anlamına geliyordu ve bu gazeteyle *Pravda*'nın İspanyol muadilini kurmak amaçlanıyordu) müşterek bir gazete kuruldu. Sosyalist-komünist birleşimiyle PSU (Birleşik Sosyalist Parti) adındaki kendi partilerini kurdukları için Jaén'deki sosyalistleri öven ilk gazeteydi bu.

PSOE'nin gazetesi *El Socialista* ve hatta Largo Caballero'nun *Claridad*'ı, partinin komünizm destekçisi kanadınca çoktan devralınmıştı. Ama Largo Caballero'yu en rahatsız eden olay Eylül sonunda, destekçileri UGT ulusal genel kurulunda oy kullanmaktan

⁸ Zugazagoitia, *Guerra y vicisitudes de los españoles*, s. 343.

Cordon, *Trayectoria*, s. 340.

Tuñón, *Historia de España*, X. cilt, s. 400.

men edilince gerçekleşti. Bununla beraber, aralarında Negrín'in bile olduğu komünizm destekçisi birçok sosyalist, çok kritik bir adım atarak PCE ile hemen birleşmekten hâlâ kaçınıyordu. Largo Caballero (Mayıstan bu yana izin verilen ilk konuşmasında) 17 Ekimde kendi hükümetinin nasıl düştüğünü izah etti ve partinin karşı karşıya olduğu tehlikelerle ilgili sert uyarılarda bulundu. Fakat Largo Caballero iktidarı tekrar ele geçiremedi, zira yürütme kurulunun dışında tutuluyordu ve bu kuruldaki destekçileri de azınlıktaydı. Ekimin sonunda bir nevi iç sürgüne giderek küçük işlerle uğraşacağı Barcelona'ya taşındı.¹¹

Bu anda cumhuriyetçi bölgedeki en kaygı verici gelişme, güvenlik teşkilatlarının 9 Ağustosta SIM (Servicio de Investigación Militar; Askerî İstihbarat Teşkilatı) altında toplanmasıydı.¹² Merkezî kontrolü artırmaya dönük bu yeniden yapılanmanın mimarı Prieto'ydu. Prieto, karşı-istihbarat örgütlerinin parçalı büyümesinin kontrolsüz ve verimsiz olduğuna inanıyordu. Bir istihbarat şefi, "arka saflarımızdaki herkes bir karşı-istihbaratçı," diye söyleniyordu. Ordu, Emniyet Genel Müdürlüğü, *carabineros*, Dışişleri Bakanlığı, Generalitat ve (artık Barcelona'da bulunan) sürgündeki Bask hükümeti kendi ajan ağlarıyla bağımsız teşkilatlarını kullanıyordu. Uluslararası Tugaylar'ın bile Albacete merkezli, NKVD tarafından yönlendirilen, alışılmış yolların dışında faaliyet gösteren kendi avcıları vardı. Teşkilatın başkanı "Moreno," ülkesine geri döndüğünde öldürülecek olan, Sovyetler Birliği'nden bir Yugoslavdı.¹³

Yeni daire Ağustosta kurulur kurulmaz yaratıcısının kontrolünün dışına çıktı, çünkü komünistler 1938 sonbaharından bu yana

¹¹ Graham, *Socialism and War*, s. 130-131.

SIM, DEDIDE (Departamento Especial de Información del Estado) ve SIEP (Servicio de Información Especial Periférico) başta olmak üzere istihbarat ve karşı-istihbarat servislerini bir araya getirdi. SIM'in ortaya çıkışı, organizasyon şeması ve dönüşümü için bkz. François Godicheau, "La légende noire du Service d'Information Militaire de la République dans la guerre civil espagnole, et l'idée de contrôle politique," *Le Mouvement Social* içinde, No. 201, Ekim-Aralık 2002. Ayrıca bkz. D. Pastor Petit, *La cinquena columna a Catalunya (1936-1939)*, Barcelona, 1978 ve *Los dossiers secretos de la guerra civil*, Barcelona, 1978.

Skoutelsky, *Les Brigades Internationales*, s. 254.

polise ve güvenlik teşkilatlarına sızıp buraları kontrol etmeye başlamıştı. İlk müdürler olan sosyalist Ángel Díaz Baza ve Prudencio Sayagües bu göreve uygun değildi. Prieto'nun Merkez Ordusu SIM başkanı olarak atadığı Gustavo Durán gibilerinse yalnızca komünistleri göreve getirdikleri için işten el çektirilmeleri gerekti. Bir sonraki müdür sadece Sovyet ajanlarına rapor veren ve 100.000 franklık bir ganimetle Fransa'ya kaçmayı başaran Albay Manuel Uribarri'ydi.¹⁴ Komünistlerin kontrolü ancak sonraki yıl azaldı. Bu teşkilat gerçekten de bazı milliyetçi ağları yok etmeyi başardı –“Concepción,” “Círculo Azul,” “Capitán Mora,” “Cruces de fuego” ve diğerleri–, fakat daha sonra Alman yazar Gustav Regler'in “Rus frengisi” diye tanımlayacağı SIM, faaliyet gösterdiği ilk sekiz ay boyunca hiç kuşku yok ki Orlov ve NKVD'nin adamlarının ellerindeki uğursuz bir araçtan başka bir şey değildi.

SIM subayları arasında sadakatinden sorgu sual olunmaz Parti üyeleri de vardı muhterisler de. Örgütün tartışmasız gücü her türden oportünisti de saflarına çekiyordu. Yönetici subay çekirdeği zamanla rüşvet ve şantaj üzerinden bir ajan ağı yarattı. Hatta nakil ve terfi üzerindeki kontrollerinin bir sonucu olarak, kendi örgütlerini komünizm karşıtlığından tereddüt edilemeyecek grupların içine yerleştirmeyi bile başardı. Örneğin, 119. Tugay'dan on dokuz yaşındaki bir tüfekli erin aklı çelindi ve ardından hemen, içinde bulunduğu birliğin komutanına kıyasla daha büyük bir idam etme veya af yetkisi verilerek, bütün birliğin SIM şefliğine terfi ettirildi.¹⁵

Kayıtlar yok edildiği için SIM'in toplamda kaç ajan kullandığını bilmek zor. Söylendiğine göre yalnızca Madrid'de 6.000 ajan bulunuyordu ve bunların toplam ödeneği 22 milyon pesetaydı. “Z Tugayı” da dahil olmak üzere altı askerî ve beş sivil birimi hayatı her yönüyle kapsıyordu ve ajanları her mahallede ve komutanlıkta yer alıyordu.¹⁶ En korkutucu birim, sorgulamalardan sorumlu Özel Tugay'dı. Tugayın kötü şöhreti yurtdışına da yayılınca ismi değiştirildi. Hükümet tugayın dağıtıldığını vurguladı, ama gerçekte “düşman tarafına geçen” (işkence altında ya da gizli idamla

¹⁴ Azaña, *Diarios completos*, s. 1232.

Peirats, *La CNT en la Revolución española*, III, s. 278.

François Godicheau, “La légende noire du SIM...,” s. 38-39.

gerçekleşen ölümleri örten bir tabirdi bu) kurbanlarının sayısında artış vardı. Hem cephede hem cephe gerisinde “görünmez” bir ajan ağıyla çalışıyordu.¹⁷

SIM merkez bölgede ağırlıklı olarak eskiden DEDİDE’ye ait olan gizli hapishaneleri kullandı. Bunların ilki, yaklaşık 200 şüphelinin tutulduğu San Lorenzo’daki dinî yüksek okuldu. İkincisi, Cuenca’daki 1 Numaralı Çalışma Kampı’ydı. Burada tutulma talihsizliğini yaşayanların hepsinin maruz kaldığı detaylar vardı: Kötü muamele; itiraf alabilmek için açlığa ve soğuğa maruz kalmak; mahkûmların çıplak halde, dizlerine kadar suda bekledikleri ya da kış aylarında soğuk suyla ıslatıldıkları, “buz kutusu” ve “buzdolabı” denilen ceza hücreleri.¹⁸

SIM’in Barcelona’da iki ana hapishanesi vardı; biri Calle Zagoza’da, diğeriye Seminario Conciliar’da. Ayrıca 1937 yazında 300 kişinin tutulduğu Portal de L’Ángel, “Nestle mandırası,” Hotel Colón, Calle Vallmajor’daki bir mekân ve diğer yerler kullanılıyordu. Sorgucular kendi komplo teorilerine uyan itiraflar alabilmek için acımasızca çalışıyordu. 1937 Eylülünde Barcelona’daki güvenlik organları “Madrid’dekinden bile büyük bir casus örgütlenmesi”ni açığa çıkardıklarını bildirdi. “Bu örgütlenme de Katalan Troçkistler tarafından kurulmuş. Kimlik işaretleri TS harfleriydi ve ajanlarının her birinin kişisel hüviyet numarası vardı. Üyelerinden birinin döşeginde bulunan belgeler gösteriyor ki bu çete çok sayıda sabotaj eylemi gerçekleştirmiş ve Halk Cephesi ile cumhuriyetçi ordunun üst düzey bazı liderlerine suikast girişiminde bulunmaya hazırlanıyormuş.” Ardından, belki de komünist olmayan bakanları kendilerini desteklemeye teşvik edeceği umuyla, suikastın hedefi olan cumhuriyetçi liderlerin bulunduğu bir liste de verildi.¹⁹

NKVD yönetiminde SIM insanlıkdışı eylemler gerçekleştirdi. Milliyetçiler bunu sömürüp abartarak bir kara efsane yarattılar. Fakat bütün belgeler yok edilmiş olsa da, sözlü ifadeler ve Manuel de Irujo ile Pere Bosch Gimpera’nın aralıksız eleştirileri, Sovyetlerin “bilimsel” sorgulama yöntemlerini uyguladıkları konusunda

¹⁷ A.g.y.

A.g.y., s. 46.

IKKI raporu, RGASPI. 495/120/261, s. 7.

kuşkuya mahal bırakmıyor. SIM'in sorgulama yöntemleri ilk günlerde başvurulmuş o kauçukla dövme, sıcak-soğuk suya maruz bırakmalar ve yalancı idamların ötesine geçmişti. Hücrelerin zeminleri çıplak mahkûmlar devamlı acı çeksin diye tuğlaların sivri uçları yukarı gelecek şekilde özel olarak tasarlanmıştı. Garip metalik sesler, renkler, ışıklar ve eğimli zeminler, yön duygusunu bozma ve duygusal açıdan yoksun bırakma teknikleri olarak kullanılıyordu. Bunlar başarısız olursa ya da sorgunun aciliyeti varsa böyle durumlar için her zaman "elektrikli sandalye" ve "gürültü kutusu" da hazırda tutuluyordu, ama bunlar mahkûmların çok çabuk delirmesi riskini doğuruyordu.

SIM mahkûmlarının toplam sayısı ya da oranıyla ilgili güvenilir bir tahmin yok, ama yine de bu mahkûmların milliyetçilerden ziyade cumhuriyetçilerden oluştuğu kesin gibi görünüyor. Söylenene göre, Sovyetlerin askerî beceriksizliğine dair herhangi bir eleştiride bulunan herkesin, mesela yabancı gönüllü pilotların, en az komünistlere ideolojik temelde karşı çıkanlar kadar ihanetle suçlanma ihtimali vardı. Adalet Bakanı Manuel de Irujo 10 Ağustos 1938'de protesto amacıyla istifa etse de hükümet içinde sandalyesiz bir bakan olarak kabinde kalmaya devam etti. Bu tür adli pratikler ve hepsinin ötesinde SIM, diğer birçok önde gelen cumhuriyetçiyi dehşete düşürüyordu. Negrín, SIM'in faaliyetlerine yönelik eleştirel açıklamaları düpedüz düşman propagandası diye nitelendirerek reddediyordu. Ancak 1949'da Amerikalı gazeteci Henry Buckley'e yanıldığını itiraf etti.²⁰

Komünistler, Sovyet dış politikasının bir gerekliliği olarak kabinde yalnızca iki simgesel bakanlığa sahip olsa da, hükümet, bürokrasi ve asayişin işleyişi üzerinde büyük ölçüde kontrol sağlamakta çok başarılıydı. Devletin gücünü yeniden tesis etmek isteyen ve artık protestolarda bulunamayacak kadar sürecin içinde olan merkezci politikacılar için kendilerini vazgeçilmez kılmışlardı. Fakat bunlara rağmen, bilhassa da ordu içinde, komünistlerin gücüne karşı bir tepki gelişmeye başladı.

1937 sonbaharında komünist propaganda Halk Ordusu'nun ilerleyişi hakkında büyük iddialarda bulunuyordu. Birimler düzeyinde gelişmeler olduğu bir gerçektir. Ama az sayıda komutan

²⁰ Thomas, *La guerra civil española*, s. 722n.

ve kurmay subay yeterlilik ya da taktiksel mantık göstermişti; ikmal örgütlenmesi de hâlâ bozuk ve verimsizdi. Her şeyin ötesinde, cephe gerisinde yaşananlar moralsizliği artırıyordu. Cephede komünistlerin kayırılması veya komünist saflara katma çabaları öyle bir raddeye gelmişti ki düzenli subayların arasındaki eski komünizm destekçileri bile korku içindeydi. Prieto komünist olmayan yaralıların tıbbi yardımından çok kez mahrum bırakıldığını öğrendiğinde sarsılmıştı. Parti'ye katılmayı reddeden tabur komutanlarının silahları değiştirildi; erzakları, hatta adamlarının maaşları kesildi. Komünist olmayanlardansa, kendilerine boyun eğenlere öncelik verildi. Bu kişiler terfi ettirildi ve raporlar ya da basında çıkan haberlerle itibarları şişirildi.

Komünist olmayan en üst düzey subaylarla bile işbirliği kurulmadı. Endülüs Ordusu'nun komutasını alan Albay Casado'nun hava meydanlarının konumu ya da kendi cephesindeki müsait uçaklar hakkında bilgi almasına izin verilmemişti. Üst düzey Parti yetkilileri tarafından belirli kişileri saflara katma görevi verilen komiserler, amaçlarına ulaşmak için bu yolda her yolu denedi. Prieto daha sonra, Parti'ye katılmayı reddeden komünist birimlerdeki sosyalistlerin sık sık korkaklık veya firar gibi sahte suçlamalarla öldürüldüğünü belirtti. Brunete Muharebesi'nden sonra El Campesino'nun tümenindeki 250 adam, komünist olmadıkları için gördükleri muamele yüzünden Mera'nın 14. Tümen'inden koruma istedi. El Campesino öfkeyle adamları geri istemek için karargâhına geldiğinde Mera onları teslim etmeyi reddetti. General Miaja, resmen bir komünist olsa da, onu bir Parti üyesine karşı destekledi.

1937'nin ikinci yarısından sonra belki de en büyük moral bozukluğu, Ekim ayında tifüs salgını yüzünden 2.000 askerini kaybeden Uluslararası Tugaylar'ın saflarında yaşandı.²¹ Parti çizgisini kabul etmeyi reddeden gayri-komünistler her zaman vardı, ama artık kendini adanmış komünistler bile durdukları yeri sorgulamaktaydı. 1937'nin başlarında İrlandalılar kendi birliklerini kurmak üzereyken son anda engellenince, Lopera fiyaskosunun ardından neredeyse isyan edeceklerdi. Amerikalıların baharın ilk günlerinde Jarama'daki başkaldırısı halledilmiş bir sapma olarak

²¹ RGVA 33987/3/1149, s. 211-226.

görülmesine rağmen başarılı olmuştu. Garibaldi Taburu'ndaki bazı İtalyanlar liberal ve anarşist Giustizia e Libertà Bölüğü'ne katılmak için firar etmişti. Segovia taarruzunda 14. Uluslararası Tugay La Granja'ya yapılan faydasız cephe hücumlarına devam etmeyi reddetti ve bir ceza taburundaki yabancılar, firarileri vurmaları emredildiğinde kazan kaldırdı.

Sovyet memurlarınca yönetilen ve son model otomatik tüfeklerle donatılmış İspanyol komünistlerce korunan "yeniden eğitim" kamplarının varlığından dolayı giderek artan huzursuzluk, beyhude kan dökmeye duyulan öfkeye eşlik etti. Çalışmanın Stahanoivist bir temelde düzenlendiği bu kamplarda, gıda dağıtımı sap-tanan çalışma standardına ulaşmaya ya da bu standardı aşmaya göre belirleniyordu. Tutuklular çoğunlukla çeşitli nedenlerle evine dönmek isteyen ve bu istekleri reddedilenlerdi. (Bu kategorideki birkaç Tugay üyesinin, tipik bir Sovyet önlemi olarak, akıl hastanesine kapatıldığı daha sonra öğrenilecekti.) Albacete'ye kırk kilometre kadar uzaklıktaki Júcar'da bulunan en sefil kamplardan birinde, hayal kırıklığına uğramış Britanyalı, Amerikalı ve İskandinav gönüllüler tutuluyordu. Bazı Britanyalılar idamdan Dışişleri Bakanlığı'nın müdahalesi sayesinde kurtulmuştu, fakat diğer ülkelerden gelenler Albacete, Murcia, Valencia ve Barcelona'daki hapishanelere kapatıldılar.²²

Uluslararası Tugaylar'daki bitmek bilmeyen huzursuzluğun bir kaynağı da daha önce kendilerine bir hizmet süresinden hiç bahsedilmemiş olan gönüllülerin belirli bir süre sonra serbest kalacaklarını varsaymasıydı. Askere alınırken pasaportları ellerinden alınmıştı ve bu pasaportların çoğu diplomatik çanta aracılığıyla, NKVD ajanlarının yurtdışında kullanmaları için Moskova'ya gönderilmişti. Anavatana taşınan huzursuzluk hikâyelerinden endişeye düşen Tugay liderleri, gittikçe sertleşen disiplin önlemleri uyguladı. Mektuplar sansürlendi ve Parti önderliğinin yetkinliğini eleştiren kim varsa esir kamplarına tıklandı ve hatta idam mangalarının karşısına dizildi. İzinler çoğu zaman iptal edildi, hakları olsa da onay almadan birkaç günlüğüne izne çıkan bazı gönüllüler birliklerine döndüklerinde asker kaçağı oldukları gerekçesiyle öldürüldü. Kendilerini artık yakın hissetmedikleri

²² Castells, *Las Brigadas Internacionales*, s. 258-259.

bir örgütün ağına düşmüş hissine kapılan bazı gönüllüler milliyetçilerin saflarına bile geçti. Diğerleri, tüfek temizlerken kendi ayaklarını vurmak gibi çok da orijinal olmayan yollara girişti.

Komintern örgütçüleri durumdan rahatsız olmaya başlamıştı, çünkü artık koşullarla ilgili söylentiler yurtdışından gönüllü akışını engelliyordu. Yeni gönüllüler, bir zamanlarki idealist hallerini acı acı hatırlayarak yeni gelenlerin idealizmine gülen eskilerin kinizmi karşısında neye uğradıklarını şaşırılmıştı. Albacete'ye yeni gelenlerin bazıları oraya tam anlamıyla zorla sürüklenmiş gibiydi. Yalnızca belirli bir amaç için gelmeyi kabul eden yabancı uzmanlar ya da makinistler kendilerini zapturapt altında buldu ve reddetmeleri halinde asker kaçağı olarak cezalandırılma tehdidine maruz kaldı.²³ Cumhuriyet limanlarındaki yabancı gemilerden izinle ayrılan denizciler bile tugaylardan kaçan "asker kaçağı" olarak ele geçirilerek koruma altında Albacete'ye yollandı. 23 Eylül 1937'de Prieto, Uluslararası Tugaylar'ı İspanyol Yabancı Lejyonu'na dahil eden bir kararname yayımladı. Böylece Uluslararası Tugaylar da İspanyol Askerî Yargı Kanunu altına girmiş oldu. Prieto herhangi bir birimdeki Uluslararası Tugaylar subaylarının, sayıca İspanyol subaylarının %50'sini aşmamasını öngören bir düzenleme de yaptı.²⁴

Uluslararası Tugaylar'dakilerin tavırlarına en büyük darbe, POUM'a yapılan zulüm oldu. Komünistler POUM'a hiç durmadan ateş püskürmeye devam ediyordu. "Ülkemizde," demişti 1938'nin sonlarında bir Parti hatibi, "epeydir peşi sıra yaşanan hadiseler gösteriyor ki Troçkistler uzun zamandır iğrenç kriminal faaliyetler içinde ve zorluklar arttıkça ve tayin edici muharebeler yaklaştıkça, her gün daha açık bir şekilde düşman sloganlarını halka benimsetmeye; kitleler arasına bozgunculuk, güvensizlik ve fesat tohumları ekmeye; ve daha önce hiç olmadığı kadar ajanlık, provokasyon, sabotaj ve suç faaliyetlerine girmeye başladılar."²⁵

Parti'nin olan bitenlere dair anlatımı o kadar aldatıcıydı ki, buna yalnızca gerçekleri duymaktan korkan kişiler inanabilirdi.

²³ A.g.y., s. 262.

A.g.y., s. 265.

İspanya Komünist Partisi Madrid Şubesi sekreterinin Merkez Komite Genel Kurulu'ndaki konuşmasından, Aralık 1937, RGASPI 495/120/259, s. 112.

Gelgelelim, çoğunluk kandırıldığını anlayarak, zekâlarına yapılan bu hakarete sinir oldu. İspanya'dayken SIM'in dikkatini çekmek için çenelerini tutmak zorundaydılar. Daha sonra evlerine döndüklerinde, bir bütün olarak cumhuriyetçi davayı baltalamak yerine genellikle sessiz kaldılar. Orwell gibi seslerini yükseltenlerse, solcu basının kapılarını kendilerine kapattığını gördü.

Cumhuriyet'i sorgusuz sualsiz destekleyenler Moskova çizgisini haklı çıkarmak durumunda bırakıldı. Bununla birlikte, göstermelik duruşma zihniyetini İspanya'ya ihraç etme girişiminde, Negrín hükümeti her ne kadar otoriter olsa da totaliter olmadığı gerçeği göz ardı edildi. Bu sayede, Sovyetler Birliği'nde gerçekliği çarpık çurpuk gösteren aynalarla bezeli o kilitli labirent, İspanya'ya taşınamamış oldu.

ALTINCI KISIM

Felakete Giden Yol

TERUEL MUHAREBESİ VE FRANCO'NUN “MUZAFFER KILICI”

1937'nin sonlarına doğru, milliyetçilerin askerî üstünlüklerindeki artış belirginleşti. Zaferden emin olmak istiyorlarsa, kesinlikle geçmeleri gereken bir ara aşama olarak, kuzey sahasını işgal etmeleri gerektiği ortaya çıkmıştı. Savaşta ilk kez, silah altındaki insan gücü bakımından (her iki tarafta da 650.000 ile 700.000 arasında asker vardı) cumhuriyetçilerle eşitlendiler ve durum onların lehine seyretmeye devam edecekti. Kantabriya kıyılarının ele geçirilmesi, merkezde yeniden konuşlandırılmaları için birliklerin serbest kalmasını sağlamakla kalmadı; aynı zamanda, milliyetçilere hayati önemi haiz endüstriyel ganimetler kazandırdı. Bunlardan en önemlileri Bask bölgesindeki silah fabrikaları, Bilbao'daki ağır sanayi ve kuzey bölgelerindeki kömür ve demir madenleriydi (gerçi demir madenlerinin çoğu Almanya tarafından ödeme olarak alınıyordu).

Milliyetçi ordu yeniden örgütlendi; beş kolordu cephelerde garnizon kurdu ve bütün seçkin birlikleri dahil olmak üzere en güçlü beş düzen, taarruza yönelik bir Manevra Ordusu olarak bir araya geldi.¹ Böylesine dişli bir savaş makinesiyle karşı karşıya

¹ “Garnizonlar” ya da cephe savunan gruplar arasında, Aragón'daki Moscardó'nun komuta ettiği V. Kolordu; Queipo de Llano'nun komutasındaki Güney Ordusu, ki II. ve III. Kolordular da buna dahildi; Saliquet'nin liderliğinde Madrid cephesindeki I. Kolordu ve Guadarrama'daki VII. Kolordu'yu da içeren Merkez Ordusu vardı. Manevra Ordusu şunlardan oluşuyordu: Yagüe komutasındaki Fas Kolordusu, Yabancı Lejyon'un bü-

kalsalar da, Cumhuriyetçi genelkurmay ve Sovyet danışmanları hantal nizami saldırılarının Halk Ordusu'nu ve Cumhuriyet'in mukavemet kapasitesini yavaş yavaş yok ettiğini kabul etmeyi reddetti. Sürekli nizami savunmanın yanı sıra, düşmanın arka bölgesine yöneltilecek gayrinizami gerilla saldırıları ve cephenin zayıf biçimde savunulan kısımlarının olabildiğince fazla noktasına ani baskınlar düzenlemekten başka bir çıkar yol olmadığını anlamadılar. Bu en azından milliyetçilerin yeni kurduğu Manevra Ordusu'nu büyük bir taarruza odaklamasını ciddi biçimde engellerdi.

En önemlisi, cumhuriyetçi birliklerin büyük grupları milliyetçilerin üstün topçu ve hava gücüne karşı öne sürülmüş olmazdı. Avrupa savaşı başlayana kadar, cumhuriyetçi direnişi sürdürmek için en etkili ve en düşük maliyetli yöntem, nizami ve gayrinizami harbin bir karışımı olurdu. Bununla beraber, planlı taarruzlar modeli, 1938 sonbaharında Ebro'da Cumhuriyet'in askerî gücü nihayet tükenene dek devam etti. Propaganda amaçlı gerekçeler bu prestij harekâtlarında hâlâ belirleyiciydi ve pek etkili bir liderlik sağlamasa da, "müşterek komutanlık" ilkesi komünistler, hükümet ve düzenli subaylar tarafından güçlü bir biçimde savunuluyordu.

Cumhuriyetçi stratejinin katılığı, 1937'nin sonunda milliyetçi hava desteğinin artmasıyla daha da ciddileşti. İspanyol pilotlar eski Alman uçaklarını, özellikle de Junkers 52'leri, İtalyan s-79'lar ile S-81'leri devraldı ve dört milliyetçi savaş uçağı filosu Fiatlarla donatıldı.² İtalyan Lejyon Hava Kuvvetleri'nin, Mallorca'dakiler dışında, İspanya topraklarında dokuz Fiat filosu ve üç bombardıman uçağı filosu vardı. Sovyet istihbaratı, Ekimde İspanya'ya

yük kısmı ve Barrón'un 13. Tümen'indeki *regulareler* ve Sáenz de Buruaga'nın 150. Tümen'iyle birlikte; Karlosçu *requetéler*le birlikte Solchaga'nın Navarra Kolordusu; Varela'nın Kastilya Kolordusu ve Aranda'nın Galiçya Kolordusu. Astruias'ın düşüşünden sonra, artık General Bertí'nin komuta ettiği İtalyan CTV yedek kuvvet olarak Aragón'a gönderildi. Bu kolordular çok güçlüydü; cumhuriyetçi tarafta yalnızca V. ve XVIII. Kolordu onlarla aşık atabilirdi.

Milliyetçi filolar Albay Sáenz de Buruaga komutası altında 1. Hispanik Hava Tugayı olarak yeniden düzenlendi ve önde gelen savaş pilotu García Morato harekât şefi olarak görevlendirildi. Savaş uçakları filolarının her birinde dokuz, bombardıman filolarında on iki uçak vardı (Sabaté y Villarroja, *España en llamas*, s. 17).

gelen Mussolini'nin oğlu Bruno'nun, Aragón cephesinde CTV'yi destekleyen S-79 bombardıman uçağı filolarından birine komuta ettiğinden emindi.³ Kondor Lejyonu, Junkers 52'lerin yerine tamamen Heinkel 111'leri getirdi. Ayrıca Dornier 17'lerden oluşan bir keşif filosu, Messerschmitt 109'lardan müteşekkil iki filosu ve eski Heinkel 51'lerden meydana gelen iki filosu vardı. Toplamda milliyetçilerin ve müttefiklerinin konuşlandığı yaklaşık 400 uçak bulunuyordu.⁴

Cumhuriyetçi hava kuvvetleri, kuzeydeki ve Brunete'deki kayıplarından sonra nicelik ve nitelik açısından daha zayıftı. Birkaç Chato ve Mosca filosuyla iki bombardıman uçağı filosundan başka gücü kalmamıştı.⁵ Milliyetçilerin temel savaş uçağı olan Fiat sağlamlığı ve yüksek manevra kabiliyetiyle öne çıkarken Messerschmitt ise doğru kullanıldığında yenilmez oluyordu. Son olarak, cumhuriyetçi pilotlar, özellikle de Sovyet pilotları, hava muharebesinde milliyetçilerle aynı riskleri almaya hazır görünmüyordu. Bütün Mosca filoları, bazen birkaç Fiat'ın kararlı saldırısından kaçıyordu.

Çin-Japon çatışması için pilotlarını geri çeken Sovyetler, Rusya'daki eğitimden dönen İspanyol pilotlara giderek daha fazla araç teslim etti. Mosca filolarından ikisi artık tamamen İspanyol iken, dört Chato filosunun İspanyol pilotları vardı. Bu çift kanatlı uçaklar Barcelona yakınlarındaki Sabadell-Reus'ta üretiliyordu, fakat Akdeniz'de etkiliği giderek artan abluka nedeniyle Moscaların değiştirilmesi sınırlandıyordu. (Milliyetçilerin *Baleares* kruvazörü 7 Eylülde Rusya'dan gelen bütün bir konvoyu batırdı.). Ne var ki cumhuriyetçiler 31 Katiuska bombardıman uçağı alarak bombardıman kuvvetlerini dört Nataşa ve dört Katiuska filosuna çıkardı.

Cumhuriyet'in tek hava başarısı, her iki tarafın birbirlerinin hava meydanlarına yaptığı bir dizi yoğun saldırı sırasında gerçekleşti. 15 Ekimde Zaragoza'ya yapılan bir başka başarısız saldırıda cumhuriyetçi savaş ve bombardıman uçakları Zaragoza yakınlarındaki milliyetçi hava meydanına hücum ederek sahada-

³ GARF 4459/12/4, s. 268.

Salas, *La guerra...*, s. 282-283.

A.g.y., s. 280.

ki neredeyse bütün uçaklarını yok etti. Karşı-saldırlara savunma amaçlı bir önlem olarak, cumhuriyetçi hava kuvvetleri sahte uçaklardan çok faydalandı ve makinelerini bir hava sahasından diğerine geçirdi.

Kuzey bölgesini bastıran Franco, 1937'nin sonunda Madrid'e başka bir taarruza geçebileceğini düşündü. Franco'nun topladığı bu yeni güç, Cumhuriyet'in söz konusu bölgede iç hatlara sahip olma avantajına fazlasıyla ağır basıyordu. Milliyetçilerin Manevra Ordusu, İtalyanların Mart ayında Guadalajara'da merkez hattı olarak kullandığı Zaragoza-Madrid yolunda güneybatıya doğru bir saldırı için Aragón cephesinin arkasına konuşlandırıldı. Varela'nın Kastilya Kolordusu solda, İtalyan CTV merkezde, Fas Kolordusu sağda, Kondor Lejyonu ve Lejyon Hava Kuvvetleri destekte ve Galiçya ile Navarra Kolorduları yedekteydi. Fakat Richthofen'in 3 Aralıkta saptadığı üzere, "İspanyollar ile İtalyanlar arasındaki inanılmaz gerilim" yüzünden milliyetçi ittifakta kriz yaşanmaktaydı.⁶

Guadalajara cephesinin tehdit altındaki kısmı, Cumhuriyet'in artık Cipriano Mera'nın komutanlığını yaptığı IV. Kolordu'su tarafından tutuluyordu. Brihuega Muharebesi'nden önce olduğu gibi, sınırları aşıp düşman toprağına geçerek istihbarat toplayan anarşistler Mera'ya yardımcı oldu. Bu sefer malumat çok daha değerliydi. Milliyetçi kaynaklar daha sonra, Mera'nın bizzat çoban kılığına girerek sınırı geçtiğini ve karargâhtaki harekât planlarını okuduğunu söyledi. Aslında casusluk görevi, Mera'nın bizzat anlattığı gibi, karargâhlarının yakınına gitmeyen Dolda adlı genç bir anarşist tarafından önerildi ve yerine getirildi. Gizlice ziyaret ettiği milliyetçi Aragón'daki CNT üyelerinden gelen raporlar, Zaragoza'dan Calatayud'a büyük birliklerin toplandığı konusunda uyarıyordu. Dolda'nın Medinaceli üzerinden dönüşü, milliyetçilerin şimdiye kadarki en büyük saldırılarına hazırlandığı ve bu saldırının Guadalajara mıntıkasına yöneltileceği konusundaki sezgisini doğruladı. Dolda, hatların içinden geçerek 30 Kasım'da döndü. Mera'yı bilgilendirdi; o da Miaja'yı durumdan haberdar etti.

⁶ Richthofen'in savaş günlüğü, BA-MA RL 35/38; tartışmanın ayrıntıları için ayrıca bkz. Ranzato, *L'eclissi della democrazia*, s. 553. İtalyanlar, Franco'nun Cumhuriyet'in içten çökmesini umduğundan ve askerî bir zaferden kaçındığından kuşkulanıyordu.

Daha sonra Rojo, milliyetçi sahayı ikiye bölmek için Portekiz sınırına yapılacak Ekstremadura taarruzuyla ilgili planlarını rafa kaldırdı. Bunun yerine, milliyetçilerin Guadalajara harekâtını bozacak bir saldırı üzerinde duruldu. Teruel kasabası önleyici saldırı için seçildi, çünkü burası Aragón cephesinin Guadalajara'ya geçmek üzere kuzeybatıya döndüğü köşeyi oluşturuyordu. Bu planın en büyük tehlikelerinden biri, Franco'nun gayet süratle yeniden mevzilendirilebilecek Manevra Ordusu'na yakın olmasıydı. Bununla birlikte Rojo, harekâtı, "düşmanın sınırlı derecede tahrip etme"yi hedefleyen ve "daha fazla istifade için kesin bir avantaj" elde etmeyi amaçlayan bir "taarruzi müdafaa" muharebesi olarak nitelendirdi.⁷

Rojo, Cumhuriyet'in vurucu kuvvetinin Teruel cephesine aktarılmasını emretti: Enrique Fernández Heredia komutasındaki XVIII. Kolordu, Leopoldo Menéndez'in emrindeki XX. Kolordu ve Juan Ibarrola tarafından komuta edilen XXII. Kolordu. Ayrıca XIII. ve XIX Kolordular getirildi. Harekâtı, Levante Ordusu komutanı Albay Juan Hernández Saravia yönetecekti. Rojo, toplamda 40 bin askeri konuşlandırdı.⁸ Tank kuvveti, o verimsiz Sovyet tarzına uygun olarak, saldırıya geçecek tümenler arasında bölüştürülmüş ve bir noktaya yoğunlaşmamıştı.

Öncelikle Rojo, içinde bulundukları durum yüzünden Uluslararası Tugaylar'a güvenemeyeceği kanısındaydı. 15. Uluslararası Tugay'ın Britanya ve Kanada taburlarını ziyaret eden Walter, "silahların, özellikle de tüfeklerin durumunu ve ne kadar kirli [olduklarını] kelimelerle ifade etmenin zor" olduğunu gördü. Walter ayrıca "uluslararası birliklerdeki ufak atışmalardan ve keskin zıtlık"tan ve Fransız müfrezelerindeki anti-Semitizmden rahatsız oluyordu. Ayrıca, "Kléberizm" başlığı altında da yer alan bir mesele olarak, İspanyollara karşı süregelen küstahlık canını sıkıyordu. 11. Uluslararası Tugay'daki Almanlara dair şunları yazmıştı: "Bir yıldan fazladır Alman şovenizmi ısrarla aşılınıp palazlandırılıyor

⁷ Vicente Rojo, *Elementos del arte de la guerra*, s. 433.

Ana gruplar şöyleydi: 11. Tümen (Lister), 25. Tümen (Garcia Vivancos), 34. Tümen (Etelvmo Vega), 39. Tümen (Alba), 40. Tümen (Andrés Nieto), 41. Tümen (Menéndez), 42. Tümen (Naira), 64. Tümen (Martínez Carton), 68. Tümen (Triguero) ve 70. Tümen (Hilamón Toral). Yedek kuvvetler ise 35. Tümen (Walter) ve 47. Tümen (Durán) idi.

ve tüm bu zaman boyunca açıkça ırkçı bir millet politikası uygulandı." Uluslararası Tugaylar'da savaşan İspanyol birlikleri pek çok kez doğru dürüst tıbbi yardım almamıştı ve enternasyonalistler, evlerinden gelen kumanya ve sigaraları onlarla paylaşmadı.⁹

Teruel çıkıntısını savunan milliyetçi güçler 52. Tümen'den ibaretti ve şehirden gönüllülerle desteklendiğinde bile sayısı 10 bin kişiden azdı. Komutan Albay Domingo Rey d'Harcourt siperler ve mukavemet noktalarından oluşan bir hat kurdı. Teruel'e hâkim olan La Muela gibi tepelerdeki başka siperler ve noktalar da caba-sıydı. General Rojo'nun saldırı planı, XVIII. Kolordu'nun 34. ve 64. Tümenleri güneydoğudan Pico del Zorro ile La Muela de Teruel'e saldırırken, kuzeydoğudan Caudé ile Concud köylerine saldıran 11. ve 25. Tümenlerle şehrin etrafını çevirmektir. İki tümen daha, yani XX. Kolordu'dan 40. ve 68. Tümenler, Escandón ve El Vértice Castellar'a ilerleyecekti. Manevra plana göre ilerlerse, Teruel milliyetçi topraklardan koparılacaktı. Bir sonraki aşamada, tanklarla desteklenen XX. Kolordu şehirde çarpışırken, XVIII. ve XXII. Kolordulardaki birlikler, kaçınılmaz olarak gerçekleşecek milliyetçi karşı-saldırıları püskürtmek için bir savunma hattı kuracaktı.¹⁰

Rüzgârlı bir arazideki kasvetli bir yer olan Teruel ilinin başkenti kış soğuğuyla ünlüdür, ama 1937 Aralığının ortalarında etraf neredeyse Sibiryâ'yı andırıyordu. 15 Aralık sabahında, komünist şair Miguel Hernández'in askerlik yaptığı 11. Tümen milliyetçilerin zayıf hatlarını yarıp geçerken kar yağıyordu. Sabah saat on itibarıyla Concud'u aldılar. Cumhuriyetçi güçler, kısmen hava koşullarının bir sonucu olarak, kısmen de ön bombardımandan vazgeçerek düşmanı tam anlamıyla gafil avladı.

Ne var ki saldırıların çoğu genellikle boşa gitti. 17 Aralıkta Yüzbaşı Gubanov'un 3. Tank Bölüğü beş kez hücum başlattı, fakat piyadeler buna destek veremedi. Uluslararası tank alayı, esasen cephenin en tehlikeli kısımlarında savaşan Sovyet gönüllülerinden oluşuyordu.¹¹ Özellikle Yüzbaşı Çaplin bir kahraman gibiydi. Düşman siperlerinden sadece elli metre uzaklıkta tankı vuruldu ve paletlerinden biri hasar gördü. Sekiz saat boyunca tankında

⁹ RGVA 35082/1/95, s. 33-58, aktaran Radosh ve Habeck, s. 444, 459 ve 448. Ciutat, s. 113-114.

A. Vetrov, *Volontyory svobody*, Moskova, 1972, s. 178.

kalarak "düşmanın şiddetli saldırılarına direndi. Cephanesi bittiğinde tankı devre dışı bıraktı, dışarı tırmanıp kaçtı."¹²

XVIII. Kolordu, zayıf direnişi yarıp kasabanın yanından geçerek, 18 Aralık günü öğlen vakti Muela de Teruel'i ele geçirdi. Birlikleri, iki gün sonra San Blas'ta XXII. Kolordu'yla el ele vererek şehrin kuzeybatısındaki savunma hattını hazırlamaya başladı. Escandón'da sert bir çatışmaya girmiş olan 40. Tümen, 19 Aralıkta Teruel dolaylarına ulaştı. Aynı gün Prieto ve Rojo, yanlarında Hemingway, Matthews ve Robert Capa gibi yabancı gazetecilerin de bulunduğu kalabalık bir heyetle cepheyi ziyarete gelmişti ve Halk Ordusu'nun il başkentini ele geçirmesini dünyaya duyuracakları âni bekliyorlardı.¹³

Milliyetçi üst komuta saldırıyı öğrenince afalladı. "Endişe verici haberler," diye yazmıştı Richthofen savaş günlüğüne. "Kızılar Teruel'in yakınındaki cepheyi yarıp geçtiler."¹⁴ En çok huzursuzluk duyan kişi Franco'ydu. Alman ve İtalyan danışmanlarının önerdiği gibi Madrid'e saldırı planına devam etme ile cumhuriyetçiler tarafından yüzüne savrulan kırmızı pelerine karşılık verme arasında kalmıştı. Franco danışmanlarını fena sinirlendirerek, cumhuriyetçilerin bu küçük zaferin tadını çıkarmasına izin vermemeye karar verdi. Kondor Lejyonu Berlin'e şöyle bir rapor geçti: "Generalísimo daha en başta, özel bir siyasal mahiyeti olan prestij kazanmak amacıyla ve Guadalajara üzerinden Madrid'e yönelik olarak çoktan hazırlanmış saldırıyı bir kenara koyma pahasına, Teruel etrafındaki cepheyi hat boyunca 15 Aralıkta olduğu gibi yeniden kurmaya karar verdi."¹⁵ Franco'nun vermek istediği ilk tepki Kondor Lejyonu'nu derhal göndermekti, ama Richthofen temkinliydi: "Hava durumu oldukça ciddi," diye not düştü.¹⁶

Franco gediği kapatmak için Aranda'yı üç tümenle Teruel'e gönderdi ve Dávila'ya 81. Tümen'i Tagus'un yukarısından harekete geçirmesini emretti. 20 Aralıkta şehri kurtarmak için bir ordu

¹² RGVA 33987/3/912, s. 126.

Castells, *Las Brigadas Internacionales*, s. 298.

Richthofen'in savaş günlüğü, 15 Aralık, BA-MA RL 35/38.

BA-MA RL35/39.

BA-MA RL35/38.

kurulmasına yönelik bir talimat yayımladı. Komutanlığını Dávilá'nın yapacağı bu ordu, Turia Nehri'nin kuzeyinde faaliyet gösterecek Galiçya Kolordusu'nu ve güneyde konuşlanacak iki Navarra tümeniyle tahkim edilmiş Kastilya Kolordu'sunu kapsayacaktı. Bu kuvvetler mevcut tüm topçu ve hava birlikleri, özellikle de İtalyan topçuları ve Kondor Lejyonu tarafından desteklenecekti. Ama uçaklar hem kötü görüş koşulları hem de motorları, kanatları ve pistleri etkileyen alışılmadık derecede sert ayaz nedeniyle neredeyse bütün bir hafta boyunca kalkışa geçemedi. Sadece Kondor Lejyonu'nun uçaksavar bataryaları yarma harekâtına karşı çatışmaya yollanabildi.

21 Aralıkta Teruel'de şiddetli sokak çatışması başladı. T-26 tanklarıyla Cumhuriyetçi 68. Tümen, boğa güreşi arenasını çevresindeki dış mahalleyi ele geçirdi. Teruel'deki cumhuriyet tanklarının hafif flu fotoğrafları dünyanın dört bir yanında yayımlandı. Rey d'Harcourt yönetimindeki milliyetçi garnizon şehrin merkezine doğru geri çekildi ve Plaza de San Juan ile kilisesinin etrafındaki binaları savunma hazırlığına geçti. Bu binaların arasında Comandancia Militar, sivil valilik, Banco de España, Hospital de la Asunción ve diğer birçok kamu binası vardı. Albay Barba, Ruhban Okulu'nun, Santa Clara Manastırı'nın ve Santiago ile Santa Teresa Kiliselerinin müdafaasını yönetti. Cumhuriyetçi piyadeler makineli tüfek ateşi perdesi altında şehre doğru ilerledi. "İlk sokaklarda koşuşan *dinamiter*oları seçebiliyordunuz," diye yazdı *New York Times*'tan Herbert Matthews "ve patlayıcı yüklerinin evlerin içindeki patlamalarından çıkan ani ışıkları [görebiliyordunuz]. Harika bir âna gelinmişti: Tarih ve gazetecilikteki çarpıcı anlardan birine."¹⁷ Fakat bu heyecanlı iyimserlik fena halde dayanaksızdı. Teruel'deki kış çatışması hızla iç savaştaki tüm muharebelerin en korkuncuna dönüştü.

Cumhuriyetçiler milliyetçi ateşi altında bir moloz yığınının diğerine kaçarak, buz tutmuş sokaklarda ilerlemek zorunda kaldı. El bombaları ve hafif silahlarla, evler peşi sıra temizlenmeliydi. Çatışmalar sırasında zeminler; ve askerler sokaklarda ölümün pençesinden kaçmak için evden eve geçerken yan duvarlar patlatılarak delindi. Bodrum katlarda saklanan siviller de el bombala-

¹⁷ Herbert Matthews, *The Education of a Correspondent*, New York, 1946.

ıyla öldürölme veya sakatlanma ya da patlamalar sonucu göçük altında kalma bakımından aynı derecede tehlikedeydi. Cumhuriyetçi bir asker, "[A]niden gördük ki birisi pencereden dışarı doğru bir bebeğı tutuyor ve evde siviller olduğunu söyleyerek ateş etmemiz için bağıırıyordu," diye yazmıştı.¹⁸

Cumhuriyetçiler Prieto'nun sivil nüfusu korumaya yönelik özel talimatlarına uyarak, kadınları ve çocukları Plaza del Torico yakınlarındaki evlerin bodrumlarına geri götürdü. Fakat kadınların çoğı, vurulma riskine rağmen, ne yağmalayabiliyorlarsa yağmaladılar. Yaklaşık eksi 15 dereceye düşen ısıda borular donduğı için şehirde çok az su vardı. Mobilyalar, karı eritmek için yakıt sağlamak ve biraz sıcaklık yaratmak için parçalanmıştı. Çatışma gece boyunca devam etti. Her iki taraftaki askerler kimsenin adının sanının okunmadığı o yakın mesafeli muharebede birbirlerine süngülerini geçirdiler. Beş yıl sonra Stalingrad'daki koşullar bundan çok daha kötü olmayacaktı.

22 Aralıktan itibaren cumhuriyetçilerin topçuları, milliyetçi muhafızların elindeki kamu binalarına çok kısa mesafeden ateş etmeye başladı. Belarmino Tomás'ın komutasındaki mayıncılar, Rey d'Harcourt ve Barba tarafından işgal edilen binaların altına mayın koymaya çalışıyordu. Sivil valiliğın daireleri ele geçirildiğinde "bazı muhafızlar bitişikteki binaya, bu acımasız mücadeleyi sürdürdükleri Hotel de Aragón'a girdi. Sivil valilik binasından bazı tutsaklar alındı ve pek çok ceset çıkarıldı. Çoğı, açlıktan ölen çocuklardı."¹⁹ Savaş fotoğrafçısı Robert Capa manzarayı şöyle tasvir etmişti: "Kadınlar ve çocukların içinde bulunduğı, çoğunun gözleri ışıktan gözleri kamaşmış elliden fazla insan, kan ve pislik içindeki kadavraya dönmüş yüzleriyle ortaya çıktı. Yerin altında, askerlerden kalan yemek artıkları ve birkaç sardalyayla, korku dolu on beş gün geçirmişlerdi. Pek azının ayağı kalkabilecek takati vardı; dışarı çıkmaları için onlara el vermek gerekmişti. Böylesine acı verici bir sahneyi tarif etmek imkânsız."²⁰

¹⁸ Bernardo Aguilar, aktaran Pedro Corral, *Si me quieres escribir*, Barcelona, 2004.

Zugazagoitia, *Guerra y vicisitudes...*, s. 358.

Corral, *Si me quieres escribir*, s. 160.

Teruel cumhuriyetçiler tarafından hâlâ tamamen işgal edilmiş değildi, ama hükümet zafer ilan etti. Noel arifesinde terfiler ve ödüller verildi: Hernández Saravia general oldu ve Rojo madalya aldı. Komünistler zaferin kendilerinin olduğunu iddia ettiler. Prieto bile kendini iyimserliğe kaptırarak artık savunma ve taarruz bakanı olduğu esprisini yaptı.²¹ Cumhuriyet'in büyük bir destekçisi olan Profesör Haldane, ünlü şarkıcı Paul Robeson'u Teruel'e davet etti ve Robeson bir gecenin büyük bir kısmı boyunca Britanya taburuna ilahiler söyledi.²²

Kötü hava koşulları milliyetçilerin 29 Aralık'a kadar karşı-saldırı başlatmasına engel oldu. Saldırı, savaş boyunca görülen en büyük topçu bombardımanıya başladı. O gün görüş netliği iyileşmiş, kar fırtınaları dinmiş ve milliyetçi filolar cumhuriyetçi mevzilere 100 ton bomba bırakarak tüm gücünü kullanabilir hale gelmişti. Cumhuriyetçilerin Moscaları, Fiat savaş uçaklarının güçlü refakati nedeniyle bombardıman uçaklarına yaklaşamadı bile. Hava ve karadan yapılan bombardıman iki saat sürdü.²³ Ateş sona erince 10 milliyetçi tümen güneydoğuya doğru hücumla geçti, ama cumhuriyetçilerin hattı korunuyordu. Kondor Lejyonu, sonucun "harika olmadığı"nı kabul etti. Galiçya Kolordusu ancak üç yüz-dört yüz metre toprak kazanırken Kastilya Kolordusu "başlangıç hattında kaldı."²⁴

Ertesi gün hava düzeldi ve milliyetçi topçuları tekrar gümbürdedi. Kondor Lejyonu'nun Heinkel 51'leri "siper tertibatlarına ve ihtiyat mevzileri"ne saldırırken hava savunma topçularının bataryalarındaki 88 mm'lik keskin toplar, kilit noktalara odaklanmıştı. "Asturias'ta evvelce denediğimiz gibi," diye yazmıştı bir Kondor Lejyonu personeli Berlin'e, "uçaksavar ve taarruz ateşiyle siperlerinde vurulunca düşman savaşamayacak duruma geldi."²⁵

31 Aralık 1937'de yeni kar fırtınaları görüş mesafesini birkaç metreye kadar düşürdü. O gece, sıcaklık eksi 20 derecenin altına indi. Hava koşullarına rağmen Kondor Lejyonu kanatlardaki buzları dikkatlice parçalama pahasına da olsa bombardıman

²¹ Zugazagoitia, *Guerra y vicisitudes...*, s. 354.

Castells, *Las Brigadas Internacionales...*, s. 298-299.

Salas, *La guerra...*, s. 292.

BA-MA RL 35/39.

A.g.y.

uçaklarını ve Heinkel 51'leri havalandırmayı başardı. Tanklar ve araçlar donarak durma noktasına gelmişti ve ısınmak için alkole başvuran askerler uyuyakalınca soğuktan öldüler. Soğuk ısırması kaynaklı zayıat çarpıcı biçimde arttı.

1937'nin bu son gününde, García Valiño ve Muñoz Grandes komutasındaki iki Navarra tümeni Muela de Teruel'i geri aldı. General Rojo, telem yoluyla Prieto'yu gelişmelerden haberdar etti, o da ters biçimde karşılık verdi.²⁶ Ama henüz daha en kötüsü gelmemişti. O gece, şehrin askerî kumandanı olarak atanan 40. Tümen komutanı Binbaşı Andrés Nieto, izahı zor bir biçimde askerlerine Teruel'i terk etmelerini emretti. Kuşatma altındaki milliyetçiler neler olduğunu anlamamış gibiydi. "Birkaç saat için," diye aktardı Zugazagoitia, "Teruel kimseye ait değildi."²⁷ General Walter gerilmmişti: "[C]umhuriyetçi güçlerin cepheden kaçarak Teruel'i kendiliğinden tahliye ettiği zor ve panik dolu bir gün. [Bu] önemli ölçüde birliklerimizin içindeki faşist ajanlar tarafından tertiplenmiş bir paniğin sonucuydu."²⁸

General Rojo 1 Ocak 1938'de Modesto'dan milliyetçilerin şehirdeki ilerleyişini durdurmak için V. Kolordu'yu getirmesini emretti. Korkunç kar fırtınaları siperleri karla dolduruyor ve hareket etmeyi neredeyse imkânsız hale getiriyordu. Açıkta bir birlikler karanlık silüetler şeklinde belirip kolay hedef haline geliyordu. Şartlar o kadar kötüydü ki Kondor Lejyonu harekete geçemedi. Almanlar, haritalardan hareketle ateş eden ve "saldırının hiçbir noktasında hedeflerini bulmayan" topların düşüşünü takip etmeyen İtalyan topçularını kıyasıya eleştiriyordu.²⁹

Cumhuriyetçi birlikler şehrin büyük bölümünü yeniden işgal edince çatışma yeniden başladı. Franco, bir hafta kadar önce, 23 Aralıkta, Albay Rey d'Harcourt'a bir mesaj göndererek direnişini canlandırmasını istedi ve ona hemen takviye kuvvet yollamayı vadetti: "İspanya'nın size güvendiği gibi, siz de İspanya'ya güvenin."³⁰ Ama Teruel, Alcázar de Toledo değildi ve cumhuriyetçi güçler de 1936'nın milisleri değildi. Yirmi dört günlük çatışmanın

²⁶ Salas, *La guerra...*, s. 294.

Zugazagoitia, *Guerra y vicisitudes...*, s. 354.

RGVA 33987/3/1149, s. 211-226, aktaran Radosh ve Habeck, s. 484.

BA-MA RL 35/39.

Crónica de la guerra de España, IV. cilt, s. 442.

ardından, 7 Ocakta, Rey d'Harcourt teslim oldu. Milliyetçiler, Teruel'in kaybedilmesinde suçu "görev yerini teslim etmek için kızıl-larla anlaşılan mıntika komutanının zayıflığı ve kifayetsizliği"nde buldu.³¹ Cumhuriyetçi yetkililer sayısı yaklaşık 1.500'ü bulan yaralıları tahliye etti ve sivil nüfusun çoğunu berbat hava şartlarında kamyonlarla Escandón'a götürdü.

Teruel'in teslim oluşundan on gün sonra milliyetçiler, Alfambra Nehri Vadisi'ne hâkim olan Alto de Celadas ve El Muletón'a doğru kuzeyden bir karşı-saldırı başlattı. Uçaklar ve topçularla yapılan saldırı çok büyüktü. Alfambra Vadisi üzerinde 100'den fazla uçak savaştı. Walter, Aranda'nın Galiçya Kolordusu'nu durdurmak için 35. Tümen'deki Uluslararası Tugaylar'ı getirdi. Walter'in raporuna göre, 11. Uluslararası Tugay iyi mücadele etti ve "büyük övgüleri hak etti."³²

İki gün sonra, 19 Ocakta, 5. Navarra Tümeni, 15. Uluslararası Tugay'ın savunduğu El Muletón'a saldırdı. Cumhuriyetçilerin zayıyatı çok ağırdı, ama hatlarını yeniden düzenlediler. Karşı-saldırı emri verildi verilmesine ama komutanlar askerlerinden çok fazla şey bekliyordu. İkmal güçlüğü nedeniyle neredeyse hiç mühimmatları kalmamıştı, ellerine çok az yiyecek geçmişti ve kar yemek zorunda kaldılar, zira ne içme suyu vardı ne de kar eritmeye yarayacak odun. Odun ancak Teruel'de, evlerden çıkarılan mobilyalardan elde edilebiliyordu. Aynı gün, 40. Tümen'in bir parçası olan 84. Karma Tugay'ın askerleri cepheye dönmeyi reddetti. Toplamda 46'sı ertesi gün şafak vakti yargılanmadan idam edildi.³³

5 Şubatta uçuş için "mükemmel hava koşulları"nda³⁴ milliyetçiler Alfambra'ya yönelik büyük saldırılarını başlattı. General Juan Vigón bu harekâtı, İtalyan CTV'si ve Monasterio'nun süvari tümeninin yanı sıra, Galiçya, Fas ve Navarra'dan üç kolorduyla

³¹ R. de la Cierva, *Francisco Franco, un siglo de España*, s. 56. Rey d'Harcourt, Franco tarafından çok kötü muamele gördü. Cumhuriyet hükümeti, yerel piskopos Anselmo Polanco ve rahibi Felipe Ripoll ile albayın cephe arkasına alınmaları emrini verdi. Bu üç adam 7 Şubat 1939'da cumhuriyetçiler tarafından, Katalunya'nın nihai çöküşü sırasında idam edildi.

RGVA 35082/1/95, s. 33-58, aktaran Radosh ve Habeck, s. 447.

Corral, *Si me quieres escribir*, s. 213.

BA-MA RL 35/39.

birlikte yönetti. Neredeyse 100.000 asker ve yaklaşık 500 top, otuz kilometrelik bir cephe boyunca Sierra de Palomera'da toplandı.

O sırada Yabancılar Lejyonu'nda görevde bulunan İngiliz gönüllü Peter Kemp, bu taarruzun başlangıcını capcanlı tasvir eder: Sierra de Palomera'daki berrak ve dondurucu şafak vaktinde, kırmızı bereli Karlosçular ve yeşil ceketli Lejyonerlerin tümenleri bombardıman uçaklarının düşmanın gücünü kırmasını beklemektedir. Sessizliği yalnızca yük katırlarının üzerindeki teçhizatın çıkan sesler bozmaktadır. Ardından, bayırda bekleyen milliyetçi birlikler, arkalarından gelen İtalyan bombardıman uçaklarının kulakları sağır eden vızıltısını duyarlar. Aniden dehşetle fark ederler ki Savoia-Marchetti'ler onları düşman sanmıştır. Tanınmak için arkada bırakılmış şerit ve oklara rağmen peş peşe iki dalgayla kayalık dağ yamacı bombalanır. Yine de milliyetçilerin zayıyatı beklenenden çok daha hafifti. Harekât pek gecikmedi.

Saldırıya, aşağılarındaki vadide savaşın meşhur atlı saldırısını gerçekleştiren Monasterio'nun 1. Süvari Tümeni eşlik ediyordu. Cephenin bu bölümünde görev alan cumhuriyetçi birlikler daha önce hiç çarpışmaya girmemişti ve şiddetli saldırı sonucu hızla dağıldılar. Ardından milliyetçi gruplar, daha sonra güneye dönerek ana cumhuriyetçi kuvveti hızla geri çekilmeye zorladı. Cumhuriyetçiler yaklaşık 20.000 zayıyat verdi, çok sayıda silah ve teçhizat kaybetti. 19 Şubatta milliyetçiler Teruel-Valencia yolunu keserek El Campesino'nun 46. Tümen'ini Teruel'de etrafı kuşatılmış halde bıraktı. 22 Şubat günü şafak vakti kalan son cumhuriyetçiler, milliyetçilerin hattını yarmaya çalışarak şehirden sıvıştı. Üç gün sonra Modesto, Alfambra'nın sağ yakasında bir savunma hattı oluşturmayı başardı; ama muharebe bu şekilde sona ermedi. Akabinde, cumhuriyetçi güçleri bunaltıp püskürtmeye yönelik harekâtlar dört hafta daha devam etti.

Soğuklar ve sokak çatışmalarıyla Teruel Muharebesi, korkunç savaşın en korkunç muharebelerinden biriydi. Milliyetçiler, dörtte biri donma kaynaklı, yaklaşık 40.000 zayıyat verdi. Cumhuriyetçilerin kayıpları daha da feciydi: Toplamda yaklaşık 60.000 kişi.³⁵ Hava muharebelerinde milliyetçiler, bizzat kaybettiklerinden çok

³⁵ Seidman, *A ras de suelo*, s. 243.

daha fazla cumhuriyetçi uçağını –sadece 7 Şubat'ta 12 tane–³⁶ imha etti; fakat tüm pilotlar için en büyük tehlike, düşman saldırısından daha fazla kazaya yol açan hava koşullarıydı.

Cumhuriyetçi piyadeler en kötü zayıflıklarını Teruel alındıktan sonra verdi. İşte bu durum tüm harekât'taki trajedi ve anlamsızlığın altını çiziyordu. Cumhuriyet, feci bir can ve teçhizat kaybı pahasına, elinde tutmayı asla ümit edemeyeceği, hiçbir stratejik değeri olmayan bir şehri ele geçirmeye koyulmuştu. Bir kez daha, propaganda yapmak için erkenden zafer iddiasında bulunma tuzağına düşen cumhuriyetçi liderlerin inatçılığı, en iyi birliklerinin büyük kısmının boş yere feda edilmesine sebep oldu. Hayatta kalanların acınası durumu, moral bozukluğu ve tükenmişliği, birkaç hafta içinde dosdoğru daha da büyük başka bir faciaya yol açacaktı.

Cumhuriyetçi komutanlar kendi aralarında suçun kimde olduğu konusunu öfkeyle tartıştı. Halk Ordusu'nun siyasi dairesinin raporunda sayısız sebep sıralandı: Düşman hava kuvvetlerinin gücü, bunun topçularla birlikte olan etkisi, cumhuriyetçilerin gücünün azalması, silahlarının daha az nitelikli olması, morallerin düşmesi vb.³⁷ Plandaki iş bilmezlik veya komutanların beceriksizliği hakkında ise tek laf edilmedi.

Komünist Parti, sorumluluğun büyük kısmını Prieto veya Rojo'ya yüklemeye çalıştı. Hatta Komintern danışmanları Prieto'yu "komünistlerden uzaklaşmak"la suçladı.³⁸ Her zamanki tekinsiz imalarıyla Stepánov, Moskova'ya Teruel'deki başarısızlığın, başka şeylerin yanı sıra, "kurmay heyetinin, bilhassa da Rojo'nun hatalı ya da haince yönetimi" nedeniyle gerçekleştiğini bildirdi.³⁹

1938 ilkbaharının başlarında Cumhuriyet'in sadece iki avuntusu vardı. Bunlardan biri, 17 Mart'ta askerî teçhizatın geçmesi için Fransız sınırının açılmasıydı. Diğeriyse bekenmedik bir kaynaktan geldi: Çoğunlukla gemilerdeki mürettebatın ataleti ve etki-

³⁶ BA-MA RL 35/39.

³⁷ Zugazagoitia, *Guerra y vicisitudes...*, s. 354.

³⁸ Palmiro Togliatti, *Escritos sobre la guerra de España*, Barcelona, 1980, s. 189.

Stepánov, *Las causas de la derrota*, s. 108.

sizliği nedeniyle savaş boyunca milliyetçi ve İtalyan ablukasına meydan okumak için pek bir şey yapmayan cumhuriyetçi donanma. Bu arada, milliyetçilerin donanması, iki denizaltı gönderen Mussolini'nin yardımıyla büyümüştü. Bunlara, hep batıl inançları olagelmiş denizaltı mürettebatı için pek güven tazeleyici tercihler olmayan *Mola* ve *Sanjurjo* isimleri verildi. Ayrıca, yedi İtalyan "Lejyoner" denizaltısı, yüze çıkarak zorunda kaldığında İspanyol kraliyet bayrağını çekmeye hazır halde, Akdeniz'de faaliyet göstermeye devam etti. Mussolini Franco'ya dört muhrip ve daha sonra 1938'de, eski bir kruvazör olan *Taranto*'yu verdi.

Kuzeydeki savaşın sona ermesi milliyetçi Akdeniz donanmasının, *Almirante Cervera* kruvazörü ve Heinkel 60'ların bulunduğu iki deniz uçağı filosu da dahil olmak üzere, Kantabria kıyılarındaki birliklerle güçlendirilmesini sağladı. Bunlardan biri Amiral Francisco de Moreno'nun İtalyan donanması ve hava kuvvetleriyle birlikte ortak karargâhını kurduğu Palma de Mallorca'ya gitti. Palma, yük gemilerine ve başta Barcelona ile Valencia olmak üzere cumhuriyetçi kıyı kentlerine yönelik saldırılarda, başlıca İtalyan bombardıman uçağı üssü olarak kullanıldı. Ortaklığın baskın paydaşı İtalyanlardı ve ada neredeyse tamamen onların işgali altındaydı. Kendini Kont Rossi diye tanıtan Mavisakal benzeri bir İtalyan faşistin adada terör estirdiği savaşın ilk günlerinden beri burası özel arpalıkları olmuştu.⁴⁰

Batı Akdeniz üzerinde işte böylesine aşılması zor bir kontrol söz konusuysa, cumhuriyetçi donanma Martta herkesi gafil avladı. Başarılarında şansın ne kadar rol oynadığını tahmin etmek zor. *Libertad* ve *Méndez Núñez* kruvazörleriyle desteklenen küçük bir torpido botu filotillası ve dokuz muhrip 5 Martta Palma de Mallorca'daki milliyetçi filoya saldırmak üzere Cartagena'dan ayrıldı. Bu sırada, Palma'dan gelen bir konvoyla eşlik eden bir milliyetçi filosu onların yönünde ilerliyordu. *Baleares*, *Canarias* ve *Almirante Cervera* olmak üzere üç kruvazör, üç muhrip ve iki mayın gemisinden oluşuyordu. İki kuvvet, 6 Martta gece birden

⁴⁰ "Kont Rossi" gerçek ismi Aldobrando Bonaccorsi olan bir faşistti. Ciano onu Balear Adaları'nda, özellikle de Mallorca'da göreve getirmişti. Suçlarıyla ve saçtığı dehşetle nam saldı. Mussolini ve Ciano ondan yerel Falange'yi, İtalyan faşist etkisi altına almasını istedi. Bkz. Ranzato, *L'eclissi della democrazia*, s. 554 ve devamı.

hemen önce temas kurdu. Cumhuriyetçi muhriplerin üçü sancak gemisi *Baleares*'i gördü ve torpidolarla yayılım ateşi açtı. Milliyetçi kruvazör hızla battı; kaybedilen 726 asker arasında Amiral Vierna da vardı. Bu her ne kadar denizdeki en büyük muharebe olsa da, önemli sonuçlar doğurmadı çünkü milliyetçiler eski kruvazör *República*'yı hemen onarıp adını *Navarra* olarak değiştirdiler. Donanmaları bu hadise nedeniyle çok daha temkinliydi, ama kıyı üzerindeki kontrolleri bundan etkilenmedi ve sadece birkaç gün sonra Heinkel'lerin Cartagena'ya yaptığı hava akınıyla Cumhuriyet'in tek ana muharebe gemisi *Jaime I* tahrip edildi.

Tam da Manevra Ordusu savaşta şimdiye dek görülmemiş en yıkıcı taarruzu başlatmak üzereyken *Baleares*'in kaybedildiği haberleri ulaştı. Franco'nun, Teruel'den sonra zafere giden kestirme yollardan bir kez daha vazgeçmeye karar verip kilit bölgelerin parçalanması stratejisine devam mı ettiği yoksa kış muharebesinin etkilerinden kurtulmadan önce Halk Ordusu'nun zayıflığından faydalanmaya ikna mı olduğu kesin değildir. Düşmanın en tecrübeli gruplarına başka bir ağır darbe vurma, aynı zamanda cumhuriyetçi insan gücünün ve endüstrisinin ana kaynağı olan Katalunya'yı bölgenin geri kalanından ayırma fırsatı belli ki cazip geliyordu. Bunun ardından Katalunya boyunduruk altına alınabilir ve Cumhuriyet Fransa'dan koparılabilirdi. Katalan endüstrisi ve yurtdışından gelen malzemeler olmasa, merkezî bölge kısa sürede düşerdi. Yarma harekâtıyla Madrid'i ele geçirmekten daha az gösterişli bir stratejiydi bu, ama başarı getirmesi daha kesindi.

Milliyetçiler bu savaşa büyük bir avantajla başladı. Gruplarını, cumhuriyetçi genelkurmayın sandığından çok daha hızla yeniden konuşlandırdılar. Casuslar tarafından tehdit konusunda uyarılmış olsalar da, cumhuriyetçi komutanlar öyle ya da böyle Guadalajara cephesinin hâlâ milliyetçilerin hedefi olduğuna inanıyordu. Ayrıca, düşman birliklerinin Teruel'den sonra en az kendileri kadar bitkin olduğunu varsayıyorlardı. Teruel'in geri alınmasından sonraki iki hafta içinde General Dávila'nın kurmay heyeti başkanı General Vigón planlarına son şeklini verdi. Manevra Ordusu, merkez Aragón mıntıkasının güney yarısından oluşan başlangıç hattının arkasında konum aldı. Ebro'nun güney yakasında yer

alan sol kanattan başlayarak Yagüe'nin Fas Kolordusu, 5. Navarra Tümeni ve 1. Süvari Tümeni, İtalyan CTV'si ve Aranda'nın Galiçya Kolordusu oradaydı. Kastilya, Aragón ve Navarra olmak üzere, üç kolordu daha konuşlandırıldı. Dávila'nın toplamda yaklaşık 700 top ve takriben 600 uçakla desteklenen, 150.000 kişiden müteşekkil 27 tümeni vardı.

Milliyetçilerin saldırısı 9 Martta büyük bir kara ve hava bombardımanı ile başladı. Milliyetçi piyadeler cumhuriyetçilerin siperlerine ulaştığında, siperdekiler bir tüfeği bile ellerinde tutacak durumda değildi. Milliyetçi topçuların üstünlüğü, bir de üstüne Kondor Lejyonu, Aviazione Legionaria ve Brigada Aerea Hispana, cumhuriyetçileri tamamen dezavantajlı bıraktı. Junkers 87 ve Stuka pike bombardıman uçağı ilk kez bu taarruzda kullanıldı. İspanya'daki Luftwaffe subayları bu uçağın yükünü bir hedefin beş metre içine düşürebileceğini iddia ediyordu.

Bu tür bombardımanlara göğüs geren cumhuriyetçi muhafızlar, daha sonrasında von Thoma'nın gayet etkili biçimde kullanılan tanklarına karşı koymak zorunda kaldı: "Gerçek blitzkrieg."⁴¹ Milliyetçi piyadelerdeki zayıflık, savaş sırasında yürütülen büyük taarruzların içinde en düşük seviyedeydi. Hatta birçok bombardımandan sonra, hayatta kalan sarsılmış askerleri siperlerinde süngülemek dışında, Yabancılar Lejyonu'nun pek bir şey yapması gerekmemişti. General Walter bir kez daha felaketin sebebinin "bozguncu unsurların ve cumhuriyetçi birliklerin içindeki beşinci kol ajanlarının muazzam ve yoğun faaliyetleri"nde buldu ve "... [T]ürlü türlü piçin en iğrenç, kokuşmuş, hain faaliyetlerinin en fazla sergilendiği günlerdi," dedi.⁴² Bununla birlikte, Moskova'ya gönderilen başka bir raporda "[milliyetçi saldırının] sadece bir yanıltma hareketi olduğunu düşündük ve Guadalajara'da genel bir muharebeyi beklemeyi inatla sürdürdük," denilerek durum açıkça ifade edildi.⁴³ Bu sözlerin durumun daha doğru bir değerlendirmesi olduğunu söylemeye gerek yok.

⁴¹ Delperrié du Bayac, *Les Brigades Internationales*, Paris, 1985, s. 331. Von Thoma, her biri üç birlik ve 14 tankı tasarrufunda bulunduran dört tank taburuna sahipti. Bkz. Blanco Escolá, *Falacias de la guerra civil*, s. 241. RGVA 33987/3/1149, s. 211-226, aktaran Radosh ve Habeck, s. 485.

⁴³ RGVA 33987/3/1149, s. 230.

Taarruzun ilk günü, Yagüe'nin tanklarla desteklenen Fas Kolordusu, 44. Tümen'i yararak Ebro'nun güney tarafı boyunca otuz altı kilometre ilerledi. Hâlâ harap halde bulunan Belchite, ertesi gün, 10 Martta, saldırının ikinci dalgasındaki Karlosçu *requetéler* tarafından düşürüldü. Bu arada Yagüe, saldırısının ivmesini koruyordu. Cumhuriyetçilerin eğreti bir şekilde onardığı her savunma hattı, kurulduktan hemen sonra parçalanıyordu. Aynı gün Kondor Lejyonu bütün Heinkel 111'lerini, Dornier 17'lerini ve Heinkel 51'lerini, cumhuriyetçi hava meydanlarına saldırmaya gönderdi. Görünen o ki, "şaşırtıcı bir şekilde, karadaki düşman hava kuvvetlerine ciddi hasar" verdiler. Ertesi gün 5. Tümen'in Belchite'den hızlı ilerleyişi, Gruppe Droehne'nin Alman tanklarıyla ve Kondor Lejyonu'nun 88 mm'lik toplarıyla desteklendi.⁴⁴ Kanatlara yönelik tehditlerden endişelenmeyen Yagüe, Caspe'ye doğru ilerledi.

Teruel'den sonra cumhuriyetçi güçler tükenmiş ve yeterli teçhizatın yoksun haldeyken (birçoğu hâlâ uygun mühimmat ikmali almamıştı), ön cephedeki yeni birliklerde acemi askerler yer alıyordu. Bu bir geri çekilmeden ziyade bir bozgundu. Stepánov şöyle yazmıştı: "Faşist saldırıdan kurtulan ordunun ezici çoğunluğu subaylar ve komutanlardan oluşan büyük kısmı şaşkına dönüp paniğe kapıldı ve kendilerini kaybedip geri kaçtılar."⁴⁵

Bir-iki yerde cesurca direnildi, ama cumhuriyetçiler milliyetçi saldırıya karadan ya da havadan direnemeyeceklerini anladıkları için moraller çöktü. Teruel'den sonra anti-komünist hissiyatın güçlenmesiyle durum daha da kötüleşti. Komünistlerin hıyanetine dair neredeyse ne duyulsa inanılıyordu. Komünist olmayan birlikler mühimmat ikmallerinin kasten kesildiğini düşünüyordu. Bu şüpheler ayrı ayrı olaylardan kaynaklanıyordu. Örneğin Teruel Muharebesi'nde, üst düzey subaylarından biri Komünist Parti'ye katılmayı reddettiğinde, 25. Tümen'in bir kısmına yedek silah ve mühimmatı verilmedi. Ayrıca saha komutanları ve kurmayları, özellikle de komünist subaylar arasında, birçoğu Teruel'den kalma sert tartışmalar yaşanıyordu. Líster, Rojo'ya itaat etmeyi reddetmişti; El Campesino, Modesto'nun çekilme sırasında kendi

⁴⁴ BA-MA RL 35/40.
Stepánov, s. 109.

tümenini kasten irtibatsız bıraktığını iddia etti;⁴⁶ ve Modesto ile Líster, Fuentes de Ebro'daki BT-5 tanklarının kaybindan bu yana hep olduğu gibi, birbirinden hâlâ nefret ediyordu.

Aragón fiyaskosundan kaynaklanan kargaşada, karşılıklı suçlamaların muhatapları Marty ve Líster'di. İkisi de birbirlerini ihanetle ve keyfi idamlar uygulamakla itham ederek davranışlarını haklı göstermeye çalışıyordu. İspanyol Komünist Partisi liderleri, Walter ve Čopić dahil olmak üzere bazı Uluslararası Tugay komutanlarının başarısızlıkları nedeniyle görevden alınmasını istedi.

Milliyetçiler Aragón taarruzunun ilk on gününde cephenin merkezinin sağında kalan kısmı elli ile yüz kilometre arasında değişen derinliklere kadar ele geçirdi. 22 Martta Ebro'dan Huesca'ya kadarki kısımda saldırılarına başladılar. Moscardó'nun kolordusu ve Solchaga'nın Karlosçu tümenleri aşağıya, güneydoğuya doğru bastırırken Yagüe, geri çekilen cumhuriyetçileri arka sol kanatlarında mağlup etmek için Ebro'yu geçti. Aragón'un merkezinin tamamen ele geçirilmesiyle Martın sonunda denize doğru ilerleyiş başlatıldı.

İtalyan CTV'nin öncü birlikleri 14 Martta, yani on bir gün önce 10.000 kilo bombayla 200 insanı öldüren on dört Savoia-Marchetti'nin mahvettiği Alcañiz'e girdi. Milliyetçi gazete *Heraldo de Aragón* kentin "kaçmadan önce kızılalarca ateşe verildiği"ni duyurdu. Aviazione Legionaria'nın artık kendi Guernica'sı vardı.⁴⁷ Milliyetçiler, yeniden toplanmak için 22 Martta kısa bir süreliğine durakladı. Bir sonraki hareketleri, Ebro'nun kuzeyinden Lérida'ya doğru olacaktı. Quinto yakınlarındaki Ebro'yu geçen Yagüe 23 Martta sol kanadında çekilmekte olan cumhuriyetçilerin peşine düşerken Moscardó'nun Aragón Kolordusu ve Solchaga'nın Navarra tümenleri güneydoğuya doğru ilerlemeye devam ederek Barbastro ve Monzón'u aldı. Aynı gün milliyetçi komuta, saldırılarına hazırlık olarak Lérida'nın bombalanması emrini verdi.

Cumhuriyetçiler için bu durum, ancak düşman dinlenmek için durduğunda yavaşlayan bir geri çekilmeydi. Bir kanat düzeninin geri çekilmesi paniği tetikledi; bu kargaşada hiç kimse yanı ba-

⁴⁶ Skoutelsky, *Les Brigades Internationales*, s. 99.

José M. Maldonado, *Alcañiz 1938. El bombardeo olvidado*, Zaragoza, 2003.

şındakini uyarmış gibi görünmüyordu. Erzak ve mühimmat nadiren ulaşıyordu. Ve düşman savaşçıları geri çekilen birliklerin peşinden av köpekleri gibi koşturuyordu. Bir sürü savaş uçağı, el bombası atmak ve cumhuriyetçileri alçaktan taramak için ortaya daldı. Savaşın ilk günlerinde milisleri çökerten irtibatsız kalma korkusu, artık Halk Ordusu'nu da etkisi altına almıştı. Kıdemli komünist subay Manuel Tagüeña, 1 Nisan itibarıyla Mora del Ebro yakınlarındaki 35. ve 45. Uluslararası Tümen'lerin "savaşma kapasitelerinin tamamen tükendiği"ni bildirdi.⁴⁸

3 Nisanda POUM'un eski kalesi olan Lérida, Yagüe'nin birliklerinin eline geçti, fakat Líster'in 11. Tümen'i bombalarla harabeye çevrilmiş Tortosa'da İtalyanları bir süreliğine durdurdu. Aragón ve Navarra Kolorduları, Barcelona'daki endüstriye elektrik sağlayan hidroelektrik santrallerinin bulunduğu Tremp ve Camarasa Barajlarını ele geçirdi. Balaguer, 100 uçakla yapılan korkunç bir bombardımanın ardından 6 Nisanda düştü. CTV ve Monasterio'nun süvarileriyle birlikte Berti Gandesa'ya girdi. Orada, muzaffer birliklere hürmetlerini sunmayı bekleyen Montpensier ve Montealegre Düşesleri ile Bailén ve Gamazo Kontesleri tarafından karşılandılar.

Bu sırada Aranda'nın Galiçya Kolordusu, 4. Navarra Tümeni'yle birlikte, Ebro'nun ağzının hemen altındaki kıyıya giden yolda çarpıştı. 15 Nisanda sahil kasabası Vinaroz'u alarak Katalunya'yı cumhuriyetçi İspanya'nın geri kalanından ayıran bir koridor oluşturdular. O gün Kutsal Cumaydı ve Karlosçu *requeté*ler Şeria Nehri'ymiş gibi denize daldılar. Tüm milliyetçi basın, General Alonso Vega'nın nasıl parmaklarını suya daldırıp istavroz çıkardığını tasvir etmede birbiriyle yarıştı. Milliyetçiler, başlattıkları Haçlı Seferinin yakında sona ereceğine inanıyordu, zira "Franco'nun muzaffer kılıcı kızıkların işgal ettiği İspanya'yı ikiye ayırmıştı."⁴⁹

⁴⁸ Tagüeña, *Testimonio de do guerras*, s. 107.
Sevilla'daki ABC, 16 Nisan 1938.

BARIŞ UMUTLARININ YIKILIŞI

1938 baharında milliyetçi Manevra Ordusu Aragón'un her tarafına yayılırken, Cumhuriyetçilerin cephe gerisinde ekonomik kriz büyüyor, moraller bozuluyordu. Siyasi gruplar arasında güvensizlik, gizli polis SIM'den duyulan duyulan korku, Negrín hükümetinin otoriterliğine karşı kızgınlık, vahim gıda kıtlığı, vurgunculuk ve bozgunculuk gırlaydı. Bu sırada, artık Cumhuriyet'in başkenti olan Barcelona'nın halkı savaşta görüp görülmüş en ağır hava akınlarına maruz kalıyordu.

Cumhuriyetçi bölge bir hiperenflasyon sarmalı içindeydi. Savaşla geçen iki yıldan az bir sürede yaşam maliyeti üçe katlandı.¹ Savaşın başında ekonominin sırtındaki en büyük yük milislerin maaşıydı. Fakat ödenen ücret yüksek enflasyona rağmen günlük 10 pesetanın üzerine çıkmadı. Hal böyle olunca 1936 kışı geldiğinde en büyük masraf açık arayla yurtdışından silah alımı oldu.

¹ 30 Haziran 1936'da, tedavüldeki İspanyol banknotları 5,399 milyon pesetaydı. Nisan 1938'de sadece cumhuriyetçi bölgede 9,212 milyona ulaştı (Joan Sardà, *Banco de España*, s. 432). Askerî facialar ve altın rezervlerinin ihracatı arttıkça cumhuriyet pesetasının değeri feci biçimde düştü. 1936 sonunda %19,3, bir yıl sonraysa %75 değer kaybetti. 1938'in sonuna gelindiğindeyse ilk değerinin %97,6'sını kaybetmişti. Aralık 1936'da döviz kuru bir İngiliz sterlini için 42 pesetaydı. Bir yıl sonra, Teruel Muharebesi'nden hemen önce, döviz kuru sterlin için 226 idi, ama Aragón'daki milliyetçi seferberlikten sonra 530 ile 650 pound arasına düştü. Ayrıca bkz. A. Carreras ve X. Tafunell, *Historia económica de la España contemporánea*, Critica, Barcelona, 2004, s. 270-1; Ángel Viñas vd., *Política comercial exterior en España (1931-1975)*, Banco Exterior de España, Madrid, 1979.

Bask bölgesindeki ve Asturias'taki küçük fabrikaları saymazsak İspanya'da silah sanayisi yoktu. Bu yüzden, deneyim eksikliği düşünüldüğünde, Katalunya'daki metalurji sanayisinin savaş üretimine yönlendirilmesini beklemek gerçekçi değildi. Aslında, CNT kolektifleri ve Generalitat'ın elinden kontrolü almaya kararlı olan merkezî hükümetin, yurtdışından gelen makinelerin karşılığında döviz vermeyi reddettiği savaşın ilk altı ayında, bu fabrikalarda el yordamıyla başarılanlar dikkate şayandı.

Cumhuriyet'in gereksinim duyduğu bütün silahlar, yurtdışından peşin altın veya nakit ödemesiyle alınabilmişti. Cumhuriyet'in altın rezervlerinin Fransa ve Sovyetler Birliği'ne aktarıldığı öğrenildiği andan itibaren, Avrupa'daki hükümetler arasında ve bilhassa, çok az riskle büyük kâr elde etme şansını gören silah satıcıları arasında bir çeşit altına hücum heyecanı baş gösterdi.

Çatışmanın başladığı andan beri, silah ticaretinden bihaber olan cumhuriyet yetkilileri, bariz umarsızlıklarıyla Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da bir satıcı piyasası yaratmıştı. 8 Ağustos 1936'da Paris'teki cumhuriyetçi büyükelçi Álvaro de Albornoz, Société Européenne d'Études et d'Entreprises ile bir mukavele imzalayarak bu kuruma "Fransa'da ve diğer ülkelerde tüm ürünlerin satın alımı" için münhasır haklar verdi ve hizmetleri için Cumhuriyet'in %7,5 komisyon ödeyeceğini taahhüt etti. Ama bu şirket büyük oranda, ticaret bankalarının (örneğin Worms et Cie ve Osmanlı Bankası), gazetelerin (*Le Temps* ve *Le Matin*) ve hepsi Franco'yu destekleyen Schneider-Creusot gibi büyük sanayicilerin tasarrufundaydı.

Cumhuriyetçi alıcılar kendilerini bir şantaj engeliyle karşı karşıya buldu, zira hükümet bakanları ve üst düzey yetkililer ihracat izni ve diğer belgeleri imzalamak için 25.000 ile 275.000 dolar arasında değişen yüksek miktarlarda rüşvet talep ediyordu. Bazen parayı alıyor, sonra sevkiyatı engelliyorlardı.² Adem-i mü-

² Esas silah alma ekiplerinin başında, Paris'te Dr. Alejandro Otero Fernández (daha sonra yerini Antonio Lara aldı); Paris'te José Calviño Ozores ve Martí Esteve; Belçika'da Antonio Bolaños, Daniel Ovalle ve Francisco Martínez; Britanya'da Carlos Pastor Krauel, Meksika ve ABD'de Fernando de los Ríos ile birlikte Félix Gordón Ordas vardı. Josef Veltjens, Prodromos Bodosakis-Athanasiades, John Ball, Jack A. Billmeir, Stefan Czarnecki, Kazimierz Ziembinski, Stefan Katelbach ve kendi tiplerinde-

dahale politikası yüzünden Cumhuriyet bu tarz numaralara karşı tamamen savunmasızdı. Parası peşin ödenen silahlar geldiğinde, sandıklar çoğu kez adi, hatta kullanılmaz durumdaki silahlarla dolu oluyordu. Mümkün olan her yerden silah edinme zorunluluğu, Halk Ordusu'nun birçok farklı mermi türünü içeren çok çeşitli kalibrelerle donatılmasına yol açtı. Satın alınan silahların büyük kısmı, hatta neredeyse yarısı dolandırıcılık, abluka, denizaltılarca torpidolanma ya da limanların bombalanması yüzünden hiçbir zaman gelmedi.

İspanya hükümetleri Nazilerin iktidara gelmesinden çok önceden beri Almanya'dan silah alıyordu. Fas'taki sömürge ordusu, daha sonraları en etkili destek kuvvetleri haline gelecek Rif kabilelerine karşı kullanmak için hardal gazına ihtiyaç duymuştu. Fakat iç savaş sırasında Cumhuriyet, General Franco'nun en önemli müttefiki Nazi Almanya'sından da silah aldı. Son zamanlarda yapılan araştırmalar,³ uzun süredir şüphelenilenlerin doğru olduğunu göstermiştir: Prusya Başbakanı ve Luftwaffe başkumandanı Korgeneral Hermann Göring, kendi adamları Franco için savaşırken Cumhuriyet'e silah satıyordu.

1 Ekim 1946'da Hamburg'dan 19.000 tüfek, 101 makineli tüfek ve 28 milyondan fazla fişekle doldurulmuş olarak yola çıkan Galli kargo gemisi *Bramhill*, Alicante'ye ulaştı. Bu silahların tamamı Barcelona'daki CNT tarafından kendi milis bölükleri için sipariş edilmişti. *Bramhill*'in Alicante'deki varlığı HMS *Woolwich*'teki subaylarca gözlemlenmişti. Geminin kaptanı konuyu araştıran Dışişleri Bakanlığı'na derhal bilgi verdi. Alman hükümeti Hamburg'un özgür bir liman olduğunu söyleyerek bahaneler üretti, ama bu yük gemisinin resmî bir onayla geldiği gayet aşikârdı. Dışişleri Bakanlığı bu meseleyi üstelemedi. Fakat gerçekte Cumhuriyet'e el altından yapılan bu silah satışının mimarı Hermann Göring'di. Aracı olarak, kalkışmadan önce General Mola'ya silah satmış meşhur kaçakçı Josef Veltjens'i, daha da önemlisi, Yunanistan diktatörü Metaksas'la yakın ilişkileri bulunan Yunan kor-

ki kaçakçılarla iş yapmak zorundaydılar. Bkz. Howson, *Armas para España*.

Profesör Morten Heilberg ve Mogens Pelt'in kendi kitapları *Los negocios de la guerra* için yaptıkları çalışma, daha önce hakkında sadece şüphe duyulmuş fahiş bir paradoksun ayrıntılarını nihayet doğrulamıştır.

san Prodromos Bodosakis-Athanasiades'i kullanmıştı. Bodosakis-Athanasiades, Poudreries et Cartoucheries Helléniques SA'nın başhissedarı ve başyöneticisiydi; bu şirketin ana ortağı ve destekçisi ise Göring'in bizzat kontrol ettiği Rheinmetall-Borsig'di.

Bodosakis, aldığı silah taleplerini Rheinmetall-Borsig'e iletiyor, Metaksas hükümetiyse teçhizatın Yunan ordusu için alındığını belirten son kullanıcı sertifikasını temin ediyordu. Sevkiyat Yunanistan'a vardığında Bodosakis bu silahları Meksika'ya gittiği söylenen, fakat aslında İspanya'ya giden bir başka gemiye aktarıyordu. Bodosakis Cumhuriyet'le olduğu kadar milliyetçilerle de anlaştığı için, sevkiyatı iki gemiye ayırıyordu: İyi ve en yeni silahlar milliyetçilere, eski ve daha az kullanılır olanlarsa cumhuriyetçilere gidiyordu.

1937 ve 1938'de, Alman silahlarının Cumhuriyet'e satışı zirve noktasına ulaştığında Bodosakis'in şirketi Rheinmetall-Borsig'den neredeyse (o günlerde 3,2 milyon sterline eşdeğer) 40 milyon Reichsmark değerinde sevkiyat sipariş ediyordu. Sevk edilen malların neredeyse tamamı Cumhuriyet içindi. Bodosakis'in Göring'e ödediğinin beş ya da altı katı daha fazla ücret isteğine pekâlâ emin olabiliriz. Muazzam kârın kayda değer bir kısmını büyük ihtimalle Rheinmetall-Borsig yerine Göring'e şahsen ödüyordu ki bu meblağ Metaksas rejimine ve diğer yetkililerine yapılan ödemelere ilavetendi.⁴

Nazi Almanyası ile Cumhuriyet İspanyası arasındaki bu serbest pazar ticaretinin Sovyet tarafı bile vardı. Kasım 1937'de Bodosakis, tasfiye edilen Sovyet büyükelçisinin oğlu George Rosenberg'le birlikte bir Sovyet uçağıyla Barcelona'ya gitti. Gemi acentesi ve kurnaz bir işletmeci olan Rosenberg ile Bodosakis, mühimmat tedariki için Cumhuriyet ile 2,1 milyon sterlinlik bir sözleşme imzalamaya gelmişti. Diğer olaylarda olduğu gibi bu durumda da nakit şeklinde peşin tam ödeme yapılmasını istediler. Alman silahlarının Cumhuriyet'e temini ta savaşın sonuna, Ocak

⁴ Milliyetçilere göre, Göring temin edilen her tüfek başına bir pounda düşecek bir meblağ alıyordu. Morten Heiberg ve Mogens Pelt, *Los negocios de la guerra*'da (s. 190-3) Berlin'deki Milliyetçi elçi Marquis de Magaz'ın 10 Ağustos 1938 tarihinde Franco'nun Dışişleri Bakanı Kont Jordana'ya yolladığı mektuptan bir alıntı yapar. Magaz bu rakamları Paris'teki "gizli kaynaklar"dan edinmişti.

1939'da yabancı gönüllülerin ülkelerine iadeleri için uluslararası komisyon kuruluncaya kadar devam etti.⁵

Benzerine rastlanmadık bu üçkâğıtçılığı duyunca küplere binen milliyetçiler birçok kez Alman yetkililere itiraz etti.⁶ 3 Ocak 1937 ile 11 Mayıs 1938 arasında cumhuriyetçi limanlara bu tür sevkیاتlar taşıyan on sekiz gemi tespit ettiler, ama buna ilişkin olarak onlara pek açıklama yapılmadı. Hermann Göring'e kalırsa cumhuriyetçilerin parası en az milliyetçilerinki kadar iyiydi.⁷ Berlin'in kuzeyinde bulunan kır evi Karinhall'in dekorasyonunun İspanya İç Savaşı'ndan elde ettiği muazzam kârla yapıldığına kuşku yoktur.

Cumhuriyet, silahların karşılığını altın ve nakit parayla ödemeye devam edemedi.⁸ 1938'in başlarında, Paris ve Moskova'daki cari altın hesapları boşalmak üzereydi.⁹ Nisanda Negrín, Banco de Espana'daki gümüşü ABD'de satmaya başladı. Burgos hükümeti, avukatları (daha sonra Eisenhower döneminde ABD Dışişleri Bakanı olacak) John Foster Dulles'ı işe koşarak bu duruma sertçe karşı çıktı, ama girişimleri başarısız oldu. 29 Nisanda Maliye Bakanı Méndez Aspe yetki veren kararnameyi imzaladı.¹⁰ O yaz hükümet tekrar satmak için mücevher ve değerli metallere bedelini ödeyerek el koyma ve "Cumhuriyet'in açık düşmanları"nın mallarını istimlak etmeye yönelik düzenlemeler getirdi. Tüm bu gümüş, mücevher ve başka malların satışlarından 31 milyon dolar elde edildi, ama Cumhuriyet'in 1 aylık harcaması 27 milyon dolardı ve buna Sovyet silah nakliyatı dahil değildi.¹¹

Tek umut, bir kez daha Sovyetler Birliği'ne yaklaşmaktı. Mart ayında Cumhuriyet'e, önceki sonbahar Moskova'daki büyükelçi

⁵ Albay Ribbing'in İspanya'dan raporu, Genelkurmay, Eski Gizli Arşiv, Yabancı Birimi, KA E III 26, cilt, s. 20.

Milliyetçilerin Nazi Almanyası'na borçları 371 milyon marka yükseldi ama madencilik ve diğer ürünlerden elde edilen hammaddeler yoluyla uzun bir sürede ve esasen aynı olarak ödendi.

Heiberg ve Pelt, *Los negocios de la guerra*.

Howson, *Armas para España*.

Bkz. 19. Bölüm.

Beş nakliyatla, 15 milyon dolar değerinde gümüş satıldı. 5 milyon dolar da başka yollarla dağıtıldı.

Viñas, *Guerra, dinero, dictadura*, s. 174.

Pascua'nın pazarlığını yaptığı, %3 faizle ve yarısı altın şeklinde geri ödenmek üzere 70 milyon dolarlık bir kredi verildi. Bu, Sovyetler Birliği'ne ikinci bir altın sevkiyatını zorunlu kılmıştı. Şimdiyse, çoğunluğu Sovyet silahlarının satın alınmasında kullanılacak 85 milyon dolarlık bir kredi daha talep ediliyordu. Cumhuriyet, cevabı uzun süre beklemek zorunda kaldı. Cevap geldiğindeyse her şey için çok geçti.¹²

Cumhuriyet hükümetinin çok sayıdaki askerî yardım isteği Stalin tarafınca düpedüz görmezden gelindi. Vaziyet 1938 baharında iyice zorlaştığında Sovyetler Birliği'ne yapılan başvurular arka plana atıldı. Litvinov 19 Nisanda İspanya'daki Sovyet maslahatgüzar Marçenko'ya şöyle yazdı: "Negrín'in talebini ilgili kuruma (Politburo) ilettim, lakin şu âna dek bir karar alınmadı."¹³ Nihayetinde Litvinov, Barcelona'daki Marçenko'ya 7 Ağustosta tekrar şöyle yazdı: "Şimdiye değin İspanya'nın [İspanya hükümeti] taleplerine yönelik bir karar alınmadı. Sanırım bu gecikmenin sebebi cevabın olumsuz olacak olmasıdır."¹⁴ Bazı silahların sevkiyatına devam edildi, ama Avrupa ve Uzakdoğu'daki durumdan ötürü Stalin, İspanya'ya ilgisini kaybetmişti. Cumhuriyet hükümetinin kaybedeceği ve Stalin'in başka öncelikleri olduğu gayet aşikârdı.

Silah ithalatının doğurduğu büyük maliyetin yanı sıra, Cumhuriyet'in petrol, her türde erzak ve artık Aragón'un tarım bölgelerinin kaybedilmesinin ardından gıda alması gerekiyordu. Meksika'dan alınan nohut ve mercimek cumhuriyet bölgesindeki ana öğün malzemesi olmuştu. Her yerde ciddi gıda kıtlığı vardı, fakat Barcelona, daha önce Endülüs'ten, Ekstremadura'dan ve Kastilya'dan gelenlere ilaveten Aragón'dan gelen ve toplamda sayısı bir

¹² Olayın bütünü için bkz. Villas, *El oro de Moscú*; Viñas, *Guerra, dinero, dictadura*; Howson, *Armas para España* ve Kowalsky, *La Unión Soviética y la guerra civil española*. Cumhuriyet şunlar için ödeme yaptı: 5 Katiuska bombardıman uçağı; 26 Tupolev bombardıman uçağı, 121 adet I-16 (Mosca); 25 adet T-26 tank; 149 adet 7 mm'lik sahra topu; 32 uçaksavar; 25 tanksavar silahı; 4.158 makineli tüfek; 125.050 tüfek; 237.249 top; 132.559.672 mermi. 1938 Ağustosundan sonra Sovyetler Birliği'nden alınan silah ve mühimmatların hiçbiri Cumhuriyet'e ulaşmadı. Bunların büyük kısmı savaşın sonunda Fransız hükümetince Franco'ya teslim edildi. Bkz. ilerideki 35. Bölüm.

AVP RF 18/84/144, s. 5.

A.g.y., s. 14-15.

milyona dayanan mültecileri doyurmak zorundaydı.¹⁵ Hayvanlarını güden ve milliyetçilerden kaçırdıkları birkaç parça eşyalarını at arabalarının üzerinde taşıyan Aragonlu kolektiflerden gelen köylülerin görüntüleri, 1936 sonbaharında Madrid'dekilerden daha acıktıydı. Yemek kuyrukları her zamankinden daha kötüydü. Kadınlar kuyrukta sıralarını kaybetmek istemedikleri için bombardımanlar sırasında ölüyor ya da sakat kalıyordu. Günlük 150 gramlık pirinç, fasulye ya da daha ziyade (Dr. Negrín'in küçük hapları diye bilinen) mercimek istihkakı, karaborsadaki fiyatları ödemeyi güce yetmeyenler arasında vitamin ve protein eksikliğinin yarattığı etkileri engelleyemiyordu. Çocuklar, özellikle de sayıları gittikçe artan savaş yetimleri (Quakerların bildirdiğine göre yalnızca Barcelona'da 25.000 yetim vardı) raşitizmden mustarıptı. 1938'de çocukların ve yaşlıların ölüm oranı ikiye katlandı.¹⁶

Yöre halkı krize cevabını her zamanki yaratıcı maharetiyle verdi. Barcelona'daki balkonlar tavukları saklamak veya tavşan beslemek için kullanılıyor, şehir şafak vaktinde horoz sesiyle uyanıyordu. Şehrin dört bir yanındaki pek çok arsa gibi saksılar da sebze yetiştirmek için kullanılıyordu. Sokaklardaki güvercinler güveçlere girerken, kediler "tavşan" diye servis ediliyordu. Portakal kabukları, kızartma yapmak için dilimlenip pişiriliyor, marul yaprakları tütün yapmak için kurutuluyordu, ama bunların hepsi üstünkörü çözümlerdi.¹⁷ Anneler gün ışımadan uyanıyor, çevredeki kırsal bölgede bulunan çiftliklere giderek, yemek karşılığında bir şeyleri takas etme umuduyla yirmi kilometre kadar yol tepiyordu.

Fakat siyasetçiler ve üst düzey memurlar pek de kilo kaybediyormuş gibi görünmüyordu; Barcelona'da Negrín onuruna düzenlenen bir ziyafet şiddetli protestolara yol açtı. Sivil nüfusa nazaran bütün birlikler daha iyi besleniyordu, fakat askerler ailelerinin çektiği sıkıntıların gayet farkındaydı. Dolayısıyla kurmay heyetinin hırsızlıkları ve petrol, tütün ve teçhizat gibi ikmal hizmetlerinin karaborsada tekrar satışa konulmasının yol açtığı skandallar onları ister istemez sinirlendirdi.

¹⁵ Jackson, *La República española...*, s. 387.

A.g.y., s. 388.

Rafael Abella, *La vida cotidiana durante la guerra civil. La España republicana*, Barcelona, 2004, s. 359.

Zaten bu tarz zorluklarla mücadele eden Barcelona bir de İtalyan Hava Kuvvetleri'nin sürekli devam eden hava akınlarıyla karşı karşıyaydı. Şehir, Şubat 1937'de İtalyan filosunca bombalanmıştı; bunun ardından aynı yılın Mart ayında Mallorca'dan kalkan İtalyan bombardıman filoları şehri bezdirdi. En feci hava akınları 29 Mayıs ile 1 Ekim arasında gerçekleşti. Fakat 1938'de saldırılar çok daha yoğunlaştı. Ocakta liman bölgeleri ve etraflarındaki mahalleler bombalanarak sivil halka terör estirildi. "Dehşetengiz bir gerçeklik" dediği yıkıma dair anlatılanlar Ciano'yu çok sevindiriyordu.¹⁸

Bu hava akınları cumhuriyetçi hava kuvvetlerinin milliyetçi şehirlere, birkaç düzine insanın ölmesine yol açan misillemeler yapmasına neden oldu.¹⁹ Bu tür eylemlerin iki tarafça da askıya alınması için diplomatik bir girişimde bulunuldu. Eden'in yardım edeceğini söz vermesi üzerine cumhuriyetçiler bu akınlara son verdi. Ama daha sonra ortaya çıktı ki Britanya herhangi bir şey için bir teşebbüste bulunmamıştı. Teruel'de CTV'ye yeterince görkemli bir rol verilmediği için Mussolini'nin milliyetçilere gönül koyması yüzünden Şubat ayında bu bombalamalar durduruldu. Ama Mussolini denize doğru ilerlerken, Franco'ya uyarıda bulunmadan, akınları bu sefer çok daha yoğun bir ölçekte saldırıları tekrar başlatmaya karar verdi.²⁰ Ciano şöyle not düştü: "Mussolini bu hava akınlarının kızıkların moralini zayıflatmak için takdire şayan bir yol olduğuna inanıyor."²¹

16 Mart gecesi Mallorca'dan Savoia-Marchetti filoları Barcelona'yı biteviye bombalamaya başladı. Ortada hiçbir uçaksavar olmadığı gibi, bölgedeki cumhuriyetçi savaş uçakları da 17 Mart öğleden sonrasına kadar havalanamadı. Zayıat yaklaşık 1.000 ölü ve 2.000 yaralıydı.²² Bir bomba, Gran Vía'daki patlayıcı dolu bir

¹⁸ Ciano, *Diarios*, s. 87.

Jackson, *La República española...*, s. 387.

Sole Sabaté ve Villarroya, *España en llamas*, s. 170.

Ciano, *Diarios*, s. 109.

Savaş boyunca Barcelona, Aviazione Legionaria tarafından 113 kez, Kondor Lejyonu tarafından 80 kez (21 ile 25 Ocak 1939 arasında 40 kez) ve Brigada Aérea Hispana tarafından da bir kez bombalandı. Bu saldırılar toplamda 2.500 ölüme sebep oldu, bunların 1.200'ü Mart ile Aralık 1938 arasındaydı (Joan Villarroya, *Els bombardeigs de Barcelona durant la guerra civil*, Barcelona, 1981).

kamyona çarparak devasa bir patlamaya neden olmuş gibi görünüyordu. Bu da İtalyanların devasa bombalar denediklerine dair asılsız dedikodulara yol açtı. Uluslararası tepki Mussolini'yi epeyce teşvik etti. Ciano şöyle demişti: "[Mussolini] İtalyanların, mandolinleriyle gevşemek yerine saldırılarıyla korku salmayı başarmalarından memnundu. Bu sayede, topyekûn ve merhametsiz savaşın sevildiği Almanya'daki hisselerimiz yükselecek."²³

Cumhuriyetçi tarafa savaş yorgunluğu çökmüş, liderlerinin davranışlarındaki kinizmle bu bıkkınlık daha da şiddetlenmişti. Milliyetçilerle ya doğrudan ya da uluslararası arabuluculuk yoluyla bir tür uzlaşmaya varmanın zamanının geldiğine gittikçe daha fazla insan ikna oluyordu. Azaña ta Ekim 1936'da Londra aracılığıyla barış görüşmeleri yapması için Bosch Gimpera'yı görevlendirmiş, ama bu girişim oradaki büyükelçi Azcárate tarafından engellenmişti. Öneri nihayet Fransız hükümeti aracılığıyla Britanya Dışişleri Bakanlığı'na ulaştı. Mayıs 1937'de Julián Besteiro Cumhuriyet'in temsilcisi olarak Kral VI. George'un taç giyme görevi için Londra'ya gittiğinde Azaña bir denemede daha bulundu.

Cumhuriyet'in propaganda diyeti insanların açıklıklarını nihai zafer inancıyla doyurduğu için, geri çekilmenin paniği ve çaresizliğine düşülen zamanlar dışında çok az asker savaşın sonunu düşünebiliyordu. Diğer yandan, orta sınıf liberaller ve sosyal demokratlar uzatılmış bir savaşın olası etkilerinin daha fazla farkındaydı. Martínez Barrio gibi bazıları Franco zafer kazanırsa bunun işçilerden çok kendilerine koyacağı kanısındaydı.

1938'e gelindiğinde, 1936'da Cumhuriyet'e Basklardan çok daha sağlam bir şekilde destek vermiş Katalan milliyetçilerin morali bilhassa bozuktuk. Katalan solun birliği olan Esquerra, 1937'de ciddi şekilde zayıflamıştı ve merkezî hükümet Barcelona'ya taşındıktan sonra Companys görmezden geliniyordu. Esquerra'nın büyük kısmı komünistlerin disiplin ve özel mülkiyete saygı konusundaki ısrarlarına yakınlaşmıştı, ama Mayıs olaylarının ardından Negrín hükümetinin Generalitat'ın bağımsızlığını hızla dağıtmasıyla ihanete uğramış hissettiler. Ayrıca eski ticaret

²³ A.g.y.

ortakları Fransa ve özellikle de Büyük Britanya'nın kendilerine yardım etmemesine kızgındılar. Bozguncu bir tavır benimsediler ve hem milliyetçilerden hem de devrimci soldan hazzetmeyen sessiz Katalan merkezini kabarttılar. Büyük kısmı artık savaşın son bulmasını arzuluyor, kendilerini Franco rejiminin başlardaki sertliğinden uzun süre etkilenmeyeceklerine ikna ediyordu.

Fakat esas zıtlıklar hükümet içinde patlak verdi. Bunların ilki Prieto ile komünistler arasında yaşandı. Prieto'nun komünistleri yanına alarak devlet gücünü yeniden tesis etmeye yönelik son girişimi, Lister'in Aragon'daki kolektifleri dağıtmasıydı; ama o andan itibaren küçük ya da büyük münakaşaların temposu süratle arttı. Ele geçirilen, çalışır durumdaki bir Messerschmitt 109'un Fransızlara mı, yoksa Sovyetler Birliği'ne mi verileceğine dair tartışma çıktı. Fakat en büyük çatışma Komünist Parti'nin ordu komutasına sızması konusundaydı.

Prieto komünistlerin ordudaki gücünü önce komiser ağını kısıtlayarak sınırlandırmayı denedi. Komünistlere köstek olmak için siyasi misyonerliği yasakladı ve komünistperver Álvarez del Vayo'nun yerine kendi ahbablarından Crescenciano Bilbao'yu getirdi. Ayrıca, Doğu Ordusu başkumandanlığından Antonio Cordon da dahil olmak üzere birçok komünist subayı görevden aldı. Hatta La Pasionaria'nın sevgilisi olduğu düşünülen, Merkez Ordusu'ndan genç Komiser-General Francisco Anton'un cephe hattına nakledilmesi emrini verdi. Bu da dahil olmak üzere birçok talimatı görmezden gelindi, çünkü Parti bütün komünistlere sadece kendi talimatlarına uyulacağını söylemişti. Prieto'nun komünistlerce sevilmemesinin bir başka sebebi, ablukayı aşmak amacıyla Britanyalı holdingler aracılığıyla tekrar kurulan Cumhuriyet ticaret filosu üzerinden Parti'nin nemalandığını onun ortaya çıkarmış olmasıydı.

Prieto, kendi kurduğu SIM'in ne kadar korkunç bir makine haline geldiğini anladığında komünistlerin buradaki kontrolüne saldırdıysa da artık çok geç kalmıştı. Devlet eliyle üretilmiş bu devlet içindeki bireylere karşı aldığı tedbirler, gizli idamları ve işkenceyi azaltmadığı gibi, Rus NKVD "danışmanlar"ını ve komünistleri öfkeliendirdi. SIM'e ancak cephede, o da nadiren, etkili biçimde kafa tutulabiliyordu; muhaliflerin peşindeki SIM ajanları "serseri kurşunlar"ın hedefi olabiliyordu.

Prieto bu ahlaki cesaret ve siyasi kararlılık taşkınlığını, kimi zaman Azaña'ninkinden daha ağır ve açık bir hal alan feci bir karamsarlıkla birleştirdi. Savunma Bakanı, Fransız büyükelçi Labonne'a savaşın handiyse kaybedildiğine ikna etmekten kendini alamamıştı. Aklından geçeni herkesin içinde söyleme eğilimi Negrín için ciddi bir soruna dönüştü. Bu, dostluklarının bitişinin başlangıcıydı.

Prieto, Teruel'in ele geçirilmesinin Franco'yla başlanacak müzakerelerde ellerini kuvvetlendireceğini umuyordu ama birkaç ay sonra Negrín'in ve savaşın son günlerinde Albay Casado'nun yaptığı gibi, Franco'nun düşmanlarını bütünüyle yok etmek ve kendi İspanya vizyonunu tüm ülkeye dayatmak konusundaki saplantısını tamamen hafife alıyordu. Taarruzun başarısızlığı ve Aragón'daki feci sonuç, moralini tam anlamıyla çöktürdü.

Komünist basın Prieto'nun orduyu siyasetten arındırma girişimine yüklenmeye başladı. Şubat ayında kabinedeki arkadaşlarından Jesús Hernández *Frente Rojo*'da onu bir bozguncu olarak kınadığı bir yazı kaleme aldı.²⁴ La Pasionaria da dahil olmak üzere komünistlerin saldırıları arttıkça Prieto, Negrín'e Hernández'le çalışamayacağını söyledi. Negrín bu meseleyi, Prieto'yu destekleyen bakanlar kurulunda gündeme getirdi ve komünistler o an için boyun eğmek zorunda kaldı.

12 Martta Negrín Blum, Daladier, Auriol ve Cot başta olmak üzere Fransız bakanlarla görüşmek üzere Paris'e gitti. İspanya'ya beş tümen ve 150 uçakla müdahale etmelerini istemeyi umuyordu. İspanya'daki Fransız askerî ataşe Albay Morel milliyetçilerin eziçi hava üstünlüğü ve cumhuriyetçilerin durumu dengelemek için en az 300 uçağa ihtiyacı olduğu konusunda hükümetini çoktan uyarılmıştı. Ne var ki Negrín'in Paris'e ulaştığı gün Hitler'in Nazi Almanya'sı ile Avusturya arasında *Anschluss*'u gerçekleştirmesiyle Fransız hükümetinin etekleri tutuştu. İspanya'ya müdahale etmeye ve bir Avrupa yangını çıkarmayı göze almaya hiç niyetleri yoktu. Negrín'in elde ettiği tek şey Fransız hükümetiyle sınırda tutulmuş olan silahların geçişi için yapılan anlaşmaydı.

²⁴ Aynı şeyi *La Vanguardia*'da Juan Ventura takma adı altında da yaptı ve Prieto'yu "iflah olmaz bir kötümser" olarak nitelendirdi.

Nazi Almanya'sının Avusturya'yı ilhakını belirten kavram –çn.

Negrín 16 Martta ülkeye döndüğünde, Barcelona'daki Pedralbes Sarayı'nda bir kabine toplantısı çağrısında bulundu. Toplantı tam da büyük İtalyan hava akınlarının öncesindeydi. Toplantıdan hemen önce Negrín, kesin yenilecekleri konusundaki endişelerini ifade eden Prieto ve Giral'in kendisini desteklemeleri gerektiğinin altını çizdi. Ertesi gün Azaña kendi endişelerini dile getirdi ve Prieto'dan, Halk Ordusu'nun zayıflığı, Cumhuriyet'in kendini içinde bulduğu kritik durum ve savaşı sona erdirmeye konusunda anlaşmaya varma ihtiyacı hakkındaki görüşlerini dile getirmesini istedi. Prieto onunla hemfikir olmakla kalmadı, danıştığı komutanların fikirlerine dair kasvetli ve doğru bir resim de çizdi. Gelecekte yaşanacak sürgünde duyulacak ihtiyaçlara hazırlıklı olmak için Cumhuriyet'in yurtdışındaki varlıklarının dondurulması gerektiğini önerecek kadar ileri gitti. Cumhuriyet'in savaşı devam etmesi gerektiği görüşünden ötürü onu "visionario fantástico" diye nitelendiren cumhurbaşkanıyla yaptığı tartışmada Negrín'in eli tamamen zayıftı.

Bu gergin anda bakanlar kuruluna Pedralbes Sarayı'nın dışında büyük bir gösteri düzenlendiği bildirildi. Bu gösterinin hazırlıkları birkaç gün önce, komünist liderler -Mije, La Pasionaria ve Díaz- ile CNT ve FAI'nin de dahil olduğu diğer işçi sınıfı örgütlerinin temsilcileri arasındaki bir görüşmede yapılmıştı.²⁵ Negrín bu gösteriden önce "bozguncu" bakanların istifasını talep etmesi yönünde uyarılmıştı. Odadan ayrılp kalabalığa faşistlerle mücadele sonuna kadar süreceği güvencesini vermek üzere dışarı çıktı. Ardından göstericiler dağıldı.

Korkunç bombardıman akınlarının ardından 18 Martta UGT ve CNT temsilcileri sanayi planlamasını hükümetin kontrolüne devreden bir anlaşma imzaladı. Bu muhtemelen anarko-sindikalistlerin savaş boyunca verdikleri en büyük tavizdi. Mariano Vázquez tarafından desteklenen bu durum, devletin en açık şekilde tanınmasıydı. 29 Martta Prieto, Negrín ile bir toplantı gerçekleştirdi. Savaşın kaybedildiği konusunda ısrar edip Cumhuriyet'in

(İsp.) "hayalperest vizyoner" -ed.n.

İspanya Komünist Partisi adına Mije, La Pasionaria ve Díaz; CNT adına Mariano Vázquez ve García Oliver; FAI adına Herrera ve Escorza; UGT adına Vidarte ve Pretel; PSUC adına Serra Pàmies; ve JSU adına Santiago Carrillo.

çökeceğini ileri sürdü. Negrín dehşete düştü. Bir arkadaşına şöyle demişti: “Şimdi, şoförüne beni eve mi, yoksa sınıra mı götürmesini söyleyeceğim, bunu bilmiyorum. Prieto’nun raporu işte böyle dehşet vericiydi.”²⁶ Zugazagoitia’ya göre bu rapor Negrín’i, Prieto’nun Savunma Bakanlığı’ndan istifa etmesini istemesi için ikna etmişti. Ona hükümette daha önemsiz bir bakanlık teklif etti, ama Prieto, komünistleri çok sevindiren bir kararla bunu reddetti.²⁷ Prieto, Cumhuriyet’in Cassandra’sı,* o yıl içinde haklı çıkacaktı.

İşin tuhaf yanı şu ki Prieto’nun hükümetten ayrılışı eski rakibi Largo Caballero’nun ayrılışını hatırlatıyordu. Anarşistler de büyük ideolojik farklılıklarına rağmen, komünizm korkusuyla Prieto’yu destekliyordu. Nisandaki hükümet krizi Prieto ile eski tilmizi Negrín arasında sürgüne kadar devam edecek keskin bir husumet yarattı.

Negrín, Cumhurbaşkanı kriz konusunda bilgilendirince Azaña Pedralbes Sarayı’nda bir toplantı çağrısı yaptı ve *sous-entendularla*’ dolu uzun bir konuşmada, askerî güçle egemenlik sağlama umutlarından vazgeçmeleri gerektiğini net şekilde belirtti.²⁸ Prieto ya da Besteiro’nun başkanlık edeceği bir teslimiyet hükümetini aklından geçiriyordu. Negrín son âna kadar direnmeye yönelik sarsılmaz kararlılığında ısrar ederek Azaña’ya karşı koydu. Öyle ki, komünist lider José Díaz da cumhurbaşkanının “anayasal yetkilerini kötüye kullanmanın eşiğinde” olduğunu öyle hiddetle söyleyiverdi ki Azaña’nın huzuru büsbütün kaçtı.

6 Nisan 1938’de Azaña bir kez daha Negrín’den hükümet kurmasını istedi. Daha sonraları “harp hükümeti” olarak anılsa da bu

²⁶ Kabine müsteşarı José Prat’a. Aktaran Miralles, *Juan Negrín*, s. 198.

Prieto, Negrín’in komünistlerin ısrarı üzerine kendisini Savunma Bakanlığı’ndan ayrılmaya zorladığını hep söylemiştir (*Cómo y por qué salí del Ministerio de Defensa Nacional* ve *Epistolario Prieto-Negrín*’de toplanan Negrín’le sert yazışmaları).

Yazar burada, mitolojik karakter Cassandra’ya atıfta bulunuyor. Troya kralı Priamos’un kızı Cassandra geleceği gören bir kâhindir, ama üzerindeki lanet yüzünden kendisine kimse inanmaz –çn.

(Fr.) İma ya da alt-metin –çn.

Toplantıda şu kişiler vardı: Negrín, Cortes Başkanı olarak Martínez Barrio, Generalitat Başkanı olarak Lluís Companys, Izquierda Republicana’dan Quemades, PSOE’den González Peña, PCE’den José Díaz, PNV’den Monzón ve CNT’den Mariano Vázquez.

hükümetin Halk Cephesi'ni tekrar yaratmak ümidiyle bir "birlik hükümeti" olması bekleniyordu. Negrín bakanlar kurulunun başkanlığının yanı sıra Savunma Bakanlığı görevini üstlendi.²⁹ Kabinede yalnızca bir komünist bakanın kalması, Çin-Japon Savaşı ve Nazi yayılmacılığıyla endişeye düşen Stalin'in tepkisiyle epeyce ilişkiliydi. Britanya ve Fransa'yla uzlaşmaya varılacağına dair hâlâ taşınan umut, komünist profilini olabildiğince düşük tutmanın esas nedeniydi. (Fransa'da da Komintern Maurice Thorez'e Blum hükümetine katılmaması emrini vermişti.) Bununla birlikte Stalin, Uribe'nin kabinede kalması konusunda ikna edilmişti.

Hükümet dışarıya bir siyasi birlik izlenimi verse de gerçek güce sahip olanlar *Negrínistalar*' ve onun da ötesinde komünistlerdi. Antonio Cordon, Savaş Müsteşarı; Carlos Núñez, Havacılık Müsteşarı; Eleuterio Díaz Tendero, Savunma Bakanlığı Personel Başkanı; Manuel Estrada, İstihbarat Başkanı; Prados, Deniz Kuvvetleri Personel Başkanı; ve Jesús Hernández, Merkez Ordusu Komiseri olarak atandı. Bu kişilerin hepsi İspanya Komünist Partisi üyesiydi. Fakat Negrín, Deniz Kuvvetleri Müsteşarı olan Jávita ve Filo Komiseri olan Bruno Alonso gibi birkaç *prietista*¹ da atamıştı.

Komünistler silahlı kuvvetlerdeki bütün mevkileri kontrol etmiyor olabilirdi, fakat anahtar mevkiler kesinlikle onlardaydı; ana saha kumandanları Juan Modesto, Enrique Líster, Valantin González, Etelvino Vega, Manuel Tagüña, General Walter ve diğerleri de cabasıydı. Hava kuvvetleri ve tank kolorduları da tamamen Sovyet kontrolündeydi, yani herhangi bir askerî harekât için komünistlerin onayı gerekiyordu. Palmiro Togliatti, Komintern'e gönderdiği bir raporunda İspanya Komünist Partisi'nin "bütün Savunma Bakanlığı aygıtını ve ordunun tamamını ele geçirmesi"

²⁹ Negrín, Méndez Aspe'yi (Izquierda Republicana) Maliye Bakanı; González Peña'yı (PSOE) Adalet Bakanı; Paulino Gómez Sáez'i (PSOE) İçişleri Bakanı; Álvarez del Vayo'yu (PSOE, fakat komünizm destekçisi) Devlet Bakanı; Giral'i (Izquierda Republicana) ve Irujo'yu (PNV) sandalyesiz bakan; Giner de los Ríos'u (Unión Republicana) İletişim ve Ulaşım Bakanı; Velao'yu (Izquierda Republicana) BaYındırlık Bakanı; Blanco'yu (CNT) Eğitim Bakanı (Jesús Hernández'in [PCE] yerine); Ayguadé'yi (ERC) Çalışma Bakanı ve Uribe'yi (PCE) Tarım Bakanı olarak atadı.

Juan Negrín'in taraftarları -ed.n.

Indalecio Prieto'nun taraftarları -ed.n.

gerektiğini savunuyordu. Öte yandan, Aragón Muharebesi'yle Katalunya'ya püskürtülen cumhuriyetçi grupların, herhangi bir şekilde etkili olabilmeyi ummadan önce tekrar toplanmak ve silahlanmak için zamana ihtiyacı vardı. Teruel'in muazzam bedelinin hemen peşi sıra gelen Aragón fiyaskosu, Prieto'nun uyardığı gibi, Halk Ordusu'nu gerçekten aciz durumda bırakmıştı. Navarra ve Fas Kolordularının Kuzey Aragón boyunca ilerlemesini geciktirmek için çok az şey yapılabilirdi ve Segre Nehri'nin batısında Pireneler'deki hidroelektrik santrallerinin kaybedilmesi Katalunya sanayisini durma noktasına getirmişti.

Mayıs 1937'de Baldwin hükümetinin yerine gelen Nevill Chamberlain hükümeti 1938'in ilk döneminde yatıştırma politikasını öyle bir noktaya getirdi ki Anthony Eden, 20 Şubatta Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa etti. Bu olay diktatörlerde, Büyük Britanya'dan korkmaları için hiçbir sebep olmadığı inancını pekiştirdi. Chamberlain'in İtalya'yı Almanya etkisinden uzaklaştıracağını umduğu bir Anglo-İtalyan anlaşması konusundaki ısrarı ikna edici bir şekilde gösterdi ki, Negrin hükümeti Milletler Cemiyeti'nde ne teklif ederse etsin, Mihver Devletlerinin İspanya'daki müdahalesine kafa tutulmazdı.

Ayın başında daha fazla Britanya gemisi İtalyan denizaltılarınca batırılmış olsa da, Lord Halifax Eden'ın yerine dışişleri bakanı olur olmaz anlaşma için düzenlemeler devam etti. (Eden denizaltısavar devriyelerinin yeniden başlamasını emretmiş, "Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın bu durumun General Franco'nun Amiral Moreno'su ile kurdukları ilişkileri bozacağından endişe ettiği" notunu düşmüştü.)³⁰ 16 Nisanda Ciano şunu kaydetti: "18:30'da İngiltere'yle pakt imzalandı. Lord Perth çok mütehassıs oldu. Bana şöyle dedi: 'Bu ânın gelmesini ne kadar çok istediğimi biliyorsun.' Bu doğru, Perth bir dost olmuştu. Elimizdeki düzinelerce raporu şahittir."³¹ İmza gününün tarihi "Halifax'i memnun etmek için [seçilmişti] çünkü doğumgünüydü. Pek romantik..." diye eklemişti genç faşist dışişleri bakanı alaycı bir dille.³² Anlaş-

³⁰ Eden, *Facing the Dictators*, s. 571.

Ciano, *Diarios*, s. 221.

A.g.y., s. 117.

manın İspanya'yı en doğrudan etkileyen kısmı, İtalya'nın savaş sonuna kadar birliklerini orada tutmasına izin verilmesiydi. Bu anlaşma, hâlâ yürürlükte olduğu varsayılmasına rağmen, adem-i müdahale paktını imzalayanlara havale edilmemişti. Adem-i müdahaleyi kuvvetle desteklemiş Churchill'in bile bunu daha sonra "meşakkatle sürdürülen," "gelişmiş bir resmî dalavere sistemi" diye tanımlaması şaşırtıcı değildir.

Cumhuriyetçi İspanyol hükümeti anlaşma karşısında dehşete düştü. İmzalanmasından iki hafta sonra Negrín beyhude bir diplomatik saldırı başlattı. Öne sürdüğü "On Üç Nokta" planının amacı, aslında geçici bir hükümet anlamına gelecek bir idari yapı kurmak ve sonrasında serbest seçimler düzenlemektir.³³ Bu plan, barış görüşmeleri için bir formül olarak düşünülmüştü. Stepánov'a göre bu maddeler ona İspanya Komünist Partisi'nin merkez komitesince dikte edilmişti. Maddeler şöyleydi:

1. İspanya'nın mutlak bağımsızlığının ve bütünlüğünün sağlanması.
2. İspanyol topraklarının yabancı güçlerden kurtarılması.
3. Halk Cumhuriyeti'nin ve demokratik ilkelere dayanan bir devletin savunulması.
4. Savaş biter bitmez bir plebisit çağrısında bulunulması.
5. İspanya'nın bütünlüğünü baltalamayacak şekilde, farklı halklarının kültürlerinin korunması ve teşvik edilmesi.
6. Yurttaş haklarına saygı: vicdan ve din özgürlüğü.
7. Yasal mülkiyete ve yabancı sermayeye saygı.
8. Kırsal bölgede kapsamlı bir tarım reformu ve demokrasi.
9. İşçilerin haklarını garanti altına alan gelişmiş sosyal yasalar.
10. Ulusun fiziki ve manevi kültürünün geliştirilmesi.
11. Siyasi partilerden bağımsız, halkın aracı olacak bağımsız bir ordu.
12. Ulusal siyaset gereği savaşı bir araç olarak kullanmaktan vazgeçilmesi.
13. Tüm İspanyollar için geniş bir af.

³³ Bunlar 30 Nisan 1938 tarihinde Bakanlar Kurulu'na sunuldu. Negrín bunları "memleketlilerinin bilgisine yönelik" yeni programının bir parçası, "dünyaya bir duyuru olarak" görmüştü. Amacı, siyasi programının ulusal karakterini vurgulamak ve tüm İspanyollar arasında kurulacak bir uzlaşının temelini kurmaktır.

Burada Franco'nun dikkate alacağı tek bir madde bile olmadığını söylemeye gerek yok. Franco barış anlaşmasının mümkün olmadığını konusundaki ısrarını defalarca belirtmişti. Faupel Mayıs 1937'de Berlin'e gönderdiği raporda şöyle diyordu: "Franco bir uzlaşma fikrini tamamıyla imkânsız bularak reddetti, savaşın hangi şartta olursa olsun nihai bir sonuca kadar süreceğini belirtti."³⁴ Serrano Súñer birkaç gün sonra şöyle dedi: "Önünde sonunda seçimler olacak. Lakin halihazırda İspanya'daki kızıl propaganda beyaz propagandadan hiç kuşkusuz çok daha zeki ve etkili olduğundan ve dahası, kızıl propaganda tüm dünyadaki Marksistler, Yahudiler ve Hür Masonlarca destekleneceğinden, bu seçimler kesinlikle solcu, açıkça Almanya ve nasyonal sosyalizm karşıtı karışımı bir siyasi hükümetle sonuçlanacaktır... Bu nedenle İspanya'da uzlaşmacı çözüme en ufak bir ilgi bile gösteremeyiz."³⁵ Franco bir kez daha Faupel'e, "kendisinin ve bütün İspanyol milliyetçilerin, İspanya'nın kaderini bir kez daha kızıl ya da demokratik bir hükümetin eline bırakmaktansa ölmeyi tercih edeceği"ni belirtti.³⁶ Komünistperver Álvarez del Vayo bile bir Fransız muhabire şunu söylemişti: "[B]u kadar çok kan döküldükten sonra, Bay Churchill'in önerdiği gibi, iki taraf arasında bir arabuluculuğun imkânsız olduğunu düşünüyordu."³⁷

Dolayısıyla Negrín'in anlaşma yoluyla neyi başarmayı umduğunu bilmek zor. Bu sırf demokratik ülkelere konumlarını değiştirmeleri için yapılan bir çağrı mıydı, yoksa maddelerinin her birini kesinlikle reddedecek milliyetçilere karşı bilerek yapılan bir kışkırtma mı? Yine de Negrín, Azaña ile Prieto'nun realizmini açıkça reddetmesine rağmen, barış anlaşmasını amaçlayan bazı gizli görüşme önerilerinde bulunuyordu. Söylemesi imkânsız ama kesin tek bir şey var: Negrín diplomatik yeteneklerine çok inanıyordu. İhtiyaç duyduğu tek şeyin düşmanı müzakere masasına gelmeye zorlayacak tek bir askerî zafer olduğunu düşünüyordu. Bu ise İspanya Cumhuriyeti'nin kendi sonunu hazırlamasına yol açtı.

³⁴ Faupel'den Wilhelmstrasse'ye, 5 Mayıs 1937, DGF, s. 282.
 Faupel'den Wilhelmstrasse'ye, 11 Mayıs 1937, DGF, s. 284-285.
 Faupel'den Wilhelmstrasse'ye, 23 Mayıs 1937, DGF, s. 294.
 Faupel'den Wilhelmstrasse'ye, 11 Mayıs 1937, DGF, s. 284.

ARRIBA ESPAÑA!

Hiçbir şey General Franco'yu savaştaki nihai hedefinden saptırmadı: Düşmanlarının tamamen yok edilmesi ve İspanya'nın dönüşümü. Bu büyük projedeki ortakları başından beri kardeşi Nicolás, General Kindelán, Orgaz ve Millan Astray ve Şubat 1937'den sonraysa, ihtiraslı kayınbiraderi Ramón Serrano Súñer'di.

Gerek Franco'nun gerekse diğer generallerin fikirlerinin basitliği karşısında, Serrano Súñer devlet hiyerarşisinde basamakları tırmanabileceği ihtimalini gördü. Basit askeri hükümetleri savaş kazanmak için yeterince etkiliydi (buna "ordu kampı devleti" diyordu), ama savaş bittikten sonra bu medeni dünya için pek tatmin edici olmayacaktı.¹

Franco bir kere bütün silahlı kuvvetler üzerinde mutlak güce ulaştıktan ve kendini "yalnızca Tanrı'ya ve Tarih'e karşı sorumlu" olarak Milli Hareketin en yüce lideri ilan ettikten sonra, ilk günlerdeki Junta Técnica'nın yerine resmî bir hükümet kurma zamanı gelmişti. 30 Ocak 1938'de Franco ilk bakanlar kurulunu oluşturarak Devlet Merkezî Yönetim Kanunu'nu çıkardı. "[Bakanlar kurulu] başkanlığı devlet başkanına bağlıdır. Bakanlar milli hükümeti teşkil edeceklerdir. Bakanlar devlet başkanına ve milliyetçi rejime sadakat yemini edecektir." Bunlara ilaveten, devlet başkanı "genel nitelikte yargı normlarını dikte edecek üstün yetki"yi de üstleniyordu. Bu aslında milliyetçi devlet reisinin kişisel olarak yürütme, yasama ve yargıyı, yani bütün gücü elinde toplaması anlamına geliyordu.

¹ Luis Suárez, *Franco: la historia y sus documentos*, s. 94.

Üç kilit bakanlıkta, yani hepsi de generallerce denetim altında tutulan savunma, asayiş ve dışişlerinde, ordu kampı devleti net biçimde göreve devam ediyordu.² Bu üst düzey subaylar ve departmanları düpedüz Generalísimo'nun karargâhının uzantılarıydı. Falanjistlerin kontrolündeki üç bakanlık İçişleri Bakanlığı'na bağlıydı ve kendi alanını demir yumrukla yöneten Serrano Súñer'in kontrolü altındaydı. Súñer sivil valiler üzerinde üstünlük sağlamayı başarmış ve destekçileri olan José Antonio Giménez ile Dionisio Ridruejo'yu basın ve propaganda yönetiminin başına getirmişti. Serrano Súñer bakan arkadaşlarının atanmasında bile söz sahibiydi. Çoğunun ismini kendisi öneriyordu. Calvo Sotelo'nun eski arkadaşı Amado'nun maliye bakanı olarak atanması için Franco'yu ne yapıp edip ikna etmişti. Franco'nun, kardeşi Nicolas'ı çok eleştirdiği için Amado'dan hoşlanmamasına rağmen başarabilmişti bunu. Ayrıca Caudillo'nun, Hür Mason olduğundan şüphelendiği monarşist Sáinz Rodríguez'i atamasını sağlamayı başarmıştı.

Franco, Burgos'ta yeni hükümetini kurduktan bir gün sonra diplomatları kabul etti; bunların arasında milliyetçi hükümete akredite edilmiş Britanya temsilcisi Robert Hodgson da vardı. Hodgson, Caudillo'dan etkilenmiş gibi görünüyordu.³ 12 Şubat'ta bakanlar de las Huelgas Manastırı'nda şu cümleleri okuyarak Franco'ya bağlılık yemini etti: "Devlet başkanı, şanlı kuvvetlerimizin Generalísimo'suna ve Vatanın kaderine hizmet için milli rejimin anayasal ilkelerine sadakatle İspanya'nın bakanı olarak hizmet edeceğime Tanrı ve onun kutsal müjdecileri üzerine yemin ederim." Ne cumhuriyete ne de monarşiye bir atıf vardı; yalnızca, milli rejimi kendi uygun gördüğü şekilde tanımlayacak Generalísimo'nun kendisi vardı.

² Bu ilk hükümet şu kişilerden oluşuyordu: Başkan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı General Gómez Jordana; İçişleri Bakanı ve Kurul Genel Sekreteri Ramón Serrano Súñer; Adalet Bakanı Tomás Domínguez; sandalyesiz bakan Rodezno Kontu; Milli Savunma Bakanı General Fidel Dávila; Asayiş Bakanı General Martínez Anido; Maliye Bakanı Andrés Amado; Bayındırlık Bakanı Alfonso Peña Boeuf; Milli Eğitim Bakanı Pedro Sáinz Rodríguez; Tarım Bakanı Raimundo Fernández Cuesta; Örgütlenme ve Sendikalar Bakanı Pedro González Bueno; ve Sanayi ve Ticaret Bakanı Juan Antonio Suanzes.

Preston, *Franco, caudillo de España*, s. 371.

Mart ayı boyunca Franco, Serrano Súñer'in imzalaması için önüne getirdiği bütün kararnameleri onayladı. Bunların içinde dernek kurma ya da toplantı yapma özgürlüğünü ortadan kaldıran kararname de bulunuyordu. Adalet ve eğitim bakanları, Kilise ya da öğretimle ilgili cumhuriyet düzenlemelerini tersine çevirerek çalışmaya başladı. Okullar dinî yetkililerin kontrolüne verildi. Bütün sınıflara haç asılacaktı. En önemli kararname, *Rerum Novarum* genelgesinde ifade bulduğu haliyle Kilise'nin sosyal doktrini ile Falange'nin 26 maddesinin ve İtalyan faşist *Carda del Lavoro*'nun bazı unsurlarının karışımı olan *Fuero del Trabajo*, yani Çalışma Hakkı kararnamesiydi. Her şeyin ötesinde, bu kararname İspanya'daki sınıf mücadelesini ortadan kaldırıyor, onun yerine patronlar ile işçilerin dikey bir düzlemde bir araya geldiği bir yapıyı koyuyordu. Ayrıca rejimin ekonomide mutlak bir kontrolcülüğü arzuladığı vurgulanıyordu.

Yasama makinesi ileriki aylar boyunca hiç durmadı. Cumhuriyet'in resmî tatil günlerinin kaldırılmasından tutun da yenilerinin belirlenmesi ve paraların ve posta pullarının tasarımına kadar (genellikle El Cid'in, Katolik monarklar Fernando ve Isabel'in suretleri ya da yeni devletin sembolleri oluyordu bunlar) hayatın her alanını kapsayan kararnameler çıkarıldı. 5 Nisanda Katalunya Nizamnamesi iptal edildi, 22 Nisandaysa bütün yayınları Franco'nun hizmetine veren Basın Kanunu çıkarıldı. Amaç, "doğrudan veya dolaylı yoldan, milletin veya rejimin itibarını düşürme eğiliminde olan, yeni devletteki hükümetin çalışmalarını baltalayan veya zayıf zihinlere zararlı fikirler eken tüm yazılar"ı cezalandırmaktı. Serrano Súñer'e göre savaş zamanında geçerli olacak bir karar hükmü olarak çıkarılan Basın Kanunu, 1966'ya kadar yürürlükte kaldı. 21 Mayısta Kastilyaca tek resmî dil ilan edildi. Artık kamusal alanda Baskça ya da Katalanca konuşulamazdı. 7 Temmuzda idam cezası epey gecikmeli olarak tekrar resmî hâle getirildi. Pedro Sáinz Rodríguez ise din ve yurtseverlik eğitimi derslerini katarak ilköğretimi elden geçirmeye başladı. Spordaki dahil olmak üzere bütün yabancı etkiler kökünden kazındı. Yalnızca *pelota* oyunu gibi İspanyollara özgüllüğüyle ayırt edilebilen sporlara izin verildi.

Mayısta Portekiz hükümeti Franco'nun hükümetini resmen tanıdı, Vatikan ise Kardinal Cicognani'yi papalık temsilcisi olarak

atadı. Franco ayrıca Cizvitleri sınırışı eden tüm cumhuriyetçi kararnameleri iptal etti. Mülklerini ve ayrıcalıklarını geri verdi. Cizvitlerin lideri Vladimir Ledóchowski, "öldüğünde dünyadaki 30.000 Cizvitin, Generalísimo'nun ruhu için üç ayın düzenleyeceği"ni ilan ederek Caudillo'ya teşekkür etti.⁴ İsa Cemiyeti'nin epey lehine olan bir takastı bu. Ama Franco İspanya'daki Kilise'nin, Karlosçular, Falanjistler ve kendi generalleri gibi herhangi bir lobiden fazlası olmadığına emin olmak istiyordu.⁵ Eskiden yalnızca monarkların yapabildiği gibi, rahiplerin atanmasını onaylama ya da reddetme yetkisine sahip olmak için ısrar etti.

1938 baharında Franco'yu meşgul eden bir diğer sorunsal savaş esirlerine yapılacak muameleydi. Cumhuriyetçi kuzey cephesinin çöküşünü ve Aragón'daki taarruzu takiben 72.000 esir daha vardı. Doğrudan Franco'nun karargâhına bağlı bulunan Inspección de Campos de Concentración de Prisioneros'un başkanına göre toplam esir sayısı böylece 160.000'i aşmıştı.⁶ Savaşın bitişiyile bu sayı 367.000'e yükseldi. Mahkûmlar normal hapishanelerde, kamplarda, kalelerde, rahibe manastırlarında, sinemalarda ve mahkûm gemilerinde tutuluyordu. Problem, genellikle idam edilen *irrecuperableler* ile yoldan çıkmış ve tekrar milliyetçi davaya kazandırılmak için eğitilebilecek olanları saptamaktı.

1936'daki *coup d'état* tarımsal üretimin ana bölgelerinde başarılı olduğu için, milliyetçi İspanya, cumhuriyetçi bölgenin aksine, ekonominin zayıfladığı 1938'de bile kıtlık yaşamadı. Ayrıca sanayi üretimi artmıştı ve bunun tek sebebi kuzeyin fethi değildi.⁷ Bunun esas sebebi, fabrika sahiplerinin ve yöneticilerinin kaçmamış olmasıydı. Fethedilen yerlerde de benzer bir süreç yaşandı. Buna ilaveten milliyetçiler, Queipo de Llano'nun Endülüs ticaretini ge-

⁴ Carlos Fernández, *El General Franco*, s. 109.

Callahan, *La Iglesia católica en España*, s. 302.

Albay Martín Pinillos, bkz. Javier Rodrigo, *Prisioneros de Franco*. (İsp.) Islah olmazlar –ed.n.

Kömür ve demir üretimi "hızla iyileşti ve 1938'e gelindiğinde üretim hacmi 1935'dekini geçti." Bkz. J. M. Bricall, "La economía española, 1936-1939," Tuñón de Lara, *La guerra civil española 50 años después içinde*, s. 377.

liştirmesi gibi, çok etkili bir ticaret ve ekonomi politikası yürüttü. Milliyetçi yetkililer tarım ve sanayi üretimi ile uluslararası ticaret üzerinde hâkimiyeti ve merkezî kontrolü sürdürdü. Para politikası da sıkı sıkı kontrol edildi. Savaşın sonunda milliyetçi peseta yalnızca %27,7 değer kaybetmişti.⁸

Gıda, parasını ödeyebilenler için kısıtlı değildi. Milliyetçi bölgedeki Burgos, Pamplona, La Coruña, Sevilla ya da Bilbao gibi taşra şehirlerinde iyi giyimli insanlar sokaklarda dolaşüyor, sonra da bir aperatif alıyor ya da akşam yemeği yiyordu. Barlar ve restoranlar, kiliseler ve arenalar kadar doluydu.⁹

Franco'nun ana tedarikçileri, Cumhuriyet'in tedarikçilerinin aksine, milliyetçileri nakit ödemeleri için zorlamadı, onları kazık-lamadılar da. Milliyetçilerin nakit olarak ödeyebilecekleri yeterli şeyleri yoktu, bu yüzden Franco İspanya'nın maden zenginliklerini fiilen ipotek etti. Ona en çok hevesle kredi açan da, elindeki en etkili yardımları sağlayan da Almanlardı. Luftwaffe'nin başı olduğu kadar Nazilerin "Dört Yıllık Plan"ının da başındaki kişi olan Hermann Göring kilit isimdi. Alman ticaret örgütü HISMA/ROWAK'ın kökenlerinden daha önce bahsedilmişti. Bu kuruluş İspanyol milliyetçilerin ithalat ve ihracatlarının fiili tekeli ele geçirdi. Ama milliyetçilerin borç ölçeğinden endişe duyan ve İspanyol madenciliğinin üretimini daha kalıcı olarak kontrol altına almaya kararlı olan Göring, Montana Projesi adı verilen özel bir HISMA iştiraki kurdu. Montana, İspanya'nın 73 maden ocağından gelen demir, cıva, pirit, tungsten ve antimonun işletimini ve Almanya'ya ihracatını denetleyecekti.

10 Ocak 1938'de Salamanca'daki Alman büyükelçi von Stohrer, HISMA/ROWAK'ın toplamda Almanya'ya 2.584.000 ton malzeme ihracatını içeren 1937 yılı faaliyetlerini konuşmak için bir toplantı çağrısında bulundu.¹⁰ On beş gün sonra Dışişleri Bakanı Kont Jordana, Alman temsilciye Montana projesinin daha fazla devam edemeyeceğini söyledi, çünkü mevcut mevzuat (aslında cumhuriyetçi mevzuat) maden ocaklarının tek tek incelenmesini gerektiri-

⁸ Carreras ve Tafunell, *Historia económica de la España contemporánea*, s. 267.

Abella, *La vida cotidiana...*, s. 241.

Luis Suárez, *Franco: la historia y sus documentos*, III. cilt, s. 67.

yordu ve tek seferde 73 maden ocağının hepsine uygulanamazdı. Ayrıca aynı yasaya göre İspanya'daki maden ocaklarına yapılacak yabancı sermaye yatırımı %20'yi geçemezdi. Jordana onlardan yeni yasa yapılana kadar sabırlı olmalarını istedi. Fakat milliyetçiler, İspanya'dan en büyük miktarda demir ve pirit ithal eden ülke olarak kendi çıkarlarını korumak isteyen Büyük Britanya'nın ağır baskısını da hissediyordu. Temmuz 1936'dan önce Rio Tinto şirketinin de dahil olduğu beş Britanya şirketi, silah endüstrisinin temelini oluşturan piritin Britanya'ya ithalatının %65'lik bölümünü elinde tutuyordu.

Milli gururu Almanların isteklerine karşı gelen Francı bir yandan zaman kazanmaya çalışırken diğer yandan askerî yardımın artırılmasını talep etti. En sonunda çileden çıkan Almanlar bütün yardımları kesmekle tehdit edince Franco Temmuz 1938'de yeni bir madencilik kanununu imzalamak zorunda kaldı. Bununla birlikte, Almanlar tam da Ebro Muharebesi başlarken Kondor Lejyonu'na yine de hızla ek kuvvet gönderdi.

Franco'nun İtalyan müttefikleriyle ilişkileri daha iyiydi. Mussolini'nin megalomanisi cömertçe müsrif hareket etmesine yol açtı ki bu da onun maliye bakanını umutsuzluğa düşürüyordu. Mussolini hiçbir zaman milliyetçilere ödeme baskısı yapmadığı gibi, İspanyolların maden zenginliğini sömürmeye de çalışmadı. İtalya'nın milliyetçi İspanya'ya yaptığı yardım ekonomiyi felakete sürükledi. Mussolini'nin İspanya macerasının maliyeti 8,500 milyon liraydı (3 milyar euroya eşdeğer).

Franco 1938'de, enerjisini İspanya'nın siyasi ve ekonomik yapısını yeniden inşa etmeye adanmanın yanı sıra, savaşı bitirmeye de odaklanmak zorunda kaldı. Milliyetçilerin Aragón boyunca denize doğru yaptıkları yıkıcı ilerlemenin ardından, müttefikleri Barcelona'nın düşmesini bekledi, ama Franco bu ödüle sırtını döndü. General Vigón ve diğer milliyetçi komutanlar, birlikleri Katalan başkentinin kapısına dayanmak üzereyken Generalísimo'nun şehri ele geçirme fırsatını neden teptiğini anlayamadı. Keza cumhuriyetçiler de bunu anlayamamıştı. Ocak 1939'da işgal nihayet gerçekleştiğinde General Rojo Barcelona'nın "daha az kuvvetle ve daha kısa zamanda" alınabileceğini kabul etti.¹¹

¹¹ Rojo, *Alerta los pueblos*, s. 40.

Franco'nun çekingenliğinin sebebi gerçekten de tuhaftır. Franco 1936 sonbaharından bu yana Fransızların ihtiraslı bir oyun oynadığına inanıyordu. Fransız subaylarının gizlice cumhuriyet güçlerine hizmet ettiğini ve Fransa'nın Katalunya'yı ilhak etmeyi planladığını düşünüyordu. Eylül 1936'da bir Alman temsilcisine "Fransa Katalunya'nın gerçek yöneticisi," demişti.¹² Kasım 1937'de Richthofen'e söylediği gibi,¹³ Fransa'nın "milliyetçi İspanya'nın fazla güçlenmesini engellemek için" Katalunya'yı ilhak edeceğine inanmaya devam etmekte epey hatalıydı. Şunu da söylemek gerek ki Almanlar bile Mart 1938'de kısa bir süreliğine Fransız birliklerinin ülkenin güneybatısına hareket ettiği ve Akdeniz'deki Fransız filosunun "harekâta hazır olmak için emir aldıkları"na dair endişelenmişti.¹⁴ Ama Franco'nun korkusu, müttefikleri bu tehdidi önemsemeyi tamamen bıraktıktan sonra bile devam etti. 17 Ocak 1939 gibi geç bir tarihte bile, milliyetçi birlikler Barcelona'ya doğru ilerlerken Richthofen, Fransızların müdahil olmayacağına dair bir kez daha Franco'ya güvence vermek zorunda kaldı.¹⁵ Bütün bunlar Chamberlain'in, Nazilerin Katalunya'ya yapılacak bir Fransız müdahalesine sert tepki vermesi durumunda Büyük Britanya'nın yardıma gelmeyeceği konusunda Fransa'yı net şekilde uyarmasına rağmen gerçekleşti. Ayrıca Franco, Fransa genelkurmayının İspanya'ya yapılacak bir müdahaleye karşı olduğunu duymuştu; bunun bir sebebi üyelerinin çok azının Cumhuriyet sempatzanı olması, bir diğer nedeniyse iki cephede savaşa yol açacak bir çatışmadan duydukları endişeydi.

Mussolini bir kez daha coşku ile karamsarlık arasında gidip geliyordu. İspanya'daki savaştan bıkmaya başlamıştı. Gözlerini Adriyatik boyunca Arnavutluk sahiline dikmeye başladı ve Franco'nun kadir kıymet bilmeyişi onu hiddetlendiriyordu. Dahası, milliyetçilerin tutumu Ciano'yu derinden kızdırıyordu. "Nicolás Franco'yla 1938'deki yardımımız hakkında konuştum," diye yazdı Martın sonunda günlüğüne: "Bir milyon lira değerinde mal istiyorlar, ödemeyi ise büyük ölçüde aynı olarak istiyorlar ki bu çok

¹² 8 Eylül 1936, DGFP, s. 87.

Richthofen'in savaş günlüğü, 21 Kasım 1937, BA-MA RL 35/38.

Fransa'daki Alman büyükelçiden Wilhelmstrasse'ye, 17 Mart 1938, DGFP, s. 621.

Richthofen'in savaş günlüğü, 17 Ocak 1939, BA-MA RL 35/38.

sıkıntılı. Sinirlerimize hâkim olmalıyız. İspanya için kanımızı veriyoruz. Daha fazlasını mı istiyorlar?”¹⁶

Ne kadar kasıtsızca olsa da yapılan hatalar milli birlikler arasındaki ilişkileri daha da kötüleştirdi: İtalyan bombardıman uçakları hedefleri karıştırmış, Kondor Lejyonu’nun Messerschmittleri, Chato zannettikleri milliyetçi Fiatlara saldırmıştı. Cephe gerisindeki İtalyan birlikler gittikçe sevimsiz görülmeye başlamıştı. Hatta subaylar karşılıklı küfürleşmelerden sonra İspanyollarla kavgalara karışıyordu. Ayrıca artan sayıda Lejyoner düşman tarafına kaçıyor, komutanları karaborsadan para kazanıyordu. “Raporlardan öyle anlaşıyor ki,” demişti Ciano, “İspanyollar sert bir savaşta savaşırken İtalyan birliklerin cephe gerisinde kabareleri ve genelevleri doldurması kötü bir intiba yaratıyor... Faşizmin askerleri, herhangi bir anda ve herhangi bir nedenle, mücadeleye ilgisizliğin örneği olmamalıdır.”¹⁷

Bu sırada Alman Savaş Bakanı, General Volkmann’a Franco’yu Barcelona’ya saldırmaya zorlamak için talimatlar verdi. Fakat Franco inatla kararını değiştirmeyi reddetti. Bazıları onun savaşı uzatarak, fethedilmiş bölgelerdeki rakiplerinin tamamını yavaş yavaş ezmeyi istediğinden kuşkulanıyordu. Dionisio Ridruejo’ya göre kısa bir savaş onun için “savaşı bitirmeye dönük müzakere-lerin ve tavizlerin kaçınılmaz işaretiydi. Uzun bir savaş ise tam anlamıyla zafer demektir. Franco, kendi bakış açısına göre aynı zamanda daha etkili olan zalim seçeneği tercih etti.”¹⁸

Franco Manevra Ordusu’nu Katalan başkentine karşı hızlı bir saldırı için konuşlandırmak yerine, koridoru denize doğru genişletmeye ve birliklerini güneybatıya, Valencia’ya doğru ilerletmeye karar verdi. Bu strateji Aragón seferinde kazandıkları ivmeyi tamamen kaybettirerek, Katalunya’ya çekilmiş cumhuriyetçi kuvvetlere, tekrar açılan Fransız sınırından çok kısa süre önce gelen ikmal malzemeleriyle yeniden organize olup silahlanmaları için fırsat verdi. Ayrıca Mart ve Nisan aylarındaki şiddetli yağmur, Franco’nun hava kuvvetlerinin etkililiğini büyük ölçüde azalttı. Fakat hepsinden önemlisi, birlikleri şimdi iyi savunma mevzilerindeki taze cumhuriyetçi gruplara karşı gönderiliyordu.

¹⁶ Ciano, *Diarios*, s. 166.

A.g.y., s. 167.

Fraser, *Recuérdalo tú...*, s. 659.

25 Nisanda, Karlosçuların denize ulaşmasından sekiz gün sonra, Varela'nın Kastilya Ordu Kolordusu, Aranda'nın Galiçya Kolordusu ve García Valiño'nun grubuyla birlikte Valencia'ya taarruz başladı. İlkın, El Pobo ve La Garrocha sıradağlarına doğru bir ilerleme için çıkıntı yaratmak amacıyla Aliaga'yı işgal ettiler. Bu ilk yüklenme dört gün aldı ve sonrasındaki kötü hava koşulları onları harekâtı askıya almaya mecbur bıraktı. 4 Mayıs'ta taarruz yeniden başladı. Kastilya Kolordusu kuzeyden güneye Alcalá de la Selva'ya ve Teruel'den Corbalán'a doğru iki eksende saldırıyordu. Bu sırada Galiçya Kolordusu sahil yolu boyunca güneye, Benicassim ve Castellón de la Plana'ya ilerliyordu. García Valiño'nun grubu Morella'dan Mosqueruela'ya doğru saldırıyordu. Plan, Teruel'den Viver, Segorbe ve Sagunto'ya bir hat şekillendirmekti, ama cephe geniş olduğu için ve cumhuriyetçiler Sierra de Javalambre'nin soluna sabitlenmiş ve Sierra de Toro'dan kıyının yanındaki Almenara tepelerine kadar uzanan güçlü bir savunma hattı -XYZ Hattı- kurmuş olduğundan, milliyetçilerin ilerlemesi zordu. Milliyetçiler saldırı üzerine saldırı gerçekleştirdiler, fakat 1.000 sahra topu ve hava saldırılarıyla bile cepheyi yaramadılar. İyi hazırlanmış savunma hattı, kanatlardaki cumhuriyetçi birliklere güven verdi.

Hava ve topçu bombardımanlarının yarattığı acı deneyim, cumhuriyetçilere sağlam siperlerin ve sığınakların gerekliliğini nihayet öğretmişti. Ayrıca gözlemlenemeyen yerleri kullanarak mevzilerine sızılmasını engellemek için ateş sahalarını daha iyi planlamayı öğrenmişlerdi. Topçu bataryaları, düşman saldırıları için en muhtemel toplanma alanlarını bombalamak üzere atış planları hazırladı. Milliyetçiler 13 Ocakta Castellón'u, ertesi gün de Villareal'i alarak yavaş yavaş sahil boyunca hâkim olmaya başladı. Fakat Sierra de Espadan'daki cumhuriyetçilerin direnişi milliyetçilerin esas hedefleri olan Segorbe-Sagunto hattına ulaşmalarını engelledi.

Milliyetçi komutanlar, özellikle de Aragón seferi gibi ezici bir zaferden sonra karşılaştıkları direniş gücü ve zayıatlarından ötürü derin bir rahatsızlık içindeydi.¹⁹ Kindelán, Franco'yu o bölgede ilerlemenin zorlukları konusunda ikna etmeye çalıştı ve ağır

¹⁹ Jesús Salas, *La guerra de España desde el aire*, s. 332.

kayıpları göz önünde bulundurarak harekâtta vazgeçmesini rica etti, ama Generalísimo saldırıların devam etmesini emretti. Milliyetçilerin saldırı mesafesinde bir hava meydanı yoktu. Madencilik kanunu yürürlüğe girene kadar çatışmadan çekilen Kondor Lejyonu ise hiç rol oynamıyordu. Yine de Franco İtalya'dan 6.000 asker daha ve yeni uçaklar aldı: 25 adet Savoia-Marchetti 81, 12 adet Savoia-Marchetti 79 ve 7 adet Br-20.²⁰ Franco Temmuzun başında cephenin General Berti liderliğindeki İtalyan CTV ile takviye edilmesi emrini verdi ve Solchaga'nın komuta ettiği dört tümenenden oluşan yeni Turia Kolordusu'nu kurdu. Generalísimo Valencia'nın 25 Temmuz, yani İspanya'nın koruyucu azizi Havari Aziz Yakup yortusuna kadar ele geçirilmesi emretti. Toplamda on dört tümenenden oluşan beş milliyetçi kolordusu karşısında (yaklaşık 125.000 asker), cumhuriyetçilerin altı kolordusu vardı;²¹ fakat rakamlar kabaca eşitti, çünkü Halk Ordusu'nun grupları genellikle güçten düşmüştü.

13 Temmuzda CTV ve Turia ile Kastilya Kolordularıyla Teruel-Sagunto yolu boyunca girişilen saldırıyla muharebenin dördüncü ve son aşaması başladı. Aynı esnada Galiçya Kolordusu ve García Valiño'nun grubu sahile ilerlemeyi denedi. Kuvvetlerin bu şekilde yoğunlaşması, milliyetçilere bu "absürd manevra"da köstek oldu.²² Milliyetçiler on gün boyunca, Levante'nin yakıcı güneşi altında, dalga dalga piyade saldırıları ve yoğun bombardımanlarla cumhuriyetçi savunmayı yarmak için çabalasa da başarılı olamadı.

Milliyetçiler bu acemi cumhuriyetçi tümenlerin, Modesto'nun birliklerinin uğramaya alışkın olduğu ağır kayıpları vermeden, şiddetli hasara yol açabildiğini şaşkınlıkla fark ettiler. Sonuç olarak, tamamen müdafaa amaçlı bu harekât Cumhuriyet için Guadalajara'dakinden daha büyük bir zafer oldu. 20.000 milliyetçi zayıatın karşılığında cumhuriyetçiler yalnızca 5.000 zayıat ver-

²⁰ Coverdale, *La intervencion italiana...*, s. 317.

Palacios komutasında XVI. Kolordu, García Vallejo'nun XVII. Kolordu'su, Durán'ın XX. Kolordu'su ve Ibarrola'nın XXII. Kolordu'su, Güemes komutasındaki "A" Grubu ve Romero komutasındaki "B" Grubu, hep birlikte Albay Leopoldo Menéndez komutasındaki Levante Ordusu'nu oluştuyordu.

Ciutat, *Relatos y reflexiones*, s. 199.

miş, “kazanmak için diren” sloganı sonunda bir anlam kazanmıştı. Fakat trajik gerçek şu ki, savaşın bu geç aşamasında bile cumhuriyetçi liderler ders almadılar ve önceliği askerî verimliliğe değil, siyaset ve propaganda saiklerine verdiler. Kısa süre sonra başlayacak Ebro Muharebesi, gösterişli bir başarı kazanmaya dönük korkunç girişimlerde Brunete’yi bile aştı. Bu muharebe doğrudan cumhuriyet ordusunun nihai yıkılışına sebep olacaktı.

Valencia’nın kuzeyindeki şiddetli çatışma yaz başındaki tek çatışma değildi. Aylarca süren hareketsizliğin ardından General Queipo de Llano, İspanya’nın batısındaki görece sakinliğe son verdi. 20 Temmuzda Guadiana Nehri’nin her iki tarafından da Portekiz sınırına doğru uzanan cumhuriyetçi çıkıntıyı kesmek için Madrigalejo’dan taarruz başlattı. Queipo’nun beş tümeni ve süvari tugayı, kötü silahlanmış, eğitimsiz birliklerin koruduğu zayıf cumhuriyetçi hatları yarıdı. 23 Temmuzda milliyetçiler Castuera ve Don Benito’yu, ertesi gün de Villanueva de la Serena’yı aldı. Böylece Ekstremaadura’daki cumhuriyetçi çıkıntı kesildi. Ama Queipo de Llano’nun harekâtı 25 Temmuzda durduruldu, çünkü Katalunya’daki cumhuriyetçi ordu Ebro’ya büyük taarruzunu başlatmıştı. Franco’nun karargâhının istifade edebileceği bütün taburlara ihtiyacı vardı.

Yalnızca bir hafta önce, 18 Temmuzda, *coup d’état*’nın ikinci yıldönümünde, Burgos’taki hükümet “pek Muhterem Señor Don Francisco Franco Bahamonde’ye Ordunun ve Filonun Başkumandanı, Devletin Başı ve silahlı kuvvetlerin Generalísimo’su ve Falange Española Tradicionalista y de las JONS’un Milli Şefi payesi”ni vermeye karar verdi. Askerî zihniyette bu atama büyük öneme sahipti. Başkumandan, İspanyol monarklar için ayrılmış bir rütbeydi. Franco onu tahta değil, kadir-i mutlak bir kral naipliğine götürecek yoldaydı.

Bayrakların ve Generalísimo’nun devasa portrelerinin asılı olduğu Burgos’un sokaklarında yürüyüşün yapıldığı o gün, “faşist ve Ortaçağ öğelerinin bir karışımı” vardı.²³ Kadim başkumanda-

²³ Preston, *Franco, caudillo de España*, s. 387.

lık olan Burgos'ta, yeni başkumandan bir konuşma yaptı. Burada Ekim 1934 devrimine değindi, "aralarında olmayan" José Antonio Primo de Rivera'ya saygısını sundu, ateist Rusya'nın Katolik İspanya'ya karşı giriştiği komployu kınadı, kızıkların suçlarını sayıp döktü ve askerî haçlı seferlerinin nihai zaferini ilan etti.²⁴ "Bu tüm İspanyollara hafızayı sıcak tutma vazifesini yüklüyor. Acı ders unutulmamalı ve yoldan çıkanlar için ve bize katılmak üzere iyi niyetle gelen tövbekeşler için haddi hududu olmayan Hıristiyan cömertliğinin himmeti, veba kampından gelenlere karşı sağlığı tıpkı bir vücudunki gibi karantina altına alınması gereken Anavatanın yılmaz düşmanlarının sızmasını önlemek için yine de ihtiyatla kontrol edilmelidir. Onların [milliyetçi ölümlerin] ve kutsal İspanya'nın adına, bugün görkemli ordumuzun sürdüğü derin saban izine bu tohumu ektim. Tüm İspanyollar: ¡Arriba España! ¡Viva España!"

²⁴ Francisco Franco, *Palabras del Caudillo*, Vicesecretaría de Educación Popular, Madrid, 1943.

EBRO MUHAREBESİ

Baharda Aragón'da yaşanan çöküşün ardından cumhuriyetçi hükümet yalıtılmış doğu bölgesine püskürtülen gruplardan yeni bir ordu kurmak için girişimlere başladı. Batı yönünde Segre Nehri, güney yönündeysen Ebro Nehri duruyordu. Buralar, arkalarında yeniden organize olabilecekleri makul savunma hatlarıydı. Ayrıca Mart ile Temmuz arasında Fransız sınırı üzerinden gelen 18.000 tonluk savaş malzemeleri vardı. Ve Franco'nun Valencia'ya düzenlediği hesapsız taarruz sayesinde, yeniden organize olmak için beklediklerinden daha çok zamanları vardı.

Baharın sonu ve yazın başında askerî celpler 1925-29 ve 1940-41 devrelerine kadar uzadı. On iki yeni tümen kuruldu. Askere alınanlar, on altı yaşındakiler (tecrübeli askerler onlara *quinta del biberon*, yani biberonlular diyordu) ile orta yaşlı babalara kadar uzanıyordu. Bunlara ilaveten, milliyetçi savaş esirleri ile Pireneler'deki hidroelektrik santrallerin kaybedilmesi yüzünden Katalunya'daki üretim çarpıcı biçimde düştüğü için artık askere alınan pek çok vasıflı teknisyen de bulunuyordu. Fakat yeterli sayıda tüfek olmadığı için, hükümetin askerileşme kararları askerî gereklilikten ziyade, kararlı bir direniş izlenimi yaratmak için çıkarılmış görünüyordu. Yeni savaş malzemeleri en çok hava kuvvetleri, özel silah ve makineli tüfek bölükleri için kullanıldı. Hafif silahlarsa Teruel ve Aragón'daki cephe hattı tümenlerinin kaybettiklerinin yerine ikame edildi.

Barış önerilerinin karşılık bulmamasının ardından, komünistlerce desteklenen Negrín uluslararası kamuoyunun dikkatinin

büyük bir kahramanca eylemle uyandırılması gerektiğine kanaat getirdi. Bu eylem başarılı olursa Cumhuriyet eli daha güçlü bir şekilde müzakere masasına oturabilirdi. Ne var ki bu akılyürütmeye birkaç temel kusur vardı. Avrupa doğudaki olaylara, özellikle de Hitler'in Çekoslovakya üzerindeki planlarıyla çok daha meşguldü. Ne Franco'nun taviz vermeyi reddetme konusundaki fikrini değiştirmesi¹ ne de Chamberlain'in Cumhuriyet'e yardıma gelmesi ihtimali vardı.

Projenin askerî gerekçelendirmesi, milliyetçilerin denize doğru uzanan koridorunu tekrar ele geçirmek ve iki cumhuriyetçi bölgeyi tekrar birleştirmeye yönelik beyhude bir plandan oluşuyordu. Fena halde iyimser olan bu plan, hükümetin ve komünistlerin feci hatalarından hâlâ ders almadıklarını gösteriyordu. Şablon tamamen öngörülebilirdi. Cumhuriyetçi saldırılar sürpriz bir şekilde başarılı olsaydı bile milliyetçi ordu, Amerikan kamyonlarıyla birlikte taarruzu durdurmak için hızla yeniden konuşlanacaktı. Ve milliyetçilerin hava ve topçu üstünlüğü bir kez daha onları açık alanda ezecekti. Dahası, büyük bir nehir boyunca gerçekleşecek bu saldırı, yol açacağı bütün yeniden ikmal problemleriyle birlikte, Brunete ve Teruel taarruzlarından bile daha tehlikeli bir risk taşıyordu. Fransız sınırının tekrar kapanmasından ötürü daha fazla yedek malzemenin gelmesi pek mümkün olmayacağından, uçak ve teçhizat kaybı daha öncekilere nazaran çok daha yıkıcı olacaktı. Negrín ayrıca, ağır kayıpları beraberinde getirecek bir başka muharebenin cumhuriyetçilerin moraline geri dönüşmez şekilde zarar vereceğini kabul etmiyordu. Çok sayıda olumsuz ihtimale karşın tam anlamıyla muazzam bir kumardı bu ve Negrín'in bir Avrupa savaşı patlak verdiğinde Cumhuriyet'in hâlâ güçlü bir şekilde direneceğine dair umutlarıyla ilginç bir uyumsuzluk arz ediyordu.

Bu taarruz için özel olarak bir Ebro Ordusu kuruldu. Brunete'de olduğu gibi burada da komünistlerhâkimdi; neredeyse bütün zırhlılar, toplar ve uçaklar onların ellerindeydi. Modesto, Líster komutasındaki V. Kolordu ve yirmi altı yaşındaki komünist fizikçi Manuel Tagüeña komutasındaki XV. Kolordu'yla birlikte, ordunun

¹ Franco, düşmanla müzakere yapmayı tercih eden herkesi çökertti. Bunu milliyetçi davaya ihanet olarak gördü. Bkz. Saña, *Serrano Súñer*, s. 91.

komutanıydı. Ordunun sağ kanadı, Segre Nehri'nin, Lérida'dan başlayıp Mequinenza'nın karşısında Ebro Nehri'yle birleştiği aşağı bölgesini savunan XII. Kolordu tarafından korunuyordu.²

Fayón ile Cherta arasındaki Ebro kıvrımı, sağ kanatta XV. Kolordu ve sol kanatta V. Kolordu'yla birlikte ana saldırı için seçilen bölgeydi. İki yardımcı birlik de eklendi: Sağ kanattan gelecek bir saldırıya ket vurmak için Fayón ile Mequinenza arasından kuzeye geçen 42. Tümen ve Amposta'da nehrin akış yönünde ilerleyen Fransız 14. Uluslararası Tugay. Saldırı kuvvetinin toplam gücü 80.000 asker kadardı.³ En büyük zafiyet, Aragón'daki kayıpların bir sonucu olarak topçu birliklerindeydi. Ordunun elinde hepi topu, bazıları önceki yüzyıldan kalma olan 150 sahra topu vardı. Ayrıca 76 mm'lik uçaksavar mühimmatının arızalı olduğu biliniyordu, fakat askerler "moralleri düşünülerek" bu konuda bilgilendirilmemişti.⁴

Milliyetçiler onları, Ebro'nun sağ kıyısında, karargâhı Gandsa'da bulunan Albay Luis Campos Guereta'nın komuta ettiği 50. Tümen, yedek olarak Barrón'un 13. Tümen'i ve Cherta'dan denize kadarki cepheyi koruyan 105. Tümen'le karşıladı.⁵ Yagüe'nin Faslı Kolordusu'na ait bu tümenleri yaklaşık 40.000 kişiden oluşuyordu. Cumhuriyetçilerin saldırısından birkaç gün önce Albay Campos, adamlarının Ebro'nun karşı kıyısındaki birlik hareketleri ve hazırlıkları konusundaki gözlemlerini içeren bilgi raporunu uyarı

² V. Kolordu 11., 45. ve 46. Tümenlerden; XV. Kolordu 3., 35. ve 42. Tümenlerden; ve Etelvino Vega'nın komuta ettiği XII. Kolordu 16. ve 44. Tümenlerden oluşuyordu.

Teoride her bir tümende 10.000 asker, 5.000 tüfek, 255 makineli tüfek, 30 havan, 4 tanksavar silahı, dokuz sahra topu bulunan oluşan üç topçu grubu ve nehir geçişini organize etmek için bir mühendis taburu vardı. Muharebe süreci için bkz. Francisco Cabrera Castillo, *Del Ebro a Gandsa. La batalla del Ebro, Julio-noviembre 1938*, Madrid, 2002; Julián Henríquez Caubín, *La batalla del Ebro*, México, 1966; J. M. Martínez Bande, *La batalla del Ebro*, Madrid, 1988; Lluís M. Mezquida i Gené, *La batalla del Ebro*, Tarragona, 2001; Estanislau Torres, *La batalla de l'Ebre i la caiguda de Barcelona*, Lérida, 1999; Gabriel Cardona ve Juan Carlos Losada, *Aunque me tires el Puente*, Madrid, 2004; ve en önemlisi, Jorge M. Reverte, *La batalla del Ebro*, Barcelona, 2003.

50. Tümen'i Albay Luis Campos Guereta, 105. Tümen'i ise Albay Natalio López Bravo komuta ediyordu.

mahiyetinde Yagüe'ye göndermişti. Bu gözlemler hava keşifleriyle tasdik edildiyse de milliyetçi yüksek komuta bunu ciddi bir tehdit olarak algılamadı. Aragón'da çok ciddi hırpalanan cumhuriyetçi ordunun herhangi bir taarruza, hele ki geniş bir nehir etrafında bir taarruza girişmeye hazır olması olanaksız görülmüştü.

24 Temmuzda Generalísimo'nun emir subayı Albay Franco-Salgado'ya cumhuriyetçilerin nehri geçmek için duba köprülerin yanı sıra sallar hazırladıkları ve Uluslararası Tugaylar'ın büyük kısmının Falset'te yoğunlaştığı bildirildi.⁶ Bu istihbarat, firarilerin ve mahkûmların sorgularıyla da doğrulandı ama Franco Yagüe'ye alarm durumunu sürdürmesi dışında bir şey söylemedi.⁷

Ebro'nun geçilmesi cumhuriyetçi birliklerin dağ geçitleri, nehirler ve sahildeki tatbikatlarıyla bütün hafta boyunca detaylıca hazırlandı. İstihkâm sınıfı geçiş tatbikatını Barcelona'da inşa edilen ya da Fransa'dan getirilen köprülerle yaptı. XIV. Kolordu'dan özel gözcü komando birlikleriye gece nehri geçtiler. Diğer taraftaki köylülerle milliyetçi mevzilerle ilgili bilgi edinmek için iletişime geçtiler. Bunlardan biri de La Pasionaria'nın on yedi yaşındaki oğlu Rubén Ruiz'di. Ruiz, 1942'de bir Kızıl Ordu binbaşıysan Stalingrad'a çekilme esnasında öldürülecekti.

25 Temmuzun erken saatlerinde komandolar sessizce diğer yakaya geçerek nöbetçileri bıçakla öldürdüler. Ayrıca saldırı botlarının takip edeceği ipleri bağladılar. Ardından, nehri tanıyan yöre köylülerinin rehberliğinde, saldırı botlarındaki nokta birliklerle birlikte altı cumhuriyetçi tümen Ebro'yu geçmeye başladı. Kuvvetlerin büyük bölümü, mühendislerce kurulan on iki farklı duba köprüyü kullanarak onları takip etti. 42. Tümen'den 226. Tugay, Fayón'un üzerinde, Mequinenza'dan gelen yolu kesti; XV. Kolordu'nun geri kalanıysa Ascó-La Fatarella hattı boyunca bir köprübaşı kurmak için Ribarroja ve Flix'te nehri geçti. Bu esnada V. Kolordu, Gandesa'ya doğru ilerledikleri hat üzerinde bulunan Corbera d'Ebre'yi almak için Miravet yakınlarından ve Móra d'Ebre'ye saldırıp XV. Kolordu'nun kanat birlikleriyle bağlantı kurmak için Benissanet yakınlarından geçti.

⁶ Francisco Franco Salgado, *Mis conversaciones privadas con Franco*, s. 262-263.

Blanco, *La incompetencia militar...*, s. 476.

Nehrin akış yönünün epey aşağılarından, neredeyse deniz kenarından 14. Uluslararası Tugay nehri geçmeyi denedi, fakat çok az sayıda asker karşı kıyıya sağ salım varabildi. 105. Tümen'den Rif Tüfekleri Taburu ağır kayıp verdi. 14. Uluslararası Tugay yirmi dört saat içinde 1.200 askerini kaybetti, bunların bazıları boğuldu, bazıları vuruldu. Henri Barbusse Taburu'ndan Pierre Landrieu, karşı kıyıda sıkışan, yardım için boşuna çılgık atan yoldaşlarına yardım etmek için nehri geçmenin imkânsız olduğunu kaydetmişti.⁸

Merkezdeki cumhuriyetçi birlikler hızla ilerleyerek 50. Tümen'in yaklaşık 4.000 adamını esir aldı. Ertesi gün, Pàndols ile Cavalls sıradağları arasında bulunan, Terra Alta diye adlandırılan bu kuru dağlık bölgenin anahtarı konumundaki Puig de L'Àliga'yı işgal ettikten sonra Villalba dels Arcs ve Gandesa'ya yaklaştılar. Uluslararası Tugaylar'ın "ölüm tepeleri" ya da "sivilce" dedikleri meşum 481 Noktası da buradaydı.⁹ Modesto'nun birlikleri neredeyse yirmi dört saat içinde sekiz yüz kilometrekarelik bir alanı ele geçirdi. Fakat Modesto'nun Brunete ve Belchite'deki hatalarını unutmamış olan Yagüe, Barrón'un 13. Tümen'ine, Gandesa'yı savunmak için olabildiğince hızlı biçimde harekete geçmesi emrini verdi. Temmuz güneşi altında elli kilometre süren yürüyüş esnasında, güneş çarpması yüzünden ölen adamlar oldu. Bu zorlu yürüyüşün ardından başka birçok askerin ayağı da kanlar içinde, perişan durumdaydı.¹⁰ Buna rağmen 13. Tümen 26 Temmuzun erken saatlerinde kasabayı savunmak için konuşlandırıldı. Tam bu noktada Yagüe'yi karargâhında ziyaret eden Kondor Lejyonu'nun yeni komutanı General Volkmann, onun ne kadar sakin olduğunu gözlemledi. Hiç şüphesiz ki Yagüe milliyetçilerin en yetenekli saha komutanıydı.

Franco bu taarruzu Brunete Muharebesi'nin yıldönümü ve Aziz Yakup yortusuna denk düşen 25 Temmuzun erken saatlerinde öğrendi; bu tarih aynı zamanda, Valencia'yı almayı umduğu gündü. Tepkisi her zamanki gibiydi. Bedeli ne olursa olsun, cumhuriyetçilerin herhangi bir bölgeyi elde tutmalarına izin verilmesi

⁸ Skoutelsky, *L'espoir guidait leurs pas*, s. 104.

Castells, *Las Brigadas Internacionales*, s. 355 ve devamı.

Fraser, *Recuérdalo tú...*, s. 661.

fikrini reddetti. Levante cephesindeki harekâtlar derhal durduruldu ve sekiz tümen cumhuriyetçi köprübaşına doğru yürüyüşe geçti. Kondor Lejyonu, İtalyan Lejyoner Hava Kuvvetleri ve Brigada Aérea Hispana, Ebro cephesine harekât yapmak için süratle görevlendirildi. İlk gün, öğleden sonra saat bir ya da iki civarında Terra Alta üzerine gelen milliyetçi uçaklar nehir üzerindeki geçiş noktalarını bombaladı. En büyük önem duba köprülere verilmişti. 100 savaş uçağının yanı sıra 40 adet Savoia 79, 20 adet Savoia 81, 9 adet Breda 20, 30 adet Heinkel 111, 8 adet Dornier 20, 30 adet Junker 52 ve 6 adet Junkers 87 Stuka görevdeydi. Görünürde cumhuriyetçi hava kuvvetleri yoktu.¹¹

Franco bir mühendisin Barcelona'daki sanayiye kalıcı zarar verilmeyeceği konusunda ona güvence vermesinin ardından,¹² Pireneler'deki Tremp ve Camasara Barajlarının açılmasını emretti. Akan su, nehri yaklaşık iki metre yükselterek Modesto'nun birliklerinin ikmal ve yedek kuvvet için bel bağladıkları duba köprüleri süpürdü. Cumhuriyetçi mühendisler bu köprüleri iki gün içinde tamir etmeyi başardıysa da zamanlama feci olmuştu. Ancak çok az sayıda tank ve top nehri geçmişti. Bunlar Barrón'un Gandesa'daki birliklerini yenmek için yetersizdi.

Köprülerin muharebe boyunca sürekli bombalanması, cumhuriyetçi mühendislerin fena halde zorlanmalarına neden oldu. Her gece, gün içinde verilen zararı onarıyorlardı; bu tam bir Sisyfos göreviydi. Milliyetçilerin dar köprülere karşı sahip olduğu en kullanışlı silah Stuka pike bombardıman uçağıydı, ama Kondor Lejyonu aynı anda bir çiftten fazlasını kullanmadı ve o zaman da güçlü bir savaş uçağı eşliğinde kullandı. Luftwaffe bunlardan birini düşman topraklarında kaybetmekten ve kalıntıların Sovyetler Birliği'ne gönderilmesinden son derece endişe duyuyordu. Milliyetçi subayların bile bu uçaklara yaklaşmasına izin verilmiyordu. Stukalar ilk kez Aragón taarruzunda kullanılmıştı, fakat orada tehlike çok azdı, çünkü cumhuriyetçiler hızla geri çekildikleri için düşen bir uçak kurtarılabilmisti.

27 Temmuz şafağında cumhuriyetçi uçaklar hâlâ görünürde olmasa da Modesto T-26 tanklarına Gandesa'ya saldırı emrini verdi.

¹¹ Jesús Salas, *La guerra desde el aire*, s. 356 ve devamı.

Miguel Mateu, kişisel tanıklık.

Cumhuriyetçi hava korumasının açıklanamaz bir biçimde ortada olmayışı General Rojo'yu dehşete düşürmüştü. 29 Temmuzda Merkez Ordusu'ndaki arkadaşı Albay Manuel Matallana'ya şunları yazdı: "Ebro cephesi neredeyse felç oldu... Bütün taarruzlarımızda olduğu gibi insanların yine umudunu yitirmiş görünmesiyle karşı karşıyayız."¹³ Bu çok da sürpriz sayılmazdı. Plan daha en başından derin kusurlar içeriyordu ve ilk andaki şaşırtma avantajı bir kez kaybedildikten sonra komünist saha komutanlarının durumu nasıl yöneteceklerine dair hiçbir fikirleri yoktu. Bir hiç uğruna askerlerin hayatlarını harcadıkları o bildik uygulamalarına geri döndüler, çünkü harekâtlarının başarısız olduğunu kabul edemiyorlardı. Sırf ilk hafta içinde birlikleri yalnızca bombalamalar ve alçaktan taramalarla değil, aynı zamanda dizanteri ve tifüs yüzünden çok sayıda kayıp verdi.¹⁴ Uluslararası Tugaylar'da başta olmak üzere maddi ve manevi tükenmişlik sorunu da vardı. Dimitrov, Voroşilov ve Stalin'e raporunda şöyle dedi: "Uluslararası Tugaylar'ın askerleri bitmek bilmeyen muharebeler yüzünden son derece tükendi, askerî verimlilikleri düştü ve İspanyol tümenler savaşıma becerisi ve disiplin bakımından onları önemli ölçüde geride bıraktı."¹⁵

30 Temmuzda Modesto merkez bölgedeki grupları yeniden organize edip harekâtların komutasını üzerine aldı. Ebro'yu geçmeyi başaran Gandesa civarındaki tankları ve topları bir araya topladı. Ama tanklar Kondor Lejyonu'nun 88 mm'lik uçaksavar topları için mükemmel bir hedef oldu; etrafta uçak olmadığında onlara tankları nişan almaları emredilmişti. Heinkel 111 bombardıman uçağı *Kampfgruppesiye*' köprülere yoğunlaştı; günde kırkın üzerinde sorti yapıyordu. Dört bin metre yükseklikten iki köprüyü ve bir yaya geçidini yıktılar. Köprülerden biri tamir edildi ve gece bombardımanı sırasında tekrar yıkıldı. Stukalar 8 adet

¹³ Aktaran Reverte, *La batalla del Ebro*, s. 112.
Castells, *Las Brigadas...*, s. 358.
RGVA 33987/3/1149, s. 284.

Askerlik tarihinde her türlü savaş düzenini tarif etmek için kullanılabilen ama daha ziyade İkinci Dünya Savaşı'nda Nazi Almanya ve müttefiklerinin ve kısmen de Birinci Dünya Savaşı'nda Alman İmparatorluğu'nun konuşlandığı türden birlikleri anlatmak için başvuru alan terim -ed.n.

500 kilogramlık bombayla Asco ve Vinebre'deki köprülere saldırdı, Vinebre'yi tam isabetle vurdu.¹⁶ Fakat Stukalar, ertesi gün Mora la Nueva'nın dört kilometre doğusundaki tünel çıkışını parçalama girişiminde bulunduklarında o kadar şanslı değillerdi.

Modesto, on üç bataryanın Gandesa'yı durmadan bombalaması emredip piyadelerini şehre doğru saldırıya geçirdi. Mezarlığa ulaşip ve tarım sendikasının sert biçimde savunulan binasına yaklaşılsalar da Barrón'un adamlarıyla baş edemediler. 3. Tümen ise Villalba dels Arcs'a saldırdı. Fakat milliyetçilerin ve müttefiklerin uçakları gün boyu birlik toplanma alanlarına ve ikmal hatlarına saldırıya devam etti, hem de cumhuriyetçi hava kuvvetinden herhangi bir direniş görmeden. Cumhuriyetçi uçaklar ancak 31 Temmuzda Gandesa'ya saldırıya geçtiler.

Akabinde, bütün savaştaki en büyük hava çatışması Ebro cephesinde gerçekleşti. Yalnızca 31 Temmuzda, savaş uçaklarıyla girilen it dalışları ve yüklerini aşağıdaki yoldaşlarının üzerine boşaltmalarını diye bombardıman uçaklarına saldırmak için en az 300 uçuş görevi yapıldı. "Cesetler yüzünden her yer kokuyordu," diye yazmıştı Uluslararası Tugay üyesi Amerikalı Edwin Rolfe. "Düşman bombardıman uçakları vadideki mevzilerimize dönerek tahliye edilen yaralıları ve sedye taşıyıcıları öldürdü, kuyulara saldırdı... Kurşunlar vızır vızır kafalarımızın üzerinden geçiyor, kırmızı şeritler havada yavaşça hareket ediyordu... Hayatımın en uzun günüydü."¹⁷

Sahadakiler için yaşananlar korkunçtu; ama Ebro cephesinde olmamalarına rağmen havadaki cumhuriyetçiler için de son dört hafta feci geçmişti. Kondor Lejyonu ve milliyetçilerin iddiasına göre yalnızca Temmuz ayında 76 cumhuriyetçi uçak kesinlikle, 9'u ise muhtemelen imha edilmişti. Ne var ki Ebro Muharebesi milliyetçiler ve müttefiklerine cumhuriyetçi hava kuvvetlerini nihai olarak yok etmeleri için çok daha iyi bir fırsat sunmuştu.¹⁸

Rojo, Modesto ve Tagüeña bu âna kadar gerçekleşen her şeyi taktiksel bir zafer olarak görüyordu. Ebro Muharebesi'nin cumhuriyetçi bölge kadar uluslararası kamuoyu nezdinde yaratacağı

¹⁶ Kondor Lejyonu *Lageberichte* BA-MA RL 35/5 H 7202.
Rolfe, *The Lincoln Battalion*, s. 131.
Kondor Lejyonu *Lageberichte* BA-MA RL 35/5 H 7162.

tesir konusunda da şüpheleri yoktu. Fakat aslında başardıkları tek şey, pek kurtulma şansı olmayan boğalarını ringe göndermekti. Gandesa'yı alsalar bile, milliyetçi birliklerin onlara karşı hızla toplanması nedeniyle ilerleme şansları olmayacaktı. Şaşırtma, hız ve cesaret gibi bütün avantajlarını ilk haftadan tüketmişlerdi.¹⁹ Büyük bir cumhuriyetçi taarruz, ana hedefe doğru ilerlemek yerine parça parça düşman direnişlerini ezerek zaman kaybedilmesi yüzünden harekâtın sonu getirilmediği için bir kez daha amaçlarına ulaşmadan çöktü. Yagüe'nin saldırıya karşı gösterdiği hızlı tepki, milliyetçilere sekiz ek kuvvet tümeni getirmeleri için zaman kazandırdı. Cumhuriyetçilerin durumu Brunete'dekinden bile kötüydü. Arkalarında nehir vardı ve bu durum erzak ve mühimmat taşımaları açısından büyük sıkıntı yaratıyordu. Ayrıca içme suyu da çok azdı.

1 Ağustosta Modesto, Ebro Ordusu'nun savunmaya geçmesi emrini verdi. Hiçbir stratejik değeri olmayan ıssız, kurak bir alanı kazanmak için 12.000 asker kaybetmişlerdi. Sıcaklık gittikçe artıyordu. 4 Ağustosta Kondor Lejyonu'nun kaydettiği sıcaklık gölgede 37, güneşin altında 57 dereceydi. Gece bile pek rahatlama sağlamıyordu.²⁰ Cumhuriyetçiler için savunma pek kolay bir seçenek değildi. Terra Alta'nın demir gibi sert zeminine ve kayalıklarına siper kazmak imkânsızdı. Kendilerini yalnızca taştan yapılmış göğüs siperleri ve korunma duvarlarıyla koruyabiliyorlardı, fakat patlamalar bu taşları şarapnele çevirdiği için, topçu atışlarının bu tür ortamlarda açık alana nazaran çok daha ölümcül olduğunu çok geçmeden fark ettiler.

Bu tür şartlarda savaşılmaya devam etmenin, özellikle de Cumhuriyet'in savunmasızlığı ve saldırının asıl amacına ulaşma umudunun kalmadığı düşünüldüğünde hiçbir askerî gerekçesi yoktu. Fakat cumhuriyetçi komuta heyeti yeniden savaşmak için en iyi birlikleri muntazaman geri çekmek yerine, Ebro boyunca daha çok adam göndermeye devam etti. Ve tüm bunlar, Negrín'in Avrupa'nın gözlerinin üzerlerinde olduğuna inandığı ve yenilgiyi kabul edemediği içindi. Bir kez daha siyaset ve propaganda öncelikleri, kendi başlarına açtıkları bir başka felakete sebep oldu. Belki

¹⁹ Reverte, *La batalla del Ebro*, s. 141.

BA-MA RL 35/5 H7197.

de tek teselli, Franco'nun milliyetçi bölgeyi ele geçiren kuvveti yok etme takıntısıydı. Böylece Ebro Ordusu, pekâlâ Segre boyunca sağ kanatlarının arkasına yapılabilecek milliyetçi karşı-saldırdan kurtuldu.²¹

Bir "kör koyun savaşı"na²² girişen milliyetçi kuvvetler cumhuriyetçi mevizilere altı karşı-saldırı başlatmak zorunda kaldı. 6 Ağustosta başlayan ilk saldırı 42. Tümen'in savunduğu Fayón köprübaşını hedefliyordu. Kondor Lejyonu iki gün boyunca bu hedefe yönelik 40 sorti yaparak toplamda 50 ton bomba bıraktı. Savaş günlüğüne, "kızıkların kaybı çok büyük," diye not düşülmüştü.²³ Bu saldırı milliyetçilerin cumhuriyetçileri nehir boyunca geri dönmeye zorladıkları 10 Ağustosa kadar sürdü. 11 Ağustosta başlayan ikinci saldırı Sierra de Pàndols'taki 11. Tümen'i hedefliyordu. Cumhuriyetçilerin yüksek tepeleri işgal ettikleri ve saldırı için tırmananlara ağır kayıplar verdirebilecekleri düşünüldüğünde bu kötü bir karardı. Ertesi hafta Kondor Lejyonu, Stukalar da dahil olmak üzere bütün kuvvetlerini ikmal tedarikini kesme amacıyla bir kez daha köprülere yoğunlaştırdı. Belki de milliyetçiler Lister'in adamlarının tükendiği, sıcak yüzünden su kaybettiği ve ikmallerinin kesilmesi nedeniyle neredeyse açlıktan ölecekleri gerçeğine güveniyordu. Su kıtlığı, Maxim makineli tüfeklerindeki namluların etrafındaki su ceketlerine işemelerine sebep oldu.

Bombalar, top ateşleri ve mermiler gün boyu hiç durmadı. Cumhuriyetçilerin akşam olmasını beklemekten başka şansı yoktu. Cesetler gömülemiyordu ve bu ağaçsız çorak diyarda gölgenin esamisi okunmuyordu.²⁴ Propaganda anlatımına göre birlikler disiplinli anti-faşist savaşçılar olmaları sayesinde burayı almıştı. Bundan şüphe edenlerse, Modesto ve Lister gibi, "bir santimetre toprak kaybeden" herkesi vurabilecek komutanların acımasız histerisi üzerine kafa yorabilir. Bununla birlikte, inatçı cesaretleri muhtemelen düşmana karşı duydukları nefretin belirsiz bir dışavurumuydu.

²¹ Bkz. Tagüenia, *Testimonio de dos guerras*, s. 230.

Ramón Salas, *El Ejército Popular de la República*, s. 1974.

Kondor Lejyonu *Lageberichte* BA-MA RL 35/5 H7175.

Makineli tüfeklerde, fazla ısınan namlunun soğuk tutulması için kullanılan su bölmelerine verilen isim -çn.

Reverte, *La batalla del Ebro*, s. 219.

13 Ağustosta Sierra de Pàndols'a yapılan milliyetçi saldırı sırasında, Terra Alta'nın üzerinde, cumhuriyetçi hava kuvvetleri ile milliyetçi savaş uçakları arasında ölümcül bir çarpışma yaşandı: Üç Messerschmitt filosu ve bir Fiat sürüsü, Chatolarla ve Sovyet tek kanatlı uçakların daha fazla silahlandırılmış ve geliştirilmiş versiyonu olan Supermoscalarla karşılaştı. Bu esnada Kondor Lejyonu'nun Heinkel 111'leri ve Brigada Aérea Hispana'nın Junkers 52'leri, "uçan topçular" olarak sıradağılardaki birlikleri vurmadıkları zamanlarda, nehir geçişlerini bombalamayı sürdürdü.

Hava muharebeleri eşit bir düzlemde cereyan etmiyordu, zira cumhuriyetçiler sayıca en az yarı yarıya daha azdı. V düzeni içindeki Moscalar ve Chatolar, Fiatlarla eski moda yöntemlerle savaşırken Messerschmitt filoları yeni taktikleri denemekteydi. Çiftler halinde savaşıyorlardı, bu daha sonra Britanya Muharebesi'nde iki tarafın da benimseyeceği bir sistemdi. Bu tür kaotik hava muharebelerindeki en büyük tehlike dost uçakların çarpışması ya da birbirlerine ateş etmesiydi. Milliyetçilerin büyük pilotu García Morato savaş boyunca ilk kez olmak üzere, kendi pilotlarından biri tarafından vuruldu.

18 Ağustosta milliyetçiler bir kez daha Segre'deki barajları açtılar. Akan su, nehri üç buçuk metre yükselterek Flix, Móra d'Ebre ve Ginestar'daki köprüleri sürükledi. Ertesi gün, "epeydir beklenen" milliyetçi karşı-saldırı, altı tümen ve bir süvari tugayıyla birlikte, Ebro'daki ana köprübaşına karşı başlatıldı. Stukalar cumhuriyetçi topçu bataryalarına yönelmişken, Kondor Lejyonu'nun 88 mm'lik topları karadaki birlikleri destekliyordu. Heinkel 111 *Kampfgruppe*si tekrar köprülere saldırdı. En büyük başarıyı bir günde hiç kayıp vermeden dört Mosca (ya da milliyetçilerin deyişiyle Rata) düşüren Messerschmitt filosu kazandı. Pilotlardan biri, daha sonra İkinci Dünya Savaşı'nda Luftwaffe'nin en önemli pilotlarından olacak Oberleutnant Werner Mölders'ti. İspanya'da 14 kişiyi öldürerek milliyetçi taraftaki en yüksek sayıya ulaştıktan sonra, Luftwaffe'nin yüz başarıya ulaşan ilk savaş pilotu oldu.²⁵

Yagüe birliklerine Villalba dels Arcs civarındaki cumhuriyetçi mevzilere saldırılarını emredip Gaeta tepelerini ele geçirdi.

²⁵ Kondor Lejyonu *Lageberichte* BA-MA RL 35/5 H7122.

Bu sefer de milliyetçi uçaklar ağır bombardımanların ardından cumhuriyetçileri teslim olmaya çağıran broşürler bıraktılar. Şiddetli çatışmayla geçen beş gün boyunca Yagüe'nin tümenleri piyade akınlarıyla baş edebilen deneyimli birliklerce korunan sağlam mevzilere saldırmaya itildi. Milliyetçilerin taktikleri genellikle cumhuriyetçi komutanların taktiklerinden daha iyi değildi.

26 Ağustosta Modesto albaylığa terfi etti, ki ilk kez milislerden bir subay böyle bir rütbeye yükseliyordu. Fakat Ebro Ordusu direnmekten fazlasını yapamazdı. Eski muharebelerden tanıdık gazeteciler ziyarete geliyordu. Hemingway, Matthews ve Capa'nın yanı sıra New York menşeli *Daily Worker*'dan Joseph North, *Brooklyn Daily Eagle*'dan Daniel Roosevelt, *The Nation*'dan Louis Fischer ve Alman şair Ernst Toller de ziyarete geldi.²⁶

General Franco, Yagüe'nin komuta yerinin bulunduğu Coll del Moro'dan, dürbünleriyle muharebe meydanını inceliyordu: Sağda Sierra de Pàndols; ortada Gandesa ve Cavalls ile Lavall de la Torre sıradağları; solda Corbera ve ötesinde akan Ebro Nehri'nin denize doğru son noktası. Franco emir subayı Luis M. de Lojendio'ya coşkuyla şöyle demişti: "Otuz beş kilometre içerisinde, kızıkların ordusunun en iyi kısmını tuzağa düşürdüm."²⁷ Gelgelelim İtalya'da Mussolini olayları aynı şekilde görmüyordu. "Bugün, 29 Ağustosta," dedi Ciano'ya, "Franco'nun yenilgisini öngörüyorum. O adam ne nasıl savaşılabileceğini biliyor ne de savaşmayı istiyor."²⁸

Milliyetçiler 31 Ağustosta üçüncü karşı-saldırılarını başlattı. Puig de l'Àliga ile Alcañiz'den Tarragona'ya giden yolun arası hedef alındı. Her ne pahasına olursa olsun Sierra de Cavalls'ı almayı ve Corbera d'Ebre'ye doğru ilerlemeyi istiyorlardı. Cephe hattındaki birlikleri şimdi García Valiño'nun Maestrazgo Kolordusu ile destekleniyor ve toplamda sekiz tümen, 300 top, 500 uçak ve 100 tanktan oluşuyordu. Karşılarındaysa Corbera ile Gandesa'nın arasındaki 35. Tümen, Cavalls civarındaki 11. Tümen ve Puig de l'Àliga'daki 43. Tümen vardı. (Tagüena'ya göre kolordu karargâhlarından gelen telefon hattı, şarapnellerden ötürü gündüzleyin 83

²⁶ Castells, *Las Brigadas*, s. 359.

Luis María de Lojendio, *Operaciones militares de la guerra de España*, Madrid, 1940.

Ciano, *Diarios*, s. 168.

kez onarılmak zorunda kalmıştı.) Cumhuriyetçi askerler, bombardıman sırasında ısırmak için boyunlarına tahta parçaları asmışlardı. Savaş bunalımı ve yorgunluğu, milliyetçi taraftan ziyade cumhuriyetçi tarafta daha yaygın görünüyordu, ki havadan bombalamaların yoğunluğunu düşünürsek bu pek de şaşırtıcı değildi.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından tam bir yıl önce, 3 Eylülde, milliyetçiler dördüncü saldırılarını başlattı. Bu seferki hedefleri Lister'in sıradağıdaki adamlarıydı. Cumhuriyetçi hatlar topçu atışlarıyla dur durak bilmeden dövüldükten sonra milliyetçiler Gandesa'dan La Venta de Camposines'e ilerleyip ertesi gün Corbera'yı ele geçirdiler. Karadaki hedeflere doğrudan ateş açan 88 mm'lik Alman uçaksavar toplarının yanı sıra bölgeye 300 sahra topu konuşlandırdılar.²⁹

Bu saldırı sırasında Yagüe'nün kuvvetleri V. Kolordu ile XV. Kolordu bölgeleri arasındaki sınırda cumhuriyet hattını yardı. Modesto'nun, gediği kapatabilmek için tek yedek kuvveti olan 35. Tümen'i ileri sürmekten başka şansı yoktu. Modesto'nun bu aşamadaki emirleri cumhuriyetçilerin yenilmemek için verdikleri kararın çılgınlığını gösteriyor. "Tek bir mevzi bile kaybedilmemeli. Düşman tek bir mevzi bile alırsa hızlı bir karşı-saldırı düzenlenmeli, ne kadar icap ediyorsa o kadar savaşılmalı, ta ki o mevzinin cumhuriyetçilerin elinde kaldığından emin olunana dek. Düşmana bir metre bile toprak yok!"³⁰

İki hafta sonra, 19-26 Eylül arasında milliyetçiler kayadan kayaya doğru savaşıp yol alarak, Modesto'nun ordusunun tükenmiş adamlarınca tutulan Sierra de Cavalls'ın tepelerini ele geçirdi. Levante Ordusu komutanı Menéndez ve Miaja koridorun kendi taraflarında, Ebro Ordusu'nun üzerindeki baskıyı hafifletmek üzere bir saldırı başlatmak amacıyla hiçbir şey yapmadıkları için Rojo çaresizdi. Milliyetçiler 2 Ekimde, Lavall tepelerini ele geçirdikten sonra La Venta de Camposines'e ulaştılar. Bundan birkaç hafta sonra da bir gece saldırısıyla Sierra de Pàndols'un anahtarı konumundaki 666 Noktası'nı ele geçirdiler. Cumhuriyetçi grupları açıkta bırakacak şekilde Cavalls'taki bütün savunma mevzilerini temizleyip ardından bir kısaç hareketi gerçek-

²⁹ *Crónica*, V. cilt, s. 111.

Boletín del V Cuerpo del Ejército del Ebro.

leştirdiler. Yagüe, La Faterella'ya; García Valiño ise Ascó ve Flix yönünde saldırıya geçti.

Büyük kayıpların ardından cumhuriyetçilerin elinde kala kala, Ebro'nun sağ yakasındaki küçük bir toprak şeridi kaldı. 16 Kasım'da saat 04.30'da 35. Tümen'den son adamlar da nehrin üzerindeki ağır sisten faydalanarak, Flix'teki demir köprü üzerinden Ebro'yu yeniden geçti. On beş dakika sonra Tagüeña köprüünün yıkılmasını emretti. "Kuru bir patlama, ani bir parıldama, suya düşen demir parçalarının çıkardığı gürültü, başlangıcından 113 gün sonra Ebro Muharebesi'nin bittiğini duyuruyordu."³¹ General Rojo, Tagüeña'nın çekilme kararını destekledi. Hata, bunun en az yüz gün önce yapılmamasıydı. Modesto'nun Ebro Ordusu neredeyse ortadan kalktı. Kalan kısımları 24 Temmuz'da işgal ettikleri aynı mevzilere geri döndü.

Terra Alta, acımasız bir çatışma için sert bir muharebe meydanı olmuştu. Teruel'in kışın saçtığı dehşetin, yaz mevsimindeki bir muadiliydi bu. Milliyetçiler 60.000 zayıat verdi; cumhuriyetçilerinkiyse 75.000'di ki bunların 30.000'i ölüydü ve çoğu Modesto'nun ordusunun terk etmek zorunda kaldığı sıradağlarda gömülmemiş olarak kalmıştı. Korkunç can kayıplarının yanı sıra Katalunya'nın müdafaası için gereken silahların neredeyse tamamı bu tuhaf kumarda kaybedildi.

Komünist olmayan subaylar Ebro seferinin ve bu seferin yürütülüş biçiminin en sesli eleştirmenleriydi. General Gámir Ulíbarri, Katalunya'nın çöküşünün Ebro'da gerçekleştiğini öne sürdü. Doğu Ordusu'nun, Rojo'ya hiddet dolu olan komutanı Albay Perea gibi diğerleri, bütün harekât boyunca askerî mantıktan kopuk olmalarına dair çok sert sözler etti. Komintern ajanlarıysa Rojo'yu ve genelkurmayı suçlamaya çalıştı. Togliatti, "merkezdeki diğer komutanların ve General Miaja'nın sabotajı ve kötü niyetli eylemleri"nden ötürü merkez cephesinin Ebro Ordusu'na hiç destek vermediği konusunda Moskova'yı bilgilendirdi.³²

Her zamanki Stalinist paranoyasının çarpıtıcı merceğinden hareketle Stepánov, "Ebro Ordusu'nu tüketmek suretiyle, onu güçten düşürüp işlemez hale getirmeyi hesaplayarak" harekâtı uzat-

³¹ Reverte, *La batalla del Ebro*, s. 564.

Togliatti, *Escritos sobre la guerra de España*, s. 253.

tıkları gerekçesiyle genelkurmaya ve Rojo'ya yüklendi.³³ Stratejinin tamamının Negrín ve komünistler arasındaki bir anlaşmanın sonucu olduğu ve ordunun çekilmeyi reddeden bir komünistçe komuta edildiği gerçeği elbette görmezden gelindi. Planın tamamının kötü tasarlandığı gerçeği de öyle. Milliyetçi Manevra Ordusu'nun büyük kısmının çok yakın olduğu bir yere saldırmak düşmanın süratle karşı-saldırıya geçebileceği anlamına geliyor-du; düşmanın bütün ikmal hatlarını ezebilecek bir hava üstünlüğüne sahip olduğu sırada, cephe hattınızın hemen arkasında çok geniş bir nehir varken savaşmayı seçmek ahmakçaydı; ve bir hafta sonra, hedefe ulaşmanın imkânsız olduğu besbelliyken çekilmeyi reddetmek, yerine yenisi koyulamayacak bir ordunun boş yere feda edilmesine sebebiyet verirdi. Askerî aptallığı aşan bir şeydi bu. Propagandanın yol açtığı çılgın bir hezeyandı.

³³ Stepánov, *Las causas de la derrota...*, s. 142.

AVRUPA KRİZİNDE CUMHURİYET

Ebro cephesindeki katliam sırasında, fazlasıyla iyimser olan propaganda bültenleri cephe arkasındaki umutları hayli yükseltmişti. Normalde karamsar olan Azaña bile ilk raporlarla cesaretlenmişti. Ne var ki 1 Ağustosa gelindiğinde taarruzun aslında başarısız olduğunu Barcelona'daki çok az insan fark etmişti.

Öte yandan Negrín, hükümetinin üzerine daha otoriter bir damga vurmaya çalışıyordu. 5 Ağustosta bakanlar kurulunu toplantıya çağırdı. 58 kişinin idam cezasının onaylanmasını talep etti; Katalunya savaş sanayisinin Silah Bakanlığı Müsteşarı'nın emirleri altında askerileştirilmesine dair bir kararname taslağını sundu; kaçakçılık ve sermaye ihracıyla suçlananların yargılanaacağı özel bir mahkeme kurulmasını planlayan bir başka kararnameyi bakanların önüne koydu; olağanüstü hal mahkemelerinin askerileştirilmesi amacıyla bir kararname daha çıkardı. Fakat bu önlemler, içlerinde Manuel de Irujo ve (Mayıs 1937 olaylarına katılan Artemi Aiguader'in kardeşi) Jaime Aiguader'in de bulunduğu beş bakanın sert protestosuna yol açtı. Irujo, SIM'in faaliyetlerine ve diktatörlüğe sürüklenmeye sözünü sakınmadan saldırırken Aiguader Negrín'in kararnamesinin Katalunya'nın özerklik statüsünü çiğnediği itirazında bulundu. Fakat protestolara rağmen Negrín kabinedeki oylamayı kazandı. Sansür birimi olayı gözlerden uzak tutmaya çalıştı. Azaña bile idam cezalarının onaylanması hususunda bilgilendirilmemişti. Fakat uyuşmazlık haberleri sızdığında komünistler Bask Irujo ve Katalan Aiguader'a hemen "ayrılıkçı bir kumpas"a dahil oldukları gerekçesiyle hücum ettiler.

11 Ağustosta Irujo ve Aiguader istifa etti. İdam cezaları uygulandı ve iki gün sonra, sarsılmış haldeki Azaña günlüğüne şunları yazdı: "Tarradellas bana dün 58 kişinin idam edildiğini söyledi. Irujo detayları gönderdi. Bunlar korkunç. Tüm olup bitenlere öfke doluyum. Merhamet ve affetme üzerine [yaptığım konuşmadan] sekiz gün sonra, 58 kişiyi öldürdüler. Bana hiçbir şey söylemeden ve fikrimi almadan. Her şeyi ancak basından, idamlar gerçekleştirildikten sonra öğrendim."¹ Negrín o gece hiç istifini bozmadan Ebro cephesini ziyaret etmek için ayrıldı.

Herkes hükümet krizini tartışmaya başladı. *La Vanguardia* (belki de Negrín'in kendi önerisiyle), Negrín'i görevden alıp yerine milliyetçilerle barış arayışına girecek bozguncu bir hükümeti göreve getirmek için bir *coup d'état* yapılabileceği konusunda uyaran bir makale yayımladı. Komünist düzenlerdeki birliklerden hükümet başkanına desteklerini belirten telgraflar göndermeleri istendi. 16 Ağustosta Azaña'nın "unutulmaz" diye nitelediği bir toplantıda Negrín, pek de üstü kapalı olmayan bir tehditle, ordu liderlerinin arkasında olduğunu belirtti. Komünistler kesinlikle arkasındaydı. İki gün önce *Frente Rojo*'da şöyle denmişti: "Bütün bu manevralarla karşı karşıya kalan işçiler, askerler ve tüm halk kararlı şekilde hükümetin ve onun önderi Negrín'in yanındadır."

Negrín'in Azaña'yla toplantı yaptığı gün, tanklar ve alçaktan uçan uçaklarla birlikte, komünist José del Barrio komutasındaki XVIII. Kolordu'nun Barcelona sokaklarında askerî bir geçit töreni düzenlemesi pek tesadüf sayılmaz. Cephe arkasında gerçekleşen bu katıksız güç gösterisi, cumhuriyetçilerin Ebro'nun ötesinde canla başla savaştıkları bir zamanda özellikle kışkırtıcıydı. Negrín'in liberal ve sosyal demokrat eski müttefikleri öfke doluydu. Prieto, başbakanı "Barcelona sokaklarındaki askerî bir güç gösterisi düzenleyerek hükümetin yapısına iradesini dayattığı" için kınadı. Protesto için çok geç kalmışlardı. Her halükârda Negrín'in eylemi daha vahim olayların gölgesinde kaldı. Ebro'daki korkunç kayıp 1938 yazının sonlarında Çekoslovakya'da savaşın eşiğine gelen Avrupa tarafından hemen hemen göz ardı edildi.

Negrín'in bir sonraki hamlesi, gerilimi tırmandırma politkasının ilginç bir şekliydi. Bir toplantı için Katalunya Başkanı'nın

¹ Azaña, *Diarios completos*, s. 1238.

ikametgâhına gitti. Companys'ın haricinde, Tarradellas, Sbert, Bosch Gimpera ve Pi y Suñer de buradaydı. Negrín bitkin düş-tüğünü ve istifa etme niyetinde olduğunu açıkladı. Companys'ın kendi yerini almasını önerdi. Kadınlara ve yemeğe düşkün bir adam olan Negrín, anlaşıldığı kadarıyla, Companys'e (o da bunu Azaña'ya anlatmıştı) "bir hayvan olduğunu ve arzuları söz konusu olduğunda kafasına estiği gibi hareket etmeye ihtiyaç duyduğu"-nu söyledi. "Her on günde yeni bir kadın."²

Companys, ona şiddetle saldırmasına rağmen Negrín'e Cum-huriyet hükümetinin reisi olarak devam etmesi gerektiğini, ama farklılıkları gidermek için Generalitat'la diyalogu da sürdürmesini söyledi. Aslında ortada Negrín'e alternatif olabilecek biri yoktu. Komünistlerle yakın ittifakı, o sıra bütün savaştaki en umutsuz muharebede olan savaş makinesini felç olmaktan korumanın tek yoluydu. Yine de Katalan özerkliği konusunda anlaşma şansı çok azdı. Negrín ayrıca en az Franco kadar merkezciydi. Temmuzda şöyle demişti: "Franco'yla, aptalca ve çocukça bir ayrılıkçılık tek-rar ortaya çıksın diye savaşıyorum. Ben İspanya için ve İspanya adına savaşıyorum... Yalnızca tek bir ülke var, o da İspanya!"³

Negrín yeni bir hükümet kurmaya karar verdi, ama kabine-deki değişiklik Aiguader ve Irujo'nun yerine Katalan komünist PSUC'den José Maix ve Acción Nacionalista Vasca'dan Tomas Bilbao'yu getirmekle sınırlı kaldı. Ardından resmî olarak uluslararası bir tıp konferansına katılmak üzere Zürih'e gitti; bununla bir-likte, Azaña'ya göre "bazı Franco destekçisi Almanlar"la gizli gör-üşmeler yapmak için,⁴ Hugh Thomas'a göre Fransa'daki Alman büyükelçi Kont Welczek'le görüşmek için,⁵ ya da daha sıklıkla söylendiği üzere, savaşı çözüme erdirecek bir yol bulmak için Alba Dükü'yle konuşmaya gitmişti. Durum ne olursa olsun, Negrín mu-haliflerini bozguncu olarak suçlarken savaşı bitirmek için bir yol arayışındaydı.

² A.g.y., s. 1240.

Negrín'den Rafael Méndez'e (Rafael Méndez, *Indice* içinde, Kasım-Ara-lık 1971).

Azaña, *Diarios completos*, s. 1240.

Thomas, *La guerra civil española*, s. 911.

İtalya'nın müdahalesini zımnen kabul eden Nisan 1938'deki Anglo-İtalyan anlaşması Cumhuriyet'in uluslararası çapta destek kazanma umutlarına ciddi bir darbe vurdu. Eylüldeki Münih Anlaşması çok daha ciddiydi. Yatıştırma politikasının zirve noktası Britanya'nın İspanya'ya yönelik politikasını değiştirmeyeceğini göstermekle kalmadı, aynı zamanda Stalin'in, Sovyetler Birliği'nin çıkarlarının Hitler'le bir *rapprochement*'a yattığı kararını vermesine yol açtı. Cumhuriyet'e verilen Sovyet desteği rahatsızlık vermeye başlamıştı.

Münih Anlaşması Negrín'in Büyük Britanya ve Fransa'nın Cumhuriyet'e desteğini alabilmek için bel bağladığı Avrupa savaşının ertelendiğini işaret ediyordu. Aslında bu durumda bile müdahalelerinin çok değerli olacağı inancı Negrín'in aceleciliğinden kaynaklanıyordu. Mevcut tüm silahlara kendi güçleri için ihtiyaç duyacağı bir zamanda, Britanya hükümetinin ciddi şekilde zayıf düşmüş bir Cumhuriyet'e yardım etme isteği pek fazla olmayacaktı. Dahası, savaşa aktif katılım Cebelitarık'ın müdafaasını geliştirmek için bir program başlatmadan önce şehri Franco'nun kuvvetlerine açık hale getirecekti.

Cumhuriyet'in bir diğer potansiyel müttefiki olan Fransa ise Britanya hükümetinin kendi dış politikasındaki hâkimiyetine sınırlanmaya başlamıştı. Fransızlar demokratik birliğin gereği olduğunu düşündükleri için sürekli bir tavizden diğerine zorlanmıştı. Yine de Chamberlain, Fransa'nın siyaseten ve manen çökmekte olduğu düşüncesiyle Franco, Mussolini ve Hitler'le daha yakındı. Britanya hükümetinde hüküm süren Fransız karşıtı havaya duyulan kızgınlık, geleneksel düşman Almanya korkusuyla birleşince bazı muhafazakâr subaylar bile Cumhuriyet adına Katalunya'ya müdahale etmeleri gerektiğini düşündü. Fakat Fransız genelkurmayı iki cephede bir savaşa yol açabilecek bütün hamlelere katıyken karşıydı. Dolayısıyla Çekoslovakya krizi esnasında Franco (Britanya'nın tavsiyesi üzerine) bir Avrupa savaşında İspanya'nın tarafsız kalacağı konusunda onlara güvence verip Mihver birliklerinin Pireneler sınırına yaklaşmayacağını garanti edince büyük bir rahatlama yaşandı. Ciano Fransa'nın gönlünü hoş tutma ça-

(Fr.) Uluslararası ilişkilerde taraflar arasındaki ilişkilerin yumuşaması, yeniden uzlaşmaya varılması -ed.n.

hükümetlerinden bıkmıştı, ama Alman ve İtalyan rejimlerine en azından gerek Büyük Britanya'nın gerekse Fransa'nın onların İspanya'ya müdahalelerini engellemek için hiçbir şey yapmayacağı konusunda teminat verilmişti. Ne var ki Franco, daha önce bahsedildiği gibi, saplantılı biçimde bundan endişe etmeye devam etti.

Aslında Adem-i Müdahale Komitesi'nin tutanakları onlar için hiçbir zaman endişe sebebi olmamıştı. Nisandaki Anglo-İtalyan anlaşmasına rağmen oturumlar önceden olduğu gibi devam etti. Alman temsilci, raporunda şöyle demişti: "Komitedeki tüm müzakerede, bütün katılımcılar diğer tarafın oyununu gördüğü için gerçek olmayan bir şeyler vardı... Adem-i müdahale politikası öylesine dengesiz ve yapaydı ki herkes net bir 'hayır' ile bunu yıkıp sonra da bütün sorumluluğu taşımaktan korkuyordu."⁶ Britanya'nın, savaşın haklarını vermeyi geciktirmek için bir formül olarak ortaya çıkardığı gönüllülerin çekilmesi planı, Anglo-İtalyan anlaşmasıyla baltalanmıştı. Lord Halifax'e göre birliklerin kısmi bir çekilişi adem-i müdahale anlaşmasının ruhuna uymak için kâfiydi.

Franco 5 Temmuzda Londra'da komitece kararlaştırıldıktan sonra, yabancı kuvvetlerin İspanya'dan çekilmesiyle ilgili gözden geçirilmiş Britanya planına ne tepki vereceği konusunda kararsızdı. Müttefiklerinden tavsiye istedi ve onlar bunu prensipte kabul etmesini, uygulamadaysa geciktirmesini önerdi. 26 Temmuzda Negrín hükümeti, her ne kadar milliyetçilerin savaşın haklarını kazanmaları ihtimali derin bir rahatsızlık yaratsa da çekilme önerilerini kabul etti. Bu durum Britanya bayrağı taşıyan gemilerin bile aranabileceği ve böylece ablukanın tam anlamıyla etkili hale geleceği anlamına geliyordu. Nihayetinde 16 Ağustos'ta Franco, Britanya temsilcisi Robert Hodgson'a cevabını verdi. Britanya'nın talep ettiği gibi her iki taraftan da en az 10.000 adamın çekilmesinden önce, savaş haklarının verilmesini talep etti. Britanya'nın Fransa'ya cumhuriyetçi savaş malzemelerine sınırı kapama yönünde yaptığı baskı Franco'nun tutumunu pekâlâ cesaretlendirmişti.

Bu bağlamda Negrín, Uluslararası Tugaylar'ın kayıtsız şartsız çekildiğini duyurmak için 21 Eylülde Milletler Cemiyeti'nde

⁶ DGFP, s. 629.

bir konuşma yaptı. Bu sürpriz hareketi, sempatiyi Cumhuriyet'te toplayacağını umduğu belirgin etkiyi pek de yaratmadı. O sıralar zirve noktasına ulaşmakta olan Çekoslovakya krizi üzerine endişeler, İspanya'yı, Cenevre'deki diplomatların unutmayı tercih ettiği küçük bir gösteriye dönüştürmüştü; zira İspanya uluslararası ilişkilerin en kötü yanlarını utanç verici bir biçimde hatırlatıyordu. Negrín'in hamlesi Ciano'yu afallattı. "Bunu neden yapıyorlar?" diye soruyordu günlüğünde. "Kendilerini çok mu güçlü hissediyorlar? Yoksa bu yalnızca spekülatif bir gösteri mi? Şimdiye kadar bizi ilgilendirdiği kadarıyla bence bu kısmi tahliyemizin bir niteliğini yok ediyor. Lakin inisiyatifin bizim gibi görünmemesi gibi bir avantajı var; bu kesinlikle İtalyanların bezginliği, Franco'ya ihanet vb. hakkında nahoş yorumlara yol açacak."⁷

Diğer yandan Mussolini, her ne kadar zaman zaman Franco'nun "huzurlu iyimserliği" ve "gevşek savaş yönetimi"nden rahatsız olsa da ona yeni tümenler gönderdi. Bu aşamada İspanya'da yaklaşık 40.000 İtalyan askeri vardı. Nihayetinde en iyi birliklerin çok güçlü bir tûmende toplanması, diğerlerininse ülkelerine dönmesi konusunda anlaşıldı. Bu çekilmeyi telafi etmek için Mussolini, Franco'nun zaten en başta istediği ek uçakları ve topları gönderme sözü verdi. Bundan sonra İtalyan hükûmeti piyadelerinin çekildiğini gösterip Anglo-İtalyan anlaşmasının uygulanması konusunda ısrar edebildi. Chamberlain kısa bir erteleme istedi, böylece Avam Kamarası'nı düşünmeyecek ve Ciano'nun sözleriyle, "tarihi, Mussolini belirlemiş gibi" olacaktı. Britanya bayrağı taşıyan gemilere İtalyan saldırıları aralıklarla devam ettiği için bu gerekliydi. İlk İtalyan birliği 20 Ekimde bir karşılama eşliğinde Napoli'ye çıktı. Lord Perth gösteriyi izlemek için askerî ataşesinden izin istedi. Buna dair Ciano şunları not etmişti: "Chamberlain'in meclis tartışmalarında kullanabileceği bir şey olduğu sürece, bizim açımızdan prensipte herhangi bir itiraz yok."⁸

Ciano'nun Münih anlaşmasının ardından patronluk taslayabileceğini düşünmek için elinde her türlü gerekçe vardı. Bütün o tumturaklı açıklamalarına rağmen hem Mussolini'yi hem de Ciano'yu korkutan Avrupa savaşı beklentisi azalmıştı. Mussoli-

⁷ Ciano, *Diarios*, s. 180.

A.g.y., s. 183.

ni şunu iddia etmişti: "Prag'ın fethiyle birlikte temelde Barcelona'yı zaten ele geçirdik." Bu söz Britanya'nın, tıpkı Çeklere yaptığı gibi, yanlış bir çaresizlikle savaştan uzak durmak için İspanya Cumhuriyeti'ni de kurban ettiğini vurgular. Cumhuriyet'e yönelik Sovyet politikası temkinli destekten aktif kopuşa doğru değişmişti. Çekoslovakya ihaneti nihayetinde Stalin'i, Büyük Britanya ve Fransa'ya Hitler'e karşı müttefik olarak güvenemeyeceğine, dolaşısıyla da kendi kırılganlığını örtmek için Almanya'yla ittifak kurmaya mecbur olduğuna ikna etti. Gelgelelim Cumhuriyet'in kaderini tamamen Çekoslovakya'yla ilişkilendirmek yanıltıcı olacaktır. Cumhuriyet'in hayatta kalma umudunun nihai çöküşü, Münih anlaşmasından en az bir ay önce Ebro'daki çatışmalarla başlamıştı.

Diğer yandan Chamberlain, Münih anlaşmasının diplomatik bir zafer olduğu kanısındaydı. Kendi çabalarından o kadar memnundu ki, Mussolini ve Ciano Münih'i terk etmeden hemen önce "İspanyol meselesini çözmek için bir Dörtlü Konferans" önerisinde bulundu.⁹ Açıkçası İspanyol cumhuriyetçilerin tıpkı Çekler gibi yola gelebileceklerini ve Avrupa istikrarı olarak düşündüğü dava için kendilerini feda etmeye ikna edilebileceklerini düşünmüştü. 1930'lu yılların sonları, devlet adamlarının, diplomatik becerilerini abartabilmeleri için özellikle teşvik ediciydi. Gergin zamanlardaki diplomatik bir başarı, göz kamaştırıcı bir siyasi yıldız olma imkânı sunar. Anthony Eden'ın Chamberlain hakkında dediği gibi, "Başbakanların muhakkak maruz kalacağı bir tür pohpohlanmadır bu: İnsanın hoşuna gider ve ona karşı koymak da zordur." Bu saptama, belki de birçok alandaki yadsınamaz yetenekleri nedeniyle, kişisel itibar ve ikna gücüyle elde edilebileceklerini vahim bir şekilde abartan Negrín için de geçerliydi. Aksi takdirde diplomatik girişimlerine hizmet etmesi için Ebro taarruzu gibi yersiz bir kumarı nasıl oynadığını anlamak zordur.

Aslında Negrín'in 21 Eylülde Milliyetler Cemiyeti'ndeki konuşması Cumhuriyet için büyük bir fedakârlığı temsil etmiyordu, çünkü Halk Ordusu içinde hizmet veren yabancıların sayısı zaten çok azalmıştı. "İspanya Devletindeki İspanyol Olmayan Savaşçıların Çekilmesini Gözlemeye Yönelik Uluslararası Askerî Komisyon," "Negrín hükümetinin uluslararası gönüllüleri çekme ve

⁹ Azcárate, *Mi emba jada...*, s. 240.

gönderme kararının ve bunun Milliyet Cemiyeti'nin nezaretinde gerçekleşmesine izin vermesinin, zorunluluğu bir meziyetmiş gibi göstermek olduğu söylenebilir" tespitiinde bulundu.¹⁰ Bu zekice bir propaganda hamlesiydi, çünkü hem Cumhuriyet hem de milliyetçiler kendi rollerini çok abartmıştı. Eylül 1938'de Uluslararası Tugaylar'da sadece 7.102 yabancı kaldı. Denge, İspanyollarla sağlanmıştı.

1937'nin ikinci yarısında tedavüle giren sapkın komünist avcılığı ve ayrılmak isteyen gönüllülere yönelik davranışlarla ilgili hikâyeler askere alımları o kadar çok etkiledi ki, yeni gelen bir avuç asker Teruel ve Aragón'daki kayıpların yerini almayı pek başaramadı. (Sovyet ordusu istatistiklerine göre Aragón seferinin sonuna doğru, Uluslararası Tugaylar'daki İspanyol olmayanların ölüm oranı %15'in biraz altındaydı. Toplam zayıat oranına en sık yapılan atıf ise %40 şeklindedir.) Çekilmelerini denetleyen uluslararası askerî komisyon, daha sonraları yabancı gönüllülerin çoğunun yaşlarını öğrenince şaşırıldı. İsveçli Albay Ribbing dikkatini özellikle kendi vatandaşlarına vermişti. "Sant Quirze de Besuera'da kontrol ettiğim İsveçlilere gelince şöyle dedim: 'Epey sayıda gönüllü kırklı yaşlarındaydı.'"¹¹

Negrín'in yabancıların çekilmesi planı Ebro cephesindeki 15. Uluslararası Tugay'daki Amerikalılara, Kanadalılara ve Britanyalılarına bildirilmedi, çünkü ertesi gün 401 Noktası'na saldırıya geçeceklerdi ve bu haberler moralleri etkileyebilirdi. Yarısından fazlasına İspanyol vatandaşlığı verilmiş ve bu kişiler Halk Ordusu'na geçirilmiş olsa da, sağ kalanlar Eylülün son haftasında resmî veda için cepheden Barcelona'ya getirildi. Gidenler genellikle ülkelerinde gizli polis tarafından beklenen kişilerdi: Almanlar, İtalyanlar, Macarlar ve Avrupa ve Latin Amerika'nın diğer diktatörlüklerinden gelenler.¹²

¹⁰ Albay Ribbing'in İspanya'dan raporu, Genelkurmay, Eski Gizli Arşiv, Yabancı Departmanı, KA E III 26, I. cilt, s. 22.

A.g.y.

Ayrıca ABD'de FBI Uluslararası Tugaylar'da bulunmuş vatandaşlarını soruşturdu, daha sonra Senatör McCarthy'nin "cadı avı" döneminde Milton Woff, Alvah Bessie, Edwin Rolfe, John Gates, Robert Thompson, Irving Margollies ve Lincoln Taburu'nun diğer üyeleri soruşturuldu, bazıları hapse atıldı, bazıları ise iş bulmakta çok zorlandı.

André Marty, Uluslararası Tugaylar'ın gazetesi *Volunteer for Liberty*'nin son başmakalesini, kendi ülkelerine dönen "anti-faşist savaşçılar"a oradaki faşizm karşıtı mücadeleye öncülük etmelerini söyleyerek yeniden yazdı. Bu yorum, SSCB'nin yalnızca seçilmiş üst düzey kadrolara iltica hakkı vereceğini söylemenin başka bir yoluydu. Marty ayrıca, yargısız idamların ispatının gelecekte onu tehdit edebileceğinden çok kaygı duyuyordu. Albacete'deki karargâh personeli onun gerçekleri çılgınca bastırmasından daha yeni kurtulmuştu.¹³

28 Ekimde, cepheden çekilmeden yedi hafta sonra, Uluslararası Tugaylar Cumhurbaşkanı Azaña, Negrín, Companys, General Rojo ve çok sayıda başka cumhuriyetçi liderin huzurunda Barcelona'daki Diagonal Caddesi'nde veda için gösterişli bir geçit töreni düzenlemek üzere toplandı. Sokaklarda yaklaşık 300.000 kişi vardı ve uçaklar bir milliyetçi saldırıya karşı onları korumak için alçaktan uçuyordu. La Pasionaria konuşmasında şunları söyledi: "Uluslararası Tugaylar'daki yoldaşlar! Siyasi sebepler ve devlet kuralları nedeniyle ve sınırsız cömertlikle kanınızı uğruna feda ettiğiniz davanın esenliği için geri dönüyorsunuz, bazılarınız kendi ülkesine, bazılarınızsa zorunlu sürgüne. İftiharla dönebilirsiniz. Sizler tarih yazdınız. Sizler kahramansınız. Sizler demokrasinin dayanışmasının ve evrenselliğinin destansı örneğisiniz. Sizleri unutmayacağız. Barışın zeytin ağacının yaprakları İspanya Cumhuriyeti'nin zaferinin defne çelengiyle karışarak tekrar açtığında, geri dönün!"¹⁴

Bu etkileyici bir olaydı. Gizliden gizliye Hitler'le ittifak yapmayı düşünen Sovyet liderinin devasa bir portredeki heyecansız ifadesi bile tugaydakilerin ve kalabalığın gözyaşları dökmesine yol açan enternasyonalizm heyecanını küçültemezdi. Arkalarında 9.934 ölü, 7.686 kayıp ve 37.541 yaralı bıraktılar.¹⁵

¹³ Nihayetinde 1952'de André Marty Fransa Komünist Partisi'nden atıldı. Ibárruri. Barcelona'da yayımlanan broşür, 1938, aktaran Thomas, *La guerra civil española*, s. 916.

Castells, *Las Brigadas...*, s. 383-384. İspanya'da savaşan komünistlerin çoğu, savaş sırasında ve sonrasında kendi ülkelerinde önemli roller oynadı: İtalya'da dışişleri bakanı olan Pietro Nenni; İtalyan Komünist Partisi başkan yardımcısı Luigi Longo; 1945-1948 yılları arasında Fransa'da havacılık bakanı olan Charles Tillon; Ağustos 1944'te kurtuluşun-

Yabancı gönüllülerin çekilişine nezaret eden uluslararası komisyon daha sonra Montjuïc ve "Carlos Marx" hapishanesi de dahil olmak üzere Barcelona'da ve çevresinde bulunan hapishanelerde dört yüz Uluslararası Tugay üyesi bulunca tam anlamıyla şok yaşadı. Komisyonun İsveçli üyesi Albay Ribbing raporunda şöyle dedi: "Uluslararası gönüllülere gelince, bazen tamamen eften püften meselelerden, bazen kesin ve ciddi disiplinsiz davranışlardan ötürü mahkûm edilmişlerdi. Birçoğu casusluk veya sabotajla suçlandıklarını belirtti, çoğu tamamen masum olduğunu iddia etti." Negrín hükûmeti mahkûm Uluslararası Tugaylar üyelerinin ülkelerine geri gönderilmesini kabul etmişse de komisyon, tam da milliyetçiler 1939 Ocak ayının ortasında Barcelona'ya doğru ilerlerken, hâlâ dört yüz civarı Uluslararası Tugay üyesinin hapishanede olduğunu fark etti. Bu durum muhtemelen onları kasten düşmanın merhametine bırakmak istemekten değil, kaotik bir durumdaki yetersizlik ya da bürokratik ataletten kaynaklanıyordu.¹⁶

1938'in ikinci yarısında yabancı komünistlerin ayrılmaya başlaması Parti politikasını görünüşte değiştirmede. İspanyol komünistler göstermelik mahkeme paranoyası ihracatçıların evlerine dönmesiyle rahatlamış olabilirlerdi ama bu durum kesin değildi. İspanyol komünistler daha sonra Moskova'nın emirlerine bazı durumlarda karşı geldiklerini iddia etti. Bunun sebebi Sovyet yöntemlerini sevmemeleri değil, La Pasionaria'nın dediği gibi, bunları "vakitsiz" görmeleriydi. Ne var ki Rus dosyalarında, iddia edilen bu muhalefete dair çok az kanıt vardır. İşin daha çarpıcı yanı şu ki Komintern dosyalarında, Dimitrov'un, İspanya'daki Sovyet danışmanları hükûmeti tamamen ele geçirme dürtülerinin Stalin'in burjuva demokrasilerine güven verme politikasına ters düştüğü konusunda uyardığını gösteren hiçbir şey yoktur.

dan hemen önce Paris ayaklanmasının komünist önderi olan Rol-Tanguy; Arnavutluk'un diktatörü Enver Hoca; Doğu Almanya'nın lideri Walter Ulbricht; Yugoslavya'nın lideri Josip Broz "Tito," Erno Gerö, "Pedro," Macaristan iletişim bakanı; Ladislav Rajk, Macaristan'ın içişleri bakanı ve daha birçokları. Bu kişilerin çoğu tasfiye edildi. Stalin'in nazarında, İspanya'da verilen hizmet yabancı etkisi altında kalmak demektir. Albay Ribbing'in İspanya'dan raporu, Genelkurmay, Eski Gizli Arşiv, Yabancı Departmanı, KA E III 26, I. cilt, s. 14.

Negrín Zürih'ten döndüğünde, Cortes'i 30 Eylülde ve 1 Ekimde Barcelona'nın tepesindeki Sant Cugat del Vallès Manastırı'nda topladı. Hükümet reisi Ebro'da ölen askerlere saygılarını sunduğu bir konuşma yaptı, ama tabii ki planın feci olduğunu kabul etmemişti. Ardından hükümet krizini, merkezî hükümet ile Generalitat arasındaki ilişkiyi yeniden ele aldı ve "direnmek kazanmaktır" sloganını yeniden vurguladı. Müzakere yoluyla bir çözüme ulaşmak için bulunduğu gizli girişimlerden bahsetmedi, ama Franco açıkça kabul etmeyecek olsa da, kendi 13 Maddesi temelinde milliyetçilerle anlaşma yolu aramaya hazır olduğunu belirtti.

Milletvekillerinin çoğu, Negrín'in tasarılarından duydukları kaygıyı gizlemedi. Ayrıca Negrín, Prieto ve Zugazagoitia'nın istifa tehdidi olarak yorumladıkları örtülü göndermeler yaptı. Kendi bakanlarını toplayıp yeni bir hükümet krizinin belirleyici olabileceğinden bahsettiği bir aradan sonra, Cortes'i yeniden topladı ve tartışmayı şiddetli biçimde yeniden ele aldı. Sert duruşu karşısında muhalefet geri çekildi ve Zugazagoitia'nın daha sonra yazdığı gibi bu karar her ne kadar "coşkudan yoksun ve mecburiyetten" olsa da meclis ona güvenoyu verdi. "Negrín ve meclis, düşman olduklarının farkına vardı."¹⁷

POUM liderlerinin yargılanması¹⁸ Andreu Nin'in öldürülmesinin üzerinden on beş ay geçtikten sonra, 11 Ekimde, Casusluk ve Vatana İhanet Mahkemesi'nde başladı. İspanyol komünistlerin çoğu, başlatılan sürecin nihayete erdirilmesi gerekse de, acımasız olmanın mantıklı olmadığını anladı. Yine de POUM'u Perpignan'daki milliyetçi bir ajan örgütüyle ilişkilendiren kabaca oluşturulmuş sahte belgeler temelinde epey üstünkörü bir iddianame sunuldu. Komünistler ayrıca, Mayıs 1937 olaylarını vatana ihanet suçlamalarına ekleyerek bir yedek hat hazırladı. POUM'un, 29. Tümen'lerinin Barcelona'daki çatışmalara dahil olabilmesi için, "düşmanla saldırmazlık paktı" yaptığını iddia ettiler. Duruşmalar bir tür uzlaşma kararıyla sonuçlandı. Böyle bir anda, Cumhuriyet'in itibarı göstermelik duruşmalarla çamura sürüklenemezdi, bu yüzden en çirkin suçlamalar reddedildi; fakat POUM'un Barcelona olaylarındaki rolü, liderlerini hapse atmayı haklı göstermek için kullanıldı.

¹⁷ Zugazagoitia, *Guerra y vicisitudes*, s. 487.

Gorkin, Arquer, Andrade, Escuder, Rebull, Adroher ve Bonet.

Cumhuriyet İspanya'sında kış kasvetli başlamıştı. Gıda arzı daha da azalmıştı; sanayi üretimi, hammadde kıtlığı ve Barcelona'daki elektrik eksikliği nedeniyle 1936 seviyesinin onda birine kadar düşmüştü. Isınmak için çok az yakıt vardı. Aylarca sigara ve sabun sağlanamadı. Her tarafta bozgunculuk vardı; mücadelenin zaferle sonlanacağına ümitsizce inananlar bile artık gerçeklerden kaçamıyordu. Bir sonraki muharebenin sonuncu muharebe olacağını anladılar ve bu ihtimali acı bir tevekkülle beklediler.

Barcelona'da halk artık açlığın kıyısındaydı. İstihkak, kış yaklaşıırken günde 100 gram mercimeğe kadar düşmüştü, o da eğer bulunabilirse. İnsanlar bombalanmış sokaklarda açlıktan kıvrandılar ve iskorbüt gibi hastalıklar artış gösterdi. Propaganda yayınları halka giderek daha içi boş geliyordu. Yalnızca başka bir alternatif yokmuş gibi görüldüğü için mücadeleye devam ettiler. Gıda eksikliğiyle bitkin düşen işçilerin elektrik ya da hammadde olmayan fabrikaları çalıştırmaya devam etmesinin de, ordunun savaşımaya devam etmesinin de sebebi aynıydı: Böylesi, durmanın beraberinde getireceği sonuçları düşünmekten daha az acı vericiydi.

Kasım sonunda ve Aralık başında Negrín hükümeti daha fazla seferberlik kararnamesi çıkardı. Boşta hiç silah olmadığı için bunlar pek işe yaramadı. Asker kaçaklarının vurulmasına rağmen, yeni askere alınanların birçoğu evlerine döndü. Yönetim yeni alımlarla baş edemediği için ancak çok küçük bir kısmı yakalandı.

Cephe arkasındakilere nazaran moralin genellikle daha yüksek olduğu ordu bile Katalunya Muharebesi başlamadan önce bitkin görünüyordu. Yine de bu durum zekâ ve cesaret dolu direniş eylemleriyle düşmanı bir kez daha şaşırtamayacakları anlamına gelmiyordu. Ebro'da 75.000 askerin ölmesi ve yaralanması bir yana, Katalunya'daki cumhuriyetçi kuvvetlerde çok az teçhizat kalmıştı. Tahminen toplam gücü çeyrek milyon askerden fazla olan Ebro Ordusu ve Doğu Ordusu'na milliyetçi saldırıya karşı koymak için 40 tank, 100'den az sahra topu, 106 uçak (ki yedek parça eksikliği yüzünden bunların ancak yarısı kadar kullanılabilir durumdaydı) ve 40.000 tüfek kalmıştı.

Sovyet danışmanlarsa işleri basite alıyor gibiydi. Belki de Cumhuriyet'in eli kulağındaki yenilgisiyle birlikte İspanya'da daha uzun kalmayacaklarını, bu nedenle "tatilleri"nin olabildiğince

ce tadını çıkarmaları gerektiğini düşünmekteydiler. Bir tercüman evine şöyle yazmıştı: “İşler benim için hâlâ aynı, yani çok iyi. Bir kumar tiryakisine dönüştüm (domino oyunu), akşamları zamparalığa çıkıyoruz. Gramofon dinliyoruz... İştahım besbelli normal değil (çok fazla) Öğle yemeğinden sonra bir ya da iki saat kestiriliyor, bu yüzden kilo aldım... Burada çok fazla okuyorum.”¹⁹

Bununla birlikte Negrín geleceği düşünüyor, ama bakanlarıyla hiçbir şey tartışmıyordu. Gerö’nün Dimitrov’a belirttiği gibi, “bakanlar Negrín’i göremediklerinden ve onunla kendi birimleri ile ilgili sorunları çözemediklerinden şikâyet ediyor.”²⁰ Aslında Negrín yalnızca önde gelen komünistlerle ve Sovyet yetkililerle görüşmek için ortaya çıkıyordu. 17 Ekimde Sovyet maslahatgüzar Marçenko’yla yapılan bir görüşmede Negrín, NKVD için bir örtmece olan “İspanya’daki komşu işçiler meselesi”ni gündeme getirdi. Marçenko şöyle söyledi: “Yoldaş Kotov ve onun İçişleri Bakanlığı’yla çalışan işçileri ile SIM arasındaki ilişki uygun değildi. Yoldaş Kotov’un onunla, Negrín’le, dolaylı bir ilişkiyi sürdürmesini önerdi, çünkü kendisine bağlı özel bir aygıt kuruyor. Aslında halkımız söz konusu olduğunda son derece hassas olan Negrín’in böyle bir şey söyleme gereği duyması, hiç şüphesiz, Sosyalist Parti’den, anarşistlerden, özellikle de İkinci Enternasyonal ajanlarından, polis ve karşı-istihbarat faaliyetleri içindeki adamlarımızın ‘müdahale’si konusunda üzerinde büyük baskı hissettiğini gösteriyor.”²¹

10 Aralıkta bir başka toplantıda Negrín, komünist politikayla tamamen uyum içinde olan, demokratik vizyondan uzak bakışını ana hatlarıyla ortaya koydu. Días ve Uribe ile “kendine özgür bir tür yeni parti olduğunu düşündüğü bir birleşik milli cephe” fikrini tartıştı. “Bu fikir sosyalist ve komünist partileri birleştirme ihtimaline yönelik umudunu yitirdikten sonra aklına gelmişti... Beklenebilecek en muhtemel şey, Sosyalist Parti’nin savaş sonunda Komünist Parti tarafından söğürülmasıdır.” Negrín, “Komünist Parti’ye bağımlı olmanın uluslararası açıdan elverişsiz olduğu”-nun ayırdındaydı. “Mevcut cumhuriyetçi partilerin istikbali yok.

¹⁹ 15 Aralık 1938, RGVA 35082/1/221, s. 2.

25 Kasım 1938, RGVA 33987/3/1081, s. 30-44, aktaran Radosh ve Habeck, s. 506.

RGVA 33987/3/1081, s. 16.

Ortak bir disiplinden mahrum olan Halk Cephesi, partiler arası tartışmalarla çözülüyor. Dolayısıyla ihtiyacımız olan şey bütün partiler ve örgütlerin en iyi yanlarını birleştirecek ve hükümete temelden destek verildiğini temsil edecek bir örgütlenme... Eski parlamentarizme dönülemez; partilere eskiden olduğu gibi 'serbest oyun' izni verilmesi imkânsız, zira bu durumda sağ partiler bir kez daha iktidara gelmek için zorlayacaktır. Bu ya birleşik bir siyasi örgütün ya da askerî bir diktatörlüğün gerekli olduğu anlamına geliyor. O başka bir yol görmüyor."²² Negrín'in "Ulusal Cephe" Partisi planı, aşağı yukarı Franco'nun Movimiento Nacional'le başardığı şeyin bir sol karşılığıydı.

²² A.g.y., s. 80, aktaran Radosh ve Habeck, s. 498-499.

KATALUNYA'NIN DÜŞÜŞÜ

Aralığın başında, son cumhuriyetçi birimler de Ebro'yu geçip geriye kaydıldıktan iki hafta sonra, milliyetçi Manevra Ordusu Cumhuriyet'in kuzeydoğu bölgesindeki iki nehir sınırı boyunca yeniden konuşlandı. Bu gelişmeyi öngören cumhuriyetçi genelkurmay, Katalunya savunmasını hazırladı ve düşmanın dikkatini dağıtmak için batı ve güneyde saldırılar planladı.¹

Negrín cephe gerisindeki hissiyata da dikkat kesilmek zorundaydı. Onun sonuna kadar direnme politikasını destekleyen çok az parti vardı. Cumhuriyetçi ittifak başta komünistler olmak üzere² Negrín'in destekçileri ile Prieto, Largo Caballero ve Besteiro öncülüğündeki diğer hizipler arasında bölünmüştü. Besteiro, Negrín'in konumundan özellikle hoşlanmıyordu. 16 Kasım'da Madrid'den ayrılıp Cumhurbaşkanı'nı görmek için Barcelona'ya gitti. Azaña'ya, Negrín'in tamamen komünistlere bağlı olduğuna inandığını söyledi. Sosyalist Parti'nin yürütme kurulunda hükümetin reisine şöyle seslendi: "Sizi komünistlerin bir ajanı olarak görüyorum."³

¹ Ekstremadura cephesinde 50.000, Endülüs'te 20.000 asker varken, Merkez Ordusu'ndaki sayı yaklaşık 100.000'di. Levante Ordusu'nun 21 zayıf tümeni ve dört buçuk yedek kuvveti vardı. Aralık 1938'in başında Halk Ordusu 225.000 tüfek, 4.000 hafif makineli tüfek ve 3.000 makineli tüfekten fazlasına sahip değildi (Ramón Salas, *Historia del Ejército Popular*). Negrín ayrıca, CNT içinde Mariano Vázquez çevresinde toplanan küçük bir grubun, UGT içindeki daha büyük bir grubun ve genel sekreteri Ramón Lamóneda önderliğindeki bir PSOE fraksiyonuna güvenebilirdi. Saborit, *Julián Besteiro*, Buenos Aires, 1967, s. 421.

Britanya'nın yeni temsilcisi R. C. Shrine Stevenson'la birlikte yediği bir akşam yemeğinde Negrín, komünizm karşısındaki tutumunun bir zorunluluktan ibaret olduğu konusunda temsilciyi ikna etmeyi başardı. Bunun üzerine Stevenson, Lord Halifax'a raporunda, Negrín'in komünizmin İspanyollar için yanlış ideoloji olduğunu savunduğunu bildirdi. Cumhuriyet hükümetinin komünistlerle çalışmasının tek sebebi, ilk günlerde en iyi organize olmuş kuvvetin onlar olması ve Sovyetler Birliği'nin sağlam destek sağlayan tek ülke olmasıydı. Komünistler hükümeti destekleme konusunda en istekli ve gayretli olanlardı, bu sebeple hükümetin onlara ihtiyacı vardı ama Cumhuriyet, Fransa ve Britanya'dan gereksinimlerini sağlayabildiği anda, Negrín Komünist Parti'yi bir haftada ezebilirdi.⁴ Fakat Negrín'in bu ifadelerini 10 Aralıkta parti politikasını bitirmek için bir Birleşik Millet Cephesi kurmak üzere komünistlere yaklaşmasıyla bağdaştırmak oldukça zordur.

Ocak başında Negrín, *in extremis* Cumhuriyet'e yardım etmesi için bir kez daha Fransa'yı ikna etmeyi denerdi. 7 Ocakta Dışişleri Bakanı Georges Bonnet'nin yanı sıra Britanya ve Amerika büyükelçileriyle görüşmek üzere gizlice Paris'e gitti. Onlara direnişi sürdürmek için 2.000 makineli tüfeğe ve 100.000 tüfeğe ihtiyaç duyduklarını söyledi.⁵ Fransız yetkililer bu umutsuz ve naif isteğe olumsuz yanıt vermekle kalmadı. Bonnet, 15 Ocakta Bordeaux'ya ulaşan son Sovyet silah teslimatını da engellemek için Franco'nun Paris'teki temsilcisi Quiñones de León ile işbirliği de yaptı.⁶

Segre Nehri'ndeki milliyetçi kuvvetlerin muazzam biçimde birikmesi karşısında Cumhuriyetçi genelturmay 6 Aralıkta üzerinde anlaştıkları saptırma saldırıları planını uygulamaya koy-

⁴ Stevenson'dan Lord Halifax'a, 31 Ekim 1938, *B DFA* içinde, 27. cilt, İspanya, Temmuz 1936-Ocak 1940, s. 222.

(Lat.) uç koşullarda bulunan; ölmek üzere olan -çn.

Miralles, *Juan Negrín*, s. 302.

A.g.y., s. 303. Negrín bu silah sevkiyatını 11 Kasım'da bizzat Hidalgo de Cisneros aracılığıyla Stalin'e gönderdiği bir mektupla istemişti. Mektuba ilaveten ihtiyaçların listesi olan 5 ek vardı: 2.150 sahra topu, 120 uçaksavar silah, 400.000 tüfek, 10.000 makineli tüfek, 260 savaş uçağı, 150 bombardıman uçağı, 300.000 havan ve diğer gereksinimler. Sevkiyat Musmansk'tan ayrıldı ve 15 Ocakta tam da Tarragona düşmüşken Bordeaux'ya ulaştı. Yalnızca küçük bir kısmı sınırı geçti ve cumhuriyetçilerin sandıkları açacak zamanı bile olmadı.

du. 8 Aralıkta cumhuriyetçi kuvvetler Sevilla yönündeki Córdoba-Peñarroya cephesine doğru ilerledi, bu esnada Extremadura cephesinin kuzeyinde de bir başka girişim vardı. Aynı gün için, Motril yakınlarındaki Endülüs kıyısına karşı, destekli tugayla bir amfibi saldırı da planlanmıştı, ama tam da birlikler ayrılmak üzereyken bu saldırı iptal edildi. Extremadura taarruzu dört hafta boyunca başlamadı ve o zaman gelip çatığında da milliyetçilerin Katalunya'ya saldırısı başlamıştı.

Milliyetçilerin doğudaki taarruzu 10 Aralıkta başlayacaktı, fakat bardaktan boşanırcasına yağan yağmur yüzünden bu taarruz ertelendi. Franco hiçbir risk almak istemiyor, "uçan topları"nın çalışabilmesi için hava durumunun yeterince iyi olması konusunda ısrar ediyordu. Milliyetçiler 340.000 asker, 300 civarı tank, 500'den fazla uçak ve 1.400 top konuşlandırdı. Tek endişeleri, Barcelona'da gözü kara bir direniş sergilenmesiydi. İtalyanlar yine kararsızdı. 6 Aralıkta günlüğüne "İşler iyi gidiyor gibi görünüyor ve Katalunya'daki muharebe tayin edici olacak," diye yazmıştı Ciano. "Biraz kuşkuluyum. Bu tabir inanılamayacak kadar çok kullanıldı."⁷

Silah ambargosunun "büyük bir hata olduğu"nu kabul eden Roosevelt⁸ ve evvelce Cumhuriyet'i onaylamayan Churchill ve Eden gibi yabancı devlet adamlarıysa, Cumhuriyet'in yok olmasının neyi simgelediğini artık anlamıştı. Kıtada kalan birkaç demokrasi ülkesi Fransa, İsviçre, Hollanda, Belçika, Lüksemburg ve İskandinav ülkelerini kapsıyordu; kötümserler bile bu ülkelerin çoğunun yalnızca on sekiz ayı kaldığını akıllarından geçirmiyordu. Birçok yabancı ülke İspanya'da arabuluculuk yapma girişiminde bulunduyorsa da Franco hepsini reddetti. Britanya hükümetinin tutumu Franco'yu, gönüllüler çekilmeden önce savaşı hakları konusunda ısrar etmeye devam edecek kadar güvende hissettirdi. İtalyan piyadeler olmadan da devam edebilirdi ama Kondor Lejyonu zaferinin garantisiydi.

Fransız müdahalesi olmadıkça muharebenin sonucu az çok belliydi. Ciano (daha fazla İtalyan savaş uçağının ve topunun nakliyesinden kısa süre sonra) 5 Ocakta Londra'yı şöyle uyardı: "Fran-

⁷ Ciano, *Diarios*, s. 223.

Thomas, *La guerra civil española*, s. 940.

sa harekât gerçekleştirse bu adem-i müdahalenin sonu olur. Düzenli birliklerimizi yollarız. Bu da İspanya toprakları üzerinde Fransa'yla savaş demektir.”⁹ Ciano’nu bu tavrı lüzumsuzdu zira Lord Halifax Paris’e bir kez daha, eğer Mihver devletleri İspanya üzerinden kışkırtılırsa Büyük Britanya’nın Fransa’ya yardım etmeyeceğini söylemişti. Franco’nun Katalunya’nın bağımsızlık ilan edip Fransa’dan koruma isteyeceğine dair endişesi de yersizdi. Negrín en az onun kadar merkezîyetçiydi. Çekoslovakya’daki ihanetle aşağılanmış hisseden Fransızların acıklı mırıldanmalarına rağmen, Fransız birliklerinin müdahale için gönderilmesi hiçbir zaman ciddi bir tehdit olmadı.

Milliyetçi hava kuvvetleri bir aydan fazla süreyi Katalunya Muharebesi için yeniden organize olmaya kullandı. Uçuş okullarından yeni mezun olmuş yaklaşık dört yüz yeni İspanyol pilot Fiat filolarına gönderildi. Kondor Lejyonu ise Messerschmitt 109b savaş uçaklarını daha tecrübeli İspanyol pilotlara teslim etmeye başladı, çünkü kendi filoları 109e’lerle yeniden donatılacaktı. Başka bir İspanyol filosu, Luftwaffe kıyaslama uçuşlarında Messerschmittlerin alt ettiği Heinkel 112’yle donatıldı. İtalyanlar en yeni savaş uçakları Fiat G.50 tek kanatlı uçağını savaşın sonlarında denemek için acele ettiyse de bu uçak hiç çatışmaya sokulmadı.¹⁰

Bu güçle karşılaşacak yedi adet cumhuriyetçi uçak filosunda Chato’lara kıyasla daha az Mosca vardı. Bunun sebebi Moscaların Sovyetler Birliği’nden gelmesiydi. Sabadell’de yalnızca Chatolar üretiliyordu. 1938’in son üç ayında ürettikleri 45 uçak, Ebro’daki kayıplarını telafi etmek için yetersizdi. Cumhuriyetçi kara kuvvetleri neredeyse her alanda yedek parça eksikliğinden mustarıptı; sırf işleyebilir hale gelsinler diye makineler, silahlar ve araçlar kıyasıya çıkma parçalarla donatıldı.

Katalunya Muharebesi’nin arifesinde cumhuriyetçi doğu ordusu grubu, yalnızca 140.000’i organize karma tugaylarda bulu-

⁹ Ciano, *Diarios*, s. 235.

1938’in sonunda milliyetçiler ve müttefikleri 14 adet Fiat CR 32 savaş uçağı filosunu ve her biri 12 uçağı sahip üç Messerschmitt filosunu topladılar. Balear Adaları’ndaki Fiat kuvvetine ilaveten, böylece 200’ü aşkın savaş uçakları oldu (Junkers 52’ler, Heinkel III’ler ve Savoia-Marcheitti’lerden oluşan toplam bombardıman uçağı kuvvetlerine kabaca denk düşüyordu bu).

nan 220.000 asker topladı.¹¹ Birçoğunda tüfek yoktu. 250 saha topunun yarısı kullanılabilir durumdaydı, 40 kadar tankınsa çok azı savaş koşullarına uygundu.

Milliyetçiler, Muñoz Grandes komutasında yeni oluşturulmuş Urgel Kolordusu'nu, García Valiño'nun komutasındaki Mastrazgo Kolordusu'nu ve Moscardó'nun komutasındaki Aragón Kolordusu'nu Segre boyunca konuşlandırdı. Yagüe'nin Fas Kolordusu Ebro boyunca yoğunlaşmışken, General Gambara'nın komutasındaki 55.000 kişilik yeniden isimlendirilmiş Cuerpo Legionario Italiano ve Solchaga'nın Navarra Kolordusu, Segre ile Ebro'nun birleştiği noktanın yakınlarındaydı. Segre'ye verilen öncelik, milliyetçi genelkurmayın en sonunda bunun en iyi başlangıç çizgileri olduğunu öğrendiklerini gösteriyordu. Bu gelişmede General Vigón'un dokunuşunu fark etmemek zordur.

Vatikan'ın Noel ateşkesi çağrısına rağmen 23 Aralıkta milliyetçi taarruz başladı. Yağmur ve rüzgârla geçen önceki iki haftanın aksine aydınlık, soğuk ve sağanak kar yağışlı bir gündü. Navarra Kolordusu ve İtalyanlar, Kondor Lejyonu'nun da desteğiyle, kendi köprübaşlarından Montblanc ve Valls'e doğru saldırıya geçti. Onları XII. Kolordu'dan 56. Tümen karşıladı. Bu *carabiner*olar Halk Ordusu'nun en iyi silahlanmış birlikleri olsalar da ânında geri çekildiler. Hatta açılan bu gedik bölgenin çökmesine neden oldu ve *requeté*ler ile İtalyanların Ebro cephesinin arkasındaki Grana-della'ya doğru on altı kilometre ilerlemesine yol açtı. Ertesi gün Mayals'a girdiler ama ilerleyişleri 25 Aralıkta V. ve XV. Kolordulardan gruplarca engellendi.

23 Aralık sabahında milliyetçiler Tremp'in güneyindeki sol kanada, Artesa de Sefre ve Cervera'yı hedefleyen başka bir büyük saldırı daha başlattı. Ardından devasa bir topçu bombardımanı ile desteklenen Maestrazgo ve Urgel Kolorduları, Rojo'ya göre "muazzam bir direniş" sergileyen 26. Tümen'le (eski adıyla Durru-ti Bölüğü) karşı karşıya geldi ve bunun sonucunda yalnızca çok küçük bir toprak parçası kazanıldı. Batı kanadındaki yarılmanın feci sonuçları olurdu. Beş gün boyunca süren ağır çatışmaların ardından General Vigón ana saldırı noktasını nehrin akış yönünün otuz kilometre aşağısındaki Balaguer bölgesine kaydırmak

¹¹ Salas, *La guerra de España*, s. 445-6.

zorunda olduğunu hissetti. Aragón Kolordusu'nu oraya hareket ettirdi ve Maestrazgo Kolordusu'na azami topçu desteği, bütün müsait tanklar ve Kondor Lejyonu'nun üç uçaksavar müfrezesiyle birlikte, Segre'deki dönemecin güney yakası boyunca ilerlemesini emretti.¹²

Katalunya için gerçek tehdit, İtalyanlar ve Karlosçuların, Lister komutasında yeni oluşturulan kolorduya iki cephenin köşesinde yüklenmesiydi. Bu kuvvet, özellikle de 11. Tümen, Noel Günü Granadella yakınındaki milliyetçileri yavaşlatmayı başardı. Hem onlar hem de Ebro'yu savunan diğer gruplar, Yagüe'nin birlikleri Pireneler'den gelen sel suyu yüzünden geri durduğu için çok şanslıydı. Havadaki savaş da Cumhuriyet için kötü gidiyordu. Noel arifesinde yapılan bir çatışmada neredeyse bütün bir Nataşa filosu yok edilmiş, ayrıca muharebenin ilk on gününde 40 kadar savaş uçağı kaybedilmişti. Geriye sadece bir avuç parçalanmış filo kaldı.

Hayati gün 3 Ocak 1939'du. Solchaga'nın Karlosçuları, Ebro cephesinin yaklaşık elli kilometre gerisindeki Borjas Blancas-Montblanc yoluna ulaşmak için bastırıyordu. Aynı gün, Balaguer bölgesinden başlatılan taarruzla kilit önemi olan Artesa kasabası ele geçirildi. Yagüe'nin birlikleri sonunda Ebro'yu geçti ve sonbaharda Halk Ordusu tarafından işgal edilmiş çıkıntının ortasında, Ascó'nun karşısında bir köprübaşı kurdu.

Sonraki birkaç gün boyunca Urgel ve Maestrazgo Kolorduları Segre cephesinin ortasındaki çıkıntıları genişletirken Aragón Kolordusu 5 Ocakta düşen Borges Blanques'a saldıran İtalyanların sol kanadını korumak için Lérida'dan ilerlemeye başladı. İtalyanlar önceki seferlere nazaran çok daha iyi savaşıyordu. Fakat Richthofen epey karamsar görüşünü sürdürüyordu. "5 Ocak. Artesa alındı," diye yazdı günlüğüne. "Sıkı direniş. Bugün [batıda] taarruz başladı. Umarım Franco sinirlerine hâkim olur."¹³

Aynı sabah Ekstremadura'da cumhuriyetçi XXII. Kolordu sürpriz bir saldırı başlatarak Hinojosa del Duque bölgesindeki milliyetçi cepheyi sekiz kilometre boyunca yardı. Ertesi gün cumhuriyetçiler ikinci hattı yarmayı başararak Fuenteovejuna'yı işgal etti ama 100 topçuyla desteklenen yaklaşık 80.000 kişilik milliyet-

¹² A.g.y., s. 404.

Richthofen'in savaş günlüğü, BA-MA RL 35/38.

çi birlikler tarafından Azizler Tepesi'nde durduruldular ve Peñarroya'ya erişmeleri engellendi.

Katalunya'da, General Solchaga'nın birlikleri 6 Ocakta Vinaixa'yı aldı ama bu durum Richthofen'i etkilemedi. Richthofen General Vigón'a bir ültimatom gönderdi. "Yarın Agramunt'a saldırı yapılmazsa Kondor Lejyonu artık destek vermeyecek."¹⁴ Ertesi gün şunu yazdı: "7 Ocak. Valiño Kolordusu yine başarısız oldu. Kızıklar, [Alman] uçaksavar ve hava saldırısıyla üç kere mevzilerinden püskürtüldü. On beş kilometre alınabilecekken yalnızca iki kilometre alındı. Bütün kolordularda otuz altı tabur var, ama iki tabur saldırıyor." Richthofen bunu "kötü niyet" olarak gördü ve harekâtları durdurdu, çünkü milliyetçilerin bütün işi Kondor Lejyonu'na bıraktıklarını düşünüyordu. Ertesi gün bir toplantıda Franco, Dávila ve Vigón'a Artesa'daki İspanyol liderliğinin eksikliğiyle ilgili düşüncelerini anlattı. "İyi birlikler ve buradaki işlerin gelişiminin doğal bir sonucu olarak yalnızca tabur komuta edebilen sefil generaller. İspanyollar komutanlarını görevden alabileceklerini söyleyerek şikâyet ediyor, lakin daha iyi komutanları yok."

9 Ocakta Aragón Kolordusu ve Gambara'nın İtalyanları Molersa'da bir araya geldi. Cumhuriyetçi V. ve XV. Kolordular, Karlosçu *requeté*leri ve İtalyanları engellemeyi başaramadı. Ebro cephesinin kuzey kısmı, arka bölgesine yönelen bu tehditle çöküp dağıldı. Bu durum Ebro'da kıyasıya mücadele edip çok az şey elde edenler için acı bir sondu.

Bir gün önce, 8 Ocakta milliyetçiler Montsant bombardımanı-yla taarruzlarının ikinci aşamasını başlattılar. 12 Ocakta Montblanc'ı aldılar. 13 Ocakta cumhuriyetçiler bir başka felaket yaşadı. "Savaş uçaklarımız Vendrell'deki hava meydanında on kızıl uçağını yok etti," diye not düştü Richthofen.¹⁵ 14 Ocakta milliyetçiler Valls'i aldı. Solchaga'nın Karlosçu birlikleri güneye, Kondor Lejyonu'nun bombalamakta olduğu Tarragona'ya döndüler. 15 Ocak akşamında Navarra Kolordusu Tarragona civarında, tek bir günde Tortosa'dan oraya elli kilometrelik mecburi yürüyüşlerinden bi-

¹⁴ A.g.y.

A.g.y.

rini daha yeni bitirmiş Fas Kolordusu'yla bir araya geldi. Aragón ve Maestrazgo Kolorduları aynı sırada Cervera'yı almayı başardı.

Milliyetçiler 23.000 kişiyi esir alırken 5.000 ölü ve 40.000 yaralı vermişti. Bölgenin dörtte üçü fethedildikten sonra Katalunya Muharebesi'nin sonucu kesinleşmişti, ama Franco yine de Aragón seferindeki hatayı tekrarlamak istemedi: Düşmana tekrar toplanması için gerçek bir şans vermeye hiç niyeti yoktu.

Bu esnada, Ekstremadura'daki cumhuriyetçi taarruz yaklaşık beş yüz kilometrekare alındıktan sonra sağanak yağış nedeniyle durmak zorunda kaldı. Saldırı bir daha hiç tekrar ivme kazanmadı. Bunun esas sebebi düşman uçaklarının saldırısı olsa da, çamura saplanan tanklar ve toplar da bir etken olmuştu. 22 Ocakta milliyetçiler karşı-saldırıya geçip Peraleda del Saucejo'yı ele geçirdiler, üç gün sonra da Fuenteovejuna'yı geri aldılar.

Katalunya'daki cumhuriyetçi genelkurmay geri çekilecekleri hatları belirlemişti, ama bu yalnızca teorideydi. "Ancak Tarragona düştüğünde," diye yazmıştı Stepánov, "bazı askerî liderlerimizin düşündüğü gibi Barcelona çevresinde bir Maginot Hattı olmadığını fark ettik. Bir kilometrelik siper bile yoktu."¹⁶

9 Ocakta cumhuriyetçi yetkililer 1922 ve 1942 devrelerindeki yedekleri çağırdı, bundan bir hafta sonra da 17 ile 55 yaş arasında her iki cinsiyetten tüm yurttaşlara seferberlik ilan ettiler. Bütün sanayi ve ulaşım da askerileştirildi.¹⁷ Gelgelelim bu tedbirlerin etkili olması için çok geç kalınmıştı. Bunlar meydan okuma jestlerinden ibaretti. Cumhuriyetçi kuvvetler altıya bir azınlıktaydı. Birçoğunda cephaneye ya da silah yoktu. Şehrin savunulması da imkânsızdı, çünkü 1936'daki moral ve kararlılık tamamen ortadan kalmıştı. Şehrin etrafı sarılmış olsaydı bir savunma gerçekleştirilirdi ama Fransız sınırına giden kaçış yolu açık kalmıştı.

Tarragona düştüğünden beri milliyetçi hava kuvvetleri şehri bombalamayı hiç kesmedi, ama Franco yine de hâlâ Fransız müdahalesinin gerginliğini yaşıyordu. 17 Ocakta Richthofen, Fransızların birliklerini artık gönderemeyecek kadar geç olduğunu söyleyerek onun endişelerini gidermek zorunda kaldı. Milliyetçi-

¹⁶ Stepánov, *Las causas de la derrota*, s. 150.
Cordón, *Trayectoria*, s. 375.

ler ve müttefikleri, uluslararası tepkiden zerre korkmadan, muharebeyi acı sonuna doğru yürütebileceklerine artık ikna olmuştu.

Cumhuriyetçi tarafta, Negrín 18 Ocakta bakanlar kurulunu acilen toplantıya çağırdı, Companys ve Martinez Barrio da davet edilmişti. İki buçuk yıl süren savaşın ardından, garip bir şekilde boş bir jestle savaş durumu ilan etti. Neredeyse herkes gibi Federica Montseny için de savaşın kaybedildiği açıktı. "İspanyol halkı daha fazla dayanamazdı," diye yazmıştı. "Hayatları kurtarmayı amaçlayan herhangi bir çözüm... bize kolektif bir kurtuluş gibi görünüyordu."¹⁸

22 Ocak sabahı General Rojo Negrín'e cephenin artık ortadan kalktığını söyledi.¹⁹ Aynı gün Negrín tüm devlet dairelerine Barcelona'yı terk etmelerini, Girona ve Figueras'a gitmelerini emretti. Solchaga ve Yagüe'nin tümenleri Llobregat Nehri'ni geçiyor, Muñoz Grande ve García Valiño'nun kolorduları Sabadell ve Tarasa'ya saldırıyor, Gambara'nın İtalyanlarıysa Badalona'ya ilerliyordu. Rojo şöyle yazmıştı: "Düşmanın girişinden kırk sekiz saat önce Barcelona ölü bir şehirdi."²⁰

25 Ocak gecesi Lluís Companys, akşam yemeğine davet etmek için Katalunya Temyiz Mahkemesi başkanı olan arkadaşı Josep Andreu i Abelló'yu aradı. Daha sonra iki adam ıssız sokaklardan eski şehrin merkezine gitti. Ne pahasına olursa olsun direnişe çağıran broşürler, sokağa atılmış kimlik kartlarıyla birlikte rüzgâra karışıyordu. "Asla unutmayacağım bir geceydi," diye anlatmıştı Abelló uzun yıllar sonra bu geceyi: "Sessizlik bir trajedinin doruk noktasına ulaşan türden, tüyler ürpertici bir sessizlikti. Plaza de Sant Jaume'ye giderek Generalitat'a ve şehre veda ettik. Gece saat 02:00'ydi. Milliyetçi ordunun öncü birliği Tibidabo'daydı ve Montjuïc'e yakındı. Geri döneceğimize hiç inanmadık."²¹

Companys kendi isteğiyle olmasa da ertesi yılın sonbaharında Gestapo'nun onu Fransa'da yakalamasıyla geri döndü. Milliyetçi temsilcilere teslim edilip sınır üzerinden geri getirilecekti. Generalitat'ın başkanı "askerî isyan" gerekçesiyle suçlu ilan edilerek

¹⁸ Bolloten, *La Revolución española*, s. 932.

Rojo, *¡Alerta los pueblos!*, s. 121.

A.g.y., s. 125.

Aktaran *Recuérdalo tú...*, s. 674.

ölüm cezasına çarptırıldı ve 15 Ekim 1940'ta Montjuïc'deki kale hendeğinde idam edildi.

Barcelona nüfusunun büyük kısmı korkuyla şehri terk etti. O kadar çok belge yakıldı ki küçük çapta yangınlar bile çıktı.²² Zorlu yolculuklarında yanlarına yiyecek almak isteyen halk dükkânları yağmaladı. Doğuya uzanan sahil yolu, döşekler, ev eşyaları, bavullar ve sandıkların yüklendiği otobüsler, ağır kamyonlar, kamyonetler, motrisler ve at arabaları; ve bitap kadınlar ve çocuklarla doluydu. Bazı erkekler aile eşyalarını el arabalarıyla peşlerinde sürüklüyordu, ama Pireneler'i geçecek güce sahip olduklarını söylemek zordu.

Tamamen askerlerle dolu konvoylar, ayrılışın doğurduğu kederi daha da artıyordu. Komünist PSUC'nin genç bir militanı olan Teresa Pàmies gördüklerini şöyle betimlemişti: "26 Ocakta Barcelona'dan kaçış sırasında, Vallcarca Hastanesi'nden sürünerek çıkan yaralıları hiçbir zaman unutamayacağım. Sakat ve bantajlarla sarılı, soğuğa rağmen yarı çıplak halde, kendilerini yola doğru atarak, galiplerin eline bırakılmamak için yalvarıyorlardı... Bacaklarını kaybedip yolda sürünenler, bir kolunu kaybetmiş ama diğerini kaldırıp yumruk yapmış olanlar, korkuyla ağlayan çocuklar, öfkeyle bağırان ve kaçarak onları geride bıraktığımız için bize kahır okuyan yaşlılar."²³

26 Ocakta iki buçuk yıldır saklanan sağcı kadın ve erkeklerin oluşturduğu beşinci kol da hesap görmek üzere sokağa çıktı. Milliyetçi birliklerin öndeki müfrezeleriyle, özellikle de sahiplerinin kızıl ya da beyaz olduğuna bakmadan birkaç gün boyunca dükkânları ve apartman binalarını yağmalamalarına –"savaş vergi"leriydi bu– izin verilen Yagüe'nin *regulareleri*yle karıştılar. Cumhuriyetçiler çöküşten önce tutuklularının çoğunu serbest bırakmış olsalar da, milliyetçiler ve destekçileri "kurtuluş"un ilk beş gününde yaklaşık 10.000 kişiyi öldürdü.²⁴ İtalyan subaylar soğukkanlılıkla girişilen bu katliam karşısında şaşıtı kaldı, ama Mussolini'nin verdiği emre, yani cumhuriyetçi tarafta savaş

²² Abella, *La vida cotidiana... La España republicana*, s. 415.

Quan érem capitans, Barcelona, 1974, s. 149.

Guillermo Cabanellas, *La guerra de los mil días*, Barcelona, 1973, II. cilt, s. 1047.

yakalanan İtalyanların ânında idam edilmesi emrine de uydular, “çünkü ölümler masal anlatamaz”dı.²⁵

Barcelona'yı işgal eden milliyetçi birliklerin başkomutanı General Dávila o gün, “Barcelona şehrini ve Katalunya illerinin diğer kurtarılan bölgelerini İspanyol devletinin egemenliğine tekrar katan” bir bildiri yayımladı 18 Temmuz 1936'dan sonra yapılan bütün atamalar ve çıkarılan kararnameler iptal edildi ve “Katalan illerine, İspanya'nın geri kalanındaki emsalleriyle eşit tutumla yönetilme onuru” verildi.²⁶

Asayiş müsteşarı ve şimdi işgal idaresinin başı olan General Eliseo Álvarez Arenas, milliyetçilerin kendilerini fethedilmiş bölgedeki bir işgal ordusu olarak gördüklerine işaret eden bir kararname çıkardı. Propagandadan sorumlu Falanjist Dionisio Ridruejo, Katalanca broşürler hazırladı. General Álvarez Arenas bunu öğrenince hepsinin yok edilmesi emrini verdi. Katalan dili kanunen yasaklandı. Ridruejo'ya şöyle dedi: “Burası çok günah işlemiş bir şehir ve şimdi temizlenmesi gerekiyor. Şehrin her sokağına sunaklar dikilmeli ve devamlı ayinler düzenlenmeli.”²⁷ Serrano Súñer Nazi *Völkischer Beobachter* özel muhabirine dinsel terimlere daha az başvurarak şunları söylemişti: “Şehir tamamen Bolşevikleştirilmiş. Mutlak bir ayrışma var. Şahsen kontrol ettiğim bu nüfus ahlaken ve siyaseten hasta. Hasta birine nasıl muamele edilirse, Barcelona ve vatandaşlarına da öyle muamele edeceğiz.”²⁸

Barcelona'nın düştüğü gün şehirde hiçbir gazete satışa çıkmadı. El konularak hepsi “Hareket Basını”nın kontrolüne sokuldu. 27 Ocakta *Hoja Oficial de Barcelona*'nın ilk sayısı şu manşetle çıktı: “Barcelona dün kurtarıldı! Öğleden sonra saat ikide, General Yagüe komutasındaki milliyetçi kuvvetler tek bir kurşun bile sıklmadan Barcelona'ya girdi.” Aynı gün *La Vanguardia* ve *El Correo Catalan* da çıktı. İlki artık kendisine *La Vanguardia Española* diyordu ve şiarını “demokrasinin hizmetindeki günlük gazete”den, “İspanya'nın ve Generalísimo Franco'nun hizmetindeki günlük gazete”ye dönüştürmüştü. Duvarlara şöyle yazıların olduğu afişler asılmıştı: “İspanyolsan İspanyolca konuş” ve “İmparatorluğun

²⁵ Ciano, *Diarios*, s. 258.

Benet, *Catalunya sota el règim franquista*, Paris, 1973, I. cilt, s. 222.

Fraser, *Recuérdalo tú...*, s. 674.

Benet, *Catalunya sota el règim franquista*, s. 229.

dilini konuş!" Kitaplar ya Kilisece sansürlendi ya da ordu tarafından yakıldı.

Bazı cumhuriyetçi subaylar ve yetkililer sınıra doğru kaçmamış, gizlenerek milliyetçi birlikleri beklemişti. Bunlar arasında Franco için çalışan ve daha sonra Juan March'ın avukatı olan cumhuriyetçi istihbarat şefi Antonio Rodríguez Sastré de vardı. Diğerleri de korkulacak bir şey olduğunu düşünmedikleri ya da tükenmişlik ve kayıtsızlık yüzünden kalmıştı. Savaş nihayet bittiği için uyusuk bir rahatlama vardı ve kendilerine, son birkaç ayda olanlardan daha kötü hiçbir şey olamaz diyorlardı. Çoğu için, düşman gelmeden önceki çöküş atmosferinin paniğe kapılmalarında büyük payı vardı. Barcelona'da kalanların haricinde, bazı milliyetçi mahkûmlar geri çekilen kuvvetlerinin önüne sürüldü. Bazıları, aklını kaybeden ya da yenilginin acısıyla hareket eden gardiyanlarca vuruldu. Kurbanlar arasında Teruel Piskoposu ve şehri teslim etmiş olan Albay Rey d'Harcourt da vardı.

28 Ocakta sabah saatt 11'de milliyetçi birlikler Barcelona sokaklarından geçti. Richthofen İtalyan kumandanların milliyetçiler zafer töreninde onlara yer vermedikleri için öfke içinde olduklarını, hiç kuşkusuz bundan keyif alarak gözlemlemişti. Kondor Lejyonu'ndan bir Messerschmitt filosu, cumhuriyetçi savaş uçaklarının bir vurkaç saldırısı yapması ihtimaline karşı koruyucu olarak tepede uçmaktaydı. Ertesi gün Luftwaffe pilotları, kaçan askerler kadar mültecilerle de dolu olan demiryolları ve karayollarına alçak irtifadan saldırılar düzenlemeye yöneldi. Kondor Lejyonu'nun raporu şöyleydi: "Elde ettikleri başarı mükemmeldi ve pilotlar bundan giderek daha fazla zevk alıyor."²⁹

Cumhuriyetçi ordudan bozulmadan kalan birkaç grup son çırpınışlarla Montsec'i müdafaaya giriyor ya da bir mevziden diğerine çekilerek kendilerini takip edenleri pusuya düşürüyordu. İtalyanların Barcelona ile Arenys de Mar arasındaki otuz kilometreyi katetmesi beş gün sürdü. Bu esnada Figueras Kalesi'ndeki Negrín, cumhuriyet yönetiminin farklı şehirlere dağılmış kalıntılarını idare etmeye çalışıyordu.

1 Şubat'ta Cortes, Figueras Kalesi'nin ahırlarında toplandı. 473 milletvekilinin yalnızca 64'ü oradaydı. Negrín konuşmasında, ba-

²⁹ BA-MA RL 35/7.

rış görüşmeleri için üç asgari şart belirledi: İspanya'nın bütün yabancı müdahalelerden arınması; İspanyol halkının istediği hükümet biçimine karar verebilmesi için bir plebisit yapılması; savaşın ardından bütün misillemelerden ve siyasi baskılardan vazgeçilmesi. Negrín demokratik ülkelerin bunu destekleyebileceğini umuyordu ama Franco son ikisini asla kabul etmeyecekti.

Ertesi gün milliyetçiler Girona'ya girdi. İlerleyişleri, geri çekilirken patlatılan ya da kendi bombardımanları sırasında yıkılan köprüler yüzünden yavaşlamıştı. Kondor Lejyonu raporu şöyleydi: "Mahkûmların sayısı, tıpkı belirli yerlerdeki direniş gibi olağanüstü bir şekilde artıyor." Mahkûmlar arasında Südetli iki Alman da vardı. Milliyetçilere teslim edilirlse "umut edebilecekleri en iyi şey bir mermi" idi. Kondor Lejyonu'nun asıl görevi cumhuriyetçi pilotların merkez bölgeye dönmeye çalışmalarının önüne geçmektir. İki gün içinde on beş uçak daha düşürdüler.³⁰

Katalunya Muharebesi sırasında, ülkelere gönderilmek için bekleyen Uluslararası Tugaylar Ocak ayının başından bu yana mücadeleye tekrar katılmalarına izin verilmesini şevkle istiyorlardı. Cumhuriyetçi yetkililer yabancı gönüllülerin çekilmeleriyle ilgili anlaşmayı bozacağı gerekçesiyle bunu reddetti. Mecbur tutuldukları tembelliklerinden bıkan gönüllüler daha sonra İspanya Komünist Partisi'ne başvurdu. Yalnızca 5.000 kadarı savaşıma uygundu ve nihayetinde onlara müsaade edildi. Bunlardan biri olan Emil Shteingold adındaki Letonyalı, olanları şöyle kaydetmişti: "Askerler ve subaylar alelacele müfrezelere, bölüklere ve taburlara dağıtıldı. Büyük bir telaşla trenlere bindirilip Barcelona'ya doğru hareket ettik. Rüzgâr vagonların içine işlediğinden tren soğuktu. Pencerelerdeki camlar çoktan yok olmuştu. Bazı duvarlar ve bölmeler de eksikti. Tren hareket ettiğinde vagonumuzdan adeta yaralı bir hayvan sesi çıktı. Isınmak için birbirimize sokulduk. Şafak vakti Granollers'e vardık. Tren daha fazla ilerlemediğinden inmeye başladık. Barcelona düşmüştü ve İtalyan motorize tümenler kuzeye giden tüm yollar boyunca ilerliyordu. Yanlarında çocukları ve ev eşyalarıyla birlikte takatsiz mülteciler yollarda zorlukla ilerliyordu."

Silah ve mühimmatla dolu bir kamyon geldi. Bu silahlar dağıtıldı ve Uluslararası Tugaylar olabilecek en hızlı şekilde hare-

³⁰ A.g.y.

kete geçti. Yürürken tüfeklerindeki yağı temizlediler. Yarım saat sonra, yolu kesmek için küçük bir köprü'nün her iki yanında mevziletiler. "Bir süre sonra düşmanın keşif birlikleri görüldü. İki motosiklet ve onların arkasında subaylarla birlikte bir ambulans duruyordu. Onları yakalamaya çalıştığımızda motosikletliler geri döndü ve onları yolun sonunda öldürdük. Ambulans da geri döndü, fakat askerlerimizle çevrilmişti... Subaylar teslim oldular ve tugay karargâhına götürüldüler." Ardından küçük bir motorize piyade bölüğü belirdi. İlk ve son araçları devirip onları dururdular, ardından da tüfekleri ve makinelileriyle ateş etmeye başladılar. İtalyan askerler panikledi. "Askerler kamyonun bezelye taneleri gibi dökülüyordu. Birçoğu düştü ve bir daha kalkamadı. Hayatta olanlar kaçmaya çalıştılar, ateş almış araçların arkasında saklandılar, araçtaki mühimmat ve petrol patlamaya başladı. Bu İtalyan faşistlerin cesetleri bedavaya yakıldı."

Ama bu kısa süreli bir başarıydı. Çok geçmeden savaş uçaklarının saldırısına uğradılar ve daha güçlü kuvvetlerce alt edildiler. Başka bir pusu mevzisi bulabilmek için patikalar üzerinden tepelere çekilmek zorunda kaldılar. Yağmur yağıyordu ve yanlarına çok az yiyecek almışlardı. "Botlarımız ıslaktı, keskin çakıllarla yırtılmıştı, parçalanmaya başladılar. Uykusuz geçen bir gecenin ardından insanlar yürürken uykuya dalıyordu. Kimsenin oturmasına izin verilmedi, çünkü bir daha ayağa kaldırmak imkânsız oluyordu." Sonunda Fransız sınırına doğru çekilme emri gelene kadar bu pusu ve çekilme hali neredeyse bir hafta boyunca tekrarlandı.³¹

5 Şubat'ta Cumhurbaşkanı Azaña ve eşinin eşlik ettiği Negrín Martínez Barrio, Giral, Companys ve Aguirre ile birlikte sınırı geçti. Azaña bu noktada istifa etmek istedi, ama biraz daha kalmaya ikna edildi. İddialara göre gizlice, Paris'teki İspanya büyükelçiliğinde kalmaya gitti. Bu esnada, sonu gelmeyen mülteci karavanları ıstırapla Fransız sınırına ilerliyordu.

İspanya'nın ikinci şehrini ele geçirmenin sevinçli milliyetçilerin ilerleyişini yavaşlattı ve böylece kaçaklara daha çok zaman tanımış oldu. Hükümet yetkililerinin resmî arabaları, yaya mülteci kalabalığının içinde bir yol bulmaya çalışıyordu. Genel *sauve qui*

³¹ Emil Voldemarovich Shteingold, "My Last 10 Days in Spain," RGVA 35082/3/32, s. 1-5.

peut atmosferi içinde, yaralılar yürümek zorundayken, bazı bürokratlar ve siyasetçiler kendileri ve aileleri için ambulanslara el koymuştu. Daha sonra Franco'ya teslim edilip öldürülecek sosyalist eski bakan Julián Zugazagoitia şöyle yazdı: "Kırsala dağılmış ve sert kış zemini üzerinde uyuyan insan kitlesi, at arabalarından sökülen odun ve dallarla yakılan ateşle ısınıyordu. Bazıları gece vakti soğuk yüzünden öldü. Anneler ölü bebeklerini bırakmayı reddetti, yeni doğum yapmış kadınlarınsa direnme şansı pek yoktu."³²

Onları takip eden milliyetçi birlikler de uzun yürüyüşlerinden yorulmuştu ama milliyetçi genelkurmayın ana kaygısı geri kalan cumhuriyetçi savaş uçaklarına yoğunlaşmıştı. Merkez bölgedeki filolara katılmalarına izin vermek istemiyorlardı. Bütün milliyetçi ve müttefik uçakları düşmanın son hava meydanlarına saldırarak görevlendirilmişti.

Felakete hazırlanmak için sınıra jandarma, *gardes mobiles*¹ ve Senegal birliklerini göndermek haricinde bir şey yapmayan Fransız hükümeti büyük bir mülteci dalgasıyla karşı karşıyaydı.³³ İlk kararı sınırı kapatmak ve cumhuriyet hükümetinin yaşlıların, kadınların ve çocukların oluşturduğu 150.000 kişiye izin verilmesi talebini reddetmek oldu. Fakat kalabalığın tazyiki o kadar büyüktü ki Fransız hükümeti 28 Ocakta sınırı sivillere açmak zorunda kaldı. Askerlerin ve askerlik yaşına gelmiş erkeklerin geçmesine izin verilmedi. Senegalli taburların dikkatinden kaçarak dağlardan sığışan binlerce insanın yanı sıra 200.000'den fazla kişi sınırı geçmişti.

3 Şubat'ta milliyetçi birimler sınırın elli kilometre yakınına ulaştı ve cumhuriyetçi artçı birliklerin onları tutamayacağı belliydi. Fransız hükümeti sağcı basın ve siyasetçilerin şiddetli muhalefetiyle karşı karşıyaydı. Fransa halihazırda İspanya'dan ve doğu ile güneydeki totaliter devletlerden gelen çok sayıda mülteciyi barındırıyordu. Siyasi mültecilere yardım için 1936'dan bu

(Fr.) "Canını seven kaçsın" –çn.

Zugazagoitia, *Guerra y vicisitudes...*, s. 523.

Fransız ordusunun 1866'da kurulmuş özel bir birimi; düz çevirisiyle "seyyar muhafızlar" –ed.n.

Daladier, İspanya topraklarında, mültecilerin kapatılacağı bir serbest bölge kurulmasını teklif etmişti, ama bu teklif hem Franco hem de Negrin tarafından reddedildi.

yana 344 milyon frank harcanmıştı. Fakat hükümet ya cumhuriyetçi askerlerin geçmesine izin verecek ya da tam teçhizatlı bir kuvvete karşı makineli tüfeklerle sınırı kapatmaya girişecekti.

8 Şubatta General Rojo cumhuriyetçi birliklerin sınır geçişlerine geri çekilme emrini imzaladı. Kondor Lejyonu beyaz bayrakların her yerde görülebildiğini rapor etmişti, fakat o sabaha karşı Fransız 105 mm'lik uçaksavar bataryaları, onların sınıra yakın uçan uçaklarına karşı uyarı atışı yaptı.³⁴ Albay von Richthofen, "Alman silahları da bu zaferde belirleyici bir rol oynadı," diye yazdı günlüğüne. Ertesi gün şunu ekledi: "Kızıl haşerelerin yok edilmesi, Vatanımızın barışı ve onuru için seve seve canlarını veren cesur yoldaşlarımızı yâd ediyoruz."³⁵

Çekoslovakya ihaneti yüzünden canı zaten sıkın olan Fransız hükümeti için başka seçenek yoktu. 5 Şubatta Halk Ordusu'ndan kalanların sınırı geçebilecekleri duyuruldu. 28 Ocaktan beri toplamda yaklaşık yarım milyon insan sınırı geçmişti. 60.000 kişi zamanında varamayıp milliyetçilerin eline düştü. Negrín Halk Ordusu'nun ilk birimlerinin Fransa'ya girişine tanık oldu. 13 Şubatta V. ve XV. Kolordular Port-Bou'dan, XVIII. Kolordu La Junquera'dan; 46. Tümen Le Perthus'ten, 27. Tümen La Vajol'dan; Ebro Ordusu'nu geri çekiliş sırasında koruyan 35. Tümen, ve XI. Kolordu ise nihayetinde Puigcerdá yakınlarından sınırı geçti.

Tir tir titreyen, kadidi çıkmış bu kitlelerin hali çoğunlukla trajik ve acınası bir duygu uyandırıyor. Fakat birçok gözlemci bu insanların yenilgiyi kabul etmeyi reddeden bir tavırda olduğunu kaydetmişti. Bazı cumhuriyetçi birlikler jandarmaların talimatlarıyla sınırı geçip silahlarını Fransız toprağına yığarken, durumu anlamayan Senegalli sömürge birlikleri silahlarıyla başlarında dikiliyordu. Artık pek çoklarınca bilinen şöyle bir sahne yaşandı: Bir *garde mobile*, bir mültecinin yumruğunu açarak, sürgünde yanında taşıdığı bir avuç İspanyol toprağını yere attırdı.³⁶ Cumhuriyetçi diaspora başlamıştı.

³⁴ BA-MA RL 35/8.

³⁵ BA-MA RL 35/7.

³⁶ Regler, *Owl of Minerva*, s. 321.

FOTOĞRAFLAR III

Aralık 1937. Teruel'de kış çatışması.

Bir Uluslararası Tugay subayı, Teruel.

Prieto (sağdan üçüncü), Teruel'deki çatışmayı izliyor.

Milliyetçilerin Aragon'daki yıkıcı taarruzu, 1938. Milliyetçi simgeyle görünen Kondor Lejyonu'nun Stukaları.

15 Nisan 1938. Vinaròs'ta denize ulaşan ve cumhuriyetçi bölgeyi ikiye bölen milliyetçiler.

Mark Panzeri ilerliyor.

1938 yazı. Kondor Lejyonu'nun 88 mm'lik uçaksavarlarının tanklara ve başka araçlara karşı da etkili olduğu ortaya çıkmıştı.

Ebro Muharebesi esnasında bombalanan cumhuriyetçi askerler.

1938 yazı. Ebro cephesinin arkasında hastane olarak kullanılan bir cumhuriyetçi tren vagonu.

General Rojo (sol), Juan Negrín (soldan ikinci) ve Líster (soldan dördüncü) Ekim 1938'de Uluslararası Tugaylar için düzenlenen bir uğurlama töreninde.

Mart 1939, savaşı sona erdiren anti-komünist darbe. Albay Casado (sol), Julián Besteiro'yu Milli Savunma Konseyi'nin bildirisini okurken dinliyor.

Ocak 1939, Fransa'nın Pireneler sınırındaki cumhuriyetçi mülteciler.

Fransız gözaltı kampı Le Vernet'deki cumhuriyetçi mahkûmlar.

19 Mayıs 1939. Kondor Lejyonu zafer geçişinde Franco'yu selamlıyor.

Cumhuriyetçi yetim çocuklara endoktrinasyon.

Ekim 1940. Hitler ve Franco'nun La Hendaye'de görüşmesi (sonradan yapılan bir fotomontaj).

Rusya'da, Leningrad cephesindeki İspanyol Mavi Tümen'i.

CUMHURİYETİN ÇÖKÜŞÜ

9 Şubatta, tam da milliyetçiler Katalunya işgalini henüz tamamlamışken, Barcelona'dan Fransa'ya gitmek zorunda kalan cumhuriyetçi hükümet Toulouse'ta, direnişe devam etme ihtimalini konuşmak üzere kısa bir toplantı yaptı. Toplantının sonunda Negrín, daha birkaç gün önce terfi ettirilen ve üç kuvvetin tamamının komutanı yapılan General Miaja'dan, savaşın bitirilmesi için düşmanla müzakerelere başlamak için yetki talep eden bir mesaj aldı.¹ Negrín buna cevap vermedi.

Alicante'ye gitmek için bir Air France uçağı kiralamadan önce, Álvarez del Vayo'nun eşliğinde gazetecilerden kaçmayı başardı. Negrín varır varmaz, merkez ve güney bölgesinde kalan orduların komutanlığını alan Matallana'nın eşlik ettiği Miaja'yla bir toplantı düzenledi. Yalnızca birkaç bakan, general ve üst düzey yetkili merkez-güney bölgesine dönmüştü. Azaña, Büyük Britanya ve Fransa'nın Franco rejimini tanıması üzerine istifa etti ve geçici halefi olan Cortes başkanı Martínez Barrio da İspanya'ya dönmeyi reddetti.

8 Şubatta bir başka toplantı Paris'te gerçekleştirildi. Mariano Vázquez, Juan García Oliver, Segundo Blanco, Eduardo Val ve diğer CNT liderleri durumu tartışmak üzere bir araya geldi. García Oliver'e göre, Negrín'in politikaları büyük bir başarısızlıktı ve ona kalırsa, her koşul pahasına değilse de, milliyetçilerle barış aramaktan başka alternatif yoktu. Bu, "onurlu" bir anlaşma olmalıydı ve böyle bir anlaşmayı müzakere etmek için yeni bir hükümet ge-

¹ Luis Romero, *El final de la guerra*, Barcelona, 1976, s. 134.

rekiyordu. Merkez bölge savunma komitesi sekreteri Eduardo Val bu düşüncüyü destekledi ve Negrín'in yakın çalışma arkadaşlarını cumhuriyetçi bölgenin boşaltılması için şifreli telgrafla uyardığını söyledi. Bundan da Negrín'in kirli bir oyun oynadığı intibası ortaya çıktı. Oybirliğiyle, Negrín'in içinde bulundurulmayacağı yeni bir hükümetin kurulması için çabalamaya karar verdiler. Yoldaşlarının kararlılıklarına tam olarak güvenmeyen Eduardo Val, Madrid'e dönüşünde kendi başına hareket etmeye karar verdi.²

Şubat ayının ilk kısmında Komintern ajanı Stepánov, Madrid'deki İspanyol Komünist Partisi kadrolarını mümkün tek yolun "devrimci demokratik diktatörlük" olduğuna ikna etmeye çalıştı.³ Hükümeti, barış yapmak için değil, savaşmaya devam etmek ve savaşı kazanmak için iki bakan ve iki askerden oluşan "güvenilir ve zinde"⁴ bir "özel savunma, emek ve güvenlik konseyi"yle değiştirmeyi önerdi. Madrid komünistleri 9-11 Şubat tarihleri arasında gerçekleşen konferanslarında bunu kabul etti.

La Pasionaria da savaşı kazanma kararlılığından bahsedip bir slogan daha ortaya attı: "İspanya, faşizmin boyunduruğundaki halk için kurtuluş yolunu aydınlatacak meşale olacak."⁵ Palmiro Togliatti dehşete düşmüştü. Onları liderler ile savaşan artık kusak kadar bitkin düşen ve sadece barış kelimesini duymak isteyen halk arasındaki bölünme konusunda uyardırmaya çalıştı.⁶ Togliatti komünistlerin büyük ölçüde feci askerî stratejiler ve onlara dosttan ziyade düşman kazandıran yöntemlerinden ötürü desteği kaybettikleri kanısına vardı. Savaşın başlarında sırtını Parti'ye yaslayan subaylar şimdi onlara gizliden gizliye karşı çıkıyordu. Birçoğu komünistlerin barışın önündeki temel engeli oluşturduğuna inanıyordu. En önemlisi, merkez bölgede bırakılan cumhuriyet ordusunun komutanlarının daha fazla direnmekle ilgili hiçbir hayalleri yoktu. Mühimmat eksikliği Katalunya'daki kadar ciddi değildi ama milliyetçilerin top, tank ve uçak açısından ezici üstünlüğü karşısında hiçbir şansları olmadığını biliyorlardı.

² A.g.y., s. 124-125.

Elorza ve Bizcarrondo, *Queridos camaradas*, s. 430.

Stepánov, *Las causas de la derrota...*, s. 168-169.

Mundo Obrero, 12 Şubat 1939.

Togliatti, *Escritos sobre la guerra de España*, s. 275.

Britanya'dan herhangi bir yardım beklenemezdi. Chamberlain savaşın en kısa sürede bitmesini istiyordu. 7 Şubatta Mallorca'daki Britanya Konsolosu Alan Hilgarth milliyetçilerle işbirliği içinde, HMS *Devonshire*'ın güvertesinde adanın teslim olması için görüşmelerde bulundu. Britanya, Balear Adaları'nın hiçbir İtalyan mevcudiyeti olmadan İspanyolların elinde kalacağından emin olmak istiyordu.⁷

Negrín 12 Şubatta, bir sonraki gün bakanlar kurulunu toplayacağı Madrid'e geldi. Oturum sırasında Negrín, bir kez daha Halk Cephesi'ni birlik olmaya çağırdı ve sonuna kadar direnme kararını yeniden vurguladı: "Ya hepimiz kendimizi kurtarız ya da yok oluşa ve onursuzluğa batırız."⁸ Aynı gün General Franco Burgos'ta, Siyasi Sorumluluklar Yasası'nı çıkardı. İlk maddesi, "1 Ekim 1934 ile 18 Temmuz 1936 arasında İspanya'yı mağdur etmiş her türlü tahribatı yaratanlar ya da bu tahribatı ağırlaştıranlar ve milliyetçi harekete aleni eylemler ya da vahim bir edilginlikle karşı çıkanların siyasi sorumluluğu"nu ilan ediyordu. Böylece bu yasa, savaşçı olsun ya da olmasın bütün cumhuriyetçilere uygulanabilirdi. Burgos'taki Britanya konsolosu Dışişleri Bakanlığı'nı, kendi kanaatine, yasanın cumhuriyet ordusunda görev yapan veya siyasi partiye üye olanların -ki bu bir cezai sorumluluk değildi- cezalandırılmayacağına dair en ufak bir garanti vermediği konusunda bilgilendirdi.⁹

Direnış çağrılarına rağmen Negrín ne Madrid'de ne de Valencia'da hükümet kurabildi. Alicante Limanı'na yakın olan Elda civarlarında, XIV. Kolordu'dan 300 komünist komando tarafından korunan bir villada yaşamaya gitti. Oradan, telefon ve telemle, bir yandan cumhuriyet bölgesinin savunmasını canlandırmaya çalışırken diğer yandan tahliye ve sürgün için hazırlıklar yaparak durmadan bir dizi talimat gönderdi. Bu herkesin kafasını karıştırdı, çünkü Negrín hiçbir zaman bir gerekçe belirtmiyordu; kendi yalnız dünyasında gerçeklikten kopmuştu. Onunla hemfikir olmayan herkesi vurmakla tehdit etti ve her taraftan saldırıya uğradı.¹⁰

⁷ Tuñón, *Historia de España*, IX. cilt, s. 506.

ABC, Madrid, 14 Şubat 1939.

Alpert, *El ejército republicano*, s. 313.

Bkz. Miralles, *Juan Negrín*, s. 311; Togliatti, *Escritos...*, s. 279; Elorza ve Bizcarrondo, *Queridos camaradas*, s. 431.

Franco'nun uzlaşmaz tavrına rağmen insanların bir tür anlaşmanın mümkün olması gerektiğine inanmaları çok sürpriz değildi. Uluslararası Askerî Komisyon iki tema üzerinden sıkça açıklamalar yapıldığını bildirmişti: "Burada İspanyollar iki tarafta da kendi başlarına bırakılırsa, muhtemelen bir anlaşmaya varabiliriz" ve "Biz buradakiler devrimci özgürlükten, onlar da orada katı faşist düzenden bıktı. Anlaşmaya varmak zor olmamalı."¹¹ Aslında cumhuriyetçi tarafta savaşımaya devam etmek için öne sürülen tek gerekçe, savaşarak ölmenin Franco'nun idam mangalarının karşısında durmaktan daha iyi olmasıydı.

Negrín'in destekçileri, özellikle de komünistler, eğer Cumhuriyet sonbaharı görebilirse İngiliz-Fransız müdahalesiyle kurtarılabileceklerini iddia etmeye çalıştı. Ama bu noktada hesaba katılmayan bariz bir gerçek vardı: Ebro Muharebesi sonrasında Cumhuriyet'in savaşı sürdürme kapasitesinin yok olmasıyla, isteseler bile Britanya ve Fransa'nın yardıma gelmesinin bir anlamı yoktu. Nazi Almanya'sının tehdidinde ve Avrupa'daki olası savaş durumuna karşı koymaya eldeki birlikleri ya da silahları yetmezdi. Dermanı kalmamış ve muhtaç bir müttefik olarak Cumhuriyet yerine, Franco yönetimindeki tarafsız bir İspanya'yı tercih ederlerdi.

27 Şubatta Britanya ve Fransa hükümetleri, Burgos'taki milliyetçi hükümeti resmen tanıdı. Franco'yu "Batı dünyasındaki en temiz kılıç" olarak tanımlayan Mareşal Philippe Pétain Fransa'nın İspanya büyükelçisi olarak atandı. José Félix de Lequerica, Paris'te resmî onay mektuplarını Cumhurbaşkanı Lebrun'a sundu. Ardından Daladier, Cumhuriyet'in Mont de Marsan'daki altın mevduatlarının yanı sıra Fransa'da tutulan cumhuriyetçi ordu silahlarını ve materyallerini teslim etti.¹² Ayrıca hükümetinin Fransa topraklarında hiçbir milliyetçi karşıtı eyleme izin vermediğinin garantisini verdi. Londra'da ise Alba Dükü, Saint James Sarayı'na İspanya büyükelçisi olarak atandı. Chamberlain, Siyasi Sorumluluklar Yasası'nın çıkarılmasından sadece iki hafta sonra, Franco'nun tüm siyasi misillemelerden vazgeçtiğini söyleye-

¹¹ Albay Ribbing'in İspanya'dan gönderdiği rapor, Genelkurmay, Eski Gizli Arşiv, Yabancı Departmanı, KA E III 26, cilt 1, s. 22.

Teslim edilen altının değeri yaklaşık 27 milyon dolardı. Bkz. Joan Sardà, *El Banco de España*, s. 452.

rek Avam Kamarası'nı yanlış yönlendirdi. ABD, Franco ile ilişkiler kurulabilmesi için, Cumhuriyet'e atadığı büyükelçisi Claude Bowers'ı geri çekti.¹³

Bir pazar günü, 26 Şubat'ta, Manuel Azaña Paris'teki İspanya büyükelçiliğinden ayrıldı. Negrín'den, görevlerini sürdürmesi için onu İspanya'ya dönmeye çağıran bir telgraf aldı. Fakat Azaña 28 Şubat'ta Britanya ve Fransa'nın milliyetçi hükümeti tanıdıklarını öğrendikten sonra istifa etmeye karar verdi. Halefin seçilmesi için vekillerin toplanmasına değin Cortes'in başkanı olarak Cumhurbaşkanlığını geçici olarak yürütmek zorunda kalacak Diego Martínez Barrio'yu bilgilendirdi. Azaña istifa mektubunda, General Rojo'nun savaşın kaybedildiği yönündeki açıklamasını kullandı. Negrín'den General Franco'yla barış şartlarını görüşmesini istedi ve Batı demokrasileri Franco'yu tanıdığı için ve her halükârda Cumhuriyet aygıtlarının, özellikle de Cortes'in işlevini yitirmesinden ötürü istifa ettiğini açıkladı.¹⁴ Negrín anayasal bir boşlukta kalmıştı.

Martínez Barrio, Cortes'in daimi komisyonundan on altı milletvekiliyle, Quai des Grands-Augustins'teki Lapérouse restoranında bir araya geldi. Büyük yazarların bu uğrak mekânında, cumhuriyetçi milletvekilleri daha ziyade akademik bir mesele olarak cumhurbaşkanlığı seçimlerini tartıştı. Aralarında tek bir komünist bile yoktu. Negrín'e, Martínez Barrio'nun Anayasa'nın gerekliliklerini yerine getirmek amacıyla merkez bölgeye dönmeye ve yalnızca barış görüşmelerini yürütmek için Cumhuriyet'e yeni bir cumhurbaşkanı seçmek üzere seçimleri organize etmeye hazır olduğunu bildiren bir telgraf göndermeye karar verdiler. Görünen o ki telgrafa yanıt gelmedi. Martínez Barrio ve General Rojo'nun da içlerinde olduğu diğerleri son kararlarını vererek dönmedi.

Bu esnada İspanya'nın cumhuriyetçi bölgesinde Negrín, üç kuvvetin askerî liderlerini Albacete dışındaki Los Llanos Hava Meydanı'nda topladı. Levante Ordusu'ndan General Menéndez, Extremadura Ordusu'ndan General Escobar, cumhuriyetçi deniz kuvvetleri komutanları Albay Casado ve Amiral Buiza'nın yanı

¹³ *Memoirs*, New York, 1948.

Azaña, *Obras Completa*, III. cilt, s. 567.

sıra Miaja ve Matallana vardı.¹⁵ Negrín barış aradığının teminatını vererek onları savaşıma devam etmeye zorladı. Ayrıca kısa bir zamanda Fransa'da tutulan silahların geleceğine ve Avrupa'da savaşın patlayacağına dair inanılmaz bir iddiada bulundu. Generalleri besbelli hiç ikna olmamıştı. Matallana, silah ve levazım eksikliğinden ötürü birliklerinin elinin kolunun bağlı olduğunu söyleyerek uyarıda bulundu. Buiza ise acilen çözüm bulunmazsa filosunun İspanya sularını terk etmek zorunda kalacağını söyledi, ki subaylarının ve denizcilerinin gönlünden tam da bu geçiyordu. Hava Kuvvetleri Komutanı Camacho, ellerinde sadece kullanılabiliyor durumda üç savaş uçağı ve beş bombardıman filosu olduğunu belirtti. Yalnızca Negrín'in ondan ilk olarak konuşmasını istemesinden rahatsız olan Miaja savaşıma hazır olduğunu söyleyerek herkesi şaşırttı. Bu ani hevesi uzun sürmeyecekti.

Son birkaç ay boyunca Madrid, Cumhuriyet'in karar alma sürecinden giderek daha fazla kopmuştu. Halk Cephesi partileri, Negrín ve komünistleri sevmedikleri için gittikçe daha fazla birleşmişti ve savaşa son vermek için bağımsız bir çözüm aramaya başladılar. Sosyalist profesör Julián Besteiro, özellikle Merkez Ordusu'ndan olmak üzere profesyonel subaylar, liberal cumhuriyetçiler ve anarşistler arasında bir ittifak gelişti. Kızgınlıklarının birçok nedeni vardı. Her ne kadar dertlerinin aslında savaş olduğunu iddia etse de, komünistlerin askerî işleri yürütme tarzı daha ziyade kendi güçlerini artırma kaygısıyla şekilleniyor gibiydi. Sovyet danışmanların kibri, Uluslararası Tugaylar'ın "Kléberci" mağrurluğu, NKVD ve SIM üzerinden yürüyen Stalinist eziyetler, işte bunların hepsi güçlü bir tepki ortaya çıkardı. Ayrıca Negrín'in Fransa'da bekleyen silahların yakında ellerine geçeceği iddiasına inanmak imkânsızdı. Negrín Fransızların Franco hükümetini tanıır tanımaz silahları ona teslim edeceklerini bilmese de, silahların kendilerine gönderilmesine asla izin vermeyeceklerini bilse gerekti.

Bununla birlikte belki de en derin kuşkulardan biri, Negrín direniş çağrısında bulunurken onun ve komünist liderlerin, ta-

¹⁵ Ayrıca orada bulunanlar: Merkez Ordusu'ndan Albay Moriones, bölgedeki hava kuvvetlerinin komutanı Albay Camacho ve Cartagena'daki donanmanın komutanı General Bernal.

kipçilerinin kaderini paylaşacaklarını pek hayal edememeleri idi. Özellikle de komünistlerin askerî üstünlüklerini ve cumhuriyetçi nakliyat üzerindeki kontrollerini kendi üyelerinin kaçışını sağlamak için kullanabileceği, diğer parti ve örgüt üyelerininse milliyetçi intikamla kendi başlarına yüzleşmek zorunda kalacağına dair güçlü endişeleri vardı.

Köylü bir aileden gelen ve sade zevklere sahip bir profesyonel süvari subay olan Merkez Ordusu komutanı Albay Segismundo Casado, savaşın başından beri komünistlere karşı durmuş az sayıdaki kariyerli subaydan biriydi. Anarşistlerle iyi anlaşıyordu, özellikle de Brihuega Muharebesi öncesindeki gerginliği paylaştığı Cipriano Mera'yla yakındı.¹⁶

Mera hâlâ, Guadalajara ve Cuenca cephelerini tutan IV. Kolordu'nun komutanıydı. Merkez Ordusu'ndaki diğer üç kolordu da komünistlerce kumanda ediliyordu. Özgürlükçü hareketin irtibat komitesi, Mera'yı bağımsız bir siyasi çizgi benimsediği ve kendi kafasına göre kararlar aldığı için eleştirmişti. Mera CNT'nin, anarşistleri hepten görmezden gelen Negrín'le işbirliği yaptığını öne sürerek kendini savundu. Negrín Şubat ayının sonunda Guadalajara cephesini ziyaret ettiğinde Mera ona, halkına direnmesini söyleyen ama bu direnişi sürdürme imkânları olmayan hükümet hakkındaki ve "değerli eşya ve malları yurtdışında satmak için toplayıp kendi ailelerini İspanya dışına gönderirken direnişten dem vuranlar"a dair düşüncelerini dile getirdi.¹⁷

Tıpkı diğer komutanlar ve üst düzey subaylar gibi Albay Casado da profesyonel ordu subaylarının teslim olmak için daha iyi şartları, Negrín ve komünistlerin kontrolündeki bir rejime nazaran başka bir rejimde elde edebileceğini düşünüyordu. Casado, son dakika ihanetiyle canlarını kurtarmayı, hatta belki profesyonel kariyerlerini devam ettirmeye umanlardan biri değildi. Fakat askerî bağlantılarının ve anti-komünizm sicilinin Franco'ya tesir edeceğine inanacak kadar naifti. Franco'nun istediği son şey İspanya'yı komünizmden kurtardıklarını iddia edecek konumda başkalarının olmasıydı.

¹⁶ Casado anarşistlerle ilk kez, Primo de Rivera'nın diktatörlüğü döneminde, Casado hapse atıldığı ve özgürlükçülerle arkadaş olduğu zaman karşılaşmıştı. Bkz. Alpert, *El ejército republicano*, s. 301 ve devamı.

Romero, *El final de la guerra*, s. 138.

Bir süvari yarbay olan kardeşi César'ın teşvikiyle Casado, Servicio de Información y Policía Militar'ın (SIPM) milliyetçi ajanlarıyla iletişime girmeye karar verdi. İlk adımın ne zaman atıldığı bilinmiyor ama 1 Şubatta Casado, Franco Ricardo Bertoloty ve Diego Medina'yla temasa geçti.¹⁸ Merkez Ordusu'nun teslim olması için koşulların ayarlanması gerektiğini söyledikten sonra, konuştuğu kişilerin güvenilir milliyetçi temsilciler olduğu konusunda garanti isteyen bir mesajı General Franco'ya gönderdi. Askerî kolejden dönemdaşı General Barrón'un bir mektubunu onay olarak kabul etmeye hazırdı.

Casado aynı gün General Miaja, Menéndez ve Matallana'yla Valencia'da buluştu. Casado'nun planlarını kabul ettiler. Ertesi gün Madrid'e döndüğünde Besteiro'yu görmek için evine gitti ve hükümete alternatif bir cunta kurmayı kabul ettiler. Birkaç gün sonra Eduardo Val, Paris'teki toplantıda kabul edilene uygun olarak Madrid'deki anarşistlerin desteğini sundu.¹⁹ Casado ayrıca mahkûm mübadelelerine nezaret eden uluslararası komisyonun başkanı Sör Philip Chetwode'un temsilcisi Denis Cowan gibi çeşitli Britanyalı ajanlarla temastaydı. Cowan 16 Şubatta Besteiro'yla, dört gün sonra da Casado'yla buluştu. Casado ayrıca merkez bölgeyi teslim ederse ya da işler o raddeye geldiği takdirde cumhuriyetçilerin tahliyesine yardım ederse, misillemeleri engellemek için Britanya'nın arabuluculuğunu teklif eden Britanya maslahatgüzarı Stevenson'la buluştu.

5 Şubatta, 1938'in başından bu yana Madrid'deki gizli milliyetçi örgüt "Yeşil Yıldız"ın başkanı olduğunu söyleyen Yarbay José Centaño, Casado'ya ulaştı. Casado ondan Burgos'tan Franco'nun teslim için şartlarını ve Barrón'dan istemiş olduğu mektubu talep etti. Franco şartları Barrón'a yazdırdı ve bu şartlar SIPM ajanları aracılığıyla 15 Şubatta Madrid'de Casado'ya iletili.

Franco'nun şartları bir fatihin şartlarıydı. Cumhuriyetçiler savaşı kaybetmişti ve bütün direniş suçtu. Milliyetçi İspanya kayıtsız şartsız teslimiyet talep ediyor, "savaşa kandırılarak sokulanlar" a genel af öneriyordu. Silahlarını bırakanlar ayrı tutulacak

¹⁸ Bkz. Luis Suárez, *Francisco Franco*, hazırlık aşamasında ve Martínez Bande, *Los cien últimos días de la República*. Romero, *El final de la guerra*, s. 123.

ve “milliyetçi İspanya davası”na gelecekte verebilecekleri desteğe göre yargılanacaktı. İnsani muameleye dair bulanık vaatlerden sonra mektup açık bir tehditle bitiyordu: “Teslimin gecikmesi ve ilerleyişimize karşı yürütülecek cani ve bir nafile direniş ağır bir sorumluluk taşıyacaktır ki lüzumsuzca dökülen kanlar nedeniyle bu sorumluluğun hesabını sorarız.”²⁰

Negrín elbette son derece kuşkuluydu, ama muhtemelen artık tükendiğinden darbeyi önlemek için hiçbir şey yapmadı ve bu onun nihai çöküş üzerindeki sorumluluğunu temizleyecekti.²¹ Durum ne olursa olsun Negrín 2 Martta, Casado ve Matallano’ya Elda’da kendisini görmelerini emretti. Burada onlara, ordu komutasını yeniden düzenlemeye hazırlandığını söyledi. Hem Casado hem de Matallana itirazlarını özetleyerek ayrıldı. Menéndez’i uyarmak için doğrudan Valencia’ya gittiler ve darbeyi başlatmak için plan yaptılar.

Ertesi gün 3 Martta Negrín, *Diario Oficial*’de terfi ettirilen ve yeni atanan komünist subayların bir listesini yayımladı: Francisco Galán, Cartagena’daki deniz üssünün komutanı; Etelvino Vega, Alicante valisi; Leocadio Mendiola, Murcia askerî komutanı ve Inocencio Curto, Albacete askerî komutanı yapıldı. Modesto ve Cordon’u generallik rütbesine terfi ettirdi; Cordon’u ayrıca, Savunma Bakanlığı Genel Sekreteri yaptı. Miaja sembolik bir pozisyona kaydırılarak müfettiş-general yapılırken, Matallana genelkurmay başkanı yapıldı; Casado da generalliğe terfi ettirildi. Kumpasçılar kendilerine verilen rüşveti almadı. Onlara göre komünistlere, olası herhangi bir tahliyenin gerçekleşeceği Akdeniz kıyılarında aktif komuta ve kontrol verilmesi tesadüf değildi. Komünistlerin kendi kaçışlarını sağlayacakları ve rakiplerinin kaçışlarını engelleyecekleri konusundaki en büyük korkuları doğrulanmış gibiydi. 3 Mart duyurusu, farklı nedenlerle de olsa, kumpasçılar kadar Franco’yu da alarma geçirdi. Halk Ordusu’nun komünist komuta kademesi altan alta son âna dek kısır bir mücadeleye işaret ediyordu.

Francisco Galán komutayı devralmak üzere 4 Mart gecesi Cartagena’ya geldiğinde, çeşitli askerî birimlerde ve filoda bir isyan

²⁰ A.g.y., s. 138.

Bkz. Martínez Bande, *Los cien últimos días de la República*.

patlak verdi. Galán, onu normal bir havada karşılamış olan selefi General Bernal'la akşam yemeğindeyken tutuklandı. Beşinci kol bu fırsattan istifade etmiş ve savaş bittiğinde kendilerini kurtarmak isteyen subaylarla ittifak yapmıştı. Falanjistler ve denizciler Los Dolores'teki kıyı bataryalarını ve radyo istasyonunu ele geçirip buradan milliyetçilerden yardım istemek için yayın yaptılar.

Durum çok karışık, zira iki kalkışma birbirine girmişti: Biri, barış isteyen cumhuriyetçilerin, diğeryse gizli milliyetçilik sempatanlarının kalkışmasıydı. Kalkışmanın ortasında, 5 Martta öğleden önce saat on birde, deniz üzerinde görünen beş Savoi bombardıman uçağı cumhuriyetçi filonun demirlediğı deniz üsünü ve limanı bombalamaya başladı. Cartagena sokaklarındaki kalkışmayı gözlemleyen Amiral Buiza, Galán ve diğer mahkûmlar serbest bırakılmazsa gemilerinin liman tertibatlarını bombalayacağı tehdidini savurdu. Fakat milliyetçi hava saldırısından önce kıyı bataryasındaki toplar isyancılarca ele geçirilmişti. Bu olay ve milliyetçi savaş gemilerinin ayaklanmaya yardım etme tehlikesi, amiralin filoyu açık denize hareket ettirmeye karar vermesine yol açtı. Bu hengâmede serbest bırakılan Galán, son anda gemilerden birine binmeyi başardı.

Olaylardan haberdar edilen Kondor Lejyonu, cumhuriyet filosunu takip etmek için 6 Mart boyunca Dornierlerle keşif uçuşları gerçekleştirdi. Bombardıman uçakları Valencia Limanı'ndaki nakliye gemilerine de saldırdı. Bununla birlikte, milliyetçi birliklerin deniz yoluyla karaya indirildiğini zannettikleri için, Cartagena'nın kendisi bombalanmadı. Halbuki bu birlikler aslında hâlâ yoldaydı.²²

7 Martta şafak vaktinde, Negrín'e ve komünistlere sadık birlikler 206. Tugay içinde, Hernández'in emriyle şehre ulaştı. Radyo istasyonunu geri aldılar, şehirdeki isyanı bastırdılar ve kıyı bataryalarını, isyanı desteklemek için gelen birliklerle dolu iki milliyetçi gemiye doğru tam zamanında çevirdiler. İlk gemi olan *Castillo de Olite*'nin müretteabı bir terslik görmedi ve kıyı bataryaları yakın mesafeden atışlarla bu gemiyi birkaç dakika içinde batırdı. Toplamda 1.223 asker öldü, 700 asker esir alındı.²³ Ama isyan bas-

²² BA-MA RL 35/8.

Ayaklanmaya dair en kapsamlı tasvir için, bkz. Luis Romero, *Desastre en Cartagena*, Barcelona, 1971.

tırılrsa da, cumhuriyetçi filo limana dönmedi. Franco Kont Ciano'ya acil bir mesaj göndererek İtalyan filosunun ve hava kuvvetlerinin gemilerin Odessa'ya gitmesini engellemesini istedi, fakat Buiza'nın hedefi Odessa değildi. Mürettebatın Fransız yetkililerce gözetilmesine alınacağı Bizerta'ya doğru yola çıkmıştı. Bu nafile bir kaçıştı. Savaş gemileri daha sonra milliyetçilere teslim edildi.

Öte yandan, 5 Martta akşam vakti Albay Casado, Negrín'in yeni isteklerini reddettikten sonra Maliye Bakanlığı'nın bodrumunda bir Ulusal Savunma Konseyi kurdu. Kendini konseyin geçici başkanı ve savunmadan sorumlu üye olarak; Julián Besteiro'yu devlet üyesi olarak; ve Santiago Carrillo'nun sosyalist babası Wenceslao Carrillo'yu işçilerinden sorumlu üye olarak atadı. Diğer proto-bakanlıklar cumhuriyetçilere, ılımlı sosyalistlere ve anarşistlere bırakıldı.²⁴ Konseyin kuruluş aşamasında Cipriano Mera da mevcuttu. Komutasındaki gruplardan birini, yani bakanlığın, askerî vali General Martínez Cabrera'nın ve SIM'in kumpasçılara katılmış Madrid'deki başkanının muhafızlığını yapmakta olan 70. Tümen'i de beraberinde getirmişti.

Konsey üyeleri gece yarısı Radio España ve Unión Radio de Madrid aracılığıyla ülkeye seslendi. Hâlâ Elda'da hükümetin diğer üyeleriyle akşam yemeğinde olan Negrín, Julian Besterio'nun "sevgili İspanyol yurttaşlar"a hitap eden titrek sesini duyunca yemeğini yarıda bıraktı. Besterio, hakikat ânının gelip çatıldığını duyurdu. Negrín hükümetinin ne yasal ne de ahlaki yetkisi vardı ve şimdilik tek meşru güç askerî güç olacaktı. Besteiro'nun konuşmasının ardından konseyin manifestosu okundu ve burada Negrín ile ortakları bir yandan "rahat ve kazançlı bir kaçış" hazırlarken diğer yandan halkı direnmeye çağırmakla itham edildi. Daha sonra Mera ve Casado benzer bir tarzda konuştu.²⁵ Azaña'nın gözlemlediği gibi, komünist bir darbeyi engellemek için kalkışmaya

²⁴ Diğer atamalar şöyleydi: González Marín (CNT) Maliye; Miguel San Andrés (Izquierda Republicana) Adalet ve Propaganda; Eduardo Val (CNT) İletişim ve Bayındırlık; José del Río (Unión Republicana) Eğitim ve Sağlık; Antonio Pérez (UGT) Çalışma. CNT'den Melchor Rodríguez ise Madrid'in yeni belediye başkanı oldu.

Bütün konuşmalar için bkz. Romero, *El final de la guerra*, s. 261-268.

giriştiklerini iddia etmeleri epeyce parodiyi andırıyordu.²⁶ Franco'nun anlaşılmaya varmak için ikna edilebileceğini düşünmesi bakımından Casado hiç kuşkusuz naifti, ama Negrín'in ortada hiç umut yokken savaşılmaya devam etme planı gereksiz yere daha da çok kan akmasına yol açacaktı.

Konuşmalar biter bitmez Elda'daki yemek masasındaki herkes Madrid'i aramak için telefonlara sarıldı. Gece saat bire doğru Negrín, gerçekten de ona karşı kalkışmaya geçtiğini doğrulayan Casado'yla konuştu. Boş yere telefonda ateş püsküren Negrín Casado'yu bütün görevlerden uzaklaştırdı. Giner de los Rios ardından Besteiro'yu aradı, Paulino Gómez ve Segundo Blanco da Casado'yla konuştu, ama bütün bu aramalar sağır diyalogundan ibaretti. Bakanlar, telefon ve telem aracılığıyla, durumu değerlendirmek için diğer komutanlarla iletişime geçmeye çalıştı, fakat aldıkları cevaplar ümit verici değildi. General Menéndez, General Matallana'nın Elda'dan ayrılmasına izin verilmezse onu serbest bırakmak için Valencia'dan birlikler göndereceği konusunda uyarıda bile bulundu. Matallana kısa süre sonra ayrıldı.

Filonun Cartagena'dan ayrılışı hakkında daha yeni bilgilendirilmiş olan Negrín, 6 Mart sabahı saat dört sularında Albay Camacho'dan Los Llanos'tan nakliye uçakları göndermesini istedi. Ardından Madrid'deki konseye göndermek üzere, onların "aceleci" diye tanımladığı eylemlerine teessüf eden bir telem mesajı yazdırdı. Bu aslında onun da zaten bunu düşündüğünü ya da milliyetçilerle gerçekten de temasa geçtiğini ima ediyordu. Daha sonra "herhangi bir nihai güç transferinin olağan ve anayasal yoldan yapılması"nı istedi.²⁷

Bu arada, kısa süre önce atanmış Alicante askerî valisi komünist Etelvino Vega, şehirde Casado'nun takipçileri tarafından tutuklandı. Bu olayın haberi Elda'ya Tagüeña aracılığıyla ulaştı. Neler olduğunu duyduktan sonra, filonun Cartagena'dan ayrılmasından sonra Alicante'yi tahliye için son tabya olarak planlayan Negrín, Álvarez del Vayo'ya başkaları anlamasın diye Almanca bir şeyler mırıldandı: "Ich, auf alle Fälle, werde gehen (Ben, her halükârda, yokum)."²⁸

²⁶ Cipriano Rivas Cherif, *Retrato de un desconocido*, s. 437.

Luis Romero, *El final de la guerra*, s. 274-275.

Miralles, *Juan Negrín*, s. 324.

Negrín, Casado'nun sinyaline cevap vermesi ihtimaline binaen öğleden sonra ikiye kadar bekledi; ardından çevresindekilere, Los Llanos'tan gelen uçağı beklemeleri için hava meydanına gitmeleri talimatını verdi. Buradan Negrín, Álvarez del Vayo, Giner de los Ríos, Blanco, Paulino Gómez, González Peña, Cordon, Dolores Ibárruri, Rafael Alberti ve María Teresa León, üç Douglas uçağıyla İspanya'yı terk etti. Toulouse'a yapılan uçuş sırasında Negrín, 15 Martta Paris'te bakanlarla bir toplantı yapmaya karar verdi. Kondor Lejyonu'nun günlüğüne şunları yazacağı gün olacaktı bu: "08:00. Yurttan ilk haberler: Alman birlikler Çekoslovakya'ya yürüyor."²⁹

Aynı hava meydanındaki bir hangarda, İspanya Komünist Partisi yürütme komitesi Pedro Checa başkanlığında toplandı. Toplantıda Uribe, Claudín, Líster, Modesto, Tagüeña ve Togliatti vardı. Líster ve Modesto, Besteiro'nun ve Casado'nun konseyini zorla devirme olasılıkları sorulduğunda, bunun söz konusu olmadığını söyledi. Ardından Checa, Claudín ve Togliatti'nin Parti'den kalkanları yönlendirmek ve gelecekteki bir yeraltı organizasyonuna hazırlanmak için İspanya'da kalmasına karar verildi.³⁰ Diğerleri, Casado'ya sadık birlikler Elda ve hava meydanını ele geçirmeden önce kalkan son uçaklara bindi. İspanya'da kalmak için görevlendirilen üç komünist lider tutuklandı ama daha sonra Alicante'de serbest bırakıldılar ve sonunda havayoluyla onlar da İspanya'dan kaçtılar.³¹

Ulusal Savunma Konseyi, barış sağlamak için ya da en azından cumhuriyetçi güçler henüz milliyetçiler tarafından alınmamış Akdeniz limanlarına çekilebilsinler diye bazı girişimlerde bulundu. 1915 ve 1916 tarihli askerlik celplerinin yanı sıra Negrín'in 3 Mart tarihli kararnameleri iptal edildi. Milliyetçilere Negrín'in kararlarının yasadışı görüldüğünü göstermek için, Casado'nunki de dahil olmak üzere bütün terfiler geçersiz ve hükümsüz sayıldı.

Albay Prada Merkez Ordusu komutanlığına atandı ve I., II. ve III. Kolordu komutanları da dahil olmak üzere komünistler görev-

²⁹ BA-MA RL 35/8.

Elorza ve Bizcarrondo, *Queridos camaradas*, s. 434.

Togliatti, *Escritos sobre la guerra de España*, s. 297.

den alındı. Komünistler diğer mevkilerden de tasfiye edildi; Parti gazetesi *Mundo Obrero* kapatıldı ve üniformalardaki kırmızı yıldızlar söküldü. Cumhuriyetçi İspanya'daki komünist iktidar son buluyordu.

Artık 6 Martta Madrid'e ulaşan General Miaja'nın başkanlık ettiği konsey, bulundukları her yerde komünist komiser ve militanların tutuklanmasına karar verdi. Mera'nın birlikleri emri yerine getirerek doğrudan ana komünist merkezlere gitti. Komiserlerden biri, Domingo Girón, Merkez Ordusu karargâhında tutuklanmaktan kaçmayı başardı ve II. Kolordu komutanı Albay Bueno'yu olan bitenler hakkında uyardı. Bueno hastaymış gibi görünse de, kurmay başkanı Binbaşı Guillermo Ascanio, bir birliğin başında Madrid'e yürüdü. Bir pencereden atlayarak kaçan başka bir komünist komiser, Daniel Ortega, Tagüeña'yı uyardı ve Tagüeña da Madrid'den ayrıldı.³²

I. Kolordu'nun komünist komutanı Luis Barceló kendini Merkez Ordusu komutanı ve Konsey karşıtı kuvvetlerin lideri olarak atadı. Pardo Sarayı'na komuta yerini kurduktan sonra adamlarını Casado'nun, Barajas Hava Meydanı yakınlarındaki karargâhına gönderdi; Casado'nun adamları tutuklanıp El Pardo'ya geri getirildi ve Barceló'nun emriyle idam edildiler. Bu esnada Ascanio liderliğindeki birlikler Madrid'in göbeğine ulaştılar, burada 70. Tümen'den anarşistler ve Konsey'in işgal ettiği binaları koruyan *carabinerolarla* karşı karşıya geldiler. Kısa süre sonra Mera'nın IV. Kolordu'sunun büyük kısmı savunmacıları desteklemeye geldi ve Madrid'in merkezinde, *casadistalar* ile komünistler arasında şiddetli bir çatışma başladı. Besteiro için çalışan Julián Marías, Castellana'da çocukları yakınlarda oynarken bir ağacın altındaki bankta oturan anneyi ve Cunta'ya sadık birliklerin tuttuğu mevzilerden birine ilerleyen komünist tankları şöyle betimlemişti: "Hangisinin daha takdire şayan olduğunu bilmiyordum, kahramanlık mı, yoksa *Madrileñoların* ilgisizliği mi."³³ Bu mücadele, Mera'nın kuvvetlerinin ateşkesi kabul eden komünist birlikleri ezdiği 12 Marta kadar sürdü. Anarşistlerin ezici üstünlüğünden

³² Tagüeña, *Entre dos guerras*, s. 310.

Segismundo Casado'nun taraftarları –ed.n.

Marías, s. 248.

ayrı olarak, Barceló talimat almak için Togliatti veya Checa ile de iletişim kuramamıştı, çünkü Casado'nun destekçileri telefon şebekesini kontrol ediyordu. Her halükârda, 2.000 kişinin öldürüldüğü mücadelenin ana sonucu, askerî mahkemenin Barceló ve komiserini ölüme mahkûm etmesi oldu.

12 Martta Madrid sokaklarında huzur sağlanınca Ulusal Savunma Konseyi barış görüşmelerine hazırlanmak ve cumhuriyetçi ordunun tahliyesini düzenlemek için bir araya geldi. Franco'ya gönderilen notta, isyanı bastırıp düzeni sağlarken iletişim kuramadıklarını açıkladılar. Silah bırakma ve savaşı sona erdirmek için gerekli koşulları oluşturmak istiyorlardı. Fakat milli bağımsızlık ısrarı ve Casado'nun ülkeyi komünizmden kurtarmış olabileceği fikri Franco'yu bir kez daha derinden rahatsız edecekti. Sivillere ya da askerlere karşı herhangi bir şekilde misilleme yapılmamasını ve İspanya'dan ayrılmak isteyenlere 25 günlük bir süre tanınmasını istediler. Casado ve Matallana müzakereci olarak atandı.

Ertesi gün, 13 Martta, Casado Yarbay Centaño'yu çağırdı ve Franco'ya şartları iletmesi için görevlendirdi. Altı gün sonra Franco keskin ve soğuk bir dille cevap verdi: "Koşulsuz teslim, müzakerelerle ve düşman kumandanların milliyetçi bölgede bulunmalarıyla bağdaşmaz."³⁴ Centaño, Casado'ya başka iki subay ataması tavsiyesini verdi ve Konsey Burgos'a Yarbay Antonio Garija ile Binbaşı Leopoldo Ortega'yı göndermeyi kararlaştırdı. Önceki mesajının soğukça karşılanmasına rağmen Casado milliyetçilere hitaben, komünistleri alt ederken maruz kaldıkları tehlikeleri ve "herkesin bu Konsey'e bağladığı" umutları dağıtırlarsa karşılaşacakları riskleri vurgulayan başka bir belge hazırladı.

21 Martta SIPM ajanları Casado'ya, milliyetçi üst komuta kademesinin Garijo ve Ortega'nın iki gün sonra Burgos'u ziyaret etmeleri konusunda anlaştıkları bilgisini verdi. İki subay gitti ve orada 25 Martta kendilerine cumhuriyetçi hava kuvvetlerinin tamamının teslim olması, iki gün sonra da cumhuriyet ordusunun koşulsuz teslim bayrağını çekmesi gerektiği söylendi. Bu öğrenildiğinde küplere binip aşağılanmış hisseden bazı cumhuriyetçi komutanlar, savaşmaya devam etmeyi düşündü ama teslimiyyetin

³⁴ Tuñón, *Historia de España*, x, s. 526.

doğurduğu duygusal süreci tersine çevirmek için artık çok geçti. Bu esnada Casado, Franco'ya bir mektup daha gönderdi, fakat bu da başarısızlığa mahkûmdu.

25 Marttaki kötü hava koşulları ve çalışmayan uçak sorunu hava kuvvetlerini teslim etmeyi imkânsız hale getirdi. İki cumhuriyetçi temsilci durumu açıklamak için geri döndü, ama milliyetçi araçları, Franco'nun karargâhından onları geri göndermeleri için emir almışlardı. Nihai taarruz talimatları milliyetçi komutanlara derhal iletildi.

Ertesi gün milliyetçi gruplar bütün cephelerde ilerlemeye başladı. Hiçbir direnişle karşılaşmadılar. Güney Ordusu öğleden sonra saat ikide sinyal verdi: "Çok sayıda tutuklu var, Ruslar dahil."³⁵ Richthofen şahsi savaş günlüğüne ertesi gün şöyle yazdı: "27 Mart 1939. Topçular 05:50'de atışa başlıyor. Kızıl hatlarda hareketlilik yok. Saat yedideki ilk bombardımanımız çok iyi. Keşif uçakları bombalanan kızıl mevziler üzerinde uçuyor. Topçular İspanya'nın hiç görmediği şekilde çalışıyor. 06:00, piyadeler Kondor Lejyonu mevzilerinin önünde bombardıman yaptıktan sonra tanklarla birlikte ilerliyor. Kızılar tahliye edildi. Cephe hattında yalnızca birkaç insan kaldı. Ama hepsi kaçtı. Ateş sihrimiz gerçekten işe yaradı. Yirmi dört kilometrelik bir ilerlemeden sonra piyadeler nefes nefese. Beyaz bayrakların çekildiği ve Madrid'in her yerinden birliklerin teslim olduğu haberleri geliyor. SAVAŞ BİTTİ!!! Kondor Lejyonu için işin sonu."³⁶ Sabırsız Richthofen için şaşırtıcı olmayan bu sözler aslında biraz aceleciydi. Fakat sonraki sabah cumhuriyetçi cepheler kendiliğinden dağıldı. Askerler birbirlerini kucakladı. Teslim olan cumhuriyetçi askerlere, arenalara ya da açık hava kamplarına gönderilmeden önce silahlarını bırakmaları emredildi. Bu sırada yakalanmayan diğerleri ise silahlarını attı ve yürüye yürüye evlerine doğru yola koyuldu.

Kondor Lejyonu hiç zaman kaybetmeden, sabah boyunca Madrid üzerinde "propaganda uçuşları" gerçekleştirdi. Öğleden sonra saat dörtte Kondor Lejyonu'nun resmî günlüğüne son girdi kaydedildi: "Gün boyunca tüm illerdeki radyo istasyonları ve vericiler teslimiyetlerini sunmakta, milliyetçi İspanya ve Cau-

³⁵ BA-MA RL35/7.

³⁶ Richthofen'in savaş günlüğü. BA-MA RL 35/38.

dillo'ya bağılılıklarını ifade etmektedir. Savaşın sonuna gelindiği söylenebilir."³⁷

Müzakere girişimlerinin tamamen boşa çıkmasıyla, Ulusal Savunma Konseyi çöktü. Julián Besteiro Madrid'de kalıp kaderini beklemeye karar verdi (bir yıl sonra hapishanede ölecekti). Mija 28 Martta uçağıyla Orán'a kaçtı. Casado, resmî teslimiyetin 29 Martta öğleden önce saat on birde gerçekleşeceği emrini vererek Valencia'ya gitti.³⁸

Milliyetçi gruplar binlerce insanın umutsuzca birkaç tekneden birine binmek için sıkıştığı ana limanlara doğru ilerlemeye devam etti. Casado'nun Britanya ve Fransa hükümetlerine gönderdiği ricalara cevap gelmedi; her halükârda, böyle bir tahliye organize etmek için zaman çok kısıtlıydı. Ayrıca, İtalyan denizaltılarının bölgedeki herhangi bir gemiyi torpidoyla tahrip etme tehlikesi sürüyordu. Casado Valencia'ya ulaştığında tam bir kargaşayla karşılaştı. Yalnızca bir gemi, *Lézardrieux*, mültecilerle dolu halde demir almayı başardı. Alicante Limanı'nda, *Maritime* ve *African Trade*, 28 Martta 3.500 mülteciyle dolu olarak demir alan *Stanbrook*'un aksine, yolcu almadan yola çıktı. Cartagena'dan ayrılmayı başaran tek gemi *Campilo* idi. Casado ertesi gün, mübadele anlaşmasının bir parçası olarak İtalyan mahkûmları tahliye etmek üzere orada bulunan Britanya kruvazörü HMS *Galatea*'ya binmesine izin verilince Gandía'ya devam etti.

Bu esnada fayton, kamyon ve her türlü araç trafiğine rağmen binlerce denizci, sendika üyesi ve siyasetçi hâlâ Alicante'ye ulaşmaya çalışıyordu. 30 Martta Gambara'nın İtalyan birlikleri 15.000'den fazla kişiyi topladı. Birçok kişi intihar etti ama büyük çoğunluk milliyetçi birlikler tarafından hapishanelere, arenalara ve kamplara yürütüldü.

Madrid'e giren ilk milliyetçi birlikler 28 Mart sabahı Casa de Campo cephesinde bulunanlardı. Daha sonra öğle vaktinde, General Espinosa de los Monteros'un liderliğindeki bir bölük geldi; ardından, Falange'nin yardımıyla, mağlupları zulmetmeye dahil olmak için yola çıkmış iki yüz kadar kadar yargı memuru ve askerî polisi (ve yemekleri) taşıyan kamyonlar geldi. Beşinci kol sokak-

³⁷ BA-MA RL 35/37.

³⁸ Casado, *The Last Days of Madrid*, s. 259.

lara hücum edip sağ kollarını Falanjist selamıyla kaldırarak milliyetçi sloganlar atarken, balkonlarda “Eski İspanya” bayrakları belirdi. “[Cumhuriyetçi liderlerin] portreleri[ni] parçalayıp afişleri yırttılar, sokaklardaki ve binalardaki işaretleri indirip barikatları dağıttılar. Fakat anlaşılan o ki o gece Falanjist devriyeler intikam cinayetlerini engellemek için sokakları gezdi. Rahipler ve keşişler, eski üniformalarını gizleyen sivil muhafızlar da dahil herkesi kutsamaktaydı.”³⁹ İspanyol başkenti 19 Temmuz 1936’da olduğundan daha çarpıcı bir şekilde değişmişti. Cunta’da Besteiro’ya yardım etmiş olan Julián Marías şaşkına dönmüştü. Halk Cephesi sloganlarının yerini milliyetçi sloganlar almıştı. Dilin kendisi de değişti. İnsanlar solcu bir ağızla “mi compañera” yerine “karım,” “¡Salud!” yerine “Buenos días” demeye başladı.⁴⁰

31 Martta Franco’nun askerleri nihai hedeflerine ulaştı. Papa XII. Pius’un Franco’yu tebrik mesajı yayımlandı: “Kalplerimizi Tanrı’ya açarak, Katolik İspanya’nın zaferi için Ekselanslarına içten teşekkürlerimizi sunarız.”⁴¹ Ciano ise günlüğüne şöyle yazdı: “Madrid düştü ve başkentle birlikte kıvıllı İspanya’nın diğer şehirleri de düştü. Bu, faşizmin yeni bir heybetli zaferi, belki de bugüne kadarki en yücesi.”⁴² Franco’nun fethinden tam üç hafta sonra 20 Nisanda, Adem-i Müdahale Komitesi Londra’da 30. genel kurulda kendini lağvetti.

³⁹ Marías, s. 255.

İlişkideki kadın tarafa atıfla, “eşim” –ed.n.

Selam –ed.n.

Günaydın –ed.n.

⁴⁰ Marías, s. 261.

ABC, 2 Nisan 1939, Romero, *El final de la guerra*, s. 421.

Ciano, *Diarios*, s. 276.

YEDİNCİ KISIM

Vae Victis!*

(Lat.) kaybedenin vay haline –ed.n.

YENİ İSPANYA VE FRANCO'CU GULAG

19 Mayıs 1939'da Madrid'de, artık Avenida del Generalísimo adı verilen Castellana Caddesi boyunca büyük milliyetçi zafer kutlaması düzenlendi. Tahta ve mukavvadan devasa bir yapı dikilerek üzerinde "Zafer" yazan bir zafer kemeri oluşturuldu. Franco ismi kemerin her iki tarafında Katolik monarkların armasıyla bağlantılandırılarak büyük harflerle üç kez yazılmıştı.

Franco büyük bir kürsüde duruyor ve yürüyüşte verilen selamı alıyordu. Başkomutan üniformasını giymişti ama altındaki koyu mavi renkteki Falanjist gömlek görülebiliyordu, başındaysa Karlosçuların kırmızı beresi vardı. Kürsünün altında da kişisel korumaları olan Faslı süvariler dizilmişti.

Aralarında lejyonerler, *regulareler*, Falanjistler ve *requetélerin* de bulunduğu toplamda 120.000 asker, topçular ve tanklarla geçit töreninde yer aldı. En arka sırada Kondor Lejyonu ve Portekizli *viriatolar* duruyordu. Alman birliğinin başında Albay von Richthofen vardı. "En önden gidiyorum," diye yazmıştı günlüğüne. "Seyirciler çılgına döndü. '¡Viva Alemania!' [Yaşasın Almanya]"¹ Gökyüzündeysen uçaklar "¡Viva Franco" cümlesinin baş harflerini oluşturmuştu.

Ertesi gün İspanya Başpiskoposu Kardinal Gomá, Caudillo'nun tıpkı eskiden İspanya krallarının yaptığı gibi bir kubbenin altına girdiği Azize Bárbara Kilisesi'nin kapısında öpmesi için Franco'ya

¹ Richthofen'in savaş günlüğü, BA-MA RL 35/38. Kondor Lejyonu 31 Mayıs'ta gemiyle Hamburg'a ulaştı ve 6 Haziranda Berlin'de kutlamaya çıktı.

tahta haç verdi. Ortaçağ imgeleriyle dolu vakur merasimin ortasında, Franco zafer kılıcını, Barcelona'dan özellikle bu merasim için getirilmiş mucizevi Lepantolu İsa heykelinin önüne bıraktı. Bütün süsler ve ayinin parçası olarak söylenen büyülü sözler, haçlı fatihin hislerini ve kendine dair imgesini temsil ediyordu. Franco, Marksist Hidra'yı yenmek için verdiği mücadelede hem geçmişe hem de bugüne karşı savaşmıştı: Liberalizmin zehirlediği on dokuzuncu yüzyıl; Aydınlanma'yı ve Hür Masonluğu ortaya çıkaran on sekizinci yüzyıl; ve yenilgilere sahne olan on yedinci yüzyıl. Caudillo büyük ve birleşik bir İspanya'nın köklerini ancak daha erken bir dönemde, Fernando ve Isabel'in İspanya'sında bulabiliyordu.

Franco artık kendi ülkesinin efendisiydi ama zafer için ona yardım eden baronlara ve aşiretlere borçlarını da inkâr edemezdi. Feodal tarzda olduğu gibi, generallerini bakan, müsteşar ve askerî vali yaparak sadakatlerini sağlayabileceğini biliyordu. Fakat onun gücünü ancak Alfonso'nun soyu tekrar tahta çıkana kadar bir naiplik olarak kabul eden bazı kişiler de yok değildi: Kindelán, Varela, Aranda. Queipo de Llano ya da Yagüe gibi diğer isimlerinse kendi planları vardı.

Franco, Beigbeder'den Queipo'nun askerî cunta kurmak için açıkça tezgâhlar çevirdiğini duydu. Endülüs'ün genel valisi boşboğaz olduğundan, Queipo'nun bir hata yapmasını beklemesi çok uzun sürmedi. Franco 17 Temmuzda kalkışmanın üçüncü yıldönümünün kutlamasında, San Fernando haçını Valladolid şehrine sundu. Bu hareket Queipo'yu rahatsız etti, çünkü (kendi şahsında temsil edilen) Sevilla'nın kalkışmada çok daha önemli bir rol oynadığını düşünüyordu. Queipo, "koca popolu Sıçan" hakkında son derece kaba sözler sarf etmekten kendini alıkoyamadı. Franco onu istişarelerde bulunmak üzere Burgos'a çağırdı ve aynı anda General Saliquet'i, Queipo Caudillo'sunu görmeye gelir gelmez komutayı devralması için Sevilla'ya gönderdi. Queipo derhal askerî bir görev için Roma'ya gönderildi. Gücünü aldığı üssü artık kaybetmişti.²

8 Ağustosta Franco, siyasi konumunu konsolide edecek bir hamleyle, kendisine acil durumlarda bakanlar kurulunun fikrine

² Luis Suárez, *Franco: la historia y sus documentos*, iv, s. 33.

başvurmadan yasaları ya kararnameleri tasdik etme yetkisi veren devletin başı yasasını çıkardı. İki gün sonraysa, bir başka ustaca dokunuşla, ikinci hükümetinin kurulmasını onayladı. Albay Juan Beigbeder'i Dışişleri Bakanı; Ramón Serrano Suñer'i İçişleri Bakanı; General Varela'yı Ordu Bakanı yaptı; ve ardından herkesi şaşırtarak General Yagüe'yi Havacılık Bakanı yaptı. Bu durum Yagüe'yi, özellikle de savaş boyunca hava kuvvetlerine komuta etmiş Kindelán'ı hayal kırıklığına uğrattı. Kindelán, diğer monarşistlerle kumpas içine girmesinin zor olduğunu anladığı Balear Adaları'na askerî vali olarak gönderildi. İyi performans sergilemesi pek muhtemel olmayan bir görev verilen Yagüe ise Falanjistler için güvenilir bir bayraktar olmanın zor olduğunu anlayacaktı.³ Şüphesiz ki Serrano Suñer bunda bir rol oynadı, çünkü hâlâ atamaların çoğunda kayınbiraderine danışmanlık yapıyordu ve bu çok etkili rol 1942'ye değin devam edecekti.

Neredeyse üç yıl silah altında ve muharebe meydanında tükenen generaller, Franco İspanya'sının siyasi kışlarında edindikleri yerleşik rolden artık hoşnuttu. Ülke ise perişan haldeydi. Ekonomi harabeye dönmüştü; gerek tarımsal üretim gerekse sanayi üretimi zaten düşük olan 1935 seviyesinin bile altındaydı. Buna ülkenin altyapısındaki büyük tahribat dahil değildi: Demiryolları, yollar, köprüler, limanlar, elektrik hatları ve telefon sistemleri. Demiryolu araçlarının %60'ı, ticaret filosunun %40'ı kaybedilmişti. Çeyrek milyon bina yok edilmiş, bir o kadarı da ciddi zarar görmüştü.⁴ Yeni devletin neredeyse hiç döviz yoktu ve bütün altın rezervleri yitirilmişti, dolayısıyla para sistemi kargaşa içindeydi. Ayrıca milliyetçilerin müttefiklerine ödemesi gereken savaş borçları vardı. Çalışan nüfusun yaklaşık %3,5'ine denk gelen insan gücü kaybı vardı ki buna mahkûmlar ve sürgünler dahil değildi.

Rejimin ilk önceliklerinden biri arazileri eski sahiplerine iade etmektir; buradaki araziler yalnızca 1936 devriminde ele geçirilen çiftlikler değildi, Cumhuriyet dönemindeki tarım reformlarından

³ Diğer atamalar şöyleydi: Adalet Bakanı Esteban Bilbao; Maliye Bakanı José Larraz; Denizcilik Bakanı Koramiral Moreno; Sanayi ve Ticaret Bakanı Luis Alarcón de la Lastra; Tarım ve Çalışma Bakanı Joaquín Benjumea; Milli Eğitim Bakanı Juan Ibáñez Martín; Bayındırlık Bakanı Alfonso Peña Boeuf.

Javier Tusell, *Dictadura franquista y democracia*, s. 45.

etkilenen topraklar da bu sürece dahildi.⁵ Ücretler sabitlendi ve kırsal kesimdeki yevmiyeler Cumhuriyet dönemindekini yarısına indirildi. Ücretler ancak 1956 yılında 1931 seviyesine ulaştı. Tarımsal ürünlerin satışı, fiyatları sabitleyen devlet tarafından kontrol edildi. Bu da elbette, askerî mahkemelerin ceza tehdidine rağmen karaborsayı teşvik etti. Madrid'de bir kilo un, resmî fiyat 1, 25 peseta olmasına rağmen 12 pesetaya satılıyordu. Fasulye, et, zeytinyağı, işte bunların hepsi resmî fiyatın üç katından fazlasına satılıyordu.⁶ Hal böyle olunca yolsuzluk fırsatları hızla arttı. Öte yandan alet edevat eksikliği ve makineli tarıma yatırım yapılmaması, tarımsal üretimin birkaç yıl zarfında azalmasına sebep oldu, ki bu da 1941 ve 1945'te birçok bölgede kıtlığın kıyısına gelinmesi gibi dehşet verici sonuçlara yol açtı.

Sanayideki devlet kontrolüyle, İspanya'nın kendini bir Avrupa savaşına girmiş bulması ihtimaline karşılık askerî gereksinimlere öncelik veren bir tür otarşi yaratmak amaçlanıyordu. Mülk sahipleri ve yöneticiler geri döndüklerinde kendilerini bir askerî müdahalecilik ortamı içinde buldular. Grevler yasadışı ilan edildiği, milisler tasfiye edildiği ve çalışma saatleri sabit ücretle uzatıldığı için işgücünü kontrol edebiliyorlardı; ama hammaddelerin alımında ya da bitmiş ürünlerin satımında fabrika sahiplerinin pek söz hakkı yoktu.⁷

25 Eylül 1941'de, iktisadi kontrolün ve otarşinin ana düzeneği olan Instituto Nacional de Industria (INI) bir kararnameyle kuruldu.⁸ Bu enstitütün yetki alanı neredeyse her şeyi kapsıyordu: Askerî malzeme üretimi, maden araması, kömür, demir ve çelik, bakır ve demir-dışı madenler, kimyasallar, patlayıcılar, kauçuk vb. INI, sentetik petrol üretiminin yanı sıra, önce uçak daha sonra da bütün türlerde araç üretimine müdahale etti. Bu anlayış, otarşiyi hem bir zorunluluk hem de İspanyollara özgü bir erdem olarak

⁵ Bu süreç 1938'de milliyetçiler tarafından kurulan Servicio Nacional de Reforma Económica y Social de la Tierra tarafından denetlendi. Bkz. Carlos Barciela (ed.) *Autarquía y mercado negro*, Barcelona 2003, s. 55 ve devamı.

Glicerio Sánchez ve Julio Tascón (ed.), *Los empresarios de Franco*, Barcelona, 2003, s. 237 ve devamı.

Bkz. Elena San Román, *Ejército e industria: el nacimiento del INI*, Barcelona, 1999.

gören Franco'nun çok hoşuna gidiyordu. Görünen o ki bunun hiç de düşük maliyetli olmadığı, 1950 yılına kadar ne Franco ne de bakanları tarafından anlaşılabildi. Franco şöyle demişti: "İspanya kendi başına ayakta kalabilen ayrıcalıklı bir ülke. Yaşamak için lazım olan her şeye sahibiz, hayatta kalmamızı sağlayacak kadar mebzul üretimimiz var. Hiçbir şeyi ithal etmemiz gerekmiyor."⁹ Otarşi, ancak milliyetçilerin Almanya ve İtalya'ya borçlarının büyük kısmı ödendikten sonra azalabilecekti. 1939 ile 1943 arasında, Almanya'ya borçların ödenmesi için bütün ithalat ederinin %12'si; İtalya'ya borçların ödenmesi içinse bu ederin %3'ü gerekiyordu.¹⁰

Franco hidroelektrik barajlardan gelecek ucuz enerji ve tarımsal sulama fikrini de sevmiştir. Bunlar Primo de Rivera'nın diktatörlüğü döneminde Calvo Sotelo'nun hoşuna giden ve neredeyse İspanya'yı iflasa sürükleyen büyük projelerdi. 7 Ekim 1939'da Franco bunların inşa edilmesi için bir plan başlattı ve cumhuriyetçi savaş esirleri işçi olarak çalıştırıldı.¹¹ Bu tarz projelerin finansmanı ve ayrıca milliyetçi ekonominin epey bir kısmı, rejim ile beş büyük İspanyol bankası arasında çok yakın bir ilişkinin kurulmasını sağladı. İşbirlikleri karşılığında rekabete karşı korundular –İspanya'da 1962'ye kadar yeni bir banka açılmadı– ve ekonomide kendilerine verilen büyük güç sayesinde muazzam kâr biriktirip tam anlamda ticaret imparatorlukları kurdular.¹² Bir tarihçinin de yazdığı gibi, "[Y]eni İspanya'nın mimari sembolü Karlosçuların savaştan önce istedikleri gibi kilise değildi, bankaydı."¹³

Bu anti-komünist devlet, sahiplerine hiçbir değeri olmayan hisse senetleri vererek demiryolu ağını da millileştirdi.¹⁴ Petrol kıtlığında petrolün yüksek maliyeti, avantajı demiryollarının lehine çeviriyordu, ama RENFE dehşet verici yönetimi yüzünden

⁹ Franco'nun Henri Massis'e beyanı, 18 Ağustos 1938'de *Candide*'de yayımlandı.

Suárez, *Franco*, s. 119 ve devamı.

Joan Clavera (ed.) *Capitalismo español: De la autarquía a la estabilización, 1939-1959*, Madrid, 1978, s. 179 ve devamı.

Tusell, *Dictadura franquista y democracia*, s. 98.

Blinkhorn, *Carlismo y contrarrevolución*, s. 411.

Carreras ve Tafunell, *Historia económica de la España contemporánea*, s. 277.

berbat neticelere vardı. Bazı yorumculara göre Franco'nun mil-lileştirme programının etkileri, 1945 sonrası Sovyet uydusu olan devletlerdekine çok benziyordu.¹⁵

Francocu İspanya ile Stalinist Rusya arasındaki bir diğer para-doksal benzerlik ise yabancı ideolojilerin sirayetinde duyulan sap-lantılı korkuydu. İspanya'dan gelen çok sayıda üst düzey Sovyet danışman NKVD tarafından yurtdışındaki hain temaslarını itiraf etmeye zorlanıp sonra öldürülürken, milliyetçi İspanya'da siyasi gövdeyi kurtarmak için köklü cerrahi ameliyatlar yapılması ge-rektiği söyleniyordu. Vic Başpiskoposu, "İspanya'nın bağırsakla-rındaki iltihabı boşaltacak bir neşter"e ihtiyaç duyulduğunu söy-lemişti.¹⁶ Franco'nun basın ataşesi, Alba y Yeltes Kontu savaş sı-rasında bir İngilizle, İspanya'daki erkek nüfusunun üçte birini yok etmesi gerekse bile, İspanya'yı Bolşevizm virüsünden kurtarmak zorunda olduklarını belirtmişti.¹⁷ Neredeyse tüm cumhuriyetçi mahkûmları bütünüyle ellerinde tuttuklarına göre, milliyetçiler artık tam bir temizliğe girişebilirlerdi.

Ülkenin her yerinde esir kampları kuruldu. Geçici kamplar da dahil olmak üzere 190 kamp bulunuyordu ve buralarda 367.000 ile 500.000 arası mahkûm tutulmaktaydı.¹⁸ Son taarruz sırasın-da orta bölgeden 45.000, güneyden 60.000, Levante'dense 35.000 mahkûm alınmıştı.¹⁹ 1939 yazı geldiğinde, özellikle geçici kamp-larda mahkûm sayısını azaltmak zorunda kaldılar. Bazı mahkûm-lar şartlı tahliye edilmiş, 90.000'i 121 işçi taburuna gönderilmiş, 8.000'iyse askerî atölyelerde işe koşulmuştu. İdamlar, intiharlar ve kaçışlar da toplam sayıyı azalttı. Miranda de Ebro ve San Ped-ro de Cardena'dakiler gibi, Uluslararası Tugaylar içindeki yabancı savaşçılar için kurulan bazı "özel" kamplar mevcudiyetini sürdür-dü. Mahkûmlardan bazıları Belchite'yi tekrar inşa etmeleri için yollandı. Onlara, "Belchite'yi siz yıktınız ve şimdi siz yeniden inşa edeceksiniz," denmişti.

¹⁵ Örneğin bkz. Robert Graham, *A Nation Comes of Age*, Londra, 1984.

¹⁶ Antonio F. Canales, *La llarga postguerra*, Barcelona, 1997, s. 178.

Kemp, *Mine Were of Trouble*, s. 49-50.

Rodrigo, *Cautivos*, s. 209.

A.g.y.

Ocak 1940'da esir kamplarının denetimi Ordu Bakanlığı Hizmetler Genel Müdürü General Camilo Alonso Vega'daydı. Vaktiyle sivil muhafızların müdürü olan Alonso Vega daha sonra İçişleri Bakanı oldu. Askerî mahkemelerde hüküm giyenler, yeniden inşa işleri için sürgün yerlerine ya da Asturias, León ve Bask bölgesine kömür çıkarmaya gönderildi; bazıları cıva çıkarmak zorunda kaldı, binlercesiyse kanal kazmaya ve Franco'nun çok sevdiği diğer projelerde çalışmaya yollandı. Bu zorla çalıştırma büyük ölçüde, tıpkı Beria'nın Gulag'ında olduğu gibi²⁰ hiç de düşük maliyetli değildi, ama sonraları işler çeşitli şirketlere taşere edilince bu şirketler ücretsiz emeği askerî yetkililerden daha iyi kullandı. Mahkûmlar ayrıca, daha önce mümkün olmayan sulama ve başka yöntemler sayesinde imkânlarını geliştirebilen toprak sahiplerine kiralandılar. Adalet Bakanlığı'na göre sayıları 270.719'u bulan geride kalan mahkûmlar, yalnızca 20.000 kişilik kapasiteye sahip hapishanelere dağıtıldılar.

Fransız sınırı boyunca milliyetçi İspanya'ya geri dönen cumhuriyetçilerse, her ne kadar siperler boşaltılmış da olsa hâlâ savaş durumunda olan bir toplum buldu. 26 Nisan 1940'ta çıkarılana benzer baskıcı yasalar, "18 Temmuz 1936'dan kurtuluşa kadar kızıl bölgede" yaşanmış her şeyden intikam almakta ısrarcıydı. Soruşturmalar sadece kişilere karşı işlenen suçları değil, aynı zamanda "dine, kültüre, sanata ve ulusal mirasa" karşı işlenen "manevi" nitelikte olanları hedef aldı.²¹

"Sorumlulukların isnadı," "Halk Cephesi partilerinin, işçi sendikalarının ve Masoncu örgütlerin kadrolarının fiziki imhası"nı ve "Cumhuriyet'i himaye etmiş ve ayakta tutmuş siyasi kuvvetlerin kökünün kazınması"nı hedefliyordu.²² Francocu teröre dair nihai bir rakamımız yok, ama İspanya'daki illerin yarısından fazlasında yapılan en son araştırmalara göre buralarda en az 35.000 resmî idam gerçekleşti.²³ Bu da savaş sonrası genel kabul olan

²⁰ Bkz. Anne Applebaum, *Gulag*, Londra, 2003.

Casanova (ed.), *Morir, matar, sobrevivir*, s. 31.

Michael Richards, *Un tiempo de silencio*, s. 30; ve Dionisio Ridruejo, *Escrito en España*, s. 93.

1945'e kadar örneğin Valencia'da yaklaşık 5.000; Katalunya'da 4.000;

50.000 sayısının düşük olabileceğini ortaya koyuyor. Resmî olmayan ve rasgele öldürülenler, savaş esnasında hapishanede idam edilenler, intihar edenler, açlık ve hastalık yüzünden ölenler de eklenirse,²⁴ toplam sayı muhtemelen 200.000'e yaklaşıp.

Öte yandan, cevaplanamaz şu soru da sorulmak zorunda: Kazanan taraf Cumhuriyet olsaydı kaç idam gerçekleşecekti, kamplarda kaç kişi ölecekti? Çok sayıda tarihçinin de belirttiği üzere, iç savaşın kazananı kaybedenlerden her zaman daha fazla öldürür. Her şey, ortaya çıkacak Cumhuriyet rejimine bağlı olacaktı. Bu komünist bir rejim olsaydı, diğer komünist diktatörlüklerden hareketle bir yargılamada bulunursak, sistemin paranoyak doğası sebebiyle sayı çok yüksek olacaktı. Fakat bu sayı İspanya'daki rejimin Stalinist bir rejim mi, yoksa Negrín'in düşündüğü gibi daha İspanyol bir çeşide evrilmiş bir rejim mi olacağına göre epey değişirdi.

Caudillo idam hükümlerini yemekten sonra kahvesini içerken, genellikle de özel rahibi José María Bulart eşliğinde okurdu. İdam edilmesi gerektiğini düşündüklerinin karşısına "E," cezasının hafifletilmesi gerektiğini düşündüklerinin karşısınaysa "C" yazardı. İbret-i âlem olsun istediklerine "garrote y prensa" (boğazlama ve basına verme) yazardı. Kahvenin ardından yaveri cezaları telgraf aracılığıyla hapishane müdürlerine iletecek olan, her ilin her bölgesindeki askerî valilere gönderirdi. Ardından cezalar hapishanenin merkez salonunda okunurdu. Bazı yetkililer adı okuduktan sonra, eğer bu isim José ya da Juan gibi yaygın bir adsa, soyadı eklemeyen önce bu adı taşıyan herkesin korkuya kapılmasını beklemekten zevk alırdı. Amorebieta'daki kadınlar hapishanesinde gardiyanlık yapan rahibelerden biri bu görevi yerine getirirdi.²⁵

Madrid'in Doğu mezarlığında 2663 infaz kaydedildi; Jaén'de 1950'ye kadar 1.280; Albacete'de 1939 ile 1953 yılları arasında 1.026, vs. Casanova, *Morir, matar, sobrevivir*, s. 19 ve devamı; Santiago Vega Sombria, *De la esperanza a la persecución*, s. 279. Paul Preston, İspanya'nın 50 ilinin sadece 36'sında 92.462 kurbanın isimleriyle tespit edildiğine dikkat çekmiştir.

Örneğin, Leon'daki kötü şöhretli San Marcos Hapishanesi'nde 800'den fazla kişi açlık ve soğuktan öldü.

Vinyes, *Irredentas*, s. 114.

Ölüm cezasından kurtulanlar beş yüz hapishaneden birinde sefil koşullarda yıllar geçirdi. Barcelona'daki Model Hapishanesi'nin müdürü Isidro Castrillón López tutuklularına şöyle diyordu: "Bilmelisiniz ki bir mahkûm bokun on milyonuncu parçasıdır."²⁶ Mahkûmlar açlığın yanı sıra susuzluğa da maruz bırakılıyordu. Bazen üç gün için yalnızca ufak bir tas su veriliyordu. Tifo ve dizanteri salgınları baş gösteriyordu. Anneler ve küçük çocukların tutulduğu, yıkanma imkânının neredeyse hiç olmadığı ve pis koku yüzünden insanların burunlarının direğinin kırıldığı hapishanelerde yaşıyordu bunlar.²⁷ Şair Miguel Hernández, Palencia Hapishanesi'nde zatürre, Ocana Hapishanesi'nde bronşit ve öldüğü Alicante Hapishanesi'ndeysse tifüs ile tüberküloza yakalanmıştı.

Birçok hapishane sistemindeki standartlar açısından değerlendirildiğinde bile, gardiyanlar ve üst düzey yetkililer arasındaki yolsuzluk gırla gidiyordu. Pontevedra'daki San Simón ceza kolonisinde şartlı tahliyeler para karşılığı satılmaktaydı; en dehşet verici olansa, yüklü miktarda bir ödeme yapıldığı takdirde ölüm cezasının başka birisine verilmesiydi. Vigolu bir doktorun ailesi, üst düzey bir yetkilinin bu hizmet için istediği 400.000 pesetayı toplayabilmek amacıyla umutsuzca çabalamıştı.²⁸ 1 Nisan 1939'dan sonra yakalananlar "*posterio-reler*" diye biliniyordu. Bunlar genellikle siyasi milisler ya da rejime karşı direnen gerilla üyeleri-ydi. Bu kişilerin çoğu, örgütlerindeki diğer kişilerin adını vermelerini sağlamak için "la bañera"ya sokulmak ya da elektrik verilmek gibi dehşet verici işkencelere maruz kaldı. Hem *posterio-reler* hem de *anterio-reler* bazen Falanjistlerin eşliğinde, milliyetçi kurbanların dulları teşhis etsin diye sıraya dizilirdi. Bir kocanın ölümüyle ilişkili olduğuna dair ufacak bile bir şüphe duyulanlar "kaybolurdu."

Solcu görüşleri açıklamak için kullanılan Bolşevik enfeksiyonu kavramına sözümona bilimsel bir temel verilmişti. Madrid Üniversitesi'nden psikiyatri profesörü Binbaşı Antonio Nágera 1938

²⁶ Francisco Moreno, *Víctimas de la guerra civil*, s. 278.

Juana Doña, *Desde la noche y la niebla*.

Francisco Moreno, *Víctimas de la guerra civil*, s. 278.

(İsp.) küvet -çn.

yazında, milliyetçi bölgede “psiquismo del fanatismo marxista”yı incelemek için on dört klinikli bir psikolojik araştırma merkezi kurdu. Elde ettiği sonuçlara göre İspanyolluğun ırksal açıdan bozulmasını engellemenin tek yolu çocukların şüpheli ailelerin elinden alınarak milliyetçi değerlerle eğitilmeleri idi. 1943’te 12.043 çocuk, annelerinden alınarak Falanjist Auxilio Social’e, yetimhanelere ve dinî kurumlara gönderildi. Çocuklardan bazıları evlat edinmeleri amacıyla seçilmiş ailelere verildi. Bu model otuz yıl sonra askerî diktatörlük altındaki Arjantin’de de uygulandı.²⁹

Milliyetçi İspanya, rejime sempati duymayan herkes için açık bir cezaevi gibiydi. Çeşitli gizli polis daireleri kurulmuştu. Franco’nun Hür Masonlar takıntısı, Mart 1940’ta Servicio de Información Especial Antimasónico’nun kurulmasına sebep oldu. Franco’nun nazarında Hür Masonlar, İspanyol İmparatorluğu’nun kaybedilmesinin, monarşinin çöküşünün ve Cumhuriyet dönemindeki sayısız “devlet suçu”nun sorumlusuydu. 29 Mart 1941’de “Devlet Güvenliği” için yasadışı propagandayı; grevler ve rejim aleyhine söylentiler de dahil olmak üzere suç iştirakini hedef alan, bunların hepsini “askerî kalkışma”yla eşdeğer gören bir yasa çıkartıldı. Daha sonra Nisan 1947’de gerilla savaşını hedef almak için, bireysel özgürlükleri daha da kısıtlayan Haydutluk ve Terörizmin Bastırılması Yasası çıkarıldı.

Her şeyi kontrol etme deliliği milliyetçi hareketin kendisine bile uzanmıştı. Falange ve Karlosçuların oluşturduğu devlet siyasi hareketi FET y de las Jons’a baskı ve toplumsal kontrol altında hayati bir rol verilmişti. Serrano Súñer “eski gömlekler”in anti-kapitalist retorikleriyle askeriye ve zenginleri rahatsız etmelerini engelledi. Franco’ya, ideolojisini yönetmesi için –“Tanrı’nın ve tarihin huzurunda”– tam yetki verilmişti. Önde gelen “eski gömlek” Falanjistler ya yurtdışına büyükelçi olarak gönderildiler ya da onlara İspanya’nın ücra köşelerinde görevler verildi. Hareketin milli konsey üyeliğine aday olanlar, Caudillo’ya körü körüne itaat ettikleri için seçilmişti. İç savaşın bittiği 1939 yılında partinin 650.000 üyesi bulunuyordu. 1945’e gelindiğinde bu sayı neredeyse

Marksist fanatizmin psişizmi –ed.n.

Richards, *Un tiempo de silencio*; ve Vinyes, *Irredentas*.

ikiye katlandı. Almanya ve Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, hayatın tüm veçhelerini yöneten bürokraside terfi almak isteyen biri mutlaka parti üyesi olmalıydı.

Eylül 1939'da, yükseköğretimdeki bütün öğrencilere üyelik mecburiyeti getirilen İspanyol Üniversiteler Birliği kuruldu. Üniversitelerin kendileri de devlet bürokrasisinin birer uzantısı haline aldı. Gençlik örgütleri –hatta işveren örgütleri– de benzer bir muamele gördü. Muazzam bir gücü elinde bulunduran Falanjist sendika Organización Sindical'in işçi haklarıyla pek bir alakası yoktu. Vazifesi, işgücünün askerî denebilecek bir düzende devlet hizmetinde çalışmasını sağlamaktı. Öte yandan, *Winterhilfe* örgütünün bir kopyası olan Falanjist hayır kurumu Kış Yardımı Derneği'nin uzantısı Kadın Kolu'na dahil değillerse şayet, kadınlardan evde oturmaları bekleniyordu. Bu örgütün ana rolü kadınları ev işlerinde ve kocalarına itaat konusunda eğitmektir. Silahlı kuvvetlerdeki milli hizmetin bir eşdeğeri olarak genç kadınların altı ay boyunca Auxilio Social'de çalışmaları, bunu da ya kurumdaki çocuklara bakarak ya da aşevlerinde çalışarak gerçekleştirmeleri gerekiyordu.³⁰

Cumhuriyetçiler mağlup olunca geçici efendilerine olduğu kadar Kilise'nin otoritesine de boyun eğmek zorunda kaldı. Franco, Kilise'nin ayrıcalıklarını, zenginliklerini, eğitimdeki gücünü ihya etme konusunda çok cömertti, ama bunun karşılığında rahiplerin devletin bir kolu gibi hareket etmesini bekliyordu. Kilise'nin ilkokullar üzerindeki kontrolünün tekrar inşa edilmesiyle birlikte Franco'nun Eğitim Bakanlığı Masoncu, Yahudi ya da Marksist etkiler altına girdiği düşünülen binlerce öğretmeni ve üniversite-deki binlerce hocayı tasfiye etti. Üniversiteler, dinsel yetkililerin kuvvetli yönlendirmesiyle Falange'nin kontrolündeydi. Milliyetçi hareketin kaideleri tarihten mimarlığa kadar bütün konulara empoze edildi. Tüm formlarıyla kültürel yaşam da sıkı sıkıya sansüre tabi tutuldu. Bu süreç 1938 yılında çıkartılan Basın Kanunu'yla başladı. Askerî ve dinsel sansür kütüphanelere kadar uzanarak yasaklanmış kitapların imhasına vardı.

Tutuklanmayan ya da serbest bırakılan cumhuriyetçiler, hâlâ kuşatılmış halde olduklarının farkındaydı. Birçoğu daha önceki

³⁰ Angela Cenarro, *La sonrisa de Falange*, 2006.

işlerini geri almalarının imkânsız olduğunu gördü. Öncelik her zaman milliyetçi ordunun eski mensuplarındaydı. Ayrıca her zaman kıskanç bir komşu ya da rakip tarafından yetkililere ihbar edilme riski vardı. Toplum, vatanseverliğin bir parçası olarak birilerini suçlamaya teşvik ediliyordu. Kapıcılar ve bekçiler, bütün diktatörlüklerde olduğu gibi, polis ajanları haline geldiler; rahipler de ayine gelmeyenleri bir kenara not ediyordu. Bu kişiler “altıncı kol” denilen topluluğun bir parçası olarak görüldü; milliyetçilik davasına, tespit edilebilir eylemlerle değil düşünceleriyle hainlik eden kişilerdi bunlar onların nazarında.

İşte tüm bütün bunlar yüzünden hayatta kalmak zorlaşıyordu. Örneğin siyaseten güvenilmez görülenlerin dükkân açmasına izin verilmiyordu. Memleketlerinde geçinemeyenlerin birçoğu tanınmadıkları büyük şehirlere göç etti. İç savaş sonrası yıllar, büyük acıların çekildiği ve değişim umudunun pek olmadığı zamanlardı. Franco’nun rejimi zaptedilemez görünüyordu.

SÜRGÜNLER VE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Şubat 1939'da Katalunya'nın düşmesiyle birlikte Fransa sınırını geçen 450.000 cumhuriyetçi, iç savaşın ilk mültecileri değildi.¹ Sonuncu da olmadılar. Cumhuriyet yıkılırken Mart ayında Akdeniz limanlarından kaçmayı başaran 150.000 kişi Fransa'nın sömürgesi Tunus'a ulaştı; burada Tunus yakınlarındaki Getta ve Gafsa kamplarında, diğerleriyse Bizerta ile Argelia yakınlarındaki diğer kamplarda tutuldular. Koşullar insanlıkdışı diye tanımlanıyordu. Fransız sömürge yöneticileri bu "kızıl" akınından memnun değildi. Buradaki çok sayıdaki tutukludan biri, eskilerin duvar ustası, sonraların IV. Kolordu komutanı ve Casado'nun darbedeki askerî yoldaşı Cipriano Mera'ydı. Diğer birçok cumhuriyetçi gibi Mera da Fransa 1940 yılında düştüğünde milliyetçi İspanya'ya iade edildi ama ölüm cezası hafifletildi.²

¹ 1936 ve 1938 arasında, farklı boyutlarda üç dalga vardı: İlki 1936 yazında; ikincisi Haziran 1937'de Santander ve Asturias'ın düşüşünü takiben; ve üçüncüsü, 1938 baharında Aragón seferberliği sonucunda. 15.000 mülteci den oluşan ilk dalga, milliyetçilerin Irún ve San Sebastián'a saldırmasıyla esasen Bask bölgesinden geldi. İkinci dalgada 160.000 ve üçüncü dalgada, Pireneler'deki Bielsa cebinden kopan 42. Tümen'den 7.000 askerin de bulunduğu 14.000 kişi vardı. Bu üç dalgadaki insanların çoğu Cumhuriyet topraklarına geri döndü ve 1938'in sonunda Fransa'da sadece 40.000 kişi kaldı (Dolores Pla Brugat, "El exilio republicano español," *AULA Historia social içinde*, no. 13, Valencia, İlkbahar, 2004; Bartolomé Bennassar, *La guerre d'Espagne et ses lendemains*, Paris, 2004, s. 363).

Mera 1946'da hapisneden salındı. CNT'den eski dostlarıyla iletişime geçti ve ardından tekrar Fransa'ya kaçtı, 1975'te orada öldü.

Şubat ve Mart 1939'da sınırı geçen mülteciler bir yandan kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve hastalar olarak, diğer yandan askerler ve askerlik çağına gelmiş erkekler olarak ayrıldı. Sayıları 170.000 kadar olan ilk grup Prats de Molló, La Tour-de-Carol, Le Boulou, Bourg-Madame ve Arles-sur-Tech'deki kamplara gönderildi ve daha sonra Fransa'nın yetmiş *département*ına dağıtıldı. İkinci grupsa genellikle güneybatı Fransa'daki plajlara kurulan derme çatma kamplarda tutuldu.

Mağlup cumhuriyetçilerin gönderildiği yerler ıslak, tuzlu ve rüzgâra karşı hiçbir koruması olmayan sahil şeridi boyunca uzanıyordu. Şubatin ortasında ilk açılan kamp Argelès-sur-Mer'deydi. Burası, bir hektarlık dikdörtgenler şeklinde bölünmüş, dikenli tellerle çevrilmiş ve Senegalli birliklerce korunan, bataklıktan farksız sayılabilecek bir yerdi. İçme suyu sıkıntısı vardı. Birçok insan deniz suyunu içmeye yöneliyordu. Ne yıkanma imkânı ne de tuvalet sağlanmasına dair çaba gösteriliyordu. Yemek çok az ve kötüydü. Erkekler uyuzdan ve bittten mustarıptı. Pek çoğu üstünde başında doğru dürüst bir kıyafet olmayan, kişisel eşyalarından, paradan ya da yemekten yoksun olan 77.000 mülteci, hasta ve yaralıları için kulübeler inşa etmek zorundaydı. Geri kalanlarsa rüzgârdan korunmak için kumu kazıyordu. Ancak ilk birkaç hafta geçtikten sonra tasla içme suyu ve deniz kenarında tuvalet inşa etmeleri için tahta verildi.

Uluslararası Tugaylar'ın Letonyalı üyesi Emil Shteingold, yaklaşık 90.000 insanın toplandığı en büyük kamp Saint-Cyprien'i şöyle betimliyordu: "Yaklaşık iki kilometre uzunluğunda, dört yüz-beş yüz metre genişliğinde, üzerinde hiçbir bitkinin yetişmediği kasvetli, kumlu bir toprak parçası hayal edin. Bir taraftan Akdeniz'in sularıyla yıkanan, diğer tarafta bataklıkla sonlanan. Bu alan dikenli tellerle çevrilmiş ve kare şeklinde bölümlenmişti. Kampın çevresine makineli tüfekler yerleştirilmişti. Plajda, altında gelgit olan kazıkların üzerine sabitlenmiş uzun bir kütükten tuvalet yapılmıştı. İşte, cumhuriyetçi Fransa ve onun sosyalist hükümeti bizi böyle ağırladı. Bu sıcak ağırlamaya karşılık bir minnettarlık nişanesi olarak tuvaletlerin bulunduğu alana 'Dala-dier Bulvarı' adını verdik... Kum kuru gibi görünse de sadece yü-

zeyi öyleydi. Beş ya da on kişilik gruplar halinde kumun üstünde uyumak zorunda kaldık. Altımıza kalın paltolar ve battaniyeler serdik, diğer battaniyeleri ve ceketleri üstümüze örttük. Soğuk rüzgâr ıslak tarafların donmasına yol açacağından, bir taraftan diğerine dönmek akıllıca değildi, zira aksi takdirde zatürreye yakalanabilirdiniz... Yaralı ve hastalar da buraya getiriliyordu. Ölüm oranı o kadar yüksekti ki günde yüz kişiye dayanmıştı.”³

Güneydeki diğer kamplar da aşağı yukarı aynı durumdaydı ve yenileri açılmaktaydı. Nisanda Basklar, havacılar ve Uluslararası Tugaylar’ın üyeleri Gurs’e nakledildi. Barcarès’teki durum biraz daha iyiydi, çünkü oraya gönderilenler İspanya’ya iade edilmek istediklerini belirtmişti. Carcassonne yakınlarındaki çok daha küçük Bram kampı ise iyi durumdaki çok az sayıdaki kamptan biriydi. Seksen yataklı bir reviri bile vardı. Fransız yetkililer büyük kamplardaki berbat koşulları iyileştirmek için buralarda tutulan insanların bazılarını dağlardaki Arles ve Prats de Molló tasnif kamplarına gönderme girişiminde bulundu. Ama çok sayıda insan soğuktan öldüğünden bu uygulamayı durdurmaları gerekti.⁴

Saverdun ile Foix arasında bulunan Vernet-les-Bains kampı Birinci Dünya Savaşı’ndan kalma, dış dünyadan koparılmış bir ceza kampıydı. Dikenli tellerle çevrili üç bölgeye ayrılan yaklaşık elli hektarlık bu alanda, Fransız yetkililerin “kamu güvenliği için tehlike” addettiği cumhuriyetçiler tutuluyordu. Bunların arasında, eski Durruti Bölüğü olan 26. Tümen’den sağ kalanlar ve 150 Uluslararası Tugaylar üyesi “cüzzam kolonisi” diye bilinen bir kısma ayrılmıştı. Vichy hükümeti döneminde kamp, kendi toplama kampı ilkelerine göre burayı yeniden inşa eden Almanların eline geçti. Fakat Arthur Koestler şöyle yazmıştı: “Yiyecek, tesisat ve hijyen açısından bakıldığında, Verney herhangi bir Nazi toplama kampından çok daha kötüydü.”⁵ Bu tür koşullarda binlerce mültecinin öleceği öngörülebilirdi. Diğer kamplardaki şüpheli erkek siyasi eylemciler Collioure’daki Templar Kalesi’ne, kadın milislerse Rieucros kampına nakledildi.

³ Emil Voldemarovich Shteingold, “My Last 10 Days in Spain,” RGVA 35082/3/32, s. 1.

Antonio Soriano, *Éxodos, Historia oral del exilio republicano en Francia 1939-1945*, Barcelona, 1989, s. 23.

Arthur Koestler, *La lie de la terre*, Paris, 1946, s. 148.

Fransız yetkililer böyle bir akına hiçbir zaman hazırlıklı değildi, ama insani felaketin kapsamı çok açık olduğunda da harekete geçmek için çok yavaş ve isteksizdiler. Bu kadar çok mültecinin günlük bakım masrafının yedi milyon franka dayandığı düşünülürse bu çok da şaşırtıcı değildi. Sağcı basın, çok fazla solcunun gelmesine izin verdiği için sürekli Daladier hükümetine saldırıyordu, *Candide* mecmuası ise onları beslemekten şikâyetçiydi.⁶ Fransız yetkililer mültecileri İspanya'ya dönmeleri ve milliyetçilere teslim olmaları için teşvik ediyordu. Yalnızca Fransa'da ilişkileri olup da hiçbir zaman devlet yardımı istemeyeceklerine dair bir formu imzalamaya hazır olanlar kamplardan salındı. İspanya'ya dönmek için haricindeki diğer alternatifler Yeni Dünya'ya veya kendilerini kabul edecek başka bir ülkeye göç etmek ya da Fransız Yabancı Lejyonu'na veya savaş tehdidi yaklaştıkça istihkâmları ve diğer projeleri geliştirmek için kullanılan işçi taburlarına "gönüllü" olmaktı.⁷

1939'un sonuna gelindiğinde 140.000 ile 180.000 arasında kişi İspanya'ya dönüp şanslarını denemeye karar verdi.⁸ 300.000 kadar insan Fransa'ya, diğer Avrupa ülkelerine ya da Latin Amerika'ya iltica etmeyi tercih etti. Lázaro Cárdenas'ın Meksika hükümeti cumhuriyetçi bölgeden gelen çocukları zaten sıcak bir biçimde karşılamıştı. Bunu farklı yaşlarda binlerce insan izledi, ki içlerinde José Giral ve General Miaja da vardı. Kimileri o sıra bir halk cephesi hükümetinin yönettiği Şili'ye, kimileriye önce Dominika'ya, ardındansa Venezuela ve Küba'ya gitti. Arjantin yalnızca 2.500 kişiye izin vermişti ve öncelik Basklara verildi. Avrupa'da Belçika 5.000 mülteciyi kabul etmişken Britanya yalnızca birkaç yüz kişiye izin verdi. Sovyetler Birliği 3.000'den fazla kişiyi kabul etmişti ve bunların büyük kısmı İspanya Komünist Partisi'nin üst düzey mensuplarıydı. Fransa'da kalan 50.000 ile 60.000 kişi yarı askerleştirilmiş bir kuruluş olan Yabancı İşçiler Şirketleri'ne kaydedilerek maden ocaklarında, savaş sanayisinde ya da tarımda çalıştırıldı.⁹

⁶ *Candide*, 8 February, 1939.

Bkz. Geneviève Dreyfus-Armand, *El exilio de los republicanos españoles en Francia*; Bennassar, *La guerre d'Espagne et ses lendemains*; Tusell, *Dictadura franquista y democracia*, s. 36.

Dreyfus-Armand, s. 79; Tusell, *Dictadura franquista y democracia*, s. 36.

Bkz. rakamlar üzerinde anlaşılmayan Bennassar ve Dreyfus-Armand.

Cumhuriyetçi liderler sıradan sürgünlerin maruz kaldığı güçlükleri ve sıkıntıları nadiren yaşadı. Ciddi kalp rahatsızlığı bulunan Azaña 4 Kasım 1940'ta Montauban'da öldü. Bir zamanlar dost olan, ama artık birbirlerine derin husumet besleyen Juan Negrín ve Indalecio Prieto mücadelelerini Fransa'da sürdürdü. Negrín 31 Mart 1939'da Cortes'in daimi üyelerini Paris'te bir toplantıya çağırırsa da Prieto 27 Temmuzda Cumhuriyet hükümetini resmen lağvetmek için başka bir toplantı düzenledi ama Negrín buradan çıkan oylamayı kabul etmeyi reddetti.

Prieto ve daimi delegasyon, İspanyol Cumhuriyetçilere Yardım Konseyi'ni (JARE) kurduğunda çatışma iyice keskinleşti.¹⁰ Prieto, Negrín'den cumhuriyet hükümetinin Avrupa ve Kuzey Amerika'da sahip olduğu değerli eşyaların ve paranın kontrolünü devretmesini istiyordu, ki bunlara meşhur *Vita* yatı "hazinesi" de dahildi. Negrín bunu, kendi örgütü olan İspanyol Cumhuriyetçileri Tahliye Servisi'ne (SERE) tahsis etmişti. Mücevherler, tahviller ve diğer değerli eşyalarla birlikte değeri yaklaşık 300 milyon doları bulan hazine, Halkın Sivil Sorumluluklar Mahkemesi'nin milliyetçi yandaşlara karşı verdiği kamulaştırma kararları sayesinde toplanmıştı. Bütün bunlar XIII. Alfonso'nun şahsi yatı olan *Vita*'da saklanmıştı ve Negrín'in *carabinerolarından* bir müfrezece korunuyordu.

Vita, Meksika'ya gitmek üzere Le Havre'dan demir alıp beklenenden birkaç gün önce Veracruz'a vardı. Erken gelindiği için, Negrín'in sırdaşı Dr. José Puche yatın içindekilerin sorumluluğunu almak üzere rıhtım tarafında bulunmuyordu. *Carabineroların* komutanı Enrique Puente ne yapması gerektiğini sormak için Prieto'ya telefon etti ve Prieto Cumhurbaşkanı Cárdenas'ın onayıyla bütün sevkiyata el koydu. Hazine JARE'nin kontrolünde başkent Meksiko'ya götürüldü ve böylece Prieto sevkiyatı Negrín ve komünistlerin burnunun dibinden almış oldu.

Fakat bu darbeden sonra bile Negrín ve ortakları hiçbir zaman kendilerini tam olarak yoksulluk içinde bulmadı. Negrín, hükümeti döneminde kamulaştırılan kaynaklardan oluşan bir hesabı şahsen kontrol ediyordu ve Londra yakınlarında büyük bir kır evi alabilmişti. Kendisi 1945 yılına kadar orada yaşadığı gibi, burası

¹⁰ Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles.

bir düzineye yakın cumhuriyetçi siyasetçiye de lojman olarak tahsis edilmişti. Diğer liderler bu kadar şanslı değildi. 1940 yazında Alman birlikler Fransa'yı işgal edince Franco, Mareşal Pétain'dan 3.617 cumhuriyetçi lideri iade etmesini istedi. Vichy rejimi çok azını vermeyi kabul etse de Gestapo'ya yedi lideri teslim etti. Bunların içinde Generalitat'ın başkanı Lluís Companys, anarşist eski bakan Joan Peiró, Francisco Cruz Salido ve Julián Zugazagoitia da vardı. Bu dört isim idam edildi, diğer üçüyse ömür boyu hapis cezası aldı. Largo Caballero Gestapo tarafından yakalandı ve ardından Berlin'de sorgulandıktan sonra Sachsenhausen toplama kampına gönderildi. 1945'teki kurtuluş zamanında zar zor ayakta duruyordu ve çok geçmeden de öldü.

Fransa'daki yabancı komünistler Komintern'in emirlerine riayet ediyordu ve Ağustos ayında Nazi-Sovyet paktı imzalandığında sessiz kalmak zorundaydılar. İspanya'da kalanlar yeraltı örgütleri kurmayı denedilerse de Francocu gizli polis genellikle işkence altında aldıkları isimler sayesinde bu ağırları bir bir parçalamayı başardı.

İkinci Dünya Savaşı Franco'nun devlet idaresi için en büyük meydan okumaydı. Almanya 1 Eylül 1939'da Polonya'yı işgal edince Franco "İspanyol halkının en katı tarafsızlığı"nı dayatan bir kararname çıkardı. Fakat iki ay sonra, 31 Ekimde, kuvvetleri yeniden silahlandırmaya ve orduyu zorunlu askerlik aracılığıyla 150 tümene çıkarmaya yönelik iddialı bir plana girişmeye karar verdiğini duyurmak üzere Junta de Defensa Nacional'i topladı. Bu karar iki milyon askerin silah altına alınmasının hedeflendiği anlamına geliyordu. Genelkurmay'a topçuları sahil şeridinde toplamak suretiyle Cebelitarık Boğazı'nı kapatmaya hazırlanmasını emretti. Ayrıca Fas'taki ordunun, daha büyük olan Fransız bölgesinin işgali için hızlıca güçlendirilmesini istedi. Donanma ise Fransızların Kuzey Afrika limanları dahil olmak üzere, Akdeniz'deki trafiğini engellemeye ve gerekirse Portekiz kıyısındaki trafiği de engelleyerek Britanya gemilerinin önünü kesmeye hazırlanacaktı.¹¹

İspanyol kıyıları ve karasuları Cádiz'deki üssün yanı sıra Vigo'dan 21 denizaltı ikmal edecek Alman Kriegsmarine'in tasarru-

¹¹ Manuel Ros, *La guerra secreta de Franco*, Barcelona, 2002, s. xxiv.

funa verildi. Tankerler ve ikmal gemileri U-botlara ikmal yapmak için mekik dokudu. Cebelitarık Boğazı'nı izleyen İtalyan gemileri ve denizaltıları hem Akdeniz hem Atlantik tarafında rutin olarak İspanyol karasularını kullandı.¹²

Nisan 1940'ta Mussolini Almanya'nın yanında savaşa girmeye karar verdi. 21 Temmuzda, Fransa düşerken, Franco tarafsızlığı "savaş-dışılık" durumuyla değiştirdi. Kırk sekiz saat sonra Tanca'nın işgal edilmesi emrini verdi. Aynı gün Alman büyükelçi von Stohrer ile yaptığı bir toplantıda, eğer Führer kendisine ihtiyaç duyuyorsa savaşa girmek istediğini bir mesajla Hitler'e iletti. Temmuzun ortasında General Vigón'u önce Hitler ve Ribbentrop'u görmeye, ardından Belçika'daki Châteu de Acoz'a giderek Mihver devletlerinin yanında savaşa girme isteğini iletmeye yolladı. Koşulların müzakere edilmesini talep ediyordu. Silah, yakıt, mühimmat ve gıdanın yanı sıra, "yirminci paralele kadar Fas, Oran, Sahara'yı; ve Nijer deltasına kadar Gine'nin kıyı bölgesi"ni istiyordu.¹³

Franco'nun savaşa girmenin karşılığında talep ettiği bedel karşısında afallayan Naziler buna pek ilgi göstermedi, ama Hitler birkaç gün sonra Richthofen aracılığıyla mesaj göndererek, Cebelitarık'a çok yakında düzenlenecek -Denizaslanı Harekâtı, yani Britanya'nın işgaliyle örtüşen- bir harekâтта işbirliği yapması için hazır olması gerektiğini Franco'ya iletti. Richthofen ve Vigón saldırı planlarını koordine etmek üzere bir araya geldi ama 31 Temmuzda Amiral Raeder'in Kriegsmarine'in başarıyı garanti etmediğini ileri sürerek Führer'i uyarması üzerine Denizaslanı Harekâtı askıya alındı.

Hitler'in ilgisi çok geçmeden en büyük emeline, yani Sovyetler Birliği'nin işgaline dönmeye başladı. İspanya'yı Atlantik'teki bir kale olarak Mihver devletlerine sunan Franco 15 Ağustosta Mussolini'ye yazdığı mektupta, İspanya'nın "elverişli anda" istediği şartlarda savaşa girebilmesi için Hitler'i ikna etmek hususunda aracılık etmesini istedi. Deniz, İtalya'nın özel alanı olarak korunacağı için Hitler Franco'ya Batı Akdeniz'de güç vermek istemiyordu.¹⁴

¹² Suárez, *Franco: la historia y sus documentos*, V. cilt, s. 87.

A.g.y., s. 153-154.

Heiberg, *Emperadores del Mediterráneo*; ve Preston, *Franco*.

Hitler, Fransa sınırındaki Hendaye'de 23 Ekimde Franco ile kişisel bir görüşme yapmaya karar verdi. Franco İspanyol demiryoluyla seyahat ediyordu ve geç kaldı. Bu durum Nazi liderini son derece öfkeliendirdi. Hitler Franco'nun Kuzey Afrika'daki Fransız İmparatorluğu üzerindeki taleplerini bir kez daha reddetti. Ertesi gün Mareşal Pétain'le görüşecekti ve Vichy rejimiyle işbirliğini sağlama almak istiyordu. Nihayetinde, Franco'nun istendiğinde savaşa gireceği; Cebelitarık'ın İspanya'ya verileceği; ve o an için tanımlanmamış bazı Afrika topraklarının ileriki bir tarihte verilebileceğine dair belirsiz onayları içeren bir protokol hazırlandı.

Aralık ayında Hitler, Wehrmacht'ın Felix Harekâtı'yla Cebelitarık'ı ele geçirmek üzere on beş tümenlik bir kuvveti hazırladığını Franco'ya bildirmesi için Canaris'i gönderdi. Franco, Britanya'nın Kanarya Adaları'na saldırarak cevap vereceği endişesini dile getirip garanti istedi. Hitler, Franco'nun Hendaye'de yapılan anlaşmaya "ihanet" ettiğini duyduğunda öfkeliendi. 6 Şubat 1941'de Hitler Franco'ya kibar ama buyurucu bir mektup daha gönderdi. Aynı esnada Franco çok sayıda top, yedek parça, sinyal teçhizatı, kamyon, lokomotif ve vagon talebini dile getirdiği bir bildiri yolladı ve Alman bürokratlar bu listeyi Almanya'nın karşılayamayacağı kadar şişkin buldu.¹⁵ Bunun üzerine Hitler "Latin şarlatanlar"ın birbirlerini anlayacaklarını düşünerek Mussolini'den Franco'yla bir görüşme ayarlamasını istedi.

Mussolini 12 Şubatta Bordighera'daki Villa Margherita'da Franco'yla buluştu. Artık Dışişleri Bakanı olan Serrano Súñer de toplantıdaydı. Franco savaşa girmek için geç kalmaktan korktuğunu söyledi ve ihtiyaç duyduğu silahları verme hususunda Almanların çok yavaş olduğundan şikâyet etti. Mussolini Hitler'e toplantının sonuçlarını anlattı ve Franco'yu daha fazla zorlamayı önerdi. Mussolini'nin Franco'yu Akdeniz'de rakip olarak istemediği, kesinlikle ihtimal dahilindedir.¹⁶

Kısa süre önce Hitler'le görüşüp Ribbentrop'la beş toplantı yapan Serrano Súñer, Madrid'e dönüşünde günün adamı olduğunu hissetti. Fakat İspanyol generalların ve "eski gömlek" Falanjistlerin kendisinden ne kadar nefret ettiklerini anlayamadı. Son ay-

¹⁵ Preston, *Franco*, s. 524-5.

Heiberg, *Emperadores del Mediterráneo*.

larda Britanya gizli servisi daha monarşist ve dindar generallere, onları Franco ve kayınbiraderine karşı gelmeye teşvik etmek için yüklü miktarda rüşvet veriyordu. 1940'ın ortalarından 1941'in sonuna dek aralarından yaklaşık 30 general 13 milyon dolar almıştı ve rüşvet akmaya devam ediyordu. Sırf Aranda 1942'de iki milyon dolar aldı. Finansal düzenlemeler artık Britanya'nın yanına yazılan büyük kaçakçı Juan March tarafından hallediliyordu.¹⁷ Caudillo'yla bizzat görüşen General Vigón, Serrano Súñer'in elinde toplanan muazzam gücün generallerin çok zoruna gittiği konusunda onu uyarmış ve İspanya'da her şeyi kayınbiraderinin kontrol ettiğine dair dolaşan dedikoduları da eklemişti.

Bazı Falanjistler bile Serrano Súñer'e yüz çevirmeye başlasa da diğerleri kendi güçlerini artırmakta kararlıydı. Durum tehlikeli bir hal almaya başlamıştı, çünkü Alman ajanlar da onları kışkırtıyordu. Serrano Súñer ilerlemesi için en iyi yolun, savaşa olabildiğince çabuk girmek için Franco'nun üzerindeki baskıyı yoğunlaştırmak olduğunu düşündü. 1941 baharında Almanlar, Yugoslavya'yı ve Yunanistan'ı daha yeni fethetmiş, Girit'i de ele geçirmişti.

Franco üst düzey bir dizi değişikliklerle aşama aşama ilerledi. Serrano Súñer yalnızca İçişleri Bakanlığı'nı ve Hareketin kontrolünü kaybetmemişti, dış meseleleri yürütme tarzı da hükümet çevrelerinde sorgulanır olmuştu. Ardından 22 Temmuzda Wehrmacht Sovyetler Birliği'ni işgal etti. İki gün sonra Falanjistler "ateist komünizm"e karşı sloganlar atarak büyük bir gösteri için sokakları doldurdu. Serrano Súñer bunun kendisi için şans olduğunu düşündü. Hareketin Genel Sekreterliği'nin Calle de Alcalá'ya bakan balkonundan üniformasıyla bir konuşma yaptı: "Rusya suçlu! Bizim iç savaşımızın suçlusu! Tarih ve Avrupa'nın geleceği Rusya'nın yok edilmesini gerektiriyor!" Falanjist göstericiler kavgacı bir taşkınlıkla Britanya büyükelçiliğine doğru bağırıyordu: "Cebelitarık İspanyollarındır!"

Serrano Súñer, Falanjist enerjideki öfkeyi kanalize etmeyi başarırca bütün gücü geri alabileceği kanısındaydı. Ardından İspanyolların ve Almanların nazarında ses getirecek bir zafer sunuyor-

¹⁷ Ros, *La guerra secreta de Franco*, s. 146-152; Yüzbaşı Alan Hillgarth'ın rolü için bkz. David Stafford, *Churchill and Secret Service*, s. 237-238.

muş gibi görüneceği bir hamle geldi aklına. Franco'yu görmeye giderek ona "kıyamet canavarı"yla savaşmak üzere Wehrmacht'ın yanında Rusya'ya gitmesi için Falanjist gönüllülerden oluşan bir tümenin kurulması gerektiğinden bahsetti. Fakat Varela'nın sözcülüğünü yaptığı üst düzey generaller özellikle de Falange mevzubahis olduğu için Serrano'nun askerî meselelere burnunu sokmasına karşı olduklarını net şekilde belirtti. Franco bir kez daha iki ucu da keskin bir çözüm benimsedi. Falanjist gönüllülerden oluşacak bir tümeni kabul edecekti ama onu kendi generallerinden biri komuta etmeliydi.

13 Temmuzda, genellikle "Azul Tümeni" ya da Mavi Tümen diye bilinen "División Española de Voluntarios" Almanya'daki Grafenwöhr kampında eğitim görmek için ülkeden ayrılmaya başladı. General Agustín Muñoz Grandes'in komutasındaki bu tümen Alman ordusunda 250. Piyade Tümeni adını aldı ve Leningrad'ın doğusundaki Ilmen Gölü yakınlarında bulunan Volhov cephesine gönderildi.¹⁸ Tümenin ayrılmasından birkaç gün sonra kalkışmanın yıldönümünde Franco, İspanya'nın kaderini Nazi zaferine bağladığı ve Müttefiklerin kaybettiğini açıkladığı bir konuşma yaptı. Mavi Tümen'in yollanmasının ardından bu konuşma da gelince Britanya alarına geçti ve Kanarya Adaları'nı işgal etmek için "Hacı Harekâtı"nın hazırlıklarına başladı. Nihayetinde Churchill bu harekâtı iptal etti ama petrol ve buğday sevkiyatı azaltılarak ve Almanya'ya tungsten ihracatının durdurulması talep edilerek Franco rejimi üzerindeki baskı artırıldı.

Hitler'in 1941 Aralıkta Moskova önlerinde durdurulmasından ve ABD'nin savaşa girmesinden sonra bile Serrano Suñer'in

¹⁸ Mavi Tümen 1943'te, savaşın Mihver Devletlerine aleyhine seyrettiği açıkça belli olunca, gitgide ihtiyatlı birine dönüşen Franco tarafından geri çekildi. Ama 2.200 asker Azul Lejyonu'nda kaldı ve bu da Ocak 1944'te feshedilecekti. Hayatta kalanlar Legion Espanola de Voluntarios'a katıldı, ama çoğu savaşın sonuna kadar SS birimlerine bağlıydı. Toplamda 45.500 İspanyol askerin gittiği Sovyetler Birliği'ndeki kayıplar şöyleydi: yaklaşık 5.000 ölü, 8.700 yaralı, 2.137 sakat, 1.600 şiddetli donma vakası, 7.800 hasta ve *Semiramis*'le Nisan 1954'e kadar İspanya'ya dönmeyen 372 mahkûm. Toplam 613.500.000 pesetalık maliyet, İspanya'nın Kondor Lejyonu borcundan mahsup edildi. Bkz. Xavier Moreno Julia, *La División Azul. Sangre española en Rusia, 1941-1945*, Barcelona, 2005.

özgüveni günden güne arttı. Fakat 16 Ağustos 1942'de, tam da Hitler'in orduları Stalingrad'a ilerleyip Kafkaslar'a doğru saldırıya başlamışken Bilbao'da tuhaf bir hadise cereyan etti. Basílica de Nuestra Señora de Begoña'daki bir dinsel şenlikte Karlosçu gelenekçiler ile Falanjistler arasında bir çatışma yaşandı. Çatışma önce hakaretler ve itişip kakışmalarla başlayıp sonra çok daha ölümcül bir hal aldı. Falanjist Juan Domingo'nun fırlattığı el bombası otuz kişiyi yaraladı. Gelenekçi General Varela bu karışıklığı kendisine yönelik bir suikast girişimi olarak kabul edip bütün üst düzey generallere telgraf göndererek bunun "bütün orduya karşı bir saldırı" teşkil ettiğini söyledi. Domingo Britanya'nın hizmetinde bir provokatör ajan olarak suçlanıp idam edildi. Bu durum Franco'nun böl ve yönet siyaseti için müthiş bir fırsat demekti. 3 Eylülde Varela'nın rejimin "Falangeleşmesi"ni protesto ederek istifa etmesini kabul etti ama dengeyi sağlamak için Serrano Súñer'i de görevden aldı. Onun yerine Dışişleri Bakanlığı'na İngilizperver General Gómez-Jordana'yı getirdi. Franco'nun kayınbiraderinin siyasi kariyeri sona ermişti.

Müttefikler Kasım 1942'de Kuzey Afrika'ya indirme yaptıkları Meşale Harekâtı'na başladıklarında Cebelitarık'ı ana üs olarak kullandı. Roosevelt Müttefiklerin İspanya ve onun Fas'taki varlığına yönelik niyetleri konusunda güvence vermek için Franco'ya bir mektup gönderdi. Öte yandan Britanya da Kindelán'ı, monarşiyi tekrar kurması için Franco'ya baskı uygulaması konusunda teşvik ediyordu ama bunda başarısız oldu. Hem yurtdışından hem de yurtiçinden baskı gören Franco, imparatorluk hayallerinin ve Mihver devletlerinin umutlarının çöküşünü yalnızca seyredebilirdi. Müttefiklerin Kuzey Afrika'da, Batı Akdeniz'deki güç dengesini tamamen değiştiren bir başarıya ulaşmasının ardından 1943 Ocak ayının sonunda Feldmareşal Paulus Stalingrad'da teslim oldu. Ardından Temmuz ayında Kızıl Ordu Kursk Muharebesi'nde Wehrmacht'ın zırhlı güçlerini paramparça etti ve Müttefikler Sicilya'ya indirme yaptılar. Tüm bunlar da çok geçmeden Mussolini'nin düşmesine neden oldu. Bir sonraki yaz Müttefikler Normandiya'yı ele geçirdi ve Wehrmacht'ın Belarus'taki Ordu Grup Merkezi imha edildi. Ağustos sonunda Fransa kurtarıldı, yılın sonundaysa Ardenler'deki son büyük Alman taarruzu bastırıldı. Mayıs 1945'te III. Reich nihayet yıkıldı.

Franco, Gómez-Jordana'yı kullanarak Müttefiklere yönelik politikasını değiştirmek suretiyle bu çarpıcı jeopolitik değişikliklere uyum sağlamıştı. 16 Mart 1943'te Müttefikleri, "Batı medeniyeti"ni Sovyetlere karşı savunmaya yönelik bir anlaşmaya çağırdığı konuşmasıyla Francocu Cortes'i açtı; Kasımda "savaş-dışılık" durumundan tarafsızlığa dönerek Mavi Tümen'i geri çağırdı. Mayıs 1944'te Tanca'daki Alman konsolosluğunu kapatarak Almanya'ya tungsten ihracatını durdurdu. Ağustosta Jordana'nın vefatının ardından Dışişleri Bakanlığı'na, Serrano Súñer'in Mihver devletlerine karşı gösterdiği dalkavukluğun bir benzerini Müttefiklere karşı gösteren José Felix de Lequerica'yı atadı.

Franco yurtiçinde daha sert bir siyasete geçti. Temmuz 1943'te monarşiyi tekrar kurması için yapılan baskının ardından, üst düzey generallerine bunun 18 Temmuz 1936 rejimini yıkmak için tasarlanmış bir Masoncu komplo olduğunu söyledi. O yılın Eylül ayındaysa bir grup monarşist generali görevden aldı, zira Faşist Büyük Konsey'in elindeki Mussolini'yle aynı çöküşü yaşayacağından korkuyordu. 4 Kasım 1944'te United Press'e verdiği bir röportajda milliyetçi İspanya'nın hiçbir zaman faşist, nasyonal sosyalist ya da Mihver güçleriyle müttefik olmadığını söyledi. Hitler bunu duyduğunda "Señor Franco'nun yüzsüzlüğü"nü haddi hududunun olmadığını söyledi.¹⁹

İkinci Dünya Savaşı bitince Franco 17 Temmuz 1945'te İspanyolların Hakları üzerine, iç savaşın siyasi mahkûmlarına genel af sağlayan bir kararname çıkardı. Büyük toprak sahiplerini ve kıdemli generalleri sakinleştirdi ve yüzünü bir kez daha Kilise'ye çevirdi. 18 Temmuz 1945'te kilit pozisyonları Katolik siyasetçilere verdiği yeni hükümetini kurdu. Böylelikle Hareketi bir yana atıp milli Katolikliğe geçmişti. 13 Aralık 1946'da Birleşmiş Milletler Örgütü büyükelçilerin İspanya'dan çekilmesini tavsiye etti. Ne var ki, kırk yıldan fazla sürecek Soğuk Savaş'ın başlaması Franco rejimini kurtaracaktı. 17 Nisan 1948'de General Franco İspanya'daki savaş durumunu sonlandırdı. İç savaşın başlamasından bu yana neredeyse on iki yıl geçmişti.

¹⁹ Helmut Heiber (ed.), *Hitler y sus generales*, Barcelona, 2005, s. 398.

BİTMEMİŞ SAVAŞ

Fransa'dakiler başta olmak üzere, çok sayıda İspanyol cumhuriyetçinin gözündeki İkinci Dünya Savaşı iç savaşın bir o kadar zorlu bir devamıydı. Savaş başlar başlamaz pek çok cumhuriyetçi mülteci ortak düşmana karşı savaşmak için askere yazıldı. İspanyol cumhuriyetçilerin en yüksek oranda bulunduğu gruplardan biri (2.500'de 1.000) Fransız Yabancı Lejyon'un 13. Yarı Tugay'ıydı. Diğer pek çok Fransız ve Britanya birliği gerek Kuzey Afrika'da gerekse diğer yerlerde İspanyol savaşçılara sahipti. İspanyol cumhuriyetçilerden oluşan bir bölük Girit Muharebesi'nin son aşamasında Albay Robert Laycock'un komandolarıyla birlikte savaştı.

Belki de en meşhur birlik, General Leclerc'in 2. Zırhlı Tümen'i'nin içinde Paris'e kadar savaştan Çad 3 Mart Taburu'na bağlıydı. Yüzbaşı Raymond Dronne komutasındaki "La Nueve" [Dokuzlar] diye bilinen 9. Bölük –ki Fransızlar bile öyle diyordu– 23 Ağustos 1944 gecesinde çanlar çalarken Fransa'nın başkentine ilk giren bölüktü. Tanklarının *Madrid*, *Teruel*, *Ebro*, *Guernica* ve *Don Quixote* gibi isimleri vardı.¹

Ne var ki Fransa'daki daha az şanslı yoldaşları ya Almanya'daki kamplara gönderildi ya da Todt Teşkilatı'nca çalışmaya zorlandı. Mauthausen'deki 7.200 İspanyolun, "kızıl" olmalarına rağmen çizgili üniformalarının üzerine Falange mavisini giydirildi. Bunların yaklaşık 5.000'i orada öldü. Ayrıca Dachau, Buchenwald, Bergen-Belsen, Sachsenhausen-Oranienburg ve Auschwitz'de de çok sayıda İspanyol cumhuriyetçi esir tutuluyordu.²

¹ Pierre Vilar, *La guerra civil española*, s. 176.

Bunlar arasında Franco'nun 1975'teki ölümünden sonra yeni demokratik

Sovyetler Birliği'nde 700 kadar İspanyol cumhuriyetçi Kızıl Ordu saflarında mücadele verdi ve bir o kadarı da partizan olarak hizmet etti. Çok sayıda başka İspanyol da askere girmeyi denedi, ama onlara söylenen, daha önce kendi savaşlarında savaştıkları ve fabrikalarda çalışarak Sovyetler Birliği'ne daha iyi hizmet edecekleriydi.³ İç savaşın sonlarında Sovyetler Birliği'nde eğitim almakta olan toplamda 46 pilot, kendi adlarına ricada bulunmaları için La Pasionaria ve "Moskova göçü"nün diğer komünist önderlerine başvurulduktan sonra, hava alayına gönderildi.⁴ Yabancı komünistlere karşı Stalinist şüphe düşünüldüğünde daha şaşırtıcı olansa, Kremlin'i korumak için Moskova'da bulunan en kilit muhafız birliği olan OMSBON'da (SSCB'deki NKVD'nin Özel Seçilmiş Müstakil Motorlu Piyade Tugayı) 119 İspanyol erkek ve 6 İspanyol kadının hizmet etmesiydi.⁵

Diğerleri, Bykovo'da Moskova'nın yirmi kilometre güneyine konuşlanmış, Sovyetlerin başkentini savunmaya hazır bulunan NKVD Cephe Muhafızları'nın 1. Özel Hava Tugayı'nda hizmet verdi. 700 kişi Almanya'nın cephe arkasındaki partizan birliklere katıldılar; bunların birçoğu paraşütle indirilmişti. Bunlara José Fusimaña öncülüğündeki bir grup Katalan; ve en meşhur Sovyet partizan önderlerden biri olan Medvedev'le birlikte savaşan 18 kişilik bir müfreze de dahildi.⁶ İyi Rusça konuşan bir kısım cumhuriyetçi asker sanki Sovyet yurttaşymış gibi Kızıl Ordu'nun ön cephelerinde hizmet verdi. La Pasionaria'nın oğlu Rubén Ruiz Ibarruri, Sovyetler Birliği Kahramanı unvanına layık görüldü ve Stalingrad önünde savaşırken öldü, diğer iki oğlu ise Lenin Nişanı ile ödüllendirildi. Ayrıca 150 İspanyol yetimin Leningrad savunmasında görev aldığı söylenir.⁷

Çok sayıda başka cumhuriyetçi mülteci de Fransız direnişi ve Forces Françaises de l'Intérieur (FFI; Fransız İç Kuvvetleri) içinde savaştı. Kasım 1942'ye kadar süren ilk aşamada, ağırları, Müttefik

İspanya'da kültür bakanı olacak direniş üyesi Jorge Semprún da vardı. RGASPI 495/120/236, s. 57.

A. V. Elpatievski, *Ispanskaya emigratsiya v SSSR*, Moskova, 2002.

İçişleri Halk Komiserliği'nin emri, 1942, No. 3498, 16 Kasım 1942, Moskova, GARF P-9401/9/896.

GARF 2306/1/5991, s. 7.

GARF 307/1/272, s. 27.

istihbaratıyla birlikte çalıştı ve düşürülen uçak mürettebatının kaçış rotası için yardım sağladı. Özgürlükçüler ve POUM'cular da aktifti; örneğin Pat O'Leary grubunda görev alan, Aragón Konseyi'nin eski üyesi anarşist Francisco Ponzán ("François Vidal") bu kişilerden biriydi. Ponzán Ağustos 1944'te Almanlarca ele geçirildi, öldürüldü ve cesedi bir ormana gömüldü. POUM'dan Josep Rovira ise kaçmayı başardı.

1943 boyunca ve 1944'ün ilk yarısında İspanyol direniş grupları güneybatı Fransa'da İspanyol komünistlerin yönlendirmesiyle belirgin bir biçimde birleşti. Fransa'daki direnişin son aşamasında cumhuriyetçi gruplar Vichy milisine karşı gerçek anlamda bir iç savaş halini alan mücadelede önemli bir unsuru oluşturdu. Fransa'daki savaş biter bitmez Franco rejiminin yakın zamanda çökmesini bekleyerek gözlerini İspanya sınırına çevirdiler.

1941 yılının Temmuzunda Sovyetler Birliği Alman işgaliyle karşılaştıktan sonra ve bunu izleyen Komintern talimatları uyarınca, İspanya Komünist Partisi, Bağımsız İspanya Radyosu ve Toulouse Radyosu üzerinden CNT dahil olmak üzere bütün İspanyol cumhuriyetçi kuvvetlerin anti-faşist bir cephe kurmaları için acil çağrıda bulundu. Komünistler, XIV. Gerilla Kolordusu'nun siyasi kolu halini alan bu oluşuma Unión Nacional Espanola (UNE) adını verdi. 1944 yılının başından itibaren, XIV. Kolordu Fransa'nın güney yarısındaki 31 *département*da bulunan bulunan neredeyse bütün İspanyol birlikleri kontrol ediyordu. Mayıs 1944'te ismi İspanyol Gerilla Grubu olarak değişti ve müteakip aylarda cumhuriyet bayrağını göndere çekerek bölgedeki bütün İspanyol devlet mallarını, konsoloslukları ve ticaret konseylerini devraldı. UNE sınırın her iki tarafında da, "vatansever ordumuzun İspanya'nın yeniden fetih için yeniden teşkilatlanması" amacıyla seferberlik çağrısı yaptı.⁸ Gelgelelim Franco'nun İspanya'sı yıkılmayacaktı.

Los hombres de la sierra, yani dağlıklar, hapishaneden ya da işçi taburlarından kaçmış ve etkin şekilde iletişim kuramayan küçük, dağınık gruplar oluşturmuşlardı. Ama milliyetçi fetihe karşı silahlı direnişin ilk örnekleri iç savaşın çok başlarında görülmeye başlamıştı. Çok sayıda kişinin vahşi Falanjist baskıdan kaçtığı Galiçya'da tepelerde özellikle de Sierra do Eixe'de gruplar oluştu-

⁸ *Reconquista de España*, ilave, 18 Temmuz 1944.

ruldu. 1937'de Vigo ve Tuy civarında yaklaşık 3.000 kaçak vardı. Ayrıca León, Asturias, Santander, Cáceres, Badajoz, Granada, Ronda ve Huelva'da başka gruplar vardı ama bunlar koordineli direniş gücü olmaktan ziyade, hayatta kalma amacıyla doğaçlama hareket ediyordu. Güneydekilerin büyük kısmı 1937'de imha edildi, fakat kuzeydeki mücadele savaşın sonuna, hatta daha sonrasına değin sürdü. 1937'de Asturias cephesi düşünce 2.000'in üzerinde asker dağlara kaçtı ve bu kaçanları avlamak için milliyetçiler 15 *regulare* taburunu ve 8 piyade taburunu aylarca dağlara konuşturmak zorunda kaldı.

Merkez bölgedeki savaş esnasında kaçaklar Toledo Dağları'nda, eski bir sosyalist belediye başkanı olan Jesus Gómez Recio ve ağır işkencelerin ardından idam edileceği gün hapishaneden kaçan komünist José Monzanero'nun komutası altında gruplaştılar. 1941'den itibaren birçok grup etkisiz hale getirildikten sonra sivil muhafızlar anti-gerilla harekâtlarının asli kuvveti halini aldı. Hayatta kalmak için yemek çalmak zorunda kalan gerillalar, yerel halka gitgide yabancılaştı ve bu durum Franco rejiminin onları sıradan haydutlar olarak damgalamasına yardımcı oldu. Ayrıca polis, gruplara sızmak için, hapishaneden kaçmış gibi davranan ajanlar gönderdi.

1944'te Fransa'nın özgürleşmesinden sonra İspanya Komünist Partisi, İspanya'yı "yeniden fethetmek" için bir çifte plan hazırladı: Bunlardan ilki, Pireneler'i boylu boyunca işgal etmekte; diğeriye İspanya'ya, diğer gruplarla bağlantı kurup daha koordineli bir direniş örgütlemeleri için küçük gerilla müfrezeleri göndermektir. Bunun muzaffer Müttetikleri, Franco rejimine karşı çok daha sert bir tavır takınmaya teşvik edeceği boş yere umut ediliyordu. Eylül 1944'te komünist lider Jesús Monzón, Calle de Aran'dan saldırıya geçilmesi ve Lérida'ya ilerlenmesi emrini verdi. Burada murat edilen şey İspanya çapında bir kitlesel kalkışmaya öncülük edecek bir "milli birlik hükümeti" oluşturabilmek amacıyla bir köprübaşı kurmaktır. Harekât, Albay Vicente López komutasındaki 4.000'den daha az sayıdaki askerden müteşekkil "204. Tümen"e emanetti.

19 Ekimde sabah saat altıda sınırı geçtiler, bu esnada Pireneler boyunca başka şaşırtma taarruzları da düzenleniyordu. İlk aşamada işgalci kuvvet İspanya'nın onlarca kilometre içerisine girmeyi başardı, küçük köyleri ele geçirdi, birkaç sivil muhafız

karakoluna el koydu ve 300 kişiyi esir aldı. Fakat peşi sıra tipik bir cumhuriyetçi hata geldi: Valle de Arán'ın merkez kasabası Viella'yı kuşatmak için zaman harcadılar. Milliyetçiler yine hızla karşılık vererek General Yagüe, García Valiño, Monasterio ve Moscardó'nun komutasında 40.000 Faslı askeri gönderdi. López Tovar 28 Ekimde sınıra çekilme emrini verdi. Harekât ağır bir yenilgiyle sona erdi: 200 kişi öldü, 800 kişi esir oldu. 200 kişi de İspanya'nın içlerine kaçmayı başarmıştı.⁹ Keza İspanya'da "birlikler" ve "gerilla orduları"yla girişilen bir kalkışma yaratma girişimi de feci bir başarısızlıkla sonuçlandı. Fakat gerilla eylemleri devam etti. Bu eylemler Galiçya'da 1950'ye kadar sürdü. Hareket, sosyalistler ile komünistler arasındaki anlaşmazlıkların sonucunda Asturias'ta ikiye bölünmüştü. Levante ve yukarı Aragón'daki gerilla grupları, onlara katılmak için Fransız sınırını geçen küçük müfrezelerce sürdürüldüler.

Jesús Monzón, Madrid'de bir merkezi gerilla ordusu kurma girişiminde bulundu ve kent alanında, Cuatro Caminos'taki Falanjist karargâha düzenlenen saldırı gibi eylemler başladı. Fakat sivil muhafızların ve gizli polisin acımasız yöntemleri ağır kayıplara yol açtı. Katalunya'da komünist PSUC bir başka "gerilla ordusu" kurdu, ama bu da 1947'de dağıldı; 78 üye o güne kadar İspanya'nın gördüğü en büyük askerî mahkemenin önünde yargılandı. Bununla birlikte, Katalunya'daki en meşhur gerillalar Francisco Sabaté Llopart ("El Quico"), Ramon Vila Capdevila ("Caraqema-da"), Luis Facerías ve Marcelino Massana gibi anarşistlerdi. Massana 1950'de Fransa'ya kaçmayı başardı. Facerías 1952'ye kadar İtalya'da sığındıysa da daha sonra Ağustos 1957'de polis tarafından öldürüleceği Barcelona'ya döndü.

"Quico" 1945'te gerilla eylemlerine başladı. 20 Ekimde polisin refakat ettiği üç anarşist mahkûmu kurtarmayı başardı. İspanya'da bir süre geçirdikten sonra, sınırı tekrar geçmeden önce Fransa'da bir süre dinlendi. Mart 1949'da gaddar polis komiseri Eduardo Quintela'ya suikast girişiminde bulunduyorsa da yanlış araca saldırdı ve içindekileri öldürdü. Fransa'ya dönüşünde jan-

⁹ Daniel Arasa, *La invasión de los maquis*, Barcelona, 2004; Richards, *Un tiempo de silencio*; Serrano, *Maquis*; Francisco Moreno, *La resistencia armada*.

darmalarca tutuklandı ve 1955'e kadar hapisyanede kaldı. Daha sonra, 1959'un sonlarına doğru İspanya'ya döndü, ama Ocak 1960'ta sivil muhafızlar Girona bölgesindeki bir çiftlik evinde onun ve yoldaşlarının etrafını kuşattı. Karşılıklı ateş esnasında "Quico"nun kendisi de dahil olmak üzere birkaç kişi yaralandı, yine de "Quico" kuşatmayı delip kaçmayı başardı. Birkaç gün sonra bir treni gaspedip tekrar kaçmayı başardıysa da yarası kangrene dönüştü. Tıbbi yardım aradıysa da onu fark ettiler ve 5 Ocakta öldürüldü. Yoldaşı "Caraquemada" 6 Ağustos 1963'te sivil muhafızlarca kuşatılıp öldürüldü.¹⁰

1947 ile 1949 arasında gerillalara yöneltilen baskı acımasızdı. İç Savaş'ı izleyen on yılda toplamda yaklaşık 60.000 kişi tutuklandı. Fakat aslında gerilla direnişi nüfusun çok küçük bir kesiminden ibaretti, muhtemelen bütün İspanya'da 8.000 kişiden daha azdı. Son kurtulanlar arasında Ciudad ile Cáceres arasındaki bir gruba, Fransa'ya kaçtığı 1955'e kadar önderlik eden Francisco Blancas; Badajoz'da Nisan 1954'e kadar dayanan Patricio Serra; 1952 Temmuzunda idam edilen, ilk ve son kale Galiçya'daki Benigno Andradé; Mart 1965'te sivil muhafızların öldürdüğü José Castro Veiga; ve Ağustos 1968'de Fransa'ya kaçan Mario Rodríguez Losada vardı. O zamana gelindiğinde yabancı turistler güney sahillerindeki plajları doldurmuş ve Franco'nun İspanya'sı kendini içerideki eski ideolojilerden ziyade dışarıdan gelen yeni değerlerce tersyüz edilmiş halde bulmuştu.

İspanya'da mücadele devam ederken sürgündeki cumhuriyetçi liderler yurtdışında kendilerini mahveden vahşi çekişmelerini sürdürdüler. Kasım 1943'te Indalecio Prieto, Meksika'da PSOE, Unión Republicana ve Katalan partilerini Martínez Barrio'nun liderliğinde bir araya getiren bir siyasi koalisyon kurdu.¹¹ Anarşistler ve komünistler dışarıda bırakılmıştı.

Ağustos 1945'te Negrín, Prieto'nun teşvikiyle Martínez Barrio tarafından toplantıya çağrılan sürgündeki Cortes'in oturumuna katılmak üzere Londra'dan Mexico'ya gitti. Negrín, fiilen bitişin

¹⁰ Casanova, *Morir, matar, sobrevivir*, s. 227; Antonio Telez, *Sabaté*, Londra, 1974, s. 171-178.

JEL, Junta Española de Liberación.

üzerinden altı yıl geçtikten sonra resmen bakanlar kurulu başkanlığından istifa ettiğini duyurdu, ardından Martínez Barrio artık var olmayan cumhuriyetin başkanı seçildi. Negrín hükümetin yeni reisi olarak kendini öne sürdüyse de Prieto bunu veto etti ve görevi almak için José Giral ön plana çıktı. Hayalet hükümette yine ne komünist ne de anarşistler vardı. Hükümetin, Londra'da iktidardaki bir İşçi Partisi hükümetiyle bile olsa, ne Britanya ne de Fransa tarafından tanınma umudu vardı. Yine de Britanya Dışişleri Bakanı Ernest Bevin Ekim 1947'de Prieto ile onun Ekim 1934 kalkışması sırasındaki düşmanı olan, CEDA'nın eski lideri Gil Robles arasında bir görüşme ayarladı. Gergin geçen zorlu tartışmalardan sonra, Bask sınırı yakınlarındaki Saint Jean de Luz'de bir pakt imzalandı. Bu pakt, diğer şeylerin yanı sıra, İspanya'da bir genel af, misillemelerin sona erdirilmesi ve İspanyolların kendi hükümetini seçme hakkı gibi talepleri içeriyordu. Figueras'ta aynı üç hususun işaret edilmesinin üzerinden neredeyse on yıl geçmişti.

Paktın pek bir etkisi olmadı. İmzalanmasından beş gün sonra, XIII. Alfonso'nun oğlu, Barcelona Kontu Don Juan, San Sebastián açıklarındaki Azor yatında Franco'yla buluştu. Oğlu Prens Juan Carlos'un eğitimini, Franco'nun vasiliği altında İspanya'da sürdürmesini kabul etti. O sıra on yaşından küçük olan bu çocuk, Caudillo'nun vârisi olacaktı. Ama 1975'te Franco'nun ölümünün ardından İspanya'nın başarıyla demokrasiye ve özgürlüğe dönüşüne başkanlık edecekti.

KAYBEDİLMİŞ DAVALAR

Temmuz 1937'de Kardinal Gomá İspanya İç Savaşı'nı "silahlı bir plebisit" diye tanımladı. Gerçekten de bu savaş siyasetin askeri araçlarla genişletilmesi idi. Yine de çatışmanın şiddeti yurtdışında büyük bir etki yarattı. Hispanik tutkulara dair basmakalıp varsayımlar bazen erkek İspanyolların kendilerine dair imgeleriyle sağlamlaştırılıyordu. Daha sonraları, "Çirkin şeylerden suçlu değilmişim ya da hiç lüzumsuzca insan yaşamını feda etmemişim gibi davranmıyorum," diye yazmıştı El Campesino. "Ben bir İspanyolum. Hayata trajik bir şey olarak bakıyor, ölümü küçük görüyoruz."¹ Fakat bu tarz ifadeler gülünç bir vurdumduymazlıktan ibaret değildi, aynı zamanda son derece yanıltıcıydı. Şiddet genellikle korkunun çarpık bir ifadesinin ürünüdür. Ve korku, cesaret göstermek için ne kadar bastırılırsa sonuç o kadar patlayıcı olur.

Yiğitlik ve ölüm kültürleri, Queipo de Llano, Falange ve Yabancı Lejyon'un gösterdiği gibi, el ele yürür. Ayrıca milliyetçi liderler, hasta kendisi için neyin iyi olduğunu bilmediği için, ülkenin hastalığına koyduğu teşhis ve önerdiği tedavi yöntemi sorgu sual edilemeyen haşin ataerkil cerrah dilinin keyfini çıkarıyordu. Yabancı hastalıkların kökü kazınmalı, kanser hücreleri kesilip atılmalıydı. Milli yenilenme ancak acıyla, Ortaçağ'a özgü çileli imtihanla gerçekleşebilirdi.

İdeolojik ve dinsel göndermeler şiddeti kasten soyutlamaya çalışmanın bir yoluydu. Toledo'daki Moscardó'nun savunucuları arasında, tüfeğini ateşlemeden önce "Nefret etmeden öldür!" di-

¹ Valentín González (El Campesino), *Listen Comrades*, Londra, 1952.

yerek ağladığı için Alcázar'ın Meleği denen genç, tatlı huylu birinin de olduğu söyleniyordu. Bu kişiselikten arındırma tavrı cumhuriyetçi tarafta da vardı. Bir CNT lideri olan David Antona şöyle söylemişti: "Montana kışlasındaki subayların yaşamına son veren mermiler insanları değil, bütün sosyal sistemi öldürdü." İnsanlar, kendi kimliklerini ve bireysel sorumluluklarını mistik ya da insanüstü haleleri olan davalarda eritmeye teşvik ediliyordu. Karlosçu *requeté*lere, sanki Hıristiyanlık âlemi hâlâ Mağriplilerle savaşıyormuş gibi, öldürdükleri her kızıl için arafta bir yıl daha az geçirecekleri söylenmişti. Savaş bu denli korkunç hâle getiren şey, sivil halkı hedef alan modern silahlar ve terör taktiklerinin yanı sıra, düşmanın bu insandışılaştırılmasıydı işte.

Guernica'nın yıkımı yeni dehşetin dünyanın dört bir yanında bilinen sembolü haline gelmişti, ama İspanya'daki Nazi seferinin arkasında yatan saikler daha da ürperticiydi. Savaş boyunca yabancı müdahalenin görece ağırlığı ve zamanlaması üzerine büyük tartışmalar her iki tarafta da yürütülmüştür. Fakat uçak, tank ve askerî danışmanların kesin sayıları üzerinde tartışmak bizi esas noktadan uzaklaştırıyor. Çok fazla şey talim standardına ve teçhizat kalitesine bağlıydı. Örneğin Alman pilotların ve uçakların Sovyet düşmanlar üzerinde ciddi derecede üstünlüğü olduğu su götürmez; Haziran 1941'de Luftwaffe, çoğu yerde bulunan 2.000 Sovyet uçağını kırk sekiz saatten az bir sürede yok ettiğinde tekrar altı çizilen bir gerçektir bu. İtalya'nın Franco'nun zaferine katkısı kuşkusuz büyüktü, ama bombalamanın gelişigüzel yapılması ve genel olarak güvenilmezliği İtalya'nın askerî potansiyelini oldukça azaltmıştı.

İspanya İç Savaşı, Nazi hükümetinin ta en başta fark ettiği gibi, silahların ve taktiklerin test edilmesi için mükemmel bir alan sağladı. Kızıl Ordu da fırsatları fark etmişti, ama Mareşal Tuhaçevski'nin idam edilmesinden sonra zuhur eden Stalinist askerî ortodoksluk yüzünden avantaj yakalayamamıştı. Diğer yandan Luftwaffe'nin Kondor Lejyonu ise yeni silah sistemlerinin etkileri üzerine hazırladığı raporlarda oldukça titizdi. Örneğin uçak filoları bir taarruz sırasında, milliyetçi piyadeler son birkaç yüz metreyi katederken cumhuriyetçilerin kafalarını siperde tutmak için, topçu ateşi kesilir kesilmez düşman siperlerini alçaktan taramanın çok etkili olduğunu keşfetmişti. Ayrıca karşı-batarya

saldırısını engellemek için düşman topçu mevzilerine de saldırıyor, bombardıman uçağı filoları takviyelerin öne çıkarılmasını engellemek için doğrudan toplanma alanlarını ve cephe arkasındaki iletişim hatlarını hedef alıyordu.

Savaş taktikleri konusundaysa Luftwaffe Messerschmitt filoları Ebro üzerindeki hava muharebeleri esnasında geleneksel V düzenini terk etti. Uçakları, iki yıl sonra Britanya Muharebesi'nde Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin taklit etmek zorunda kaldığı bir taktiğı, yani aynı anda iki çift olarak savaşma taktiğini kullanmaya başladı. Ama belki de Kondor Lejyonu'nun İspanya'da test ettiği en önemli psikolojik silah Junkers 87 ya da diğer adıyla Stuka'ydı. 1938 baharında Aragón boyunca gerçekleşen ilerleme sırasında Kondor Lejyonu Albocacer, Ares del Maestre, Benasal ve Villar de Cannes'in de dahil olduğu kasabaları ve köyleri bombaladı, ardından bombalama düzenlerini ve meydana gelen yıkımı ölçmek için hem havadan hem de yerden dikkatlice fotoğraflar çekti. Her şeyden önce, 500 kiloluk bombalarla yapılan Stuka bombardımanının doğruluğunu ölçmekle ilgilendiler. Dokuz adet 500 kiloluk bombayla vurdukları Benasal'da tamamen parçaladıkları büyük kilisenin çok sayıda fotoğrafını çektiler. Bu araştırma işinin çoğu, eski bir Augsburglu bankacı ailesinden gelen Binbaşı Kont Fugger tarafından yürütüldü.²

Almanlar ilerideki birkaç yıl boyunca kendilerine çok yardımcı olan mühim dersler çıkardı. Tanklarının çok daha zırhlı olması ve "Schwerpunkt" cephe yarmaları için zırhlı tümenlerde yoğunlaşması gerekiyordu. Almanlar İspanya'da 88 mm'lik uçaksavar topalarının tank hedeflerine karşı kullanıldığında ne kadar kesin ve güçlü olabildiğini de gördü. Bu düzenek daha sonra dehşet saçan Tiger tankına eklendi. Aslında İspanya'daki savaşın bir sonucu da Alman ordusunun tank kuvvetinin kapsamının ve gücünün artırılması gerektiğini idrak etmesiydi. İspanya'da konuşlanan Sovyet tankları -T26 ve BT-5- Alman Panzer Mark I'e göre çok daha etkili olduklarını kanıtlamışken, İtalyan Fiat-Ansaldo minyatür tankı ise sanki kurmalı bir oyuncak gibi görünüyor ve hareket ediyordu. Ama Sovyet danışmanlar Mareşal Tuhaçevski'nin göstermelik duruşmasının ardından modern zırhlı taktikleri savunamadı, do-

² BA-MA RL35/34.

layısıyla tank tugayları israf edilmediyse bile çoğu zaman kötü kullanıldı.

Öte yandan, Jarama Muharebesi başladığında, ilerleyen kara birlikleri ile onların hava desteği arasında yakın iletişim kurulması gerekliliği her iki taraf için de belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştı, ama Kızıl Ordu İkinci Dünya Savaşı boyunca ve Soğuk Savaş'ın büyük kısmında komuta-dışı tanklara radyo kurmayı reddetti. Sovyet danışmanların çıkardığı yegâne gerçek ders, nihayetinde Stalingrad Muharebesi'nde karşılığı alınacak bir taktik olarak, merkezden kontrol edilen uzun menzilli top atışlarına odaklanmanın avantaj getirdiği idi.³

En çok tartışılan konulardan biri yabancı müdahalenin belirleyici olup olmadığıydı. Hitler'in ilk *regulare* müfrezelerinin ve Yabancı Lejyon'un Cebelitarık Boğazı'ndan taşınabilmesi için Franco'ya yardım amacıyla Junkers 52 nakliye uçaklarını gönderme kararı kesinlikle önemliydi ama bunun tayin edici önemi haiz olduğunu söylemek zor. Cumhuriyet donanmasının ilk haftaların devrimci kargaşasındaki yetersizliği ve inisiyatif eksikliği, Afrika Ordusu'nun nihayetinde boğazı geçeceği anlamına geliyordu. Ayrıca cumhuriyet kuvvetleri bir taarruz başlatmada yetersiz kaldıkları için, zaman, başka dönemlerde olduğu kadar hayati öneme sahip değildi. Bir başka müdahale şekli olarak Portekiz'den cephane gelmediği takdirde, generallerin isyanının 1936 yazında muhtemelen bitmiş olacağı savı inandırıcı değildir. Franco ve beraberindeki asi generaller geri çekilemeyecek kadar ileri gitmişti ve ellerinde yeterince mühimmat olduğu sürece, ciddi bir *africanista* topluluğu anakaraya ulaşana dek muharebe devam ederdi.

Francocu tarihçilerin iddia ettiği üzere Sovyet müdahalesi Kasım 1936'da Madrid'in Cumhuriyet için kurtarılmasına yardım etmiş olabilirdi, ama genele bakarsak, Alman ve İtalyan kuvvetlerinin savaşı milliyetçilerin lehine kısalttığına dair hiçbir şüphe yok. Savaşı Franco için kazandıklarını iddia etmek çok ileri gitmek olur. Her şeyin ötesinde, Kondor Lejyonu kuzeyin fethini hızlandırmıştı, ki bu sayede milliyetçiler kendi kuvvetlerini İspanya'nın merkezine yoğunlaştırabilmişti. Fakat Kondor Lejyonu'nun asıl yıkıcı etkisi, 1937 ve 1938'deki büyük cumhuriyetçi saldırılara

³ RGVA 33987/3/991, s. 68.

karşı koyduklarında ortaya çıktı; cumhuriyetçi silahlı kuvvetlerin belini kıracak muharebelerdi bunlar. Öte yandan, hava kuvvetinin azami etkiyle savaş düzeni alması için bu mükemmel fırsatları sağlayan şey komünist komutanların ve Sovyet danışmanlarının sergilediği feci liderlikti.

Halk Ordusu'nun örgütlenmesi ve 1936 kışında üstlendiği hedefler askerî mülahazalardan ziyade iç ve dış siyasi baskılarca şekillenmişti. Komünistlerin müşterek komuta ve disiplin talepleri, askerî açıdan bakıldığında, tamamen mantıklıydı (tabii bunlar iktidarın kaldırmaçlarını ele geçirmek için en iyi çerçevede sunulduklarında). Fakat mümkün olan tek stratejinin, doğrudan Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma Fransız eğitim talimnamelerinden devşirilmiş hesaplı planlar olduğu fikrinin, milislerin devrimci moralin zaferine duyduğu inanç kadar ağır bir zaaf olduğu kanıtlandı. Daha da kötüsü, taarruz kararlarına kendi içinde tutarlı bir düşünce yön vermiyordu. Neredeyse bütün örneklerde bu saldırılar tehdit altında bulunan diğer bölgelerdeki baskıyı azaltma ve propaganda başlatmaya yönelik nafîle girişimlerdi. Saldırı şaşkınlık yarattığı anda Halk Ordusu komutanları köyleri ve küçük kasabaları kuşatarak taarruzun ivmesinin kaybolmasına sebep oluyordu. Birkaç gün içinde milliyetçiler kendi birliklerini ve Kondor Lejyonu'nu yeniden mevzilendirmeyi başarıyordu.

Savaş günlüklerinin de doğruladığı üzere, Kondor Lejyonu, Sovyet pilotların ve cumhuriyetçi hava kuvvetlerinin çarpışma konusunda güven eksikliği olduğunu fark etmiş, bunun bir tehlikeden ziyade sıkıntı olduğunu ortaya koymuştu. Bu sayede filoları Halk Ordusu'nun elit gruplarını istedikleri zaman bombalayabiliyordu, çünkü bunlar genellikle tamamen açık bir arazideki küçük bir alana sıkışmış oluyordu. Fakat Cumhuriyetçi liderler, bütün sürprizlere ve kaybedilen ivmeye rağmen, taarruz ilanında öne sürülen abartılı propaganda iddiaları yüzünden, kıymetli birliklerini ve tanklarını geri çekemiyordu. Bu yüzden Brunete, Belchite, Teruel ve Ebro Muharebeleri korkunç tekrarlardı. Sovyet danışmanların ve İspanyol komünist liderlerin Stalinist paranoyasıyla bütün aksiliklerin Troçkist ihanete ve "beşinci kol"a bağlanması her şeyi daha da kötüleştiriyordu. Akıl almaz teoriler uyduruldu, masum subaylar ve askerler tutuklandı, öldürüldü ve Moskova'ya deliliğin sınırında gezinen hezeyanlarla dolu rapor-

lar gönderildi. Cumhuriyetçilerin moralinin bunca zarar görmesi pek şaşırtıcı değildir.

Cumhuriyetçilerin elde ettiği iki başarı, esasen İtalyanların moralinin bozulmasının bir sonucu olan Guadalajara zaferi ve 1938 yazında XYZ hattının savunulmasıydı. İkincisi tüm savaş içerisinde cumhuriyetçiler için bedeli en düşük muharebeydi, zira kendi kayıplarının dört katı kayıp verdimişlerdi. Fakat bu muhtemelen çok az dikkat çekmişti, çünkü seçkin komünist grupların hiçbiri bu muharebeye dahil değildi ve "Negrín hükümetinin aktif savaş siyaseti"ne uymayan bir muharebeyle ilgili propaganda çalışması pek yapılmadı.

Bütün bunlar gösteriyor ki savaşın çok daha etkili bir şekilde yürütülmesi için güçlü bir savunma stratejisinin milliyetçilerin kafasını karıştırmak üzere farklı noktalara düzenlenecek kısa ve keskin saldırılarla birleştirilmesi gerekirdi. Halk Ordusu'nun tank kuvvetleri herhangi bir milliyetçi karşı-saldırıya hazır bulunmaları için zırhlı bir yedek kuvvet içinde tutulmalıydı. Cumhuriyet, bazı milis idealistlerin hayal ettiği gibi, ortodoks olmayan savaş yöntemlerine yönelmek için ortodoks yöntemleri bırakmazdı. Genel bir gerilla savaşı için şartlar mevcut değildi. Doğru arazinin bulunduğu en uygun bölgeler, milliyetçi kuvvetleri kapasiteleri ötesinde yayılmaya zorlamak için yetersizdi. Fakat sağlam savunulmayan cephelerde çok daha fazla sayıda milliyetçi birlik komando eylemleriyle ezilebilirdi. Böyle bir yöneliş General Franco'nun yontulmamış stratejisini çok daha etkili biçimde engelleyebilirdi. Savaşı Franco'nun kazandığı söylenemez aslında; fena halde dezavantajlı konumda bulunan cumhuriyetçi komutanlar, avantaj zaten lehlerine değilken, askerlerinin cesaretini ve fedakârlığını çarçur ettiler ve kaybettiler.

Britanya'nın ilham verdiği adem-i müdahale politikası tahmin edilebileceği gibi büyük tepkiler ve ahlaki bir öfke yarattı. Cumhuriyetçilerin nazarında, bir ülkenin seçilmiş meşru hükümetinin kendini savunmak için silah satın almasına izin verilmemesi akla hayale sığmazdı. Müdahaleci üç temel güç, yani Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği dahil olmak üzere Londra'daki komite öyle değilmiş gibi davranıyordu ama besbelli işe yaramayan bir poli-

tıkayı sürdürmenin ikiyeüzlülüğü de pek su götürmez. Esas öfkenin Britanya hükümetine yönelmiş olması anlaşılabilir bir şeydi; adem-i müdahale planını resmen öneren ülke olmasa da, bu planı destekleyen esas güç olduğu kesindi ne de olsa. Genellikle, başbakanlar Baldwin ve Chamberlain ile dışişleri bakanları Eden ve Halifax'ın saikleri Franco'ya destek olmaya yönelik muhafazakâr bir kumpas olarak yorumlanır. Son derece mantıklı görünse de, kişisel dostlukları ve zevkleri düşünüldüğünde bu muhtemelen gerçeğin çarpıtılmasıdır.

Bu kişilerin hiçbirisi cumhuriyetçi İspanya'nın devrimci değilse de solcu doğasına hiç sempati beslemiyordu ve ilk günlerde, Bolşevizm dehşetine doğru bir kayma olarak gördükleri şeydense milliyetçilerin hızla zafer kazanmasını tercih ederlerdi kesinlikle. Gelgelelim asıl endişeleri başka bir yerde yatıyordu. İspanya'nın Sovyet etkisi altına girmesini istemedikleri kadar, ülkenin Nazi Almanya'sı ya da Britanya'nın Akdeniz'deki esas rakibi olan faşist İtalya'nın kontrolüne girmesini de istemiyorlardı. Her şeyin ötesinde, İspanyol kargaşasının yeni bir Saraybosna olmasından, katılımın genişleyerek yeni bir Avrupa savaşına dönüşmesinden fazlasıyla endişeliydiler. Yine de Britanya Dışişleri Bakanlığı'nın, tıpkı 1938'de Çekleri kurban ettiği gibi, uluslararası polis memuru şeklinde kibirli bir rol takınarak İspanyol halkını gizlice kurban etmeye hazır olması tamamen hataydı.

Cumhuriyet'in açık biçimde silah almasını engelleyen adem-i müdahale politikasının etkili sonuçlarına da bakmak gerekir. Cumhuriyetçilerin en büyük gereksinimleri uçak, tank ve otomatik silahtı. Fransız teçhizat genellikle kötü kalitedeydi ve Britanya uçakları o günlerde eskimiş durumdaydı. Sovyetler Birliği'ni bir kenara bırakırsak, ihtiyaçlarını karşılayabilecek tek ülke Amerika Birleşik Devletleri'ydi. Adem-i müdahale anlaşması Roosevelt ve Cordell Hull'ı etkilemiş olabilir, ama Cumhuriyet'e silah satılmasını engellemesi için Kongre'yi yönlendiren Katolik lobisiydi. Dolayısıyla öyle görünüyor ki birkaç uçak alımı, Meksika silahları ve mühimmatı ve Çekoslovak makineli tüfekleri sayılmazsa, Adem-i Müdahale Komitesi olmasaydı bile Cumhuriyet'in silah tedariki için Sovyet tekelinden başka bir alternatifi olmazdı. Bununla birlikte, savaşın en kritik kararlarından biri, Cumhuriyet'in altın rezervlerini Stalin'e gönderme kararıydı.

Savaşın zulmünü, neticede kısa bir çatışma yaşandığı gerekçe-
siyle daha az kırıyıcı bir şey olarak görerek meşrulaştıran Burgos
Başpiskoposu hem ahlaki hem de mantıksal açıdan kesinlik-
le hatalıydı. Her iki taraf da korkutulup teslime zorlanamazdı.
Siyasi inançların kutuplaşması, her iki tarafın da inandığı her
şeyin ve varlıklarının tehlikede olduğunu hissetmesi anlamına
geliyordu. Hal böyle olunca korku umutsuz cesarete dönüştü. Sa-
vaş ancak kesin bir birlik, silah ve cephane eksikliğiyle yenilgi-
nin kaçınılmaz olduğu anlaşıldığında sona erebilirdi. Ebro'daki
feci yenilginin ardından Cumhuriyet için ortaya çıkan işte tam
da buydu.

Mücadeleye devam etmenin muhtemel tek gerekçesi teslim ol-
mak için Franco'dan daha iyi şartlar kopartmaktı ama bu boş bir
umuttu. Negrín on üç maddesinin hiçbirini elde edememişti ve
Franco'nun pozisyonunu değiştirmesini beklemek için bir sebep
de yoktu; hatta zafere yaklaştıkça Franco daha kararlı olmak zo-
rundaydı. Savaşa devam etme kararı lüzumsuz insan kaybından
başka bir şeye yol açmazdı. Uluslararası Tugaylar'dan biri daha
sonra şöyle yazmıştı: "Avrupa'daki ve Amerika'daki sol pekâlâ
kendini yırtıp İspanya halkının tek kişi kalana kadar savaşmasını
isteyebilirdi, fakat savaşın kazanılamayacağı belli olur olmaz bu
savaş artık sonlandırılmalıydı."⁴ Daha erken teslim olursa, galip-
lerin habisi intikamı hafifler miydi, bunu kestirmek imkânsız, ama
bunun üzerinde yine de pekâlâ düşünülebilir. Kesinkes emin olu-
nacak tek şey böyle bir durumda Katalunya'daki ümitsiz savaşta
kaybedilen on binlerce canın kurtarılmış olacağıdır.

Genellikle "askerî isyan" hükümleri temelinde meşrulaştırılan,
yasal mantığın apaçık tersine çevrildiği Francocu intikam ruhun-
dan daha fazla bahsetmeye pek gerek yok. İspanyol tarihçileri ta-
rafından son yıllarda titizlikle toplanan olgular, bu intikamcılığın
ölçeği ya da zulmü hakkında çok az şüphe bırakıyor. Geriye kalan
tek soru, böyle bir rejimi sürdürenlerin akıllarından geçenlerle il-
gilidir. Fakat ister Nazi, ister Sovyet, isterse milliyetçi olsun, bu
tür zalimlerin zihin durumları hakkında tahminlerde bulunmak,
uzaktan psikiyatristlik yapmak gibi ne getireceği bilinmez bir
rolü üstlenme riski taşır.

⁴ Gurney, s. 175.

Baskı bütün topluma yayıldı, korkunç bir klostrofobi yarattı, rejimin empoze ettiği ağır yaşam koşullarıysa bunların hepsinin ötesine geçti. Son yıllardaki en büyük tartışmalardan biri, Franco'nun otarşi politikası ve merkezî finansal yönetiminin İspanya'nın daha sonraki iktisadi dönüşümüne ne ölçüde zemin hazırladığıydı. Franco kontrolünde kurulan ekonomi politikası lehine öne sürülenleri kavramak çok zordur çünkü bu politika bazı yorumcuların Soğuk Savaş yıllarındaki Sovyet uydu devletlerine benzettiği zayıflatıcı bir devlet kontrolüne yol açmıştır. Bununla birlikte, Franco İspanya'sı örneğindeki çürüme ve israf derecesi belki yalnızca Çavuşesku'nun Romanya'sıyla kıyaslanabilir. 1960'larda ortaya çıkan kısmi ekonomik liberalleşme birçok açıdan bir tasarıdan ziyade yabancı etkilere bağlı bir tesadüftü.

Bu bağlamda gündeme getirilebilecek soru ise, cumhuriyetçiler kazansaydı nelerin yaşanacağı sorusudur. Halk Ordusu, diyelim 1937 veya 1938'de zafer kazansaydı 1936'nın başlarındaki gibi sol-liberal bir yönetim mi, yoksa katı bir komünist rejim mi olurdu? 1936 baharında ve yazında cumhuriyetçi hükümetin çöküşünün hızlanması ve devrimci kabarıışı tetikleyen iç savaşın başlaması, Birinci Dünya Savaşı'nın doğurduğu kargaşadan farklı bir yol izledi. Yine de Rusya devrimiyle bir benzerlik vardı. Bu benzerlik, bir kere sağa karşı zafer kazanıldıktan sonra komünistlerin sol müttefiklerini ortadan kaldırmadaki kararlılığıydı. Eylül 1936'da İspanya'ya gelişinden kısa süre sonra General Vladimir Gorev Moskova'ya şu raporu gönderdi: "Beyazlara karşı zafer kazanıldıktan sonra anarşistlere karşı mücadele vermek kaçınılmaz. Bu çok sert bir mücadele olacak."⁵ Komintern temsilcisi André Marty 19 Ekimde, "[Z]aferden sonra onlardan [anarşistler] bile kurtulacağız, çünkü o noktada güçlü bir orduya sahip olacağız," demişti.⁶ 10 Aralıkta ise *Pravda*'da şunlar denmişti: "Troçkistlerin ve anarko-sendikacı unsurların tasfiyesi, SSCB'dekiyle aynı enerjiyle yürütülecektir." Moskova'ya gönderilen sayısız raporda açıkça belirtildiği gibi, Halk Cephesi stratejisi sadece "o anlık" bir stratejiydi. İspanya'daki Komintern temsilcileri açık bir şekilde

⁵ Gorev'den Moskova'ya, 25 Eylül 1936, aktaran Radosh ve Habeck (ed.), *Spain Betrayed*, Londra, 2002, s. 60.

RGVA 33987/3/832, s. 107.

İspanya'da komünist bir hegemonya kurmanın peşindeydi ve bu her ne kadar Stalin'in genel stratejisiyle uyuşmasa da, Moskova ile İspanya arasındaki iletişimde bu konuyla ilgili Dimitrov'un herhangi bir kınaması ya da uyarısı olmaması manidardır.

İdeolojilerinin doğası gereği Stalinistler uzun vadede güçlerini kimseyle paylaşmaya hazır değildi. Bu durum İspanya'da yalnızca bir sebeple hafifletilebilirdi, o da Sovyetler Birliği'nin uluslararası arenada başka noktalardaki çıkarları meselesiydi. Stalin, "Sosyalist Anayurt"un çıkarına olacaksa yabancı bir komünist partiyi feda etmeye hazır olduğunu göstermişti. İspanya örneğinde, Sovyetlerin politikasını belirleyen şey esasında Orta Avrupa'daki olaylardı. Britanya'nın 1938'de Çekoslovakya üzerine taleplerinde Hitler'i yatıştırmaması, nihayetinde Hitler'le bir ittifak yapmak anlamına gelse bile, Stalin'i yeni bir sürece hazırlanmaya itti. Savaş sonrası yıllar hangi hükümet iktidarda olursa olsun vahim olacaktı. Gelgelelim sonrasındaki her şey, ortaya çıkacak rejimin şekline bağlı olacaktı. Tamamen demokratik bir hükümet muhtemelen 1948'de ABD'den Marshall Yardımı alırdı. Ardından, tıpkı Batı Avrupa'da olduğu gibi, makul ölçüde dizginsiz bir ekonomiyle birlikte, 1950'den itibaren iyileşme sürecinin başlayacağı neredeyse kesindir. Fakat otoriter solcu, belki de açıkça komünist bir hükümetle İspanya muhtemelen 1989'a kadar Orta Avrupa ya da Balkan Halk Cumhuriyetlerine benzer bir devlet olurdu.

Her halükârda, İspanya İç Savaşı'nı en iyi şekilde hatırlamanın yolu insani bir çerçeveden geçer: İnançların çatışması, gaddarlık, cömertlik ve bencillik, diplomatların ve bakanların ikiyüzlülüğü, fikirlere ihanet ve siyasi manevralar ve hepsinin ötesinde, her bir tarafta savaşanların cesareti ve fedakârlığı. Ne var ki, asla derli toplu olmayan tarih, mutlaka sorularla bitecektir. Hükümlere varmak ise pek kolaydır.

- Abad de Santillán, Diego, *Porqué perdimos la guerra*, Buenos Aires, 1940.
- , *Memorias, 1897-1936*, Barcelona, 1977.
- Abella, Rafael, *La Vida Cotidiana durante la Guerra Civil*, 2 cilt, Barcelona, 1978.
- Abellán, José Luis (ed.), *El exilio español de 1939*, 6 cilt, Madrid, 1976-8.
- , *Historia crítica del pensamiento español*, 2 cilt, Madrid, 1988.
- Acosta, Gonzalo, vd., *El canal de los presos. Trabajos forzados: de la represión política a la explotación económica*, Barcelona, 2004.
- Aguilar Fernández, Paloma, *Memoria y olvido de la guerra civil*, Madrid, 1996.
- Akin, Mohammed Ibn A., *La actitud de los moros ante el Alzamiento*, Málaga, 1997.
- Alba, Victor, *Histoire du POUM. Le marxisme en Espagne (1919-1939)*, Paris, 1975.
- Alcalá Zamora, Niceto, *Memorias*, Barcelona, 1977.
- Alexander, Bill, *British Volunteers for Liberty. Spain 1936-1939*, Londra, 1982.
- "Alfredo," bkz. Togliatti, Palmiro.
- Alpert, Michael, *El ejército republicano en la guerra civil*, Paris, 1977.
- , *La reforma militar de Azaña: 1931-1933*, Madrid, 1982.
- , *La guerra civil española en el March*, Madrid, 1987.
- Altet, Alicia, "Los niños de la guerra civil," *Anales de Historia Contemporánea* içinde, 2003.
- Álvarez, Santiago, *Negrín, personalidad histórica*, Madrid, 1994.
- Álvarez del Vayo, Julio, *Freedom's Battle*, Londra, 1940; *En la lucha*, México, 1974.

- Álvarez Rodríguez ve López Ortega, R. (ed.), *Poesia anglo-norteamericana de la guerra civil española*, Salamanca, 1986.
- Araquistáin, Luis, *El comunismo y la guerra de España*, Carmaux, 1939.
- Arasa, Daniel, *La invasión de los maquis*, Barcelona, 2004.
- Aróstegui, Julio (ed.), *Historia y memoria de la Guerra Civil. Encuentro de Castilla y León*, 3 cilt, Valladolid, 1988.
- , "Violencia y política en España," *Ayer* içinde, 13, Madrid, 1994.
- Aróstegui, Julio ve Martínez, J. A., *La Junta de Defensa de Madrid*, Madrid, 1984.
- Asociación de Historia Contemporánea, "La Guerra Civil," *Ayer*, 50, Madrid, 2003.
- Atholl (Düşesi), Katherine, *Searchlight on Spain*, Harmondsworth, 1938.
- Atkin, Nicholas ve Tallett, F., *Priests, Prelates and People*, Londra, 2003.
- Azaña, Manuel, *Causas de la guerra de España*, Barcelona, 1986.
- , *Diarios completos. Monarquía, República, Guerra Civil*, Barcelona, 2000.
- , *Discursos políticos*, Barcelona, 2003.
- Azcárate, Pablo de, *Mi embajada en Londres durante la guerra civil española*, Barcelona, 1976.
- Aznar, Manuel, *Historia militar de la guerra civil de España*, Madrid, 1940.
- , *Pensamiento literario y compromiso antifascista de la inteligencia española republicana*, Barcelona, 1978.
- Bachoud, André, *Los españoles ante las campañas de Marruecos*, Madrid, 1988.
- , *Franco*, Barcelona, 2000.
- Bahamonde, Angel ve Cervera, J., *Así terminó la guerra de España*, Madrid, 1999.
- Bahamonde, Antonio, *Un año con Queipo. Memorias de un nacionalista*, Barcelona, 1938.
- Balfour, S. ve Preston, Paul, *España y las grandes potencias en el siglo XX*, Barcelona, 2002.
- Banc, Ivo (ed.), *The Diary of Georgi Dimitrov, 1933-1949*, New Haven, 2003.
- Barciela, Carlos (ed.), *Autarquía y mercado negro*, Barcelona, 2003.

- Barea, Arturo, *La forja de un rebelde*, Madrid, 2000.
- Ben-Ami, Shlomo, *Los orígenes de la Segunda República*, Madrid, 1990.
- Benet, Josep, *Catalunya sota el règim franquista*, Paris, 1973.
- Bennassar, Bartolomé, *La guerre d'Espagne et ses lendemains*, Paris, 2004.
- Benson, F. R., *Writers in Arms*, Londra, 1968.
- Berdah, Jean-François, *La democracia asesinada: España 1931-1939. La República española y las grandes potencias*, Barcelona, 2002.
- Bernal, Antonio Miguel, *Economía e historia de los latifundios*, Madrid, 1988.
- Bernanos, Georges, *Les grandes cimetières sous la Lune*, Paris, 1938.
- Bernecker, Walter L., *Colectividades y revolución social. El anarquismo en la guerra civil española, 1936-1939*, Barcelona, 1983.
- Bessie, Alvah, *Men in Battle: A History of Americans in Spain*, New York, 1939.
- Blanco Escolá, Carlos, *La incompetencia militar de Franco*, Madrid, 2000.
- , *Vicente Rojo, el general que humilló a Franco*, Barcelona, 2003.
- , *Falacias de la guerra civil. Un homenaje a la causa republicana*, Barcelona, 2005.
- Blaye, Eduardo de, *Franco ou la Monarchie sans Roi*, Paris, 1974.
- Blinkhorn, Martín, *Aragón en la revolución española*, Barcelona, 1983.
- Bolín, Luis, *Spain: The Vital Years*, Londra, 1967; *Los años vitales*, Madrid, 1967.
- Bolloten, Burnett, *The Spanish Revolution: The Left and the Struggle for Power*, Londra, 1979 ve Barcelona, 1980.
- Bonamusa, Francesc, "L'administració de Justicia a Catalunya de setembre a desembre de 1936," *Recerques* içinde, 4, Barcelona, 1974.
- , *Andreu Nin y el movimiento comunista en España, 1930-1937*, Barcelona, 1977.
- , *Política i finances republicanes, 1931-1939*, Tarragona, 1997.
- Borkenau, Franz, *The Spanish Cockpit*, Londra, 1937; Ann Arbor, 1963.
- Bosch, Aurora, *Ugetistas y libertarios. Guerra civil y revolución en el país Valenciano*, Valencia, 1983.

- Bosch Gimpera, Pere, *Memòries*, Barcelona, 1980.
- Bowers, Claude, *My Mission to Spain*, New York, 1954; *Misión en España*, Barcelona, 1977.
- Boyarsky, V. I., *Partizansvo vchera, segodnya, zavtra*, Moskova, 2003.
- Bozal, Valeriano, *Pintura y escultura española del siglo XX*, 2 cilt, Madrid, 1991.
- Brademas, John, *Anarcosindicalismo y revolución en España*, Barcelona, 1974.
- Brenan, Gerald, *The Spanish Labyrinth*, Cambridge, 1969; *El laberinto español*, Paris, 1962.
- Bricall, Josep Maria, *La política económica de la Generalitat (1936-1939)*, 2 cilt, Barcelona, 1979.
- Broué, Pierre ve Témime, E., *La Révolution et la guerre d'Espagne*, Paris, 1961 [*İspanya'da Devrim ve İç Savaş*, Ayrıntı, 2017].
- Brown, C. G., *El siglo XX. Del 98 a la guerra civil*, Barcelona, 1993.
- Brusco, Ramón, *Les milícies antifeixistes i l'Exèrcit popular a Catalunya (1936-1937)*, Lèrida, 2003.
- Buckley, Henry, *Vida y muerte de la República española*, Madrid, 2004.
- Bullejos, José, *La Comintern en España. Recuerdos de mi vida*, México, 1972.
- Bullón de Mendoza ve Álvaro de Diego, *Historias orales de la guerra civil*, Barcelona, 2000.
- Busquets, Julio, *El Militar de Carrera en España*, Barcelona, 1971.
- Busquets, Julio ve Losada J. C., *Ruido de sables. Las conspiraciones militares en la España del siglo XX*, Barcelona, 2003.
- Cabanellas, Guillermo, *La guerra de los mil días*, Barcelona, 1973.
- Cabrera, Mercedes, *La patronal ante la II República Organizaciones y estrategia, 1931-1936*, Madrid, 1983.
- , *Con luz y taquígrafos*, Madrid, 1999.
- Cabrera, Mercedes ve Del Rey, F., *El poder de los empresarios. Política e intereses Económicos en la España contemporánea, 1875-2000*, Madrid, 2002.
- Cabrera Castillo, F., *Del Ebro a Gandesa. La batalla del Ebro*, Madrid, 2002.
- Callahan, William J., *La Iglesia católica en España, 1875-2002*, Barcelona, 2002.

- Cambó, Francesc, *Memorias (1876-1936)*, Madrid, 1987.
- Caminal, Miguel, *Joan Comorera. Catalanisme i socialisme, 1913-1936*, Barcelona, 1984.
- , *Joan Comorera: Guerra i revolució, 1936-1939*, Barcelona, 1985.
- Campbell, Roy, *Light on a Dark Horse*, Londra, 1951.
- Canales, Antonio F., *La llarga posguerra*, Barcelona, 1997.
- Capponi, N., *I legionari rossi. Le Brigate Internazionali nella Guerra civile spagnola (1936-1939)*, Roma, 2000.
- Carbajosa, Mónica y Pablo, *La corte literaria de José Antonio*, Barcelona, 2003.
- Cárcel Orti, Vicente, *La gran persecución. España 1936-1939*, Barcelona, 2001.
- , *Breve historia de la Iglesia en España*, Barcelona, 2003.
- Cardona, Gabriel, *El poder militar y la España contemporánea hasta la guerra civil*, Madrid, 1983.
- , *El gigante descalzo: El ejército de Franco*, Madrid, 2003.
- Cardona, Gabriel ve Losada, J. C., *Aunque me tires el Puente*, Madrid, 2004.
- Carnero, Teresa (ed.), *El reinado de Alfonso XIII*, Madrid, 1997.
- Carr, Raymond, *Spain 1808-1939*, Oxford, 1968.
- , *Estudios sobre la República y la guerra civil española*, Barcelona, 1973.
- , *España 1808-1975*, Barcelona, 1984.
- Carreras, Albert ve Tafunell, X., *Historia económica de la España contemporánea*, Barcelona, 2004.
- Carrion, Pascual, *La reforma agraria de la Segunda República y la situación actual de la agricultura español*, Barcelona, 1973.
- Carroll, Peter N., *The Odyssey of the Abraham Lincoln Brigade: Americans in the Spanish Civil War*, Stanford, 1998.
- Carulla, Jordi ve Carulla, A., *La guerra civil en 2000 carteles*, Barcelona, 1997.
- Casado, Segismundo, *The Last Days of Madrid*, Londra, 1939; *Así cayó Madrid*, Madrid, 1968.
- Casanova, Julián, *Anarquismo y revolución social en la sociedad rural aragonesa (1936-1938)*, Madrid, 1985.
- , *De la calle al frente. El anarcosindicalismo en España (1931-1939)*, Barcelona, 1997.
- Casanova, Julián, vd., *Morir, matar, sobrevivir. La violencia en la dictadura de Franco*, Barcelona, 2002.

- Casares, Maria, *Residente Privilegiée*, Paris, 1980.
- Castells, Andreu, *Las Brigadas Internacionales en la Guerra de España*, Barcelona 1974.
- Castro, Luis, *Burgos durante la guerra civil*, 2006.
- Castro Delgado, Enrique, *Hombres made in Moscú*, Barcelona, 1965.
- Cattell, David T., *Communism and the Spanish Civil War*, New York, 1965.
- Cenarro, Ángela, *La sonrisa de Falange*, Barcelona, 2005.
- Cervera, Javier, *Madrid en Guerra. La ciudad clandestina 1936-1939*, Madrid, 1998.
- Chalmers-Mitchell, Peter, *My House in Málaga*, Londra, 1938.
- Chapaprieta, Joaquín, *La paz fue possible*, Barcelona, 1971.
- Chaves, Julián, *La guerra civil en Extremadura*, Badajoz, 1997.
- Chomsky, Noam, *American Power and the New Mandarins*, New York, 1969.
- Churchill, Winston, *Step by Step, 1936-1939*, Londra, 1939.
- Ciano, Galeazzo, *Diarios, 1937-1943*, Barcelona, 2004.
- Cierva, R. de la, *Historia actualizada de la Segunda república y la guerra civil, 1931-1939*, Madrid, 2003.
- Ciutat, Francisco, *Relatos y reflexiones de la guerra de España, 1936-1939*, Madrid, 1978.
- Cobb, Christopher, *La cultura y el pueblo: España 1930-1939*, Barcelona, 1981.
- Colodny, Robert, *El Asedio de Madrid*, Paris, 1970.
- Comín, Francisco, Hernández, M. ve Llopis, E. (ed.), *Historia económica de España*, Barcelona, 1997.
- Commissariat XV Brigade (XV. Tugay Komiserliği), *Book of XV International Brigade*, Madrid, 1938 ve Graham, Frank (ed.), Newcastle, 1975.
- Congreso Internacional de Escritores para la Defensa de la Cultura (Kültürü Savunmak için Uluslararası Yazarlar Kongresi), *Literatura española y antifascismo (1927-1939)*, Valencia, 1987.
- Connelly Ullman, Joan, *La Semana Trágica*, Barcelona, 1972.
- Connolly, Cyril, *The Golden Horizon*, Londra, 1953.
- Cordón, Antonio, *Trayectoria. Memorias de un militar republicano*, Barcelona, 1977.
- Corral, Pedro, *Si me quires escribir. Gloria y castigo de la 84a Brigada Mixta del Ejército Popular*, Barcelona, 2004.

- Coverdale, John R, *La intervención italiana en la guerra civil española*, Madrid, 1979.
- Cowles, Virginia, *Looking for Trouble*, Londra, 1941.
- Cox, Geoffrey, *The Defence of Madrid*, Londra, 1937.
- Crespo, Jesús, *Purga de maestros en la guerra civil*, Valladolid, 1987.
- Cruells, Manuel, *Els fets de maig. Barcelona, 1937*, Barcelona, 1970.
- , *El sis d'Octubre a Catalunya*, Barcelona, 1976.
- Cruz, Rafael, *El Partido Comunista de España en la Segunda República*, Madrid, 1987.
- , *Pasionaria. Dolores Ibárruri historia y símbolo*, Madrid, 1999.
- Cubero, José, *Les Républicains espagnols*, Pau, 2003.
- Cuevas, Tomasa, *Mujeres en las cárceles franquistas*, Madrid, 1979.
- , *Cárcel de mujeres*, Barcelona, 1985.
- Cunard, Nancy (ed.), "Authors Take Sides," *Left Review* içinde, Londra, 1937.
- Cunningham, Valentine, *Spanish Civil War Verse*, Harmondsworth, 1980.
- , *Spanish Front – Writers on the Spanish Civil War*, Oxford, 1986.
- De Felice, Renzo, *Mussolini il duce*, 2 cilt, Turin, 1974-81.
- De la Granja, J. L. ve Garitaonaindía, C. (ed.), *Gernika: 50 años después (1937-1987)*, Lejona, 1987.
- De la Mora, Constanca, *Doble esplendor*, Barcelona, 1977.
- De Luis, Francisco, *La FETE en la guerra civil española (1936-1939)*, Barcelona, 2002.
- De Pablo, S., "La guerra civil en el País Vasco," *Ayer* içinde, Madrid, 2003.
- De Pablo, S., Mees, L. ve Rodríguez, J. A., *El péndulo patriótico. Historia del Partido Nacionalista Vasco*, 2 cilt, Barcelona, 1999 ve 2001.
- Delpierre de Bayac, Jacques, *Les Brigades Internationales*, Paris, 1968.
- Díaz, José, *Tres años de lucha*, Paris, 1970.
- Díaz, Lorenzo, *La radio en España 1923-1997*, Madrid, 1997.
- Díaz del Moral, Juan, *Historia de los agitaciones campesinas andaluzas*, Madrid, 1973.

- Doña, Juana, *Desde la noche y la niebla: mujeres en las cárceles franquistas*, Madrid, 1978.
- Dos Passos, John, *Journeys Between Wars*, New York, 1938.
- Dreyfus-Armand, Geneviève, *El exilio de los republicanos españoles en Francia*, Barcelona, 2000.
- Eden, Anthony (Avon Earl'ü), *The Eden Memoirs*, I. cilt, *Facing the Dictators*, Londra, 1962.
- Ellwood, Sheelagh, *Prietas las filas. Historia de la Falange Española, 1933-1983*, Barcelona, 2001.
- Elorza, Antonio ve Bizcarrondo, M., *Queridos camaradas. La Internacional Comunista y España*, Barcelona, 1999.
- Elpatievski, A. V., *Ispanskaya emigratsiya v SSSR*, Moskova, 2002.
- Enzensberger, Hans Magnus, *El corto verano de la anarquía. Vida y muerte de Buenaventura Durruti*, Barcelona, 1977 [*Anarşinin Kısa Yazı: Buenventura Durruti'nin Yaşamı ve Ölümü*, Ayrıntı, 2000].
- Esch, P. van der, *Prelude to War: The International Repercussions of the Spanish Civil War*, Lahey, 1951.
- Escolar, Hipólito, *La cultura durante la guerra civil*, Madrid, 1987.
- Espinosa, Francisco, *La guerra civil en Huelva*, Huelva, 1996.
- , *La columna de la muerte. El avance del ejército franquista de Sevilla a Badajoz*, Barcelona, 2003.
- , *La justicia de Queipo*, Barcelona, 2005.
- Esteban Infantes, Emilio, *General Sanjurjo*, Barcelona, 1957.
- Estruch, Joan, *Historia oculta del PCE*, Madrid, 2000.
- Fernández, Alberto, *Emigración republicana española (1939-1945)*, Algorta, 1972.
- Fernández, Carlos, *El general Franco. Un dictador en un tiempo de infamia*, Barcelona, 2005.
- Ferrerons, R. ve Gascón, A., *Huesca: La bolsa de Bielsa*, Huesca, 1991.
- Figueres, J. M. (ed.), *Madrid en guerra. Crónica de la batalla de Madrid, 1936-1939*, Barcelona, 2004.
- Foltz, Charles, *Masquerade in Spain*, Boston, 1948.
- Fonseca, Carlos, *Trece rosas rojas*, Madrid, 2004.
- Fontana, Josep ve Nadal, Jorgi, "España 1914-1970," C. M. Cipolla (ed.), *Historia económica de Europa* içinde, VI. cilt, Barcelona, 1980.

- Fontana, Josep (ed.), *Visions de guerra i reraguarda*, Barcelona, 1977.
- , *España bajo el franquismo*, Barcelona, 1986.
- Franco Bahamonde, Francisco, *Palabras de Franco. I año triunfal*, Bilbao, 1937.
- , *Palabras del Caudillo. 19 de abril 1937-7 de diciembre 1942*, Madrid, 1943.
- , *Apuntes personales sobre la República y la guerra civil*, Madrid, 1987.
- Franco Salgado-Araujo, Francisco, *Mis conversaciones privadas con Franco*, Barcelona, 1976.
- Fraser, Ronald, *The Blood of Spain*, Londra, 1979; *Recuérdalo túy recuérdalo a otros. Historia oral de la guerra civil española*, Barcelona, 1979 [*İspanya'nın Kanı: İç Savaş Deneyimi 1936-1939*, Belge, 1995].
- , *In Hiding. The Life of Manuel Cortés*, Londra, 1972; *Escondido: el calvario de Manuel Cortés*, Valencia, 1986.
- Fusi, Juan Pablo, *Franco: autoritarismo y poder personal*, Madrid, 1985.
- , *El País Vasco, 1931-1937*, Madrid, 2002.
- Fusi, Juan Pablo ve Palafox, J., *España, 1808-1996, El desafío de la modernidad*, Madrid, 1997.
- Galland, Adolf, *Die Ersten und die Letzten. Jagdflieger im Zweiten Weltkrieg*, Darmstadt, 1953.
- Gárate Córdoba, José M., *Alféreces provisionales*, Madrid, 1976.
- García Delgado, José Luis, "Modernización económica y democracia en España. Una recapitulación," *Anales de la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas* içinde, n. 81, 1. cilt, Madrid, 2004.
- García Delgado, José Luis (ed.), *La II República española. El premier bienio*, Madrid, 1987.
- , *La II República española. Bienio rectificador y Frente Popular, 1934-1936*, Madrid, 1988.
- García Delgado, José Luis; Fusi, J. P.; Juliá, Santos; Malefakis, E.; Payne, Stanley G., *Franquismo. El juicio de la historia*, Madrid, 2000.
- García Oliver, Juan, *De julio a Julio: Un año de lucha*, Barcelona, 1937.
- , *El eco de los pasos*, Paris, 1978.

- García Pradas, José, *La traición de Stalin: como terminó la guerra de España*, New York, 1939.
- García Valiño, Rafael, *Guerra de liberación española (1938-1939). Campañas de Aragón y Maestrazgo. Batalla de Teruel. Batalla del Ebro*, Madrid, 1949.
- Garitaonandía, C., *José Antonio Aguirre, primer lehendakari*, Bilbao, 1990.
- Garosci, Aldo, *Los intelectuales y la Guerra de España*, Madrid, 1981.
- Garriga, Ramón, *El General Yagüe*, Barcelona, 1985.
- Germán, L.; Lopis, E.; Maluquer de Motes, J. ve Zapata, S., *Historia económica regional de España siglos XIX y XX*, Barcelona, 2001.
- Gibson, Ian, *Granada en 1936 y el asesinato de Federico García Lorca*, Barcelona, 1979.
- , *En busca de José Antonio*, Barcelona, 1980.
- , *La noche en que mataron a Calvo Sotelo*, Barcelona, 1982.
- , *Paracuellos: cómo fue*, Barcelona, 1983.
- , *Queipo de Llano. Sevilla, verano de 1936*, Barcelona, 1986.
- , *Federico García Lorca*, 2 cilt, Barcelona, 1998.
- Gil Andrés, Carlos, *Lejos del frente: Guerra civil y violencia política en La Rioja, 1933-1945*, Barcelona, 2006.
- Gil Pecharromán, Julio, *Historia de la Segunda República Española (1931-1936)*, Madrid, 2002.
- , *José Antonio Primo de Rivera. Retrato de un visionario*, Madrid, 1996.
- Gil Robles, José Maria, *No fue posible la paz*, Barcelona, 1968.
- Gillain, Nick, *El mercenario. Diario de un combatiente rojo*, Tanca, 1939.
- Godicheau, François, "La légende noire du Service d'Information Militaire de la République dans la guerre civile espagnole, et l'idée de contrôle politique," *Le Mouvement Social* içinde, Paris, 2002.
- , "Los hechos de mayo de 1937 y los presos antifascistas: identificación de un fenómeno represivo," *Historia Social* içinde, Barcelona, 2002.
- , *La guerre d'Espagne. République et Révolution en Catalogne (1936-1939)*, Paris, 2004.
- Goloviznin, Mark, "Dnevnik sovetskogo generalnogo konsula v Barselone," *Tetradı rabochego dvizheniya, Daidzhest* içinde, Vypusk 1, Moskova, 1991.

- Gómez Aparicio, P., *Historia del periodismo español*, Madrid, 1981.
- Gómez Navarro, José Luis, *El régimen de Primo de Rivera*, Madrid, 1991.
- González, Miguel, "La conjura del 36 contada por Franco," *El País*, Madrid, 2001.
- González, Valentin ("El Campesino"), *Listen Comrades*, Londra, 1952.
- , *Mis memorias de la Guerra*, Madrid, 1968.
- González Calvet, María Teresa, *La dictadura de Primo de Rivera. El directorio militar*, Madrid, 1987.
- González Cuevas, P. C., *Acción Española. Teología política nacionalismo autoritario en España, 1931-1936*, Madrid, 1998.
- Gorkin, Julián, *Caníbales políticos: Hitler y Stalin en España*, México, 1941.
- Graham, Frank, *The Battle of Jarama, 1937*, Newcastle, 1987.
- Graham, Helen, *Socialism and War. The Spanish Socialist Party in Power and Crisis (1936-1939)*, Cambridge, 1991.
- , "Against the State: the Genealogy of the Barcelona May Days (1937)," *European History Quarterly*, 29. cilt, 4, 1999.
- , *The Spanish Republic at War (1936-1939)*, Cambridge, 2002.
- Graham, Helen ve Labanyi, J. (ed.), *Spanish Cultural Studies. An Introduction. The Struggle for Modernity*, Oxford, 1995.
- Grimau, Carmen, *El cartel republicano en la guerra civil*, Madrid, 1979.
- Gubern, Román vd., *Historia del cine español*, Madrid, 1995.
- Guerin, Daniel, *L'Anarchisme*, Paris, 1965.
- Gurney, Jason, *Crusade in Spain*, Londra, 1974.
- Guzmán, Eduardo de, *Madrid rojo y Negro*, Barcelona, 1938.
- Hanrez, Marc, *Les écrivains et la guerre d'Espagne*, Madrid, 2004.
- Hedilla, Manuel, *Testimonio de Manuel Hedilla*, Barcelona, 1972.
- Heiber, Helmut (ed.), *Hitler y sus generales*, Barcelona, 2004.
- Heiberg, Morten, *Emperadores del Mediterráneo. Franco, Mussolini y la guerra civil española*, Barcelona, 2003.
- Heiberg, Morten ve Pelt, Mogens, *Los negocios de la guerra. Armas nazis para la República española*, Barcelona, 2005.
- Heine, Harmutt, *La guerrilla antifranquista en Galicia*, Vigo, 1980.
- , *La oposición política al franquismo*, Barcelona, 1983.
- Helsey, G., *Anarcosindicalismo y estado en Aragón, 1930-1938*, Madrid, 1994.

- Hemingway, Ernest, *The Spanish War*, Londra, 1938.
- Henríquez Caubín, Julián, *La batalla del Ebro*, Mexico, 1966.
- Hernández, Jesús, *La Grande Trahison*, Paris, 1953; *Yo fui ministro de Stalin*, Mexico, 1953.
- Herreros, Isabelo, *El Alcázar de Toledo. Mitología de la cruzada de Franco*, Madrid, 1995.
- Hidalgo de Cisneros, Ignacio, *Cambio de rumbo (Memorias)*, 2 cilt, Bükreş, 1964.
- Higuera, A. G. de la ve Molina, L., *Historia de la revolución española*, Cádiz, 1940.
- Hoare, Samuel, bkz. Templewood, Vikont.
- Holguín, Sandie, *República de ciudadanos. Cultura e identidad nacional en la España republicana*, Barcelona, 2003.
- Hormiga, *La Historia del Sindicalismo Español*, Paris, 1975.
- Howson, Gerald, *Arms for Spain*, Londra, 2000; *Armas para España*, Barcelona, 2000.
- Hubbard, J. R., "How Franco Financed His War," *Journal of Modern History*, Chicago, 1953.
- Ibárruri, Dolores (ed.), *Guerra y revolución en España*, 3 cilt, Moskova, 1971.
- Internatsionalnaya brigada*, Moskova, 1937.
- Iribarren, J. M., *El general Mola*, Madrid, 1963.
- Jackson, Gabriel, *La República española y la guerra civil*, Barcelona, 1976.
- , *Entre la reforma y la revolución. La República y la guerra civil 1931-1939*, Barcelona, 1980.
- , *Juan Negrín*, Barcelona, 2004.
- Jackson, Gabriel vd., *Octubre 1934, Cincuenta años para la reflexión*, Madrid, 1985.
- Jackson, Gabriel ve Alba, V., *Juan Negrín*, Barcelona, 2004.
- Jensen, Geoffrey, *Irrational Triumph. Cultural Despair, Military Nationalism and the Ideological Origins of Franco's Spain*, Reno, 2002.
- Jiménez de Aberasturi, Luis M., *Crónica de la guerra en el Norte (1936-1937)*, San Sebastián, 2003.
- Jones, Thomas, *A Diary with Letters (1931-1950)*, Oxford, 1954.
- Jover, José M.; Gómez-Ferrer, G. ve Fusi, J. P., *España. Sociedad, política y civilización, (siglos XIX-XX)*, Madrid 2000.

- Juliá, Santos, *La izquierda del PSOE (1935-1936)*, Madrid, 1977.
- , *Orígenes del Frente Popular en España (1934-1936)*, Madrid, 1979.
- , "El fracaso de la Segunda República," *Revista de Occidente*, 7-8, Madrid.
- , *Madrid 1931-1934. De la fiesta popular a la lucha de clases*, Madrid, 1984.
- , *Historia del socialismo español (1931-1939)*, Barcelona, 1989.
- , *Manuel Azaña: una biografía política: del Ateneo al Palacio Nacional*, Madrid, 1990.
- , "Política en la Segunda República," *Ayer*, 20, Madrid, 1995.
- , *Historias de las dos Españas*, Madrid, 2004.
- Juliá, Santos (ed.), "Fracaso de una insurrección y derrota de una huelga: los hechos de Octubre en Madrid," *Estudios de Historia Social*, Madrid, 1984.
- , *Escritos de la República: notas históricas de la guerra en España (1917-1940)*, Madrid, 1985.
- , *Victimas de la guerra civil*, Barcelona, 1999.
- Juliá, Santos; García Delgado, J. L.; Jiménez, J. C.; Fusi, J. P.; *La España del siglo XX*, Madrid, 2003.
- Junod, Marcel, *Warrior without Weapons*, New York, 1951.
- Kaminski, H., *Ceux de Barcelone*, Paris, 1937; *Los de Barcelona*, Barcelona, 2002.
- Kemp, Peter, *Mine Were of Trouble*, Londra, 1957.
- Kindelán, General Alfredo, *Mis cuadernos de guerra*, Madrid, 1945; Barcelona, 1982.
- Koestler, Arthur, *Spanish Testament*, Londra, 1937 [*İspanya'da Ölüm Güncesi*, Bilgi, 1970].
- Koltsov, M, *Ispansky dnevnik*, Moskova, 1957. *Diario de la guerra de España*, Paris, 1963.
- Kowalsky, Daniel, *La Unión Soviética y la guerra civil española*, Barcelona, 2004.
- Krivoşev, G. F. (ed.), *Rossiya i SSSR v voihakh 20 veka. Poteri vooruzhennykh sil*, Moskova, 2001.
- Kuznetsov, Nikolay G., *Bajo la bandera de la España republicana*, Moskova, 1967.
- La guerra civil a Catalunya (1936-1939)*, 4 cilt, Barcelona, 2005.
- Lacomba, Juan Antonio, *La crisis española de 1917*, Madrid, 1970.

- Lafuente, Isaías, *Tiempos de hambre. Viaje a la España de posguerra*, Madrid, 1999.
- , *Esclavos por la patria*, Madrid, 2001.
- Langdon-Davies, John, *Behind Spanish Barricades*, Londra, 1936; *Detrás de las barricadas españolas*, Santiago de Chile, 1937.
- , *La Semana Tràgica de 1937: Els fets de maig*, Barcelona, 1987.
- Largo Caballero, Francisco, *Mis Recuerdos*, México, 1956.
- Lefebvre, Michel ve Skoutelsky, R., *Las Brigadas Internacionales. Imágenes recuperadas*, Barcelona, 2003.
- Leval, Gaston, *Collectives in the Spanish Revolution*, Londra, 1975.
- Líster, Enrique, *Nuestra Guerra*, Paris, 1966.
- , *Memorias de un luchador*, Madrid, 1977.
- Little, Douglas, *Malevolent Neutrality, the United States, Great Britain and the Origins of the Spanish Civil War*, Ithaca, 1985.
- Lojendio, Luis María de, *Operaciones militares de la guerra de España*, Barcelona, 1940.
- Lorenzo, César M., *Les anarchistes espagnols et le pouvoir (1868-1969)*, Paris, 1969.
- Luca de Tena, Catalina (ed.), *El periódico del siglo Cien firmas – cien años*, Madrid, 2002.
- MacDougall, Ian (ed.), *Voices from the Spanish Civil War*, Edinburgh, 1986.
- Madariaga, María Rosa de, *Los moros que trajo Franco*, Madrid, 2002.
- Madariaga, Salvador de, *Spain*, Londra, 1946.
- Maiz, Félix, *Mola, aquel hombre*, Barcelona, 1976.
- Maldonado, José María, *Alcañiz, 1938. El bombardeo olvidado*, Zaragoza, 2003.
- Malefakis, Edward E., *Agrarian Reform and Peasant Revolution in Spain*, Yale, 1970; *Reforma agraria y revolución campesina en la España del siglo XX*, Barcelona, 1971.
- Malerbe, Pierre; Tuñón de Lara, M.; García Nieto, M. C.; ve Mainer Baqué, J-C., *La crisis del Estado: Dictadura, República y guerra (1923-1939)*, IX. cilt, *Historia de España*, Manuel Tuñón de Lara (ed.), Barcelona, 1981.
- Mallett, Robert, *Mussolini and the Origins of the Second World War, 1933-1940*, Londra, 2003.

- Malraux, André, *L'Espoir*, Paris, 1939; *La esperanza*, Barcelona, 1978 [*Umut*, İletişim, 1998].
- Manzanara, Elías, *Documento histórico. La columna de hierro*, Barcelona, 1981.
- Mariás, Julián, *Una vida presente Memorias (1914-1951)*, Madrid, 1989.
- Mariñas, Francisco Javier, *General Varela*, Barcelona, 1956.
- Martín Aceña, Pablo, *El oro de Moscú y el oro de Berlín*, Madrid, 2001.
- Martín Blázquez, J., *I Helped to Build an Army*, Londra, 1939.
- Martín Jiménez, Ignacio, *La guerra civil en Valladolid (1936-1939)*, Valladolid, 2000.
- Martín Ramos, Josep Lluís, *Els orígens del Partit Socialista Unificat de Catalunya (1930-1936)*, Barcelona, 1977.
- Martínez Bande, J. M., *Los cien ultimos días de la República*, Barcelona, 1973.
- , *La ofensiva sobre Segovia y la batalla de Brunete*, Madrid, 1972.
- Martínez Barrio, Diego, *Páginas para la historia del Frente Popular*, Madrid, 1937.
- , *Memorias*, Barcelona, 1983.
- Martínez Cuadrado, Miguel, *Elecciones y partidos políticos en España, 1808-1931*, Madrid, 1969.
- Martínez Reverte, Jorge, *La Batalla del Ebro*, Barcelona, 2003.
- , *La Batalla de Madrid*, Barcelona, 2004.
- Matesanz, José A., *Las raíces del exilio, México ante la guerra civil española, 1936-1939*, México, 1999.
- Matthews, Herbert, *The Education of a Correspondent*, New York, 1946.
- Maura, Miguel, *Así cayó Alfonso XIII*, Barcelona, 1966.
- Maurice, Jacques, *El anarquismo andaluz. Campesinos y sindicalistas, 1868-1936*, Barcelona, 1990.
- McDermott, Kevin ve Agnew, J., *The Comintern*, New York, 1997.
- Meaker, Gerald H., *The Revolutionary Left in Spain 1914-1923*, Stanford, 1974.
- Mera, Cipriano, *Guerra, exilio y carcel de un anarcosindicalista*, Paris, 1976.
- Merino, Ignacio, *Serrano Súñer: Conciencia y poder*, Madrid, 2004.
- Mezquida i Gene, Lluís M., *La batalla del Ebro*, Tarragona, 2001.

- Millán Astray, José, *Franco, el Caudillo*, Salamanca, 1939.
- Mínev, Stoyán ("Stepánov"), *Las causas de la derrota de la República española*, Madrid, 2003.
- Mintz, Frank, *L'Autogestion dans l'Espagne Révolutionnaire*, Paris, 1976.
- Mintz, Jerome R., *Los anarquistas de Casas Viejas*, Cádiz, 1994.
- Mir, Conxita, *Vivir es sobrevivir. Justicia, orden y marginación en la Cataluña rural de posguerra*, Lérida, 2000.
- Miralles, Ricardo, *Juan Negrín. La República en guerra*, Madrid, 2003.
- Modesto, J., *Soy del Quinto Regimiento*, Paris, 1969.
- Mola, Emilio, *Obras completas*, Valladolid, 1940.
- Molinero, Carme ve Ysás, P., *"Patria, justicia, y pan." Nivell de vida i condicions de treball a Catalunya 1939-1951*, Barcelona, 1985.
- Molinero, C.; Sala, M. ve Sobrequés, J. (ed.), *Una inmensa prisión. Los campos de concentración y las prisiones durante la guerra civil y el franquismo*, Barcelona, 2003.
- Monjo, Anna ve Vega, Carmen, *Els treballadors i la guerra civil. Història d'una indústria catalana collectivitzada*, Barcelona, 1986.
- Montagut, Lluís, *Yo fui soldado de la República 1936-1945*, Barcelona, 2003.
- Montero, Antonio, *Historia de la persecución religiosa de España 1750-2000*, Barcelona, 2003.
- Montero, José R., *La CEDA. El catolicismo social y político en la Segunda República*, 2 cilt, Madrid, 1977.
- Moradiellos, Enrique, *Neutralidad benévola el gobierno británico y la insurrección militar española de 1936*, Oviedo, 1990.
- , *La perfidia de Albión. El gobierno británico y la guerra civil española*, Barcelona, 1996.
- , *El reñidero de Europa. Las dimensiones internacionales de la guerra civil española*, Barcelona, 2001.
- , *1936. Los mitos de la guerra civil*, Barcelona, 2004.
- Morán, Gregorio, *Miseria y grandeza del Partido Comunista de España, 1939-1985*, Barcelona, 1986.
- Moreno, Gómez, Francisco, *La resistencia armada contra Franco. Tragedia del maquis y la guerrilla*, Barcelona, 2001.
- Moreno, Xavier, *La División Azul. Sangre española en Rusia 1941-1945*, Barcelona, 2004.

- Morente, Francisco, *La escuela y el Estado Nuevo. La depuración del magisterio nacional, 1936-1943*, Valladolid, 1997.
- Morodo, Raúl, *Orígenes ideológicos del franquismo: Acción Española*, Madrid, 1985.
- Nadal, Jordi, Carreras, A. ve Sudrià, C., *La economía española en el siglo XX. Una perspectiva histórica*, Barcelona, 1987.
- Nadal Sánchez, A., *Guerra civil en Málaga*, Málaga, 1984.
- Nash, Mary, *Mujeres Libres: España 1936-1939*, Barcelona, 1975.
- , *Rojas. Las mujeres republicanas en la Guerra Civil*, Madrid, 1999.
- Nerín, Gustau, *La guerra que vino de África*, Barcelona, 2005.
- Neves, Mário, *A chacina de Badajoz*, Lizbon, 1985.
- Nicolson, Harold, *Diaries and Letters, 1930-1939*, 3 cilt, Londra, 1966-8.
- Nin, Andreu, *Los Problemas de la revolución española*, Paris, 1971.
- Nora, Eugenio G. de, *La novela española contemporánea (1898-1962)*, 3 cilt, Madrid, 1958-71.
- Nothomb, Paul, *Malraux en España*, Barcelona, 2001.
- Ojeda Revah, Mario, *México y la guerra civil española*, Madrid, 2005.
- Olmos, Victor, *Historia del ABC*, Barcelona, 2002.
- Orlov, Aleksandr, *Tainaya istoriya stalinskikh prestupleny*, St. Petersburg, 1981.
- Orwell, George, *Homage to Catalonia*, Londra, 1938; *Homenaje a Cataluña*, Barcelona, 1970 [*Katalonya'ya Selam*, Alfa, 2021].
- , *Toplu Denemeler, Journalism and Letters*, Londra, 1968.
- Ossorio, Ángel, *Vida y sacrificio de Companys*, Buenos Aires, 1943.
- Pages, Pelai, *El movimiento trotskista en España 1930-1935*, Barcelona, 1977.
- Palafox, Jordi, *Altrazo económico y democracia. La Segunda República, 1931-1936*, Barcelona, 1995.
- Palomares, Jesús M., *La guerra civil en Palencia. La eliminación de los contrarios*, Palencia, 2002.
- Pàmies, Teresa, *Quan érem capitans. Memòries d'aquella guerra*, Barcelona, 1974.
- Paniagua, Xavier, *La sociedad libertaria. Agrarismo e industrialización en el anarquismo español, 1930-1939*, Barcelona, 1982.

- Payne, Stanley G., *Falange. Historia del fascismo español*, Paris, 1965.
- , *The Spanish Revolution*, Londra, 1970; *La revolución española*, Barcelona, 1971.
- , *La primera democracia española. La Segunda República, 1931-1936*, Barcelona, 1995.
- , *Unión Soviética, comunismo y revolución en España (1931-1939)*, Barcelona, 2003; *The Spanish Civil War, the Soviet Union and Communism*, Londra, 2004.
- , *El colapso de la República*, Madrid, 2005.
- Paz, Abel, *Durruti en la revolución española*, Madrid, 1996 [*Halk Silahlanınca: Durruti ve İspanya Anarşist Devrimi*, Kaos, 1996].
- Peirats, José, *La CNT en la revolución española*, 3 cilt, Paris, 1971.
- Peiró, Joan, *Perill a la reraguardia*, Barcelona, 1936.
- Pérez, Joseph, *Historia de España*, Barcelona, 1999.
- Pérez Baró, Albert, *Trenta mesos de collectivisme a Catalunya*, Barcelona, 1970.
- , *Història de les cooperatives a Catalunya*, Barcelona, 1989.
- Pérez Galán, Mariano, *La enseñanza en la Segunda República española*, Madrid, 1975.
- Pérez Lopez, E. A., *Guerrilla Diary of the Spanish Civil War*, Londra, 1972.
- Petit Pastor, D., *La cinquena columna a Catalunya (1936-1939)*, Barcelona, 1974.
- , *Los dossiers secretos de la Guardia Civil*, Barcelona, 1978.
- Pettifer, James (ed.), *Cockburn in Spain – Despatches from the Spanish Civil War*, Londra, 1986.
- Pi y Suñer, Carlos, *La República y la Guerra. Memorias de un político catalán*, México, 1975.
- Pike, D. W., *Vae Victis! Los republicanos españoles refugiados en Francia*, Paris, 1969.
- , *Les francáis et la guerre d'Espagne*, Paris, 1975.
- Pla Brugat, Dolores, "El exilio republicano español," *Aula. Historia social* içinde, 2004.
- Plenn, Abel, *Wind in the Olive Trees*, New York, 1946.
- Poblet, J. M., *Vida i mort de Lluís Companys*, Barcelona, 1976.
- Pons Prades, E., *Guerrillas españolas 1939-1960*, Barcelona, 1977.
- , *Los niños republicanos en la guerra de España*, Madrid, 2004.

- Prados de la Escosura, Leandro, *El progreso económico de España (1850-2000)*, Madrid, 2003.
- Preston, Paul, *The Coming of the Spanish Civil War*, Londra, 1978.
- , *La destrucción de la democracia en España. Reforma reacción y revolución en la Segunda República*, Madrid, 1978.
- , *Las derechas españolas en el siglo XX: Autoritarismo, fascismo y golpismo*, Madrid, 1986.
- , *Franco, caudillo de España*, Barcelona, 1994.
- , *Las tres Españas del 36*, Barcelona, 1998.
- , *La República asediada. Hostilidad internacional y conflictos internos durante la guerra civil*, Barcelona, 1999.
- , *La guerra civil española*, Barcelona, 2000.
- , *Palomas de guerra*, Barcelona, 2001.
- Prieto, Indalecio, *Convulsiones de España*, 3 cilt, México, 1967-9.
- , *Discursos fundamentales*, Madrid, 1976.
- , *Cómo y por qué salí del Ministerio del Defensa Nacional*, Barcelona, 1989.
- Primo de Rivera, José Antonio, *Obras completas*, Madrid, 1976.
- Quevedo, A., *Queipo de Llano. Gloria e infortunio de un general*, Barcelona, 2001.
- Quintanilla, Luis, *Los rehenes del Alcázar de Toledo*, Paris, 1967.
- Radosh, Ronald; Habeck, M. R. ve Sevostianov, G., *España traicionada. Stalin y la guerra civil*, Barcelona, 2002; *Spain Betrayed – The Soviet Union in the Spanish Civil War*, New Haven, 2001.
- Raguer, Hilari, *La espada y la cruz: La iglesia 1936-1939*, Barcelona, 1977.
- , *El general Batet*, Barcelona, 1996.
- , *La pólvora y el incienso*, Barcelona, 2001.
- Ramos Oliveira, Antonio, *Historia de España*, 3 cilt, Mexico, 1943.
- Ranzato, Gabriele, *L'eclissi della democrazia. La guerra civile spagnola e le sue origine, 1931-1939*, Turin, 2004.
- Razvedka i kontrrazvedka v litsakh, Moskova, 2002.
- Read, Herbert, *Collected Poems*, Londra, 1943.
- Reig Tapia, Alberto, *Ideología e historia: sobre la represión franquista y la guerra civil*, Madrid, 1986.
- , *Memoria de la guerra civil. Los mitos de la tribu*, Madrid, 1999.

- Regler, Gustav, *The Great Crusade*, New York, 1940.
- , *The Owl of Minerva*, Londra, 1959.
- Requena Gallego, M., *Los sucesos de Yeste*, Albacete, 1983.
- Requena, Manuel ve Sepúlveda, R. M., *Las brigadas internacionales. El contexto internacional, los medios de propaganda, literatura y memorias*, Cuenca, 2003.
- Richards, Michael, *Un tiempo de silencio. La guerra civil y la cultura de la represión en la España de Franco*, Barcelona, 1999.
- Ridruejo, Dionisio, *Escrito en España*, Buenos Aires, 1964.
- , *Casi unas memorias*, Barcelona, 1976.
- Rivas, F., *El Frente Popular*, Madrid, 1976.
- Rivas Cherif, Cipriano, *Retrato de un desconocido. Vida de Manuel Azaña*, Barcelona, 1980.
- Rodimtsev, Aleksandr İlyiç, *Dobrovoltsy - internatsionalisty*, Sverdlovsk, 1976.
- Rodrigo, Javier, *Cautivos. Campos de concentración en España franquista*, Barcelona, 2005.
- "Rogebay," Sixten (Olsson, Sixten), *Spanska frontminnen, Arbetarkultur*, Stockholm, 1938.
- Rojo, Vicente, *Alerta los pueblos!*, Barcelona, 1974.
- , *España Heroica*, Barcelona, 1975.
- , *Así fue la defensa de Madrid*, Madrid, 1987.
- , *Elementos del arte de guerra*, Madrid, 1988.
- Rolfe, Edwin, *The Lincoln Battalion: The Story of the Americans Who Fought in the International Brigades*, New York, 1939.
- Romero, Luis, *Tres días de Julio*, Barcelona, 1967.
- , *Desastre en Cartagena*, Barcelona, 1971.
- , *El final de la guerra*, Barcelona, 1976.
- Romilly, Esmond, *Boadilla*, Londra, 1971.
- Rosado, Antonio, *Tierra y libertad. Memorias de un campesino anarco-sindicalista andaluz*, Barcelona, 1979.
- Rosal, Amaro del, *El oro del Banco de España y la historia del Vita*, Mexico, 1976.
- Rosas, Fernando (ed.), *Portugal e a guerra civil de Espanha*, Lizbon, 1996.
- Rosenthal, Marilyn, *Poetry of the Spanish Civil War*, New York, 1975.
- Rovighi, A. ve Stefani, F., *La partizipazione italiana alla guerra civile spagnola*, Roma, 1993.

- Rubio, Javier, *La emigración de la guerra civil de 1936-1939*, 3 cilt, Madrid, 1977.
- Ruiz Ramón, F., *Historia del teatro español: siglo XX*, Madrid, 1975.
- Russell, Bertrand, *Roads to Freedom*, New York, 1948 [Özgürlük Yolu, BGST, 2015].
- Saborit, Andrés, *Julián Besteiro*, Buenos Aires, 1967.
- Sáinz Rodríguez, Pedro, *Testimonio y recuerdos*, Barcelona, 1978.
- Sala Noguer, Ramón, *El cine en la España republicana durante la guerra civil*, Bilbao, 1993.
- Salas Larrazábal, Jesús, *La guerra de España desde el aire. Dos ejércitos y sus cazas frente a frente*, Barcelona, 1970.
- Salas Larrazábal, Ramón, *Pérdidas de la guerra*, Barcelona, 1972.
- , *Historia del Ejército Popular de la República*, 4 cilt, Madrid 1973.
- , *Los datos exactos de la guerra civil*, Madrid, 1980.
- , *Historia general de la guerra de España*, Madrid, 1986.
- Salcedo, Emilio, *Vida de Don Miguel*, Salamanca, 1964.
- Sallés, Anna (ed.), *Documents 1931-1939*, 2 cilt, Barcelona, 1976.
- Saña, Heleno, *El franquismo sin mitos. Conversaciones con Serrano Suñer*, Barcelona, 1981.
- Sanabre, José M., *Martirologio de la Iglesia en la diócesis de Barcelona durante la persecución religiosa*, Barcelona, 1943.
- Sánchez Asiáin, José Ángel, *La Banca española en la guerra civil (1936-1939)*, Madrid, 1992.
- , *Economía y finanzas en la guerra civil española, 1936-1939*, Madrid, 1999.
- Sánchez Recio, Glicerio, *Guerra civil y franquismo en Alicante*, Alicante, 1990.
- , *Justicia y guerra en España: los tribunales populares (1936-1939)*, Alicante, 1991.
- Sartorius, Nicolás ve Alfaya, Javier, *La memoria insumisa. Sobre la dictadura de Franco*, Barcelona, 2002.
- Saz, Ismael, *Mussolini contra la Segunda República*, Valencia, 1986.
- Schwartz, Fernando, *La internacionalización de la guerra civil española*, Barcelona, 1972.
- Schwarzstein, Dora, *Entre Franco y Perón. Memoria e identidad del exilio republicano español en Argentina*, Barcelona, 2001.
- Seco, Carlos, *Alfonso XIII y la crisis de la Restauración*, Barcelona, 1969.

- Segala, Renzo, *Trincee di Spagna*, Milan, 1938.
- Seidman, Michael, *A ras de suelo Historia social de la República durante la guerra civil*, Madrid, 2003.
- Serge, Victor, *Memoirs of a Revolutionary*, Oxford, 1967.
- Serrano, Secundino, *Maquis. Historia de la guerrilla antifranquista*, Madrid, 2001.
- Serrano Súñer, Ramón, *Entre Hendaya y Gibraltar*, Barcelona, 1973.
- , *Entre el silencio y la propaganda. La historia como fue*, Barcelona, 1977.
- , *Memorias*, Barcelona, 1977.
- Servicio Histórico Militar, *La marcha sobre Madrid*, Madrid, 1968.
- , *La lucha en torno a Madrid*, Madrid, 1968.
- , *La guerra en el norte*, Madrid, 1969.
- , *La batalla del Ebro*, Madrid, 1978.
- Silva, Emilio ve Macías, S., *Las fosas de Franco*, Madrid, 2003.
- Skoutelsky, Rémi, *L'espoir guidait leurs pas. Les volontaires français dans les Brigades Internationales, 1936-1939*, Paris, 1988.
- Solano, Fernando, *La tragedia del Norte*, Barcelona, 1938.
- Solé i Barju, Queralt, *A los presos de Franco*, Barcelona, 2004.
- Solé i Sabaté, Josep María, *La repressió franquista a Catalunya (1938-1953)*, Barcelona, 1985.
- Solé i Sabaté, J. M. ve Joan Villarroja, *España en llamas. La guerra civil desde el aire*, Madrid, 2003.
- Sommerfield, John, *Volunteer in Spain*, Londra, 1937.
- Sopeña, Andrés, *El florido pensil. Memoria de la escuela nacional-católica*, Barcelona, 1994.
- Soria, George, *Trotskyism in the Service of Franco: Facts and Documents on the Activities of the POUM*, Londra, 1939.
- Soriano, Antonio, *Éxodus: Historia oral del exilio republicano en Francia, 1939-1945*, Barcelona, 1989.
- Souchy, Augustin, *Die Soziale Revolution in Spanien*, Berlin, 1974.
- , *With the Peasants of Aragon*, Minneapolis, 1982.
- Southworth, H., *Mythe de la Croisade de Franco*, Paris, 1964; *El mito de la cruzada de Franco*, Barcelona, 1986.
- , *La destrucción de Guernica. Periodismo, diplomacia, propaganda e historia*, Paris, 1977.
- , *El lavado de cerebro de Francisco Franco*, Barcelona, 2000.
- Stafford, David, *Churchill and Secret Service*, Londra, 1997.
- Steer, G. L., *The Tree of Gernika*, Londra, 1938.

"Stepánov," bkz. Mínev, Stoyán.

Suárez, Luis, *Franco: la historia y sus documentos*, 20 cilt, Madrid, 1986.

—, *Franco*, Barcelona, 2005.

Suárez, Manuel (ed.), *La restauración, entre el liberalismo y la democracia*, Madrid, 1997.

Subirats, Josep, *Pilatos 1939-1941: Prisiones de Tarragona*, Madrid, 1993.

Sueiro, Daniel, *El Valle de los Caídos. Los secretos de la cripta franquista*, Barcelona, 1983.

Suero, Luciana, *Memorias de un campesino andaluz en la revolución española*, Madrid, 1982.

Tagüeña, Manuel, *Testimonio de dos guerras*, Mexico, 1973.

Talón, Vicente, *Memoria de la guerra de Euzkadi de 1936*, Barcelona, 1988.

Tarancón, Vicent Enrique, *Recuerdos de juventud*, Barcelona, 1984.

Tavera, Susanna, "La historia del anarquismo español: una encrucijada interpretativa," *Ayer* içinde, 45, Madrid, 2002.

—, *Federica Montseny. La indomable (1905-1994)*, Madrid, 2005.

Templewood, Vikontu (Samuel Hoare), *Ambassador on Special Mission*, Londra, 1946.

Thomas, Gordon ve Witts, Max Morgan, *The Day Guernica Died*, Londra, 1975.

Thomas, Hugh, *La guerra civil española*, 2 cilt, Barcelona, 1976; *The Spanish Civil War*, Londra, 2003.

Thomás, J. M., *Lo que la Falange*, Barcelona, 1999.

Togliatti, Palmiro, *Escritos sobre la guerra de España*, Barcelona, 1980.f

Torres, Estanislau, *La batalla de l'Ebre i la caiguda de Barcelona*, Lérída, 1999.

Townson, Nigel, *The Crisis of Democracy in Spain*, Brighton, 2000.

Townson, Nigel (ed.), *El republicanismo en España (1830-1977)*, Madrid, 1994.

Trapiello, Andrés, *Las armas y las letras. Literatura y guerra civil (1936-1939)*, Barcelona, 1994.

Trevor-Roper, H. (ed.), *Las conversaciones privadas de Hitler*, Barcelona; *Hitler's Table Talk*, Londra, 2003.

Tuñón de Lara, Manuel, *La España del siglo XX*, Paris, 1966.

- , *La II República*, 2 cilt, Madrid, 1976.
- , *La guerra civil 50 años después*, Barcelona, 1985.
- Tuñón de Lara, Manuel (ed.), *Historia de España*, 10 cilt, Barcelona, 1981-3.
- Tusell, Javier, *La Segunda República en Madrid: Elecciones y partidos políticos*, Madrid, 1970.
- , *Las elecciones del Frente Popular en España*, 2 cilt, Madrid, 1971.
- , *Historia de la democracia cristiana en España*, 2 cilt, Madrid, 1974.
- , *Los católicos en la España de Franco*, Madrid, 1990.
- , *Franco en la guerra civil. Un biografía política*, Barcelona, 1992.
- , *Franco, España y la II Guerra Mundial – Entre el Eje y la neutralidad*, Madrid, 1995.
- , *Historia de España en el siglo XX*, Madrid, 1999.
- , *Vivir en guerra*, Barcelona, 1986.
- , *Dictadura franquista y democracia, 1939-2004*, XIV. cilt, *Historia de España*, John Lynch (ed.), Barcelona, 2005.
- Tusell, Javier ve Queipo de Llano, G., *Los intelectuales y la República*, Madrid, 1990.
- United States Senate (Birleşik Devletler Senatosu), *Report on Scope of Soviet Activity*, Washington DC, 1954.
- Urquijo, José Ramón, *Gobiernos y ministros españoles (1808-2000)*, Madrid, 2001.
- Valdesoto, Fernando de, *Francisco Franco*, Madrid, 1943.
- Vázquez Montalbán, Manuel, *Pasionaria y los siete enanitos*, Barcelona, 1995.
- Vega, Eulàlia, *Entre revolució i reforma: la CNT a Catalunya (1930-1936)*, Lérida, 2004.
- Vega Sonbría, Santiago, *De la esperanza a la persecución. La represión franquista en la provincia de Segovia, 1936-1939*, Barcelona, 2005.
- Vetrov, A., *Volontyory svobody*, Moskova, 1972.
- Vidarte, Juan-Simeón, *Las Cortes constituyentes de 1931 a 1933*, Barcelona, 1976.
- , *No queríamos al rey. Testimonio de un socialista español*, Barcelona, 1977.

- , *Todos fuimos culpables. Testimonio de un socialista español*, Barcelona, 1978.
- Vigón, Jorge, *General Mola*, Barcelona, 1957.
- Vilar, Pierre, *Historia de España*, Barcelona, 1978.
- Villares, Romón, *Historia de Galicia*, Vigo, 2004.
- Villarroya i Font, Joan, *Els bombardeigs de Barcelona, durant la guerra civil (1936-1939)*, Barcelona, 1981.
- Viñas, Ángel, *Guerra, dinero, dictadura. Ayuda fascista y autarquía en la España de Franco*, Barcelona, 1974.
- , *La Alemania nazi y el 18 de Julio*, Madrid, 1977.
- , *El oro de Moscú*, Barcelona, 1979.
- , *Franco, Hitler y el estallido de la guerra civil*, Madrid, 2001.
- Viñas, Ángel ve Collado Seidel, C., "Franco's Request to the Third Reich for Military Assistance," *Contemporary European History* içinde, Cambridge, 2002.
- Viñas, Ángel; Viñuela, J.; Eguidazu, F.; Pulgar, C. F. ve Florensa, S., *Política commercial exterior en España (1931-1975)*, 2 cilt, Madrid, 1979.
- Vinyes, Ricard, Irredentas. *Las presas politicas y sus hijos en las cárceles de Franco*, Madrid, 2002.
- Watson, Peter, *Historia intelectual del siglo XX*, Barcelona, 2002.
- Whitaker, John, *We Cannot Escape History*, New York, 1943.
- Wintringham, Tom, *English Captain*, Londra, 1939.
- Woolsey, G., *Málaga en llamas*, Madrid, 1998.
- Wulff, Fernando, *Antigüedad y franquismo (1936-1975)*, Málaga, 2003.
- Zugazagoitia, Julián, *Guerra y vicisitudes de los españoles*, Barcelona, 1977.

KAYNAKLAR

- APRF Arkhiv Preziduma Rossiyskoy Federatsii (Rusya Federasyonu Prezidyumu Arşivi), Moskova
- BA – MA Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg-im-Breisgau
DGFP *Documents on German Foreign Policy*, Serie D, III. Cilt, *Germany and the Spanish Civil War 1936-1939*, HMSO, Londra, 1951, ya da *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945*, Serie D, Band III, Baden-Baden, 1951
- GARF Gosudarstvenny Arkhiv Rossiiskoy Federatsii (Rusya Federasyonu Devlet Arşivi), Moskova KA Krigsarkivet, Stockholm
- RGAE Rossiisky Gosudarstvennyi Arkiv Ekonomiki (Rusya Devleti İktisat Arşivi)
- RGASPI Rossiisky Gosudarstvenny Arkhiv Sotsialno-Politeskoi Ist-roii (Rusya Devleti Sosyal-Siyasal Tarih Arşivi), Moskova (eskiden RTsKhDNI)
- RGVA Rossiisky Gosudarstvenny Voenny Arkhiv (Rusya Devleti Askerî Arşivi), Moskova RTsKhIDNI bkz. RGASPI
- TNA The National Archives (Ulusal Arşiv; eskiden the Public Record Office [Kamu Kayıtları Dairesi]), Kew, İngiltere
- TsAMO Tsentralny Arkhiv Ministerstva Oborony (Savunma Bakanlığı Merkez Arşivi), Podolsk, Moskova

DİZİN

- A. Andreev* (Rus gemisi) 346
Abad de Santillán, Diego 127, 179, 180, 420
ABC 67, 68, 89, 94, 118, 225, 282, 354, 377, 490, 576, 591
Abdülkerim 58, 60, 105
Abelló, Josep Andreu y 557
Adelante (sosyalist gazete) 400
Africanista 105, 629
African Trade 590
Afrika Ordusu 5, 8, 113, 119, 122, 123, 131, 132, 134, 142, 158, 185, 192, 195, 196, 200, 202-204, 233, 236, 246, 253, 266, 271-273, 280, 287, 310, 369, 397, 629
Aguilera, Alba y Yeltes Kontu Gonzalo de 367
Aguilera, Yüzbaşı Gonzalo de 154
Aiguader, Artemi 404, 407, 535
Aiguader, Jaime 418, 535
Akdeniz 44, 53, 68, 185, 227, 228, 270, 312, 439, 442, 443, 444, 458, 473, 485, 514, 582, 586, 607, 608, 613, 614, 617, 632
Albacete 98, 189, 263, 264, 265, 273, 326, 436, 466, 467, 543, 578, 582, 602
Alba Dükü 225, 291, 537, 577
Albertia dağı 346, 349
Alberti, Rafael 373, 375, 376, 379, 586
Albornoz, Alvaro de 492
Alcala de Henares 139, 334
Alcala de Henares Üniversitesi 100
Alcala Zamora, Niceto 8, 34
Alcañiz 531
Alcazar 8, 140, 200-203, 236, 334, 627
Alcorcón 427, 433
Alfambra Nehri 482
Alfambra Vadisi 482
Alfonso 8, 32, 41, 48, 49, 53, 57, 58, 61, 63, 68, 71, 167, 168, 227, 237, 375, 509, 596, 597, 611, 625
Alfonso Carlos, Don 167
Alfonso, XII. 48
Alfonso, XIII. 8, 32, 41, 49, 53, 57, 61, 611, 625
Algeciras 119, 131, 196, 227
Alhucemas 60
Alianza Obrera (İşçi İttifakı) 75, 79, 86
Alianza Republicana 61
Alicante 68
Allen, Jay 159, 371
Allison-Peers, Profesör 370
Alman Komünist Partisi 259
Almanya 24, 65, 76, 94, 96, 193, 223-225, 227, 228, 230, 232, 238, 244, 245, 259, 271, 282, 299, 328, 359, 362, 398, 418, 440, 441, 443, 471, 493, 499, 505, 512, 538, 541, 544, 599, 605, 612, 614, 616, 618-620, 631
Almeria 118, 441
Almirante Cervera (kruvazör) 193, 346, 350, 352, 485
Almirante Fernández 239
Almirante Fernández (gemi) 239
Almirante Valdés (gemi) 132
Alonso, Albay Martin 203

- Alonso Vega, General Camilo 601
 Altadell, Garcia 149
 Alto de los Leones 193
 Alvares del Vayo, bakan 278
 Alvarez Arenas, General Eliseo 559
 Álvarez del Vayo, bakan 101, 241,
 246, 317, 333, 372, 400, 416, 417,
 441, 500, 504, 507, 574, 585, 586
 Alvarez, Jesus 162
 Amadeo, I., Savoylu 47
 Amerika Birleşik Devletleri 221,
 259, 369, 632
 Amiral Graf Spee 314, 350
 Amposta 522
 anarşist 35, 36, 51-54, 72, 73, 99,
 103, 119, 127, 130, 150, 161, 177,
 188, 190, 206, 207, 242-244, 155,
 274, 281, 289, 290, 293, 295, 321,
 359, 378, 399, 402, 403, 409, 410,
 416, 426, 448, 449, 450, 466, 474,
 612, 621
 anarşizm 51, 52, 53, 100, 255, 375
 Andersson, Conny 330, 377
 Andradé, Benigno 624
 Anger, Karl 287, 294, 301, 337, 339
 Anjou'lu Felipe 45
 Annual 58
 Antona, David 103, 121, 627
 Antonio, José 8, 33, 71-73, 90, 93-
 95, 100, 103, 107, 163, 169-171,
 178, 236, 237, 285, 290, 343, 393,
 394, 396, 509, 519
 Antonov-Ovseyenko, Vladimir 249
 Aragón 6, 189, 190, 206, 207, 244,
 255, 273, 275, 316, 319, 342, 372,
 374, 377, 397, 409-411, 447-450,
 452, 455, 471-475, 479, 486-491,
 496, 497, 500, 501, 505, 511, 513,
 515, 516, 520, 522, 523, 525, 542,
 553-556, 621, 623, 628
 Aragon, Louis 275
 Aranjuez 202, 323, 324
 Araquistáin, Luis 252
 Arenys de Mar 560
 Ares del Maestre 628
 Arganda 324, 326, 328, 332
 Argeles-sur-Mer 608
 Argelia 607
 Arias Navarro, Carlos 315
 Arjantin 149, 249, 604, 610
 Arles-sur-Tech 608
 Arman, Yüzbaşı Pavel 275
 Arquer, Jordi 140
 Artesa de Sefre 553
 Ascanio, Binbaşı Guillermo 587
 Ascaso, Joaquín 244, 448
 Asensio Torrado, General 399, 421
 ateneos libertarios 286
 Atholl Düşesi 232
 Aub, Max 376, 379
 Auden, W. H. 363, 372
 Auriol, bakan 501
 Auschwitz 619
 Auxilio Social 33, 604, 605
 Aviazione Legionaria 291, 487, 489,
 498
 Avila 206, 424, 435
 Aviles 178
 Avusturya 65, 75, 102, 228, 259,
 285, 501
 Azarola, Tuğamiral 135
 Azcárate, Pablo de 245
 Azizler Tepesi 555
 Aznar, Amiral Juan Bautista 62
 Badajoz 72, 76, 98, 117, 149, 153,
 159, 161, 198, 199, 279, 340, 396,
 622, 624
 Badalona 557
 Badia, Josep 99
 Badia, Miquel 99
 Bahamonde, Antonio 139
 Bailby, Léon 285
 Bailén 490
 Balaguer 490, 554
 Baldwin, Stanley 225
 Balear Adaları 44, 104, 113, 207,
 228, 485, 576, 597
Baleares (sancak gemisi) 473, 486
 Banco de España 50, 252, 253, 254,
 478, 491, 577
 Banco de Vizcaya 93

- Banco Nacional Agrario 98
 bankacılık 50, 65, 182, 231
 Baquer, General Alonso 284
 Baráibar, Carlos de 333, 460
 Barajas hava meydanı 277, 587
 Barbastro 411, 489
 Barbieri, Franco 410
 Barcelona 8, 9, 32, 44, 49, 50, 52-57,
 62, 63, 65, 67, 68, 70, 73, 78, 79,
 84, 85, 87, 88, 91-93, 95, 98, 99,
 103-106, 113-115, 117, 120, 121,
 126-129, 131, 134, 137, 140-142,
 147, 150, 151, 157, 161, 166, 178-
 181, 183, 184, 186, 188, 189, 194,
 201, 206, 222, 225, 228, 243, 248-
 250, 252, 255, 259, 263, 277, 279,
 281, 290, 311, 313, 346, 369, 373,
 377, 379, 388, 395, 396, 403, 404,
 406-416, 419, 420, 426, 447, 454,
 460, 461, 463, 466, 479, 484, 491,
 493, 494, 496-499, 502, 514, 515,
 522, 523, 525, 536, 542-546, 549,
 551, 556-561, 574, 583, 596, 598,
 600, 603, 609, 612, 618, 623, 625
Barletta (İtalyan savaş gemisi) 441
 Barrio, José del 536
 Barroso, Albay 338
 Basın Kanunu 510
 Bask dili 343, 360
 Bask milliyetçiler 178, 344, 346, 416
 Bask Milliyetçi Partisi 35, 37, 90,
 343, 359
 Bask bölgesi 102, 141, 147, 346,
 357, 371, 457, 492, 601, 607
 Bastico, General Ettore 341, 361
 Batet, General Domingo 78
 Bautista Sánchez, Albay Juan 358,
 360
 Bayo, Alberto 207
 Bay Simpson 371
 Beckett, Samuel 374
 Behn, Sosthenes 285
 Beigbeder, Albay 114, 229
 Beimler, Hans 259
 Bein, Ernest 625
 Belaruslular 267
 Belchite 450, 453, 454, 456, 488,
 524, 600, 630
 Bell, Julian 261, 431
 Belloc, Hilaire 374
 Berenguer, Damaso 61
 Bergamin, José 376
 Bergonzoli, General 334
 Berlin 1, 123, 225, 227-229, 246,
 252, 308, 378, 420, 440, 480, 495,
 507, 595, 612
 Bernal, General 579, 583
 Bernanos, Georges 366, 372
 Berneri, Camillo 206, 410
 Berzin, General Jan 250
 Besteiro, Julian 55, 69, 93, 100, 499
 Beyaz Ordu 133
 Beyaz Ruslar 260
 Bianco, Vincenzo ("Kriefger") 436
 Bilbao 53, 56, 69, 78, 124, 173, 317,
 318, 343, 347, 350-352, 354, 356,
 357, 359, 360, 379, 421, 422, 425,
 471, 512, 537, 597, 617
 Bilbao, Crescenciano 500
 Bin Mizzian, Binbaşı Muhammed
 160
 Birinci Dünya Savaşı 609
 Birleşik Sosyalist Gençlik 34, 281,
 407
 Birleşik Proleter Kardeşlik 127
 Birleşmiş Milletler 618
 Biscay Körfezi 341, 351, 458
 Bismarck, Prens Otto von 291
 Bizerta 584, 607
Bizkaya (tekne) 347
 Blanco, Segundo 574, 585
 Blomberg, General von 229
 Blum, Léon 102, 145, 221
 Boadilla del Monte 300
 Bocheau, Pierre 318
 Bodosakis-Athanasiades,
 Prodromos 492, 494
 Bolín, Luis 236
 Borbon-Parma, Prens Javier de 96
 Bordighea 614
 Borjas Blancas 554
 Borkenau, Franz 187, 197
 Bosch Gimpera, Pere 153, 375, 463
 Bowers, Claude 246, 578

- Bram 609
Bramhill (kargo gemisi) 493
 Brasillach, Robert 374
 Brecht, Bertolt 423
 Breda 525
 Brenan, Geral 184
 Breton, André 380
 Brigada Aerea Hispana 487, 525, 530
 Brigada Social 52, 53
 Britanya 46, 162, 196, 221, 223-226, 228, 230, 231, 233, 244-246, 256, 259, 261, 288, 291, 292, 308, 315, 326, 327, 350, 351, 354, 361, 363, 365, 369, 370, 372, 379-381, 398, 402, 430, 439-445, 457, 459, 492, 498, 504, 505, 509, 513, 514, 530, 538-541, 550-552, 574, 576-578, 581, 590, 610, 612, 614-617, 619, 625, 628, 631, 632, 635
 Britanya Faşistler Birliği 369
Brooklyn Daily Eagle 531
 Broz, Josip (Tito) 260
 Brunete 6, 9, 272, 282, 302, 360, 389, 426-428, 430-438, 447, 448, 451, 453, 454, 465, 473, 518, 521, 524, 528, 630
 Buchenwald 619
 Buckley, Henry 464
 Buiza, Amiral 578, 583
 Bujaraloz 190, 450
 Buñuel, Luis 378
 Burgos 91, 125, 155, 157, 165, 192, 193, 238, 239, 345, 353, 377, 420, 442, 495, 509, 512, 518, 576, 577, 588, 596, 633
 Burguete, General Ricardo 56
caballeristalar 77, 82, 86, 92
 Cabanellas, General 126, 238
 Cabello, Cándido 201
 Cáceres 76, 98, 236, 310, 622, 624
 Cádiz 46, 58, 68, 73, 74, 104, 119, 131, 133, 196, 230, 312, 612
 Calder, Alexander 379
 Calvo Sotelo, José 60, 71, 81, 103, 107, 108, 225, 237, 369, 509, 599
 Campbell, Roy 374
Campeche (gemi) 270
Campilo (gemi) 590
 Campos Guereta, Albay Luis 522
Canarias (kruvazör) 239, 347, 440
 Canaris, Amiral 228, 312
 Capa, Robert 477, 479
 Capdevielle, Juana 135
 Carabanchel 279, 286, 288, 289, 295
carabinerolar, 72, 159, 253, 286, 406, 448, 461, 553
 Carballo, Pérez 135
 Cárdenas, Juan 222
 Cardenas, Lazaro 610
 Cardoza, Harold 369
 Carls, Amiral 170
 Carrasco, Albay 125
 Carrillo, Santiago 101, 281, 460, 502, 584
 Carrillo, Wenceslao 460, 584
 Cartagena 56, 63, 91, 132, 233, 239, 270, 314, 485, 486, 579, 582, 583, 585, 590
 Cartier-Bresson, Henri 332
 Casado, Albay 10, 371, 426, 465, 501, 570, 578, 580, 584
 Casares Quiroga, Santiago 64, 70
 Casas del pueblo 124, 183
 Casas Viejas 73, 74, 98, 104, 276
 Cascajo, Albay 196
 Caspe 449, 488
 Castejon, Albay 138
 Castejón, Binbaşı 158, 159
 Castellon de la Plana 516
 Castilblanco 72
 Castilla de Pino, Profesör Carlos 119
 Castillo, Cánovas del 48
Castillo de Olite (gemi) 583
 Castillo Sería, Teğmen José 107
 Castro Delgado, Enrique 208
 Castro, Fidel 207
 Castro Veiga, José 624
 Catalana, Lliga 56

- Caudé 158, 476
 Caudwell, Christopher 327
 Cayatte, André 292
 Cazorla, José 401, 402
 Cebelitarık Boğazı 132-134, 160,
 225, 227-239, 246, 313, 351, 369,
 538, 612-615, 617, 629
 CEDA 33, 34, 36, 71, 75, 77, 79, 81,
 82, 84, 90, 161, 237, 363, 396,
 625
 Cenevre 222, 246, 443, 444, 540
 Cervantes, Miguel de 133
 Ceuta 8, 114, 123, 132
 Chalmers-Mitchell, Sir Peter 315
 Chamberlain, Neville 224, 380, 441
 Chapaprieta 83
 Chatfield, Amiral Lord 351
 Chato 9, 282, 291, 326, 332, 336,
 339, 346, 357, 385, 473, 515, 552
 Chautemps, Camille 442
 Checa, Pedro 586
 Chetwode, Sir Philip 581
 Chiang Kai-Shek 232
 Chicago Tribune 159, 371
 Chilton, Sir Henry 225, 288, 351
 Churchill, Winston 226, 260, 380,
 439, 506, 507, 551, 615, 616
 Churruca (muhip) 119
 Ciano, Kont Galeazzo 227
 Cicognani, Kardinal 510
 Ciempozuelos 324, 325
 Ciscar (gemi) 458
 Cisneros, Kardinal Ximénez de 43
 Ciudad Real 151, 189
 Ciutat, Binbaşı Francisco 456
 Cizvitler 68, 82, 511
 Claridad (gazete) 76, 88, 460
 Claudel, Paul 374
 CNT 8, 35, 36, 54, 55, 57, 62, 68, 69,
 72, 78, 79, 89, 94, 100-103, 111,
 115, 116, 119-122, 125-128, 130,
 134, 135, 138, 150, 151, 157, 175,
 176, 178, 179, 181, 182, 184, 186,
 187, 189, 191, 193, 194, 204, 206,
 242, 243, 260, 273, 276-279, 281,
 286, 289, 296, 313, 319, 322, 339,
 344, 346, 357, 375, 380, 403-412,
 414, 415, 417, 448, 450, 457, 462,
 474, 492, 493, 502-504, 549, 574,
 580, 584, 607, 621, 627
 CNT-FAI 127, 128, 150, 151, 276,
 277, 319, 375, 403, 411, 414
 Codó 452, 453
 Codovilla, Vittorio 88, 101
 Collioure 609
 Comité des Forges 222
 Comorera, Joan 184, 207, 403, 406,
 414
 Companys, Lluís 9, 34, 66, 73,
 78, 92, 126, 127, 129, 130, 152,
 179-181, 194, 243, 255, 317, 382,
 406-409, 412, 415, 460, 503, 537,
 543, 557, 562, 612
 Contreras, Carlos 265
 Cooper, Duff 443
 Coppi, General 334
 Corbera d'Ebre 531
 Cordillera Cantábrica 447, 456
 Córdoba 58, 64, 98, 131, 158, 159,
 161, 196, 303, 551
 Cordon, Antonio 500, 504
 Cornford, John 308, 372
 Cortada, Roldán 406
 Cortés, Yüzbaşı 203
 Cot, Pierre 221, 222
 Covadonga 79, 107, 457
 Cowan, Denis 581
 Cowles, Virginia 293, 355, 368, 394,
 440
 Cristina, Maria 125
 Cristóbal, Binbaşı 356
 Croix de Feu 261
 CTV 36, 312, 339, 472-474, 482, 487,
 489, 490, 498, 517
 Cuatro Caminos 623
 Cuenca 100, 139, 190, 284, 463, 580
 Cuenca, Victoriano 107
 Cuesta de la Reina 427
 Cuesta Monereo, José 116
 Cumhuriyet 5, 6, 7, 28, 29, 39, 47,
 60, 63-67, 69-71, 77, 81, 82, 85,
 91, 98, 108, 111, 113, 115, 123,

- 124, 128, 141, 142, 144, 152, 154,
167, 170, 171, 183, 186, 206, 209,
223-227, 230-234, 240, 245, 246,
248, 251, 253, 254, 280, 291, 294,
303, 314-316, 331, 338, 341, 342,
344, 357, 363-365, 369, 372, 373,
375, 378-381, 394, 402, 418, 421,
434, 440-442, 445, 454, 459, 460,
467, 468, 472-475, 478, 481, 482,
484, 486, 491-496, 499-503, 512,
514, 517, 521, 528, 537, 538, 540-
542, 546, 549-551, 554, 577-579,
597, 598, 602, 604, 607, 611, 629,
631, 632, 633
- Cunard, Nancy 374, 375
- Curto, Inocencio 582
- Çekoslovakya 259, 521, 536, 538,
540, 541, 552, 564, 586, 635
- Çin 459, 473, 504
- Çin-Japon savaşı 504
- Dachau 259, 619
- Daily Mail* (gazete) 262, 369
- Daily Telegraph* (gazete) 285
- Daladier, Édouard 223
- Dato, Eduardo 56, 57
- Dato* (gambot) 132
- Dávila, General 239, 358, 360, 455,
486, 559
- Dávila, Sanco 394
- Day-Lewis, Cecil 347, 372, 373
- d'Ebre, Mora 523, 530
- DEDIDE 36, 414, 461, 463
- de Gaulle, Charles 335
- de Jouvenal, Bertrand 369
- Delaprée, Louis 371
- Delasalle, Binbaşı Gaston 309
- Delbos, Yvon 223
- Delgado Serrano 272
- Delmer, Sefton 293
- del Rio, Felipe 357
- Deterding, Henry 231
- Deutschland* (gemi) 134, 170, 195,
441
- Diario Oficial* 582
- Díaz Baza, Ángel 462
- Díaz Criado, Albay 158
- Díaz, José 88, 105, 503
- Díaz Sandino, Albay 130, 206
- Díaz Tendero, Eleuterio 504
- Dimitrov, Georgi 87, 248
- Domingo, General 78
- Domingo, Marcelino 61, 64, 70, 89
- Dornier 357, 473, 488, 525
- Dornier 17 357, 573, 488
- Dornier 20 525
- Dos Passos, John 372, 375
- Doussinague, José Maria 232
- Doval, Binbaşı Lisardo 80
- Dördüncü Enternasyonal 404, 416
- Dronne, Yüzbaşı Raymond 619
- Duchesne, Yüzbaşı 425
- Duclos, Jacques 82
- Dulles, John 495
- Durango 300, 349, 354
- Durán, Gustavo 462
- Durruti, Buenaventura 72, 127, 130,
179, 289
- Dzigan, Yefim 378
- Ebro 6, 10, 60, 284, 451, 452, 472,
486, 488-490, 513, 518, 520-523,
525-533, 535, 536, 541, 542, 545,
546, 549, 553-555, 564, 568, 569,
577, 600, 619, 628, 630, 633
- Ehrenburgh, İlya 249, 309
- Eibar 63, 79, 124
- Eisenstein, Sergey 378
- Eitingon, Naum 320
- Ekim Devrimi 81, 82, 86, 92
- Ekstremadura 41, 49, 53, 73, 92,
131, 186, 197, 271, 283, 310, 320,
416, 421, 422, 426, 427, 475, 496,
518, 549, 551, 554, 556, 578,
- El Campesino 9, 337, 340, 387, 426,
427, 428, 430, 434, 448, 465, 483,
488, 626
- El Correo Catalan* 559
- Elda 576, 582, 584, 585, 586
- El Debate* 67, 103
- El Escorial 304
- El Ferrol 132, 230, 239, 440, 459
- El Muletón 482

- Elorrio 318, 349
 El Pardo 193, 587
 El Pobo 516
El Socialista 75, 87, 244, 460
 Eluard, Paul 372
 El Vértice Castellar 476
 Endülüs 41, 49, 51, 53, 56-59, 68,
 73, 76, 92, 95, 98, 112, 115, 116,
 119, 138, 139, 141, 151, 171, 186,
 196, 197, 262, 313, 320, 342, 369,
 370, 465, 496, 511, 549, 551, 596
 Enrique Salcedo, General 135
 Eroles, Dionisio 407
 Escandón 476, 477, 482
 Escobar, General 578
 Escofet, Frederic 152
 Escudo 361
 Eski Kastilya 49, 125, 204
 Española, Renovación 32, 85, 93,
 104, 107
 Espinosa de los Monteros, General
 590
 Esquerra Republicana de Catalunya
 34, 66, 69, 73
 Estat Catala 99
 Estepona 313
 Estrada, Manuel 504
 estraperlo kumar skandalı 82
 Etchebehere, Mika 402
 Eurobank 253
 Euzko-Gudarozea 346

 Facerias, Luis 623
 FAI (Federación Anarquista Ibérica)
 35, 72
 Fal Conde 96, 310, 393, 394
 Farina, Albay 361
 Fas 8, 53-55, 58, 60, 80, 82, 104-106,
 111-114, 122, 126, 131, 138, 139,
 154, 199, 227, 229, 245, 256, 300,
 325, 427, 471, 474, 482, 487, 488,
 493, 505, 553, 556, 612, 613, 617
 faşizm 177, 179, 226, 247, 295, 296,
 364, 373, 375, 381, 418, 575
 Faulkner, William 375
 Faupel, Wilhelm 224, 299, 309, 355,
 393, 395, 414, 507

 Fayon 522, 523, 529
 Felipe, II. 160, 202
 Felipe, IV. 44
 Felipe, V. 45
 Ferdinand, VII. 32, 46, 57
 Fernandez de Villa-Abrille, General
 Jose 116
 Fernández Heredia, Enrique 475
 Fernández Luna, Yüzbaşı Encarna-
 ción 338
 Fernández, Manuel 150, 161
 Fernández Montesinos, Manuel 161
 Fernsworth, Lawrence 371
 Ferrer, Francisco 54, 410
 Ferrer, Horacio 379
 Fiat 228, 234, 271, 282, 291, 312,
 332, 334, 336-338, 348, 356, 358,
 424, 472, 473, 480, 530, 552, 628
 Figueras 557, 560, 561, 625
 Filipinler 49
 Fischer, Louis 531
 Flix 533
 Flynn, Errol 332
 Forces Françaises de l'Intérieur
 620
 Ford (motor firması) 186
 Ford, Richard 370
 Fox, Ralph 261, 308
 Franco Bahamonde, Francisco 105,
 518
 Franco, General Francisco 23, 28,
 56, 62, 66, 80, 89, 90, 103, 104,
 107, 113, 114, 122, 123, 131, 132,
 146, 154, 170, 172, 192, 203, 285,
 344, 351, 380, 493, 505, 508, 511,
 531, 576, 578, 581, 618, 631
 Franco-Salgado, Albay 523
 Fransa 10, 44, 50, 55, 58, 60, 67, 79,
 87, 93, 102, 145, 194, 196, 206,
 221, 223, 227, 228, 230, 234, 244,
 245, 251, 253, 256, 258-260, 264,
 275, 345, 357, 369, 371, 372, 379,
 398, 439, 440, 442, 443, 457, 458,
 462, 486, 492, 496, 500, 504, 514,
 523, 537-539, 541, 543, 550-552,
 557, 563, 564, 570, 574, 577-579,

- 607, 608, 610-612, 614, 617, 619,
621-625
Frente Rojo 400, 448, 501, 536
Fried, Eugen 258
Fugger, Binbaşı Kont 628
Fusimana, José 620
- Gaikis, Jacob 250
Galán, Francisco 456, 582
Galán, José Maria 423
Galland, Adolf 430
Gambara, General 553
Gamelin, General 221
Gandesa 490, 522, 523, 524, 525,
526, 527, 528, 531, 532
Gandia 590
García Alix, Luis 161
García Escámez, Albay 192, 193,
324, 325
García Oliver, Juan 9, 72, 127, 179, 182,
206, 277, 289, 387, 409, 502, 574
Garvin, James (editör) 369
Gasset, José Ortega y 27, 62
Gassol, Ventura 152
Gayman, Vital (Vidal) 265
Genç Öncüler 176
General "Gal" (Janos Galicz) 326
General Motors 232
George, Kral VI. 499
Gerona 557, 561, 624
Gerö, Erno "Pedro" 544
Gestapo 207, 412, 420, 557, 612
Getafe 275, 282
Gide, André 380
Gijón 79, 275, 456, 457, 458
Gillain, Nick 309, 425
Gil Robles, José María 8, 33, 70, 71,
75, 76, 77, 81, 82, 83, 84, 85, 90,
103, 107, 237, 625
Giral, José 70, 121, 221, 242, 418,
610, 625
Girón, Domingo 587
Goded, General 104, 126, 128, 129,
130, 165
Godoy, Manuel de 45
Goicoechea, Antonio 71, 107
- Goicoechea, Binbaşı 356, 358
Goldman, Emma 182, 375
Gomá, Kardinal 359, 366
Gomez-Jordana, General 617
Gomez Morato, General 114
Gómez, Paulino 504, 585, 586
González Inestal, Miguel 194
González Pando, Binbaşı 335
Gorbea Dağı 350
Gorev (Sancho), Vladimir E. 250
Gorki, Maksim 288, 326, 529
Göring, Hermann 493, 495, 512
Granada 42, 137, 156, 160, 161, 172,
196, 314, 377
Granadella 553, 554
Grande, Cabeza 424, 425
Grandes, Muñoz 457, 481, 553, 616
Grandi, Kont 439
Granollers 561
GRU 36, 250, 251, 320
Guadalajara 6, 139, 192, 300, 323,
328, 333, 335, 340, 341, 474, 475,
477, 486, 487, 517, 580, 631
Guadarrama Nehri 431
Guadiana Nehri 198, 518
Guernica 178, 300, 343, 353, 354,
355, 356, 360, 365, 371, 379, 489,
619, 627
Guipuzkoa 347
Gurney, Jason 261
Gurs 609
- Habeşistan 228, 312, 340
Haldane, J. B. S. 332
Halifax, Lord 505, 539, 550, 552
Halk Cephesi 5, 34, 86-90, 97, 98,
100-102, 120, 138, 155, 157, 221,
243, 244, 276, 345, 380, 394, 404,
405, 418, 463, 504, 548, 576, 579,
591, 601, 634
Halk Olimpiyatları 127, 259
Hamburg 260, 493, 595
Hart, Liddell 335
Hasan, Halife Muley 114
Hedilla, Manuel 135, 377, 393, 397
Heinkel 46 451

- Heinkel 51 229, 282, 324, 348, 349,
353, 361, 429, 431, 432, 473, 480,
481, 488
- Heinkel 60 485
- Heinkel 111 431, 473, 488, 525
- Heinkel 112 552
- Hemingway, Ernest 151, 295, 319,
320, 372-374, 379, 423, 477, 531
- Hendaye 10, 194, 225, 351, 572, 614
- Heraldo de Aragón 377, 489
- Hernandez, Garcia 62
- Hernández, Jesús 240, 241, 242,
415, 418, 501, 504
- Hernández, Juan 475
- Hernández, Miguel 373, 376, 476,
603
- Herri Batasuna 343
- Hess, Rudolf 229
- Hidalgo de Cisneros y López de
Montenegro, Albay 252
- Hilgarth, Alan 576
- Hitler, Adolf 8, 10, 76, 80, 102, 108,
134, 142, 145, 184, 221, 223,
228-230, 233, 236, 239, 245, 246,
259, 285, 296, 309, 311, 342, 415,
439, 441, 443, 444, 501, 521, 538,
541, 543, 572, 613, 614, 616-618,
629, 635
- HMS *Blance* 350
- HMS *Brazen* 350
- HMS *Devonshire* 576
- HMS *Galatea* 590
- HMS *Hardy* 441
- HMS *Havock* 442
- HMS *Hood* 351, 352
- HMS *Queen Elizabeth* 227
- HMS *Woolwich* 493
- Hoare Nervión, Sör Samuel 351
- Hodgson, Robert 509, 539
- Hoja Oficial de Barcelona* 559
- Horthy, Amiral 260
- Hospitalet de Llobregat 407
- Huelin, Yüzbaşı Agustin 118
- Huelva 73, 119, 155, 156, 159, 196,
377, 622
- Huesca 155, 207, 319, 357, 425, 426,
489
- Hull, Corell 632
- Huxley, Aldous 375
- hücum muhafızları 9, 66, 99, 106,
116, 118, 125, 127, 316, 388, 401,
404, 410, 412
- Hür Masonlar 106, 155, 509
- Ibarrola, Juan 475
- Ibárruri, Dolores 9, 108, 145, 382,
586
- Iberia Hava Yolları 229
- Ibiza 207
- Iglesias, Pablo 52
- Illescas 272, 273, 274
- Ilitis* (Alman torpido botu) 170
- Ilundaín, Kardinal 168
- Instituto de Reforma Agraria 97
- Iride* (İtalyan denizaltı) 442
- Irujo, Manuel de 242, 463, 464, 535
- Irún 195, 240, 344, 607
- Isabel (kraliçe) 32, 42-44, 46-49, 94,
510, 596
- Izvestia* 249, 255
- İkinci Cumhuriyet 5, 39, 60, 65
- İkinci Dünya Savaşı 7, 31, 230, 263,
270, 292, 308, 311, 364, 430, 432,
434, 530, 532, 607, 618, 619, 629
- İntihar Tepesi 326, 327, 429
- İskandinav gönüllüler 466
- İspanya Cumhuriyeti 223, 247, 248,
258, 259, 270, 333, 372, 444, 507,
541
- İspanyol donanması 131
- İspanyol hava kuvvetleri 252
- İspanyol Komünist Partisi 101, 233,
402, 416, 489, 575
- İspanyol Yabancı Lejyonu 80
- İsviçre 259, 551
- İtalya 44, 65, 96, 101, 168, 223, 224,
227, 228, 230, 238, 244, 259, 260,
282, 312, 341, 395, 440, 441, 443,
505, 506, 513, 517, 531, 538, 543,
599, 613, 623, 627, 631, 632

İtalyan hava kuvvetleri 498

Jaca 62

Jaén 58, 98, 189, 460, 602

Jaime I 133, 346, 347, 486

Japon 415, 459, 473, 504

Jarama 6, 261, 281, 299, 323-325,
327-329, 331-335, 341, 410, 427,
429, 465, 629

JARE 611

Jarinto 346, 349

Jerez 119

Jiménez Castellano, Diego 159

Jiménez de Asua, Luis 95

Jordana, General Gómez 509, 618

Juan, Barcelona Kontu, Don 32, 625

Juan Carlos, Kral 23, 315

Juan Carlos, Prens 625

Junkers 52 8, 194, 197, 229, 245,
275, 291, 292, 300, 311, 331, 348,
349, 353, 429, 472, 473, 530, 629

Junod, Doktor 125

Junta de Defensa Nacional 165,
236, 612

Jurado 335, 339, 426

Juventudes Comunistas Ibéricas
408

Juventud Socialista Unificada 102

Kaminski 182

Kanarya Adaları 104, 418, 614, 616

Karmen, Roman 9, 249, 378, 383

Kasablanka 107

Katalunya 6, 9, 34, 35, 44, 49, 50,
53, 59, 61, 73, 78, 81, 83, 84, 86,
88, 102, 146, 151-153, 179, 181,
185-187, 191, 206, 207, 242, 243,
247, 254-256, 299, 317, 387, 403,
409, 410, 412, 413, 415, 447, 448,
454, 460, 482, 486, 490, 492, 505,
510, 514, 515, 518, 520, 533, 535,
536, 538, 546, 549, 551, 552, 554-
557, 559, 561, 574, 575, 601, 607,
623, 633

Katolik Kilisesi 54, 64, 67, 85, 145,
155, 166, 167, 365

Kemp, Peter 329, 367, 368, 483

Kennedy, Joseph 367

Kerenski, Aleksandr 92, 103

Kızıl Haç 125

Kızıl Ordu 233, 250, 255, 265-267,
275, 276, 304, 306, 308, 341, 378,
421, 432, 434, 436, 451, 620, 627,
629

Kindelán, General 227, 236, 237,
313, 431

Kirkpatrick, Sör Ivone 225

Kléber, General 287, 437

Koestler, Arthur 315, 370, 609

Koltsov, Mihail 9, 249, 337, 383

Komintern 82, 87, 88, 101, 133, 176,
185, 198, 234, 241, 243, 244, 248-
251, 255, 258, 260, 264, 288, 315,
375, 381, 397, 398, 404, 408, 412,
415, 419, 421, 467, 484, 504, 533,
544, 575, 621, 634

Komsomol (gemi) 270

Komünist Parti 87, 175, 185, 186,
208, 241, 247, 252, 261, 274, 278,
287, 316, 329, 333, 344, 364, 370,
372, 374, 426, 446, 484, 488, 500,
547, 550

Kondor Lejyonu 9, 10, 230, 283, 296,
307, 309-311, 314, 322, 324, 327,
331, 348, 353, 386, 429, 430, 457,
525, 551, 561, 564, 566, 568, 571,
589, 595, 627-630

Kondratyev, Albay 451

Kraliyet Askeri Akademisi 310

Krivistki, General Walter 417

Kronstadt 279, 375, 378

Kursk Muharebesi 617

Kuzey Afrika 66, 102, 105, 228, 612,
614, 617, 619

Kuznetsov, Nikolay 250

Kühlental, General 123, 229

La Batalla 295, 316, 380, 404, 409,
411, 419

Labonne (Fransız büyükelçi) 501

Lacalle, Albay 334, 335

- la Cierva, Juan de 107
 La Coruña 283, 300
 La Coruña Yolu Muharebesi 308, 422
 La Fatarella 523
 La Felguera 79, 457
 La Granja de San Ildefonso 423
 La Linea 119
 La Mancha 49, 73, 186, 377
 La Marañosa 324, 325, 327, 328, 331
 la Mora, Constanca de 166, 265, 419
 La Muela de Teruel 476
 Landrieu, Pierre 524
 Langdon-Davies, John 179
 Langenheim, Adolf 229
 La Pasionaria 9, 111, 122, 145, 152, 153, 208, 240, 279, 328, 335, 382, 400, 500-502, 523, 543, 544, 575, 620
 Larache 114, 122, 206
 Largo Caballero, Francisco 30, 59, 61, 64, 65, 69, 71, 75-78, 81, 82, 84, 88, 90, 91, 95, 99, 100, 101, 152, 187, 198, 204, 240-242, 244, 256, 273, 275-277, 303, 313, 315, 317, 320, 333, 342, 343, 364, 398-403, 410, 412, 415, 416, 417, 421, 422, 435, 447, 459-461, 503, 549, 612
 La Rochelle, Drieu 374
 Larrañaga, Jesus 318
 Las Palmas 104, 113, 114, 229, 230, 285
 La Vanguardia 185, 501, 536, 559
 La Venta de Camposines 532
 Law, Oliver 429
 Laycock, Albay Robert 619
 Le Boulu 608
 Lebrun, Albert 223
 Leclerc, General 619
 Ledóchowski, Vladimir 511
 Le Havre 611
 Leipzig (kruvazör) 442, 443
 Leizaola, Jesús María 343
 Lejyon Hava Kuvvetleri 472, 474
 Leningrad 10, 573, 616, 620
 Lenin, Vladimir İlyiç 30, 81, 82, 88, 100, 232, 240, 244, 276, 400, 410, 620
 Leon Maestre, Albay 137
 León, María Teresa 586
 Lepanto 118, 173, 411, 596
 Le Perthus 564
 Lequerica, José Felix de 618
 Lérida 184, 489, 490, 522, 554
 Lerroux, Alejandro 33, 61, 64, 71, 74, 77
 Levante 49, 475, 517, 525, 532, 549, 578, 600, 623
 ley de fugas 69
 Lézardrieux 590
 Libertad (kruvazör) 485
 Lister, Enrique 106, 209, 273, 504
 Llano de la Encomienda, General 128, 318, 343, 345, 346, 358
 Logroño 157
 Lojendio, Luis María de 531
 Londra 24, 75, 77, 94, 95, 122, 162, 224, 225, 245, 282, 291, 351, 375, 419, 442, 499, 539, 551, 577, 591, 611, 625, 631
 Longo, Luigi (Gallo) 260, 287, 543
 Lopera 308, 309, 465
 López, Juan 277
 López, Juan Negrín 418
 López, Manuel Villegas 378
 López Ochoa, General 80
 Lorca, Garcia 161, 172, 183
 Los Andes Kontu 92
 Los Dolores 583
 Los Llanos Hava Meydanı 578, 585, 586
 los Ríos, Fernando de 64, 70, 222
 los Ríos, Giner de 242, 504, 586
 Louis, XIII. (Fransa kralı) 44
 Louis, XIV. (Fransa kralı) 45
 Louis, XVIII. (Fransız Kralı) 46
 Luca de Tena 107
 Lufthansa 229
 Luftwaffe 9, 197, 230, 272, 291, 311, 362, 487, 493, 512, 525, 530, 552, 560, 627, 628

- Lukács, General 425
- MacDiarmid, Hugh 373
- Machado, Antonio 62, 375, 379
- Macia, Francesc 66
- Madariga, Salvador de 223
- madencilik 50, 495
- Madrid 6, 8, 9, 27, 34, 41, 44-48, 50-52, 55-58, 62, 63, 66-69, 73, 75, 77, 78, 81, 82, 85, 86, 89-92, 96, 97, 99, 100, 103, 105-107, 114-116, 119-121, 123, 127, 130-132, 135, 136, 138, 140-142, 147-149, 152, 153, 158-160, 162, 167, 171, 176, 177, 180, 181, 183, 184, 188, 190-193, 196, 198-201, 203-205, 207, 208, 221, 225, 228, 230, 233, 242-244, 247-249, 252, 253, 256, 265, 268, 270-275, 277-296, 299-301, 303, 305, 306, 313, 319, 322-325, 328, 329, 341, 360, 364-366, 368-370, 376-380, 383-385, 393, 396, 401, 402, 406, 418, 421, 422, 424-427, 429, 433-436, 462, 463, 471, 474, 477, 491, 497, 519, 522, 531, 549, 575, 576, 579, 581, 584, 585, 587, 588, 590, 591, 595, 598, 599, 602, 603, 614, 623, 629
- Madrid Üniversitesi 27, 418, 603
- Maeztu, Ramiro de 71, 73, 152
- Maginot Hattı 356, 556
- Maisky, Ivan 282
- Majadahonda 301
- Makadeev, Boris 378
- Malaga 9, 68, 103, 118, 131, 152, 161, 162, 196, 299, 313-315, 323, 332, 334, 369, 370, 377, 385, 398
- Maldonado, Profesör Francisco 172
- Malinovski, Albay Rodion 270, 335
- Mallorca 92, 104, 126, 128, 227, 312, 366, 442, 458, 485, 498, 576
- Malraux, André 199, 372, 379
- Mamsourov, Kh. U. 320
- Manchester Guardian* 369
- Manuilski, Dmitri 248
- Manzanares Nehri 283
- Maranon, Gregorio 62
- Marbella 314
- Mar Cantabrico* 440
- Marçenko 316, 496, 547
- March, Juan 92, 93, 107, 231, 279, 377, 560, 615
- Marias, Julián 27, 121, 587, 591
- Maritime* 590
- Marksizm 88, 94, 374
- Maroto Dağı 346, 349
- Maroto (Granadalı marangoz) 320
- Marquess, Valdeiglesiaslı 125
- Marquina 353
- Marsilya 253, 263
- Martín, Antonio 406
- Martínez Anido, General 509
- Martínez Barrio, Diero 33, 64, 86, 191, 403, 578
- Martínez Campos, General 48
- Marty, André 88, 133, 193, 234, 260, 264, 265, 309, 315, 325, 333, 543, 634
- Marx, Karl 27, 52, 53
- Masquelet, General Carlos 271
- Massana, Marcelino 623
- Massis, Henri 374, 599
- Matallana, Albay 434
- Matthews, Herbert 370, 371, 478
- Maura, Antonio 53, 265
- Maura, Miguel 34, 61, 63, 64, 68
- Mauriac, François 222, 366
- Maurin, Joaquim 102
- Maurras, Charles 374
- Mauthausen 106, 619
- Mayalde Kontu 170
- Medinaceli 474
- Medina, Diego 581
- Medvedev 620
- Meksika 69, 70, 76, 223, 232, 233, 346, 440, 444, 492, 494, 496, 610, 611, 624, 632
- Melilla 113, 114, 118, 132
- Méndez Aspe 495, 504
- Méndez Núñez* (krvazör) 485
- Mendiola, Leocadio 582
- Menéndez, General 578, 585
- Menéndez, Leopoldo, General 475

- Mequinenza 522, 523
Mera, Cipriano 103, 139, 289, 321, 580, 584, 607
Mercader, Caridad 130
Meretskoy, Albay Kirill 335
Mérida 198
Merry del Val, Pablo 368
Messerschmitt 109 311, 324, 348, 430, 473, 500
Miaja, General José 121, 196, 278-281, 284, 286, 287, 289, 291, 302, 303, 308, 324, 326, 333, 402, 422, 426, 428, 430, 434, 435, 465, 474, 532, 533, 574, 579, 581, 582, 587, 590, 610
Miguel de Cervantes (kruvazör) 133
Mije, Garcá Antonio 198
Milicias Antifascistas Obreras y 99
Millán Astray, General 168, 368
Minéevich, Stoyán (Stepánov 398
Minorca 128
Mirabello (İtalyan gemisi) 441
Miravet 523
Miravittles, Jaume 255
Miró, Joan 375
Modesto, Juan 9, 389, 504
Mola (denizaltı) 485
Mola, General 8, 82, 112, 120, 124, 139, 141, 154, 165, 192, 274, 324, 358, 366, 493
Mola, General Emilio 62, 104
Molero, General Nicholas 125
Molotov 398
Monasterio 229, 482
Mondragon 79, 125
Montana Projesi 512
Montauban 611
Montaud, Albay 352
Montecillo (kargo botu) 193
Montjuich 52, 130, 408, 410, 411, 414, 557, 558
Montseny, Federica 277, 289, 410, 557
Monzon, Jesus 622
Monzón, Telesforo 194, 343, 346
Mora del Ebro 490
Mora la Nyeva 527
Morata 326, 328, 424, 530
Morel, Albay 501
Moreno, Amiral 505
Morgan'ın bankası 65
Moriones, Albay Domingo 423
Moscardó 201, 202, 340, 471, 489, 553
Moskova 24, 79, 88, 100, 185, 203, 209, 233, 234, 241, 244, 248-250, 252-254, 256, 260, 264, 267, 268, 303, 308, 315, 329, 331, 333, 340, 398, 399, 401, 408, 412, 416, 418, 419, 424, 427, 432, 436, 437, 441, 452, 459, 466, 468, 484, 487, 495, 533, 544, 616, 620, 630, 634, 635
Mosley, Oswald 261
Motril 314, 551
Mölders, Oberleutnant Werner 530
Múgica, Piskopos Mateo 366
Muhafazakâr Parti 443
Mujeres Libres 35, 182
Mundo Obrero 401, 420, 448, 454, 575, 587
Murcia 273, 466, 582
Museo del Prado 291
Mussolini, Benito 93, 94, 96, 102, 142, 184, 201, 223, 226-228, 239, 246, 310, 313, 334, 335, 340, 341, 362, 369, 410, 443, 444, 473, 485, 498, 499, 513, 514, 531, 538, 540, 541, 559, 613, 614, 617, 618
Münih Anlaşması 538
MVR (İhtiyat Milisleri) 316
Nabarra (gemi) 347
Nanetti, Nino 335, 359
Narváez, General 163
Nathan, Binbaşı George 326
Navalcarnero 160, 272, 275, 428, 434
Navalmoral de la Mata 199
Navarra 46, 95, 96, 124, 141, 156, 157, 193, 204, 310, 348, 349, 357, 358, 360, 457, 458, 472, 474, 478, 481, 482, 486, 487, 489, 490, 505, 553, 555

- Navarro, Yüzbaşı Enrique 347
 Naziler 93, 364, 395, 458, 493, 512, 514, 613
 Nazizm 94
 Negrín, Dr. Juan 253
 Nelken, Margarita 401
 Nenni, Pietro 543
 Neruda, Pablo 292, 372, 373, 379
 Nervión Nehri 347, 351, 359
 Neurath, Konstantin von 228, 444
News Chronicle 369, 370
New York Daily Worker 531
New York Herald Tribune 159, 369
New York Times 341, 354, 370, 371
 Nicolson, Harold 443
 Nieto, Binbaşı Andrés 481
 Nikonov, Anatoli 421
 Nin, Andreu 35, 243, 404, 420, 446
 NKVD 36, 148, 250, 251, 253, 257, 265, 267, 275, 280, 320, 401, 402, 413, 417, 419, 454, 461, 462, 463, 466, 500, 547, 600, 620
 Normandiya 617
 Northcliffe, Lord 369
 North, Joseph 531
 Noticiero 185
 Nuvolini, General 334
 Nyon Konferansı 444

 O'Brien, Aileen 367
Observer 369
 Ocana 603
 Ochandiano 350
 Odessa 253, 584
 O'Duffy, General Eoin 311
 Oliver, Garcia 9, 179, 180, 181, 182, 194, 255, 281, 319, 387, 409
 OMSBON 620
 Operation Romerales 106
 Orán 590
 Organizacion Sindical 605
 Orgaz, General 104, 114, 196, 229, 237, 300, 324
 Orlov, Aleksandr 250, 320, 413, 419, 420, 462
 Ortega, Alberto 95
 Ortega, Binbaşı Leopoldo 588
 Ortega, Daniel 587
 Ortega y Gasset 76
 Orwell, George 207, 262, 372
 Oviedo 56, 79, 80, 123, 125, 176, 203, 248, 342, 345, 353, 377, 456
 OVRA 36, 410, 412

 Pacelli, Kardinal 359
 Pajares 326, 327
 Palencia 157, 603
 Palma de Mallorca 441, 458, 485
 Pàmies, Teresa 558
 Pamplona 8, 104, 105, 121, 124, 141, 157, 166, 192, 193, 366, 377, 512
 Pando, Binbaşı 338
 Paracuellos del Jarama 281
 Paris 52, 61, 82, 95, 115, 121, 149, 201, 221, 222, 224, 232, 253, 254, 258, 260, 263, 275, 321, 339, 362, 379, 380, 414, 442, 449, 487, 492, 495, 501, 544, 550, 552, 559, 562, 574, 577, 578, 581, 586, 607, 609, 611, 619
 Partido Nacional Republicano 82
 Partit Catala Proletari 102
 Pascua, Marcelino 250
 Pat O'Leary 621
 Paulus, Ferdmaresal Friedrich 284, 617
 Pavlov (Pablito), General 252
 Paxtot, General 118, 152
 Peiró, Joan 72, 153
 Peña, González 79, 81, 503, 504, 586
 Peñarroya 551, 555
 Perea, Albay 533
 Pérez de Ayala, Ramon 62
 Perpignan 263, 545
 Perth, Lord 443, 505, 540
 Pestaña, Ángel 72
 Pétain, Mareşal Philippe 577
 Petrograd 78, 278, 321
 Philby, Kim 370
 Picasso, Pablo 375
 Picos de Europa 456
 Pina 374, 451

- Pindoque Köprüsü 331
 Pingarrón 326, 327, 328, 329
 Pinilla, Albay 124
 Pireneler 10, 46, 51, 60, 177, 406,
 440, 538, 570, 622
 Pita Romero, General 135
 Pius, Papa XI. 70, 359
 Pius, Papa XII. 591
 Pi Y Margall 51
 Pi y Suner 537
 Plymouth, Lord 245
 PNV 35, 37, 86, 125, 178, 194, 195,
 242, 343, 344, 361, 503, 504
 Polonyalılar 260, 267, 436, 437
 Pontevedra 603
 Ponzan, Francisco 621
 Port-Bou 564
 Portekiz 44, 65, 73, 75, 119, 159,
 193, 196, 198, 224, 237-239, 245,
 253, 259, 282, 285, 310, 475, 518,
 612
 Portela Valladares, Manuel 78, 83, 84
 Portero, Antonia 337
 POUM 8, 35, 37, 102, 127, 140, 143,
 175, 184, 204, 207, 243, 260, 280,
 295, 296, 315, 321, 380, 402, 404,
 406, 408-412, 414-416, 419, 420,
 426, 445, 446, 467, 545, 621
 Pound, Ezra 374
 Prados, Pedro 504
 Prag 541
 Prats de Mollo 608, 609
 Pravda 249, 281, 460, 634
 Prieto, Horacio 277, 278
 Prieto, Indalecio 55, 61, 64, 65, 69,
 71, 75, 98, 100, 207, 242, 611, 624
 Primo de Rivera, José Antonio 8,
 71-73, 90, 93, 100, 103, 170, 285,
 393, 519
 PSOE 34, 37, 52, 55, 56, 61, 64, 69,
 71, 75, 76, 77, 88, 89, 91, 102,
 106, 178, 242, 247, 402, 418, 460,
 503, 504, 549, 624
 PSUC 35, 37, 88, 102, 127, 184, 185,
 207, 243, 247, 250, 259, 317, 403,
 404, 406, 407, 408, 411, 412, 502,
 537, 558, 623
 Puche, Dr. José 611
 Puente, Enrique 611
 Puigcerdá 406, 564
 Puig de l'Aliga 531
 Putz, Albay 330, 358
 Quakerlar 497
Quarto (İtalyan savaş gemisi) 441
 Queipo de Llano, General 30, 115,
 116, 118, 131, 137, 139, 154, 160,
 349, 518
 Quijorna 428, 429, 430, 434
 Quiñones de León 550
 Quintela, Eduardo 623
 Quinto 451, 453, 489
 Rada, Albay 324
 Radikal Parti 54, 71, 75, 82, 83, 90
 Ramos, Ramiro Ledesma 71, 152
 Read, Herbert 372, 375
Reconquista 42, 79, 168, 239, 366
 Regler, Gustav 309, 425, 462
 Renau, Josep 291, 377
 Rey d'Harcourt, Albay Domingo
 476
 Rheinmetall-Borsig 494
 Rhineland 102, 145
 Ribbing, Albay 542, 544, 577
 Richthofen, Albay von 564
 Ridruejo, Dionisio 154, 376, 509,
 515, 559, 601
 Rieucros 609
 Rincón, Count del 148
 Rioja 72, 157, 158
 Rio Tinto Zinc 232
 Riquelme, General 199
 Roatta, General Mario 201, 312
 Robeson, Paul 480
 Rodezno Kontu 32, 96, 393, 509
 Rodimtsev, Aleksandr 274
 Rodríguez del Barrio 105
 Rodríguez, Melchor 402, 406, 584
 Roehr, Yüzbaşı 437
 Rojas, Manuel 74
 Rojo, Albay Vicente 284
 Rolfe, Edwin 527, 542

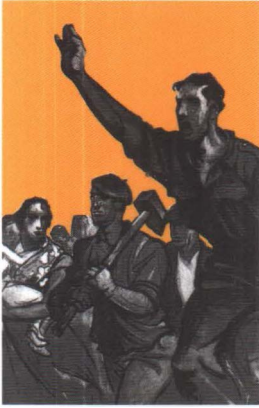
- Roma 42, 70, 94, 146, 227, 228, 246,
312, 355, 359, 361, 378, 442, 596
- Romanones, Kont de 53
- Romerales, General 113
- Romero Bassart, Albay 206
- Romilly, Esmon 260
- Ronda 622
- Roosevelt, Daniel 531
- Rosales, Luis 161, 376
- Roselli, Carlo 206
- Rosenberg, George 494
- Rosenberg, Marcel 243, 249
- Rossi, Conte 485
- Rossi, General 334
- Rovira, Josep 621
- Ruiz Alonso, Ramón 161
- Ruiz Funes, Mariano 92, 242
- Ruiz Ibarruri, Ruben 620
- Ruiz Jimenez, Joaquin 152
- Rus Devrimi 81
- Russell, Bertrand 375
- Rusya 10, 24, 27, 29, 57, 65, 87, 92,
100, 133, 187, 221, 233, 243, 244,
251, 259, 267, 276, 278, 282, 295,
308, 364, 375, 378, 442, 473, 519,
573, 600, 615, 616, 634
- Sabadell-Reus 473
- Sabaté Llopart, Francisco ("El
Quico") 623
- Sachsenhausen 612, 619
- Sáenz de Buruaga 122, 324-326,
428, 453, 472
- Sagunto 516, 517
- Saint-Cyprien 608
- Saint-Exupéry, Antoine de 27, 372
- Saint Jean de Luz 96, 351, 625
- Sáinz Rodríguez, Pedro 509
- Salamanca 73, 97, 114, 136, 146,
167, 172, 174, 206, 236-239, 291,
296, 312, 345, 348, 355, 367, 368,
373, 377, 394, 395, 420, 429, 440,
512
- Salamanca Üniversitesi 172
- Salcedo, General Enrique 135
- Saliquet, General 596
- Samper, Ricardo 77
- San Blas 477
- Sánchez Barcaiztegui* (gemi) 132
- Sánchez Ferragut, Yüzbaşı 135
- Sanje, Hans 454
- Sanjurjo, General 61, 63, 66, 72, 73,
75, 166, 229
- San Lorenzo del Escorial 303
- San Martín de la Vega 325
- San Martín de Valdeiglesias 272
- San Sebastián 61, 66, 99, 124, 125,
176, 178, 193, 194, 195, 248, 344,
359, 625, 647
- Santa María de la Cabeza 203
- Santander 78, 99, 123, 141, 178,
316, 342, 352, 359, 360, 361, 394,
447, 452, 455, 458, 607, 622
- Santoña 361, 362
- Savoia 134, 195, 197, 227, 228, 291,
312, 348, 353, 483, 498, 517, 525,
552
- Savoia-Marchetti 227, 483, 489,
498, 517
- Sayagües, Prudencio 462
- Sbert, Antonio María 537
- Schmidt, Paul 285
- Schuschnigg, Kurt von 102
- Segorbe 516
- Segovia Piskoposu 366
- Segre Nehri 505, 520, 522, 550
- Segui, Albay 113
- Segura, Kardinal 67, 70
- "Seisdedos" (anarşist) 74
- Sender, Ramón J. 67, 376
- Serge, Victor 52, 261, 380
- Serrador, Albay 193
- Serranı Suner, Ramón 597
- Serra, Patricio 624
- Sert, José Maria 379
- Sert, Josep Lluís 379
- Servicio de Informacion Especial
Antimasonico 604
- Servicio de Información y Policía
Militar (SIPM) 581
- Servicio de Investigación Militar
461

- Sesé, Antonio 409
 Seseña 275, 276, 282, 433
Seven Seas Spray 351
 Sevilla la Nueva 428, 429
 Seville 58, 68, 72, 98, 139, 158, 168,
 196, 246, 282, 314, 349, 377, 490,
 551, 596
 Sevilla Dükü 314
 Shteingold, Emil 561, 608
 SIM (Servicio de Investigación Mi-
 litar-Askeri İstihbarat Teşkilatı)
 461
 Sierra de Alvubierre 451
 Sierra de Cavalls 531, 532
 Sierra de Espadan 516
 Sierra de Guadarrama 192, 248,
 299, 300, 357, 423
 Sierra de Javalambre 516
 Sierra de Palomera 483
 Sierra de Pandols 529, 530, 531, 532
 Sierra de Toro 516
 Sierra do Eixe 622
 Silva, José 449
 Silvestre, General 58
 sivil muhafızlar 66, 68, 69, 72, 98,
 115, 116, 117, 119, 123, 159, 193,
 202, 280, 591, 622, 624
 Siyasi Sorumluluklar Kanunu 576
 Şmuşkeviç, Yakov (Duglas) 250
 Société Européenne d'Etudes et
 d'Entreprises 492
 Soğuk Savaş 618, 629, 634
Solidaridad Obrera 180, 406, 407,
 411
 Sommerfield, John 309
 Somosierra Geçidi 192
 Soria 349
 Soria Tümeni 334
 Sosyalist Gençlik 34, 101, 176, 182,
 308, 315, 317, 398, 460
 Sovyetler Birliği 6, 35, 65, 70, 95,
 186, 189, 232, 248, 250, 252, 254,
 258, 269, 276, 281, 288, 302, 316,
 320, 335, 340, 379, 380, 402, 405,
 413, 415, 444, 453, 457, 459, 461,
 468, 492, 495, 496, 500, 525, 538,
 550, 552, 605, 610, 613, 615, 620,
 621, 631, 632, 635
 Spender, Stephen 332, 372, 374, 379
 Spengler, Oswald 94
 Sperrle, General 310, 311, 348
 Stalingrad 274, 290, 335, 479, 523,
 617, 620, 629
 Stalin, Yosif 27, 80, 100, 153, 232,
 233, 245, 249-251, 256, 265, 267,
 269, 295, 311, 316, 320, 333, 341,
 380, 398, 400, 417-419, 438, 441,
 459, 496, 504, 526, 538, 541, 544,
 550, 632, 635
 Stanbrook 590
 Standart Oil 232
 Staşevski, Artur 250, 252
 Steer, George 354
 Steinbeck, John 375
 Stevenson, R. C. Shrine 550
 Stuka 487, 525, 628
 Sñier, Serrano 9, 95, 366, 396, 508,
 509, 510, 521, 559, 597, 604, 614,
 615, 616, 618
 Şili 292, 610
 Tagus Nehri 477
 Tagüena, Manuel 308, 490
 Talavera de la Reina 199
 Tapsell, Walter 436
 Tarancón 278
Taranto (krvazör) 485
 Tarım Reformu Enstitüsü 449
 Tarradellas, Joan Josep 179, 243,
 408, 536, 537
 Tarragona 410, 522, 531, 550, 555,
 556
 Tella, Heli Rolando de 272, 274
 Tenerife 132, 231
 Terra Alta 524, 525, 528, 530, 533
 Teruel 6, 9, 158, 319, 475-478, 480-
 484, 486, 488, 491, 498, 501, 505,
 516, 517, 520, 521, 542, 565, 566,
 619
 Teruel Piskoposu 560

- Tetuán 222, 378
 Texas Petrol Şirketi 231
 Thomas, Hugh 77, 113, 204, 459, 537
 Thorez, Maurice 251, 258, 504
 Tiflis 267
Times, The 291, 354, 369, 370, 371
 Tkachev, Binbaşı 267
 Togliatti, Palmiro 250, 417, 484,
 504, 533, 575, 576, 586, 588
 Toledo 8, 97, 131, 140, 151, 160,
 200-204, 236, 237, 248, 272, 311,
 377, 481, 622, 626
 Toledo (Başpiskoposu) 147
 Toller, Ernst 531
 Tomás, Belarmino 456, 479
 Torija 336
 Torrejón 272, 275, 281
 Torrejón de la Calzada 275
 Torrejón de Velasco 272, 275
 Toulouse 150, 574, 586, 621
 Traven, B. 375
 Tremp 490, 525, 553
 Trescastro, Juan Luis 161
 Trijueque 337, 338
 Trillas, Desiderio 150
 Triolet, Elsa 275
 Troçki, Leon 404
 Tunus 607
- UGT (İşçilerin Genel Sendikası) 34,
 37, 52, 55-57, 59, 61, 62, 68, 69,
 74, 76-78, 89, 92, 93, 100-103,
 111, 115, 116, 119-122, 124, 126,
 127, 134, 135, 150, 157, 175, 176,
 178, 182-184, 186, 188, 189, 191,
 204, 242, 273, 279, 286, 291, 296,
 344, 346, 356, 357, 403, 406, 407,
 409, 411, 417, 448, 460, 502, 549,
 584
 Ukraynalılar 267
 Ulíbarri, General Gámir 358, 361,
 456
 ulusal cumhuriyet muhafızları 316
 Uluslararası Tugaylar 6, 9, 190,
 208, 259, 260, 264, 265, 273, 289,
 294, 301, 302, 304, 307, 316, 332,
 358, 374, 377, 420, 424, 427, 430-
 433, 437, 461, 465-467, 482, 523,
 526, 542, 543, 561, 562, 565, 600,
 608, 609, 633
 UME (Unidad Militar de
 Emergencias) 126
 UMRA (Unión Militar Republicana
 Antifascista) 37, 106, 107
 Unamuno, Miguel de 172
 Unión Militar Española 37, 279
 Unión Radio de Madrid 584
 Unión Republicana 33, 34, 82, 86,
 89, 242, 343, 403, 504, 584
 Uribarri, Albay Manuel 462
 Uribe, Vicente 106, 241, 242, 418
Uruguay (gemi hapishanesi) 127
 Usuramo (gemi) 224
 Utrecht Antlaşması 45
- Vaciamadrid 325
 Valdemoro 272, 325
 Val, Eduardo 574, 575, 581, 584
 Valencia 50, 91, 137, 138, 142, 146,
 152, 185, 189-191, 242, 250, 263,
 277, 278, 280-282, 284, 289, 291,
 299, 300, 303, 312, 323, 327, 331,
 333, 343, 357-359, 361, 362, 372,
 379, 397, 402, 409, 410, 426, 441,
 445, 458, 460, 466, 483, 515-518,
 520, 524, 576, 581-583, 585, 590,
 601, 607
 Valencia Başpiskoposu 366
 Valladolid 125, 126, 155, 162, 163,
 193, 349, 377, 596
 Vallecás 272, 282
 Valle de Aran 623
 Vallejo, Eugenio 182
 Valls 553, 555
 Vanni, Ettore 101
 Varela, Albay 8, 119, 196
 Vatikan 86, 344, 359, 379, 510, 553
 Vázquez, Mariano 409, 450, 502,
 503, 549, 574
 Vega, Etelvino 522, 582, 585
Velasco (muhip) 193, 346
 Veltjens, Josef 492, 493

- Vendrell 555
 Venezuela 449, 610
 Verardini, Antonio 401
 Verdad 460
 Versailles Antlaşması 102
 Vic Başpiskoposu 600
 Vidal-Quadras, Yüzbaşı 286
 Vidal y Barraquer, Kardinal 85, 366
 Vierna, Amiral 486
 Vigo 135, 230, 377, 603, 612, 622
 Vigon, General 513, 613, 615
 Vila Capdevila, Ramon 623
 Villalba, Albay 141, 207, 313
 Villalba dels Arcs 527, 530
 Villanueva de la Cañada 427, 428
 Villanueva de la Serena 518
 Villanueva del Pardillo 430
 Villarreal 345, 346, 348
 Vinaroz 490
viriatolar 595
viriatos 311
Vita yatı 611
 Vitoria 67, 124, 146, 345, 348
 Vitoria Piskoposu 146
 Vittorio Emanuele, Kral 168
 Vittorio, Giuseppe di (Nicoletti) 260
 Viver 516
 Vizcaya 53, 78, 93, 124, 342, 348, 360
 Voelckers, Hans 133
 Volkmann, General 515, 524
 Volunteer for Liberty 543
 von Goss, Yüzbaşı 322
 von Stohrer, Alman büyükelçi 613
 von Thoma, Albay 311, 324, 487
 Voronov, Albay Nikolay 284
Völkischer Beobachter 559
 Wall Street 64
 Walter, General 415, 423, 430, 434, 454, 481, 487, 504
 Warlimont, Albay Walter 236, 312
 Waugh, Evelyn 374
 Wehrmacht 246, 276, 303, 311, 614, 615, 616, 617
 Weil, Simone 374
 Welczeck, Count 222
 Wells, H. G. 161
 Whitaker, John 160, 203, 371
 Wintringham, Tom 326
 XYZ hattı 516
 Yagüe 8, 9, 80, 81, 106, 113, 122, 159, 196-201, 280, 286, 394, 472, 487-490, 522-524, 528, 530-533, 553, 554, 557-559, 596, 597, 623
 Yahudiler 68, 267, 507
 Yartz, Albay 356
 Yeni Kastilya 151, 186, 421
 Yeste 98
Yorkbrook (gemi) 347
 Yugoslavya 65, 544, 615
 Yunanistan 494, 615
 Zaragoza 46, 56, 57, 66, 100, 121, 126, 140, 141, 155, 165, 180, 184, 185, 187, 192, 207, 248, 314, 319, 334, 335, 336, 338, 340, 377, 450-454, 459, 463, 473, 474, 489, 649
 Zuera 450, 451, 452
 Zugazagoitia 115, 136, 196, 240, 418, 419, 446, 449, 460, 479, 480, 481, 484, 503, 545, 563, 612

ANTONY BEEVOR

İSPANYA İÇ SAVAŞI 1936 - 1939

1936 ile 1939 yılları arasında süren İspanya İç Savaşı, bölgesel bağımsızlığa karşı merkeziyetçi devletçilik ve bireyin özgürlüğüne karşı otoriterlik ekseninde modern dönemin en yoğun çatışmalarından biridir. Çatışmaya katılan yabancı ülkelerle birlikte bu savaş II. Dünya Savaşı'na giden yolun taşlarını döşeyen bir test sahası da olmuştur. Seçkin tarihçi Antony Beevor'ın bu kritik savaş konu alan çalışması, 2005'te İspanya'nın önde gelen gazetelerinden La Vanguardia tarafından yılın en önemli inceleme kitabı ödülüne layık görülmüştür.

"Beevor etkileyici bir başyapıt ortaya çıkarmış."

-*Times Literary Supplement*

"Görünen o ki İspanya İç Savaşı en azından sonraki kuşağın elinde bu çatışmayı ele alan referans kitabına dönüşecek."

-*London Review of Books*

"Antony Beevor kaleme aldığı tarih kitaplarıyla, zamana yenik düşmeyecek edebi bir başyapıt yaratmakta olan çağdaş bir Tolstoy."

-*Dagens Nyheter*